SABDARTHA CINTAMANI KOSHAH

G K V
HARDWAR

18660
82(5)

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by eGangotri

1886 G
82-(5)

18866
82(5)

Anis Book Binding House
Karachh Mohalla, E.H.E.L. Road
JAWALAPUR

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by eGangotri

सन्दर्भ ग्रन्थ
REFRENCE BOOK
यह पुस्तक वितरित न की जाय
NOT TO BE ISSUED

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

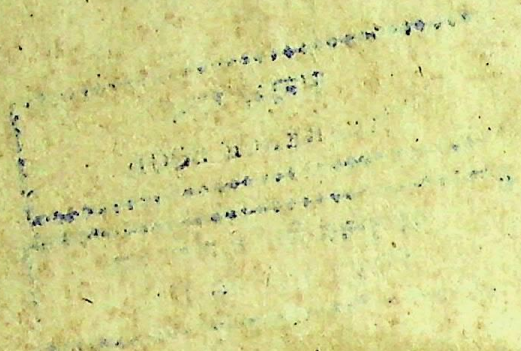

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

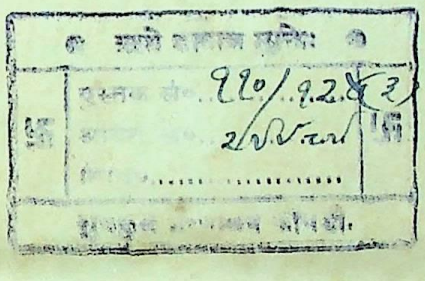

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

शब्दार्थचिन्तामणिः कोशः

श्रीसुखानन्दनाथेन विरचितः

(*—†*†—*)

COMPILED

राज्यन्तेखिलदिव्यसिद्धिसहितंखड्गप्रतापोज्ज्वलंलक्ष्मीवैभवमस्तुतेचिरतरं
पौरन्दरीयम्परम् । धर्मः श्रीयशसैधता मनुदिनं नीरोग दीर्घायुषा
श्रीमन्सज्जनसिंहवीरनृपतेश्रीशम्भुतुष्ट्यासदा ॥ १ ॥ गर्वाडम्बर
संयुतारिगणान्मानंसमुत्सारयन् तत्पत्नीहृदिलोकशोकमनिशं
संस्थापयन्दुस्सहम् ॥ नम्रीभावयुतेसुहृद्जनगणेमानंसमावेश
यन्भूयात् सज्जनसिंहभूपतिलकोविख्यातनामावनौ ॥ २ ॥
यावत्तेनिकटंनयान्तिमनुजास्संयाचकाश्चर्थिनो मन्यन्ते
हृदयेनदीनसभयानत्यन्तोत्सवान्स्वान्भृशम् ॥
प्राप्तास्तेत्वरमेव दातृपदवींसम्यक्चरन्तोवरं
श्रीमन्सज्जनसिंहवीरनृपतेतेदान
दातुर्धनम् ॥ ३ ॥

०—०*†*०—०

तृतीयोभागः पवर्गीयः

श्रीमन्महाराजाधिराजरविकुलावतंसमहीमहेन्द्रयावदार्यकुलकमल
दिवाकर मेदपाटदेशे श्री१०८ श्रीसज्जनभूपशिरोमण्याज्ञया कवि
राजिराजप्रेरणयाएकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९४० वैक्रमे
ब्देराजधान्युदयपुरे श्रीसज्जनयन्त्रालये वाजपेयिवंशोधरप्रबन्ध
तः श्रीमेदपाटेश्वरकोशधनव्ययान्मुद्रितः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

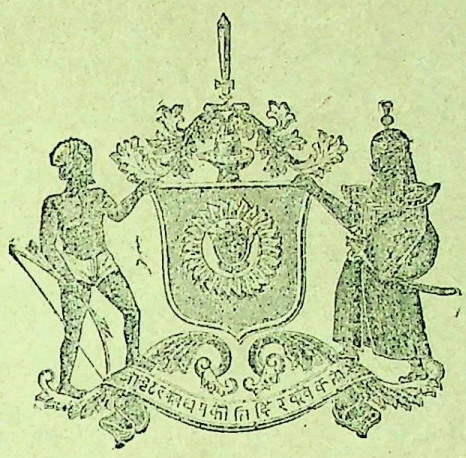

पक्त्रम्

प: पुं० पकारे ॥ वाते । पवने ॥ अंडे ॥ पूते ॥ पर्णे ॥ पाने ॥ पातरि ॥

पक्कण: पुं० शवरालये । भिल्लग्रामे ॥ पचन्ति । पचे: क्विप् । कणन्ति कण शब्दे पचाद्यच् । पच: कणायच् । पाककलहाद्येव प्रधानंतचनान्यत्

पक्कपौड: पुं० पक्कौडा इ० भा० प्र० वृ० वि० पंचक्लत्थे । वर्द्धने ॥ इति रा०नि० ॥

पक्तव्य: त्रि० कर्त्तुरनायासेनस्वयंपक्के । पचेलिमे ॥ पचेस्तव्य: ॥

पक्ति: स्त्री० गौरवे ॥ पाके ॥ फलोत्पत्तौ ॥ पचनम् । डुपचष्पाके । वा० क्ति: ॥

पक्तिशूलम् न० परिणामशूले । पाकजे ॥ इ० रा०नि० ॥

पक्ता पुं० अग्नौ ॥ त्रि० पाचके। पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् ० । एवुल्तृचाविति तृच् ॥

पक्त्रम् न० गार्हपत्याग्नौ ॥ पच्यतेऽनेन

पक्तवा

डुपचष्० गुधृवीपचिवचीत्यादि नाच: ॥ तेजसि ॥

पक्तिम: त्रि० पाकिमे । पाकजे ॥ डुपचष्० भावे । ड्वितःक्त्रि: । पाकेन निर्वृत्तम् चेर्मस्नित्यम् ॥

पक्व: त्रि० परिणते । पक्वा० इ० भा० विनाशाभिमुखे ॥ पच्यतेस्म, डुपचष् ० क्त: । पचोव इति निष्ठातस्यव: ।

निष्ठाम्प्राप्ते । सुष्ठइ०यावत् । पक्वा० इ० भाषा । निवृत्ते ॥ यथा, कषाये कर्मभि: पक्वे० इति ॥

पक्वकृत् पुं० निम्बवृक्षे ॥ पक्वं करोति कृञ्० । क्विप् । चि । पाककर्तरि ॥

पक्वरस: पुं मद्ये ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पक्ववटिका । स्त्री० । पक्वौडी०इ०भा० प्र० वेशनवटिकायाम् ॥ वटिका वेशनस्यापि क्वथितायां निर्मज्जिता ॥ रुच्या विष्टम्भजननी वल्या पुष्टिकरी स्मृता ॥

पक्ववारि न० काञ्जिके पक्व श्च तत्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

CCO. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

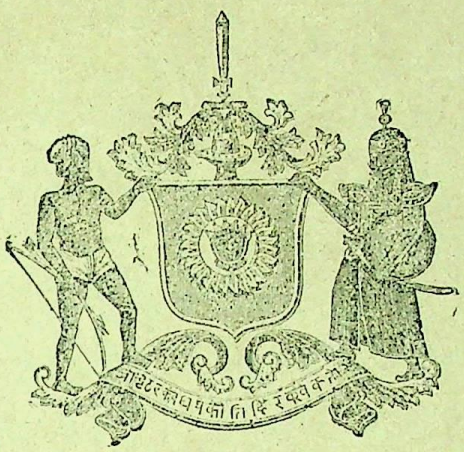

पक्त्रम्

पः पुं० पकारे ॥ वाते । पवने ॥ अंडे ॥ पूते ॥ पर्णे ॥ पाने ॥ पातरि ॥

पक्कणः पुं० शवरालये । भिल्लग्रामे ॥ पचन्ति । पचेः क्विप् । कणन्ति कण शब्दे पचाद्यच् । पचः कणायच् । पाककलहाद्येव प्रधानंतचनान्यत्

पक्कपौडः पुं० पक्वौडा इ० भा० प्र० वृ० वि० पंचक्कत्वे । वर्द्धने ॥ इति रा०नि० ॥

पक्कव्यः त्रि० कर्त्तुरनायासेनस्वयंपक्वे । पचेलिमे ॥ पचेस्तव्यः ॥

पक्तिः स्त्री० गौरवे ॥ पाके ॥ फलोत्पत्तौ ॥ पचनम् । डुपचष्पाके । वा० क्तिः ॥

पक्तिशूलम् न० परिणामशूले । पाकजे ॥ इ० रा०नि० ॥

पक्ता पुं० अग्नौ ॥ त्रि० पाचके । पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष्० । एवुल्तृचाविति तृच् ॥

पक्त्रम् न० गार्हपत्याग्नौ ॥ पच्यतेऽनेन

पक्त्रा

डुपचष्० गुधृवीपचिवचीत्यादि नाचः ॥ तेजसि ॥

पक्त्रिमः त्रि० पाकिमे । पाकजे ॥ डुपचष्० भावे । ड्वितःक्त्रिः । पाकेन निर्वृत्तम् चेर्मम्नित्यम् ॥

पक्वः त्रि० परिणते । पक्वा० इ० भा० विनाशाभिमुखे ॥ पच्यतेस्म, डुपचष्० क्तः । पचोव इति निष्ठातस्यवः ।

निष्ठाप्राप्ते । सुष्ठइ०यावत् । पक्वा० इ० भाषा । निवृत्ते ॥ यथा, कषाये कर्मभिः पक्वे० इति ॥

पक्वकृत् पुं० निम्बवृक्षे ॥ पक्वं करोति कृञ्० । क्विप् । चि । पाककर्त्तरि ॥

पक्वरसः पुं मद्ये ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पक्ववटिका । स्त्री० । पक्वौडी०इ०भा० प्र० वेशनवटिकायाम् ॥ वटिका वेशनस्यापि कथितायां निर्भर्ज्जिता ॥ रुच्या विष्टम्भजननी वल्या पुष्टिकरी स्मृता ॥

पक्ववारि न० काञ्जिके पक्वञ्च तत्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वारि च ॥ पङ्कजले ॥

पङ्काधानम् न० पङ्काशये ॥

पङ्कान्नम् न० कृतपाकितण्डुलादौ ॥ यथा । यतीच ब्रह्मचारीच पङ्कान्नस्वामिनावुभौ । तयो रन्न मदत्वा तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरे दिति सदाचारः आमंगूद्रस्य पङ्कान्नं पङ्क मुत्सृष्ट मुच्यते । इतितिथितत्त्वम् ॥

पङ्काशयः पुं० नाभ्यधःस्थले ॥ पङ्काशय स्त्वधोनाभेरूर्द्धमामाशयः स्मृतः ॥ पङ्कस्य आशयः ।

पक्षः । पुं० मासार्द्धे ॥ पक्ष्यते०परिगृह्यतेदेवकार्यार्थंपित्रकार्यार्थंवायःकालविशेषःपक्षः । सचशुक्लकृष्णभेदाद् द्विविधः । शुक्लपक्षेतिथिर्यावद्या यस्यामभ्युदितोरविः । कृष्णपक्षे तिथिर्यावद्या यस्यामस्तमितोरविः ॥ पक्षपरिग्रहे । कर्मणिघञ् ॥ पक्षयति । पक्ष्यतेवा । अच् । घञ्वा ॥ यद्वा । पक्ष्यते चन्द्रस्यपञ्चदशानां कलानामापूरणं क्षयोवागृह्यतेसः ॥ रूढोवापक्षशब्दोविभक्तोमासस्यैकैकमर्द्धं ब्रूते ॥ यद्वा । पक्षते । पक्ष० । स्पधिपक्ष्योर्दकौचेतिसः धातोः कान्तादेशः ॥ पार्श्वगृहे ॥ साध्ये ॥ विरोधे ॥ केशादेः परतोवृन्दे ॥ मित्रबले ॥ सहायबले ॥ चुल्लीरंध्रे ॥ पतत्रे ॥ पक्षिपक्षे । गरुति ॥ राजकुञ्जरे ॥ पार्श्वे । पार्श्वाद्गतिभाषा ॥ वर्गे ॥

देहाङ्गे ॥ सहाये ॥ यथा । श्रुतिशिरः पक्षः समाश्रीयतामित्युपदेशः ॥ शरपक्षे । बाजे ॥ भित्तौ ॥ एकतरकोटौ ॥ सन्दिग्धसाध्यवति ॥ यथा०धूमवत्त्वे हेतौपर्वतः ॥ सिषाधयिषितधर्मविशिष्टो धर्मी पक्षः । यथा । महानसेधूमवन्त्वो : सम्बन्धे तत्पूर्वकं पर्वतेवह्निज्ञानम् ॥

पक्षकः । पुं० पार्श्वद्वारे खडक्किकायाम् खिड़कीद्वारइ० भा० ॥ पार्श्वमात्रे ॥ पक्षइव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ स्वार्थेकोवा ॥ सहाये ॥

पक्षघातः । पुं० पक्षाघाताभिधेवातरोगे

पक्षचरः । पुं० चन्द्रे । विधौ ॥ यूथभ्रष्ट पृथक्चारिगजे ॥

पक्षच्छिद्रम् । न० तिथिविशेषे ॥ अष्टमी द्वादशी चैव चतुर्थीच चतुर्दशी ॥ अमावास्याच मुनिभिः पक्षच्छिद्र मुदाहृतम् ॥

पक्षजः । पुं० चन्द्रमसि ॥ पक्षेजातः । जनी० ङः ॥ त्रि० । पक्षजन्मनि ॥

पक्षजन्मा । पुं० चन्द्रे ॥ पक्षेजन्मास्य ॥ त्रि० । पक्षजाते ॥

पक्षता । स्त्री० अनुमित्साविरहविशिष्टा सिद्ध्यभावे ॥ इयमनुमितिकारणम् तच्च । पर्वतेवन्ह्यनुमितौअनुमित्साविरहविशिष्टपर्वतधर्मिकवन्हिनिश्चयाभावः । यथा । सिषाधयिषयाशून्या सिद्धिर्यत्रनतिष्ठति। सपक्षस्तत्रवृत्तित्व

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ज्ञानादनुमितिर्भवेदिति ॥ भाषापरिच्छेदः ॥

पक्षतिः । स्त्री० पक्षमूले ॥ प्रतिपत्तिथौ पक्षस्यमूलम् । पक्षात्तिः ॥

पक्षद्वारम् । न० पक्षके ॥ पक्षेपार्श्वे द्वारम् ॥

पक्षधरः । पुं० सुधांशौ ॥ इन्दौ ॥ यज्ञपत्युपाध्यायच्छात्रे । चिन्तामणेरलोककारे । मिश्रे ॥ त्रि । पक्षधारणकर्त्तरि ॥

पक्षधर्म्मता । स्त्री० व्याप्यस्यपर्वतादिवृत्तित्वे ॥

पक्षपातः । पुं० आसक्तिविशेषे ॥ अन्याय्यसाहाय्यकरणे ॥ पक्षेपातः ॥ पक्षिणांज्वरे ॥ पक्षपातःपतङ्गानामित्युक्तेः ॥

पक्षपातिता । स्त्री० सहायतायाम् ॥

पक्षपालिः । स्त्री० खडक्किकायाम् ॥

पक्षभागः । पुं० गजस्यपार्श्वभागे ॥ पक्षयत्यनेन । पक्ष० । चु० । पुंसीति घः । पक्षस्यपक्षएववाभागः ॥

पक्षमूलम् । न० पक्षतौ । डानक्० इ० गौड़० भा० ॥ पक्षस्यमूलं ॥

पक्षवाहनः । पुं० खगे । विहगे ॥

पक्षः । न० पक्षे । गरुति ॥ पचति । डुपचष् । पचिवचिभ्यांसुट्चेत्यसुन् । पक्षसीतुस्मृतौपक्षाविति शुभाङ्कः ॥ त्र्यनीकाधिकरणेपूर्वोत्तरेद्वे पक्षसी इतिशवरस्वाम्यादयः ॥ माधवस्तु पक्षपरिग्रहइत्यस्मादसुन् । पक्षश्छदिः संवत्सरार्द्धञ्चेत्याह ॥

पक्षसुन्दरः । पुं० लोध्रे ॥ इतिहारावली ॥

पक्षाघातः । पुं० अर्धांगइतिख्याते भावप्रकाशोक्तवातजन्ये रोगविशेषे ॥ पक्षेआहननम् ॥

पक्षान्तः । पुं० द्वयोः पञ्चदश्योः ॥ अमायाम् ॥ पूर्णिमायाम् ॥ पक्षस्य अन्तः ॥

पक्षालुः । पुं० पक्षिणि ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पक्षावसरः । पुं० पूर्णिमायाम् ॥ अमायां ॥

पक्षिणी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ खग्याम् । विहग्याम् ॥ शाकिनीभेदे ॥ आगामिवर्त्तमानाहर्युक्तायांनिशि ॥ आगामिवर्त्तमानेअहनीयुक्ते यस्यां सारात्रिः पक्षिणी । यथा । द्वे अह्नी एकरात्रिश्च पक्षिणीत्यभिधीयते । इति । रात्रिरित्युपलक्षणम् । तेन पूर्वोत्तररात्रियुतंदिनमपिपक्षिणी । पूर्वापरदिनेरात्री वा पक्षाविवस्तो यस्याम् । अत इनिः ॥

पक्षी । पुं० खगे । विहगे । शकुनौ ॥ पक्षी । इतिपंक्षी० इतिचभा० ॥ पक्षावस्यस्तः । अतइनिठनाविती निः ॥ धान्याङ्कुरचरायेत्रतेषांमांसं लघूत्तमम् । आनूपंवलकृन्मांसंस्निग्धं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पङ्कीरः

गुरुतरंस्मृतम् ॥ पश्यविशेषं विष्किरे ॥ लिङ्गदेहे ॥ पंचमात्रिकस्य द्वितीयप्रभेदे ऽ । ऽ वाणे ॥

पक्षिपानीयशाला । स्त्री० (चुण्टीह

पक्षिपानीयशालिका । स्त्री० (तालवाले। पक्षिजलपानस्थाने ॥

पक्षिराजः । पुं० सम्पातौ ॥ पक्षिणां राजा । टच् ॥ शलभरूपेशिवे ॥

पक्षिलः । पुं० वात्स्यायनमुनौ ॥

पक्षिशाला । स्त्री० कुलायिकायाम् । नीडे ॥

पक्षिसिंहः । पुं ताक्ष्यें । गरुडे ॥ पक्षीसिंह इव पक्षिणांसिंहोवा ॥

पक्षिस्वामी । पुं० गरुडे ॥

पक्षीन्द्रः । पुं० जटायौ ॥ ताक्ष्यें ॥

पक्षुः । त्रि० पाककर्त्तरि । पक्तरि ॥ पचेः क्षुरितिवोपदेवः ॥

पक्ष्म ॥ न० सूक्ष्मादिसूक्ष्मांशे ॥ किञ्जल्के । कुसुमच्छदे ॥ नेत्रलोमनि ॥ अणीयसि । गरुति ॥ पक्ष्यतेऽनेनवा ॥ पक्ष० । कर्मकरणादौमनिन् ॥

पङ्कः । पुं० न० पापे ॥ कर्दमे ॥ पङ्को दाहास्रपित्तार्त्तिशोथघ्नःशीतलःसरः ॥ पञ्च्यतेदुःखमनेन । पचिव्यक्तीकरणे हलश्चेतिकरणे घञ् । कुत्वम् ॥ पञ्च्यतेवा । पचिविस्तारे । कर्मणिघञ् ॥

पङ्कटवटः पुं० दलाढ्ये । जलमुक्तपङ्के । दलदल० इ० भा० ॥

पङ्कीरः । पुं० कोयष्टिखगे ॥

पङ्करः

पङ्कगडः । पुं० }
पङ्कगडकः । पुं० } पाकाल० इ० गौ० भा०

पङ्कगतिः । स्त्री० मत्स्ये ॥ ब्रह्म्याम् ॥

पङ्कग्राहः । पुं० मकरे ॥ इ० हारावली ॥

पङ्कजम् । न० }
पङ्कजन्म । न० } पद्मे । कमले, ॥ इति राजनिर्घण्टः

पङ्कजिनी । स्त्री० पद्मसमूहे ॥ जलजाकरे ॥ पङ्कजानिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशेइतिइनिः ॥

पङ्कधूमः । पुं० नरकभूमेदे ॥ पङ्कइव धूमो ऽस्मिन् ॥

पङ्कप्रभा स्त्री० कर्दमयुक्ते नरकवि० ॥

पङ्कमण्डूकः पुं० शम्बूके । जलडिम्बे ॥

पङ्कवली ॥ स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ पादकुसुमरवगन्धमनोहरनायकयुगलकरूपमपाहर । नागनृपतिवरभाषितमुद्युतिवृत्तममलमिहपङ्कवलीतिहि ॥ यथा । शारदविशदनिशामयिनिन्दतिसम्प्रतिहृदयभिदामपिविन्दति । मन्मथविशिखभयेननिमीलतिमाधवतवविरहेणविषीदतीति ॥

पङ्कवासः । पुं० कर्कटे ॥ इ० स० नि ॥

पङ्कशुक्तिः । स्त्री० सितालिकायाम् । दुर्नामायाम् ॥

पङ्कशूरणः । पुं० शालूके ॥ इ० चि० ॥

पङ्कारः पुं० शैवले ॥ सेतौ ॥ सोपाने ।

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

जलकुक्कुजके ॥ इतिमे० ॥

पङ्किलः । त्रि० सजम्बाले । पङ्काढ्ये॥ पङ्कोस्मिन्नस्ति। पिच्छादित्वात् इलच्॥

पङ्किलत्वम् । न० आर्द्रतायाम् ॥

पङ्केजम् । न० पद्मे ॥ पङ्केजातम् । जनी० । सप्तम्यामितिडः । तत्पुरुषइत्यलुक् ॥

पङ्केरुहम् । न० पद्मे ॥ पङ्के रोहति। रुह० । इगुपधेतिकः । तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥

पङ्क्तिः ॥ स्त्री० सजातीयसंस्थानविशेषे । वीप्याम् । श्रेण्याम् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्ये दोषा यथा । नसंवसेच्चपतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कशैः । न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥ एकशय्यासनंपङ्क्तिर्भाण्डपक्वान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापनेयोनि स्तथैवसह भोजनम् ॥ सहाध्यायस्तु दशमः सहयाजनमेवच ॥ एकादशसमुद्दिष्टा दोषाः साङ्कर्य्यसंज्ञिताः ॥ समीपे चाप्यवस्थानात् पापंसंक्रमतेनृणाम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साङ्कर्य्यं परिवर्ज्जयेत् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्यदोषनिवारणोपायो यथा । एकपङ्क्त्युपविष्टायेनस्पृशंतिपरस्परम्। भस्मनाकृतमर्यादा नतेषांसङ्करोभवेत् ॥ अग्निनाभस्मनाचैवषड्भिः पङ्क्तिर्विभिद्यते । इतिकूर्मेपञ्चदशाध्यायः ॥ सान्तरवीप्यां॥ पञ्चनम् । पचि

व्यक्तीकरणे । क्तिन् ॥ यद्वा। पञ्चते । पचिविस्तारे। क्तिच् ॥ दशाक्षरच्छन्दसि ॥ दशसंख्यायाम्॥ सुप्रतिष्ठाभेदे । पञ्चाचर पादच्छन्दोभेदे । यथा । भ्रगौगितिपङ्क्तिः ॥ यथा । कृष्णसनाथा तर्णकपङ्क्तिः । यामुनकक्षे चारुचचार ॥ क्षितौ ॥ सङ्ख्ये ये ॥ पञ्चकद्वयम् पञ्चपदानि वा परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशदिति निपातनात्प्रकृतेः पञ्चन् शब्दस्य टिलोपः तिप्रत्ययः। चोः कुरितिकुत्वम् । पदशब्दोत्रपादपर्यायः । रूढिशब्दोयम् । तथाचावयवार्थेऽभिनिवेष्टव्यम् । पङ्क्तिशब्दोहिनानार्थः । अस्तिक्रमसन्निवेशे यथा ब्राह्मणपङ्क्तिः पिपीलिकापङ्क्तिरिति। अस्तिचदशसङ्ख्यायाम् । क्षतवान्पङ्क्तिरथोविलङ्घयदिति दशरथइत्यर्थः अस्तिहिछन्दोविशेषे यथा। यस्यपञ्चाचराः पादाः । तयाचछन्दोविशेषएवार्थइतिबोध्यं॥

पङ्क्तिग्रीवः । पुं० रावणे ॥

पङ्क्तिचरः । पुं० कुररपक्षिणि। कुब्जइ०भा० ॥

पङ्क्तिदूषकः । पुं० अपाङ्क्तेये । मन्वादिस्मृत्युक्ते श्राद्धभोजनानर्हब्राह्मणे ॥

पङ्क्तिपावनः । पुं० श्राद्धभोजनार्हब्राह्मणे ॥ पञ्चाग्निगृहस्थे ॥ यथाह

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

हारीत : । पवन : पावनस्त्रेतायस्य पञ्चाग्नयोगृहे । सायम्प्रात : प्रदीप्य न्तेसविप्र : पङ्क्तिपावन : ॥ इति अग्न्या : सर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच श्रोत्रियान्वयजाश्चैवविज्ञेया : पङ्क्ति पावना : ॥ इत्यादिनामनूक्तेषुब्रा ह्मणेषु ॥

पङ्क्तिरथ : । पुं० दशरथनृपे ॥

पङ्क्तिवीज : पुं० वर्वूरवृक्षे ॥

पङ्गु : । पुं० शनैश्चरे ॥ परिव्राजि ॥ यथा भिक्षार्थंगमनंयस्यविण्मूत्रकरणायच । योजनान्नपरंयातिसर्वथापङ्गुरेवस : ॥ त्रि० श्रोणे । जङ्घावैकल्येनचलनाक्षमे । जङ्घाहीने ॥ पनतिपन० वा० गु: ॥

पङ्गुकाय : । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥

पङ्गुल : । पुं० सितकाचाभघोटके ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पङ्गुल्यहारिणी । स्त्री० शिम्शडीवृक्षे ॥

पङ्गू : । स्त्री० विकलजङ्घायाम् ॥ पङ्गोश्च त्यूङ् ॥

पच : । त्रि० पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् । पचाद्यच् ॥

पचक : । पुं० पचे ॥ स्त्रा० क : ॥

पचन् । त्रि० पचमाने ॥ पचति । लट : शत्रितिपचे : शत्र ॥

पचत : । पुं० चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ पचति । डुपचष् । भ्रमृदृशियजि-पर्विपच्यमितमिनमिहर्षिभ्योतच् ॥

पचत्पुट : । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पचन : । पुं० अग्नौ ॥ न० पाके ॥ त्रि० पाककर्त्तरि ॥

पचनी । स्त्री० वनवीजपूरके ॥

पचन्ती । स्त्री० पाककर्त्र्याम् ॥

पचमान : । पुं० वह्नौ ॥ त्रि० पाककर्त्तरि ॥ पचति । पचते । डुपचष् । लट : शत्रशानचाविति० शानजादे-श : । आनेमुक् ॥

पचम्पचा । स्त्री० दार्व्याम् । दारुहरि-द्रायाम् ॥ पचति । पचे : पचाद्यच् । पृ० ॥

पचा । स्त्री० पाके ॥ पचनम् । पचे : ष्त्वादङ् ॥ टाप् ॥

पचि : । पुं० अग्नौ ॥ पचति । डुपच-ष् । सर्व० इन् ॥

पचेलिम : । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ पच-ति । पचएलिमच् । त्रि० पक्तव्ये ॥ यथापचेलिमा : शालय : पक्तव्या इत्यर्थ : पच्यते । पचे : कर्मणि के-लिमरउपसङ्ख्यानं ॥

पचेलुक : । पुं० पाचके । सूदे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

पच्छ : । अ० पादस्पादमित्यर्थे ॥

पच्यमान : । त्रि० वर्त्तमानपचनकर्म-ताश्रये । वर्त्तमानपाकविशिष्टेतण्डु-लादौ ॥

पज्ज : । पुं० शूद्रे पदो जात : । जनी० । ड : ॥

पञ्झाटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पञ्चकषाया :

यथा । प्रतिपद्यमकितषोडशमाचा नवमगुरुत्वविभूषितगात्रा । पञ्चऋटिकायाएषविवेक : क्वापिनमध्यगु रुर्गणएक : ॥ यथा । तरलवतंसाश्लि ष्टस्कन्धश्चलतर पञ्चऋटिका कटि-बन्ध : । मौलिचपलशिखिचन्द्रकवृ-न्द : कालियशिरसिननर्त्तमुकुंद : ॥

पञ्चकम्। न० धनिष्ठादिपञ्चनक्षत्रेषु ॥ अत्रगृहनिमित्ततृणकाष्टहरणेदोषो यथा। अग्निचौरभयंरोगो राजपीडा धनक्षति : । सङ्ग्रहे तृणकाष्ठानां कृतेवस्त्रादिपंचके ॥ त्रि० पंचसङ्ख्या परिमाणविशिष्टे ॥ पंचसङ्ख्यापरि माणमस्य । तदस्यपरिमाणमित्यनुवृ-त्तौसङ्ख्याया : संज्ञासंघसूत्राध्यय नेषुतिपञ्चसंख्यापरिमितिसंघार्थे-कन्प्रत्यय : ॥ पञ्चभि : क्रीते ॥ संख्यायाअतिशदन्तायाडतिकन् ॥ पञ्चानांनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा ॥

पञ्चकपाल : । पुं० पञ्चसुकपालेषु संस्कृतेपुरोडाशे ॥ संस्कृतंभक्ष्याडुत्य णोद्विगोर्लुगनपत्यडतिलुक् ॥ न० ॥ पंचानांकपालानांसमाहारे ॥

पञ्चकर्म । न० पञ्चप्रकारशारीरकचि कित्साविशेषे ॥ यथा । वमनं रेचनं नस्यं निरूहश्चानुवासनम् । पञ्चक र्मेदमन्यच्च करउत्क्षेपणादिकम् ॥ इति श० चं० ॥

पंचकषाया : । पुं० महास्नानीयपंच

पञ्चकोषा :

प्रकारकषायद्रव्ये ॥ यथा । जम्बु शाल्मलिवाट्यालं वकुलंवदरंतथा । कषाया : पंचविज्ञेया देव्या :प्रीति करा : शुभा : ॥ पंचचतेकषायाश्च ॥

पञ्चकारुकी। स्त्री० कुलालकर्मारवर्द्धकि नापितरजकेषु ॥

पञ्चकृत्य : पुं० पक्तपौडे ॥ न० ॥ सृ ष्ट्यादिषु ॥ यथा । यस्मिन्सृष्टि स्थितिध्वंसनिधानानुग्रहात्मकम् । कृत्यंपञ्चविधंशश्वन्नासतेतंनुम :शिव मिति ॥

पञ्चकोलम् । न० पञ्चौषणे । पाचन विशेषे ॥ यथा । पञ्चकोलंकणामूल कृष्णाचव्याग्निनागरै : । पञ्चकोलं रसेपाकेकटुकंरुचिकृन्मतम् ॥ ती क्ष्णोष्णंपाचनंश्रेष्ठंदीपनंकफवातनुत् गुल्मप्लीहोदरानाहशूलघ्नंपित्तकोपन म् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥

पञ्चकोषा : । पुं० अन्नमयप्राणमयमनो मयविज्ञानमयानन्दमयेषु ॥ कोषा इवात्माच्छादकत्वात्कोषा : । पञ्च चतेकोषाश्च ॥ यथाहुर्विद्यारण्यगुरव: पित्रभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोऽन्ने नैववर्द्धते । देह :सोन्नमयोनात्माप्राक् चोर्द्ध्वंतदभावत : ॥ १ ॥ पूर्णोदेहे बलंयच्छन्नच्चाणांय: प्रवर्तक : । वायु:प्राणमयोनासा वात्माचैतन्यव र्जनात् ॥ २ ॥ अहन्तांममतादेहेगृ हादौचकरोतिय: । कामाद्यवस्थयाभा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पंचगव्यम्

न्तो नासाबात्मामनोमयः ॥ ३ ॥ लो नासुप्तौवपुर्बोधे व्याप्नुयादानखाग्रगा चिच्छायोपेतधीर्नानात्मा विज्ञान मयशब्दभाक् ॥ ४ ॥ काचिदन्तर्मुखा वृतिरानन्दप्रतिबिम्बभाक् ॥ पुण्यभो गेभोगशान्तौनिद्रारूपेणलीयते ॥ ५ ॥ कादाचित्कत्वतोनात्मास्यादानन्दम योप्ययम् ॥

पञ्चक्लेशाः । पुं० अविद्यास्मिता राग द्वेषाभिनिवेशेषु ॥ पंचतेक्लेशाश्च ।

पंञ्चक्षारगणः । पुं० क्षारपंञ्चके । पंचलवणे ॥ क्षारैस्तुपंचभिः प्रोक्तः पंचक्षाराभिधोगणः । काचसैन्धव सामुद्र विट्सौवर्चलकैः समैः ॥ स्यात्पंचलवणंतच्च सूक्ष्मोपेतंषडा ह्वयम् ॥

पंचगणयोगः । पुं० विदारिगन्धा बृहती पृश्निपर्णीनिदिग्धिका : ॥

पञ्चगव्यम् । न० गोर्दध्यादिपञ्चसु ॥ यथा । पञ्चगव्यंदधिक्षीरघृतगोमूत्र गोमये रिति ॥ तन्मानं यथा । पल मात्रंदुग्धभागं गोमूत्रंतावदिष्यते । घृतंचपलमात्रंस्याद् गोमयंतोलक त्रयम् ॥ दधिप्रस्थति मात्रंस्यात् पञ्चगव्यमिदंस्मृतम् । अथवा पञ्च गव्यानां समान्भोभागइष्यतइति गौतमीयतन्त्रम् ॥ अपिच । गोश कृद्द्विगुणंमूत्रं पयः स्यात्तच्चतुर्गु णम् । घृतंतद्द्विगुणंप्रोक्तं पञ्च

पंचजनीन :

गव्ये तथाद्यधीति ॥

पञ्चगुप्तः । पुं० चार्वाकदर्शने ॥ कमठे ॥

पञ्चगुप्तिरसा । स्त्री० सृपृक्कायाम् ॥

पञ्चचामरम् । न० षोडशाक्षरपादे क्रन्दोविशेषे ॥ यथा ॥ प्रमाणिका पद्द्वयम् वदन्तिपञ्चचामरम् ॥ यथा । सुरद्रुमूलमंडपे विचित्ररत्न निर्मिते लसद्वितानभूषिते सलीलविभ्रमाल सम् । सुराङ्गनात्तवल्लवी करप्रपञ्च चामरस्फुरत्समीरबोजितं सदाच्युतं भजामितमिति ॥

पञ्चचीरः । पुं० मञ्जुघोषे ॥

पञ्चचूडा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पंचजनः । पुं० नरे । पुरुषे ॥ पंचभिर्भू तैर्जन्यते । जनी० । घञ् । जनिव ध्योश्चेतिनवृद्धिः ॥ यद्वा । पञ्चजना उत्पादकायस्य ॥ संज्ञादपुर्दैत्य विशेषे ॥ गन्धर्वाः पितरोदेवा असु रारक्षांसिपञ्चजनपदवाच्यानिभ वन्ति ॥ निषादपञ्चमावर्णाश्च ॥

पंचजनीनः । पुं० भागडे ॥ त्रि । पञ्च जनहिते ॥ स्यकारपंचमाश्चत्वारो वर्णाः पञ्चजनाः । दिक्संख्ये संज्ञायामिति० समासः । पञ्चजने भ्योहितम् । पञ्चजनादुपसङ्ख्यान मितिखः । उपसङ्ख्यानस्यकर्मधा रयविषयत्वात् । षष्ठीसमासात्बहु व्रीहेश्च कृएव । पंचजनीयम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पंचज्ञान : । पुं ० बुद्धे ॥

पंचत् । पुं ० पञ्चके । वर्गे ॥ पंच परिमाणमस्य । पञ्चदशतोवर्गेवेति निपातनादतिप्रत्यय : ॥

पंचतत्त्वम् । न ० आकाशादि पंच भूतेषु ॥ मद्यादिपंचसु ॥

पञ्चतन्मात्रम् । न० तामसाहंकारोत् पन्नमहाभूतोपादानकारण शब्दस्पर्श रूपरसगन्धेषु ॥ तदाश्रय द्रव्येषुच॥

पञ्चतपा : । त्रि ० अग्निचतुष्टयसूर्यै तत्पञ्चकसाध्यतपोविशिष्टे ॥

पञ्चतय : । त्रि ० पञ्चावयवे ॥

पञ्चता । स्त्री ० मरणे । पांचभौतिकस्यशरीरस्यपंचधाभावे । देहारम्भकाणांपृथिव्यादिपञ्चमहाभूतानांस्वांशसङ्क्रमणात्पृथक्त्वे ॥ पञ्चभावे ॥ पञ्चानांभाव : । तल् ॥

पञ्चतिक्तम् । न० तिक्तद्रव्यपंचके ॥ निम्ब : पटोल : चुद्राचगुडूचीवासकस्तथा । विसर्पकुष्ठनुत्ख्यातो गणो यंपञ्चतिक्तक : ॥

पञ्चत्वम् । न० पञ्चभावे ॥ पञ्चतायाम् । मरणे ॥ पञ्चधासम्भृत : कायोयदिपञ्चत्वमागत : । कर्मभि : स्वशरीरोत्थैस्तचकापरिदेवना ॥

पञ्चदश : । त्रि० पंचदशानांपूरणे । पन्द्रवां इ० भाषा० प्र० ॥ तस्यपूरणेडट् ॥

पंचदश । त्रि० पंचाधिकदशसंख्याया

म् ॥ सङ्ख्येये ॥ पंचचदशच ॥

पञ्चदशी । स्त्री ० अमावास्यायाम् ॥ पौर्णिमास्याम् ॥ पंचदशानांपूरणी ॥ डट् । ङीप् ॥ देवीविशेषे ॥ विद्यारण्यकृतेवेदान्तग्रन्थविशेषे ॥

पंचधा । अ० पंचप्रकारे ॥ सङ्ख्याया विधार्थेधा ॥

पञ्च । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंचसङ्ख्याविशिष्टे ॥ यथापंचमहाभूतानि ॥

पञ्चनख : । पुं० व्याघ्रगजकूर्मादौ ॥

पञ्चनद : । पुं० पंचनदीयुक्तदेशविशेषे । पञ्चाप० इ० भा० वाहीके । तीर्थविशेषे ॥ न० । पंचानांनदीनांसमाहारे ॥ तीर्थान्तरे ॥

पञ्चनिम्बम् । न० निम्बवृक्षस्यपुष्पादौ ॥ यथाह । पंचनिम्बन्तुतत्पुष्पमूलवल्कफलक्षदैरिति ॥

पंचनी । स्त्री० शारिश्रृङ्खलायाम् ॥

पंचपक्षी । पुं० पारिभाषिकपक्षिपञ्चकहारात्रिकालबोधकेशिवोक्तेप्रश्नग्रन्थे ॥

पंचपर्व्वा । स्त्री० अविद्यायाम् ॥ यथा । तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रोप्यन्धसंज्ञित : । अविद्यापंचपर्वैषा प्रादुर्भूतामहात्मन : ॥ पंचपर्वाण्यस्या : । अनोबहुव्रीहेरितिनङीप् । पंचपर्व्वाणी०पंचपर्वाण : ॥ डाप्-पक्षेतु । पंचपर्व्वी ० पंचपर्वा : ० - इत्यादिबोध्यम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पंचभद्र :

पञ्चपल्लवम् । न० आम्रादिपंचपत्रके ॥ यथा । आम्रजम्बूकपित्थानांबीजपूरकबिल्वयो : । गंधकर्मणि सर्वत्रपत्राणिपञ्चपल्लवमितिशब्दचन्द्रिका ॥ वैद्दिकेकर्मणिघटोपरिदेयेपञ्चपल्लवे ॥ यथा ॥ आम्राश्वत्थवटप्लक्षौदुम्बराणिपञ्चपल्लवानि ॥ पनसोदुम्बराश्वत्थवकुलाम्रसमुद्भवपत्रेषु ॥ अपिच । पनसाम्रंतथाश्वत्थंवटंवकुलमेवच । पञ्चपल्लवमुक्तंचमुनिभिस्तन्त्ववेदिभिरिति ॥ पञ्चानांपल्लवानांसमाहार : ॥

पञ्चपात्रम् । न० पञ्चानांपात्राणां समाहारे ॥ श्राद्धविशेषे ॥

पञ्चपित्तम् । न० पित्तपञ्चके ॥ यथा । वराहच्छागमहिषमत्स्यमायूरपित्तकम् । पञ्चपित्तमितिख्यातंसर्वेष्वेवहिकर्मसु ॥ इ० वै० म०

पञ्चपुष्पम् । न० करवीरादिषु ॥ यथा । करवीरंतथाजातीचम्पकंसरसोरुहम् । पाटलाकुसुमंचापिपञ्चपुष्पंप्रकीर्त्तितमिति ॥

पञ्चप्रासाद : । पुं० देवगृहविशेषे ॥

पंचबन्धः । पुं नष्टद्रव्यस्यपञ्चमांशदंडे॥

पञ्चभद्रः । पुं० पञ्चस्थानेषुपुष्पितेऽश्वविशेषे ॥ यथा । पञ्चभद्रस्तुहृत्पृष्ठमुखपार्श्वेषुपुष्पित : ॥ पाचन वि० ॥ यथा । छिन्नोद्भवापर्पटवारिवाहभूनिम्बशुण्ठीजनित : कषाय :

पंचम :

समीरपित्तज्वरजर्जराणांकरोतिभद्रं खलुपञ्चभद्र : ॥ त्रि० । विघ्नकृते व्यसनिनि ॥

पञ्चभूतम् । पुं० क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योमात्मकेषुपंचसु ॥ पंचानांभूतानां समाहार : ॥ शब्दाद्व्योमस्पर्शतस्तेनवायुस्ताभ्यांरूपाद्वह्निरतैरसाच्च अब्भ्यस्तैर्गन्धतोभूर्धराद्याभूता : पंचस्युर्गुणोना : क्रमेणेति प्रपंचसारे १ पटलः ॥ गुरु : स्निग्धस्लीक्ष्णरूक्षौ लघुरेतेगुणा : स्मृता : । पंचभूतेषु तिष्ठन्तिआधिक्याद्गुणद्रव्येप्रकल्पयेत् ॥*

पंचमः । पुं० षड्रागाणांमध्येतृतीयरागे ॥ अस्यगानसमयः शरदृतुः प्रातः कालश्च ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थितेस्वरविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिस्तु । वायु : समुद्गतोनाभेरुरोहृत्कण्ठमूर्द्धसु । विचरन् पंचमस्थानप्राप्त्यापंचमउच्यते ॥ तज्जन्यत्वात्स्वर : पंचम : । अपिच । प्राणोऽपान:समानश्चउदानोव्यानएवच । एतेषांसमवायेनजायतेपंचम : स्वर : । पुष्पसाधारणेकालें कोकिलो रौतिपंचमम् ॥ पंचमादिनिषेधेभरत : । प्रभातेसुरतोनिन्द्य: ऋषभ: पञ्चमोपिच । जनयेत्प्रधनं ह्युच्चा पंचत्वंपंचमोपिच ॥ पंचमस्यविशेषोयंकथित:पूर्वसूरिभि: । प्रगेप्रगीतो जनयेद्दशनस्यविपर्ययम् ॥ इति ॥

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न० मैथुने ॥ त्रि० । पंचानांपूरणे ॥ रुचिरे ॥ दत्ते ॥ पंचानांपूरणः । तस्यपूरणेडट् ॥ नान्तादितिमट् ॥ पंचमवेदः । पुं० भारते ॥ पंचमहायज्ञाः । पुं० गृहस्थकर्त्तव्येषुपंचविधनित्यकर्मसु ॥ यथा । पाठोहोमश्चातिथीनांसपर्यातर्प्पणंबलिः । एतेपंचमहायज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामकाः । तथाचमनुः पंचसूनागृहस्थस्यचुल्लीपेषण्युपस्करः । कण्डनीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥ तासांक्रमेणसर्वासां निष्कृत्यर्थंमहात्मभिः । पंचक्लृप्तामहायज्ञाः प्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोतिथिपूजनम् इति ॥ वध्यतेहन्तीत्यर्थः आर्षत्वात् । अथवावध्यतेहिंसाजनितदुरितेनसम्बध्यतेहन्यतेवेत्यर्थः । वाहयन् प्रवर्त्तयन् ॥

पञ्चभारः । पुं० बलदेवस्यपुत्रे ॥

पञ्चमास्यः । पुं० कोकिले ॥ पञ्चमोरागः स्वरोवाआस्येयस्य ॥ *

पञ्चमी । त्रि० पञ्चमासादिकेत्वब्दादौ ॥ पञ्चमोमासोवर्षोवास्य । वयसिपूरणादितीनिः ॥

पञ्चमी । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ तिथिवि० । साचन्द्रस्यपञ्चमकलाक्रियारूपा । तदुपलक्षितकालश्च । अस्यांजातस्यफ-

लम् । यथा । भूपालमान्योमनुजः सुगात्रः कृपासमेतोविदुषांवरेण्यः । वाग्मीगुणीबन्धुजनैकमान्यः प्रसूतिकालेयदिपञ्चमीस्यात् ॥ ङसि० भ्याम् ० भ्यस् ० ङ० ङिके ॥ पञ्चानांपूरणी ॥ डट् । मट् । ङीप् ॥ विद्याविशेषे ॥ रागिणीविशेषे । वसन्तरागभार्यायाम् ॥ अस्याध्यानं यथा । सङ्गीतगोष्ठीषुगरिष्ठभावंसमाश्रिता गायनसम्प्रदायैः । खर्वाङ्गिनीनूपुरपादपद्मासापंचमीपंचमवेदवेत्रीतिसङ्गीतदर्प्पणः ॥

पंचमुखः । पुं० शिवे ॥ पञ्चमुखानियस्य ॥ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ पञ्चते । पचि० । अच् । पञ्चंविस्तृतं मुखमस्य । यद्वा । मुखंपादाश्च ० पञ्चमुखानीवयस्य ॥

पंचमुखी । स्त्री० सिंहभार्यायाम् ॥ वासके ॥ जवापुष्पविशेषे ॥ शिवायाम् इति शब्दाम्बुधिः ॥

पञ्चमीव्रतम् । न० माघशुक्लपञ्चमीमारभ्यषड्वर्षपर्यन्तं प्रतिमासीयशुक्लपञ्चम्यांभविष्यपुराणोक्तेस्त्रीकर्त्तव्येनियमविशेषे ॥

पञ्चमुद्रा । स्त्री० सन्न्यासिभांचिदण्डकमण्डलुशिक्यपात्र जलपवित्ररूपेलिङ्गे ॥ पूजायामावाहन्यादिषु ॥

पञ्चमूत्रम् । न० गोजाविमहिषीगर्दभीनांमूत्रे ॥ पञ्चानांमूत्राणां

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

समाहार : ॥

पञ्चमूर्त्तिः । पुं० सदाशिवे ॥ सृष्टि-स्थितिसंहारनिरोधानुग्रह लक्षणपञ्चकृत्यसिद्ध्यर्थं मीशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातलक्षणाः पञ्चमूर्त्तयोयस्य ॥

पञ्चमूलम् । न० स्वनाम्नाप्रसिद्धेपाचनविशेषे ॥ तच्चिविधम्यथा । श्रीफल : सर्वतोभद्रापाटलागणिकारिका । स्योनाक : पञ्चभिश्चैते : पञ्चमूलंमहन्मतम् ॥ पंचमूलंमहत्तिक्तकषायंकफवातनुत् । मधुरंकासश्वासघ्नमुष्णंलघ्वग्निदीपनम् ॥ * लघुपञ्चमूलन्तु । शालपर्णीपृश्निपर्णीवार्ताकीकण्टकारिका । गोक्षुर : पञ्चभिश्चैतै: कनिष्ठंपञ्चमूलकम् ॥ पञ्चमूलंलघुस्वादुवल्यंपित्तानिलापहम् । नात्युष्णंबृंहणंग्राहिज्वरश्वासाश्मरीप्रणुत् ॥ * तृतीयंतृणाख्यंतच्चु । कुश : काश : शरोदर्भइक्षुश्चेतितृणोद्भवम् । पित्तकफहरंपञ्चमूलंवस्तिविशोधनमिति॥

पञ्चमूली । स्त्री० लघुपंचमूलपाचने ॥ पञ्चानांमूलानां समाहार : । द्विगो रितिङीप् ॥

पञ्चरत्नक : । पुं० पक्वपौडवृक्षे ॥

पञ्चरत्नम् । न० कनकादिरत्नपञ्चके ॥ यथा । कनकंहीरकंनीलं पद्मरागश्च मौक्तिकम् । पंचरत्नमिदंप्रोक्तमृषिभि : पूर्वदर्शिभि : ॥ रत्नानामप्यभावेतुस्वर्णकर्षार्द्धमेववा । सुवर्णस्याप्यवेतुआज्यंज्ञेयंविचक्षणैरितिहेमाद्रि:॥ पञ्चानांरत्नानांसमाहार : ॥

पञ्चरसा । स्त्री० आमलक्याम् ॥

पंचरात्रम् । न० ग्रन्थविशेषे ॥ यथा। रात्रञ्चज्ञानवचनंज्ञानंपंचविधंस्मृतम् । तेनेदंपञ्चरात्रंचप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ तत्सप्तविधंयथा । पञ्चरात्रंसप्तविधंज्ञानिनांज्ञानदंपरम् । ब्राह्मशैवंचकौमारंवाशिष्ठंकापिलंपरम् ॥ गौतमीयंनारदीय मिदंसप्तविधंस्मृतम् । इतिनारदपञ्चरात्रेप्रथमरात्रम् ॥ एतदतिरिक्तानिहयशीर्षपृथुध्रुवादिपञ्चरात्राणिसन्ति ॥ पञ्चमुनिशासु ॥

पञ्चलक्षणम् । न० पुराणे ॥ यथा । सर्गश्चप्रतिसर्गश्च वंशोमन्वन्तराणिच । वंशानुचरितंचैव पुराणंपञ्चलक्षणमिति ॥ पुं० । पुरुषविशेषे ॥

पञ्चलवणम् । न० सैंधवादिपञ्चसु ॥ यथा । सैंधवंरुचकंचैवविडंसामुद्रकंगुडमिति ॥ पञ्चानांलवणानां समाहार : ॥

पञ्चलाङ्गलकम् । न० महादान विशेषे ॥

पञ्चलोहम् । न० सौराष्ट्रकलोहेइति हेमचंद्र : ॥ स्वर्णरूप्यताम्रसीसकरङ्गेषु ॥

पञ्चलोहकम् । न० स्वर्ण रजत ताम्र

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पञ्चवटी

वङ्गनागेषु ॥

पञ्चवक्त्र : । पुं० शिवे ॥ पञ्चवक्त्रा णियस्यस : । तानियथा । विभा व्यमुखपद्मंहि शिवस्यवरवर्णिनि । सद्योजातंवामदेवमघोरंचतत : पर म् ॥ तत्पुरुषंतथेशानंपञ्चवक्त्रंप्र- कीर्तितम् ॥ सद्योजातंचवैशुक्लं शुद्धस्फटिकसन्निभम् । पीतवर्णंत थासौम्यंवामदेवंमनोहरम् ॥ कृष्ण वर्णमघोरंच समंभीमविमर्दनम् । रक्तंतत्पुरुषंदेविदिव्यमूर्तिमनोह- रम् ॥ श्यामलंचतथेशानं सर्वदेव शिवात्मकम् । चिंतयेत्पश्चिमेचा द्यंद्वितीयंचतथोत्तरे ॥ अघोरंदक्षि णेदेवंपूर्वेतत्पुरुषंतथा । ईशानंम ध्यतोज्ञेयंचिन्तयेत्भक्तितत्परश्रुति निर्वाणतन्त्रे षष्ठःपटल : ॥ सिंहे ॥

पञ्चवट : । पुं० उरस्कटे । जोटि ङ्गे । बालयज्ञोपवीतके । तीर्थवि शेषे ॥

पञ्चवटी । स्त्री० दण्डकारण्यान्तर्भूते स्थलविशेषे ॥ पञ्चानांवटानां स माहार : । द्विगोरितिङीप् । तदु पलक्षितत्वात् । पञ्चवटीत्यभिविश्रु त : प्रसिद्धोदेशउच्यते ॥ तप : करणार्थंपञ्चप्रकारवृक्षविशेषे ॥ यथा । अश्वत्थोबिल्ववृक्षश्चवटोधात्रीच्चशो कक : । वटीपञ्चकमित्युक्तंस्थापयेत् पञ्चदिक्षुच ॥ अश्वत्थंस्थापयेत्प्राचि

पञ्चवर्ग:

विल्वमुत्तरभागत : । वटंपश्चिमभा गेतुधात्रीदक्षिणतस्तथा ॥ अशोकं वह्निदिक्स्थाप्यंतपस्यार्थंसुरेश्वरि । मध्येवेदीं चतुर्हस्तां सुन्दरीं सुमनो हराम् ॥ प्रतिष्ठां कारयेत्तस्या : पञ्चवर्षोत्तरंशिवे । अनन्तफलधात्री सा तपस्याफलदायिनी ॥ इयंप- ञ्चवटीप्रोक्ताबृहत्पञ्चवटींशृणु । वि ल्ववृक्षंमध्यभागेचतुर्दिक्षुचतुष्टयम् । वटवृक्षंचतुष्कोणे वेदसंख्यंप्ररोपये त् । अशोकंवर्तुलाकारंपञ्चविंशति सम्मितम् ॥ दिग्विदिक्षामलकींच एकैकंपरमेश्वरि । अश्वत्थंचचतुर्दि क्षु बृहत्पञ्चवटीभवेत् ॥ यः करोति महेशानि साक्षादिन्द्रसमोभवेत् । इहलोके मन्त्रसिद्धि : परेचपरमा गति : ॥ इति हेमाद्रीयव्रतखण्ड धृतस्कन्दपुराण वचनानि ॥

पञ्चवर्ग : । पुं० कापटिकोदास्थित गृहपतिवैदेहिकताम्रसव्यञ्जनात्मके राज्ञांपञ्चविधेचारवर्गे ॥ यथा । तत्र परमर्मज्ञ : प्रगल्भश्चाच : कपट व्यवहारित्वात्कापटिक : । तंवृत्त्य र्थिनमर्थमानाभ्यामुपगृह्यरहसिराजा ब्रूयात्यस्यदुर्वृत्तं पश्यसितत्तदा नीमेवमयिवक्तव्यमिति ॥ १ ॥ प्रव्रज्यारूढ़पतित उदास्थित : । तं लोकेषु विदित दोषंप्रज्ञाशौच युक्तं वृत्त्यर्थिनं ज्ञात्वारहसिराजापूर्ववद्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पञ्चवल्कलम्

ब्रूयात् । बहूत्पत्तिकमठे स्थापयेत् । प्रचुरसस्योत्पत्तिकं भूम्यन्तरं च तद्बहुत्यर्थमुपकल्पयेत् सचान्येषामपिप्रव्रजितानां राजचारकर्मकारिणां ग्रासाच्छादनादिकंदद्यात् ॥ २ ॥ कर्षकः क्षीणवृत्तिः प्रज्ञाशौचयुक्तोगृहपतिव्यञ्जनः ॥ तमपि पूर्ववदुक्त्वास्वभूमौकृषिकर्मकारयेत् ॥ ३ ॥ वाणिजकः क्षीणवृत्तिर्वैदेहिकव्यञ्जनः । तंपूर्ववदुक्त्वाधनमानाभ्यामात्मीकृत्य वाणिज्यङ्कारयेत् ॥ ४ ॥ मुण्डोजटिलोवाबहुत्तिकामस्तापसव्यञ्जनः । सोपिक्वचिदाश्रमेवसन् बहुमुण्डजटिलान्तरकपटशिष्यगणबहुत्तोगुप्तराजोपकल्पितबहुत्तिस्तापस्यंकुर्यात् । मासद्विमासान्तरितं प्रकाशं बदरादि मुष्टिमश्नीयात् । रहसिचराजोपकल्पितं यथेष्टमाहारंकल्पयेत् । शिष्याश्चास्यातीतानागतज्ञानादिकं ख्यापयेयुः तेनबहुलोकवेष्टनमासाद्य सर्वेषां विश्वसनीयत्वात् सर्वेकार्यं मकार्यंच पृच्छन्ति अन्यस्यचकुक्रियादिकं कथयन्ति ॥ ५ ॥ एवंपञ्चवर्गं प्रकल्पनेन राज्ञः प्रतिराजस्य आत्मीयानां चामात्यादीना मनुरागविरागज्ञानं भवति ॥ पञ्चानां वर्गः ॥

पञ्चवल्कलम् । न० त्वक्पञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतस

पञ्चविपर्ययभेदाः

वल्कलैः । सर्वैरेकत्रसंयुक्तैः पंचवल्कलमुच्यते ॥ अपिच । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षपिप्पल पीतनाः । क्षीरिवृक्षाश्च पञ्चैषां वल्कलं पञ्चवल्कलम् ॥ पञ्चैते क्षीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक्पञ्च लक्षणम् । त्वक्पञ्च कंहिमं ग्राहिव्रण शोथ विसर्पजिदितिराजनिर्घण्टः ॥

पंचवाणः पुं० कामदेवे । स्मरे ॥ पंचवाणाः द्रावणाद्यास्त्र । तेच । द्रवणं शोषणं वाणं तापनं मोहनाऽभिधम् । उन्मादनंचकामस्यवाणाः पंचप्रकीर्तिताः ॥ अपिच अरविन्दमशोकंच चूतंचनवमल्लिका । नीलोत्पलंचपञ्चैते पंचवाणस्यसायकाः ॥ पंचानां वाणानां समाहारे ॥ त्रि० । पंचवाण विशिष्टे ॥

पंचवायवः । पुं० प्राणापानव्यानोदान समानाख्येषु ॥ पंचचते वायवश्च ॥

पंचविधकृत्यम् । न० जगज्जन्मस्थितिध्वंसतिरोभावविमुक्तिषु ॥

पंचविपर्ययभेदाः । पुं० अविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशेषु यथासङ्ख्यंतमोमोहमहामोहतामिस्रान्धतामिस्रसंज्ञकेषु ॥ विपर्यय प्रभावानामप्यस्मिता दीनां विपर्यय स्वभावत्वात् ॥ यद्वा । यदविद्ययाविपर्ययेणा वधार्यते वस्तु अस्मिता दय

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्तत्स्वभावा : सन्तस्तदभि निविशं ते । अतएव पंच पर्वा अविद्येत्याह वार्षगण्य : ॥ *

पंचशर : । पुं० कामे । मकरध्वजे ॥ पंचशराअस्य । तेच उन्मादनस्तापनश्च शोषणस्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च कामस्यपंचबाणा: प्रकीर्त्तिता : ॥ पञ्चेन्द्रियार्थाःशरा : अस्येत्यन्ये ॥

पंचशलाका । स्त्री० विवाहोपयोगिविध विशेषे ॥

पञ्चशस्यम् । न० धान्य मुद्गतिल यव श्वेतसर्षपरूपे शस्यपञ्चके ॥ सर्षपस्थाने माषोपीतिदुर्गोत्सव पद्धति : ॥

पञ्चशाख: । पुं० शये । पाणौ । हस्ते ॥ पञ्च शाखाइव अङ्गुलयोऽस्य ॥ न० पञ्च शाखानां समाहारे ॥ त्रि० । पञ्च शाखा विशिष्टे ॥

पंचशिख : । पुं० सिंहे ॥ धर्मस्य हिंसाभार्यायां जातेमुनिविशेषे ॥ यथोक्तं वामन पुराणे ५ अध्याये । धर्मस्यभार्याहिंसाख्या तस्यां पुत्र चतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनि शार्दूल योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठ : सन त्कुमारीभूद्द्वितीयश्च सनातन: । तृ तीय : सनकोनाम चतुर्थश्च सनन्द न : ॥ साङ्ख्य वेत्तारमपरं कपि लम्बोढु मासुरिम् । दृष्ट्वा पञ्च शिखं श्रेष्ठं योगनिष्ठं तपोनिधिम् ।

ज्ञानयोगंनते दद्युर्ज्यायांसो पिकनी यसामिति ॥

पंचशूरण : । पुं पंचप्रकारशूरणे ॥ यथा । अत्यम्लपर्णीकाण्डीर माला कन्द द्विशूरणै: । क्लृप्तोभवतियोगोयं पञ्चशूरणसंज्ञक : । इतिराजनिर्घंट: शूरण: श्वेतशूरणश्चेति शूरणद्वयम् ।

पञ्चशैरीषकम् । न० शिरीषस्यत्वगादि पंचसु ॥ त्वक्पत्रफलमूलानिकुसुम श्चैवपंचमम् ॥

पंचषा : । त्रि० पंचवाषड्वापरिमाणंयेषां तेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥

पंचसिद्धौषधय : । पुं० पंचप्रकारौ षधिविशेषे ॥ यथा । तैलकन्द सुधा कन्द क्रोडकन्द रुदन्तिका: । सर्प नेत्रयुता : पंच सिद्धौषधिकसंज्ञक: ॥

पञ्चसुगन्धकम् । न० पंचप्रकार सुगन्धद्रव्ये ॥ यथा । कर्पूरकक्कोल लवङ्गपुष्प गुवाकजाती फलपंच केन । समांशभागेनचयोजितेनम नोहरं पंचसुगन्धकंस्यात् ॥

पंचसूना । स्त्री० पंचप्रकारप्राणिव धस्थाने ॥ यथा । पंचसूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्कर : । कण्डनीचोद कुम्भश्च वध्यते यास्तुवाहयन् ॥

पंचसूरणम् । न० पंचशूरणे ॥

पंचस्कन्धी । पुं० रूपविज्ञानादिस्क न्धानांसमुदाये ॥

पंचस्रोत : । पुं० शैवशास्त्रे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पंचस्वरा । स्त्री० ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥ पंचस्वरोदयः । पुं० ज्योतिः शास्त्र विशेषे ॥

पंचाग्निः । पुं० अग्निहोत्रिणि ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याख्याः पंचाग्नयोयस्यतथोक्तेगृहे ॥ पवनः पावनस्त्वेतायस्यपंचाग्नयो गृहे । सायंप्रातः प्रदीप्यन्ते सविप्रः षड्क्तिपावनः ॥ द्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषित्सुअग्निदृष्टिंयः कुरुते ० सोऽग्निहोत्रादिकारीवापंचाग्निः ॥

पंचाङ्गः । पुं० पुष्पिताख्ये । पंचभेदे ॥ कूर्मे ॥ प्रणामविशेषे ॥ यथा। बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा । पंचाङ्गोयंप्रणामः स्यात्पूजायांप्रवरोह्यसौ ॥ राज्ञांनये ॥ यथा । सहायाः साधनोपायाविभागोदेशकालयोः । विनिपातप्रतीकारः सिद्धिः पंचाङ्गइष्यतेइति ॥ न० । वृक्षस्यत्वगादिषु ॥ यथा ॥ त्वक्पत्रंकुसुमंमूलं फलमेकस्यशाखिनः । एकत्रमिलितञ्चैतत्पंचाङ्गमितिसंज्ञितम् ॥ अधिकरणे ॥ यथा॥ विषयोविषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरम् । निर्णयश्चेतिपंचाङ्गंशास्त्रेधिकरणंस्मृतमिति ॥ देवाराधनाथंस्तोत्रादिषु ॥ यथा ॥ स्तोत्रंच कवचं चैवपद्धतिः पटलंतथा । नाम्नांसहस्रमित्येतत्पंचाङ्गं तन्त्रवेदिन इति

॥ तिथिवाराद्यात्मकेपत्रे । यथा । तिथिर्वारंचनक्षत्रंयोगः करणमेवच। पंचांगस्यफलंश्रुत्वागङ्गास्नानफलंलभेदिति ॥ अपिच । वारोहरतिदुः स्वप्ननक्षत्रंपापनाशनम् । तिथिर्भवतिगङ्गायायोगः सागरसङ्गमः ॥ करणंसर्वतीर्थानिश्रूयतेयत्रपंचिकेति॥

पञ्चाङ्गुप्तः । पुं० कमठे । कच्छपे॥

पञ्चाङ्गप्रणामः । पुं० भक्तिश्रद्धातिशययुक्तेगुर्वादिप्रणतिविशेषे॥ यथा। जानुभ्यांचसपाणिभ्या मुरसाशिरसागिरा । पंचाङ्गताप्रणामस्यपूजायांप्रवरामतेति ॥

पंचाङ्गुलः । पुं० मण्डे । एरण्डे ॥ शुक्लैरंडे ॥ त्रि । पंचाङ्गुलिमिते ॥ पंचाङ्गुलयोस्य । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् ॥ अङ्गुलिसदृशावयवैधान्यादिवृक्षेपकेकाष्ठे ॥ पचाङ्गुलयोयस्य । अङ्गुलेर्दारुणीतिषच्समासान्तः ॥

पंचाङ्गुली । स्त्री० तक्राह्वाचुपे ॥ इ० राजनि० ॥

पंचातपा । स्त्री० तपस्या विशेषे ॥ यथा । चर्या पंचा तपाचिन्ताशाम्भवी शाम्भवो जपः । यज्ञियै र्दारुभिः शुष्कै श्चतुर्दिक्षुचतुष्कृतम् ॥ वह्नि संस्थापनं ग्रीष्मे तीव्रांशुस्तत्र पचमः । हस्तान्तरे चतुर्वह्नीन् कृत्वावैश्वानरेष्टिना ॥ तन्मध्यस्था सूर्यबिम्बं वीक्षती बहुलांशुके

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तिकालिका पुराणम् ॥

पञ्चात्मक : । त्रि० पाञ्चभौतिके ॥

पञ्चानन : । पुं० शिवे । पञ्चआनना न्यस्य ॥ सिंहे ॥ पञ्चंविस्तृत मानं यस्यस : ॥ यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्च आननानीव यस्यसः ॥ अत्युग्रे ॥

पंचाप्सर : । न० दण्डकारण्यस्थे तटाक विशेषे ॥ पंचाप्सरसोनिवसन् त्यत्र ॥

पञ्चामरा । स्त्री० पञ्चप्रकारामरलतासु ॥ यथा । एकातु अमरा दूर्वा तस्याग्र्यिं समानयेत् । अन्या तु विजया देवी सिद्धिरूपा सरस्वती । अन्यातु विल्वपत्रस्था शिव सन्तोषकारिणी । अन्यातु योग सिद्ध्यर्थे निर्गुण्डीचामरालता ॥ अन्यातु काल तुलसी श्री विष्णो : प्रियतोषणी । एताः पञ्च मरा ज्ञेया : योगसाधनकर्मणीति रुद्रयामलोत्तर खण्डे ३६ पटलः ॥

पञ्चामृतम् । न० दुग्धादि पञ्चसु । यथा । दुग्धं सशर्करंचैव घृतं दधि तथामधु । पञ्चामृत मिदं प्रोक्तं विधेयं सर्व कर्मसु ॥ पञ्चानाममृतानां समाहार : ॥

पञ्चामृतयोगः । पुं० गुडूच्यादि पञ्चानांयोगे ॥ यथा । गुडूची गोक्षुरश्चैव मुसलीमुण्डिकातथा । शतावरीति पञ्चानां योगः पञ्चामृताभिध इ०

राज० नि० ॥

पञ्चाम्नाय : । पुं० शिव पञ्चमुख निर्गत पञ्चप्रकार शैवशास्त्र विशेषे ॥ ॥ यथा ॥ पूर्वाम्नाय : पूर्वमुख : पश्चिम : पश्चिमा मुख : । दक्षिणोदक्षिणस्तद्व दुत्तरश्चोत्तर : परः । निरुत्तरंतथाचोर्द्धं सिद्धान्तागमरूपिणम् । ऊर्द्धाम्नायपरिज्ञानं नाल्पस्यतपस : फलम् ॥ पूर्वाम्नाय : शब्दरूपो दक्षिण : कर्णरूपक : । पश्चिम : प्रश्नरूप : स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा ॥ ऊर्द्धाम्नायस्तत्त्वबोध : केवलानुभवात्मक : इति भैरव तन्त्रादि ॥

पंचाम्लवापी । त्रि० पंचानामाम्लसहितानांद्रव्यविशेषाणांसमारोपके ॥ यथा । अश्वत्थमेकंपिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं दशपुष्पजाती : । द्वे द्वे तथादाडिम मातुलुङ्गे पचाम्लवापी नरकंनयाती तिवाराहपु० ॥

पंचाम्लम् । न० अम्लवेतसादिपञ्चसु ॥ यथा । अम्लवेतसद्रव्याम्ल बृहज्जम्बीरनिम्बुकै : । चतुरम्लंहि पंचाम्लं बीजपूरयुतै र्भवेत् ॥

पंचारी । स्त्री० शारिशृङ्खलायाम् ॥ इतिशब्दरत्नमाला ॥

पंचार्चिः । पुं० बुधग्रहे ॥ इ० चि० ॥

पंचाल : । पुं० वर्णद्रव्यप्रभेदे ॥ यथा । कर्णेनदंडेन पंचालमाख्याहि ॥ यथा । शर्माणिसर्वाणि । देयानि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रुद्राणि ॥ पुंभूम्नि । पंचाला : । नीवद्विशेषे । कान्यकुब्जाहिच्छत्राभि धदेशेषु ॥ पंचते । पचिविस्तारे । तमि विशि विडीत्यादिना कालन् ॥ पंचाला : क्षत्रिया : तेषांनिवासी जनपद : पंचाला : । निवासे ऽ णोजनपदे लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्ति वचने ॥ पुराणोक्ता व्युत्पत्तिस्तुहर्य श्वान्मुद्गल सृञ्जय बृहदिषु यवीनर काम्पिल्लसंज्ञा : पंचानामेतेषां विष याणां रक्षणायालमेतेमत्पुत्रा इति पुत्रा ऽ भिहिता इति पंचाला : । इ० वि० पु० ४ अंशे १९ अध्याय : ॥ कुरुक्षेत्रात् पश्चिमेतु तथाचोत्तर भागत : । इन्द्रप्रस्थान्महेशानि दश योजनकद्वये ॥ पञ्चालदेशो देवेशि सौन्दर्यगर्वभूषित इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

पञ्चालिका । स्त्री० वस्त्रादिकृत पुत्रिकायाम् ॥ गीतिविशेषे ॥ पञ्च भिर्वर्णैरल्यते । अलभूषणादौ । घञ् । स्वार्थेकन् । टाप् । प्रत्ययस्था दितीत्त्वम् ॥ संज्ञायामितिएवुल्वा ॥ संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥

पंचाली । स्त्री० पंचालिकार्थे ॥ शारि शृङ्खलायाम् ॥

पंचावटम् । न० उरस्कटे । वालोपवीते ॥

पंचावयव : । पुं० अनुमाने ॥ पंच अवयवाअस्य । तेचयथा । प्रति ज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि पं

चावयवा : । यथा । पर्वतोवन्हिमा नितिप्रतिज्ञा० धूमवत्वादिति हेतु: योयोधूमवान् ससोग्निमान् यथाम हानसम् इत्युदाहरणम् तथाचाय मित्युपनय : तस्मात्तथेति निगमन म् ॥

पञ्चावस्थ : । त्रि० मृते । शवे ॥

पंचावस्था : । स्त्री० भूम्नि । कौमारं पंचमाब्दंस्यात्पौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापंचदशाद्यौवनंचतत : परम् । वार्द्धकंचतत:प्रोक्तं पंचाव स्था : प्रकीर्त्तिता : ॥ त्रि० । पंचावस्थायुक्ते ॥

पंचाशत् । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंच दशत : परिमाणऽमस्य । षड्त्रिंविं शति त्रिंशदित्यादिना निपातनात् प्रकृतेपंचाभाव : शच्प्रत्यय : ॥ सङ्ख्येये ॥

पंचास्य : । पुं० सिंहे ॥ पंचते । पचि अच् । पंचंविस्तृतमास्यमस्य यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्चास्यानीवयस्यस: ॥ शिवे ॥ पञ्चआस्यान्यस्य ॥

पञ्चिका । स्त्री० द्यूतविशेषे ॥ सतुपंच भिरक्षै : पंचभि : कपर्दै : पंचभि शलाकाभिर्वा भवति । तत्रयदा सर्वे उत्ताना : पतन्ति अवाची वा तदा पातयिता न्यं जयति । तस्यै वान्यथापाते सतिपातयिताऽन्येन जीयते ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Haridwar, Digitized by eGangotri

पंचेंद्रियम्

पंचकरणम् । न० आकाशादिसूक्ष्मभूतानां परस्परंव्यवहर्तृप्राणिनिकाय व्यवहार निर्वाहकतदीय धर्माधर्मापेक्षपरमेश्वर सान्निध्यादि निमित्तापेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूलतापत्तौ ॥ तत्प्रकारस्तु । आकाशादिषु पञ्चसु एकैकं द्विधासमंविभज्य तेषु दशभागेषु प्राथमिकान् पञ्च भागान् प्रत्येकं चतुर्द्धासमंविभज्यतेषां चतुर्णां भागानां स्वस्वद्वितीयार्द्ध भाग परित्यागेन भागान्तरेषुयोजनमिति। तदुक्तम् । द्विधाविधायचैकैकं चतुर्द्धाप्रथमं पुनः। स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात् पञ्चपञ्चतेति ॥ स्वार्द्धेषु स्वेतरार्द्धानां पादशो योजनन्तुतदितिच ॥ अपिच । द्विधाकृतस्यभूम्यादे रर्द्धमेकंचतुष्कृतम् । स्वान्यद्वितीयकार्द्धेषु संयुक्तंपञ्चताकरम् ॥ एवमर्द्धेहिभूताना मितराष्टमभागजम् । स्वांशाधिक्येनभूम्यादि व्यपदेशोत्रसंस्फुट इति ॥

पञ्चेन्द्रियम् । न० श्रोत्रादिषु । श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रियंमतम् । पञ्चानामिन्द्रियाणांवै शुभेश्रवणदर्शने । श्रवणाद्वस्तुविज्ञानं दर्शनाच्चित्तरञ्जन मिति भागवतम् ॥ वागादिषु ॥ वाक् पाणि पाद पायू पस्थाख्यं कर्मेन्द्रियं मतमित्युक्तेः ॥

पंक्तिः

पञ्चेषु : । पुं० मदने ॥ पञ्चइषवोऽस्य ॥

पञ्चोपविषम् । न० उग्रविषाणां पंचके ॥ यथा । स्नुह्यर्क करवीराणि लाङ्गली विषमुष्टिका । एतान्युपविषाण्याहुः पंचपांडित्य शालिन इ० रा० नि० ॥

पञ्चोषणम् । न० पञ्चकोले ॥

पञ्चोष्माणः । पुं० भूम्नि आहारपाचक शरीरस्थ पञ्चाग्निषु ॥ यथा ॥ भौमाऽऽप्याग्नेय वायव्या : पञ्चोष्माणः सनाभसाः । पञ्चाहार गुणान् स्वान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यनु ॥ पार्थिवा : पार्थिवानेव शेषा : शेषांश्चदेहगान् ॥ इति सार कौमुदी ॥

पञ्जरः । पुं० शरीरे ॥ देहास्थि समूहे । कङ्काले ॥ कलियुगे ॥ गवां नीराजनाविधौ चेति सारस्वताभिधान मिति राधाकान्तः । न० । कायास्थिवृन्दे । शरीरास्थिपञ्जरे ॥ शालारे । पक्ष्यादिबन्धगृहे । पिंजरा० इ० भा० ॥

पिंजराखेट : । पुं० पोलो० इ० गौ० भाषा प्रसिद्धे पलवे । मत्स्यमारणोपाये ॥

पञ्जल : । पुं० कोलकंदे ॥

पञ्जि : । स्त्री० सूचनालिकायाम् । पांडुज० इ० गौ० भा० ॥ पञ्जि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कायाम् ॥

पञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पांडुज० गौ० भा० ॥ टीकाविशेषे ॥ यथा । टीकानिरन्तर व्याख्या पञ्जिकापद भञ्जिकेति हेमचन्द्र : ॥ अग्रसन्धान्याम् ॥ पञ्चाङ्गे । पत्रा इ० भा० । तिथिवारादि बोधके पत्रे ॥ आयव्यय लेखनार्थेपत्रे । वही० खाता इ० भा० ॥ सकल पदव्याख्यायाम् ॥ पिञ्ज्यतेऽर्थोऽस्याम् । पिजिर्भाषार्थः । गुरोश्च हल इत्य : । पृ० । इकारस्याकार : । स्वार्थेक : ॥ पिञ्जयतिबा । क्वुन् ॥

पञ्जिकारकः । पुं० कायस्थजातौ ॥ त्रि० । टीकाकारके ॥

पञ्जी । स्त्री० तिथ्यादिज्ञापके पत्र विशेषे । तिथिपत्र० इ०प्र० । पञ्जिकायाम् ॥ यथा । य : शूद्रदैव ज्ञ मुखेन पञ्जीं शृणोति राजा नरकं प्रयाति । दैवज्ञ वक्त्रेण शृणोति पञ्जींशत्रु : क्षयंयाति शशीव कृष्णे ॥ ग्रन्थवि० ॥ टीकायाम् ॥

पञ्चीकर : । पुं कायस्थे । पञ्जिकाकृति ॥

पट : । पुं० चायालद्रुमे ॥ पुरस्कृते ॥ न० । चाले । पटले । छदिषि ॥ पुं० सुचेलके । शोभनवस्त्रे ॥ वस्त्रे ॥ चित्रपटे । चत्र० इ०भा०

॥ पटति । पटगतौ० पटविस्तारे वा । पत्राद्यच् ॥ यद्वा । पट्यतेऽनेन पटभासने । खनोघचेतिघ : घित्वा दन्यस्मादपि ॥ हलश्चेतिघञ् संज्ञा पूर्वकत्वाद् वृद्ध्यभाव : । क्वचिद चबाद बिषयेऽप्युत्सर्गोभिनिविशते इतिघञ् बिषये पुंसीतिघोबा ॥

पटक : । पुं० सेनानिवेशे । शिबिरे ॥

पटकार : । पुं० तन्तुबाये ॥ चित्रकरे ॥ चाते रा० इ० भा० ॥ पटंशोभन बस्त्रं चित्रपटंबा करोति । डुकृञ् । कर्मण्यण् ॥

पटकुटी । स्त्री० बस्त्र वेश्मनि । दूष्ये । गुणालयनिकायाम् । तंबू । इ० भा० ॥

पटचरम् । न० जीर्णबस्त्रे ॥ पटते । पट० वा० अत् । भूतपूर्वंपटत् । भूत्पूर्वंचरट् ॥ यद्वा । पटत्इत्य व्यक्तं शब्दं चरति करोति । अच् ॥ यद्वा । पटइबाचरति । सर्वप्रातिपदिकेभ्य : क्विब्वा । आचारक्विपिश चन्नाचरट् ॥ पुं० । चौरे ॥

पटबन्ध : । पुं० पटका इतिख्यातेकटिबन्धभि० पटस्यबन्ध : ॥

पटभवनम् । न० उपकार्यायाम् । पटमण्डपादिराजसदने ॥

पटकमठ : । पुं० अंशुकालये ॥

पटमण्डप : । पुं० पटभवने । दूष्ये ॥

Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पटमयम् । न० वस्त्रालये । दूष्ये ॥ शाट्याम् । पटवासे ॥

पटरकः । पुं० गुन्द्रवृक्षे । पटेरा इ० भा०

पटलम् । न० पिटके ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ छदिषि । गृहाच्छादने । छानि इ० भा० तिलके ॥ दृग्रोगे । दृष्टेरावरके । आंखकापड़दा इ० भा० यथा । प्रथमे पटलेदोषो यस्यदृष्ट्यांव्यवस्थितः । अव्यक्तानिसरूपाणि कदाचिद्दृश्यपश्यति ॥ दृष्ट्यांचत्वारि पटलानिसन्ति रसरक्ताश्रयंबाह्यम् द्वितीयंमांससंश्रयम् । तृतीयमेदःसंश्रितम् चतुर्थङ्कालकाश्रितम् ॥ तथा चसुश्रुतः । तेजोजलाश्रितंबाह्यं तेष्वन्यत्पिशिताश्रितम् । मेदस्तृतीयंपटल माश्रितंत्वचिचापरम् ॥ पञ्चमांशसमंदृष्टे स्तेषांबाहुल्यमिष्यते० इति० ॥ अत्रतेजः शब्देनरक्तम् जलशब्देनरसोव्याख्यातः । तेषुपटलेषु बाह्यादिभेदेनाधिष्ठानविशेषप्रभावात् दोषाणां लिङ्गविशेषमाह प्रथमे पटले इत्यादि । प्रथमेपटलेसर्वाभ्यन्तरेनतुबाह्ये० इ० विजयरक्षितः ॥ स्त्री० न० । व्रजे । वृन्दे । सञ्चये ॥ पुं० न० ग्रन्थप्रभेदे ॥ पटंविस्तारंलाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ पटत्युदकंवा । पट गतौ०ण्यर्थः । वृषादित्वात्कलच् ॥

पटलप्रान्तम् । न० वलीकनीव्रे । परौ

ली इति० परावली इतिच भाषा० ॥ पटस्य छदिषः प्रांतम् ॥

पटली । स्त्री० छदिषि ॥ गौ० ङीष् ॥

पटवापः । पुं० अंशुकालये ॥ चूर्णविशेषे । पटस्यवासः ॥ पटोवास्यते येनवा । वास० । चु । घः ।

पटवासकः । पुं० चूर्णवि० । पिष्टातै । वुक्का इ० भा० ॥ पटोवास्यते येन । वासउपसेवायाम् । चु० । घः । स्वा० कन् ॥ पटंवासयति-वा । कर्मण्यण् । कन् ॥ *

पटहः । पुं० समारम्भे । आरम्भे ॥ युद्धेवाद्यमानढक्कायाम् । आडम्बरे ॥ पटहोदुन्दुभिरितिस्वामी ॥ हिंसने ॥ पुं० । न० । आनके । ढोल इ० भा० ॥ पटंहन्ति । हन्० । अन्येभ्योपीतिडः ॥ पटेतिशब्दं जहाति । ओहाक्त्यागे । आतोनुपेतिकः ॥

पटाकः । पुं० पक्षिविशेषे ॥ पटति । पट० । पिना० आकः ॥

पटाका । स्त्री० पताकायाम् ॥ टाप् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पटालुका । स्त्री० जलौकायाम् ॥

पटिः । स्त्री० पटविशेषे ॥ वागुलौ ॥ कुंभिकाद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥

पटिका । स्त्री० वस्त्रे ॥

पटिमा । पुं० पटुतायाम् । पाटवे ॥ पटोर्भावः । पृथ्० इमनिच् ॥

पटिष्ठः । त्रि० पटुतमे ॥ अयमेषा

पुस्तकालय

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मतिशयेनपटु : । अतिशायनेतमविष्ठनाविति० इष्ठन् ॥

पटी । स्त्री० तिरस्करिण्याम् । यवनिकायाम् ॥ वस्त्रविशेषे ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

पटीयान् । त्रि० पटुतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनपटु : । द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुनौ ॥ स्त्री० । उगितश्चेतिङीपि० पटीयसी ॥ समर्थतरे त्रिलिङ्ग : ॥

पटीर : । पुं० पाटीरार्थेषु ॥ पटति पटगतौ । कृञ्पृकटिपटिशौटिभ्य ईरन् ॥

पटु : । पुं० पटोले । काण्डीरलतायाम् ॥ कारवेल्ले ॥ चौरके ॥ पटोलपत्रे ॥ न० । क्षारायाम् ॥ लवणे ॥ पांशुलवणे ॥ त्रि० । दक्षे ॥ चतुरे ॥ मधुरे ॥ नीरोगे । रोगविहीने ॥ तीक्ष्णे ॥ स्फुटे ॥ निर्दये ॥ निष्ठुरे ॥ धूर्ते ॥ पाटयति । पटगतौ । ण्यन्त : । फलिपाटीत्युः पटादेशश्च ॥

पटुक : । पुं० पटोले ॥

पटुतम : । त्रि० पटिष्ठे ॥ अयमेषामतिशयेनपटुः । अतिशायनेतमप् ॥

पटुत्रणकम् । न० लवणक्षारे ॥

पटुपत्रिका । स्त्री० क्षुद्रचञ्चुचुपे ॥

पटुपर्णिका । स्त्री० चीरिणीवृक्षे ॥

पटुपर्णी । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हैमावृक्षायाम् ॥ पटूनिपर्णान्यस्या : ॥

पाककर्णेतिङीष् ॥

पटोटजम् । न० क्षारके ॥

पटोल : । पुं० औषधि विशेषे । कर्कच्छदे । तिक्तके । परवर इ० पलवल इतिचभा० ॥ पटोलं पाचनं हृद्यं वृष्यंलघ्वग्निदीपनम् । स्निग्धोष्णं हन्तिकासास्रज्वरदोषत्रयक्रमीन् ॥ पटोलस्यभवेन्मूलं विरेचनकरंसुखात् । नालंश्लेष्महरंपत्रं पित्तहारिफलंपुन : । दोषत्रयहरंप्रोक्तं तद्वत्तिक्तापटोलिका ॥ अपिच । पटोलपत्रंपित्तघ्नं मूलंतस्यविरेचकम् । फलं तस्यत्रिदोषघ्नंनाडीतस्यकफापहा ॥ पटति । पट० । अन्तर्भावितण्यर्थो वा । कपिगडिगण्डीत्योलच् ॥ न० वस्त्रान्तरे ॥

पटोलक : । पुं० शुक्तौ ॥

पटोलपत्रम् । न० पलवलपत्तीतिप्रसिद्धशाके ॥ पटोलपत्रंपित्तघ्नं दीपनं पाचनंलघु । स्निग्धं वृष्यं तथोष्णञ्च ज्वरकासकृमिप्रणुत् ॥

पटोलिका । स्त्री० ज्योत्स्न्याम्प्रचंडा० इ० प्र०दीर्घफले । पटति । पट० । ओलजन्तात्० स्त्रा० कन्० । टाबित्वञ्च ॥

पटोली । स्त्री० ज्योत्स्नाम् । चचेंडा० पंडोल० इ० भा० प्र० दीर्घफले ॥ जातेरिति० गौरादित्वाद्ङीष् ॥

पट्ट : । पुं० पेषणपाषाणे । शिल्० इ

Collection - Haridwar, Digitized by eGangotri

तिभाषा ॥ व्रणादीनांबन्धने । पट्टी इ० भा० ॥ चतुष्पथे । चौवाटा० इ० भा० राजादिशासनवि० पट्टा० इ० भा० ॥ पीठे । पट्टा इति पटड़ा० इतिच भा० ॥ फलके । ढाल० इ तिभाषा० ॥ शाकप्रभेदे ॥ कौषिये ॥ नृपादीनां किरीटविशेषे ॥

पट्टक : । पुं० पट्टार्थे ॥

पट्टजम् । न० वस्त्रान्तरे । पट्टवस्त्रे ॥

पट्टदेवी । स्त्री० महाराज्ञ्याम् । पटरा णी० इ० भाषा० ॥

पट्टनम् । न० पत्तने ॥ पटन्तिजनायत्र पटगतौ ॥ वा० तनन् ॥

पट्टनी । स्त्री० पत्तने ॥

पट्टरङ्गम् । न० पतङ्गे । वक्रम्० इ०भा

पट्टरञ्जनकम् । न० पट्टरङ्गे ॥

पट्टलक्षणम् । न० नृपादीनां किरीट विशेषस्वरूपे ॥ यथा । विस्तरशोनि र्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः । तत्सङ्क्षेपः क्रियते मयाचसकलार्थसम्पन्नः ॥ पट्टः शुभदोराज्ञां मध्येष्टावङ्गुलानि विस्तीर्णः । सप्तनरेन्द्र महिष्याः षड्युवराजस्य निर्दिष्टः ॥ चतुरङ्गुल विस्तारः पट्टः सेनापते र्भवतिमध्ये । द्वेचप्रसाद पट्टः पञ्चैते कीर्तिताः पट्टाः ॥ सर्वेद्विगुणा यामा मध्यादर्धेन पार्श्वविस्तीर्णाः । सर्वेच शुद्धकांचन विनिर्मिताः श्रेयसो वृद्ध्यै ॥ अथै

व शुभाशुभज्ञानमाह । क्रियमाणं यदिपट्टं सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य । वृद्धिजयौ भूमिपतेस्तथा प्रजानांच सुखसम्पत् ॥ जीवितराज्य विनाशंकरोति मध्येव्रणः समुत्पन्नः । मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो विघ्नकरः पार्श्वयोः स्फुटितः ॥ अशुभेलक्षणे दृष्टे किङ्कुर्यादित्याह । अशुभनिमित्तोत्पत्तौ शास्त्रज्ञः शान्तिमादिशेद्वाज्ञः । शस्तनिमित्तः पट्टोनृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥

पट्टशाकम् । न० नाडीचे । नालिताशाक० इ० गौ० भा० । नालीकाशाक ॥ इ० दे० भा० ॥

पट्टारोहा । स्त्री० पट्टदेव्यां ॥ पट्टे आरोहोयस्याः सा ॥

पट्टाही । स्त्री० पट्टदेव्याम् ॥

पट्टिका । स्त्री० अल्पविस्तारेपट्टवस्त्र विशेषे ॥ पट्टी० इ० प्र० वस्त्रे ॥ वितस्तिविस्तारेवस्त्रे ॥ पट्टिकाख्य लोध्रे ॥

पट्टिकाख्य : । पुं० क्रमुके । रक्तलोध्रे ॥ पट्टिका आख्यायस्य ॥

पट्टिकालोध्र : । पुं० क्रमुके । लाक्षाप्रसादने । रक्तलोध्रे ॥

पट्टी । पुं० रक्तलोध्रे । पट्टिकाख्ये ॥ त्रि० । पट्टविशिष्टे ॥ पट्टोस्त्यस्ती ति । अतइनि : ॥

पट्टिल : । पुं० पूतिकरजे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पठित :

पट्टिश : पुं० खड्गविशेषे । अस्त्रविशेषे ॥

पट्टिस : । पुं० परशु : पट्टिशोनाम सएवचपरश्वध इतिभरत : ॥

पट्टी । स्त्री० ललाट भूषायाम् ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ तलसारके । अश्ववल्गो वन्धनरज्जौ ॥ व्रणावृतौ ॥ क्तिज न्तात्पट्टिशब्दात्ङीष् ॥

पट्टोलिका । स्त्री० व्यवस्थापत्रे ॥ पट्ट इ० भा० प्र० इ० केचित् ॥

पट्ट : । पुं० रथे ॥ भूलोके ॥ पठ्यते पटगतौ । सर्वनिघृष्वरिष्वेति साधु : ॥

पठक: । पुं० पठनकर्त्तरि ॥ पठति । पठ० । अच् । स्वा ० क: ॥

पठनम् । न० वाचने ॥ यथा । भूतप्रेत पिशाचानांपठनादेवनाशनमिति ॥

पठमञ्जरी । स्त्री० श्रीरागस्यचतुर्थरागिण्याम् । अस्यालक्षणंयथा । बिर्योगिनी कान्तवितीर्णपुष्पां स्रजंवहन्तीवपुषा तिमुग्धा । आघ्रास्यमानाप्रिययाच सख्याविधूषराङ्गीपठमञ्जरीयमितिदामोदर: ॥

पठसमञ्जरी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥ इतिहलायुध : ॥

पठि : । स्त्री० पठने ॥ इ० शब्द० ॥

पठित: । त्रि० वाचिते । अधीते । कृत पाठे । यथा । मयान पठिताचण्डी त्वयानापिचिकित्सितम् । अकस्मा न्नगरोपान्ते कथंधूमा यते चतेतिहा

पणव :

स्यार्णव : ॥

पठितव्य: । त्रि० पठनीये । पाठ्ये ॥

पड्बीशशङ्कु: । पुं० अश्वस्य पादवन्धनकीले ॥ पदनशीला: पादा: । तेषांसं हति: पड्बी । तस्याईशे नियामक पड्बीश : वर्णविकारश्छान्दस : । सचासौशङ्कुश्चेतिवैदिकोयम् ॥

पण: । पुं० वराटकानांविंशतिगण्डके ॥ मूल्ये ॥ कार्षापणे ॥ क्रय्यशाकाट्टिकायाम् । विक्रय्यशाकादिमुष्टौ ॥ व्यवहारे ॥ भृतौ ॥ धने ॥ दानाद्युत्सृष्टे ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥ पणनम् पण्यते ऽनेनवापण० । नित्यंपण: परिमाण इत्यप्पुंसीति घोवा । हल श्चेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: । शौण्डिके ॥ पणितद्यूतवेतने ॥ ग्लहे । होडइतिभाषा ॥ पण्यते: उत्सृज्यते । इ०स: ॥ द्यूते ॥ पणो ग्लहो ऽस्त्यस्मिन् । अर्शआद्यच् ॥

पणग्रन्थि : । पुं० हट्टे ॥

पणनम् । न० विक्रये ॥

पणफरम् । न० लग्नाद्द्वितीय पंचमा ष्टमैकादशलग्नेषु ॥

पणबन्ध : । पुं० संधौ ॥ फलसिद्धौ ॥

पणव : । पुं० वाद्यविशेषे ॥ गायन प टहे ढोलकी० इ० प्र० ॥ करताल इ० ख्याते ॥ मुखवाद्यवि० । नेपालेगुर्जरेच भूकर इ० नाम्ना प्रसिद्धे इत्यके ॥ करणालइ० भाषा० प्र०

Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

द्यद्योवा ॥ पणंवाति० गच्छति । आ त इ० क : ॥ पणायति अन्तस्त न्लोक: पणवइति स्वामी ॥

पणवा । स्त्री० पणव वाद्ये ॥ इतिहि० ॥

पणस : । पुं० पनसे । पण्यद्रव्ये ॥ पणायतेस्म । पणव्यवहारेस्तुतौच । अत्यविचमीत्यसच् ॥

पणाङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ इ० है०

पणाया । स्त्री० क्रय विक्रयरूपे व्यवहारे ॥

पणायित: । त्रि० ईड़िते । स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म । पण० । क्त : । आयादय आर्द्धधातुकेवा ॥

पणास्थि । न० वराटके ॥ पणस्यअस्थि ॥

पणास्थिकम् । न० वराटके । कपर्दके ॥

पणि : । पुं० चौरे ॥

पणित : । त्रि० पणायिते । स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म । पण० । क्त : । आयाभाव : ॥

पणितव्य : । त्रि० विक्रेयद्रव्ये ॥ स्तोतव्ये ॥ व्यवहार्ये ॥ पण्यते । पण० । तव्यत्तव्यानीयर : ॥

पण्ड : । पुं० क्लीवे । नपुंसके ॥ पंड्यते । पडिगतौ । अच् ॥ यद्वा पण्यते ॥ पण० । अमन्ताड्ड : ॥ त्रि० । निष्फले ॥

पण्डक : । पुं० पण्डे ॥ भिक्षौ । परिव्राजि ॥ यथा । अद्यजातां यथा नारींतथा षोड़श वार्षिकीम् । शत

वर्षांच योदृष्ट्वा निर्विकार : सपण्डक इति० ॥

पण्डा । स्त्री० धियि । बुद्धौ ॥ पण्ड्यतेऽनया । पडि० । गुरोश्चेत्य: । टाप् । तत्त्वानुगायां बुद्धौ ॥ निर्णयात्मज्ञाने ॥

पण्डापूर्वम् । न० फलजनकापूर्वे ॥ त्रि० । तद्विशिष्टे ॥

पण्डित : । पुं० विदुषि । दोषज्ञे । सद्भावति । कवौ । धीरे । निषेवते प्रशस्तानि निन्दितानिन सेवते । अनास्तिक : श्रद्दधान एतत् पण्डित लक्षणम् ॥ पठका: पाठकाश्चैव येचान्ये शास्त्र चिन्तका : । सर्वे व्यनिनोमूर्खाय: क्रियावान् सपण्डित इत्यस्यलक्षणं महाभारते वनपर्वण्युक्तम् ॥ सम्यदर्शिनि । समदर्शिनि । ज्ञानिनि विचार जन्यात्म तत्त्वज्ञानवति ॥ शास्त्रकुशले ॥ उपदिष्टार्थग्रहणसमर्थे ॥ पण्डाजाता ऽस्यता० । इतच् ॥ यद्वा ॥ पण्डतेऽस्मात् पडि० । गत्यर्थेतिक्त : । इट् ॥ नातः परतरंलोकेक्वचिदाश्चर्यमङ्गुतम् । पुत्रदारगृहासक्त : पण्डित : परिगीयते ॥ सिल्हके ॥

पण्डितम्मन्य : । त्रि० आत्मानंपण्डितंमन्यतेयस्तस्मिन् ॥

पण्डितमानी । त्रि० पण्डिताभि मानिनि ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पण्यम् । त्रि० विक्रेये । विक्रयक्रिया कर्मणि । पणितव्ये ॥ पण्यते । पण० अवद्यपण्य वर्य्यागर्ह्यपणितव्याऽनिरोधेष्वितिसाधु ॥ व्यवहर्त्तव्ये ॥ स्तुत्यर्हे ॥

पण्यवीथिका । स्त्री० विपणौ ॥ पण्यानांवीथी । स्वार्थेकन् । वाणीआवीहीइतिवजार०इतिचभाषा ॥ आपण : पण्यवीथीचइयंवीथीतिसंज्ञितमितिशाश्वत : ॥

पण्यवीथी । स्त्री० विपणौ । हट्टशून्ये विक्रयस्थाने ॥ क्रयविक्रयस्थाने ॥ हट्टमार्गे ॥ पण्यानांवीथी ॥

पण्यशाला । स्त्री० हट्टे । विक्रयगृहे ॥ पण्यानांशाला ॥

पण्यस्त्री । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्या । स्त्री०ज्योतिष्मत्याम् । मालकोंगणी० इ० भा० ॥ टाप् ॥

पण्याङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्याजीव : । पुं० क्रयविक्रयिके । वणिजि ॥ पण्यमाजीवीस्य ॥

पण्याजीवकम् । न० हट्टे ॥

पण्यान्धा । स्त्री० तृणविशेषे । कड्डुनीपत्रायाम् ॥ दीर्घामध्यातयाङ्कस्थापण्यान्धाचिविधास्मृता । रसवीर्यविपाकेषुमध्यमा गुणदायिकेतिराजनिर्घण्टः ॥

पतम् । न० पत्रे ॥

पतग : । पुं० पक्षिणि ॥ पतेनपत्रेणगच्छति । गम्लृ० । ड : ।

पतगोत्तम : । पुं गरुडे ॥ पतगेषुउत्तम : ॥

पतङ्ग : । पुं० शलभे ॥ शालिप्रभेदे ॥ पक्षिणि ॥ सूर्ये ॥ कन्दुके ॥ योसौत्त्वयाकरसरोरुहत: पतङ्गइतिलच्यम् । जलमधूके ॥ पतति । पत्लृ० । पतेरङ्गच्पक्षिणि । बाहुलकात्अर्थान्तरेप्यङ्गच् । न० । सूते । पारदे ॥ पटरञ्जनके । वक्रम्० इ० भा० प्र० । पतङ्गंमधुरंशीतंपित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दनवद्वेद्यं विशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पतङ्गिका । स्त्री० पुत्तिकायाम् । मधुमक्षिकाप्रभेदे ॥ अङ्गजन्तात्पतते : स्वार्थेकन्संज्ञायांवा ॥

पतञ्चिका । स्त्री० धनुर्ज्यायाम् ॥ इ० शब्द ० ॥

पतञ्जलि : । पुं० गोनर्दीये । वार्षगण्ये । महाभाष्यकारमुनौ ॥ वररुचौ० इतिशब्दरत्नावली ॥

पतन् । पुं० खगे ॥ त्रि० । पातुके । पतनशीले ॥ पतति । पत्लृ । लट : शत्रादेश : ॥

पतत्पति : । पुं० अण्डजमण्डलेश्वरे । गरुडे ॥ पततां पति : ॥

पतत्रम् । न० पक्षिपक्षे । पंख० इ० भा० ॥ पतन्तंत्रायते । त्रैङ् । आतोनुपेतिक : ॥ पतत्र्यनेनवा ।

क्ष्णति । गम्लृ० । ड : ।

पतगोत्तम : । पुं गरुडे ॥ पतगेषुउत्तम : ॥

पतङ्ग : । पुं० शलभे ॥ शालिप्रभेदे ॥ पक्षिणि ॥ सूर्ये ॥ कन्दुके ॥ योसौत्त्वयाकरसरोरुहत: पतङ्गइतिलच्यम् । जलमधूके ॥ पतति । पत्लृ० । पतेरङ्गच्पक्षिणि । बाहुलकात्अर्थान्तरेप्यङ्गच् । न० । सूते । पारदे ॥ पटरञ्जनके । वक्रम्० इ० भा० प्र० । पतङ्गंमधुरंशीतंपित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दनवद्वेद्यं विशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पतङ्गिका । स्त्री० पुत्तिकायाम् । मधुमक्षिकाप्रभेदे ॥ अङ्गजन्तात्पतते : स्वार्थेकन्संज्ञायांवा ॥

पतञ्चिका । स्त्री० धनुर्ज्यायाम् ॥ इ० शब्द ० ॥

पतञ्जलि : । पुं० गोनर्दीये । वार्षगण्ये । महाभाष्यकारमुनौ ॥ वररुचौ० इतिशब्दरत्नावली ॥

पतन् । पुं० खगे ॥ त्रि० । पातुके । पतनशीले ॥ पतति । पत्लृ । लट : शत्रादेश : ॥

पतत्पति : । पुं० अण्डजमण्डलेश्वरे । गरुडे ॥ पततां पति : ॥

पतत्रम् । न० पक्षिपक्षे । पंख० इ० भा० ॥ पतन्तंत्रायते । त्रैङ् । आतोनुपेतिक : ॥ पतत्र्यनेनवा ।

Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पताका

पतेर्वाहुलकादचन् ॥ पतति । पत्लृ० । अमिनचीत्यचन् वा ॥

पतचि : । पुं० खगे । पक्षिणि ॥ पतति । पत्लृ० । पतेरचिन् ॥

पतत्री । पुं० विहंगे । पक्षिणि ॥ पतत्रमस्त्यस्य । अतइनि : ॥

पतद्ग्रह : । पुं० कटकौले । प्रतिग्राहे । प्रोष्ठे । निष्ठीवनपात्रे । पीकदानी इति भा० ॥ पतन्तंगृह्णाति । ग्रह० । विभाषाग्रह इतिपक्षे ऽच् ॥ पततो ग्रह इतिवा ॥

पतनम् । न० पाते । पडना० इ० भा० ॥ यथा । अशने : पतने नवेदना पतनज्ञान मतीवदु : सह मिति ॥ पापे ॥ यथा । अकुर्व न्विहितं कर्म निन्दितञ्चसमारन् । प्रसज्जंश्चेन्द्रियार्थेषु नर : पतन मृच्छतीति ॥ पतेर्ल्युट् ॥

पतयालु : । त्रि० पातुके । पतनशीले ॥ पतयति ॥ पतगतौ । चु० । अदन्त : । स्मृहिगृहीत्यालुच् ॥

पतस : । पुं० पक्षिणि ॥ पक्षि विशेषे ॥ पतंगे ॥ चन्द्रे ॥ पतति । पत्लृ० । अत्यविचमीत्यादि ना ऽसच् ॥

पताका । स्त्री० ध्वजाञ्चले । वैजयन्त्याम् । केतने ॥ शोभमाना ध्वजाग्रेयापताकासा प्रकीर्त्तिता ॥

पतिम्बरा

पततिपत्यतेज्ञायतेयोधभेदो ऽनया वा । पत्लृ० । बलाकादयश्चेति साधु : ॥ ध्वजे ॥ सौभाग्ये ॥ नाटकाङ्गे ॥ केतौ ॥

पताकिक : । त्रि० पताकावति ॥ पताकास्त्यस्य ॥ ब्री० ठन् ॥

पताकी । त्रि० पताकासंयुक्ते । वैजयन्तिके ॥ पताकास्यास्तिब्री० इनि: । रिष्टारिष्ट बोधके ज्योतिर्विदां चक्र विशेषे ॥

पताकिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ नान्त लक्षणोङीप् ॥

पति : । पुं० कान्ते । धवे । प्रिये । भर्त्तरि । विधिनापाणिग्राहके । भर्तार० इ० भा० ॥ अनुकूल दक्षिण धृष्टशठभेदात् पतिश्चतुर्विध : ॥ परमेश्वरे ॥ यथा । सवैपति : स्याद् कुतोभय : स्वयम् समन्तत : पाति भयातुरंजनम् । सएकएवेतरथामि थोभयंनैवात्मलाभादधि मन्यतेपर मिति ॥ मूले ॥ गतौ ॥ त्रि० । ईशे ॥ त्राणशीले ॥ पाति । पारक्षणे । पातेर्डति : ॥

पतिम्बरा । स्त्री० स्वयम्बरायाम् । स्वेच्छया पतिकृति कन्यायाम् ॥ पतिं वृणोति । वृञ् ० । संज्ञायां भृतृवृ जीत्यादिना खचिपूर्व पदस्यमुम् ॥ पतिंवृणीतेवा । वृङ्सम्भक्तौ ॥ कृष्णा जीरके ॥ इ० श० चं० ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पतिघ्नी । स्त्री० पाणिरेखाविशेषे ॥ पतिंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके चेतिटक् ॥ स्वामिहन्त्र्याम् ॥ लक्षणे जायापत्योष्ठक् । उपधालोपः कुत्वम् ॥

पतित : । त्रि० महापातकिनि । स्वधर्मच्युते । पातित्यविशिष्टे ॥ स्वधर्मंयः समुत्क्षिप्य परधर्मंसमाश्रयेत् । अनापदि स विद्वद्भिः पतितः परिकीर्तितः ॥ गलिते । पतनाश्रये । प्रस्कन्ने । पडा० इ० भा० ॥ पत्लृ० । क्तः । द्वितीयाश्रितातीतपतितइतिनिपातादिट् ॥ पतितागुरवस्त्याज्या नतुमाता कदाचन । गर्भधारणपोषाभ्यां तेभ्यो माता गरीयसी ॥

पतिदेवता । स्त्री० पतिव्रतायाम् ॥ पतिरेव देवतायस्याः ॥

पतिबान्धव : । पुं० पत्युर्मातृ प्रभृतिषु ॥ यथा । पत्युर्माता पिताभ्राता पत्युर्भ्रातुः स्वसुः सुता । पत्युः पितुः सोदराश्च विज्ञेयाः पतिबांधवाः ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

पतिवती । स्त्री० सधवायाम् । सभर्तृकायाम् ॥ पतिर्विद्यते यस्याः । मतुप् । अन्तर्वत्पतिवतोर्नुगित्यनेन निपातनात् वत्वं नुगागम विधानच्च । ततश्चङीभ्योङीप् ॥

पतिव्रता । स्त्री० सुचरित्रायाम् । सत्याम् । साध्व्याम् । पतिशुश्रूषा व्रतायाम् ॥ पत्यौव्रतं नियमोऽस्याः । पतिर्व्रतमस्यावा । पतिशब्दः पतिसेवायां लाक्षणिकः ॥ यथा । आर्त्ता र्त्ते मुदिता हृष्टे प्रोषिते मलिना कृशा । मृतेम्रियेत या पत्यौ साध्वी ज्ञेया पतिव्रता ॥ अपिच । सुप्तेपत्याचयाशेते पूर्वमेव प्रबुध्यते । नान्यं कामयते चित्ते साध्वीज्ञेया पतिव्रतेति ॥ धर्मार्थकामेषु मनोवाक् काय कर्मभिः पतिरेव मया परिचरणीय इति व्रतंयस्याःसा ॥

पतेरः । पुं० खगे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । गन्तरि । गमनशीले ॥ पतति । पत्लृ० । पतिकठिकुठीत्येरक् ॥

पत्तङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ वकम्० इ० भा० प्र० वृक्षवि० ॥ पतङ्गे । रक्तकाष्ठे । सुरङ्गदे ॥ पत्तङ्गन्तुरक्तसारं सुरङ्गंरञ्जनं तथा । पटरञ्जन माख्यातं पत्तूरंचकुचन्दनम् ॥ पत्तङ्गंमधुरंशीतं पित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दवज्ज्ञेयंविशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पत्तनम् । न० नगरे । पुटभेदने ॥ पतन्तिजनायत्र ॥ पत्लृ० । विपतिभ्यांतनन् ॥ यत्रराजातत्परिचारकाश्च तिष्ठन्तितत्पत्तनम् ॥ महत्यांपुर्याम् ॥ मृदङ्गे ॥

पत्तनवणिक् । पुं० स्वाध्यायिनि । नगरवणिजि ॥ इतिचिकाण्डशेषः । पत्त

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Haridwar, Digitized by eGangotri

पत्री

नस्यवणिक् ॥

पत्तलम् । न० अघनटुन्धे ॥ इति प्राणक्षणशब्दाम्बुधिः ॥

पत्तिः । पुं० पदगे । पदातिके ॥ एद्यते । पद० । बाहुलकात्तिः । क्तिज्वा ॥ वीरमात्रे ॥ चतुर्मात्रिकस्य चतुर्थभेदे ॥ स्त्री० । गतौ ॥ सेनाविशेषे ॥ एकेभैकरथाल्यश्वापत्तिः पंच पदातिकेत्युक्तेः ॥ अपिच । एको रथोगजश्चैकोनराः पंचपदातयः । त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैः पत्तिरित्यभिधीयते ॥ समस्तसङ्ख्यया पत्त्यां दशते परिकीर्त्तिताः ॥ पतति०पत्यतेवा पत्लृ० । क्तिन् ॥ पद्यते पद०स्त्रियांक्तिन् । क्तिज्वा ॥

पत्तिकः । पुं० पत्तिप्रतौ ॥ हस्त्यश्वरथपदात्यात्मकस्याङ्गदशकस्यैकः पतिः कार्यः सचपत्तिकउच्यते ॥

पत्तिसंहतिः । स्त्री० पादाते । पत्तीनां संहतिः ॥

पत्तूरः । पुं० शालिञ्चशाके । लोहमारके ॥ न० । पत्तङ्गे । कुचन्दने ॥

पत्नी । स्त्री० द्वितीयायाम् । पाणिगृह्णीत्यां । सहधर्मिण्याम् ॥ पतिव्रता रूपवती स्वाचारासंयतेन्द्रिया । पत्नीयदातदावेहि नाल्पस्यतपसःफलम् ॥ पत्युर्यज्ञेसंयोगो ययादम्पत्योः सहाधिकारात् पत्युर्नीयज्ञसंयोगे० ङ० नकारांता देशोङीप्च ॥

पत्रम्

सर्वावयवसंपूर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नरः । क्रयक्रीताचयानारी पत्नीसानविधीयते ॥

पत्नीसंयाजः । पुं० यागविशेषे ॥

पत्न्याटः । पुं० वासागारे । भोगगृहे । निष्कुटे ॥ ङ० चि० शे० ॥

पत्मा । पुं० अन्तरीक्षे ॥ पतन्ति पक्षिणोऽस्मिन् । अन्येभ्यो० ङ० पतते र्मनिन् ॥

पत्रम् । पुं०। न० अश्वादिवाहने। यानमात्रे ॥ पलाशे । पर्णे । दले ॥ शरपक्षे ॥ पक्षिपक्षे ॥ कुर्याम् ॥ पतन्त्यऽनेनेत्यर्थे दामनीशसेत्यादिनाकरणेष्ट्रन् ॥ पततिवा । पत्लृ० । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥ तेजपत्रे । तमालपत्रे । पत्रके । लेखनाधारे । पत्रा० ङ० भा० ॥ यथा । षाएमासिकेतुसम्प्राप्ते भ्रान्तिः सञ्जायते यतः । धात्वाक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढान्यतः पुरा ॥ धातुमयपत्राकृति द्रव्ये । पत्तर० ङ० भा० ॥ दूरदेशस्थ सुहृदादीनां वार्तावबोधक लिपिविशेषे । चिट्ठी० पत्री० ङ० भा० ॥ अथ पत्ररञ्जनम् । सुवर्णरूप्य रङ्गाद्यै रञ्जयेत् पत्रमुत्तमम् । सामान्योत्तम मध्यानां पत्ररञ्जन मीरितम् ॥ अथ पत्रप्रमाणम् । षडङ्गुलाधिकं हस्तं पत्रमुत्तममीरितम् । मध्यमं हस्तमात्रं स्यात् सा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मान्यं मुष्टिहीनकम् ॥ अथ पत्रभङ्गप्रकार : । पत्रन्तु त्रिगुणी कृत्य ऊर्द्धंतु द्विगुणं त्यजेत् । शेषभागे लिखेद्वर्णान् गद्यपद्यादि संयुतान् ॥ अथ पत्रस्यरचनक्रम : । राजलेखकमाहूय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नत: । पत्रं कुरुयथायोग्यं गद्यपद्यादिसंयुतम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेखकोरहसिस्थित : । यथायोग्यानुसारेणपत्रंकुर्यान् मनोरमम् ॥ दिनद्वयंत्रयंवापि बिचार्यपण्डितैनवै । स्वभान्तिर्दूषणंज्ञात्वा विलिखेत्पत्रपुस्तके ॥ सामान्यपत्रंसंलिख्य रहसिश्रावयेन्नृपम् । नृपाज्ञयाशुभेपत्रे विलिखेद्राजलेखक: ॥ अथ लेखनप्रकार : । अङ्कुशं प्रथमं दद्यान् मङ्गलार्थं विचक्षण : । मध्ये विंदु समायुक्त मध : सप्ताङ्क संयुतम् ॥ तदध : स्वस्ति विन्यस्य ततोगद्यं सुशोभनम् । तत : श्री शब्दरूपाणि पदन्यासक्रमंलिखेत् ॥ भाषयासंस्कृतेनैव कुशलंविलिखेत्सुधी: । तत: शुभाशुभांवार्तां संस्कृतै : प्राकृतैस्तथा ॥ तत : प्रमाणसंदेशं ततोवार्तांनियोजयेत् । कीर्तिप्रीतियुतंपद्यं तत : किमधिकादिकम् ॥ पत्रप्रेषणश्लोकंच अङ्कमासादिसंयुतम् । सर्वेषामेव पत्रेषु लिखनं चैवमीरितम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिंज्ञात्वालिखेत्तु य : । स्वदेशे कीर्तिमाप्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं शास्त्रक्रमंज्ञात्वा योलिखेत्राजपत्रकम् । सराज मन्त्रिभि:सार्द्धं यश : प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भमज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम् । स राज मन्त्रिभि : सार्द्धं दुर्यशोमहदाप्नुयात् ॥ * ॥ अथ पत्रनयनक्रम: । राजपत्रंनयेन्मूर्द्ध्नि ललाटेमन्त्रिणांमतम् । गुरुपत्रंनयेन्मूर्द्ध्नि ब्राह्मणानांतथैवच ॥ यतिसन्न्यासिनांचैव स्वामिनश्चतथैवच । सादरेणैवयत्नेन तथामूर्द्धनिधारयेत् ॥ भार्यापुत्रस्यमित्रस्य हृदयेधारयेत्सुधी : । प्रवीराणांकण्ठदेशे पत्रधारणमीरितम् ॥ एतेषांचैवपत्राणा मुक्तंधारणलक्षणम् । अन्येषामपिपत्राणांनियमोनाचदर्शित : ॥

अथपत्रपठनप्रकार : । पत्रंधृत्वानमस्कृत्य पूर्वाग्रंस्थापयेत्सुधी : । दक्षिणाग्रेणसदसि नृपाग्रेराजलेक : ॥ पत्रंवितत्यसदसि द्विवारंमनसा पठेत् । स्फुटंपश्चात्प्रवक्तव्यमत्रोभो राजलेखक : ॥ रहसिश्रावयेत्पत्रं शुभंवायदिवाऽशुभम् । पत्रंश्रुत्वाविदित्वार्थं सभायांश्रावयेत्तत : ॥ रहस्यपत्रंरहसि नृपाग्रेश्रावयेद्द्विज: । अशुभंनैवसदसि शुभंपत्रंनृपाज्ञया ॥ एवंक्रमेणपत्रार्थं श्रावयित्वा

Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पत्रम्

द्विजोत्तम : ॥ नृपते : सन्निधौस्थित्वा नृपाज्ञामनुवर्त्तते ॥
अथ पत्रचिह्नानि । ऊर्द्धेषडङ्गुलं त्यक्त्वा वर्त्तुलंचन्द्रबिम्बवत् । कस्तूरी कुङ्कुमैःकुर्यात् राजपत्रंसुचिह्नितम् ॥ मन्त्रिणांकुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैवचन्दनैः । गुरूणांचन्दनेनैव सिंदूरेणैव स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलक्तेन चन्दनैःपितृपुत्रयोः । सन्यासिनांचन्दनेन यतीनांकुंकुमेनच ॥ रक्तचन्दनपंकेन भृत्यस्यसमुदीरितम् ॥ शेषितेनैवशत्रूणां पत्रचिह्नंप्रकल्पयेत् ॥ एतेषांचैवसर्वेषां यथायोग्यानुसारतः । पत्रस्योर्द्धंतुमतिमान् कुर्यात् चिह्नंसुवर्त्तुलम् ॥ अथ राजपत्रस्यकोणच्छेदनप्रकारः । दक्षिणेपत्रकोणस्य अधस्ताच्छेदयेत्सुधीः ॥ एकांगुलप्रमाणेन राजपत्रस्यवैवहि ॥ अथ राजपत्रादेः पदन्यासः । महाराजाधिराजञ्च दानशौंडंतथैवच । तथासच्चरितंयोज्यं कल्पवृक्षादिकंन्यसेत् ॥ यथायोग्यानुसारेण तथैवगुणभेदतः । राजपत्रेषुसर्वेषु पदन्यासक्रमंविदुः ॥ अथमन्त्रिपत्रस्य । प्रवरंगुणभेदेन तथासच्चरितादिकम् । विन्यस्यविलिखेत्प्राज्ञो मन्त्रिपत्रेपदक्रमम् ॥ अथ पण्डितस्य । सद्भावद्वन्दितपदंशास्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानांच पत्रेषु विलिखेद्वैपदक्रमम् ॥ अथ

पत्रम्

गुरुपत्रस्य । साङ्गसिद्धान्तनिपुणंसनमस्कारकंपदम् । विन्यस्यविलिखेत् प्राज्ञो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ * ॥ अथ स्वामिपत्रस्य । प्रवर्यं सनमस्कारं प्राणप्रियादिकंपदम् । विन्यस्यविलिखेद्धीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ०
अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं साध्वीं तथासच्चरितादिकम् । भार्यापत्रे लिखेद् विद्वान् पदक्रममनुत्तमम् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं तद्वत्तथासच्चरितादिकम् । आशीर्वचनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥
। अथपितृपत्रस्य । प्रभुवर्यंनमस्कारं तथासच्चरितादिकम् । विन्यस्यविलिखेत्पुत्र : पितृपत्रे पदक्रमम् ॥
अथ सन्न्यासियतिपत्रस्य । सर्वबाञ्छाविनिर्मुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम् । सन्न्यासियतिपत्रेषु विलिखेच्चपदक्रमम् ॥ सामान्यस्य । सामान्यभृत्यशत्रूणां विनियोज्यामुकंप्रति । शस्त्रावशेषितपदं छागतुल्यादिकंतथा ॥ एतेषामेवपत्रेषु यथायोग्यानुसारत : । विन्यस्यविलिखेत्प्राज्ञ : पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथश्रीशब्द विन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामिनःपञ्च हे भृत्ये चतुरो रिपौ । श्रीशब्दानां चयंमित्रे एकैकंपुत्रभार्ययो : ॥ अथराज्ञ : प्रशस्ति : । स्खलिगीर्वाण चयचूड़ारत्न राजिरोचि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पत्रम्

शुम्भितचन्द्रचूडचरणनखेन्दुवृन्दच
न्द्रिकासंदोहास्वादचतुरचेतश्चकोरव
रविषमसमरसञ्चरत्प्रबलतरतुरगखु
रपुटपटलदलितभूपृष्ठोत्तिष्ठद्भूयिष्ठ
धूलिधाराधूसरितसकलहरिदन्तरप्र
चण्डभुजदण्डभ्राजमानखरतरासि
विलासितप्रत्यर्थिपृथ्वीपतिसार्थप्रा
र्थितानुकम्यासुधासम्पातानवरतवि
दद्दारिद्र्यविद्रावणद्रविणराशिवि
श्राणनसमुपार्जितोर्जितयशोमराला
वलिकवलितवलिदधीचिसञ्चितोय
शोमृणालजालभूपालकुलतिलकश्री
युतमहाराजाधिराजेषु ॥ १ ॥
स्वस्तिप्रचण्डदोर्दण्डखण्डखण्डिता
रिमण्डलमुण्डोन्मुक्तमुक्तावलीमंडि
तसङ्ग्रामाङ्गनरङ्गमाणानेकवारण
वाहादिकायकांडबक्रतरनक्रचक्रच
ङ्क्रमणदुरतिक्रमणीयापगापतिप्रभू
तयशश्चन्द्रचन्द्रिकाद्योतविद्योतिता
खिलजगन्मंडलविविधद्रविणार्पणस
न्तोषितसूरिसमूहस्तूयमानावदात
कीर्तिनर्तकीनर्तनलीलालेपलेपितगी
तिधुरीणोर्वश्यादिवेश्याजनसबिला
सगीयमानगुणश्रवणान्दोलिताखंड
श्रवणकुंडलपरितःप्रसर्पितप्रतापात
पनोतापितारातितसमध्यासितनि
कुञ्जकुञ्जप्रस्तुतसौन्दर्यगाथामुदितश्री
मन्नारायणचरणकिङ्करश्रीयुतमहारा
जदानशौण्डेषु ॥ २ ॥

पत्रम्

अथमन्त्रिप्रशस्ति : । स्वस्तिश्रीमत्स
मस्तसामन्तसेवक निर्बाहकेषु को
षगोकृषिकृषीबल गजबाजिगृहपरि
वारहर्षहेतुनीतिसेतुरक्षणनिपुणेषु
अस्मद्विश्वासैकनिकेतनेषुश्रीश्रीमन्त्रि
प्रवीरेषु आशीराशिनिवेदनकोऽयं
वर्णभूतोऽत्यं भव्यमावेदयन् तत्र
त्यंभव्यमव्याहत मनुदिनमनुक्षणं
पृच्छतिस्म ॥ ॥
अथगुरुप्रशस्ति : ॥ स्वस्तिश्रीनाराय
णपदपाथोरुहनिस्सरन् मकरन्दमधु
पायमानमानसेषु । विविधविद्या
विद्योतिताखिलगुणगणा लङ्कृत
वेदवेदाङ्ग पारग स्वाश्रमोचिताचार
सम्पन्नपरमहंसपरिव्राजकाचार्यसेव्य
मान श्रीगोविन्दस्वरूपगुरुचरणारवि
न्देषुकोटिश : प्रणामा : ॥
अथभार्याया: स्वामिप्रशस्ति: । स्वस्ति
श्रीमदुदाम प्रेमहेमभूषितास्मदा
दिभक्तजनेषु । कर्णयोरधिष्ठानेषु ।
नेत्रयोरधिदैवतेषु । कामस्यपरि
णामेषु । चतुवर्गप्रदायकेषु । म
मापररूपेषु । श्रीमत् स्वामिचरणा
रविंदेषु । गोविंदइवेंदिराया :
शङ्करइव गिरिजाया : महेन्द्र इव
पुलोमजाया : प्रतिदिनं वर्द्धमाना
समाराधना प्रणामपूर्वमास्ताम् ॥
* ॥ अथभर्त्तुर्भार्या प्रशस्ति : ।
स्वस्तिश्रीमत् समस्तप्रेमपारलावण्य

Haridwar, Digitized by eGangotri

पत्रम्

मूर्तौप्रियतमायां नेत्रयुग्मस्यकनी
निकायामिव चन्द्रस्यचणदायामिव
कमलाकरस्य कमलिन्यामिव पथि
कस्य छायायामिवतृषातुरस्य शीत
लामृतधारायामिव ममसप्रेमनिवे
दयन्ती पवीशुभाशीराशीन् निवेद
यतुसर्वदा ॥ * ॥ अथपुत्रस्यपितरं
प्रतिप्रशस्ति : । स्वस्तिश्रीमद्भिन
ववशंवदचित्तचिन्तितस्वीयानुरागा
नुरञ्जितानुगृहीतस्वगृह्यवर्गेषु ।
निजचरणसरोजरंजितपरागसंरक्ता
स्मदादि भालस्थलविशालभाग्य सं
भावुकेषु । श्रीयुतपितृचरण सरो
रुहेषु । अकिञ्चित्करकिङ्करस्यमम
बडकर सम्पुटस्यावनीपृष्ठलग्ना :
साष्टाङ्गप्रणतय : सहस्रमजस्रं वि
ज्ञाप्यञ्च ॥ * ॥ अथपितु : पुत्रं
प्रति प्रशस्ति : । सुस्तिश्री विश्वे
श्वर चरणसरोरुहानुग्रहसमासादि
तातिविततानवद्यविद्याविलासपी
यूषपरम्पराभावुकानुपममाधुरीधु
रीणविविधगुणालङ्कृतनिजवंशा
वतंससकलविश्रामनिधाननिजकु
लपवित्रीकृतात्मप्रायेषु । श्रीयुत
शुभाचारपरिपूरितपुत्रेषुशुभाशिषां
राशय: सन्तुविज्ञाप्यञ्च ॥ * ॥ अथ
सन्न्यासियतिप्रशस्ति : । सुस्तिश्री
मत्परहंसपरिव्राजकाचार्यकरण
निपुणतापराङ्मुखेषु । विषमविष

पत्रम्

यदोषदर्शनदूषितप्रपञ्चरचनाविभा
वेषु । वेदवेदान्तसाङ्ख्यसिद्धान्त
वद्वदेवप्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानशीले
षु । सङ्ख्यावन्मुख्यवन्दितचरणा
रविन्दस्वाश्रमोचिताचारपरिपालन
पवित्रीकृतधरित्रीतलेषु । सकलभू
देवपूजितश्रीयुतगोस्वामिचरणारवि
न्देषु । ममावनीसंलग्नंसाष्टाङ्गप्र
णामसहस्रमजस्रमोंनमोनारायणाये
तिमन्त्रेणाकलितमस्तु ॥ * ॥ अथ
भृत्यप्रशस्ति : । स्वस्तिभगवच्चरणप
रायणसकलद्रवणाधिरक्षकगोमहि
ष्यादिप्रति लकनिखिलवंशानुसेव
कवशंवदामुकभृत्यंप्रति ॥ * ॥
॥ * ॥ अथारिप्रशस्ति : । सुस्ति
समराङ्गनभ्रष्टप्रतिभटायश: परि
पूरितसकलसामन्तराजधानीविजृ
म्भितवीरशस्त्रावशेषितनिजवंशानु
रक्तकसततपरित्रस्तशरणागतामुकं
प्रति ॥ * ॥ * ॥ अथविवेकिनांप्र
शस्ति : । सुस्तिश्रीभगवत्पदपङ्ज
पूजनोपचितपुण्यपुञ्जपवित्रीकृता
न्त: करणदिग्विलासिनीविसरधम्
मिल्लमिलन्मल्लीमालाकलायशोनु
वन्धिनिरवधिवसुविश्राणनाधरीक्ृ
तसुरपुरभूमिरुहेषु । सुस्तिश्रीमत्
परमेश्वरपादपाथोरुहास्वादचतुर
चित्तचञ्चरीकभूतेन्द्रारकवृन्दावन
जनितामितयश : पटीरपङ्कपट

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

लालङ्कृतदिगङ्गनागणस्तनतटप्र
बलप्रतापौर्वखर्वीकृतप्रत्यर्थिसार्थग
र्वाकूपारपारेषु ॥ इतिवररुचिकृता
पत्रकौमुदी ॥ * ॥ * ॥ * ॥ पत्र
पात्रेत्यादिलिङ्गानुशासनात्पुंस्त्वम
पि ज्ञेयम्

पत्रकम् । न० पालाशे । तेजपत्रे । ते
जपात्० इ० भा० ॥ पत्रकं मधुरं
किंचित् तीक्ष्णोष्णं पित्तलं लघु ।
निहन्तिकफ वातार्शो हृल्लासा रुचि
पीनसान् ॥ पत्रावल्याम् ॥ पुं० ।
शालिंचशाके ॥

पत्रकाहला । स्त्री० पत्रशब्दे । पिङ्गो
लायां ॥

पत्रकृच्छः । पुं० पर्णकृच्छ्रव्रते ॥ यथा ।
पर्णोदुम्बरराजीव बिल्वपत्र कुशोद
कै : । प्रत्येकं प्रत्यहं पीतै : पर्ण
कृच्छ्रउदाहृत : इति याज्ञवल्क्य:
॥ पलाशोदुम्बराराविन्दश्रीवृक्षपर्णा
नामेकैकेन कथितमुदकं प्रत्यहंपिबे
त् कुशोदकंचैकस्मिन्नहनीति पञ्चाह
साध्य : पर्णकृच्छ्र इतिमिताक्षरा ॥

पत्रगुप्त : । पुं० स्नुहीभेदे । चिकणटे ॥

पत्रधना । स्त्री० सातलायाम् ॥

पत्रङ्गम् । न० पत्राङ्गे । रक्तचन्दने ॥

पत्रभङ्गार : । पुं० रायभाटी० इ० गौ
० भा० प्रसिद्धे ॥ पुरोटी ॥

पत्रणा । स्त्री० शरपत्र रचनायाम् ॥
शराणां पत्ररचना पत्रणापरिकीर्त्ति

ते तिहारावली ॥

पत्रतण्डुली । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥

पत्रतरु : । पुं० दुष्खदिरे ॥

पत्रत्वयम् । न० वर्वरादिषु ॥ वर्वरा तु
लसी बिल्वं पत्रत्व यमुदाहृतम् ॥

पत्रदारक : । पुं० करपत्रे । क्रकचे ॥

पत्रद्रुम : । पुं० तालीदलतरौ ॥

पत्रनाडिका । स्त्री० पत्रशिरायाम् ॥

पत्रपरशु : । पुं० स्वर्णकारादिनां स्वर्णा
दिच्छेदिकायाम् । ब्रश्चने । छेनी
इ० भाषा० ॥ पत्रमिवपरशु : ॥

पत्रपा । स्त्री० अपत्रपायाम् । लज्जाय
म् ॥ इ० शब्द० ॥

पत्रपाल : । पुं० आयतायांक्षुरिकाया
म् ॥

पत्रपाली । स्त्री० कर्त्तर्याम् । कैंची०
इ० भा० ॥

पत्रपाश्या । स्त्री० सुवर्णादि रचिते ल
लाटाभरणे । ललाटिकायाम् ॥ पाशा
नां समूह : पाश्या । पत्रमिवपाश्या ॥

पत्रपिशाचिका । स्त्री० टोका० इ०
गौ० भा० प्र० । मूर्द्धखोले ॥ इ०
वि० जलवायाम् । खर्परे । वारित्रा
याम् । शिरसिपलाशपत्राणां बंध
ने ॥ बंध: पलाश पत्राणां शीर्षेपत्र
पिशाचिके तिहारावली ॥

पत्रपुष्प : । पुं० रक्ततुलस्याम् ॥

पत्रपुष्पक : । पुं० भूर्जपत्रे ॥

पत्रपुष्पा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ क्षुद्रपत्र

Collection, Haridwar. Digitized by eGangotri

पत्रवाहः

तुलस्याम् ॥

पत्रबंधः । पुं० पुष्प रचनायाम् ॥ यथा रचनाच परिष्यन्दः पत्रबंध इति त्रयम् । पत्रभङ्ग प्रसूनादि रचनायां निगद्यते ॥ इतिशब्द रत्नावली ॥

पत्रवालः । पुं०तुलाघटेदांड इति गौ० भा० ॥

पत्रभंगः । पुं० स्तनकपोलादौ कस्तूरिकादि रचित पत्रावल्याम् । पत्रलेखायाम् ॥

पत्रभङ्गिः । पुं०)

पात्रभंङ्गे ॥

पत्रभङ्गी । स्त्री०) ॥

पत्रयौवनम् । न० नवीनपर्णे । पल्लवे किसलये ॥ नवोद्गते किशलयं किशलं पत्रयौवनम् ॥ इतिजटाधरः ॥

पत्ररथः । पुं० अण्डजे । पक्षिणि ॥ पत्ररथध्वयस्य ॥

पत्रलम् । न० अघनदधिनि इति हेमचन्द्रः ॥

पत्रलेखा । स्त्री० पत्रभंगे । स्तनादौकस्तूरिकादिनारचिते तिलकविशेषे । पत्राङ्गुल्याम् ॥ पत्राकारा लेखा । शा० ॥

पत्रवल्ली । स्त्री० पत्रभंगे ॥ पलाशौलतायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥

पत्रवाहः । पुं० बाणे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । लिपिवाहके ॥ पत्रस्यबाहोरथो

पत्रात्मा

मनुष्यादिर्वा ॥ पत्राणिवहतिवा । अण् ॥

पत्रशाकः । पुं० षड्विध शाकान्तर्गत पत्रात्मकशाके ॥

पत्रशिरा । स्त्री० पत्रनाडिकायाम् । भाव्यां ।

पत्रश्रेणी । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥ पर्णपङ्क्त्याम् ॥

पत्रश्रेष्ठः । पुं०विल्वे । इ० रा० नि० ।

पत्रसूचिः । पुं० काष्टके ॥ इ०चि०

पत्रहिमम् । न० हिमदुर्दिने ॥

पत्राख्यम् । न० तेजपत्रे ॥ तालीश पत्रे ॥ हरितालप्रभेदे ॥ यथा ॥ स्वर्णवर्णं गुरुस्निग्धं सपत्रंचाभपत्रवत् ॥ पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनं ॥

पत्राङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ भूर्ज्जे ॥ पद्मके ॥ रक्तचन्दनसदृशे काष्ठविशेषे। वकम् ० पतङ्ग० इभा० ॥ पत्रमेवाङ्गमस्य ॥ पत्रेषुअङ्गतिवा । अगिगतौ । अच् ॥

पत्राङ्गुलिः । स्त्री० भङ्गे० । स्तनकपोलादौकस्तूरिकादि रचितपत्रावल्याम् ॥ पत्रार्थमङ्गुलिः अङ्गुलिव्यापारः ॥

पत्राञ्जनम् । न०मस्यां ॥

पत्राढ्यम् । न० पिप्पलीमूले ॥ पर्वततृणे । मृगप्रिये ॥ तालीशे ॥

पत्रान्यम् । न० पत्तङ्गे ॥

पत्रात्मा । स्त्री० चुक्रिकायाम् । चूका०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दू०भा० ॥

पत्रालुः । पुं० इक्षुदर्भायाम् ॥ कासालौ ॥

पत्रावलिः । स्त्री० गैरिके । पत्रश्रेण्याम् ॥

पत्रावली । स्त्री० पत्रलेखायाम् ॥ नवदुर्गासम्प्रदानमधुमिश्रितयवचूर्णयुक्तनवाश्वत्थपत्रेषु ॥ यथा । अमायां निशिसङ्घीतु पत्रेचाश्वत्थसंज्ञके । क्रमात्पत्रावलीदेयं मधुनायवचूर्णकम् ॥ देवादिसन्निधौसन्दिग्धवस्तुनोरेकतरावधारणार्थंकब्राह्मण वालकोत्तोलिततत्तत्सन्देहकोटिलिखित पत्रसमूहे ॥

पत्राहारः । त्रि०तपोविशेषाल्लब्धसंज्ञे तापसविशेषे । दीर्घपत्राशने ॥

पत्रिका । स्त्री० लघुपत्रे । चिट्ठी दू० भा० ॥ पत्र्याम् । लिपौ ॥

पत्रिकाख्यः । पुं० कर्पूरविशेषे ॥ त्रि० पत्रिकानामके ॥

पत्रिणी । स्त्री० पक्षिणे ॥

पत्री । पुं० श्येने ॥ पत्ररथे । खगे ॥ काण्डे बाणे ॥ द्रुमे ॥ रथिके ॥ अद्रौ ॥ रथे ॥ तालद्रुमे ॥ श्वेतकिणिह्याम् ॥ गङ्गापत्र्याम् ॥ पाच्याम् ॥ पत्राणि संन्त्यस्यअतइनिठनाविति नि : ॥ अतिशयितम् ० प्रशस्तंवापत्रमस्येति वा ॥ त्रि० । पत्रयुक्ते ॥

पत्री । स्त्री० पत्रे ॥ लिपौ ॥ यथा । जन्म

पत्री ॥

पत्रोपस्करः । पुं० कासमर्दे ॥

पत्रोर्णः । पुं० शोणके । स्योनाकवृक्षे । अरलू०दू०भा० ॥ न० । धौतकौषेयवाससि । मुक्टा०दू०भा० ॥ पत्रे ऊर्णाऽस्य । पत्रेषुकृताऊर्णाबटलकुचादिपत्रेषुकृमिभिरूर्णायाःकृतत्त्वात् । पत्रोर्णाऽस्त्यत्र । अर्शआद्यच् ॥

पत्वलः । पुं० पथि ॥ पतति । पत्लृ० पतेरश्वलदू०सरः ॥

पथः । पुं० मार्गे ॥ पथति । पथेगतौ । प०अच् । बाट; पथश्चमार्गश्चेतिसुभूतिचन्द्रपुरुषोत्तमौ । पथः पथीतिद्विरूपेषुविश्वश्च ॥

पथकः । पुं०पथिकुशले ॥ तत्रकुशलःपथइतिबुन् ॥

पथरथः । पुं । अध्वरथे ॥

पथिकः । त्रि० अध्वनीने । अध्वगे ॥ पन्थानंगच्छति । पथःष्कन् ॥

पथिकसन्ततिः स्त्री०)
पथिकसंहतिः स्त्री०) हरौ । पथिकसमूहे ॥

पथिका । स्त्री० कपिलद्राक्षायाम् ॥

पथिकी । स्त्री० अध्वगायाम् ॥ पन्थानं गच्छति । पथःष्कन् । षित्त्वान् ङीष् ॥

पथिद्रुमः । पुं० श्वेतखदिरे ॥

पंथाः । पुं० अयने । वर्त्मनि । मार्गे । अध्वनि ॥ द्वाविमावथ पन्थानौयत्र

Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पथ्य :

वेदाः प्रतिष्ठिता : । प्रवृत्तिलक्षणो धर्मोनिवृत्तौचबिभाषित : ॥ पथंतेऽनेन । पथि० । पथिमथिभ्यामिनिः ॥ पतन्त्यनेनवा । पतेःस्थश्चेतिइनिः । थान्तादेशश्च ॥ पन्थादेयोब्राह्मणा यस्त्रियैराज्ञे ह्यचक्षुषे । वृद्धायभार युक्तायरोगिणेदुर्बलायच ॥ यथाहमनुः । चक्रिणोदशमीस्थस्थरोगिणोभारिणःस्त्रियाः । स्नातकस्यचराज्ञश्चपन्थादेयो वरस्यच ॥ तेषान्तु समवेतानांमान्यौस्नातक पार्थिवौ । राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभा गिति ॥ गमनगुणाः । पन्थामेद : कफस्थौल्यसौकुमार्यविनाशन : । यत्तुचङ्क्रमणंनातिदेहपीड़ाकरंभवेत् ॥ तदायुर्बलमेधाग्निप्रदमिन्द्रियशोभनम् ॥ उपाये ॥ यथा । एषपन्था अमृत्वप्राप्तये यदेतदात्मज्ञानमिति ॥

पथिप्रज्ञ : ॥ पुं० मार्गाभिज्ञे ॥ पन्थानम् प्रजानाति । प्रेदाज्ञइतिकः ॥

पथिल : । त्रि० पथिके ॥ पथन्तेऽनेन । पथि० । मि० इलच् ॥

पथिवाहक : । पुं० निष्ठुरे ॥ शाकुनिके ॥

पथ्यः । पुं० हरीतकीवृक्षे ॥ न० । सैन्धवे ॥ त्रि० । हिते । चिकित्सादौहितकारके ॥ यथा । अशीतेनाभ्रसास्नानं पयःपानंनवाःस्त्रियः ।

पथ्या

एतद्वोमानवाःपथ्यं स्निग्धमल्पञ्चभोजनम् ॥ मानवाः इतिसम्बोधनम् ॥ विनापिभेजषैर्व्याधिःपथ्यादेवनिवर्तते । नतुपथ्यविहीनस्यभेषजानांशतैरपि ॥ न० । शुभावहेवचने ॥ शास्त्रीयात्पथोनपेतः । धर्मपथ्यर्थेत्यादिनायत् ॥ भूयोपिपथ्यंवक्तव्यमेवमाहुर्हितैषिणः ॥

पथ्यशाकः । पुं० तंडुलीयशाके ॥

पथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् । अभयायाम् ॥ विजयारोहिणीचैवपूतनाचामृताभया । जीवन्तीचेतकीचेति पथ्यायाः सप्तजातयः ॥ अलावुवृत्ता विजयावृत्तास्तारोहिणीस्मृता । पूतनास्थिमती सूक्ष्मा अमृतामांस लास्मृता ॥ पञ्चरेखाभयाप्रोक्ता जीवन्तीसुवर्णवर्णिनी । त्रिरेखाचेतकीज्ञेया सप्तानामियमाकृतिः ॥ विजया सर्वरोगेषु रोहिणीव्रणरोहिणी । प्रलेपेपूतनायोज्या शोधनार्थेऽमृताहिता ॥ अक्षिरोगेऽभयाशस्ता जीवन्ती सर्वरोगहृत् । चूर्णार्थंचेतकीशस्ता यथायुक्तं प्रयोजयेत् ॥ वंध्याकर्कोटक्याम् ॥ मृगेवारौ ॥ चिर्भिटायाम् ॥ पथोनपेता । धर्मपथ्यर्थ न्यायादनपेते० इ० यत् । टाप् ॥ चतुर्दशाक्षरच्छन्दः प्रभेदे । यथा ॥ सजसायलौचसहगेनपथ्यामता ॥ यथा । स्थगयन्त्यमूः शमितचातकार्तस्वराः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

जलदास्तडित्तुलितकांतकार्तस्वराः। जगतीरिहस्फुरितचारुचामीकराः सवितुः क्वचित् कपिशयन्तिचामीकराः ॥ * ॥ आर्याप्रभेदेपि ॥ यथा । प्रथमगणत्रयविरतिर्दलयोरुभयोः प्रकीर्त्तितापथ्या ॥ यथा। जय जयजगदीशविभोकेशवकंसान्तमाधवानन्त । कुरुकरुणामितिभणितिः पथ्याभवरोगदुःस्थानाम् ॥ *

पथ्यादिगुग्गुलुः । पुं० भावप्रकाशोक्ते औषधविशेषे ॥

पथ्यापथ्यम् । न० रोगाणांहिताहित कारकद्रव्येषु ॥ तत्प्रतिपादकग्रन्थे॥

पथ्यावक्त्रम् । न० विषमवृत्तविशेषे॥ यथा । युजोश्चतुर्थतोजेन पथ्यावक्त्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ यथा । रासकेलि सतृष्णस्य कृष्णस्य मधुवासरे । आसीद्गोपमृगाक्षीणां पथ्यावक्त्र मधुस्रुति रिति ॥

पत्०द् । पुं० चरणे । पादे ॥ पद्यते । पदगतौ । क्विप् ॥ स्वामीतुदान्तं नमन्यते । पदन्नित्त्यादेशविधानात् ज्ञापकात् । अन्येतुपदादेशएवाय मित्त्याहुः । प्रभृतिग्रहणस्यप्रकारार्थत्वेनशसाद्यनंतभूतेपितत्प्रवृत्तेः सम्भवात् । अतएवऔङः श्यां ककुद्दोषणी इति भाष्योदाहरणं सङ्गच्छते ॥

पद : । पुं० किरणे ॥ न० व्यवसितौ । व्यवसाये ॥ त्राणे ॥ स्थाने ॥ शास्त्रस्थितौ ॥ लक्ष्मणि । चिह्ने ॥ अङ्घ्रौ । पादे ॥ पादचिन्हे ॥ वस्तुनि ॥ अङ्के ॥ प्रदेशे ॥ श्लोकपादे ॥ वाक्ये ॥ शब्दे ॥ विभक्त्यन्ते ॥ पदंत्रिधान्तेसुप्तिङ्भ्यामव्ययं तद्विवर्ज्जितम् ॥ चत्त्वारिपदजातानिनामाख्यातेउपसर्गनिपाताश्चेति नैरुक्ताः ॥ चत्त्वारिपदजातानिनामाख्यातोपसर्गनिपाताश्चेतिमहाभाष्यम् ॥ मिषे । व्याजे ॥ पदनीये आत्मतत्त्वे । आनन्दरूपे । ब्रह्मणि । स्वरूपे ॥ पदति पद्यतेयोगादिसाधनैः सर्वैर्मुनिभिः प्राप्यतेवा । पदस्थैर्ये ० पदगतौवा । पचाद्यच् । भावकर्मकरणेषुवाघञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । खनो घचेतिघित्करणादन्यतोप्ययमिति ज्ञापनाद्वा ॥

पदकः । पुं० पदग्रन्थाभिज्ञे ॥ पदमधीतेवेदवा । क्रमा० वुन् । त्रि० । पदज्ञातरि ॥ देवपदचिह्नादियुक्तेस्वनाम्नाप्रसिद्धेकण्ठभूषणे ॥

पदगः । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां गच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्यो०डः । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्वितिपादस्यपदइत्त्यदन्तआदेशः ॥

पदजातम् । न० पदसमूहे । परापश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपाणीतिवि

...ri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वरणकारा : ॥

पदनीय : । चि० गमनीये ॥ पदेरनीयर् ॥

पदन्यास : । पुं० गीचुरे ॥ पदविन्यासे ॥

पदभञ्जनम् । न० निरुक्ते । गूढार्थशब्दव्याख्यायाम् ॥

पदभञ्जिका । स्त्री० पञ्जिकायाम् । व्याख्यायाम् ॥ पदानांभञ्जिका ॥

पदवाक्यप्रमाणज्ञः । चि०व्याकरणमीमांसातर्काभिज्ञे ॥

पदवि: । स्त्री० पद्व्याम् । मार्गे ॥ पद्यतेऽनया । पदगतौ । पद्यटिभ्यामवि : ॥

पदवी । स्त्री० अयने । वर्त्मनि । पथि । सृतौ ॥ क्वदिकारादक्तिनङ० ङीष् ॥

पदमाला । स्त्री०मोहनशीलायाम् विद्यायाम् ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥

पदष्ठीवम् । न० पादौचष्ठीवन्तौच० तयोः ॥ अचतुरविचतुरेति निपातनात् टिलोपः पङ्गावश्च ॥

पदाङ्कः । पुं० क्रमाङ्के । पादचिह्ने ॥

पदाङ्गी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

पदाजिः । पुं०पत्तौ । पदगे । पादातिके ॥ पादाभ्यामजति । अज० अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाज्यातिपदादेशोऽजेर्व्यभावश्च ॥

पदातिः । पुं० पदगे । पादातिके । पद्मे ॥

पादाभ्यामतति । अत० । अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्वितिपदादेशः । चतुर्मात्रिकस्यान्तिमप्रभेदे ॥

पदातिकः । पुं० पत्तौ । पदगे ॥ स्वा० कन् ॥

पदानुप्रासः । पुं० शब्दालङ्कारेषुलाटानुप्रासे ॥ पदानामनुप्रासः ॥

पदारः । पुं० पादधूलौ ॥ पादालिन्दे ॥

पदार्थः । पुं० भावे । धर्मे । तत्त्वे । वस्तुनि ॥ * ॥ किंपुनराकृतिः पदार्थ आहोस्विद्द्रव्यम् । कथंज्ञायते । उभयताह्याचार्येणसूत्राणि प्रणीतानि । आकृतिंपदार्थं मत्त्वाजात्याख्यायामेकस्मिन् बहुवचनमन्यतरस्यामित्युच्यते । द्रव्यं पदार्थं मत्वा स्वरूपाणामेकशेष आरभ्यतेइतिभाष्यम् । तत्रजातिवादिनआहुः । जातिरेवशब्देनप्रतिपाद्यते । व्यक्तीनामानन्त्यात् सम्बन्धग्रहणासम्भवात् ॥ साजातिः सर्वव्यक्तिष्वेकाकारप्रत्ययदर्शनादस्तीत्यवसीयते । तत्र गवादयः शब्दाभिन्नद्रव्यसमवेतांजातिमभिदधति ॥ तस्यांप्रतीतायांतदावेशात्तदवच्छिन्नंद्रव्यंप्रतीयते ॥ शुक्लादय : शब्दागुणसमवेतांजातिमाचक्षते गुणेतुतत्सम्बन्धात्प्रत्ययः । द्रव्ये सम्बन्धि सम्बन्धात् संज्ञाशब्दानामप्युत्पत्ति प्रभृत्याविनाशात्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पिण्डस्य कौमार यौवनाद्यवस्था भेदेपिसएवा यमित्यभिन्न प्रत्यय नि मित्ता डित्थत्वादिकाजातिर्वाच्या क्रियास्वपि जातिर्विद्यते सैवधातु वाच्या पठति पठतः पठन्तीत्यादेर भिन्नस्य प्रत्ययस्यसङ्गावात् तन्निमि त्तजात्य भ्युपगम : ॥ व्यक्तिवादिन स्त्वाहुः शब्दस्य व्यक्तिरेवाभिधेया जातेस्तूपलक्षणभावेनाश्रयणादान न्त्यादिदोषानवकाशइतिकैयट : ॥ पदानां घटपटादीना मर्थोऽभिधेयः पदार्थ : ॥ द्रव्य गुणकर्म सामान्य विशेष समवाया भावेषु सप्तसु ॥ यथा । द्रव्यं गुणास्तथा कर्म सामा न्यं सविशेषकम् । समवाय स्तथा भाव : पदार्था सप्त कीर्तिता : ॥ एतेवैशेषिक प्रसिद्धा : पदार्था नैया यिकानामप्य विरुद्धा : ॥ गोतमो क्ताः षोड़श पदार्थास्तु । यथा । प्र- माण प्रमेय संशय प्रयोजन दृष्टान्त सिद्धान्ताऽवयव तर्कनिर्णयवादजल्प वितण्डा हेत्वाभासच्छल जाति नि ग्रह स्थानानां तत्त्वज्ञानान्निश्रेयसा धिगम : ॥ एषां लक्षणानि० यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमा णानि ॥ १ ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थ बुद्धि मनः प्रवृत्तिदोषप्रे त्यभावफल दुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ २ ॥ समा नानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपल

ब्ध्यनुपलब्ध्यवस्थातश्चविशेषापेक्षो विमर्शसंशयः ॥ ३ ॥ यमर्थमधिकृत्य प्रवर्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥ लौकि कपरीक्षकाणांयस्मिन्नर्थेबुद्धिसामान्यं सदृष्टान्त : ॥ ५ ॥ प्रतिज्ञा हेतूदा हरणोपनयनिगमनान्यवयवाः ॥ ७ ॥ अविज्ञाततत्त्वे ऽर्थेकारणोपपत्तितस्त त्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्कः ॥ ८ ॥ विमृ श्यपक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणंनि र्णय : ॥ ९ ॥ प्रमाणतर्कसाधनोपल म्भःसिद्धान्ताविरुद्धःपञ्चावयवोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहोवादः ॥ १० ॥ ययोपपन्नछलजातिनिग्रहस्थानोपा लम्भोजल्पः ॥ ११ ॥ सत्प्रतिपक्षस्था पनाहीनोवितण्डा ॥ १२ ॥ सव्यभि चारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमकाला त्ययापदिष्टाहेत्वाभासाः ॥ १३ ॥ वचनविघातोर्थविकल्पोपपत्त्याछलम् ॥ १४ ॥ साधर्म्यवैधर्म्याभ्यांप्रत्यवस्था नंजातिः ॥ १५ ॥ विप्रतिपत्तिरप्र तिपत्तिश्चनिग्रहस्थानमिति ॥ १६ ॥ † ॥ अनेकान्तवादिनांजीवाजीवा दिसप्तसु ॥ यथा । इहसप्तपदार्थाः स्युर्जीवाजीवास्रवास्रवाः । संवरो निर्जरश्चैव बन्धमोक्षावुभावपीति ॥ † ॥ शैवानांपतिपशुपाशेषु ति षु ॥ * ॥ अध्यात्मवादिनां पदार्थो द्विविधः आत्मा अनात्मा चेति । तत्रापित्मापिद्विविधः । ईश्वरोजी

Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पञ्चतिः

वश्चेतिएतावपिशुद्धाशुद्धभेदाद्द्विविधौ । तत्राशुद्धौ मायाविद्योपाधित्वेन भेद व्यवहारहेतू । शुद्धौत्व भेदव्यवहारहेतू । अनात्मापि त्रिविध : । कारण सूक्ष्म स्थूलभेदात् एतदेव शरीरत्रय मिति व्यवह्रियते पदस्यअर्थ : पदार्थ : । सद्विविध : शाक्तिको लाक्षणिकश्चेति ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु ॥ यथा । द्वावेवस्तः पदार्थानांद्वावेवनिधनङ्गतौ । प्रथम श्चतुरीयश्च त्रिषुलोकेषुदुर्लभौ । अर्थकामौ प्रशस्तौद्वौ सर्वेषां सम्मतौ प्रियौ । धर्मोधर्मेति वाग्वादो दम्भोयं महतामपि ॥ पश्चात्ताप वचन मेतद्वृत्रासुरवधेमुनीनाम् ॥

पदार्थाभिनय : । पुं० नृत्ये ॥ पदार्थाभिनयोनामङ्गे योवागङ्गसत्त्वजः । इतिभरत : । सत्त्वमन्त : करणम् ॥

पदासनम् । न० पादपीठे ॥

पदिक : । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां चरति । पर्या० ष्ठन् । ठस्येकः । इकोचरतावितिपदादेश : ॥

पद्म : । पुं० पदातिके ॥ पद्भ्यांगच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्यो० ड : । पादेनससमानार्थ : पच्छब्द : ॥

पद्धतिः । स्त्री० पड्क्तौ ॥ वर्त्मनि । । पथि ॥ अनुष्ठानक्रमेग्रन्थे ॥ ग्रन्थार्थबोधकेग्रन्थे ॥ पादाभ्यांहन्यते । हन्० । क्तिन् । हिमकाषिहतिषु

पद्मकम्

चेतिपञ्चावः ॥

पद्धती । स्त्री० पद्धतौ ॥ वह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ॥

पद्मिमम् । न० पादशीतलतायाम् ॥

पद्मः । पुं० नागराजविशेषे ॥ दाशरथौ ॥ द्वादशजिनचक्रवर्त्यन्तर्गत चक्रवर्ति विशेषे । पद्मोत्तरात्मजे ॥ बलदेवे । रतिबन्धविशेषे ॥ यथा हस्ताभ्याञ्च समालिङ्ग्य नारींपद्मासनोपरि । रमेद्गाढंसमाकृष्य बन्धोयंपद्मसंज्ञकः ॥ पुं० । न० । नलिने । अरविन्दे । कमले । तामरसे । राजीवे ॥ बसन्तेशीतभीताश्च को किलस्यवनेरुतम् । अन्तर्जलगताः पद्माः श्रोतुकामारवोत्थिताइति ॥ पद्मके । द्वभाननबिन्दुवृन्दे । व्यूह बिशेषे । निधिप्रभेदे । दशार्बुदे १०००००००० पद्मकाष्ठौषधौ ॥ न० । पुष्करमूले ॥ सीसके ॥ चित्रकाव्यभेप्रदे ॥ पद्मालक्ष्मीरस्मिन्नस्ति । अर्शआद्यच् ॥ पद्यते । पद० । अर्त्तिस्तुस्वितिमन् ॥

पद्मकम् । न० विन्दुजालके । हस्त्यानानादिस्थबिन्दुवृन्दे ॥ पद्मकाष्ठे । पद्माकइतिपाजाइतिचभाषा ॥ ऋषभाद्रिसमुद्भवे पद्मदलसमानवर्णे चन्दनविशेषे ॥ पुं० सुगंधिपुष्पे वृक्षविशेषे ॥ पद्मकंतुवरंतिक्तंशीतलं वातलंलघु । विसर्पदाहविस्फोटकुष्ठ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पद्मजः

श्लेष्मास्रपित्तहृत् । गर्भसंस्थापनं रुच्यं वमिव्रणतृषाप्रणुत् ॥ पद्ममिव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥

पद्मकन्दः । पुं० शालूके । पद्ममूले ॥

पद्मकर्कटी । स्त्री० पद्मबीजे ॥

पद्मकर्णिका । स्त्री० अब्जकर्णिकायाम् ॥ पद्मस्यकर्णिकातिक्ताकषाया मधुराहिमा । मुखवैशद्यकृल्लघ्वीतृष्णास्रकफपित्तनुत् ॥

पद्मकाष्ठम् । न० पद्मके । पीतके केदारजे । पाटलापुष्पसन्निभे ॥

पद्मकी । पुं० कृतपद्मके । भूर्जवृक्षे ॥

पद्मकेशरः । पुं० । न० किञ्जल्के ॥

पद्मखण्डम् । न० पद्मसमूहे ॥ तस्यसमूहइत्यधिकारे कमलादिभ्यःखण्डः ॥

पद्मगन्धि । न० पद्मके । पद्माकइति । पाजा० इतिचभा० ॥ पद्मस्यगन्धइवगन्धोस्य । उपमानाच्चेतीत्त्वम्

पद्मगर्भः । पुं० ब्रह्मणि ॥ पद्मोगर्भः जन्मकारणमस्य ॥ हरौ ॥ पद्मस्य हृदयाख्यस्यमध्येउपास्यत्त्वात् ॥

पद्मचारिणी । स्त्री० उत्तरापथभवस्य नामख्यातवृत्त विशेषे । अव्यथायायाम् । अतिचरायाम् । चारण्याम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ पद्मचरितुशीलमस्याः । सुपीतिणिनिः ॥

पद्मजः पुं० चतुरानने ॥ मधुविशेषे ॥ पद्मेजातः । जनीडः ॥

पद्मप्रिया

पद्मतन्तुः । पुं० मृणाले ॥

पद्मदर्शनः । पुं० श्रीवासे । धूपविशेषे ॥

पद्मनाभः । पुं० मधुरिपौ । विष्णौ ॥ पद्मंनाभौयस्य । अच्प्रत्यन्ववेत्यच्चाजितियोगविभागादच् । पद्ममिवसुवर्त्तुलानाभिरस्यवा ॥ यद्वा । पद्मस्यहृदयपद्मस्यनाभौमध्येप्रकाशनात् पद्मनाभः । पृ० साधुः ॥ भाविजिनविशेषे ॥

पद्मनाभिः । पुं० पद्मनाभे । विष्णौ ॥ पद्मंनाभौयस्य । अजितियोगविभागस्यासार्वत्रिकत्त्वान्नाच् ॥

पद्मनालम् । न० मृणाले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

पद्मपत्रम् । न० पुष्करमूले ॥ पद्मस्येवपत्रमस्य ॥ अब्जदले ॥

पद्मपर्णम् । न० पद्मपत्रे ॥

पद्मपाणिः । पुं० ब्रह्मणि ॥ सूर्ये ॥ बुद्धे ॥ त्रि० । कमलहस्ते ॥ पद्मंपाणौयस्ये ॥

पद्मपुराणम् । न० पाद्मे ॥ तत्संख्याश्लोकायथा । पञ्चपञ्चाशत्साहस्रंपद्माख्यंविपुलंमतमिति ॥

पद्मपुष्पः । पुं० कर्णिकारे । पिक्काङ्गपक्षिणि ॥

पद्मप्रभः । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ त्रि० । पद्मसमानप्रभायुक्ते ॥ *

पद्मप्रिया । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ जरत्कारुमुनेःपत्न्याम् । मनसादेव्याम् ॥

Collection Haridwar. Digitized by eGangotri

पद्करागः

पद्मानिप्रियाणियस्याः ॥
पद्मबन्धः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥
पद्मबन्धुः । पुं० सूर्य्ये ॥ पद्मानांबन्धुः ॥ भ्रमरे ॥ पद्मावंधवोऽस्य ॥
पद्मभूः । पुं० ब्रह्मणि ॥
पद्ममुखः । त्रि० पद्मसमानमुखयुक्ते ॥
पद्ममुखी । स्त्री० दुरालभायाम् । फञ्जिकायाम् ॥ पद्मतुल्यास्यविशिष्टायां ॥
पद्मयोनिः । पुं० धातरि । द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ पदमंयोनिरुत्पत्तिस्थानंयस्य ॥
पद्मरजः । न० त्रसरेणौ । परमाण्वष्टके ॥
पद्मरागः । पुं० रक्तवर्णमणिविशेषे । शोणरत्ने । लोहितके । माणिक्ये । माणक इ० भा० ॥ पद्ममिवरागोऽस्य ॥ अनेकमन्येतिसमासः ॥ अस्योत्पत्त्यादयोयथा ॥ सौगन्धिककुरुविन्दस्फटिकेभ्यः पद्मरागस्भूतिः । सौगन्धिकजाभ्रमराङ्गनाभजम्बूरसद्युतयः ॥ कुरुविन्दभवाः शवलामन्दद्युतयश्चधातुभिर्विद्धाः । स्फटिकभवाद्युतिमन्तोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥ स्निग्धः प्रभानुलेपीस्वच्छोर्चिष्मान्गुरुः सुसंस्थानः । अन्तः प्रभोतिरागोमणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ कलुषामन्दद्युतयोलेखाकीर्णाः सधातवः खण्डाः

पद्मलाञ्छना

। दुर्विज्ञानमनोज्ञाः सशर्कराश्चेति मणिदोषाः ॥ सर्पमणेर्लक्षणम् भ्रमरशिखिकण्ठवर्णोदीपशिखासम्प्रभोभुजङ्गानाम् । भवतिमणिः किलमूर्द्धनियोऽनर्घ्यीयः सविज्ञेयः ॥ यस्तंविभर्त्तिमनुजाधिपतिर्नतस्य दोषाभवन्तिविषरोगकृताः कदाचित्॥ राष्ट्रेचनित्यमभिवर्षतितस्यदेवः शत्रूंश्चनाशयतितस्यमणेः प्रभावात् ॥ ६ ॥ षड्विंशतिसहस्राण्येकस्यमणेः पलप्रमाणस्य। कर्षत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टानिपद्मरागस्य॥ अर्द्धपलस्यहादशकर्षस्यैकस्यषट्सहस्राणि। यस्याष्टमाषकधृतस्तस्यसहस्रत्रयंमूल्यम्॥ माषकचतुष्टयंदशशतत्रयंद्वौतुपञ्चशतमूल्यौ। परिकल्प्यमन्तरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानाम् ॥ वर्णन्यूनस्यार्द्धंतेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशम् । अल्पगुणोबहुदोषोमूल्यात् प्राप्नोतिविंशांशम् ॥ आधूम्रंव्रणबहुलंस्वल्पगुणंचाप्नुयाद्विंशतम् । इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्य्यैः समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥ इत्येकोनाशीतिर्वाराह्याम् ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥
पद्मलता । स्त्री० मृणालिन्याम् ॥
पद्मलाञ्छनः । पुं० ब्रह्मणि । वेधसि ॥ भास्करे । रवौ ॥ धनदे ॥ गुह्यकेश्वरे ॥ बुद्धभेदे । लोकेश्वरे ॥
पद्मलाञ्छना । स्त्री० तारायाम् ॥ लक्ष्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

म्याम् । श्रियाम् ॥ वाग्देवतायाम्। सरस्वत्याम् ॥ पद्मंलाञ्छनंयस्याः

पद्मवर्णकम् । न० पुष्करमूले॥ त्रि० पद्मसमानवर्णवति ॥

पद्मवासा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ पद्मे वासोस्याः ॥

पद्मबीजम्। न० गालोड्ये। पद्माक्षे। कमलबीजइतिकमलगट्टा० इतिचभाषा ॥ पद्मस्यबीजम् ॥ पद्मबीजं हिमंस्वादुकषायंतिक्तकंगुरु ॥ विष्टम्भिवृष्यंरूक्षञ्च गर्भसंस्थापकंपरम् ॥ कफवातरक्तंवल्यं ग्राहिपित्तास्रदाहनुत् ॥

पद्मबीजाभम् । न० मखान्ने। मखाना इ० भा० प्र०पा नीयफले ॥

पद्मव्यूहः । पुं० पद्माकृतौ व्यूहविशेषे॥ समविस्तृतपरिमण्डलो मध्योपविष्ट जिगीषुः पद्मव्यूहः। तेनराजापुरान्निर्गत्यसर्वदा कपटनिवेशनंकुर्यात् ॥

पद्महस्ता। स्त्री० श्रियि। लक्ष्म्याम् ॥ पद्महस्तियस्याः॥ त्रि० पद्मविशिष्टकरे॥

पद्मा। स्त्री० फञ्जिकायाम् । भार्य्यारे पद्माभंपुष्पमस्त्यस्याः॥ श्रियि । रमायाम्॥ चारट्याम्। पद्मचारट्याम्॥ पद्मानुष्णाकटुस्तिक्ता कषायाकफवातजित् । मूत्रकृच्छ्राश्म शूलघ्नी श्वासकास विषापहा ॥ पन्नग्याम् । मनसायाम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ कल्किदेवेनविवाहितायाम्बृहद्रथराजकन्यायाम् ॥ कुसुम्भ पुष्पे ॥ पद्ममस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । पद्यते । पद० । अर्त्तिस्तुसितिमन् । टाप् ॥

पद्माकरः। पुं० तडागे । कासारे। सपद्मागाधजलाशये॥ योग्यतयानिष्पद्मे चमहाजलाशये ॥ पद्मानामाकरःउत्पत्तिस्थानम् ॥ क्वचित्पद्मशून्येपि योग्यतयाप्रयोगः ॥

पद्माक्षम्। न० पद्मबीजे॥ त्रि०। पद्मलोचने ॥

पद्माख्या । स्त्री० पद्माह्वायाम् ॥

पद्माटः । पुं० चक्रमर्दके । उरणाक्षे। पवाड० इ० भा०॥ पद्ममिवपद्मां वाद्मपसमूहंवा अटति अटगतौ । कर्मण्यण् ॥

पद्मालया। स्त्री० लक्ष्म्याम् । कमलायाम् ॥ पद्ममालयोऽस्याः ॥

पद्मावतिका । स्त्री० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । यद्यष्टचतुष्कलगणनिर्मित पदकरपदकर्णद्विजविहिता सापद्मावतिकाविबुध सुमहिता जगणविरहिता सुकविहिता । द्विहदशवसुभुवनैर्भवति विराम : सकलाभिमत फलायतदाफणिनायकपिंगलभणित सुमङ्गल रसिकमनः संविहितमदा ॥ यथा । विधुरेवविधुरयतिमर्म निकृन्ततिजनयतिशर्म नमर्मसद : चन्दनवन पवनोविकलयतिमनो द

Collection Haridwar, Digitized by eGangotri

लयतिमदनोहृदयमदः । प्रियसखि ममनयनंप्रङ्कजनयनंकीर्त्तिसिंहधरणीरमणंयदिमिलतिविशालं भवति तदालं विरहपयोनिधिसन्तरणम् ॥

पद्मावती । स्त्री० जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् । मनसादेव्याम् । नदीप्रभेदे । पद्मा० इ० गौ० भा० ॥ पद्मचारिण्योषधौ ॥ पद्मावतिका वृत्ते ॥ जयदेवकवेः पत्न्याम् ॥

पद्मावतीप्रियः । पुं० जरत्कारुमुनौ ॥

पद्मासनम् । न० योगिनामासनविशेषे ॥ यथा । वामोरूपरिदक्षिणं नियमतः संस्थाप्य वामंतथा दक्षोरूपरि पश्चिमेनविधिनाधृत्याकराभ्यां धृतम् । अङ्गुष्ठंहृदयेनिधायचिबुकंनासाग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविकारनाशनकरंपद्मासनंप्रोच्यते इति ॥ अपिच । ऊर्वोरुपरिविन्यस्यसम्यक्पादतलेशुभे । अङ्गुष्ठौचनिवधीयाद्वस्ताभ्यांव्युत्क्रमात्ततः ॥ पद्मासनमितिप्रोक्तंयोगिनांहृदयङ्गमंमितिदेवीगीता ॥

पद्मासनः । पुं० ब्रह्मणि । कमलासने ॥

पद्मासना । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मासनंयस्याः ॥

पद्माह्वयम् । न० पद्मके । पद्माक० इ० भा० ॥

पद्माह्वा । स्त्री० पद्मचारिण्योष

धौ ॥

पद्मी । पुं० हस्तिनि ॥ पद्मंविंदुजालकमस्त्यस्य । इनिः ॥ हरौ ॥ पद्मंहस्तेऽस्य ॥

पद्मिनी । स्त्री० पद्मसङ्घाते ॥ नलिन्याम् । विसिन्याम् ॥ मूलनालदलोत्फुल्लफलैः समुदितापुनः । पद्मिनीप्रोच्यतेप्राज्ञैर्विसिन्यादिश्यसास्मृता ॥ पद्मिनीमधुरातिक्ता कषाया शिशिरा परा । पित्तक्रमिशोषवान्ति भ्रान्ति सन्तापदोषहृत् ॥ इतिराजनिर्घण्टोक्तलक्षणगुणाः । अन्यत्रापि गुणायथा । पद्मिनी शीतलागुर्वी मधुरालवणा चसा । पित्तासृक्कफनुद्रूक्षावातविष्टम्भकारिणी ॥ सरोरुहे ॥ सरस्याम् ॥ पद्मयुक्तदेशे ॥ पद्मानिसन्त्यत्र । पुं० इनिः ॥ स्त्रीविशेषे ॥ यथा । भवति कमलनेत्रा नासिकाक्षुद्ररन्ध्रा अविरल कुचयुग्मा दीर्घकेशः कृशाङ्गी । मृदुवचनसुशीला नृत्यगीतानुरक्ता सकलतनुसुवेशा पद्मिनी पद्मगन्धा ॥ हस्तिन्याम् मृणाले ॥ पद्मे ॥ सरोवरे ॥

पद्मिनीकण्टकः । पुं० पद्मकांटा इति गौडेषुख्याते ॥ भावप्रकाशोक्तेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पद्मिनीकान्तः । पुं० रवौ ॥

पद्मिनीखण्डम् । न० पद्मिनीनां

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

समूहे ॥ कम० खण्ड : ॥

पद्मिनीवल्लभ : । पुं० सूर्ये ॥

पद्मेशय : । पुं० कृष्णे । विष्णौ ॥ पद्मेशेते । शीङ् । अधिकरणेशेते रित्यच् । शयवासेत्यलुक् ॥

पद्मोत्तर : । पुं० कुसुम्भे ॥

पद्मोत्तरात्मज : । पुं० जिनचक्रवर्त्ति विशेषे ॥

पद्मोद्भव : । पुं० अब्जयोनौ । सुज्येष्ठे ॥ पद्मेउद्भवोऽस्य ॥

पद्मोद्भवा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥

पद्य : । पुं० शूद्रे । अवरवर्णे ॥ न० श्लोके । कविकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा । गद्यंपद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्विविधंबुधैः । वर्णमात्राप्रभेदेन पद्यं बहुविधंस्मृतम् ॥ अपिच । पद्यंच तुष्पदीतच्च वृत्तंजातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्रा कृताभवेदिति ॥ शाब्दे ॥

पद्या । स्त्री० वर्त्मन्याम् । वर्त्मनि ॥ पादायहिता । शरीरावयवाद्यत् । पद्यत्यतदर्थइतिपद्भाव : ॥ कर्दमे पदंदृश्यमस्मिन् । पदमस्मिन्दृश्यमितिवायत् ॥ यद्वा ॥ पादौविध्यन्तिपद्या : शर्करा : । विद्ध्यत्त्यधनुषेतियत् ॥ स्तुताविति विश्व : ॥

पद्र : । पुं० ग्रामे ॥ जनपदे ॥ पद्यतेऽस्मिन् । पद० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पद्व : । पुं० भूर्लोके ॥

पद्वा । पुं० पथि ॥ रथे ॥ पद्यते । पद० । स्नामदिपदीत्यादिनावनिप् ॥

पद्वरी । स्त्री० गतौ । वनोरचेति ङीब्रौ ॥

पनस : । पुं० फलवृक्षवि० । कण्टकिफले । कटहलइतिफनस० इतिचभाषा ॥ अस्यपर्यायादयोयथा पनस : कण्टकिफल : फणाशोति वृहत्फल : । पनसंशीतलंपक्वंस्निग्धंपित्तानिलापहम् ॥ तर्पणंवृंहणंस्वादुमांसलंश्लेष्मलंभृशम् । वल्यं शुक्रप्रदंहन्तिरक्तपित्तक्षतक्षयान् ॥ आमंतदेविष्टम्भिवातलंतुवरंगुरु । दाहहृन्मधुरंवल्यं कफमेदोविवर्धनम् ॥ पनसोद्भूतबीजानिवृष्याणि मधुराणिच । गुरूणिवद्धवर्चांसिसृष्टमूत्राणिसंवदेत् ॥ मज्जापनसजो वृष्योवाततित्तकफापह : । विशेषात्पनसंवर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्निभि : । अलंपनसपाकाय फलंकदलसम्भवम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥ कण्टाफलंसुमधुरं वृंहणंस्निग्धशीतलम् । दुर्जरंवातपित्तघ्नं श्लेष्मशुक्रबलप्रदम् ॥ तदेवसर्पिषायुक्तंस्निग्धं हृद्यंबलप्रदम् । छर्द्दिघ्नंनचचक्षुष्यं वृष्यञ्चवातपित्तनुत् ॥ कण्टाफलम पक्वन्तुकषायंस्वादुवातलम् । रक्तपित्तहरंस्वादु तत्फलास्थ्यपितद्गु

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

णम् ॥ इतिराजवल्लभः ॥ कण्टके ॥ वानरविशेषे ॥ पनाय्यतेस्तूयते । पन० अत्यविचमितमीत्यादिना असच् ॥

पनसतालिका । स्त्री० पनसस्यफले॥

पनसा । स्त्री० रोगप्रभेदे ॥ राक्षसी विशेषे ॥ वानरीविभेदे । नदीविशेषे ॥

पनसिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तेकर्ण मध्यजातव्रणेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पनायितः । त्रि० श्लुते ॥ पनाय्यते स्म । पण । पनच । क्तः । आयादयआर्द्धधातुकेवा ॥

पनितः । त्रि० ईडिते । पनायिते ॥ पन० । क्तः । आयाभावः ॥

पन्थकः । त्रि० पथिजाते ॥ पथः पन्थ चेतिबुन् ॥

पन्नः । पुं० अधोगमने । नीचैर्गतौ ॥ पनेः कृवृजृसीतिनन् ॥ त्रि० । च्युते । गलिते । पतिते ॥ पद्य तेस्म । पद० । क्तः । गत्यर्थेति कर्त्तरिवाक्तः ॥

पन्नगः । पुं० नागेभ्योभिन्नेपवनाशने । सर्पे ॥ पन्नं गच्छति । गम्ल० सर्वत्रपन्नयोरुपसङ्ख्यानमितिडः ॥ पद्भ्यांनगच्छतीतिबाविग्रहः ॥ पद्मकाष्ठे ॥

पन्नगकेशरः । पुं० नागकेशरपुष्पे ॥ पन्नगाख्यःकेशरः ॥

पन्नगाशनः । पुं० गरुडे । वैनतेये ॥ पन्नगान्त्रश्नातिअश० । ल्युः ॥ पन्नगाशनंयस्येतिवा ॥

पन्नगी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ सर्पिणी चुपे । मनसादेव्याम् ॥

पन्नद्धा । स्त्री० चर्म्मपादुकायाम् ॥

पन्नध्री । चर्म्मपादुकायाम् ॥ पनहा पनही० इतिचभाषा ॥

पपीः । पुं० सोमे । चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ पातिलोकम्पिवतिवा । पा० । या पो : किद्वेचेतिईः ॥

पपुः । पुं० पालके ॥ स्त्री० । धाल्याम् ॥ पाति । पा० । कुर्भश्चेतिचकारा दन्यतोपिकुर्द्धातोद्वेच ॥

पमरा । स्त्री० सल्लकी० इ० गौ० भा० प्र० गंधद्रव्यविशेषे ॥

पम्पा । दण्डकारण्यान्तर्गतसरोविशेषे ॥ ऋष्यमूकसमीपवर्तिन्यां पुष्करिण्याम् ॥ यथा । पश्यलक्ष्मणपम्पा यावकः परमधार्मिकः । शनैः स्खलयतेपादान्प्राणिनां वधशङ्कया ॥ वकः किंवर्ण्यते रामयेनाहंनिष्कुलीकृतः । सहवासी विजानाति चेष्टितंसहवासिनामिति ॥ ओड्रदेशस्थनदीविशेषे ॥

पयः कन्दा । स्त्री० क्षीरविदार्याम् ॥ पयः कन्देयस्याः ।

पयःखल्लः । पुं० चतुष्पदवहनीयेजलाहरणार्थेचर्म्मपुटविशेषे । दृतौ । प

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

खालइतिभा० ॥

पयः पूरः । पुं० अपांसमूहे ॥

पयः प्रसादि । न० कतके । कइञानिर्मली० इ० भा० ॥

पयःफेनी । स्त्री० । दुग्धफेनीक्षुपे ॥

पयश्चयः । पुं० अपांसमूहे । पूरे ॥ पयसांचयः ॥

पयः । न० क्षीरे । दुग्धे ॥ नीरे । जले ॥ पय्यते० पयतेवा । पयगतौपीड्० पानेवा । सर्वधातुभ्यइत्त्यसुन् ॥

पयस्यः । पुं० मार्जारे ॥ त्रि० । पयःपानकर्त्तरि ॥ पयः पिबति । पा० । सुपीतिकः ॥

पयस्याशम् । न० कुत्सितेपयसि ॥ याप्ये पाशप् । पाशकल्यककाम्येष्विति विसर्गस्यसः ॥

पयस्यः । त्रि० पयोजाताज्यदध्यादौ ॥ पयोहिते ॥ पयसोविकारः । गोपयसोर्यत् ॥

पयस्या । स्त्री० दुग्धिकायाम् ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ सूर्यवल्ल्याम् ॥ कुटम्बिनी क्षुपे ॥ आमिक्षायामितिहेमचन्द्रः ॥

पयस्वान् । त्रि० पयस्विनि ॥ पयोस्त्यस्यमतुप् ॥

पयस्वला । स्त्री० छाग्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् । अन्येभ्योपीतिबलः ॥

पयस्विनी । स्त्री० नद्याम् ॥ भारतवर्षस्यविशेषनद्याम् ॥ धेनौ ॥ बिभावर्य्याम् । रजन्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ दुग्धफेन्याम् ॥ क्षीरविदार्याम् ॥ ॥ छाग्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् ॥ अस्मायामेधेतिबिनिः ङीप् ॥

पयोगडः । पुं० द्विपे ॥ घनोपले ॥

पयोघनः । पुं० घनोपले ॥ इ० हा० ॥

पयोजन्मा । पुं० घने । मेघे ॥ पयसोजन्मयस्मात् ॥

पयोदः । पुं० मेघे ॥ पयोददाति ॥ डुदाञ्० । कः ॥

पयोदवान्तम् । न० अम्भःकणे

पयोधरः । पुं० इक्षुविशेषे । कोषकारे ॥ नारिकेले ॥ स्त्रीस्तने । कुचे ॥ यथा । यापांसुपाण्डुरवपुर्विरसापुरासीत् सैवालकाङ्कुरलतामधुनाविभर्त्ति वक्रं प्रसर्पति तनोर्वितनोति लक्ष्मींप्रायः पयोधरसमुन्नतिरत्रहेतुरिति ॥ कशेरुणि ॥ मेघे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । पयसोधरः ॥ गुरुमध्यगतचतुर्मात्रिकप्रभेदे ॥ कर्णिकारवृक्षे इतिशब्दाम्बुधिः ॥

पयोधाः । पुं० समुद्रे ॥ जलाधारे ॥ पयोदधाति । डुधाञ्० । पयसिचेति धाञोऽसिः ॥ मेघे ॥

पयोधिः पुं० समुद्रे ॥ पयांसिधीयन्तेऽत्र । डुधाञ् । कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥

पयोधिकम् । न० समुद्रफेने ॥

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पयोनिधि : । पुं० समुद्रे ॥ क्षीराब्धौ ॥ पयांसिनितरांधीयन्तेऽत्र । डुधा ञ्० । अधिकरणेकि : ॥

पयोमुक् । पुं० मेघे ॥ पयोमुञ्चति ॥ मुच्ल०क्विप् ॥

पयोलता । स्त्री० क्षीरविदार्याम् । पय सोलतेव ॥

पयोव्रत: । पुं० पयोमात्रपानरूपव्रत विशेषे । द्वादशाहसाध्ये विष्णु व्रतवि० ॥

पयोब्धिजाता । स्त्री० सरस्वतीसंज्ञि ति ॥

पयोष्णी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ विन्ध्या चलदक्षिणेप्रसिद्धायांनद्याम् ॥ पयो ष्णी सलिलंकच्यंपवित्रंपापनाशन म् । सर्वपापहरं सौख्यबलकान्ति प्रदंलब्धितिराजनिर्घण्ट: ॥

पर: । पुं० देहादन्यस्मिन्नात्मनि ॥ ब्र ह्मणआयुषि ॥ यथा । कालसङ्ख्या समासेनपूर्वार्द्धद्वयकल्पिता । सएव स्यात्पर: कालस्तदन्तेपरिपूज्यते ॥ निजेनतस्यमानेन चायुर्वर्षशतंस्मृ तम् । तत्पराख्यं तदर्द्धञ्चपरार्द्धम भिधीयते ॥ अपिच । चौणिकल्प शतानिस्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमा: ॥ ब्रह्मण: कथितंवर्षंपराख्यंतच्चतत्पदं म् ॥ इ० कूर्मपुराणे ५ अध्याय: ॥ मायातीतेपरमेश्वरे ॥ न० । पश्चा द्भाविनिकार्ये ॥ न० ॥ केवले ॥

मोक्षे ॥ यथा ॥ यस्यवाङ्मनसो स्यातांसम्यक्प्रणिहितेसदा । तप स्त्यागश्चसत्यञ्चसवै परमवाप्नुयादि ति ॥ सत्तायाम् । परसामान्ये ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि० । प्रकृष्टे । श्रेष्ठे ॥ निरतिशये । उत्कृष्टे । प्रकृतिगु णासंस्पृष्टे । अप्रामाण्यशंकाकलङ्क शून्ये ॥ यथा एकाक्षरंपरम्ब्रह्म प्राणायामंपरंतप: । सावित्र्यास्तु परंनास्तिमौनात् सत्यंविशिष्यत इतिमनु: ॥ बहुकालीने ॥ अरौ । शत्रौ ॥ दूरे । अन्यस्मिन् । व्यति रिक्ते । स्वस्मादितरस्मिन् ॥ उत्तर स्मिन् ॥ पिपर्त्तिरोषम्०पूर्यतेऽनेन वा । पॄ० । प० । ऋदोरप्० पुं सीतिघोवा ॥

पर: शत: । त्रि० शतात्परस्मिन्सङ्ख्येये । शताधिके ॥ शतात्पर: । पञ्चमीतियोगविभागात्समास: । राजदंतादि: । पारस्करादित्वात्सुट् ॥ पर: शताद्यास्तेयेषांपरासङ्ख्याशतादिकात् ॥

पर:सहस्र: । त्रि० सहस्रात्परस्मिन् । स हस्राधिके ॥ सहस्रात्परे । पञ्च मीति योगविभागात्०स०राजदंता दि: । पारस्० सुट ॥

परकीय: । त्रि० परसम्बन्धिनि ॥ पर स्येदम् । गहादिषुकुग् जनस्यपरस्य चेतिच्छ: ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परकीया । स्त्री० नायिका भेदे ॥

परकृतिः । पुं पुरुषविशेषनिष्ठमिथोविरुद्धकथने । अर्थवादविशेषे ॥

परक्षेत्रम् । न० परभूमौ ॥ यथा । वृषापेहिपरक्षेत्रादायातिक्षेत्ररक्षकः । इति ॥ परपत्न्याम् ॥ परशरीरे ॥

परग्रन्थिः । पुं० पर्वावधौ । अङ्गुलिपर्वणि ॥ इ० हा० ॥

परच्छिद्रम् । न० परदोषे ॥ नीचः सर्षपमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यति । आत्मनो विल्वतुल्यानिपश्यन्नपिनपश्यति ॥ इ० ग० पु० ॥

परजातः । पुं०कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । परैधिते ॥ परस्माज्जातः परपोषितत्वात् ॥

परजितः । त्रि० शत्रुणापराजिते ॥

परञ्जः । पुं० तैलयन्त्रे ॥ छुरिकाफले ॥ फेने ॥ असौ ॥

परञ्जनः । पुं० वरुणे ॥ इ०तिहेमचन्द्रः ॥

परञ्जयः । पुं० वरुणे ॥ त्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि०शत्रुजयकर्त्तरि ॥

परतन्त्रम् । न०परकीयशास्त्रे ॥ व्यक्ते ॥ यथा । बुद्ध्याहिस्वकार्येअहङ्कारे जनयितव्येप्रकृत्यापूरोऽपेक्ष्यते अन्यथाक्षीणासतीनालमहङ्कारंजनयितुमितिस्थितिः । एवमहङ्कारादिभिरपिस्वकार्यजनने प्रकृत्यापूरमपेक्ष्यते । तेनप्रकृतिंपरामपेक्ष्यमाणं कारणमपि कार्योपजनने परतन्त्रं भवति । त्रि० । परवशे । पराधीने ॥ परस्तन्त्रंप्रधानंयस्य ॥ परेषां तन्त्रम् ॥

परतः । अ० परस्तादर्थे ॥ परस्मिन्परस्याम्परस्मात्परस्याः परः परावा । वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषापरावराभ्यामित्यतसुच् । तद्धितश्चासर्व्वविभक्तिरित्यव्ययत्त्वम् ॥

परत्र । अ० परलोके ॥ परस्मिन् । सप्तम्यास्त्रल् ॥

परत्रभीरुः । त्रि० धार्मिके । परकालभयशीले ॥

परत्त्वम् । न० परतायाम् । परव्यवहारकारणे ॥ तद्द्विविधम् । दिक्कृतङ्कालकृतञ्च दूरस्थेदिक्कृतं परत्त्वम् । ज्येष्ठेकालकृतंपरत्त्वमिति ॥

परदारः । पुं० परभार्यायाम् ॥ तद्गमनेदोषोयथा । परदाररताश्चैवपरद्रव्यहराश्चये । अधोधोनरकेयान्तिपीड्यन्तेयमकिङ्करैरिति ॥

परदुःखम् । न० अन्यजनपीडायाम् ॥

परदेवता । स्त्री० परमात्मनि । परब्रह्मणि ॥

परद्वेषी । त्रि० विदूषके । परद्वेष्टरि ॥

परधर्म्मः । पुं० स्वप्रत्यविहिते ॥ पर-

Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परपाकरत :

स्यपरेषांवाधर्म: ।

परध्यानम् । न० ध्यानविशेषे ॥

परन्तप: । पुं० परतापिनि । शत्रुतापने ॥ जितेन्द्रिये ॥ परेषांकाम क्रोधलोभादिशत्रूणांतापजनके । अज्ञानशत्रुदमने ॥ परंशत्रुंकामक्रोधादिरूपंशत्रुगणंशौर्येणबलवता विवेकेनतपसाचभानुरिवतापयती तिविग्रहेतपसन्ताप इत्यस्मात्ण्यन्तात्परेकर्मण्युपपदेदिषत्परयोस्तापेरितिखच्प्रत्यय: । खचिह्रस्व: । मुम् ॥

परन्तु । अ० प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥

परपदम् । न० मुक्तौ ॥ श्रेष्ठस्थाने परञ्चतत्पदञ्च ॥

परपाकनिवृत्त: । पुं० परोद्देश्यकपाकरहिते । पञ्चयज्ञाकर्त्तरि ॥ यथा । गृहीत्वाग्निंसमारोप्यपञ्चयज्ञान्ननिर्वपेत् । परपाकनिवृत्तोऽसौमुनिभि: परिकीर्तित: ॥ इतिमिताक्षरा ॥

परपाकरत: । पुं० परपाकरुचौ ॥ प्रात: पञ्चयज्ञान्निर्वर्त्त्यपरान्नभोजिनि ॥ यथा । पञ्चयज्ञान्स्वयंकृत्त्वापरान्नमुपजीवति । सततंप्रातरुत्थायपरपाकरतस्तुस: ॥ परपाकनिवृत्तस्यपरपाकरतस्यच । अपचस्यचभुक्त्वान्नंद्विजश्चान्द्रायणंचरेत् ॥ इतिमिताक्षरायांप्रायश्चिताध्याय: ॥

परभाग :

परपिण्डाद : । त्रि० परान्ने । परान्नजीविनि ॥ परस्यपिण्ड: । तमत्ति ॥ अद० । कर्म्मण्यण् ॥

परपुरुष : । पुं० विष्णौ ॥ परश्चासौ पुरुषश्च ॥ अन्यपुंसि ॥ उपनायके ॥

परपुष्ट : । पुं० कलकंठे । कोकिले ॥ परेणवायसेनपुष्ट : पालित : ॥ त्रि० । अन्यपालिते : । परेण पोषिते ॥

परपुष्टमहोत्सव: । पुं० आम्रे ॥ परपुष्टानांमहोत्सवोयस्मिन् ॥

परपुष्टमहोत्सवा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ परपुष्टे महोत्सवोयस्या: ॥

परपुष्टा । स्त्री० पणाङ्गनायाम् । वारनार्य्याम् ॥ परै: पुष्टा ॥

परपूर्व्वा । स्त्री० पुनर्भ्वाम् । स्वैरिण्याम् । परोऽन्य: पूर्वोभर्तायस्या: सा । परपूर्वा:स्त्रियस्त्वन्या:सप्तप्रोक्तायथाक्रमम् । पुनर्भूस्त्विविधातासां स्वैरिणीतुचतुर्विधेति नारद: । पतिंहित्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्टं यानिषेवते । निंद्यैवसाभवेल्लोकेपरपूर्व्वेतिचोच्यतेऽतिमनु: ॥

परप्रतिनप्ता । स्त्री० (इतिहेम

परप्रपौत्र: । पुं० वृद्धप्रपौत्रे ॥(चन्द्र: ॥

परभाषा । स्त्री० अपशब्दे । म्लेच्छिते ॥

परभाग : । पुं० गुणोत्कर्षे ॥ सुस म्पदि ॥ शेषांशे ॥ शोभातिशये

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परमन्तप :

॥ परभागोभवेद्वर्णद्वयसंसर्गजारुचिः
परभुक्ता । स्त्री० अन्यपुरुषसम्भोगविशिष्टायाम् ॥ परभुक्ताश्चकान्ताश्च योभुङ्क्ते सनराधमः । सपच्यते कालसूत्रे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ इत्यादिनाब्रह्मवैवर्त्तेश्रीकृष्णजन्मखंडे १८ ऽ ध्यायेविशेषोद्रष्टव्यः ॥
परभृत् । पुं० काके ॥ परंबिभर्त्ति डुभृञ्० । क्विप् ॥
परभृतः । पुं० कोकिले पिके ॥ परेणकाकेनभृतः ॥ त्रि० ॥ परपोषिते ॥
परम् । अ० नियोगे ॥ क्षेपे ॥ किन्त्वर्थे ॥ केवले ॥
परमः । पुं० प्रणवे ॥ त्रि० । परे । उत्कृष्टे ॥ अग्रेसरे ॥ प्रथमे ॥ अकारे ॥ प्रकृष्टे । उत्पत्तिविनाशशून्यस्वप्रकाशपरमानन्दरूपे । निरतिशयपुरुषार्थपर्यवसायिनि ॥ प्रधाने ॥ पराउत्कृष्टामायस्यसः ॥
परमगतिः । स्त्री० मुक्तौ ॥ त्रि० मोक्षहेतौ ॥ यांविप्राःसर्वतः शान्ता विशुद्धाज्ञाननिश्चयाः । गतिंगच्छन्तिसन्तुष्टास्तामाहुः परमांगतिमितिमोक्षधर्मः ॥
परमन्तपः । न० इन्द्रियजये ॥ मनसश्चेन्द्रियाणाञ्चह्यैकाग्र्यंपरमंतपः । प्राणायामाब्राह्मणस्यत्रयोपिविधिवत्कृताः । व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता वि

परमहंस :

ज्ञेयं परमंतपः ॥ आलोचने ॥
परमपदः । पुं० न० श्रेष्ठस्थाने ॥ परदेवताचरणे ॥ पद्यतेज्ञानिभिः प्राप्यते इति पदः परमश्चासौपदश्चेति
परमब्रह्म । न० परमेश्वरे । नारायणे ॥
परमम् । अ० अनुज्ञायाम् । अनुमतौ । हां० इ० भा० ॥ परंमिमीतेमिनोतिमीनातिवा । डम् ॥
परमर्षिः । पुं० भेदाद्ऋषिविशेषे ॥ सप्तर्षिषु ॥
परमहंसः । पुं० आत्मा नात्मविवेकि परिव्राजिब्राह्मणे । संवर्तकारुणिश्वेतकेतुदुर्वासाऋभुनिदाघजड़भरतदत्तात्रेयरैवतकप्रभृतौ ॥ मुखजानामयंधर्मो यद्विष्णोर्लिङ्गधारणं । बाहुजातोरुजातानामयंधर्मो नविद्यते ॥ * ॥ चतुर्विधावधूतेषुतुरीये ॥ यथा । चतुर्णामवधूतानां तुरीयोहंस उच्यते । त्रयोन्ये भोगयोगाढ्या मुक्ताः सर्वेशिवोपमाः ॥ हंसोन कुर्यात् स्त्रीसङ्गंनवाधातुपरिग्रहम् । प्रारब्धमश्नन्विहरेन्निषेधविधिवर्जितः ॥ त्यजेत्स्वजातिचिह्नानि कर्माणिगृहमेधिनाम् । तुरीयोविचरेत्क्षोणीं निः संकल्पोनिरुद्यमः । सदात्मभावसंतुष्टः शोकमोह विवर्जितः । निर्निकेतस्तितिक्षुः स्याद्रिः शंकोनिरुपद्रवः ॥ नार्पणंभक्ष्यपेयानांनतस्यध्यानधारणासु :

Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

क्तोविरक्तोनिर्द्वन्द्वोहंसाचारपरोयति रिति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

परमागति : । स्त्री० साक्षान्मोक्षहेतौ ॥ यथा । कषायपक्ति: कर्माणिज्ञा नन्तुपरमागतिरिति ॥

परमाणु : । पुं० परिमण्डले । परमेणौ । यतोऽणुर्नास्ति सपरमाणुरित्यर्थ: ॥ जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मंदृश्य तेरज : । तस्यय : षष्ठकोभाग: पर माणु : सउच्यते ॥ * ॥ सौचान्ति कादिमतेचतुष्टयेचपृथिव्यादिपरमा णव:खरस्नेहोष्णेरणस्वभावा :। तथा हि कठिनस्वभावा:पृथिवीपरमाणव: । स्नेहस्वभावा:अपांपरमाणव: । उष्ण स्वभावास्तेजस : परमाणव: । ईर णस्वभावावायुपरमाणव : इति ॥ परमश्चासावणुश्च ॥ * ॥ पृथिव्या दिभूतचतुष्टयानांद्व्यणुकानामवय व : परमाणु : । सचनित्योनिरवय वस्तत : सूक्ष्ममपिनास्ति । यथा । नित्याऽनित्याचसाद्वेधा नित्यास्याद णुलक्षणा । अनित्यातुतदन्यास्यात् सैवावयवयोगिनी ॥ पारिमाण्डल्य नामकतत्परिमाणन्तु नकस्यापिक रणम् । यथा । पारिमांडल्यभिन्ना नांकारणत्वमुदाहृतम् ॥ जलादिप रमाणुरूपस्यनित्यत्त्वम् । पार्थिवपर माणुरूपस्याऽनित्यत्त्वम् । यथा । जलादिपरमाणौतन्नित्यमन्यत्सहेतु

कम् । इ० भा० प० ॥ तैरेवपरमा णुभिराद्युपादानैर्द्व्यणुकत्रसरेण्वा दिक्रमेणस्थूलक्षितिजलतेजोमरुत: सृजतिपरमेश्वर : । यथा । अयोज नंपरमाणुकर्मतथाचसर्गाद्यकालीनं द्व्यणुकारम्भकपरमाणुकर्मयत्नजन्य प्रयत्नवदात्मसंयोगजन्यंवाकर्मत्वाद स्मदादिशरीरकर्मवदिति कुसुमाञ्ज लि : ॥ प्रलयेऽतिस्थूलस्थूलनाशान न्तरंपरमाणुक्रियाविभागपूर्वसंयोग नाशादिक्रमेणद्व्यणुकशानात्तिष्ठ न्तिपरमाणवएवेति । यथा । दोधूय मानास्तिष्ठन्तिप्रलयेपरमाणव : । इ ति प्राचीनकारिका ॥ तस्यमहत्वा भावादतीन्द्रियत्त्वम् । यथा ॥ मह त्त्वंषड्विधेहेतुरिति० भा० प० ॥ * कालविशेषे ॥ यथा । सकाल : पर माणुर्वैयोभुङ्क्तेपरमाणुताम् । सतो विशेषभुग्यस्तुकाल : सपरमोमहा न् ॥ अणुर्द्वौपरमाणूस्यात्त्र्यसरेणु स्त्रय : स्मृत : । जालार्करश्म्यवग त : खमेवानुपतन्नगात् ॥ इ० श्री भागवते ३स्कन्धे ११ अध्याय : ॥ अस्यार्थ : । सत : प्रपञ्चस्यपरमाणु तांपरमाण्ववस्थांयोभुङ्क्तेसकाल : परमाणु : तस्यैवाविशेषंसाकल्यंयो भुङ्क्तेसपरममहान् । अयमर्थ : । ग्रहर्क्षताराचक्रस्थइत्यादिनायत्सूर्य पर्यटनं वक्ष्यति तत्रसूर्योयावतापर

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

माणुदेशमतिक्रामतितावान्काल : परमाणु : । यावताचद्वादशराश्यात्मकंसर्वंभुवनकोषमतिक्रामति । सपरममहान्संवत्सरात्मक: तस्यैवावृत्त्यायुगमन्वन्तरादिक्रमेणद्विपरार्द्धान्तत्वमिति । तथाच पञ्चमेसूर्यगत्यैव कालादिविभागंवक्ष्यति ॥ इदानीं द्व्यणुकादिलक्षणपूर्वकंमध्यमकालावस्थांकथयतिद्वौपरमाणूअणु : स्यात्त्रयोणवस्त्रसरेणु: ससुप्रत्यक्षइत्याहजालार्केति । गवाक्षप्रविष्टेष्वर्करश्मिष्ववगत : कोसौयोतिलघुत्वेन खमेवानुपतन्नगात्गत: । नगामितिपाठेखमेवानुपतन्नवगत: नतुगां पृथ्वीम् । इति श्रीधरस्वामिन : ॥

परमाखङ्क : । पुं० विष्णौ ॥

परमात्मा । पुं० चिदात्मनि । स्वप्रकाशज्ञानस्वभावात्मनि । कार्यकारणविलक्षणेनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावे ॥ देहादिबुद्ध्यन्तानामविद्ययात्मत्वेन कल्पितानांपरम: प्रकृष्टउपद्रष्टृत्वादिविशेषणविशिष्टआत्मा ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेभ्य : पञ्चभ्योऽविद्याकल्पितात्मभ्य : परम : प्रकृष्टोऽकल्पितोब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठेत्युक्त: आत्माच सर्वभूतानांप्रत्यक्चेतन : । उत्तम : पुरुषस्त्वन्य : परमात्मेत्युदाहृत : । परामायाशक्ति र्वायस्यस : । अतति सर्वंव्याप्नोतीत्यात्मा । परमश्चासावात्माचेतिवा ॥ परमात्मातत्पदार्थ : सर्वोपाधिविवर्जित : ॥ अचोक्तं श्रीदेवीभागवते । याशक्ति : परमात्मासौयोसौपरमात्मता । अन्तरंनैतयो : कोपिसूक्ष्मं वेदचनारदेति ॥ अंतरंभेद : सूक्ष्ममपिनवेद ॥ अस्यध्यानं यथा । हृत्पद्ममध्येपुरुषंपुराणं सत्यात्मकंसर्वजगत् स्वरूपम् । ध्यायामिनित्यंपरमात्मसंज्ञं चिद्रूपमेकंवचसामगम्यमिति ॥

परमाद्वैत : । पुं० विष्णौ ॥ मतविशेषे ॥ यथा । निर्गुणंवामभागेचसव्यभागेऽङ्गुतानिजा । मध्येनाथ : स्वयंज्योतिस्तज्ज्योतिर्मेतमोहरमिति ॥

परमानन्द : । पुं० अविनाशिनिरतिशयत्वाभ्यामुत्कृष्टे सुखविशेषे ॥ परमश्चासावानन्दश्च ॥ अतिशयाह्लादे ॥ ब्रह्मानन्दे ॥ सार्वभौमादिहिरण्यगर्भानन्दानामुत्तरोत्कर्षपरमावधित्वात् ॥

परमान्नम् । न० क्षीरिकायाम् ॥ पायसे । खीर इ० भा० ॥ परमञ्च तदन्नञ्च ॥ यद्वा । परमाणामुत्तमानांदेवादीनामन्नम् ॥

परमायस्त : । त्रि० अतिश्रान्ते ॥ परमश्चासौ आयस्तश्च ॥

परमायु : । पुं० विंशत्यधिके वर्षशते । जीवितकाले ॥ यथा । शतंवर्षा

Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

णिविंशत्यानिशाभि : पञ्चभि : स ह । परमायु रिदंप्रोक्तं नराणांकरि णामिह। अब्दाद्दाचिंशदश्वानांशुनां द्वादशवत्सरा : । पञ्चविंशतिवर्षाणि खरस्यकरभस्यच॥ चतुर्विंशतिरब्दा नांद्वषस्यमहिषस्यच । मृगशूकरव स्तादिपशूनांषड्दशान्विता : ॥ इ० शब्दमाला ॥

परमायुष : । पुं० असनद्रुमे ॥

परमार : । पुं० पवांर इ० भाषा० प्र० क्षत्रियजातिविशेषे० ॥

परमार्थः । पुं० सत्ये । एकरूपेणावस्थि तेर्थे ॥ परमार्थोद्विधाप्रोक्तो मयाहे स्वर्गवासिनः । एकः स्वभावतः सा क्षात्परमार्थ : सदैवतु ॥ सशिव: सत्यचैतन्यसुखानन्तस्वलक्षणः। अपरः कल्पित : साक्षात् ब्रह्मण्यध्यस्तमा यया ॥ व्यावहारिकसत्यार्थं साक्षात् सत्यार्थचिद्घनं । उभयंवक्तिवेदस्तु मार्गानिवंवदन्तिहि ॥ इत्युक्तं ब्रह्म गीतायांब्रह्मणाब्रह्मदर्शिना ॥ २ ॥ अध्याये ॥ चतुष्वर्थेषूत्कृष्टे मोक्षे । यथार्थे ॥ प्रपञ्चोयदिविद्येतनिवर्त्ते तनसंशय : । मायामात्रमिदंद्वैतम द्वैतंपरमार्थत : ॥ परमश्चासावर्थश्च ॥ स्वर्गादिषुधर्मादिषुवापरमोमोक्षो र्थ : परमार्थ : ॥

परमार्थवित्। त्रि०। तत्त्वदर्शिनि ॥ अश्व मेधशतसहस्राण्यथकुरुतेब्रह्मघातल क्षाणि । परमार्थविन्नपुण्यै र्नचपापै र्लिप्यतेविमलः ॥

परमार्हतः । पुं० जैनराजर्षिविशेषे ॥

परमाशङ्किः । पुं०साम्यावस्थमायोपा धिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ यदाहगीता सु । अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंवि द्धिमेपराम् । जीवभूतांमहाबाहोय येदंधार्यतेजगदिति ॥

परमृत्युः । पुं०काके । वायसे ॥ परे भ्योमृत्युरस्य ॥

परमेशः । पुं० परशिवे॥ परमात्मनि ॥ परमश्चासावीशश्च । परमाद्ब्रह्मादि भ्योप्युत्कृष्टाब्रह्माद्यःतेषामीशः ।

परमेश्वरः । पुं०महेश्वरे । शिवे ॥ पर मात्मनि । सर्वजडवर्गसत्तास्फूर्त्ति प्रदत्वेनबाध्यबाधकभावशून्ये । सर्व दोषानस्कंदिते । परश्चासावीश्वर श्च । परमउत्कृष्टःईश्वरेभ्योहिरण्य गर्भादिभ्यः सचासावीश्वरश्च ।

परमेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् । परदेव तायाम् । परास्वायाम् ॥ परमा चासावीश्वरीच । यद्वा । परमाणां ब्रह्मादीनामीश्वरीनियन्त्री ॥

परमेष्ठी। पुं० धातरि। पितामहे। अब्ज योनौ ॥ परमेव्योम्निचिदाकाशेब्रह्म पदेवातिष्ठतिष्ठा० । परमेस्थःकिदि तीनिः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् । स्था स्थिन्स्थृणामितिषत्वम्॥ गुरुविशेषे। यथा । आदौसर्वत्रदेवेशिमन्त्रदःपर

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मोगुरुः । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठी त्वहंगुरुरितिबृहन्नीलतन्त्रे २ पटलः ॥ मन्त्रदातागुरुःप्रोक्तोमन्त्रस्तुपर मोगुरुः । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठि गुरुस्त्वहमितितन्त्रान्तरम् ॥ शाल ग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ परमेष्ठीचशु क्लाभः पद्मचक्रसमन्वितः । चित्रा कृतिस्तथापृष्ठे शुषिरञ्चातिपुष्कल म् ॥ परमेष्ठीलोहिताभश्चक्रमेकंतथा युतम् । बिम्बाकृतिस्तथा रेखाशुषि रञ्चातिपुष्कलमितिब्रह्मपुराणम् ॥ अपिच । परमेष्ठीचशुक्लाभश्चक्रपद्मस मन्वितः ॥ सवर्तुलस्तथापीतः पृ ष्ठेचशुषिरंध्रुवमिति पुराणसंग्रहः ॥ परमेष्ठीतुरक्ताभश्चक्रपद्मसमन्वितः । द्विधाकृतस्तथापृष्ठे शुषिरञ्चापिव र्तुलम् ॥ पीतवर्णयुतोवापिभुक्तिमुक्ति वरप्रद इति वैश्वानरसंहिता ॥ जिने । बुद्धे ॥

परमेष्ठिनी । स्त्री० ब्राह्म्याम् । वामन हाटी० इ० गौ० भा० ॥ परमेष्ठि नः शक्तौ ॥

परमेष्वासः । पुं० उत्कृष्टधनुषि ॥ त्रि० महाधनुर्धरे ॥

परम्परः । पुं० मृगविशेषे ॥ तनयस्य प्रपौत्रे इतिमेदिनी ॥ प्रपौत्रादाविति हेमचन्द्रः ॥

परम्परा । स्त्री० परिपाट्याम् । अनुक्र मे ॥ वधे । हिंसायाम् ॥ अन्वये । स

न्ताने ॥ परम्पराशब्दोऽव्युत्पन्नं प्रा तिपदिकम् ॥ यद्वा । परंपिपर्ति । पॄ० । अच् । पृषपचजारहरेतिवत् । तत्पुरुषेकृतीतिबहुलग्रहणादमोलु क् । पृ० ॥

परम्पराक्रम् । न० द्यूत्यांपशुघाते । श मने । प्रोक्षणे ॥ परम्परायाअकनं । अक० । भावेघञ् । अञ्चतेर्घञ् वा ॥ यद्वा । परमतिशयेऽव्ययम् । परंपरः श्रेष्ठः आकोऽस्मात् ॥

परम्परीणः । त्रि० परम्पराप्राप्ते ॥ परांश्चपरतरांश्चअनुभवति । परोवर परम्परेत्यादिनाखः । प्रकृतेः पर म्परभावोनिपातनात् ॥ लक्ष्मींपरम्प रीणांत्वंपुचपौचीणतांनयेतिभट्टिः ॥

पररीणम् । न० पर्वणि ॥ पर्णवृन्तरसे ॥ पर्णसिरायाम् ॥ धृतकम्बले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

पररुः पुं० केशराजे । मृङ्गसोदरे ॥

परलोकः । पुं० मृगादिलोकान्तरे । शत्रुजने ॥ परश्चासौलोकश्च ॥

परलोकगमः । पुं० मृत्यौ ॥

परवञ्चनम् । न० परस्यव्याजेनवशी करणे ॥ परस्यवञ्चनम् ॥

परवान् । त्रि० पराधीने ॥ परः स्वामीअस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्नि तिमतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽ यवादिभ्यइतिवत्त्वम् ॥

परवशः । त्रि० अस्वतन्त्रे । परायत्ते

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Haridwar. Digitized by eGangotri

। पराधीने ॥ परस्यवश : ॥
परवश्य : । त्रि० पराधीने । परस्याधी नताङ्गते ॥
परवाणि : । पुं० धर्माध्यक्षे ॥ वत्सरे । वर्षे ॥ कार्तिकेयस्यवाहने ॥
परवैराग्यम् । न० फलभूतवैराग्ये ॥ तत्परमपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्य मितियोगसूत्रम् ॥ १६ ॥ तत् वैराग्यं परम्उत्कृष्टम्प्रथमंवैराग्यं विषयविषयम् । द्वितीयन्तुगुणविष यमुत्पन्नगुणविवेकख्यातेरेवभवति । निरोधसमाधेरनुकूलत्वात् । इ० भोज : ॥ सम्प्रज्ञातसमाधिपाटवेन गुणत्रयात्मिकात् प्रधानाद्विविक्तस्य पुरुषस्यख्याति : साक्षात्कारउत्प द्यतेततश्चाशेषगुणत्रयव्यवहारेषु वै तृष्ण्यं यद्भवतितत्परंश्रेष्ठं फलभू तंवैराग्यम् । तत्परिपाकनिमित्ता च्चित्तोपशमपरिपाकादविलम्बे नकै वल्यमिति ॥ परञ्चतद्वैराग्यंच ॥ सं सारमेवनिस्सारंदृष्ट्वासारदृढत्वया प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहा: परंवैराग्यमा श्रिता : इति विविदिषासन्न्यास परंवाक्यम् ॥
परव्रत : । पुं० धृतराष्ट्रे ॥
परशम् । न० रत्नविशेषे ॥
परशव्यम् । त्रि० परशवेहिते ॥ उपग वादिभ्योयत् ॥
परशु : । पुं० सुधितौ । कुठारे ॥ परं

शृणाति ॥ शृहिंसायाम् । आङ्प रयो : खनिशृभ्योडिच्चेतिकु : ॥
परशुधर : । पुं० गणेशे । लम्बोदरे ॥ धरति । धृञ् । अच् । परशोर्धर: ॥ त्रि० परशुधारिणि ॥
परशुराम : । पुं० जामदग्न्ये । भार्गवे ॥ अवतारेषोडशमेपश्यन् ब्रह्मद्रुहोन्नृपान् । त्रि : सप्तकृत्व : कुपितोनि : क्षत्रामकरोन्म हीम् ॥ परशुनाराम : ॥ अयंच तांयुगादाव तीर्ण : ॥ अस्योत्पत्त्या दिकमुक्तंकालिकापुराणे ८५ अ- ध्याये यथा । मार्कण्डेयउवाच अथकालेत्यतीतेतु यमदग्निर्महात पा : । विदर्भराजस्य सुतांप्रयत्ने न जितांस्वयम् ॥ भार्यार्थे प्रतिजग्राह रेणुकांलक्षणान्विताम् । सातस्मात् सातस्मात् सुषुवेपुत्रांश्चतुरो वेदसं मतान् ॥ रुषण्वन्तंसुषेणञ्च विश्वंवि श्वावसुंतथा । पश्चात्तस्यां स्वयंज्ञे भगवान्मधुसूदन : ॥ कार्त्तवीर्य वधायाशुशक्राद्यै : सकलै : सुरै: । याचित : पञ्चम : सोभूत्तेषांरा माह्वयस्तुय : ॥ भारावतरणार्थाय जात : परशुनासह । सहज : पर शुस्तस्य तंजहातिकदाचन ॥ अ- यंनिजपितामह्या श्चरुभुक्तिं पर्यया त् । ब्राह्मण : क्षत्रिया वारोरामोभू त् क्रूरकर्मकृत् ॥ सवेदान खिला

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न्नात्त्वाधनुर्वेदांश्चसर्वश : । खता तात्कृत्कृत्योभूत्वेदविद्या विशारद इति ॥ विशेष : पाद्मोत्तरखण्डे द्र ष्टव्य : ५० अध्याये ॥

परशुरामक : । पुं० भृगूणांपतौ । जा मदग्न्ये ॥ स्वार्थिक : ॥

परश्वध : । पुं० कुठारे । फरसा० इ० भा० । परश्वयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिड : । परश्वंधय ति । धेट् ० । आतोनुपेतिक : ॥

परश्वान् । पुं० इन्द्रशूकविशेषे ॥

परश्व : । अ० श्व : परदिने । आगामिदि नात्परदिने । परसों इ० भा० ॥ परश्वतत्श्वश्च । श्व:परंवा । राजद न्तादि : ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने परश्वोजात इति प्रयोगोगौण : ॥

परसंज्ञक : । पुं० आत्मनि ॥

परस्तात् । अ० परतोर्थे ॥ परस्मिन् परस्याम्परस्मात्परस्या:पर:पराबा बसत्यागतोरमणीयंबा । विभाषा परावराभ्यामितिपक्षे अस्तात: ॥

परस्परम् । अ० अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं विप्रानमंति । कर्मव्यतिहारेसर्वना म्नोद्वाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वप दस्यसुप : सुर्वक्तव्य : । कस्का दित्त्वात्विसर्जनीयस्यस : ॥

परस्परपराहतम् । न० सङ्कुले । क्लिष्टे ॥ विरुद्धे वाक्ये । मातामेवन्ध्येति विरुद्धार्थवचने ॥ पराघाति । हन्ते :

कर्म्मणिक्त : । परस्परेणपराहतम् ॥

परस्मैपदम् । न० तङानौ वर्जयित्वा लादेशेषु तिप्० तस् झि । सिप् थस् थ० । मिप् वस् मस् एतेषु० शतृक्वसु० इत्येतयोश्च ॥ तादर्थ्ये चतुर्थीति योगविभागात् समास : । परस्यचेतिचतुर्थ्याअलुक् ॥

परस्वध: । पुं० परस्वधे । कुठारे ॥ परस्यस्वंदधाति । काष्ठदण्डधार कत्त्वात् । डुधाञ्० । आतोनुपेति क : ॥

परा । अ० विमोचे ॥ प्राधान्ये ॥ प्राति लोम्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये ॥ भृशार्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ वधे ॥ इ० मेदिनी ॥ अपिच । वधेग तौ दर्शनेच विक्रमाभि मुखेभृशे । अधीनमोचणप्रातिलोम्यकेषु पराम त: ॥ यथा । वधेपराहत : । गतौ परागत: । दर्शने पराद्दष्ट : । विक्र मे पराक्रान्त: । अभिमुखेपराबृत्त: । भृशे पराजित: । अधीने पराधी न : । मोचणे पराक्रत : । प्राति लोम्ये पराङ्मुख इति ॥

परा । स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नाभिरूपमूलाधारात् प्रथमोदितना दस्वरूपवर्णे ॥ मूलाधारात् प्रथममु दितोयस्तुतार : पराख्य : ॥ इत्य लङ्कारकौस्तुभे १ किरण : ॥

पराक : । पुं० खड्गे ॥ क्षुद्रे ॥ रोग

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

विशेषे ॥ जन्तुभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ यथाहमनु : । यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजतम् । पराकोनाम कृच्छ्रोयंसर्वपापापनोदनइति ॥ द्वादशाहोपवासेनपराकः सर्वपापहा । एकैकंवर्द्धयेत्पिण्डंशुक्ले कृष्णेचह्रासयेदिति ग० पु० ॥ पराकेप्रच्चधेनवः । पराकस्यप्राजापत्यप्रच्चकतुल्यत्वात् ॥

पराकरणम् । न० पराक्रियायाम् । पराङ्मुखकरणे ॥

पराकृत : । त्रि० प्रत्याख्याते ॥ परा कारि । कृञ : क्त :

पराक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ परा च्चिपुष्पाख्यस्या : ॥

पराक्रम : । पुं० विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥ सहसि । बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ अभियोगे ॥ निष्क्रान्ताविति शब्० ॥ पराक्रमणम्० पराक्रम्यते अनेनवा । क्रमु० । हलश्चेति० घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनृद्धि : ॥ नसामरच्च स्यगुणायकल्पते नदानमर्थोपचितेषुवर्तते । नभेदसाध्यावलदर्पिताजनाः पराक्रमस्त्वेवममेहरोचते इति रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री० पराकरणे ॥ तथाचा दुर्वेदान्तविद : । योविप्रजातिंचैत न्यादन्यद्वस्त्वभिमन्यते । कैवल्यात्तंपराकुर्यात् विप्रजातिपराङ्मुख

म् ॥ ब्राह्मणोहमिति भान्त्याद्वहस्पतिसवादिषु । प्रवृत्तोलभतेजन्मेत्येषैवास्यपराक्रियेति ॥

पराग: । पुं० सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ ॥ धूलौ ॥ स्त्रानीये ॥ गिरिप्रभेदे ॥ विख्यातौ ॥ उपरागे ॥ चन्दने ॥ परागच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपीतिवाड : ॥ स्वच्छन्दगमने इति शव्० ॥

परागति: । स्त्री० मोचे ॥ यद्गत्वाननिवर्तन्तेसैवप्रोक्तापरागति: ॥ स्वर्गे ॥ कर्मफले ॥ प्रकृष्टायाङ्गतौ ॥ परा चासौगतिश्च ॥

पराग्दृशी । त्रि० पराभिध्याने ॥

पराङ्गद : । पुं० शिवे ॥

पराङ्गव : । पुं० समुद्रे ॥

पराङ्मुख : । त्रि० विमुखे । पराचीने ॥ पराञ्चति० अनभिमुखोभवति । अञ्चु० । ऋत्विगित्यादिनाक्विन् । पराक्मुखमस्य ॥

पराक् । त्रि० प्रतिलोमगमनाश्रये ॥ परा० अञ्चति । अञ्चु ॥ क्विन् ॥ पश्चादर्थे ॥

पराचित : । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । औदासीन्येनपरपुष्टे । परिस्कन्दे । परैधिते ॥ परेणाचित : । चिञ्० । क्त : ॥

पराचीन : । त्रि० विमुखे । पराङ्मुखे ॥ पराञ्चति अनभिमुखोभवति ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अच्चु० । ऋत्विगादिनाक्तिन् ततः स्वार्थेविभाषाञ्चेरदिक् स्त्रियामिति ख : ॥

पराजय : । पुं० रणेभंगे । पराभवे । पराजयनम् ॥ जिअभिभवे । पराजयनम् एरच् ॥ सर्वत्रजयमन्विच्छेत् पुत्रादेकंपराजयमित्यङ्गीकार : ॥

पराजित : । त्रि० पराभूते । निर्जिते । जिते ॥ पराजीयतेस्म परैराजीयतेस्मवा । जिअभिभवे । क्त : ॥ पराजिते ॥ परेणआजीयतेस्म । जि० । क्त : । यद्वा । परेषामाज : क्षेपणंजातमस्य । ता० । इतच् ॥

पराञ्च : । पुं० परञ्चार्थे ॥

पराडीनम् । न० पक्षिण : परावृत्यगमने ॥

परात्पर : । त्रि० श्रेष्ठतमे ॥ विश्वात्मनि ॥ परात्ब्रह्मादेरपिपर: श्रेष्ठ: । दूरार्थकत्वात् पञ्चम्या: स्तोकादिभ्वल्यलुक् ॥

परात्प्रिय : । पुं० तृणविशेषे ॥ त्रि० प्रियोत्तमे ॥

परात्मा । पुं० प्रत्यगभिन्ने ब्रह्मणि ॥ उत्मार्यानात्मन : सर्वानन्वयव्यतिरेकत: । प्रत्यक्प्रधानयाद्यच्छ्यानिजात्मानमवेत्परम् ॥ परश्चासावात्माच । परमात्मा ॥

परादन: । पुं० पारसीकाश्वे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

पराधीन : । त्रि० परवशे । परतन्त्रे । नाथवति ॥ परस्मिन्नधि सप्तमीश्रौण्डैरितिसमास : । अषडक्षेतिख : ॥ स्वाधीनवृत्ते : साफल्यंनपराधीनवृत्तिता । येपराधीनकर्माणोजीवन्तीपिचतेमृता : । इति गरुड़पुराणे ११३ अध्याय : ॥

परानन्द: । पुं० निरतिशयसुखस्वरूपे ॥ परश्चासावानन्दश्च ॥ परानन्दावाप्तिश्चागमाचार्यात्मानुभवप्रत्ययश्च यस्यैकविषयत्वेनभवति । यथाहुरागमविद : । शास्त्रदृष्टिर्गुरोर्वाक्यं तृतीय : स्वात्मनिश्चय : । निरन्तरानुसन्धानंपरानंदाप्तिहेतव इति ॥

परानसा । स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

अन्तकाल : । पुं० द्विपरार्द्धावसानेपरस्यकार्यब्रह्मण : अन्तकाल : विनाशकाल : ॥

परान्नम् । अन्यस्वामिकभक्तपिष्टकादौ ॥ परस्पृष्टान्ने ॥ परान्नंपरवासश्च नित्यंधर्मरतस्त्यजेत् ॥ त्रि० । परपिण्डादे । परान्ने नोपजीविनि ॥ परस्यअन्नम् । परान्नंनित्यमस्य । अर्शआदिभ्योऽच् ॥

परापम् । त्रि० परेपे ॥ परागताआपोऽस्मिन् । अवर्णान्ताद्वेतिपक्षे अपई दभाव : ॥

परापरम् । न० परुषके ॥ त्रि० परस्मिन्नपरस्मिंश्च ॥

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परापरगुरु : । पुं० गुरुविशेषे ॥ पार्व त्यां ॥

परापरज्ञ : । त्रि० विद्याविद्याविभाग ज्ञे ॥

पराप्रकृति: । स्त्री० अपराप्रकृतेर्भिन्ना यांप्रकृतौ ॥ अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतां महाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ क्षेत्र ज्ञलक्षणायाम्० पराशक्तौ ॥

पराभव : । पुं० तिरस्कारे । न्यक्कारे । तिरस्क्रियायाम् । परिभवे ॥ यथा । विष्णुं श्वरमजंदेवंजगत : प्रभवाप्ययम् । भजंतियेपुष्कराक्षं नतेयान्तिपराभवमिति ॥ ब्राह्मण स्याऽपशब्दभाषणफलंपराभव इति विवरणकार : ॥ विनाशे ॥ परा जये ॥ विपदि ॥ चत्वारिंशत्स ङ्ख्यकेवत्सरे ॥ यथा । पार्थिवैर्न्पसैन्यैश्चसमस्तै : खण्डमण्डले । प्रपीड्यन्ते जना: सर्वेभयभीता:प राभवे ॥

पराभिध्यान: । त्रि० परागृद्धिनि ॥

पराभुक्ति : । स्त्री० पातालादिकला न्ताधोवर्त्ति विचित्रैश्वर्य्य सम्पन्नत त्तद्भुवनाधिपत्ये ॥

पराभूत : । त्रि० जिते । प्राप्ताभि भवे । पराजिते । पराभूयतेस्म । भू० । क्त : ॥ *

परामर्श: । पुं० विवेचनायाम् । युक्तौ

। वितर्के । विमर्षणे । तर्के । ऊहे ॥ स्मरणज्ञाने ॥ व्याप्तिवि शिष्टपक्षधर्मताज्ञाने ॥ यथा । व्या प्यस्यपक्षधर्मत्वधी : परामर्शउच्य ते । अस्यार्थ : । व्याप्तिविशिष्टस्य पक्षेणसहवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमनु मितिजनकम् । तच्चव्याप्य : पक्षे इतिज्ञानम् । पक्षोव्याप्यवान् इति ज्ञानंवा । इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ सचानुमतौ व्यापार : । यथा । व्यापारस्तुपरामर्श: करणंव्याप्तिधी र्भवेत् । अस्यार्थ: । अनुमायामनु मितौव्याप्तिज्ञानंकारणंपरामर्शोव्या पार : । तथाहि । येनपुरुषेणमहा नसादौधूमेवह्नेर्व्याप्तिर्गृहीतापश्चा च्चसएवपुरुष: क्वचित्पर्वतादौअवि च्छिन्नमूलांधूमरेखांपश्यति तदन्तरं धूमोवह्निव्याप्य इत्येवंरूपं व्याप्ति स्मरणंतस्यपुरुषस्यभवतिपश्चाच्चवह्नि व्याप्यधूमवान्पर्वतइतिज्ञानंभवति सएवपरामर्श इत्युच्यते ॥ इतिसि द्धान्तमुक्तावली ॥

परामृतम् । न० गोघृते ॥ वर्षणे ॥

परामृष्ट : । त्रि० सम्बद्धे । सम्बन्धयुक्ते ॥ कृतपरामर्शे ॥ विवेचिते ॥ परा मृश्यते । मृश० । क्त : ॥

पराम्बा । स्त्री० पराम्बिकायाम् । साम्यावस्थमायोपाधिक ब्रह्मरूपि ण्याम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परायण : । त्रि० अभीष्टे ॥ तत्परे ॥ आश्रये ॥ यथा । शुद्धाभवन्ति यद्यन्येऽन्त्यजाःकृष्णपरायणाइति । न० आसङ्गवचने ॥ परमुत्कृष्टमयनंस्थानमस्य । ब्रह्मणि ॥ परमुत्कृष्टंपुनरावृत्तिरहितंचतदयनंमुक्तप्राप्यंस्थानंचेतिपरायणम् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

परायत्तः । त्रि० पराधीने ॥

परारिअ० पूर्वतरवर्षे गततृतीयवर्षे ॥पूर्वतरे वत्सरेइत्यर्थेसद्यःपरुत्परायैषमइत्यादिनापूर्वतरस्यपरभावः आरिचसंवत्सरे ॥

परारिः । त्रि० परशत्रौ ॥

परारित्रा त्रि० पूर्वतरवत्सरसम्बन्धिनि ॥ परारिभवइत्यर्थेचिरपरुत् परारिभ्यस्त्रोवक्तव्यः ॥

परारुः । पुं० कठिल्ले । कारवेल्ले ॥

परारुकः । पुं० अश्मनि ॥

परार्थानुमानम् न० परप्रतिपत्त्यर्थेऽनुमानवचने । यत्स्वयमेवधूमादग्निमनुमायपरप्रतित्पत्यर्थंपञ्चावयवंवाक्यंप्रयुङ्क्तेतस्मिन् ॥ यथा । पर्वतोवह्निमान् धूमात्योयोधूमवान्स ससोग्निमान् यथामहानसम् तथा चायम् तस्मात्तथेति । अनेनप्रतिपादितालिंगात्परोप्यग्निंप्रतिपद्यते ॥

परार्द्धम् । न० ब्रह्मणआयुषोऽर्द्धे ॥ यथा । निजेनतस्यमानेनआयुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत् पराख्यंतदर्द्धञ्चपरार्द्ध मभिधीयते ॥ इ० वि० पुं० ॥ हृदये ॥ परस्यब्रह्मणोर्द्धं स्थानम् । तस्मिन्हिपरब्रह्मोपलभ्यते ॥ दशमध्यसंख्यायाम् । **** । १०००००००००००००००० ॥ स्थानात्स्थानन्दशगुणमेकस्माद्गुणितेद्विज । ततोष्टादशमेभागेपरार्द्धमभिधीयते ॥

परार्घ्यः । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ परस्मिन्नर्घेभव : ॥ अर्घाद्यत् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च ॥

परावतम् । न० परूषके । फालसा इ० भा० ।

परावर : त्रि० परमात्मनि । ब्रह्मणि । सर्वात्मके ॥ पदंहैरण्यगर्भपदम् अवरंयस्मात् ॥ यद्वा । परंहिरण्यगर्भादिअवरंमनुष्यादि परञ्चअपरञ्चपरावरम् । सर्वात्मकंब्रह्मेत्यर्थः ॥

परावर्त्तः । पुं० परिवर्ते । विनिमये ॥

परावह : । पुं० वायो : षष्ठे स्कन्धे ॥ ईडच : पुरुषोन्याद्दक्यमितासमद्दक् तथा । त्वामश्वप्रतिद्दत्वश्चेत्यासप्तर्षे : परावह : ॥ सप्तवायून्तर्गतसप्तमवायौ ॥ सतुपरिवहवायोरूर्द्धस्थित : ॥

पराविद्धः । पुं० कुबेरे ॥ त्रि० । परै:श्चभिराविद्धे । अविद्धे च ॥

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पराविद्या । स्त्री० ब्रह्मविद्यायाम् ॥ यथा । परांविद्यांशृणुमुने ययाब्रह्मा वगम्यते । यत्तदद्दश्यमग्राह्य मगोत्र चरणं ध्रुवम् । अचक्षु : श्रोत्रंतद पाणिपादंनित्यं विभुंसर्वगतं सुसूक्ष्म मिति ॥

परावृत्त : । अपावृत्ते ॥

परावृत्ति : । स्त्री० निवृत्तौ ॥ उल्लङ्घने ॥

परावेदी । स्त्री० वृहत्याम् ॥

पराशक्ति: । स्त्री० पराप्रकृतौ ॥ पराम्बायाम् ॥ यथाहजनमेजयं प्रति व्यास : । यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेववा । तत्तदेवावगच्छत्वं पराशक्त्यं शसम्भवम् । एतेचान्ये चराजान : पराशक्तेरुपासका: । संसार तरुमूलस्य कुठारा अभवन्नृपेति ॥ पराचासौशक्तिश्च ॥

पराशर : । पुं० व्यासमुनेर्जनके । शक्तिमुने : पुत्रे ॥

पराश्रय : । त्रि० अन्यावलम्बे ॥ पर आश्रयोयस्य ॥

पराश्रया । स्त्री० वृक्षोपरिजातलता विशेषे । वृन्दायाम् । वृक्षादन्याम् ॥

परासनम् । न० मारणे । वधे ॥ असु० । ल्युट् ॥

परासिसु : । त्रि० परासितुमिच्छौ ॥ अस्यते : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

परासु : । त्रि० मृते ॥ परागताअसवो

स्मात् ॥

परासुता । स्त्री० मृतत्वे ॥ निद्रापरवशतायाम् ॥

परास्कन्दी । पुं० चौरे ॥ परान्आस्कन्दितुंशीलमस्य । स्कन्दिर् । सुपी तिणिनि : ॥

परास्त : । त्रि० अपास्ते । अवक्षाते । निरस्ते । पराजिते ॥ पराअस्यतेस्म । असु० । क्त : ॥

पराहत : त्रि० दूरीभूते ॥ ताडिते पराहन्यतेस्म । हन० । क्त: ॥

पराहन्ता । स्त्री० समष्ट्यहङ्कारे । पराहन्तारूपश्चबृहदारण्यके । योवेदाहंब्रह्मास्मीति वृत्तिरूपउक्त : । तथाच सृष्टिसमयेय : प्रथमोभावो व्यक्तस्यपरावाणीरूपोऽयमस्मीत्युत्पन्न : पराहन्तारूप : सोहङ्कार : स देवसोम्येदमग्रआसी दित्यत्रोक्तात् सतउत्पन्न इतिनीलकण्ठ : ॥

पराहण : । पुं० अपराह्णे ॥ अरपञ्च तदहश्चेतिविग्रह : ॥

परि । अ० सर्वतोभावे ॥ वर्ज्जने ॥ व्याप्तौ ॥ शेषे ॥ इत्थंभूताख्याने ॥ भागे ॥ वीप्सायांम् ॥ आलिङ्गने लक्षणे ॥ दोषाख्याने ॥ निरसने ॥ पूजायाम् ॥ व्याप्तौ ॥ भूषणे ॥ उपरमे ॥ शोके ॥ सन्तोषभाषणे ॥

परिकथा । स्त्री० वाङ्मयभेदे ॥ यथा । अथवाङ्मयभेदा : स्युश्चम्यूख

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

गडकथाकथा । आख्यायिकापरिकथेति । त्रिकाण्डशेष : ॥

परिकम्प : । पुं० भये ॥ कम्पे ॥ परित : कम्प : ॥

परिकर : । पुं० सङ्घे । गणे ॥ पर्यङ्के ॥ परिवारे ॥ वस्त्रादिनाप्रगाढगाचिकावन्धे ॥ यथा । सकृदुच्चरितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम् । वद्ध : परिकरस्तेन नमोक्षायगमनंप्रतीति ॥ युद्धोचितपरिधाने ॥ समारम्भे ॥ विवेके ॥ सहकारिणि ॥ यत्ने ॥ अलङ्कारवि० ॥ यथा ॥ विशेषणैर्यस्याकूतैरुक्ति : परिकरस्तुस : ॥ अर्थाद्विशेष्यस्य । उदाहरणम् । यथा । महौजसो मान धना धनार्चिताधनुर्भृत : संयतिलब्धकीर्त्तय : । नसंहतास्तस्यनभिन्नवृत्तय : प्रियाणिवाञ्छन्त्यसुभि : समीहितुम् ॥ यद्यप्यपुष्टार्थस्य दोषतभिधानात्तन्निराकरणेनपुष्टार्थस्वीकार : कृत : तथाप्येकनिष्ठात्वे नबहूनांविशेषणानामेवमुपन्यासेवैचित्र्यमित्यलङ्कारमध्येगणित : ॥ परिक्रीयते । कृविक्षेपे । ऋदोरप् ॥ परिक्रियतेऽनेन । पुंसीतिघ : ॥

परिकर्त्तिका । स्त्री० गुदेकर्त्तनवत्पीडायाम् ॥

परिकर्त्ता । पुं० अनूढज्येष्ठाकनिष्ठाविवाहस्ययाजकेइत्युद्वाहतत्त्वम् ॥

परिकर्म्मा । पुं० सेवके । परिचारके ॥ इतिरत् ॥ न० । अङ्गसंस्कारे । कुङ्कुमादिनाशरीरशोभाधायककर्मणि ॥ परिमलवर्जनार्थाक्रियापरिकर्मस्नानोद्वर्त्तनादीत्यर्थ : ॥

परिकर्म्मी । त्रि० सेवके ॥ इ० है० ॥

परिकल्पित : । त्रि० कृते ॥

परिकल्प्य : । त्रि० परिकल्पितुंयोग्ये ॥

परिकाङ्क्षित : । त्रि० तपस्विनि ॥ इतिशब्द० ॥

परिकीर्ण : । त्रि० व्याप्ते ॥ परित : कीर्ण : ॥

परिकूटम् । न० पुरद्वारकूटके । नगरद्वारकूटके । हस्तिनखे । हयनो० ह० इ० भा० ॥

परिक्रम : । पुं० विहारे । क्रीडार्थंपद्भ्यांसञ्चरणे ॥ प्रदक्षिणे । परिकर्म्मा० इ० भा० परिक्रमणम् । क्रमु० । घञ् ॥ नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धि : ॥

परिक्रमसह : । पुं० क्षागस्ते ॥

परिक्रयणम् । न० नियतकालंभृत्यास्वीकरणे ॥ परित : क्रयणम् ॥ क्रयणस्यसमीपंवा ॥

परिक्रिया । स्त्री० परिसर्पे । परिजनादिनावेष्टने ॥ परिकरणम् । कृञ : श्च । रिङ्शयग्लिङ्क्षु ॥

परिक्लान्त : । त्रि० परिश्रान्ते ॥

परिक्षित् । पुं० नृपान्तरे ॥ अभिमन्युपुत्रे ॥ अश्वमेधे ॥ परितोदुरितंक्षी

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परिग्रह :

यतेयेनेतिव्याख्यानात् ॥

परिक्षिप्तः । त्रि० जलादिनाऽवच्छिन्ने । परिखादिनावेष्टिते । निवृते ।। परितःक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्तः सर्वतोभावेनक्षेपयुक्ते ॥

परिखा । स्त्री० खेये । राजधान्यादीनांखातरूपवेष्ठने । खाई० इ० भा० ॥ अस्यामानन्तु । प्रस्थेचपरिखामानं शतहस्तंप्रशस्तकम् । परितःशिविराणाञ्चगम्भीरंदशहस्तकम् ॥ सङ्केतपूर्वकञ्चैवपरिखाद्वारमीप्सितम् । शत्रोरगम्यंमित्रस्यगम्यमेवमुखेनचेति ॥ परितःखन्यते० परितःखाताबा । अन्येभ्योपीतिडः ॥

परिखातः । पुं० गर्त्ते ॥

परिख्यातः । त्रि० विख्याते ॥

परिगणितः । त्रि० सर्वतोभावेनगणनायुक्ते ॥

परिगतः । त्रि० प्राप्ते ॥ विस्मृते ॥ ज्ञाते ॥ चेष्टिते ॥ गते ॥ वेष्टिते ॥

परिगृह्या । स्त्री० नार्याम् ॥

परिग्रहः । पुं० परिजने । पुत्रमित्रकलत्रादौ ॥ यथा । क्वचिदुपक्रांतिः कर्त्ताऽमीभिःकृताक्रियतेयवानचभुविभवन्त्येतेपुंसांसुखायपरिग्रहाः । दधतिविरहमर्म्मच्छेदंतदर्थमपार्थकं तदपिविपुलायासाःसीदंत्यहोवतजन्तवः ॥ पत्न्याम् ॥ स्वीकारे ॥ मूर्च्छे ॥ मूले ॥ शापे । शपथे ॥ राहुवक्त्रस्यभास्करे ॥ प्रतिग्रहे । सैन्यपश्चाद्भागे ॥ सङ्ग्रहे ।। शास्त्रऽनिषिद्धमार्गेणदेहयात्रानिर्वाहकाधिकभोगसाधनस्वीकारे । शरीरधारणार्थमस्यृहत्वेपिपरोपनीतवाह्योपकरणे ॥ परिगृह्यतेपरिग्रहणम्परिगृह्णातिवाग्रहवृद्रित्यप्विभाषाग्रहइत्यज्वा ॥ परिगृह्यतेऽनेनेतिकरणव्युत्पत्तेर्हस्ते॥

परिघः । पुं० योगविशेषे ॥ तत्रजातस्यफलंयधा । उत्पत्तिकालेपरिघोयदिस्यान्नरस्तदावंशकुठारकल्पः । असत्यसाध्वीचमयाविहीनःस्वल्पानुभोक्ताविजितारिपक्षः ॥ लोहांगी० इ० प्र० अस्त्रविशेषे । परिघातने । लोहबद्धलगुडे ॥ अर्गले ॥ घाते । परिघाते ॥ मुद्गरे ॥ शूले ॥ कलसेचतथःकाचघटेगोपुरस्तम्भनोरिति शब्दरत्नावली ॥ परिहणनम् ० परिहण्यतेऽनेनवा । हन० । परीघइत्यप् । घादेशश्च ॥

परिघातः । पुं० अस्त्रे ॥ हननेः॥ परितोघातः ॥

परिघातनः । पुं० परिघे । लोहबद्धलगुडे ॥ लोहबद्धयष्ट्याम् ॥ परितोघातइत्यनेन । ल्युट् ॥ । न० सर्वतोभावेनहनने ॥

परिघोषः । पुं० निनादे । शब्दे ॥ अवाच्ये ॥ जलदध्वनौ ॥ परितोघोषोऽत्रवा ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परिचयः । पुं० संस्तवे । विशेषेणज्ञाने ॥ परचाङ्० भा० ॥ परिसमन्ताच्चयनम् । चिञ् ० । एरच् ॥ अभ्यासे ॥

परिचरः । पुं० युद्धकालेपरप्रहाराद्धर क्षके ॥ परिधिस्थे । सेनायांराज्ञोद ण्डनायके ॥ प्रयाणेसामन्तस्थापक र्षेइत्यन्ये ॥ रथगजादेश्चक्रपादादि रक्षकेइ०केचित् ॥ सेवके ॥ परित श्चरति । पचाद्यच् ॥

परिचरणम् । न० गुर्वादिशुश्रूषा याम् ॥

परिचर्य्या । स्त्री० सेवायाम् । उपासने । शुश्रूषायाम् ॥ परिचरणम् । चर० । परिचर्या परिसर्येतिशेयक्चनिपा त्यते ॥

परिचायकः । पुं० लक्षणे ॥

परिचाय्यः । पुं० यज्ञाग्नौ । समूह्ये । उपचाय्ये ॥ परिचीयते । चिञ्० । अग्नौपरिचाय्येतिसाधुः । अग्नि-रिहनञ्चखनः । किन्त्वग्निधारणार्थ मिष्टकाचयनेननिर्मितंस्थलम् । त-स्मिन्नभिधेये ॥

परिचारः । पुं० परिचरणे ॥ परिचरे-र्घञ् ॥

परिचारकः । त्रि० भृत्ये । दासेरे । दासे । सेवके ॥ परिचरति । चर० । ण्वुल् ॥

परिचारिणी । स्त्री० परिचरणशीला-याम् । परिचरणचित्तायाम् ॥ परि

चरततीचरेर्णिनिः ॥ ङीप् ।

परिचार्य्यः । त्रि० सेव्ये ॥

परिचितः । त्रि० परिचयविशिष्टे । ज्ञाते । सस्नेहे

परिचेयः । त्रि० परिचयनीये । परि चेतव्ये ॥

परिच्छदः । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ॥ वसनाभरणादौ । गृहोपकरणे ॥ युद्धोपकरणे ॥ आच्छादने ॥ परि च्छाद्यतेऽनेन । कृद० । पुंसीतिघः । च्छादेर्घद्व्युपसर्गस्येत्युपधाह्रस्वः ॥

परिच्छन्दः । पुं० परिच्छदे ॥

परिच्छन्नः । त्रि० परिच्छदविशिष्टे ॥ सर्वतोभावेनाच्छादिते । संवृते ॥

परिच्छित्तिः स्त्री० परिमाणे । इयत्ता याम् ॥

परिच्छिद्य । अ० निश्चित्य ॥ *

परिच्छिन्नः । त्रि० परिच्छेदविशिष्टे । अवधिप्राप्ते ॥ परिमिते । एकदेश वर्त्तिनि ॥ परिच्छिन्नत्वंत्रिविधम् । देशतःकालतोवस्तुतश्चेतिभेदात् । तत्रदेशान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्व रूपंदेशतःपरिच्छिन्नत्वं । कालान्त रनिष्ठाभावप्रतियोगित्वं कालतःप रिच्छिन्नत्वम् । वस्त्वन्तरनिष्ठभेद प्रतियोगित्वलक्षणंवस्तुपरिच्छिन्नत्व मिति ॥

परिच्छेदः । पुं० ग्रन्थसन्धौ । ग्रन्थस्य विच्छेदे ॥ यथा । सर्गैर्वर्गः परिच्छे

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दीघाताध्यायाङ्गसंग्रहाः । उच्छ्रासः परिवर्तश्चपटलःकाण्डमस्त्रियाम् ॥ स्थानंप्रकरणंपर्वाङ्किकाश्चग्रन्थसन्धयः ॥ अवधौ । सीमायाम् ॥ परिच्छिन्नत्वंपरिमितत्वंवापरिच्छेदः ॥

परिजनः । पुं० अनुचरे ॥ परिवारे । पोष्यवर्गे । नियतसन्निधिवर्त्तिपरिचारके ॥ यथा । किरीटंवैरिञ्चं परिहरपुरःकैटभभिदःकठोरेकोटीरेस्खलसिजहिजम्भारिमुकुटम् । प्रणम्रेष्वेतेषुप्रसभमभियातस्यभवनंहरस्याभ्युत्थानेतवपरिजनोक्तिर्विजयते ॥ ब्रह्मसम्बन्धिमुकुटमग्रेत्यज ॥ विष्णोः कठिनेमुकुटेस्खलसि । इन्द्रस्यमुकुटंत्यज । एतेषुब्रह्मादिषु प्रणम्रेषुसत्सु,हठात्गृहमागतस्यशिवस्याभ्युत्थानेसतितवसखीनामुक्तिः शोभतेइत्यर्थः ॥

परिजय्यः । त्रि० जेतुंशक्ये ॥ परितोजय्यः ॥

परिजल्पितम् । न० दशाङ्गचित्रजल्पान्तर्गतद्वितीयजल्पे ॥ यथा । प्रभोर्निर्दयताशाठ्यंचापलाय,पपादनात् । स्वविचक्षणता व्यक्तिर्भङ्ग्यास्यात्परिजल्पितम् ॥

परिजातः । त्रि० परिगते ॥ सम्यङ्गे ॥ परितोजातः ॥

परिज्ञानम् । न० तत्त्व ज्ञाने ॥

परिज्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥ वह्नौ ॥

परिजीयते । जनी० श्वन्नुक्षन्पूषन् ब्रह्मन्नितिसधिः ॥ त्रि० । परितोगन्तरि ॥ अजेःपरिपूर्वस्यश्वन्नुक्षन्नित्यादिनामन्प्रत्ययोऽकारलोप० आद्युदात्तत्वञ्चनिपात्यते० वेदभाष्ये ॥

परिज्वा । पुं० इन्द्रौ ॥ याज्ञिके ॥ परिचारके ॥ उज्ज्वलदत्तोहिश्वन्नुक्षन्नित्यत्रपरिज्मेत्यस्यस्थानेपरिज्वेतिपठित्वाज्वःसौत्रोधातुःपरिपूर्वीयणादेशइत्याह ॥

परिडीनकम् । न० सर्वतःपतनरूपे । पक्षिगतिविशेषे ॥

परिणतः । त्रि० परिणामप्राप्ते । पक्वे ॥ परिणमतिस्म । णम० । अकर्मकत्वात्क्तः ॥ सर्वतोभावेननते ॥ पुं० । तिर्यग्घातिगजे ॥ तिर्यग्दन्तप्रहारस्तुगजः परिणतोमतइतिहलायुधः ॥

परिणतिः । स्त्री० परिणामे ॥

परिणद्धः । त्रि० विशाले । परिरब्धे । आलिङ्गिते । वद्धे ॥

परिणयः । पुं० विवाहे ॥ परिणयनम् । णीञ्० । एरच् ॥

परिणयनम् । न० विवाहे ॥

परिणामः । पुं० विकारे । गुणानांप्रादुर्भावे । प्रकृतेरन्यथाभावे ॥ फलकाले ॥ परिपाकावस्थायाम् ॥ परिणमनम् । णम० । घञ् ॥ चरमे । शेषे ॥ पूर्वरूपपरित्यागेनरूपा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न्तरापत्तिः परिणामः ॥

परिणामदर्शी । त्रि० चरमकालप्रेक्षिणि । पश्चाद्दर्शिनि । विषयादेः शेषद्रष्टरि ॥

परिणामवादः । पुं० वादविशेषे ॥ ब्रह्मैवनामरूपप्रपञ्चभेदेनपरिणमतेमृत्तिकेवोदञ्चनादिभावेन । अतएव प्राक्तनरूपस्यसत्त्वस्यापरित्यागःप्रपञ्चेषु उदञ्चनादाविवमृत्तिकात्वस्येत्यर्थः ॥ परिणामवादश्चसाङ्ख्यपातञ्जलपाशुपतानांनये ॥ यथा। गुणसाम्यंप्रधानंस्याद्गुणाःसत्वंरजस्तमः । सुखदुःखमोहरूपंदृश्यते हिस्फुटं जगत् ॥ प्रधानंस्यान्महान् सोहङ्कारोऽसौषोड़शात्मना । जायतेपञ्च तन्मात्राण्यञ्चाण्येकादशापियत् ॥ तन्मात्राणितुभूतानिजायन्ते तत्रसङ्ख्या । चतुर्विंशतिरेतानितत्वात्मा पञ्चविंशतिः सदेवकार्यमुत्पत्तेः पूर्वंकारकरूपकम् । आविर्भावति रोभावोजन्मनाशावुदीरितावितिः ।

परिणामशूलः । पुं० रोगविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्यथा । स्वैर्निदानैःप्रकुपितो वायुःसन्निहतोयदा कफपित्तेसमावृत्यशूलकारीभवेद्बली ॥ तस्यौषधंयथा । लौहचूर्णसमायुक्तं चिफलाचूर्णमेववा । मधुनास्वादितंरुद्रपरिणामाख्यशूलनुदिति ग० पु० ॥

परिणामी । त्रि० विकारिणि ॥ परिणा

मोस्यास्तीति । म० इनिः ॥

परिणामवादी । त्रि० परिणामवादिनि ॥ पूर्वरूपत्यागेनरूपान्तरप्राप्तिलक्षणंपरिणामंयोवक्तिसः ॥

परिणायः । पुं० शारीणांसमन्तान्नयने ॥ परितोवामदक्षिणतोनयनम् । णीञ् ॥ परिन्योरितिघञ् परिणायेनशारीन्हन्तिसमन्तान्नयनेनेत्यर्थः ।

परिणायकः । पुं० परिणेतरि॥ नयतेर्ण्वुल् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् ॥

परिणाहः । पुं० विस्तारे। पनहा० चौड़ाश्चौसार इत्यादिभा० । विशालतायाम् ॥ परिणह्यतेऽनेन । णह० । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् ॥

परिणिनंसुः । त्रि० परिणन्तुंतिर्यक्प्रहर्त्तुमिच्छौ ॥ नमेस्सन्नन्तादुप्रत्ययः । एकाचउपदेशेऽनुदात्तादितीट् प्रतिषेधः ॥

परिणूतः । त्रि० स्तुते ॥ परिणूयतेस्म । णूस्तुतौ । क्तः ॥

परिणेता । पुं० भर्तरि । वोढरि ॥ परिणयति । णीञस्तृच् ॥

परितप्तः । त्रि० परिदूने ॥

परितर्क्कणम् । न० ऊहे ॥ हिंसायाम् ॥

परितर्प्पणम् । न० परितृप्तिक्रियायाम् ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परित : । अ० सर्वतोर्थे ॥ पर्यभिभ्याङ्चे तिपरिशब्दात्तसिल्सर्वोभयार्थाभ्या मिष्यते ॥ सर्वत्र ॥

परिताप : । पुं० दुःक्खे ॥ नरकान्तरे॥ कम्पे ॥ भये ॥ शोके ॥ परित स्ताप : ॥

परितुष्ट : । त्रि० परितोषयुक्ते । सन्तु-ष्टे ॥

परितोष : । पुं० अतितृप्तौ । सन्तोषे । सर्वतोभावेनतुष्टौ ॥ यथा । त्वासु दरसाधुमन्येशाकैरपियदसिलब्धपरि तोषम् । हृतहृदयंह्यधिकाधिकवा ञ्छाशतदुर्भरंनपुन : ॥

परित्याग : । पुं० सर्वतोभावेनवर्जने । परित्यजने । क्षोरणे ॥ मलो त्सारणे ॥ परितस्त्याग : ॥

परित्राणम् । न० मारणोद्यतस्यनिवारणे । हस्तधारणे । हस्तवारणे । पर्याप्तौ ॥ चैङ्० । ल्युट् ॥ र क्षणे ॥

परिदर : । पुं० दन्तरोगविशेषे ॥ यथा । दन्तमांसानिशीर्यन्ते यस्मिन् ष्ठीवतिचाप्यसृक् । पित्तासृक्कफ जोव्याधिर्ज्ञेय:परिदरोहिसइति ॥

परिदानम् । न० नैमेये । परीवर्त्ते । विनिमये ॥ परिक्रत्यदानम् ॥ न्य स्तवस्तुप्रत्यर्पणेपीतिकश्चित् ॥

परिदायी । पुं० अनूढज्ये ष्ठेतत्कनिष्ठा यकन्यादातरि ॥ यथाहहारीत : ।

ज्ये ष्ठेऽनिर्विष्टे कनीयान्निर्विशन् परिवेत्ताभवतिपरिविन्नोज्ये ष्ठ: प रिवेदनीयाकन्यापरिदायीदातापरिक्रर्त्तायाजकस्ते सर्वेपतिताइति ॥

परिदीपक : । त्रि० अववोधके ॥

परिदीपित : । त्रि० प्रकाशिते ॥ परिसर्वतोदीपित : ॥

परिदृष्ट : । त्रि० समन्तात्साक्षात् कृते ॥

परिदेवनम् । न० अनुशोचनोक्तौ । विलापे ॥ दिवुपरिदेवने । चु० । ल्युट् ॥

परिदेवना । स्त्री० शोकनिमित्ते विला पे । शोकोक्तौ ॥ यथा । अव्यक्ता दीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत । अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना ॥ इतिभगवद्गीता ॥ नमन्त्रबल वीर्येणप्रज्ञया पौरुषेणच । अलभ्यं लभतेमर्त्य स्तत्रकापरिदेवना ॥ ए कसार्थप्रयातानांसर्वेषांतत्रगामि नाम् । यद्येकस्त्वरितोयातिकात त्रपरिदेवनेतिग० पु० ॥ दिवुपरि देवने । चु० । ण्यासश्रन्थोयुजिति युच् ॥ टाप् ॥

परिद्यून : । त्रि० परिदेवनांप्राप्ते ॥ क्षीणचेतने ॥ दिवु० क्तः ॥

परिद्रष्टा । त्रि० समन्ताद्दर्शनस्यक र्त्तरि । साक्षिपुरुषे ॥ परिपश्यति । दृशिर : । वा० ष्ट्रन् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परिधानम् । न० अधोंशुके । अन्तरीये । उपसंव्याने ॥ परिधीयतेऽनेनवा । डुधाञ् ० कृत्यल्युटोवहुलम् ॥

परिधाय : । पुं ० जलस्थाने ॥ परिच्छेदे ॥ नितम्बे ॥

परिधावी । पुं ०वत्सरविशेषे ॥ यथा। अभिभूतंजगत्सर्वंक्रूरैर्वहुविधैः प्रिये । मारुतैःफलदाहैश्चपरिधाविनिशोभने ॥

परिधि: । पुं० यज्ञियद्रुशाखायाम् ॥ उपसूर्यके । परिवेशे । चन्द्रसूर्यसमीपमण्डले ॥ परितोधीतेऽनेनवा । डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि: ॥ चक्रप्रान्ते ॥ भूगोलादेर्वेष्टने ॥

परिधिस्थ : । पुं ०परिचरे । परित : स्थिते सेनारक्षके ॥ परिधौसेनान्ते तिष्ठति । ष्ठा० । सुपीतिक : ॥

परिधेय : । त्रि० परिधानीये । परिधानोपयुक्ते उत्तरीयादिवस्त्रे ॥ परिधातुंशक्य : । धाञ्० । अचोयत् ईयति । गुण : ॥

परिनिष्ठित : । त्रि० चतुरे ॥ निश्चिते ॥

परिपक्व : । त्रि० परिणते ॥ परित: पक्व : ॥

परिपक्वमानस : । त्रि० श्रवणमननादिभि : स्थितप्रज्ञे ॥

परिपणम् । न० नीव्याम् । वणिङ्मूलधने । पूंजी० इति भा० ॥ परिपण्यतेऽद्ध्यर्थंप्रयुज्यते । पण० । पुंसीतिघ : ॥ राजपुत्रादेर्बन्धके ॥

परिपन्थक : । पुं० शत्रौ ॥ इ० है० ॥

परिपन्थी । त्रि० शत्रौ ॥ परिदोषाख्यानंपन्थयितुंशीलमस्य । पथिगतौ चु० । णिनि : ॥ परिवर्जनीय : पन्था अस्यवासमासान्तविधेरनित्यत्वादोन ॥ विघ्नकृति । पथिकदस्यौ ।

परिपल्लवम् । न० तीर्थविशेषे ॥

परिपवनम् । न० तितउनि ॥ तितउपरिपवनम्भवतीतिपस्यशाभाष्यम् ॥

परिपाक : । पुं० विपाके ॥ परिपचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ परिपक्वतायाम् ॥ यथा । इत्यङ्गुतंकेवलबङ्गिपक्वमांसेनमल्ल्य : परिपाकमेतीतिभावप्रकाश : ॥ नैपुण्ये ॥ य० । वीच्यतस्यविनयेपरिपाकंपाकशासनपदंस्पृशतोपीति०नैषधेपञ्चम : सर्ग : ॥

परिपाकिनी । स्त्री० त्रिवृतायाम् ॥

परिपाटि : । स्त्री० अनुक्रमे । आनुपूर्व्याम् ॥ परिभागे । भागेनपाटनम् । पट० । स्वार्थण्यन्त: । अचइ : ॥ इगजादिभ्यइतीखा ॥ इतिकर्त्तव्यतायाम् ॥

परिपाटी । स्त्री० आवृति । अनु-

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

क्रमे ॥ क्तदिकारादितिङीष् ॥
परिपिष्टकम् । न० सीसके ॥
परिपुष्करा । स्त्री० गोडुम्बायाम् । राजगोमक्ड्० गौ०भा० ॥
परिपूतम् । न० निष्पुलाकीकृते । अपास्तपुलाके । अपास्ततुषधान्ये ॥ त्रि० । सर्वतोभावेनपविचे ॥
परिपूरी । त्रि० भक्तवरदे ॥ परिपूरयतिकामैर्भक्तान् । परिपूरयते र्णिनिः ॥
परिपूर्णः । त्रि० पूरिते ॥ परितः पूर्णः ॥
परिपूर्णता । स्त्री० आभोगे । सम्पूर्णतायाम् ॥ परितः पूर्यतेस्म । पूरी० । गत्यर्थेतिक्तः । रदाभ्यामितिनिष्ठानत्वम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभावड्तितल् ॥
परिपूर्णत्वम् । न० आभोगे । पूर्णतायाम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥
परिपेलम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । नागरमोथा०ड्०भा० ॥ यश । परिपेलंश्लवंवल्यंतत्कुटन्नटसंज्ञकम् । जायतेमुस्तकाकारंशैवालकुलसञ्चये ॥
परिपेलवम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥ परितः पेलवम्मृदु ॥
परिप्रश्नः । पुं० कोहंकथमिदंजातंकोवैकर्त्तास्यविद्यते०उपादानंकिमस्त्य

स्यकर्त्तवद्योस्मिकेनोपायेनमुच्येइत्यादिपृच्छायाम् ॥ पृच्छामाचे ॥ परितः प्रश्नः ॥
परिप्लवः । त्रि० चञ्चले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । प०अच् ॥ आकुले ॥
परिप्लुतः । त्रि० आप्लुते । व्याप्ते सर्वतोव्याप्ते ॥ परितः प्लुतः ॥
परिप्लुता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ ग्राम्यधर्मेवेदनावत्त्यांयोनौ ॥ यथा। परिप्लुतायाम्भवतिग्राम्यधर्मेरुजाभृशम् । इतियोनिव्यापन्निदानेमाधवकरः ॥
परिफुल्लः । त्रि० हर्षपुलकिते ॥ फुल्लते । फुल्ल० । पचाद्यजन्तंनतुफुल्लेतिनिष्ठान्तं । अनुपसर्गादितिकथनाविरोधात् । परितः फुल्लः ॥
परिवर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये । सितच्छत्रादौ ॥ परिच्छदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यतेवा । वर्हप्रधान्ये । अच्०घञ्वा ॥
परिभवः । पुं० अनादरे ॥ यथा। क्षन्तव्याद्विजजातयः परिभवेप्येतद्वचः पालनात्पीतः कुम्भसमुद्भवेनमुनिनाकिंजातमेतावता । मर्यादांयदिलङ्घतेविधिवशाद्यस्मिन्जनो वारिधिस्त्रैलोक्यंसचराचरंग्रसतियः कस्तत्रकुम्भोद्भवः ॥ परौ भुवोऽवज्ञानड्०घञ्भावेऋदोरप् ॥ स

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

र्वतोभवने ॥

परिभावः । पुं० अनादरे । परिभवे ॥ परौभुवोऽवज्ञानइतिभावेघञ् । वृद्धिः ॥

परिभावुकः । त्रि० तिरस्कुर्वति ॥ लष्पतेत्यादिनोकञ् ॥

परिभाषणम् । न० सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोहिद्विविधः । गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकश्च । आद्योयथा । महाकुलस्यभवतः किमुचितमिदमिति । द्वितीयस्तुबन्धकीसुतस्यभवतउचितमेवेदमिति । तत्रयोद्वितीयःसपरिभाषणशब्दार्थः ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नियमे ॥ आलापे ॥

परिभाषा । स्त्री० परिष्कृतेभाषणे । पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि । प्रज्ञप्तौ । शैल्याम् ॥ अनियमनिवारकेन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषेतिलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ इ० शक्तिवादेगादाधरीटीका ॥

परिभूः । पुं० ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्युपरिभवनात्० परिसर्व्वतोभवति । भू० । क्विप् ॥

परिभूतः । त्रि० परिभवान्विते । अनादृते । अवमते । अवमानिते ॥ परिभूयतेस्म । भू० । क्तः ॥

परिभूयमानः त्रि० अनादरानुभवक-

र्त्तरि ॥ यथा ॥ येबालभावेनपठन्ति विद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ताः । तेवृद्धकालेपरिभूयमानाः सन्दह्यमानाः शिशिरेयथाब्जाइति ॥

परिभोगः । पुं० उपभोगे ॥ परिभोजनम् । भुज० । घञ् ॥

परिभ्रमः । पुं० सर्वतोभ्रमणे ॥

परिभ्रमणम् । न० पर्यटने ॥ धनाशापुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणम् ॥

परिभ्रामणम् । न० हस्तादिषुगृहीत्वापरितश्चालने ॥

परिमण्डलः । त्रि० बर्त्तिले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न० । परमाणौ ॥

परिमण्डलितः । त्रि० बिवर्तिते ॥ वर्त्तुलीकृते ॥

परिमलः । पुं० बिमर्दने । कुङ्कुमादिमर्दने ॥ बिमर्दोत्थगन्धे । अतिमनोहरगन्धे ॥ जनमनोहरेसुरतादिविमर्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगन्धे । सुरतोपमर्दविकसच्छरीररागादिसौरभे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे । इ० श० ॥ परिमलनम् । मलधारणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगन्धे ॥

परिमाणम् । न० आढककुडवादौपरिच्छेदके । सर्वतोमाने ॥ आरोहपरिणाहाभ्यांस्वगताभ्यांयेनकाष्ठादिनिर्मितेनव्रीह्यादिपरिमीयतेतत्

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परिमिलित :

परिमाणंप्रस्थादिरित्यर्थ : । परि : सर्वतोभावे । यथोक्तम् । परिमाणन्तुसर्वत । इति ॥ न्यायमतेतुमानव्यवहारासाधारणकारणे । पृथिव्यादिनवद्रव्यवर्त्तिनि ॥ तच्चतुर्विधम् । अणुमहत्दीर्घमह्रस्वंचेतिभेदात् । यथोक्तंभाषापरिच्छेदे । परिमाणंभवेन्मानव्यवहारस्यकारणम् । अणुदीर्घंमहद्ध्रस्वमितितच्चे दृईरित : ॥ अनित्ये तदनित्यं स्यान्नित्ये नित्यमुदाहृतम् । सङ्ख्यात : परिमाणाच्च प्रचयादपिजायते ॥ अनित्यं द्व्यणुकादौतु सङ्घाजन्यमुदाहृतम् । परिमाणंघटादौतुपरिमाणजउच्यते ॥ प्रचय : शिथिलाख्योय : संयोगस्तेनजन्यते । परिमाणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशत: ॥ इति ॥ परिमीयतेपरिच्छिद्यते येनतद् ॥

परिमार्ज्जनम् । न० परिशोधने ॥ खाद्यविशेषे । मधुमस्तके ॥ यथा । मधुतैलघृतैर्मध्ये वेष्टिता:समिताश्च या : । मधुमस्तकमुद्दिष्टं तस्याख्या परिमार्ज्जनमितिशब्दचन्द्रिका ॥

परिमित : । त्रि० परिमाणविशिष्टे । परिच्छिन्ने । एतावति । इतना इ० भाषा० युक्ते ॥ परितोमित : ॥

परिमिलित: । त्रि० व्याप्ते । समन्तात्सङ्गते ॥

परिवत्सर :

परिमृष्ट : । त्रि० व्याप्ते ॥

परिमेय : । त्रि० परिमातुंयोग्ये ॥ माङ् । अचोयत् । ईद्यति । गुण: ॥ परिमिते ॥

परिमोच : । पुं० मलत्यागे ॥ परितो मोचणे ॥

परिमोषी । त्रि० परिमोषणशीले । चौरे ॥

परिरब्ध : । त्रि० गृहीते ॥ आलिङ्गिते ॥

परिरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिष्वङ्गे । बाहुभ्यांनिष्पीडने ॥ परिरम्भणम् । रभ० । घञ् । रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

परिरम्भित : । त्रि० आलिङ्गिते । रचिते ॥

परिवत्सर : । पुं० वत्सरे ॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा । शकाब्दात्पञ्चभिर्हृतेय : शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेण संपरिद्वदाअनुद्वापूर्वकवत्सर संज्ञका : वत्सराभवन्ति । यथोक्तम् । शकाब्दात्पञ्चभि : शेषात्समाद्यादिषुवत्सरा : । सम्परीदानुपूर्वाश्च तथोद्वापूर्वकामता : ॥ परिपूर्वेत यादानंयवानांचद्विजोत्तमा : । इ० ति विष्णुधर्मोत्तरम् ॥ परितोवसन्त्यचायनर्त्वादय : । वस० । सपूर्वाच्चिदितिसर : । सस्यार्द्धधातुकइति सस्यत : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परिवर्जनम् । न० मारणे॥ परित्यागे॥ यथा । गोप्योनदोषोमथुराङ्गनानांधूर्त्तस्यकृष्णस्यहिरीतिरेषा । विपर्ययोयेनकृतः स्वपित्रोरुस्योपपत्नीपरिवर्ज्जनंकिम् ॥ वृजीवर्ज्जने । ल्युट् । परितोवर्ज्जनम् ॥ कुभार्याञ्चकुमित्रञ्चकुराजानंकुसौहृदम् । कुबन्धुञ्चकुदेशञ्चदूरतः परिवर्ज्जयेत् ॥ ब्राह्मणंवालिशंक्षत्रमयोद्वारंविशंजडम् । शूद्रमक्षरसंयुक्तं दूरतःपरिवर्ज्जयेत् ॥

परिवर्त्तः । पुं० नैमेये । विनिमये ॥ कूर्मराजे ॥ प्रवर्त्तने ॥ पलायिते । युगान्ते ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ् ॥ ग्रन्थविच्छेदे ॥ अपवर्त्तने ॥

परिवर्त्तनम् । न० परिहाने । परिवर्ते । विनिमये । परेतना इ० भा० ॥ इतस्ततोभ्रमणे ॥(***(*)*(*)

परिवर्त्तिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्ते मेढ्रजातेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

परिवर्त्तितः । त्रि० निवर्त्तिते ॥

परिवर्त्ती । त्रि० विनश्वरे ॥ संसारः परिवर्त्तीतिप्रसिद्धम् ।

परिवर्त्तिनी । स्त्री० विष्टुतिप्रभेदे ॥

परिवर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये ॥ परिच्छदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यतेवा । वर्हप्राधान्ये । पचाद्यच्० घञ्वा ॥

परिवर्हणम् । न० आराधने ॥

परिवसथः । पुं० ग्रामे ॥ परितोवसन्त्यत्र । वस० । उपसर्गेवसेरित्थः ॥

परिवहः । पुं० परावहवायोरुपरिस्थितेसप्तवाय्वन्तर्गतसप्तमवायौ ॥

परिवादः । पुं० परदोषकथने । अपवादे । निन्दायाम् ॥ यथा ॥ सततसुलभदैन्यैनिःसुखेजीवलोकेयदिमप्रपरिवादात्प्रीतिमाप्नोतिकश्चित् । परिवदतुयथेष्टंमत्समक्षंतिरोवाजगतिहिवहुदुःखेदुर्लभः प्रीतियोगइति ॥ वीणावादनवस्तुनि ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् ।

परिवादकः । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥

परिवादी । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥ परिवादविशिष्टे ॥

परिवादिनी । स्त्री० सप्ततन्त्रीयुक्तायांवीणायाम् । सतरसिया० इ० भा० ॥ परिवदतिस्वरान् । वद० । सुपीतिणिनिः ॥ परिवादविशिष्टायाम् ॥

परिवापः । पुं० पर्युप्तौ । वपने ॥ जलस्थाने ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ परिवपनमस्यनेनअत्रवा । ट्युव्० । भावेघञ्हलश्चेतिवा ॥

परिवापनम् । न० मुण्डने ॥ हेतुमण्णिजन्ताद्यपेर्ल्युट् ॥

परिवापितः । त्रि० मुंडिते ॥ परि

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वाप्यतेस्म । मुण्डनार्थोचवपिर्ध्वन्तः । क्तः ॥

परिवारः । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे ॥ परिवार्यतेनेन परिवारणंवा । घञ् ॥

परिवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परीवाहे । समधिकजलस्रोपायैर्निष्कासने ॥ परिवहन्त्येभिः । वह० । हलश्चेतिघञ्उपसर्गस्यघञ्मोतिपक्षे दीर्घाभावः यद्वा परिवहनम् । भावेघञ् ॥

परिविण्णः । पुं० परिवित्तौ ॥ यथा । ज्येष्ठेऽनिविष्टे कनीयान्निर्विषन्परिवेत्ताभवतिपरिविण्णोज्येष्टः परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाता परिकर्तायाजकः तेएतेसर्वेपतिताइत्युद्वाहतत्त्वम् ॥

परिवित्तिः । योग्ये दारपरिग्राह्येतस्य ज्येष्ठे । परिवेत्तुरनूढेज्येष्ठे भ्रातरि परिवर्ज्जनंविन्दतिलभते । विद्लृ० । क्तिच् ॥ परिवित्तिः परीवेत्ता यायचपरिविद्यते । सर्वेतेनरकंयान्तिदातृयाजकपञ्चमाः इ० मनुः ॥

परिवीतः । त्रि० परितोवेष्टिते । संवृते ॥ व्याप्ते ॥

परिवृंहणम् । न० समृद्धौ ॥

परिवृंहितः । त्रि० परिपूर्णे ॥ वृंहेःक्तः

परिवृक्णः । त्रि० छिन्नहस्ताद्यवयवे ॥

परिवृढः । त्रि० अधिपे । प्रभौ ॥

परिवर्हतिवृंहतिवा । वहबृहिवृद्धौ कर्त्तरिक्तप्रत्ययः ॥ प्रभौपरिवृढइतिनकारहकारयोर्लोपोनिष्ठातकारस्यढत्वञ्चनिपात्यते ॥

परिवृतः । त्रि० आवृते । समन्ताद्वेष्टिते । व्यवहारान्नृपःपश्येत्सभ्यैःपरिवृतोऽन्वहम् ॥ परिसर्वतोभावेनवृतः ॥

परिवृत्तः । त्रि० सर्वतः प्रसृते ॥

परिवृत्तिः । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । परिवृत्तिर्विनिमयोयोर्थानांस्यात्समासमैः । परिवृत्तिरलङ्कारइति ॥ उदाहरणंयथा । लतानामेतासामुदितकुसुमानांमरुदयंमतंलास्यंदत्त्वाश्रयतभृगमामोदमसममूलतास्त्वधन्यानामहहदृशमादायसहसाददत्याधि व्याधिभ्रमरुदितमोहव्यतिकरम् ॥ अत्रप्रथमेर्द्धेसमेनसमस्यद्वितीयेउत्तमेनन्यूनस्य ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृपसंग्रहारेस्त्रीकृत्यदारुणनिनादवतः प्रहारान् । दृष्ट्वारिवीरविसरेणवसुन्धरेयंनिर्विप्रलभ्यपरिरंभविधिर्विवेतीर्णा ॥ अत्रन्यूनेनोत्तमस्य ॥ विवृत्तौ ॥ परिवित्तावितिहट्टः ॥

परिवेत्ता । पुं० ज्येष्ठेऽनूढे दारपरिग्राहिणिकनीयसि ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्यजेस्थिते । परिवेत्तासविज्ञेयः परिवित्तिस्तुपूर्वजः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परिविन्दतिज्येष्ठंपरित्यज्यभार्याम् अग्निहोत्रंवालभते । विद्लृलाभे ल्युट्चौशंसिवदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥

परिवेदनम् । न० विवाहे ॥ अग्न्याधाने सर्वतोभावेनज्ञाने ॥

परिवेदनीया । स्त्री० अनूढज्येष्ठतत्कनिष्ठेनविवाहितायाम् ॥

परिवेदनी । स्त्री० परिवेत्तुः स्त्रियाम् ङी० हेमचन्द्रः ॥

परिवेशः । पुं० वेष्टने ॥ परिधाने ॥ परितोविशति । विश० । घञ् ॥ परिधौ ॥

परिवेषः । पुं० भोजनार्थमन्नादीनांपरिवेषणे ॥ परिविषेर्भावेघञ् ॥ परिवृतौ ॥ परिधौ । चन्द्रसूर्ययोरुत्पातभूतरश्मिमण्डले ॥ अत्राहवराहमिहिरः सम्मूर्छितारवीन्द्वोःकिरणाःपवनेनमण्डलीभूताः । नानावर्णाकृतयोदृश्यन्तेव्योम्नितन्वभ्रे ॥ तेषांसंज्ञान्तराण्याह । तेरक्तनीलपाण्डुरकापीताभाभशबलहरिशुक्लाः । इन्द्रयमवरुणनिर्ऋतिश्वसनेशपितामहाभ्रकृताः ॥ धनदः करोतिसेचकमन्योन्यगुणाश्रयेणचाप्यन्ये । प्रविलीयतेमुहुर्मुहुरल्पफलः सोपिवायुकृतः ॥ वस्तुवशेनफलमाह । चापशिखिरजततैलक्षीरजलाभःस्वकालसम्भूतः । अविकलवृत्तःस्निग्धः परिवेषःशिवसुभिक्षकरः ॥ सकलगगनानुचारीनैकाभःक्षतजसन्निभोरूक्षः । असकलशकटशरासनशृङ्गाटकवत् स्थितःपापः ॥ शिखिगलसमेतिवर्षंबहुवर्णेनृपबधोभयंधूम्रे । हरिचापनिभेयुद्धान्यशोककुसुमप्रभेचापि ॥ वर्णेनैकेनयदाबहलःस्निग्धःक्षुराभ्रकाकीर्णः । स्वर्त्तीसद्यो वर्षंकरोतिपीतश्चदीप्तार्कः ॥ दीप्तमृगविहङ्गरुतः कलुषःसन्ध्याचयोत्थितोतिमहान् । भयकृत्तडिदुल्काद्यैर्हतोनृपंहन्तिशस्त्रेण ॥ प्रतिदिनमर्कहिमांशोरहर्निशंरक्तयोर्नरेन्द्रवधः । परिविष्टयोरभीक्ष्णं लग्नास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥ सेनापतेर्भयकरोद्विमण्डलोनातिशस्त्रकोपकरः । क्षिप्रभृतिशस्त्रकोपंबुवराजभयंनगररोधम् ॥ * ॥ विशेषमाह । वृष्टिस्थ्यूहेणमासेनविग्रहोवाग्रहैर्दुर्भनिरोधे । होराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षेवाशुभो राज्ञः ॥ * ॥ परिवेषमध्यगतानांग्रहाणांफलमाह । परिवेषमण्डलगतोरवितनयः क्षुद्रधान्यनाशकरः । जनयतिच वातवृष्टिंस्थावरकृषिकृन्निहन्ता च । भौमः कुमारबलपतिसैन्यानांविद्रवोग्निशस्त्रभयम् । जीवेपरिवेषगतेपुरोहितामात्यनृपपीडा ॥ मन्त्रिस्थावरलेखक परिव

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

द्विश्चन्द्रजेसुवृष्टिश्च । शुक्रेयायित्व-
त्रियराज्ञीपीडाप्रियश्चान्नम् ॥ बु-
दनलमृत्युनराधिपशस्त्रेभ्योजायतेभ
यंकेतौ । परिविष्टेगर्भभयंराहौव्या
धिर्नृपभयञ्च ॥ * ॥ द्व्यादिषुयहे
षुमध्यगतेषुफलमाह । युद्धानिवि
जानीयात्परिवेषाभ्यन्तरेद्वयोर्ग्रह
यो : । दिवसकृत : शशिनोवाचु-
द्वृष्टिभयंचिषुप्रोक्तम् ॥ यातिचतु
र्षुनरेन्द्र : सामात्यपुरोहितोवशंम
त्यो : । प्रलयमिवविद्विजगत : प
श्चादिषुमण्डलस्थेषु ॥ * ॥ अथता
राग्रहाणांवापृथक्परिविष्टानांफल
माह । ताराग्रहस्यकुर्यात्पृथगेवस-
मुत्थितोनरेन्द्रवधम् । नक्षत्राणाम
थवायदिकेतोर्नोदयोभवति ॥ * ॥
तिथिक्रमेणपरिवेषफलान्याह । वि
प्रक्षत्रियविट्शूद्रहाभवेत्प्रतिपदा-
दिषुक्रमश : । श्रेणीपुरकोषाणांप-
श्चम्यादिष्वशुभकारी ॥ युवराज-
स्याष्टम्यांपरतस्त्रिषुपार्थिवस्यदोषक
र : । पुररोधोद्वादश्यांसैन्यक्षोभस्त्र-
योदश्याम् ॥ नरपतिपत्नीपीडांपरि
वेशोभ्युत्थितश्चतुर्दश्याम् । कुर्यात्तु
पञ्चदश्यांपीडांमनुजाऽधिपस्यैव ॥
* ॥ परिवेषलेखावर्णेनशुभाशुभमा
ह । नागरकाणामाभ्यन्तरस्थिता-
यायिनाञ्चबाह्यस्था । परिवेषमध्य-
रेखाविज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् ॥ रक्त:

श्यामोरूक्षोभवतिचयेषांपराजयस्ते
षाम् । स्निग्ध : श्वेतोद्युतिमान्ये
षांभागोजयस्तेषामिति ॥ * ॥ अ-
पिच । दिनकरपरिवेष : पूर्वयामे-
तुपीडा० दिनकरपरिवेषोद्वद्वियुद्धं
द्वितीये ॥ दिनकरपरिवेष : क्षेम-
मायुस्तृतीयेदिनकरपरिवेष : सर्व
नाशश्चतुर्थे ॥ दिवासूर्येपरिवेषोरा-
त्रौचन्द्रेयदाभवेत् । एकस्मिंश्चेद्दहो
रात्रेतदानश्यतिपार्थिव : ॥ एतेन-
विधिनानित्यंसप्ताहंपरिविष्यते ।
सर्वभूतविनाश : स्यात्तस्मिन्नुत्पा
तदर्शने ॥ परितोविष्यतेऽनेन । वि
ष्लृव्याप्तौ । घञ् ॥

परिवेषक : । चि० अन्नादिपरिवेषण
कर्त्तरि ॥ सयथा । स्नातश्चन्दनच
र्चित : सुवसन : सखीप्रसन्नानन :
स्पष्टात्मासुभग : प्रसन्नहृदय : श्री
कान्तपूजारत : । स्वामिस्नेहपर :
सुपाकनिपुण : प्रौढोवदान्य : शु-
चिर्विप्रोवापरिवेषकस्तुकुलजश्चान्यो
पिवाभूपते : ॥ स्त्री० । परिवेषि
का ॥ यथा । स्नाताविशुद्धवसनान
वधूपिताङ्गीकर्पूरसौरभमुखीनयना
भिरामा । बिम्बाधराशिरसिवह्नसु
गन्धपुष्पामन्दस्मिताचितिभृतांपरि
वेषिकास्यात् ॥

परिवेषणम् । न० भोजनार्थमन्नादे :
पात्रेसमर्पणे । परोसना० इ० भा० ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तत्प्रकारोयथा । पुरस्तादविमलं-
पात्रंसुविस्तीर्णंमनोहरम् । स्थापि
तंपीठकेशुभेनाभिदेशसमुन्नते ॥ त-
च्चभक्तंपरिन्यस्तंमध्यभागेसुसंयतम् ।
सूपंसर्पिः पलंशाकंपिष्टमन्नन्तुमत्स्य
कम् ॥ स्थापितंदक्षिणेपार्श्वेभुञ्जा
नस्ययथाक्रमम् । प्रजेहाद्यादवा :
सर्वेपानीयंपानकंपय : ॥ चोष्यंस-
म्यानकंलेह्यंसव्यपार्श्वेनिधापयेत् ।
सर्वानिचुविकारांश्चपक्वान्नंपायसंद-
धि ॥ पुरत : स्थापयेद्भोक्तुर्द्वयो :
पङ्क्त्योस्तुमध्यत : । एवंविज्ञायम
तिमान्परिवेषप्रकल्पनम् ॥ ततो-
र्होभवतिप्राज्ञ : सम्यक्सम्परिवेषि
तुम् ॥ * ॥ अथश्राद्धेपरिवेषणेम-
नु : । पाणिभ्यान्नूपसङ्गृह्यस्वयम-
न्नस्यवर्द्धितम् । विप्रान्तिकेपितॄन्ध्या
यन्श्वनकैरुपनिक्षिपेत् ॥ अन्नस्येति
तृतीयार्थेषष्ठी । वर्द्धितं०पूर्णंपिठ-
रानिपात्रम् । उपनिक्षिपेत्वाह्मणा
नांसमीपेपरिवेषणार्थंमत्त्वरयास्था
पयेत् । तथाचपाकस्थाल्याआकृष्य
प्रथमंभोजनपात्रेनदेयम्किन्तुस्था
ल्यादिकंपाणिभ्यांपात्रसमीपेभूमौ
संस्थाप्यपश्चात्पाणिभ्यांपात्रान्तरि
ताभ्यांश्राद्धेपरिवेषयेत् । उभाभ्या-
मपिपाणिभ्यामाकृष्यपरिवेषयेत्०
इतिमत्स्यपुराणात् । यत्तु श्राद्धेपरि
वेषणन्तुदक्षिणपाणिमात्रेणैवाऽङ्गा

नभिधानादितिमैथिलोक्तं तन्न । ए-
केनपाणिनादत्तं शूद्रादत्तं नभक्षयेदि
त्यादिपुराणीयेनएकपाणिदत्तशूद्रा
दत्तभक्षणनिषेधेनतन्माचपरिवेष-
णस्यापिनिषिद्धत्वात्पाणिभ्यामपि
पात्रान्तरितंकृत्वादेयम् । हस्तद-
त्तास्वयेस्नेहालवणंव्यञ्जनानिच ।
दातारंनोपतिष्ठन्तेभोक्तामुङ्क्तेच-
किल्बिषम् ॥ तस्मादन्तरितंदेयंप-
र्णेनाथतृणेनवा । प्रदद्यान्नतुहस्तेन
नायसेनकदाचन ॥ इतिवशिष्टवच
नेनसामान्यतोऽभिधानात् । पित्र-
र्थतिरङ्गिण्यामप्येवम् । मनु : ।
गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतं
मधु । विन्यसेद्यत्नत : सम्यक्भूमा
वेवसमाहित : ॥ आमिषंपानपात्र
स्थभोक्तुर्दक्षिणतोन्यसेत् । भक्ष्यभो-
ज्यञ्चविविधंमूलानिचफलानिच ॥
हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभी
णिच । उपनीयचतत्सर्वंशनकै :
सुसमाहित: ॥ परिवेषयेत्प्रयतोगु
णान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ गुणान्उ
पकरणानिभूमावेवनतुव्यञ्जनादि-
पात्राणिअन्नादिपात्रोपरिनिक्षिपेत्
॥ इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥

परिवेष्टित : । त्रि० परिक्षिप्ते । परि-
स्कृते । परिते ॥ परितोवेष्टित : ॥

परिवेष्टा । त्रि० परिवेषणस्यकर्त्तरि ॥
परिवारे ॥

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परिशङ्कनीय :

परिव्याध : । पुं० अम्बुवेतसे ॥ द्रुमोत्पले ॥ परिविध्यते । व्यधताडने । घञ् ॥ परिविध्यतिवा । ग्याद्व्यधेतिण : ॥

परिव्रज्या । स्त्री० तपस्यायाम् ॥ इ०-ई० ॥

परिव्राट्०ड् । पुं० भिक्षौ । कर्मन्दिनि । पारासरिणि । मस्करिणि ॥ तल्लक्षणंयथा । सर्वारम्भपरित्यागोभैक्षाश्यंवृक्षमूलता । निष्परिग्रहताऽद्रोह : समतासर्वजन्तुषु ॥ प्रियाप्रियपरिष्वङ्गेसुखदु : खाविकारिता । सबाह्याभ्यन्तरंशौचंसुखदु : खाविकारिता ॥ सर्व्वेन्द्रियसमाहारोधारणाध्याननित्यता ॥ भावसंशुद्धिरित्येषपरिव्राड्वर्य उच्यते ॥ इतिगरुडपुराणम् । परित्यज्यसर्वंव्रजति । व्रज० । परौव्रजे : ष : पदान्तइतिक्विप्०दीर्घश्चपदान्तविषयेषत्वञ्च ॥

परिव्राजक : । पुं० सन्यासिनि ॥ परिव्रजति । व्रज० । ण्वुल् ॥

परिव्राजि : । स्त्री० श्रावण्यामोषधौ ॥

परिशङ्कनीय : । त्रि० सर्वतोभावेनशङ्काविषये ॥ यथा । शास्त्रंसुचिन्तितमपिप्रतिचिन्तनीयंखाराधितोऽपिनृपति : परिशङ्कनीय : । अङ्केस्थितापियुवति : परिरक्षणीयाशास्त्रेनृपेचयुवतौचकुतोविशित्त्वम् ॥

परिश्रम :

परिशासनम् । न० भृत्यादिप्रेरणे । आकारणपूर्वकभृत्यादिप्रेषणे ॥ शासु० । ल्युट् ॥

परिशिष्टम् । न० परिशेषविशिष्टे । अवशिष्टार्थबोधकेग्रन्थे ॥ त्रि० । अवशिष्टे ॥ परित : शिष्ट : ॥

परिशीलनम् । न० श्रुत्यादिविचारे ॥

परिशीलित : । त्रि० अभ्यस्ते ॥

परिशुष्कम् । न० मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥ यथा । स्विन्नंयत्कृद्घृतेदर्व्यामुद्धरालोड्यभर्ज्जितम् । माक्षयादधिसिंधूत्थरामठैलापरिप्लुतम् ॥ मरिचार्द्रकसंयुक्तंसुगन्धिद्रव्यवासितम् । गतद्रवंसुधातुल्यंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ अपिच । मांसंबहुघृतैर्भृष्टंसिक्तञ्चेक्षाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यैःसमायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ इ० ॥ त्रि० सर्वतोनीरसे ॥ निर्मांसे ॥ परित : शुष्कम् ॥

परिशेष : । पुं० प्रसक्तप्रतिषेधेऽन्यत्राप्रसङ्गाच्छिष्यमाणेसम्प्रत्यये ॥ परिशिष्यते । शिष्लृविशेषणे । घञ् ॥

परिशोध : । पुं० परिशोधने । सर्वतोभावेनशुद्धौ ॥ परित : शोध : ॥

परिशोष : । पुं० सर्वतोभावेनशुष्कतायां ॥

परिश्रम : । पुं० श्रमे । क्लमे ॥ क्लेशे । प्रयासे । परिश्रान्तौ ॥ परित:श्रम: ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तंयत्प्रकल्प्यते। तादृगन्यव्यपोहाय परिसङ्ख्यातुसास्मृता ॥ प्रमाणान्तरावगतमपिवस्तुशब्देनप्रतिपादितम्प्रयोजनान्तराभावात्सदृशबस्त्वन्तरव्यवच्छेदायत्पर्यवस्यतिसाभवेत्परिसङ्ख्या ॥ अत्रकथनंप्रश्नपूर्वकंतदन्यथाचपरिदृष्टंतथोभयत्रव्यपोह्यमानस्यप्रतीयमानतावाच्यत्वञ्चेतिचत्वारोभेदा :। क्रमेणोदाहरणम् । किमासेव्यंपुंसांसविधमनवद्यंद्युसरित : किमेकान्तेध्येयंचरणयुगलंकौस्तुभभृत :। किमाराध्यंपुण्यंकिमभिलषणीयञ्चकरुणायदासक्त्याचेतोनिरवधिविमुक्तौप्रभवति ॥ किम्भूषणंसुदृढमत्रयशोनरत्नंकिंकार्यमार्यचरितंसुकृतंनदोष :। किंचतुरप्रतिहतंधिषणाननेचंजानातिकस्त्वदपर : सदसद्विवेकम् ॥ कौटिल्यंकचनिचयेकरचरणाधरदलेषुरागस्ते। काठिन्यंकुचयुगलेतरलत्वंनयनयोर्वसति ॥ भक्तिर्भवेनविभवेव्यसनंशास्त्रेनयुवतिकामास्ते । चिन्तायशसिनवपुषिप्राय : परिदृश्यतेमहतामिति ॥

परिसङ्ख्यानम् । न० गणनायाम् ॥

परिसङ्ख्याविधि :। पुं० उभयोश्चयुगयत्प्राप्तावितरव्यावृत्तिपरेविधौ॥ यथा । पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइति । इदंहिवाक्यंनपञ्चनखभक्षणपरम् ।

तस्यरागत: प्राप्तत्वात् । नापिनियमपरम्पञ्चनखभक्षणस्ययुगयत्प्राप्ते : पक्षेऽप्राप्त्यभावात्। अतइदम पञ्चनखभक्षणनिवृत्तिपरमितिभवतिपरिसङ्ख्याविधि :। साचद्विविधा। श्रौतीलाक्षणिकीच । तत्र अत्रैवावयववतीतिश्रौतीपरिसङ्ख्या । एवकारेणपवमानातिरिक्तस्तोत्रव्यावृत्तेरभिधानात्। पञ्चपञ्च नखाभक्ष्याइतितुलाक्षणिकीइतरनिवृत्तिवाचकपदाभावात्। अतए वैषाचिदोषग्रस्ता । दोषत्रयञ्च । श्रुतहानि : अश्रुतकल्पनाप्राप्तबाधश्चेति । तदुक्तम् । श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात् । प्राप्तस्यबाधइत्येवंपरिसङ्ख्याचिदूषणेति ॥ श्रुतस्यपञ्चनखभक्षणनिवृत्ते : कल्पनात्प्राप्तस्यचपञ्चनखभक्षणस्य बाधनादिति । अस्मिंश्चदोषत्रयंशब्दनिष्ठंप्राप्तबाधस्त्वर्थनिष्ठइतिदिक् ॥

परिसमाप्ति :। स्त्री० निश्चये ॥

परिसर :। पुं० पर्यन्तभूमौ । नदीनगरपर्वतादेरुपान्तभूमौ ॥ परित : सरन्त्यत्र । सृगतौ । पुंसीतिघ : ॥ मृत्यौ । विधौ ॥ दैवे ॥

परिसरणम् । न० सर्वतोगमने ॥ सृगतौ । ल्युट् ॥

परिसरा । स्त्री० नाड्यां ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परिस्पन्दनम्

परिसर्प्पः । पुं० परिक्रियायाम् । परिजनादिनावेष्टने ॥ परिसमन्तात् सर्पणम् । सृप्लृगतौ । घञ् ॥

परिसर्प्पणम् । न० प्रसरणे ॥ परिसर्प्पे ॥

परिसर्य्या । स्त्री० परीसारे । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । स्त्री० । परिचर्यापरिसर्यामृगयाटाद्यानामुपसङ्ख्यानमितिशप्रत्ययोयक्गुणौचनिपातनात् ॥

परिसीमा । स्त्री० इयत्तायाम् ॥ परित :सीमा ॥

परिस्कन्दः । पुं० पराचिते । परपुष्टे ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर् । प० अच् । परेश्चेतिपत्वेषत्वाभावः ॥

परिस्तरणम् । न० आच्छादने ॥

परिस्तोमः । पुं० गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णे । कुथे ॥ परिस्तूयते । ष्टुञ् । अर्त्तिस्तुस्तिति मन् ॥ यद्वा । परिगतः स्तोमोऽत्र वर्णस्तोमत्वात् । यत्क्रियायुक्ताइति परेःस्तौतिंप्रतिअनुपसर्गत्वान्नषः ॥

परिस्पन्दः । पुं० कुसुमप्रकरादेः पत्रावल्यादेश्चरचनायाम् ॥ शिखास्थमाल्ये ॥ परिवारे ॥ परिस्पन्दनम् । स्पदि० । भावे अधिकरणेवा घञ् ॥

परिस्पन्दनम् । न० सर्वतोभावेनकम्पने ॥

परीक्षणम्

परिस्पन्दमानः । त्रि० सर्वतोभावेन कम्पमाने ॥

परिस्फुटः । त्रि० प्रसिद्धावयवार्थे ॥

परिस्फुरितः । त्रि० प्रकाशिते ॥

परिस्रुत् । स्त्री० वरुणात्मजायाम् । मदिरायाम् ॥ परितः स्रवति । स्रु० । क्विप्तुकौ ॥

परिस्रुतः । त्रि० स्यन्ने । स्रवयुक्ते ॥ परितः स्रूयतेस्म । स्रु प्रस्रवणे । गत्यर्थेतिक्तः ॥

परिस्रुता । स्त्री० वारुण्याम् । मदिरायाम् ॥ परितःस्रवति । स्रु० । क्विप् । तुक् । भागुरिमते । टाप् ॥ यद्वा । परितः स्रूयतेस्मलोकैः । स्रु० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

परिहापितः । त्रि० त्याजिते ॥

परिहारः । पुं० अनादरे ॥ परिक्रियतेऽनेनात्रवा । हृञ् । घञ् । उपसर्गस्येति पाक्षिकोदीर्घाभावः ॥

परिहार्य्यः । पुं० वलये ॥ त्रि० । त्याज्ये ॥

परिहासः । पुं० नर्मवाक्ये । परीहासेठट्टा इतिभाषा ॥ परिहसनम् । हसेहसने । घञ् ॥

परीक्षकः । त्रि० निरूपके । कारणिके ॥ शास्त्रपरिशीलनप्राप्तबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपादके ॥ परीक्षते । ईक्षदर्शने । ण्वुल् ॥

परीक्षणम् । न० परीक्षायाम् । राज्ञा

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

धर्मकामार्थभयैरमाल्या देर्भावतत्त्व निरूपणे । यथा । भेदोपजापा वुप धाधर्मार्द्यैर्यत्परीक्षणम् । इति ॥ सर्वतोभावेनदर्शने ॥ संशय्यपूर्वपक्ष निराकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापने ॥ परित : ईक्षणम् ॥

परीक्षा । स्त्री० विचारणायाम् ॥ परि तईक्षणमनया । ईक्ष० । गुरोश्चेत्य: । टाप् ॥ दिव्ये ॥

परीक्षित् । पुं० नृपविशेषे ॥ अभिम न्यु सुते । विष्णु राते ॥ सयुधिष्ठि रानन्तरंकलियुगस्यारम्भे चक्रवर्त्ती-राजावभूव । सएवलोकविख्यात : परीक्षिदितियत्प्रभु : । पूर्वदृष्ट-मनुध्यायन् परीक्षेतनरेष्विह ॥

परीक्षित: । पुं० परीक्षिति । अभिमन्यु पुत्रे नृपे ॥ यथा । परिक्षीणेषुवंशे षुजातोयस्माद्वर:सुत: । तस्मात्परी क्षितोनाम विख्यात: पृथिवीतले इ० देवीभागवतम् ॥ त्रि० । सञ्जा तापरीक्षायस्यता० इतच् ॥

परीक्ष्यकारी । त्रि० सम्यग्धेतुभिर्विम र्श्यकरणशीले ॥

परीत : । त्रि० परिवेष्टिते ॥ व्याप्ते ॥

परीतत् । त्रि० सर्वतोभावेनविस्तृ-ते ॥

परीप्सा । स्त्री० त्वरायाम् ॥ अयादा नेपरीप्सायामितिदर्शनात् ॥ प्राप्तु मिच्छायाम् ॥ पर्याप्तुमिच्छायाम्

परीप्सु : । त्रि० जिज्ञा सौ॥ आप्नो-॥ ते : सन्नंतादुप्रत्यय : । आप्ज्ञपृ-धामीदितीकार : । अचलोपोभ्या-सस्येत्यभ्यासलोप : ॥

परीभाव : । पु० तिरस्क्रियायाम् अनादरे ॥ परीभुवोवज्ञानइति०-भावेघञ् । वृद्धि: । उपसर्गस्यघञी तिदीर्घ : ॥

परीरम् । न० फले ॥ पृणाति । पृपा-लनपूरणयो : । कृशृपृकटिपटिशौ टिभ्यइरन् ॥

परीरण : । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ प-ट्टशाटके ॥ इतिमेदिनी ॥

परीरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिर-म्भे ॥

परीवर्त्त : । पु० प्रतिदाने । निमये । नैमेये ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावे घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥

परीवाद : । पुं० अपवादे । निन्दा-याम् ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् । उप सर्गस्यघञीतिदीर्घ : । विद्यमान दोषस्याभिधानंपरीवाद : । अवि-द्यमानदोषाभिधानंनिन्देतिविवे-क : ॥ यथा । परीवादस्तथ्योभवतु वितथोवापिमहतांतथाप्युच्चैर्धाम्नां हरतिमहिमानंजनरव : तुलोत्तीर्ण स्यापिप्रकटनिहताशेषतमसोरवे-स्ताडक्तेजोनहिभवतिकन्यांगतव-त : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परीवापः । पुं० पर्युप्तौ ॥ सलिलस्थाने परिवारे ॥ परिवपनम् अनेनाचवा । टुवप्० । भावेघञ् हलश्चेतिवा । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परिवारः । पुं० परिजने ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे । शोभाजनके उपकरणे छत्रचामरादौ । सभ्यजनादौच ॥ परिवार्यते ऽनेनपरिवारणंवा । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परीवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परिवाहे ॥ परिवहन्त्यनेभिः । वहः । हलश्चेतिघञ उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घः ॥ परिवहनम् । भावेवा० घञ् ॥ महीभृद्योग्यवस्तुनि

परीष्टिः । स्त्री० अन्वेषणायाम् ॥ इषेरनिच्छार्थस्यपरैर्वेतिपक्षेक्तिन् । परिचर्य्यायाम् ॥ प्राकाम्ये ॥ परीसारः परिसर्य्यायाम् । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । स्त्रः । घञ् उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

परीहारः । पुं० अवज्ञायाम् । अनादरे ॥ परिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिपक्षिकोदीर्घः ॥

परीहासः । पुं० द्रवेकेलौ । नर्म्मणि ॥ परिहसनम् । हसे० । घञ् । पाक्षिकोदीर्घः ॥

परुः । पुं० वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । बाहुलकादुः ॥

परुत् । अ० पूर्ववत्सरे । गतवर्षे ॥

पूर्वस्मिन्वत्सरेइत्यर्थे । सद्यःपरुदितिपूर्वस्यपरभावः उत्० च । संवत्सरे ॥

परुत्तनः । त्रि० पूर्ववर्षभवे ॥ परुद्भवः । चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

परुद्वारः । पुं० घोटके ॥

परुष् । पुं० पर्वणि ॥ यत्परुषिदिनमितिश्रुतौपरुषिपर्वणीत्यर्थात् ॥

परुषम् । न० निष्ठुरवाक्ये ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ परूषफले ॥ न० । तिलकवृक्षे ॥ त्रि० कर्बुरे ॥ रूक्षे ॥ निष्ठुरोक्तौ । परेषांदेशजातिकुलविद्याशिल्परूपवृत्त्याचारपरिच्छदशरीरकर्मजीविनांप्रत्यक्षदोषवचनम् परुषमितिवदन्ति ॥ पक्षान्यत्क्रोधसन्तापत्रासससञ्जननंवचः । परुषंतच्चविज्ञेयंयच्चान्यच्चतथाविधम् ॥ चतुष्पन्निलुप्ताच्चंचण्डालंब्राह्मणेच । प्रशंसानिन्दनंद्वेषत्परुषान्नविशिष्यतेइतिदेवलः ॥ परुषवचनानामेवपरोक्षसुदाहरणमपवादइत्याहः ॥ निष्ठुरवाग्युक्ते ॥ पिपर्त्तिपूर्यतिअलंबुर्ङ्किरोति । पॄ० । पृनहिकलिभ्यउषच् ॥

परुषा । स्त्री० वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ ओजः प्रकाशकैर्वर्णैः परुषाख्यास्मृतापरा ॥ वामनादिमतेगौडीय्ये या ॥

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परुः । न० ग्रन्थौ । वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पॄपालनपूरणयोः । अर्त्तिपॄवपीत्युस् ॥

परूषम् । न० फलवृक्षभेदे । अल्पाऽस्थिनि । नीलचर्मणि । परुसाइति च फालसा० इतिचभाषा० ॥

परूषकम् । न० परूषे ॥ परूषकंकषायाम्लमामंपित्तकरंलघु । तत्पक्वंमधुरंपाकेशीतंविष्टम्भिवृंहणम् ॥ हृद्यंतृट्पित्तदाहास्रज्वरक्षयसमीरहृदितिभावप्रकाशः ॥

परेण । अ० परतोर्थे ॥ विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

परेतः । पुं० सूतान्तरे ॥ त्रि० । मृते ॥ परंलोकम्इतः ॥ परादूरमितोवा ॥

परेतरः । त्रि० आत्मीये । अवञ्चके ॥ परादितरः ॥ स्वामिकार्यार्थमितरेषांभेदके ॥ परान्विपक्षान्इतरयतिभेदेनआत्मसात्करोति । तत्करोतीतिण्यन्तात्कर्म्मण्यण् ॥

परेतराट् । पुं० धर्मराजे । पितृपतौ । यमे ॥ परेतेषुमृतेषुराजते । राजृ० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । जान्तः ॥

परेद्यवि । अ० परस्मिन्नहनि ॥ सद्यः परुदित्यादिनापरस्मादेद्यव्यहनिनिपात्यते ॥

परेपम् । त्रि० परापे ॥ परागताआपोयत्र । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योपईदित्यत्रअवर्णान्ताद्वेत्युक्तेः पाक्षिकईत् ॥

परेष्टुका । स्त्री० वहुसूत्याम् । वह्वपत्यायाङ्गवि ॥ परमिच्छतिपरैरिष्यतेवा । वा०तुः । स्वा० कः ॥

परैधितः । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । औदासीन्येनपरपुष्टे ॥ परैरेधितः सम्वर्द्धितः ॥

परोक्षः । पुं० तपस्विनि ॥ त्रि० । इन्द्रियाविषये । अप्रत्यक्षे ॥ परोक्षमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ अत्राहुः । परोभावः परस्याक्षेपरोक्षेलिटि दृश्यताम् । उत्वंवादेः परादक्ष्णः सिद्धंवास्मान्निपातनात् ॥ अस्मात्परोक्षेलिडितिनिर्द्देशात् ॥

परोक्षम् । अ० इन्द्रियाविषये ॥ वृत्तिविषयेऽक्षिशब्दइन्द्रियमात्रपरः । अक्ष्णः परमितिविग्रहेशरदादिषुप्रतिपरेतिसमासान्तविधानसामर्थ्यादव्ययीभावः । परोक्षेलिडितिनिपातनात्परस्यौकारादेशः ॥ पारस्करादित्वात्सुडित्यप्याहुः ॥ श्रीभोजस्तुपरार्थेपरश्शब्दंमन्यते ॥

परोपकारः । पुं० परस्यपरेषांवाउपकृतौ । अन्यसम्बन्धिहिते । दधीचिनापुरागीतः श्लोकश्चश्रूयतेभुवि । सर्वधर्ममयः सारः सर्वधर्मज्ञसम्मतः ॥ परोपकारः कर्त्तव्यः प्राणैः कण्ठगतैरपि । परोपकारजंपुण्यंतुल्यंक्रतुशतैरपीतिपाद्मोत्तरख

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

खंडे २२ अध्याय : ॥

परोवरीण : । त्रि० योहिपरांश्चअव-रांश्चअनुभवतितस्मिन् ॥ परोवरपर-म्परपुत्रपौत्रमनुभवतीतिख : । अ वरस्यादेरुत्त्वंनिपात्यते । गुण : ॥

परोवरीयान् । त्रि० उत्तरमुत्तरंश्रेष्ठाद पिश्रेष्ठे ॥ पुं० । परम्परंवरीयस्तु गुणवतिप्राणे ॥

परोष्णी । स्त्री० तैलपायिकायाम् । मुखविष्ठावागुलिकादिनामिकाया म्। चटिकाविशेषे । परंशत्रु उष्णं यस्या: । गौ०ङी ॥

पर्क्कटि : । स्त्री० प्लक्षवृक्षे ॥

पर्क्कटी । पुं० प्लक्षवृक्षे । जटिनि ॥ कमण्डलुतरौ ॥ पाकरि० इतिभा षा ॥

पर्क्कटी । स्त्री० प्लक्षवृक्षे । पाकरि० इ० भा० प्र० ॥ पूगादेर्नूतनेफले ॥ पृच्यते पृची० । वा० कट : । गौ० ङीष् ॥

पर्ज्जनी । स्त्री० दारुहरिद्रायाम्॥ पि पर्त्ति । पृ० विच् । परचासौजनी च ॥ परम्पालकंस्वास्थ्यंजनयति वाजनी० ॥ ण्यन्त: । कर्मण्यण् ॥

पर्ज्जन्य : । पुं० मेघशब्दे ॥ धनदम्बु दे ॥ शक्रे ॥ पिपर्त्ति । पर्षतिवा । पृ० । पृषुसेचनेवा । पर्जन्य इ० साधु: ॥ वृष्ट्यात्मकेदेवे ॥ पर्जन्योनाम वृ ष्ट्युपकरणाभिमानिनी देवताविशे

ष इतिछान्दोग्यभाष्यम् ॥ मेघसा मान्ये ॥ यज्ञाङ्गवतिपर्जन्य: ॥ सूर्ये ॥ स्वगोभिर्भोक्तुमारेभेपर्ज्जन्य : का लआगते ॥

पर्ज्जन्यहर्ष : । पुं इन्द्रे ॥

पर्ज्जन्या । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥

पर्ण : । पुं० वातपोथे । पलाशे । किंशुके । ढाक० इ० भा० ॥ ॥ पिपर्त्ति । पृ० । धापृवस्यज्यति भ्योन : ॥ यद्वा ॥ पर्णयति पर्णह रितभावे । अच् ॥ न० । पत्रे ॥ ताम्बूले ॥ यथा । अनिधायमुखे पर्णं पूगंखादयतेनर: । मतिभ्रंशो दरिद्र:स्यादन्तेनस्मरतेहरिम् ॥

पर्णकृच्छ्र: । पुं० पत्रकृच्छ्रव्रते ॥ यथा । पर्णोदुम्बरराजीवविल्वपत्रकुशोदकै:। प्रत्येकंप्रत्यहाभ्यस्तै: पर्णकृच्छ्रउदा हृत: ॥ इतिगरुड़पुराणम् ॥

पर्णखण्ड : । पुं० बनस्पतौ ॥ ताम्बू लैकांशे ॥

पर्णचोरक : । पुं० चोरकनामगन्ध द्रव्ये ॥

पर्णध्वत् । त्रि० पर्णध्वंसकर्त्तरि ॥

पर्णनर: । पुं० पित्रादिश्वास्थ्यलाभेदा हार्थंतत्प्रतिनिधिभूतशरपलाशपत्र रचितोर्णातन्तुवेष्टितयवपिष्टलिप्तन राकारेपुत्तलके ॥

पर्णभेदिनी । स्त्री० प्रियङ्गौ

पर्णभोजन: । पुं० छागले ॥ पर्णानि

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पर्ई:

भोजनंयस्य ॥ त्रि० । पत्रभक्षके ॥
पर्णमाचाल : । पुं० कर्मरङ्गवृक्षे ॥
पर्णमृग : । पुं० वानरादिमृगगणविशेषे ॥ यथा । वनौकोबृक्षमार्जार वृक्षमर्कटिकादय : । एतेपर्णमृगा : प्रोक्ता : सुश्रुताद्यैर्महर्षिभि : ॥ स्मृता : पर्णमृगावृष्याश्चक्षुष्या: शोषिणेहिता: । श्वासार्शकासशमना: सृष्टमूत्रपुरीषका इतिभावप्रकाश:॥
पर्णलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥
पर्णवल्ली । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥
पर्णशाला । स्त्री० उटजे । मुनिगृहे ॥ पर्णनिर्मिताशाला । शाकपार्थिवादि : ॥
पर्णसि : । पुं० पङ्क्तौ । पद्मे ॥ जलगृहे ॥ पृणोति । पृप्रीतौ । सानसिवर्णसि पर्णसीत्यादिनाऽसिप्रत्यय : पृणोतेर्नुक्च ॥
पर्णाशन : । पुं० घने । मेघे ॥
पर्णास : । पुं० स्वल्पपत्रतुलस्याम् । कठिञ्जरे ॥ पर्णान्यस्यति । अस्तु० । कर्मण्यण् ॥ यद्वा पर्णैरसति । अ सदीप्तौ । पचाद्यच् ॥
पर्णी । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥
पर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥
पर्णीटजम् । न० उटजे । पर्णशालायाम् ॥
पर्द : । पुं० अपानोत्सर्गे । कुत्सितशब्दे । गुदरवे ॥ पर्दते ॥ पर्द० ।

पर्ण्यटुमः

प० अच् ॥
पर्दनम् । न० पर्दे । पाद० इ०भा० ।
पर्ण्य : । पुं० पङ्क्तुपीठे । येनकाष्ठेन पङ्क्तुश्चरतितस्मिन्काष्ठे ॥ पर्ण्यगतौ । हलश्चेतिकरणे घञ् ॥ न० । नवतृणे ॥ गृहे ॥ विपर्त्ति । पृ० । खष्यशिल्पशष्येत्यादिनापप्रत्ययान्त: साधु : ॥
पर्ण्यट : । पुं० पितपापड़ा० इ० भा० भेषजान्तरे । कवचे । तिक्ते ॥ पर्पटोवरतिक्तश्चस्मृत : पर्पटकश्चस : । कथित: पांशुपर्यायस्तथा कवचनामक : ॥ पर्पटोहन्तिपित्तास्रभ्रमतृष्णाकफज्वरान् । सङ्ग्राही शीतलस्तिक्तोदाहनुद्दातलोलघु : इतिभावप्रकाश : ॥ पापड़० इ०भा० पिष्टप्रभेदे ॥ धूमसीरचिताहिङ्गु हरिद्रालवणैर्युता : ॥ सर्जिकाजीरकाभ्याञ्चतनूकृत्यचवेल्लिता : ॥ पर्पटास्ते सदङ्गारभृष्टा : परमरोचका : । दीपना : पाचनारूक्षागुरव : किञ्चिदीरिता: ॥ मौद्गाश्चतद्गुणा: प्रोक्ता विशेषाल्लघवोहिता : । चणकस्यगुणैर्युक्ता : पर्पटाश्चणकोद्भवा: ॥ स्नेहभृष्टास्तुतेसर्वे भवेयुर्मध्यमागुणैरितिभावप्रकाश : ॥
पर्ण्यटक : । पुं० कवचे । तिक्ते । पर्पटे ॥
पर्ण्यटुम : । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पर्पटी । स्त्री० सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ पिष्टप्रभेदे । पापड़ी० इ० भा० ॥ उत्तरदेशभवसुगन्धिद्रव्ये । पपरी० इ० भा० । रज्जन्याम् । चक्रवर्त्तिन्याम् ॥ अस्यागुणा यथा । पर्पटी तुवरातिक्ताशिशिरावर्णकृल्लघुः । विषव्रणहरीकण्डूकफपित्तास्रकुष्ठनुत् ॥

पर्परीकः । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ भूपे ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । ॠपॄवृज्यांदेरुक्चाभ्यासस्येतिईकन् । धातोर्द्वित्वंरुक्चाभ्यासस्य ॥ वेदभाष्येतुपॄपालन पूरणयोरस्य निपातनमिदमाश्रित्यस्तोतॄणां पालक० इ० व्याख्यातं ॥

पर्परीणः । पुं० पर्णस्यशिरायाम् ॥ द्यूतकम्बजे ॥ पर्ण चूर्णरसे ॥ न० पर्वणि ॥ इतिमेदिनी ॥

पर्प्पिकः । पुं० पङ्गौ ॥ खञ्जे ॥ पर्पंण चरति । पर० ॥ स्त्री पर्प्पिकी ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

पर्फरीकम् । न० किसलये ॥ स्फुरति । स्फुरस्फुरणे । पर्फरीकादयश्चेतिईकन्धातोपर्फरादेशश्च ॥ यद्वा । धातोर्द्वित्वम्० उकारस्याकारःसलोपः रुक्चाभ्यासस्य । वेदभाष्येतु त्रिफलाविशरणेस्यनिपातनमाश्रित्यशचूर्णां विदारयितेतिव्याख्यातम्।

पर्य्यङ्कः । पुं० मञ्चे । मांचा० इ० भाषा ॥ पल्यङ्के० पलङ्गः इ०भाषाद्वय्याम् । ऋषीणामासने ॥ पर्य्यस्तिकायाम् खाट० भा० ॥ परितोऽङ्क्यते । अकिलच्चणे घञ् ॥

पर्यङ्कपादिका । स्त्री० कोलशिंव्याम् ॥

पर्य्यक् । चि० परितोर्थे ॥

पर्य्यटनम् । न० भ्रमणे । ब्रज्यायाम् । अटाख्याम् । फिरना० इ० भाषा अट० परिपूर्वः । भावेल्युट् ॥

पर्य्यनुयोगः । पुं० जिज्ञासायाम् ॥ इतिहलायुधः ॥ दोषविशेषे ॥

पर्यनुयोज्योपेक्षणम् । न० निग्रहस्थानप्राप्तस्यनिग्रहे ॥ निग्रहस्थानंप्राप्तवतोऽनिग्रहःनिग्रहनिग्रहस्थानानुद्भावनमित्यर्थः । यच्चत्वनेकनिग्रहस्थानपाते एकतरोद्भावनंतच्चनपर्यनुयोज्योपेक्षणम् । अवसरेनिग्रहस्थानोद्भावनत्त्वावच्छिन्नाभावस्यैवतत्त्वात् । ननुवादिनाकथमिदमुद्भाव्यंस्वकौपीनविवरणस्यायुक्तत्त्वादिति चेत्सत्यम् । मध्यस्थेनैवेदमुद्भाव्यम् । वादेचस्वयमुद्भावनेऽप्यदोषः ॥

पर्यन्तः । पुं० अन्त्यसीमायाम् । प्रान्तदेशे ॥ परितोऽन्तः ॥ समीपे ॥

पर्य्यन्तभूः । स्त्री० नदीनगरादिसमीपभूमौ । परिसरे ॥ पर्य्यन्तेभूः ॥

पर्यन्तिका । स्त्री० गुणभंशे ॥

Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पर्य्यय : । पुं० व्यतिक्रमे । क्रमोल्लङ्घने । शास्त्रतोलोक व्यवहाराच्चप्राप्तस्यार्थस्यपरित्यागे । अतिपाते । उपात्यये ॥ पर्ययणम् । इण् गतौ । एरच् ॥

पर्य्ययणम् । न० अश्वसज्जायाम् । जीन०इ०भाषा०पलानइतिच ॥

पर्य्यवसानम् । न० चरमे ॥ षोन्तककर्मणि ॥ पर्यवपूर्व : । ल्युट् ॥

पर्य्यवसित : । त्रि० पर्य्यवसानप्राप्ते ॥

पर्य्यवस्था । स्त्री० विरोधने ॥ पर्य्यवस्थानम् । ष्ठा० । आतश्चेत्यङ्० ॥

पर्य्यवस्थाता । त्रि० शत्रौ । विरोधिनि ॥ पर्य्यवतिष्ठति । ष्ठा० । तृच् ॥ पर्यवरोद्धरि ॥

पर्यवस्थानम् । न० विरोधे ॥ ष्ठा० । ल्युट् ॥ सर्वतोभावेनावस्थितौ ॥

पर्य्यश्रु : । त्रि० परिगतानन्दवाष्पे ॥

पर्य्यस्त : । त्रि० पतिते । स्रस्ते । ढैपडा०इतिभा० ॥ हते ॥ परितोऽस्त : ॥ परिवृत्ते । सर्वत: प्रसृते ॥ क्षिप्ते ॥

पर्य्यस्तिका । स्त्री० खट्वायाम् ॥

पर्य्याचान्तम् । न० एकपङ्क्तिस्थान्अन्यानवमन्ययत्रान्नेभुज्यमानेकेनचिदाचमनंक्रियतेतदन्नंपर्याचान्तमुच्यते ॥

पर्य्याणम् । न० पल्ययने । घोडेकापलान०इ०भा० ॥ बङ्काग्रभागे० इ०त्रि०शे० ॥

पर्य्याधाता । पुं० आहिताग्नौकनिष्ठे ॥ यथा । सोदर्येतिष्ठतिज्येष्ठेअग्न्याधानंकरोतिहि । तयो : पर्याहितोज्येष्ठ : पर्याधाताकनिष्ठक: ॥

पर्य्याप्तम् । न० यथेष्टे । निकामे ॥ निवारणे ॥ त्रि० । तृप्ते ॥ शक्ते ॥ कार्यकारणदक्षे ॥ परिमिते ॥ आप्लृव्याप्तौ । परिपूर्व : । भावे०क्त : ॥ प्राप्तौ ॥ तृप्ताविति मेदिनिकर : ॥

पर्य्याप्ति : । स्त्री० प्रकामे ॥ प्राप्तौ ॥ रक्षणे । मारणोद्यतस्यनिवारणे ॥ पर्यापनम् । पर्याप्नोतिस्त्राणार्थ : । क्तिन् ॥ सामर्थ्ये ॥ स्वरूपसम्बन्धविशेषे ॥ सचसर्वेषामेवपदार्थानांविशिष्टबुद्धिनियामक : । पदार्थभेदेननाना । यथा । पर्याप्तिश्चायमेकोघटइमौद्वावित्त्यादिप्रतीतिसाक्षिक : स्वरूपसम्बन्धविशेषइतिदीधिति : । समवायेनगुणे गुणस्यासत्त्वेपिचत्वारोगुणाइत्त्यादिप्रतीत्त्यागुणादिषुसङ्ख्यादिमत्त्वनियामकोपितादृशसम्बन्ध: । इतिसामान्याभावेजगदीश : । द्वितीयवादेगदाधरभट्टाचार्यश्च ॥

पर्याय : । पुं० प्रकारे ॥ अवसरे ॥ क्रमे । आनुपूर्व्याम् । परिपाट्याम् । अनुक्रमे । वारी०इ०भा० ॥ निर्माणे ॥ द्रव्यधर्मे ॥ क्रमेणैकार्थवाचका : शब्दा : पर्याया : इतिविजय

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पर्याय :

रचित : ॥ सम्पर्कविशेषे ॥ येनसहयत्सम्पर्क : सम्बन्धस्तेनसहतत्पर्याय : । यथा । समानं कुलभावच्छदानादानन्तर्यैवच । तयोर्वंशसमानंहिपर्यायश्चप्रचक्षते ॥ इतिकुलदीपिका ॥ अलङ्कारवि० । यथा। एकंक्रमेणानेकस्मिन्पर्याय : । एकं वस्तुक्रमेणानेकास्मिन्भवतिक्रियतेवासपर्याय : । क्रमेणोदाहरणम् । श्रोणीभारस्त्यजतितनुतांसेवतेमध्यभाग : पद्भ्यांभुक्ताम्बरलगतय : संश्रितालोचनाभ्याम् । धत्तेवक्त्र : कुचसचिवतामद्वितीयश्चवक्रम्तद्गाचाणांगुणविनिमय : कल्पितोयौवनेन ॥ यथावा । नन्वाश्रयस्थितिरियंतवकालकूटकेनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टा ॥ प्रागर्णवस्यहृदयेहषलच्मणोयकण्ठेऽधुनावससिवाचिपुन : खलानाम् ॥ यथावा । विम्वौष्ठएवरागस्तेतन्विपूर्वमदृश्यत । अधुनाहृदयेष्वेषमृगशावाक्षिदृश्यते ॥ रागस्यवस्तुतोभेदेपिएकतयाध्यवसितत्त्वादेकत्त्वमविरुद्धम् ॥ तत्ताणसिरिसहोअररअणाहरणस्मिहिअअमेक्करसम् । विम्वाहरेपिआणंनिवेसिअंकुसुमवाणेन ॥ * ॥ तत्तेषांश्रीसहोदररत्नाभरणेहृदयमेकरसम् । विम्वाधरेप्रियाणांनिवेशितुंकुसुमवाणेनेतिसंस्कृतम् ॥

पर्याय :

श्रीसहोदररत्नंकौस्तुभ : आभरणंयस्यतस्मिन्विष्णौएकरसमेकतानन्तत्तेषांपातालवासिनामसुरणामितिचंडीदासहृदयम् । कुसुमवाणेनप्रियाणांकान्तानांविम्वसदृशेऽधरेविनिवेशितमित्यनेकत्रस्थितौप्रयोजकनिर्देशाङ्गेद : ॥ अन्यस्तोन्यथा । अनेकमेकस्मिन्क्रमेणभवतिक्रियतेवासोन्य : । क्रमेणोदाहरणम् । मधुहिमरुचिरंवच : खलानाममृतमहोप्रथमंपृथुव्यनक्ति । अथकथयतिमोहहेतुमन्तर्गतमिवहालहलंविषंतदेव ॥ तद्गेहंनतभित्तिमन्दिरमिदंलब्धावकाशंदिव : साधेनुर्जरतीनदन्तिकरिणामेताघनाभाघटा : । सच्चुद्रोमुशल:ध्वनि : कलमिदंसङ्गीतकंयोषितामाश्चर्यं दिवसैर्द्विजोयमियतींभूमिंसमारोपित : ॥ अत्रैकस्यैवहानोपादानयोरविवक्षितत्वान्नपरिवृत्ति : ॥ * ॥ अपिचलक्षणान्तरम् । क्रमेणैकमनेकस्मिन्नाधारेवर्ततेयदि । एकस्मिन्नथवानेकंपर्यायालङ्कृतिर्मतेति ॥ पर्ययणम् । इण् । परावनुपात्ययइणइतिघञ् । व्यत्ययेपि ॥ यथा । प्राप्त: पर्यायकालोव इतिब्रह्माभ्यभाषतइति ॥ पर्यायशयनम् । न० उपशाये । विशाये । प्रहरिकादीनांपर्यायेणक्रमेणशयनम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पर्यायोक्तम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ पर्यायोक्तंविनावाच्यवाचकत्वेन व-स्तुयत् ॥ वाच्यवाचकभावव्यतिरि क्तेनावगमनव्यापारेणयत्प्रतिपादनं तत्पर्यायेणभङ्ग्यन्तरेणकथनात्प र्यायोक्तम् । उदाहरणम् । यंप्रेच्य चिररूढापिनिवासप्रीतिरुज्झिता मदेनैरावणसुखमानेनहृदयेहरेः ॥ अत्रैरावणशक्रौमदमानमुक्तौजाता वितिव्यङ्ग्यमपिशब्देनोच्यते । ते नयदेवोच्यतेतदेवव्यङ्ग्यंयथातुव्यङ् ग्यंनतथोच्यतेयथागविशुक्लेचलति दृष्टेगौः शुक्लश्चलतीति विकल्पोय देवदृश्यतेतदेवविकल्प्ययति० नतुय थादृष्टंतथा० यतोभिन्नासंसृष्टत्वेनदृ ष्टंभेदसंसर्गाभ्यांविकल्प्ययति ॥

पर्य्यासित : । त्रि० पर्य्यावर्त्तिते ॥

पर्य्याहारः । पुं० बीवधे । उभयतोबद्ध शिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठविशेषे । कां बडइतिबङ्गीइतिचभा० ॥ परित आहृ्रियतेऽनेन ॥

पर्य्याहितः । पुं० योऽग्नेऽग्न्याधानंकरो तितस्यज्येष्ठे ॥ यथा । सोदर्येतिष्ठ ज्येष्ठेअग्न्याधानंकरोतिहि । त योः पर्य्याहितोज्येष्ठः पर्याधाताक निष्ठकः ॥

पर्य्युदञ्चनम् । न० उद्धारे । ऋणे ॥ परितउद्च्यते । अञ्चु० । क्त्यल्यु टइतिकर्मणिल्युट् ॥

पर्य्युदस्तः । त्रि० पर्युदासविशिष्टे । वि ध्यन्वयिभेदात्मकनञर्थयुक्ते ॥

पर्युदासः । पुं० प्रतिषेधभेदे ॥ प्राधा न्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेऽप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदेनन ञ् ॥ सामान्यशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यै वपर्युदासत्वम् ॥ यथा । अमावास्या याम्पितृभ्योदद्यात् रात्रौश्राद्धं नकु र्वीत । अत्रश्राद्धकरणे रात्रेः पर्युदा सः ॥ परिसर्वतोभावेनउदास्यतेवि धिर्यत्रसपर्युदासइतिगौडाः ॥

पर्युपयुक्तः । त्रि० समाप्ते ॥ यथा । आगमकालेनैवास्या युःकृत्स्नंपर्य्युप युक्तंस्यादितिमहाभाष्यम् । आगम कालेनविद्याग्रहणकलेन । अस्य-विद्यार्थिनः । पर्य्युपयुक्तंसमाप्तमिति तदर्थः ॥

पर्युषितम् । त्रि० रात्र्यन्तरितपक्वान्ने । व्युष्टे । बासी० इ० भाषा० ॥ यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितञ्चयत् । उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंताम सप्रियमितिभगवद्गीता ॥

पर्य्येषणा । स्त्री० अन्वेषणायाम् । ढूढणाइतिढूढइतिचभा॥ अन्यांप र्येषणांचर ॥ तर्कादिनायथाबोधित धर्माद्यन्वेषणे ॥ इषगत० क्ति० । इषआभीक्ष्ण्ये क्रया० । आभ्यांपरे र्वेतिपक्षेयुच् । टाप् ॥

पर्ब्बकम् । न० ऊरुपर्वणि । घौंटूइति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

जानू इतिच भा० ॥

पर्व्वकारी । पुं० धनाढ्यलोभेनअपर्वसु अमावास्याक्रियावर्त्तके ॥

पर्व्वगामी । पुं० पर्वसु स्त्रीगामिनि ॥

पर्व्वतः । पुं० महीध्रे । शिखरिणि । क्ष्माभृति । अहार्य्ये । गोत्रे । गिरौ ॥ पर्व्वाणिसन्त्यत्र । तपपर्व्वमरुद्भ्याम् ॥ यद्वा । पर्व्वति । पर्वपूरणे । भृमृदृशियजिपर्व्विपच्यमितमिनमिहयिभ्योऽतच् ॥ विंशतिश्रेष्ठपर्वता यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोनीलपर्वतः ॥ श्वेतश्चभृङ्गवान् मेरुर्माल्यवान्गन्धमादनः ॥ महेन्द्रोमलयः सह्यः शुक्तिमान्ऋक्षवानपि । विन्ध्यश्चपारियात्रश्चकैलासो मन्दिरस्तथा ॥ लोकालोकोमहांस्तेषु तथैवोत्तरमानसः । एतेविंशतिविख्याताः पर्वतास्तस्यषांवराः ॥ पादपे । वृक्षे ॥ शाकप्रभेदे ॥ पावदा इ० गौ० भा० प्र० मत्स्यविशेषे ॥ देवर्षिविशेषे ॥

पर्व्वतकाकः । पुं० द्रोणकाके ॥

पर्व्वतजः । पुं० गिरिसंभववस्तुनि ॥

पर्व्वतजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ सरिति । नद्याम् ॥ द्राक्षावि० । पहाड़ी० दाख इ० भा० ॥ पर्वतात्जाता । जनी० । पञ्चम्यामिति ङ : ॥

पर्वतृणम् । न० तृणविशेषे । तृणाढ्ये । मृगप्रिये ॥

पर्वतमोचा । स्त्री० अद्रिकदल्याम् ॥

पर्वतराजः । पुं० नगाधिराजेहिमाद्रौ । पर्वतानांराजा॥ राजेतिटच् ॥

पर्व्वतराजपुत्री । स्त्री० उमायाम्।दुर्गायाम्। यया । शक्रध्वजात्पञ्चयुतेदशाहेमूलर्क्षयुक्तासितसप्तमीयां । आरभ्यतस्यांदशमीञ्चयावत् प्रपूजयेत्पर्व्वतराजपुत्रीमिति ॥

पर्व्वतवासिनी । स्त्री० आकाशमांस्यां ॥ गायत्र्याम् ॥ काल्याम् ॥

पर्व्वताधारा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

पर्व्वतारिः । पुं० इन्द्रे ॥ पर्व्वतानामरिः ॥

पर्व्वतालयः । पुं० वानरे ॥ पर्व्वतआलयोयस्य ॥

पर्व्वताशयः । पुं० मेघे ॥

पर्व्वताश्रयः । पुं० शरभे ॥ त्रि० । पर्व्वतवासिनि ॥

पर्व्वश्रयदेशः । पुं० देशविशेषेषु ॥ तेयथा । अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्व्वताश्रयिणश्चये । निर्झराहंसवर्णाश्चकुपथाश्चपथाःखशाः ॥ कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णादर्भासमूहकाः । त्रिगर्त्तामण्डलाश्चैवकिरातास्त्वामरैः सह ॥ इ० तिमत्स्यपुराणम् ॥

पर्व्वतीयः । पुं० अचोटे ॥ पर्वतेभवः । विभाषामनुष्य इतिपक्षेकः ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नमनुष्यादौपर्वतोनिवासोऽस्य । पर्व्वताच्चेतिकः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पर्व्वधिः । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥

पर्व्व । न० उत्सवे । महे ॥ ग्रन्थौ ॥ प्रस्तावे ॥ लक्षणान्तरे ॥ दर्शप्रतिपदोःसन्धौ ॥ विषुवत्प्रभृतिषु ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ ग्रन्थसन्धौ ॥ यथा । महाभारतेऽष्टादशपर्वाणि । तानियथा आदिःसभावनविराटमथोद्यमश्चभीष्मोगुरूरविजमद्रवसौप्तिकश्च । स्त्रीपर्वशान्तिरनुशासनमश्वमेधव्यासाश्रमोमुषलयानदिवावरोहइतिमहाभारतटीका ॥ तिथिविशेषेषु ॥ चतुर्द्दश्यष्टमीकृष्णाअमावास्याचपूर्णिमा । पर्वाण्येतानिराजेन्द्ररविसङ्क्रमणंतथा ॥ पर्वति०पर्वतेवा । पर्वपूरणे । वा० कनिन् ॥ यद्वा । पिपर्त्तिपृणातिवा ॥ पॄ० । स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्योवनिप् ॥ क्षणे ॥

पर्व्वपुष्पी । स्त्री० रामदूतीवृक्षे ॥

पर्व्वपूर्णता । स्त्री० आयोजने । सम्भारे ॥ पर्व्वणःपूर्णत्वे ॥

पर्व्वमूला । स्त्री० श्वेतायाम् ॥

पर्व्वयोनिः । पुं० इक्ष्वादौ ॥ पर्व्वणियोनिरुत्पत्तिर्यस्य ॥

पर्व्वरुट् । पुं० पिण्डपुष्पे । दाड़िमे ॥

पर्व्ववल्ली । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥

पर्व्वसन्धिः । पुं० प्रतिपत्पञ्चदश्योरन्तरे ॥ पञ्चदशीशब्देनपूर्णिमाऽमावास्ययोर्द्वयोर्ग्रहणम् । अतएवपौर्णमास्याअमावास्यायावाशेषसार्द्धदण्डचतुष्टयम्प्रतिपदश्चप्रथमसार्द्धदण्डचतुष्टयं पर्वसन्धिरिति वृद्धाः ॥ सैंहिकेयोयदाराहुर्ग्रसतेपर्वसन्धिष्वितियमः ॥ पर्वणोःसन्धिः ॥

पर्व्वितः । पुं० पर्वतमत्स्ये ॥

पर्शुः । पुं० कुठारे । परशौ ॥ परंशत्रुंशृणाति । शॄहिंसायाम् । आङ्परयोःखनिशॄभ्यांडिच्चेतिकुः ॥ पृ० ॥ यद्वा । स्पृश्यते स्पृशसंस्पर्शने स्पृशेश्वण्शुनौपृचेति०शुन्० । पृ । आदेशश्च ॥

पर्शुका । स्त्री० पार्श्वास्थिनि । पांसु० इतिभाषा ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा । स्पृश० । स्पृशेःश्वण्शुनौपृच स्वार्थेकन् ॥ यद्वा पर्शुरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

पर्शुपाणिः । पुं० गणेशे । विनायके ॥

पर्शुरामः । पुं० जामदग्न्ये । परशुरामे ॥

पर्शूः । स्त्री० पर्शुकायाम् ॥ अप्राणिजातेरित्यूङ् ॥

पर्श्वधः । पुं० कुठारे । पर्सा० इ० भा० ॥ परश्वयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिडः । परश्वंदधाति । डुधाञ् । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥

पर्षत् । स्त्री० सभायाम् ॥ यथाह० याज्ञवल्क्यः । चत्त्वारोवेदधर्मज्ञाः पर्षत्त्रैविद्यमेववा । साब्रूतेयंसधर्मः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्यादेकोवाऽध्यात्मवित्तमः ॥ इति ॥ अन्यदप्युक्तंलक्षणंभविष्यपुराणे । द्विगुणाक्षत्रियाणान्तु वैश्यानांत्रिगुणास्मृता । चतुर्गुणातुशूद्राणांपर्षदुक्तामहात्मनामिति ॥ परितः सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं० क्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्त्वम् । वा०परेरन्तलोपः ॥ यद्वा । शॄदृभसोऽदिरितित्यदिप्रत्ययोबाहुलकात्पृषेरपि ॥

पर्षद्वलः । त्रि० परिषद्वले । सभासदि । सभ्ये ॥ पर्षदस्त्यस्य । रजःकृष्यासुतिपरिषदोवलजित्यत्र पर्षदित्यपिपाठाद्वलच् ॥

पलः । पुं० पलाने । शस्यहीनधान्यनाले । पराल० इ० भा० ॥

पलम् । न० आमिषे । मांसे ॥ उन्माने । कर्षचतुष्टये । मुष्टौ । प्रकुञ्चे । विल्वे ॥ तत्तुशास्त्रे तोलकचतुष्टयम् । वैद्यकेअष्टतोलकम् । लौकिकेसाष्टरक्तिद्विमाषकतोलकत्रितयम् ॥ यथा । पलन्तुलौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयंज्ञेयंज्योतिर्ज्ञैः स्मृतिसम्मतम् ॥ इतितिथितत्त्वम् ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारः पञ्चवापिप्रकीर्त्तिताः ॥ (**) ॥ विघटिकायाम् । घटिकाषष्टिभागैकभागे । षष्टिविपले ॥ पलदण्डयोः प्रमाणन्तु दशगुर्वक्षरोच्चारणकालः प्राणः षडात्मकैः । तैः पलंस्यात्तु तत्षष्ट्यादण्डइत्यभिधीयते ॥ तेनच । माकान्ते पक्षस्यान्ते पर्याकाशेदेशेस्वाप्सीः कान्तंवक्त्रंवृतंपूर्णंचन्द्रंमत्त्वारात्रौचेत् । क्षुत्क्षामः प्राटँश्चेतश्चेतोराहुः क्रूरःप्राद्यात् तस्माद्ध्वान्तेहर्म्यस्यान्तेशय्यैकान्ते कर्त्तव्या ॥ अस्यैकपाठात्पलम्षष्टिपाठाद्दण्डोभवति ॥ यथाहकालिदासः । गुर्वक्षराणामुदितञ्चषष्ट्यापलंपलानांघटिकाकिलैका । षष्ट्याघटीनांभदिनंतथार्यैस्तिथ्यैकयाचन्द्रमसोदिनंस्यादिति ॥ पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

पलक्या । स्त्री० पालङ्क्यशाके ॥ इ०रा० नि० ॥

पलगण्डः । पुं० लेपके । राज० इ० भा० ॥ पलंमांसंतत्तुल्येनमृदादिनागण्डतिवदनैकदेशमिवकरोति । गडिवदनैकदेशे । पचाद्यच् ॥

पलङ्कटः । त्रि० भयशीले । भीरौ ॥ इ० त्रि० ॥

पलङ्करः । पुं० पित्ते ॥ इति त्रि० ॥

पलङ्कषः । पुं० राक्षसे ॥ कणगुग्गुलौ ॥ पलङ्कषति । कषहिंसायाम् । मू०कः । तत्पुरुषइ० द्वितीयाया अलुक् ॥

पलङ्कषा । स्त्री० गोक्षुरके ॥ रास्नायाम् ॥ किंशुके ॥ गुग्गुलौ । मुण्डीर्याम् ॥ लाक्षायाम् ॥ क्षुद्रगोक्षुरके ॥ महाश्राव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ण्याम् ॥ मक्षिकायाम् ॥ टाप् ॥

पलप्रिय : । पुं० द्रोणकाके ॥ त्रि० । मांसादे ॥

पलभा । स्त्री० पलविभायाम् । विषुवत्प्रभायाम् ॥ साचमेषसङ्क्रमणादर्वाक्स्वपादाष्टदिनेमध्याह्ने द्वादशाङ्गुलजाछाया । यथोक्तंग्रहलाघवे । मेषादिकेसायनभागसूर्येदिनार्द्धजाभापलभाभवेत्सेति ॥

पलल : । पुं० राक्षसे । यातुधाने ॥ न० पङ्के ॥ मांसे ॥ तिलचूर्णे ॥ पललंतिलकल्कंस्यात् तिलचूर्णञ्चपिष्टक : । पललंमधुरंरुच्यंपित्तास्रबलपुष्टिदम् । इ० राजनिर्घण्ट : ॥ सैन्धवतिलचूर्णे । तिलकुट० इ०भा ॥ यथा । पललन्तु समाख्यातंसैन्धवन्तिलपिष्टकम् । पललंमलकृद्वृष्यंवातघ्नंकफपित्तकृत् ॥ वृंहणंगुरुवृष्यञ्चस्निग्धंमूत्रनिवर्त्तनम् ॥ पलति० पल्यतेऽनेनवा । पलगतौ । वृषादिभ्यश्चिदितिकल : ॥

पललज्वर : । पुं० पित्ते ॥ इतिहारावली० ॥

पललप्रिय : । पुं० द्रोणकाके ॥

पललाशय : । पुं० गण्डरोगे ॥

पलव : । पुं० प्लवे । पञ्जराखेटे । मत्स्यधारणोपाये । लोपो० इ०गौ० भाषा० ॥

पलशतम् । न० तुलायाम् ॥ पलानां शतम् ॥

पलाग्नि : । पुं० पित्ते ॥

पलाङ्ग : । पुं० शिशुमारे ॥

पलाण्डु : । पुं० सुकन्दके । मुखदूषणे । शूद्रप्रिये । रोचने । प्याज० इ०भा० ॥ पलाण्डुर्यवनेष्टश्चदुर्गन्धोमुखदूषक : । फरणोन्य : पलाण्डुस्तुलतार्कोद्रुर्द्रुमश्चस: ॥ इ०धन्वन्तरि : ॥ सुश्रुतस्तु । लशुनोदीर्घपत्रश्चपिच्छगन्धोमहौषधम् । फरणश्चपलाण्डुश्चलतार्कश्चापदारिका ॥ गृञ्जनंयवनेष्टश्चपलाण्डोर्दशजातय : ॥ इत्याह ॥ पलाण्डुस्तुगुणैर्ज्ञेयोरसोनसदृशोबुधै : ॥ स्वादुपाकरसोऽनुष्ण : कफकृन्नातिपित्तल : ॥ हरतेकेवलंवातंबलवीर्यकरोगुरुरिति भावप्रकाश : ॥ पलति । पलरक्षणे । बाहुलकात्आण्डुप्रत्यय : ॥

पलाद : । पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ पलमत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

पलादन : । पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ त्रि० मांसभक्षणशीले ॥

पलान्नम् । न० पाकराजेश्वरोक्तप्रकारे मांसादियुक्तसिद्धभक्ते । पलौदने । मांसौदने ॥

पलाप: । पुं० गजगंडे । हस्तिकपोले ॥

पयनम् । न० अपयाने । प्रद्रावे । भयादिनास्थानान्तरगमने । भागना० इ० भा०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पलायित : । त्रि० नष्टे । गृहीतदिशि । तिरोहिते । पलायनविशिष्टे ॥ इ० है० ॥

पलाल : । पुं० । न० । निष्फलेतृणादिकाण्डे । सस्यशूकधान्यनाले ॥ पलति पल्यतेवा । पलगतौ । तमि विशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपच्चिभ्य : कालन् ॥ पलमलतिवा । अल० । कर्मण्यण् ।

पलालदोहद: । पुं० आम्रवृक्षे । इति शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न० महत्पलालंपलाली तद्वति ॥ मत्वर्थे० प्रामादित्वात्न: । शाकीपलालीदट्टूणांह्रस्वत्वञ्च ॥

पलाली । पुं० महत्पलाले ॥

पलाश: । पुं० शब्दाम् ॥ राक्षसे ॥ मगधदेशे ॥ हरिते ॥ किंशुके । पर्णे । वातपोथे । याज्ञिके । ढाक० इ० भा० ॥ पलाशोदीपनोहृद्य : सरो ष्णोव्रणगुल्मजित् । कषाय : कटु कस्तिक्त : स्निग्धोगुदजरोगजित् ॥ भग्नसन्धानकृद्दोषघ्नघ्न्यर्श : कृमी न्हरेत् । तत्पुष्पंस्वादुपाकेतुकटु तिक्तंकषायकम् ॥ वातलंकफपित्तास्रकृच्छ्रजिद्ग्राहिशीतलम् । वट्टा हृशमनंवातरक्तकुष्ठहरंपरम् ॥ फलं लघूष्णंमेहार्श : क्रिमिवातकफापह म् । विपाकेकटुकंरूक्षंकुष्ठगुल्मोदरप्रणुत् ॥ न० । छदने । पर्णे । छदे ।

पत्ता० इ० भा० ॥ पलाशपत्रे ॥ शासने ॥ परिभाषणे ॥ त्रि० । हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यपत्रस्यायम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥ यद्वा । पलंमांसं० अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥ पलेमांसेआशायस्यवा ॥

पलाशक: । पुं शाख्याम् । किंशुकवृक्षे ॥

पलाशपर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

पलाशसार : । पुं० शाकवृक्षे ॥

पलाशाच्च : । पुं० नाड़ीहिङ्गुनि ॥

पलाशाख्य : । पुं० नाड़ीहिंगुनि ।

पलाशान्ता । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

पलाशी । पुं० वृक्षमात्रे ॥ पलाशानि सन्त्यस्य । अतइनि : ॥ राक्षसे ॥ चौरिवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री० लताविशेषे । पत्रवल्ल्याम् । अल्पपत्र्याम् ॥ शब्याम् ॥ काश्मीरेगन्धपलाशीतिप्रसिद्धे । कर्चूरप्रभेदे ॥

पलिक्नी । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ पलितमस्त्यस्या : । अर्० अच् । असितपलितयोर्न । छन्दसिक्नमेके० इत्येकोक्तेर्भाषायामपिअनयोस्तइत्यस्य स्थानेक्नइत्येषआदेशोभवति । नान्तत्वान्ङीप् ॥ गर्भिण्यांगवि ॥

पलिघ : । पुं० काचकलसे ॥ घटे ॥ प्राकारगोपुरे ॥ परिहणनम् । परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परौघइत्यप्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ङादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाकेशानांशौक्ल्ये ॥ फलतिफलनंवा । फलनिष्पत्तौ । ञिफलाविशरणे । नपुंसकेभावेक्त : । लोष्टपलितावितिसाधु ॥ फलेरितजादेश्चपोवा ॥ शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ केशपाशे ॥ केशशुक्लताहेतौरोगे ॥ तन्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृत: शरीरोष्माशिरोगत : । पित्तञ्चकेशान्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाधव : । अस्यचिकित्सा यथा । लोहचूर्णस्यकर्षन्तुदशार्द्धञ्चूतमज्जत : । धात्रीफलद्वयंपथ्यं द्वेतयैकांविभीतकम् ॥ पिष्ट्वालोहमयेभाण्डेस्थापयेन्निशिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्धन्ति पलितंनेहसंशय : ॥ दशार्द्धंपञ्चकर्षाणि ॥ काश्मर्यामूलमाद्दौसहचरकुसुमंकेतकस्यापिमूलंलौहंचूर्णंसभृङ्गंत्रिफलपलयुतंतैलमेभि:पचेद्य: । कृत्वालोहस्यभाण्डेचितितलनिहितंस्थापयेन्मासमेकंकेशा:काशप्रकाशाश्चपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भवन्ति ॥ त्रिफलानीलिकापत्रं भङ्गराजोऽयसोरज : । अवीमूत्रेणसंपिष्टं लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रकाश : ॥

पलिता । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ अस्ति पलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्ङीप्

तकारस्यनकारादेशश्चन ॥

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलाव० इ० भा० ॥ पलञ्चौदनञ्चअनयो: समाहार : ॥

पल्य : । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलमर्हति । तदर्हतीतियत् ॥

पल्यङ्क : । पुं० पर्यङ्के ॥ मञ्चे ॥ वृष्याम् ॥ पर्यस्तिकायाम् ॥ परितोऽञ्चते । अकिलच्चणे । घञ् । परेश्चघाङ्योरितिवालत्त्वम् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याणे । पलानइति भाषा० ॥ इ०हे० च० ॥ वल्लादन्तालिकापल्ययनमिति० त्रि० शे० ॥

पल्ल : । पुं० स्थूलकुसूलके । पालुइति मरा इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लव : । पुं० । न० । किसलये । नवपत्रे । प्रवाले ॥ पर्वपत्रादिसङ्घातेशाखाया : पल्लवोमत : इतिकोशान्तरम् ॥ पल्यते । सं० क्विप् । लूयते । लूञ्० । ऋदोरप् । पल्चासौलवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तरे ॥ अञ्जलौ ॥ शृङ्गारे ॥ अलक्तरागे ॥ षिङ्गे ॥

पल्लवक : । पुं० वेश्याधवे ॥ मत्स्यविशेषे ॥

पल्लवद्रु : । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्कुर : । पुं० तोक्मे । कोंपर० इ० भा० ॥

पल्लवाधार : । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविक : । त्रि० कामुके ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पल्लवितम् । त्रि० लाक्षारक्ते ॥ सपल्लवे ॥ तते । विस्तृते ॥ पल्लवा : सञ्जाताअस्य । ता० इतच् ॥

पल्लवी । पुं० द्रुमे ॥

पल्लि : । स्त्री० क्षुद्रग्रामे ॥ कुट्याम् ॥ कुटीसमूहे ॥

पल्लिका । स्त्री० गृहगोधिकायाम् ॥

पल्लिवाह : । पुं० तृणविशेषे ॥ पल्लिवाहोदीर्घतृण : सुपत्रस्ताम्रवर्णक : । अदृढ : शाकपत्रादि : पशूनामवलप्रद : ॥

पल्ली । स्त्री० अल्पग्रामे ॥ कुट्टन्याम् ॥ दक्षिणदेशप्रसिद्धे नगरविशेषे ॥ कुट्यमत्स्ये । विशम्बरायाम् । गृहगोधिकायाम् । छापकी इति० छिपकली०इतिच०भा० ॥ अस्यापतनफलमुक्तंज्योतिश्शास्त्रे । यथा । निपततियदिपल्लीदक्षिणाङ्गेनराणाम्स्वजनधनवियोगोलाभदावामभागे । उरसिशिरसिपृष्ठेकण्ठदेशेचराज्यंकरचरणहृदिस्थासर्वसौख्यंददातीति ॥ दिग्विशेषेतस्या : शब्दफलं यथा । वित्तंब्रह्मणिकार्यसिद्धिरतुलाशक्रेहुताशेभयम् । याम्यामग्निभयंसुरद्विषिकलिर्लाभ : समुद्रालये । वायव्यांवरवस्त्रगन्धसलिलंदिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यांमरणंध्रुवंनिगदितंदिग्लक्षणंखञ्जने ॥ज्येष्ठीरुतेक्षुतेप्येवमूचु : केचिच्चकोविदा इति० ॥ दिग्लक्षणंखञ्जनेयज्ज्ञेयंज्येष्ठीरुतेपितदितिच ॥

पल्वलम् । न० क्षुद्रसरसि । वेशन्ते । डवोखरा० इ० भा० ॥ अल्पंसर : पल्वलंस्याद्यत्रचन्द्रर्क्षगेरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चत्तत्रत्यं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंगुर्वभिष्यन्दिविष्टम्भिदोषलंपरम् ॥ पलतिपल्यतेवा । पलगतौ । सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुचषालेल्वलपल्वलधिष्ण्यशिल्या : इतिवलच् । यद्वा । पिवन्त्यस्मिन् । पापाने अस्मात्सानसीत्यादिनैवबलच्लुगागमोह्रस्वत्वञ्च ।

पल्वलावास : । पुं० कूर्मे ॥

पव : । पुं० निष्पावे । धान्यादीनांनिस्तुषीकरणे ॥ वायौ । पवनम् । पूञ्० । ऋदोरप् ॥ न० । गोमये इति श० चं० ॥

पवन : । पुं० वायौ । मरुति ॥ पुनातिपवतेवा । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ पवनश्चपावयितॄणांवेगवतांवामध्ये भगवतोविभूति : । सप्तवाह्यपवना यथा । भूवायुरावहइहप्रवहस्तदूर्द्ध : स्यादुद्वहस्तदनुसंवहसंज्ञकश्च । अन्य : परोपिसुवह : परिपूर्वकोस्माद्वाह्य : परावहइमेपवना : प्रसिद्धाइतिसिद्धान्तशिरोमणि : ॥ आवसथ्याग्नौ ॥ निष्पावे । प्रवाते सूर्पादिनाध्यान्यस्योत्क्षेपणेननिस्तु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

षीकरणे ॥ स्वातिनक्षत्रे ॥ लघ्वादित्रिकले ॥ ।ऽ। मध्यगुरौचतुष्कले ॥ ।ऽ न० । आपाके । कुम्भकारस्यामघटादीनां पाकस्थाने । आवाइतिभा० ॥ जले । त्रि० । पवित्रे । प्रयते ॥ पूञ्० । ल्युट्

पवनविजय : । पुं० गरुड़ोक्तेशुभाशुभसूचकेश्वासवायुजयोपायकेग्रन्थविशेषे ॥

पवनव्याधि : । पुं० श्रीकृष्णस्यमित्रे । उद्धवे ॥ वायुरोगे ॥

पवनात्मज : । पुं० हनूमति ॥ अग्नौ ॥ पवनस्यात्मज : ॥

पवनाल: । पुं० तूर्णाह्वे । देवधान्ये । जुम्हरी इतिजुवार० इतिचभा०

पवनाश : । पुं० सर्पे ॥

पवनाशन : । पुं० सर्पे ॥ पवनोशनं यस्य ॥

पवनाशनाश : । पुं० गरुड़े ॥ मयूरे

पवनेष्ट : । पुं० महानिम्बे ॥ निम्बे

पवनोम्बुजम् । न० परूषवृक्षे ॥

पवमान : । पुं० वायौ ॥ पवते । पूङ् ॥ पूङ्यजो:शानन् । आनेमुक् ॥ स्तोत्रविशेषेषु ॥ ज्योतिष्टोमेहिद्वादशस्तोत्राणितत्रोद्गात्रायैस्त्रिभिर्यजमानार्थं कर्मक्रियते तानिपवमानपदवाच्यानिस्तोत्राणीत्यर्थ : ॥ निर्मथ्याग्नौ ॥ सचगार्हपत्याग्नि : । यथा । अथय : पवमानस्तु निर्मथ्योग्नि : सउच्यते । सचवैगार्हपत्योग्नि : प्रथमोब्रह्मण:स्मृत : इतिमत्स्यपुराणम् ॥

पवनात्मज : । पुं० हव्यवाहने ॥ यथा । पवमानात्मजोह्यग्निर्हव्यवाहनउच्यते ॥

पवारुक : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ।

पवि : । पुं० कुलिशे । वज्रे ॥ पुनाति । हीरकस्यपवित्रत्वोक्ते: पुनातेरचइ : ॥

पवित : । त्रि० पवित्रिते । पूते ॥ पूयतेस्म । पूङ् । क्तपूङश्चेतीड्विकल्प : । गुणावादेशौ ॥ न० । मरीचे ॥

पविता । त्रि० पवित्रताकरके ॥ पुनाति । पूञ्० । तृच् ॥

पवित्रम् । न० वर्षणे ॥ कुशे ॥ ताम्रे ॥ पयसि । जले ॥ अर्घोपकरणे ॥ यज्ञोपवीते ॥ घृते ॥ मधुनि ॥ पार्वणश्राद्धादावर्घार्थं होमादावाज्यसंस्काराद्यर्थञ्चसाग्रनिर्गर्भकुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रद्वये ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशंद्विदलमेवच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयं पवित्रंयत्रकुत्रचिदिति ॥ पुं० । तिलकवृक्षे ॥ पुत्रजीवद्रुमे ॥ त्रि० व्रतादिना शुद्धे । प्रयते । पूते ॥ शुद्धिजनके । मेध्ये ॥ पावने । शुद्धिकरे ॥ पुनाति । पूञ्० । कर्त्तरिचर्षिदेव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तयोरितीच : ॥ यद्वा । पवतेपुना तिवा । पूङ् । पूञ्वा । अशि चोदिभ्यइत्रौचौ ॥

पवित्रकः । पुं० अश्वत्थे । उदुम्बरे ॥ कुशे ॥ मदनके ॥ न० । शणसूत्र जाले ॥ पवित्रमुपवीतमृतद्वदिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ पवित्रा दृविपरीतलक्षणयासंज्ञायांकोवा । सग्नन्थितुपवित्रकमितिस्मृतिः ॥ जानूरुनाभिमानान्तंप्रतिमासुपवित्र कम् । इत्यग्निपुराणम् ॥

पवित्रधान्यम् । न० यवे ॥ इ० रा० नि० ॥

पवित्रा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ तुल स्याम् ॥ अश्वत्थीवृक्षे ॥ हरिद्राया म् ॥

पवित्रारोपणम् । न० श्रीकृष्णसंप्रदान कोपवीतदानरूपोत्सवविशेषे ॥ यथा । श्रावणस्यासितेपक्षेद्वादश्यांवैष्णवै र्मुदा । कर्तव्यः कृष्णदेवस्यपवि त्रारोपणोत्सवः ॥ श्रीकृष्णदेवस्ये त्युपलक्षणमन्यदेवतानामपि ॥

पवित्रारोहणम् । न० पवित्रारोपणे ॥ यथा । आषाढशुक्लपक्षस्यायाष्टमी श्रावणस्यच । पवित्रारोहणंकुर्या दैव्याः प्रीतिकरंपरम् ॥ दुर्गाम न्त्रेणमन्त्रेणदुर्गाबीजेनभैरव । वैष्णा वीतंचमन्त्रेण पवित्रारोहणंचरेत् ॥ विशेषाच्छ्रावणारभ्यदेव्याः कुर्यात्

पवित्रकम् । सर्वेषामपिदेवानांपवि त्रारोहणंचरेत् ॥

पवित्राष्टकम् । न० स्थाणवादिषु ॥ स्था णुस्वर्णाक्षगोकर्णभद्रकर्णमहाबलाः वस्त्रावद्राविमुक्ताह्वरुद्रकोट्यः खम ण्डले ॥ आकाशतत्त्वे एतत्पवित्रा ष्टकमिति मृगेन्द्रसंहिता ।

पवित्रितः । त्रि० पवित्रे । प्रयते । पूते । शुचौ । शुद्धे ॥ पवित्रंसञ्जात मस्य । ता० इतच् ॥

पशव्यः । त्रि० पशूपभोग्यबालतृणादि समृद्धे देशे ॥ पशुभ्योहितमित्यर्थेय त् ॥

पश्य । अ० दर्शने ॥ परमदर्शने ॥ स म्यगर्थे ॥ पश्यमन्यमानाः ॥

पशुः । पुं० मृगादौ । सि हव्याघ्रादौ । तिर्यगादिसर्वप्राणिषु ॥ अस्यल क्षणम् । लोमत्वङ्मांसलत्वम् । इ० भा० रत्ने कणादः । ग्राम्यारण्यप्रभेदे नचतुर्दशविधाःपशवोभवन्ति । यथा इपैठीनसिः । गौरविरजोऽश्वोश्व तरोगर्दभोमनुष्यश्चेति सप्तग्राम्याः पशवः । महिषवानरर्क्षसरीसृपरुरु पृषतमृगाश्चेतिसप्तारण्याःपशवइति दुर्गोत्सवतत्त्वम् ॥ देवाजे । छागे ॥ छागादौपशुपदप्रयोगमाहयज्ञप्राश्वं उष्ट्रोवायदिवामेषश्छागोवायदिवाह यःपशुस्थानेनियुक्तानांपशुशब्दोभि धीते ॥ इतिबलिदानप्रकरणे तिथि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पशु :

तत्त्वम् ॥ अवैधपशुहननेदोषो यथा गारुड़े । वसेत्सनरकेघोरेदिनानि पशुरोमभि : । सम्मितानिदुराचारोयोहन्त्यविधिनापशून् ॥ इति ॥ प्रमथे । महादेवगणप्रभेदे ॥ स्वर्गादिकामेसंसारपरवशेनरे ॥ घृणाद्यष्टपाशवद्धेप्राणिनि ॥ पाशायथा घृणाशंकाभयंलज्जाजुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशा: प्रकीर्तिता: ॥ पाशवद्ध: पशु:प्रोक्त: पाशमुक्त : सदाशिव: इति ॥ ज्ञानशून्ये जने ॥ यथा । आहारनिद्राभयमैथुनानिसमानमेतत् पशुभिर्नराणाम् । ज्ञानंनराणामधिकोविशेषोज्ञानेनहीना : पशुभि: समाना इति ॥ गवादौ ॥ देवे ॥ प्राणिमात्रे ॥ यज्ञे ॥ यज्ञोदुम्बरे ॥ साधकानांभावचयाणांप्रथमेभावे ॥ तस्य निर्णयोयथा । नित्यश्राद्धंतथासन्ध्यावन्दनंपित्रतर्पणम् । देवतादर्शनंपीठदर्शनंतीर्थदर्शनम् ॥ गुरोराज्ञापालनञ्चदेवतानित्यपूजनम् । पशुभावस्थितोमर्त्योमहासिद्धिंलभेध्रुवम् ॥ अपिच । पत्रंपुष्पंफलंतोयंस्वयमेवाहरेत्पशु: । नशूद्रदर्शनंकुर्यान्मनसानस्त्रियंस्मरेत् ॥ आदौभावंपशो:कृत्वापश्चात्कुर्यादवश्यकम् । वीरभावं महाभावं सर्वभावोत्तमोत्तमम् ॥ तत्पश्चादतिसौन्द

पशु :

र्यंदिव्यभावंमहाफलमिति रुद्रयामले उत्तरखण्डम् ॥ दिव्यस्तुदेवताप्राय:शुद्धान्त:करण: सदा । द्वन्द्वातीतोवीतराग : सर्वभूतसम : क्षमी ॥ तस्यकालो यथा । आदौदशमदंडेनपशुभाव मथापिवा । इति रुद्रजामले उत्तरखण्डम् ॥ जन्ममात्रं पशुभावंवर्षषोडशकावधिइतिवामकेश्वरे ५१ पटल : । पशुभावकर्त्तव्याकर्त्तव्यगर्भतज्ञाव निन्दा माहरुद्रजामले । पशुभाव रतायेचकेवलं पशुरूपिण : । राचौ यन्त्रञ्चमंत्रञ्चनस्पृशेन्नजपेत्क्वचित् ॥ संशयोवलिदानेच तन्त्रेचसंशय: सदा ॥ मन्त्रे चाचरबुद्धिश्चअविश्वासोगुरौसदा ॥ प्रतिमासु शिलाबुद्धिर्भेदकोदैवते पुन: । निरामिषेण देवेशिदेवताया : प्रपूजनम् ॥ अज्ञानेन तथा स्नानंप्रत्यहं देहताड़नम् । सर्वेषाञ्चैवनिन्दान्तुय:कुर्याच्चमहेश्वरि ॥ सएवशुभावेनञ्चधम: परिकीर्तित: ॥ इति रुद्रजामले उत्तरखण्डे ६ पटल : ॥ राचौनैव यजेद्देवीं संध्यायां वापराह्णके । ऋतुकालंविनादेविरमणं परिवर्ज्जयेत् ॥ मांसादिकं महेशानित्यजेत् पञ्चपर्व्वसु । यदन्यद्देविहितं कुर्यान्नियमतत्पर : ॥ इतिनित्यातन्त्रे प्रथमपटल : ॥ (**) ॥ संसा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

र्यणौ ॥ यथा । चैतन्यंदृक्क्रियारू
पंतदस्त्यात्मनिसर्वदा । सर्वतश्चय
तोमुक्तौश्रूयतेसर्वतोमुखम् ॥ सद
प्यभासमानत्त्वात् तन्निरुद्धं प्रतीयते
। वश्योनाहृतवीर्यस्यसोतएवविमो
चणात् ॥ अस्यार्थः । ज्ञानक्रिया
त्मकंयच्चैतन्यं तदात्मन्यस्ति नतु
शरीरसमवेतमितिचार्वाकनिराकर
णेशास्त्रेप्रतिपादितम् । तच्चसर्वदैवा
स्तिनतुमुक्तावेषमुक्तौतुसंविच्यभा-
वो यथा । वैशेषिकैरिष्टस्तथाविधा
यामोहरूपायामुक्तेर्निराकृतत्त्वात् ।
यतोमुक्तौमुक्तात्मनांसर्वतोमुखस्यचै
तन्यस्यश्रवणात् । नचतेषांतदानी
मेवतदुत्पद्यतेइतिवाच्यम् । सदुत्प
त्तेः सत्कार्यवादेप्रतिपादितत्त्वात् ।
अथमुक्तावेवतथाविधचैतन्यश्रुतेः
पूर्वञ्चतदनुपलम्भादन्वयव्यतिरेका
भ्यांसंसारावस्थायांसर्वतोमुखत्वं
चैतन्यस्यकुतइत्याशङ्कानिरासायाह
। सदपीतिसत्यमनुपलंभःसंसाराव
स्थायांतथाविधस्यचैतन्यस्यसत्वन्यथा
सिद्धः । व्यञ्जकाभावकृतोहियोनुप
लम्भःसनाभावसाधकोऽपितुअसति
व्यञ्जकेयश्चायमनुपलम्भःसव्यञ्जका
भावकृतःअतश्चनाऽसत्वंसाधयति ।
तच्चसर्वतोमुखत्वंसदपियस्मान्नप्रयते
ततः केनापिप्रतिबन्धमित्यवसीय
ते । अस्माच्चहेतोरनाहृतनिजसाम

र्थ्यस्यपुरामुक्तेःसआत्मावश्यः इति
॥ पश्यतिसर्वमविशेषेण । दृशिर्०
। अर्जिदृशिकम्यमिपशिवाधाम्रृजि
पशितुक्रुधुक्षीर्घहकाराश्चेत्युः ।
पशिरादेशश्च ॥ पशवश्चग्राम्यारण्या
वेदस्मृत्यागमविहितकर्मसाधनभू
ताः । नहितान्विनायज्ञाद्यनुष्ठा
नम्यज्ञार्थमेवचतेषांसृष्टिः । तच्च
ग्राम्याअजाद्योगवयाद्यस्त्वारण्या
इतिभेदः ॥

पशुक्रिया । स्त्री० मैथुने ॥

पशुजातिः । स्त्री० पशुशब्दवाच्ये ॥
सिंहाद्याहरिणाद्याश्चगवाद्यायेचज
न्तवः । तेसर्वेशास्त्रदृष्ट्याच प्रोक्ता
हिपशुजातयः ॥

पशुपतिः । पुं० चन्द्रमौलौ । शिवे ॥
पशोर्वृषस्यपतिः ॥ पालयामिप
शून्यस्मात् सृजामिचयदृच्छया ।
तेषाञ्चपतिरेवाहं तस्मात्पशुपतिः
स्मृतः ॥ पशूनांजीवानांसुरनरति
रश्चांपतिरितिवा । यथा । ब्रह्माद्यास्था
वरान्ताश्चपशवः परिकीर्तिताः ।
तेषांपतिर्महादेवःस्मृतः पशुपतिः
श्रुतौ ॥ हुताशने ॥ यजमानमूर्तौ

पशुपल्वलम् । न० कैवर्तीमुस्तके ॥

पशुपालः । पुं० वृत्त्यर्थतयाऽऽगमेषा
दिपोषके ॥

पशुपाशः । पुं० पुच्चकलचादिषु ॥ घृ
णालज्जाद्यष्टसु ॥ पशूनांपाशोदृश्या

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पश्चात्ताप :

दि : । घृणाशङ्काभयंलज्जाजुगुप्सा चेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजाति रष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता : ॥ षड्द र्शनमहाकूपेपतिता : पशव : प्रिये । परमार्थंनजानन्तिपशुपाशनियन्त्रि ता इतिकुलार्णवे १ उल्लासे ॥

पशुपाशक : । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ य था । स्त्रियमानतपूर्व्वाङ्गींस्वपादान्त. पदद्वयम् । ऊर्द्धांशेनरमेत्कामीवन्धोयं पशुपाशक : ॥

पशुप्रेरणम् । न० गवादीनांचालने । उदजे ' हांकना० इ० भा० ॥ प- शूनांप्रेरणम् ॥

पशुमोहनिका । स्त्री० कट्वीलतायाम्

पशुरज्जु : । स्त्री० अश्वादिबन्धनरज्जौ । दामन्याम् ॥ पशुबन्धनीरज्जु: ॥ शाक्तपार्थिवादि : ॥

पशुराज : । पुं० सिंहे ॥ पशूनांराजा टच् ॥

पशुवृत्ति : । त्रि० अतिवत्सले ॥

पशुहरीतकी । स्त्री० आम्रातकफले ॥

पश्चात् । अ० प्रतीच्याम् ॥ चरमे ॥ अ धिकारे ॥ पृष्ठभागे ॥ अपरस्मिन्० अपरस्मात्० अपरोवा । वसत्याग तोरमणीयंवा । पश्चादितिसूत्रेणअ परस्यपश्चभाव : आतिश्चप्रत्ययोऽ स्तातेर्विषये ॥

पश्चात्ताप : । पुं० अनुतापे । विप्रती सारे । अनुशोचने । पक्षतावा० इ०

पश्यतोहर :

भा० ॥ पश्चात्तपनम् । तपसंतापे । घञ् ॥

पश्चार्द्ध : । त्रि० अपरार्द्धे । शेषार्द्धे ॥ अपरश्चासावर्द्धश्च । अपरस्यार्द्धेपश्च भावोवक्तव्य : ॥

पश्चिम : । त्रि० चरमे । अन्ते ॥ पश्चा ज्जव : । अग्रादिपश्चाड्डिमच्च् ॥ प च्छम० इ० प्रसिद्धेदेशे ॥

पश्चिमक्रतु : । पुं० अन्त्येष्ट्याम् ॥

पश्चिमरात्रि : । स्त्री० अपररात्रे ॥ ॥ पश्चिमाचासौरात्रिश्च । विशेषणस मास : ॥

पश्चिमा । स्त्री० अस्ताचलावच्छिन्नदिशि । प्रतीच्याम् । वारुण्याम् ॥ तद्वि- ग्भववायुगुणा यथा । पश्चिमोमारुत स्तीक्ष्ण : कफमेहविशोषण : । स- द्य : प्राणहरोदुष्ट : शोषकारीशरी रिणाम् इ० रा० नि० ॥ अपिच । पश्चिमोग्निबपुर्वर्णबल।रोग्यविवर्धन: । कषाय : शोषण : स्वर्योरोचनो विशदोलघु:॥ अपांलघुत्वंवैशद्यशैत्य वैमल्यकारक: । सर्वद्रव्येष्वभिव्यक्त: प्रभावरसवीर्यकृत् ॥ व्रणसंरोषणस्त्व च्योदाहशोथतृषापह इ० रा०व० ॥

पश्य । अ० विस्मये ॥ प्रशंसायाम् ॥

पश्यन् । त्रि० ईक्षणकर्त्तरि ॥ पश्यति । दृशिर्० । लट : शतृ ॥

पश्यत । अ० प्रशंसायाम् ॥ विस्मये ।

पश्यतोहर : । त्रि० चोरे ॥ यथा ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

य : पश्यतोहरेदर्थंसचौर : पश्यतो हर: ॥ पश्यन्तमनादृत्यहरति । हृञ् । अच् । षष्ठीचानादरे० इतिषष्ठी । वाग्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरे ष्विति० षष्ठ्याश्चलुक् ॥

पश्यन्ती । स्त्री० मूलाधारोत्थितहृदयग तनादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारा त्प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : पश्चात्पश्यन्त्यथहृदयगोबुद्धियुङ्मध्य माख्य : । इत्यलङ्कारकौस्तुभ : ॥

पश्वाचार : । पुं० आचारविशेषे ॥ य-था । वेदोक्तेनयजेद्देवींकामसंङ्कल्प पूर्वकम् । सएववैदिकाचार : पश्वा चार:सउच्यते ॥ इत्याचारतत्त्वम् ॥

पष्ठवाट् । त्रि० युगपार्श्वगे । दमन कालिकगठारोपितकाष्ठवाहे ॥ पञ्च मंषष्ठंवावर्षंवहति । वह० । वहश्चे तिखि : । पृषोदरादि : ॥

पष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्यांगवि ॥ प्रष्ठं वहति । खि: । वाहइतिङीष् पृषोदरादित्वाद्रलोप : ।

पस्त्यम् । न० निशान्ते । सदने । गृहे ॥ अपस्त्यायति । ष्टैस्त्यै शब्दसङ्घात योः । आतश्चोपसर्गइतिक: । पृ० ॥

पस्पश : । पुं० शास्त्रारम्भसमर्थकेउपो द्घातसन्दर्भग्रन्थे ॥

पस्पशा । स्त्री० महाभाष्यस्यादिमा ह्निके ॥ स्पशबाधनस्पर्शनयो : । यङन्तादचियङीऽचिचेतिलुक् । अ

जाद्यतङ्इतिटाप् । दीर्घोकितङ्त्य भ्यासस्यदीर्घस्तुनभवति । संज्ञापू र्बकविधेरनित्यत्वादित्याङ्ह : ॥

पल्लव: । पुं० श्मश्रुधारिम्लेच्छजातिवि शेषे ॥ पारदामुत्तकेशाश्चपल्लवा: श्म श्रुधारिण इतिहरिबंश : ॥

पल्लिका । स्त्री० कुत्सिते । वारिप्रश्न्या म् ॥

पा । स्त्री० रक्षणे ॥ पाने ॥ पूते ॥ पूरिते ॥ त्रि० पातरि ॥ पानम् । पा० । सं० । क्विप् ॥

पांशवम् । न० लवणविशेषे । रोमके । औद्भिज्जे । ऊषरजे । औषरे । रेह इति भा० ॥

पांशु : । पुं० धूलौ ॥ सस्यार्थंचिरसं चितगोमये ॥ पर्पटे ॥ कर्पूरविशे षे ॥ न० ह्रस्वमन्थरे ॥ स्त्री० । नदी भेदे ॥ पंशति । पशिनाशने । अर्ज िदृशिकम्यमिपशिवाधामित्यादिना० साधु : ॥

पांशुका । स्त्री० केतक्याम् ॥ रजस्वला याम् ॥ इ० शब्दाम्बुधि : ॥

पांशुकासीसम् । न० कासीसे इ०रा० ॥

पांशुकुली । स्त्री० रथ्यायाम् ॥ इ० हारावली ॥

पांशुकूलम् । न० अनामपट्टोलिकाया म् ॥ यथा । शासनंधर्मकीर्त्त:स्यान् मकृति : शूद्रशासनम् । पट्टोलिका कृमकीलापांशुकूलंनकस्यचिदिति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

त्रिकाण्डशेषः ॥
पांशुचत्वरः । पुं० घनोपले ॥
पांशुचन्दनः । पुं० शिवे ॥ पांशुचन्दनमिवयस्य ॥
पांशुचामरः । पुं० दूर्वाच्छिततटीभुवि ॥ वर्ज्जापके ॥ प्रशंसायाम् ॥ पुरोटौ ॥ धूलिगुच्छके । पटवासे ॥
पांशुजम् । न० पाक्येलवणे । औद्भिदे ॥
पांशुपत्रम् । न० वास्तूके ॥
पांशुपर्य्यायः । पुं० पर्प्पटे । पित्तपापड़ा इ० भा० ॥
पांशुमर्द्दनः । पुं० केदारे ॥
पांशुरः । पुं० दंशके । डांस० इ० भा० ॥ पीठसर्पिणि । खञ्जे ॥ पांशुरस्यास्त्यस्मिन्वा । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेतिरः ॥
पांशुरागिणी । स्त्री० महामेदायाम् ॥
पांशुलः । पुं० पुंश्चले ॥ शम्भोः खट्वाङ्गे ॥ हरे ॥ पापिनि ॥ पूतिके । करञ्जविशेषे ॥ त्रि० पांशुयुक्ते ॥ पांशु० अस्तिअस्यअस्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ॥
पांशुलवणम् । न० औद्भिदे । पांशवे । वसुके ॥ औद्भिदं पांशुलवणंयज्जातंभूमितः स्वयम् । क्षारंगुरुकटुस्निग्धंश्लेष्मलंवातनाशनम् ॥
पांशुला । स्त्री० असत्याम् ॥ भुवि ॥ पांशुपापमस्त्यस्याः । नगपांशुपांण्डुभ्यश्चेतिरः । कपि० । लः ॥ सिध्मादित्वाल्लज्वा ॥ पांशुलातिवा । आतोनुपेतिकः ॥ केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० रा० नि० ॥
पांसनः । त्रि० दूषके । दोषोत्पादके
पांसुः । पुं० रजसि । धूलौ ॥ चिरसंचितगोमये । खात० इ० भा० ॥ पंसयति । पसिनाशने । अर्जिदृशिइतिसाधुः ॥
पांसुलः । त्रि० रजस्वले ॥ पांसुरस्त्यस्य । सि० लच् ॥
पाकः । पुं० परिणतौ ॥ शिशौ ॥ केशस्यजरसाशौक्ल्ये ॥ उदराग्निनाहारस्यपचने ॥ पचायाम् । स्थाल्यादौपचने ॥ स्थालीमार्जनाद्योदनपरीक्षान्तोव्यापारनिचयः पाकः इतिस्मृतिः ॥ भर्जनंतलनंस्वेदः पचनंक्वथितंतथा । तान्दूरंपुटपाकश्चपाकः सप्तविधोमतः ॥ नित्यंनूतनभाण्डेनकर्त्तव्यः पाकएवच । अथवापक्वपर्यन्तं ततस्त्याज्यंमनीषिभिः ॥ दैत्यविशेषेत्रिभ्रातरि ॥ पचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ पच्यते, परिणम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिघञ् ॥ पातिपिवतिवा । पारक्षणे पापानेवा । अर्भकपृथुकपाकावयसीतिकन्प्रत्ययान्तोनिपातितः ॥ इ० णभीकापाशलीतिकन्वा ॥
पाकङ्कषाः । पुं० पानीयामलके ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कृष्णफलपाके ॥

पाककृष्णफल : । पुं० पाककृष्णे ॥

पाकजम् । न० काचलवणे ॥ परिणामशूले ॥ त्रि० । पाकाज्जाते ॥ यथारूपादिचतुष्टयंपृथिव्यांपाकजमनित्यञ्च । अन्यत्रापाकजंनित्यमनित्यञ्च । नित्यगतंनित्यमनित्यगतमनित्यम् । पाकस्तेज : संयोग : तेन पूर्वरूपंनश्यतिरूपान्तरमुत्पद्यते इत्यर्थ: । अत्रपरमाणुष्वेवपाकोनद्व्यणुकादौ, आपाकनिष्पन्ने घटेपरमाणुषुरूपान्तरोत्पत्तौश्यामघटनाशेपुनर्द्व्यणुकादिक्रमेणरक्तघटोत्पत्ति: । तत्रपरमाणव:समवायिकारणम् । तेज : संयोगोऽसमवायिकारणम् । अदृष्टादिकंनिमित्तकारणम् द्व्यणुकादिरूपंपरमाणुरूपमसमवायिकारणमितिपीलुपाकवादिनोवैशेषिका : । पूर्वघटस्यनाशंविनैवावयविन्यवयवेषुपरमाणुपर्यन्तेषुयुगपद्रूपांतरोत्पत्तिरिति । पिठरपाकवादिनोनैयायिका : । अतएवपार्थिवपरमाणुरूपादिकमनित्यमित्यर्थ: ॥ अन्यत्रजलादावित्यर्थ : इतितर्कदीपिका ॥

पाकपुटी । स्त्री० कुम्भशालायाम् । आवा इ० भा० ॥ इ० हेमचन्द्र: ॥

पाकफल: । पुं० पानीयामलके ॥

पाकमत्स्य : । पुं० व्यञ्जनविशेषे । मत्स्य

ले ॥

पाकयज्ञ: । पुं० ब्रह्मयज्ञादन्येषुपंचमहायज्ञान्तर्गतेषुवैश्वदेवहोमबलिकर्मनित्यश्राद्धाऽतिथिभोजनात्मकेषुचतुर्षु ॥ स्वर्गापवर्गयो : सिद्धिंपाकयज्ञेप्रचक्षते इतिफलंसमुचितस्य । प्रत्येकफलमुक्तंहारीतेनयद्वेवेभ्योजुहोतिदेवलोकंतेनजयतियत्पितृभ्योदद्दातिपितृलोकंतेनजयति० यत्स्वाध्यायमधीतेऋषिलोकंतेनजयति यद्भूतेभ्योबलिंहरतिभूतलोकंतेनजयतीति ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यञ्चातिथिपूजनम् इतिमनु : ॥ अत्रभ्राचादीनामविभक्तानामपिसंसृष्टानांमुख्येनैकेनैवपाकयज्ञा : कर्त्तव्या : । यदाहु : । एकपाकेनिवसतांपितृदेवद्विजार्चनम् । एकंभवेद्विभक्तानांतदेवस्याद्गृहेगृहे इति एकपाकेनिवसतामित्युपक्रम्यसंसृष्टानामित्यभिधानाद्विभक्तानामितिद्रव्यपार्थक्यपरं ॥ अष्टकादिषु ॥ इष्टोत्सर्गगृहप्रतिष्ठादीनांहोमे । चरुहोमाङ्गकर्मणि ॥

पाकयज्ञिक : । पुं० पाकयज्ञकर्त्तरि ॥

पाकरञ्जनम् । न० तेजपत्रे ॥

पाकल : । पुं० कुञ्जरज्वरे ॥ बोधनद्रव्ये ॥ अनिले ॥ वह्नौ ॥ पाकंलाति । ला० । आतोनुपेतिक : ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि० । व्रणादिपाकका

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रिणि ॥

पाकली । स्त्री० कर्कट्यां ॥

पाकशाला । स्त्री० महानसे । रसवत्याम् । रसोई० इ० भा० ॥ अग्निकोणेतस्या : कर्त्तव्यतोक्ता । प्राच्यां दिशिस्नानगृहमाग्नेय्यां पचनालयम् । शयनंयाम्यदिग्भागेनैर्ऋत्यांशस्वमन्दिरम् ॥ प्रतीच्यांभोजनगृहं वायुभागेसभागृहम् । भाण्डारसद्मनंसौम्येत्वैशान्यां देवतालयमिति पीयूषधारायांकश्यप : ॥

पाकशासन : । पुं० इन्द्रे ॥ पाकस्यह त्रभ्रातु : शासन : । शासयति । शासु० । णिजन्त : नं० ल्यु० ॥

पाकशासनि : । पुं० इन्द्रात्मजे । जयन्ते ॥ पाकशासनस्यापत्यम् अत इञ् ॥

पाकशुक्ला । स्त्री० कक्षव्याम् ॥

पाकस्थानम् । न० महानसे ॥ पाकस्यस्थानम् ॥

पाकस्थाली । स्त्री० रन्धनपात्रे ॥ पाकस्यस्थाली ॥

पाका । स्त्री० वालिकायाम् ॥ अजा० टाप् ॥

पाकाभिमुख : । त्रि० सिद्ध्युन्मुखे ॥

पाकारि : । पुं० श्वेतकाञ्चने ॥

पाकिमम् । त्रि० पक्किमे ॥ पाकेननिर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥

पाकिमा । पुं० पाकतायाम् ॥ पाकस्य

भाव : । इमनिच् ॥

पाकुक : । पुं० सूपकारे ॥ पचति । डुपचष्० । पचिनशोर्णुकन्कनुमौचेतिसाधु : ॥

पाक्यम् । न० विड्लवणे । खारीलूण इ० भा० ॥ पुं० यवक्षारे ॥ त्रि० । पक्तव्ये ॥ पच्यते । डुपचष्० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्त्वम् ॥ पाकेसाधुवा । तत्रसाधुरितियत् ॥

पाक्षिक : । त्रि० पक्षप्रातिनि ॥ पक्षिघातके । शाकुनिके ॥ पक्षेणनिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ पक्षिणोहन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥ पक्षभवे॥

पाखण्ड : । पुं० पाषण्डे । सर्वलिङ्गिनि ॥ पाखण्डयति । खडिभेदने । पचाद्यच् ॥ यथा । पालनाच्चत्रयीधर्म : पाशब्देननिगद्यते । तंखण्डयन्तितेयस्मात्पाखण्डास्तेनहेतुना ॥ नानाव्रतधरानानावेशा : पाखण्डिनोमता : ॥ एषांवाङ्मात्रेणाप्यर्चनंनिषिद्धम् । यथाहमनु : । पाखण्डिनोविकर्मस्थान्वैड़ालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ (*) ॥ निशामुखेषुखद्योता स्तमसाभान्तिनोग्रहा : । यथापापेनपाखण्डा नहिवेदा : कलौयुगे ॥ इतिभागवतम् ॥

पागल : । पुं० उन्मत्ते । वातुले ॥ य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

था । पागलायाङ्गहीनायचाम्नायव धिरायच । जडायचैवमूर्खायक्लीवतु ल्यायपापिने ॥ ब्रह्महत्यांलभेत्सो पिय : स्वकन्यांददातिचेतिब्रह्मवैव र्त्तेप्रकृतिखण्डे १४ अध्याय : ॥ पागलायेत्यत्रपङ्गवे० इतिपाठान्तर मपिदृश्यते ॥

पाङ्क्ति: । पुं० प्रगाथविशेषे ॥ पङ्क्ति रादिरस्य । सोस्यादिरितिच्छन्दस: प्रगाथेष्वित्यण् ॥ पङ्क्तिभोजनार्हे

पाङ्क्तेय : । त्रि० सद्भि : सहैकपङ्

पाङ्क्त्य : । त्रि० क्तौभोजनार्हे ॥

पाचक : । पुं० अग्नौ ॥ सूपकारे । वि क्लित्यनुकूलव्यापारवति ॥ न० । पित्तविशेषे ॥ यथा । पाचकंपचते भुक्तंशेषाग्निवलिवर्द्धनम् । रसमूत्र पुरीषाणिविरेचयतिनित्यश इति भावमिश्र : ॥ पचति । डुपचष्० । ण्वुल् ॥

पाचन : । पुं० अनले । अग्नौ ॥ अम्ल रसे ॥ क्लैरण्डे ॥ न० । दोषपाच कक्काथौषधे । दशमूल्यादौ ॥ यत्प चत्यामसमाहारं पचेदामंरसञ्चयत् । यदपक्वान्पचेद्दोषांस्तद्विपाचनमुच्य ते ॥ अम्ले ॥ प्रायश्चित्ते ॥ त्रि० पाचयितरि ॥

पाचनक : । पुं० टंकणे ॥

पाचनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

पाचल : । पुं० अग्नौ ॥ पाचके ॥ एध

नद्रव्ये ॥ वाते । वायौ ॥ न० पाच ने ॥ इ० है० ॥

पाचाल : । पुं० पाचलार्येषु ॥ इ० है० ॥

पाचित : त्रि० कृतपाके । सञ्जातपाके । पकाया० इ० भा० ॥

पाची । स्त्री० लताविशेषे । मरकतप ल्याम् । हरितपत्रिकायाम् ॥

पाज : । न० बले ॥ पाति । पारक्षणे पातेर्बलेर्जुट्चेत्यसुन् । पाजसी० पा जांसी० इत्यादि ॥

पाञ्चकपाल : । त्रि० पञ्चकपालयागस म्बन्धिनि ॥ पञ्चकपालस्यायम् । अण् ॥

पाञ्चकलायिकम् । न० परिमाणविशे षे ॥ पञ्चकलाया : परिमाणमस्य । तद्धितार्थेतिस० । तदस्यपरिमाणमि तिठञ् ॥

पाञ्चजन्य : । पुं० श्रीकृष्णस्यशङ्खे ॥ पञ्चजनेदैत्ये विशेषेभव : । पञ्चजना दुपसंख्यानमितिञ्य : । पञ्चजनो नामासुरआसीत्तदस्थिभवत्त्वात् ॥ पञ्चजनेपातालेभव : इ० स्वामी ॥ जम्बूद्वीपस्योपद्वीपभेदे ॥ अग्नौ ॥

पाञ्चजन्यधर : । पुं० विष्णौ ॥

पाञ्चनद : । पुं० पञ्चनददेशाधिपे ॥ त्रि० पञ्चनददेशसम्बन्धिनि ॥

पाञ्चभौतिक । त्रि० पञ्चभूतनिर्मिते ॥

पाञ्चालिका । स्त्री० पाञ्चालिकायाम् ॥

पाञ्चलोहितकम् । न० परिमाणविशे-

CCO. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

षे । पञ्चलोहिन्योगुञ्जा : परिमाणस्य । तद्धितार्थेतिसमासेतदस्यपरिमाण मितिठञ् । भस्याढइतिपुंवद्भावाल्लो हिनीशब्दस्येकारनकारयोर्निवृत्ति:॥

पाञ्चशब्दिकम् । न० पञ्चप्रकारवाद्ये ॥ यथा । अङ्गजंचर्मजंचैवतन्त्रजंकांस्य जंतथा । फुत्कृतञ्चेतिमुनिभि : क थितंपाञ्चशब्दिकमितिस्कान्दे रेवा खण्डम् ॥

पाञ्चार्थिक : । पाशुपते ॥ इ० चि० ॥

पांचाल : । पुं० पांचालानांराज्ञि ॥ क्षत्रियसमानशब्दादिञ्यपत्यवत्प्रत्यय : ॥ पंचाला : पुं०बहुत्वे ॥ चि० । पंचालदेशोद्भवे ॥

पांचालिका । स्त्री० वस्त्रदन्तादिनिर्मितपुत्रिकायाम् । शालभञ्ज्याम् ॥ पंचालदेशेभवा । जनपदतदवध्योरितिवुञ् ॥

पांचालनगरम् । न० म्लेच्छेषुफर
पांचालपुरम् । न० क्काबाद इति
ख्यातेपत्तने॥

पांचाली । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ पुत्रिकायाम् । पुतली० इति० भा० ॥ कोमलाख्यवृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ मागध्याम् । पिप्पल्याम् ॥

पाट् । अ० सम्बोधने ॥ पाटयति । पटगतौ । णिजन्त : क्विप् ॥

पाटक : । पुं० रोधसि ॥ ग्रामैकदेशे ॥ अन्नादिपातके । अन्नादिचालने ॥

वाद्यप्रभेदे ॥ महाकिण्वौ ॥ मूलद्रव्यापचये ॥ वटकान्तरे ॥ पटति । पट० । ण्वुल् ॥

पाटचर : । पुं० चौरे ॥ पाटयंश्चरति । चर० । पचाद्यच् । पृषोदरादि : ॥

पाटनम् । न० छेदने । पाडनाइ० भा०

पाटल : । पुं० आशुधान्ये । षष्टिकादौ ॥ श्वेतरक्तवर्णे । गुलाबीरङ्ग० इ० आमीण० भा० ॥ न० । पाटलापुष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ पाटल्यव्ययवे ॥ पाटलीविकारे ॥ चि० श्वेतरक्तवर्णयुक्ते ॥ पाटलोवर्णोऽस्यास्ति । अच् ॥ पाटयति । पट० । ण्यन्ताद्वृषादित्वात्कल : ॥ पाटल्याअवयवोविकारो वा । विल्वाद्यण् ॥ पाटलाया : पुष्पम्पाटलम् । अनुदात्तादेश्चेत्यञ : पुष्पमूलेषुबहुलमितिबहुलग्रहणात् नेहलुप् ॥

पाटलद्रुम : । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥

पाटला । स्त्री० पाडल इ० भा० पुष्पजे । अमोघायाम् । काचस्थाल्याम् । फलेरुहायाम् । पारुल इ०गौ० भा० ॥ पाटलातुवरातिक्ताऽनुष्णा दोषत्रयापहा । अरुचिश्वासशोथास्रच्छर्दिहिक्कातृषाहरी ॥ पुष्पंकषायंमधुरंहिमंहृद्यंकफास्रनुत् । पित्तातीसारदाहघ्नंफलंहिक्कास्रपित्तनुत् ॥ पाटंलाति । ला० । क : ॥ पाटलवर्णायांगवि ॥ अनुदात्तत्वाभावा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ङ्ङीष् ॥
पाटलापुष्पसन्निभम् । न० पद्मकाष्ठे ॥
पाटलि : । पुं० स्त्री० पाटलायाम् ॥ मुष्ककवृक्षे ॥ पाति । पा० क्विप् । टलति । टलवैक्लव्ये । सर्वधातुभ्य इन् । पाश्चाऽसौटलिश्च ॥
पाटलिपुत्रम् । न० पाटलिपुत्रके ॥ यत्र च्यवनदर्शनाभिधस्यराज्ञ:पुत्राणांराजविद्याधिगमायकलौमर्त्यलोकेह स्पतिसदृशेनविष्णुशर्मणायंचतन्त्रहितोपदेशाद्योग्रंथारचिता : ॥
पाटलिपुत्रकम् । न० पटना० इ० प्र० नगरवि० । कुसुमपुरे ॥
पाटली । स्त्री० मुष्ककवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥ पाटलायाम् ॥
पाटवम् । न० पटुत्वे । पटिमनि ॥ पटोर्भाव : । दृगन्ताच्चलघुपूर्वाद्ित्यण् ॥ आरोग्ये ॥
पाटविक : । त्रि० धूर्त्ते ॥ पटौ । दक्षे ॥ पाटववति । मत्वर्थीयठन् ॥
पाटहिका । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ इति० हारावली ॥
पाटित : । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥
पाटी स्त्री० वलायाम् ॥ अनुक्रमे । परिपाट्याम् ॥ यथा । पाटींसङ्गणित स्येति ॥
पाटीर: । पुं० मूलके ॥ केदारे ॥ वेणुसारे ॥ वारिदे ॥ तितऊौ ॥ वङ्गे ॥ वातिके ॥ चन्दने ॥ यथा

। पाटीरतवपटीयान्क : परिपाटीमिमामुरीकर्त्तुम् । यत्पिंषतामपिनृणांपिष्टोपितनोषिपरिमलै : पुष्टिम् ॥ पटीरएव । स्वार्थिकोण् ॥
पाठ्यम् । न० पट्टशाके ॥ पाठ्यशाकन्तुमधुरंदुर्ज्जरंगुरुपाकिच ॥
पाठ : । पुं० पठने । ब्रह्मयज्ञे । शिष्याणामध्यापने ॥ विधिनावेदस्याभ्यसने ॥ यथा । आदौचप्रणवंजप्त्वास्तोत्रंवासंहितांपठेत् । अन्तेचप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपुरुष: ॥ सर्वत्रपाठेविज्ञेयोह्यन्यथाविफलंभवेत् ॥ शुद्धेनानन्यचित्तेनपठितव्यं प्रयत्नत: । नकार्यासक्तमनसाकार्यं स्तोत्रस्यवाचनमिति तान्त्रिका: ॥ अपिच ॥ आधारेस्थापयित्वातुपुस्तकंवाचयेत्सुधी: । हस्तसंस्थापनादेव यस्माद्व्यफलंलभेत् ॥ स्वयंचलिखितंयत्तुकृतिनालिखितंनयत् । अब्राह्मणेनलिखितंतच्चापिविफलंभवेदिति चण्डीस्तोत्रादिपाठेषुविधिरेषनिरूपित : ॥ पठनम् ०पाठनंवा । पठ० । भावेघञ् ॥
पाठक : । त्रि० उपाध्याये ॥ धर्मभाणके । धर्मकथके ॥ पठति । पठ० । ण्वुल् ॥ अध्येतरि ॥
पाठक्रम : । पुं० पदार्थबोधकवाक्यानांक्रमे ॥ तस्माच्चपदार्थानांक्रमआश्रीयते । येनक्रमेणवाक्यानिपठिता

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

नितेनैवक्रमेणाधीतान्यर्थप्रत्ययंजनयन्ति । यथार्थप्रत्ययंचपदानामनुष्ठानम् । सचपाठोद्विविध : । मन्त्रपाठोब्राह्मणपाठश्चेति । तत्राग्नेयाऽग्नीषोमीययोस्तत्तद्याज्यानुवाक्यानांपाठक्रमाद्य:क्रमआश्रीयतेसमन्त्रपाठ : । सचायंमन्त्रपाठोब्राह्मणपाठाद्बलीयान् । अनुष्ठानेब्राह्मणवाक्यापेक्षयामन्त्रपाठस्यान्तरङ्गत्वात् । ब्राह्मणवाक्यंहिप्रयोगाद्बहिरेवेदमेवंकर्त्तव्यमित्यवबोध्यकृतार्थम् । मन्त्रा : पुन : प्रयोगकालेव्याप्रियन्ते । अनुष्ठानक्रमस्यस्मरणक्रमाधीनत्वात् तत्क्रमस्यचमन्त्रक्रमाधीनत्वादन्तरङ्गोमन्त्रपाठइति । प्रयाजादीनांसमिधोयजतितनूनपातंयजतीत्येवंविधिवाक्यक्रमाद्य: क्रम : सब्राह्मणपाठक्रम:यद्यपिब्राह्मणवाक्यार्थंविधायकृतार्थानित्यापि प्रयाजानांक्रमस्मारकान्तरस्याभावात्ताभ्यांक्रमस्मारकत्वेनस्वीक्रियन्तेइतिलौगाक्षिभास्कर : ॥ पाठक्रमादर्थक्रमोबलीयान् ॥

पाठभू : । स्त्री० ब्रह्मारण्ये । वेदपाठस्थाने ॥

पाठमञ्जरी । स्त्री० शालिपक्षिण्याम् ॥

पाठशाला । स्त्री० अध्ययनगृहे ॥ पाठस्याध्ययनस्यशालागृहम् ॥ यद्वा । विधिवोधितस्यसाङ्गवेदाध्ययनस्य-

विधिवद्गुरुमुखाद्ध्ययनाध्यापनरूपंब्रह्मयज्ञापरपर्यायमभ्यसनंपाठः । तदर्थंशालादेवालयादि: ॥ तथाहि मनु : । तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविधिचोदितै : । वेद: कृत्स्नोऽधिगन्तव्य : सरहस्योद्विजन्मना ॥ २ । १६५ ॥ तपोविशेषैर्नियमकलापैर्विविधैर्बहुप्रकारैश्चाध्येष्यमाणस्त्वाचान्तइत्यादिनोक्तै: सेवितैर्मांसुनियमानित्यादिभिर्वक्ष्यमाणैरपि । व्रतैश्चउपनिषन्महानाम्निकादिभि : विधिदेशितै : स्वगृह्यविहितै : । समग्रवेदोमन्त्रब्राह्मणात्मक : सोपिनिषत्कोपिअध्येतव्य : । रहस्यमुपनिषत् । प्राधान्यख्यापनायपृथङ्निर्देश : ॥ १६५ ॥ अपिच । योनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय : ॥ योद्विजोवेदमनधीत्यअन्यत्रार्थशास्त्रादौश्रमंयत्नातिशयंकरोति सजीवन्नेवपुत्रपौत्रादिसहित : शीघ्रंशूद्रत्वंगच्छति । वेदमनधीत्यापि स्मृतिवेदाङ्गाध्ययनेविरोधाभाव : । अतएवशङ्खलिखितौ । नवेदमनधीत्यान्यांविद्यामधीयीतान्यत्रवेदाङ्गस्मृतिभ्य : ॥ १६८ ॥ (*) ॥ तस्माद्वैबालयेनित्यं धर्मशास्त्रस्यबाधुते : । पठनंकारयेद्राजन्यदोच्छेद्धर्ममात्मनइतिवह्निपुराणम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

यस्तुदेव्यागृहेनित्यंविद्यादानंप्रवर्त्तयेत् । सभवेत्सर्वलोकानांपूज्यः पूजापदंव्रजेदितिपुराणान्तरम् ॥

पाठशालिनी । स्त्री० पाठमञ्जर्याम् ॥

पाठा । लताविशेषे । अम्बष्ठायाम् । वनतिक्तिकायाम् । तिक्तपुष्पायाम् ॥ अस्यागुणायथा । पाठोष्णाकटुकातीक्ष्णावातश्लेष्महरीलघुः । हन्तिशूलज्वरक्लर्दिकुष्ठातीसारहृद्रुजः ॥ दाहकण्डूविषश्वासकृमिगुल्मगरव्रणान् । इ० भावप्रकाशः ॥ अम्बष्ठासकषायाम्लाकफकण्ठरुजापहा । वातामयवलासघ्नीरुचिकृद्दीपनीपरा ॥ इ० रा० नि० ॥ अस्याःशाकप्रकारस्तु । पाठाशाकंगतरविद्दिनेगव्यतक्रेणसिद्धंप्रातः कालेजरणसंहितेतप्ततैलेविपाच्यम् । चूर्णंलिप्तं लवणसहितंमारिचंतच्चनव्यं सर्वेभ्यस्तद्भवतिरुचिदंव्यञ्जनेभ्यः प्रभूतम् ॥ पठ्यते । पठ० । कर्मणिघञ् । अजादित्वात्टाप् ॥

पाठिका । स्त्री० पाठायाम् । पटांडू० इ० प० भा० ॥

पाठित : । त्रि० अध्यापिते ॥ यथा । माताशत्रुः पितावैरीबालोयेननपाठितः । नशोभतेसभामध्येहंसमध्येबकोयथेति ॥

पाठी । पुं० चिचकवृक्षे ॥ यथा त्रि० । पाठविशिष्टे पाठोस्यास्तीति ।

अच्इनिठनाविनीनिः ॥

पाठीकुठः । पुं० चिचकवृक्षे ॥

पाठीन : । पुं० बोयाली० इ० गौ० भा० प्रसिद्धे मत्स्ये । सहस्रदंष्ट्रे । बोदाले ॥ गुणायथा । पाठीनःश्लेष्मलोवल्योनिद्रालुः पिशिताशनः । दूषयेद्रुधिरंपित्तंकुष्ठरोगंकरोतिच ॥ ‡*‡ ॥ पाठीनः खण्डितः शस्त्रैर्वेसवारसमन्वितः । कटुतैलेनसम्भृष्टोहिङ्गुतक्रेणयोजितः ॥ पाठीनः कफकृद्वल्योनिद्रालुर्वातनाशनः । मांसाशीवातरक्तस्यकारकोरेतसस्तथा ॥ पाठिंपृष्ठंनमयति । णमुप्रह्वत्वे । णिच् । अन्येभ्योडः । अन्येषामपीतिदीर्घः ॥ पाठके ॥ गुग्गुलुद्रुमे ॥

पाठ्यः । त्रि० अध्यापनीये । पाठनीये ॥

पाणः । पुं० पाणौ ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पाणविकः । त्रि० पणवस्यवादके ॥

पाणिः । पुं० पञ्चशाखे ॥ शये । करे । हस्ते ॥ पणायन्तिव्यवहरन्त्यनेन । पण० । अशिपाणाय्योरुडायलुकौचेतीण् आयप्रत्ययस्यलुक्च ॥ कुलिकवृक्षे ॥ स्त्री० । पण्यवीथ्याम् । हट्टे

पाणिकम् । न० पणेनक्रीते ॥ असमासेनिष्कादिभ्यइतिठक् ॥

पाणिगृहीती । स्त्री० पत्न्याम् । वि-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

धानेनोढायाम् ॥ अग्निसाक्षिकतयापाणिः गृहीतोयस्याः । पाणिगृहीतीभार्यायामितिङीष् । कुतूहलादिनापाणिर्गृहीतोयस्यादास्यादेः सातुपाणिगृहीता ॥

पाणिग्रहणम् । न० विवाहे ॥

पाणिग्राहः । पुं० भर्त्तरि । पत्यौ ॥ पाणिंगृह्णाति । ग्रह० । अण् ॥

पाणिघः । पुं० पाणिवादे । मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंपाणिनावाहन्तीति विग्रहेपाणिघताडघौशिल्पिनीत्यनेनपाणावुपपदेहंतेष्टक्टिलोपोघत्वञ्चनिपात्यते ॥

पाणिघातः । पुं० पाणिनाहनने ॥

पाणिजः । पुं० नखे ॥

पाणितलम् । न० कर्षपरिमाणे । तोलकद्वये ॥ हस्ताधोभागे ॥

पाणिनः । पुं० पाणिनिमुनौ ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥ पणनम् पण० । घञर्थेकविधानमितिपणेः कः पणोऽस्यास्ति० इ० पणीतस्यगोत्रापत्यम् । अण् । गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्चेत्यऽणिपरेटिलोपोन ॥

पाणिनिः । पुं० दाक्षीपुत्रे । शालङ्किनि । व्याकरणसूत्रकारेमुनौ ॥ पणिनोयुवापत्यम् । इञ् ॥

पाणिनीयम् । न० पाणिनिप्रोक्तेव्याकरणे ॥ प्रमाणभूतआचार्योदर्भपवित्रपाणिः शुचाववकाशे प्राङ्मुख उपविश्यमहताप्रयत्नेनसूत्राणिप्रणयतिस्मतत्राशक्यं वर्णेनाप्यनर्थकेनभवितुमिति महाभाष्यम् ॥ पाणिनिनाप्रोक्तम्० उपज्ञातंवा । वृद्धाच्छः ॥ त्रि० तदध्येतृवेदित्रोः ॥ पाणिनीयमधीतेवेदवा । प्रोक्ताल्लुगित्यणोलुक् । तेनस्त्रियाम्पाणिनीया०ब्राह्मणीअत्रनङीप् ॥

पाणिन्धमः । त्रि० अन्धकाराद्यावृता ध्वनि ॥ तत्रहिप्राणयोध्मायन्तेऽस्मिन्नितिविग्रहेउग्रम्पश्येरम्मदपाणिन्धमाश्चेतिखश् । मुम् ॥

पाणिन्धयः । त्रि० पाणिद्वारापानकर्त्तरि ॥

पाणिपीडनम् । न० विवाहे ॥ पाणेः पीडनम्ग्रहणम् । कृद्योगाचषष्ठीससमस्यतइतिवाच्यम् ॥

पाणिभुक् । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि० । पाणिकरणकभोक्तरि ॥

पाणिमर्द्दः । पुं० करमर्द्दके ॥ पाणिंमृद्नाति । मृदक्षोदे । कर्म्मण्यण् ॥

पाणिमुक्तम् । न० अस्त्रे ॥ इतिहलायुधः ॥

पाणिरुहः । पुं० नखे ॥

पाणिवादः । त्रि० मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंवादयति । वदेर्ण्यन्तादण् ॥

पाणिवादकः । त्रि० पाणिवादे ॥ इ० हे० च० ॥

पाणिसर्ग्या । स्त्री० रज्जौ ॥ पाणिभ्यां

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

सृज्यते । सृजविसर्गे । पाणौसृजेर्ण्यदितिण्यत् । चजोरितिकुत्त्वम् ॥
पाणीतलम् । न० पाणितले ॥ विडालपदकर्षौचपाणीतलमुदुम्बरमिति शब्दमाला ॥
पाणीकरणम् । न० विवाहे ॥ इति० जटाधर : ॥
पाण्डर : । पुं० शुक्लवर्णे ॥ मरुवके ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥ गैरिके ॥ त्रि० श्वेतवर्णवति ॥
पाण्डरपुष्पिका । स्त्री० शीतलाहत्ते ॥
पाण्डव : । पुं० युधिष्ठिरादिपञ्चसु ॥ पांडोरपत्यम् । अण् ॥
पाण्डवाभील : । पुं० श्रीकृष्णे ॥
पाण्डवायन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पाण्डवानामयन : ॥
पाण्डवेय : । पुं० अभिमन्युसुते । पारीक्षितनृपे ॥
पाण्डित्यम् । न० पण्डितधर्मकर्मणो: ॥ वेदान्ततात्पर्याभिज्ञत्वे । अद्वितीयवस्तुविचारचातुर्यपरिनिष्पन्ने श्रवणे ॥ पण्डे तिवुद्धे र्नामैतत्साजाताद्यस्मानत : । सपण्डितस्यकर्म्म पांडित्यं श्रुतिसम्मतम् ॥ पण्डितस्यभाव : । वर्णदृढादिभ्य : ष्यञ्चे तिष्यञ् ॥
पांडु : । पुं० नृपतिविशेषे । कुन्तीपतौ । युधिष्ठिरादीनांजनके ॥ सितेवर्णे ॥ श्वेतहस्तिनि ॥ प्रतुदाख्यपक्षिविशेषे ॥ यथा पांडुस्तुद्विविधोज्ञेयश्चित्रपक्ष : कलध्वनि: । द्वितीयोधवल:प्रोक्त: सकपोतस्फुटध्वनि: ॥ चित्रपक्ष : कफहरो वातघ्नोग्रहणीप्रणुत् । धवल : पांडुरुद्दिष्टोरक्तपित्तहरोहिम : ॥ रसेपाकेचमधुर : सङ्ग्राहीवातशांतिकृत् ॥ ‡**‡॥
पाण्डुरफलीवृक्षे ॥ पटोले ॥ शुक्लपीतमिश्रितवर्णे । हरिणे । पाण्डुरे ॥ सितपीतसमायुक्त : पाण्डुवर्ण : प्रकीर्त्तित: । भेदोपिदृश्यते यथा । पाण्डुरस्तुरक्तपीतभागीप्रत्यूषचन्द्रवत् । पाण्डुस्तुपीतभागार्द्ध:केतकीधूलिसन्निभ : ॥ रोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । लोहचूर्णंतक्रपीतंपाण्डुरोगहरंभवेत् ॥ १ ॥ अपिच । सप्तराजंगवांमूत्रेभावितंचायसीरज : । पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थंपयसाप्रपिबेन्नर : ॥ २ ॥ गोमूत्रसिद्धंमण्डूरचूर्णंसगुडमश्नत : । पाण्डुरोग:क्षयंयातिपित्तशूलञ्चदारुणम् ॥ ३ ॥ अयोमलंसुसंतप्तंभृशंगोमूत्रसाधितम् । मधुसर्पिर्युतंलीढ्वा पाण्डुरोगीसुखीभवेत् ॥ ४ ॥ पुनर्नवाचित्रकोषविडङ्गदारुचिचकम् । कुष्ठंहरिद्रे चिफलाद्न्तीचव्यंकलिङ्गकम् ॥ ५ ॥ कटुकापिप्पलीमूलंमुस्तंभृङ्गीचकारवी । यवानीकट्फलञ्चे तिपृथक्पलमितंमतमिति ॥ त्रि० । तद्वति ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पाण्डु : । स्त्री० माषपर्ण्याम् । माषा णी इ० गौ० भा० ॥ खरूसंयोगोप-धान्ने तिनडीष् ॥

पाण्डुक: । पुं० शालिविशेषे ॥ पाण्डुरो गे ॥ पांडुनृपे ॥ पांडुवर्णे ॥

पांडुकण्टक : । पुं० अपामार्गे ॥ पांडू निकण्टकान्यस्य ।

पांडुकम्बल : । पुं० श्वेतप्रावारे । श्वे तकम्बले ॥ राजास्तरणवर्णकम्बले ॥ पांडुवर्णकम्बल : । पांडुश्चासौकम्ब लश्चेतिवा । ग्रावभेदे ॥

पांडुकम्बली । पुं० पांडुवर्णकम्बलावृ तेरथे ॥ पांडुकम्बलेनपरिवृतोरथ: । पांडुकम्बलादिनिरितीनि: ॥ त्रि० । पांडुकम्बलयुक्ते ॥ मत्वर्थीयइनि: ॥

पांडुतरु : । पुं० धववृक्षे ॥

पांडुनाग : । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥ श्वेत गजनागयो : ॥

पांडुपत्री । स्त्री० कौन्याख्यौषधौ । रे णुकायाम् ॥

पांडुपचम् । न० परिपक्वपचे ॥

पांडुपुत्र : । पुं० पांडवे ॥

पांडुपृष्ठ : । त्रि० अलक्षणे । पांडुव र्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुफल : । पुं० पटोले ॥

पांडुफला । स्त्री० चिर्भिटायाम् ॥

पांडुभूम : । त्रि० पांडुवर्णभूमियुक्तदे शे ॥ पांडुभूमिरस्मिन् । कृष्णोदक पांडुमङ्ख्यायाभूमेरजिष्यते ॥

पांडुमृत् । स्त्री० पांडुभूमौ ॥ खड्या-म् ॥

पांडुर : । पुं० श्वेतपीतमिश्रितवर्णे ॥ ईषच्छ्वेते ॥ श्वित्ररोगे ॥ कामला रोगे ॥ त्रि० तद्वति ॥ न० मरुवके ॥ पांडु:शुक्लोवर्णोऽस्त्यस्यास्मिन्वा । नगपांशुपांडुभ्यश्चेतिर : ॥

पांडुरद्रुम : । पुं० कुटजे ॥

पांडुरपृष्ठ : । त्रि० लक्षणहीने ॥ इ० है० ॥ पाण्डुरवर्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुरफली । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे । धूसरायाम् ॥

पांडुरा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥ पांडुरव र्णायां ॥

पांडुराग : । पुं० मदनकवृक्षे ॥ त्रि० । पांडुवर्णयुक्ते ॥

पांडुरेक्षु : । पुं० श्वेतेक्षौ ॥

पांडुलेख : । पुं० प्रथमलिखिते । म-सौदा० इ० भा० पांडुलिपौ ॥ य था । पांडुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमं लिखेत् । न्यूनाधिकन्तुसंशोध्यपश्चा त्पत्रेनिवेशयेदिति व्यवहारतत्त्वे-व्यास : ॥

पांडुलोमा । त्रि० पाण्डुवर्णैर्लोमभि र्युक्ते ॥

पांडुलोमशा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पांडुलोमा । स्त्री० माषपर्ण्याम् । मा षाणी० इ० गौ० भा० ॥

पांडुशर्करा । स्त्री० रोगविशेषे ॥ यथा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

। पिष्टं वैमालतीमूलंग्रीष्मकालेसमाहृतम् । साधितंछागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम् ॥ हरेन्मूत्रनिरोधञ्च हरिद्रैपांडुशर्कराम् ॥

पांडुशर्मिला । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

पांडुसोपाकः । पुं० चण्डालेनवैदेह्यां जनितेत्वक्सारव्यवहारजीविन्यन्त्यजान्तरे ॥

पांडूकः । पुं० शालिविशेषे ॥ पांडूनांजनपदानांराजनि ॥

पाण्ड्यः । पुं० पाण्डोरापत्ये । देशविशेषे ॥ यथा । कम्बोजाद्दक्षभागेतु इन्द्रप्रस्थाच्चपश्चिमे । पाण्ड्यदेशोमहेशानिमहाशूरत्वकारकइति ॥ पाण्डोरपत्यम्राजावा । पाण्डोर्ण्यण् । टिलोपः ॥

पाण्यः । त्रि० स्तुत्यर्हे । स्तवनीये ॥ पण० । ण्यत् ॥

पाण्यास्यः । पुं० ब्राह्मणे ॥ पाणिरास्यमस्य । पाण्यास्योहिद्विजःस्मृतः ॥

पातः । पुं० निपातने ॥ पतने ॥ राहौ ॥ पञ्चमषष्ठयोर्मासयोर्गर्भस्यपतने ॥ पतनम् । पत्लृ० । घञ् ॥ नञ्जीभावे ॥ त्रि० क्षते ॥

पातकम् । न० नरकसाधने । पापे । अंहसि । दुरिते ॥ तच्चशुष्कार्द्रभेदाद्द्विविधम् । अकामात्पातकंशुष्कं कामादार्द्रमुदाहृतमिच्युक्तेः ॥ पातयतिअधोगमयतियत्तत् ॥

तत्तु नवविधम् । यथा । अतिपातकम् १ महापातकम् २ अनुपातकम् ३ उपपातकम् ४ सङ्करीकरणम् ५ अपात्रीकरणम् ६ जातिभ्रंशकरणम् ७ मलावहम् ८ प्रकीर्णकम् ९ इतिभेदात् ॥

पातकी । त्रि० पापिनि ॥ पातकमस्याऽस्ति । अतइनिठनाविति नि० ॥

पातङ्गिः । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥ पतङ्गस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥

पातञ्जलम् । न० व्याकरणभाष्ये । महाभाष्ये ॥ (*) ॥ पतञ्जलिमुनिप्रणीतपादचतुष्टयात्मकयोगकांडनिरूपकदर्शनशास्त्रविशेषे ॥ तच्चप्रथमेपादेअथयोगानुशासनमितियोगशास्त्रारम्भेप्रतिज्ञांविधाययोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइत्यादिनायोगलक्षणमभिधायसमाधिंसप्रञ्चंनिरदिक्षद्भगवान्पतञ्जलिः ॥ १ ॥ द्वितीये । तपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिक्रियायोगइत्यादिनाव्युत्थितचित्तस्यक्रियायोगंयमादीनिपञ्चबहिरङ्गानिसाधनानि ॥ २ ॥ तृतीये । देशबन्धश्चित्तस्यधारणेत्यादिनाधारणाध्यानसमाधित्रयमन्तरङ्गंसंयमपदवाच्यंतत्रावान्तरफलंविभूतिजातम् ॥ ३ ॥ चतुर्थे । जन्मौषधिमन्त्रतपःसमाधिजाःसिद्धयइत्यादिनासिद्धिप्रपञ्चनपुरस्सरंपरमंप्रयोजनंकैवल्यम् ॥ ४ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रधानादीनिपञ्चविंशतितत्त्वानिसाङ्ख्योक्तान्येवाचापि । षड्विंशस्तुपरमेश्वरोऽधिकः ॥ इतिसर्वदर्शनसंग्रहः ॥

पातदुग्धा । स्त्री० वन्ध्यकस्थगव्याम् ॥

पातनम् । न० अधोनयने ॥

पातनिका । स्त्री० पीठिकायाम् ॥

पातालम् । न० अधोभुवने । रसातले । नागलोके ॥ तानिचसप्त । यथा । अतल वितल सुतल रसातल तलातल महातल पातालान्यधोधोविद्यमानानिसामान्यतः पातालशब्दवाच्यानिभवन्ति ॥ विवरे ॥ वड़वानले ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥ पतन्त्यत्र पापात् । पत्ल० । पतिचखिडभ्यामालच् ॥ पातम् अलतिपातमालातिवा ॥ पुं० । औषधपाकार्थंयन्त्रविशेषे ॥ यथा । ऊर्द्ध मापस्तलेवक्त्रिर्मध्ये तुरससंग्रहः । पातालयन्त्रमेतद्विशोधयेत्सूतकादिकम् ॥

पातालगरुड़ी । स्त्री० लताविशेषे । वत्सादन्याम् । सोमवल्ल्याम् । तिक्ताङ्गायाम् । गारुड्याम् । क्वेउड़ा० इ० भा० ॥ क्षिलिहिण्डे ॥ क्षिलिहिण्डोमहामूलः पातालगरुड़ाह्वयः । क्षिलिहिण्डः परंवृष्यः कफघ्नः पवनापहः ॥

पातालनिलयः । पुं० दैत्ये ॥ सर्पे ॥ त्रि० पातालवासिनि ॥ पातालंनिलयोयस्य ॥

पातालयन्त्रम् । न० औषधपाकार्थंयन्त्रविशेषे । पाताले ॥

पातालौकाः । पुं० दैत्ये ॥ त्रि० पातालवासिनि ॥ पातालौकआश्रितोयस्यस : ॥

पातिः । पुं० प्रभौ । भर्त्तरि । स्वामिनि । ॥ पाति । पा० । पातेरतिः ॥

पातिकः । पुं० शिशुमारे ॥

पातितः । त्रि० भ्रंशिते ॥

पातिली । स्त्री० वागुरायाम् ॥ नार्याम् ॥ सृत्याचविशेषे । पातिल० इ० गौ० भा० प्र० । पतीली० इ० दे० भा० प्र० ॥ इ० मे० ॥

पातुकः । पुं० प्रपाते ॥ जलहस्तिनि ॥ त्रि० पतयालौ । पतनशीले ॥ पतति । पत्ल० । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृभ्यउकञ् ॥

पाता । पुं० कठेरके । गन्धपत्रे । वावु इ० इति० भा० ॥ रक्षितरि ॥ पानशीले इतिकश्चित् ॥

पात्रः । पुं० न० भाजने ॥ याग्येस्रुवादौ ॥ स्रुवादिकन्तुयज्ञादौपात्रमित्यभिधीयते ॥ राजमन्त्रिणि ॥ कूलयोर्मध्ये । तीरद्वयान्तरे । पारावारमध्यभागे ॥ पर्णे ॥ यज्ञभाण्डे ॥ नाट्यानुकर्त्तरि ॥ आढकपरिमाणे ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ दानपात्रे । विद्यातपोयुक्ते । रक्षके ॥ नविद्य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

याकेवलयातपसावापिपाचता । य
चवृत्तीद्वमेचोमेतद्विपाचंप्रकीर्त्तित
म् ॥ रक्षकोहिस : । यतोविद्यातपो
भ्यामात्मनोदातुश्चपालनक्षमएवप्र-
तिग्रहीयादितिशास्त्रम् ॥ विद्यायु
क्तोधर्मशील : प्रशान्त : क्षान्तोदा-
न्त : सत्यवादीकृतज्ञ : । वृत्तिज्ञा
नोगोहितोगोशरण्योदातायज्वाब्रा
ह्मण : पाचमाहु : ॥ जनार्दने ॥
पतनात्त्रायतेयस्मात्तस्मात्पाचं-
जनार्दन : ॥ पिबतिअनेनाचवा ।
पान्त्यस्माद्वा । पाति । पायतेवापी-
यतेऽनेनवा । पापाने । पारक्षणेवा
सर्वधातुभ्यष्ट्रनितिष्ट्रन् । दादिभ्यश्छ
न्दसीतिक्षन्वा ॥

पाचट : । पुं० कर्पटके । कर्परे ॥ त्रि०
क्षुद्रे ॥

पाचटीर : । पुं० मुक्तव्यापारमल्लिणि
। अपव्यापारमल्लिणि ॥ लोहकांस्य
रजतपाचे ॥ सिङ्गाणे ॥ पावके ।
हुताशे ॥ पिङ्गाक्षे ॥ वायसे ॥
कङ्के ॥

पाचसंस्कार : । पुं० पुरोटी । पचभ-
क्षकारे । रावभाटी० इ० गौ० भा०
। भाजनशुद्धौ ॥

पाचिकम् । न० पाचपरिमितव्रीह्यादि
वापयोग्ये क्षेत्रे ॥ पाचस्यवाप : ।
पात्रात्ष्ठन् ॥

पाचिकी । स्त्री० क्षेत्रभक्तौ ॥ षिक्त्वा

न्ङीष् ॥

पाचिय : । त्रि० पाल्ये । पाचमर्हति
। पाचाद्घँश्च ॥

पाची । स्त्री० अमत्रे । पात्रे ॥ पिबन्त्य
ऽनया । पा० ष्ट्रन् । ङीष् ॥

पाचीयम् । न० यज्ञपात्रे ॥

पाचीर : । पुं० न० यज्ञद्रव्ये ॥ पत्रे
इतिकश्चित् ॥

पाचेसमित : । त्रि० भोजनसमयएव
सङ्गतेनतुकार्य्ये ॥ सपाचेसमितो
न्यत्रभोजनान्मिलितोनय : ॥ पाचेस
मिताद्यश्चेतिसप्तम्याश्चलुक्समास
श्चनिपात्यते ॥ पापिविशेषे ॥ यथा
निधायहृदयेपापं य : परंशंसतिस्व
यम् । सपाचेसमितोऽयस्यादिति-
शब्दमाला ॥

पाचोपकरणम् । न० भूपभूषणे ॥

पाल्य : । त्रि० पात्रिये ॥ पात्रमर्हति ।
पाचाद्घँश्चेतियत् ॥

पात्तम् । न० पापिवातरि ॥ सर्वेषा
मेवपाचाणांपरंपात्तंमहेश्वर : । प-
तन्तंत्रायतेयस्मादतीवनरकार्णवा
त् ॥

पात्तता । स्त्री० पात्तत्वे ॥

पाथ : । न० पानीये । जले । उदके ॥
पाति । पारक्षणे । सर्वधातुभ्योऽसु
न्नित्यसुन् । उदकेथुट्चेत्यसुन : थुट्
॥ भक्ते । भात० इ० मा० ॥ अन्नेचे
त्यसुनथुट्च ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पायिः । पुं० अब्धौ । समुद्रे ॥ जले ॥ चक्षुषि ॥ पिबति । पा० । पिबतेस्युगितीसिन् ॥

पाथेयः । क्ली० पथिव्ययोपयोगिनि । शम्बले ॥ पथिसाधुः । पथ्यतिथिवसति स्वपतेर्ढञ् ॥ कन्याराशौ ॥

पाथोजम् । न० कमले ॥ पाथसिजातम् । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

पाथोदः । पुं० मेघे ॥ पाथोददातिः । डुदाञ् । आतोनुपेतिकः ॥

पाथोधरः । पुं० मेघे ॥ पाथसोधरिः ॥

पाथोधिः । पुं० समुद्रे ॥ पाथांसिधीयन्तेऽस्मिन् । कर्मण्यधिकरणेचेतिधाञः किः ॥

पाथोनिधिः । पुं० समुद्रे । अकूपारे ॥ पाथसांनिधिः ॥ पाथांसिनिधीयन्तेऽत्रवा । पाथोधिवद्धाञः किः ॥

पात्—ट्र । पुं० चरणे । पादे ॥

पादः । पुं० वृक्षे । मूले । तुरीयांशे । रूपकादेश्चतुर्थभागे ॥ शैलप्रत्यन्तपर्वतेमहाद्रेः समीपेक्षुद्रपर्वते ॥ चरणे । अङ्घ्रौ ॥ अस्यलक्षणंयथा । अस्वेदनौमृदुतलौ कमलोदराभौश्लिष्टाङ्गुलीरुचिरताम्रनखौसुपार्ष्णी । उष्णीशिराविरहितौचनिगूढगुल्फौकूर्मोन्नतौचचरणौमनुजेश्वरस्येति ॥ अस्याशुभलक्षणानि यथा । सूर्पाकारविरूक्षपाण्डुरनखौवक्रौशिरासन्ततौसंशुष्कौविरलाङ्गुलीचरखौ दारिद्र्यदुःखप्रदौ । मार्गावोत्कटकौकषायसदृशौवंशस्यचिक्कददौव्रह्मघ्नौपरिपक्वमृद्द्युतितलौपीतावगम्यारताविति ॥ विरूक्षावस्निग्धौ । पांडुरनखौ० पांडुराशुक्लाभानखाययोः । वक्रावस्पष्टौदीर्घौवा । उत्कटकौमध्यादुन्नतौमार्गायत्रधुनेरतौभवतः । कषायसदृशौकृष्णलोहितौ ॥ मयूखे । उस्रे । किरणे ॥ ऋक्पादे ॥ श्लोकस्यतुर्यांशे ॥ पद्यतेऽसौ । पद्गतौ । पदरुजविशस्पृशोघञ् ॥ पद्यतेगम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिकरणेघञ् ॥

पादकटकः पुं० नूपुरे ॥ हंसके । शब्दरहितेपादभूषणे ॥ पादस्यकटकः ॥

पादकृच्छ्रः । पुं० व्रतविशेषे । यथा । एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच । उपवासेनचैकेनपादकृच्छ्रउदाहृतः ॥ इतिगारु१०३ अध्यायः ॥

पादगंडिरः पुं० पादरोगविशेषे ॥ श्लीपदे । गोद० ङ्ङ० गौड भा० ॥

पादग्रहणम् । न० अभिवादने । नामोच्चारणपूर्वकसंस्कृतप्रयोगेणनमस्कारे ॥ पादयोर्ग्रहणंस्पर्शः ॥ व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहणंगुरोः । सव्येनसव्यः स्पृष्टव्योदक्षिणेनच दक्षिणः ॥

पादचतुरः । पुं० छागे ॥ सैकते ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पिप्पले ॥ अश्वत्थे । करके ॥ परदोषैकप्रवक्तृपरुषे ॥ इ० मे० ॥

पादचत्वर : । पुं० पादचतुरे ॥ इ० हेमचन्द्र : ॥

पादचारी । पुं० पादातौ ॥ त्रि० पद्भ्यां गमनशीले ॥

पादज : । पुं० शूद्रे ॥ पद्भ्यांजात: । जनी० ङ : ॥

पादत्राणम् । न० पादुकायाम् ॥

पाददृढ : । पुं० विचर्चिकायाम् ॥

पादनिकेत : ॥ पुं० चरणपीठे ॥ पाद योर्निकेत : आश्रय : ॥

पादप : । पुं० । द्रौ । वृक्षे ॥ पादै: पिबति । पा० सुपीतियोगविभागात् क : ॥ पादपीठे ॥

पादपखण्ड : । पुं० वृक्षसमूहे ॥ पादपानांसमूह : । वृक्षादिभ्य: खण्ड: ।

पादप्ररुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥

पादपा । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादपाश : । पुं० दामाश्वने । अश्व पादरज्जौ ॥

पादपाशी । स्त्री० शृङ्खलायाम् । पैरकीसकली इ० भा० ॥ खडुकायाम् । खडुवा इ० भा० ॥

पादपीठ : । पुं० न० पादासने । पादस्थापनपीठे । पादनिकेते ॥ इ० हे० चं० ॥ यथा । अस्पृष्टचरणाच्च स्यचूड़ामणिमरीचिभि : । नीराजयन्तिभूपाला : पादपीठान्तभूतलमि

तिश्रीकृष्णमिश्र : ॥

पादपीठिका । स्त्री० ना पितादिशिल्पे ॥

पादपोत्पल : । पुं० कर्णिकारे ॥ पाद पेउत्पलमतदाकारंपुष्पमस्य ॥

पादवलय : । पुं० हंसके । पादकटके ॥

पादवल्मीकम् । न० श्लीपदे ॥

पादमूलम् । न० चरणाधोभागे । गोहिरे ॥

पादरक्षणम् । न० पादुकायाम् ॥

पादरज्जु : । स्त्री० पार्याम् । हस्तिपादबन्धनगुणे ॥ चरणबन्धनदाममात्रे ॥

पादरथी । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादरोहण : । पुं० वटवृक्षे ॥

पादविक : । पुं० पथिके ॥ पदवींधावति । माथोत्तरपदेत्यादिनाठक् ॥

पादविरजा : । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादविहरणम् । न० पातक्षेपे ॥

पादश : । अ० पादम् पादमित्यर्थे ॥

पादशैल : । पुं० प्रत्यन्तपर्वते ॥

पादशोथ : । पुं० पादगतशोफे ॥ यथा । अनन्योपद्रवकृत : शोथ : पादसमुत्थित : । पुरुषंहन्तिनारीन्तु मुखजोगुह्यजोद्वयम् इति माधव : ॥

पादस्फोट : । पुं० विपादिकायाम् । विवाड़ इ० भा० । स्फुटति । स्फुट० । घञ् । पादस्यस्फोट : ॥ पादौस्फोटयतिवा । कर्मण्यण् ॥

पादाकुलकम् । न० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । अक्षरगुरुलघुनियमविरहितं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भुजगराजपिङ्गलपरिभणितम् । भवतिसुगुम्फितषोड़शकलकंवाणीभूषापादाकुलकम् ॥ यथा । मलयपवनहतकुसुमपरागः परभृतनिभृतरणितवनभागः । चिरतरसञ्चितमानदुरन्तः कस्यनमुद मुपनयति वसन्तः ॥

पादाग्रम् । न० प्रपदे । पादस्याग्रम् ॥

पादाङ्गदम् । न० नूपुरे ॥ पादस्याङ्गदमिव ॥ यद्वा । पादएवाङ्गम् । पादाङ्गंद्यति । दो० । दायतिवा । दैप्० । दयते । देङ् पालनेवा । आतइतिकः ॥

पादात् । पुं० पादातौ ॥

पादातम् । न० पत्तिसंहतौ ॥ पदातीनांसमूहः । भिक्षादित्वादण् ॥ पुं० । पादातौ ॥ पादाभ्यामतति । अत० । पचाद्यच् ॥

पादातिः । पुं० पत्तौ । पादातिके ॥

पादातिकः । पुं० पादातौ ॥ पादातिरेव । विनयादित्वात्स्वार्थेठक् ॥ पादाभ्यामतति अत० । बाहुलकात्इकोवा ॥

पादाभ्यासयमकम् । न० चित्रकाव्यप्रभेदे ॥ यथा । आपदिव्यापृतनयास्तथायुयुधिरेनृपाः । आपदिव्यापृतनयाविस्मयंजनतायथेतिमाघकाव्य१९ सर्गे ६० श्लोकः ॥ नृपाराजानः । आपदिव्यसनेऽपि । व्यापृतनयाप्रवृत्तिनीतिकाएवसन्तः न तुश्वापदवृत्त्येतिभावः । पृतनयासेनयासाधनेन । वाक्यान्तरस्थस्यापिपृतनाशब्दस्यअत्रान्वयश्चित्रे सोढव्यः । तथातेनप्रकारेणयुयुधिरेसम्प्रजह्रुः । यथा दिव्याजनताअन्तरिक्षवर्त्तिसिद्धविद्याधरसङ्घोविस्मयमाप । अमानुषयुद्धंचक्रुरित्यर्थः ॥

पादारकः । पुं० पोलिंदे । नौकावयवविशेषे ॥

पादार्प्पणम् । न० पादप्रदाने ॥

पादालिन्दः । पुं० नौकायां ॥

पादावर्त्तः । पुं० अरघट्टके । रहंट्० इ० भा० ॥

पादाविकः । पुं० पादातौ ॥ पादाभ्यामवति । अवरक्षणादौ । वा० इकः ॥ यद्वा । पादेनावोरक्षणम् । तत्रनियुक्त० इतिठक् ॥

पादासनम् । न० पादपीठे ॥

पादी । पुं० पादविशिष्ट कुम्भीरादिजलजन्तुषु ॥ तेयथा । कुम्भीर कूर्मननक्राश्चगोधामकरशङ्कवः । घण्टिकः शिशुमारश्चेत्यादयःपादिनःस्मृताः ॥ पादिनो पिचयेतेतुकोषस्थानां गुणैः समाः ॥ चतुर्थांशभागिनि ॥ यथा । सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्चपादिनः ॥ त्रि० । पादविशिष्टे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पादुक : । त्रि० गमनशीले ॥

पादुका । स्त्री० पादत्राणे । चर्मादि निर्मितपादाच्छादने । उपानहि ॥ पादूएव । स्वार्थेक : ॥

पादुकाकार : । पुं० चर्मकारे ॥ पादुकांकरोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

पादुकाकृत् । पुं० चर्मकारे ॥

पादूः । स्त्री० पादुकायाम् ॥ पद्यतेऽनेनया । पद० । णित्करणिपद्यर्त्तेरित्यूः ॥

पादूकृत् । पुं० चर्मकारे ॥ पादूंकरोति । कृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

पादोदकम् । न० चरणधौतजले ॥ चरणामृते ॥ यथा । हृदिरूपंमुखेनाम नैवेद्यमुदरेहरेः । पादोदकञ्चनिर्माल्यंमस्तकेयस्यसोच्युतः ॥ नैवेद्यस न्नं तुलसीविमिश्रं विशेषत : पादजलंपिबेच्च । योश्नातिनित्यंप्रयतो मुरारे : प्राप्नोतिसुप्रे मयुतांसभक्ति मितिपाद्मोत्तरखण्डे १०० अध्याय : ॥ अपिचतत्रैव । हत्त्यां हन्ति यदङ्घ्रिसङ्गितुलसीस्तेयञ्च पादोदकं नैवेद्यंवहुमद्यपानदुरितंगुर्वङ्गनासङ्गमम् । भक्त्याधीनमतिस्थिति र्हरिजनेतत्सङ्गति : सङ्गजांशालग्रामशिलादिमूर्तिसहितांजानन्ति केवैहरेरिति ॥ श्रीनृसिंहपुराणे गंगाप्रयागगयनैमिषपुष्कराणिपुण्यानियानि कुरुजाङ्गलयामुनानि । कालेनतीर्थसलिलानिपुनन्तिपापं-

पादोदकंभगवत:प्रपुनातिसद्यइति पीतेपादोदकेविष्णोर्यद्विप्राणेर्विमुच्यते । हत्त्वायमभटान्सर्वान्वैष्णवंलोकमाप्नुयात् ॥

पाद्यतम् । न० पद्यतिसमूहे ॥ भि० ष्यञ् ॥

पाद्म: । पुं० वेधसि ॥ न० । पद्मपुराणे ॥

पाद्यम् । न० पादायवारिणि । पादप्रक्षालनार्थजले ॥ पाद्यपाचलक्षणं यथा । षडङ्गुलंप्रविस्तारमुत्सेधञ्च तुरङ्गुलम् । श्रोष्ठमेकाङ्गुलंकुर्यान्नासिकांचतुरङ्गुलाम् ॥ पृष्ठे पादसमायुक्तांचतुरङ्गुलमानत : । पाद्यपात्रमितिख्यातंसर्वदेवप्रपूजने इति ॥ पादार्थमुदकम् । पादाद्यर्थेभ्यश्चेति यत् ॥

पान : । पुं० नि:श्वासे ॥ शौण्डिकालये । शुण्डायाम् । खड्गादे : संस्कारविशेषे । पाण० ङ्० भा० ॥

पानम् । न० पीतौ । द्रवद्रव्यस्यगलाधोनयने । पीना० ङ्० भा० भाजने ॥ रत्नभे ॥ शौण्डिकालये ॥ पिबंत्यत्र । पापाने । अधिकरणेल्युट् ॥ पेयेजलादौ ॥ पीयते यत्तत् । कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्मणिल्युट् ॥

पानकम् । न० पन्नापानारसवत्० ङ्० भा० प्र० पेयपदार्थे ॥ तत्रास्यफल पानकम् ॥ यथा । आम्रसामंजल-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्निग्धं महितं दृढपाणिना । सिताशीताम्बुसंयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितम् ॥ प्रपानकमिदं श्रेष्ठं भीमसेनेननिर्मितम् । सद्योरुचिकरं वल्यं शीघ्रमिन्द्रियतर्पणम् ॥ अपक्वाम्ररसोद्भूतं पानकं वातनाशनम् । कफपित्तकरं किञ्चित्प्रत्यहं यदि सेवितम् ॥ पक्वाम्रस्यतु । सुपक्वमाम्रस्य फलं सुमुष्टिना सम्महितं शर्करयासमन्वितम् । एलालवङ्गार्द्रकवासवासितं वर्णान्वितं कस्यनरोचकं भवेत् ॥ पानकं चाम्रसम्भूतं स्वादम्लं गुरुपित्तजित् । सुहृद्यं श्लेष्मकृद्वल्यं वर्ण्यं हृष्यं रुचिप्रदम् ॥ -(****)- ॥ अम्लिकाफलपानकं यथा । अम्लिकायाः फलं पक्वं महितं वारिणादृढम् । शर्करामरिचोन्मिश्रं लवंगेन्दुसुवासितम् ॥ अम्लिकाफलसम्भूतं पानकं वातनाशनम् । पित्तश्लेष्मकरं किञ्चित्सुरुच्यं वह्निबोधनम् ॥ निम्बूफलपानकं यथा । भागैकनिम्बुजंतोयं षड्भागं शर्करोदकम् । लवङ्गमरिचोन्मिश्रं पानकं पानकोत्तमम् ॥ निम्बूफलभवं पानमत्यम्लं वातनाशनम् । वह्निदीप्तिकरं रुच्यं समस्ताहारपाचकम् ॥ (००) ॥ धान्याकपानकं यथा । शिलायां साधुसम्पिष्टं धान्याकं वस्त्रगालितम् । शर्करोदकसंयुक्तं कर्पूरादिसुसंस्कृतम् ॥ नवीनेमृन्मयेपात्रेस्थितं पित्तहरम्परम् ॥ ० ॥ जम्ब्वाः पानकं यथा । जम्बूफलं स्थूलतरं सुपक्वं सम्महितं शर्करयाम्बुनालम् । । सुवासितं वेल्लजभृङ्गपत्रैरुचिं विधत्ते विरुचौजनानाम् ॥ जम्बूफलभवं रुच्यं पानकं कफनाशनम् । कषायं वातकृत्श्लोकं स्वादम्लं ग्राहकं परम् ॥ बीजपूरपानकम् । मातुलुङ्गरसेयोज्यं त्रिगुणं शार्करं जलम् । कर्पूरमरिचोन्मिश्रं पानकं स्यादिदं वरम् । मातुलुङ्गभवं पानं शूलानाञ्चविनाशनम् । श्वासेकासेऽरुचौवातविड्भेषुचपूजितम् ॥ हैमकिरणन्तु । शर्करानालिकेलञ्चबीजपूररसम्मुतम् । पटपूतंभवेद्धैमकिरणंनामपानकम् ॥ पानकं हैमकिरणं रुच्यं हृष्यं बलप्रदम् । सुस्निग्धंवातहृच्छुभ्रं किञ्चित्कफकरं गुरु ॥ करमर्दपानकं यथा । लवङ्गार्द्रकसंयुक्तं सुपिष्टं वारिणायुतम् । करमर्दैकरैर्मर्द्यं सप्तभागसितान्वितम् ॥ वातहृद्रुचिदं भव्यं हृद्यमम्लतरं स्मृतम् । रक्तपित्तकरश्चोष्णमाकण्ठ्यं कारमर्दितम् ॥ नारङ्गपानकं यथा । सुपक्वनारङ्गफलं निपीडितं संयोजितं शर्करयातिशुभ्रया । सहार्द्रकंचेन्दुकणेनवासितम् पानेच्छयाकेन नसंस्तुतक्षणम् ॥ नारङ्गफलसम्भूतं पानकं वातनाशनम् । मधुरं विशदं रुच्यं सुस्निग्धं पित्तहृद्दृढम् । ०।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

चारस्यतु । चारवृक्षफलजं सशर्करं मर्दितंशिशिरवारिणाष्टमम् । ऐलमार्द्रकयुतेनसुवासंभक्तसिक्थमिलितंकृतहासम् ॥ चारस्यफलजंपानंगुरुवृष्यंरुचिप्रदम् । कफपित्तहरंश्रेष्ठंहृद्यंमधुरपाकिच ॥ परूषजीरचुक्रादिद्राक्षादाड़िमजंतथा । एकैकं सम्भवंभिन्नं पानकंक्रियतेबुधै : ॥ एवमम्लस्यपुष्पस्य फलस्याम्लस्यवातथा । शर्करामरिचोन्मिश्ररस्यंस्यात् पानकंवरम् । एवंहिपानकंकार्यं सुधियासुष्ठुयत्कृतम् । गुणाद्रव्यानुसारेणज्ञातव्या : पानकेषुच ॥

पानगोष्ठिका । स्त्री० आपाने । सभ्भूयपिबन्तियत्र० अस्मिन्स्थाने ॥ पानस्यगोष्ठी । स्वार्थेक: ॥

पानगोष्ठी । स्त्री० पानगोष्ठिकायाम् ॥

पानपात्रम् । न० मद्यपानपात्रे । चषके ॥ अस्यपरिमाणाद्युक्तंकुलसारे- । नयनाग्निवाणसङ्ख्यकर्षैस्तुपरमेभवेत् । हैतुपात्रंप्रकर्त्तव्यमित्युक्तंकुलसाधने ॥ इतोप्यधिकपात्रन्तुनकर्त्तव्यंचसाधकैरिति ॥ कर्षंलौकिकतोलकमित्यर्थ : ॥ तदुक्तंकुलोत्तमे । गुञ्जाद्वादशमाष: स्यात्तद्दृष्टौकर्षउच्यतइति ॥ पानस्यपानायवा पात्रम् ॥

पानवणिक् । पुं० शौण्डिके ॥ पानेन उपलक्षितो वणिक् ॥

पानभाजनम् । न० पानपात्रे । कांसे । कटोरा० इ० भाषा ॥ पीयते० पानम् । क्षीरादि । पापाने । ल्युट् । पानस्यभाजनम् ॥

पानसम् । न० पनसभवभद्यै ॥ त्रि० पनससम्बन्धिनि । पनसस्येदम् । अण् ॥

पानात्यय : । पुं० मद्यात्ययरोगे ॥

पानिलम् । न० पानपात्रे ॥

पानीयम् । त्रि० पातव्ये । पेये ॥ रक्षणीये ॥ यथा । पानीयंपानीयंशरदिवसन्तेचपानीयमिति । अस्यार्थ: । पानीयंजलंशरदिपानीयम्पानार्हम्भवतिनिर्मलत्वात्त्रिदोषघ्नत्वात्विशेषत : पित्तोपशान्तित्वात् । वसन्तेचपुनस्तदेवपानीयंरक्षणीयमल्पंदेयमितिभाव : । पारक्षणे ॥ न० उदके । जले । सलिले ॥ अस्य गुणायथा । पानीयंभ्रमनाशनंक्लमहरंमूर्च्छापिपासापहंतन्द्राकृद्विनाशनंबलकरंनिद्राहरंतर्पणम् । हृद्यंगुप्तरसंह्यजीर्णशमनंनित्यंहितंशीतलंलघुच्छंरसकारणंनिगदितंपीयूषवज्जीवनम् ॥ तज्जेदास्तु । पानीयंमुनिभि:प्रोक्तंदिव्यंभौममितिद्विधा । दिव्यञ्चतुर्विधंप्रोक्तंधाराजंकारकाभवम् ॥ तौषारञ्चतथाहैमंतेषुधारंगुणाधिकम् ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंचविधंबुधै : ॥ जाङ्गलं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परमानूपंतत : साधारणंक्रमात् ॥ अनार्त्तवंप्रमुञ्चन्तिवारिवारिधरास्तु यत् । तत्चिदोषायसर्वेषांदेहिनां-परिकीर्तितम् ॥ नादेयमौद्भिदंचैव नैर्झरंसारसंतथा । ताड़ागञ्चतथा-वाप्यंकौपंचौडाञ्चपाल्वलम् ॥ वि-किरञ्चैवकैदारंवार्षिकञ्चापिकीर्त्ति तम् । भौमान्येतानिवारीणि ज्ञात व्यानिविचक्षणै : ॥ भुक्त्यादौसलि लंपीतंकार्श्यमन्दाग्निदोषकृत् । म ध्येऽग्निदीपनंश्रेष्ठंचान्तेस्थौल्यक फप्रदम् ॥ पानीयंप्राणिन : प्राणा: पानीयंपावनंमहत् । पानीयस्यप्रदा नेनतृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ पीयते । पापाने । अनीयर् ॥ पायतेवा । पै शोषणे । अनीयर् ॥

पानीयतण्डुलीय : । पुं० तण्डुलीय प्रभेदे । कञ्चटे ॥

पानीयनकुल : । पुं० उद्रे । जलमार्जा रे ॥

पानीयपृष्ठज: । पुं० कुम्भ्याम् ॥

पानीयफलम् । न० मखान्ने । मखाना इतिभाषा० ॥ शृङ्गाटके । सिंघाडा इ० भा० ॥

पानीयमूलम् । न० कुम्भ्याम् । सोमरा ज्यां ॥

पानीयमूलकम् । न० सोमराज्याम् ॥

पानीयवर्णिका । स्त्री० वालुकायाम् ॥

पानीयशाला । स्त्री० प्रपायाम् ॥ पानी

यस्यशाला ॥ जलावस्थानगृहे ॥

पानीयशालिका । स्त्री० प्रपायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

पानीयामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥ प्राचीनामलकंलोकेपानीयामल-कंस्मृतम् ॥

पानीयालु : । पुं० जलालौ । पनिया लु० इ० भा० ॥

पानीयाम्ला । स्त्री० वल्वजायाम् ॥

पान्थ : । त्रि० पथिके ॥ पन्थानंनित्थं गच्छति । पन्थोणनित्थम् । इ० प-न्थादेशोणप्रत्ययश्च ॥ स्त्री० । पान्था

पापम् । न० अधर्मे । अनर्थानुबन्धिनि । किल्बिषे । वृजिने । एनसि । दु-रिते ॥ निषिद्धकर्म्मानुष्ठानविहित कर्म्माऽननुष्ठानाभ्यांपापोत्पत्तिंसवि शेषमाहश्रीसदाशिव : । अनुष्ठानं-निषिद्धस्यत्यागोविहितकर्मण : । नृणांजनयत : पापंक्लेशोकामय-प्रदम् ॥ स्वानिष्टमाचजननात्परा-निष्टोपपादनात् । तदेवपापंद्विविधं जानीहिकुलनायिके ॥ परानिष्टक-रात्पापान्मुच्यतेराजशासनात् । अ न्यस्मान्मुच्यतेमर्त्य : प्रायश्चित्यास माधिना ॥ प्रायश्चित्याथवादण्डैर्न-पूतायेकृतांहस : । नरकान्ननिव-र्त्तन्ते इहामुचनिगर्हिता इति श्री महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ तद्दशविधंय-था । प्राणाभिपातनंस्तैन्यंपरदार

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मथापिच । त्रीणिपापानिकायेनसर्वतः परिवर्ज्जयेत् ॥ असत्प्रलापं पारुष्यं पैशुन्यमनृतंतथा । चत्वारि वाचाराजेन्द्रनजल्पे तनचिन्तयेत् ॥ अनभिध्यापरत्वेषुसर्वसत्त्वेषुसौहृदम् । कर्म्मणांफलमस्तीतिचिविधंमनसाचरेत् ॥ अपिच । अदत्तानामुपादानंहिंसाचैवाविधानतः । परदारोपसेवाचकायिकंत्रिविधंस्मृतम् ॥ पारुष्यमनृतञ्चैवपैशुन्यंचापिसर्वशः । असम्बद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्याच्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्येष्वभिध्यानंमनसानिष्टचिंतनम् । वितथाभिनिवेशश्चत्रिविधंकर्म्ममानसम् । त्रि० । अधर्म्मिणि । शास्त्रप्रतिषिद्धकारिणि ॥ यथा । कथापिखलुपापानामलमस्तेयसेभवेदिति ॥ क्रूरे । परद्रोहादिकरे ॥ ॥ पात्यस्मादात्मानम् । पारक्षणे । पानीविषिभ्यः पः ॥ पापमस्यास्तिवा । अर्शआद्यच् ॥ पापंचिन्तयतेचैवब्रवीतिचकरोतिच । तस्याधर्म्मेनिविष्टस्य गुणानश्यन्तिसाधवः ॥ धर्म्मनित्यः प्रशान्तात्मा कार्य्ययोगवहः सदा । नाधर्म्मेकुरुतेबुद्धिंनचपापेप्रवर्त्तते ॥ धर्म्मनित्योधर्म्मेनितरांरतः । कार्य्ययोगवहः कार्य्यापायतत्परः ॥

पापकर्म्म् । न० दुरदृष्टे । पाप्मनि । पापे ॥

पापकञ्चुकयोगः । पुं० याचायोगविशेषे ॥ यथा । दुर्बलोयदिमार्गेशोनिवसेत्पापमध्यगः । पापकञ्चुकयोगोयंयातुः पत्नींनिहन्तिवै ॥

पापकर्म्मा । त्रि० पापाचारे ॥ नचिरं पापकर्म्माणः क्रूरालोकजुगुप्सिताः । ऐश्वर्य्यंप्राप्यतिष्ठन्ति शीर्णमूलाद्रुवद्रुमाः ॥ पापंकर्म्मयस्यसः ॥

पापकृत् । त्रि० पापकारिणि ॥ पापंकृतवानितित्रिग्रहेसुकर्म्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञ इतिक्विप् ॥

पापकृत्तमः । त्रि० अतिशयपापकारिणि ॥

पापगणः । पुं० पञ्चमाच्चस्याष्टमग्रभेदे ॥

पापग्रहः । पुं० अर्द्धनिचन्द्रादौ ॥ यथा । अर्द्धेन्दुः कुजोराहुः शनिस्तैर्युतइन्दुजः । रविःपापाभवन्त्येतेशुभाश्चान्ये प्रकीर्त्तिताः ॥ जन्मराश्यपेक्षयाषष्ठादिस्थानस्थाः पापाअपिशुभाभवन्ति । यथा । केतूपप्लवभौममन्दगतयः षष्ठत्रिसंस्थाः शुभाश्चन्द्रार्कावपितेचतौचदशमौचन्द्रः पुनः सप्तमः । जीवः सप्तनवद्विपञ्चमगतोयुग्मेषुसोमात्मजः शुक्रः षड्दशसप्तवर्जमितरेसर्वेऽप्युपान्ते शुभाइति ॥

पापघ्नः । पुं० तिले ॥ त्रि० पापनाशके ॥

पापचेलिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पाठायाम् ॥

पापचेली । स्त्री० प्राचीनायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥ पापेचलति । चलविलसने । पचाद्यौचेलडितिनिपातनात्ङीप् ॥ पचेर्यङन्तादचिपापक्लीतिपापचोवायुः । तमीरयतिवा । अण् ॥

पापपति : । पुं० जारे । उपपतौ ॥

पापपुरुष : । पुं० पापमयाङ्गनरे ॥ सचोक्तः पाद्मे क्रियायोगसारे । सृष्ट्वा दौपुरुषः श्रेष्ठः संसारंसचराचरम् । सर्वेषांदमनार्थायसृष्टवान्पापपूरुषम् ॥ द्विजातिहत्यामूर्द्धानंमदिरापानलोचनम् । सुवर्णस्तेयवदनं गुरुतल्पगतिश्रुतिम् ॥ स्त्रीहत्यानासिकञ्चैवगोहत्यादोषबाहुकम् । न्यासापहरणग्रीवंभ्रूणहत्यागलंतथा ॥ परस्त्रीगतिवृक्कालंसुहृल्लोकवधोदरम् । शरणापन्नहत्यादिनाभिंगर्भकथाकटिम् ॥ गुरुनिन्दासक्थिभागंकन्याविक्रयशेफसम् । विश्वासवाक्यकथनपायुंपितृवधाङ्घ्रिकम् ॥ उपपातकरोमाणंमहाकायंभयङ्करम् । कृष्णवर्णंपिङ्गनेत्रंस्वाश्रयात्यन्तदुःखदमिति ॥

पापफलम् । न० रोगे ॥ कर्मविपाके ॥

पापमुक्त : । त्रि० निष्पापे ॥

पापयोनि : । पुं० अजे ॥ तिरश्चि ॥

पापरोग : । पुं० मसूरीरोगे ॥ अष्टौपा

परोगाः । तेच । उन्मादः । त्वग्दोषः । राजयक्ष्मा । श्वासः । मधुमेहः । भगन्दरः । महोदरः । अश्मरी । इति ॥

पापरोगी । त्रि० कुष्ठिनि ॥ क्षयरोगिणि ॥ पापरोगाणामष्टविधत्वादष्टौ पापरोगिणोभवन्ति ॥

पापर्द्धिः । पुं० मृगयायाम् ॥ इ० है०

पापल : । त्रि० पापग्राहके ॥

पापशमन : । त्रि० पापनाशके ॥

पापशमनी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥ पापनाशिकायाम् ॥

पापात्मा । पुं० अधर्मशीले । पापाशये । पापिनि ॥

पापित्ता । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ आदौकर्णद्वयललितंकृत्वाविप्रंगुरुसहितम् । तद्वृत्तंपिंगलभणितंपापित्तेतिश्रवणहितम् ॥ यथा । भ्रामंभ्रामंभुवनतलंदर्शन्दर्शंजगदखिलम् । भूयोभूयः परिगुणितम् विष्णोर्नामश्रवणहितम् ॥

पापी । त्रि० पापयुक्ते ॥

पाप्मा । पुं० पापे ॥ त्रि० । तद्वति । आप्नोति । व्याप्नोतिलोकान् । आप्लृ० । नामन्मीमन्व्योमन्निति० निपातितः ॥ पातिपिबतिवा । पा० । नामन्निति० मनिन् । धातोः पुगागमश्चनिपातनात् ॥

पामघ्न : । पुं० गन्धके ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पामघ्नी । स्त्री० कटुकायाम् ॥ इति० राजनिर्घण्ट : ॥

पाम । न० विचर्चिकायाम् । कच्छ्वाम् ॥ पायत्यङ्गम् । पैशोषणे । मनिन् ॥ पायतेदेहोऽस्माद्वा । पारक्षणे । पिबतिदेहंवा ॥

पामन : । त्रि० कच्छुरे । पामरोगविशिष्टे । विचर्चिकायुक्ते ॥ पामाऽस्यास्ति । पामादित्वान्न : ॥

पामर : । त्रि० खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥ पामानंरांति । रा० । आतइतिक : ॥ यद्वा । पापधर्मं : मृयतेयेन । मृङ् प्राणत्यागे । पुंसीतिघ : ॥

पामरोद्वारा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

पामवान् । त्रि० पामने ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पामा । स्त्री० विचर्चिकायाम् ॥ कच्छ्वाम् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याऔषधं यथा । हरिद्राहरितालञ्चटूर्वागोमूत्रसैन्धवम् । अयंलेपोहन्तिदद्रुंपामानंवैगरंतथा ॥ अपिच । माहिषंनवनीतं चासिन्दूरञ्चमरीचकम् । पामाविलेपितानश्येद्बहुलापित्तषधृज ॥ अन्यच्च ॥ मरिचंत्रिवृतंकुष्ठं हरितालंमनश्शिला । देवदारुहरिद्रेद्वे कुष्ठंमांसीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरञ्च अर्कक्षीरंसकृत्फलम् । एषांचकार्षिकोभागोविषस्याईपलंभवेत् ॥ प्रस्थंकटुकतैलस्यगोमूत्रेष्टगुणेपचेत् । मृत्याचेलोहपात्रेवाशनैर्मृदग्निनापचेत् ॥ पामाविचर्चिकाचैव दद्रुविस्फोटकानिच । अभ्यङ्गेनप्रणश्यन्ति कोमलत्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिश्विचाणितैलेनानेनमक्षणात् । चिरोत्थितमपिश्विचंविवर्णंतत्क्षणाज्जवेदिति गारुडे १९३ अध्याय : ॥ पायत्यङ्गम् । पै० । मनिन् ॥ मनइतिनडीप् । डाबुभाभ्यामितिडाप् ॥

पामारि : । पुं० गन्धके ॥

पायस : । पुं० न० क्षीरखण्डलमिश्रे । परमान्ने ॥ अतप्ततण्डुलाधौताः परिभृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्तेनदुग्धेनपाचिता : पायसोभवेत् ॥ पायस : कफकृद्बल्योविष्टम्भीमधुरोगुरु : ॥ अपिच । पायसंदुर्जरंवल्यं-धातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टम्भजननंहृल्लिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्रीवासे । सरलद्रवेटारपिन्इति भा० ॥ पयएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसोविकारोवा । तस्यविकारइत्यण् ॥ पयसिसंस्कृतोवा । संस्कृतंभक्षा० इत्यण् ॥

पायिक : । पुं० पदातिके । पायकइतिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

पायित : । त्रि० पानङ्कारिते ॥ पिबतेर्ण्यन्तात्कर्तरिक्त : । शाच्छासाह्वाव्यावेपांयुगितियुगागम : ॥

पायु : । पुं० मलद्वारे । अपाने । गुदे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अवाग्गतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमितिपायुः ॥ पै० । क्वापाजीत्युण् । आतोयुक् ॥ यद्वापातिमलनिस्सारणेन । पारक्षणे पिवतिवस्त्यौषधंवा । पापाने । प्राग्वत् ॥ त्रि० रक्षके ॥

पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥ मीयतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्नाय्येतिनिपातनात्ण्यत्धात्वादेः पकारादेशोयुगागमश्च ॥ जले ॥ त्रि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीलङ्घनाद्गन्तव्यतीरे ॥ पुं० । न० प्रान्ते ॥ पारयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥ पचाद्यच् ॥ समाप्तौ ॥ पुं० । पारदेपीतिकश्चित् ॥

पारकुलीन : । त्रि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति० खञ् ॥

पारक्य : । त्रि० परकीये ॥ यथा । यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्म्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्म्मणि । यथा । पादेनतस्यपारक्यं कुर्यात्सञ्चयमात्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादस्यार्द्धार्द्धमर्थस्यमूलभूतंविवर्द्धयेत् । एवमाचरतः पुंसोऽर्थः साफल्यमश्नुतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारग : । त्रि० । पारगामिनि ॥ पारङ्गच्छति । गम्ड० । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वेत्यादिनागमेर्डः प्रत्ययः ॥

पारगत : । पुं० जिने ॥ त्रि० । पारगे ॥

पारक् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजिः ॥

पारजायिक : । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्मः ॥

पारटोट : । पुं० । अश्मनि ॥

पारण: । पुं० मेघे ॥ न० । पारणायाम् ॥ यथा । पारणंपावनंपुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाङ्गभूतञ्चफलदंशुद्धिकारणम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानिः स्याट्टतेधारणपारणम् ॥ नराचौपारणंकुर्याट्टतेवैरोहिणीव्रतात् । निशायांपारणंकुर्याद्वर्जयित्वामहानिशाम् ॥ पूर्वाह्णेपारणंशस्तंकृत्वाविप्रसुरार्चनम् । सर्वेषांसम्मतंकुर्याट्टतेवैरोहिणीव्रतमितिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखंडे ८ अध्यायः ॥ जन्माष्टमीव्रतेपारणकालस्तु । अष्टम्यामथरोहिण्यांनकुर्यात्पारणंक्वचित् । हन्यात्पुराकृतंकर्म उपवासार्जितंफलम् ॥ तिथिरष्टगुणंहन्तिनक्षत्रञ्चचतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नतः कुर्या

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

त् तिथिभान्ते चपारणम् ॥ अत्रो
भयवियोगेपारणमुक्तम् । यदासार्द्ध
प्रहरनिशाभ्यन्तरेएकस्यैवावियोगस्त
दैकतरवियोगेपिपारणम् । तथाच
नारदीये । तिथिनक्षत्रसंयोगेउप
वासोयदाभवेत् । पारणन्तुनकर्त्त
व्यंयावन्नैकस्यसंक्षय : ॥ सांयोगि
केव्रतेप्राप्ते यद्यप्येकोवियुज्यते । त
त्रैवपारणं कुर्यादेवंवेदविदोविदु :
॥ यदैकस्यापि । सार्द्धप्रहरनिशाभ्य
न्तरेनवियोगस्तदातयोरवियोगेपिप्रा
तरुत्सवान्ते पारणम्तिथ्यन्ते चोत्स
वान्ते वाव्रतीकुर्वीतपारणमित्युक्तं
रिति ॥

पारणा । स्त्री० । उपवासोत्तरदिने-
विहितकालेविहितभोजने ॥

पारत: । पुं० । पारदे । पारा० इ०
भा० ॥ पारंतनोति । तनु० ।
अन्येभ्यो० ड : ।

पारतन्त्र्यम् । न० । पराधीने । परत
न्त्रतायाम् । पराधीनविषयताशालित्वे

पारत्रिकम् त्रि० । परलोकभवे ॥

पारद: । पुं० रसराजे । रसेन्द्रे । महार
से । चपले । रसे । सूते । यथा । पा
रदस्तुमनाक्पाण्डु : सूतस्तुरहितो
मलात् । पारदस्तुमनाक्शीत : स
र्वेतुल्यगुणा : स्मृता : ॥ इतिशब्दा
र्णव : ॥ तस्योत्पत्त्यादयोयथा ।
शिवाङ्गात्प्रच्युतंरेत : पतितंधर-

णीतले । तद्हंसारजातत्वाच्छुक्ल
मच्छम भूच्चतत् ॥ त्रैवभेदेन वि
ज्ञेयंशिववीर्यंचतुर्विधम् । श्वेतंरक्तं
तथापीतंकृष्णं तच्चभवेत्क्रमात् ॥
ब्राह्मण : क्षत्रियोवैश्य : शूद्रस्तुख
लुजातित : । श्वेतंशस्तंरुजांनाशे
रक्तं किलरसायने ॥ धातुवादेतुतत्
पीतंखेगतौकृष्णमेवच ॥ पारद: ष
ड्रस : स्निग्धस्त्रिदोषघ्नोरसायन: ।
योगवाहीमहावृष्य : सदादृष्टिबल
प्रद : ॥ सर्वामयहर: प्रोक्तोविशेषा
त्सर्वकुष्ठनुत् । स्वस्योरसोभवेद्र
क्षावद्वोक्षेयोजनार्दन : ॥ रञ्जित :
क्रामितश्चापिसाक्षाद्वै वोमहेश्वर: ॥
मूर्च्छित्वाहरतिरुजंबन्धनमनुभूय-
खेगतिंकुरुते । अजरीकरोतिहिदृ-
त: कोन्य: करुणाकर:सूतात् ॥ रसाम्ल
तें । यस्ययोगस्ययोयोगस्ते नैवसहयो
जित: । रसेन्द्रोहन्तितंरोगंनरकुञ्जर-
वाजिनाम् ॥ तस्यदोषायथा । मलं
विषंवह्निगिरित्वचापलंनैसर्गिकंदोष
मुशन्तिपारदे । उपाधिजौद्वौचपुना
र्योगजौदोषौरसेन्द्रे कथितौमुनी
श्वरै : ॥ मलेनमूर्च्छामरणंविषेणदा
होग्निनाकष्टतर: शरीरे । देहस्यजा
ड्याङ्गिरिणासदास्याच्चाञ्चल्यतोवीर्य
हतिश्चपुंसाम् ॥ वह्निनकुष्ठं भुजगेन
गण्डोभवेदतोसौपरिशोधनीय : ।
वह्निर्विषंमलञ्चेतिमुख्या दोषास्त

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

योरसे ॥ एतेकुर्वन्तिसन्तापंमृतिंमू
र्च्छांन्नृणांक्रमात् ॥ अन्येपिकथिता
दोषाभिषग्भि : पारदेयदि । तथा
प्येतेत्रयोदोषाहरणीयाविशेषत : ॥
संस्कारहीनं खलुसूतराजंय : सेव
तेतस्यकरोतिवाधाम् । देहस्यनाशं
विदधातिनूनंकष्टांश्चरोगान्जनयेन्न
राणाम् ॥ पञ्चवशब्दवाच्येम्लेच्छजा
तिविशेषे ॥ त्रि० पारदातरि ॥ पा
रंददाति । डुदाञ्० । आतोनुपे-
तिक : ॥ पारदस्यमारितस्यमूर्च्छित
स्यगुणायथा । पारद : कृमिकुष्ठघ्नो
जयदोदृष्टिद : सर : । मृत्युहृच्चम
हावीर्योयोगपाहीजराहर : ॥ स्मृ-
त्योजोरूपदोवृष्योवह्निकृज्जातुवर्द्धन :
। षण्ढत्वनाशन : शूर : खेचर : सि
द्धिद : पर : ॥ पारद:सकलरोगहा
स्मृत : षड्रसोनिखिलयोगवाहक:
। पञ्चभूतमयएषकीर्त्तितस्तेनतद्
गुणगणैर्विराजते ॥ अथास्यशोधन
विधि : । तत्रस्वेदनम् । नानाधान्यै
र्यथाप्राप्तै स्तुषवर्जैर्जरान्वितै : । मृद्भा-
ण्डं पूरितंरक्त्वेद्यावदम्लत्वमाप्नुयात् ॥
तन्मध्ये भृङ्गराजमुण्डीविष्णुक्रान्ता
पुनर्नवा । सोनाक्षीचैवसर्पाक्षीसह
देवीशतावरी ॥ त्रिफलागिरिकर्णी
च हंसपादीचचित्रकम् । समूलं
कुट्टयित्वातुयथालाभंविनि:क्षिपेत्
। पूर्वास्फभाण्डमध्ये तु धान्याम्ल क

मिदंस्मृतम् । स्वेदनादिषुसर्वत्र
रसराजस्ययोजयेत् ॥ विष्णुक्रा
न्तागिरिकर्णीच अपराजितैवश्वेत
नीलपुष्पभेदात् ॥ अत्यम्लमारनालं
वातदभावेप्रयोजयेत् । तदभावे ।
धान्याम्लाभावे । व्यूषणंलवणंरा
जीरजनीचिफलार्द्रकम् । महा
बलानागबलामेघनाद : पुनर्नवा ॥
मेषशृङ्गीचित्रकञ्चनवसारंसमंसमम्
। एतत्समस्तंव्यस्तंवापूर्वाम्ले नैव
पेषयेत् ॥ प्रलिम्पेत्तेनकल्केनवस्त्र
मङ्गुललमाचकम् । तन्मध्येनि:क्षि
पेत्सूतंबध्वातत्त्रिदिनंपचेत् ॥ दो
लायन्त्रेऽम्लसंयुक्तेजायतेस्वेदितो
रस : । मेषशृङ्गीमेढाशृङ्गी । तद-
लाभेकर्कटशृङ्गीग्राह्या ॥ नवसारम्
नौसादर । अन्यच्च । मूलकानल-
सिन्धूत्थव्यूषार्द्रकराजिका : ।
रसस्यषोडशांशेनद्रव्यंयुंज्यात्पृथक्-
पृथक् ॥ द्रव्येष्वनुक्तमानेषुमतंमा-
नमिदंबुधै : । घटाद्दतेषुचैतेषुसूतं
प्रक्षिप्यकाञ्जिके ॥ स्वेदयेद्दिनमेक
ञ्चदोलायन्त्रेणबुद्धिमान् । स्वेदात्ती
ग्रोभवेत्सूतोमर्दनाच्चसुनिर्मल : ॥
मूलकंमुरङ्ग । अनलश्चित्रकम् । व्यू
षणंत्रिकटु । राजिकाराङ्ग ॥ + ।
अथ मर्दनम् । इष्टका चूर्णं चूर्णा-
भ्यामादौ मर्दोरसस्तत : । दध्नागु
डेनसिन्धूत्थ राजिकागृहधूमकै : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अन्यच्च । कुमारिका चित्रकरक्तस र्षपै : कृतै : कषायै र्बृहती विमि- श्रितै : । फलत्रिकेणापि तमर्दितोर सोदिनत्रयं सर्वमलैर्विमुच्यते ॥ † अथमूर्च्छनम् । त्र्यूषणं त्रिफलावन् ध्याकन्दै : क्षुद्राद्वयान्वितै : । चित्र कोर्णानिशाचारकन्यार्ककनकद्रवै- ॥ सूतंकृतेनयूषेणवारान्सप्ताभिमूर्च्छ येत् । इत्थं सम्मूर्च्छित : सूतस्त्य- जेत्सप्तापिकक्षुकान् ॥ वन्ध्याक- न्दैर्बांभखस्वसाकन्द । क्षुद्राद्वयम्० क्षोटीकटै आ०वडीकटैआ । ऊर्णा ऊर्णाभेषका । निशाहरिद्रा । क्षारो यवक्षार : । कन्याकुमारी । अर्कोऽ र्कपत्ररस : । कनकोधत्तूरपत्ररस : अधोर्द्वपातनम् । मयूरग्रीवताप्या- भ्यांनष्टपिष्टीकृतस्यच । यन्त्रे विद्या धरेकुर्याद्रसेन्द्रस्योर्द्वपातनम् ॥ सूत स्यास्याद्यूर्द्वपातेनसर्वदोषविवर्जित: । मयूरग्रीवातूतिया । ताप्यं सुवर्ण मा खी । नष्टपिष्टीकृतस्यकुमारिकाद्र- वयोगेनतावन्मर्दनंकर्तव्यं यावत्पा रद : पृथङ्नदृश्यते । विद्याधरेयन्त्रे डमरुयन्त्रे ॥ अथाध : पातनम् । त्रि फलात्रिगुणशिखिभिर्लवणासुरिसंयु तै: । नष्टपिष्टंरसंकृत्त्वालेपयेदूर्द्ध्वभा जनम् ॥ ततोदीप्तैरध:पातमुपलैस्त स्यकारयेत् । यन्त्रे भूधरसंज्ञेतुतत: सूतो विशुद्ध्यति ॥ स्वेदनादिक्रि-

याभिस्तुशोधितोऽसौयदाभवेत् । त दाकार्याणिकुरुतेप्रयोज्य : सर्वकर्म सु ॥ † ॥ अथ मुख्य दोष हरशो धनविधि : । गृहकन्याहरतिमलं- त्रिफलाम्निं त्रिचक्रो विषंहन्ति । तस्मादेभिर्मिश्रैर्वारान् सम्मूर्च्छ- येत्सप्त ॥ ०(०†† ०)० ॥ अथ सर्वदोषहर : संक्षिप्त : शोधनवि धि : । कुमारिकात्रिचक्रकरक्तस- र्षपै: कृतै: कषायैर्बृहतीविमिश्रितै: । फलत्रिकेणापिविमर्दितोरसोदिन त्रयंसर्वमलैर्विमुच्यते ॥ एवंकदर्थि- त : सूत : षण्डोभवतिनिश्चितम् । वह्नौषधीकषायेणस्वेदित : सबली भवेत् ॥ सर्पाक्षीचिञ्चिकावन्ध्या भृ ङ्गाद्यै : स्वेदितो बली । तत: सर्पा क्षकद्रावै :स्विन्न : स्यादितिदीप्तवा न् ॥ सर्पाक्षीनागफणी । चिञ्चिका अम्ली । वन्ध्यावांभखखसा । भृङ्गो भृङ्गराज : । अब्दोमुस्ता । पावक- श्चित्रक : ॥ † ॥ अथरसस्यमारण- विधि: । धूमसारंरसंतोरींगन्धकं- नवसादरम् ॥ यामैकंमर्दयेदम्लैर्भा गंकृत्त्वासमंसमम् ॥ काचकूप्यांवि- नि : क्षिप्यताच्चमृदस्त्रमुद्रया । वि लिप्यपरितोवक्त्रे मुद्रांदत्त्वाविशोष- येत् ॥ अध: सच्छिद्रपिठरीमध्ये कू पींनिवेशयेत् । पिठरींवालुकापूरै र्भृत्वाचाकूपिकागलम् ॥ निवेश्यचु

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ल्ल्यांतदधोवह्निंकुर्याच्छनैःशनैः। तस्मादप्यधिकंकिञ्चित्पावकंज्वालयेत्क्रमात् ॥ एवंद्वादशभिर्यामैर्म्रियतेरसउत्तमः। स्फोटयेत्स्वाङ्गशीतंतमूर्द्धगंगन्धकंत्यजेत् ॥ अधःस्थंचमृतंसूतंगृह्णीयात्तन्तुमात्रया। यथोचितानुपानेनसर्वकर्मसुयोजयेत् ॥ अथान्यः प्रकारः। अपामार्गस्यवीजानांमूषायुग्मंप्रकल्पयेत्। तत्संपुटेक्षिपेत्सूतंमलपूदुग्धमिश्रितम् ॥ मलपूः काष्ठोदुम्बरिका ॥ द्रोणपुष्पीप्रसूनानि विडङ्गमरिमेदकः। एतच्चूर्णमधश्चोर्द्धंदत्त्वामुद्रांप्रदापयेत् ॥ तद्गोलमाधमेत्सम्यक्मृन्मूषासंपुटेसुधीः। मुद्रांदत्त्वाशोषयित्वाततोगजपुटेपचेत् ॥ एकेनैवपुटेनैवंसूतकंभस्मजायते। तत्प्रयोज्यंयथास्थानेयथामात्रंयथाविधि- ॥ † ॥ --(**)-- ॥ अथान्यः प्रकारः ॥ काष्ठोदुम्बरिकादुग्धैरसंकिञ्चिद्विमर्दयेत्। तद्दुग्धघृष्टहिङ्गोश्चमूषायुग्मंप्रकल्पयेत् ॥ क्षिप्त्वातत्संपुटेसूतंतत्रमुद्रांप्रदापयेत्। धृत्वातद्गोलकंप्राज्ञोमृन्मूषासंपुटेधिके ॥ पचेत्गजपुटेतेनसूतकंयातिभस्मताम् ॥ अन्यः प्रकारोपि। नागवल्लीरसैर्घृष्टः कर्कोटीकन्दगर्भितः। मृन्मूषासंपुटेपक्वः सूतोयात्येवभस्मतामिति भावप्रकाशः ॥

पारदण्डः। पुं० देशविशेषे। सतु० ओड्रदेशैकभागइतिकेचित् ॥

पारदर्शी। त्रि० पारङ्गते ॥ पारंद्रष्टुंशीलंयस्य। णिनिः ॥

पारदारिकः। पुं० परदाररते। परस्त्रीगामिनि ॥ यः परस्त्रीषुनिरतस्तस्यश्रीर्वाकुतोयशः। सचनिन्द्यः पापयुक्तः शश्वत्सर्वसभासुच ॥ परदारान्गच्छति। गच्छतौपरदारादिभ्यइतिठक् ॥

पारदार्य्यम्। न० परदारगमने ॥

पारदृश्वा। त्रि० पारङ्गते ॥ पारमन्तंदृष्टवान् ॥ दृशेःक्वनिप् ॥

पारमार्थिकः। त्रि० परमार्थयुक्ते ॥ मुख्ये ॥ परमार्थादागतः। ठक् ॥

पारमेष्ठ्यम्। न० ब्रह्मपदे ॥

पारम्पर्य्यम्। न० आम्नाये। कुलक्रमे ॥ यस्मिन्देशेयआचारः पारम्पर्यक्रमागतः। तत्रतंनावमन्येतधर्मस्तत्रैवतादृशः इतिविवादभंगार्णवः ॥ परम्परायाआगतःततआगतइत्यण्। चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥ परम्पराशब्दात्स्वार्थेष्यञ्वा ॥

पारम्पर्योपदेशः। पुं० ऐतिह्ये। उपदेशपरम्परायाम् ॥ पारम्पर्येणउपदेशः ॥ कर्मधारयोवा ॥

पारलौकिकः। त्रि० परलोकसम्बन्धिनि ॥ पारलौकिककार्येषुप्रसुप्ताभृशनास्तिकाः ॥ परलोकेभवः। अध्या

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

त्मादेष्टञिष्यते । अनुशतिकादिः ॥
पारवत : । पुं० कपोते । पारावते ॥
पारशवः । पुं० निषादे ॥ यथा । यंब्रा
ह्मणस्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुत
म् । सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशवः
स्मृत : ॥ ब्राह्मणात्परिणीतशूद्रा-
सुते ॥ करणेनसमाचाऽस्यवृत्तिर्म्लेच्-
यामनीषिभि : ॥ परस्त्रीतनये ॥ अ
यसि । लोहे ॥ शस्त्रे ॥ परान्शृणा
ति । शॄ० । आड्परयो : खनिशॄ-
भ्यांडिच्चेत्युः । परशुरेव । प्रज्ञाद्य
ण् ॥ परस्त्रियाअपत्यंवा । परस्त्री-
परशुश्चेति विदादिषुपाठात्प्रकृतेः
परशुरादेशोऽञ्प्रत्यय : ॥ परशव्य-
स्यविकारे ॥ कंसीयपरशव्ययोर्यञ
ञौलुक्चेत्यञ्यतोलुक्च ॥
पारश्वध : । पुं० परश्वधधारिणि ॥
पारश्वधिक : । पुं० कुठारधारिणि ।
पारश्वधे । परश्वधायुधे ॥ परश्वधः
प्रहरणमस्य । परश्वधाट्टञ् ॥
पारसिकः । पुं० देशान्तरे । पारसीके ॥
पारसी । स्त्री० पारसस्यभाषायाम् ॥
पारसदेशभवलेखनादिशिल्पे ॥ त
दारम्भदिनंयथा गणपतिमुहूर्ते ।
ज्येष्ठाश्लेषामघापूर्वारेवतीभरणीह
ये । विशाखार्द्रोत्तराषाढशतभेपाप
वासरे ॥ लग्ने स्थिरेसचेन्द्रेचपारसी
मारवींपठेत् । शूद्रइतिशेष : ॥ द्वि
जस्यतदध्ययनाभावात् । योऽनधी-

त्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । स-
जीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय
इतिमनूक्तेः । औशनसादिप्रोक्तमर्थ
शास्त्रमधीयानोयद्विसान्वय : शूद्र-
त्वं प्राप्नोतितदापारस्यादिम्लेच्छभा-
षाध्ययनंकुर्वाण : सान्वयोम्लेच्छता
मापोतीतिकिंवाच्यम् ॥ अपशब्द-
त्वाच्चद्विजेननपारस्यादिकमध्येयम् ।
म्लेच्छोहवायदपशब्दइतिमहाभाष्या
त् । अपिच । ब्राह्मणेननापशब्दोव
क्तव्य : । भाष्यकारेणतदुच्चारणस्य
म्लेच्छतापादकत्वप्रतिपादनात् । म्ले
च्छामाभूमेत्यध्येयंव्याकरणमिति-
पस्पशाभाष्यम् ॥
पारसीक : । पुं० अश्ववविशेषे । आव-
हृजे । पराह्णे ॥ देशविशेषे । पार
सिके ॥ त्रि० । तद्देशोद्भवे ॥ पार-
सीकदेशविशेषेभव : । कोपधाच्चे-
त्यण् ॥
पारसीकयवानी । स्त्री० खुरासानीअ
जवायन० इ० भा० प्र० द्रव्ये ।
पारसीकयवानीतुयवानीसदृशीगु
णै : । विशेषात्याचनीरूक्षाग्राहि-
णीमादिनीगुरु : ॥
पारसीकवचा । स्त्री० खुरासानीवच०
इ०प्र० वस्तुनि ॥ पारसीकवचाशु
क्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा । हैमवच्यु
दितातद्वच्छूलंहन्तिविशेषत : ॥
पारस्कर : । पुं० देशविशेषे ॥ पारंक

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रोति । डुकृञ् । कृञोहेत्विति कः । पारस्करप्रभृतीतिनिचसंज्ञायामितिसुट् ॥

पारस्त्रैणेय : । त्रि० परभार्यायामुत्पन्ने ॥ परस्त्रियाः अपत्यम् । कल्याण्यादित्वाट्ठक् । इनङादेशश्च । अनुशतिकादीनांचेत्युभयपदवृद्धिः ॥

पारा । स्त्री० पारिपात्रपर्वतोद्भवनदीविशेषे ॥ पारात्टाप् ॥

पारापार: । पुं० पाराबारे । समुद्रे ॥ पारमपारमस्य ॥ न० । तुष्टेःप्रभेदे ॥ अर्जितंधनंराजैकागारिकाग्निजलादिभ्योविनङ्च्यतीतितद्रक्षणेमहद्दुःखमितिभावयतोविषयोपरमेयातुष्टिः साद्वितीयापारापारमुच्यते० इ० साङ्ख्यविद : ॥

पारायणम् । न० साकल्यवचने ॥ पारगतौ ॥ आदितआरभ्यान्तादविच्छेदेनवेदस्याध्यापने ॥ पारमयन्तेसकलंप्राप्नुवन्तियेन । अय० । करणेतिल्युट्० युज्वा ॥ पारस्यायनम्वा । पूर्वपदादितिणत्त्वम् ॥ समासङ्गे ॥ पुराणपाठे ॥

पारायणिक : । पुं० शिष्ये । छात्रे ॥ पारायणंवर्त्तयति । पारायणंहिवेदाध्यापनम् तच्चगुरुशिष्याभ्यांनिवर्त्यते । अन्यतरासन्निधावध्ययनक्रियायाअनुत्पादात् । तथापिशिष्येएवपारायणतुरायणेतिठन्प्रत्ययद्व्याकरः । । तथाहि । यश्चैवाधीतेयश्चपरस्यकरोतिउभौतौवर्त्तयतः यश्चयजतेयश्चचरुपुरोडाशान्निर्वपतिउभौतौवपतः । उभयत्रकस्मान्नभवति । अनभिधानादितिभाष्यम् ॥

पारारुक : । पुं० अश्मनि । पाषाणे । इतिशब्दरत्नावली ॥

पारावत : । पुं० कलरवे । कपोते ॥ पारावतोगुरुस्निग्धोरक्तपित्तानिलापहः । मङ्ग्राहीशीतलस्तज्ज्ञैः कथितोवीर्यवर्द्धनः ॥ याचायोगान्तरे ॥ यथा । चन्द्रोदयेगुरुश्चास्तेलग्नेवासुरपूजिते । योगः पारावतोयातुः शुक्रेवालग्नकेन्द्रगे ॥ प्रबलोयदियोगीसौगमनेसर्वसिद्धिदः ॥ गिरौ ॥ मर्कटतिन्दुके ॥ दत्तात्रेयस्यगुरौ ॥ परंजीवमवति । परात्शोरहङ्कारादाङ्ज्ञानोपदेशेनवाअवति । अव० । शतृप्रत्ययः । द्वितीयेतिपञ्चमीतियोगविभागाद्वासमासः ॥ तस्येदमित्यण् ॥

पारावतपदी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । पारावताङ्घ्री ॥ काकजङ्घायाम् ॥

पारावताङ्घ्रि : । स्त्री० कटभ्याम् । पक्ष्यायाम् । ज्योतिष्मत्याम् । मालकांगणी० इ० भा० ॥ पारावतइवअङ्घ्रिरस्या : ॥

पारावताङ्घ्रिपिच्छ : । पुं० पारावतान्तरे ॥ यथाहराजनिर्घण्टः । पारा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वतोन्योवग्दे शीकामुकोघुल्घुलार व : । पारावताङ्घ्रिपिच्छश्चज्ञेयोग लरवश्चसइति ॥

पारावती । स्त्री० गोपगीते ॥ नदीप्रभेदे ॥ लवलीफले ॥

पारावार : । पुं० उदन्वति । समुद्रे ॥ न० तटद्वये ॥ पारमावृणोति । वृञ् । कर्मण्यण् ॥ पारावारावस्यस्तइति वा । अर्शआद्यच् ॥

पारावारीण : । त्रि० पारावारगामिनि । पारावारङ्गच्छति० । इत्याद्यर्थेषु । अवारपाराद्विगृहीताद्विपरीताच्चेति ख : ॥

पाराशर : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥ पराशरस्यापत्यम् । ऋष्यण् ॥ न० । पराशरोक्ते भिक्षुसूत्रे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ त्रि० । पराशरसम्बन्धिनि ॥

पाराशरि : । पुं० वेदव्यासे ॥ पराशरस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

पाराशरी । पुं० भिक्षौ । मस्करिणि ॥ पाराशर्येणप्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीते । पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयोरितिणिनि : ॥

पाराशर्य्य : । पुं० वेदव्यासे । बादरायणे ॥ पराशरस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ्० इत्यनन्तरापत्ये पिगोत्ररूपाध्यारोपात्प्रत्यय : ॥

पारिकाङ्क्षी । पुं० तपस्विनि ॥ परिकाङ्क्षितुंशीलमस्य । काक्षिकाङ्क्षायाम् । सुपीतिणिनि : । पृ० ॥ यद्वा । पारमत्रास्ति । इनि : । पारिब्रह्मज्ञानंकाङ्क्षति ॥ मस्करिणि इ० हेमचन्द्र : ॥

पारिक्षित : । पुं० अश्वमेधयाजिनि ॥ परितोदुरितंक्षीयतेयेनसपरिक्षित्-अश्वमेध : तद्याजी ॥ जनमेजये ॥

पारिघ : । पुं० यात्रायामलङ्घनीये ॥ यथा । पूर्वादिषुचतुर्दिक्षुसप्तसप्ताऽनलर्क्षत : । वायव्याग्नेयदिक्संस्थं-पारिघन्तुनलङ्घयेत् ॥ कृत्तिकानक्षत्रात्सप्तभानिपूर्वस्याम्मघात:सप्तभानियाम्यायाम्अनुराधात : सप्तभानिपश्चिमायाम्धनिष्ठात : सप्तभान्युत्तरस्यांलेख्यानीतिसर्वत्रवाक्यशेष : । तत्र०वायव्याग्नेयदिगुपनिवद्वारेखापारिघोदण्डस्तं सर्वथानलङ्घयेदित्यर्थ : ॥ तत्रयवनेश्वर : । प्राचीमुदग्द्वारिभिरत्रयायात्प्राग्द्वारिकैश्चोडुभिरप्युदीचीम् । तत्रैव याम्यामपराश्रितैर्भैर्याम्याश्रितैश्चाप्यपरांप्रयायादिति ॥

पारिघातिक : । पुं० अध्वरथे ॥

पारिजात : । पुं० मन्दारे । पारिभद्रतरौ ॥ सुरद्रुमे ॥ पारिणोब्धे र्जात : ॥ पारमस्यास्ति । अतइनि : । पारिपारङ्गतंजातंजन्मास्यवा ॥ पारिजातोविष्णुपद्या : पारिजातेतिवि-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

श्रुतङ्त्यागम : ॥

पारिजातक : । पुं० सुरतरौ ॥ मन्दारे ॥ पारिजातात्स्वार्थेक : ॥

पारिणामिकः । पुं० परिणामात्मिके ॥

पारिणाय्यम् । न० परिणयलब्धधने ॥ यथा । मातु : पारिणाय्यं स्त्रियो विभजेरन्निति ॥

पारिणाह्यम् । त्रि० गृहोपकरणेशय्यासनकुण्डकटाहादौ ॥ यथा । अर्थस्यसङ्ग्रहेचैनांव्ययेचैवनियोजयेत् । शौचेधर्मेऽन्नपक्त्याञ्चपारिणाह्यस्य चेक्षणे ॥ इतिमानवे ९ ऽध्याय : एनांपत्नीं ॥

पारितथ्या । स्त्री० बालपार्श्वायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् । बन्दीबेना० इ० भा० । सिती० इ० गौ० भा० ॥ परितस्तथाभूतापरितथा । चतु० स्वार्थेष्यञ्॥

पारितोषिकः । त्रि० प्रदेये । तुष्टिदाने ॥ परितोषजनकद्रव्ये ॥ परितोषेणलब्धम् । परितोषादागतंवा । शैषिकष्ठक् ॥

पारिपन्थिकः । पुं० चौरे । पन्थानंवर्जयित्वाव्याप्यवातिष्ठति । परिपन्थंहन्ति वा । परिपन्थञ्चतिष्ठतीतिठक् ।

पारिपात्र : । पुं० कुलाचलविशेषे । चित्रकूटे । मुदारौ ॥ इतिहेमचं०

पारिपात्रक : । पुं० पारिपात्रपर्वते ॥

पारिपार्श्विक : । पुं० अनुगे ॥ पार्श्वे

वर्त्तिनि ॥ पार्श्वेइतिपरिपार्श्वम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभाव : । परिपार्श्वेवर्त्तते । परिमुखंचेतिचकाराट्ठक् ॥ नव्या : पार्श्वस्थे ॥

पारिप्लव : । पुं० नानाविधोपाख्यानसमुदाये । अप्लवैधैकर्मणिजामितापरिहारार्थंपुत्रादि वृतायराज्ञेकथासौष्ठवार्थकथने ॥ मनुर्वैवस्वतोराजाङ्त्यादिकासाञ्चित्कथा । तस्यांरात्रौपारिप्लव माचक्षीतेतियथा ॥ जलोपरिसञ्चारिणिपक्षिविशेषे ॥ त्रि० । चञ्चले ॥ आकुले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । अच् । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्र : । पुं० मन्दारे । निम्बतरौ । पारिजातके । पालितामादार० इ० गौ० भा० ॥ पारिभद्रोऽनिलश्लेष्मशोथमेद : कृमिप्रणुत् ॥ तत्पुष्पंपित्तरोगघ्नंकर्णव्याधिविनाशनम् ॥ निम्बद्रुमे ॥ देवदारुणि ॥ पारमस्यास्ति । अतइनि : ॥ पारि पारङ्गतंभद्रमस्य ॥ परितोभद्रमस्येतिवा । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रक : । पुं० भद्रदारुणि । द्रुकिलिमे । देवदारुणि ॥ निम्बवृक्षे ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥

पारिभाव्यम् । न० कुष्ठौषधौव्याप्ये । पाकलेपरिभावेसाधु : ॥ तत्रसाधुरितियत् स्वार्थेऽण् ॥ पारिषुतोयाशयेषुभवति । भव्यगेयेतिसाधुरितिस्वामी ॥ परि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पारिश :

भुवोभावे । जामिनी इ० भा० ॥ यथा । साक्षित्वं पारिभाव्यञ्चदानं-ग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्यु-र्नाविभक्ता:परस्परमितिदायभाग:

पारिभाषिकम् । त्रि० आधुनिकसङ्के-तेनार्थबोधकेपदे ॥

पारिमाण्डल्यम् । न० परमाणुमात्र-वृत्तिपरिमाणे ॥ परमाणुगुणविशेषे ॥

पारिमुखिक: । त्रि० सेवके ॥ अपपरी त्यव्ययीभावेपरिमुखंवर्त्तते । परि-मुखंचेतिठक् । स्वामिनोमुखंवर्ज्ज-यित्वाय : सेवकोवर्त्तते । सएवमु-च्यते । यदातुसर्वतोभावेपरिशब्द : प्रादिसमासश्चतदायतोयत: स्वामि नोमुखंततस्ततोयोवर्त्ततेसोऽयंबो-ध्य : । एवंपारिपार्श्विकेप्यूह्यम् ॥

पारियात्र: । पुं० पारिपात्रगिरौ । चि चकूटे ॥ परितोयात्रयाट्टच्यते । शैष इत्यण् ॥ पर्वतविशेषे ॥

पारियात्रक : । पुं० पारियात्रे ॥ स्वा र्थेकन्

पारिरक्षक : । पुं० मस्करिणि । ताप से ॥

पारिवर्ह : । पुं० न० विवाहकालप्रदे येवरवध्वो: प्रीतिदेये ॥

पारिश : । पुं० गर्दभाण्डे । कन्दरा-ले । कपीतने । पलाशपीपलइति-गजगण्ड० इतिचगौ० भा० प्र० ह्रस्वे ॥ पारिशोदुर्जर : स्निग्ध : क

पारीक्षित :

मिश्रुक्रकफप्रद : । फलेम्लमधुरोमू-ले कषाय : स्वादुमज्जक : ॥

पारिषद : । पुं० सभ्ये ॥ शिवानुचरे ॥ परिषदिसभायांसाधु : परिषदो ण्यइत्यत्रपरिषदइतियोगविभागात्स: ॥ उदीच्यग्रामविशेषोत्पन्ने ॥ परिष दिभव : । प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिको पधादण् ॥ त्रि० परिषत्सम्बन्धिनि परिषदइदम् । पचाध्वर्युपरिषदश्चे-त्यञ् ॥

पारिषद्य : । पुं० सभ्ये । सभासदि । सामाजिके ॥ शिवानुचरे ॥ परिष दिसाधु : । परिषदंसमवैतिवा । प रिषदोण्यइतिण्य : ॥

पारिहारिक: । त्रि० परिहारकर्त्तरि॥

पारिहार्य्य: । पुं० आवापके । कटके वलये । प्रकोष्टाभरणे ॥ परिह्रियते । हृञ्० । ऋहलोर्ण्यत् । परिहार्य एव । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । घञन्ता-च्चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ् । न० प रिहारत्वे ॥

पारी । स्त्री० पूरे । जलसमूहे ॥ कर्व र्याम् । सनालजलपात्रे । भारी इ० भा० ॥ हस्तिन: पादरज्जौ ॥ परा गे ॥ पात्र्याम् । दोहनपात्रे ॥ पानपात्रे ॥ पारयति० पार्यतेवा । पॄपूर्त्तौ । चु० । पचाद्यच्घञ्वा । ङीप् ॥

पारीक्षित : । पुं० परीक्षितनृपे ॥ परी

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

क्षितितनये । जनमेजये ॥ न० । परीक्षितेकथिते श्रीभागवते ॥

पारीण : । त्रि० पारगामिनि ॥ शैविकः खः ॥ पारङ्गामी । अवारपारे तिखोवा ॥

पारीन्द्र : । पुं० सिंहे ॥ अजगरसर्पे ॥

पारीरण: । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ पट-शाटके ॥

पारु : । पुं० वह्नौ ॥ सूर्ये ॥ पिबति । पा० । बा० । पिवतेरपिरु : ॥

पारुष्य: । पुं० गौष्पतौ । बृहस्पतौ ॥ न० । परुषत्वे । अप्रियाभिधाने ॥ प्रत्यक्षरूक्षवचनशीलत्वे ॥ दुर्वाक्ये ॥ संक्रन्दनवने ॥ परुषोनिष्ठुरभाषी । तस्यभाव: । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥ अगुरुणि ॥

पारेरक : । पुं० खड्गे ॥ इतिशब्दमाला ॥

पार्घट : । पुं० पांशौ ॥ इतिहारावली ॥

पार्थ : । पुं० पृथातनये । पृथयादेवप्रसादलब्धे युधिष्ठिरादौ ॥ पृथायाअपत्यम् । शिवाद्यण् ॥ अर्जुनद्रुमे ॥ रात्रि ॥

पार्थक्यम् । न० पृथक्त्वे ॥ भावेष्यञ्॥

पार्थनगरम् । न० इन्द्रप्रस्थे ॥

पार्थवम् । न० पृथुतायाम् ॥

पार्थिव: । पुं० क्ष्माभृति । नृपे । भूपे ॥ वत्सरविशेषे ॥ बहुशस्यानिजाय

न्ते सर्वदेशेसुलोचने । सौराष्ट्रे लाट देशेचपार्थिवेनात्रसंशय : ॥ १६ ॥ शरावे ॥ न० । तगरपुष्पे ॥ त्रि० पृथिवीसमवायिकारणके । भूमिविकारे । पृथिव्याविकृतौ ॥ पृथिव्याईश्वर : तत्रविदितोवा । सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञावित्यनुवर्त्तमाने तस्येश्वर : तत्रविदितइतिचेत्यञ् ॥ पृथिव्याअयमितिप्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषुपृथिव्याञाञाविति ञौ । तेनञे । स्त्रियांपार्थिवा ञिपार्थिवीतिबोध्यम् ॥ पृथिव्यानिमित्तं संयोगउत्पातोवा । सर्वभूमीत्यञ् ॥

पार्थिवव्रतम् । न० राज्ञोव्रतविशेषे ॥ यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसमम् तथासर्वाणिभूतानिबिभ्रत : पार्थिवंव्रतम् ॥

पार्थिवी । स्त्री० सीतायाम् । जनकजायाम् ॥ अजन्तत्वाट्टिड्ढेतिङीप्॥

पार्पर : । पुं० भक्तासिक्थे ॥ कीनाशे । यमे ॥ राजयक्ष्मणि ॥ जराटे ॥ नीपकेसरे । कदम्बकिञ्जल्के ॥ गदान्तरे ॥ भस्मनि ॥

पार्याप्तिक : । त्रि० पर्याप्तवादिनि ॥ पर्याप्तमाह । ठक् ॥

पार्वणम् । न० श्राद्धविशेषे ॥ यथा । अमावास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वण मुदाहृतम् । क्रियतेवापर्वणियत्तत् पार्वणमितिस्थिति:॥पार्वणपदेनगोष्ठी

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

श्राद्धान्यपिगृह्यन्तेतेषांपार्वणविधिना विधानत् । यद्यपिपर्वणिभवमिति-व्युत्पत्तिस्तथापिदेवश्राद्धपूर्वकषट्पुरुषश्राद्धंपार्वणमितिबोध्यं स्मृत्यनुरोधात् ॥ पर्वकर्म्मणि । पुं० मृगविशेषे ॥इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पार्वत : । पुं० महानिम्बे । वकायन इतिडेकइतिच भाषा ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नफलादौ ॥ पर्वतेभव : । विभाषामनुष्यइतिपक्षेण् ॥

पार्वती । स्त्री० अपर्णायाम् । दुर्गायाम् । मृड़ान्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥ गोपालकन्यकायाम् ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ धातक्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ जीवन्याम् ॥ अतस्याम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ पर्वतस्य इयम् । तस्येदमित्यण् ॥ अपत्यार्थे तुअपवादित्वादिञ्स्यात् । इतोमनुष्येतिनङीष् । मनुष्यजातिवाचित्त्वाभावात् । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशत इतिवासमाधेयम् ॥

पार्वतीनन्दन : । पुं० स्कन्दे । कार्तिकेये ॥ पार्वत्यानन्दन : ॥

पार्वतीपति : । पुं० सदाशिवे ॥ पार्वत्या : पति : ॥

पार्वतीय : । पुं० अक्षोटे ॥ त्रि० गणविशेषे ॥ पर्वतीयस्यायम् । छान्तादण् । असरूपत्त्वाच्छैषिकाच्छैषिकोनेतिननिषेध : ॥ यथा ॥ तत्रजन्यं रघोर्घोरंपार्वतीयैर्गणैरभूत्इतिरघु:॥

पार्वतीयकुमार : । पुं० पार्वतीपुत्रे ॥

पार्वतेयम् । न० सौवीराञ्जने ॥ पुं० सुवर्चलायाम् । सूर्यावर्त्ते । हुलहुलइतिप्र०शाके ॥

पार्श्व : । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ न० । कक्षाऽधोभागे ॥ चक्रोपान्ते ॥ पर्शुगणे ॥ अन्तिके ॥ पर्शुनांसमूह : । पार्श्वाणस् । सितिचेतिपदत्त्वाद्भत्त्वाभावादोर्गुणोन ॥ यद्वा । स्पृश्यते । स्पृश० । स्पृशे : श्वणशुनौपृचेतिश्वण् णित्त्वाद्वृद्धि : ॥ कटेरुपरिचतुरङ्गुलेभागे ॥ यथा । मांसलैर्मृदुभि : पार्श्वैर्दक्षिणावर्त्तरोमभि:। नराभूम्यधिया ज्ञेयाविपरीतै : सुदु : खिताइति ॥

पार्श्वक : । त्रि० शाठ्येनवित्तान्वेषिणि । कौसृतिके ॥ कुसृत्याविभावन्वेषीपार्श्वक : सन्धिजीवकइ०-हे० ॥ अनृजुरुपाय : पार्श्वम् । तेनार्थानन्विच्छति । पार्श्वेनान्विच्छतीतिकन्

पार्श्वग : । त्रि० समीपस्थेपुरुषादौ ॥ पार्श्वगत : । त्रि० समीपस्थे

पार्श्वत : । अ० पार्श्वयोरित्त्यर्थे ॥ आद्यादिभ्यउपसङ्ख्यान मितितसि : ॥

पार्श्वतीय : । त्रि० पार्श्वतोजाता-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दौ ॥ मुखपार्श्वतसोर्लोपश्चेतिच्छः ॥

पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भाद्रशुक्लैकादश्यांश्रीहरे : पार्श्वपरिवर्त्तनोत्सवे ॥

पार्श्वभागः । पुं० पक्षभागे ॥ पार्श्वस्यपार्श्वमेववाभाग : ॥

पार्श्वशूल : । पुं० न० शूलरोगविशेषे ॥ तस्यौषधंयथा । शतपुष्पादेवदारुशालपर्णीवचागुरु । कुष्ठंमांसीसैन्धवञ्चपलमेकंपुनर्नवा ॥ पानेनस्येतशाभ्यङ्गेतैलमेतत्प्रदापयेत् । हृच्छूलंपार्श्वशूलञ्चगण्डमालांचनाशयेत्इतिगारुडे १८९ अध्याय: ॥

पार्श्वस्थ : । पुं० समीपस्थितनटे ॥ त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥

पार्श्वास्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षाधीभागस्थितेस्थ्नि ॥

पार्श्वोदरप्रियः । पुं० कर्कटे॥ इ०हे०॥

पार्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सल्लक्याम् ॥ जीवन्याम् ॥ गौर्याम् ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पार्षद : । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० सभ्ये ॥ पर्षदिसाधु : । पर्षदोण्यइतिपाठेपर्षदइतियोगविभागाण्णः॥

पार्षद्य : । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० सभ्ये ॥ पर्षदिसाधु : । पर्षदोण्यः० इ० ण्य : ॥

पार्ष्णि : । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भागे । गुल्फाधोभागे । एडी० इ० भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री०-सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे ॥ स्त्री० उन्मदस्त्रियाम् ॥ कुम्भ्याम् ॥ पर्षति० पृष्यतेऽनेनवा । पृषुसेचने । घृणिपृष्णिपार्ष्णीतिसाधु : ॥ स्पृशन्त्यनयावा । पूर्ववत्साधु : ॥

पार्ष्णिग्राह : । पुं० पृष्ठत : शत्रौ । जिगीषो : पृष्ठभागस्थितेशत्रुविशेषेराज्ञि । विजिगीषोररिंप्रतिनिर्यातस्यय : पृष्ठवत्तोनृपतिर्देशाक्रमणाद्याचरतिसपार्ष्णिग्राहइत्यर्थ: ॥ पार्ष्णिम्पश्चात्पदंगृह्णाति । कर्मण्यण् ॥ गजपार्श्वरक्षके ॥

पार्ष्णित्रम् । न० पश्चाद्रक्षकसेनायाम् ॥

पाल: । पुं०गवादिपालके ॥ पुं० राज्ञि ॥ पतद्ग्रहे । इ० हे० चं० ॥

पालक: । पुं० मुनिभेदे ॥ घोटकरक्षके॥ न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे । ण्वुल् ॥

पालकाप्य : । पुं० मुनिविशेषे । करेणुभुवि ॥ धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिकाण्डशेष : ॥

पालकाव्य : । पुं० गजशास्त्रकृतिमहर्षिविशेषे ॥

पालघ्न : । पुं० जलजतृणभेदे । छत्रायाम् ॥ पालंक्षेत्रंहन्ति । अमनुष्येतिटक् ॥

पालङ्क : । पुं० शल्लक्याम् ॥ पालङ्इ० प० शाके ॥ बाज० इ०प्र०खगे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पालङ्की । स्त्री० कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये॥ पालङ्इ०भा०प्र०शा० ॥

पालङ्क्यम् । न० पालङ्० इ० प्र० शाके । मधुरायाम् । क्षुरपत्रिकायाम् ॥ अस्यगुणा : । ईषत्कटुत्वंमधुरत्वम् पथ्यत्वंशीलत्वम् रक्तपित्तहरत्वम् ग्राहित्वम्परमतर्पणञ्चेति० राज० नि० ॥

पालङ्क्या । स्त्री० कुन्दुरौ । कुन्दुरखोटीतिगौ०भा० ॥ पालङ्कशाकेपालङ्क्या वास्तुकाकाराछुरिकाचीरितच्छदा॥ पालङ्क्यावातलाशीताश्लेष्मलाभेदिनीगुरुः। विष्टम्भिनीमदश्वासपित्तरक्तविषापहा॥ पालङ्क्यंदलितंशाकं तिलतैलेविपाचितम्। अम्लद्रव्यसमाकीर्णंहिङ्गुसैंधवसंयुतम्॥ पालनम् । पाल० । सं० क्विप् । पाल्अङ्क्यते । अङ्कपदेलक्षणेच । अदन्त: । अचोयत् ॥

पालनम् । न० रक्षणे ॥ यथा । नभार्यान्ताडयेत्क्वापिमातृवत्पालयेत्सदा । नत्यजेद्घोरकष्टे पियदिसाध्वी पतिव्रतेति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ पाल्यतेऽनेन । पाल० । करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट् ॥ सद्य : प्रसूताया : गोर्दुग्धे ॥

पालनी । स्त्री० प्रतिष्ठापिकायाम् ॥

पालाश : । पुं० हरिद्वर्णे ॥ पलाशस्य पत्रस्यायम् । अण् ॥ पलाशदण्डादौ ॥ पलाशस्यविकार : । पलाशादिभ्योवेत्यञ् ॥ न० । तमालपत्रे । तेजपात० इ० भा ॥ त्रि० हरिद्वर्णवति ॥ पलाशवृक्षसम्बन्धिनि ॥

पालाशषण्ड : । पुं० मगधदेशे ॥ पलाशसमूहे ॥

पालाशी । स्त्री० मत्स्यविशेषे ॥ यथा । पालाशिखण्डं तिलतैलयुक्तं विपाचितंसैन्धवकासमर्दै : । हिंग्वार्द्रधात्रीफलचूर्णपूर्णंनवंनवंरोचनमातनोति ॥ पालाशीवलदाबृष्यावातघ्नीपित्तकृत्सरा । गुर्वीकफकरीचोष्णामेद : शुक्रविवर्द्धिनीति ॥

पालि : । स्त्री० कर्णलताग्रे ॥ अश्रौ ॥ पङ्क्तौ ॥ अङ्के ॥ प्रभेदे ॥ छत्रादिदेये ॥ पालयतिपाल्यतेवा । पाल० । ण्यन्त : । अचइ: ॥ पाल्याम् ॥

पालिका । स्त्री० कुन्तलिकायाम् । दध्यादिच्छेदन्याम् ॥ अश्रौ ॥ कर्णपत्रे ॥ पालयति । पाल० । ण्वुल् ॥

पालित : । त्रि० रक्षिते ॥

पालिन्द : । पुं० कुन्दुरुके ॥ पालयति । पाल । वा० किन्दच् ॥

पालिन्दी । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् । श्यामायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

पाली । स्त्री० यूकायाम् ॥ सश्मश्रुयोषिति ॥ प्रान्ते ॥ सेतौ ॥ कल्पितभोजने ॥ प्रशंसायाम् ॥ कर्णलतयो: ॥ उत्सङ्गे ॥ प्रस्थे ॥ चिह्ने ॥ वाप्याम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

श्रेष्याम् ॥ स्याल्याम् ॥
पाल्य : । त्रि० रक्षणीये ॥
पाल्वलम् । न० पल्वलोदके ॥ यथा । अल्पंसर : पल्वलंस्याद्यत्तच्चन्द्रर्क्षगे-रवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्तल्यं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंवार्यभिष्य-न्दिगुरुस्वादुचिदोषकृत् ॥
पावक : । पुं० अष्टानांवसूनांमध्येभ-गवद्विभूतिविशेषे ॥ अग्नौ ॥ स-दाचारे ॥ वह्निमन्त्रे ॥ चित्रके ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ शोधयित्र-नरे ॥ रक्तचित्रके ॥ कुसुम्भे ॥ वैद्युताग्नौ ॥ यथा । पावक : पव-मानश्शुचिरग्निश्चतेत्रय : । निर्म-थ्य : पवमान:स्याद्वैद्युत:पावक:स्मृ त : ॥ यश्चासौतपतेसूर्य : शुचिर ग्निस्त्वसौस्मृत : ॥ इतिकौर्मे १२ऽ ध्याय : ॥ पुनाति । पूञ्० । ण्वुल् ॥ पच्चिवि० ॥
पावकाग्नि : । पुं० अग्निमन्त्रे ॥
पावकि : । पुं० कार्त्तिकेये ॥
पावन : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ पावके ॥ सभ्येग्नौ ॥ य : शीताप नोदनाद्यऽर्थंवहुषुप्रदेशेष्वपिविधीय तेससभ्योग्नि : ॥ पीतभृङ्गराजे ॥ सिल्लके ॥ न० प्रायश्चित्ते । पापच्च यकरे ॥ जले ॥ कृच्छ्रे ॥ गोमये ॥ रुद्राक्षे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ चित्र के अध्यासे ॥ त्रि० ॥ पवित्रे पूते । पावयितरि । पापक्षयकरे गङ्गास्नानगायत्रीजपादौ ॥ पाव यति । कर्त्तरिल्युट् ॥
पावनधूनि : । पुं० शङ्खे ॥ पावनो धूनिर्यस्य ॥
पावनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ तुल-स्याम् ॥ गवि ॥ गङ्गायाम् ॥
पावित : । त्रि० पवित्रीकृते ॥
पाश : । पुं० मृगपक्ष्यादिबन्धने ॥ के शादिपूर्व : सङ्घाते ॥ कर्णपूर्वक : शोभनार्थे ॥ कुत्सादिपूर्वोनिन्दार्थे । बन्धनहेतौ । पाशजाले । देहेन्द्रि-यादिसंयोगवियोगलक्षणे० अनवर तजन्ममरणजरारोगाद्यनर्थव्राते ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ घृणादिषु ॥ यथा । घृणालज्जा भयंशङ्का जुगुप्साचेतिपञ्चमी । कु-लंशीलंतथाजातिरष्टौपाशा : प्रकी र्त्तिता: ॥ पाश्यतेबध्यतेयेनवा । पश बन्धने । चु० । घञ्० घोवा ॥
पाशक : । पुं० अक्षे । देवने । पासा० । इतिभा० ॥ पाशयति० पशयति-वा । पश० ॥ ण्वुल्० कुन्वा ॥
पाशजालम् । न० प्राड्वित्यादौ ॥ प्राड् तीशवलेकर्ममायाकार्यंचतुर्विधम् । पाशजालंसमासेनधर्मानाम्नैवकी-र्त्तिता : ॥ आत्मनांसहजसामर्थ्य प्रतिबन्धकत्वात् पाशानांजालमिव जालम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पाश्चात्याकरसम्भवम्

पाशपाणि : । पुं० वरुणे । अप्यतौ ।। पाश : पाणौयस्य ॥

पाशवपालनम् । न० घासि ॥

पाशित : । त्रि० पाशयुक्ते । बद्धे ॥

पाशी । पुं० वरुणे । अचेतसि ॥ व्याधे ॥ यमे । त्रि० पाशधरे ॥ पाशोऽस्यास्ति । इनि : ॥

पाशीकृत : । त्रि० पाशबद्धे ॥

पाशुपत : । पुं० शिवमल्याम् । एकाष्ठौजे । वकपुष्पे ॥ पशुपत्यधिदैवते ॥ पशुपतिभक्ते ॥ पशुपतिपाशात्मकपदार्थचयवादिनिशैवे ॥ पशुपतेरयम् । तत्प्रियत्वात्तस्येदमित्यण् ॥ पशुपतिर्देवतास्यवा । साऽस्यदेवतेत्यर्थेअश्वपत्यादित्वादण् ॥

पाशुपतव्रतम् । न० पशुपतिदेवताकेवह्निपुराणोक्तेव्रतविशेषे ॥ यथापशुपतिर्निंत्यं हत्वासर्वमिदंजगत् । न लिप्यतेपुन : सोपियोनित्यं व्रतमाचरेत् ॥

पाशुपतास्त्रम् । न० पशुपते: शूलाग्रे ॥

पाशुपाल्यम् । न० वैश्यवृत्तिविशेषे । गोरक्ष्ये ॥ पशून्गोमहिष्यादीन्पालयति । पाल० । कर्मण्यण् । तस्यकर्म्मभावोवा । ष्यञ् ॥

पाश्चात्य : । त्रि० अन्त्ये । चरमे ॥ पश्चाद्भव : । दक्षिणापश्चात्पुरस्त्यक् ॥ पश्चिमदेशजाते ॥

पाश्चात्याकरसम्भवम् । न० रोमके ।

पाषण्डी

रामलवणे । सांभर० इ० भा० ॥

पाश्या । स्त्री० पाशवृन्दे ॥ पाशानांसमूह : । पाशादिभ्योय : ॥

पाषक : । पुं० पादाभरणविशेषे । पाषुली० गौड़० भा० ॥

पाषण्ड : । पुं० बौद्धजैनकादौ वेदविरोधिनि । वेदबाह्यरक्तपटमौण्ड्यादिव्रतचर्याशालिनि । सर्वलिङ्गिनि ॥ त्यजपाखण्डसंसर्गंसङ्गंभजसतांसदा । पापंसनोतिसनतिवा । षखु दाने । षणसम्भक्तौवा । अमन्ताड्डः । पृषोदरादि : ॥

पाषण्डक : । पुं० पाषण्डे ॥

पाषण्डी । पुं० पाषण्डे ॥ वेदबाह्यरक्तपटमौञ्ज्यादिव्रतचर्यापाखण्डम् । तदस्यास्ति । इनि : ॥ तस्मात्पाषण्डिभि : पापै रालापंस्पर्शनंत्यजेत् । विशेषत : क्रियाकालेयज्ञादौचापिदीक्षित : ॥ क्रियाहानिर्गर्हेयस्यमासमेकंप्रजायते । तस्यावलोकनात्सूर्यंपश्येतमतिमान्नर: ॥ किंपुनर्येस्तुसन्त्यक्ताश्रयीसर्वात्मनाद्विज । पाषण्डभोजिभि : पापैर्वेदबाह्यविरोधिभि : ॥ पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ दूरापास्तस्तुसंसर्ग : सहास्यावापिपापिभि : । पाषण्डिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्जयेत्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ एतेनग्नास्तवाख्याताद्दष्ट्याश्राद्धो पघातकाः । एषांसम्भाषणात्पुंसां दिनपुण्यं विनश्यतीत्यादिपाद्मोक्त रखण्डम् ॥

पाषाण : । पुं० प्रस्तरे । ग्रावणि । उपले ॥ पिनष्टि । पिष्लृसञ्चूर्णने । बाहुलकादानच् । पृ० । मूर्द्धन्य : ष : । पषत्यनेनवापषवाधेग्रन्थे च । हलश्चेतिघञ् । अण ति । अण्० । अच् । पाषश्चासौ अणश्च ॥

पाषाणदारक : । पुं० टङ्के । टांकी द्भुतिभा० । पाषाणस्यदारक : ॥

पाषाणदारण : । पुं० टङ्क ॥ पाषाणो दार्यतेऽनेन । दृविदारणे । ण्यन्त : । ल्युट् ॥

पाषाणभेद : । पुं० अश्मभेदे ॥

पाषाणभेदन : । पुं० हाथाजुडी० इ० गौ० भा० प्रसिद्धे । वृक्षविशे । अश्मघ्ने । शिलाभेदे । पाषाणभेदइतिभाषा ॥ पाषाणभेदनोश्मघ्नो गिरिभिद्भिन्नयोजनी । अश्मभेदोहि मस्तिक्त : कषायोवस्तिशोधन : ॥ भेदनोहन्तिदोषार्शो गुल्मकृच्छ्राश्म हृद्रुज : । योनिरोगान् प्रमेहांश्च प्लीहशूलव्रणानिचेतिभावमिश्र : ॥

पाषाणभेदी । पुं० अश्मभेदे । पत्थर चूर० इतिभाषा ॥

पाषाणमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥

पाषाणी । स्त्री० वटखरा० इ० प्र० क्षुद्रपाषाणे । पृषाकरायां ॥

पिक : । पुं० कोकिले । वनप्रिये ॥ अपिकायति । कैशब्दे । आतश्चोपसर्गेक : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो : ॥

पिकप्रिय : । पुं० आम्रे । पिकानां प्रिय : ॥

पिकप्रिया । स्त्री० महाजम्ब्वाम् ॥

पिकबन्धु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिकानांबन्धुरिव ॥

पिकरोग : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

पिकवल्लभ : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिकानांवल्लभ : ॥

पिकाक्ष : । पुं० रोचन्यां ॥

पिकाङ्ग : । पुं० खगान्तरे ॥

पिकानन्द : । पुं० वसन्तकाले ॥ पिकानामानन्दोयस्मिन् ॥

पिकी । स्त्री० कोकिलस्त्रियाम् । कोकिलायां ॥

पिकेक्षण : । त्रि० कोकिलचक्षुस्तुल्य चक्षुर्युक्ते ॥

पिकेक्षणा । स्त्री० कोकिलाक्षे ॥

पिङ्क : । पुं हस्तिशिशौ ॥ इ० शब्द माला ॥

पिङ्ग : । पुं० पिशङ्गवर्णे ॥ मूषिके ॥ न० । वलाके ॥ हरितालें ॥ त्रि० । पिङ्गलवर्णवति ॥ पिञ्ज ति । पिजिवर्णे । अच् । न्यङ्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पिङ्गल :

क्वादि : ॥
पिङ्गकपिशा । स्त्री० तैलपायिकायाम् ॥
पिङ्गचक्षु : । पुं० कुंभीरे ॥
पिङ्गजट : । पुं० शिवे ॥
पिङ्गतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥
पिङ्गल : । पुं० नागविशेषे ॥ रुद्रे ॥ चक्षुडांशो : पारिपार्श्विके ॥ निधिप्रभेदे ॥ कपौ ॥ अग्नौ ॥ मुनिविशेषे ॥ नकुले ॥ स्थावरविषविशेषे ॥ क्षुद्रोलूके ॥ वत्सरविशेषे ॥ देशभङ्गोयदुर्भिक्षंसमासात् कथयाम्यहम् । पिङ्गलेचारुपद्माक्षिदुर्भिक्षंनर्मदातटे ॥ पिङ्गलनागावार्यकृतेप्राकृतच्छन्दोग्रन्थविशेषे ॥ नीलपीतमिश्रितवर्णे ॥ तत्पर्याया : यथा । कण्डार : कपिल : पिङ्ग : पिशङ्ग : कट्टु : । केचिदत्रद्वयंद्वयंपर्यायमाहु : अत्र नीलपीत : कपिल : । रोचनाभ : पिशङ्ग : । कनकपिङ्गल : कट्टु : ॥ पिशङ्गोरोचनापांडु : कट्टु : कनकपिङ्गल : ॥ इतिनाममाला ॥ पिङ्गोदीपशिखाभ : स्यात्पिशङ्ग : पद्मधूलिवत् । पीतनीलहरिद्रक्त : कडारस्तृणवह्निवत् ॥ त्रि० । तद्वर्णविशिष्टे ॥ सन्ध्यातपवह्नेसवद्वा वर्णविशेष : कपिल : इत्यमिव्या स्यातारश्चाहु : ॥ न० । पित्तले

पिङ्गाश :

॥ पिञ्जति । पिजिवर्णे । वृषादित्त्वात्कलच् । न्यङ्क्वादित्त्वात् कुत्त्वम् ॥ यद्वा ॥ पिङ्गोवर्णोऽस्यास्ति । सिध्मादित्त्वात्लच् ॥ पिङ्गलोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥
पिङ्गललोहम् । न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥
पिङ्गला । स्त्री० वामनाख्यदक्षिणदिग्गजस्यहस्तिन्याम् ॥ कुमुदस्यकरिण्याम् ॥ वेश्याविशेषे ॥ यथा । आशाहिपरमंदुःखं नैराश्यं परमं सुखम् । यथासंछिद्यकान्ताशांसुखंसुप्वापपिङ्गलेति श्रीभागवतम् ॥ कर्णिकायाम् । पक्षिविशेषे ॥ राजरीत्याम् ॥ शिंशपायाम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ नाड़ीविशेषे ॥ दक्षिणाण्डाध : स्थाधनुर्वक्रा दक्षिणनासान्तंगतायानाड़ीसापिङ्गलेत्युच्यते ॥
पिङ्गलिका । स्त्री० वलाकायाम् ॥
पिङ्गसार : । पुं० हरितालें ॥ इ० रा० ॥
पिङ्गस्फटिक : । पुं० गोमेदमणौ ॥
पिङ्गा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ हिङ्गुनालिकायाम् । रामठ्याम् ॥ चण्डिकायाम् । उमायाम् ॥ वंशरोचनायामिति रा० नि० ॥ हरिद्रायाम् । इति श० चं ॥
पिङ्गाक्ष : । पुं० शिवे ॥ त्रि० पिंगलनेत्रे ॥ पिङ्गेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहाविति षच् ॥
पिङ्गाश : । पुं० पक्षीपतौ ॥ मत्स्यवि

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

शेषे । पाङ्गाश० इ० गौ० भा० ॥ न० जात्यखर्णे ॥

पिङ्गाशी । स्त्री० नालिकायाम् ॥ इ० हे० चं० ॥ नोलिकायामिति मेदिनिकरः ॥

पिङ्गास्यः । पुं० पिङ्गाशमस्ये ॥ त्रि० पिङ्गलवर्णमुखविशिष्टे ॥

पिङ्गी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥

पिङ्गेक्षणः । पुं० शिवे ॥

पिङ्गोग्रजः । पुं० रवेः पार्श्वगान्तरे ॥

पिचण्डः । पुं० उदरे ॥ पशोरवयवे ॥ अपिचमत्यन्नम् । चमु० । अमन्ताड्डः । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः ॥ अपिचण्डयतेऽनेन हेतुनावा । चडिकोपे । पुंसीतिघोवा ॥

पिचण्डिलः । त्रि० तुन्दिले ॥ अतिशयितंपिचण्डमुदरमस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचव्यः । पुं० कार्पासे ॥ इ० हे० ॥

पिचिण्डः । पुं० पिचण्डार्थे ॥ पृ० ॥

पिचिण्डिका । स्त्री० पिण्डिकायाम् । जङ्घापश्चिमभागे । पिँडली० इति भाषा० ॥

पिचिण्डिलः । त्रि० तुन्दिले । बृहत्कुक्षौ ॥ अतिशयितंपिचिण्डमुदरमस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचुः । पुं० निर्बीजकार्पासे । तूले । कुष्ठभेदे ॥ कर्षे ॥ असुरविशेषे ॥

भैरवे ॥ सस्यप्रभेदे ॥ पिचति ॥ पिचुमर्दने । मृ० कु० ॥

पिचुकः । पुं० मदनवृक्षे । मयना० इति० गौड़भा० ॥

पिचुतूलः । पुं० न० कार्पासतूले ॥

पिचुमन्दः । पुं० निम्बद्रुमे ॥ पिचुं कुष्ठविशेषंमन्दयति । मर्दिस्तुल्यादौ । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुमर्दः । पुं० निम्बवृक्षे ॥ पिचुंकुष्ठभेदंमर्दयति । मृदन्नोदे । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुलः । पुं० भ्राबुकद्रुमे । भ्राउ० इतिभा० ॥ इज्जले । हिज्जले ॥ जलवायसे ॥ पिचुंतलंलाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥

पिच्चटम् । न० सौसके ॥ रङ्गे । चपुणे । रांग० इ० भा० ॥ पुं० नेत्ररोगे ॥ पिच्चयति पिच्यतेवा । पिच्च च्छेदने । अच् । पिच्चंटीकृते । अन्येभ्योपीतिडः ॥ पिच्चयति । शकादिभ्योऽटन्वा ॥

पिच्छः । पुं लाङ्गूले । पुच्छे ॥ न० । वर्हेशिखण्डे ॥ चूड़ायाम् । पिच्छतिपिच्छयतिवा । पिच्छकुट्टने । अच्घञ्वा ॥

पिच्छलः । त्रि० अशुद्धे ॥

पिच्छलदला । स्त्री० बदरीवृक्षे ॥

पिच्छवाणः । पुं० श्येनपक्षिणि ॥

पिच्छा । स्त्री० पूगे ॥ कटायाम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कोषि ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिवे
ष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड० इ०
भा० ॥ पङ्क्तौअश्वपदामये ॥ पिच्छि
ले ॥ चोलिकायाम् ॥ फणिलाला
याम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥ इ० श०
चं० । पिच्छ्यते । पिच्छबाधे । गुरो
श्चेत्य : । टाप् ॥ पिच्छतिपिच्छते
वा । अच्घञ्वा ॥ यद्वा । पतितु-
मिच्छति । पत्ल० । [illegible] । प०
अच् पृषोदरादि : ॥
पिच्छावान् । त्रि० पिच्छिले ॥ अ
स्त्यर्थेमतुप् ॥
पिच्छितिका । स्त्री० शिंशपायाम् ॥
पिच्छिल : । पुं० बहुवारके । श्लेष्मा-
तकवृक्षे ॥ त्रि० विजिले । लाल
सीके । विजिलन्तुभक्तमण्डयुक्तमि-
तिरायमुकुट:सरसव्यञ्जनादीतिभर
त:सूपादीतिरमानाथ: । स्निग्धसूपा
दीतिभानुदीक्षित : । यथा । तरु
णसर्षपशाकंनवौदनानिपिच्छिला
निचदधीनि । अल्पव्ययेनसुन्दरि-
ग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्ड
युक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठ : ॥ पि
च्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छा
दित्वात्इलच् ॥
पिच्छिलका : । पुं० धन्वनवृक्षे ॥
पच्छिलच्छदा । स्त्री० उपोदक्याम् ॥
पिच्छिलत्वक् । पुं० नागरङ्गवृक्षे ॥ ध-
न्वनवृक्षे ॥

पिच्छिलसार : । पुं० मोचरसे ॥
पिच्छिला । स्त्री० पोतिकायाम् ॥ शिं-
शपायाम् ॥ शाल्मलौ ॥ सिन्धुवि-
शेषे ॥ कोकिलाक्षे ॥ वृश्चिकाचुपे ॥
शूलीतृणे ॥ अतस्याम् । कच्याम् ॥
शाल्मलिनिर्यास : पिच्छा । सास्या-
स्ति । पि० इलच् ॥
पिञ्छोदकम् । न० नेचमले ॥
पिञ्ज : । पुं० बधे ॥ पिञ्जनम् । पिजि-
हिंसायाम् । चु० । अच् ॥ कर्पूर-
विशेषे ॥ न० वले ॥ त्रि० ॥ व्याकु-
ले । व्यग्रे ॥
पिञ्जट: । पुं० नेचमले । दूषिकायाम् ॥
पिञ्जनम् । न० कार्पासस्फोटनधनु-
षि । विहनने । तूलस्फोटनकार्म-
के । पीजनइ० भा० ॥
पिञ्जर: । पुं० अश्वविशेषे ॥ पीतरक्त-
वर्णे ॥ न० पीतके । हरितालें ॥
स्वर्णे ॥ नागकेशरे ॥ पक्ष्यादिरो-
धगृहे ॥ त्रि० चित्रिते ॥ पीतव-
र्णे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसाया-
म्+वर्णेवा । घञ् । निष्ठायामनि-
ट्वचनान्नकुत्वम् । पिञ्जं वर्णविशे-
षंरातिक : ॥
पिञ्जरकम् । न० हरितालें ॥
पिञ्जल : । पुं० अत्यन्तव्याकुलसैन्ये ।
समुत्पिञ्जे ॥ पिञ्जयति०पिञ्जते-
वा । पिजि० । बाहुलकादलच् ॥
पिञ्जंलातिवा । आतइतिक : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न० ॥ कुशपत्रे ॥ हरिद्राभे ॥ हरितालेऽपि ॥

पिञ्जली । स्त्री० कुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रसाग्रकुशपत्रद्वये । पवित्रे ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रं यत्रकुत्रचित् ॥ एतदेवहिपिञ्जल्या लक्षणंसमुदाहृतमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

पिञ्जा । स्त्री० तूले ॥ हरिद्रायाम् ॥ हिंसायाम् ॥

पिञ्जानम् । न० स्वर्णे ॥ इतिरा०नि० ॥

पिञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पं० इ० इ० गौ० भाषा ॥ इ० चि० ॥

पिञ्जूलम् । न० कुशवर्त्त्याम् ॥ वर्त्तिकायाम् ॥ पिञ्जति । पिजि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविति ऊलच् ॥

पिञ्जूषः । पुं० कर्णमले ॥ इ० हे० ॥

पिञ्जेटः । पुं० नेत्रमले ॥

पिञ्जोला । स्त्री० पत्रकाहलायाम् ॥

पिटः । पुं० नलादिरचितेभाण्डे । कंडोले । पेटीपिटार० इतिचभाषा । पेटति । पिटशब्दसङ्घातयोः । कर्तरिडुगुपधेतिकः ॥ न० चाले ॥ इ० चि० ॥

पिटकः । पुं० पेटके । पेडायाम् । मञ्जूषायाम् ॥ चि० विस्फोटे ॥ पे-

टति । पिट० । क्कुन् । स्त्रियां० पिटका । त्वित्पकादित्वान्नेत्वम् ॥

पिटक्या । स्त्री० पिटकसमूहे ॥ पिटकानांसमूहः । पाशादिभ्योयः ॥

पिटङ्गशः । पुं० पर्वताभिधेमत्स्ये ॥

पिटङ्गोका । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

पिटाकः । पुं० मुनिविशेषे ॥

पिट्टकम् । न० दन्तकिट्टके ॥

पिठरः । पुं० स्थाल्याम् ॥ गृहभेदे ॥ कुद्रङ्के । उद्घाटे ॥ न० । मुस्तायाम् ॥ मन्यानदण्डे ॥ पेठति पिठ्यतेवा । पिठहिंसासंक्लेशनयोः । बाहुलकादरोगुणाभावश्च ॥ पिठेरिगुपधेतिकः । पिठंराति । रादाने । आतोनुपेतिकः ॥

पिठरी । स्त्री० स्थाल्याम् ॥ अधः सच्छिद्रपिठरीतिलच्यम् ॥

पिडकः । पुं० स्फोटके ॥ इ० हे० ॥

पिडका । स्त्री० स्फोटकविशेषे । पिडिया इ० फुडिया० इतिचभाषा ॥

पिण्डः । पुं० वोले ॥ बले ॥ सान्द्रे ॥ देहे ॥ अगारैकदेशे ॥ देहैकदेशे । अङ्गे ॥ निवापे ॥ गोले सिक्थके ॥ ओड्रपुष्पे ॥ वृन्दे ॥ कवले ॥ गजकुम्भे ॥ मदनवृक्षे ॥ न० । आजीवने ॥ अयसि ॥ पुं० न० आद्यविशेषद्रव्यनिर्मितविल्वफलाकारेपिष्टदेयेऽन्ने ॥ पिण्डते । पिडिसङ्घाते । अच् ॥ पिण्डातेवा । कर्मणिघञ् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पिण्डक : । पुं० सिल्हनामगन्धद्रव्ये ॥ पिशाचे ॥ पिंडालौ ॥ वोले ॥ पिण्डमूले ॥ स्वार्थेकन् ॥

पिण्डकन्द : पुं० । पिण्डालौ ॥

पिण्डखर्जूरः । पुं० राजजम्बाम् । पिण्डखर्जूर्याम् ॥

पिण्डखर्जूरी । स्त्री० मधुस्रवायाम् । स्वादुपिण्डायाम् पिण्डखर्जूर० इ० भा० ॥ पिण्डखर्जूरिकात्त्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥ गुणार्थंपथ्यखर्जूरीम् ॥

पिण्डतालकम् । न० हरितालप्रभेदे । पिण्डाख्ये ॥ निष्पत्रंपिण्डसदृशं-स्वल्पसत्त्वंतथागुरु । स्त्रीपुष्पहारकं स्वल्पगुणंतत्पिण्डतालकम् ॥

पिण्डतैलकः । पुं० तुरुष्के । सिल्हे ॥

पिण्डद : । पुं० पिण्डदानकर्त्तरि ॥ यथा । लेपभाजश्चतुर्थाद्या : पित्रा द्या : पिण्डभागिन : । पिंडद : स प्रमस्तेषांसापिंडंप्रसाप्तपौरुषम् ॥

पिण्डपदम् । न० अङ्कविशेषे ॥

पिण्डपाद : । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

पिण्डपुष्पम् । न० अशोकपुष्पे ॥ जवा पुष्पे ॥ कुशेशये । पद्मपुष्पे ॥ तगर पुष्पे ॥

पिण्डपुष्पक : । पुं० वास्तूके ॥

पिण्डफला । स्त्री० अलाबूम् ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ पिण्डइवफलानियस्या : । सम्भवेतिटाप् ॥

पिण्डमुस्ता । स्त्री० नागरमुस्तके ॥

पिण्डमूलम् । न० गजाण्डे । पिण्डके । मूलविशेषे ॥ गर्जरे ॥

पिंडल : । पुं० सीतौ ॥ इ० हारा० ॥

पिंडवीजक : । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥

पिंडा । स्त्री० पिंडायसे ॥ कस्तूरीप्रभेदे ॥ वंशपत्र्याम् ॥

पिंडात : । पुं० सिल्हके ॥

पिंडान्वाहार्यकम् । न० अन्वाहार्ये । मासिकश्राद्धे ॥ पिण्डयज्ञपिंडाना मनुपश्चादाहियते इति ॥

पिण्डाभ्रम् । न० घनोपले ॥

पिंडायसम् । न० तीक्ष्णायसे ॥

पिंडार : । पुं० क्षपणे ॥ गोपे ॥ महिषीरक्षके ॥ द्रुमे ॥ क्षेपे ॥ विकङ्कतवृक्षे न० । फलशाकविशेषे ॥ पिंडारंशीतलंबल्यंपित्तघ्नंरुचिकारकम् । पाकेलघुविशेषेण विषशान्तिकरंस्मृतम् ॥

पिंडारकम् ॥ न० भौमेतीर्थभेदे । द्वारवत्यामेतत्तीर्थम् । अत्रस्नात्वादेवंस्तिष्ठति । पद्मचिह्नयुक्तामुद्राःशूलचिह्नितानिपद्मानिचाद्यापिदृश्यते ॥

पिंडालु : । पुं० कन्दगुडूच्याम् । ग्रन्थिले । रोमकन्दे । ताम्बूलपत्रे । सुथिनी० इ० भा० । चुवडिआलु० इ० गौ० भा० प्र० कन्दे ॥

पिंडालुकम् । न० चुवडिआलु० गोलआलु० इ० गौ० भा० प्र० कन्दे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पिंडाश :। पुं० भिक्षौ ॥
पिंडाह्वा। स्त्री० नाड़ीहिङ्गुनि ॥
पिंडिका। स्त्री० रथनाभौ। रथचक्र मध्ये सर्वश: काष्ठानियचसज्यन्ते तस्मिन् ॥ पिचिंडिकायाम्। जानुनो धोमांसलप्रदेशे। पिंडली० इ० भा० ॥ श्वेताम्लौ ॥ वेद्याम् ॥ प्रतिमाद्याधारे। पीठे ॥ पीडान्ते अरायस्याम्। पिंडि०। हलश्चेति घञ्। गौ० ङीप्। स्वार्थेकन् ॥
पिंडित :। पुं० तुरुष्के। सिल्हके। नागौरीगूंद० लोबान० इ० भा० ॥ त्रि० गुणिते ॥ घने ॥
पिंडी। पुं० पिंडीतके। मदने ॥
पिंडिल :। पुं० सेतौ ॥ गणके ॥ त्रि० स्थूलजंघे ॥ पिंडते। पिंडि०। सलिकलीति० इलच् ॥
पिंडिला। स्त्री० गोडुम्बायाम् ॥
पिंडी। स्त्री० पिंडीतगरे ॥ अलाबू प्रभेदे ॥ खर्जूरविशेषे ॥ गौ० ङीष् ॥ ज्ञाननिरूपणार्थकोपन्यासे। इ० धरणि :॥ पिंडे ॥ भक्तपिंडीसुगन्धनीमितिकालिकापुराणम् ॥
पिंडीतक :। पुं० मरुवके। श्वसने। मदनवृक्षे ॥ पिंडीतनोति। तनु०। अन्येभ्योपीतिड :। संज्ञायांकन् ॥ तगरे ॥ फणिज्झके।
पिंडीतगरक :। पुं० तगरविशेषे। कफवर्द्धने ॥

पिंडीतगरक :। पुं० तगरे।
पिंडीतरु :। पुं० महापिंडीतरौ ॥
पिंडीपुष्प :। पुं० अशोकवृक्षे ॥
पिंडीर :। पुं० दाडिमद्रुमे ॥ त्रि० नीरसे ॥
पिंडीशूर :। पुं० गेहेनर्दिनि। गेहे शूरे। स्वगेहमाचेवसन्परद्वेषिणि ॥ इतिहेमचन्द्र :॥
पिंडोलि :। स्त्री० भुक्तसमुज्झिते ॥
पिण्याक :। पुं० न० तिलकल्के। खल० इ० भा० ॥ तिलकिट्टन्तु पिण्याकस्तथा तिलखलि:स्मृता। पिण्याकोग्लयनोरूक्षो विष्टम्भीदृष्टि दूषण :॥ हिंगुनि ॥ वाह्लीके। कुङ्कुमे ॥ सिल्हके ॥ पण्यते। पण०। पिनाकादयश्चेतिसाधु :॥ यद्वा। पिनष्टिपिष्यतेवा। पिष्लृ सञ्चूर्णने। पिनाकादित्वादाक : षस्यणत्वम्। धातोर्युगागमश्च ॥
पितरौ। पुं० सहोक्त्यामातापित्रो: ॥ माताचपिताच। पितामाचेत्येक शेष :॥
पितामह:। पुं० विरञ्चौ। पद्मयोनौ। ब्रह्मणि ॥ तापस्यजनके। आर्यके ॥ लोकपितृणांमरीच्यादीनाम र्यमादीनांवापितापितामह: ॥ पितृव्यमातुलमातामह पितामहादुत्यच मातृपितृभ्यां पितरिडामहच्निपातित :॥ आदिगुरुचतुष्कले (ऽ॥) ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पितृगण :

पितामहसर : । न० तीर्थविशेषे ।

पितामही । स्त्री० पितामहत्पन्याम् ॥ पितुर्माता । मातरिषिच्चे तिडा महच्षित्वान्ङीष् ॥

पिता । पुं० तातै ॥ जनके ॥ सचवा लोपिपितैव । यथाहमनु : । ब्राह्म स्यजन्मन : कर्त्तास्वधर्मस्यचशासि ता । बालोपिविप्रोवृद्धस्यपिताभव तिधर्मत: अध्यापयामासपितॄन्शि शुराङ्गिरस: कवि : । पुत्रकाइति होवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥ तेत मर्थमपृच्छन्तदेवानागतमन्यव : । देवाश्चैतान्समेत्यो चुर्न्याय्यं व: शि शुरुक्तवान् ॥ अज्ञोभवतिवैबाल : पिताभवतिमन्वद : । अज्ञंहिबाल मित्याहु : पितेत्येवतुमन्त्रदमिति ॥ पाति । पारक्षणे । नप्तृनेष्टृत्वष्ट्रि तिनिपातनात्साधु : ॥ पुं० भू० पितर: । दिव्यपितृगणे ॥ ऋषिभ्य: पितरोजाता : पितृभ्योदेवमानवा: । देवेभ्यश्चजगत्सर्वंचरंस्थास्नुपूर्व श : ॥ पितरोग्निष्वात्तमुख्या : ॥ स्वधापितॄणांपत्नी ॥

पितृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥ इ तिशब्दमाला ॥

पितृकाननम् । न० श्मशाने ॥

पितृकार्य्यम् । न० पितॄनुद्दिश्यक्रिय माणे श्राद्धादौ ॥

पितृगण : । पुं० आज्यपादीनांसमूहे

पितृप्रसू :

सोमपादिषु ॥ मनोर्हैरण्यगर्भस्य येमरीच्यादय: सुता : । तेषांऋषी णांसर्वेषांपुत्रा : पितृगणा:स्मृता: ॥

पितृगृहम् । न० श्मशाने ॥ पितुर्वेश्म नि ॥

पितृतर्पणम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्य ङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ निवापे ॥ तिले ॥ पितृतीर्थेन पित्र्यैकजलदाने ॥ पितॄणांतृप्तिमात्रे ॥ बिनारूप्यसु वर्णेनबिनाताम्रतिलै : खगै : । बि नादर्भैश्चमन्त्रैश्चपितॄणांनोपतिष्ठति इतिशङ्ख : ॥ नेष्टकादिचितेपितॄंस्त र्पयेत् । नवेष्टितशिरानक्षाकषाय वासादेवपितृकार्यंकुर्यात् ॥ *** ॥ यदेषतर्पयत्यद्भि : पितॄन्स्नात्त्वाद्वि जोत्तम : । तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृ यज्ञक्रियाफलमितिमन्वादय : ॥

पितृतिथि: । स्त्री० अमावास्यायाम् ॥

पितृतीर्थम् । न० गयायाम् ॥ तर्ज न्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितॄणांतीर्थम् ॥

पितृदानम् । न० निवापे । सपिण्ड नादूर्द्धं पित्र्यैशेनदाने ॥ पितृपदं मृतोपलक्षणम् । तेनमात्रादेरपि ग्रहणम् ॥ पितृभ्योदानम् ॥

पितृदानकम् । न० निवापे ॥

पितृपति : । पुं० यमे ॥ पितॄणांपति: ॥

पितृपिता । पुं० पितामहे ॥ पितु : पिता ॥

पितृप्रसू : । स्त्री० सायंसंध्यायाम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पितॄन्प्रसूते । क्विप् । पितॄणां प्रसूर्वा ॥ पितामह्याम् ॥

पितृप्रिय : । पुं० भृङ्गराजे ॥ पितॄणां प्रिय : ॥

पितृबान्धव : । पुं० पितुर्मातृआदिषु ॥ यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितु र्भ्रातु : स्वसु : सुता : । पितु : पितु : सोदराश्चविज्ञेया :पितृबान्ध वा :

पितृभोगीण : । त्रि० पितृशरीरहिते ॥ पितुर्भोग : शरीरम् । तस्मै हि त : । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तर पदात्ख : ॥

पितृभोजन : । पुं० माषे ॥ न० । पितॄणांभक्षणे ॥

पितृभ्राता । पुं० पितृव्ये ॥ पितु र्भ्राता ॥

पितृमान् । त्रि० सुशिक्षिते ॥ प्रशं सार्थेमतुप् ॥

पितृयज्ञ : । पुं० पितॄणांतर्पणे ॥

पितृयाण : । पुं० कर्मिणांमार्गविशेषे । इष्टापूर्तेदत्तमितिकर्मतेनप्रतिप त्तव्येपथि । कृष्णगत्यपरपर्यायेद क्षिणमार्गे ॥

पितृराज : । पुं अर्यमस्मि ॥ पितॄणां राजा । टच् ॥

पितृलोक : । पुं० पितॄणांभुवने ॥ दक्षिणमार्गे ॥ यएषदक्षिण : पन्था: पितृलोक : सउच्यते । मनुष्या

नन्दत : सोयंगुणैस्तु स्याच्छताधि क : ॥

पितृवनम् । न० श्मशाने ॥ पितॄणां वनम् ॥ पितॄन्वनतिवा । वनस म्भक्तौ । घञ्यच् ॥

पितृव्य : । पुं० पितुर्भ्रातरि ॥ पितृ व्यमातुलेतिनिपातनात् । पितु र्भ्रातरिव्यत् ॥

पितृष्वसा । स्त्री० पितु : स्वसरि । पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यां स्वसेतिषत्वम् ॥

पितृस्वसीय : । त्रि० पितुर्भागिनेये ॥

पितृसन्निभ : । त्रि० मनोज्ञवे । पितृ समे ॥ पितेवसम्यङ्निभाति । भा० । आतश्चोपसर्गड० क : ॥

पितृसू : । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

पित्तम् । न० शरीरस्थधातुविशेषे । मायौ ॥ अस्यस्वरूपम् । पित्तमु ष्णं द्रवंपीतंनीलंसत्वगुणोत्तरम् । सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तु पाकत : । पीतंनिराममं । नीलं सामम् ॥ आमाशयगतंसौरंतेज : पित्तमित्युच्यते ॥ अस्यकोपकालो यथा । पित्तस्यवर्षान्तनिदाघयोश्चे ति । अत्रकोपइति संबध्यते ॥ यत : । आश्विनेकार्तिकेमासि वैशाखज्यैष्ठयोर्ध्रुवम् । वैद्यशास्त्र विचारज्ञै : पित्तोराजा प्रकीर्त्तित इतिनिर्देशात्पुंस्त्वमपि । अस्यप्र

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कोपकारणान्याहभावमिश्र : । क टूष्णोष्ण विदाहि तीक्ष्णलवणक्षो धोपवासातपस्त्रीसम्भोगतृषाक्षुधा भिहननव्यायामनद्यादिभि: । भुक्ते ऽजीर्यतिभोजनेचशरदिग्रीष्मे तथा प्राणिनांमध्याह्ने चतथार्द्धरात्रसम येपित्तप्रकोपोभवेदिति ॥ अन्यच्च । माषैस्तिलै:कुलत्थैश्चमत्स्यैर्मेषा मिषेणच्च । गव्ये नदधितक्रे णनृणां पित्तं प्रकुप्यतीति ॥ शब्दचन्द्रिका यामस्यप्रभेदा : पंचोक्ता : । यथा । पाचकंभ्राजकंचैवरञ्जकालोचके तथा । साधकंचैवपंचेतिपित्तनामा न्यनुक्रमादिति ॥ एषांस्थानान्या ह । अग्न्याशयेयकृत्प्लीह्नोर्हृदये लोचनद्वये । त्वचिसर्वशरीरेषुपि त्तंनिवसतिक्रमादितिभावप्रकाश: ॥ अपिदीयतेक्ष्म । दो० देङ्० वा । क्त : । अचउपसर्गात्त : । वष्टिभा गुरिरक्षोपसवाप्योरुपसर्गयो : । सं ज्ञापूर्वकत्त्वादस्त्रीतिदीर्घोन ।

पित्तघ्नम् । न० घृते ॥ पित्तं हन्ति । ह न० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिठक् ॥ त्रि० पित्तनाशकद्रव्ये ॥

पित्तघ्नी । स्त्री० गुडूच्याम् ॥ ङीप् ॥

पित्तज्वर: । पुं० पैत्तिकज्वरे ॥ विशेष त : कोमलनारिकेलंनिहन्तिपित्त ज्वरमूत्रदोषान् ॥

पित्तद्रावी । पुं० मधुरजम्बीरे ॥

पित्तरक्तम् । न० रोगविशेषे । रक्त-पित्ते ॥

पित्तलम् । न० धातुविशेषे । आर-कूटे । पीतल०इ०भा० ॥ त्रि० पित्तवति ॥ पित्तमस्त्यस्यास्मिन्-वा । सि० लच् ॥

पित्तला । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् । ला-ङ्गल्याम् ॥ टाप् ॥

पित्तारि: । पुं० पर्पटे ॥ लाक्षायाम् ॥ चन्दनान्तरे ॥ पित्तस्यअरि : ॥

पित्तीय : । त्रि० पित्तं हिते । तस्मै-हितमितिच्छ : ॥

पित्त्य : । न० पितृतीर्थे । अङ्गुष्ठाङ्गु ल्योर्मध्ये ॥ श्राद्धादौ ॥ मधुनि ॥ श्राद्धकल्पे ॥ पितरोदेवताअस्य । वाय्वृतुपितृतियत् । रौङ्कृत: । यस्येतिच ॥ त्रि० पितुरागते ॥ त-तश्चागतत्वेऽधिकारेपितुर्यच्चेतिय-त् ॥

पित्स्यन् । पुं० विहङ्गमे । त्रि० पतने-च्छौ ॥ पतितुमिच्छु : । लट : श-तृ । सनिमीसेतीस् । अभ्यासलोप: ॥

पित्स्यनम् । न० पथि ॥ इतिप्राणकृष्ण शब्दाम्बुधि : ॥

पित्सु : । त्रि० पिपतिषति ॥

पिधान : । पुं० न० तिरोधाने ॥ अ-पिपूर्वकडुधाञोल्युट । वष्टिभागु-रिरितिपक्षेअल्लोप : ॥

पिनद्ध: । त्रि० आमुक्ते । परिहितक-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वचादौभटे ॥ अपिनद्धतेस्म । णह-बंधने । कर्मणिक्त : । वष्टिभागुरि-रित्यल्लोप : ॥

पिनाक: । पुं० न० रुद्रचापे ॥ पांशु-वर्षे ॥ त्रिशूले ॥ शाङ्करएवत्रिशूल : इति०स्वामी । पातिशिवानुचरान् । पिनाकादयश्चेतिपातेराक : इत्त्वं-नुम्च ॥ पनाय्यते । पनस्तुतौ ॥ पिनाकादित्त्वात्साधुर्वा ॥

पिनाकी । पुं० शिवे ॥ पिनाकोधनु-रस्यास्ति । इनि : ॥ याचायोगान्त रे ॥ रवि : षष्ठेसितस्त्रिद्रे तृतीये-भूमिनन्दन : । पिनाकयोगोविच्छे-योयातुर्विजयकारक : ॥

पिपतिषन् । पुं० खगे ॥ त्रि० पित्सौ । पतनेच्छौ ॥

पिपतिषु : । पुं० विहगे ॥ त्रि० प-तितुमिच्छौ ॥ पते : सन्नन्तादुप्र-त्यय : । तनिपतीत्यादिनाइट् ॥

पिपासा । स्त्री० तृषि ॥ लोभस्यभार्ये यम् । पश्यत्तृत्पिपासे ॥ पातुमि-च्छा । पापाने । धातोरितिसन् । अप्रत्ययात् । टाप् ॥

पिपासु : । तृषिते ॥ पातुमिच्छु : । पिवते:सन्नन्ताडुप्रत्यय : ॥

पिपीलक : । पुं० कीटविशेषे ॥ अ-पिपील्यते । पीलप्रतिष्ठम्भे । घञ् । वष्टिभागुरिरित्यपेरल्लोप : । स्वार्थे-कन् ॥ शनैर्यातिपिपीलक : ॥

पिपीलिका । स्त्री० पिपीलकस्त्रियि । चौँटी०इ०भा० ॥ टाप् । प्रत्यय-स्थादितीत्त्वम् ॥

पिपीली । स्त्री० पिपीलिकायाम् ॥ घ ञन्तान्ङीष् ॥

पिप्पक : । पुं० खगान्तरे ॥

पिप्पटा । स्त्री० खाद्यभेदे । गुडशर्क-रायाम् ॥

पिप्पल: । पुं० बोधिद्रुमे । चलदले । अश्वत्थवृक्षे । पीपल०इ०भा० ॥ पि प्पलोदुर्ज्जर : शीत : पित्तश्लेष्मव्र-णास्रजित् । गुरुस्तुवरकीरूक्षोवर्ण्यो योनिविशोधन:इतिभावप्रकाश : ॥ * अत्रपद्मपुराणोक्तानिवचनानि-लिख्यन्ते । अश्वत्थमूलमासाद्यशा कैनान्नोदकेनवा । एकंवाभोजयेद्-विप्रंकोटिकोटिफलंलभेत् ॥ * ॥ अश्वत्थमूलमासाद्यतपोहोम : सुरा र्चनम् । अत्रयंमुनिशार्दूलब्रह्मणोव चनंयथा ॥ †*† ॥ एवंसमर्चितोऽ श्वत्थ : सर्वसौख्यप्रदोभवेत् । यज्ञा र्थंच्छेदितोश्वत्थ : सर्वारोग्यप्रदोभ-वेत् ॥ *†* ॥ अश्वत्थ : पूजितोये नपूजिता : सर्वदेवता : । अश्वत्थ-श्छेदितोयेनच्छेदिता:सर्वदेवता: ॥ अन्त: शुद्ध : सुसन्तुष्टोऽश्वत्थोदेवम-योगुरु: । ससेव्य : पूजनीयश्चऋणत्र यविनाशक : ॥ भृग्वर्कवारेभौमेच-मध्याह्ने निशिसंध्ययो: । अश्वत्थदर्श

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

नंकार्यंकुलक्षयभयात्मभिरिति ॥ पिप्पलंजलमस्यास्तिमूलेसिक्तत्त्वात्। अर्शआद्यच् ॥ निरंशुके ॥ पक्षिविशेषे ॥ निरर्गले ॥ न० । सलिले ॥ वस्त्रच्छेदविशेषे ॥ कर्मफले ॥

पिप्पलकम्। वक्षोजवृन्ते। चूचुके॥ सीवनसूत्रे ॥

पिप्पलव्रतम्। न० वालिवैधव्ययोगनाशकेव्रते ॥ वलवद्विधवायोगेवाल्ये सतिमृगीदृशाम्। पितारहसिकुर्वीततद्व्रतंशास्त्रसम्मतम् ॥

पिप्पलादः। पुं०वेदप्रसिद्धेऋषिविशेषे ॥

पिप्पलिका। स्त्री० कणायाम्। पिप्पल्याम् ॥ पिप्पल्येव। स्वार्थेकः। ह्रस्वः॥

पिप्पली। स्त्री० कृष्णायाम्। उपकुल्यायाम्। मागध्याम्। कणायाम्। पीपल० इ० भा० ॥ पिप्पलीदीपनीवृष्यास्वादुपाकारसायनी। अत्युष्णाकटुकास्निग्धावातश्लेष्महरी लघुः ॥ पित्तलारेचनी हन्तिश्वासकासोदरज्वरान्। कुष्ठप्रमेहगुल्मार्शः प्लीहशूलाममारुतान् ॥ आर्द्रा कफप्रदास्निग्धाशीतलामधुरागुरुः। पित्तप्रशमनीसातुशुष्कापित्तप्रकोपिणी ॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तामेदः कफविनाशिनी। श्वासकासज्वरहरीवृष्यामेधाग्निवर्द्धिनी ॥ जीर्णज्वरेऽग्निमान्द्ये चशस्यतेगुड़पिप्पली। कासाजीर्णाऽरुचिश्वासहृत्पाण्डुकृमिरोगनुत् ॥ द्विगुणःपिप्पलीचूर्णाद्गुणोत्रभिषजांमतः ॥ पिपर्त्ति। पॄ० । वा० अलच्। पॄ०। गौरादित्वान्ङीष् ॥

पिप्पलीका। स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

पिप्पलीमूलम्। न० ग्रन्थिके। पीपलामूल० इ० भा० ॥ दीपनंपिप्पलीमूलं कटूष्णंपाचनंलघु। रूक्षंपित्तकरंभेदिकफवातोदरापहम् ॥ आनाहप्लीहगुल्मघ्नं कृमिश्वासक्षयापहमितिभावप्रकाशः ॥ पिप्पल्यामूलम् ॥

पिप्पिका। स्त्री० दन्तमूले ॥ इ० हे०

पिप्लुः। पुं० जटुले। लस्सन इतिभाषा ॥ अपिप्लवते प्लुङ्गतौ ॥ मितट्वादित्वाड्डुः। वष्टिभागुरिरल्लोप मवाप्योरुपसर्गयोः ॥

पियालः। पुं० राजादने। सन्नकद्रौ॥ चिरोंजी० इतिप्रसिद्धवीजस्यवृक्षे ॥ पीयते। पीयुः सौत्रोधातुः। पीयुक्वणिभ्यांकालन्। वाहुलकाद्ध्रस्वश्च ॥

पिलुकः। पुं० पीलुवृक्षे ॥

पिल्लः। पुं० क्लिन्ने क्षणि। क्लेदयुक्तनेत्रे ॥ त्रि०। तद्वति ॥ क्लिन्ने चक्षुषीअस्य। क्लिन्नस्यचिल्पिलीतिपिलादेशोलश्चप्रत्ययः ॥ चक्षुर्गतः क्लेदरोगः पिल्लशब्दवाच्यः। तद्योगाच्चक्षुस्तद्योगात्पुरुषोपीतिव्याख्यातारः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पिशङ्ग : । पुं० कपिले । पिङ्गलवर्णे । सुवर्णवर्णसदृशेवर्णे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ पिंशति । पिश अवयवे । विडादिभ्य : किदित्यङ्गच् ॥

पिशङ्गा । स्त्री० कपिलवर्णायाम् ॥ पचेटाप् ॥

पिशङ्गी । स्त्री० पिङ्गलवर्णायाम् ॥ पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिपाक्षिको ङीप् ॥

पिशाच : । पुं० देवयोनिविशेषे । पिचास पिशाच० इतिचभाषा० ॥ राक्षसादपकृष्टे अशुचिमरुदेशनिवासिनि ॥ पिशितमश्नाति । अश० । कर्म्मण्यण् पृ० शितशब्दस्यलोप : । अशशब्दस्यशाचादेश : । मध्यतालव्य: ॥ प्रेते ॥ यथा । अशौचान्ताद्द्वितीयेक्षियस्यनोत्सृज्यतेबुध: । पिशाचत्वंभवेत्तस्यदत्तै:श्राद्धशतैरपि ॥

पिशाचक : । पुं० पिशाचेकुशले ॥ आकर्षादिभ्य : कन् ॥

पिशाचकी । पुं० कुबेरे ॥ पिशाचा:सन्त्यस्य । पिशाचाच्चेतीनि : कुगागमश्च ॥

पिशाचद्रु: । पुं० शाखोटवृक्षे ॥ पिशाचानांद्रु : ॥

पिशाचपति : । पुं० रुद्रे ॥ पिशाचानां पति : ॥

पिशाचबृक्ष : । पुं० शाखोटे ॥

पिशाची । स्त्री० गन्धमांस्याम् ॥ पिशाचिकायाम् । पिशाचस्त्रियि ॥

पिशितम् । न० मांसे ॥ पिंशति । पिश अवयवे । पिशे : किच्चेतीतन् पिश्चतेस्मवा । क्त : ॥

पिशिता । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशिताशी । त्रि० शाष्कुले । मांस भक्षके ॥

पिशी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशुन : । पुं० कपिवक्त्रे । नारदे ॥ काके ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० सूचके । परोक्षेपरदोषोद्भासके ॥ क्रूरे ॥ पिंशति । पिशि० । नुधिपिशिमिथिभ्य : किदित्युनन् ॥

पिशुना । स्त्री० पृक्कायाम् । पिडिंशाक इति गौ० भा० ॥ अदन्तल क्षणष्टाप् ॥

पिष्टम् । न० सीसके ॥ पूपे ॥ त्रि० चूर्णिते । चूर्णीकृते । चुम्मे । पीसा इ० भा० ॥

पिष्टक : । पुं० घृतपूपादौ । अपूपे पूडा० इति भा० । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लेष्मासृक कोपेन शुक्ले पिष्टसमुन्नतम् । पिष्टवत्पिष्टकंविद्यिमलाक्षादर्शसन्निभम् ॥ पिष्टस्यविकार : । संज्ञायामितिकन् ॥ न० । तिलचूर्णे ॥

पिष्टकारिणी । स्त्री० चूर्णदास्याम् । पिसनहारी इ० भा० ॥

पिष्टपम् । पुं० न० भुवने । विष्टपे ॥ विशन्त्यस्मिन्सुकृतिन : । विशप्रवेश

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ने । अस्मात्० विटपपिष्टपविशपो लपाइत्यौणादिक : कपन्० विशतेरादे : प : प्रत्ययस्यतुट्ब्रश्चेतिषत्वम् ॥ यद्वा पिश्यते० पिष्यतेवा । पिशगतौ० पिष्लृसञ्चूर्णनेवा ॥ प्रक्रियापूर्ववत् ॥ सूचेविष्टपस्थाने पिष्टपइतिपकारादिपाठस्तूज्ज्वलदत्तरीत्योक्त: । नायंयुक्त: । यत्र ब्रध्नस्यविष्टपमित्यादौदन्त्योष्ठ्यादिपाठस्यदर्शनात् ॥

पिष्टपचनम् । न० ऋजीषे । पिष्टपाकपाचे । तई इ० भा० ॥ तेलाती इ० गौ० भा० ॥ पच्यतेऽत्र । डुपचष्० । करणेतिल्युट् । पिष्टस्यपचनम् ॥

पिष्टपाकभृत् । पुं० पिष्टकपाककपाचे । पिष्टपचने ॥

पिष्टपूर: । पुं० वटकेघृतपूरे ॥ इ०हे० ॥

पिष्टवर्त्ति : । पुं० मुद्गकसूरादिपिष्टे । चमस्याम् ॥

पिष्टसौरभम् । न० चन्दने ॥ इ०हा० ॥

पिष्टात: । पुं० पटवासके । धूलिगुच्छके । अबीर इतिवुक्का० इतिभा० ॥ वस्त्रादिवासनार्थं सेकीकृत्यगन्धद्रव्यचूर्णे ॥ पिष्टमतति । अत० । कर्म्मण्यण् ॥

पिष्टकम् । न० तण्डुलोद्भवतक्रवीरे ॥

पिष्टिका । स्त्री० पिष्टद्विदले ॥ पिठो इ० भा० ॥ यथा । दालि: संस्था

पितातोयेततोपहृतकच्छुका ॥ शिलायांसाधुसम्पिष्टापिष्टिकाकथिता बुधैरितिभावमिश्र : ॥

पिष्टोडी । स्त्री० श्वेताम्लिकायाम् ॥

पिहित : । त्रि० आच्छादिते । संवीते । आवृते । छन्ने । ढका० इ० भा० । तिरोहिते । अपिधीयतेस्म । डुधाञ्० । क्त : । दधातेर्हि : । भागुरिमतेनाल्लोप : ॥

पीठ: । त्रि० चौंकोतिपीठी० इत्यादिनाम्नाचप्रसिद्धे ॥ उपवेशनाधारे । आसनविशेषे । पेठन्त्यत्र । पिठहिंसासंक्लेशनयो : । हलश्चेतिघञ् । वाहुलकाद्दीर्घ: । पीयतेऽत्रवा । पीङ्पाने । वा० ठक् ॥ धातुपाषाणकाष्ठैश्चपीठस्त्रिविधउच्यते ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौपीठोद्देशेद्रष्टव्य : ॥ एकपञ्चाशद्भेदभिन्ने देवतास्थानविशेषे ॥ यथा ॥ कृतयुगेदक्षप्रजापतेर्यज्ञेशिवनिन्दांश्रुत्वाप्राणांस्त्यक्तवत्या : सत्या : शरीरंशिरसिधृत्वाभ्रमतिशिवेविष्णुनाचक्रेणच्छिन्नाअवयवा: यत्रयत्रपतितास्तएवदेशाएकपञ्चाशन्महापीठाअभवन्नितिपौराणिकी कथातिप्रसिद्धास्ति ॥ * ॥ अथतेषांनिरूपणम् । ईश्वरउवाच । मात : परापरेदेविसर्वज्ञानमयीश्वरि । कथ्यतांमेसर्वपी

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पीठ :

ठंशक्तिभैरवदेवता: ॥ देव्युवाच ॥ शृणुवत्सप्रवक्ष्यामिदयालोभक्तवत्सल यामिर्विनानसिध्यन्तिजपसाधनत त्क्रिया : ॥ पञ्चाशदेकपीठानिएवं भैरवदेवता : । अङ्गप्रत्यङ्गपातेन विष्णुचक्रक्षतेनच ॥ ममान्यवपुषो देवहितायत्वयि कथ्यते ॥ ब्रह्म रंध्रंहिङ्गुलायांभैरवोभीमलोचन : । कोट्टवीसामहामायाचिगुणायादि गम्बरी ॥ १ ॥ शर्करारेचिनेत्रंमे देवीमहिषमर्द्दिनी। क्रोधीशोभैरव स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ २ ॥ सुगन्धायांनासिकामेदेवस्त्र्यम्बकभै रव : । सुन्दरीसामहादेवीसुनन्दा तत्रदेवता ॥ ३ ॥ काश्मीरिकण्ठदे शश्चत्रिसंध्येश्वरभैरव: । महामाया भगवतीगुणातीतावरप्रदा॥४॥ ज्वा लामुख्यांमहाजिह्वादेवउन्मत्तभैरव: । अम्बिकासिद्धिदानाम्नीस्तनंजाल न्धरेसम ॥ ५ ॥ भीषणोभैरवस्तत्रदे वीचित्रपुरमालिनी ॥ हार्दपीठंवैद्य नाथेवैद्यनाथस्तुभैरव: ॥६॥ देवताज यदुर्गाख्या ॥ ७ ॥ नेपालेजानुनीम म ॥ कपालीभैरव : श्रीमान्महा मायाचदेवता ॥ ८ ॥ मानसेदक्षह स्तोमेदेवीदाक्षायणीहर ॥ अमरोभै रवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ९ ॥ उत्कलेनाभिदेशश्चविरजाक्षेत्रमुच्य ते । विमलासामहादेवीजगन्नाथस्तु

पीठ :

भैरव : ॥ १० ॥ गण्डक्यांगण्डपात श्चतत्रसिद्धिर्नसंशय: । तत्रसागण्ड कीचण्डीचक्रपाणिस्तुभैरव: ॥ ११॥ वहुलायांवामबाहुर्वहुलाख्यातुदेव ता । भीरुकोभैरवोदेव : सर्वसिद्धि प्रदायक : ॥ १२ ॥ उज्जयिन्यांकुर्प रक्षमाङ्गल्य : कपिलाम्बर: । भैर व : सिद्धिद : साक्षाद्देवीमङ्गलच ण्डिका ॥ १३ ॥ चट्टलेदक्षवाहुर्मेभै रवश्चन्द्रशेखर : । व्यक्तरूपाभगवती भवानीतत्रदेवताविशेषत : कलि युगेवसामिचन्द्रशेखरे ॥ १४ ॥ चि पुरायांदक्षपादोदेवताचिपुरामता। भैरवस्त्रिपुरेशश्चसर्वाभीष्टफलप्रद : ॥ १५ ॥ त्रिस्रोतायांवामपादोभ्राम रीभैरवोम्बर : ॥ १६ ॥ योनिपीठं कामगिरौकामाख्यातत्रदेवता । य त्रास्तेत्रिगुणातीतारक्तपाषाणरूपि णी । यत्रास्तेमाधव : साक्षादुमान न्दोथभैरव : । सर्वदाविहरेद्देवी तत्रमुक्तिर्नसंशय : ॥ तत्रश्रीभैरवी देवीतत्रनन्दक्षदेवता।प्रचण्डचण्डि कातत्रमातङ्गीत्रिपुरास्विका ॥ वग लाकमलातत्रभुवनेशीसुधूमिनी। ए तानित्रपीठानिशंसन्तित्रवरभैरव ॥ एवंतादेवता: सर्वाएवंतेदशभैरवा : ॥ १७ ॥ सर्वत्रविरलाचाहंकामरू पेणहेरुहे ॥ गौरीशिखरमारुह्यपुन र्जन्मनविद्यते ॥ १८ ॥ करतोयां-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

समासाद्ययावच् क्षिखरवासिनी । शतयोजनविस्तीर्णंचिकोणंसर्वसिद्धिदम् । देवामरणमिच्छन्तिकिंपुनर्मानवाद्य : । भूतधात्रीमहामायाभैरव : क्षीरखण्डक : ॥ युगाद्यायांमहादेवदक्षाङ्गुष्ठपदोमम ॥ १६ ॥ नकुलीश : कालिपीठेदक्षपादाङ्गुलीषुच । सर्वसिद्धिकरीदेवीकालिकातत्रदेवता ॥ २० ॥ अङ्गुलीषुचहस्तस्यप्रयागेललिताभव : । जयन्त्यांवामजङ्घाचजयन्तीक्रमदीश्वर : ॥ २१ ॥ भुवनेशीसिद्धिरूपाकिरीटस्याकिरीटत : । देवताविमलानाम्नीसंवर्त्तोभैरवस्तथा ॥ २२ ॥ वाराणस्यांविशालाक्षीदेवताकालभैरव : । मणिकर्णीतिविख्याताकुण्डलञ्चममश्रुते : ॥ २३ ॥ कन्याश्रमेचपृष्ठंमेनिमिषोभैरवस्तथा । सर्वाणीदेवतातत्र ॥ २४ ॥ कुरुक्षेत्रेचगुल्फत : । स्थाणुर्नाम्नाचसावित्री देवता ॥ २५ ॥ मणिवेदके । मणिबंधेचगायत्रीसर्वानन्दस्तुभैरव: ।२६ श्रीशैलेचममग्रीवा महालक्ष्मीस्तुदेवता । भैरव : शम्बरानन्दोदेशेदेशेव्यवस्थित : ॥ २७ । काञ्चीदेशेचकङ्कालोभैरवोरुरुनामक : । देवतादेवगर्भाख्या ॥ २८ ॥ नितम्ब : कालमाधवे ॥ भैरवश्चासिताङ्गश्चदेवीकालीचमुक्तिदा । दृष्टादृष्टामहा

देवमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ कुजवारे भूततिथौनिशार्द्धेयस्तुसाधक : । नक्त्वाप्रदक्षिणीकृत्यमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९ ॥ शोणाख्याभद्रसेनस्तु । नर्म्मदाख्येनितम्बक : ॥ ३० ॥ रामगिरौस्तनान्यञ्चशिवानीचण्डभैरव : ॥ ३१ ॥ वृन्दावनेकेशजालेउमानाम्नीचदेवता । भूतेशोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ३२ ॥ संहाराख्यजङ्घेदन्तेदेवीनारायणीशुचौ । अधोदन्तेमहारुद्रोवाराहीपञ्चसागरे ॥ ३३ ॥ करतोयातटेतल्पंवामेवामनभैरव : ॥ अपर्णादेवतातत्रब्रह्मरूपाकरोद्भवा ॥ ३४ ॥ श्रीपर्वतेदक्षतल्पंतत्रश्रीसुन्दरीपरा । सर्वसिद्धिकरीसर्वासुन्दरानन्दभैरव: ॥ ३५ ॥ कपालिनीभीमरूपावामगुल्फेविभासके ॥ ३६ ॥ उदरञ्च प्रभासेमेचन्द्रभागायशस्विनी । वक्रतुण्डोभैरव ॥ ३७ ॥ श्रोर्ज्जीष्ठोभैरव पर्वते । अवन्तीचमहादेवीलम्बकर्णस्तुभैरव : ॥ ३८ ॥ चिबुकेभ्रामरी । देवीविक्लताख्योजलेस्थले ॥ ३९ ॥ गण्डोगोदावरीतीरेविश्वेशीविश्वमातृका । दण्डपाणिर्भैरवस्तुवामगण्डेतुराकिनी ॥ अमायीभैरवोवत्मसर्वशैलात्मकोपरि ॥ ४० ॥ रत्नावल्यांदक्षस्कन्ध : कुमारीभैरव : शिव : ॥ ४१ ॥ मिथिलायामुमादेवीवामस्क

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पीठ :

व्योमसहोदर :॥ ४२ ॥ नालाहट्यां नलापातोयोगेशोभैरवस्तथा । तत्र साकालिकादेवी सर्वसिद्धिप्रदायिका ॥ ४३ ॥ कर्णाटिचैवकर्णेमेत्रभीरुर्नामभैरव :। देवताजयदुर्गाख्या नानाभोगप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ वक्त्रेस्फुरेत्मन : पातवक्त्रनाथस्तुभैरव :। नदीपापहरातत्रदेवीमहिषमर्दिनी ॥ ४५ यशोरेश्वाणिपद्मञ्चदेवतायशेश्वरी । चण्डश्चभैरवोयत्रतत्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ अट्टहासेचोष्ठपातोदेवीसाफुल्लरास्मृता । विश्वेशोभैरवस्तत्रसर्वाभीष्टप्रदायक : ॥ ४७ ॥ हारपातोनन्दिपुरेभैरवोनन्दिकेश्वर: । नन्दिनीसामहादेवीतत्रसिद्धिर्नसंशय : ॥ ४८ ॥ लङ्कायांनूपुरश्चैवभैरवोराक्षसेश्वर : । इन्द्राक्षीदेवतातत्रइन्द्रेणो पासितापुरा ॥ ४९ ॥ विराटदेशमध्येतुपादाङ्गुलिनिपातनम् । भैरवोअमृताक्षदेवी तत्राम्बिकास्मृता ॥ ५० ॥ मगधेदक्षजङ्घामेव्योमकेशस्तुभैरव :। सर्वानन्दकरीदेवीसर्वकामफलप्रदा ॥ ५१ ॥ एतास्ते कथिता: पुण्यपीठनायाधिदेवता : ॥ त्रीचाधीशंविनादेवंपूजयेत्पीठदेवताम् । भैरवोक्तियतेसर्वंजपपूजादिसाधनम् ॥ अक्षान्त्वाभैरवंपीठंपीठशक्तिञ्चशङ्कर ॥ प्राणनाथनसिध्येतकल्पकोटिजपादि-

पीठी

भि: ॥ नदेयंपरशिष्येभ्योनिन्दकायदुरात्मने । शठायवञ्चकायेदं दत्त्वामृत्युमवाप्नुयात् ॥ दद्यात्शान्तायशिष्यायनैष्ठिकायशुचिप्रिये । साधकायकुलीनायमन्त्रीमन्त्रार्थसिद्धये ॥ ० ॥ इतितन्त्रचूड़ामणौशिवपार्वती संवादेएकपञ्चाशद्विद्यो त्पत्तौपीठनिर्णय : समाप्त : ॥ अन्यानिपीठानिकालीपुराणे ॥ १८ । ५० । ६१ । अध्यायेद्रष्टव्यानि ॥

पीठकलि: । पुं० नायकविशेषे । पीठमर्द्दे ॥

पीठमर्द्द: । पुं० नायकविशेषे । नर्म्मसचिवे ॥ तल्लक्षणं । कुपितस्त्रीप्रसादकदूति । अस्योदाहरणं यथा । कोयंकोपविधि : प्रयच्छकरुणा गर्भंव चोजायतांपीयूषद्रवदीर्घिकापरिमलैऽऽरामोदितामेदिनी । आस्तांवास्पृहयालुलोचनमिदं व्यावर्तयन्तीमुहुर्यस्मैकुप्यसितस्यसुन्दरितपोवृन्दालिमन्दामहेदृति ॥ नाट्योक्तानायकप्रिये ॥

पीठसर्पक: । त्रि० }
पीठविसर्पी । खञ्जे }
पीठसर्पी । पांशुरे । पङ्गौ ॥ }

पीठस्थानम् । न० देवताविशेषाणांपूजास्थाने ॥

पीठिका । स्त्री० पातनिकायाम्॥ क्रमे ॥

पीठी । स्त्री० पीठे । आसने । चौंकी

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पीठा० पीठी० इत्यादिभाषा ॥
पीडनम् । न० अवमर्दे । देशादेरुपद्रवदाने । शस्यादिसम्पन्नदेशस्यपरचक्रेणपीडने ॥ दुःखे ॥ भरणंपोष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्मात्यत्नेनतंभरेत् ॥ मर्दने । टीपना फींचना कूचना इत्यादिभाषा ॥ यथा । गर्भोभिघातविशमाशनपीडनाद्यैःपक्वंद्रुमादिवफलंपततित्तक्षणेनेति ॥ पीडअवगाहने । ल्युट् ॥
पीडा । स्त्री० बाधायाम् । व्यथायाम् दुःखे ॥ पीडयति पीडअवगाहने । चु० । भिदादङ् । णिजभावेगुरोश्चेत्य : । टाप् । कृपायाम् ॥ शिरोमालायाम् । उत्तंसे ॥ सरलद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥
पीडितम् । न० स्त्रीणांकरणे ॥ वि० । यन्त्रिते ॥ बाधिते ॥ मर्दिते ॥ पीडासञ्जाताऽस्य । ता० इतच् ॥
पीत : । पुं० गौरे । हरिद्राभे । पीला इतिहल्दिया इतिचभाषा ॥ कुसुम्भे ॥ अङ्कोटे ॥ शाखोटे ॥ पुष्परागे ॥ न० पाने ॥ हरितालें ॥ वि० पीतवर्णवति ॥ कृतपाने ॥ पिबतिवर्णान्तरम् । ओणादिकःक्तः ॥ पीयते चक्षुषाऽयम् । पापाने । क्तः । घुमास्थेतीत्वम् ॥ पीतागाव्द्रव्यवतु० पीतंपानम्० आसामस्ती

तिमत्वर्थीयोऽर्श आद्यजित्यच्प्रत्ययोबोध्य : । यद्वोत्तरपदलोपोचद्रष्टव्य : । पीतोदका : पीता : । अचोदकस्यपीतत्वंगोषूपचर्यते ॥
पीतकम् । न० तालें । हरितालें ॥ अगुरुणि ॥ पद्मकाष्ठे ॥ पित्तले ॥ माक्षिके ॥ नन्दीवृक्षे ॥ कुङ्कुमे ॥ हरिद्रावृक्षे ॥ किङ्किरातद्रुमे ॥ श्योनाके ॥ पीतशालें ॥ वि० पीतेनरक्ते ॥ पीतात्कन् ॥ यद्वा । स्वार्थेयावादिभ्य : कन् ॥ पीतचन्दने ॥
पीतकदली । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥
पीतकद्रुम : । पुं० हरिद्रुवृक्षे ॥
पीतकन्दम् । न० गर्जरे ॥
पीतकरवीरक : । पुं० पीतवर्णकरवीरपुष्पवृक्षे । पीतप्रसरे । सुगन्धिकुसुमे ॥
पीतकाविरम् । न० कुङ्कुमे ॥ पित्तले ।
पीतकाष्ठम् । न० पीतचन्दने ॥
पीतकीला । स्त्री० आवर्तकीलतायाम् ॥
पीतघोषा । स्त्री० पीतपुष्पघोषालतायाम् । धामार्गवे । महाजाल्याम् ॥
पीतचन्दनम् । न० पीतवर्णचन्दने । कालीयके । माधवप्रिये । कालानुसार्यके ॥ हरिद्रायाम् ॥
पीतचम्पक : । पुं० प्रदीपे ॥ पीतवर्णचम्पकपुष्पवृक्षे ॥
पीततण्डुल : । पुं० कङ्गुन्याम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पीतपुष्प :

पीततण्डुला । स्त्री० बृहतीप्रभेदे । क्षविकाढ्ये । पुत्रप्रदायाम् । बहुफलायाम् ॥

पीततुण्ड :। पुं० कारण्डवखगे ॥ सुगृहे ॥

पीततैला । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥ ज्योतिष्मतीलतायाम् ॥

पीतदारु :। न० देवदारुणि ॥ पीतञ्चतदारुच ॥ हरिद्रौ ॥ सरले ॥

पीतदुग्धा । स्त्री० हैमचौर्याम् ॥ पीतंदुग्धमस्या :॥ धेनुष्यायाम् ॥

पीतद्रु :। पुं० दारुहरिद्रायाम् ॥ पीतंद्रवति । द्रुगतौ । मितद्वादिस्वाट्ड :॥ पीतञ्चासौद्रुश्चेति ॥ सरलवृक्षे ॥

पीतन :। पुं० आम्रातके ॥ प्लक्षे ॥ न० पीतदारुणि ॥ कुङ्कुमे । हरितालें ॥ पीतंकरोति । तत्करोतीति णिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । ल्युर्वा ॥ यद्वा । पीयते । पीङ्पाने । वा० तनन् । गुणाभावश्च ॥ पीतंवर्णंनयतेवा । नयगतौ । णीञ् वा । अन्येभ्योपीतिड :॥

पीतनक :। पुं० आम्रातके ॥

पीतनी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥

पीतपर्णी । स्त्री० श्वित्रघ्न्याम् ।

पीतपादा । स्त्री० शारिकापक्षिणि ॥ पीतचरणयुक्ते ॥

पीतपुष्प :। पुं० चम्पकवृक्षे ॥ कर्णिकारे ॥ पिण्डोतकप्रभेदे ॥ पीतभिण्ड्याम् ॥ कूष्माण्डे ॥ पीतानि पुष्पाण्यस्य ॥ न० । आहुल्यवृक्षे ॥ हरिद्राभकुसुमे ॥

पीतपुष्पा । आढक्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ भिञ्जिरिष्टाचुपे ॥ कर्कोटक्याम् ॥

पीतपुष्पी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥ पीतवाद्यालके ॥ सहदेव्याम् ॥ महाकोषातक्याम् ॥ चपुष्प्याम् । राजकोशातक्याम् ॥

पीतफल :। पुं० शाखोटवृक्षे ॥ कर्म्मरङ्गवृक्षे ॥ पीतानिफलान्यस्य ॥

पीतफलक :। पुं० शाखोटवृक्षे ॥

पीतबालुका । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ पीतवर्णसिकतायाम् ॥

पीतभद्र :। पुं० किङ्किराते ॥

पीतभृङ्गराज :। पुं० स्वर्णभृङ्गारे । हरिप्रिये ॥

पीतमणि :। पुं० पुष्परागे ॥ गोमेदे ॥

पीतमस्त :। पुं० खगान्तरे । कलिकारे ॥

पीतमाक्षिकम् । न० मधुप्रभेदे ॥

पीतमुण्ड :। खगविशेषे । कलिकारे॥

पीतमुद्ग :। पुं० वसौ । प्रवाले । शारदे । सोनामूंगा इ० भा०इ०है० ॥

पीतमूलकम् । न० गर्जरे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीतयूथी । स्त्री० स्वर्णयूथ्याम् । सोनजुही० इ० भा० ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पीतस्फटिक :

पीतरक्त : । पुं० पुष्परागमणौ ॥
पीतरत्नम् । न० गोमेदमणौ ॥
पीतराग : । पुं० पीतवर्णे ॥ किञ्जल्के ॥ सिक्थके ॥ त्रि० । पीतवर्णवति
पीतरोहिणी । स्त्री० काश्मर्याम् ॥
पीतल : । पुं० पीतवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥
पीतलकम् । न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥
पीतलोहम् । न० पित्तलभेदे ॥
पीतवासा : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० पीतवस्त्रवति ॥
पीतबीजा । स्त्री० मेथिकायाम् । पीतानिबीजानियस्या : ॥ त्रि० पीतवर्णबीजयुक्ते ॥
पीतवृक्ष : । पुं० म्योनाकप्रभेदे ॥ सरलवृक्षे ॥
पीतशाल : । पुं० असनवृक्षे ॥
पीतसार : । पुं० मलयजे ॥ गोमेदकमणौ ॥ तुरुष्के ॥ बीजके ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ न० हरिचन्दने ॥
पीतसारक : । पुं० सर्जकवृक्षे विजयसारइतिख्याते ॥ पीत : सारोस्य ॥ निम्बवृक्षे ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ इ० रा० नि० ॥
पीतसारि । न० स्रोतोञ्जने ॥
पीतसालक : । पुं० सर्जकवृक्षे । असने । वन्यूके । विजयसार० इ० ख्याते ॥ पीत : सारोऽस्य । रलयोरेकत्वम् ॥
पीतस्फटिक : । पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीतु :

पीता । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ कपिलशिंशपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ गोरोचनायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥ पीयतेस्म । पीङ्पाने० पापानेवा । कर्मणिक्त : । घुमास्थेतीत्वम् ॥
पीताङ्ग : । पुं० म्योनाकप्रभेदे ॥
पीताब्धि : । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ पीता: अब्धिर्यस्य : ॥
पीताभम् । न० कालीयके । हरिचन्दने ॥ पीताआभायस्यतत् ॥ त्रि० । पीतकान्तौ ॥
पीताम्बर : । पुं० अच्युते । विष्णौ ॥ पीतमम्बरंयस्यस : ॥ शैलूषे ॥ न० हरिद्राभवसने ॥ पीतवर्णकौषेयवस्त्रे ॥ त्रि० पीतवस्त्रयुक्ते ॥
पीताम्बरा । स्त्री० बगलादेव्याम् ॥
पीताश्मा । पुं० पुष्परागमणौ ॥
पीति : । पुं० घोटके । तुरगे ॥ इत्यमर : ॥ पिबति । पापाने । क्तिच् । घुमास्थेतीत्वम् ॥
पीति : । स्त्री० पाने । द्रवद्रव्यस्यगलाधः करणे ॥ इतिमेदिनीकर : । पानम् । पा० । स्त्रियांक्तिन् । घुमास्थेतीत्वम् ॥ शुण्डायामिति शब्दचन्द्रिका ॥
पीतिका । स्त्री० पीतयूथ्याम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥
पीतु : पुं० । सूर्ये ॥ वह्नौ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पिवति । पा० । पः किच्चेति तुन् ॥

पीथः । पुं० अर्के ॥ अग्नौ ॥ काले ॥ न० । जले ॥ घृते ॥ पिवति । पा० । पातृतुदीत्यादिनाथक् ॥

पीथिः । पुं० घोटके ॥

पीनः । त्रि० स्थूले ॥ प्यायतेस्म । ओप्यायीवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् । प्यायः पीभावः ॥

पीनसः । पुं० रोगविशेषे । नासास्रावे । प्रतिश्याये ॥ अस्यनिदानम् ॥ यथा । आनच्यतेयस्यविशुष्यतेचप्रक्लिद्यतेधूप्यतिचैवनासा । नवेत्तियोगम्परसांश्चजन्तुर्जुष्टंव स्येत्खलुपीनसेन ॥ तच्चानिलश्लेष्मभवंविकारंब्रूयात्प्रतिश्यायसमानलिङ्गम् ॥ अस्यौषधम् । यथा । पिप्पलीचिफलाचूर्णंमधुसैंधवसंयुतम् । सर्वरोगज्वर श्वासशोषपीनसहृद्ग्रवेत्इति ॥ पीनंस्यति० सायतिवा । षोअन्तकर्म्मणि० षैच येवा । आतोनुपेतिकः ॥

पीनसा । स्त्री० कर्कश्याम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पीनसी । त्रि० पीनसरोगिणि ॥

पीनस्कन्धः । पुं० महिषे ॥

पीनोध्नी । स्त्री० पीवरस्तन्याङ्गवि ॥ पीनमूधोऽस्याः । ऊधसोऽनङ् । बहुव्रीहेरूधसोङीष् ॥

पीपरिः । पुं० क्रखण्डे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीयुः । पुं० काले ॥ रवौ ॥ घूके । पेचके ॥ सुवर्णवायसयोरिति दीक्षितः ॥ पिवति । पा० । खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु० इतिकुप्रत्ययः धातोरोत्वंयुगागमश्च ॥

पीयूषम् । न० अमृते ॥ अमृतायाम् । गुडूच्याम् ॥ यथा । पीयूषलोकपञ्चालीचरणानांकषायक इ० लोलिम्बराजः ॥ दुग्धे ॥ पुं० न० नव्यसूतधेनोः सप्तदिवसावधिक्षीरे । पेयूषे ॥ पीयते० पीप्यते० अनेनवा । पीय इ० सौत्रो धातुः प्रीतौ । पीयेरूषन् ॥

पीयूषमहाः । पुं० चन्द्रे ॥ इ० श० रत्नावली ॥

पीयूषरुचिः । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० । अमृतप्रिये ॥

पीलकः । पुं० पिपीलिकायाम् ॥ इ० हेमचन्द्रः ॥

पीलुः । पुं० प्रसूने ॥ परमाणौ ॥ मतङ्गजे ॥ तालस्यास्थिखण्डे ॥ काण्डे । वर्णे ॥ व्रजादिदेशेषु स्वनान्माप्रसिद्धे पादपविशेषे । गुडफले ॥ कृमिविशेषे ॥ पुष्पद्रुमे ॥ पीलयति । पीलप्रतिष्टम्भे । मृगय्वादित्वात्कुः ॥ न० पीलुश्च

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्यफले । पीलू० इ० भा० ॥ पीलु श्लेष्मसमीरघ्नं पित्तलंभेदिगुल्मनुत् । स्वादुतिक्तञ्चयत्पीलुतन्नात्युष्णं त्रिदोषहृत् ॥

पीलुक : । पुं० मधूकप्रभेदे ॥

पीलुकुण : । पुं० पीलूनांपाके ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिनाकुणप् प्रत्ययः ॥

पीलुनी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥

पीलुपत्र : । स्त्री० लताविशेषे । मोरटायाम् ॥

पीलुपर्णी । स्त्री० विम्बिकायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ ओषधिभिदि ॥ पीलोरिवपर्णान्यस्या : ॥ पाककर्णे तिङीष् ॥

पीवा । त्रि० स्थूले ॥ प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ । ध्याप्यो : सम्प्रसारणं चेतिक्तनिप् ॥

पीवर : । त्रि० स्थूले । मोटा इति भाषा ॥ प्यायते । प्यैङ् । क्ति त्वरच्छत्वरेतिवरच् प्रत्ययान्तो निपातित : ॥ पुं० कूर्मे ॥

पीवरस्तनी । स्त्री० स्थूलस्तन्याङ्गवि । पीनोधन्याम् ॥ पीनस्तन विशिष्टायांनार्याम् ॥ पीवरा : स्तना : पीवरौवास्तनौअस्या : स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादितिङीष् ॥

पीवरा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ शतावर्याम् ॥ स्थूलायाम् ॥

पीवरी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥ शतमूल्याम् ॥ प्यायते । प्यैङ् । ध्याप्यो : सम्प्रसारणञ्चेतिक्तनिप् स्त्रियांवनोरचेङीब्रौ ॥

पुंवृषः । पुं० गन्धमूषिके ॥

पुंश्चलः । पुं० व्यभिचारिणि ॥ यथा ॥ ललाटोपस्थतालिस्त्रीरेखाःस्युःशतवर्षिणाम् । नृपत्वंस्याच्चतसृभिरायुः पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखेणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्चपुंश्चलः ॥ इ० गरुडप्० ॥

पुंश्चली । स्त्री० व्यभिचारिण्याम् । अतिचञ्चलायाम् । असत्याम् ॥ तस्याश्चरित्रदोषायथा । अहोकोवेद भुवनेदुर्ज्ञेयंपुंश्चलीमनः । पुंश्चल्यां योहिविश्वस्तोविधिनासविडम्बितः ॥ बहिष्कृतश्चयशसाधर्म्मेणस्वकुलेनच । वाञ्छितं नूतनंप्राप्य विनश्यतिपुरातनम् ॥ सदास्वकर्म्मसाध्यासाकोवातस्या : प्रियोऽप्रिय : । दैवेकर्म्मणि पैत्रेचपुत्रेबन्धौनभर्त्तरि ॥ दारुणंपुंश्चलीचित्तंसदाशृङ्गारकर्म्मणि । प्राणाधिकंरतिक्षंसाऽमृतदृष्याहिपुंश्चली ॥ रत्नप्रदंरत्नविक्रंविषदृष्याहिपश्यति । सर्वेषांस्थलमस्त्येवपुंश्चलीनांनकुत्रचित् ॥ दारुणापुंश्चली जातिर्नरजातिभ्यएवच ॥ निष्कृति : कर्मभोगान्तेसर्वेषामस्तिनिश्चितम् ॥ नपुंश्चलीनांविप्रेन्द्रयावच्चन्द्रदिवाकरौ । अन्यासांकामिनीनाञ्चकीटंहन्तुञ्चया

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पीलु :

दया । सानास्तिपुंश्चलीनाञ्चकान्त हन्तुंपुरातनम् ॥ रतिञ्चनूतनंप्राप्यविषतुल्यंपुरातनम् । कान्तंदृष्ट्वा हिनस्त्येवसोपायेनावलीलया ॥ * ॥ पृथिव्यांयानिपापानिपुंश्चलीष्वेवभारते । तिष्ठन्तिताभ्योनपराः पापिष्ठाः सन्तिकेचन ॥ (*†*) ॥ पुंश्चलीपरिपक्वान्नंसर्व्वंपातकमिश्रितम् । देवैकर्म्मणिपैचेचदेयंनचतयाजलम् ॥ अन्नंविष्ठापयोमूत्रंपुंश्चलीनाञ्चनिश्चितम् । दत्त्वापितृभ्योदेवेभ्योभुक्त्वाचनरकंव्रजेत् ॥ शतवर्षंकालसूत्रेपचत्येवसुदारुणे । घोरान्धकारेकृमयस्तंदशन्तिदिवानिशम् ॥ पुंश्चल्यन्नञ्चयोभुङ्क्तेदैवाद्यदिनराधमः । सप्तजन्मकृतंपुण्यंतस्यनश्यतिनिश्चितम् ॥ आयुः श्रीयशसांहानिरिहलोकेपरत्रच । तस्मात्यत्नाद्रक्षणीयंपाकपात्रंकलत्रकम् ॥ (०†*†) ॥ पुंश्चलीदर्शने पुण्यंयात्रासिद्धिर्भवेद्ध्रुवम् । स्पर्शनेचमहापापंतीर्थस्नानाद्विशुद्ध्यति ॥ स्नानंदानंव्रतञ्चैवजपश्चदेवपूजनम् । निष्फलंपुंश्चलीनाञ्चभारतेजीवनंवृथा ॥ (*०†०*) ॥ उपस्थितसकामपुंश्चलीत्यागेदोषोयथारहस्युपस्थितांकामात्पुंश्चलींचेज्जितेन्द्रियः परित्यजेद्धर्म्मभयाद्धर्म्मान्नरकंव्रजेत् ॥ (†०*०†) ॥ सर्व्वदैवतस्या-

पुक्कस :

स्तपस्विन्त्याज्यत्वंगर्हितत्वंचयथा । उपस्थिताचयायोषिदित्याज्यारागिणामपि । श्रुतौश्रुतमितित्याज्यासर्व्वदैवतपस्विनाम् ॥ अहोसर्व्वाः परित्याज्याःपुंश्चलीचविशेषतः । धनायुः प्राणयशसांनाशिनीदुःखदायिनी ॥ स्वकार्यतत्पराशश्वत्परकार्यविघातिनी । निष्ठुरानरघातिभ्यः सर्व्वापद्बीजरूपिणी ॥ विद्युद्दीप्तिर्जलेरेखालोभान्मैत्रीयथाभवेत् । परद्रोहाद्यथासम्पत्कुलटाप्रेमतत्परम् ॥ सर्व्वेभ्योहिंस्रजन्तुभ्योविपद्बीजासदैवसा । योविश्वसेत्तांसम्मूढोविपत्तस्यपदेपदे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे २३ । २४ । ७२ अध्यायः ॥ पुंसोभर्त्तुः सकाशाच्चलति० पुरुषान्तरंगच्छति । चलगतौ । अच् । गौरादिः ॥

पुंश्चिह्नम् । न० शिश्ने ॥

पुंसवनम् । न० दुग्धे । गर्भे ॥ संस्कारविशेषे ॥ द्वितीयेवातृतीयेवा मासिपुंसवनंभवेत् । व्यक्तेगर्भेभवेत्कार्यंसीमन्तेनसहाथवा ॥ पुमान् सूयतेऽनेन । षुञ्० । ल्युट् ॥

पुंस्त्वम् । न० रेतसि । शुक्रे ॥ पुरुषत्वे ॥

पुंस्त्वविग्रहः । पुं० भूतेशे ॥

पुक्कसः । पुं० श्वपचे ॥ अधर्मे । पुत्कुत्सितम् पुण्यंवापुमांसंवाकस

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ति । कसगतौ । अच् । मू० कोवा ॥ पृ० । निषादाच्छूद्रायांजाते । जातोनिषादाच्छूद्रायांजात्याभवति पुक्कस : ॥

पुक्कसी । स्त्री० कालिकायाम् ॥ नील्याम् ॥

पुङ्ख : । पुं० मङ्गलाचारे ॥ शराङ्गे । बाणमूले ॥ श्येने ॥

पुङ्खानुपुङ्खम् । न० मङ्गलामङ्गले ॥ यथा । पुङ्खानुपुङ्खविषयेक्षणतत् परोपिधीरोनमुह्यति मुकुन्दपदारविन्दे । सङ्गीतनृत्यगतितालवशंगतापि मौलिस्थकुम्भपरिरक्षणधीर्नटीवेति ॥

पुङ्ग : । पुं० न० पुञ्जे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पुङ्गल : । पुं० आत्मनि ॥ इतिभूरिप्रयोग : ॥

पुङ्गव : । पुं० बलीवर्दे । वृषे ॥ पुमांश्चासौगौश्च । गोरतद्धितलुकीति टच् ॥ औषधस्यप्रभेदे ॥ उत्तरपदस्थ : श्रेष्ठे ॥ ऋषभौषधे ॥ महोक्षे ॥ पुरुषर्षभे ॥ पुमान्गौरिव । उपमितिसमास: । पूर्ववत्टच् ॥

पुच्छ : । पुं० पश्चात्प्रदेशे ॥ पुं०न० लाङ्गूले ॥ न० कलापे । समूहे । लोमवल्लाङ्गूले ॥ युच्छति । युच्छप्रसादे । प० अच् । पृ० । पुच्छभाण्डेतिनिपातनाद्वायस्यप : ॥

लीचटकाना० इतिभा० ॥

पुच्छदा । स्त्री० । लक्ष्मणकन्दे ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

पुच्छी । पुं० कुक्कुटे ॥ अर्कवृक्षे ॥ त्रि० । लाङ्गूलवति ॥

पुञ्ज : । पुं० राशौ । धान्याद्युच्छ्रितवृन्दे ॥ पिञ्जयति० पिञ्ज्यतेवा । पिजिहिंसा वलादाननिकेतनेषु । अच्०घञ्वा । पृ० । यद्वा । उन्नत्यापुमांसंजयति । अन्ये० ड : ॥

पुञ्जकस्थली । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पुट : । पुं० वालपल्लवे ॥ न० । जातीफले ॥ उपर्यधोभवापन्नसंयुक्तमृदादिकपालद्वयरूपौषधपाकपात्रे ॥ धात्वादिमारणोपयुक्तान्पुटप्रकारानाहरसप्रदीप : । लोहादेरपुनर्भाव स्तद्गुणत्वंगुणाढ्यता । सलिलेतरणञ्चापितत्सिद्धि : पुटनाद्भवेत् ॥ गम्भीरेविस्तृतेकुण्डे द्विहस्ते चतुरस्रके । वनोपलसहस्रेणपूरितेपुटमौषधम् । कोष्ठेरुद्धं प्रयत्नेनगोविष्ठोपरिधारयेत् । वनोपलसहस्रार्द्धंकोष्ठिकोपरिनि : क्षिपेत् ॥ वह्निंविनि : क्षिपेत्तत्रमहापुटमितिस्मृतम् ॥ १ ॥ कोष्ठंभूषा । गोविष्ठा० गोइठा ॥ †*‡* ॥ सपादहस्तमानेनकुण्डे निम्नेतथायते । वनोपलसहस्रेणपूर्णेमध्येविधारयेत् ॥ पुटनद्रव्यसंयुक्तांको

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ष्ठिकांमुद्रितांमुखे । अधोर्द्धानिकर
ण्डानिअर्द्धान्युपरिनि : क्षिपेत् ॥
एतद्गजपुटंप्रोक्तंख्यातंसर्वपुटोत्तम
म् । हस्तश्चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाण :
ससपाद : तेनत्रिंशदङ्गुलप्रमाणेने
त्यर्थ: अतएवोक्तम् । साधारणोन
राङ्गुल्यात्रिंशदङ्गुलकोगज: । क
रण्डानि० आरण्यागोमया : । इ०
गजपुटम् ॥ २ ॥ (++++) —
अरत्निमातृकेकुण्डेपुटंवाराहमुच्यते
॥ ३ ॥ वितस्तिमातृके खातेकथि
तंकौक्कुटंपुटम् ॥ ४ ॥ अरत्निस्तुनि
ष्कनिष्ठेनमुष्टिना । इत्यमर: । नि
सृतकनिष्ठयामुष्ट्योपलक्षितोहस्तो
ऽरत्निरित्यर्थ: ॥ षोड़शाङ्गुलकेखाते
कस्यचित्कौक्कुटंपुटम् ॥ यत्पुटंदी
यतेखातेह्यष्टसङ्ख्यैर्वनोपलै: । क
पोतपुटमेतत्तु कथितंपुटपण्डितै :
॥ ५ ॥ गोष्ठांतर्गोखुरक्षुण्णंशुष्कचू
र्णितगोमयम् । गोवरंतत्समाख्या
तंवरिष्ठंरससाधने ॥ वृहद्भाण्डस्थि
तैर्यत्रगोवरैर्दीयते पुटम् । तद्गोव
रपुटंप्रोक्तंभिषग्भि : सूतभस्मकृत्
॥ ६ ॥ वृहद्भाण्डेतुषै : पूर्णे मध्ये
मूषांविधारयेत् । क्षिप्त्वाग्निंमुद्र
येद्भाण्डं तद्भाण्डपुटमुच्यते ॥ ७
॥ इति भावप्रकाश: ॥ पुं० । न०
। अश्वखुरे । ३ ॥ आच्छादने ॥
पत्रादिरचितेपुष्पाद्याधारे । पुडा०
इति० दीना० इतित्रभा० । मिथ:
संश्लेषे ॥

पुटकम् । न० पद्मे ॥ इतिशब्द० ॥

पुटकन्द : । पुं० कोलकन्दे ॥

पुटकिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ पुट-
कानिसन्त्यत्रपुष्करादिभ्योदेशइती
नि : ॥

पुटग्रीव : । पुं० गर्गर्याम् ॥ ताम्रकु
म्भे ॥

पुटपाक : । पुं० पुटान्तरितौषधपच
ने ॥ अस्यविधिर्यथा ॥ पुटपक्वस्यक
ल्पस्यस्वरसोगृह्यतेयत: । अतस्तुपु
टपाकानांयुक्तिरत्रोच्यतेमया ॥ पु
टपाकस्यपाकोयं लेपस्याङ्गारवर्णता
। लेपश्चद्व्यङ्गुलंस्थूलंकुर्याद्व्याङ्गुलि
मात्रकम् । काश्मरीवटजंब्वादिप-
त्रैर्वेष्टनमुत्तमम् । पलमात्रोरसोग्रा
ह्य : कर्षमात्रंमधुक्षिपेत् । कल्क
चूर्णद्रवाद्यास्तुदेया : कोलमिताबु
धै : ॥ ०० ॥ अपिच । द्वेविल्वेस्नि
ग्धमांसस्यपरंद्रव्यं पलंमतम् । द्रव
स्यकुडवोन्मानंसर्वमेकत्रपेषयेत् ॥
तदेकत्रसमालोड्यपत्रै : सुपरिवे
ष्टितम् । पुटपाकविधानेन तत्पक्
त्वातद्रसंबुध : ॥ तर्पणोक्तेन विधि
नायथावदवधारयेत् । दृष्टिमध्ये नि
षेच्य : स्यान्नित्यमुत्तानशायिना ॥
स्नेहनोलेखनश्चैवरोपणश्चेतिसत्रि
धा । हित : स्निग्धोविरूढस्यस्निग्ध

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्यसतुलेखन : ॥ दृष्टे र्बलार्थमितर: पित्तास्रग्व्रणवातनुत् । इतरोरोपण : । स्नेहमांसवसामज्जमेद: स्यादौषधै : कृत : ॥ स्नेहन : पुटपाक : स्याद्धार्यो द्वे वाक्शतेतुस : । वाक्शतंक्षोटिकाशतम् । जाङ्गलानांयकृन्मांसैर्लेखनद्रव्यसंयुतै : ॥ कृष्णलोहरजस्ताम्रशङ्खविद्रुमसिन्धुजै : । समुद्रफेनकासीस स्रोतोजदधिमस्तुभि : ॥ लेखनीवाक्कृतंतस्य परंधारणमिष्यते । स्तन्यजाङ्गल मधाज्यतिक्तकद्रव्यभावित: ॥ लेखनात्त्रिगुणोधार्य : पुटपाकस्तुरोपण: । तिक्तकद्रव्याण्याह । निम्वामृतावृषपटोलनिदिग्धिकाभि: स्यात्पञ्चतिक्तकइतिप्रथितोगुणोयम् । आचरेत्तर्पणोक्तान्तुक्रियांव्यापत्तिदर्शने । व्यापत्तिदर्शने । मिथ्याकृतपुटपाकजनितव्याधिदर्शने । तेजांस्यनिलमाकाशमादर्शंभास्वराणिच । नेत्रे ततर्पितेनेत्रे यश्चवापुटपाकवान् ॥ इति भावमिश्र : ॥

पुटपाकजम् । न० मांसमाव्यञ्जनान्तरे ॥ गुरूयन्त्रेणयत्पक्वं तज्ज्ञेयं पुटपाकजम् ॥

पुटभेद : । पुं० नदीवक्रे ॥ पत्तने । नगरे ॥ आतोद्ये ॥ तटिनीमुखे ॥ चक्राकारेणजलानामधोयाने ॥ पुटंसंश्लिष्टंभिनत्ति । भिदिर० । कर्मण्यण् ॥ पाषाणविशेषे ॥ पुटै:पुटैर्भेद्यते इ० ॥

पुटभेदक : । पुं० पाषाणविशेषे ॥

पुटभेदनम् । न० पत्तने । स्थानीये । नगरे ॥ पुटानिपात्राणिभिद्यन्तेऽत्र । भिदिर् । अधिकरणेल्युट् । युच्वा ॥

पुटालु : । पुं० शूकरकन्दे । कोलकन्दे ॥

पुटिका । स्त्री० एलायाम् ॥

पुटितम् । न० अहिपुटे ॥ हस्तपुटे । त्रि० । पाटिते ॥ सूते ॥

पुटी । स्त्री० कौपीने ॥ आच्छादने ॥ पत्रादिनिर्मितेपुष्पाद्याधारे । पुडिया० पुडी० इ० भा० ॥ गौ० ङीष् ॥

पुटोटजम् । न० श्वेतच्छत्रे ॥ इ० चिकाण्डशेष : ॥

पुटोदक: । पुं० नारिकेले ॥ इ० हा०

पुण्डरी । पुं० हस्तिनांमनुष्याणाञ्चचक्षुष्येक्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रसमानपत्रे । पौण्डरीके । चक्षुष्ये । सालपुष्पे ॥ इ० शब्द० ॥

पुण्डरीकम् । न० सिताम्भोजे ॥ सितच्छत्रे ॥ भेषजे ॥ पुं० । व्याघ्रे । अग्निदिङ्नागे ॥ कोषकारान्तरे ॥ सहकारे ॥ गणधरे ॥ राजिलाहौ ॥ गजज्वरे ॥ मदनकवृक्षे ॥ कमण्डलौ ॥ श्वेतकर्णे ॥ शालि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

र्जातिविशेषे ॥ कुष्ठविशेषे ॥ तल्ल
क्षणम् । सश्वेतंरक्तपर्यन्तं पुण्डरी
कदलोपमम् । सोत्सेधञ्चसरागञ्च
पुण्डरीकंप्रचक्षते इति० । पुण्ड
रीकवर्णयोगात्पुण्डरीकः । अर्श
आद्यच् ॥ पुण्डयति । मड़िभूषा
याम् । पुडिच । फर्फरीकादयश्चे
त्यरीकन् ॥

पुण्डरीकाक्षः । पुं० विष्णौ । नारा
यणे । हृत्पुण्डरीकेप्रकाशमानेवासु
देवे ॥ तस्यस्मरणादेवशुचिर्भवति
। यथा । अपवित्रः पवित्रोवासर्वा
वस्थाङ्गतोपिवा । यःस्मरेत्पुण्डरीका
क्षंसबाह्याभ्यन्तरः शुचिरितिस्मृतेः
॥ पुण्डरीकमिवाक्षिणीयस्य । बहु
व्रीहौसक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् ।
पुण्डरीकेषुअक्षियस्यवा ॥ पुण्ड
रीकस्थानेअक्षियस्येतिवा ॥ अयम
र्थस्तुहरिस्तेसाहस्रमितिपुष्पदन्तस्तो
त्रेव्यक्तः ॥ यद्वापुण्डरीकलोका
त्मकमक्षति । अक्षूव्याप्तौ । कर्म
ण्यण् ॥ तत्क्षायतिवा । क्षैक्षये ।
आतोनुपसर्गइतिकः । अन्येषा
मपीतिदीर्घः । आङ्प्रश्लेषोवा ।
तत्रसुपीतिमूलविभुजेतिकः ॥ न०
। पुण्डर्ये ॥

पुण्डरीयकम् । न० प्रपौण्डरीके ।
स्थलपद्मे ॥

पुण्डर्यम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्ड
यति । पुडिखण्डने । अच् । पुंड
स्यार्य्यः प्रधानम् । शकन्ध्वादिः

पुण्ड्रः । पुं० दैत्यविशेषे ॥ इक्षुप्रभेदे
। पौंडा० इ० भा० ॥ अतिमुक्तके
चित्रे ॥ कृमौ ॥ पुण्डरीके ॥
तिलके । पुष्पवृक्षविशेषे ॥ ह्रस्वप्ल
क्षे ॥ देशविशेषेतु पुण्ड्रः ॥ न० ।
ऊर्द्धपुण्ड्रादौ ॥ पुण्ड्यते । पुडिख
ण्डने । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पुण्ड्रकः । पुं० अतिमुक्ते । वासंत्या
म् । माधवीलतायाम् । तिलकवृ
क्षे । स्थिरपुष्प्याम् ॥ इक्षुप्रभेदे ।
पौण्डा इ० भा० ॥ पुण्डति० पु
ण्ड्यतेवा । मुडिबन्धने० पुडिच
। स्फायीतिरक् । स्वार्थेकन् ॥

पुण्ड्रकेलिः । पुं० इभे । हस्तिनि ॥
पुण्ड्रेषुकेलिर्यस्य ॥

पुण्यम् । न० धर्मे ॥ सुकृते ॥ यथा ।
पण्डितेनापिकिन्तेनसमर्थेनचदेहि
नाम् । यत्पुण्यंभारमुद्वोढुमशक्तः
पारलौकिकमिति ॥ तस्माद्यतेत
पुण्येषुयइच्छेन्महतींश्रियमिति ॥
विधिविहिते ॥ सदाचारे ॥ शोभन
कर्म्मणि ॥ त्रि० । शोभने । मनोर
मे । सुन्दरे ॥ पावने ॥ शुद्धे ॥ पुना
ति० पूयतेऽनेनवा । पूञ् । पूञो
यण्णुड्ढ्रस्वश्चेतियत्णुट्ह्रस्वश्च ॥
यद्वा । पुणति । पुणकर्म्मणिशुभे
। इगुपधेतिकः । पुणेसाधुः । तत्र

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

साधुरितियत् ॥ दयासमंनास्तिपुण्यंपापंहिंसासमं नहीतिदेवीभागवतम् ॥

पुण्यकम् । न० विधिविहितेउपवासकृच्छ्रचान्द्रायणप्राजापत्यनक्तभोजनादिव्रते ॥ पुण्यमेव । संज्ञायांकन्॥

पुण्यकव्रतम् । न० ब्रह्मवैवर्तोक्ते । स्त्रीकर्त्तव्येनियमविशेषे ॥

पुण्यकृत् पुं० अश्वमेधादियाजिनि ॥ आश्रमकर्म्मकृति ॥ त्रि० पुण्यकर्त्तरि । धार्मिके ॥ पुण्यंकृतवान् सुकर्मपापमन्त्वपुण्येषुकृञ : इतिकृञ : क्विप् ह्रस्वस्येतितुक् ॥ पुण्यंकारयतिणा । बहुलमन्यत्रापीतिणिलुक् ॥

पुण्यगन्ध : । पुं० चम्पके । पुण्योगन्धोऽस्य ।

पुण्यजन : । पुं० यक्षे ॥ राक्षसे ॥ मङ्गलादिबहिरङ्गलक्षणयापुण्यश्चासौजनश्च ॥ धार्मिके ॥ पुण्याश्रयोजन : । मध्यमपदलोपीसमास : ।

पुण्यजनेश्वर: । पुं० कुबेरे । त्र्यम्बकसखे ॥ पुण्यजना: यक्षा : तेषामीश्वर : ॥

पुण्यतृणम् । न० श्वेतकुशे ॥

पुण्यदर्शन : । पुं० चाषपक्षिणि ॥

पुण्यफल: । पुं० बनविशेषे । लक्ष्म्यारामे ॥ न० । धर्म्मजन्यफले ॥

पुण्यभाक् । त्रि० पुण्यविशिष्टे ॥

पुण्यभू : । स्त्री० आर्य्यावर्त्ते ॥ पुण्यस्य भू : । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यभूमि : । स्त्री० आर्य्यावर्त्ते ॥ पुण्यस्यभूमि : । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यवान् । त्रि० सुकृतिनि । धन्ये ॥ पुण्यमस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्य : इतिवत्त्वम् ॥

पुण्यश्लोक : । पुं० जनार्दने । विष्णौ ॥ नलइतिप्रसिद्धे राजनि ॥ युधिष्ठिरे ॥ पुण्यानिपावनानि श्लोकानियशांसियस्य ॥ पुण्यानिकवीनांपद्यानिवाऽस्मिन् ॥ त्रि० पुण्यचरित्रे

पुण्यश्लोका । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ वैदेह्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । पुण्यश्लोकोनलोराजा पुण्यश्लोकोयुधिर: । पुण्यश्लोकाचवैदेही पुण्यश्लोकोजनार्दनइतिपुराणम् ॥

पुण्या । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ पुण्यजनिकायाम् ॥

पुण्यात्मा । त्रि० धर्म्मशीले ॥ पुण्याआत्माऽस्य ॥

पुण्याहम् । न० शोभनदिवसे ॥ पुण्याह्नतदहश्च । राजाह : सखिभ्यष्टजितिटच् । उत्तमैकाभ्यामित्यन्हादेशोन । पुण्यसुदिनाभ्यामितिक्लीवत्त्वम् ॥ मङ्गले ॥ यथा०पुण्याहवाचनम् ॥

पुण्याहवाचनम् । न० दैवादिकर्म्मा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दौमङ्गलार्थंपुण्याहमितिशब्दस्यवा रत्रयकथने ॥ यथा । पुण्याहवाचनं दैवेब्राह्मणस्यविधीयते । एतदेवनि रोङ्कारं कुर्य्यात्क्षत्रियवैश्ययो : ॥ सोङ्कारंब्राह्मणेब्रूयात्निरोङ्कारंमही पतौ । उपांशुचतथावैश्ये शूद्रे स्व स्तिप्रयोजयेदितियम : ॥

पुत्तलिका । स्त्री० धातुपाषाणादिनि र्मितमूर्त्तौ । पुतलीइतिभाषा ॥

पुत्तिका । स्त्री० मधुमक्षिकाविशेषे । पतङ्गिकायाम् ॥ यतआह । माक्षि कंतैलवर्णंस्यात्घृतवर्णंतुपौत्तिकम् । भ्रामरन्तुभवेच्छुक्लं क्षौद्रन्तुकपिलंभ वेत् । इति ॥ पुतंकुत्सितंतायते । तायृसन्तानपालनयो: । बाहुलका त्क : । यलोप : । केणइतिह्रस्व : । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥ पिपीलि- काप्रभेदे । दीमकइतिसींउक० इति चभाषा ॥ यथा । धर्मंशनै : सञ्चि नुयाद्वल्मीकमिवपुत्तिका । परलो कसहायार्थंभास्वन्तं खशरीरिणमि ति ॥

पुत्र : । पुं० लग्नात्पञ्चमभवने ॥ आ त्मजे । तनये । सूनौ । सुते । अप त्ये । पूतइतिभाषा० ॥ अस्यनिरु क्तिर्यथा । पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पि तरंत्रायतेसुत : । तस्मात्पुत्रइति प्रोक्त : स्वयमेवस्वयम्भुवेति ॥ सं- सारिणोयमवश्यमपेक्षित : । अपुत्र

स्यगतिर्नास्तिस्वर्गेगंतुंपरन्तप । येन केनाप्युपायेनपुत्रस्यजननंचरेदिति वचनात् ॥ सचद्वादशविधोयथा । पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवो मनु: । तेषांषड्बन्धुदायादा: षड दायादबान्धवा : ॥ औरस : क्षेत्रज श्चैवदत्त : कृत्रिमएवच । गूढोत्प न्नोऽपविद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥ कानीनश्चसहोढश्चक्रीत : पौनर्भव स्तथा । स्वयंदत्तश्चशौद्रश्च षडदाया दबान्धवा : इति ॥ पुत्रिकापुत्रेण सहत्रयोदशविधोऽपिभवति ॥ ‡‡ ॥ जीवतोवाक्यकरणात्क्षयाहेभूरिभो जनात् । गयायांपिण्डदानाच्च त्रि भि : पुत्रस्यपुत्रता ॥ (*) ॥ चतु र्विधा : पुत्रायथा । सुमनोवाच) । ऋणसम्बन्धिन : केचित्केचित्न्या सापहारका: । रिपवश्चप्रियाश्चेति स्वकर्मवशवर्तिन: ॥ भेदैश्चतुर्भिर्जाय न्ते पुत्रामित्रास्त्रियस्तथा । भार्या पिताचमाताचभृत्या:स्वजनबान्धवा: ॥ स्वेनस्वेनहिजायन्ते सम्बन्धेनम हीतले । न्यासापहारभावेन यस्यय स्यकृतंभुवि ॥ न्यासस्वामीभवेत्पु त्रोगुणवान्रूपवान्भुवि । येनचाप हृतंन्यासंतस्यगेहेनसंशय : ॥ न्या सापहारणाद्दुखंसदत्त्वादारुणंगत: । न्यासस्वामीसपुत्रोऽभून्न्यासापहार कस्यच ॥ गुणवान्रूपवाँश्चैवसर्बल

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पुत्र :

क्षणसंयुत : । भक्तिञ्चदर्शयेत्तस्य
पुचोभूत्वादिनेदिने ॥ प्रियवाक्यध
रोवापिवहुस्नेहंप्रदर्शयेत् । स्वीयं
द्रव्यंसमुद्राढ्यं प्रीतिमुत्पाद्यचातु
लाम् ॥ भुक्त्वातुपोषणात्तेनतदादा
यपुनर्व्रजेत् । यद्यातेनप्रदत्तंतन्या-
सापहरणात्पुरा ॥ दु:खमेवंम-
हत्कृत्वादारुणंप्राणनाशनम्। ता
दृशंतस्यदद्यात् सपुचोभूत्वामहागु
णै : ॥ अल्पायुषस्तथाभूत्वा मरणं
यान्तितेतथा । दु: खंदत्त्वाप्रयान्त्ये
वंप्रकृत्यैवंपुन: पुन: ॥ यदाहपुचपु
चेतिप्रलापंहिकरोतिस : । तदाहा
स्यंकरोत्येष क : सपुचोहिकस्यच
॥ अनेनापिकृतंन्यासंमदीयंपरिचा
रिणा । द्रव्यापहारोपिपितापूर्वमद्यै
वतस्यच ॥ पिशाचत्वंमयादत्तमद्यै
वहिदुरात्मन : । द्रव्यापहरणेनापि
ममप्राणागता : किल ॥ दु:खेनम
हताचैवयथाहंपीडित:पुरा । तदा
दु: खंप्रदत्त्वाहंद्रव्यंमुद्राढ्यमुत्तमम्
॥ भोगेनसर्वमादायचिरात्विश्वास्य
सौम्यवत् । गतोस्मिस्वगृहंचाद्यक
स्याहंसुतईदृश: ॥ नचैषोपिपितापू
र्वमद्यैवनचकस्यचित् । पिशाचत्वं
मयादत्तमद्यैवचदुरात्मन : ॥ एव
मुक्त्वाप्रयात्येवंतंप्रहस्यपुन: पुन: ।
प्रयात्यनेनमार्गेणदु:खंदत्त्वासुदारु
णम् ॥ एवंन्यासस्यसम्बन्धात्पुचा:

पुत्र :

किन्तेभवन्तिवै । संसारेदु : खबहु
लाहृश्यन्तेयत्नतश्चहि ॥ १ ॥ ऋणसं
बन्धिन : पुचान् प्रवक्ष्यामितवाग्र
त : । ऋणंयस्यगृहीत्वाय: प्रयाति
मरणंकिल ॥ अन्नदातासुतोभूत्वा
भ्रातावाथपिताप्रिय: । भिन्नरूपेण
वर्त्तेतत्रान्तर्दुष्ट : सदैवस : ॥ गुणं
नैवप्रपश्येत सक्रूरोनिष्ठुराक्रति :
। जल्पतेनिष्ठुरं वाक्यंसदैवस्वजने
षुच ॥ नित्यंमिष्टंसमश्नातिभोगा
न्भुङ्क्तेनित्यश : । द्यूतकर्मरतो
नित्यंचौरकर्मणिनित्यश : ॥ गृहा
द्द्रव्यंबलाद्वर्त्तावार्यमाण : प्रकुप्य-
ति । पितरंमातरंचैवकुत्सतेचदिने
दिने ॥ द्रावकश्चासकश्चैववहुनिष्ठु
रजल्पक : । वञ्चयित्वैवमुद्राढ्य हृ
त्वासु:खेनतिष्ठति ॥ जातकर्मादि-
भिर्वालो द्रव्यंगृह्णातिदारुण : ।
पुनर्विवाहसंयोग ज्ञानाभेदैरनेकधा
॥ एवंसंचीयतेद्रव्यं नैवमेतद्ददात्य
पि । गृहक्षेत्रादिकंसर्वंममैवहिनसं
शय : । पितरंमातरंचैव वदत्येवं
दिनेदिने ॥ मुद्गरैर्मुसलैश्चैवकचा
घातैस्सुदारुणै: । मृतेतुतस्मिन्पित
रितथामातरिनिष्ठुरम् ॥ नि : स्ने
होनिर्घृणश्चैवजायतेनात्रसंशय :।
शास्त्रकार्याणि दानानिनकरोतिक
दाचन । एवंविधास्त्वय:पुत्राभवन्ति
चमहीतले ॥ २ ॥ रिपुपुत्रंप्रवक्ष्या

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पुत्र :

मितवाग्ये मुनिपुङ्गव । बाल्ये वयसि सम्प्राप्ते रिपुवत्वर्त्ततेसदा ॥ पितरंमातरंचैवक्रीडमानोहिताडयेत् ताडयित्वाप्रयात्येवंप्रहस्यैवपुन : पुन : ॥ पुनरायातितं तंचपितरं मातरंपुन : । सक्रोधोवर्त्ततेनित्यं नैवकर्मणिसर्वदा ॥ पितरंमारयित्वातु मातरंचपुन : पुन : । प्रयात्येवंसदुष्टात्मा पूर्ववैरानुभावत : ॥ ३ ॥ अथात : संप्रवक्ष्यामियस्मा ल्लभ्योभवेत्प्रिय: । जातमात्र: प्रियं कुर्यात्बाल्ये नटनक्रीडनै: ॥ वय: प्राप्यप्रियंकुर्यान्मातापित्रोरनन्तर म् । भक्त्यासन्तोषयेन्नित्यं तावुभौ परिपालयेत् ॥ स्नेहेनवचसाचैवप्रि यसत्कारणेनच । मृतौगुरुसमाज्ञा यस्नेहेनरुदतेपुन : ॥ श्राद्धकर्माणि सर्वाणि पिण्डदानादिकांक्रियाम् । करोत्येवंसुद : खार्त्तस्तेभ्योयाचां प्रयच्छति ॥ ऋणत्रयान्वित : स्नेहा न्निर्यापयतिनिश्चित : । यस्माल्लभ्यं भवेत्कान्तप्रयच्छतिनसंशय: ॥ पु त्रोभूत्वामहाप्राज्ञअनेनविधिनाकिल ॥ ४ ॥ उदासीनंप्रवक्ष्यामितवा ग्ये प्रियसाम्प्रतम् । उदासीनेनभावे नसदैवपरिवर्त्तते ॥ ददातिनैवग ृह्णातिनक्रुध्यतिनतुष्यति । नैवोप यातिसन्त्यज्यउदासीनोद्विजोत्तम ॥ तवाग्ये कथितंसर्वं पुत्राणांगतिरीद्दृ

पुत्र :

शी । यथापुत्रास्तथाभार्या पितामा तायबान्धवा : ॥ भृत्याश्चान्ये समा ख्याता : यश्वसुरगास्तथा । गजा महिष्योदास्यश्चऋणसम्बन्धिन: स्व मी ॥ ०० ॥ सुपुत्रलक्षणन्तु । व- शिष्ठउवाच । पुत्रस्यलक्षणंपुण्यं तवाग्ये प्रवदाम्यहम् । पुण्यप्रसक्तो यस्यात्मासत्यधर्मरत : सदा ॥ बु द्धिमान्ज्ञानसम्पन्नस्तपस्वीवाग्विदा म्वर : । सर्वकर्ममुसद्धीरोवेदाध्य यनतत्पर : । सर्वशास्त्रप्रवक्ताचदे वब्राह्मणपूजक : । याजक : सर्व यज्ञानां दातात्यागी प्रियम्वद : ॥ विष्णुध्यानपरोनित्यंशान्तोदान्त : सुहृत्सदा । पितृमातृपरोनित्यंस र्वसुजनवत्सल : ॥ कुलस्यतारको विद्वान् कुलस्यपरितोषक : । एवं गुणै : सुसंयुक्त : सुपुत्र : सुखदाय क : ॥ पुत्रस्यजङ्गमतीर्थत्वं यथा । सर्वतीर्थाद्वरंतीर्थंपुत्रतीर्थमुदाहृतम् ॥ यद्वेणोवैष्णवद्वेषीसर्वधर्मबहिष्कृ त : । पृथुनापुत्रतीर्थेन पवित्रोऽगा त्परंपदम् ॥ सत्पुत्रंपरमंतीर्थंप्राप्य मुच्यन्तिपूर्वजा : । पितापित्रृणमु- क्त : स्यात्जातेपुत्रे महात्मनि ॥ वैष्णवपुत्रस्यपूर्वपुरुषत्रातृत्वंयथा । वैष्णवोयदिपुत्र:स्यात्सतारयति पूर्वजान् । पितृनधस्तनान्वंशांस्ता रयत्यतिपावन : ॥ † ॥ कुपुत्रजन

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

नेपितॄणांनरकगमनंयथा । तथाय-
ष्टिकुपुत्रःस्यात्तेनमज्जन्तिपूर्वजा :
। सुघोरेनरकेदीना : शपन्तिचमुहु
र्मुहु : ॥ यथा जलेकुम्भवेनतरन्म
ज्जतिमूढधी : । तथापिताकुपुत्रे
णतमसाम्भेनिमज्जति ॥ जातमा
त्रेकुलेजन्तौसंशेरतेपितामहा : ।
किमेषोऽधोनयेदस्मात्ऊर्द्ध्वंवावैषा
वोभवन् ॥ इतिपाद्मे भूमिखण्डे
११ । १२ । १८ । १२० अध्याय :
॥ सप्तविधा : पुत्रा यथा । वरजो
वीर्यजश्चैवक्षेत्रज : पालकस्तथा ।
विद्यामन्त्रसुतानाम्नागृहीत : सप्तम:
सुत : ॥ इतिब्रह्मवैवर्ते : ॥ इति
ब्रह्मवैवर्तेप्रकृतिखण्डे ५६ अध्या-
य : पुत्रमुखदर्शने पुण्यं यथा । श्री
पार्वत्युवाच । गृहमागत्यप्राणेश
तपसांफलदायकम् । कल्पे कल्पे
ऽध्यासतेयं तंपश्यागत्यमन्दिरम् ॥
शीघ्रं पुत्रमुखंपश्यपुण्यबीजंमहोत्स
वम् । पुन्नामनरकत्राणकारणंभव
तारणम् ॥ स्नानञ्चसर्वतीर्थेषुसर्वय
ज्ञेषुदक्षिणा । पुत्रस्यदर्शनस्यास्यक
लांनार्हन्तिषोडशीम्सर्वदानेनयत्पु
ण्यं यत्पृथिव्या : प्रदक्षिणं पुत्रद
र्शनपुण्यस्यकलां नार्हन्तिषोडशीम्
सर्वास्तयोभिर्यत्पुण्यं यदेवानशनै :
व्रतै : । सत्पुत्रोद्भवपुण्यस्यकलाना
र्हन्तिषोडशीम् ॥ यद्विप्रभोजनै : पु

ण्यंयदेवसुरसेवनै : । सत्पुत्रप्राप्ति
पुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् ॥
इति ब्रह्मवैवर्ते गणपतिखण्डे ६
ऽध्याय : ॥ ०(†††)० विद्यादि
रहितस्यपुत्रस्यनिन्दायथा । कोर्थ :
पुत्रेणजातेनयोनविद्वान्नधार्मिक : ।
तयागवाकिंक्रियते यानदोग्ध्रीनग-
र्भिणी ॥ सचमध्यमोत्तमाधमभेदा
त्त्रिविध : । यदुपात्तं यश : पित्रा
धनंवीर्यमथापिवा । तन्नहापयतेय
स्तुसनरोमध्यम:स्मृत : ॥ तद्वीर्या
भ्यधिकंयस्तुपुनरन्यत्स्वशक्तित : ।
निष्पादयतितंप्राज्ञावदन्तिनरमुत्त
मम् ॥ य : पित्रासमुपात्तानिधनवी
र्ययशांसिच । न्यूनतांनयतिप्राज्ञा
स्तमाहु : पुरुषाधमंमितिमार्कण्ड
यपुराणम्) ॥ *†* ॥ जायमानो
हरेद्दारान् वर्द्धमानोहरेद्धनम् ।
म्रियमाणोहरेत्प्राणान् नास्तिपुत्र
समोरिपुरितितुकुपुत्रजन्यंदु : ख
मनुभवंकुर्वाणस्योक्ति: ॥ संसारिण:
मुखंपूर्णंसत्पुत्रमुखदर्शनम् । कुपु-
त्राचरिताद्दु:खंमरणाभ्यधिकंवि-
दु : ॥ ०(*†*)० पुत्रस्यप्रशंसा
यथा । धनंनान्यच्चरत्नंवातत्सर्वंपु
त्रहेतुकम् । नभक्षितंयत्पुत्रेणतद्
द्रव्यंनिष्फलंभुवि ॥ शतकूपाधिका
वापीशतवापीसमंसर : । सर : श
ताधिकोयज्ञ : पुत्रोयज्ञशताद्वर:

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ तपोदानोद्भवंपुण्यं जन्मान्तरसुखप्रदम् । सुखप्रदोपिसत्पुत्र : प्राणेभ्योऽपिसुनिश्चितम् ॥ पुत्रादपिपरोबन्धुर्नभूतोनभविष्यति ॥ † ॥ एष्टव्यावहव: पुत्रायद्येकोपिगयां व्रजेत् । यजेद्वाचाश्वमेधेन नीलंवा वृषमुत्सृजेत् ॥ पुन्नरकंतस्मात्त्रायते । त्रैङ्पालने । सुपीतिक : ॥ यद्वा । पुनाति॰पूयतेवा । पूञ्पवने । पुवोह्रस्वश्चेतिक्त्र : ॥ उत्तमश्चिन्तितंकुर्यात्प्रोक्तकारीचमध्यम: । अधमोऽश्रद्धयाकुर्याद कर्तोच्चरितं पितुरितिमहाभारतम् ॥

पुत्रक: । पुं॰ पुत्रे ॥ शरभे ॥ धूर्त्ते ॥ शैलविशेषे ॥ वृक्षप्रभेदे ॥ अनुकम्पित : पुत्र : । अनुकम्पायामितिक: ॥ पुत्रकृत्रिमे॰इतियावादिषुपाठाद्व कन् ॥

पुत्रकन्दा । स्त्री॰ लक्ष्मणाकन्दे ॥

पुत्रका । स्त्री॰ कन्यायाम् । पुत्र्येव । स्वार्थेकन् । सूतकापुत्रिकेतिङीनइवर्णस्यपक्षेऽकार : ॥

पुत्रजीव: । पुं॰ वृक्षविशेषे । श्लीपदापहे । जीयापोताइतिभाषा ॥ पुत्रजीवोगुरुर्वृष्योगर्भद: श्लेष्मवातकृत् । सृष्टमूत्रमलोरूक्षोहिम: स्वादु: कटु : पटु : ॥

पुत्रञ्जीवक : । पुं॰ पुत्रजीववृक्षे ॥

पुत्रदा । स्त्री॰ लक्ष्मणायाम् ॥ वंध्याकर्कोटक्याम् ॥ गर्भदात्रीक्षुपे ॥

पुत्रदात्री । स्त्री॰ श्वेतपुष्पिकायाम् । वृतपत्रायाम् । मालवदेशप्रसिद्धलतेयम् ॥

पुत्रपत्नी । स्त्री॰ पुत्रस्यभार्यायाम् । स्नुषायाम् ॥ पुत्र : पतिर्यस्या : । नित्यंसपत्न्यादिष्वितिनान्तादेशेनान्तलक्षणोङीप् ॥

पुत्रपौत्रीण : । त्रि॰ पुत्रपौत्रानुभवकर्त्तरि ॥ पुत्रपौत्राननुभवति । परोवरेत्त्यादिनाख : ॥

पुत्रप्रदा । स्त्री॰ वृहतीप्रभेदे । क्षविकायाम् ॥

पुत्रभद्रा । स्त्री वृहज्जीवन्त्याम् ॥

पुत्रवान् । पुं॰ विद्यमानपुत्रे ॥ पुत्रोऽस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुत्रवती । स्त्री॰ विद्यमानपुत्रायाम् ॥ सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत् । सर्वास्तास्तेनपुत्रेणप्राह पुत्रवतीर्मनु: ॥ पुत्रोस्त्यस्या : । मतुप् ॥

पुत्रबल: । त्रि॰ पुत्रवति ॥ पुत्रोस्त्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिवलच् । असंज्ञात्वाद्वल इतिनदीर्घ : ॥

पुत्रशृङ्गी । स्त्री॰ अजशृङ्ग्याम् ॥

पुत्रश्रेणी । स्त्री॰ प्रत्यक्श्रेण्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥ पुत्राणांश्रेणिरस्या : ॥

पुत्रसू : । स्त्री॰ पुत्रजनयित्र्याम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पुत्राचार्यः । पुं० पुत्रेणाध्यापितेपितरि ॥ मुख्येनपुत्राचार्यत्वाऽसम्भवात् ॥

पुत्रान्नादः । पुं० पुत्रान्नभोजिनि । कुटीचके ॥

पुत्रिका । स्त्री० कन्यायाम् । दुहितरि । तनयायाम् ॥ यथा अपुत्रोनेन विधिनासुतांकुर्वीतपुत्रिकाम् । यदपत्यंभवेदस्यांतन्ममस्यात्स्वधाकरम् ॥ पुत्तलिकायाम् ॥ पाञ्चालिकायाम् । यावतूलके ॥ पुत्रीव । इवेतिकन् । यावादित्वाद्वा । केणइतिह्रस्वः ॥

पुत्रिकाधर्मः । पुं० भाषाबन्धेनकन्यादाने ॥ सचाभ्रातृकायांकन्यायांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धः । यथा । अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलङ्कृताम् ॥ अस्यांयोजायतेपुत्रः समेपुत्रोभवेदिति ॥

पुत्रिकापुत्रः । पुं० पुत्रिकायास्तनये ॥ सचौरससमः ॥

पुत्रिकाप्रसूः । स्त्री० कन्याजनन्याम् ॥

पुत्रिणी । स्त्री० पुत्रवत्याम् ॥

पुत्री । पुं० पुत्रवति ॥ ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवः ॥

पुत्री । स्त्री० सुतायाम् ॥ वृक्षविशेषे ॥ शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् ॥ यथा । धिक्तस्यजीवितंलोकेयस्यपुत्रीहिकुत्सिता । सर्वपापैस्तुदुःखायपुत्रीभवतिदेहिनामिति ॥

पुत्रीयः । त्रि० पुत्र्ये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवापुत्राच्छच ॥

पुत्रेष्टिः । स्त्री० } पुत्रनिमित्तक
पुत्रेष्टिका । स्त्री० } यागविशेषे ॥

यथा । गृहीत्वापञ्चवर्षीयंपुत्रेष्टिंप्रथमंचरेदितिस्मृतिः ॥

पुत्रेषणा । स्त्री० पुत्रार्थंदारस्वीकारवाञ्छने ॥

पुत्र्यः । त्रि० पुत्रीये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा । पुत्राच्छचेतियत् ॥

पुद्गलः । पुं० आत्मनि ॥ देहे । काये ॥ पूर्यतेगलतीति० पुद्गलः वृद्धिह्रासविशिष्टइत्यर्थः ॥ त्रि० । सुन्दराकारे । रूपादिमद्द्रव्ये ॥

पुद्गलकाः । पुं० वल्मीके ॥ पुद्गलार्थे ॥

पुद्गलास्तिकायः । पुं० षड्विधरूपादिमद्द्रव्ये ॥ पृथिव्यादिमहाभूतानिचत्वारितृणगुल्मलतादिरूपंस्थावरम् जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदभिन्नंजङ्गमञ्चेतिषड्प्रकारोयंपुद्गलास्तिकायः ॥

पुनः । अ० अप्रथमे ॥ अधिकारे ॥ भेदे । विशेषे ॥ पक्षान्तरे ॥ अवधारणे ॥ पनते । पनस्तुतौ । वा० अरः अस्योकारश्च ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पुनः पुनः । अ० पौनः पुन्ये । वारंवारम् । मुहुः । शश्वत् । अभीक्ष्णम् । असकृदित्यस्यपर्यायाः ॥ नित्यवीप्सयोरितिपुनः शब्दस्यद्विर्वचनम् ॥

पुनः पुना । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा कीकटेषु गयापुण्यापुण्यंराजगृहेवनम् । च्यवनस्याश्रमः पुण्योनदी पुण्यापुनः पुनेतिगयामाहात्म्यम् ॥

पुनःसंस्कारः । पुं० द्वितीयवारोपनयनादिसंस्कारे ॥

पुनरागमनम् । न० द्वितीयवारागमने । क्रियावचनाद्भूतिभाषा ॥ यथा । अधुनागम्यतां विप्रपुनरागमनंकुर्विति ॥

पुनरुक्तम् । न० शब्दार्थयोः पुनर्वचने ॥ यथाहगोत्तमः । शब्दार्थयोः पुनर्वचनं पुनरुक्तमन्यत्रानुवादात् ॥ ५ अध्याये ५७ ॥ पुनर्वचनंपुनरुक्तम् तस्यविभागार्थंशब्दार्थयोरिति । तेनशब्दपुनरुक्तमर्थपुनरुक्तञ्च लभ्यते । अनुवादेऽतिव्याप्तिवारणायअन्यत्रेऽनुवादादिति । अनुवादान्यत्वे सतीत्यर्थः । निष्प्रयोजनं पुनरभिधानंहिपुनरुक्तम् । अनुवादस्तु व्याख्यारूपः सप्रयोजनकएवेतिभावः । तथाच समानार्थकपूर्वानुपूर्वीकशब्दप्रयोगः शब्दपुनरुक्तम् । समानार्थकभिन्नानुपूर्वी

कशब्दस्यनिष्प्रयोजनं पुनरभिधानमर्थपुनरुक्तम् । आद्यंयथाघटोघटइति । द्वितीयं यथा घटः कलसइति । एतस्य प्रमादादिनासम्भवः ॥ ५७ ॥ पुनरुक्तभेदान्तरमाह । अर्थादापन्नस्यस्वशब्देनपुनरभिधानम् ॥ ५८ ॥ पुनरुक्तमित्यनुवर्तते । यस्मिन्नुक्तेयस्यार्थस्यौत्सर्गिकीप्रतिपत्तिर्भवति तस्यतेनरूपेणपुनरभिधानंपुनरुक्तम् । इदमेवचयर्थपुनरुक्तमितिगीयते । यथाबह्निरुष्णइतिपूर्वपदाच्चिह्नोक्तिरियम् । उष्णोवह्निरितिउत्तरपदाच्चिह्नोक्तिः । एवंबहिरस्तिगेहेनास्तीतिविध्याच्चिह्नोक्तिः । जीवन्गेहेनास्तिबहिरस्तीतिनिषेधाच्चिह्नोक्तिः । पुनरुक्तंचैविध्यञ्चेदंभाष्यादिसम्मतम् । अन्येतुशब्दपुनरुक्तंद्विविधम् । तत्रैवशब्दस्यपुनरभिधानंपर्यायेणाभिधानम् ॥ अन्यत्पुनरर्थपुनरुक्तमित्याहुः ॥ ५८ ॥ द्विगुणे ॥

पुनरुक्तजन्मा । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ पुनरुक्तंजन्मास्य । यथा मातुरग्रेधिजननंद्वितीयंमौञ्जिबन्धने । तृतीयंयज्ञदीक्षायांद्विजस्यश्रुतिचोदनात् । इतिमनुः ॥

पुनरुक्तिः । स्त्री० पुनःकथने । कथितस्यैवकथने ॥

पुनर्दीनम् । न० सगडीनएवसामान्य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

गमने ॥
पुनर्भवः । पुं० नखे ॥ पुनरभीक्ष्णं नवः ॥
पुनर्नवा । स्त्री० साटीवृत्तिप्रसिद्धे शाकविशेषे । शोथघ्न्याम् ॥ सा द्विधा । यथा । पुनर्नवाश्वेतमूला वृश्चीरोदीर्घपत्रकः । पुनर्नवापररक्तावर्षाभूरक्तपुष्पकः ॥ पुनर्नवाश्वेतमूलाशोथघ्नीदर्विपत्रिका । कटुःकषायारुच्यर्शःपांडुहृद्दीपनीपरा ॥ शोफानिलगरश्लेष्महरीब्रध्नोदरप्रणुत् । पुनर्नवापरारक्ता रक्तपुष्पानिलाटिका । शोथघ्नीक्षुद्रवर्षाभूर्वर्षकेतुः कठिल्लकः ॥ पुनर्नवारुणातिक्ताकटुपाकाहिमालघुः । वातलाग्राहिणीश्लेष्मपित्तरक्तविनाशिनीतिभावमिश्रः ॥ पुनरभीक्ष्णं नवानूयतेवा । ऋदोरप् । चुभ्वादिः ॥
पुनर्नवाशाकम् । न० पौनर्नवे ॥ पौनर्नवंशाकमतीवकोमलंसुस्वेदितंमुष्टिभिरेवपीडितम् । सम्याचितंमिष्टतमन्तुतैलेसंवासितंहिङ्गुकणेनरुच्यम् ॥ पौनर्नवंहिचक्षुष्यन्तिक्तारुच्यंकफापहम् । शोफपांडुज्वरश्वासज्वरहृद्रोगनाशनम् ॥
पुनर्भवः । पुं० नखे ॥ पुनर्भवति । भू० अच् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् । शरीरान्तरे ॥ त्रि० । पुनर्नवाजाते ॥
पुनर्भवी । पुं० आत्मनि ॥ इ० हेम

चन्द्रः ॥
पुनर्भूः । स्त्री० दिधिष्वाम् । द्विरूढायाम् । अक्षतयोनित्वाद्विधवा पुनरुह्यते । इत्यसावन्यस्यभूत्वाऽन्यस्यपुनर्भवतिसंस्कृता । भू० क्विप् ॥ अक्षताचक्षताचैवपुनर्भूःसंस्कृतापुनरिति स्मृतिः ॥ चिविधासासमाख्याताानारदेनमहर्षिणा । कन्यैवाक्षतयोनिर्यापाणिग्रहणदूषिता । पुनर्भूः प्रथमासोक्तापुनःसंस्कारकर्मणा ॥ १ ॥ देशधर्मानवेक्ष्यस्त्रीपित्रभिर्याप्रदीयते । उत्पन्नसाहसान्यस्मैसाद्वितीयाप्रकीर्तिता ॥ उत्पन्नसाहसाउत्पन्नव्यभिचारा ॥ २ ॥ असत्सुदेवरेषुस्त्री बांधवैर्याप्रदीयते । सवर्णायसपिण्डायसाक्षतीयाप्रकीर्तिते तिमिताचरा ॥ ३ ॥ त्रि० । पुनर्वारजाते ॥
पुनर्वचनम् । न० पुनरुक्ते ॥
पुनर्वसुः । पुं० अजे । विष्णौ ॥ पुनः पुनः शरीरेषुवसतिर्यस्येच्छारूपेण । वस० । उः । पुनः शब्दः पौनःपुन्येवर्त्तते० एकस्यपुनः शब्दस्यलोपोवा ॥ काक्ष्यायनमुनौ ॥ धनारम्भे ॥ शिवे ॥ नक्षत्रविशेषेपुनर्वसूद्विवचनान्तः ॥ पुनर्वस्वोर्जाते ॥ अविष्ठाफाल्गुनीत्यणीलुक् ॥ तत्रजातस्यफलम् ॥ यथा । प्रभूतमित्रः

कृतशास्त्रयत्नः सद्रत्नकामी वरभूषणाढ्यः । दाताप्रतापीवसुधाधिपो सौपुनर्वसौयस्यभवेत् प्रसूरितित्यत्रैकवचनंप्रामादिकम् ॥

पुनानः । त्रि० पवित्रीकुर्वाणे ॥ पुनाति । पूञ्०शानच् । प्वादीनांह्रस्वः ॥

पुन्नागः । पुं०सितोत्पले ॥ जातीफले ॥ पाण्डुनागे ॥ स्वनामख्यातबृहत् पुष्पवृक्षविशेषे । पुरुषे । तुङ्गे । केशरे । देववल्लभे । गुर्जरदेशेसँदेशराइतिख्याते ॥ नरश्रेष्ठे ॥ यथा । सरलाविरलायन्ते घनायन्ते कलिद्रुमाः । नशमीनचपुन्नागोस्त्यस्मिन्संसारकानने ॥ पुमान्नागइव । उपमितसमासः । पुन्नागोनृश्रेष्ठःप्राधान्यात् सइव ॥

पुन्नाटः । पुं० चक्रमर्द्दे ॥

पुन्नाडः । पुं० चक्रमर्द्दे ॥ पुमांसंनाडयति । नडभ्रंशे । चु० । कर्म्मण्यण् । मस्यानुस्वारपरसवर्णौ ॥

पुन्नामनरकः । पुं० नरकविशेषे ॥ पुन्नामनरकंघोरंविनाशंप्राहसर्वतः ॥

पुपूषन् । त्रि० पवितुंसाधयितुंनिर्वुसीकर्तुमिच्छतिकर्षके ॥ पुनातेः सन्नन्ताल्लटः शत्रादेशः । सनिग्रहगुहोश्चेतिचकारादिटः प्रतिषेधः ॥

पुप्फुलः । पुं० उदरस्थवायौ ॥ इति भूरिप्रयोगः ॥

पुप्फुसः । पुं० वीजकोषे । पद्मवीजाधारे । वराटके ॥ फोँपडा०फेपडाचइतिख्याते वामपार्श्वस्थमलाशये । रक्तफेनजे ॥ यथा । हृदयाद्वामतोऽधश्चपुप्फुसोरक्तफेनज इति ॥

पुमर्थः । पुं० धर्मादिषुचतुर्षु । पुरुषार्थे ॥ पुंसोज्ञातुःपुरुषस्यअर्थःप्रयोजनंयस्मिन् ॥

पुमान् । पुं० पञ्चजने । पुरुषे । पूरुषे । नरे ॥ पाति । पा० । पातेर्डुम्सुन् ॥ क्वचित्पूञोडुम्सुन्नितिपाठः । तत्रपुनाति । पूञ्पवने ॥ षण्णवत्यङ्गुलोत्सेधोयः पुमान्सप्रकाशते ॥ आत्मनि ॥ देवतिर्यङ्मनुष्येषुपुन्नामाभगवान्हरिः । स्त्रीनाम्नीलक्ष्मीर्मैत्रेयनानयोर्विद्यतेपरमितिविष्णुपुराणम् ॥ यावन्नविन्दतेजायांतावदर्द्धोभवेत्पुमान् । यन्नवालैः परिवृतंश्मशानमिवतद्गृहम् ॥

पूः । स्त्री० पुर्याम् । नगरे । पत्तने । हट्टादिविशिष्टे पुरे ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । भ्राजभासेतिक्विप् । उदोष्ठ्यत्युत् । रपरः । र्वोरितिदीर्घः ॥ पूर्यते । पुर० सं०क्विप्वा ॥

पुरः । पुं० गुग्गुलौ ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ न० । गेहे ॥ पाटलिपुत्रे ॥ पुष्पादीनांदलावृत्तौ ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ चर्म्मणि ॥ गृहोपरिगृहे ॥ देहे । शरीरे ॥ शरीरंहिपुरमिवपुरम्द्वारपालाधिष्ठात्राद्यनेकपुरोपकरणस

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

म्पत्तिदर्शनाच्छरीरमपिपुरम् । पुरञ्जसोपकरणं स्वात्मनाऽसंहतस्वतन्त्रस्वाम्यर्थंदृष्टम् । तथेदंपुरसामान्यादनेकोपकरणसहितं शरीरंस्वात्मनाऽसंहत राजस्थानीयस्वाम्यर्थं भवितुमर्हतीत्यनुध्येयम् ॥ राजनामचिह्नितराजधान्याम् ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । मू०कः ॥ यद्वा । पुरति । पुरअग्रगमने । इगुपधेतिकः ॥ न० । स्त्री० हट्टादिविशिष्टस्थाने ॥ बहुग्रामीयव्यवहारस्थाने । नगरे । पत्तने । कटके । पट्टे । निगमे ॥ अस्यलक्षणंमत्स्यपुराणेराजधर्मेद्रष्टव्यम् ॥

पुरःसरः । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे ॥ पुरः सरति । सृ० । पुरोग्रतोग्रेषुसर्त्तेरितिटः ॥

पुरञ्जनः । पुं० जीवे । कर्म्मणापुरञ्जनयतीतिव्याख्यानात् ॥ पुरुषंपुरञ्जनंविद्याद् यद्व्यनक्त्यात्मनः पुरम् । एकद्वित्रिचतुष्पादंबहुपादमपादकमितिश्रीभागवतम् ॥

पुरञ्जनी । स्त्री० बुद्धौ ॥ यथा । नविदामवयंसम्यक् कर्त्तारंपुरुषर्षभ । आत्मनश्चपरस्यापिगोत्रंनामचयत्कृतम् ॥ राजन्मदीयाः सर्वेतेमामाहुश्चपुरञ्जनीमितिभागवतम् ॥

पुरञ्जयः । पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषे । काकुत्स्थे ॥ त्रि० पुरजयकर्त्तरि ॥

पुरटम् । न० सुवर्णे ॥

पुरणः । पुं० समुद्रे ॥ पूर्यते । पॄ० । कृपॄवृजिमन्दिनिधाञः क्युः ॥

पुरतटी । स्त्री० हट्ट्याम् । हट्टीपुरतटीमतेतिहारावली ॥

पुरतः । अ० अग्रतोर्थे ॥ प्रथमे ॥ पुरति । पुर० । बाहुलकात्अतसुच्

पुरद्वारम् । न० गोपुरे ॥ पुरस्यद्वारम् ॥

पुरद्विट् । पुं० शिवे ॥ पुरंद्वेष्टि । द्विष० ॥ क्विप् ॥

पुरन्दरः । पुं० इन्द्रे । पुरहूते । शक्रे ॥ अरीणांपुरोदारयतीतिविग्रहे । पूःसर्वयोर्दारिसहोरितिविदारणार्थकाद्दॄधातोःखच्प्रत्ययेवाचंयमपुरन्दरौचेतिनिपातितः ॥ चौरे ॥ यथा । समांसमीनायदिपाकशालासमांसमीनादशधेनवःस्युः पुरन्दरस्याविषयंयदिस्यात्पुरन्दरस्यापिपुरंनयाचे ॥ न० । चविके ॥

पुरन्दरा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ इतिहारावली ॥

पुरन्ध्रिः । स्त्री० पुरन्ध्र्याम् ॥

पुरन्ध्री । स्त्री० सपुत्रसधवायाम् । कटुम्बिन्याम् ॥ पुरंगेहंधारयति । धृञ्० । स्वार्थण्यन्तः । संज्ञायांभृतॄव्रितिखचिह्रस्वः । गौ०ङीष् । पृ० ॥ स्त्रीमात्रे ॥

पुरविजयी । पुं० पुरांविजेतरिशिवे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पुरश्चरणम् । न० मन्त्राणांसाधनायजपहोमादिक्रियायाम् ॥ यथा । जपहोमौतर्पणञ्चाभिषेकोविप्रभोजनम् । पञ्चाङ्गोपासनंलोकेपुरश्चरणमिष्यते ॥

पुरश्छदः । पुं० तृणविशेषे । दर्भे । सोमपत्रे । उलु०इ० गौड़भा० ॥

पुरः । अ० अग्रे ॥ प्रथमे ॥ प्राच्यांदिशि ॥ पूर्वकाले ॥ पूर्वस्मिन्पूर्वस्मात्०पूर्वोवाएवंपूर्वस्याम् पूर्वस्याः पूर्वावावसत्यागतोरमणीयंवा । पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषामितिअसिः पुरआदेशश्च ॥

पुरस्कारः । पुं० पुरस्क्रियायाम् ॥ अभिशापे ॥ अग्रकरणे ॥ पुरः क्रियतेऽनेन । कृञ्० । घञ् ॥

पुरस्कृतः । त्रि० अभिशस्ते ॥ अरिग्रस्ते ॥ अग्रेकृते ॥ ॥ पूजिते ॥ स्वीकृते ॥ सिक्ते । अभिषिक्ते । पुरोऽकारि । डुकृञ्० । क्तः । पुरोव्ययमितिगतित्वम् । नमस्युरसोरितिसत्वम् ॥

पुरस्कृत्य । अ० पुरतः कृत्वेत्यर्थे ॥

पुरस्क्रिया । स्त्री० पुरस्कारे ॥

पुरस्तात् । अ० प्रथमे ॥ प्राच्याम् ॥ अग्रतोर्थे ॥ पुरार्थे ॥ अग्रभागे ॥ पूर्वस्मिन् पूर्वस्यावा पूर्वस्मात् पूर्वस्यावा । पूर्वः पूर्वावा । दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः अस्तातिचेतिपूर्वस्यपुरादेशः ॥

पुरा । अ० पुराणे । निकटे ॥ प्रबन्धे ॥ अतीते ॥ भाविनि ॥ प्रतीपे ॥ पुरति । पुर० । वा० का ॥ अविरते ॥ चिरातीते ॥ भविष्यदासन्ने ॥ गच्छपुरादेवोवर्षिष्यति । समनन्तरंवर्षिष्यतीत्यर्थः ॥

पुरा । स्त्री० पूर्वदिशि ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । दिव्यायाम् । गन्धाढ्यायाम् । गन्धकुट्याम् ॥

पुराकल्पः । पुं० अर्थवादान्तरे । ऐतिह्यसमाचरिततयाकीर्त्तने । पूर्वपुरुषैराचरितत्त्वाभिधाने ॥ यथा । पुराकल्पेषुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्चवेदानां सावित्रीवचनंतथेतियमः ॥ युगान्तरे ॥ यथा । पुराकल्पएतदासीत्०संस्कारकालोत्तरंब्राह्मणाव्याकरणंस्माधीयते । तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानज्ञेभ्योवैदिकाः शब्दाउपश्यदिन्तेतदद्यत्वेनतथा०वेदमधीत्यत्वरितावक्तारोभवन्तीतिमहाभाष्यम् ॥

पुराकृतम् । त्रि० प्रारब्धकर्मणि ॥ पूर्वकालकृतपुण्यादौ ॥

पुराणः । पुं० पणे ॥ षोडशपणे ॥ आत्मनि । सर्वकारणे । अनाद्यात्मनि ॥ सचपुरापिनवएकरूपएवनत्वधुनानूतनांकाञ्चिदवस्थामनुभव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ति। योहिअवयवोपचयद्वारेणाभिनि
र्वर्त्यतेसइदानींनवोयथाकुम्भादिः।
तद्विपरीतस्त्वात्मापुराणोह्यविर्ज्जि
तः॥ न० सर्वपुराणसामान्येपञ्च
लक्षणे। सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्व
न्तराणिच। वंशानुचरितञ्चेति
पुराणंपञ्चलक्षणम्॥ *‡***‡*)॥
इतिपञ्चलक्षणलक्षितेषुमख्याद्यष्टाद
शसु॥ यथा। मद्वयंभद्वयञ्चैवब्रत्रयं
वचतुष्टयम्। अनापलिङ्गकूस्कानि
पुराणानिपृथक्पृथगिति॥ पुराभ
वमित्यस्मिन्नर्थे सायञ्चिरम्प्राह्णेप्र
गेव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ। तुट्चेति०युट्
युलौ। पूर्वकालैकेतिनिपातितस्तु
डभावः॥ पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पे
ष्वितिनिपातितोवा॥ पुं० न० का
र्षापणे॥ त्रि०। प्रत्ने। पुरातने।
पुराणा० इ० भा०॥

पुराणग :। पुं० प्रजापतौ। ब्रह्मणि॥

पुराणपुरुष :। पुं० विष्णौ॥ पुराण
श्चासौपुरुषश्च॥

पुराणी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ पुरा
भवा। टित्त्वान्ङीप्॥ वह्वादित्त्वा
ल्पक्षेङीष्वा॥

पुरातन :। पुं० परमात्मनि॥ काले
नापरिच्छिन्नत्त्वात्पुरापिभवतीति
सतथोच्यते॥ त्रि०। चिरन्तने।
पुराणे। प्रतने॥ अनादिगुरुपरम्प
रागते॥ पुराभव :। सायञ्चिरमि

तिष्युट्युलौ। अवाधकान्यपिनिपा
तनानिभवन्तीतिपक्षेतुट्॥

पुरातनी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ टि-
त्त्वान्ङीप्॥

पुराधिप :। पुं० पुरपालके॥

पुराध्यक्ष :। त्रि० नगराधिकृते॥

पुरारि :। पुं० त्रिपुरान्तके॥ शिवे॥

पुरार्द्धविस्तर :। पुं० खेटे॥ शाखा
नगरे॥

पुरावसु :। पुं० भीष्मे। पारुडवानां
पितामहे॥

पुरावृत्तम्। न० इतिहासे। पूर्ववृ-
त्ते॥ पूर्ववृत्तप्रतिपादकव्यासा
दिप्रणीतग्रन्थे॥ पुरावृत्तमाचष्टे।
पुरावृत्तमाख्यानम्। ण्यन्तात्पचा
द्यच्॥

पुराश्रुति :। स्त्री० पुरातन्यांगाथा
याम्॥ अन्तकालेहिभूतानिमुह्यन्ती
तिपुराश्रुति :॥

पुरासिनी। स्त्री० सहदेवीलतायाम्॥

पुरासुहृत्। पुं० शिवे॥ इ० है०॥

पुरिः। पुं० राजनि॥ स्त्री० पुर्याम्॥
नद्याम्॥ पिपर्त्तिपूर्यतेवा। पॄ०
। कृगृशपॄकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति
इ :॥

पुरी। स्त्री० नगर्याम्॥ नृपावास :
पुरीप्रोक्ताविशांपुरमपीष्यते॥ तीर्थ
विशेषे॥ अयोध्यामथुरामायाकाशी
काञ्चीअवन्तिका। पुरीद्वारावतीचैव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पुरु :

सप्तैतामीचदायिका : ॥ तासुवासं प्रकुर्वन्तियेकृतावानरा : परम् । लभन्तेनपुनर्जन्म मातृगर्भेषुकुत्रचित् ॥ पुं० । दशनामान्तर्गतसंन्यासिनि ॥ यथा । ज्ञानरत्नेन संपूर्णः पूर्णतत्त्वपथस्थितः । परब्रह्मरतोनित्यं पुरीनामाऽउच्यते ॥ इतिबृहच्छङ्करदिग्विजयः ॥ पुरति । पुर० । इगुपधेति कः । गौरादित्वाङ्ङीष् ॥

पुरीतत् । पुं० न० अन्त्रे । आंत० भृतिभाषा ॥ हृदयपरिवेष्टननाड्याम् ॥ पुरींशरीरंतनोति । तनु० । क्विप् । गमादीनांक्वाविति अनुनासिकलोपः । तुक् ॥ पुरितनोतीति पक्षे० नहिवृतीतिदीर्घः ॥

पुरीषोहः । पुं० धुस्तूरे ॥

पुरीषम् । न० विष्ठायाम् ॥ पिपर्त्ति शरीरम् । पॄ० । कॄतॄभ्यामीषन् । शॄपॄभ्यांकिच्चेति० ईषन्किच्च । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ पक्षे ॥

पुरीषणः । पुं० पुरीषे ॥ इतिविकाण्डशेषः ॥

पुरीषमः । पुं० माषे । मूर्खे ॥ इ० विकाण्डशेषः ॥

पुरु : । पुं० देवलोके । स्वर्लोके ॥ नृपवि० । ययातेः कनिष्ठात्मजे ॥ परागे ॥ दैत्यवि० ॥ त्रि० प्राज्ये

पुरुष :

। प्रचुरे ॥ पिपर्त्ति० पॄर्यतेवा । पॄ० । पॄभिदीतिकः ॥

पुरु : । स्त्री० नदीविशेषे ॥

पुरुकुत्सव : । पुं० इन्द्रारिविशेषे ॥

पुरुदंशक : । पुं० सरःकाके । हंसे ॥

पुरुदंसा । पुं० इन्द्रे । विडौजसि ॥

पुरुधा । अ० बहुप्रकारे ॥

पुरुरवाः । पुं० पुरूरवसि ॥ पुररौति । रुशब्दे । पुरुशब्दोपपदेरौतेरसिप्रत्ययः । विद्यात् पुरुरवः शब्दे रुकारस्यापिदीर्घतामितिविरूपकोषः ॥

पुरुरूपः । त्रि० बहुरूपे ॥ पुरूणि प्रचुराणिरूपाण्यस्य ॥

पुरुवर्यसम् । न० बहुरूपे ॥ इ० वेद भाष्यम् ॥

पुरुशक्तिः । त्रि० बहुशक्तिमति ॥

पुरुषः । पुं० पुन्नागपादपे ॥ तिलकद्रुमे ॥ जीवनविशिष्टे कार्यकरणसङ्घाते । पूरुषे । नरे ॥ अधिकृतवर्णाश्रमादि विशिष्टे शरीराधिष्ठातरि ॥ यथा । आपत्सुमूढोद्युतिमान्यः सम्यक्प्रतिपद्यते । कर्माण्यवश्यकार्याणि तमाहुःपुरुषं बुधाइति॥हिरण्यगर्भे । समष्टिलिङ्गात्मनि । व्यष्टिसर्वकरणानुग्राहके ॥ अन्तर्यामिरूपेणपूर्षुपूर्णे । आत्मनि । पुरेषुपूर्षुवाशयाने । पूर्णत्वात्पुरि पुरिवाशयानेपरमात्मनि ॥ पूरयति-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्वेनात्मनाजगदितिभाष्यम् ॥ नव द्वारंपुरंपुण्यमेतैर्भावैः समन्वितम् । व्याप्यशेतेमहात्मायस्तस्मात्पुरुषउच्यतेइतिमहाभारतम् ॥ पुरि शेतेयतस्तस्मात्पुरुषोजीवउच्यते । सर्वंपूरयतीत्येवंपुरुषोब्रह्मभण्यते ॥ प्रमाणान्तरे ॥ पञ्चारत्निः पुरुषइतिशुल्वसूत्रम् ॥ ऊर्द्ध्वबाहुपुरुषे ॥ सचविंशत्यधिकशतमङ्गुलंभवति ॥ रवेः पार्श्वगान्तरे ॥ साङ्ख्यतत्त्वज्ञे ॥ नप्रकृतिर्नविकृतिः पुरुषः । अनुभयरूपः ॥ सूक्ष्मशरीरमेवपुरुषः । तदपिहिपुरिस्थूलेशरीरेशेतेसुखदुःखादयः प्राकृतावुद्धिगुणाः तत्कथमेतेचेतनसम्बन्धित्वेनभवन्तीत्युच्यतेपुरुष इति । पुरिलिङ्गेशेतेइतिपुरुषः । लिङ्गंतत्सम्बन्धीतिचेतनोपितत्सम्बन्धीभवतीत्यर्थः ॥ पूर्णमनेनप्राणवुद्ध्यात्मनाजगत्समस्तमितिपुरुषः ॥ पुरिमनुष्यशरीरेउषतिअहमाकारेणवसतीतिवापुरुषः ॥ पुरतिपुरलोकंप्रतिप्राणादिभ्योऽग्रेगच्छति ॥ तमुत्क्रामन्तंप्राणोनूत्क्रामतीतिश्रुतेः । पुरअग्रगमने । पुरः कुषन् ॥ यद्वा । अव्यक्तंमनइत्याहुः शरीरंपुरमुच्यते । अव्यक्तकेपुरेशेतेपुरुषस्तेनचोच्यते० इति ॥ यद्वा पुरूणिफलानिमनोभिलषितानिसनोतिददाति । षणुदाने । डः ॥ पुरूणिभुवनानिसंहारसमयेस्यतिअन्तः करोतिवा । षोन्तकर्मणि । कः । प्रकृतिप्रवर्त्तके ॥ ०†० ॥ पञ्चलक्षणलक्षितेमनुजे ॥ यथा । पात्रेत्यागीगुणेरागीभोगीपरिजनैः सहाशास्त्रेवोद्धारणेयोद्धापुरुषः पञ्चलक्षणइतिप्राचीनाः ॥ जितेन्द्रिये ॥ यथा । सश्रीर्यानमदंकुर्यात्ससुखीतृष्णयोज्झितः । तन्मित्रंयत्रविश्वासः पुरुषः सजितेन्द्रियइतिगारुडे १६ऽध्यायः

पुरुषकम् । न० घोटकोर्द्ध्वस्थितौ । सीधेपांवखडेपांवइ० भा० ॥ यथा । पश्चिमाभ्यान्तुपादाभ्यांभुविस्थित्वाग्रपादयोः । ऊर्द्ध्वप्रेरणयास्थानमश्वानांपुरुषः स्मृतः ॥ पुरुषएव । कः ॥

पुरुषकारः । पुं० प्रयत्ने ॥ पुरुषस्यकृतौ । चेष्टायाम् । पौरुषे ॥ यथा । मनुरुवाच । दैवेपुरुषकारेच किंज्यायस्तंब्रवीहिमे । अत्रमेसंशयोदेव छेतुमर्हस्यशेषतः ॥ मत्स्यउवाच । स्वमेवकर्म्मदैवाख्यंविद्धिदेहान्तरार्जितम् । तस्मात्पौरुषमेवेहश्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ प्रतिकूलंतयादैवंपौरुषेणविहन्यते । मङ्गलाचारयुक्तानांनित्यमुत्थानशीलिनाम् ॥ येषांपूर्वकृतंकर्म्मसात्त्विकं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मनुजोत्तम । पौरुषेणविनातेषांकि-
षांचिद्दृश्यतेफलम् ॥ कर्म्मणाप्रा
प्यतेलोकेराजसस्यतथाफलम् ॥ कृ-
च्छ्रेणकर्म्मणाविद्धितामसस्यतथाफ
लम् ॥ पौरुषेणाप्यतेराजन्मार्गित
व्यंफलंनरैः । दैवमेवविजानन्ति-
नराः पौरुषवर्ज्जिताः ॥ तस्मा-
त्त्रिकालसंयुक्तंदैवंनसफलंभवेत् । पौ
रुषंदैवसम्पत्त्याकालेफलतिपार्थिव ॥
दैवंपुरुषकारश्चकालश्चमनुजोत्तम ।
त्रयमेतन्मानुषस्य पिण्डितस्यात्-
फलावहम् । कृषेर्वृष्टिसमायोगा-
द्दृश्यन्तेफलसिद्धयः । तास्तुकाले
प्रदृश्यन्तेनैवाकालेकथञ्चन ॥ तस्मा
त्सदैवकर्त्तव्यंसधर्म्मंपौरुषंनृभिः ॥
एवंतेप्राप्नुवन्तीहपरलोकफलंध्रुव-
म् ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्नचदै
वपरायणाः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन-
पौरुषेयत्नमाचरेत् ॥ त्यक्त्वालसान्
दैवपरान्मनुष्यानुत्थानयुक्तान्पुरु
षान्हिलक्ष्मीः । अन्विष्ययत्नाद्वृणु
तेनृपेन्द्रतस्मात्सदोत्थानवताहिभा
व्यम् ॥ इतिमात्स्ये दैवपुरुषका-
रकोनाम १९५ अध्यायः ॥ पुरुष
स्यकारः कर्मषष्ठीतत्पुरुषः ॥

पुरुषघ्नः । त्रि० पुरुषपरिमाणे ॥
पुरुषद्वयसे ॥ प्रमाणेद्वयसज्दघ्नञ्
मात्रचइतिपुरुषात्प्रमाणेर्थेदघ्नच् ॥

पुरुषदन्तिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

पुरुषनायः । पुं० राज्ञि ॥ सेनापतौ ॥
पुरुषान्नयति । णीञ्० । कर्मण्य-
ण् ॥

पुरुषपुण्डरीकः । पुं० नरश्रेष्ठे ।
पुरुषव्याघ्रे ॥ जिनराजविशेषे ॥

पुरुषर्षभः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषकु
ञ्जरे ॥ स्युरुत्तरपदेव्याघ्रपुङ्गवर्षभ
कुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः
पुंसिश्रेष्ठार्थवाचकाः ॥

पुरुषलक्षणम् । न० पुरुषस्वरूपे ।
तन्निरूपणंयथापश्यवाराह्यां ६६ अ
ध्यायम् ॥

पुरुषसारहरः । पुं० गृहे ॥ पुरुषा
णांसारंविवेकधैर्यक्षमाशान्तिप्रमुखं
हरतीतितथा ॥

पुरुषसिंहः । पुं० पुरुषश्रेष्ठे ॥ जि
नराजविशेषे । शैवौ ॥

पुरुषादः पुं० राक्षसे ॥ निर्दये ॥

पुरुषाद्यः । पुं० आदिनाथनामनि
जिने ॥ विष्णौ ॥

पुरुषायुषम् । न० वर्षशते ॥ पुरुष-
स्यायुः । अचतुरेतिनिपातनात्सा
धुः ॥

पुरुषार्थः । पुं० पुरुषस्यप्रयोजने ।
चतुर्वर्गे ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्चपुरु
षार्थाउदाहृताः ॥ अत्रमनुः ।
वशेकृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्यचमनस्त
था । सर्वान्संसाधयेदर्थानक्षिण्वन्
योगतस्तनुमिति ॥ पुरुषस्यार्थः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पुरुषार्थत्वम् । न० पुरुषोद्देश्यप्रत्यच फलसाधकत्वे ॥ भावेत्व : ॥

पुरुषार्थसाधनम् । न० चतुर्वर्गोपाये । तेचस्मृतिप्रसिद्धा : । यथा अर्थस्य मूलंनिकृति : क्षमाचकामस्यरूपञ्च वयोवपुश्च । धर्मस्ययागादिरयादम श्चमोक्षस्यसर्वोपरम : क्रियाभ्य : ॥ तत्रउत्कृष्टपुरुषार्थलाभेसन्मञ्जस्यध मंकामयमानोमूर्खएव ॥

पुरुषास्थिमाली । पुं० शिवे ॥ पुरुषा स्थ्नांमाला०साअस्तिअस्य । ब्रीह्या दित्वादिनि : ॥

पुरुषोत्तम : । पुं० विष्णौ । भगवति । वासुदेवे ॥ पुरुषेभ्य : पुरुषेषुवा उत्तम : । ननिर्द्धारणइतिषष्ठीसमा सनिषेधात् । पुरुषाणांमध्येउत्तमो वा । ननिर्द्धारणइति निषेधस्तुजा त्याद्यनपेक्षयाऽसमर्थत्वान्नप्रवर्त्त तेकर्मधारयेतु सन्महत्परमोत्तमो त्कृष्टा : पूज्यमानैरित्युत्तमपुरुष इतिस्यात् ॥ यस्मात्क्षरमतीतो हमक्षरादपिचोत्तम : । अतोस्मि लोकेवेदेचप्रथित : पुरुषोत्तम : ॥ नृपवि० । हत्तार्हद्विशेषे ॥

पुरुषोत्तम : । पुं० श्रीहरौ ॥ पुरुर्विश्व रूपश्चासौसत्तमश्च ॥

पुरुस्पृह : । त्रि० बहुभि:स्पृहणीये ॥

पुरुह : । त्रि० प्रचुरे ॥ पुरून्हन्तिग च्छति । हन० । अन्येभ्योपीतिड:

॥ यद्वा । पुरून्जहाति० ज्रिहीते वाआतइतिक : ॥

पुरुहूत : । पुं० इन्द्रे ॥ पुरुप्रचुरंहूत माह्वानंयस्येष्वस्य । पुरूणिहूतानि नामान्यस्य । युद्धे पुरुनाम्नाऽसुरेण हूतइतिवा । हूञ : क्त : । सम् प्रसारणम् । हलश्चेतिदीर्घ : ॥ पुरुभूयिष्टं यथास्यात्तथायज्ञैर्भिर्हू यतइतिवा ॥

पुरुहूता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ पुरुहूता पुष्कराद्यै० इतिभागवतोक्ते : ॥

पुरूरवा : । पुं० बुधस्यपुत्रे । उर्वशीर मणे । ऐले । वीधे । चन्द्रवंशीया दिराजे । राजर्षौ ॥ विश्वेदेवे ॥ पार्वणश्राद्धदेवे ॥ यथा । पुरूरवा माद्रवाश्चपार्वणेसमुदाहृतौ ॥ पुरु रौति । रुशब्दे । पुरूरवाइति० पुरुशब्दस्यदीर्घोरौतेरसिश्चनिपात्यते

पुरोग : । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे ॥ पुरोगच्छति । गम्ड० । अन्येभ्यो पीतिड : ॥ प्रधाने ॥

पुरोगति : । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि० अग्र गे ॥

पुरोगम : । त्रि० अग्रगे । पुर: सरे ॥ पुरोगच्छति । गम्ड० । अच् । ख च्वा ॥

पुरोगामी । त्रि० पुरोगे । अग्रसरे । ग्रष्ठे ॥ पुरोगन्तुंशीलमस्य । मुण्- जाताविनिणिनि: ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पुरोटि:। पुं० पत्रझङ्कारे। रायभाटिइ०गौ०भा० ॥ पुरोटि:पुरसंस्कारेइतिहारावली ॥

पुरोडाश:। पुं० हविर्भेदे। यवचूर्णनिर्मितेरोटिकाविशेषे ॥ पिष्टकस्य चमस्याम् ॥ हुतशेषे ॥ सोमरसे ॥ पुरोदाश्यते। दाशृदाने। कर्म्मणिघञ्। पौरोडाशपुरोडाशेत्यत्र निपातनाद्दस्यडत्वम् ॥

पुरोडाश्यम्। त्रि० पुरोडाशीये। हविर्योग्ये ॥

पुरोद्भवा। स्त्री० महामेदायाम् ॥

पुरोधा:। पुं० पुरोहिते ॥ पुरोऽग्रे धीयते। डुधाञ्०। पुरसिचेति० धाञोऽसि: ॥

पुरोभागी। त्रि० दोषैकदृशि। दोषमात्रदर्शिनि ॥ पुर: पूर्वं भजते। भज०। घिनुण् ॥ दोषैकग्राहिहृदय: पुरोभागीतुकथ्यते ॥ अग्रांशिनि ॥

पुरोहित:। पुं० शान्त्यादिकर्त्तरि। पुरोधसि ॥ पुरोदृष्टादृष्टफलेषुकर्मसु०धीयते आरोप्यते य:। डुधाञ्०। क्त:। दधातेर्हि: ॥ त्रय्याञ्चदण्डनीत्याञ्च कुशल:स्यात् पुरोहित:। अथर्वविहितं कुर्यान्नित्यं शान्तिकपौष्टिकम् ॥ लक्षणान्तरं चयथा। वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायण:। आशीर्वादवचोयुक्तएषराज पुरोहित इति ॥ वर्जनीयस्तुयथा। काणंव्यङ्गमपुत्रंवाऽनभिज्ञमजितेन्द्रियम्। नह्रस्वंव्याधितंवापिनृप:कुर्यात्पुरोहितमिति ॥

पुर्य्यष्टम्। न० पुर्य्यष्टके ॥

पुर्य्यष्टकम्। न० ज्ञानेन्द्रियाद्यष्टके ॥ यथा। ज्ञानेन्द्रियाणिपञ्चैवपञ्चकर्मेन्द्रियाणिच। मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तञ्चेतिचतुष्टयम् ॥ प्राणोपानस्तथाव्यानउदानाख्यस्तथैवच। समानश्चेतिपञ्चैता:कीर्त्तिता:प्राणवृत्तय: ॥ खंवाय्वग्न्यब्धरित्र्यश्चभूतसूक्ष्माणिपञ्चच। अविद्याकामकर्माणिलिङ्गंपुर्य्यष्टकंविदुरिति। अन्यच्च। भूतेन्द्रिययनोबुद्धि वासनाकर्मवायव:। अविद्याचाष्टकंप्रोक्तं पुर्यष्टमृषिसत्तमै: ॥ अपिच। ज्ञानेन्द्रियाणिखलुपञ्च तथापराणि कर्म्मेन्द्रियाणि मनआदिचतुष्टयञ्च। प्राणादिपञ्चकमथो वियदादिपञ्चकामश्चकर्मचतम: पुनरष्टधापू: ॥ पुरीणामष्टकम् ॥

पुल:। पुं० पुलके ॥ त्रि० विपुले ॥

पुलक:। पुं कृमिभेदे ॥ प्रस्तरविशेषे ॥ तस्यपरीक्षान्यत्रद्रष्टव्या ॥ मणिदोषे ॥ रोमाञ्चे। त्वक्पुष्पे ॥ हरिताले ॥ गजान्नपिण्डे ॥ गन्धर्वे ॥ गल्वर्के०इतिहेमचन्द्रे पाठ: ॥ असुराज्याम्इतिहेमचन्द्र: ॥ न० पर्वती

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

यमृत्तिकावि० । कङ्कुष्ठे ॥

पुलकित : । त्रि० हर्षिते ॥ पुलक : सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

पुलकी । पुं० धाराकदम्बे ॥

पुलन्ध्रि : । पुं० देशविशेषे ॥ शिलहट्टात्पूर्वभागे कामरूपात्तथोत्तरे । पुलन्ध्रिदेशोदेवेशि नरनारायण : पर : ॥

पुलस्ति : । पुं० पुलस्त्यमुनौ ॥

पुलस्त्य : । पुं० ब्रह्मण : कर्णाभ्यांजातेसप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । हविर्भुव : पत्यौ ॥

पुलह : । पुं० ब्रह्मणोनाभितोजाते सप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । गतिस्वामिनि ॥ स्वायम्भुवमनोस्तनये ॥

पुलहाश्रम : । पुं० हरे:क्षेत्रे ॥

पुला । स्त्री० प्लुताद्यनेकापरनामनि हयगतिवि० ॥ तदुक्तंहयलीलावत्याम् । प्लुतांप्लवङ्गिता माहुर्याधारा पुलनाभिधा । पुनरेनांनलोपान्तां पुलामित्याहदेशिक: ॥ तल्लक्षणञ्चतत्रैव । क्षियतिसमविशेषानुत्क्षिपत्यग्रपादान्प्रसरतिपुरतोश्व : साथधारापुलाख्या । विलसतिसमपादोत्क्षेपणाकुञ्चनानां करुणमिहगतिज्ञा : प्राहुरन्ये पुलाख्यामिति ॥ पार्श्निप्रधानं प्रविधायरागाद्वल्गांश्लथीकृत्यचरेत्पुलाख्यामित्यादि : ॥

पुलाक : । पुं० तुच्छधान्ये । असारधान्ये ॥ सङ्क्षेपे ॥ भक्तसिक्थके ॥ पोलनम् । पुल० । सं० क्विप् । पुलमकति । अक० । कर्म्मण्यण् ॥ पोलतिवा । बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥

पुलाकी । पुं० वृक्षे ॥

पुलायितम् । न० अश्वगतौ । विक्रान्तौ ॥ पुलाख्यया अयितंगति : पुलायितम् । अय० । क्त :

पुलिनम् । न० तोयोत्थितेतटे । जलादचिरोत्थिततटे । चडा० टापू० इ० भा० ॥ पोलति पुलमहत्वे । पुलितलिभ्याञ्चेतिनन् ॥ द्वीपे ॥

पुलिन्द : । पुं० अरण्यचरेम्लेच्छजात्यन्तरे । शवरे ॥ पोलति । पुल० । कुणिपुल्यो : किन्दच् ॥

पुलोमजा । स्त्री० इन्द्राण्याम् । पुलोम्नोमुनेर्जाता । पञ्चम्यामजाताविति ड : ॥

पुलोमद्विट् । पुं० इन्द्रे ॥

पुलोमा पुं० दानवान्तरे ॥ मुनिविशेषे ॥

पुलोमारि : । पुं० शचीपतौ ॥

पुल्कस : । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुषा । स्त्री० लाङ्गलिकीवृक्षे ॥

पुषित : । त्रि० पुष्टे । कृतपोषणेपक्षिमृगादौ ॥ पुष्यतेस्म । पुष० । क्त : । भौवादिकत्त्वादिट् ॥

पुष्कर : । पुं० रोगवि० ॥ नागवि० ॥ सारसपक्षिणि ॥ नृपवि० । नल

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

राजभ्रातरि ॥ वरुणपुत्रे ॥ यज्ञान्तरे ॥ मेघाधिपवि० ॥ पुष्करो दुष्करजलः ॥ द्वीपवि० ॥ न० खे अम्बुनि ॥ पद्मे । सिताम्भोजे । तूर्यवक्त्रे ॥ खड्गफले ॥ हस्तिहस्ताग्रे ॥ काण्डे ॥ कुष्ठौषधे ॥ द्वीपवि० ॥ तीर्थविशे० ॥ यथा । वायव्याश्चपरं स्थानंश्रीमत्पुष्करमीरितमिति ॥ तत्र ब्रह्मणः स्थानम् ॥ पुष्यति । पुष्णातिवा पुष्यते० अनेनवा । पुष० । पुषः किदितिकरन्किित्वञ्च ॥

पुष्करकः । पुं० चिताभूमेराच्छादनार्थं क्रियमाणेऽष्टकानिर्मितदेवकुलाकारेगृहे ॥

पुष्करकर्णिका । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ।

पुष्करजः । पुं० पुष्करमूले ॥ त्रि० । पुष्करोत्पन्ने ॥

पुष्करणी स्त्री० पुष्करद्वीपनद्याम् ॥

पुष्करद्वीपः । पुं० समुद्रोपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ नदीपुष्करणीनामहेम पुष्करमण्डिता । तयासपुष्करद्वीपः ख्यापितः सुरसेवितः ॥

पुष्करनाडी । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ॥

पुष्करमूलम् । न० कुष्ठवृक्षमूले । पौष्करे ॥ पुष्करस्यकुष्ठौषधस्यमूलम् ॥

पुष्करवान् । पुं० हस्तिनि ॥ पुष्कर मस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुष्करशिफा । स्त्री० पुष्करमूले ॥

पुष्कराक्षः । पुं० विष्णौ ॥ पुष्करेसोप मितेऽक्षिणीअस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षजिति षच् ॥ पुष्करहृदयपुण्डरीकमक्षीतिव्याख्योत्यन्तर्यामिरूपेणेतिपुष्करोपपदादक्षूव्याप्तावितिधातोः कर्म्मण्यण् ॥ पुरुहूतादेव्याः स्थाने ॥

पुष्करावर्त्तः । पुं० मेघभेदे ॥

पुष्कराक्षः । पुं० सारसपक्षिणि ॥

पुष्कराह्वयः । पुं० सारसे ॥ न० पुष्करमूले ॥

पुष्करिणी । स्त्री० इभ्याम् । हस्तिन्याम् ॥ सरोजिन्याम् । कमलिन्याम् । क्लेदिमज्जाशये ॥ पुष्करमूले ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ समचतुरस्रखाते । यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तोधनुस्तच्चतुरुत्तरः । शतधन्वन्तरञ्चैव तावत्पुष्करिणीमता । एतत्पञ्चगुणः प्रोक्तस्तडागकृतिनिश्चयः ॥ तेन चतुर्दिक्चतुर्विंशतिहस्तान्यूनताद्यांचतुः शतहस्तान्यूनाभ्यन्तरत्वेनपुष्करिणी । एतज्जलाशयाधारपरंतु० उपरितटम् । शतेनधनुर्भिः पुष्करिणी । इतिनव्यवर्द्धमानधृतोवशिष्ठः ॥ पुष्कराणिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशे० इतोनि० ॥

पुष्करी । पुं० हस्तिनि ॥ मत्त्वर्थीय इनिः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पुष्करेक्षण : । पुं० प्रभासतीर्थाधिष्ठात्र्यां देव्याम् ॥

पुष्कल : । पुं० भरतात्मजे । पुष्कलावत्याम्अधीशे ॥ न० । ग्रासचतुष्टयात्मकभिक्षायाम् ॥ यथा । भिक्षा माहुर्ग्रासमात्रमन्नं तस्माच्चतुर्गुणम् । पुष्कलंहस्तकारन्तुतच्चतुर्गुणमुच्यते ॥ इति ॥ अष्टकुञ्चिपरिमितेधान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चिः कुञ्चयोष्टौचपुष्कलम् । पुष्कलानिचचत्वारिद्याटक : परिकीर्त्तित : ॥ त्रि० परिपूर्णे ॥ श्रेष्ठे ॥ पुष्यति । पुष० । पुष: किदित्यनुवृत्तौ० कलञ्चेतिकलन्कित् ॥ स्त्रियांगौरादित्वात्पुष्कली ॥ स्त्रि० लज्वा ॥

पुष्कलक : । पुं० गन्धमृगे ॥ क्षपणे ॥ कीलके ॥

पुष्कस: । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुष्ट: । त्रि० पालिते । कृतपोषणे । पुषिते ॥ पुष्यतेस्म । पुष० । क्त : । दैवादिकत्वान्नेट् ॥

पुष्टि : । स्त्री० पोषणे ॥ द्वयौ । अवयवोपचये ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ मातृकाविशेषे ॥ यथा । पुष्टिर्गणपते: पत्नीपृथिताजगतोतले । ययाविना परिक्षीणा : पुमांसोयोषितोपिचेतिभागवतम् ॥ पोषणम् । पुष० । क्तिन् ॥ व्रतकले० । पुष्टिर्धनजनादीनांवृद्धिरित्यभिधीयते ॥

पुष्टिकर : । त्रि० पुष्टिजनके ॥

पुष्टिका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥

पुष्टिकान्त : । पुं० श्रीगणेशे । विनायके ॥

पुष्टिदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ द्वयौ ॥ पुष्टिदात्र्याम् ॥

पुष्पम् । न० सुमनसि । प्रसूने । कुसुमे ॥ स्नानंकृत्वातुयेकेचित्पुष्पंचिम्बन्तिवैद्विजा : । देवतास्तन्नगृह्णन्ति भस्मीभवतिदारुवदिति लघुहारीत : ॥ विकाशे ॥ स्त्रीरजसि ॥ धनदविमाने ॥ वेचरुग्भेदे । फूला फूली० इ० भा० प्र० ॥ अस्यौषधं यथा । हरीतकीवचाकुष्ठं पिप्पली मरिचानिच । विभीतकस्यमज्जाच शङ्खाभिर्भन : शिला ॥ सर्वमेतत् समंकृत्वाच्छागीक्षीरेणपेषयेत् । नाशयेत्तिमिरंकण्डूंपटलान्यर्बुदानि च ॥ अधिकानिचमांसानियश्चराक्षौ नपश्यति । अपिद्विवार्षिकंपुष्पं मासेनैकेनसाधयेत् ॥ वर्त्तिश्चन्द्रोदयानामनृणांदृष्टिप्रसादनी ॥ इतिचक्रपाणिदत्त : ॥ पुष्पतिपुष्पतेवा । पुष्पविकसने । पचाद्यच्० घञ्वा ॥

पुष्पकम् । न० रीतिपुष्पे ॥ पुष्पवदाभरणभूतेधनदस्यविमाने ॥ पुष्पको स्त्रीतिशब्दार्णवात्पुंस्त्वेपि । नेचरोगविशेषे । पुष्पे ॥ रक्तकङ्कणे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रसाञ्जने ॥ लोहकांस्ये ॥ मृदङ्गार शकट्याम् ॥ कासीसे ॥ पुष्पति । पुष्प० । क्वुन् ॥ पुष्पमिववा । इवेप्र तिकृताविति कन् ॥

पुष्पकरण्डकम् । न० उज्जयिन्याम्शि वस्योद्याने ॥

पुष्पकरण्डिनी । स्त्री० अवन्त्याम् । उज्जयिन्याम् ॥

पुष्पकाशीशम् । न० किञ्चित्पीतेका सीसे । कंसके । नेत्रौषधे ॥

पुष्पकीट : । पुं० भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कुसुमकृमिमात्रे ॥

पुष्पकेतन : । पुं० कामदेवे ॥

पुष्पकेतु: । पुं० रीतिपुष्पे । कुसुमा ञ्जने ॥ पुष्पस्यकेतुरिवनाशकत्वात्

पुष्पघातक : । पुं० केतकवृक्षे ॥ दम नवृक्षे ॥

पुष्पज : । पुं० पुष्परसे । पुष्पद्रवे ॥

पुष्पद : । पुं० वृक्षे ॥ त्रि० । पुष्पदा तरि ॥

पुष्पदन्त: । पुं० वायुकोणस्थदिग्गजे ॥ विद्याधरविशेषे ॥ सुविध्याख्य- जिने ॥ पुष्पमिवदन्ता : यस्यस : ॥

पुष्पदन्तक : । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

पुष्पद्रव : । पुं० पुष्पस्वेदे । पुष्पसारे ॥

पुष्पधनु : । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पं धनु रस्य । वासंज्ञायामित्यनङभावेसा न्त : ॥

पुष्पधन्वा । पुं० मदने । कामे ॥ पुष्पं धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ् ॥

पुष्पनिक्ष : । पुं० भ्रमरे ॥

पुष्पनिर्यासक : । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पन्धय : । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पाणिध यति । धेट्० । मुञ्जकुलास्यपुष्पेषु धेट : खशितिकेचिदितिखश् । अ रुर्द्विषदितिमुम् ॥

पुष्पपथ : । पुं० भगे । योनौ ॥

पुष्पपात्रम् । न० पुष्पाधारे ॥

पुष्पपुरम् । न० पाटलिपुत्रनगरे ॥

पुष्पफल : । पुं० कपित्थे ॥ कूष्माण्डे ॥ पुष्पयुक्तंफलमस्य ॥

पुष्पबलि : । पुं० वास्तुपूजायाम् ॥

पुष्पमास : । पुं० वसन्ते ॥ पुष्पाणां मास : ॥

पुष्पयोग : । पुं० यात्रायोगांतरे ॥ यथा । भौमेस्वराशिगेलग्ने सौम्ये केन्द्रत्रिकोणगे । पुष्पयोगोरिविपि नकुठार : सङ्गराङ्गणे ॥

पुष्परक्त : । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पुष्परथ : । पुं० चक्रयाने । युद्धं विना यात्रोत्सवादौ सुखभ्रमणार्थरथे ॥ सुकुमारत्वात्० पुष्पमिवरथ : ॥

पुष्परस : । पुं० मकरन्दे ॥ पुष्पस्य रस : ॥

पुष्परसाह्वयम् । न० मधुनि ॥

पुष्पराग : । पुं० पीतमणौ । वाचस्प तिवल्लभे । पोखराज० इ० भा० ॥ अस्यलक्षणंयथा । सुच्छायपीत

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

गुरुगात्रसुरङ्गशुद्धं स्निग्धच्छनिर्मलमतीवसुवृत्तशीतम् । यः पुष्परागसकलंकलयेदमुष्य पुष्णातिकीर्त्तिमतिशौर्यसुखायुरर्थान् ॥ तस्यापलक्षणमथा । क्षाविन्दङ्कितंरूक्षं धवलंमलिनंलघु । विच्छायंशर्करागारंपुष्परागंसदोषकं ॥ अस्यपरीक्षालक्षणं यथा । घृष्टोविकाशयेत् पुष्परागमधिकमात्मीयम् । नखलु पुष्परागोजात्यतयापरीक्षकैरक्तः ॥

पुष्परेणुः । पुं० परागे ॥

पुष्परोचनः । पुं० नागकेशरे ॥

पुष्पलावः । पुं० } मालाकारे ॥
पुष्पलावी । पुं० }

पुष्पलिट् । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पंलेढि । लिह० । क्विप् ॥

पुष्पवटी । स्त्री० फुलौरी० इ० प्र० खाद्यप्रभेदे ॥

पुष्पवन्तौ । पुं० एकयोक्त्यानित्यद्विवचनान्तश्चन्द्रसूर्ययोः ॥ चन्द्रार्कौ० एकयोक्त्यासाधारणवचने० पुष्पवन्तौ० प्रत्येकंपुष्पवानितिन प्रयोक्तव्यमितिभावः । पुष्पविकसने । भावेघञ् । पुष्पः प्रकाशस्तद्वन्तौ ॥

पुष्पवती । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ पुष्पंरजोऽस्त्यस्याः । मतुप् ॥ त्रि० पुविशिष्टे ॥

पुष्पवाटिका । स्त्री० पुष्पवाट्याम् ॥

पुष्पवाटी । स्त्री० पुष्पोद्याने । फुलवारी० फुलवरिया० इ० भा० ॥ पुष्पाणांवाटी ॥

पुष्पवाणः । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ पुष्पाणिबाणाअस्य ॥

पुष्पवाहनः । पुं० पुष्पराजाभिधे नृपे ॥

पुष्पशकटी । स्त्री० आकाशवाण्याम् । दैवप्रश्ने ॥

पुष्पशून्यः । पुं० उदुम्बरे ॥ त्रि० कुसुमरहिते ॥

पुष्पसमयः । पुं० वसन्ते । चैत्रवैशाखयोः ॥ पुष्पाणांसमयः ॥

पुष्पसायकः । पुं० पुष्पधन्वनि । कामदेवे ॥

पुष्पसारः । पुंद्रवे ॥ पुष्पस्यसारः ॥

पुष्पसिता । स्त्री० फूलसक्कर० इ० भा० प्र० द्रव्ये ॥ भवेत्पुष्पसिताशीतारक्तापित्तहरीलघुः ॥

पुष्पसौरभा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

पुष्पस्वेदः । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पहासः । कुसुमविकासे ॥ पुष्पाणांसुकुलात्मनास्थितानांहासोविकाशः पुष्पहासः ॥

पुष्पहासा । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पहीना । स्त्री० उदुम्बरे ॥ निष्फलायाम् । रजःशून्यायाम् ॥

पुष्पा । स्त्री० । कर्णपुर्याम् । मालि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न्याम् । भागलपुर० इ० प्र० नगरे ॥

पुष्पाजीव : । पुं मालाकारे ॥

पुष्पाञ्जनम् । न० अञ्जनवि० । कौसुम्भे । पुष्पकेतौ ॥

पुष्पाञ्जलि : । पुं० प्रसूनानामञ्जलौ । कुसुमाञ्जलौ ॥

पुष्पाण्डक : । पुं० शालिजातिविशेषे ॥

पुष्पाम्बुज : । पुं० पुष्पद्रवे ।

पुष्पावचायी । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पासवम् । न० मधुनि ॥ पुं० पुष्पमकरन्दकृतआसवे ॥

पुष्पास्त्र : । पुं० कन्दर्पे । मकरध्वजे ॥

पुष्पाह्वा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

पुष्पिका । स्त्री० दन्तमले । लिङ्गमले ॥

पुष्पित: । त्रि० जातपुष्पे वृक्षादौ । प्रफुल्ले ॥ पुष्पवति ॥ पुष्पाणिसंजातान्यस्य । ता० इतच् ॥ रमणीये ॥ आपातरमणीये ॥

पुष्पिता । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पिताक्ष : । त्रि० बुद्बुददृष्टौ ॥

पुष्पिताग्रा । स्त्री० वर्णवृत्तेष्वर्द्धसमवृत्तप्रभेदे ॥ लक्षणंयथा । अयुजिनयुगरेफतोयकारोयुजितुनजौजरगाश्च पुष्पिताग्रा ॥ य० । करकिसलयशोभयाविभान्तीकुचफलभारविनम्रदेहयष्टि : । स्मितरुचिरविलासपुष्पिताग्राव्रजयुवतिव्रततिर्हरेर्मुदेऽभूत् ॥

पुष्पेषु : । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पाणि इषवोऽस्य ॥

पुष्य : । पुं० अष्टमनक्षत्रे । सिध्ये । तिष्ये ॥ पुष्य : सर्वार्थसाधक : ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसन्नगात्र : पितृमातृभक्त : स्वधर्मयुक्तोऽभिनयाभियुक्त: । भवेन्मनुष्य : खलुपुष्यजन्मासम्मानचामीकरवाहनाढ्य : ॥ पौषमासे ॥ कलियुगे ॥ यथा ॥ सत्सम्प्रदायप्रथनायपुष्येशिष्यैश्चतुर्भि : सहयोवतीर्ण : । उक्तोबृहत्सङ्गमतन्त्रराजे श्रीशङ्कराचार्यगुरुंतमीडे ॥ पुष्णातिकार्याणि० पुष्यन्त्यर्थाअस्मिन्निति वा । पुष्यसिध्यौनक्षत्रइतिकर्त्तर्यधिकरणेचक्यब् निपातित : ॥

पुष्यध : । पुं० भूर्जकण्टके । सङ्करजातिविशेषे । आवन्त्ये ॥

पुष्यरथ : । पुं० युद्धंविनासुखभ्रमणारथे । चक्रयाने ॥ असौपुष्यरथश्चक्रयानंनसमराययत् ॥ पुष्यइवरथ: । पुष्येयात्रोत्सवादौरथोवा ॥

पुष्यस्नानम् । न० पुष्याभिषेके ॥ यथा । मूलंमनुजाधिपति: प्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात् । अशुभंशुभञ्चलोकेभवतियतोतोनृपतिचिन्ता ॥ पुष्यस्नानंनृपते : कर्तव्यंदैवविपत्रोधेभ्याम् । नात : परंपवित्रंसर्वोत्पातान्तकरमस्ति ॥ अस्यविधि :

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पुस्तकर्म्मा

कालिकापुराणेवाराह्याश्चद्रष्टव्यः ॥
पुष्या । स्त्री० पुष्यनक्षत्रे ॥
पुस्तम् । न० पुस्तके । लिखितग्रन्थे ॥ यथा । विधायपूजयेन्नित्यं पुस्तपूजोक्तसिद्धये॥ लेप्यादिशिल्पकर्म्माणि ॥ आदिनाकाष्ठपुत्तलिकादयोबोध्याः ॥ यथा । मृन्नाद्दारुणावाथवस्त्रेणा प्यथचर्मणा । लोहरत्नैःकृतंवापिपुस्तमित्यभिधीयते ॥ पुस्त्यते । पुस्त आदरादौणिच् । एरच् ॥
पुस्तकम् । न० पुस्ते । लिखितग्रन्थे । पोथी इ० भा० ॥ तस्यपरिमाणं यथा । मानंवक्ष्ये पुस्तकस्यशृणुदेविसमासतः । मानेनापिफलंविन्द्यादमानेश्रीर्हताभवेत् ॥ हस्तमात्रंमुष्टिमात्रमात्राद्वादशाङ्गुलंदशाङ्गुलंतथाष्टौचततोहीनंनकारयेत् ॥ पुस्तकलेखकस्यपूजाफलंयथा । आरम्भेचसमाप्तौच लेखकंप्रतिपूजयेत् हरिश्चगन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैश्चसुमनोहरैः ॥ यावद्दत्तरसङ्ख्यानंग्रतिपत्रे चसुन्दरि । तावद्युगसहस्राणिब्रह्मलोकेवसेच्चिरम् ॥ वेतनग्रहणेलेखकस्यदोषोयथा । वेतनंयस्तुगृह्णीयात्लिखित्वापुस्तकंसतु । यावदक्षरसङ्ख्यानंतावच्चनरकेवसेदिति योगिनीतन्त्रे तृतीय ३ भागे ७ पटलः ॥
पुस्तकर्म्मा । पुं० लेप्यादिशिल्पकर्म कर्त्तरि ॥
पुस्तकशिम्बिका । स्त्री० शिम्बिप्रभेदे ॥ पुस्तशिम्ब्याम् ॥
पुस्तशिम्बिः । स्त्री० पुस्तकशिम्बिकायाम् ॥
पूगः । पुं० क्रमुके । गुवाके ॥ वृन्दे । नानाजातीयानामनियतवृत्तीनामर्थकामप्रधानानांसङ्घे ॥ ब्रह्मदारुणि ॥ न० गुवाकफले । उद्वेगे ॥ यथा । पूगंगुरुहिमंरूक्षंकषायंकफपित्तहृत् । मोहनन्दीपनंरुच्यमास्यवैरस्यनाशनम् ॥ आर्द्रंतद्गुर्वभिष्यन्दिवह्निदृष्टिहरंस्मृतम् । स्विन्नंदोषत्रयच्छेदिदृढमध्यंतदुत्तमम् ॥ अस्यपाकोयथा । शृङ्गाटकंजीरकेद्वे जातीकोषञ्चवंशजम् । लवङ्गंधान्यकञ्चापिप्रत्येकंकर्षयुग्मकम् ॥ हैयंगवीनंकुडवंसिताचार्द्धतुलोज्वला । धात्रीवरीद्व्यञ्जलिश्चपूगस्याष्टपलानिच ॥ उलूखलेचसंकुट्यचूर्णंचीराढकान्वितम् । सन्याच्यभक्षितंहन्यात्वासरादौयथोचितम् । ज्वरदाहञ्चपित्तञ्चयक्ष्मशूलगुदाङ्कुरान् ॥ छर्दिंप्रमेहमूत्राम्लामाघातञ्चविनाशयेत् । वलप्रदङ्गर्भदञ्चस्त्रीणाञ्चैतद्रसायनमिति ॥ पुनाति० पवतेवा० पूयतेमुखमनेनवा । पूञ् । छापूखडिभ्यः । किदिति गन् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पूगकृत : । त्रि० पुञ्जीकृते ॥ अपूग : पूग : सम्यग्यमान : कृत : इत्यर्थे श्रेण्यादय : कृतादिभिरितिसमासे० श्रेण्यादिषुच्व्यर्थवचनमिति च्व्यर्थता ॥

पूगतिथ : । त्रि० पूगानांपूरणे ॥ बहुपूगेतिडटितियुगागमविधानादसंख्यात्त्वेपिडट् ॥

पूगपात्रम् । न० पूगपीठे । फरुवके ॥

पूगपीठम् । न० कटकोले । एतद्ग्रहे ॥

पूगपुष्पिका । स्त्री० कुहली । विवाहसम्बन्धिपुष्पताम्बूले ॥

पूगफलम् । न० उद्वेगे । चिक्कण्याम् ॥

पूगयाजक : । पुं० बहुयाजके ॥

पूगवोट : । पुं० हिन्तालवृक्षे ॥

पूगिका । स्त्री० क्रमुके ॥

पूगिकाफलम् । न० पूगीफले ॥

पूगी । स्त्री० पूगे । पूगवृक्षे ॥

पूगोफलम् । न० उद्वेगे । पूगफले ॥

पूजक : । त्रि० पूजाकर्त्तरि ॥

पूजनम् । न० अर्चने । पूजायाम् । । यथा ॥ शास्त्रप्रणामशुश्रूषादौ ॥ पूजपूजायाम् । ल्युट् ॥

पूजनीय : । त्रि० श्रुताचाराभिजनादिभि : पूजायोग्ये ॥ पूज्ये ॥

पूजेरनीयर् ॥

पूजा । स्त्री० नमस्यायाम् । अपचितौ ॥ सपर्यायाम् ॥ पादप्रक्षालनार्चनधनदानादिरूपायामर्चायाम् ॥ देवार्चनायाम् ॥ तस्या: सामान्यानुष्ठानंयथा । आदावष्यादिकन्यास: करशुद्धिस्तत : परम् । अङ्गुलिव्यापकन्यासौहृदादिन्यासएवच ॥ तालत्रयञ्चदिग्बन्ध : प्राणायामस्तत : परम् । ध्यानंपूजाजपश्चैव सर्वतन्त्रेष्वयंविधिरितियामलवचनम् ॥ पूजनम् । पूज० । चितिपूजीत्यङ् ॥

पूजार्ह : । त्रि० मान्ये । अर्घभाजि ॥ कुसुमादिभिरर्चनयोग्ये । पूज्ये ॥ पूजामर्हति । अर्हपूजायाम् । अर्हइत्यच् ॥ स्त्रियांपूजार्हा ॥

पूजित : । त्रि० सत्कृते । अर्चिते ॥ पूज्यतेस्म ॥ पूज० । क्त: ॥ देवे ॥ पूजितोय : सुरासुरैरित्यादौभूते क्तोनतुवर्त्तमाने० तेन तृतीयातत्रोपपद्यते । अन्यथाक्तस्य चवर्त्तमानइतिषष्ठीस्यात् ॥

पूजितव्य : । त्रि० पूजनीये ॥

पूजिल : । पुं० देवतायाम् ॥ त्रि० पूज्ये ॥

पूज्य : । पुं० श्वशुरे ॥ त्रि० वन्द्ये पूजार्हे । प्रतीच्ये ॥ पूजार्हा य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

था । गुरूणामपिसर्वेषांपूज्या : पञ्चविंशेषत : । तेषामाद्यास्त्रय : श्रेष्ठास्तेषांमातासुपूजिता ॥ यो भावयतियासूतेयेनविद्योपदिश्यते ज्येष्ठ : भ्राताचभर्ताचपंचैतेगुरवस्मृताइतिकौर्मे उपरिभागे ११ अध्याय : ॥ पूज्यते । पूज० । । अचोयत् ॥ पूजयितुमर्ह : । पूज० । अर्हे कृत्यतृचश्चेतियत् ॥ सर्वस्वैवहिदानस्यग्रहीतागुरूच्यते । कन्यायाश्चैव विद्याया : प्रदाता पूज्यतेगुरू : ॥

पूज्यपाद : । पुं० भगवच्छङ्कराचार्ये ॥

पूत : । पुं० शङ्खे ॥ श्वेतकुशे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥ न० वहुलीकृते । अपनीतदुषधान्ये ॥ सत्यवचने ॥ त्रि० व्रतादिनाशुद्धे । पवित्रे । प्रयते ॥ दधिगोमयादौसामान्यपवित्रे० स्वभावपवित्रे वा । पवित्रे मेध्ये ॥ दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्रपूतंजलंपिवेत् । सत्यपूतांवदेद्वाचंमन : पूतंसमाचरेत् । शठिते वहुलीकृते ॥ पूयतेस्म । पूङ् पूञ्० वा । क्त : ॥ पवतेस्मवा । पूङोगत्यर्थेतिक्त : ॥

पूतक्रतायी । स्त्री० इन्द्राण्याम् । शच्याम् ॥ पूतक्रतो : स्त्री० । पूतक्रतोरैचेत्यैकारादेशोङीप् च ॥

पूतक्रतु : । पुं० इन्द्रे ॥ पूता:क्रतवो येन ॥

पूतक्रतु : । स्त्री० देव्याम् ॥ पूता : क्रतवोययासा ॥

पूतगन्ध : । पुं० वर्वरे ॥

पूतत्रणम् । न० श्वेतकुशे ॥ कुशे ॥ पूतञ्चतत्तृणञ्च ॥

पूतद्रु : । पुं० पलाशवृक्षे ॥

पूतधान्यम् । न० तिले ॥ पूतञ्चतद्धान्यञ्च ॥

पूतना । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ पूतनास्थिमतीसूच्छेतिनिरूपणात् ॥ सिन्धुदेशजास्वल्पत्वक्पत्रहरस्थिहरीतकीलेपनेप्रशस्तेतिराजवल्लभ : ॥ गन्धमांस्याम् ॥ वालरोगविशेषे ॥ वालमातृकाविशेषे ॥ दानवीविशेषे । वकासुरभगिन्याम् ॥ अहोवकीयंस्तनकालकूटंजिघांसयापायियदप्यसाध्वी । लेभेगतिंधात्र्युचितांततोन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम ॥ पूतंकरोति । तत्करोतीतिणिच् । वहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥

पूतनारि : । पुं० वालमुकुन्दे । श्रीकृष्णे ॥ पूतनायाश्चरि : ॥

पूतनासूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनांसूदितवान् । सूदयतिवा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

पूतनाहा । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनांहन्ति । हन० । क्विप् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पूतपाप : । त्रि० निरस्तस्वर्गभोगप्रतिबन्धकपापे ॥

पूतफल : । पुं० पनसे ॥

पूता । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

पूतात्मा । पुं० ईश्वरे ॥ पूत : शुद्ध: सत्त्वादिगुणसम्बन्धरहित : आत्मा स्वरूपंयस्य ॥ पूतश्चासाआत्माचेति वा ॥ शुद्धदेहे ॥ शुद्धान्त : करणे ॥ पूतआत्मायस्य ॥

पूति : । स्त्री० दुर्गन्धे ॥ पवित्रतायाम् ॥ खट्टाशमुष्के ॥ न० रोहिषतृणे ॥

पूतिक : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ पुनाति । पूञ्० । तिन्तिडीकादयइति०इकन् ॥ न० विष्टायाम् ॥

पूतिकरज : । पुं० लट्वाकरञ्जवृक्षे । कलिकारके । कलहनाशने । कण्टवतिकरञ्जे । काँटाकरञ्जइति० भा० ॥ पूतिश्चासौकरजश्च ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० पूतिकरजे ॥

पूतिकर्णक : । पुं० कर्णरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । कर्णविद्रधिपाकाद्वा जायतेचाम्बुपूरणात् । पूयंस्रवतिवापूतिसज्ञेय : पूतिकर्णक : ॥ अस्यौषधंयथा । निर्गुण्डीसुरसस्तैलंसिन्धुधूमरजोगुड : पूरणात्पूतिकर्णस्यशमनोमधुसंयुत : ॥ अथवा । वरुणार्द्रकपित्थाम्रजम्बूपल्लवसाधितम् । पूतिकर्णापहंतैलंजातीपत्ररसेनवेति चक्रपाणिदत्त : ॥

पूतिका । स्त्री० मार्जार्याम् ॥ पोइइ० प्र० लताशाके । उपोदक्याम् ॥

पूतिकामुख : । शम्बूके ॥

पूतिकाष्ठम् । न० सरलद्रुमे ॥ देवदारुमहीरुहे ॥ पूतिचतत्काष्ठञ्च ॥ पूते : पावनस्यकाष्ठंवा ॥

पूतिकाष्ठकम् । न० पूतिकाष्ठे ॥

पूतिगन्ध : । पुं० गन्धके ॥ हिङ्गुदीवृक्षे ॥ न० रङ्गे ॥ त्रि० दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धि : । } त्रि० दुर्गन्धे ॥
पूतिगन्धिक : }

पूतिगन्धिका । स्त्री० वाकुच्याम् ॥

पूतितैला । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥

पूतिदारु : । न० देवदारुणि ॥

पूतिनस्य : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । दोषैर्विदग्धैर्गलतालुमूलेसम्मूर्छितोयस्यसमीरणस्तु । निरेतिपूतिर्मुखनासिकाभ्यांतंपूतिनस्यंप्रवदन्तिरोगम् ॥ औषधन्तु । । व्याघ्रीदन्तीवचाशिग्रुस्वरसव्योषसम्भवै : । पाचितंलावणंतैलंपूतिनासागदंजयेत् ॥ अथवा । त्रिकटुविडङ्गकसैन्धवबृहतीफलशिग्रुस्वरसदन्ताभि : । तैलङ्गोजलसिद्धंनस्यंस्यात्पूतिनस्यस्य ॥

पूतिपत्र : । पुं० श्योनाकविशेषे ॥

पूतिपुष्पिका । स्त्री० मातुलुङ्गायाम् ।

पूतिफली । स्त्री० वाकुच्याम् । सोम

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

राज्याम् ॥ पूतिफलेष्वस्या : पाक कर्णेतिडीष् ॥

पूतिमयूरिका । स्त्री० अजगंधायाम् ॥

पूतिमेद : । पुं० अरिमेदे ॥

पूतिवात : । पुं० बिल्ववृक्षे ॥ अधोवायौ ॥

पूतिवृक्ष : । पुं० श्योनाके ॥

पूतिशारिजा । स्त्री० खट्टाप्याम् ॥

पूतिक : । पुं० गंधमार्जारे ॥ घोडाकरञ्ज इ० भा०प्र० करञ्जविशेषे ॥ लताविशेषे ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० लट्वा ख्यकरञ्जे ।

पूतिगण्ड : । पुं० पूतिकीटे ॥

पूतिभाव : । पुं० दौर्गन्ध्ये ॥ क्लेदे ॥

पूत्यण्ड : । पुं० गन्धकीटे ॥ गन्धैणे ॥ यस्यनाभौस्रगनाभिर्जायते ॥

पूप : । पुं० अपूपे । पिष्टके । पूआ० इ०भा० ॥ यथा ॥ समितांगुडतोयेनमेलयित्वासुमर्दिताम् । घृतेविस्तार्यसुपचेत्सुवृत्तोमृदुपूपक : ॥ अपूप : पुष्टिदोवल्योहृद्योगुरुतर: स्मृत : । पित्तानिलहरोवृष्य : सुपक्वोरुचिकारक : ॥ पवनंपू : । पूञ्० सं०क्विप् । पुवंपाति०पिबतिवा । पारच्चणे०पानेवा । आतइतिक : ॥

पूपला । स्त्री० पोलिकायाम् ॥

पूपाली । स्त्री० पोल्याम् ॥

पूपाष्टका । स्त्री० आग्रहायणीपूर्णिमायां : परत : कृष्णाष्टम्याम् ॥

पूपिका । स्त्री० पूलिकायाम् ॥

पूयम् । न० पक्वव्रणादिसम्भवघनीभूतशुक्लवर्णविकृतरक्ते । क्षतजे । मलजे । पीप०राध०इ०भाषा ॥

पूयनम् । न० रक्तविकारे । पूये ॥

पूयरक्त : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणम् । दोषैर्विदग्धैरथवापिजन्तोर्ललाटदेशेऽभिहतस्यतैस्तै : । नासास्रवेत्पूयमसृग्विमिश्रंतंपूयरक्तंप्रवदन्तिरोगम् ॥

पूयारि : । पुं० निम्बपादपे

पूयालस : । पुं० सन्निगतरोगभेदे ॥ लक्षणंयथा । पक्व : शोफ : सन्धिज : संस्रवेद्य: सान्द्रंपूयंपूतिपूयालस : स : ॥ इतिसुश्रुत : ॥

पूयोद : । पुं० नरकान्तरे ॥

पूर : । पुं० जलसमूहे । अभ्रसांवृद्धौ ॥ व्रणसंशुद्धौ ॥ खाद्यविशेषे ॥ न०दाहागुरुणि ॥

पूरक : । पुं० प्राणवायो : शनैर्वामनासापुटेन०दक्षिणनसापुटेनवा:सव्यापसव्यन्यायेनान्त : प्रवेशने ॥ वाह्येनवायुनामुर्त्ते : शक्तिसीमप्रपूरणम् । पूरक : सतदभ्यासात्सुगुर्वपिविकर्षयेत् ॥ नासिकोत्कृष्टउच्छ्वासोध्मात : पूरकउच्यते ॥ आत्मानुसन्धाने ॥ ब्रह्मवास्मी तियावृत्ति: पूरकोवायुरीरित : ॥ पूरीआप्यायन

ने । ण्वुल् ॥ वीजपूरे ॥ गुणकाङ्के ॥ पुं० प्रेतदेहनिष्पादकाशौचकादेय दशपिण्डे ॥ त्रि० पूरणकर्त्तरि ॥

पूरणः । पुं० सेतौ ॥ विष्णुतैले ॥ न० अङ्कानांगुणने ॥ वृष्टौ ॥ कुटन्नटे ॥ वानतन्तुषु ॥ पिष्टप्रभेदे ॥ हिङ्गुधान्यजलेमांसंसुखिन्नंसूक्ष्मकुट्टितम् । संयुक्तंहिङ्गुजीरार्द्रवीजपूरैलसैन्धवैः ॥ घृतेतप्तेपरिभृष्टंधूपितंमांसपूरणम् ॥ मांसस्यपूरणंरुच्यंहृद्यंपुष्टिकरंपरं । वातपित्तहरंवल्यंमन्दाग्निकफनाशनम् ॥ त्रि० पूरके । पूरणकर्त्तरि ॥ पालनकर्त्तरि ॥ पृणाति । पृपालनपूरणयोः । ल्युट् ॥ पूर्यतेऽनेन । पूरी० । करणेल्युट् ॥

पूरणी । स्त्री० शाल्मलिद्रुमे ॥ पटारम्भकसूत्रेषु ॥ पूरणकर्त्र्याम् ॥ पूरयति । पूरी० । ल्युट् । ङीप् ॥

पूराम्लम् । न० वृक्षाम्ले ॥

पूरिका । स्त्री० पूपविभेदे । पूरी० कचौरी० इ० भा० ॥ यथा । माषाणांपिष्टिकांयुञ्ज्याल्लवणार्द्रकहिङ्गुभिः । तयापिष्टिकयापूर्णासमिताकृतपोलिका ॥ ततस्तैलेविपक्वासापूरिकाकथिताबुधैः । रुच्यास्वाद्वीगुरुः स्निग्धावातपित्तास्रदूषिका । चक्षुस्तेजोहरीचोष्णापाकेवातविनाशिनी । तथैवघृतपक्वाऽपिचक्षुष्यारक्तपित्तहृत् ॥ वदरचूर्णपूरिकातु । घृतमिश्रकनिक्यायांमेलितंपञ्चमांशकम् । वदरत्वग्भवंचूर्णंजलेनालोड्यपीडयेत् ॥ पूरिकाघृतसंपक्वाखण्डपाकविलेहिता । पूरिकावदरोन्मिश्रास्निग्धापित्तहराहिमा ॥ मधुरातृड्वातघ्नी सराच्छर्दिविनाशिनी । एवंविप्रायखर्जूरशर्करानारिकेरकैः ॥ द्राक्षयावैसुपूर्यस्तुपूरिकाःपूर्ववत्पचेत् ॥

पूरितः । त्रि० कृतपूरणे । पूर्णे ॥ पूर्यतेस्म । पूरी० । क्तः । वादान्तेतिपक्षेइट् ॥ गुणिते ॥

पूरुषः । पुं० पुरुषे । नरे ॥ पुंसि ॥ क्षेत्रज्ञे ॥ यथा । यस्माद्विश्वमुदेतियत्ररमतेयस्मिन्पुनर्लीयतेभासायस्यजगद्विभातिसहजानन्दोज्ज्वलंयन्महः । शान्तंशाश्वतमक्रियंयमपुनर्भावायभूतेश्वरम् द्वैतध्वान्तमपास्ययान्तिकृतिनः प्रस्तौमितंपूरुषमिति ॥ पुरति । पुरअग्रगमने । पुरः कुशन् । अन्येषामपीतिदीर्घः । पृषोदरादिर्वा ॥ यद्वा । पूरयति पूर्यतेवा । पूरी० वा० कुशन् ॥

पूर्णः । त्रि० व्याप्ते ॥ पूरिते ॥ पुं० शक्ते ॥ समग्रे । सकले ॥ पूर्यतेस्म पूरी० । कर्त्तरिकर्मणिवाक्तः । वादान्तेतिसाधुः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पूर्णक : । पुं० स्वर्णचूडपक्षिणि ॥ कुत्सित : पूर्ण : । संज्ञायांकन् ॥

पूर्णकुम्भ : । पुं० भद्रकुम्भे । जलपूरितघटे ॥ पूर्णश्चासौकुम्भश्च ॥

पूर्णकोष्ठा । स्त्री० नागरमुस्तायाम् ॥

पूर्णचन्द्र : । पुं० सम्पूर्णेन्दूभयाष्टम्यो र्मध्यस्थेन्दौ ॥ पूर्णश्चासौचन्द्रश्च ॥

पूर्णता । स्त्री० पर्याप्तौ ॥

पूर्णपात्रम् । न० वस्तुपूर्णपात्रे ॥ वर्षापङ्के । पूर्णानके ॥ उत्सवकालेहर्षात्तृष्टहीतवस्त्रालङ्कारादौ ॥ होमकर्मणिन्यस्तदर्विकायाम् ॥ हर्षादुत्सवकालेयदलङ्काराम्बरादिकम् । आकृष्यगृह्यतेपूर्णपात्रंपूर्णानकञ्चतत् ॥

पूर्णमा । स्त्री० पौर्णमास्याम् ॥

पूर्णमास : । पुं० पौर्णमासयागे ॥

पूर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥

पूर्णबीज : । पुं० बीजपूरे ॥

पूर्णवैनाशिक : । पुं० वैनाशिके ॥ वैशेषिकास्तावदर्हद्वैनाशिका : सर्वज्ञवादिनस्तुपूर्णवैनाशिकत्वेनप्रसिद्धा : शास्त्रे ॥

पूर्णा । स्त्री० पञ्चमीदशमीपूर्णिमामावास्यासु ॥

पूर्णानकम् । न० वर्षापङ्के ॥ आनके ॥ पटहे ॥ पात्रे ॥ पूर्णपात्रे । हर्षात्तृत्सवकालेवस्त्राद्याकर्षणे ॥

पूर्णावतार : । पुं० नृसिंहे ॥ रामे ॥ परिपूर्णतमे श्रीकृष्णे ॥

पूर्णाष्टमी । स्त्री० यवाष्टम्यायाम् । यथाह्वार्त्तिककार : । भुक्त्वायथान्नं कुक्षिस्थंस्वात्मस्थे नैवपश्यति । पूर्णाष्टम्याकवलितंविश्वंयोगीश्वरस्मृतेति

पूर्णिका । स्त्री० नासाच्छिन्नीनामकक्षुद्रक्षुपे ॥

पूर्णिमा । स्त्री० पौर्णमास्याम् । शुक्लपक्षान्तिमतिथौ ॥ सादिविधा । यथा । राकाचानुमतीचैवद्विविधा पूर्णिमामता । पूर्वोदितकलाहीनेपौर्णिमास्यानिशाकरे ॥ पूर्णिमानुमतीज्ञेयापञ्चदश्यासमितभास्करे ॥ यस्मात्तामनुमन्यन्तेदेवतापितृभिःसह । तस्मादनुमतीनामपूर्णिमाप्रथमास्मृता ॥ यदाचास्तमितेसूर्येपूर्णचन्द्रश्चोद्गम : । युगपत्सोत्तरारागात्तदानुमतिपूर्णिमा ॥ राकान्तामनुमन्यन्ते देवतापितृभि : सह । रञ्जनाच्चैवचन्द्रस्यराकेतिकवयोऽब्रुवन् ॥ लक्ष्यांजातस्यफलंयया । कन्दर्पतुल्योयुवतिप्रियश्चन्यायाम्नवित्त : सततंसहर्ष : । शुरोवलीशास्त्रविशारदश्चस्त्पूर्णिमाजन्मनियस्यजन्तो : ॥ पूरी० । भावेक्त : । पूर्णचन्द्रस्यपूरणम् । तेननिर्वृत्ता ॥

पूर्त्तम् । न० खातादिकर्मणि ॥ आदिनादेवकुल्यादियह : । तदुक्तम् । पुष्करिण्य : सभावापीदेवतायतनानिच । आरामश्चविशेषेण

पूर्त्तं कर्मविनिर्दिशेत् ॥ अपिच । वापीकूपतड़ागानि देवतायतनानि च । अन्नप्रदानमारामः पूर्त्तमित्यभिधीयते ॥ इति ॥ गृहोपरागेयद्दानंपूर्त्तं तदपिनाकदम् ॥ आरामादिक्रियाजेफले ॥ पालने ॥ त्रि० पूरिते ॥ छन्ने ॥ पूरणम्० पूर्यतेस्म वा । पृ० । भावेकर्मणिवाक्तःनध्यास्येतिनिष्ठानत्वं न ॥

पूर्त्तिः । स्त्री० पर्याप्ते । उपसम्पन्ने ॥ पूरणे ॥

पूर्वः । त्रि० पूर्वजे ॥ प्राचि ॥ आद्ये ॥ अग्रे ॥ श्रुतिभेदे ॥ न० कारणे । पूर्वभाविनि ॥ पुम्भूम्नि । अतिक्रान्ते ॥ पूर्वति । पुर्वपूरणे । अच् । पृ० ॥

पूर्वगङ्गा । स्त्री० रेवायाम् । नर्मदानद्याम् ॥ पूर्वाचासौगङ्गाच ॥

पूर्वजः । पुं० ज्येष्ठभ्रातरि ॥ अनादौ॥

पूर्वजाः । पुं० भूम्निदिव्यपितृगणे । न्यस्तशस्त्रेषु । कव्यवालादिषु ॥ पूर्वस्मिन्कालेजातः सप्तम्यांजनेर्डः॥

पूर्वजा । स्त्री० ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ टाप् ॥

पूर्वजिनः । पुं० अतीतजिनवि० । मञ्जुघोषे । शार्दूलवाहने ॥

पूर्वदिक्पतिः । पुं० इन्द्रे ॥

पूर्वदिक् । स्त्री० प्राच्यांदिशि । पूर्वस्याम् ॥

पूर्वदेवः । पुं० असुरे । दैत्ये ॥ पूर्वश्चासौदेवश्च । पूर्वापरप्रथमेत्यादिना समासः ॥ यद्वा । पूर्वंदेवः । अन्यायाद्विदेवत्त्वाद्भ्रष्टः । सुप्सुपेतिसमासः ॥

पूर्वदेशः । पुं० सूर्योदयोपलक्षितेदेशे । वर्तनौ ॥

पूर्वपक्षः । पुं० शुक्लपक्षे ॥ पूर्वश्चासौपक्षश्च ॥ शास्त्रीयप्रश्ने । सिद्धान्तविरुद्धकोटौ । चोद्ये । देश्ये । फक्किकायाम् ॥

पूर्वपक्षपादः । पुं० चतुष्पादव्यवहारान्तरर्गतेप्रथमेपादे । भाषायाम् । प्रतिज्ञायाम् । पक्षे ॥

पूर्वपर्वतः । पुं० उदयाचले ॥ पूर्वेपर्वतः ॥

पूर्वफल्गुनी । स्त्री० अश्विन्यादिनक्षत्रान्तर्गतैकादेशेनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । शूरस्त्यागीसाहसीभूमिभर्त्ताकोपाक्रान्तः स्याच्छिरालोतिदक्षः । धूर्तःक्रूरोत्यन्तवाताधिकः प्राक्फल्गुन्यश्चेज्जन्मकालेचयस्य ॥

पूर्वफल्गुनीभवः । पुं० बृहस्पतौ ॥

पूर्वभद्रपदः । पुं० प्रोष्ठपदासु । पञ्चविंशतिमेनक्षत्रे ॥

पूर्वभद्रपदाः, पूर्वभाद्रपदाः स्त्री० } अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रान्तर्गतपञ्चविंशतितमेनक्षत्रे । प्री

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ष्ठपदासु ॥ तत्रजातस्यफलं । जितेन्द्रिय : सर्वकलासुदक्षोजितारिपक्ष : खलुतस्यनित्यम् । भवेन्महीयान्सुतरामपूर्वापूर्वापदाभाद्रपदाप्रसूतौ ॥ पूर्वाश्चताभाद्रपदाश्च ॥ एकवचनान्तोपि ॥

पूर्वयक्ष : । पुं० जिनवि० । जलेन्द्रे । मणिभद्रे ॥

पूर्वरङ्ग: । पुं० नाट्यशालायाम् ॥ नाट्योपक्रमे । प्राक्सङ्गीते । गुणनिकायाम् ॥ रङ्गप्रधानाख्योरङ्गविघ्नशान्तिकारीनान्दीपाठगीतवादित्राद्यनेकाङ्गविशेषोनाट्यादौकर्त्तव्य: कर्म्मविशेष: पूर्वरङ्ग: । तदुक्तंवसन्तराजीये । यन्नाट्यवस्तुन: पूर्वंरङ्गविघ्नोपशान्तये । कुशीलवा : प्रकुर्वन्तिपूर्वरङ्ग : प्रकीर्त्तित: इति ॥ पूर्वरङ्गंविधायादौसूत्रधारेविनिर्गते । प्रविश्यतद्वदपर:काव्यमास्थापयेन्नट : ॥ प्रथमंपूर्वरङ्गश्चतत : प्रस्तावनेतिच । आरम्भे सर्वनाट्यानामेतत्सामान्यमिष्यते ॥ पूर्वंरज्यतेऽस्मिन् । रञ्जेर्घञ् । कुत्त्वम् ॥

पूर्वराग: । पुं० नायिकानायिकयोर्दशाविशेषे ॥ श्रवणाद्दर्शनाद्वापिमिथ : संगूढरागयो : । दशाविशेषो योऽप्राप्तौपूर्वराग:सउच्यते ॥ इ० ॥

पूर्वरात्र : । पुं० रात्रे:पूर्वभागे ॥ रात्राह्नाहा : पुंसि ॥

पूर्वरूपम् । न० पूर्वलक्षणे ॥ वैद्यके भाविव्याधिबोधकचिह्ने ॥

पूर्ववत् । न० अनुमानविशेषे ॥ यथा । दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयंयत्० तत्पूर्ववदुच्यते । पूर्वंप्रसिद्धम्दृष्टस्वलक्षणसामान्यमितियावत्०तद्यस्यविषयत्त्वेनास्ति०अनुमानज्ञानस्येतिपूर्ववत् । यथाधूमाद्वह्नित्वसामान्यविशेष : पर्वतेनुमीयते० तस्यवह्नित्वसामान्यस्यस्वलक्षणं वह्निविशेषोदृष्टोरसवत्याम् । वीतावीतभेदात्तद्विविधम् ॥

पूर्ववादी । त्रि० प्रागभियोक्तरि । प्रथमविवादिनि ॥

पूर्ववित् । त्रि० अतीतज्ञे ॥

पूर्वशैल : । पुं० उदयपर्वते ॥

पूर्वसर : । त्रि० अग्रगामिनि ॥

पूर्वा । स्त्री० पूर्वदिशि । प्राच्याम् ॥ तद्दिग्भववायुगुणा : । पूर्वस्तुमधुरोवात : स्निग्ध : कटुरसान्वित : । गुरुर्विदाहशमनोवातद : पित्तनाशन : ॥ इति ॥

पूर्वाद्रि: । पुं० उदयाचले । दिनमूर्द्धनि ॥

पूर्वाषाढा । स्त्री० अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रान्तर्गतविंशतिसंख्याकनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । भूयोभूय : स्तूयमानानुरक्तो भक्तोदेवेबन्धुमान्योतिदक्ष : । पूर्वाषाढाज-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न्मकालेयदिस्यादाषाढ: स्याद्वैरि वर्गेनितान्तम् ॥ पूर्वाचासावषाढाच॥

पूर्वाह्ण: । पुं० द्विधाविभक्तदिनस्य पूर्वभागे ॥ यथा । आवर्तनात्तु पूर्वाह्णोह्यपराह्णस्तत: पर: । आवर्तनात्०वासरस्यच्छायापरिवर्तनात्प्रागितिशेष: ॥ त्रिधाविभक्तदिनस्यप्रथमभागे ॥ सचत्रिंशद्दण्डदिनमानेसूर्योदयावधिदशदण्डात्मक: काल: यथा । पूर्वाह्णोवैदेवानां मध्य दिनंमनुष्याणामपराह्ण: पितॄणामितिश्रुति: ॥ अह्न: पूर्वम् । पूर्वापराधरेत्येकदेशिसमास: । राजाह: सखिभ्यजिष्टतिटच् । अह्नादेशोणत्वम् ॥

पूर्वाह्णेतनम् । त्रि० पौर्वाह्णिके ॥ पूर्वाह्णेभव: । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्याम्०इतिट्युट्युलौतुट्च । घकालतनेष्वित्यलुक् ॥

पूर्वेद्यु: । अ० प्रात: काले । धर्मवासरे ॥ पूर्वस्मिन्नहनि ॥ सद्य: परुदित्यादिनापूर्वशब्दादेद्युस्प्रत्ययो निपात्यते ॥

पूष: । पुं० ब्रह्मदारुणि । तूत०इ० भा० ॥ पूषवृद्धौ । इगुपधात्क: ॥

पूषक: । पुं० ब्रह्मदारुणि ॥ पूषएव क: ॥

पूषा । पुं० सूर्ये ॥ जगत: पोषणात् । पुष्णाति । पुषपुष्टौ । श्वन्नुक्षन्पूषन्नितिनिपातित: ।

पूषभाषा । स्त्री० अमरावत्याम् । इन्द्रनगर्याम् । सुरपुर्याम् ॥

पूषसुहृत् । पुं० शिवे ॥

पूषा । स्त्री० पिङ्गलापृष्टवर्त्तिन्यांनाड्याम् ॥ पूषातुपिङ्गलापृष्ठेनीलजीमूतसन्निभा । याम्यभागस्यनेत्रान्तायावत्पादतलंगता ॥

पृक्का । स्त्री० मरुन्मालायाम् । पिशुनायामोषधौ । असारक०इ०भा० । पिडिं०इ०गौ०भा०स्पृश्यते।स्पृशस्पर्शने । वा० कक् । पृ० ॥

पृक्तम् । न० धने ॥ त्रि० म्रक्षिते ॥ सम्पर्कयुक्ते ॥ पृच्यते । पृची० । क्त: ॥

पृक्ति: । स्त्री० सम्पर्के । स्पृष्टौ । स्पर्शे ॥ पर्चनम् । पृचीसम्पर्के । क्तिन् ॥

पृच्छा । स्त्री० अनुयोगे । प्रश्ने ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । गुरोश्चहलइत्य: । सम्प्रसारणम् ॥

पृच्छितनु: । पुं० प्रश्नलग्ने ॥

पृच्छ्यम् । त्रि० प्रष्टव्ये ॥

पृतना । स्त्री० सेनामात्रे ॥ सेनाविशेषे । तिसृषुवाहिनीषु ॥ अत्रेभा: ॥ २४३ । रथा: २४३ । अश्वा:७२९ । पादातिका: १२१५ । समस्तसङ्ख्ययाखत्रिचतुर्विंशतिभि: स्मृता । २४३० ॥ प्रियते । पृङ्व्या-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

यामे । वा॰ तनः गुणाभावश्च ॥

पृतनाषाट् । पुं॰ इन्द्रे ॥ पृतनांसहते । षहमर्षणे । छन्दसिसहइति॰ ण्वि : सहेरितिष : ॥

पृथक् । अ॰ भिन्ने । विनार्थे । अन्तरेण । ऋते ॥ असङ्कीर्णे ॥ नानार्थे ॥ पर्थयति । पृथप्रक्षेपे । वा॰ कक् ॥

पृथक्त्वम् । न॰ पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणत्वे ॥ यथा । सङ्ख्यावच्चपृथक्त्वं स्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम् । अन्योन्याभावतोनास्य चरितार्थत्वमुच्यते ॥ अस्मात्पृथगियंनेतिप्रतीतिर्हिविलक्षणा॥ पृथक्त्वं निरूपयति सङ्ख्यावदिति । पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणंपृथक्त्वम् । तन्नित्यतादिकंसंख्यावत् । यथानित्येष्वेकत्वं नित्यम् ॰अनित्ये अनित्यम् ॰आश्रयद्वितीयक्षणेचोत्पद्यतेआश्रयनाशान्नश्यति॰तथापृथक्त्वमपिद्वित्वादिवत्द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थः। हेयोपादेयविवेके ॥ भेदे ॥ भावेत्त्व : ॥ पृथग्भावे । परस्परभिन्नत्त्वे ॥

पृथक्त्वचा । स्त्री॰ मूर्वायाम् । छर्छरीला॰ इ॰ भा॰ । देव्याम् । मधुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्या : ॥

पृथक्पर्णी । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् । चित्रपर्ण्याम् । पीठवनी॰इ॰ भा॰ । चाकुल्या॰ इ॰ भा॰ ॥ पृथक्असक्तंपर्णमस्या : । पाककर्णेतिङीष् ॥

पृथगात्मता । स्त्री॰ विवेके ॥ व्यक्तौ ॥ पृथगात्मायस्य । तस्यभाव : । तल् । तलन्तं स्त्रियाम् ॥

पृथगात्मिका । स्त्री॰ व्यक्तौ ॥

पृथग्जन : । पुं॰ मूर्खे ॥ नीचे । अधमे ॥ पृथक्कार्योजन : असभ्यत्वात्पृथग्जन: । शाकपार्थिवादि: ॥ सज्जनेभ्य : पृथग्भूतोजनोवा ॥ त्रि॰ पापिनि ॥ भिन्नलोके ॥

पृथग्रूप : । त्रि॰ बहुविधे ॥ पृथग्रूपमस्य ॥

पृथग्वर्त्मात्मा । पुं॰ वायौ ॥ पृथक्नानाविधंवर्त्मसञ्चरणमात्मास्यभावोऽस्य ॥

पृथग्वाद : । पुं॰ द्वैतिनि ॥ पृथक्नानावस्तु॰इत्येवंवदनंयस्य ॥

पृथग्विध : । त्रि॰ नानारूपे ॥ पृथक्धर्माधर्मादिसाधनवैचित्र्येण॰परस्परविलक्षणाविधायस्य ॥

पृथग्बीज : । पुं॰ भल्लातके ॥

पृथक् । भिन्ने । विलक्षणे ॥ प्रथयति । प्रथ॰ । प्रथ: कित्सम्प्रसारणञ्चेत्यजि : ॥

पृथवी । स्त्री॰ भुवि । पृथिव्याम् ॥ प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथे : षवन्सम्प्रसारणञ्चेत्येके । षित्वान्ङीष् ॥

पृथा । स्त्री॰ कुन्त्याम् । वसुदेवस्वसरि । पाण्डो : पत्न्याम् ॥

पृथाज : । पुं॰ कुन्तीपुत्रे । युधिष्ठि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रभीमादौ ॥ पृथायाः पृथायांवा जातः जनी० । ङः ॥ अर्जुनपादपे ॥

पृथापतिः । पुं० पाण्डुनृपे ॥ पृथायाः पतिः ॥

पृथिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥

पृथिवी । स्त्री० गोक्षीराम् । स्त्रियाम् । भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् ॥ पृथिवीपञ्चभूतंघ्राणञ्चाध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंतथागन्धोवायुस्तस्याधिदैवतम् ॥ न्यायमतेनपृथिवीविभज्यते । गन्धवतीपृथिवी । सात्रिधा । नित्याऽनित्याच । नित्यापरमाणुरूपा । अनित्याकार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमस्मदादीनाम् । इन्द्रियंगन्धग्राहकंघ्राणंनासाग्रवर्ति । विषयोमृत्पाषाणादिः । भूति ॥ प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेषिवन्सम्प्रसारणञ्च । षित्वान्ङीष् ॥ प्राग्वप्रदानात्सपृथुर्यस्माद्भूमेरभूत्पिता । ततस्तुपृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी ॥ गन्धोघ्राणेन्द्रियञ्चापिकाठिन्यंगौरवंतथा । वसुन्धरागुणाएतेगदिता गुणवेदिभिः ॥ रविचन्द्रमसोर्यावन्मयूखैरवभासते । ससमुद्रसरिच्छैलातावतीपृथिवीस्मृता ॥

पृथिवीक्षित् । पुं० राजनि ॥ पृथिव्यांक्षयतिवसति । क्षि० । क्विप् । तुक् ॥

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुरोक्तपृथिवीकथायाम् ॥

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पृथिवीपतिः । पुं० भूपाले ॥ पृथिव्याःपतिः ॥ नाक्षिषः कुरुतेकाव्यं नाक्षद्रोक्षद्रमर्चति । नादेवेशोदहत्यन्नंनाविष्णुः पृथिवीपतिः ॥ ऋषभाख्यौषधे ॥ कृताब्दे ॥

पृथिवीपालः । पुं० राज्ञि ॥

पृथिवीशक्रः । पुं० राजनि ॥

पृथुः । पुं० अग्नौ । चेतायुगेसूर्यवंशीयपञ्चमनृपे । वेननृपस्यदक्षिणकरमथनाज्जाते । प्रजारञ्जनादादिराजोपाधिंप्राप्ते ॥ पृथते । प्रथप्रख्याने । प्रथिभद्रादीतिकुः रुम्प्रसारणञ्च ॥ श्रोणाकवि० ॥ स्त्री० त्वक्पर्य्यायम् । हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णाजीरके अस्थिफेने० । त्रि० । महति । विस्तीर्णे ॥ स्थूले ॥ निपुणे ॥

पृथुकः । पुं० चिपिटे । चिउडा० । ङ० भा० ॥ यथा । शालयः सतुषाद्रार्द्रभृष्टास्तुषोत्थिताश्चतः । कुट्टिताश्चिपिटाः प्रोक्तास्ते स्मृता पृथुकाअपि ॥ पृथुकागुरवोवातनाशनाः श्लेष्मलाअपि । सक्षीरा वृंहणाहृद्याबल्याभिन्नमलाश्चते ॥ पृथु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रेव । संज्ञायांकन् ॥ यद्वा प्रथते ॥ प्रथप्रख्याने । पर्थयति॰पर्थ्यतेवा । पृथुप्रक्षेपे । चु॰ । अर्भकपृथुकेति पृथेर्वाकुकन्॰प्रथेःसम्प्रसारणञ्च ॥ यद्वा । पृथुकायति । कैशब्दे । आतइतिकः ॥ त्रि॰ शिशौ । अर्भके ॥

पृथुका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ वालिकायाम् ॥

पृथुकोलः । पुं॰ राजबदरे ॥

पृथुच्छदः । पुं॰ हरिदर्भे ॥ त्रि॰ बृहत्पत्रे ॥

पृथुपत्रः । पुं॰ रक्तलशुने ॥ हरिदर्भे ॥

पृथुपलाशिका । स्त्री॰ शट्याम् ॥

पृथुरोमा । पुं॰ मत्स्ये ॥ पृथूनिम महान्तिरोमाण्यस्य । रोमशब्देनपक्षोत्रेतिस्वामी । वल्कलमितिसर्वधरः ॥ त्रि॰ बृहल्लोमयुक्ते ॥

पृथुलः । त्रि॰ विशाले ॥ पृथुपृथुत्वमस्यास्ति । सि॰लच् ॥ पृथुपृथुत्वं लातिवा । कः ॥

पृथुला । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ टाप्

पृथुशिम्बः । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥

पृथुशेखरः । पुं॰ पर्वते ॥ पृथुर्महान्शेखरोऽस्य ॥

पृथुसेनः । पुं॰ राज्ञि ॥ पृथ्वीसेना यस्य ॥

पृथुस्कन्धः । पुं॰ शूकरे ॥

पृथूदकम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

पृथूदरः । पुं॰ मेषे ॥ त्रि॰ बृहत्कुक्षौ ॥

पृथ्वी । स्त्री॰ भूमौ । अचलायाम् । धरायाम् ॥ महत्याम् ॥ त्वक्पत्र्याम् हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ वृत्तार्हन्मातरि ॥ बृहदेलायाम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ प्रथते प्रथविस्तारे॰ प्रख्यानेवा । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणमितिकुः । वोतोगुणवचनादितिङीष् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । तल्लक्षणं यथा । जसौजसयलावसुग्रहयतिश्चपृथ्वीगुरुरिति ॥ अपिच । पयोधरपयुतास्फुरत्कनकयुग्मताटङ्किनीसुवर्णरुचिकङ्कणाललितभाववन्नूपुरा । सुवर्णरुचिरालसच्छ्रवणरूपवत्कुण्डलाभुजङ्गपतिवर्णिताहरतिहन्तपृथ्वीमम ॥ यथा । क्षताधरतटीघनस्वसितमङ्गरागव्ययोदृशोरपिचशोणिमाभवतिकारणादन्यतः । इदंतवपरप्रियानिभृतसङ्गमव्यञ्जकंमुखेयदिदमञ्जनंरहसिचार्द्धचन्द्रंगले ॥

पृथ्वीका । स्त्री॰ बृहदेलायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने । फर्फरीकादयश्चेतिसाधुः ॥

पृथ्वीकुरवकः । पुं॰ श्वेतमन्दारे ॥

पृथ्वीजम् । न॰ गडलवणे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पृदाकुः। पुं० वृश्चिके ॥ व्याघ्रे ॥ सर्पे ॥ चित्रके ॥ पर्दते। पर्द०। पर्देर्नित्सम्प्रसारणमल्लोपश्चेतिकाकुप्रत्ययः ॥

पृश्निः। स्त्री० रश्मौ ॥ त्रि० अल्पतनौ ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा। स्पृशसंस्पर्शे। घृपृश्नीतिसाधुः ॥ पृच्छति०पृच्छ्यतेवा। पर्षति०पृष्यते वा। प्रच्छज्ञीप्सायाम्। पृषुसेचने वा। पूर्ववत्साधुः ॥

पृश्निका। स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥

पृश्निगर्भः। पुं० गदाग्रजे। श्रीकृष्णे ॥

पृश्निपर्णी। स्त्री० पृथक्पर्ण्याम्। अङ्घ्रिवल्लिकायाम्। चक्रौत्०इ० पिठवनि० इ० च० भा०। चाकुलिया० इ० गौ० भा० ॥ पृश्निपर्णीत्रिदोषघ्नीवृष्योष्णामधुरासरा। हन्तिदाहज्वरश्वासरक्तातीसारतृड्वमीः ॥ पृश्निरल्पंपर्णमस्याः। पाककर्णेतिङीष् ॥

पृश्निभद्रः। पुं० श्रीकृष्णे ॥

पृश्निशृङ्गः। पुं० विष्णौ ॥ गणेशे ॥

पृश्नी। स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥

पृषत्। पुं० मृगे ॥ न० बिन्दौ ॥ त्रि श्वेतबिन्दुयुक्ते ॥ पर्षति। पृषुसेचने। वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदिति आतिप्रत्ययोगुणाभावश्चनिपात्यते। शतृवदस्यकार्यम् ॥

पृषतः। पुं० पृषाकमृगे। चित्रमृगे ॥ यथा। पृषतश्चन्द्रबिन्दुःस्याद्धरिणात्किञ्चिदल्पकः ॥ पृषतस्तुभवेत्स्वादुर्ग्राहकःशीतलोलघुः। दीपनोरोचनः श्वासज्वरदोषत्रयास्रजित् ॥ इति ॥ बिन्दौ ॥ त्रि० श्वेतबिन्दुयुक्ते ॥ पर्षति। पृषु०। पृषिरञ्जिभ्यांकिदित्यतच् ॥ यद्वा। पृषताः बिन्दवः सन्त्यस्य। अर्शआद्यच् ॥

पृषताम्पतिः। पुं० वायौ ॥

पृषताश्वः। पुं० वायौ। अनिले ॥ पृषतोमृगविशेषोऽश्वोवाहनमस्य॥

पृषती। स्त्री० मृग्याम् ॥

पृषत्कः। पुं० बाणे। शरे ॥ पर्षति पृषु०। लटः शतृ। संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः ॥ यद्वा। वर्त्तमाने पृषन्महदितिसाधुः स्वार्थेकन् ॥

पृषदश्वः। पुं० गन्धवहे। पवने। वायौ ॥ पृषन्मृगभेदोऽश्वोवाहनमस्य ॥ पृषतामम्बुकणानामश्वइवेतिवा ॥

पृषदाज्यम्। न० सदध्याज्ये। दधिमिश्रितघृते ॥ पृषच्चतदाज्यञ्च ॥ यद्वा। पृषद्भिः सहितमाज्यम् ॥

पृषद्वलः। पुं० वाय्वश्वे ॥

पृषन्तिः। पुं० बिन्दौ ॥ यथा। पयः पृषन्तिभिः स्पृष्टावांतिवाताः शनैः शनैरितिजाम्बुवतीविजयकाव्यम् ॥

पृषभाषा। स्त्री० इन्द्रपुर्याम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पृषाकरा । स्त्री० क्षुद्राश्मनि । वट खराइ०भा० ॥

पृषातकम् । न० सदध्याज्ये ॥

पृष्टम् । न० सामगानांमाध्यन्दिन सवनेगीयमानस्तोत्राणांनामधेये ॥ त्रि० कृतप्रश्ने । उपामन्त्रिते ॥ पृच्छे: क्त: ॥

पृष्टव्य: । त्रि० जिज्ञासिते ॥

पृष्ठम् । न० शरीरपश्चाद्भागे । पार्श्व स्थाने । पीठ०इ०भा० ॥ अस्यशु भाशुभलक्षणंयथा । सुस्निग्धंमांस लंपृष्ठमभग्नञ्चाप्यरोमशम् । सध नानांविपर्यस्तंनिर्द्धनानांप्रकीर्त्ति तमितिसमुद्र: ॥ चरममात्रे ॥ पृष्यते । पृषु० । तिथपृष्ठगूथेति साधु ॥ स्तोत्रविशेषेपिपृष्ठम्० चि त्राधिकरणे० पृष्ठै: स्तुवतइत्यादौ तथानिर्णयात् ॥

पृष्ठग्रन्थि: । पुं० गडौ । कूव० इ० भा० ॥

पृष्ठत: । अ० पश्चात् । पृष्ठदेशे ॥ पृष्ठेइति । आद्यादित्त्वात्तसि: ॥

पृष्ठदृष्टि: । पुं० भल्लूके ॥

पृष्ठमांसाद: । त्रि० परोक्षे दोषाभि धायिनि ॥ वाक्याभिधायिनि ॥ इ० त्रिकाण्डशेष: ॥

पृष्ठमांसादनम् । न० परोक्षे दोषकी र्त्तने ॥ त्रि० तद्वति ॥

पृष्ठवंश: । पुं० रीढके । पृष्ठास्थि नि ॥ सतुगर्भेमासमात्रेणभवति ॥

पृष्ठवह: । पुं० पृष्ठ्याश्वे ॥

पृष्ठवास्तु । न० गृहस्योपरिगृहे ॥

पृष्ठवाट्०ड् । पुं० युगपार्श्वगवृषे । पष्ठवाहिनि ॥

पृष्ठवाह: । पुं० } वृषे ॥
पृष्ठवाहक: । पुं० }

पृष्ठवाह्य: । पुं० भारवाहकवृषे । स्थौरिणि । पृष्ठ्ये ॥

पृष्ठशृङ्ग: । पुं० वनच्छागे ॥

पृष्ठशृङ्गी ०प शभीरौ । सैरिभे ॥ शंढे ॥ भीमसेने । वृकोदरे ॥

पृष्ठहायन: । पुं० धान्यविशेषे ॥ मत ङ्गजे ॥

पृष्ठी । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

पृष्ठोदय: । पुं० राशिविशेषे ॥ मेषो- वृष:कर्कटश्चधनुर्भकरएवच । पृष्ठो- दया: षडेवैतेमीनश्चापितथैवच ॥

पृष्ठ्य: । पुं० स्थौरिणि । पृष्ठेनभारवह नशीलेघोटके । न० पृष्ठवृन्दे ॥ य- ज्ञविषयेऽद: स्मरन्ति ॥ पृष्ठानांस मूह: । पृष्ठाद्यन् ॥ प्रशस्तमतिश यितंपृष्ठमस्य । अन्येभ्योपीतियद्वा

पृष्णि: । पुं० सूर्ये ॥

पृष्णिका } स्त्री० } कत्तृणे । कुम्भ्या
पृष्णी । } म् ॥

पेचक: । पुं० उलूके । वायसारातौ । कौशिके ॥ घूके ॥ गजलाङ्गूल मूले । तद्गुदाच्छादकमांसपिण्डवि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

शेषे ॥ पचति॰पच्यतेवा॰दुःक्खे न । डुपचष्॰ ॥ पचिमच्योरिच्चो-पधायाइतिवुन् । अतइत्त्वम् । पु गन्तेतिगुणःपर्यङ्के॰ मेषे॰ । यूके ॥

पेचकी । पुं॰ हस्तिनि ॥

पेचिल : । पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥

पेचु । न॰ पेचुल्याम् ॥

पेचुकम् । न॰ नाडीचशाके । पेचुल्याम् ॥ त्रिकाण्डशेषेकेचुकमितिपाठः

पेचुली । स्त्री॰ पेचुनि । नाडीचशाके

पेट : । पुं॰ प्रहस्ते । पेटति । पिट॰ । प॰ अच् ॥

पेटक : । पुं॰ न॰ पिटके । पुस्तकादीनांमञ्जूषायाम् । पिटार॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ कदम्बके । समूहे ॥ पेटति । पिटशब्दसंघातयो : । एवुल् ॥

पेटाक : । पुं॰ पेडायाम् । पेटके ॥

पेटिका । स्त्री॰ वृक्षविशेषे॰ । कुवेराक्ष्याम् । कृष्णवृन्तिकायाम् ॥

पेटी । त्रि॰ पेटके ॥

पेडा । स्त्री॰ पेटके । मञ्जूषायाम् । बृहत्पेटाके ॥ पिण्डते । पिडिसंघाते । प॰ अच् । अनित्यत्वान्ननुम् ॥

पेत्वम् । न॰ अमृते ॥ घृते ॥ पीयते । पा॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइति॰ इत्वन् ॥

पेपीयमान : । त्रि॰ अत्यासक्त्यापीयमाने ॥

पेयम् । न॰ पयसि । जले ॥ दुग्धे ॥ मद्ये ॥ अष्टविधान्नान्तर्गतान्नवि॰ । यथा । भोज्यंपेयंतथाचूष्यंलेह्यंखाद्यंच चर्वणम् । निष्पेषञ्चैवभक्ष्यंस्यादन्नमष्टविधंस्मृतम् ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥ त्रि॰ पानयोग्यद्रव्ये । पातव्ये ॥ पातुंयोग्यम् । पा॰ । यत् । ईद्यति । गुण : ॥

पेया । स्त्री॰ श्राणायाम् ॥ अच्छमण्डे ॥ सिक्थसमन्वितपेयद्रव्ये ॥ पेयाविधिर्गुणाश्च । चतुर्द्दशगुणेनीरेरक्तशाल्यादिभि : कृता । द्रवाधिकास्वल्पसिक्थापेयाप्रोक्ताभिषग्वरै: ॥ सातिलघ्वीग्राहिणीचधातुपुष्टिविधायिनी ॥ स्वेदाग्निजननीज्ञेयावातवर्चोनुलोमिनी । शुण्ठीसैंधवसंयुक्तादीपनीपाचनीचसा ॥ आमशूलहरीरुच्यास्याद्विबन्धविनाशिनी ॥ पातुंयोग्या । पा॰ । यत् । ईद्गुणौ । टाप् ॥

पेयूष : । पुं॰ न॰ अमृते ॥ नव्यदुग्धे । सप्तदिवसावधिक्षीरे ॥ आसप्तरात्रप्रभवंक्षीरंपेयूषउच्यते ॥ पीयते॰पीय्यतेऽनेनवा । पीयइतिसौत्रोधातु: प्रीतौ । पीयेरूषन् । बहुलवचनात्पक्षेगुण : ॥ अग्निसंयोगात्कठिनतांगतेनवप्रसूताया:गो: क्षीरे ॥ क्षीरंतत्कालसूतायाघनं-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पेयूषमुच्यते ॥ नव्यघृते ॥

पेरु : । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ समुद्रे ॥ पीयते । पीङ्पाने । निपीभ्यां रु : ॥

पेरोजम् । न० उपरत्नवि० । पेरजे । पिरोजा० इ० भा० ॥ तद्द्विविधम् । भस्माङ्गं हरितञ्च । तस्य गुणा : । पेरोजं सुकषायं स्यान्मधुरं दीपनं परम् । स्थावरं जंगमञ्चैव संयोगाच्च यथाविषम् ॥ तत्सर्वं नाशयेच्छीघ्रं शूलं भूतादिदोषजम् । पाठान्तरम् यथा ॥ पेरोजं सुकषायं स्यान्मधुरं दीपनं द्वयो: । स्थावरादिविषघ्नं स्याद्धरितञ्चापरं शृणु ॥ शीताङ्गं नाशयेच्छीघ्रं शूलं तिमिरभूतजम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पेलम् । न० अण्डकोषे ॥

पेलवम् । त्रि० विरले ॥ अत्र सावकाशत्वं प्रकार : ॥ पेलनम् । पिलभेदने । घञ् । पेलोस्यास्ति । अन्येभ्योपीतिव : ॥ कोमले कृशे ॥

पेवलि : । स्त्री० नृत्यविशेषे ॥ यथा । ताण्डवञ्च तथा लास्यं द्विविधं नृत्यमुच्यते । पेवलिर्बहुरूपा च ताण्डवं द्विविधं मतम् ॥ अङ्गविक्षेपबाहुल्यं तथाभिनयशून्यता । यत्र सा पेवलिस्तस्या : संज्ञादेशीति लोकत : ॥ छेदनं भेदनं यत्र बहुरूपा मुखावली ॥ ताण्डवं बहुरूपन्तद्वारुणागलमुद्धतमिति ॥

पेशलम् । न० सौकुमार्ये ॥ त्रि० रुचिरे । रम्ये । चारौ । सुन्दरे ॥ दक्षे । कुशले । चतुरे ॥ कोमले ॥ पिशअवयवे । भावेघञ् । पेशं लाति । ला० । क : ॥ वा० पिशेरलज्वा ॥ पेशोस्यास्ति । सिध्मादित्वालज्वा ॥ धूर्त्ते ॥ कर्मणामनसावाचावपुषाचशोभनत्वात् ० पेशलोविष्णुर्वासुदेव : ॥ तथाविधोन्योपि ॥

पेश : । न० रूपे ॥

पेशस्कृत् । पुं० हस्ते ॥ कीटवि० । किमिरके० इ० गौ० भा० ॥

पेशि : । पुं० शतकोटौ । वज्रे ॥ स्त्री० अण्डे ॥ पिंशिअवयवे । हृपिशिरुहिवृतीत्यादिना० इन् ॥ माषविदले ॥

पेशी । स्त्री० सुपक्वकलिके ॥ मांस्याम् ॥ अण्डभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इतिङीष् । गौरादिर्वा ॥ पिशाच्याम् ॥ राक्षसीभेदे ॥ नदीविशेषे ॥

पेशीकोष : । पुं० पक्षिडिम्बे । अण्डे ॥ पेशीनां मांसखण्डानां कोषोभाण्डागार इति स्वामी ॥

पेषणम् । न० चूर्णने । पिष्लृसंचूर्णने भावेल्युट् ॥ खले ॥ स्नुहीद्रुमे ॥

पेषणि : । स्त्री० } पेषणशिलायाम् ।
पेषणी : । } दृशदुषलात्मि-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कायाम् । पट्टे । यष्टकच्छपे । सि ल० ङ० भा० ॥

पैदल : । त्रि० पेशले ॥

पैषाक : । पुं० पेषणाय ॥

पैङ्गुष : । पुं० कर्णे ॥

पैठर : । त्रि० उख्ये । स्थालीपक्वमां सादौ ॥ पिठरेसंस्कृतम् । संस्कृतंभक्षा ङ्ख्यण् ॥

पैठीनसि : । पुं० स्मृतिकारकेमुनि विशेषे ॥

पैण्डिन्यम् । न० भैक्षजीविकायाम् ॥

पैतामहम् । त्रि० पित्र्ये । पितामह सम्बन्धिधनादौ ॥ पितामहस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥ स्त्रियांपैतामही

पैतृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनिधनादौ ॥ सुखेनस्थीयतेयत्नसदेश : खलुपै तृक : ॥ पितुरागतम् । पितुर्यच्चे तिचकाराट्ठञ् ॥ ङीपि० पैतृकीवि द्या ॥

पैतृकभूमि : स्त्री० । पितृसम्बन्धिस्थाने ॥

पैतृष्वसेय : । त्रि० पितुर्भगिनीसन्त तौ ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । ढक्रिलोप: । अतएवज्ञापकाट्ठक् ॥ स्त्रियांपैतृ ष्वसेयी ॥

पैतृष्वस्रीय : । त्रि० पितुर्भागिनेये । पैतृष्वसेये ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । पितृष्वसुश्छण् ॥

पैत्त : । त्रि० पैत्तिके ॥

पैत्तिकम् । त्रि० पित्तजव्याधौ । पि-

त्तसम्भवे ॥ पित्तस्यशमनंकोपनंवा वातपित्तश्लेष्मभ्य : शमनकोपनयो रितिठञ् ॥

पैत्र्यम् । न० पितृतीर्थे । तर्ज्जन्यंगुष्ठयो र्मध्ये ॥ पितृणामिदम् । तस्येद मित्यण् ॥ त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥

पैत्र्याहोरात्र : । पुं० पितृलोकस्यदि वारात्रौ । नृणांमासे ॥ कृष्णपक्ष : पितृणांदिनम् । शुक्लपक्षोरात्रि : । पितृणामयम् । पैत्र्य : । पैत्र्यश्चासा वहोरात्रश्च ॥

पैत्र्य : । पुं० दैवसर्गप्रभेदे ॥

पैप्पलम् । त्रि० पिप्पलकाण्डे ॥ पि- प्पलभक्षणे ॥ पिप्पलस्यावयवोवि कारोवा । अवयवेचेत्यण् ॥

पैल : । पुं० ऋषिविशेषे । ऋग्वेदधा रकेव्यासशिष्ये ॥ पीलायाअपत्यम् । पीलायावेत्यण् ॥

पैलेय : । पुं० पैले ॥ पीलायाश्चपत्य म् । अणभावे० द्व्यच इति० ढक् ॥

पैशाच : । पुं० अष्टप्रकारविवाहान्त र्गताष्टमविवाहे ॥ पैशाच : कन्य- कांछलात् । छलमाहमनु : । सुप्तां मत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति । सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचश्चाष्टमो धम : ॥ पिशाचस्येवायम् । अण् ॥ पिशाचएववा । स्वार्थिक : प्रज्ञाद्य ण् ॥ दैवसर्गविशेषे ॥ त्रि० पिशाच सम्बन्धिनि ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पैशाचिक : । त्रि० पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशुनम् । न० परस्मै परोक्षपरदोषप्रकाशने ॥ पिशुनस्यकर्मभावोवा । यु० । अण् ॥

पैशुन्यम् । न० अविज्ञातदोषाविष्करणे । पिशुनतायाम् । खलतायाम् ॥ पिशुनस्यदुर्ज्जनस्यकर्मभावोवा । ब्रा० ष्यञ् ॥ परोक्षेपरदूषणकथने ॥ गुरुनृपतिबन्धु भ्रातृमित्रसकाशेअर्थोपघातार्थंदोषोपाख्यानं पैशुन्यमितिवदन्ति ॥

पैष्ट : । त्रि० पिष्टसम्बन्धिनि ॥

पैष्टिकम् । न० मद्यविशेषे ॥ पिष्टानां समूहे ॥

पैष्टी । स्त्री० विविधधान्यविकारजायांमदिरायाम् । वारुण्याम् ॥ पैष्टीकट्वम्लतीक्ष्णास्यादीषद्गौडीसमापरा । वातहृत्कफकृत्त्वीषत्पित्तकृन्मोहनीचसा ॥ पिष्टस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप्

पोगण्ड : । पुं० बालके ॥ बालआषोडषाद्वर्षात्पोगण्डश्चापिशब्दित : इतिनारद : ॥ दशवर्षीयबालके । त्रि० विकलाङ्गे ॥ पवते०पुनाति वा । विच् । पोर्गण्डएकदेशोस्य ॥

पोट : । पुं० वेश्मभूमौ । वास्तौ ॥

पोटगल: । पुं०नले । नरकट०नरसल० इ० भा० ॥ काशे । इक्षुगन्धायाम् । काँस० इ० भा० ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पोटेनसंश्लेषेणगलति । गलअदने०स्रवणेच । अच् ॥

पोटा । स्त्री० स्त्रीपुंसलक्षणायाम् । स्त्रीपुंसयो : स्तनश्मश्र्वादि चिह्नयुक्तायाम्योषिति ॥ पोटयति । पुटभाषार्थश्चुरादि : । पचाद्यच् ॥ दास्यां ॥

पोट्टली । स्त्री० पोट्टलिकायाम् । पोटली० इ० भा० ॥ यथा । शुद्ध्यर्थं त्रिफलाक्वाथेगुडूच्या : क्वाथएववा । दोलायन्त्रे पुर : पाच्य : पोट्टल्या वस्त्रवद्वया ॥

पोडु : । पुं० कपालास्थितले ॥

पोत : । पुं शिशौ ॥ वहित्रे । समुद्रतरणार्थेनौकाविशेषे । समुद्रयाने । वार्वटे । जहाँजा० जहाज़० इ० आधुनिकभाषा ॥ यथा । समुद्रयानेरत्नानिमहामौल्यानिसाधुभि : । रत्नपारीक्षकै : सार्द्धमानयिष्येवहूनिच ॥ शुकेनसहसंप्राप्तोमहान्तंलवणार्णवम् । पोतारूढास्तत : सर्वे पोतवाहैरुपामिता : ॥ अपारेदुस्तरेऽगाधेयांतिवेगेननित्यश : । इ० वाराहेगोकर्णमाहात्म्याध्याय : ॥ पोतोदुस्तरवारिराशितरणेदीपोन्धकारागमे इत्यादि ॥ गृहस्थाने । पोता०इ० गौ० भा० ॥ वाससि ॥ दशवर्षीयगजे ॥ पुनाति०पूयते

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वा । पूञ्० । हसिमृग्रिणितितन् ॥ यद्वा । पवते । पूङ्० । पूर्ववत्तन् ॥

पोतकी । स्त्री० श्यामायाम् । सौनचिडी० इ० भा० ॥ पूतिकायाम् उपोदिकायाम् । मालवे० अमृतवल्लरीतिप्रसिद्धा । पोईशाक इ०भा० ॥ पोतकीशीतलास्निग्धाश्लेष्मलावातपित्तनुत् । अकंठ्यापिच्छलानिद्राशुक्रदारक्तपित्तजित् ॥ बलदारुचिकृत् पथ्या बृंहणी तृप्तिकारिणी ॥

पोतज : । पुं० कुञ्जरादौ ॥

पोतवणिक् । पुं० सांयात्रिके । नावा नानावाणिज्यकरे । पोतेनोपलक्षितोवणिक् ॥

पोतवणिक्प्रिय : । पुं० बुद्धप्रभेदे ॥ पोतवणिज : प्रियायस्य : ॥

पोतरक्षक : । पुं० केनिपाके । पतवार० इ० भा० ॥ हालि० इ० गौ० भा० ॥

पोतवाह : । पुं० नियामके । गुणवृक्षोपरिस्थितेनाविकवि० ॥ वहित्रवाहके । दाँडी० इ० गौ० भा० ॥ पोतंवहति । वह० । कर्म्मण्यण् ॥

पोताच्छादनम् । न० वस्त्रकुट्टिमे ॥

पोताधानम् । न० क्षुद्राण्डमत्स्यसंघाते । पोना० इ० गौ० भा० ॥ पोतेवहित्रेआधीयन्ते । धाञ: कर्मणिल्युट् ॥ यद्वा । पोतोऽर्भक : आधीयतेऽत्र ॥ अधिकरणेल्युट् ॥

पोतास : । पुं० कर्पूरविशेषे ॥

पोतिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ पूतिकायाम् ॥ मूलपोत्याम् ॥

पोती । स्त्री० पक्षिणांस्त्र्यपत्ये ॥ पोतस्थक्षुद्रनौकायाम् ॥ पोतात्वयसिप्रथम इतिङीप् ॥

पोता । पुं० ऋत्विजि ॥ पुनाति । पूञ्० । तृन्विधावृत्त्विक्षुचानुपसर्गस्येतितृन् ॥ नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृदुहितृ इति साधु : ॥ विष्णौ ॥

पोत्रम् । न० वस्त्रे ॥ शूकरमुखाग्रे ॥ हलस्याग्रे । लाङ्गलाग्रे ॥ पूयतेऽनेन । पूञ्० । हलसूकरयो: पुवइतिष्ट्रन् ॥ वहित्रे ॥

पोत्रायुध : । पुं० शूकरे ॥

पोत्री । पुं० कोले । सूकरे ॥ पोत्रंमुखाग्रमस्त्यस्य । अतइनि : ॥

पोत्रिरथा । स्त्री० जिनशक्तिवि० । त्रिमुखायाम् । वज्रकालिकायाम् । मायादेव्याम् ॥

पोलिका । स्त्री० पिष्टकविशेषे ॥ यथा । कुर्यात्समितयातीवतन्वींपर्पटिकांतत : । स्वेदयेत्तप्तकेतान्तुपोलिकांजगदुर्बुधा : ॥ तांखादेल्लप्सिकायुक्तांतस्यामण्डकवद्गुणा : ॥

पोलिन्द : । नौकावयवविशेषे । पादा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रके ॥

पोली । स्त्री० पिष्टकवि० । पूपाख्या म् । चर्म्याम् ॥

पोष : । पुं० पोषणे ॥

पोषक : । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥

पोषणम् । न० पुष्टौ । पुषपुष्टौ ॥ ल्युट् ॥ धृतौ ॥

पोषविलु : । पुं० कोकिले ॥ भर्त्तरि ॥ द्विजे ॥ त्रि० पोषके । पोषणक र्त्तरि ॥ पोषयति । पुष० । स्नि हृषिपुषीत्यादिना० इलुच् ॥

पोष्टा । पुं० पूतीके । काँटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० पोषणकर्त रि ॥ पुष्णाति । पुष० । तृच् ॥

पोष्टृवर : । त्रि० पोषकश्रेष्ठे ॥

पोष्य : । त्रि० प्रतिपाल्ये । पोषणी ये । अवश्यसम्बर्धनीये पोष्यवर्गे ॥

पोष्यपुच : । पुं० पुचप्रतिनिधौपाल नासुतत्वंप्राप्ते ॥

पोष्यवर्ग : । पुं० परिजने । प्रतिपाल नीयगणे ॥ यथा मातापितासुत : पत्नीत्वपत्यानिसमाश्रिता : । अभ्या गतोऽतिथिश्चाग्नि : पोष्यवर्गाअ- मीनव ॥

अपिच । मातापितासुतभ्रातृप्रजा: दीना : समाश्रिता : । अभ्यागतो तिथिश्चाग्नि : पोष्यवर्गउदाहृत : ॥ भरणंपोष्यवर्गस्य प्रशस्तंस्वर्गसाधन म् । नरकंपीडनेचास्यतस्मात्तत्रैन

तंभरेत् ॥ पोष्याणांवर्ग : ॥

पौंसवनम् । न० पुंसवनसंस्कारे ॥

पौंस्नम् । न० पुंस्त्वे ॥ पुंसइदम् । स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौ भवनादिति स्नञ् ॥ त्रि० पुंसुभवे ॥ स्त्रियांपौं स्नी ॥

पौगण्डम् । न० पञ्चाब्दानन्तरंदशाब्द पर्यन्तत्रयाणामवस्थायाम् ॥ यथा । कौमारंपञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमा वधि । कैशोरमापञ्चदशात्यौवन न्ततत : परमिति ॥ आचार्यप्रमुखा नांहिपौन : पौन्येनतेर्मतौ । यतो गण्डावस्थतेनपौगण्ड : सम्मृतोबु धैरित्युक्तेस्तदवस्थावति । त्रि० ॥

पौण्डरीकम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पु- ण्डरीकमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

पौण्ड्र्यम् । न० ओषधीभेदे । स्वनप- त्ये । प्रपौण्डरीके ॥ पौण्ड्र्यंमधुरं तिक्तंकषायंशुक्रलंहिमम् । चक्षुष्यं मधुरंपाकेवर्ण्यंपित्तकफास्रनुत् ॥

पौण्ड्र : । पुं० चंदेली० इ० प्र० देशे ॥ भीमसेनखसङ्ख्ये ॥ पौंडा० इ० प्र० इक्षुविशेषे ॥ पुण्ड्राये । पुण्डिखण्डने । स्वार्थेतिरक् । प्र- ज्ञाद्यण् ॥

पौण्ड्रक : । पुं० श्वेतपौंडा० इ०प्र० इक्षौ ॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोर- सपाकयो : । सुशीतोवृंहणोवल्य : पौण्ड्रकोभीरुवल्लया ॥ पौण्ड्रदेशो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

द्भवेआदौक्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रिया लोपादिनाशूद्रत्वमापन्ने दस्युपदवाच्ये जात्यन्तरे ॥ शौण्डिकायाम्वैश्याज्जातेजातिवि० । पुंडो० इ० गौ० भा० ॥ पुण्ड्रएव । स्वा० कन् ॥

पौण्ड्रवर्द्धन : । पुं० देशवि० । विहार० इ० भा० ॥

पौण्ड्रिक : । पुं० पुण्ड्रेक्षौ । सेव्ये । अतिरसे ॥

पौतिमाष्य : । पुं० वेदप्रसिद्धेऋषिविशेषे ॥ पूतिमाषस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥

पौत्तिकम् । न० घृतवर्णेमधुनि ॥ या कृष्णामशकोपमालघुतरा : प्रायोमहापिण्डिकावध्नानास्तरुकोटरान्तर्गता : पुष्पासवंकुर्वते । तास्तज्ज्ञैरिहपुत्तिकानिगदितस्ताभि:कृतं सर्पिषातुल्यं यन्मधुतद्वनेचरजनै : संकीर्तितंपौत्तिकम् ॥ पौत्तिकंमधुरूक्षोष्णं पित्तदाहास्रवातकृत् । विदाहिमेहकृच्छ्रघ्नं ग्रन्थ्यादिक्षतशोषिषु ॥ पुत्तिकाभि : कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥

पौत्र : । पुं० पुत्रस्यपुत्रे । नप्तरि । पोता० इ० नांती इ० भा० ॥ पुत्रस्य०पुत्र्याश्चापत्यम् । अनृष्यानन्तर्येविदादिभ्योऽञ् ॥ न० पोतुर्भावकर्मणो : ॥ उद० अञ् ॥

पौत्रिकेय : । त्रि० पुत्रिकातनये ॥

पौत्री । स्त्री० पुत्रसुतायाम् । नप्त्र्याम् ॥ पुत्रस्यपुत्र्याश्चस्त्र्यपत्यम् । अञन्तत्वान्ङीन् ॥

पौन : । पुनिक : त्रि० पुन : पुनर्भवे ॥ कालाट्ठञ् ॥

पौन : पुन्यम् । न० आभीक्ष्ण्ये । पुन : पुनरित्यस्मिन्नर्थे ॥ पुन:पुनरित्यस्यभाव : । ष्यञ् । अव्ययानांभमात्रेटिलोपस्य०प्रातिपदिकाद्यर्थ उपसंख्यानमितिटिलोप : ॥

पौनरुक्तिक : । पुं० पुनरुक्तमधीयाने ॥ उ० ठक् ॥

पौनर्नवम् । न० पुनर्नवाशाके ॥

पौनर्भव : । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपुत्रवि० । पुनर्भूपुत्रे ॥ अपत्येर्थेऽण् ॥ यापत्यावापरित्यक्ताविधवावास्वयेच्छया । उत्पादयेत्पुनर्भुत्वासपौनर्भवउच्यते ॥

पौरम् । न० कतृणे । रौहिषतृणे । रामकर्पुर० इ० ख्याते ॥ त्रि० नागरे । पुरोद्भूते ॥ पुरेभवम् । तत्रभवइत्यण् ॥

पौरक : । पुं० गृहवाह्योपवने ॥ निष्कुटस्तुगृहारामोवाह्यारामस्तुपौरक : ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पौरन्दर : । पुं० पुरन्दरापत्ये ॥ त्रि० पुरन्दरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

पौरन्दरी । स्त्री०पुरन्दराधिष्ठितदिशि

पौरव : । पुं० दुष्यन्तनृपतौ ॥ पुरोरप

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

त्यम् । पूरोरण् ॥ पुरुवंशे ॥ य० । द्रुह्योस्तुतनयाभोजा अनोस्तुम्लेच्छजातय : । पुरोस्तुपौरवोवंशोयत्र जातोसिपार्थिवेतिमात्स्ये ३४ऽध्याय : ॥

पौरस्त्य : । त्रि० प्रथमे ॥ पुरोभव : । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥

पौराणिक : । पुं० पुराणज्ञे ॥ पुराणमधीतेवेदवा । आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यश्चेतिठक् ॥ लोकविदि ॥ पौराणिकोनिसृष्टिर्बालयोः वास्थितिर्वातत्त्वमित्याह । तत्कल्पनामात्रम् । सतोऽसतश्चोत्पत्त्याद्यभावस्यगौडपादैर्निर्णीतत्वात् ॥

पौराणिकी । स्त्री० पुराणोक्तायाम् ॥

पौरुषम् । न० पुरुषस्यभावे ॥ पुरुषस्यकर्मणि ॥ पुरुषस्यतेजसि ॥ आत्मसामर्थ्ये । यत्ने । उद्योगे । केनाप्युपायेनावश्यमिदंसम्पादयामीत्येवंविधोत्साहरूपेनिर्बन्धे ॥ उच्छास्त्रंशास्त्रितञ्चेतिपौरुषंद्विविधंस्मृतम् । तत्रोच्छास्त्रमनर्थायपरमार्थायशास्त्रितम् ॥ उच्छास्त्रंपरस्त्रीगमनपरद्रव्यापहारादि । शास्त्रितंनित्यनैमित्तिकानुष्ठानादि । अनर्थोनरक : । अर्थेषुस्वर्गादिषुपरमोर्थोमोक्ष : ॥ पुरुषस्यकर्मभावोवा । प्राणभृज्जातीत्यञ् । युवादित्वादण्वा ॥ क्लीबाहिदैवमेवैकंप्रशंसन्तिनपौरुषम् । दैवंपुरुषकारेणघ्नन्तिशूरा : सदोद्यमा : इत्यग्निपुराणम् ॥ त्रि० ऊर्द्ध्वविस्तृतदो:पाणिनृमाने । पुरुषपरिमाणे । पुरुषा० इ० भा० ॥ दोषौचपाणीचतत्०ऊर्द्ध्वंविस्तृतंदो : पाणियेनस : तादृशोयेनस : तादृशोना० तस्ययन्मानंपरिमाणम् ॥ तेनवापुंसायन्मीयतेतत्र ॥ पुरुषप्रमाणमस्यपुरुषहस्तिभ्यामण्चेत्यण् ॥ पौरुषोनद:० पौरुषीनदी० पौरुषंसर : ॥

पौरुषेय : । पुं० पुरुषसङ्घे ॥ पुरुषस्यवधे ॥ पुरुषस्यपदान्तरे । पुरुषस्यस्थाने ॥ त्रि० आधुनिके । पुरुषेणकृते ॥ पुरुषस्यविकारे ॥ पुरुषस्यहिते ॥ पुरुषाद्वधविकारसमूहेतेनकृतेष्वर्थेषु० सर्वपुरुषाभ्यांणढञाविति ठन् ॥

पौरोगव : । त्रि० पाकशालाध्यक्षे । पुरोगा०इ०भा० ॥ पुर : पूजितोगौर्भूमि : पुरोगवी । गोरतद्धितइतिटच् । तस्याअयम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । पुर : प्रथमंयाच्यवस्तुषुगौर्नेत्रमस्य०पुरोगु: । गोस्त्रियोरितिह्रस्व : । तत: प्रज्ञाद्यण् ॥

पौरोडाश : । पुं० पुरोडाशे । पिष्टपिण्डे ॥ पुरोडाशएव । स्वार्थेऽण् ॥

पौरोडाशिक : । पुं० पुरोडाशिके ॥ पुरोडाशसहचरितोमन्त्र :-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पुरोडाश : । स एव पौरोडाश : । तस्य व्याख्यानस्तत्त्वभवो वा । पौरोडाशपुरोडाशात्ठन् ॥

पौरोभाग्यम् । न० पुरोभागिन : कर्म्मणि ॥ ष्यञ् ॥

पौरोहित्यम् । न० पुरोहितस्यकर्म्मभावयो : । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥

पौर्णमासः । पुं० पौर्णमास्यांक्रियमाणे यागविशेषे ॥ पौर्णमास्यांभवः । सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योण् ॥

पौर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ पूर्णोमासोयस्याम् । बहुव्रीहौक्तेः स्वार्थेण् । सास्मिन्पौर्णमासीतिनिर्देशात् ॥ यद्वा । पूर्णमासोऽस्यांवर्त्तते० इति । पूर्णमासादण्वक्तव्यः । इत्यण् । ङीप् ॥

पौर्वदेहिकम् । त्रि० पूर्वदेहभवे ॥

पौर्वपदिकः । त्रि० पूर्वपदमाहिणि । पूर्वपदंगृह्णाति । पदोत्तरपदंगृह्णातीतिठक् ॥

पौर्वापर्यम् न० कार्यकारणभावे ॥ साध्यसाधनभावे ॥

पौर्वाह्णिकम् त्रि० पूर्वाह्णे भवः । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्यामितिपक्षे ठञ् ॥

पौलस्त्यः । पुं० कुबेरे ॥ रावणे ॥ विभीषणे ॥ पुलस्तेर्गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥ बहुत्वे

पुलस्तयः ॥ राक्षसे ॥

पौलिः । पुं० आपक्वे । भर्जितेहरितयवादौ ॥ पोलति । पुलमत्वे । ज्वलादित्वात् । पौलेनिर्वृत्तः । सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥

पौलुषिः । पुं० सत्ययज्ञे ॥ पुलुषस्यापत्यम् । इञ् ॥

पौलोमी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥ पुलोमोमुनेरपत्यंस्त्री । तस्यापत्यमित्यण् । गोत्रत्वेनजातित्वान्ङीष् ॥

पौष : । पुं० तैषे । सहस्ये । हैमने ॥ तत्रजातफलम् । निगूढमन्त्रः सुकृषाङ्गयष्टिः परोपकारीपिटविस्तहीनः । कष्टान्वितार्थं व्ययकृद्विधिज्ञः पौषः प्रसूतः पुरुषः सुधीरः ॥ पौषीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ न० महे ॥ युक्ते पुष्ययुक्तेन्हि ॥

पौषी । स्त्री० पुष्ययुक्त पौर्णमास्याम् ॥ पुष्येणयुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्तः कालइत्यण् तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्रयोर्यलोपः । ङीप् ॥ पुष्येणयुक्तायांरात्रौ ॥

पौष्करम् । न० पुष्करमूले ॥ पौष्करंकटुकंतिक्तमुष्णंवातकफज्वरान् । हन्तिशोथरुचिश्वासान्विशेषात् पार्श्वशूलनुत् ॥

पौष्करिणी । स्त्री० पुष्करिण्याम् ॥

पौष्टिकम् । न० पुष्ट्यर्थकर्म्मणि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ क्षौरसमयेगात्राच्छादनवस्त्रविशेषे । कावाइ० इ० गौ० भा० ॥

पौष्ण : । पुं० सूर्यपुत्रे ॥ न० रेवती नक्षत्रे ॥

पौष्पयम् । त्रि० पुष्यनिर्मिते ॥

पौष्कम् । न० धातुप्रभेदे । रीति पुष्पे ॥ पुष्यस्यप्रतिकृति : । इवे प्रतिकृताविति कन् । ततः स्वार्थे० अण् ॥

पौष्पी । स्त्री० पुष्पपुरे । पटना० इ० भा० ॥

प्याट् अ० हे । भोः । सम्बोधने ॥ प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ टप्रत्यय :

प्र । अ० प्रकर्षे ॥ गताद्यर्थे ॥ प्रआदिकर्मदीर्घेशेभृशसम्भवतृप्तिषु । वियोगशुद्धिशक्तीच्छाशान्तिपूजाग्रदर्शने ॥ यथा आदिकर्मणिक्तः० प्रयातः । दीर्घे० प्रबलामूषका : । ईशे० प्रभुर्देशस्य । भृशार्थेप्रवदन्तिदायादा : । सम्भवे० हिमवतोगङ्गाप्रभवति । तृप्तौ० प्रभुक्तमन्नम् । वियोगे० प्रोषित : शुद्धौप्रसन्नमुदकम् । शक्तौ० प्रशक्तोविप्राय । इच्छायाम् ० प्रार्थयते कन्याम् । शान्तौ० प्रशान्तोग्नि : । पूजायाम् ० प्राञ्जलि : स्थित : अग्रे० प्रवालम् । दर्शने प्रलोकयति । इत्यर्थ : ॥

प्रकट : । त्रि० व्यक्ते । नि:सन्दिग्धं भातीतिव्यवहारगोचरे । स्पष्टे ॥ उद्भूते ॥ सम्प्रोदश्चेतिप्रशब्दात् स्वार्थेकटच् प्रत्यय : ॥

प्रकटित : । त्रि० प्रकाशिते ॥

प्रकटोदितम् । न० विस्पष्टवाक्ये ॥

प्रकण्व : । पुं० देशविशेषे ॥

प्रकथनम् । न० प्रकर्षेणप्रतिपादने ॥ यथागाथा : प्रकुरुते । प्रकथयतीत्यर्थ : । गन्धनावक्षेपणेतिप्रकथने आत्मनेपदम् ॥

प्रकम्पन : । पुं० वायौ ॥ नरकविशेषे ॥ न० कम्पातिशये ॥

प्रकर : । पुं० संहतौ । सङ्घे ॥ विकीर्णकुसुमादिषु । न० जोङ्गके ॥ प्रकीर्यते कॄविक्षेपे । ऋदोरप् ॥

प्रकरणम् । न० प्रस्तावे ॥ यथा । भोजनप्रकरणे सैन्धवमानयेतिलवणे प्रतीतिगमनप्रकरणे त्वश्वे प्रतीतिर्भवतीति ॥ रूपकभेदे । अभिनेयप्रकारे ॥ विश्रामे ॥ ग्रन्थसन्धौ । ग्रन्थस्यविच्छेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । शास्त्रैकदेशसम्बद्धं शास्त्रकार्यान्तरेस्थितम् । आहु : प्रकरणं नामग्रन्थभेदंविपश्चित : ॥ अत्र मीमांसका : ॥ विनियोगविधे : सहकारिभूतेषुषट्सुप्रमाणेषुचतुर्थप्रमाणे ॥ उभयाकांक्षाप्रकरणम् । यथा । प्रयाजादिषुसमिधोयजती

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

त्यादिवाक्ये फलविशेषस्यानिर्देशात् समिद्यागेनभावयेदितिबोधानन्तरं किमित्यस्त्युपकार्याकाङ्क्षा० दर्शपूर्णमासवाक्येपिदर्शपूर्णमासाभ्यांस्वर्गंभावयेदितिबोधानन्तरंकथमित्यस्त्युपकारकाकाङ्क्षा । इत्थं चोभयाकाङ्क्षयाप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम् । तच्चप्रकरणं द्विविधम्० महाप्रकरणमवान्तरप्रकरणञ्चेति । तत्रमुख्यभावनासम्बन्धिप्रकरणंमहाप्रकरणम्० तेनचप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम् । एतच्चप्रकृतावेवोभयाकाङ्क्षायाः सम्भवात् । नतुविकृतौ० तत्रप्रकृतिवद्विकृतिः कर्त्तव्येत्यतिदेशेनकथम्भावाकाङ्क्षायाउपशयेनापूर्वाङ्गानामप्युभयाकाङ्क्षयाविनियोगासम्भवात् । तस्मादपूर्वाङ्गानांस्थानादेवविकृत्यर्थत्वमिति । अङ्गभावनासम्बन्धिप्रकरणमवान्तरप्रकरणम् । तेनचाभिक्रमणादीनांप्रयाजाद्यङ्गत्वम् । तच्चसन्दंशेनैवज्ञायते० तदभावेचाविशेषात्सर्वेषांफलभावनाकथम्भावेनग्रहणप्रसङ्गेनप्रधानाङ्गत्वापत्तेः । एकाङ्गानुवादेनविधीयमानयोरप्यङ्गयोरन्तरालेविहितत्वंसन्दंशः । यथा० अभिक्रमणे० तद्विसमानयतउपभृतस्तेजोवाइत्यादिनाप्रयाजानुवादेन० किञ्चिदङ्गं-

विधायविधीयते० तदनन्तरमपिप्रयाजानुवादेनप्रयाजत्वम्० यस्यैवंविदुषः प्रयाजाइत्यन्ते० प्रैभ्योलोकेभ्योभ्रातृव्यान्नुदते० अभिक्रामंजुहोत्यभिजित्यै इतितदनन्तरमपिप्रयाजानुवादेनयोवैप्रजानांमिथुनंवेदेत्यादिनाकिञ्चिदङ्गंविधीयते । अतःप्रयाजाङ्गमध्येऽभिहितमभिक्रमणंतदङ्गंप्रयाजैरपूर्वंकृत्वायागोपकारंभावयेदितिज्ञाते० कथमेभिरपूर्वंकर्त्तव्यमिति० कथम्भावाकाङ्क्षायाः सत्वात् । साचसन्दंशपतितैरभिः क्रमणादिभिः शाम्यति । नचाङ्गभावनायांकथम्भावाकाङ्क्षाभावः । भावनासाम्येनतत्रापितत्सम्भवात् । यदिदंप्रकरणंतत्क्रियायाएवसाक्षाद्विनियोजकंद्रव्यगुणयोस्तुतद्द्वारा । तथाहि० यजेतस्वर्गकामइत्यत्रफलभवनायांकथम्भावाकाङ्क्षायाः सन्निधपठितमश्रूयमाणफलकंक्रिया- जातमुपकार्याकाङ्क्षयेतिकर्त्तव्यतात्वेनाऽन्वेति० (*) क्रियायाएवलोकेकथम्भावाकाङ्क्षायामन्वयदर्शनात् । नहिकुठारेणछिन्द्यादित्यत्रकथम्भावाकाङ्क्षायामनुच्चार्यमाणोपिहस्तोऽन्वेति० किन्तुहस्तेनोद्यम्यनिपात्येत्युद्यमननिपातनेनएव० हस्तश्चतद्द्वारैवान्वेतीतिसार्वजनीनमेतत् । इदंचस्थाना

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दिभ्योबलवत् । अतएवाज्ञैर्दीव्यति राजन्वमितिविदेवनाद्योधर्माअभिधेचनीयसन्निधौपठिताअपिस्थानान्नतद्वङ्गम् । किन्तुप्रकरणाद्राजसूयाङ्गसितिमीमांसकाः ॥

प्रकरणसमः । पुं० नैयायिकानांपदार्थान्तरविशेषे ॥ तंलक्षयति । यस्मात्प्रकर्षचिन्तासनिर्णयार्थमपदिष्टः प्रकरणसमः ॥ ४७ ॥ सहेतुः स्वसाध्यस्यपरसाध्याभावस्यवा० निर्णयार्थमपदिष्टः प्रयुक्तः प्रकरणसमउच्यते । सकः दृत्याकाङ्क्षयाह । यस्मात्प्रकरणं पक्षप्रतिपक्षावितिभाष्यम् । साध्यतद्भाववन्तावितितदर्थः । तथाचनिर्णयार्थम् प्रयुक्तोहेतुर्यचनिर्णयंजनयितुमशक्तस्तुल्यबलेनपरेणप्रतिबन्धात् । किन्तु धर्मिणःसाध्यवत्वंतद्भाववत्वम्वेति चिन्तांजिज्ञासांप्रवर्तयतिसप्रकरणसमः । यद्वा प्रकृष्टंकरणंलिङ्गंपरामर्शोवा० कोहेतुरनयोः साध्यकः० एतयोः कः परामर्शः प्रमेतिवा यत्रजिज्ञासाभवतीत्यर्थः । यस्मादित्यादितुवस्तुस्थितिमात्रम् । लक्षणन्तुतुल्यबलविरोधिपरामर्शकालीनपरामर्शविषयत्वंस्वसाध्यपरामर्शकालीनतुल्यबलविरोधिपरामर्शोवा । विरोधिपरामर्शस्यचहेतुनिष्टत्वमेकज्ञानविषयत्वसम्बन्धेन । अ

न्यथाहेतोर्दुष्टत्वंनस्यात् । अयञ्चदृशाविशेषेदोषइत्यतः सद्धेतोरपि विरोधिपरामर्शकालेदुष्टत्वमिष्टमेवेत्त्वबधेयम् ॥ ४७ ॥

प्रकरी । स्त्री० नाट्याङ्गे ॥ चत्वरभूमौ ॥

प्रकर्षः । पुं० विशेषे । अधिके ॥ उत्कर्षे ॥ यथा । गुणप्रकर्षेणजनोनुरज्यतेजनानुरागप्रभवाहिसम्पदः ॥ प्रकर्षणम् । कृष० । घञ् ॥

प्रकाण्डः पुं० न० विटपे ॥ तरोर्मूलशाखान्तरे । मूलादारभ्यशाखाविधित्वे । स्कन्धे ॥ त्रि० प्रशस्ते ॥ प्रगतःकाण्डोऽधमोयस्मात् । प्रशस्तोगौः गोप्रकाण्डं । प्रकाण्डस्यरूढिशब्दत्वात्प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥ प्रकाण्डयते । कण्डिभेदने । चु० । एरच् । पृ० ॥ प्रकाम्यते । कमु० णिङ् । वरण्डादयश्चेतिडोवा ॥

प्रकाण्डरः । पुं० द्रुमे ॥

प्रकामम् । अ० अतिशये ॥

प्रकामम् । त्रि० निकामे । यथेप्सिते ॥ प्रकमनम् । कमु० । घञ् ॥

प्रकारः । पुं० भेदे ॥ सामान्यस्यभेदकेविशेषे ॥ सादृश्ये ॥ प्रकरणम् । कृञोघञ् ॥

प्रकाशः । पुं० द्योत्ये । आतपे ॥ स्फुटे । प्रकटे । उल्बणे । व्यक्ते ॥ प्रहासे ॥ बुद्धिपरिणामविशेषेविषयाकारे० दीपवत् । स्वविषयावरण

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

विरोधिनिसत्वकार्ये ॥ प्रभाते ॥ न० कांस्ये ॥ त्रि० त्यक्ते । प्रकाशनम् प्रकाशसेवा । काशृदीप्तौ । घञ्० पचाद्यच्वा ॥ अतिप्रसिद्धे ॥

प्रकाशक : । पुं० सूर्यादिवदन्यावभासकेपरमात्मनि ॥ सूर्यादिषु ॥ त्रि० व्यञ्जके । अवभासके । प्रकाशकर्तरि ॥ प्रकाशयति । काशृ० । ण्वुल् ॥

प्रकाशकज्ञाता । पुं० कुक्कुटे ॥ त्रि० प्रकाशज्ञातरि ॥

प्रकाशन : । पुं० प्रकाशके ॥ प्रकाशयति । काशृ०ल्यु: ॥

प्रकाशमान : । त्रि० भासमाने ॥ विप्रलोपलब्धात्मनासदाप्रकाशमानमेवब्रह्मेतियथा ॥

प्रकाशात्मा । पुं० दिवाकरे । सूर्ये ॥ प्रकाशआत्माखरूपंयस्य ॥ त्रि० व्यक्तस्वभावे ॥

प्रकाशित : । त्रि० व्यक्तीकृते । दर्शिते । आविष्कृते । प्रकटिते । सञ्जातप्रकाशे ॥ ता० क्तच् ॥

प्रकाशी । त्रि० दीप्तिजनके ॥

प्रकीर्ण : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ न० ग्रन्थविच्छेदे ॥ चामरे ॥ त्रि० असङ्कते ॥ नानाप्रकारमिश्रिते ॥ यथा । प्रकीर्ण : पुष्पाणांहरिचरणयोरञ्जलिरयमितिवेणीसंहार : ॥ विस्तृते । विच्छिन्ने ॥ य० । प्रकीर्णभाराडमनवेक्ष्यकारिणींसदैवभर्तुं : प्रतिकूलवादिनीम् । परस्यवेश्माभिरतामलज्जामेवंविधांस्त्रींपरिवर्जयामीतिलक्ष्मीचरितम् ॥ प्रकीर्यतेस्म । कृविक्षेपे । क्त : ॥

प्रकीर्णक : । पुं० अश्वे ॥ न० चामरे ॥ विस्तारे । ग्रन्थविभेदे ॥ यापवि० ॥ यदनुक्तंतत्प्रकीर्णकम् । अनुक्तम०अनुक्तनिष्कृतिकम् । प्रकीर्णपातकेज्ञात्वागुरुत्वमयलाघवम् । प्रायश्चित्तंबुध : कुर्यात्ब्राह्मणानुमतेसदा ॥ विवादपदे ॥ नहृष्टंयच्चपूर्वेषुसर्वंतत्स्यात्प्रकीर्णकम् ॥ संज्ञायांकन् ॥

प्रकीर्त्तित : । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेणकीर्त्तित : ॥ यथा । प्रभूतमल्पंकार्यंवायोनर: कर्त्तुमिच्छति । सर्वारम्भेणतत्कुर्य्यात् सिंहादेकंप्रकीर्त्तितम् ॥

प्रकीर्य्य : पुं० पूतिकरजे । कलिकारके । कठकरञ्ज०इ०भा० । नाटाकरञ्ज०इ० गौ०भा० ॥ घृतकरञ्जे ॥ रोठाकरञ्जे ॥ त्रि०विप्रकीर्यें ॥ प्रकीर्यते । क्त० । अध्यादित्वाद्यक् ॥

प्रकृत: त्रि०प्रस्तुते । प्रकरणप्राप्ते ॥ यथा । प्रकृतमनुसराम: ॥ प्रकर्षेणकृते ॥ अविकृते ॥ प्रक्रियतेस्म । कृञ् : क्त : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रकृतार्थः त्रि० प्रकरणप्राप्तस्याऽभिधेये प्रकृति : । स्त्री० अमात्यादिषु ॥ तेच । यथा । स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषराष्ट्रदुर्गबलानिच । राज्याङ्गानिप्रकृतय : । इति ॥ प्रकृते : प्रभावस्तूक्तोदेवीभागवतेइन्द्रं प्रतिहरिश्चन्द्रनृपेण यथा । भुङ्क्तेशक्रनृपोराज्यं प्रभावात्प्रकृतेर्ध्रुवम् । यजतेचमहायज्ञै : कर्मपूर्तंकरोतिचेति ॥ प्रकृष्टंकरोतिराज्यमिति । क्तिच् ॥ स्वभावे ॥ सांसिद्धिकीस्वाभाविकी सहजाअकृताचया । प्रकृतिःसेति विज्ञेयास्वभावंनजहातिया ॥ जातौ ॥ लिङ्गे ॥ लिङ्गम्० व्यक्तम् । स्त्रीपुन्नपुंसकञ्चेतिस्वामी । यथा० तृतीयाप्रकृतिः शण्ढः ॥ पौरवर्गे । पौराणांश्रेणिषु ॥ शिल्पिनि ॥ शक्तौ ॥ सापञ्चविधायथा । सापञ्चविधायथा । गणेशजननीदुर्गाराधालक्ष्मीसरस्वती । सावित्रीचसृष्टिविधौप्रकृतिःपञ्चमीस्मृतेति ॥ निरुक्तिस्तु । प्रकृष्टवाचकः प्रश्चकृतिश्चसृष्टिवाचक : । सृष्टौप्रकृष्टायादेवीप्रकृति : साप्रकीर्तिता ॥ गुणे प्रकृष्टे सत्त्वे चप्रशब्दोवर्ततेश्रुतौ । मध्यमे वर्ततेप्रश्चकृतिश्चसृष्टिवाचक : सृष्टेराद्याचयादेवीप्रकृति : साप्रकीर्तितेति ॥ योषिति ॥ परमात्मनि ॥ प्रत्ययात्पूर्विकायाम् । प्रत्ययात्-

प्रथमे ॥ साद्विधा । धातु : प्रातिपदिकञ्च ॥ पञ्चमहाभूतेषु ॥ करणे ॥ गुह्ये ॥ जन्तौ ॥ एकविंशत्यक्षरायांच्छन्दोवृत्तौ ॥ एकविंशतित्यङ्के ॥ मातरि । जनन्याम् ॥ स्वास्थ्ये ॥ योनौ । उपादानकारणे । मूलप्रकृतौ । सत्वरजस्तमसांसाम्यावस्थायाम् ॥ यथा । सत्वं रजस्तमश्चैवगुणत्रयमुदाहृतम् । साम्यावस्थितिरेतेषांप्रकृतिःपरिकीर्तिता ॥ केचित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरेजगुः । एतदेवजगत्सृष्टिं करोतिविकरोतिच ॥ मूलप्रकृतिरविकृति : । प्रकरोतीतिप्रकृतिः । साअविकृतिः प्रकृतिरेवेत्यर्थः । कस्मात्० इत्यत उक्तंमूलेति । मूलञ्चासौप्रकृतिश्चेति० मूलप्रकृतिः । विश्वस्यकार्यकलापस्यसामूलंनत् त्वस्यामूलान्तरम्० अनवस्थाप्रसङ्गात् । नचानवस्थायामस्तिप्रमाणमितिभाव : । इति साङ्ख्यविद : ॥ अविद्यायाम् ॥ प्रकृतिर्नाममाया । साचसत्वरजस्तमोगुणमयीअघटनघटनापटीयसीमिथ्याज्ञानात्मिका पारमेश्वरीशक्तिः ॥ प्राग्जन्मकृतधर्माधर्मज्ञानेच्छादिसंस्कारेवर्तमानजन्मन्यभिव्यक्ते० सर्वत्रबलवति ॥ पुरुषार्थभ्रंसहेतुभूतायामनिर्वचनीयस्वभावायां त्रिगुणात्मिकायांसर्वविकारकारण

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भूतायांभगवन्मायायाम् ॥ मायान्तु प्रकृतिंविद्यात् । प्रक्रियतेऽनयेति-प्रकृतिरुपादानकारणंविद्याजानीयादित्यर्थः ॥ पराऽपरभेदेनप्रकृतिर्द्विधा । पराक्षेत्रज्ञलक्षणा० अपराक्षेत्रज्ञलक्षणा । यथा । भूमिरापोऽनलोवायुः खंमनोबुद्धिरेवच । अहङ्कारइतीयंमेभिन्नाःप्रकृतिरष्टधा ॥ अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमे पराम् । जीवभूतांमहाबाहोययेदं धार्यतेजगत् ॥ इति ॥ समग्राङ्गोपदेशे ॥ यत्रसमग्राङ्गोपदेशः साप्रकृतिः । यथादर्शपौर्णमासादिः । तत्प्रकरणेसर्वाङ्गपाठात् ॥ प्रकृतिवद्विकृतिः कर्तव्येतिमीमांसकानांव्यवस्था । तत्रयस्मिन्यागे० इति कर्तव्यतोपदिष्टा यागान्तरेणोपजीव्यतेसाप्रकृतिः । येनचोपजीव्यते साप्रकृतिरितितदर्थः ॥ प्रकरणम् । डुकृञ्० । क्तिन् ॥ प्रकुरुते । क्तिच् ॥

प्रकृतिजः । त्रि० स्वभावप्रभवे । प्रकृतेरभिव्यक्तेरागद्वेषादौ ॥ प्रकृतेर्जातः । जनी० । डः ॥

प्रकृतित्वम् । न० तत्त्वान्तरोपादाने ॥ तदेवप्रकृतित्वंसाङ्ख्यनयेऽभिमतम् । अतोयद्यपिपृथिव्यादीनामपि गोघटवृक्षादयोविकाराः सन्ति० एवंतद्विकारभेदानांपयोबीजादीनां दध्यङ्कुरादयः० तथापिगवादयो बीजादयोवापृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्तरम् । सर्वेषांगोघटादीनांस्थूलत्वमिन्द्रियग्राह्यत्वञ्चसममितिनतत्वान्तरम् ॥

प्रकृतिदान्तः । त्रि० स्वभावतएवोपशान्ते ॥ प्रकृत्यादान्तः ॥

प्रकृतिलयः । पुं० प्रधानलये । प्रकृतौसंश्लेषे ॥ पुरुषतत्वानभिज्ञस्य० वैराग्यमात्रात्प्रकृतिलयः । प्रकृतिग्रहणात्प्रकृति महदहङ्कारभूतेन्द्रियाणिगृह्यन्ते । तेष्वात्मबुध्योपास्यमानेषुलयः । वैराग्यात्प्रकृतिलयः ॥

प्रकृतिविकृतिः । स्त्री० महदादिसप्तसु ॥ महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त । प्रकृतयश्चविकृतयश्चताइति-प्रकृतिविकृतयः सप्त । तथाहि । महत्तत्वमहङ्कारस्यप्रकृतिर्विकृतिश्च मूलप्रकृतेः । एवमहङ्कारतत्वंतन्मात्राणामिन्द्रियाणाञ्चप्रकृतिर्विकृतिश्चमहतः । एवंपञ्चतन्मात्राणितत्त्वानिभूतानामाकाशादीनांप्रकृतयोविकृतयश्चाहङ्कारस्य ॥

प्रकृतिविरूपम् । न० गगनादौ ॥ तत्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नाजनकत्वात् ॥ विरुद्धंरूपंविरूपम् । प्रकृतेर्विरूपम् ॥ त्रि० प्रकृतेरसमानरूपे ॥

प्रकृतिसरूपम् । न० महदादिसप्तके ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रक्रम :

तत्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नजनकत्वात् ॥ समानंरूपंसरूपम् । प्रकृतेः समानरूपे ॥

प्रकृतिस्थ : । त्रि० जाग्रत्स्वप्नभोगजनककर्मत्रयेप्रकृतावज्ञानेसूक्ष्मरूपेणस्थिते । स्वभावस्थे ॥ प्रकृतौतिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिक : ॥ विकारशून्ये ॥ प्रकृतौसाम्यावस्थायांतिष्ठतीतितथा ॥

प्रकृत्याख्या । स्त्री० अभ्र : पदवाच्यायांतुष्टौ ॥ प्रकृतिराख्यायस्या : ॥

प्रकृष्ट : । त्रि० प्रधाने । अग्रे ॥ उत्तमे ॥ प्रकृष्यतेऽयम् । कृष० । कर्मणिक्त : ॥

प्रकेत : । पुं० चिह्नभूते ॥ प्रकृष्ट : केत : ॥

प्रकेतनम् । न० गृहे ॥ प्रकृष्टंकेतनम्

प्रकोष्ठ : । पुं० भूषकजान्तरे ॥ विसृतकरेहस्ते ॥ मणिबन्धकुर्परयोरन्तरे ॥ प्रकृष्यतेऽनेन । कुषनिष्कर्षे । उषिकुषीतिस्थन् ॥ प्रविष्ट : कोष्ठंकुक्षिंवा । अच्यादयइतिसमास : ॥ भुजे ॥

प्रक्खर : । पुं० अश्वकवचे । प्रखरे । पाखर० द्वि० भा० ॥ द्वि० श० भा० ॥

प्रक्रन्ता । त्रि० उपक्रमकर्तरि । आरम्भकर्तरि ॥

प्रक्रम : । पुं० प्रथमारम्भे । उपक्रमे ॥ अवसरे ॥ क्रमे ॥ प्रक्रमणम् । क्रमु०

प्रक्षेपणम्

। घञ् ॥ ग्रन्थपरिचर्यार्थिक्रमपाठे ॥

प्रक्रान्त : । त्रि० प्रस्तुते प्रकरणस्थे ॥ आरब्धे ॥ प्रक्रामतिस्म । क्रमु० । क्त : ॥

प्रक्रिया : । स्त्री० नृपादीनांचामरधूननच्छत्रधारणादिव्यापारे । अधिकारे । उत्पादने । साधने ॥ प्रकारे ॥ औषधिप्रयोगे ॥ प्रकर्षायकरणम् । डुकृञ् । कृञ : शचेतिश : । रिङ् । ङ्यङ् । टाप् । प्रकृष्टकार्ये ॥

प्रक्रीडित : । त्रि० क्रीडाकरे ॥ प्रक्रीडति । क्रीड० । र्तरिक्त : ॥

प्रक्लिन्न : । त्रि० प्रकर्षेणक्लेदयुक्ते ॥ तृप्ते ॥

प्रक्वण : । पुं० प्रक्वाणे । वीणायाः क्वणिते ॥ क्वणशब्दे । क्वणोवीणायाञ्चेत्यप् ॥

प्रक्वाण : । पुं० प्रक्वणे । वीणाशब्दे ॥ क्वणोवीणायाञ्चेतिभावेघञ् ॥

प्रखर : । पुं० अश्वसन्नाहे । प्रखरे । पाखर द्वि० भा० ॥ द्वि० हे० चं० ॥

प्रक्षालनम् । न० धावने । मार्जने ॥

प्रक्षालित : । त्रि० धौतेमार्जिते ॥

प्रक्षिप्त : । त्रि० कृतप्रक्षेपे ॥ प्रक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्त : ॥

प्रक्षेप : । पुं० औषधादिपुक्षेपणीयद्रव्ये ॥ विक्षेपे ॥

प्रक्षेपणम् । निक्षेपणे ॥ प्रकर्षेणक्षेपणम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रक्षोभ : । पुं० प्रकृष्टक्षोभे ॥ न० चलने ॥

प्रक्ष्वेडन : । पुं० सर्वलोहमयेशरे । नाराचे ॥ प्रकर्षेणक्ष्वेदते । झिक्ष्वेदा अव्यक्तेशब्दे । ल्यु : । पृ० ।

प्रक्ष्वेदन : । पुं० प्रक्ष्वेडने । नाराचे ।

प्रखर : । पुं० हयसन्नाहे । पाखर० इ० भा० ॥ कुक्कुरे ॥ अश्वतारे ॥ वेसरे ॥ त्रि० अत्यन्तखरे ॥ अत्यु रे ॥

प्रख्य : । त्रि० उत्तरपदेतुल्यार्थवाचके । यथा । स्युत्तरपदेप्रख्य: प्रकार : प्रतिमोनिभ इतिहेमचन्द्र : ॥ मन्मन : प्रख्यप्रय : सरखतेतितुल च्यम् ॥

प्रख्या । स्त्री० कान्तौ । प्रख्यानम् । ख्या० । चक्षिङादेशोवा । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

प्रख्यात : । त्रि० प्रसिद्धे । प्रकृष्टख्यात युक्ते । विख्याते ॥ प्रकर्षेणआख्या यि । ख्याप्रकथने । चक्षिङ:ख्याञ्वा । क्त : ॥

प्रख्यातपिटक : । पुं० प्रख्यातवस्तुके । विख्यातपिटके । आमुष्यायणे ॥ प्रख्यात : पितायस्य । कप् ।

प्रख्याति : । स्त्री० प्रकृष्टायाम् । प्रकृ ष्टायांकीर्तौ । विख्यातौ ॥

प्रख्यानम् । न० प्रतीतौ ॥

प्रगण्ड : । पुं० कुर्परोपरिकक्षपर्यन्त

भागे । भुजमध्योपरिभागे ॥ प्रख्या सन्नोगण्ड : कपोलोऽस्य ॥

प्रगण्डी । स्त्री० वहि : प्राकारे ॥ दुर्ग प्राकारभित्तौ शूराणामुपवेशनस्था ने ॥

प्रगतजानु : । त्रि० प्रगतजानुके ॥

प्रगतजानुक : । त्रि० प्रज्ञो । वाता- दिनाविरलजानुके ॥ प्रगतेविरले- जानुनीअस्य । कप् ॥

प्रगन्ध : । पुं० पर्पटे ॥

प्रगल्भ : । त्रि० प्रतिभान्विते । प्रष्ट व्यादिवसरे अकौशलाप्रतिपत्त्यादि योगवति । प्रत्युत्पन्नमतौ । प्रगल् भते । गल्भधार्ष्ट्ये । पचाद्यच् । धृष्टे ॥ प्रौढे ॥ वाग्मिनि ॥

प्रगल्भगी : । स्त्री० उदारवचसि ॥ त्रि० तद्वति ॥

प्रगल्भता । स्त्री० ज्ञानोत्कर्षे ॥ प्रग ल्भभावे । उत्साहे । उद्यमे ॥ नि: शङ्कत्वंप्रयोगेषुबुधै रुक्ताप्रगल्भता

प्रगल्भा । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

प्रगाढ : । त्रि० कृच्छ्रे ॥ दृढे ॥ प्रगा ढतेस्म । गाङ्० । क्त : । यस्यवि- भाषेतिनेट् ॥ भृशे ॥

प्रगाता । त्रि० उत्तमगायके ॥

प्रगाथ : । पुं० चतुर्थषष्ठीपादीवार्इते प्रगाथेपुनरभ्या सित्वोत्तरयोरवस्थे दित्येवमादिवचनाद्यत्रद्वयोर्ऋचो- स्सिस: क्रियन्ते सप्रगाथवदुच्यते ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रकर्षेणगानंयत्र ॥ यद्वा । प्रग्रथ्यते । ग्रन्थ० । अकर्तरिचकारकइति कर्मणिघञ् । पृषोदरादित्वाद्रेफनकारयोर्लोप : । उक्तेर्थेरूढश्चायम् ॥

प्रगुण : । त्रि० ऋजौ ॥ प्रकृष्टागुणा यस्य ॥ प्रकृष्टलाघवादिगुणवति ॥

प्रगृह्य : । पुं० प्रातिशाख्यादिप्रसिद्धे पदविशेषे ॥ स्वरोहितत्रनसन्धीयते यस्यपूर्वाचार्यै : प्रगृह्यसंज्ञाविहिता प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । असन्निकर्षोत्रग्रहेरर्थ : । पदास्वैरिवाह्या पक्ष्येषुचेतिक्यप् । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

प्रगे । अ० प्रात : काले ॥ प्रगीयतेऽत्र वा । गैशब्दे । केप्रत्यय : ॥

प्रगेतन : । त्रि० श्वस्तने । प्रातस्तने ॥ ॥ प्रगेभव : । सायञ्चिरमितिट्युट्युलौ ॥

प्रग्रह : । पुं० तुलासूत्रे ॥ वन्द्याम् । आकृष्टमनुष्यादौ ॥ नियमने ॥ भुजे ॥ हयादिरश्मौ ॥ रश्मौ सुवृणालुमहीरुहे ॥ रशनायाम् ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ प्रकृष्टाभिनिवेशे ॥ बन्धने ॥ प्रकृतिभावाद्यणाद्यभावे परस्परमचोरसन्निकर्षे ॥ प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । प्रेवणिजाम् । रश्मौचेतिघञभावापक्षे० ग्रहवृद्रित्यप् ॥

प्रग्राह : । पुं० तुलासूत्रे ॥ वृष्यादीनांबन्धने ॥ अभीषौ ॥ प्रग्रहे । प्रगृह्यते । गृह० । प्रेवणिजां रश्मौचेतिघञ् ॥ यद्वा । प्रग्रहणम् ॥ ग्रह० । प्रेलिप्सायामितिघञ् ॥ यथा । पात्रप्रग्राहेणचरतिभिक्षु : । भिक्षापात्रोपादानेन पात्रंगृहीत्वेतियावत् ॥

प्रघटावित् । त्रि० शास्त्रगण्डे ॥

प्रघण : । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे बहिर्द्वारप्रकोष्ठके । अलिन्दे ॥ प्रवशद्भि : पादै : प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघण : प्रघाणश्चेति साधु : । द्वारदेशेद्वौप्रकोष्ठौ । आभ्यन्तरोबाह्यश्च । तत्रबाह्ये प्रकोष्ठे निपातनम् ॥

प्रघस : । पुं० असुरे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ प्रकर्षेणअत्ति । अद० पचाद्यच् । घस्लृभावे अच्युपसङ्ख्यानम् । उपसर्गेदइत्युपितु० घञपोश्चेति घस्लादेश : ॥

प्रघाण : । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे ॥ अलिन्दे । बहिर्द्वारप्रकोष्ठके ॥ प्रविशद्भि : पादै : प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघण : प्रघाणश्चेति साधु : । बाह्ये प्रकोष्ठेनिपातनमिदम् ॥

प्रघात : । पुं० अभिसम्पाते । युद्धे ॥ प्रकर्षेणहननम्० हन्यतेवा । हन० । घञ् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रघूर्ण : । पुं० अतिथौ ॥ त्रि० प्रकृष्ट घूर्णयुक्ते ॥

प्रचक्रम् । न० प्रस्थितायांसेनायां ॥ प्रस्थितं चक्रं सैन्यम् ॥

प्रचक्षा : । पुं० वृहस्पतौ ॥

प्रचण्ड : । पुं० श्वेतकरवीरे ॥ त्रि० दुर्वहे । दुर्द्धर्षे ॥ प्रतापिनि ॥

प्रचण्डमूर्त्ति : । पुं० वरुणद्रुमे ॥ त्रि० प्रतापयुक्तशरीरे ॥ प्रचण्डा मूर्त्तिर्यस्य ॥

प्रचण्डा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ अस्याः स्थानं छगलण्ड : ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥

प्रचय : । पुं० समूहे ॥ प्रसङ्गे ॥ पुष्पावचये ॥ शिथिलाख्यसंयोगे ॥ अयञ्चपरिमाणजनक : । यथा । सङ्ख्यात : परिमाणाच्चप्रचयादपिजायते । प्रचय : शिथिलाख्योय : संयोगस्तेनजन्यते ॥ परिमाणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशत : ॥ इ० भा० प० ॥ प्रचीयते । चिञ् एरच् ॥

प्रचयगमनम् । न० बाहुल्येनप्रसरणे ॥ प्रचयेनगमनम् ॥

प्रचर : । पुं० पथि ॥

प्रचरद्रूप : । त्रि० व्यक्तरूपे ॥

प्रचलकी । पुं० प्रचलाकिनि ॥

प्रचलाक : । पुं० शराघाते ॥ शिखण्डे । भुजङ्गमे ॥

प्रचलाकी । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गे ॥

प्रचलायित : । त्रि० निद्रादिनाघूर्णिते ॥ प्रचलइवाचरति । कर्त्तु : क्यङ्सलोपश्चेति० सन्नतात्कर्त्तरिक्त : ॥ प्रचलायाजातास्येतिवा । प्रचलायतेस्म । गत्यर्थेतिक्तोवा॥

प्रचलित : । त्रि० प्रस्थिते ॥

प्रचार : । त्रि० सततव्यवहारे ॥ व्यक्ते । प्रकाशे ॥ प्रचरणम् । चर० । घञ् ॥

प्रचित : । त्रि० परिवृंहिते ॥ प्रचीयतेस्म । चिञ्० । क्त : ॥

प्रचितकम् । न० दण्डकविभेदे ॥ य० । प्रचितकसमभिधोधीरधीभि : स्मृतोदण्डकोनद्वयादुत्तरै : सप्तभिर्यै : ॥ यथा मुरहरयदुकुलाम्भोधिचन्द्रप्रभोदेवकीगर्भरत्नत्रिलोकैकनाथ०प्रचितकपटसुरारिव्रजोद्दामदन्तावलस्तोमविद्रावणेकेशरीन्द्र । चरणनखरसुधांशुच्छटोन्मेषनि : शेषितध्यायिचेतोनिविष्टान्धकार० प्रणतजनपरितापोग्रदावानलोच्छेदमेघप्रसीदप्रसीदप्रसीद॥

प्रचीयमान : । त्रि० पुष्यमाणे ॥

प्रचुर : । त्रि० प्रभूते । प्राज्ये । बहुले ॥ प्रचोरयति । चुर० । इगुपधेतिक : । चुरादीनांणिज्वैकल्पिक : ॥ प्रगतश्चुरायाइतिवा ॥

प्रचुरपुरुष : । पुं० चौरे ॥ बहुनरे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रचेताः । पुं० वरुणे । अप्पतौ ॥ मुनिविशेषे ॥ प्राचीनबर्हिषस्तनयेषु ॥ प्राचीनबर्हिषः पुत्राःशतद्रुत्यांदशाभवन् । तुल्यनामव्रताःसर्वे धर्मस्नाताःप्रचेतसः ॥ त्रि० प्रकृष्टहृदि ॥ प्रकृष्टंचेतोऽस्य ॥ प्रचेतयतिवा । चिती० । असुन् ॥

प्रचेतसी । स्त्री० कट्फले ॥

प्रचेताः । पुं० सारथौ ॥

प्रचेलम् । न० पीतकाष्ठे ॥

प्रचेलकः । पुं अश्वे ॥

प्रचोदनी । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥ प्रचोदयति । चुदसञ्चोदने । ल्युट् ॥

प्रचोदितः । त्रि० प्रेरिते ॥

प्रच्छदः । पुं० आच्छादने ॥

प्रच्छदपटः । पुं निचोले । येनतूलशय्यादिप्रच्छाद्यते तस्मिन्वस्त्रे इति स्वामी ॥ डोलिकाद्यावरणपटे० इत्येके ॥ स्त्रीपरिधानपटे० बुरका० इतिख्याते इत्यपरे ॥ आस्तरणपटे ॥ पिच्छौडा० पिच्छौडी नाम वाससि ॥ प्रच्छदति० प्रच्छाद्यते अनेनवा । चुरादिण्यन्तात्द्यः । छादेर्घेइतिह्रस्वः । प्रच्छदश्चासौपटश्च ॥

प्रच्छना । स्त्री० आमन्त्रणायाम् ॥

प्रच्छन्नम् । न० अन्तर्द्वारे प्रकोष्ठीयगेहान्तर्द्वारि ॥ प्रकर्षेणछन्नम् । कुगतीतिसमासः त्रि० गूढे ॥ आच्छन्ने ॥

प्रच्छन्नतस्करः । पुं० कितवकुशीलवादौ यथा ॥ कितवान्कुशीलवान्क्रूरान्पाषण्डस्थांश्चमानवान् । विकर्मस्थान्शौण्डिकांश्चक्षिप्रंनिर्वासयेपुरात् ॥ एतेराष्ट्रेवर्त्तमानाराज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः । विकर्मक्रिययानित्यंबाधन्तेभद्रिकाःप्रजाइतिमानवेनवमोऽध्यायः ॥

प्रच्छन्नहृदयः । त्रि० गूढाभिप्राये ॥ प्रच्छन्नंहृदयंयस्य ॥

प्रच्छर्द्दिका । स्त्री० वमिरोगे ॥ प्रच्छर्दनम् । छर्दवमने । रोगाख्याते । एवुल् ॥

प्रच्छादनम् । न० उत्तरीयवस्त्रे प्रावरणे ॥

प्रच्छादितः । त्रि० आच्छादिते ॥

प्रजनः । पुं० पशूनांगर्भग्रहणकाले ॥ उपसरे । प्रथमगर्भग्रहे ॥ स्त्री गव्यादिषुपुङ्गवादीनांप्रथमगर्भाधानायमैथुनाभियोगे ॥ गर्भधारणे प्रजननम् । जनी० । घञ् । जनिवध्योरितिनवृद्धिः ॥ यद्वाण्यन्तादेरच् । प्रशब्दोधात्वर्थंविपरीतयति । प्रादुर्भावस्यवैपरीत्यञ्चगर्भग्रहणम् । तच्चप्रथमंद्वितीयादिकंवेत्यत्रनाग्रहइत्येके । हरदत्तस्वरसोप्येवम् । वृत्तौतुप्रथमगर्भग्रहणमितिव्याख्यातम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रजननम् । न० योनौ ॥ जन्मनि ॥ प्रगते ॥ पुत्रोत्पत्तौ ॥ ॥

प्रजनिका । स्त्री० मातरि ॥

प्रजनिष्णुः । त्रि० प्रजनशीले ॥ प्रपूर्वाज्जनीप्रादुर्भावइत्यस्मादलङ्कृञनिराकृञित्यादिना० इष्णुच् ॥

प्रजल्पः । पुं० वाक्यवि० । य० । असूयेर्ष्यामदयुजायोऽवधीरणमुद्रया । प्रियस्यकौशलोद्गारः प्रजल्पः सतु कथ्यते । इत्युज्वलनीलमणिः ॥

प्रजवः । पुं० प्रकृष्टवेगे ॥

प्रजवी । त्रि० वेगिनि । प्रकृष्टवेगयुक्ते ॥ प्रजवति । जुः सौत्रोवेगेगतौच । प्रजोरिनिः ॥

प्रजा । स्त्री० लोके । जने ॥ सन्ताने ॥ यथा । येप्रजामीशिरेधीरास्तेश्मशानानिभेजिरे । येप्रजांने शिरेधीरास्तेऽमृतत्वं हिभेजिरे ॥ इति ॥ प्रकर्षेणबीजयोन्योः सङ्गवाज्जायते । जनी० । उपसर्गेचसंज्ञायामिति डः ॥ यथाहुः । नशङ्खाङ्कंनचक्राङ्कंनपद्माङ्कमिदंजगत् । लिङ्गाङ्कञ्चभगाङ्कञ्चतस्मान्माहेश्वरीप्रजेति ॥

प्रजागरः । पुं० प्रकर्षेणजागरणे ॥ राजानंकामिनंचौरंप्रविशन्तिप्रजागराः ॥ प्रकर्षेणजागर्त्ति । जागृ० । पचाद्यच् ॥

प्रजाता । स्त्री० जातापत्यायाम् । प्रसूतायाम् । प्रजायतेस्म । अन्तर्भावितण्यर्थोत्रजनिः । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रजातिः । स्त्री० प्रकृष्टेजन्मनि । उपनयने ॥

प्रजातीर्थम् । न० पुत्रोत्पत्तिपुण्यकाले ॥ पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवति चाक्षयम् ॥

प्रजात्यानन्दः । पुं० सन्तानार्थेसम्भोगे ॥

प्रजादा । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥ त्रि० प्रजादातरि ॥

प्रजादानम् । न० रजते ॥

प्रजाध्यक्षः । पुं० दक्षादौ ॥ प्रजानामध्यक्षः ॥

प्रजानन्ती । स्त्री० पण्डितायाम् । प्राज्ञ्याम् ॥

प्रजापः । पुं० राजनि ॥ ॥

प्रजापतिः । पुं० विधातरि । हिरण्यगर्भे । चतुरानने ॥ कश्यपे ॥ दिवाकरे ॥ वह्नौ ॥ त्वष्टरि ॥ जामातरि ॥ महीपाले । राज्ञि ॥ दक्षादौ ॥ दशप्रजापतयोयथा । मरीचिमत्र्यङ्गिरसौपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । प्रचेतसंवशिष्ठञ्चभृगुंनारदमेवचेति ॥ एकविंशतिर्यथा । ब्रह्मास्थाणुर्मनुर्दक्षोभृगुर्धर्मस्तथायमः । मरीचिरङ्गिरात्रिश्चपुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ वशिष्टः परमेष्टीचविवस्वान्सोमएवच । कर्द्दमश्चापियः प्रोक्तः क्रोधो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वाक्क्रौतएवच ॥ एकविंशतिरित्य न्नास्ते प्रजापतय : स्मृता: । इति महाभारतेमोक्षधर्म्म : ॥ प्रजानां पति : ॥ कौटवि० ॥

प्रजापतितीर्थम् । न० कनिष्टामूले ॥

प्रजापतिपति : । पुं० ब्रह्मणि । पितामहे ॥ प्रजापतीनांदक्षादीनांपति : ॥

प्रजापाल : । पुं० वायौ ॥ यथा । शीतांशु : क्लेदयत्यु र्वीं विवस्वान् शोषयत्यपि । तावुभावपिसंश्रित्य वायु : पालयतिप्रजा : ॥ तच्चदक्षिणायनम् वर्षाशरद्धेमन्ता : । तेषु भगवानाप्यायतेसोमोऽम्ललवणमधुराश्चरसावलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमभिवर्द्धते । उत्तरायणञ्चशिशिरवसन्तग्रीष्मा : । तेषुभगवानाप्यायतेऽर्कस्तिक्तकषायकटुकाश्चरसावलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमपचीयते ॥

प्रजापालनम् । न० लोकानांसंरक्षणात्मकेभूपतेर्धर्मे ॥ यथा । चाटचारणचौरेभ्योवधबन्धभयादिभि : । पीडामाना : प्रजारक्षेत्कायस्थेभ्यो विशेषत इतिवक्ष्मिपुराणम् ॥

प्रजावती । स्त्री० भ्रातृजायायाम् ॥ प्रजाऽस्त्यस्या : । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ सन्तानविशिष्टायाम् ॥

प्रजाहितम् । न० जले ॥ प्रजाभ्योहितम् ॥ त्रि० प्रजोपकारे ॥

प्रजिन : । पुं० वायौ ॥

प्रजुष्ट : । त्रि० प्रसक्ते ॥

प्रजेश्वर : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ प्रजानामीश्वर : ॥

प्रज्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥ य० । चत्वारिचतुष्कलकानिधेहि तच्चापिजगणमन्तेविधेहि । अक्षिता क्षणिनायकपिङ्गलेनप्रज्झटिकासा षोड़शकलेन ॥ यथा ॥ रमतेनमन : परितापधारिनमनागपिविरमतिनयनवारि । यद्दवधिहरिणीदृक्पथमगामितद्दवधिबाधाशतमनुभवामि ॥

प्रज्ञ : । त्रि० पण्डिते ॥ प्रजानाति । ज्ञअववोधने । आतश्चोपसर्गेइतिक : ॥ प्रज्ञप्रज्ञौविरलजानुके० इतिहेमचन्द्र : ॥

प्रज्ञप्ति : । स्त्री० प्रज्ञाने ॥ शब्दादिप्रतीतौ ॥ सङ्केते ॥

प्रज्ञप्ती । स्त्री० जिनविद्यादेवीविशेषे

प्रज्ञा । स्त्री० शेमुष्याम् । बुद्धौ ॥ यथा । प्रज्ञाहीनस्यपठनमन्धस्यदर्पणंयथा । देवीप्रज्ञावत:शास्त्रं तत्त्वज्ञानस्यसाधनमिति ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमति:॥ शुभाशुभविचारज्ञाधीरैरुदाहृता । इतिविशेष : ॥ प्रज्ञ्याम् ॥ अप

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रोत्तानुभवपर्यन्तविचारे ॥ चेतनायांजीवनधर्मे ॥ प्रजानाति । प्रज्ञायतेऽनयावा । ज्ञा० । आतश्चोपसर्ग इतिक:

प्रज्ञाकाय:। पुं० मञ्जुघोषे ॥ प्रज्ञैवकायोऽस्य ॥

प्रज्ञाचक्षु: । त्रि० अन्धे ॥ प्रज्ञाचक्षुर्यस्य ॥

प्रज्ञात: । त्रि० प्रत्यक्षे ॥ सकलप्रमाणश्रेष्ठतयाप्रत्यक्षगोचर: प्रज्ञातइत्युच्यते । प्रकर्षेणज्ञात: ॥

प्रज्ञानम् । न० बुद्धौ ॥ चिन्हे ॥ प्रज्ञायतेऽनेनवा । भावकर्मकरणादौल्युट् ॥ प्रज्ञप्तौ ॥ ब्रह्मविज्ञाने ॥ ब्रह्मणि ॥ प्रक्लृप्तंजन्मादिविक्रियाविरहितंकूटस्थंज्ञानंज्ञप्तिरूपंवस्तु० प्रज्ञानंतच्चब्रह्मप्रज्ञानंयुते: येनेक्षतेशृणोतीदंजिघ्रतिव्याकरोतिच।स्वादुखाटूविजानाति तत्प्रज्ञानमुदीरितम् । चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्याश्वगवादिषु । चैतन्यमेकंब्रह्मात: प्रज्ञानंब्रह्ममय्यमीति विदुषामनुभवाच्च । त्रि० पण्डिते ॥

प्रज्ञानघन:। त्रि० प्रज्ञैकरसेप्राज्ञे॥ स्वप्नजाग्रन्मन: स्यन्दनानिघनीभूतानीव । यथाराज्ञीनैशेन तमसाऽविभज्यमानं सर्वंघनमिवतद्वत् ॥

प्रज्ञामात्रा । स्त्री० शब्दादिबुद्धिषु शब्दादिजनकेन्द्रियेषु ॥

प्रज्ञावान् । पुं० धीरे । प्रज्ञिले ॥ प्रज्ञाअस्ति अस्य । मतुप् ॥

प्रज्ञावाद: । पुं० प्राज्ञैर्वक्तुमनुचितेशब्दे ॥ प्रज्ञानामवाद: ।। प्रज्ञावतांपण्डितानांवादे ॥

प्रज्ञिल: । त्रि० पण्डिते ।। प्रज्ञास्त्यस्य पिच्छादित्वादिलच् ॥

प्रज्ञु: । त्रि० प्रगतजानौ ॥ प्रगतेविरलेजानुनीअस्य । प्रसंभ्यांजानुनोर्ज्ञु: ॥

प्रज्वर: । पुं० मारकेवैष्णवज्वरे ॥

प्रज्वल: । त्रि० उज्ज्वले ॥ प्रज्वलति । ज्वलदीप्तौ । अच् ॥

प्रज्वलित: । त्रि० उज्ज्वलिते ॥ दीप्ते । दह्यमाने ॥

प्रडीनम् । न० पक्षिणांगतिवि० । उड्डयनायक्रमबन्धे ॥ प्रथमंडयनम् । डीङ् विहायसागतौ । नपुंसकेभावेक्त : । खाद्यग्रोदितइतिग्रोदित्त्वान्निष्ठानत्वम् ॥ पतनवेगवत्तायामितिकर्णपर्व ॥ अध: पतनवेगवत्तायाम् ॥

प्रण : । त्रि० प्रह्वे । पुरातने ॥ नञ्पुराणप्रादितिनप्रत्यय : ॥

प्रणत: । त्रि० प्रह्वीभूते ॥ नमस्कृते ॥ प्रणमतिस्म । णमप्रह्वत्वे । क्त: । कर्मणिक्तोवा ॥ प्रकर्षेणनतोवा ॥

प्रणति : । स्त्री० प्रणामे ॥ प्रणिपा-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ते । अनुनये । नमस्कारे ॥ प्रकृष्टा नतिः ॥ ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टो-भगवानिति । प्रणमेद्दण्डवद्भूमा-वाश्वचाण्डालगोखरम् ॥

प्रणतोदरः । त्रि० प्रनतोदरे ॥

प्रणयः । त्रि० प्रसरे । प्रश्नये । प्रीत्या प्रार्थने ॥ प्रेम्णि । स्नेहे ॥ याच्ञा-याम् ॥ विश्रम्भे ॥ निर्वाणे । मोक्षे ॥ सान्त्वनायाम् ॥ परिचये ॥ प्र-णयनम् । णीञ्० एरच् ॥ त्रि० ॥

प्रणयनम् । न० प्रापणे ॥ प्रणीयते । णीञ्प्रापणे । ल्युट् ॥

प्रणयवान् । त्रि० प्रेमविशिष्टे ॥

प्रणयी । पुं० स्वामिनि ॥ त्रि० स्नेहव-ति ॥ प्रणयोस्यास्ति । इनिः ॥ अ-र्थिनि ॥

प्रणयिनी । स्त्री० भार्यायाम् ॥

प्रणवः । पुं० तारे । मन्त्रादौ । वेदा-दौ । ब्रह्मणि ॥ प्रणवाद्यास्तथा वे-दाः प्रणवेचप्रतिष्ठिताः । वाङ्मयं प्रणवः सर्वंतस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥ प्रणमन्तिहयं वेदास्तस्मात् प्रणव-उच्यतेइतिसनत्कुमारवचनम् ॥ प्रणम्यते इतिप्रणवः ॥ नमेः कर्मणिघञ् संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्य भावः । पृषोदरादित्वान्मस्यवः । प्रणूयतेस्तूयते । णुस्तुतौ । ऋदोर-प् ॥ यद्वा प्रणौतिप्रकर्षेणस्तौतिपर मेश्वरम् । णु० । पचाद्यच् । उपस र्गादितिणत्वम् ॥

प्रणष्टः । त्रि० प्रकर्षेणनाशयुक्ते ॥

प्रणादः । पुं० तारशब्दे ॥ श्रवणाम-ये । कर्णनादे । यथा । कर्णस्रोतः स्थितेवातेशृणोतिविविधान्स्वरान् । भेरीमृदङ्गशङ्खानांकर्णनादः सउ च्यते ॥ अनुरागजेशब्दे । प्रीतिजनि तेमुखकण्ठादिशब्दे । प्रीतिविशेष कृत्शीत्कृतशब्दे ॥ अनुरागकृतेश ब्दे प्रणादःशीत्कृतंनृणामितिशब्दा र्णवः । प्रणदनम् । णदअव्यक्तेशब्दे । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वं ॥

प्रणामः । पुं० प्रणतौ प्रणिपाते । भ क्तिश्रद्धातिशययुक्तनमस्कारे । स्वाप कर्षबोधकव्यापारविशेषे । अष्टाङ्ग पञ्चाङ्गादिभेदभिन्ने ॥ यथा । दोर्भ्या म्पद्भ्याञ्चजानुभ्या मुरसाशिरसादृ शा । मनसावचसाचेति प्रणामोष्टा ङ्गईरितः ॥ बाहुभ्याञ्चैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा । पञ्चाङ्गोयंप्रणा मः स्यात्पूजासुप्रवराविमौ ॥ एक हस्तप्रणामश्चएकंवापिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनं विष्णोर्हन्तिपुण्यंपुरा कृतम् ॥ प्रणमनम् । णमप्रह्वत्वे । घञ् ॥ यः शूद्रेणार्चितंलिङ्गंवि ष्णुंवाप्रणमेद्द्विजः । निष्कृतिस्त स्यनास्त्येवप्रायश्चित्तायुतैरपि ॥

प्रणाय्यः । त्रि० अभिलाषविवर्ज्जिते ॥ असम्मते ॥ प्रणीयते । णीञ्० ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रणिहित :

प्रणाय्योसभ्मताविसाधु :॥ प्रणाय्य : साध्वनिन्दितइतिविक्काण्डशेष :॥

प्रणाल :। पुं० कृत्रिमजलनि : सरण मार्गे। पयनाला० पनाला० इ० भा० ॥ नल्यते। णलबन्धने। कर्मणिघञ्। उपसर्गादितिणत्वम्॥

प्रणाली। स्त्री० आनुपूर्व्याम्॥ कृत्रिमाम्बुनि : सरणमार्गे। पयनाली-पनाली० इ० भा० ॥ गौ० ङीष्॥

प्रणिदानम्। न० विनिमये॥ अत्यर्पणे॥

प्रणिधानम्। न० प्रयत्ने॥ प्रवेशने। अभियोगे॥ समाधौ। मनसोविषयान्तरवारणे। चित्तैकाग्र्ये॥

प्रणिधि :। पुं० अनुचरे॥ गूढपुरुषे। चरे॥ प्रार्थने। याचने॥ अवधाने॥ प्रणिधानम्०प्रणिधीयतेवा। डुधाञ्०। उपसर्गेघो : कि : प्रकर्षेणनिधीयतेज्ञेयमत्रवा॥

प्रणिपात :। पुं० अनुनये। प्रणतौ। प्रकर्षेणभक्तिश्रद्धातिशयेननीचै : पतने। दीर्घनमस्कारे॥ दण्डवत्पतने॥ प्रकृष्टोनिपात :॥

प्रणिहित :। त्रि० निश्चले। समाहिते॥ सम्यग्न्यस्ते। स्थापिते। निहिते॥ प्रणिधीयतेस्म। डुधाञ्०। क्त :। दधातेर्हि : अत्यन्ताप्ते॥ प्रणिधिकर्मणानियुक्ते॥

प्रतनु :

प्रणीत :। पुं० संस्कृताग्नौ॥ प्रकर्षेनीत :॥ त्रि० क्षिप्ते॥ उपसम्पन्ने। प्राक्तनसंस्कृतेव्यञ्जनादौ॥ विहिते। कृते॥ प्रवेशिते॥ प्रणीयतेस्म। णीञ्०। कर्मणिक्त :॥ उत्पन्ने॥

प्रणीतमना :। त्रि० हृष्टचित्ते॥

प्रणीता। स्त्री० यज्ञपात्रविशेषे। विष्णोरासनार्थं वारिपूरितेचमसे॥ टाप्॥

प्रणुत :। त्रि० स्तुते॥ प्रणूयतेस्म। णुस्तुतौ। क्त :॥

प्रणुन्न :। त्रि० क्षिप्ते॥ प्रकर्षेणनुन्न :॥

प्रणेता। त्रि० कर्त्तरि॥ यथा। सर्वासामपिविद्यानांप्रणेताभगवान्शिव इति॥

प्रणेय :। त्रि० वशीभूते। वश्ये॥ प्रकर्षेणनेतुंशक्य :। णीञ्०। अचोयत्॥

प्रणोद्य :। त्रि० प्रत्याख्येये॥

प्रतत :। त्रि० अभिव्याप्ते॥ निरन्तरे॥

प्रतति :। स्त्री० विस्तृतौ॥ वल्ल्याम्॥ प्रतनोति। तनुविस्तारे। क्तिच्तौ चसंज्ञायाम्॥

प्रतती। स्त्री० लतायाम्॥ विस्तारे॥ कृतिकारादितिङीष्॥

प्रतन :। त्रि० पुरातने॥ नञ्पुरागो प्रादितिचशब्दात्तनपप्रत्यय :॥

प्रतनु :। त्रि० उत्कृष्टे॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रतमक : । पुं० तमकप्रभेदे ॥ पित्तानुवद्धज्वरादियोगेनतमकस्यैवप्रतमकसंज्ञा । यथा ॥ ज्वरमूर्छापरीतस्यविद्यात्प्रतमकन्तुतम् । उदावर्त्तराजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधत : ॥ तमसावर्द्धतेऽत्यर्थंशीतैश्चाशुप्रशाम्यति । मज्जतस्तमसीवास्यविद्यात्प्रतमकन्तुतदिति ॥

प्रतर्कणम् । न० वितर्के । ऊहे ॥

प्रतर्द्दन : । पुं० भगवति ॥ प्रलयेभूतानिप्रकर्षेणतर्दतिहिनस्ति । तर्दहिंसायाम् । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥ ऋषिविशेषे । दिवोदासात्मजेकाशिराजे ॥ प्रकर्षेणतर्दयत्यभिभवतिस्वशत्रून्० इति ॥

प्रतल : । पुं० चपटे । तताङ्गुलिकरे । थाप० इ० भा० ॥ न० पातालवि० ॥ प्रतलति । तलप्रतिष्ठायाम् । अच् ॥ संहतले ॥ प्रततेप्रश्लिष्टे तलेअत्र ॥

प्रतान् । अ० विस्तारे ॥ प्रताम्यति । तमुकाङ्क्षायाम् । क्विप् । अनुनासिकस्येतिदीर्घ : । मोनोधातो: ॥

प्रतान : । पुं० तन्तुसंयुक्तेषुत्रपुशालावूप्रभृतिषु ॥ शाखापत्रप्रचये ॥ विस्तारे ॥ प्रतननम्० प्रतन्यतेवा । तनु० । घञ् ॥ कुटिलतन्तौ ॥ अपतानकाख्ये वायुरोगविशेषे ॥

प्रतानिनी । स्त्री० प्रतानवत्याम् ॥ शाखापत्रप्रचय : प्रतान : कुटितन्तुर्वा ॥ सोस्त्यस्या : । इन्नन्तान्ङीप् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रताप : । पुं० तापे ॥ तेजसि । कोषदण्डजेतेजसि ॥ कोषोधनम्० दण्डोदम : तद्धेतुत्वात्सैन्यमपिदण्ड: । ताभ्यांयत्तेजो जायतेतस्मिन्निति-यावत् ॥ प्रतापयति० अनेन । तप० । ण्यन्त : । पुंसीतिघ : प्रतपनंवा । भावेघञ् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रतापौपौरुषातपावितियादव : ॥

प्रतापक : । पुं० रवे : पार्श्वगान्तरे ॥

प्रतापन : । पुं० नरकविशेषे । कुंभीपाके ॥ न० पीडने ॥ प्रतापयति । तपदाहे । ल्यु : ॥

प्रतापवान् । त्रि० श्रवणमात्रेणशत्रुविदारकत्वेनप्रशस्तपौरुषे ॥

प्रतापस : । पुं० अलर्के । शुक्लार्कवृक्षे ॥ प्रतापंचक्षुस्तेज : स्यति । षो० । क : ॥ प्रकृतास्तापसायेनवा ॥

प्रतापान्वित : । त्रि० शौर्ययुक्ते ॥

प्रतापी । त्रि० शत्रुतापके ॥ प्रतापयितुंशीलमस्य । ताच्छील्ये णिनि: ॥ तेजस्विनी ॥ अतइनिठनाविती नि : ॥

प्रताम् । अ० ग्लानौ ॥

प्रतारक : । त्रि० वञ्चके ॥ प्रतारयति । तॄ० । ण्वुल् ॥

प्रतारणम् । न० वञ्चने ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रतारणा । स्त्री० वञ्चनायाम् ॥ यदो च्छसिवशोकर्त्तुं जगदेकेनकर्म्मणा । उपास्यतांकलौकल्पलतादेवीप्रतारणेति० धूर्त्तजल्पितम् ॥

प्रतारणीय : । त्रि० वञ्चनीये ॥

प्रतारित : । त्रि० व्यंसिते । वञ्चिते कृतप्रतारणे ॥

प्रति । अ० प्रतिनिधौ ॥ इत्यभूताख्याने ॥ आभिमुख्ये ॥ मात्रार्थे । स्तोके ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ लक्षणे ॥ प्रतिदाने ॥ क्षेपे ॥ निश्चये ॥ प्राति० प्रथतेवा । वाहुलकाड्डति : ॥ व्यावृत्तौ ॥ प्रशान्तौ ॥ विरोधे ॥ समाधौ स्वभावे ॥

प्रतिक : । त्रि० कार्षापणिके ॥ कार्षापणेनक्रीत : । कार्षापणाट्ठिठन् वक्तव्य : ० प्रतिरादेशश्चवा ॥ऽऽ प तिकी ॥ स्त्री ॥

प्रतिकर्म । न० प्रसाधने । वेशे । कृतशोभायाम् ॥ प्रत्यङ्गंप्रतिख्यातंवाकर्म । शाकपार्थिवादि ॥ वमनादिपञ्चकर्म स्थितिभिषज : ॥

प्रतिकार : । पुं० प्रतीकारे ॥ समे० । भटे० । प्रतिकरणम् ॥ कृञोघञ् ॥

प्रतिकूप : । पुं० परिखायाम् ॥

प्रतिकूल : । त्रि० अननुकूले । प्रसव्ये । अपसव्ये । प्रतीपे । विरुद्धार्थे ॥ प्रतीपंकूलात् । प्रतिकूलशब्दोहिलक्षणयाविरुद्धे वर्त्तते० प्रतिलोमवत् ॥ आत्मन : प्रतिकूलानिपरेषांनसमाचरेत् ॥

प्रतिकृति : । स्त्री० अर्चायाम् ॥ प्रतिनिधौ । तृणचर्म्मकाष्ठादिनिर्मितेप्रतिमापर्य्यायेवस्तुनि ॥ प्रतीकारे ॥ प्रकृष्टाकृति : । प्रतिनिधे : कृतिर्वा ॥

प्रतिकृष्ट : । त्रि० गुप्ते ॥ विरावृत्त्याकर्षिते ॥ प्रतिकृष्यतेस्म ॥ कृष० । क्त : ॥

प्रतिक्रिया । स्त्री० प्रतीकारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञ् : शच ॥

प्रतिक्षणम् । अ० पौन : पुन्ये ॥

प्रतिक्षय : । पुं० रक्षके ॥

प्रतिक्षिप्त : । त्रि० वारिते । प्रतिहते ॥ प्रेषिते ॥ आकृयप्रेषितोयस्तुप्रतिक्षिप्त : सउच्यते ॥ भेषजे ॥ कृताधिक्षेपे ॥ अधिक्षिप्ते ॥ अधिक्षिप्यतेस्म । क्षिप प्रेरणे । क्त : ॥

प्रतिक्षेप : । पुं० प्रत्याख्याने ॥

प्रतिगतम् । न० प्रतिलोमे ॥ पक्षिगतिविशेषे ॥ त्रि० प्रतियाते ॥

प्रतिगमनम् । न० प्रतिप्रयाणे ॥

प्रतिग्रह : । पुं० स्वीकरणे । स्वीकृतौ ॥ सैन्यपृष्ठे । सैन्यस्यपश्चा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ङ्गिन्नसङ्घातेऽनीके ॥ प्रतिगृह्यतेऽनेन । ग्रहवृद्रित्यप् ॥ पतद्ग्रहे ॥ द्विजेभ्योविधिवद्देये ॥ दानद्रव्यग्रहे ॥ ग्रहविशेषे ॥ क्रियाकारे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रहउपादाने । विभाषाग्रह इतिपक्षेऽच् ब्राह्मणस्यार्थः प्रतिग्रहार्ज्जितः । यथा । प्रतिग्रहार्ज्जिताविप्रेक्षत्रियेशस्त्रनिर्ज्जिताः । वैश्येन्यायार्ज्जिताश्चार्थाः शूद्रेशुश्रूषयार्जिताः ॥ अयाचितप्रतिग्रहेदोषाभावोयथा । अयाचितोपपन्नेतुनास्तिदोषः प्रतिग्रहे । अमृतं तं विदुर्देवास्तस्मात् तन्नैवनिर्णुदेत् ॥

प्रतिग्राहः । पुं० पतद्ग्रहे । आचमनके । प्रोण्ठे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रह । विभाषाग्रहइतिपक्षेणः ॥ प्रतिग्रहणे ॥

प्रतिग्राहितः । त्रि० स्वीकारिते ॥

प्रतिघः । पुं० प्रतिघाते ॥ क्रोधे ॥

प्रतिहननम् । हन० । अन्यत्रापिदृश्यतइतिडेन्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ मूर्च्छायाम् ॥

प्रतिघातः । पुं० प्रतिबन्धे ॥ प्रतिहननम् । हन० । घञ्० । हनस्तोचिण्णलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

प्रतिघातनम् । न० मारणे ॥ हन्तेः स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट् ॥

प्रतिघ्नम् । न० अङ्गे ॥

प्रतिच्छन्दः । न० प्रतिरूपे ॥

प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिबिम्बे ॥ प्रकृष्टाच्छाया ॥

प्रतिजङ्घा । स्त्री० अग्रजङ्घायाम् ॥

प्रतिजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥

प्रतिजागरः । पुं० अवेक्षायाम् । प्रत्यवेक्षणे ॥

गृहमवेक्षस्वेत्यादिनियोगे ॥ प्रतिजागरणम् । जागृ० । घञ् । जाग्रोऽवीतिगुणः ॥

प्रतिजिह्वा । स्त्री० उपजिह्वायाम् । रसनकाङ्गे । आलजिव० इ० गौ०

प्रतिजिह्विका । स्त्री० तालुमूलस्थक्षुद्रजिह्वायाम् । प्रतिजिह्वायाम् ॥ घणिकायाम् ॥

प्रतिज्ञा । स्त्री० अङ्गीकृतौ । अङ्गीकारे । साध्याभिधायिकायांवाचि ॥ नृपाणांप्रतिज्ञापरिपालनंस्वर्गसाधनमितिवृद्धाः ॥ कर्तव्यत्वप्रकारकज्ञानानुकूलव्यापारे । इत्यनुमितौ गदाधरी ॥ साध्यनिर्द्देशः प्रतिज्ञा ॥ इ० गोतमसूत्रम् ॥ ३३ ॥ साधनीयस्यार्थस्य योनिर्द्देशः सप्रतिज्ञा ॥ साधनीयश्चवह्निमत्वादिनापर्वतादिः । —— (+*+)— तथाचपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षेसाध्यतावच्छेदक विशिष्टवैशिष्ट्यबोधकशब्दइत्यर्थः । निगमनवारणायच साध्यांशे० साध्यतावच्छेदकातिरि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

क्ताप्रकारकत्वं वाच्यम् । तदर्थश्च साध्यतावच्छेदकप्रकारत विलक्षणप्रकारताशून्यत्वम् । तेनप्रमेयवत : साध्यत्वेनासिद्धि : उदासीनवाक्यवारणायच न्यायान्तर्गतत्वेसतिप्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविषयता विलक्षणविषयता कप्रबोधाजनकत्वेसति प्रकृतपक्षेप्रकृतसाध्यबोधजनकत्वंतत्प्रतिज्ञात्वावयवत्वादिकंपरिभाषाविशेषविषयत्वरूपम् तत्तद्व्यक्तित्वरूपञ्चेत्यपिवदन्ति ॥ प्रतिज्ञायते० इति ॥ प्रतिपूर्वाज्ज्ञानातेरातश्चोपसर्गदृत्यङ् । टाप् ॥

प्रतिज्ञात : । त्रि० अङ्गीकृते ॥ प्रतिज्ञायतेस्म । क्त : ॥ प्रतिज्ञातञ्चरानेणतदावालिबधंप्रतीतिरामायणम् ॥

प्रतिज्ञानम् । न० अङ्गीकारे । प्रतिज्ञायाम् ॥ प्रतिपूर्वकज्ञानातेर्ल्युट् ॥

प्रतिज्ञान्तरम् । न० निग्रहस्थानवि० प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधेधर्मविकल्पात्तदर्थनिर्देश : प्रतिज्ञान्तरम् ॥ ४६ ॥ प्रतिज्ञातस्यार्थस्यप्रतिषेधे कृते तद्दूषणोद्भिधीर्षयाधर्मस्य धर्मान्तरस्यविशिष्ट : कल्पोविकल्पस्तस्मात् विशेषणान्तरविशिष्टतया

प्रतिज्ञातार्थस्यकथनमितिफलितार्थ : । प्रतिषेधदूषणेनझटितिसंवरणेविलंबेनापिस्वयंदूषणंविभाव्यविशेषणेनदोषइत्युक्तम् । प्रतिज्ञातार्थस्येत्युपलक्षणम् ॥ हेत्वतिरिक्तार्थस्येतितत्वम् । तेन उदाहरणान्तरमुपनयान्तरञ्चप्रतिज्ञान्तरत्वेनसङ्गृहीतंभवति । इदञ्चपक्षसाध्यविशेषणभेदात्प्रत्येकंद्विविधम् । यथा शब्दोऽनित्यइत्युक्तेध्वनौ बाधेनपरेणप्रत्युक्तेवर्णात्मकः शब्दः पक्ष इतिप्रतिज्ञान्तरम् । नचेदमर्थान्तरम० प्रकृतोपयोगात् । नचेयंप्रतिज्ञाहानि : पूर्वोक्तस्या परित्यागात् । एवंपर्वतोवह्निमान्सुरभिमलिनधूमवत्त्वाद्इत्युक्तेकृष्णागुरुप्रभववह्निमानित्यच० एवंतादृशवह्नौसाध्येय : सुरभिमलिनधूमवान्सवह्निमान्इत्युदाहरणे न्यूनत्वेनप्रत्युक्तेसतादृशवह्निमानित्यच० एवमन्यदप्यूह्यम् ॥

प्रतिज्ञाविरोध : । पुं० निग्रहस्थानविशेषे । प्रतिज्ञाहेत्वोर्विरोध : प्रतिज्ञाविरोध : ॥ ४७ ॥ अत्रचप्रतिज्ञाहेतुपदैकधाकालीनवाक्यपरे । तथाचकथायांस्ववचनार्थविरोध : । यद्यपिकांचनमय : पर्वतोवह्निमान् ह्रदोवह्निमान् ह्रदत्वात्पर्वतोव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ङ्गिमान्काञ्चनमयधूमादित्यादौ हे त्वाभासान्तरसाङ्कर्यम् । तथापिउ-पधेयसङ्करेऽप्युपाधेरसाङ्कर्यान्नदो ष : । नचासङ्कीर्णस्यलाभाव : ॥ पर्वतोवह्निमान्धूमात्योयोधूमवान् सनिरग्निरित्युदाहरणे०निरग्निश्चा यमित्युपनयेचतत्सत्वात् ॥ एवंनि गमनेपिबोध्यम् ॥ ४७ ॥

प्रतिज्ञासन्न्यास : । पुं० निग्रहस्था नविशेषे । पक्षप्रतिषेधेप्रतिज्ञाता र्थस्यापनयनप्रतिज्ञासन्यास: ॥ ४८ ॥ पक्षस्यस्वाभिहितस्यपरेणप्रतिषेधे कृतेसतितत्परीजिहीर्षयाप्रतिज्ञा तार्थस्यापनयनमपलापइत्यर्थ : ॥ यथा । शब्दोऽनित्यऐन्द्रियकत्वादि त्युक्ते सामान्ये व्यभिचारेणपरेणप्र त्युक्तेकएवमाहशब्दोनित्यइति ॥ ४८ ॥

प्रतिज्ञाहानि : । स्त्री० निग्रहस्थान वि० ॥ प्रतिदृष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञास्व दृष्टान्तेप्रतिज्ञाहानि: ॥ ४५ ॥ प्र तिकूलोदृष्टान्तो यत्रसप्रतिदृष्टान्त: परपक्ष : स्व : स्वीय : दृष्टान्तोयत्र सस्वदृष्टान्त : स्वपक्ष : । तथाचस्व-पक्षेपरपक्षधर्माभ्यनुज्ञाप्रतिज्ञाहा-नि: स्वयंविशिष्याभिहितपरित्याग इतिफलितार्थ : । सिद्धन्तस्तुस्वयंवि शिष्यनाभिधीयतइति नापसिद्धान्त साङ्कर्यम् । सेयंपक्षहेतुदृष्टान्त सा

ध्यतदन्यहानिभेदात्पञ्चधाभवति । यथाशब्दोऽनित्य : कृतकत्वादि त्युक्ते०प्रत्यभिज्ञयाबाधितविषयो यमित्युत्तरिते० अस्तुतर्हिघटएव-पक्षइति । एवंतत्रैवऐन्द्रियकत्वादि तिहेतोरनैकान्तिकत्वमितिप्रत्युक्ते अस्तुकृतकत्वादितिहेतुरिति । एवं पर्वतोवह्निमान्धूमात् अयोगोलक वदित्युक्ते०दृष्टान्त : साधनविकल इति प्रत्युक्ते०अस्तुतर्हिमहानसव दिति । एवमत्रैवसिद्धसाधनेचप्रत्यु क्ते० अस्तुतर्हिइन्धनवानिति । अ-न्यहानिस्तुविशेषणहान्यादि : । यथा तत्रैवनीलधूमादित्युक्तेअसम र्थविशेषणत्वेनप्रत्युक्ते० अस्तुतर्हि-धूमादितिहेतुरित्यादि ॥ ४५ ॥

प्रतिज्ञेय : । त्रि० प्रतिज्ञातुंयोग्ये ॥ पुं० स्तुतिपाठके ॥

प्रतितन्त्रसिद्धान्त : । पुं० सिद्धान्तवि शेषे ॥ समानतन्त्रसिद्ध : ॥ २९ ॥ समाशब्दएकार्थ : तेनैकतन्त्रसिद्ध-इत्यर्थ : । स्वतन्त्रसिद्धइतिपर्यवसि तोर्थ : । तथावादिप्रतिवाद्ये कत रमाभ्युपगतस्तदेकतरस्यप्रतित-न्त्रसिद्धान्त: इतिफलितार्थ : । यथा मीमांसकानांशब्दनित्यत्वम् ॥ २९ ॥

प्रतिताल: । पुं० तालविशेषे ॥ यथा । कान्तार : समरोत्तश्चवैकुण्ठोवाञ्छि तस्तथा । कथिता : शङ्करेणैवत्वा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रतिध्वान :

र : प्रतितालका : ॥

प्रतितालो । स्त्री० तालकोद्घाटनयन्त्रे । तालौ० ङ्ङी० भा० ॥

प्रतिदानम् । न० विनिमये । नैमेये ॥ स्वामिनेन्यस्तस्यार्पणे । दत्तस्यप्रतिनिर्यातने ॥ प्रतिकृत्यदानम् । प्रतीपंवादानम् ॥

प्रतिदारणम् । न० आजौ । युद्धे ॥

प्रतिदिनम् । न० प्रत्यहम् ॥

प्रतिदिवा । पुं० सूर्ये ॥ प्रतिदीव्यति । दिव् । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवद्युतिकनिन् ॥ दिवसे ॥ प्रतिदीव्यत्यस्मिन्नित्यधिकरणेकनिन् ॥

प्रतिदृष्टान्त : । पुं० परपक्षे । प्रतिकूलदृष्टान्ते ॥

प्रतिदेयम् । त्रि० क्रीतद्रव्यस्यदुष्क्रीतव्यापरावृत्त्यदाने ॥ यथा । क्रीत्वा मूल्येनय : पण्यंदुष्क्रीतंमन्यतेक्रयी । विक्रेतुंप्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाक्षाविंशतम् ॥ इतिमिताक्षरा ॥

प्रतिद्वन्द्वी । त्रि० प्रतिस्पर्द्धिनि ॥ विरोधिनि ॥ तत्तेदन्तेखतान्यत्वेत्वन्ताहन्तेपरस्परम् । प्रतिद्वन्द्वितया लोकेप्रसिद्धेनाचसंशय : ॥

प्रतिध्वनि : । पुं० प्रतिरवे । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिध्वान : । पुं० प्रतिश्रुति । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिनिर्देश :

प्रतिनन्दनम् । न० वन्दने ॥ आशीर्वादादिभि : सम्भावने ॥

प्रतिनप्ता । पुं० प्रपौत्रे । पुत्रस्यपौत्रे ॥

प्रतिनव : । त्रि० नूतने ॥ प्रतिनूयते णु० । ऋदोरप् ॥

प्रतिनिधि : । पुं० मुख्यसदृशे ॥ ॥ मुख्यस्याभावेतत्सदृशोयउपादीयतेसप्रतिनिधिरुच्यते ॥ यथा व्रतादावत्यन्तासामर्थ्येसति० पुत्रंवाविनयोपेतंभगिनीभ्रातरं तथा । एषामभावएवान्यंब्राह्मणंविनियोजयेदिति गरुड़पुराणम् ॥ काम्येप्रतिनिधिर्नास्तिनित्यनैमित्तिकेहिस : । काम्येषूपक्रमादूर्ध्वंमन्येप्रतिनिधिंविदुरिति ॥ कालमाधवीयवचनान्नित्यनैमित्तिकेकर्मण्येवप्रतिनिधि : कार्य : ॥ विष्वेदेवै : साध्यैश्चब्राह्मणैश्चमहर्षिभि : । आपत्सुमरणाद्गीतैर्विधि:प्रतिनिधि : करइति मनु : । मुख्यस्यविधे सोमादेर्वैश्वदेवयादि : प्रतिनिधिर्विश्वप्रतिपदेवादिभिरनुष्ठितोऽतोसौमुख्यासम्भवेकार्योनतुमुख्यसम्भवेकार्यइत्यर्थ : ॥ प्रतिमायाम् ॥ प्रतिनिधीयते० सदृशीक्रियते । डु- धाञ् । उपसर्गेघो : कि : ॥

प्रतिनिनद : । पुं० प्रतिध्वाने ॥

प्रतिनियम : । पुं० व्यवस्थायाम् ॥

प्रतिनिर्देश : । पुं० प्रतिपादयतयाविधे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

यतयावाकीर्तने ॥

प्रतिपक्ष : । पुं० अरौ शत्रौ ॥ विप रीतसाधकत्वेनाभिमते ॥ अन्तरा ये ॥ सादृश्ये ॥

प्रतिपत्तव्य : । त्रि० अवगन्तव्ये ॥

प्रतिपत्ति : । स्त्री० प्रवृत्तौ ॥ प्रागल्- भ्ये ॥ गौरवे ॥ सम्प्राप्तौ ॥ प्रबोधे सम्यग्ज्ञाने । पदप्राप्तौ ॥ सत्यवच ने ॥ साध्यस्यसत्यवचनंप्रतिपत्तिरु दाहृता ॥ प्रतिपद्यनमनयावा । प द० । क्तिन् ॥ मीमांसकमतेफलशू न्यकर्माङ्गे ॥ कर्तव्यज्ञाने ॥

प्रतिपत्तिपटह : । पुं० लम्पापटहे । नगारा० इ० भा० ॥ प्रतिपत्ते : पटह : ॥

प्रतिपत्तूर्यम् । न० द्रुगडवाद्ये ॥

प्रतिपत्त्यभिसन्धि : । पुं० प्राप्तिसङ्कल्पे ॥ प्रतिपत्ते : अभिसन्धि : ॥

प्रतिपत्फला । स्त्री० क्षुद्रकारवेल्याम् ॥

प्रतिपत्सिद्धा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

प्रतिपथिक : । त्रि० प्रतिपथप्राप्ते प्रा तिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । ठन् ॥

प्रतिपत्.द् । स्त्री० तिथिवि० । पक्ष तौ ॥ साचन्द्रस्यप्रथमकलाक्रियारू पा । वृद्धिरूपाचेच्छुक्ला । ह्रासरूपा चेत्कृष्णा ॥ तत्रजातस्यफलम् । म णिकनकविभूषा संयुतश्चारुकान्ति र्निजकुलकमलोद् घाटमार्तण्ड- बिम्ब : । प्रतिपदिशशिपूर्णोलब्ध

जन्म प्रतापीभवतिविमलवेशश्चारु केश:प्रजेश:॥ मतौ । संविदि । चेतना याम् ॥ द्रुगडवाद्ये ॥ उप प्रतिपद्यते क्रम्यतेऽनया । पद्गतौ । सम्पदा दित्वात्क्विप् ॥ प्रतिपदनम् । कर णेवाक्विप् ॥ तिथीनांप्रवरायस्माद् ब्रह्मणासमुदीरिता । प्रतिपाद्यापद- देपूर्वेप्रतिपत्तेनसोच्यते ॥ अचचन्द्र दर्शनकारणंयथा । अमावास्याघटी शीध्यषष्याहर्म्मानसंयुता । सूर्यरा हुघटीभ्यश्चे दधिकादृश्यतेशशीति ज्योतिषम् ॥

प्रतिपद्यमान : । पुं० भजमाने ॥

प्रतिपन्न : । त्रि० अवगते । विदिते ॥ अङ्गीकृते ॥ विक्रान्ते ॥ प्राप्ते ॥ प्रतिपद्यतेस्म । पद० । क्त : ॥

प्रतिपर्णशिफा । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥

प्रतिपादक : । त्रि० प्रतिपत्तिजनके । बोधके । ज्ञापके । प्रमाणे ॥

प्रतिपादनम् । न० दाने ॥ प्रतिपत्तौ ॥ बोधके ॥ पद० । ल्युन्त : । भावे ल्युट् ॥

प्रतिपादयिता । त्रि० समर्थयितरि ॥

प्रतिपादित : । त्रि० बोधिते ॥

प्रतिपादुक : । त्रि० प्रतिपद्यमाने ॥ लषपतपदेत्यादिना० उकञ् ॥

प्रतिपाद्य : । त्रि० बोद्धव्ये ॥ वक्तव्ये ॥

प्रतिपालक : । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ प्रतिपालयति । पारक्षणे । ण्वुल् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रतिपालनम् । न० पोषणे ॥ रक्षणे ॥
प्रतिपालित : । चि० रक्षिते ॥
प्रतिपाल्य : । चि० प्रतिपालनीये ॥
प्रतिपिपादयिषा । स्त्री० प्रतिपादयितुमिच्छायाम् ॥
प्रतिप्रयाणम् । न० प्रतिगमने ॥ यथा प्रतिप्रयाणेप्यमृतायमानामिति ॥
प्रतिप्रयात : । चि० प्रतिनिवृत्यगते । मिलकेलौटे० इ० भा० ॥
प्रतिप्रसव: । पुं० निषिद्धस्यपुनर्विधाने ॥
प्रतिप्रसूत : । चि० प्रतिप्रसवविशिष्टे ॥ सामान्यशास्त्रविहितं क्वचिच्छास्त्रेणप्रतिषिद्धंपुनर्विधीयमानंहिप्रतिप्रसूतमुच्यते ॥ पुन:सञ्जाविते ॥
प्रतिप्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥
प्रतिप्रियम् । न० प्रत्युपकारे ॥
प्रतिफलनम् । न० प्रतिबिम्बे ॥ चि० तुल्यफले ॥
प्रतिफलम् । न० प्रतिबिम्बे ॥
प्रतिफुल्ल : । प्रतिफुल्लक : । } पुं० प्रफुल्ले ॥
प्रतिबद्ध : । चि० गृहीते ॥ मनोहरे ॥ प्रतिबध्यतेस्म । बन्धबन्धने । क्त : ॥ प्रतिबन्धविशिष्टे ॥
प्रतिबध्य : । चि० प्रतिबन्धनीये । प्रतिबंधार्हे ॥
प्रतिबन्ध : । पुं० प्रतिषेधे । कार्यप्रतिघाते । प्रतिबन्धनम् । बन्ध० । घञ् ॥

प्रतिबन्धक : । चि० प्रतिरोधके । बाधके ॥
प्रतिबन्धि : । पुं० अनिष्टान्तरप्रसञ्जकेवाक्यविशेषे । प्रतिबन्धे ॥ प्रतिबन्धेरनुत्तरत्वम् ॥
प्रतिबल : । चि० समानबले ॥ शक्ते । समर्थे ॥
प्रतिबोध : । पुं० स्फुटने ॥ निद्रापगमे ॥ गुरूपदेशे ॥
प्रतिबोधम् । अ० बोधंबोधंप्रतीत्यर्थे ॥ अव्ययंविभक्तीत्यादिनायथार्थेऽव्ययीभाव : ॥ बोधाभिमुखे ॥
प्रतिभयम् । न० भये ॥ चि० घोरे । भयङ्करे ॥ प्रतिगतंभयंयेन । प्रादिसमास : प्रतिगतंभयमस्मिन् । प्रादिभ्योधातुजस्येतिवा ॥
प्रतिभयाकर : । चि० भयङ्करूपे ॥ प्रतिभयमाकरोयस्य ॥
प्रतिभा । स्त्री० उपस्थितायांबुद्धौ ॥ ज्ञानबीजभूतेसंस्कारविशेषे ॥ नवनवोन्मेषशालिन्यांबुद्धौ ॥ प्रज्ञानवनवोन्मेषशालिनीप्रतिभामता ॥ पञ्चमग्रहे ॥ प्रतिभानम् । भा० । आतश्चेत्यङ् ॥
प्रतिभाग: । पुं० राज्ञाप्रतिदिनयाच्ञे फलकुसुमशाकतृणाद्युपायने ॥
प्रतिभानम् । न० प्रतिभायाम् ॥ जन्मान्तरागतसंस्कारविशेष : का वित्त्वबीजंप्रतिभानमिति वामन

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

सूत्रम् ॥

प्रतिभानवान् । त्रि० प्रतिभाविशिष्टे ॥ प्रतिभैवप्रतिभानम् । प्रतिभान मस्त्यस्य । मतुप् ॥ तात्कालिक बुद्धिमति ॥

प्रतिभान्वितः । त्रि० प्रगल्भे ॥ प्रति भयाऽन्वितः ॥

प्रतिभामुखः । त्रि० प्रगल्भे ॥

प्रतिभार्गवः । पुं० प्रतिशुक्रे ॥ यद्दिग्ग तः समुदयेद्विचरेद्यत्रगोलके । यद्द्वारमेषुविचरेत्तद्विधः प्रति भार्गवः ॥ एकयामेचतुः शाखे दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । पतितानीय मानायाः पुरः शुक्रोनदुष्यतीति नववध्वागमनेदीपिका ॥

प्रतिभासः । पुं० प्रतीतौ ॥

प्रतिभाहानिः । स्त्री० बुद्धिनाशे ॥

प्रतिभूः । पुं० लग्नके । धनिकाधम र्णयोर्मध्यस्थे । जामन्इ० पारसी बभाषा ॥ सचिविधः एकोदर्शन प्रतिभूः । द्वितीयोदानप्रतिभूः । अपरः प्रत्ययप्रति भूरिति ॥ प्रति० प्रतिनिधिर्भवति । भू० । भुवः संज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥ निर्णेत रि ॥

प्रतिमः । त्रि० उत्तरपदस्थोयंसस दृशे ॥ प्रतिमीयते । माङ् । आत इत्यङ् ॥

प्रतिमा । स्त्री० गजदन्तस्यबन्धे ॥

अनुकृतौ । मूर्तिसदृशमृच्छिलादि निर्मितप्रतिरूपके । प्रतिमाने । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिमीयतेऽनया । माङ्माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥ उपमायाम् ॥

प्रतिमानम् । न० प्रतिच्छायायाम् । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिकृत्यामीयतेऽ नेन । माङ्माने । ल्युट् ॥ गज कुम्भान्तराले ॥ गजदन्तद्वयान्तरे ॥ दन्तयोरुभयोर्मध्यं प्रतिमानमिति स्मृतम् । वाहित्थाषोभागे ॥ प्रति मीयतेऽनेन । मीञ्हिंसायाम् । करणेल्युट् । मीनातिमीनोती त्यात्त्वम् ॥

प्रतिमार्गकः । पुं० पुरविशेषे ॥ उद्र ङ्के ॥

प्रतिमुक्तः । त्रि० आमुक्ते । परिहित कञ्चुकादौ भटे ॥ प्रतिमुच्यतेस्म । मुच्ल० । क्तः ॥

प्रतिमुखः । पुं० नाटकसन्ध्यन्तरे ॥ अभिमुखे ॥ विमुखे ॥

प्रतियत्नः । पुं० गुणाधाने । संस्कारे ॥ लिप्सायाम् ॥ उपग्रहणे ॥ त्रि० यत्नवति ॥ प्रतियत्नम्० प्रति यत्यतेवा । यतीप्रयत्ने० निकारा दौवा । यजयाचेतिनङ् ॥

प्रतियातना । स्त्री० प्रतिकृतौ । प्रति बिम्बे । प्रतिमायाम् ॥ प्रतिया त्यतेऽनया । यतनिकारोपस्कारयोः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

। चु० । ण्यासश्रन्थोयुच् ॥ तुल्यया तनायाम् ॥

प्रतियोग : । पुं० विरोधे ॥ प्रति युज्यते । घञ् ॥ सम्बन्धे ॥

प्रतियोगी । त्रि० विरोधिनि ॥ यथा रागप्रतियोगीविराग : ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥ यथा ॥ प्रतियोगिनं दृष्ट्वाप्रतियोगीनिवर्त्तते ॥ तुल्यशक्तिमति ॥ निरूपिते ॥ यथा । सन्माचप्रतियोगिकम् । विद्यमानवस्तुमात्रनिरूपित मित्यर्थ : ॥

प्रतिरथ : । त्रि० प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरव : । पुं० प्रतिलम्भे ॥

प्रतिरुद्ध : । त्रि प्रत्याहृते ॥

प्रतिरूप : । त्रि० सदृशे ॥ न० । प्रतिमायाम् ॥ प्रतिसदृशंरूपं यस्य ॥

प्रतिरूपकम् । न० प्रतिरूपे ॥ स्वा० क : ॥

प्रतिरोद्धा । त्रि० प्रतिकूलाचरणशीले ॥

प्रतिरोध : । पुं० तिरस्कारे ॥ चौर्ये ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरोधक : । पुं० चौरे । प्रतिबंधके ॥

प्रतिरोधी । पुं० चौरे । प्रतिरोद्धुं शीलमस्य । रुधिर् । सुपीतिणिनि : ॥

प्रतिरोपणम् । न० उत्खायपुनारोपणे ॥

प्रतिलम्भ : । पुं० लाभे । लम्भने ॥

प्रतिलोम : । त्रि० वामे ॥ विलोमे ॥ अच्प्रत्यन्ववेत्यच् ॥

प्रतिलोमज : । त्रि० प्रतिलोमजाते ॥ उत्तमवर्णायामधमवर्णाज्जाते ॥

प्रतिवचनम् । न० उत्तरे । प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवच : । न० प्रत्युत्तरे ॥

प्रतिवन्दी । स्त्री० स्वस्वीकृतदोषसाम्ये ॥

प्रतिवसथ : । पुं० ग्रामे ॥

प्रतिमानुपमा । स्त्री० अलङ्कारवि० ॥

प्रतिवाक्यम् । न० उत्तरे ॥ प्रतिवचनेऽर्थे ॥ ण्यत् ॥

प्रतिवाणि : । स्त्री० प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवात : । पुं० वायुवि० ॥ योगुरुदेशाच्छिष्यदेशमागच्छतिवायु : स प्रतिवातइत्युच्यते ॥

प्रतिवाद : । पुं० प्रत्याख्याने ॥ प्रतिवदनम् । वद० । घञ् ॥ विरोधे ॥

प्रतिवादी । त्रि० विरोधिनि ॥ प्रतिवादोऽस्यास्ति । इनि : ॥ प्रतिपक्षे ॥ यथा । यदाक्वेधिय : पक्ष : कल्पित : पूर्ववादिना । दद्यात् तत्पक्षसंबन्धं प्रतिवादीतदोत्तरम् ॥ इतिबृहस्पति : ॥

प्रतिवाप : । पुं० प्रतिवापे ॥

प्रतिवासर : । पुं० प्रतिदिने ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रतिवासी । त्रि० आसन्नगृहिणि । प्रतिवेशवासिनि । परौसी० इ० भा० ॥ प्रतिवसति । वस० । ग्रह्यादिणिनि : ॥

प्रतिविधानम् । न० प्रतियत्ने ॥

प्रतिविधि : । पुं० प्रतीकारे ॥

प्रतिबिम्बम् । न० प्रतिरूपे । प्रतिमायाम् ॥ तत्तदुपाधिषुबिम्बाकारेचित्तपरिणामे ॥ प्रतिकृतिर्बिम्बस्य । कुगतीतिसमास : ॥

प्रतिविषा । स्त्री० अतिविषायाम् । अतीस० इ० भा० ॥ प्रतीपं विषं यस्या : ॥

प्रतिविष्णुक : । पुं० मुचुकुन्दवृक्षे । मुचुकुन्दपुष्प० इ० प्रसिद्धे

प्रतिविहित : । त्रि० सज्जिते ॥

प्रतिवेश: । पुं० प्रतिवासिगृहे ॥ प्रतिवासिनि ॥ प्रतिविशेर्घञ् ॥

प्रतिवेशवासी । त्रि० प्रतिवासिनि ॥

प्रतिवेशी । त्रि० प्रतिवासिनि ॥

प्रतिशब्द: । पुं० प्रतिध्वाने । मुख्यसदृशध्वन्यक्षरे ॥

प्रतिशरणम् । न० प्रतिगृहे ॥

प्रतिशासनम् । न० आहूयभृत्यादीनां कार्येप्रेरणे ॥ प्रतिपूर्वात्०शासुअनुशिष्टावित्यस्माल्ल्युट् ॥

प्रतिशिष्ट : । त्रि० प्रहिते । प्रेरिते ॥ प्रत्याख्याते ॥

प्रतिशीर्षकम् । न० निष्क्रये ॥

प्रतिशुक्र : । पुं० प्रतिभार्गवे ॥

प्रतिश्या । स्त्री० पीनसे ॥ प्रतिश्यायते नयाश्यैङ्गतौ । आतश्चोपसर्गइत्यङ्० । टाप् ॥

प्रतिश्याय : । पुं० पीनसे । नासास्रावरोगे ॥ प्रतिक्षणंश्यायते । श्यैङ् । श्याद्व्यधेतिण : ॥

प्रतिश्रय : । पुं० सभायाम् ॥ आशये । आश्रये ॥ निवासे ॥ यज्ञगृहे ॥ प्रतिश्रयणम् अत्रवा । श्रिञ्० । एरच्० घोवा ॥

प्रतिश्रव : । पुं० अङ्गीकारे । अभ्युपगमे ॥ प्रतिपूर्वाच्छृणोते : ऋदोरप् ॥

प्रतिश्रवणम् । न० आज्ञाङ्गीकरणे ॥

प्रतिश्रुत् । स्त्री० प्रतिध्वाने ॥ श्रुश्रवणे । सम्पदादित्वात्क्विप् प्रतिप्रथमशब्दं लक्षी कृत्यश्रूयते० इ० प्रतिश्रुत् ॥

प्रतिश्रुत: । त्रि० स्वीकृते । अङ्गीकृते ॥ प्रतिश्रूयतेस्म । श्रु० । क्त : ॥

प्रतिषिद्ध : । त्रि० निषिद्धे । प्रतिषेधविषये ॥ अप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतियथा ॥

प्रतिषेद्धा । त्रि० निषेधके । माशब्दिके । प्रतिषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेध : । पुं० निषेधे ॥ यथा । प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेप्रधानता । पर्युदास : सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

नञ् ॥ इ० ॥ पर्य्युदास : सदृश ग्राही प्रतिषेधो निवर्त्तकः । इतिच ॥

प्रतिषेधक : । त्रि० निषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेध्य : । त्रि० प्रतिषेधं कर्त्तुं योग्ये ॥

प्रतिष्कश : । त्रि० सहाये ॥ वार्त्ताहरे ॥ पुरोगे ॥ कशगतिशासनयो : । प्रतिपूर्वोऽस्मात्पचाद्यच् । प्रतिष्कशश्चकशेरितिसुट्षत्वञ्चनिपात्यते ॥

प्रतिष्कष : । पुं० चर्म्मरज्जौ ॥

प्रतिष्टम्भ : । पुं० प्रतिघाते । प्रतिबन्धे । रोधे । प्रतिष्टम्भनम् । ष्टम्भुरोधे । घञ् ॥

प्रतिष्ठ : । पुं० सुपार्श्वनामकहरिवर्षाईत् पितरि ॥ त्रि० प्रतिष्ठायुक्ते ॥

प्रतिष्ठा । स्त्री० गौरवे ॥ गौरवरूपाप्रतिष्ठाचपुण्यस्यपत्नी । यथा । पुण्यपत्नी प्रतिष्टासापूजिता पुण्यदासदा । ययाविनाजगत्सर्वंजीवन्मृतसंमुने० तिभागवतम् ॥ ††) क्षितौ ॥ स्थाने ॥ स्थितौ ॥ आत्मयापनायस्थाने । आस्पदे । आश्रये ॥ अनिकेताश्चनाहारायेचसायंगृहागता : । तेषांगृहस्थ : सर्वेषांप्रतिष्ठायोनिरेवचेतिविष्णुपुराणम् । योनिरन्नादिदानेनजीवनहेतु : ॥ यागनिष्पत्तौ ॥ योगसिद्धौ ॥ संस्कारविशेषे ॥ तत्र० यथाशक्तिस्नपना-

दिपूर्वक प्रतिमाहृदयेतन्मूलमन्त्रविन्यासेनदेवतायाविशेषसन्निधि : प्रतिष्ठेत्युच्यतेतम् । यथोक्तं भविष्यपुराणे । स्नपनादियथाशक्तिकृत्वातन्मूलमन्त्रकम् ॥ विन्यसेद्धृदयाम्भोजेप्रतिमासुकृताभवेदिति ॥ महाऋषिलपञ्चरात्रे । प्रतिष्ठाशब्दसंसिद्धि : प्रतिपूर्वाच्चतिष्ठते : । वर्त्तमानार्थत्वान्निपातानांसंस्कारादौप्रते : स्थिति : ॥ अर्थस्तदयमेतस्यगीयते शाब्दिकैर्जनै : । विशेषसन्निधिर्यातु क्रियतेव्यापकस्यतु ॥ सन्मूर्त्तौभावमात्रस्यै : प्रतिष्ठासाभिधीयते ॥ इति ॥ अकल्पिते ॥ प्रतितिष्ठत्यनेतिकल्पितरूपरहितमकल्पितमुच्यते ॥ स्थानादप्रच्युतौ । प्रतिपूर्वात्तिष्ठतेरातश्चोपसर्गेकृत्यङ् । उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् ॥ चतुरश्चरपद्ये ॥ यथा । भास्वत्कन्या० सैकाधन्या० यस्या : कूले० क्षणोऽखिलत् ॥

प्रतिष्ठानम् । न० नगरवि० । चक्रवर्त्तिन : पुरूरवसोराजधान्याम् । ब्रह्मावर्त्त० इ० विठूर० इ० च यस्य प्रसिद्धि : ॥

प्रतिष्ठापित : । त्रि० विनिवेशिते ॥

प्रतिष्ठित : । त्रि० तात्पर्येणस्थिते । संस्थिते ॥ निष्पन्नयागे ॥ संस्कृते ॥ प्रतिपूर्व :ष्ठा० । गत्यर्थेति-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by eGangotri

क्त : । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् । उपसर्गात् सुनोतीतिषत्त्वम् ।। प्रतिष्ठांगते । गौरवान्विते ॥ इतच् ॥ प्रतिष्ठितानांचाकीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥

प्रतिष्ठितप्रज्ञ : । चि० परमार्थनिष्ठे ॥ यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्यशुभाशुभम् ॥ नाभिनन्दतिनद्वेष्टितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ यदासंहरतेचायंकूर्मोङ्गानीवसर्वशः । इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥

प्रतिसंहृज्यमान : । चि० अविभागमापद्यमाने ॥

प्रतिसंक्रम : । पुं० महाप्रलये ॥

प्रतिसञ्चरः । पुं० महाप्रलये ॥ सर्वेषामेवभूतानांचिविधः प्रतिसञ्चरः । नैमित्तिक : प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोमतः ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तेषांकल्यान्ते प्रतिसञ्चरः । आत्यन्तिकश्चमोक्षाख्य :प्राकृतोद्विपरार्द्धिकः ॥

प्रतिसन्धानम् । न० अनुसन्धाने ॥ प्रतिसन्धीयते । डुधाञ्० । ल्युट् ॥

प्रतिसर : । पुं० मन्त्रभेदे ॥ माल्ये । सजि ॥ कङ्कणे ॥ व्रणशुद्धौ ॥ चमूपृष्ठे ॥ प्रातःकाले ॥ पुं० न० मण्डने ॥ आरच्चे ॥ करसूत्रे । कँगणा० इ० भा० ॥ चि० नियोज्ये ॥ प्रतिसरति सृ० पचाद्यच् ॥

प्रतिसरा । स्त्री० कङ्कणिकायाम् ॥

प्रतिसर्ग : । पुं० पुराणलक्षणविभेदे । अनुसर्गे । ब्रह्मणः सृष्ट्यनन्तरंरुद्रादीनांसृष्टौ ॥ रुद्रोविराड्मनुर्दक्षोमरीच्याद्यास्तुमानसाः । यंयंसर्गंपृथक्चक्रुः प्रतिसर्गः ससम्मृतः ॥ प्रतिसर्ज्जनम्० प्रतिसृज्यतेवा । सृजेर्घञ् ॥ प्रलये ॥

प्रतिसव्य : । चि० प्रतिकूले ॥

प्रतिसाम्बन्धिकः । पुं० मागधे । स्तुतिपाठके ॥

प्रतिसारणम् । न० दन्तादीनामङ्गुल्याघर्षणे ॥ दन्तजिह्वामुखानांयच्चूर्णकल्कावलेहकैः शनैर्घर्षणमङ्गुल्या तदुक्तंप्रतिसारणम् ॥

प्रतिसीरा । स्त्री० जवनिकायाम् । व्यवधानपट्याम् । कनात० चिक्० इ० भा० ॥ प्रतिसिनोति । प्रतिसीयतेवा । षिञ्बन्धने । ग्रुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन् ॥

प्रतिसूर्य : । पुं० कुकलासे ॥ द्वितीयसूर्ये ॥

प्रतिसूर्यक : । पुं० कुकलासे ॥ उपसूर्यकमण्डले ॥ द्वितीयेर्के ॥ अस्यलक्षणं यथा । प्रतिसूर्यकः प्रशस्तो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दिवसकृदतुवर्णसप्रभ : स्निग्ध : ॥ वैदूर्यनिभ : स्वच्छ : शुक्लश्चन्द्रमसो भिन्न : ॥ पीतोव्याधिंजनयति अशोकरूपश्चशस्त्रकोपाय । प्रतिसूर्यांशांमालादस्युभयातङ्कनृपहर्ची ॥ दिवसकृत : प्रतिसूर्योजलदकृदुदग्दक्षिणेस्थितोऽनिलकृत् । उभयस्थ : सलिलभयं नृपमुपरिनिहन्य धोजनहा ॥ इति ॥

प्रतिसृष्ट : । त्रि० प्रत्याख्याते ॥ प्रेषिते ॥ दत्ते ॥ प्रहिते ॥

प्रतिसोमा । स्त्री० महिषवल्ल्याम् ॥

प्रतिस्पर्द्धा । स्त्री० स्पर्धायाम् ॥

प्रतिस्पर्द्धी । त्रि० स्पर्द्धाविशेषे ॥ प्रतिगर्जिते ॥

प्रतिहत : । त्रि० द्विष्टे प्रतिस्खलिते ॥ रुद्धे ॥ बद्धे ॥ प्रतिबद्धे ॥ प्रतिहन्यतेस्म । क्त : ॥

प्रतिहति : । पुं० विनाशे ॥ प्रतिघाते ॥

प्रतिहन्ता । त्रि० विनाशके ॥ प्रतिहन्ति । हन० । बहुलमन्यत्रापीति तृन् ॥

प्रतिहरणम् । न० इतस्ततोनयने ॥

प्रतिहर्ता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रतिहरति । हृञ्० । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥ त्रि० वारयितरि ॥ प्रतिहर्त्तात्वमापदाम् ॥

प्रतिहार : । पुं० द्वारि । द्वारे ॥ द्वास्थे । द्वारपाले ॥ प्रतिहियतेऽनेनाचवा । हृञ्० । घञ्० । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥ प्रतिहरणम् । भावेघञ् । प्रतिहारोजनवारणमस्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ सामभक्त्यन्तरे ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसान्नश्च तुर्यभक्तौ ॥

प्रतिहारक : । पुं० मायाकारे ॥ इन्द्रजालादिकारके ॥

प्रतिहास : । पुं० करवीरे ॥ प्रतीपो हासोऽस्य ॥ हासकंप्रतिहास्ये ॥

प्रतीक : । पुं० अङ्गे । अवयवे ॥ त्रि० प्रतिकूले । प्रतीपे । विलोमे । प्रतिगताईर्लक्ष्मीर्यंयेनवा । नयृतश्चेतिकप् ॥ प्रत्येति० प्रतीयतेवा । इण्-गतौ । अलीकादयश्चेतिसाधुर्वा ॥

प्रतीकार : । पुं० कृतापकारस्यप्रत्यपकारे । वैरशुद्धौ ॥ स्वप्राणादित्राणाय व्यापारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञ्० । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥ उपाये ॥ चिकित्सायाम् ॥

प्रतीकाश : । पुं० उपमायायाम् । उत्तरपदस्थित्वात्सदृशवचने ॥ प्रतिकाशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् । इक : काशइत्युपसर्गस्यदीर्घ : ॥

प्रतीक्षणम् । न० प्रतीक्षायाम् ॥ ईक्ष० । ल्युट् ॥

प्रतीक्षा । स्त्री० प्रतीक्षणे । निर्ज्ञात प्राप्तीष्टार्थप्रतीक्षणे ॥ ईक्षणम् । ईक्ष

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दर्शनाङ्कनयो : । गुरोश्चेत्यु : । टाप् ॥

प्रतीक्ष्य : । त्रि० पूज्ये ॥ प्रतिप्राल्ये ॥ प्रतीक्षणीये ॥ प्रतीक्ष्यते । ईक्ष० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रतिघात : । पुं० प्रतिघाते ॥

प्रतीची । स्त्री० पश्चिमदिशि ॥ प्रतिपश्चाद्दिनान्तेअञ्चतिसूर्यम् । अञ्चु गतिपूजनयो : । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेतिङीप् ॥

प्रतीचीन : । त्रि० प्राग्भवे ॥ प्रत्यक् ॥ विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामितिख : ॥

प्रतीच्छक : । त्रि० ग्राहके ॥

प्रतीच्छित : । त्रि० इष्टे ॥ गृहीते ॥

प्रतीच्य : । त्रि० प्रतीचिभवे ॥ द्युप्रागितिशैषिकोयत् ॥

प्रतीत : । त्रि० सादरे ॥ ज्ञाते ॥ हृष्टे ॥ प्रख्याते ॥ प्राज्ञे ॥ प्रस्थिते ॥ प्रत्येकमगात्०प्रतीयतेस्मेतिवा । इण्० । गत्यर्थत्वात्० कर्तरि० कर्मणिवाक्त : ॥

प्रतीति : । स्त्री० प्रत्यये ॥ ज्ञाने ॥ सिद्धौ । भाने ॥

प्रतीप : । पुं० चन्द्रवंशीयर्क्षराजपुत्रे । शान्तनुराजपितरि ॥ त्रि० प्रतिकूले । पराङ्मुखे ॥ न० वामे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रतीपमुपमानस्यउपमेयत्वकल्पनम् । त्वल्लोचनसमंपद्मं त्वद्वक्त्रसदृशोविधु : ॥ प्रसिद्धोपमानोपमेय प्रातिलोम्यात् प्रतीपम् ॥ यथावा । यत्त्वन्नेत्रसमानकान्तिसलिलेमग्नन्तदिन्दीवरंमेघैरन्तरित : प्रियेतवमुखच्छायानुकारीशशी । येपित्त्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसागतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपिमेदैवेननक्षम्यते ॥ अन्योपमेयलाभेनवर्ण्यस्यानादरश्चतत् । अलङ्गर्वेणतेवक्त्रकान्त्याचन्द्रोपितादृश : ॥ अत्युत्कृष्टगुणतयावर्ण्यमानस्य० अन्यत्रस्वसादृश्यमसहमानस्यउपमेयंकिञ्चित्प्रदर्श्यतावतावर्ण्यस्य तिरस्कारोद्वितीयं प्रतीपं । पूर्वस्मादपिविच्छित्तिविशेषशालि । यथा । गर्वमसम्भाव्यमिमंलोचनयुगलेनकिंवहसिभद्रे ॥ सन्तीदृशानिदिशिदिशिसरस्सु ननुनीलनलिनानि ॥ वर्ण्योपमेयलाभेनतयान्यस्याप्यनादर : । क:क्रौर्यदर्पस्तेमृत्योत्त्वत्तुल्या : सन्तिहिस्त्रिय: ॥ अत्युत्कृष्टगुणतयाक्वचिदप्युपमानभाव मसहमानस्या वर्ण्यस्य वर्ण्यमुपमेयंपरिकल्प्यतावतातस्यापितिरस्कार : पूर्वप्रतीपवैपरीत्येनतृतीयंप्रतीपम् ॥ यथावा । अहमेवगुरु : सुदारुणानामितिहालाहलमास्मतातदृप्य : । ननुसन्तिभवादृशानिभूयोभुवनेस्मिन्वचनानि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दुर्जनानाम् ॥ वर्ण्येनान्यस्योपमाया अनिष्पत्तिवचश्चतत् ॥ मुधाऽपवादो मुग्धाक्षित्वन्मुखाभं किलाम्बुजम् ॥ अवर्ण्येवर्ण्योयमित्यनिष्पत्तिवचनंपूर्वेभ्यउत्कर्षशालिचतुर्थंप्रतीपं । उदाहरणेमुधापवादत्त्वोक्त्याउपमित्यनिष्पत्तिरुद्घाटिता । यथावा । आकर्णयसरोजाक्षिवचनीयमिदंभुवि । शशांकस्तववक्त्रेणपामरैरुपमीयते ॥ प्रतीपमुपमानस्यकैमर्थ्यमपिमन्वते । दृष्टञ्चेद्वदनंतस्याः किंपद्मेनकिमिन्दुना ॥ उपमेयस्यैवोपमानप्रातिलोम्यात् पञ्चमंप्रतीपम् । यथावा । तदोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौवृथेचित्तेकुरुतेयदायदा । तनोतिभानोः परिवेशकैतवातवात्तदाविधिः कुण्डलनांविधोरपि । केचिदनन्वयोपमेयोपमाप्रतीपानामुपमाविशेषत्वेनतदन्तर्भावंमन्यन्ते । अन्येतुपञ्चमंप्रतीपप्रकारमुपमानाक्षेपरूपत्वात्आक्षेपालङ्कारमाहुः ॥ प्रतिकूलाआपोस्मिन् । ऋक्पूरवितिअप्रत्ययः । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्यइतीत्वम् ॥

प्रतीपगः । त्रि० यतआगतस्तत्रैवगते ॥ प्रतिकूलगामिनि ॥

प्रतीपदर्शिनी । स्त्री० स्त्रीमात्रे । प्रतीपंद्रष्टुंशीलमस्याः अपाङ्गनिरीक्षणात् । सुप्यजातावितिणिनिः ॥

प्रतीमानम् । न० प्रस्थद्रोणादिमानविशेषे ॥

प्रतीयमानः । ज्ञायमाने । प्रमाणस्यविषये ॥

प्रतीरम् । न० तटे । तीरे । तीरयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ । पचाद्यच् । प्रान्योपसर्गनिवृत्तये ॥

प्रतीवापः । पुं० दुग्धादौदध्यादिभावार्थंतक्रादिप्रक्षेपे ॥ निक्षेपे ॥ स्वर्णादेर्द्रुतस्यद्रव्यान्तरेणावचूर्णनइतिस्वामी ॥ पानीयौषधविशेषे ॥

प्रतीवेशः । पुं० प्रतिवेशे ॥ उपसर्गस्यघञोतिदीर्घः ॥

प्रतीसरः । पुं० कङ्कणे ॥

प्रतीहारः । पुं० द्वारि ॥ द्वाः स्थे ॥ प्रतीहारोजनवारणमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ अस्यलक्षणं यथा । इङ्गिताकारतत्त्वज्ञोबलवान्प्रियदर्शनः । अप्रमादीसदादक्षः प्रतीहारः सउच्यते ॥ अपिच । प्रांशुः सुरूपोदक्षश्चप्रियवादीनचोद्धतः । चित्तग्राहश्चसर्वेषांप्रतीहारोविधीयते ॥ इति ॥ बुद्धौ ॥ सन्धिविशेषे मयास्योपकृतंपूर्वमयञ्चोपकरिष्यति । इतियः क्रियतेसन्धिः प्रतीहारः सउच्यते ॥ प्रतिहरणम् ० प्रतिह्रियतेनेनात्रवा । हृञ् । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

प्रतीहारी । त्रि० द्वारिणि ॥ द्वारार्थं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कप्रतीहारशब्दादस्त्यर्थेइनि : ॥
प्रतीहारी । स्त्री० द्वा:स्थितायाम् । द्वारपालकर्मकर्त्र्याम् ॥ गौ० ङीष्
प्रतीहास : । पुं० करवीरे । शतप्राशे । हयमारके ॥
प्रतुद : । पुं० हारीतादिपक्षिगणे ॥ यथा । हारीतोधवल : पाण्डुश्चित्रपत्रोबृहच्छुक : । पारावत : खञ्जरीट : पिकाद्या:प्रतुदा : स्मृता : ॥ अत्रमुख्यपाठस्त्वयम् । कालकण्ठकहारीतकपोतशतपत्रिका : । सारिकाखञ्जरीटश्चपिकाद्या : प्रतुदा : स्मृता : ॥ इति । भावप्रकाशीयव्याख्यानुरोधात् ॥ प्रतुदा मधुरापित्तकफघ्नास्तुवराहिमा : । लघवोबद्धवर्चस्का : किञ्चिद्वातकरा : स्मृता : ॥ अपिच । लावाद्याविष्किरोवर्ग : प्रतुदाजाङ्गला : मृगा : । लघव : शीतमधुरा : कषायाश्चहितानृणाम् ॥ इति ॥
प्रतोद : । पुं० प्राजने । लोहप्रोतायेवृषभादिप्रेरणदण्डे ॥
प्रतोरणम् । न० बहिर्द्वारे ॥
प्रतोली । स्त्री० ग्राममध्यमार्गे । रथ्यायाम् । विशिखायाम् ॥ प्रतोलयति । तुलउन्माने । चु० । अच् । गौ० ङीष् ॥
प्रत्त : । त्रि० दत्ते ॥ प्रदीयतेस्म ॥ डुदाञ्दाने । क्त : । अचउपसर्गा

त्तइतितादेश : ॥
प्रत्न : । त्रि० पुरातने ॥ नञ्चपुराणे प्रादितिचेनसमुच्चितस्तप्रत्यय: ॥
प्रत्यक्चेतन : । पुं० त्वम्पदलक्ष्ये ॥
प्रत्यक्त्वम् । न० सर्वान्तरत्वे ॥
प्रत्यक्पर्णी । अपामार्गे ॥ द्रवन्त्याम् ॥ प्रत्यञ्चिपर्ण्यन्यस्या : सा : पाकक र्णेतिङीष् ॥
प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ प्रत्यञ्चिपुष्पाख्यस्या : पाकक र्णेतिङीष् ॥
प्रत्यक्श्रेणी । स्त्री० द्रन्त्याम् ॥ मूषिकपर्ण्याम् । सुतश्रेण्याम् ॥ प्रतीचीश्रेणीयस्या : । समासान्तस्यानित्यत्वान्नकप् ॥
प्रत्यक्षम् । अ० प्रत्यक्षे ॥ अक्षिअक्षिप्रतीतिवीप्सायाम् यथार्थत्वेनसमास : । अक्ष्णोराभिमुख्यमित्यर्थे०लक्षणेनाभिप्रतीतिवाव्ययीभाव : प्रतिपरसमनुभ्योक्षण्इतिटच् ॥
प्रत्यक्षम् । त्रि० प्रमाणविशेषे । श्रुतौ ॥ प्रामाण्यंप्रत्यनपेक्षत्वात् ॥ इन्द्रियग्राह्ये । ऐन्द्रियके ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यार्थाकाराश्रया० इन्द्रियाश्रितवृत्ति : प्रत्यक्षंप्रमाणम् ॥ प्रत्यक्षज्ञानकरणंप्रत्यक्षम् । इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यंज्ञानंप्रत्यक्षम् ॥ तद्द्विविधम् । निर्विकल्पकं०सविकल्पकञ्चेति । तत्रनिष्प्रकारकंज्ञानंनिर्विकल्पकम् । सप्रकारकंज्ञा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

नं० सविकल्पकम् । यथा० डित्थो यम्० ब्राह्मणोयं०श्यामोयमिति । प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः षड्विधः । संयोग : संयुक्तसमवायः संयुक्तसमवेतसमवाय : समवेत समवाय : विशेषणविशेष्यभावश्चेति । तत्रचक्षुषाघटप्रत्यक्षजनने० संयोगसन्निकर्ष : (॥ + १ + ॥) घटरूपप्रत्यक्षे० संयुक्तसमवाय : चक्षुषं युक्तेघटे रूपस्यसमवायात्२रूपत्वसामान्यप्रत्यक्षेसंयुक्तसमवेतसमवायःचक्षुःसंयुक्तेघटेरूपंसमवेतम्तत्रचरूपत्वस्यसमवायात् ॥ ३ ॥ श्रोत्रेण शब्दसाक्षात्कारे०समवाय : सन्निकर्ष : कर्णविवरवर्त्याकाशस्यश्रोत्रत्वात्०शब्दस्याकाशगुणत्वात्०गुणगुणिनोश्चसमवायात् ॥ ४ ॥ शब्दत्वसाक्षात्कारे० समवेतसमवाय : सन्निकर्ष : श्रोत्रसमवेतेशब्दे०शब्दत्वस्यसमवायात् ॥ ५ ॥ अभावप्रत्यक्षे विशेषणविशेष्यभाव : सन्निकर्ष : घटाभाववद्भूतलमित्यत्र०चक्षुषं-युक्तेभूतले०घटाभावस्यविशेषणत्वात् ॥ ६ ॥ एवंसन्निकर्षषट्कजन्यं ज्ञानंप्रत्यक्षम्। तत्करणमिन्द्रियम्। तस्मात्०इन्द्रियंप्रत्यक्षप्रमाणमितिसिद्धम् ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नंज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यवसायात्मकंप्रत्यक्षम् ॥ प्रतिगतोऽक्ष

म् । अत्यादयइतिसमास : ॥ अनुभवविशेषे ॥ तत्षड्विधम् । घ्राणजम् १ रासनम् २ श्रावणम् ३ चाक्षुषम् ४ स्पार्शनम् ५ मानसम् ६ निर्विकल्पकसविकल्पकभेदेनप्रत्येकंद्विविधम् । निर्विकल्पकन्तुअतीन्द्रियम्। सविकल्पकंमनोग्राह्यम् । षड्विधप्रत्यक्षे०आश्रयस्यमहत्वंकारणम् । इन्द्रियंकारणम् । विषयेणसह०इन्द्रियसन्निकर्षोस्वव्यापार : । यथा । घ्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षंषड्विधंमतम् । घ्राणस्यगोचरोगन्धोगन्धत्वादिरपिस्मृत : ॥ तथारसोरसज्ञायास्तथाशब्दोपिचश्रुते : । उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्वन्निपृथक्त्वसङ्ख्ये । विभागसंयोगपरापरत्वस्नेहद्रवत्वंपरिमाणयुक्तम् । क्रियांजातियोग्यवृत्तिंसमवायञ्चतादृशम् । गृह्णातिचक्षु : सम्बन्धादालोकोद्भूतरूपयो : ॥ उद्भूतस्पर्शवद्द्रव्यंगोचर : सोपिचत्वच : । रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यंरूपमत्रापिकारणम् ॥ द्रव्याध्यक्षेत्वचोयोगोमनसाज्ञानकारणम् । मनोग्राह्यंसुखंदु : ख मिच्छाद्वेषोमति : कृति : ॥ ज्ञानंयन्निर्विकल्पाख्यं तदतीन्द्रियमिष्यते । महत्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियंकरणंमतम् ॥ विषयेन्द्रियसम्बन्धोव्यापार : सोपिषड्विध:

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ इतिभाषापरिच्छेद : ॥

प्रत्यक्षत्वम् । न० अविलम्बितप्रतीतिकत्वे ॥

प्रत्यक्षदर्शन : । त्रि० साक्षिणि ॥ प्रत्यक्षंदर्शनम् । यस्यस : ॥

प्रत्यक्षदर्शी । त्रि० साक्षिणि ॥

प्रत्यक्षदेव : । पुं० ब्राह्मणे ॥

प्रत्यक्षवादी । पुं० बौद्धे ॥

प्रत्यक्षी । त्रि० व्यक्तदृष्टार्थे ॥

प्रत्यगात्मा । पुं० अहंशब्दप्रत्ययालम्बने० आत्मनि ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्य . सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतिइतिप्रत्यक् । सचासावात्माच ॥

प्रत्यगाशापति : । पुं० वरुणे ॥

प्रत्यग्धृत : । त्रि० अन्तर्मुखीकृते ॥

प्रत्यग्र : । अभिनवे । नूतने ॥ शोधिते ॥ प्रतिनवमग्रमस्य ॥

प्रत्यग्रथ : । पुं० अहिच्छत्रदेषे ॥

प्रत्यङ्गम् । न० कर्णाद्यवयवे ॥ यथा । प्रत्यङ्गंकर्णनासाक्षिलिङ्गाङ्गानिकरादिकम् । इति ॥

प्रत्यङ्गिरा । स्त्री० देवीविशेषे ॥

प्रत्यक् । अ० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्रतीच्यांदिशि०प्रतीच्यादिश: प्रतीचीदिग्वा । दिक्शब्देभ्य : सप्तमीपञ्चमीत्यादिनाऽस्ताति : । अञ्चेर्लुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥ ॥ एवंदेशेकालेच ॥

प्रत्यक् । त्रि० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्राग्भवे ॥ सर्वान्तरेदृश्यादन्यस्मिन् कीदृक्तत्प्रत्यगितिचेत्०तादृगीदृगितिद्वयम् । यत्रनप्रसरेत्येतत्प्रत्यगित्यवधार्यताम् ॥ निर्विशेषापरोक्षे ॥ जड़ानृताहङ्कारादिभ्य : सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतीति तथा । क्विन् ॥

प्रत्यञ्चित : । त्रि० पूजिते ॥

प्रत्यनन्तर : । त्रि० प्रत्यासन्ने ॥

प्रत्यनीक : । पुं० अरौ । शत्रौ । विरोधिनि ॥ परपक्षसैन्ये ॥ न० अलङ्कारवि० ॥ यथा । प्रतिपक्षमशक्तेनप्रतिकर्त्तुंतिरस्क्रिया । यातदीयस्यतत्स्तुत्यैप्रत्यनीकंतदुच्यते ॥ न्यक्कृतिपरमपिविपक्षं साक्षान्निरसितुमशक्तेनकेनापियत्तमेवप्रतिपक्षमुत्कर्षयितुंतदाश्रितस्य तिरस्करणम् तदनीकप्रतिनिधितुल्यत्वात्०प्रत्यनीकमभिधीयते । यथानीकेऽभियोज्ये तत्प्रतिनिधिभूतमपरंगूढतयाकेनचिदभियुज्यते०तथेहप्रतियोगिनिविजेयेतदीयोन्यो विजीयतइत्यर्थ : । उदाहरणम् । त्वंविनिर्जितमनोभवरूप : साचसुन्दरभवत्यनुरक्ता । पञ्चभिर्युगपदेवशरैस्तांतापयत्यनुशयादिवकाम : ॥ यथा । यस्यकिञ्चिदपकर्त्तुमक्षम : कायनिग्रहगृहीतविग्रह : । कान्तवक्त्रसदृशाकृ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तिक्ततोराहुरिन्दुमधुनाप्रिवाधते ॥ द्वन्द्वोरमतदीयतासम्बन्धिमुखसम्बन्धात् ॥

प्रत्यन्तः । पुं० म्लेच्छदेशे ॥ प्रतिगतोऽन्तम् । अव्ययः क्रान्ताद्यर्थे० द्वि० स० ॥ नि० सन्निकृष्टे ॥

प्रत्यन्तपर्वतः । पुं० पादे । प्रधानाऽद्रिसमीपस्थक्षुद्राद्रौ ॥ प्रत्यन्ते० महाद्रेः समीपे० यः क्षुद्रः पर्वतः ॥

प्रत्यभिज्ञा । स्त्री० सुखमहमस्वापमित्याद्यभिज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञायते । प्रत्यभिपूर्वाज्ज्ञायते रातश्चोपसर्गद्वयङ् । टाप् ॥

प्रत्यभिज्ञानम् । न० इन्द्रियजेज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञानंनामपूर्वमनुभूतस्य कालान्तरेप्रमाणेनतत्वोल्लेख्यपूर्वकंज्ञानम् । तथाहि । आत्माहियोहंबाल्ये पितरावन्वभूवंसएवेदानींस्थाविरेनमृननुभवामीति । योहंसुप्तःस्वप्नमद्राक्षंसएवेदानींजागर्मीत्यवाक्याद्यवस्यासुच० प्रत्यभिज्ञा यते । प्रतिपूर्वाज्ज्ञानातेर्ल्युट् ॥

प्रत्यभियोगः । पुं० प्रत्यपराधे ॥

प्रत्यभिवादः । पुं० अभिवाद्यस्यगुरोराशीर्वचने ॥ अभिवादयितेआशीर्वादः प्रत्यभिवादइतिव्याख्यानात् ॥ अनोक्तंपतञ्जलिना । अविद्वांसः प्रत्यभिवादेनाम्नोयेनमुतिंविदुः ।

कामन्तेषुतुविप्रोष्यस्त्रीप्विवायमहंवदेत् । स्त्रीवन्माभूमेत्यध्येयंव्याकरणमिति ॥ स्त्रीप्विवेति । प्रत्यभिवादेहिगुरुणाश्रुतः कार्यः । श्रुतंकर्तुंनजानातिस्त्रीवद्वक्तव्यः अयमहमिति । नत्वभिवाद्येदेवदत्तोहमित्यादिनासंस्कृतप्रयोगेणेतिकौयटः ॥

प्रत्यभिवादनम् । न० प्रत्यभिवादे ॥

प्रत्ययः । पुं० अधीने ॥ शपथे ॥ ज्ञाने ॥ विश्वासे ॥ उदयतिचपरिस्मिन्प्रत्ययेशास्त्रयोनौ० गतवतिविषयञ्चप्राक्कृतेपिप्रपञ्चे । सपदिपदमुदीतंकेवलंप्रत्ययोयत् तदियदितिमिमीतेकोद्ददापण्डितोपि ॥ निश्चये ॥ हेतौ ॥ कार्यंप्रत्ययते० जनकत्वेनगच्छति० इतिव्युत्पत्त्याप्रत्ययशब्दःकारणवचनइत्याहुः ॥ प्रतीयतेज्ञात्कार्यमितिव्युत्पत्तेश्च ॥ रम्भे ॥ शब्दे ॥ प्रथितत्वे ॥ तृतीयाध्यायमारभ्यपञ्चमाध्यायपर्यन्तंप्रकृतेः परतोविहितेषुसन्नादिकवन्तेषु ॥ प्रकृतिपरएवप्रत्ययः प्रयोक्तव्यः । प्रत्ययपरेवप्रकृतिरितिभाष्यम् ॥ नकेवलाप्रकृतिःप्रयोक्तव्यानापिकेवलः प्रत्ययः इतिच ॥ आचारे ॥ प्रत्ययनम् ०प्रतीयतेऽनेनवा । प्रत्येतीतिवा । इण् गतौ । एरच् पुंसीतिघोवा० पचाद्यच्वा ॥ प्रतिविषयमय-

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तिगच्छतीतिवाविग्रहे । अय० । अच् ॥ प्रत्ययाः सहकारिणइतिचि काण्डशेष : ॥

प्रत्ययकारिणी । स्त्री० मुद्रायाम् । क्षाप्र० मोरक्षाप्र० इ० भा० ॥ अभिज्ञाने ॥ प्रत्ययस्यनिश्चयस्यकारिणी ॥

प्रत्ययित : वि० । आप्ते । विश्वस्ते ॥ प्रत्ययोविश्वास : सञ्जातोऽस्य । तदस्यसञ्जातमितीतच् ॥

प्रत्ययी । वि० विश्वासिनि ॥ प्रत्ययोअस्त्यस्य । इनि : ॥

प्रत्यरि : । पुं० पञ्चमतारायाम् ॥

प्रत्यर्थी । वि० शत्रौ ॥ प्रतिकूलमर्थयितुंशील: । अर्थयाच्ञायाम् । सुपीतिणिनि : ॥ प्रतिवादिनि ॥ अर्थिप्रतिपक्षे ॥ यथा । प्रत्यर्थिनोऽयतोलेख्यंयथावेदितमर्थिना । समासासतदर्थार्हनामजात्यादिचिह्नितम् ॥ अर्थ्यतेऽत्यर्थ : साध्य : सोऽस्यास्तीत्यर्थी०तत्प्रतिपक्ष : प्रत्यर्थी ॥

प्रत्यर्पणम् । न० निर्यातने । न्यासार्पणे ॥

प्रत्यर्पित : । वि० प्रतिदत्ते ॥ प्रत्यवकर्षणम् न० क्षयत्वकरे ॥ निवर्त्तके ॥

प्रत्यवर : । वि० निकृष्टे ॥

प्रत्यवसानम् । न० भक्षणे ॥ भोजने ॥

प्रत्यवसितम् । वि० भक्षिते ॥ प्रत्य

वसीयतेस्म । क्षेत्रकर्मणि । क्त : ॥

प्रत्यवस्कन्द : । पुं० प्रत्यवस्कन्दने

प्रत्यवस्कन्दनम् । न० व्यवहारोत्तरप्रभेदे ॥ यथा । प्रत्यवस्कन्दनंनाम सत्यंगृहीतम्०प्रतिदत्तं प्रतिग्रहलब्धमितिवा । यथाहनारद : । अर्थिनालेखितोयोर्थ : प्रत्यर्थीयदितंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंस्मृतमिति ॥ बृहस्पतिरपि । अर्थिनाभिहितोयोर्थ:प्रत्यर्थीयदितंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंहितदिति ॥

प्रत्यवस्थाता । पुं० शत्रौ ॥

प्रत्यवस्थानम् । न०दूषणाभिधाने ॥

प्रत्यवहार : । पुं० प्रलये ॥ प्रत्यवह्रियन्तेप्राणिनोऽस्मिन् । हृञ्० । अवहाराधारेतिघञ् ॥

प्रत्यवाय : । पुं० अङ्गवैगुण्यनिबन्धनेपापे ॥ प्रत्यवाप्यते । प्रत्यवपूर्वादयतेर्घञ् ॥

प्रत्यवेक्ष्य : । वि० एतावत्कृतमेतावत्कर्त्तव्यमित्यनु सन्धानेनविचारणीये ॥

प्रत्यश्मा । पुं० गैरिके । गिरिमृदि ॥

प्रत्यस्त : । वि० प्रक्षिप्ते ॥

प्रत्यहम् । अ० प्रतिदिने ॥ अह : अह : प्रति० यथार्थेऽव्ययीभावेन पुंसकादन्यतरस्यामितिसमासान्तष्टच् । टिलोप : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रत्याकार : । पुं० खड्गकोषे ॥
प्रत्याख्यात : । पुं० दूरीकृते । निराकृते ॥ प्रत्याख्यायतेस्म । ख्याप्रकथने० चक्षिङादेशोवा । क्त : ॥
प्रत्याख्यानम् । न० निराकरणे । निरसने ॥ ख्या० चक्षिङादेशोवा । ल्युट् ॥
प्रत्याख्येय : । त्रि० प्रणोद्ये । प्रत्याख्यातुंयोग्ये ॥ अचीयत् । ईत् ॥ क्षुधा : शाकंप्रयोगम्बा : प्रत्याख्येयंनवारिच । अयाचिताहृतंग्राह्य मपिदुष्कृतकर्मण : ॥ अन्यत्रकुलटाषण्ढप्रतितेभ्योद्विषल्लयेतिगरुड पुराणे अध्याय : ॥
प्रत्यागत : । त्रि० पुनरागते ॥ सन्निवृत्ते ॥
प्रत्यागम : । पुं० प्रत्यागमने । फिरकीआवना० इ० भा० ॥
प्रत्यागमनम् । न० पुनरागमने । प्रत्यागमे ॥
प्रत्यादित्सु : । त्रि० आच्छिद्यग्रहीतुमिच्छौ ॥
प्रत्यादिष्ट : । पुं० निराकृते । निरस्ते । माआगच्छेत्याद्युक्ते । प्रतिरुद्धे ॥ प्रत्याख्याते ॥ प्रत्यादिश्यतेस्म । दिशअतिसर्जने । क्त : ॥
प्रत्यादेश : । पुं० निराकृतौ । प्रत्याऽऽख्याते ॥ प्रसङ्गनिवारणे ॥ भक्तंप्रतिदेवतायाउपदेशे ॥ प्रत्या

देशनम् । दिश० । घञ् ॥
प्रत्याय : । पुं० विश्वासे ॥
प्रत्यायक : । त्रि० प्रतीतिजनके ॥ यथा । वर्णसमूहरूपतयाशब्दोऽर्थस्यप्रत्यायकइति ॥ यथावाक्यविरादैजित्यत्रक्यविशब्दस्यप्रत्यायकत्वमादेचांप्रत्याय्यत्वम् ॥
प्रत्यायनम् । न० प्रतीतावानयने ॥ बोधजनने ॥
प्रत्यायित : । त्रि० विश्वसनीये ॥ प्रत्ययएवप्रत्याय : तंप्राप्त : ॥
प्रत्यालीढम् । न० धन्विनांयुद्धकाले चरणन्यासभेदे । ऊर्द्धस्थस्यवामपादप्रसारेदक्षिणपादसङ्कोचे ॥ त्रि० श्लिष्टे ॥ प्रत्यालेहनम् । लिह० । नपुंसकेभावेक्त : ॥
प्रत्याशा । स्त्री० अभिलाषे ॥
प्रत्यासत्ति : । पुं० सामीप्ये ॥
प्रत्यासन्न : । त्रि० निकटवर्त्तिनि ॥
प्रत्यासर : । पुं० सैन्यपृष्ठे ॥
प्रत्यासार : । पुं० व्यूहस्यपश्चाद्भागे । व्यूहस्यपश्चाद्व्यूहान्तरे । व्यूहपार्श्वौ ॥ प्रतीपमासारयतिभग्नान् । सृ० । ण्यन्त : । अच् ॥
प्रत्याहत : । त्रि० कुण्ठिते ॥
प्रत्याहरणम् । न० प्रत्याहारे ॥
प्रत्याहार : । पुं० उपादाने । स्वस्वविषयेभ्यइन्द्रियाणांप्रत्याहरणे ॥ स्वस्वविषयासम्प्रयोगेचित्तस्यस्वरू

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पानुकारएवेन्द्रियाणामितिपातञ्ज
ला : । विषयेभ्योनिगृहीतानीन्द्रि-
याणिचित्तरूपाग्वेवभवन्ति । तत
श्चविक्षेपाभावात्चित्तधारणादिकं
निर्वहतीत्यर्थ : ॥ सर्वाणीन्द्रिया
णिस्वस्वविषयेभ्य : प्रत्याहरतीति-
तथा ॥ विषयेष्वात्मतांदृष्ट्वामनस-
श्चित्तमज्जनम् । प्रत्याहार : सवि
क्षेयोभ्यसनीयोमुमुक्षुभि : ॥ प्रत्या
हरणम् । हृञ् । ल्युट् ॥ अक्षरस-
माम्नाये । अक्ष्णे नवहूनांग्रहणे ।
व्याकरणप्रसिद्धेष्वञ्झलादिषु ॥
प्रत्याह्रियन्तेसङ्क्षिप्यन्तेवर्णायत्र ।
करणाधिकरणयोश्चेतिल्युटिप्राप्ते
क्तृत्यल्युटोबहुलमितिवहुलोक्तेर
धिकरणे घञ् ॥ प्रतिकार्यमाक्रिय
न्तेवा ॥

प्रत्याहारयोग : । पुं० श्रोत्रादीनी
न्द्रियाण्यन्ये संयमानिषुञ्जन्तीति
विहिते ॥

प्रत्युक्त : । त्रि० दत्तोत्तरे । प्रतिवा
क्ये ॥

प्रत्युक्ति : । स्त्री० प्रत्युत्तरे ॥

प्रत्युत्क्रम: । पुं० प्रयोगार्थे । कर्मारब्धे
प्रथमप्रयोगे ॥ प्रत्युत्क्रमणम् । घञ् ॥

प्रत्युत्क्रान्ति : । स्त्री० प्रत्युत्क्रमे ॥

प्रत्युत्तरम् । न० प्रतिवचने । उत्तरे ॥
उत्तरंप्रति० उत्तरे ॥ यथा । मनेयं
भूमि:क्रमागतत्वात्० इतिवाक्ये ॥

मनेयंभूमिर्दशवर्षोपभुज्यमानत्वात्
इतिप्रत्युत्तरं ॥

प्रत्युत्थानम् । न० अभ्युत्थाने । गात्रो
त्थानपूर्वकसन्माने । प्रत्युत्थीयते
ऽत्र । ष्ठा० । ल्युट् ॥

प्रत्युत्पन्न : । त्रि० उत्पत्तिविशिष्टे ॥
प्रत्युत्पद्यतेस्म । पद० । क्त : ॥

प्रत्युत्पन्नमति : । त्रि० प्रगल्भे ।
प्रतिभायुक्ते ॥ सूक्ष्मबुद्धियुक्ते । कु
शाग्रीयमतौ ॥ कार्यावसरएवप्रत्यु
त्पन्नामतिर्यस्य स : ॥

प्रत्युद्गत : । त्रि० प्रत्युद्गते ॥ प्रत्यु-
द्गम्यतेस्म । गम्लृ० । क्त : ॥

प्रत्युद्गम : । पुं० आगच्छतोगुर्वादे :
सम्मुखगमने । अभ्युत्थाने ॥ प्रत्यु
द्गमप्रणामाभिवादनं विधीयते
साधुभिर्य : सुमध्यमे । प्राज्ञै : प-
रमे पुरुषायचेतसाशुद्धाशयायैवदे
हमानिने ॥

प्रत्युद्गमनम् । न० प्रत्युद्गमे ॥

प्रत्युद्गमनीयम् । न० धौतांशुकद्वये ॥
त्रि० उपस्थेये । समुपस्थानयोग्ये
पूजनीये ॥

प्रत्युद्घात : । पुं० प्रत्युद्गते ॥

प्रत्युद्यत : । त्रि० निवेदिते ॥

प्रत्युपकार : । पुं० उपकारंप्रतिउप
कारे । प्रतिपियै ॥ प्रतिकर्त्तुम
शक्तस्यजीवितान्मरणंवरम् ॥

प्रत्युपवेशनम् । न० निरोधने ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रत्युप्त : । त्रि० खचिते ॥

प्रत्युष : । न० प्रभाते ॥ प्रत्योषत्यन्धकारम् । उषदाहे । उष : क्विदित्यसि: अन्योपसर्गनिवृत्तयेप्रतीति ॥

प्रत्यूढ : । त्रि० हृते । वहिष्कृते ॥

प्रत्यूष : । पुं० अहर्मुखे । प्रभाते ॥ वसौ ॥ प्रत्यूषति० रुजतिकामुकान् । ऊषरुजायाम् । इगुपधेतिक: ॥

प्रत्यूष : । न० प्रत्यूषे ॥

प्रत्यूह : । पुं० विघ्ने ॥ प्रत्यूहनम् । ऊह० । घञ् ॥

प्रत्येकम् । न० एकमेकम्प्रतीत्यर्थे ॥

प्रत्येना : । त्रि० चौर्यादिशिक्षके ॥ प्रत्येनस : शिक्षका : स्युश्चौर्यादौ तत्तदेनसि ॥

प्रथनम् । न० विस्तारे ॥

प्रथम : । त्रि० आदौ ॥ प्रधाने । मुख्ये ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने विस्तारे वा । प्रथेरमच् । प्रथमचरमेति सर्वनामत्वात्पक्षे० जस : शी । प्रथमे प्रथमा : ॥

प्रथमा । स्त्री० सु० औ० जस् इति त्रिके ॥

प्रथयन् । त्रि० विस्तारयति ॥

प्रथा । स्त्री० ख्यातौ । प्रसिद्धक्रियायाम् ॥ प्रथनम् ॥ प्रथ० । भिदाद्यङ् ॥

प्रथित : । त्रि० विख्याते ॥ प्रथतेस्म । प्रथ० । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्त: इट् ॥

प्रथिति : । स्त्री० ख्यातौ । प्रथते प्रथ० । पदिप्रथिभ्यांनिदितिति: ॥ तितुत्रेष्वग्रहादीनामितीट् ।

प्रथिमा । पुं० पार्थवे । पृथुत्वे ॥ पृथोर्भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वेति इमनिच् । रऋतोरितिरआदेश : । टेरितिटिलोप : ॥

प्रथिष्ठ : । त्रि० अतिशयेनप्रथौ । अतिबृहति ॥

प्रथीयान् । त्रि० पृथुतरे ॥ ईयसुनि० रऋतोहलादेरितिरेफादेश : ॥

प्रद : । त्रि० प्रदातरि । प्रकर्षेणददाति । डुदाञ्० । क : ॥ प्रेदाञ्ज इतिकर्मण्युपपदेविधानान्नक : तस्मादसाधुरेवायम् ॥

प्रदक्षिण: । पुं० न० दक्षिणावर्तेनदेवतामुद्दिश्यभ्रमणे ॥ यथा । एकंदेव्यांरवौसप्त त्रीणिकुर्याद्विनायके । चत्वारिकेशवेकुर्यात् शिवेचार्द्धप्रदक्षिणम् ॥ सर्वदेवतुष्टिदप्रदप्रदक्षिणम् यथा । प्रसार्यदक्षिणंहस्तं स्वयं नम्रशिरा : पुना : । दक्षिणंदर्शयन्पार्श्वं मनसापिचदक्षिण: ॥ सकृत्त्रिर्वावेष्टयेतादेव्याप्रीति : प्रजायते । सचप्रदक्षिणोज्ञेय: सर्वदेवौघतुष्टिद: ॥ अष्टोत्तरशतंयस्तुदेव्या: कुर्यात्प्रदक्षिणंसर्वान्कामान्समासाद्यपश्चान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ मन-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

सापिचयोदद्याद्दिव्यैभक्त्याप्रदक्षि-
णम् । प्रदक्षिणाद्यमगृहेनरकाणि-
नपश्यति ॥ अपिच । दक्षिणाद्वाय
वींगत्वादिशंतस्याश्चशाम्भवीम् ।
ततश्चदक्षिणांगत्वानमस्कारस्त्रिको
णवत् ॥ अर्द्धचन्द्रंमहेशस्यपृष्टतश्चस
मीरितम् । शिवप्रदक्षिणेमन्त्रीअ-
र्द्धचन्द्रक्रमेणतु ॥ सव्यासव्यक्रमेणै-
वसोमसूत्रंनलङ्घयेत् ॥ प्रसार्यदक्षि
णंहस्तंस्वयंनम्रशिरा : पुन : । दर्श
येदक्षिणंपार्श्वंमनसापिचदक्षिण : ॥
त्रिधाचवेष्टयेत्सम्यक्देवताया : प्र
दक्षिणम् ॥ एकहस्तप्रमाणश्चएकंवा
पिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनंविष्णो
र्हन्तिपुण्यंपुराकृतम् ॥ प्रगतोदक्षि
णम् । तिष्ठद्गुप्रभृतीनिचइत्यव्ययी
भाव : ॥

प्रदत्त : । त्रि० प्रकर्षेणदत्ते ॥

प्रदर : । पुं० विदीर्णभूभागे । विदारे
॥ शरे । बाणे ॥ भङ्गे ॥ नारीरुग्-
भेदे । असृग्दरे ॥ तत्तुफलितयोन्या
रक्तादिधातुक्षरणे ॥ अस्यनिदानं
यथा । विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णा
दगर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च । याना
ध्वशोकादतिकर्षणाच्चभाराभिघाता
च्छयनाद्दिवाच ॥ असृग्दरंभवेत्स
र्वंसाङ्गमर्द्दंसवेदनम् ॥ तस्यातिवृ
द्धौदौर्बल्यंश्रमोमूर्च्छामदस्तृषा ।
दाह : प्रलाप : पाण्डुत्वंतन्द्रारोगा
श्चवातजा : ॥ सचतुर्विधउक्तोयथा
। तंश्लेष्मपित्तानिलसन्निपातैश्चतु :
प्रकारंप्रवदन्तिवृद्धाइति ॥ प्रदीर्य
ते० प्रदरणमनेनवा । दृविदाररणे
। ऋदोरप् ॥ गर्त्ते ॥ प्रकृष्टभये ।
त्रि० तद्वति ॥

प्रदर्शनम् । न० संदर्शने ॥ दिङ्मात्र
दर्शने ॥ प्रदृश्यते । दृशिर् । ल्युट्

प्रदर्शित : । त्रि० आलोकिते ॥

प्रदल : । पुं० बाणे ॥

प्रदानम् । न० दाने ॥ प्रदीयमाने ॥
डुदाञ्० । प्रपूर्व : । प्रकृष्टदाने ॥

प्रदानोचित : । त्रि० दानपात्रे ॥

प्रदिग्धम् । न० मांसव्यञ्जनभेदे ॥
यथा । मांसंबहुघृतैर्भृष्टंसिक्त्वाचो-
ष्णाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यै :समा
युक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ तदेवघृत
तक्राढ्यंप्रदिग्धं सत्रिजातकम् ॥
त्रिप्रकर्षेणलिप्ते ॥

प्रदिक् । स्त्री० विदिशि ॥ दिग्भ्य :
प्रगता । शान्ता ॥

प्रदिष्ट : । त्रि० निर्द्दिष्टे । प्रदर्शिते ॥

प्रदीप : । पुं० गृहमणौ । दशेन्धने ।
कज्जलध्वजे । दीपे । दीवा० इ०
भा० ॥ दीवद्वक्षाश्चकर्त्तव्यास्तैजसा
द्यैश्चभैरव । वृक्षेचदीपोदातव्योनतु
भूमौकदाचन ॥ सर्वंसहावसुमती
सहतेनत्विदंद्वयम् । अकार्य्यपाद-
घातञ्चदीपतापंतथैवच ॥ प्रदीप्यते

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ऽनेनवादीपयतिप्रकाशयतिवा । दीपीदीप्तौ । इगुपधत्वात्क : घञ्वा । अज्वा । प्रोन्योपसर्ग निवृत्त्यर्थ : ॥

प्रदीपन : । पुं० स्थावरविषभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा। वर्णतोलोहितोय: स्याद्दीप्तिमान्दहन : प्रभ : । महादाहकर : पूर्वै:कथित : सप्रदीपन : ॥ अपिच । प्रदीपनस्तुदहनोरक्तवर्णोञ्जनाद्रिज : ॥ इ० ॥ त्रि० प्रकाशके ॥ प्रकर्षेणदीपयति । णिजन्ताद्दीपेर्ल्यु : ॥

प्रदीप्त : । त्रि० प्रज्वलिते । दह्यमाने॥

प्रदीप्ता । स्त्री० रवियुक्तदिशि ॥

प्रदूषित : । त्रि० उपहते ॥

प्रदेय : । त्रि० पारितोषिके ॥

प्रदेश : । पुं० देशमात्रे । स्थितौ । आस्थाने । अवकाशे ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते ॥ भित्तौ ॥ एकदेशे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥

प्रदेशनम् । न० प्राभृते । उपायने । उपहारे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । कृत्यल्युट् ॥

प्रदेशनी । स्त्री० तर्जन्याम् ॥ प्रदिश्यतेऽनया । दिश० । करणेल्युट् ॥

प्रदेशिनी । स्त्री० तर्ज्जन्याम् ॥ प्रदिशति । दिश० । सुपीतिणिनि : प्रदेशोस्त्यस्यावा । इनि० ॥

प्रदेह : । पुं० आलेपभेदे । प्रलेपे ॥ आर्द्रोघनस्तथोष्ण : स्यात्प्रदेह : श्लेष्मवातहा ॥ अनुलेपनाभ्यङ्गादौ ॥

प्रदोष : । पुं० रजनीमुखे ॥ त्रिमुहूर्त्त: प्रदोषस्याद्रवावस्तंगतेसतीत्येके ॥ प्रदोषोऽस्तमयादूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यतइत्न्ये ॥ प्रकृष्टदोषे ॥ दुष्यति । दुष० । अच् । टाप् । प्रारम्भोदोषाया : प्रादिसमास : । प्रारब्धादोषायस्मिन्वा । गोस्त्रियोरितिह्रस्व : ॥

प्रदोषव्रतम् । न० प्रदोषदिनेक्रियमाणे व्रतानुष्ठाने ॥ यथा । यत्रदेवोमहादेवोदेवींसंस्थाप्यविष्टरे । नृत्यंकरोतिपुरत:सार्धंदेव्यानिशामुखे । तत्रोपोष्यरजन्यादौ प्रदोषेपूजयेच्छिवाम् । प्रतिपक्षंविशेषेणतद्देवीप्रीतिकारकमितिश्रीदेवीभागवतेश्रीदेवीगीता ॥

प्रद्युम्न : । पुं० कामदेवे । कन्दर्पे । बुद्ध्यधिष्ठातरि । वासुदेवांशवि० । यथा । अनिरुद्ध : स्वयंब्रह्माप्रद्युम्न : कामएवच । बलदेव : स्वयंशेष : कृष्णश्चप्रकृते : पर : ॥ प्रकृष्टंद्युम्नंबलमस्य ॥

प्रद्योत : । पुं० आतपे । प्रकाशे ॥ प्रकृष्टोद्योत : ॥ रश्मौ ॥

प्रद्योतन : । पुं० सूर्ये ॥ कृप्रष्टोद्योत-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न : ॥ न० द्युतौ ॥

प्रद्राणक : । त्रि० कुत्सितामवस्थांप्राप्ते । अन्नलाभादन्यावस्थांप्राप्ते ॥

प्रद्राव : । पुं० पलायने । अपक्रमे ॥ प्रद्रवणम् । द्रु० । प्रेद्रुस्रुस्रुव-द्रुतिघञ् ॥

प्रधनम् । न० युधि । रणे । दारणे । डुधाञ्० । कृपृवृजीतिक्युः ॥

प्रधर्षणम् । न० अभिभवे ॥

प्रधानम् । न० प्रकृतौ । गुणसाम्यावस्थायाम् ॥ परमात्मनि ॥ बुद्धौ ॥ प्रधत्तेसर्वमात्मनि । अन्यत्रापीतियुच् ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रदधाति । डुधाञ्० । ल्युट्०युच्वा । प्रधत्ते०प्रधीयतेऽनेनास्मिन्वा । कर्तृकरणादौल्युट् ॥ पुं०न० महामात्ये । सेनापत्यादौ ॥ प्रधीयते । कृत्यल्युटद्रुतिकर्म्मणिल्युट् ॥ प्रधानानुयायिनोजनव्यवहाराभवन्ति ॥ प्रधानस्यप्रधानेनसङ्गनिरोधोननुदुर्बलेन ॥

प्रधानात्मा । पुं० जगत्प्रकृतौ । मायाबाम् ॥

प्रधावन : । पुं० वायौ ॥ त्रि० प्रकृष्टगमनविशिष्टे ॥ प्रकृष्टंधावनंयस्य॥

प्रधि : । पुं० रथसाचक्रान्तेभूमिस्थर्शिभागे । नेम्याम् ॥ प्रधीयतेऽनेन। डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि : ॥

प्रधी : । त्रि० उत्कृष्टबुद्धियुक्ते ॥ प्रकृष्टंध्यायति । ध्यै० । ध्यायते : सम्प्रसारणञ्चेतिक्विप् । हलश्चेतिदीर्घ : । नित्यस्त्रीत्वाभावान्ननदीत्वम् । प्रकृष्टाधीर्यस्येतिविग्रहेतुनदीत्वम् ॥ स्त्री०प्रकृष्टबुद्धौ०तद्युक्तायाञ्च ॥ प्रकृष्टाधी : प्रकृष्टाधीर्यस्यसा ॥

प्रधूपित : । त्रि० प्रकर्षेणतप्ते । दीप्ते च ॥ क्लेशिते ॥ प्रकर्षेणधूपित : ॥

प्रधूपिता । स्त्री० क्लेशितायाम् ॥ रविगन्तव्यदिशि ॥

प्रधूमित : । त्रि० सञ्जातधूमे ॥ ता० स्त्री० सूर्यगन्तव्यदिशि ॥ प्रकर्षेण धूम : संजातोस्यता० इतच् ॥

प्रध्वंस : । पुं० विनाशे । प्रकृष्टोध्वंस : ॥

प्रध्वंसाभाव : पुं० अभावविशेषे ॥ सच० सादिरनन्त : प्रध्वंस : उत्पत्तेरनन्तरम्कार्यस्य । घटादावतिव्याप्तिवारणायानन्तइति । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसादिरिति ॥ प्रध्वंसस्यासावभावश्च ॥ कपालेषुघटादेर्विद्यमानस्यैवाभाव: प्रध्वंसाभावस्तिरोभावजनकइति सत्कार्यवादिन : ॥

प्रनतोदर : । त्रि० विस्तृतोदरे । स्थूलोदरे ॥ प्रकर्षेणनतंनम्रमुदरंयस्य ॥ स्त्री० ॥ युवादित्वान्न्रण : ॥

प्रनिघातनम् । न० प्रतिघातने ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वधे ॥

प्रपञ्च : । पुं० सञ्चये ॥ विस्तारे ॥ प्रतारणे । विप्रलम्भने ॥ विपर्यासे । विपर्यासो ॥ वैपरीत्यंभ्रमो वामायेतिस्वामी ॥ संसारे । नामरूपलक्षणेद्वैतभेदविस्तारे । आकाशादिदेहान्तेजगद्विस्तारे ॥ प्रपंचते । पचिव्यक्तौ करणे । घञ् ॥ अध्यारोपापवादाभ्यानिष्प्रपंचंप्रपंचते । अतःप्रपंचोनवास्तव : । यथाहुर्गौडपादाचार्या : । प्रपंचोयदिविद्येतनिवर्त्तेतनसंशय : । मायामात्रमिदंद्वैतमद्वैतंपरमार्थत: । विकल्पोविनिवर्त्तेतकल्पितोयदिकेनचित् । उपदेशादयंवादोज्ञातेद्वैतंनविद्यते ॥ प्रपंचस्य किंकारणंकिंस्वरूपमित्यादितर्कजालंचनकर्त्तव्यंतस्यमायामयत्वादित्याहुराचार्यायथा ॥ किमिदंकिमस्यरूपं कथमिदमभूदमुष्यकोहेतु : । श्रुतिनकदापिविचिन्त्यंचिन्त्यंमायेतिधीमताविश्वम् ॥ दंतिनिदानविकारेदानतिरोभव । तिसोपितचेव । जगतितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजगत्तिरोधत्ते ॥ आत्ममयेमहतिपटेविविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदंप्राप्तिपरमात्मा ॥ तथा चोक्तंयोगिनीहृदये । जगच्चित्रंसमालिख्यस्वे च्छातूलिकयात्मनि । स्वयमेवसमालोक्यप्रीयातिभगवान्शिवइति ॥

प्रपञ्चितम् । चि० विस्तारिते ॥

प्रपञ्चोपशम : । पुं० आत्मनि ॥ प्रपञ्चस्याऽपशमोयस्मिन् ॥ चिन्मात्रमममलमचयमद्वयमानन्दमनुभवारूढम् । ब्रह्मैवास्तितदन्यन्नकिञ्चिदस्तीतिनिश्चयोविदुषाम् ।

प्रपथ : । चि० शिथिले ॥

प्रपथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ प्रकर्षेणपथ्या ॥

प्रपद्म् । न० पादाग्रे ॥ प्रकृष्टंप्रारब्धं०प्रगतंवापद्म् । प्राद्योगताद्यर्थेप्रथमयेतिसमास : ॥

प्रपदनम् । चि० प्राप्तिसाधने ॥ प्रपद्यतेऽनेन । पद० । ल्युट ॥ शरणंगमने ॥

प्रपद्यमान : । चि० मन्यमाने ॥

प्रपन्न : । चि० शरणागते ॥ सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते । अभयंसर्वयातस्मैददाम्येतद्व्रतंमम ॥ प्रपद्यतेस्म । पद० । क्त : । आगते ॥ प्राप्ते ॥

प्रपन्नाड : । पुं० एडगजे । चक्रमर्दके ॥

प्रपा । स्त्री० पानीयशालिकायाम् ॥ प्रपिबन्त्यस्याम् । पापाने । आतश्चोपसर्गेड ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रपाठक : । पुं० सामवेदाध्याये ॥

प्रपाणि : । पुं० करस्याधोदेशे । पाणितले ॥

प्रपात : । पुं० अतटे । भृगौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतनेऽवस्थानक्रियाविशेषोनास्ति० तस्मिन् । प्रपतन्त्यस्मात् । पत्लृ० । अकर्त्तरीतिघञ् ॥ निर्झरे ॥ अभ्यवस्कन्दे ॥ कूले० । इतिहेमचन्द्रः पतनप्रदेशे । यत्रपततितत्र ॥ प्रपतत्यस्मिन् ॥

प्रपान : । पुं० अश्वस्योत्तरोष्ठतले ॥

प्रपायी । त्रि० पानकर्त्तरि ॥ रक्षणकर्त्तरि ॥

प्रपावनम् । न० वनान्तरे । कामारण्ये ॥ त्रि० प्रकर्षेणशुद्धिजनके ॥

प्रपितामह : । पुं० पितृपितामहे । पितामहपितरि ॥ विधातरि । ब्रह्मणि ॥ हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवासुदेवे ॥ प्रकर्षेणपितामह : । प्रादयइति समास : ॥

प्रपितामही । स्त्री० पितृपितामह्याम् ॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ स्वेनभर्त्रासहश्राद्धं माताभुङ्क्ते स्वधामयम् ॥ पितामहीचस्वेनैवस्वेनैवप्रपितामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥

प्रपित्सु : । त्रि० प्राप्तुमिच्छौ ॥ पतते : सन्नन्तादु : प्रत्यय : । । सनिमीमेत्यादिना० इसादेश : अत्रलोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोप:

प्रपुन्नाट : । पुं० चक्रमर्द्दे ॥

प्रपुंनाड : । पुं० एडगजे । पद्माटे द्विपत्रजातंप्रपुन्नाडशाकं सुस्वेदितं पिण्डितवाढवाढं । ससैन्धवं राजिकयासुदिग्धं विमर्द्य सेव्यं क्वथितं हिपाच्यम् ॥ प्रपुंनाडोलघु : स्वादुर्वातश्लेष्महर : पर : तिक्त : कफापह : श्वासकासकुष्ठकृमीन्जये ॥ पुमांसंनाडयति । नडभ्रंशे । चु० । कर्म्मण्यण् । मस्यानुस्वारपरसवर्णौप्रकृष्ट : प्रगतोवापुन्नाड :

प्रपूरिका । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥

प्रपूरित : । त्रि० दग्धे । पूरिते ॥

प्रपौण्डरीकम् । न० पुण्डर्ये । हस्तिनामनुष्याणाञ्चचक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुष्ये पुण्डरिया इति गौ० भा० प्र० । स्थलपद्मेतिप्र० ॥ पुण्डरीकेणसदृशम् । शेषे० इत्यण् । प्रकृष्टं पौण्डरीकम् । यद्वाम्वार्थेऽण् ॥

प्रपौत्र : । पुं० पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्य पुत्रे । प्रतिनप्तरि ॥

प्रपौत्री । स्त्री० पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥

प्रफुल्ल: । त्रि० उत्फुल्ले । सम्फुल्ले । फुल्लोविकसिते ॥ फलति । त्रिफला० । ञीत:क्त : । आदितश्चेतीडभाव : । तिचेत्युत्वम् । अनुसर्गात्फुल्लक्षीवेतिनिष्ठातस्यल : । प्रादिस

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रवालः

मास : ॥ प्रफुल्लतिवा । फुल्लविक सने । प० अच् ॥

प्रबन्ध : । पुं० सन्दर्भे रचनायाम् ॥ काव्यादिग्रथने ॥ पूर्वापरसङ्गतौ ॥ प्रवाहे ॥ प्रकृष्टोबन्ध : ॥

प्रबन्धकल्पना । स्त्री० कथायाम् ॥ प्रबन्धेनकल्पना ॥ प्रबन्धस्यअभिधेयकल्पनास्वयंरचनावा ॥ प्रबन्धकल्पनास्लोकसत्यांप्राज्ञा : कथांविदु: । परस्परान्वयायास्यात्सामस्तास्यायिकाक्वचित् ॥ इतिकोलाहलाचार्य : ॥

प्रबल : । पुं० पल्लवे ॥ त्रि० प्रकृष्टबलसंयुक्ते ॥ प्रकृष्टंबलमस्य न० प्रकृष्टबले ॥

प्रबला । स्त्री० प्रसारिण्याम् ॥ प्रकृष्टंबलमस्त्र : अस्यांवा ॥ प्रकृष्टबलयुक्तायाम् ॥

प्रवाल : । पुं० न० अभिनवपल्लवे । किसलये ॥ वीणादण्डे ॥ अङ्गारकमणौ । विद्रुमे । लतामणौ । रक्तवर्णवर्तुलाकाररत्नवि० । मूंगा० इ० भा० ॥ तस्यशुभाऽशुभलक्षणं यथा । शुद्धघनंदृढंवृत्तंस्निग्धंगात्रसुरङ्गकम् । समंगुरुसिराहीनंप्रवालंधारयेच्छुभम् ॥ गौरंरङ्गजलाक्रान्तंवक्रं सूक्ष्मंसकोटरम् । रूक्षकृष्णंलघुप्रवेतंप्रवालमशुभंत्यजेत् ॥ विशेषो युक्तकल्पतरोरनुसन्धेय : ॥ प्रक-

प्रबोधित :

र्षेणवल्यतेसंव्रियते । वलसंवरणे । घञ् ॥ यद्वा । प्रवलति । वलप्राणने । ज्वलतीतिण : ॥ यद्वा० ण्यन्तात्पचाद्यच् ॥ जीवशाके ॥

प्रवालक : । पुं० जीवशाके जीवन्ते ॥

प्रवालफलम् । न० रक्तचन्दने ॥

प्रवाहिका । अ० समकाले ॥ ऊर्द्धार्थे ॥

प्रवाहु : । पुं० कुर्पररस्याधोभागे ॥

प्रवाहुकम् । अ० समकाले ॥ ऊर्द्धर्थे प्रवाहुकंगृह्णीयात् ॥

प्रबुद्ध : । त्रि० निद्रोत्थिते ॥ प्रफुल्ले । विकसिते ॥ ऊहापोहकुशले । पण्डिते ॥ आत्मबोधयुक्ते । नि : सन्देहापरोक्षज्ञानिनि ॥ प्रकर्षेण०असम्भावनादिरहितत्वेनबुद्ध : ॥

प्रबोध : । पुं० विनिद्रत्वे ॥ ज्ञाने ॥ यथार्थज्ञाने ॥ चैतन्यप्रधाने । ब्रह्माकारान्त : करणवृत्त्युपहितअनावृतचैतन्ये ॥ प्रकृष्टोबोध : ॥

प्रबोधनम् । न० अनुबोधे । गतगन्धसाग्रयत्नेनोद्बोधने ॥ यशाकसूरिकादेर्भर्त्यादिनाप्रबुद्धि : । बुधअवगमने । भावेल्युट् ॥ विबोधने ॥

प्रबोधनी । स्त्री० दुरालभायाम् । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनी० इ० भा० ॥

प्रबोधित : । त्रि० सञ्जातप्रबोधे ॥ प्रकर्षेणज्ञापिते ॥

प्रबोधिता । स्त्री० अतिजगतिप्रभेदे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ यथा । सजसाजगौचभवतिप्रबो धिता ॥ यथाशयितामृषाचटुलमा ननिद्रया०रतिकेलिकुञ्जनिलयेवि- लासिनी । मुरवैरिणावदनचुम्बना स्मितमाततानसपदिप्रबोधिता ॥

प्रबोधिनी । स्त्री० उत्थानैकादश्याम् । प्रबोधन्याम् ॥

प्रभञ्जन : । त्रि० असञ्चयशीले । खा उड्डतिख्याते ॥

प्रभञ्जन : । पुं० वायौ ॥ प्रकृष्टंभन क्ति । भञ्जोआमर्दने । युच् ॥

प्रभट्ट : । पुं० निम्बे ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥

प्रभट्टा । स्त्री० प्रसारिण्याम् ॥

प्रभव : । पुं० जलमूले ॥ जन्महेतौ पिचादौ । पराक्रमे ॥ ज्ञानस्यादि मस्थाने । प्रथमज्ञानार्थस्थाने ॥ मुनिविशेषे ॥ जन्मनि ॥ उपादाने निमित्ते ॥ प्रभवत्यस्मात् । अकर्त्तरिचकारकइत्यधिकाराद्पादानार्थे भुवश्चदोरप् ॥ अन्यत : सिद्धस्य प्रथममुपलम्भे ॥ विष्णौप्रकृष्टोभवो जन्मास्य ॥ यद्वा । प्रकर्षेणभवन्ति जायन्ते महाभूतान्यस्मात्पूर्वपदम् ॥ गुरोर्मानेनषष्ठिवत्सराणामादिमे वत्सरे ॥ तत्फलंयथा । बहुतोया स्तथामेघाबहुशस्याचमेदिनी । बहु क्षीरास्तथागावो व्याधिरोगविवर्जि ताः ॥ प्रशान्तापार्थिवाश्चैवप्रभवेप रिकीर्त्तिता : ॥ १ ॥ तीर्थविशेषे

प्रभविष्णु : । पुं० उत्पत्तिकालेसर्व स्यप्रभवनशीले ॥ प्रपूर्वाद्भवतेर्भुव श्चेतिइष्णुच्०यद्यपिभुवश्चेतिछन्द सि०इष्णुजिष्यते०तथा पि०जगत् प्रभोरप्रभविष्णावैष्णवमितिलोकेपि प्रयोगदर्शनात् । अत्रनिरङ्कुशा : कवयइतिसमाधानमकारिभट्टोजि तीक्षितेन ॥ प्रभौ ॥ यथा । नभ र्त्तानैवचसुतोनपितास्रातरोनच । आदानेवाविसर्गेवास्त्रीधनेप्रभवि ष्णव : । इ० ॥ त्रि० प्रकर्षेणभव नशीले ॥

प्रभा । स्त्री० रुचि । त्विषि दीप्तौ । प्रकाशे ॥ तेजसोभार्य्येयम् यथा । प्रभाचदाहिकाचैवद्वे भार्य्येतेजस : स्मृते । याभ्यांविनाजगत्स्रष्टुंवि- धातुञ्चनहीश्वरः इति ॥ ग्रहाणांष ड्विधायांछायायाम् ॥ यथाहऋषि पुत्रः । याचच्छायाप्रभासैवषड्विधा सापुरीकीर्त्तिता । स्वच्छास्निग्धा प्रसन्नाचकान्ता दीप्ताविदीपनीति कुबेरपुर्याम् ॥ जगतीछन्द : प्रभे दे । मन्दाकिन्याम् । लक्षणंयथा । स्वरशरविरतिननौरौप्रभेति । य० । वलिदमनविधौवभौसङ्गतापदज लरुहियस्यमन्दाकिनी । सुरनिहि तसिताम्बुजस्वङ्गिभाहरतुजगदघंम पीताम्बर : ॥ प्रभाति । भादीप्तौ । आतश्चोपसर्गइक : ॥ दुर्गायाम्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ सूर्यपत्न्या ॥ गोपीविशेषे ॥

प्रभाकर : । पुं० अग्नौ ॥ सूर्ये प्रभां करोति । दिवाविभेतिटः अर्कवृक्षे ॥ चन्द्रे ॥ समुद्रे ॥ मीमांसैकदेशिनि ॥

प्रभाकीट : । पुं० खद्योते ॥

प्रभाञ्जन : । पुं० शोभाञ्जने ॥ प्रभामनक्ति । अञ्जू० । कर्त्तरिल्युट् ॥ बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥

प्रभातम् । न० प्रातः काले । दिनादौ । प्रत्यूष । उषसि ॥ भातुंप्रवृत्तम्प्रातरिकर्मणिक्तः ॥ वैद्यःपुरोहितोमन्त्रीदैवज्ञोयचतुर्थकः । प्रभातकालेद्रष्टव्योनित्यंस्वश्रियमिच्छता ॥

प्रभाव : । पुं० शक्तौ ॥ नीतिवेदिनां प्रभावोत्साहमन्त्रजासुशक्तिषु ॥ कोशदण्डजतेजसि ॥ प्रतापे ॥ महिमनि ॥ भवत्यनेन । भू० । भ्रिणीभुवोनुपसर्गइ० घञ् ॥ भवनंभावः ॥ प्रकृष्टोभावः ॥ प्रभुत्वशक्त्यतिशये ॥

प्रभावान् । त्रि० प्रभायुक्ते ॥

प्रभावती । स्त्री० मालिकानामकोनविंशवृत्तार्हन्मालतरि ॥ गणानांवीणायाम् ॥ छन्दोभेदे ॥ यथा । एतेक्रमात्तभसजसंज्ञका गणागश्चान्तोयदिनिहितोमहीपते । वेदैर्यहैर्भवतियतिश्चशोभनानागाधिपोवदति तदाप्रभावतीम् ॥

प्रभावन : । त्रि० सम्पादयितरि ॥ प्रभावयति । कर्त्तरिल्युट ॥ ङीपिप्रभावनी ॥

प्रभावी । त्रि० महानुभावे ॥ प्रभावोस्त्यस्य । इनि : ॥

प्रभाष : । पुं० वसुविशेषे ॥

प्रभाषितम् । न० वचने ॥ प्रकृष्टंभाषितम् ॥

प्रभास : । सोमतीर्थे ॥ पुष्करेक्षणादेव्या : स्थाने ॥ प्रभासेसोमतीर्थेसौदेवीचपुष्करेक्षणेत्यागमात् ॥ जैनगणाधिपविशेषे ॥

प्रभिन्न : । पुं० मत्तहस्तिनि । गर्जिते । मत्ते ॥ त्रि० विदीर्णे ॥ प्रकृष्टभेदविशिष्टे ॥ प्रकर्षेणभिद्यतेस्म । भिदिर्० क्त : ॥

प्रभु : । पुं० ईश्वरे ॥ आत्मनि ॥ पारदे ॥ शब्दे ॥ त्रि० निग्रहानुग्रहसमर्थे । स्वामिनि । मदीयोयमितिस्वीकर्त्तरि । अधिभुवि । नायके ॥ नित्ये ॥ शक्ते ॥ प्रभवति । भू० । विप्रसम्भ्यइ० डु : ॥ परमेश्वरे ॥ प्रभवति०सृष्टिस्थितिसंहारप्रवेशप्रशासनेषु० इतिप्रभु :

प्रभुता । स्त्री० विभुतायाम् ॥

प्रभुत्वम् । न० ऐश्वर्ये ॥ स्वाम्ये ॥

प्रभुभक्तः । पुं० उत्तमाश्वे ॥ त्रि० स्वामिन्यनुरक्ते ॥ प्रभोर्भक्त : ॥

प्रभुशक्ति : । स्त्री० कोशदण्डबले ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रभो : पत्न्याम् ॥ प्रभोःशक्ति : ॥
प्रभूतम् । त्रि० उद्गते ॥ प्रचुरे । प्राज्ये ॥ पुं० ज्ञानैश्वर्यादिगुणैः संपन्ने भगवति ॥ प्रभवतिस्म । भू० । गत्यर्थेतिक्त : ॥ प्रकृष्टेषुमहाभूतेषु
प्रभूष्णु : । त्रि० शमे । शक्ते ॥
प्रभृति : । अ० तदादौतत : प्रभृति पितर : पिण्डसंज्ञान्तुलेभिरे ॥ इतितिथ्यादितत्वम् ॥
प्रभृति : । पुं० तदादौ ॥
प्रभेद : । पुं० भेदे । प्रकारे । विशेषे । भिदायाम् । अन्तरे ॥ प्रकृष्टोभेद : ॥
प्रभृष्टकम् । न० चूड़ालम्बिमाल्ये । शिखातोलम्बमानमाल्ये ॥ प्रभंशितुंप्रवृत्तम् । आदिकर्मणिक्त : ० कर्तरिच । स्वार्थेकन् ॥
प्रमत्त : । त्रि० अनवहिते । अनवधानतायुक्ते । प्रमादिनि । व्यसनासक्ते ॥ शीलसंरक्षणेनरहिते ॥ यथा । सन्ध्यापूजाविहीनश्चप्रमत्त : पतित : स्मृत : दुतिसचराज्ञानाद्वानयितव्योयथा । मत्तोन्मत्तप्रमत्ता. र्त्तभृत्यान्नाद्वानयेन्नृप : ॥ प्रमाद्यतिस्म । मदी० । गत्यर्थेतिक्त : । नध्याख्येतिनत्वाभाव : ॥
प्रमथ : । पुं० षट्त्रिंशत्कोटिसङ्ख्याके हरपारिषदे ॥ दुष्टान्प्रकर्षेणमथति । मथे० । प० अच् ॥ भूत

विशेषे ॥ प्रमथ्यतेमन्त्रादिना । खनोघचेतिघ : ॥ घोटके ॥
प्रमथनम् । न० वधे । मारणे ॥ मथहिंसायाम् । ल्युट् ॥
प्रमथनाथ : । पुं० महाभैरवे ॥ प्रमथानांनाथ : ॥ यथा । भवज्ज्वनदेहली प्रकटचण्डदण्डा हतस्फुटन्मुकुटकोटिभिर्मघवदादिभिर्भूयते । व्रजाभिभवदन्तिकंप्रकृतिमेत्यपैशाचिकीं किमित्यमरसम्पदं प्रमथनाथनाथामहे ॥
प्रमथा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥
प्रमथाधिप : । पुं० शिवे ॥ प्रमथानां योगिविशेषगणानामधिप : ॥ ते गणा यथा । षट्त्रिंशत्तु सहस्राणि प्रमथाद्विजसत्तमा : । तत्रैकत्र सहस्राणिभागेषोडशसंस्थिता : ॥ नानारूपधरायेवैजटाचन्द्रार्द्धमंडिता : । तेसर्वेसकलैश्वर्ययुक्ताध्यानपरायणा : ॥ योगिनोमदमात्सर्यदम्भाहङ्कारवर्जिता : । क्षीणपापा महाभागा : शम्भो : प्रीतिकरा : परा : ॥ नतेपरिग्रहंरागंकाङ्क्षन्ति स्मकदाचन । संसारविमुखा : सर्वे यतयोयोगतत्परा : ॥ ध्यानावस्थं महादेवं परिवार्यधृतव्रता : । कृत्वा परिषदंरुच्यातिष्ठन्तिविगतक्लमा : ॥ यदैवपरमंज्योतिश्चिन्तयत्यम्बिकापति : । तदैवतेपारिषदा : स

वेंस वेष्टयन्तितम् ॥ तेषोडशसमा ख्याता : कोटयोयेधृतव्रता : । सिंहव्याघ्रादिसारूप्याअणिमादि समायुता : ॥ इत्यादिकालिका पुराणे पाठोद्रष्टव्य : ॥

प्रमथितम् । न० निर्जलतक्रे ॥ त्रि० क्षुण्णे ॥ प्रकर्षेणमथितम् ॥

प्रमथ्या । स्त्री० पेयद्रव्यान्तरे ॥ तस्या : विधिर्गुणाश्चयथा । प्रमथ्या प्रोच्यतेद्रव्यपलात्कल्कीकृताच्छृतात् । तोयेष्टगुणितेतस्या : पान माहु:पलद्वयम् ॥ द्रव्यं० पाच्यद्रव्यम् । तस्या : पलद्वयशेषाया : ॥ गुणै : प्रमथ्यापेयाचततोलघ्वीविशेषत : ॥

प्रमद : । पुं० सम्मदे । हर्षे । मुदि । प्रीतौ ॥ धत्तूरफले ॥ त्रि० मत्ते ॥ मदीहर्षे ॥ प्रमदसम्मदौहर्षइत्यप् ॥

प्रमदकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदनम् । न० प्रमादे ॥

प्रमदवनम् । न० राज्ञोन्त : पुरोचितवने । यत्रसस्त्रीकोराजाक्रीडति० तस्मिन्नुद्याने ॥ प्रमदानांवनम् । ङ्यापोरितिह्रस्व : ॥

प्रमदा । स्त्री० उत्तम योषिति ॥ प्रमदोहर्षोऽस्त्यस्या: ॥ यद्वा । प्रमदयतिपुरुषम् । मदी० । अच् । टाप् ॥

प्रमदाकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदावनम् । न० प्रमदवने ॥ प्रमदानांवनम् ॥

प्रमना : । त्रि० हृष्टमानसे ॥ प्रकृष्टं मनोयस्य ॥

प्रमय : । पुं० वधे ॥

प्रमा । स्त्री० यथार्थानुभवे । प्रमितौ । बोधे । ज्ञाने ॥ यथाहु : साङ्ख्यविद : । असन्दिग्धाऽविपरीताऽनधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्च पौरुषेय : फलं प्रमेति । असन्दिग्धेत्यादिप्रमेत्यन्वेति । स्मृतिसाधारणेत्वनधिगतपदं नदेयम् । अविपरीतोऽबाधित : । साङ्ख्यसिद्धान्ते० चक्षुरादे : करणत्वाभावाद्दाह० चित्तवृत्तिरिति । प्रमास्वरूपमाह० बोध : पौरुषेयइति० चैतन्यप्रकाशरूपइत्यर्थ : । ननुचैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वात्कथंप्रमाणफलत्वव्यवहारइत्यतआह ०फलं प्रमेति । तयाचैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वेपितत्तदर्थोपरक्तवृत्तिप्रतिबिम्बाश्रयत्वेनप्रमाणकार्यत्वादित्यर्थ : ॥ प्रमीयते । माङ् माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥ अनधिगताबाधितार्थानुभवरूपाप्रमेतिव्याख्यातार : । साचप्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दार्थापत्त्यनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न्यायमते० तद्वतितत्प्रकारकज्ञाने । भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्या : कारणं गुण : । सचप्रत्यक्षे० विशेष्ये विशेषणस्यसम्बन्ध : । अनुमितौ० साध्यविशिष्टपक्षेपरामर्श : । शाब्दबोधे० योग्यतायाःतात्पर्यस्यवायथार्थज्ञानम् । उपमितौ० शक्ये सादृश्यबुद्धि : । यथा । दोषोऽप्रमाया जनकःप्रमायास्तुगुणोभवेत् । प्रत्यक्षे तुविशेष्येणविशेषणवतासमम्- ॥ सन्निकर्षोगुणस्तुस्यादथह्यनुमितौपुन : । पक्षेसाध्यविशिष्टे चपरामर्शोगुणोभवेत् ॥ शक्ये सादृश्यबुद्धिस्तुभवेदुपमितौगुण : । शाब्दबोधेयोग्यतायास्तात् पर्यस्याथवाप्रमा ॥ गुण : स्याद्भ्रमभिन्नन्तुज्ञानमत्रोच्यते प्रमा । अथवातत्प्रकारंयज्ज्ञानंस्यात्तद्विशेष्यकम् ॥ इति ॥ प्रमाणमप्रमाणञ्चप्रमाभासस्तथैवच । कुर्वन्त्येवप्रमांयत्रतदसम्भावना कुत : ॥

प्रमाणम् । न० नित्ये । शाश्वते ॥ शास्त्रे ॥ सत्यवादिनि ॥ इयत्तायाम् । परिच्छदे ॥ यथा । कियत्प्रमाणमुदकम् ॥ मर्यादायाम् । अवधौ- ॥ यथा । राजानंमाञ्चप्रमाणं कृत्वा० अवधिंकृत्वेत्यर्थ : ॥ हेतौ । ज्ञप्तिनिमित्ते ॥ यथा । अग्नौप्रमाणंधूम : ॥ प्रमातरि ॥

यथा ॥ अत्रार्थेप्रभु : प्रमाणम् ॥ नित्यक्लीवैकत्ववानयंशब्द : । यथा ॥ वेदा : प्रमाणंस्मृतय : प्रमाणमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि । यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमातायेनार्थं प्रमिणोतितत्प्रमाणम् । प्रमीयतेऽनेनेतिनिर्वचनात्प्रमांप्रतिकरणत्वंगम्यते । असन्दिग्धाविपरीतानधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्चपौरुषेयफलंप्रमा० तत्साधनंप्रमाणमिति । एतेन० संशयविपर्ययस्मृतिसाधनेष्वप्रसङ्ग : ॥ *॥ प्रत्यक्षानुमानशास्त्रोपमानार्थापत्त्यभावाख्यानि० षट्प्रमाणानीतिवैदिका : । प्रत्यक्षानुमानागमा : प्रमाणानित्रीणीतियोगा: । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दा : प्रमाणानीतिनैय्यायिका : । अत्रतद्वतितत्प्रकारकत्वरूपप्रकर्षविशिष्टज्ञानं० प्रशब्दविशिष्टेनमाधातुनाप्रत्याय्यते० तत्करणत्वंप्रमाणत्वम् । ज्ञानञ्चात्रानुभवोविवक्षित : । तेनस्मृतिकरणेनातिव्याप्तिः । लक्षितानां प्रमाणानांविभाग : प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाइति० विभागस्योद्देश एवान्तर्भूतत्वादयंविशेषोद्देश: । प्रत्येकलक्षणन्तुयथास्थानेद्रष्टम् । एषांचान्तर्भावबहिर्भावाभ्यांसङ्कोच

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

विकाशैर्द्रष्टव्यौ ॥ † ॥ प्रमितिसाधने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्याश्च०प्रमाणानि । श्रुतिर्द्वितीयाश्रुतावलिङ्गं वाक्यं पदान्येव तुसंहतानि । साप्रक्रियायाकाङ्क्षमित्यपेक्षास्थानंक्रमोयोगवलंसमाख्या ॥ लक्षणायाम् ॥ बोधके ॥ बाधकज्ञानरहितमगृहीतग्राहित्वंप्रमाणम् ॥ आयामस्तुप्रमाणंस्यादितिवार्त्तिकार्थेतु०आयामोदैर्घ्यम् सयेनमीयते तत्प्रमाणम् । तच्चक्वचित्तिर्यगवस्थितस्यवस्तुन : । यथा । वल्लादेर्ह्रस्वादि : । क्वचिदूर्ध्वधरदिगवस्थितस्य । हास्तिनमुदकम्० ऊरुद्वयसमुदकमित्युक्तम् ॥ प्रमीयते०प्रमीतेऽनेनवा । करणे०कर्त्तरि०भावेचल्युट् ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाःकणादसुगतौपुनः । अनुमानञ्चतच्चापिसाङ्ख्याःशब्दञ्चतेऽपि ॥ न्यायैकदेशिनोप्येवमुपमानञ्चकेचन । अर्थापत्यासमेतानिचत्वार्याहुःप्रभाकराः॥ चभावषष्ठान्येतानिभट्टावेदान्तिनस्तथा । सम्भवैतिह्ययुक्तानितानि पौराणिकाजगुः ॥ प्रभाकरोमीमांसकैकदेशी । वेदान्तिनोपिव्यवहारकालेआहुरितिसम्बन्ध : ॥ वेदोऽनादितयाबाधयद्वापरमेश्वरप्रणीततया । भवतिपरंप्रमाणंबोधोनास्तिखतश्चपरतोवा ॥ नापेक्षतेयदन्यद्य

दपेक्षन्तेऽखिलानिमानानि । वाक्यंतन्निगमानांमानंब्रह्मादयतीन्द्रियावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तंबोधंमानेनयेवुभुत्सन्ते । एधोभिरेवदहनंदग्धुंवाञ्छन्तितेमहात्मान : ॥ वेदोऽनादिरमुष्यब्रह्मणईश : स्वयंप्रकाशात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीच्यप्रोक्तौसौसूरिभि : प्रमाणमिति ॥ रूपाणामवलोकेचक्षुरिवान्यन्नकारणंदृष्टं । तद्वदृष्टावगतौ वेदवदन्योनवेदकोहेतु : ॥ निगमेपुनिश्चितार्थंतन्त्रेकश्चिद्यदिप्रकाशयति । तदिदमनुवादमात्रंप्रामाण्यं तस्यसिद्ध्यतिनाक्षिञ्चित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिनिष्ठासमाप्यते । ततस्तयैवयाचन्ति : किन्तत्रान्यैप्रमान्तरै : ॥

प्रमाणबाधितार्थक : । तर्कविशेषे । आत्माश्रयादिचतुष्कान्यप्रसङ्गत्वञ्च तल्लक्षणम् । सहिविध: । व्याप्तिग्राहकोविषयपरिशोधकश्चतत्रायो यथा । धूमोयदिवह्निव्यभिचारीस्यात्तदावह्निजन्योनस्यात् । द्वितीयस्तु० पर्वतोयदिनिर्वह्नि : स्यात्निर्धूम: स्यात् ॥

प्रमाणभूत : । त्रि० प्रामाण्यंप्राप्ते ॥

प्रमाणमूल : । पुं० परमात्मनि । चक्षुरादीनांचक्षुरादिरूपे ॥

प्रमाणविषय : । त्रि० अविज्ञातवस्तुनि ॥ अविज्ञात : प्रमाणानांविष

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

योवादिनांमत : ॥
प्रमाणसामान्यम् । न० त्रिविधप्रमा णे ॥ दृष्टमनुमानमाप्तवचनञ्चसर्व प्रमाणसिद्धत्वात् । त्रिविधंप्रमाण मिष्टं प्रमेयसिद्धि : प्रमाणादि ॥
प्रमाणिका । स्त्री० अनुष्टुभ : प्रभेदे ॥ यथा । प्रमाणिकाजरौलगौ । यथा । पुनातुभक्तिरच्युतासदाऽच्यु ताङ्घ्रिपद्मयो : । श्रुतिस्मृति प्रमाणिकाभवाम्बुराशितारिका ॥
प्रमातामह : । पुं० मातामहपितरि ॥ प्रकृष्टोमातामह : । प्रादिसमास: ॥
प्रमातामही । स्त्री० मातामहजनन्या म् ॥ प्रकृष्टामातामही । प्रादिस० ॥
प्रमाता । पुं० वृत्तिमदन्त : करणोप हिते० प्रमाणव्यापाराश्रये० वृद्धिप्र तिबिम्बितेचिदात्मनि ॥ लौकिक वैदिकव्यवहारेष्वभ्रान्ते जीवे ॥ प्र मा यैर्यैर्यंप्रमिणोति० सचचेतनोजी वउच्यते ॥ प्रकृष्टोमाता ॥ प्रमाता रम् विनाशास्त्रं कस्यस्यार्थावबोधकृ त् । प्रमातापिविनाशास्त्रं केनार्थम वबुध्यते ॥ स्मृतिनिश्चयसन्देहरा ग द्वेषादिवृत्तिषु । अहंरूपेणयोन्ये ति सप्रमातास्त्यनित्यचित् ॥ वृत्तिमद न्त : करणावच्छिन्नाचित्प्रमातेति ॥ स्मराम्यहंनिश्चिनोमिसंशयेराग वानिति । अहंरूपान्वय : स्पष्ट : कर्त्ताभोक्ताप्यसौभवेत् ॥ प्रकृष्टो

माता ॥
प्रमाथ : । पुं० प्रमथने । बलाद्ग्रहणे ॥
प्रमाथी । त्रि० प्रमथनशीले । देहेन्द्रि यक्षोभके । व्याकुलत्वकारणे ॥ अ तिबलीयसि । उपमर्दनक्षमे ॥ श रीरमिन्द्रियाणिचप्रमथितुंक्षोभयितुं शीलमस्यतस्मिन् ॥ मथेविलोडने । प्रेलपेत्यादिनातच्छीलादिषुघिनुण् ॥ ॥ पुं० वत्सरविशेषे ॥ राष्ट्रभङ्गश्चदुर्भि क्षंतस्करैश्चोपपीडनम् । जानीया द्विग्रहंघोरंप्रमाथिनिवरानने ॥ १३॥ निष्पत्ति : सर्वशस्यानां सुभिक्षंभव तिप्रिये । प्रमाथिनिजलोद्गारीजल दोमोदतेप्रजा ॥ ४७ ॥ वानरान्तरे
प्रमाद : । पुं० अविमृष्टकृत्ये । अनव धानतायाम् ॥ यथा० समाधिसाध नानुष्ठानसामर्थ्येपि अनुष्ठानशील ता० विषयान्तरव्यावृत्ततयायोगसा धनेष्वौदासीन्यमितियावत् ॥ वस्तु विवेकासामर्थ्ये ॥ चित्तविक्षेपे ॥ सत्त्वकार्यप्रकाशविरोधिनि ॥ तत्का लकर्त्तव्यत्वेनप्राप्तस्यार्थस्यानुसन्धा नाभावे । पूर्वंकर्त्तव्यतयानिश्चिते प्यकर्त्तव्यतावुद्धौ ॥ मदीहर्षे । भा वेघञ् । प्रकृष्टोमाद : ॥ स्वाभावि कब्रह्मभावात्प्रच्युतौ ॥
प्रमादवान् । त्रि० जाल्मे । प्रमादयु क्ते ॥ प्रमादोऽस्त्यस्यास्मिन्वा । मतु प् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रमादिका । स्त्री० दूषितायांकन्यायाम् । संवेदायाम् ॥

प्रमादी । त्रि० प्रमादवति । अनवधानतायुक्ते ॥ यथा । कुरङ्गमातङ्गपतङ्गभृङ्गमीनाहता : पञ्चभिरेवपञ्च । एक : प्रमादीसकथंनहन्यतेय:सेवतेपञ्चभिरेवपञ्च ॥ मदीहर्षे । तच्छीलादिषु०शमित्यष्टाभ्योघिनुण् ॥ अनात्ममात्रप्रवणे । पुत्रपश्वादिप्रयोजनेष्वासक्तमनसि ॥ यथा । प्रत्यक्षगोचरं देवंलोकञ्चातिप्रमादिनम् । दृष्ट्वाश्रुति : शिरस्ताडमनुक्रोशतिदु : खिता ॥ स्वप्ने परीक्षितेद्रष्टादेहादभिन्न : स्वयम्प्रभ : । सुविवेचस्तथाप्येतं परीक्षन्ते नपामरा : ॥ अपिच । प्रमादिनोवहिश्चित्ता : पिशुना : कलहोत्सुका : । संन्यासिनोपिदृश्यन्ते दैवसन्दूषिताशया : ॥

प्रमापक : । त्रि० प्रमाजनके ॥

प्रमापणम् । न० निवर्हणे । मारणे । वधे ॥ मीञ्हिंसायाम् । स्वार्थण्यत : । भावेल्युट् ॥

प्रमायुक : । त्रि० प्रमरणशीले ॥

प्रमित : । त्रि० ज्ञाते ॥ माङ्माने । आदिकर्म्मणिक्त: कर्त्तरिचेतिक्त: । । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

प्रमिताक्षरा । स्त्री० जगतीछन्दोभेदे ॥ य० । प्रमिताक्षरासजससै : कथिता । यथा । अमृतस्यशीकरमिवोद्गिरतीरदमौक्तिकांशुलहरीछुरिता । प्रमिताक्षरामुररिपोर्भणितिर्व्रजसुभ्रुवामभिजहारमन : ॥ त्रि०प्रकर्षेणमिताक्षरे ॥

प्रमिति : । स्त्री० यथार्थज्ञाने । प्रमायाम् ॥ प्रमाणम् । डुमिञ्० । क्तिन् ॥

प्रमीढ : । त्रि० मूत्रिते ॥ घने ॥

प्रमीत : । त्रि० प्रोक्षिते । यज्ञार्थहतपशौ ॥ मृते ॥ प्रमीयतेस्म । मीञ्० । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्म्मणिक्त : ॥

प्रमीला । स्त्री० तन्द्र्याम् । अत्यन्तश्रमादिनेन्द्रियापटुत्वे । विषयाज्ञाने ॥ प्रमीलनम् । मीलनिमेषणे । गुरोश्चेत्य : ॥

प्रमुख : । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥ न० तदात्वे । तत्काले ॥ त्रि०प्रथमे ॥ श्रेष्ठे । मुख्ये ॥ प्रकृष्टं मुखमस्य ॥

प्रमुखत : । अ० सम्मुखे ॥

प्रमुद्०त् । त्रि० हृष्टे ॥ आनन्दे ॥ यथा । आत्ममयेमहतिपटे विविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदं प्रयातिपरमात्मा ॥

प्रमुदित : । त्रि० हृष्टे ॥ प्रमोदतेस्म । मुदहर्षे । क्त : ॥

प्रमृतम् । न० कर्षणाख्यवृत्तौ ॥ प्रमृ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तंकर्षणंस्मृतमितिमनु : । कर्षणञ्चभूमिगतप्रचुरप्राणिमरणनिमित्तत्वाद्बहुदु : खफलकम् ॥ चि० प्रकर्षेणऋते ॥

प्रमृष्ट : । त्रि० व्याप्तष्टे ॥

प्रमेय : । त्रि० प्रमाविषये । प्रत्यक्षादिप्रमाणै : परिच्छेद्ये ॥ यत्प्रमीयतेतत्प्रमेयम् । यथाजीवब्रह्मैक्यम् शुद्धचैतन्यंवेदान्तानांप्रमेयम् ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमन : प्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफलदु : खापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ इ० गोतमसूत्रम् । ९ ॥ प्रकृष्टंमेयम् ॥ प्रमीयते । माङ् । अचोयत् । ईप्यति । गुण : ॥ प्रमातुंयोग्योवा ॥ प्रमाणाधीनाप्रमेयसिद्धि: ॥ प्रमाणमप्रमाणञ्चप्रमेयोनिश्चितिस्तथा । यत्साक्षिध्यात्प्रसिध्यंतितत्सिद्ध्यैकिमपेक्ष्यते ॥

प्रमेयत्वम् । न० अज्ञातत्वे । प्रमाविषयत्वे ॥ भावे० त्व : ॥

प्रमेह : । पुं० शुक्रघटितरोगविशेषे । मूत्रदोषे । मेहे ॥ प्रकृष्टोमेह : ॥ अस्यनिदानम् । आस्यासुखंस्वप्नसुखंदधीनिग्राम्यौदकानूपरसा : पयांसि । नवान्नपानंगुडवैकृतञ्चप्रमेहहेतु : कफकृञ्चसर्वम् ॥

प्रमोदक : । पुं० मोचने ॥ प्रकर्षेणमुच्यते । मुच्ल० । कर्मणिघञ् ॥

प्रमोचन : । त्रि० प्रमोक्षणे ॥ प्रकृष्ट

मोचनकर्तरि ॥

प्रमोचनी । स्त्री० गवाक्ष्याम् । गोडुम्बायाम् ॥

प्रमोद : । पुं० हर्षे ॥ मुद० । घञ् । प्रकृष्टोमोद : ॥ वत्सरवि० । उत्सृत्तञ्जगत्सर्वंधनधान्यसमाकुलम् । नित्योत्सव : प्रजाबृद्धि : प्रमोदेजायतेप्रिये ॥ ४ ॥

प्रमोदन : । पुं० विष्णौ ॥ प्रमोदतेहृष्यतिस्वरूपानन्दानुभवात्० । मुद० । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ ध्यायिनोयोगिन: प्रमोदयतिहर्षयति । मुदे:प्रपूर्वाण्णिजन्तात्कर्त्तरिल्युट्० औणादिकोयुज्वा ॥

प्रमोदित : । पुं० कुबेरे ॥ मुद० । क्त: उदुपधादितिवाकित् ॥ त्रि० प्रमोदयुक्ते ॥

प्रमोदी । त्रि० प्रकृष्टहर्षयुक्ते ॥

प्रमोदिनी । स्त्री० जिङ्गिनीवृक्षे ॥

प्रम्लोचा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

प्रयन् । त्रि० गच्छति ॥ प्रैति । इण: शतरि० यणादेश : ॥

प्रयत : । त्रि० पवित्रे ॥ अहिंसायते ॥ प्रयच्छतिस्म । यम० । अकर्मकत्वात्कर्तरिक्त: । मलोप: ॥ यद्वा । प्रयतते । यतीप्रयत्ने । अच् ॥

प्रयतनम् । न० साधने ॥ प्रपूर्वाद्यततेर्नपुंसकेभावेल्युट् ॥

प्रयतात्मा । त्रि० शुद्धबुद्धौ ॥ प्रयतया

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

त्मायस्यस : ॥

प्रयत्ता । त्रि० संस्कृते ॥

प्रयत्न : । पुं० पुरुषकारे । कृतौ । प्रयासे । करणा०करणी०इ०भा०॥ सर्वमेवेहहिसदा संसारेरघुनन्दन । सम्यक्प्रयत्नात्सर्वेणपौरुषात्समवाप्यते ॥ प्रयतनम्० प्रयत्यतेऽनेनवा । यतीप्रयत्ने । यजयाचेतिनङ् ॥ न्यायमतेसत्रिविधो यथा । प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नत्रैविध्यं तान्त्रिकैःपरिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्येष्टसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकोभवेत् ॥ निवृत्तिस्तुभवेद्द्वेषा द्द्विष्टसाधनताधिय : । यत्नोजीवनयोनिस्तुसर्वदातीन्द्रियोभवेत् ॥ शरीरप्राणसञ्चारे कारणंपरिकीर्त्तितम् । इ० भा० प० ॥ वैयाकरणरीत्यातुवर्णानांकरणान्तरे । सचाभ्यन्तरवाह्याभ्यांभेदाभ्यांद्विविधोमत : ॥ तत्राद्यश्चतुर्धा । स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसंवृतभेदात् । तत्रस्पृष्टंप्रयतनंस्पर्शानाम् ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् ॥ विवृतमूष्मणाम्स्वराणाञ्च । ह्रस्वावर्णप्रयोगेसंवृतम् । प्रक्रियादशायान्तुविवृतमेव । एतेषामाभ्यन्तरत्वम्वर्णोत्पत्तिप्राग्भाविकत्वात् । तथाहि । नाभिप्रदेशात्प्रयत्नप्रेरितोवायु : प्राणो-

नाम० ऊर्द्ध्वमाक्रामन्नुर : प्रभृतीनि स्थानान्याहन्ति० ततोवर्णस्य०तदभिव्यञ्जकस्यध्वनेर्वा०उत्पत्ति : । तत्रोत्पत्ते : प्राग्यदाजिह्वाग्रोपाग्रमध्यमूलानि०तत्तद्वर्णोत्पत्तिस्थानंताल्वादिसम्यक्स्पृशन्ति०तदास्पृष्टता । ईषद्यदास्पृशन्तितदेषत्स्पृष्टता । समीपावस्थानमात्रेसंवृतता । दूरत्वेचविवृतता । अतएवइचुयशानांतालव्यत्वाविशेषेपि०तालुस्थानेनसहजिह्वाग्रादीनां०चवर्गोच्चारणे कर्तव्येसम्यक्स्पर्श: शकारेकारयोस्तुदूरेऽवस्थितिरित्याद्यनुभवं शिक्षाकारोक्तिञ्चानुसृत्यविवेचनीयम् ॥ वाह्यस्त्वेकादशधा । विवार: संवार: श्वासो०नादोघोषोऽघोषोल्पप्राणो महाप्राण०उदात्तोऽनुदात्त: स्वरितश्चेति । वर्गेष्वाद्यानाञ्चतुवर्णां पञ्चमेपरेमध्ये यमोनामपूर्वसदृशोवर्ण : प्रातिशाख्ये प्रसिद्ध : २० । यथापलिक्क्नी०चख्ख्नतु : अग्ग्नि:० घ्घ्नन्ति०इत्यत्रक्रमेण०कखगघेभ्य: परे तत्सदृशाएवयमा : । तथाच०खफछठथचटतकपा : एतद्यमा : ⌣क ⌣ पौ०विसर्ग : शषसा : २६ एषांविवारश्वासघोषा : । (०)०)०) हयवरलञमङणनझभघढधजवगडदा : ० एतद्यमा : ० स्वरानुस्वारा : ४० एषांसंवारनादघोषा : ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कचटतपगजडदबङञणनमाः० तद्य मा : यरलवा :० स्वराः ३८ एषा मल्पप्राणाः । खछठथफघझढधभाः एँतद्यमा : शषसहा : ० अनुस्वार विसर्ग≍क≍पाः २८ एषांमहाप्रा णाः । ऋॠऽ३ऌ१ॡ१ऐ२ओ३औ ९ एषानु दात्तानुदात्तस्वरिताः ॥ विवारसंवा राद्यस्तु० वर्णोत्पत्तेः पश्चान्मू र्द्धिप्रतिहतेनिहत्ते प्राणाख्ये वाया वुत्पद्यन्ते० इतिवाह्याद्भुत्पद्यन्ते । गलविलस्यसङ्कोचात्संवारः । तद्भैवविकाशाद्विवारः । एतौ चसंहृतविहृतरूपाभ्यन्ताभ्यांभिन्नावेव । तयोः समीपदूरावस्थानात्सकृत्त्वादित्यवधेयम् ॥

प्रयत्नवान् । त्रि० प्रतियत्ने । प्रकृष्टयत्नविशिष्टे ॥ प्रयत्नोस्यास्ति । मतुप् ॥

प्रयस्त : । त्रि० सुसंस्कृते । घृतचतुर्जातादिद्रव्यान्तरेणप्रयत्नात्संस्कृते पक्वव्यञ्जनादौप्रयस्यतेस्म । यसुप्रयत्ने । कर्म्मणिक्तः ॥

प्रयाग : । पुं० तीर्थविशेषे । भास्करक्षेत्रे ॥ अत्रमुण्डनंकर्त्तव्यम् । मुण्डनञ्चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंवि धिः । वर्जयित्वागयांगङ्गांविशालांविरजांतथा ॥ प्रयागेतीर्थयाचा यांपितृमातृवियोगतः । कचानां वपनंकुर्याद्दानविक्रयोभवेत् ॥

गङ्गायांभास्करक्षेत्रेचे मातापित्रोर्गुरोर्हरौ । आधानेसोमपानेचवपनं सप्तसुद्धृत मितिस्मृतिसमुच्चय-लिखितवचनं प्रयागावच्छिन्नगङ्गाय विधायकम् । गङ्गायांभास्करक्षेत्रेमुण्डनंयोवकारयेत् । सकोटिकुल संयुक्तआकल्पंरौरवेवसेत् ॥ यज्ञे ॥ शतमखे । यक्ते ॥ अश्वे ॥

प्रयागमय : । पुं० इन्द्रे ॥

प्रयाज : । पुं० यज्ञाङ्गे ॥ दश्वप्रयाजा : । यजेर्घञि० प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गइतिकुत्वाभावोनिपात्यते ॥

प्रयाणम् । न० प्रस्थाने । गमने ॥ प्रपूर्वाद्यातेर्ल्युट् ॥ उद्घाटितेन वहारेपञ्जरेविहगोऽनिलः । यत्तिष्ठतितदाश्चर्यंप्रयाणेविस्मयः कुतः ॥

प्रयाणकाल : । पुं० अन्तसमये ॥ मौहूर्त्तिकावेदितेगमनसमये ॥ प्रयाणस्यकालः ॥

प्रयान् । त्रि० धावति ॥ यातेर्लटः शचादेशः ॥

प्रयात : । पुं० सौम्यिके । राक्षियुद्धे ॥ भृगौ ॥ न० गमने ॥ त्रि० गतेऽस्थिते । गया० द्वि० भा० ॥ प्रकर्षेणयातः ॥ यातेः कर्म्मणि क्तोवा ॥

प्रयाम : । पुं० नीवाके । महाघ्यार्हेतौ धान्यसंचये ॥ क्रयादरे ॥ प्रयम

णम् । यमेर्घञ् ॥

प्रयास : । पुं० आयासे । क्लमे । श्रमे॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । घञ् । प्र कृष्टोयास : ॥

प्रयुक्त : । त्रि० प्रेरिते ॥ निरूपिते ॥ कृतप्रयोगे ॥ युज्यतेस्म । युजिर्० क्त : ।। प्रकर्षेणयुक्ते ॥ य० । गुण प्रयुक्ता : परमर्मभेदिन : शराइवा वंशभवाभवन्तिहि । तथाविधाये तुविशुद्धवंशजा व्रजन्तिचापाइव तेऽतिनम्रताम् ।' प्रकर्षेणमिलि ते ॥

प्रयुक्ति : । स्त्री० प्रयोजने ॥ प्रकृष्ट युक्तौ ॥

प्रयुतम् । न० नियुते । दशलक्षे ॥ १०००००० ॥

प्रयोक्ता । त्रि० उत्तमर्णे ॥ प्रवर्त्तके ॥ अनुष्ठातरि ।' सहाक्रतोर्विप्रव्रजित : प्रयोक्तेतिरघु: ।

प्रयोग : । पुं० कार्म्मणे ॥ प्रयुक्तौ ॥ निदर्शने ॥ वशीकृतौ ॥ अस्त्रे ॥ अनुष्ठाने ॥ प्रकृष्टोयोग : ॥ शब्दे ॥ प्रयुज्यते प्रयोजनंवा ।। युजिर्० घञ् ॥

प्रयोगविधि : । पुं० प्रयोगप्राशुभाव बोधकेविधौ ॥ सचाङ्गवाक्यैकवाक्यतापन्न : प्रधानविधिरेव । सहि साङ्गंप्रधानमनुष्ठापयन् विलम्बे प्रमाणाभावादविलम्बापरपर्यायंप्र

प्रयोगप्राशुभावंविधत्ते । यथा०वेदं कृत्त्वावेदींकरोतीत्यादि । नचतदवि लम्बेपिप्रमाणाभावइतिवाच्यम् । विलम्बे ह्यङ्गप्रधानविध्येकवाक्यता वगततत्साहित्यानुपपत्ति : । वि लम्बे नक्रियमाणयो : पदार्थयोरि-दमनेनसहकृतमितिसाहित्यव्यवहा हाराभावात् । सचाविलम्बोनियते क्रमआश्रीयमाणेभवति । अन्यथाहि किमेतदनन्तरमेतत्कर्त्तव्यम्०एत दनन्तरंवेतिप्रयोगविच्छेदापत्ते : । अ त : प्रयोगविधिरेवस्वविधेयप्रयोग प्राशुभावसिद्ध्यर्थंनियतंक्रममर्पिप दार्थविशेषणतयाविधत्ते । अतएवा ङ्गानांक्रमबोधकोविधि : प्रयोगवि धिरित्यपिलक्षणम् । तच्चक्रमोनाम वितातिविशेष : पौर्वापर्यरूपोवा । तत्रशुल्यर्थपाठादीनिषट्प्रमाणानि भवन्ति ॥

प्रयोगार्य : । पुं० प्रत्युत्क्रमे । प्रधान प्रयोगानुकूलेप्रयोजनानुष्ठाने ॥ प्र योजनम् । युजिर्० । घञ् । प्रयो गोर्योस्य ॥ प्रयोगश्चहेतौ ॥

प्रयोगी । त्रि० प्रयोगवति ॥ प्रयोगोऽ स्त्यस्य । अतइनिठनौ ॥ प्रयोक्तरि । ऋत्विजे ॥

प्रयोग्य : । त्रि० अश्वादौ ॥ प्रयुज्यते । युजिर्० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रयोजक : । त्रि० प्रयोगकर्त्तरि । नि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

योगकर्त्तरि । यः कर्त्तारंकारयति तस्मिन् ॥ प्रेरके । कर्त्तुर्व्यापारानुकूलव्यापारवति ॥ प्रयोजयति । युज्० । ख्युल् ॥

प्रयोजनम् । न० कार्य्ये ॥ हेतौ ॥ सर्वस्यैवहिशास्त्रस्यकर्मणोवापिकस्यचित् । यावत्प्रयोजनंनोक्तंतावत्तत् केनगृह्यते ॥ सिद्धार्थंसिद्धसम्बन्धं श्रोतुंश्रोताप्रवर्त्तते । शास्त्रादौतेनवक्तव्यःसम्बन्धःसप्रयोजनः ॥ फले ॥ यथा । वेदान्तानांप्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृत्तिस्तत्स्वरूपानन्दावाप्तिश्चेतिप्रयोजनम् ॥ प्रयोजनमनुद्दिश्यनमन्दोपिप्रवर्त्तते ॥ युजिर्० । ल्युट् ॥ प्रयोजनंलक्षयति गोतमः । यमर्थमधिकृत्यप्रवर्त्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ २४ ॥ अधिकृत्य० उद्दिश्य । तथाच० प्रवृत्तिर्हेत्विच्छाविषयत्वंप्रयोजनत्वम् । विषयत्वं साध्यताख्यविषयताविशेषः ॥ करणव्युत्पत्त्याप्रयोजके ॥

प्रयोजयिता । त्रि० नियोजयितरि ॥

प्रयोज्यः । त्रि० भृत्ये । प्रयोक्तुंशक्ये ॥ प्रपूर्वाद्युजेर्ण्यत् । प्रयोज्यनियोज्यावितिकवर्गाभावोनिपातनात् ॥ न० मूलधने ॥

प्ररूढः । पुं० जठरे ॥ त्रि० बद्धमूले ॥ वद्धे ॥ प्रकर्षेणरूढः ॥ जाते ॥

प्ररोहः । पुं० उद्गमे । अङ्कुरे ॥ अव न्यग्रोधादौशाखावलम्बिन्यधोमूलेङ्कुरे ॥ प्रकृष्टोरोहः ॥

प्ररोही । पुं० नन्दीवृक्षे ॥

प्रलपनम् । न० प्रलापे ॥

प्रलपितः । त्रि० कथिते ॥ प्रपूर्वाल्लपेः कर्मणिक्तः ॥

प्रलब्धः । त्रि० वञ्चिते ॥

प्रलम्बः । पुं० दैत्यभेदे ॥ सचमनुष्यवध्यः । यथा । एकाह्नकृष्णभोरिष्टः प्रलम्बनरकौतथा । द्वन्द्वाधनकेशीचपुरः शङ्खोयवनुकः ॥ गवेष्टिकोगवाक्षश्चतालकेतुश्चवीर्यवान् । एतेमनुष्यवध्यास्तुदनोःपुत्राव्यायाः स्मृताः ॥ स्तने ॥ पयोधरे ॥ तालाङ्कुरे ॥ शाखायाम् ॥ हारप्रभेदे ॥ प्रलम्बने ॥ त्रि० लम्बमाने ॥

प्रलम्बघ्नः । पुं० रामे । बलदेवे ॥ प्रलम्बंहतवान् । मू० क० ॥

प्रलम्बभित् । पुं० बलभद्रे ॥ प्रलम्बंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

प्रलम्बाण्डः । पुं० दीर्घाण्डकोषिणि ॥ प्रलम्बः अण्डोयस्यसः ॥

प्रलम्बित । त्रि० प्रकर्षेणलम्बमानेमाल्यादौ ॥

प्रलम्भनम् । न० मिथ्याफलाख्याने ॥ वञ्चने ॥

प्रलयः । पुं० मरणे ॥ मृत्यौ ॥ प्रकर्षेणलीयन्तेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यासंहर्त्तृ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रि ॥ मूर्च्छायाम् । नष्टचेष्टत्वे । सात्त्विकभावे ॥ प्रलय : सात्त्विकोभाकोभावइत्युक्ते : ॥ अपाये ॥ तिरोभावे ॥ सत्कार्यवादेहिकपालेषुविद्यमानस्यैकघटादेस्तिरोभावप्रलयोयथातथैवकारणात्मनाविद्यमानानांतत्त्वानांतिरोभावएवप्रलयोविवक्षित : ॥ कल्पान्ते । संवर्त्ते । क्षये ॥ सचतुर्विधोयथा । नैमित्तिक : प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोद्विज । नित्यश्चसर्वभूतानांप्रलयोऽयंचतुर्विध: ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तत्रयच्छेतेजगत: पति: । प्रयातिप्राकृतेचैवब्रह्माण्डंप्रकृतौलयम् ॥ ज्ञानादात्यन्तिक : प्रोक्तोयोगिन:परमात्मनि । नित्यं सदैवजातानांयोनिनाशोदिवाऽनिशमिति ॥ पश्यान्यत्रदैनंदिनप्रलयं ॥ प्रलयनम् ० प्रलीयन्ते पदार्थाअत्र । लीङ् ० । एरच् ॥

प्रलयान्त : । त्रि० यावज्जीवमनुवर्त्तमाने ॥ प्रलय : अन्तोयस्य ॥

प्रलाप: । पुं० अनर्थकेवचसि । प्रयोजनशून्ये उन्मत्तादिवचने ॥ रोगाणामुपसर्गोयम् । स्वहेतुकुपिताद्वातादसम्बद्धं निरर्थकम् । वचनंयन्नरोब्रूतेसप्रलाप: प्रकीर्तित : इत्युक्ते: ॥ प्रलपनम् । लपव्यक्तायांवाचि । घञ् ॥

प्रलापहा । पुं० कुलत्थाञ्जने ॥

प्रलीन : । त्रि० निगूढे ॥

प्रलीनता । स्त्री० प्रलये । इन्द्रियस्वापे । चेष्टानाशे ॥

प्रलेप : । पुं० लेपे ॥ प्रलेपनम् । लिप० । घञ् ॥ शीतस्तनुविशोषीचप्रलेप : पित्तहृन्मत : ॥

प्रलेपनम् । न० लेपे ॥ लिपेर्ल्युट् ॥

प्रलेह : । पुं० मांसस्यप्रकारविशेषे ॥ यथा । स्थूलानिमांसखण्डानिक्षालितानिचवारिणा । तप्तस्नेहेविनि : क्षिप्यदर्व्यासञ्चालयन्पचेत् ॥ तप्तं तत्रविनि:क्षिप्यलावणं जलमल्पकम् । पचेत्पटपटाशब्दं तस्मिन्मांसेप्रकुर्वति ॥ प्रक्षिपेद्दाड़िमीनीरंबहुलेनपचेत्पुन : । मांसपिण्डेषुसिद्धे तुदेयाशुण्ठीसजीरका ॥ ततश्चोत्तार्यतन्मांसं पृथक्कुर्यात्प्रलेहत: । प्रलेहंवाससापूतंस्थापयेदन्यभाजने ॥ हिङ्गुनाघृतयुक्तेनधूपेन तञ्चधूपयेत् ॥ गौड़देशीयप्रलेहस्तु । हिङ्ग्वार्द्रबीजपूरैला लवणै : सम्भृतेनतु । कुट्टितामिषपिष्टेनतत्र दाड़िमबीजत: ॥ सोषणावेसवाराभ्यांप्रलेहोगौड़देशज : ॥ प्रलेहोरुचिदोवल्य : कफानिलरुजापह : । सङ्ग्राहीपित्तकृत् किञ्चिच्छिलाध्मानगदान्जयेत् ॥ पूर्णप्रलेहस्तु । मांसपूरणयोगेन कोष्ठाकारंविधाय च । स्विन्नंकृत्तंघृतेभृष्टं प्रलेहविधि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

नापचेत् ॥ पूरणस्यप्रलेहोयंविज्ञेयो वातनाशन : । श्लेष्मान्तकारकश्चैव मुखवैरस्यहृद्गुरु : ॥ शुक्लवर्ण : प्रलेह : । घृतेवेसरधान्याकहिङ्गुभृष्टधिसंयुते । वस्त्रपूतेऽर्द्धसम्पक्वेखिन्नं मांसंविनि : क्षिपेत् ॥ पीतवर्णस्तु । प्रलेह : पीतवर्णोपिकार्य : शुक्लप्रलेहवत् । विशेषोत्रहरिद्रायाः संसर्ग : कुङ्कुमस्यवा ॥ रक्तवर्णोपि । तप्तर्क्वेक्षिपेद्विङ्गु संयुतंकासमर्दकम् । धान्यकंलवणाजाजीधौतंमांसञ्चतत्क्षिपेत् ॥ ततोर्द्धस्फुटितेमांसेदाड़िमोवीजसंयुते । सपक्वेचाति मृदुलेतक्रं शुण्ठींचनि : क्षिपेत् ॥ ततउत्तार्यवस्त्रेण गालयेद्भूयेदपि ! रक्तवर्णप्रलेहस्य संसिद्ध्यर्थंविनि क्षिपेत् । करमर्दंदाडिमस्यस्थानेशेषन्तुपूर्ववत् ॥ हरितवर्णस्तु । मेथिकाकासमर्दाम्लकल्केनचकरालिते । घृतेमांसंविनि : क्षिप्यपचेच्छुष्कप्रलेहवत् ॥ सिद्धेचगालयेद्वस्त्रे कृत्वा वर्णप्रयोजनम् । ताम्बूलंकट्टजङ्गारंदेयंहरितहेतुना ॥ अरुचौरुचिद: सद्योनानावर्णप्रसाधित : । प्रलेह: कफवातघ्न : किञ्चित्पित्तकरोलघु : ॥ वटकप्रलेहोपि । माषस्यपिष्टिकासूक्ष्मा वेसवारेणसंयुता । बहुधाक्रियतेतस्यावटिकावटकादिकम् ॥ आम्रविम्बीफलाकारंलड्डु-

कावटकादिकम् । शृङ्गाटकफलाकारंयथावुद्धिप्रकारजम् ॥ क्षुत्वा हिवहुधाधारेस्थितंघृतभार्ज्जितम् । सवेसवारजेतक्रे क्षिप्तेचमनोरमे ॥ नि : क्षिप्यचालयेदीषदुत्तार्यैलादिवासिते । एवन्तुवहुधाकार्यो-माषमुद्गप्रलेहक : ॥ प्रलेहोवातजिद्वल्य : शुक्रमांसप्रदोरस : । प्रीणन : प्राणयुक्तानांशुक्रद : क्षीणरेतसाम् ॥ मत्स्यप्रलेहस्तु । मांसप्रलेहवत्कार्य : प्रलेहोमत्स्यसम्भव : । आदौतैलेपरंपक्वंसर्वमन्यत्तु पूर्ववत् ॥ वर्णस्यकरणेदेयंपूर्वोक्तंद्रव्यकंहियत् । उद्दूलनंसुगन्धायदातव्यंपूर्वसम्भवम् ॥ मत्स्यखण्डप्रलेहस्तु । सम्यक्प्रक्षालितंमत्स्यंवेसवारेणवेष्टितम् । तप्ततैलेक्षिपेत्खण्डंहिङ्गुसैन्धवमिश्रितम् ॥ प्रलेहविधिवत्साध्योमत्स्यखण्डप्रलेहक : ॥

प्रवक्ता । त्रि० वाग्मिनि । वावदूके ॥ वेदादिवाचके ॥ यथा । जातिमात्रोपजीवीवाकामंस्याद्ब्राह्मणब्रुव : । धर्मप्रवक्ता नृपते र्नतुशूद्रकदाचनेति ॥ उपदेष्टरि ॥ प्रकृष्टोवक्ता ॥

प्रवचनम् । न० आगमे । वेदे ॥ न० प्रकृष्टवचने ॥ प्रोच्यते । वच० । ल्युट् ॥ अनेकवेदस्वीकरणे ॥ शिक्षादिवेदाङ्गेषु ॥ अध्यापने ॥ ब्राह्मणस्यैवप्रवचनेऽधिकारोनक्षत्रियादे-

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ब्राह्मणात्मनासमस्तानांवेदानांप्रव
चनंकुर्वन्वेदस्यायमितिब्राह्मणइति
ब्राह्मणनामार्थभाष्यम् ॥ प्रकर्षेण
उच्यतेवेदार्थएभिरितितथा ॥ त्रि०
प्रकृष्टवक्तरि ॥ यथा । अपिचक्रु :
प्रवचनमेकंशुश्रूषवोऽपरे ॥

प्रवचनीय : । त्रि० प्रक्तरि ॥ प्रवाच्ये
॥ प्रवक्ति० प्रोच्यतेवा । वच० ।
अनीयर् । भव्यगेयप्रवचनीयेतिसा
धु : । प्रवचनीयोगुरु: स्वाध्यायस्य०
। प्रवचनीय : स्वाध्यायोगुरुणा ॥

प्रवञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ वञ्चु०
प्रपूर्व : ल्युट् ।

प्रवण : । पुं० चतुष्पथे । क्षणे ।
आवर्त्ते ॥ त्रि० क्रमनिम्नमहीभा
गे ॥ उदारे ॥ प्रह्वे ॥ प्रगुणे ।
आयत्ते ॥ क्षीणे ॥ प्रवन्तेऽनेनात्र
वा । प्रुङ्गतौ । ल्युट् ।

प्रवत्स्यन् । त्रि० प्रवासंकरिष्यति ॥

प्रवत्स्यत्पतिका । स्त्री० नायिका
प्रभेदे ॥

प्रवयणम् । न० प्रवतोदे ॥ प्रवीयते
ऽनेन । अजगतिक्षेपणयो : ।
ल्युट् ॥ वायाविति पाक्षिकोवि :
कृत्यचइतिणत्वम् ॥

प्रवया : । त्रि० स्थविरे । वृद्धे ॥ प्र-
गतंवयोऽस्य ॥

प्रवर : । पुं० सन्ततौ ॥ गोत्रप्रवर्त्तक
मुनिव्यावर्त्तके मुनिगणे ॥ तथा

चयमदग्निगोत्रस्यप्रवरा : ० यमद
ग्न्यौर्ववशिष्ठा : ३ । भरद्वाजगोत्र
स्य० भरद्वाजाङ्गिरसवार्हस्पत्या: ३
विश्वामित्रगोत्रस्य० विश्वामित्रमरी
चिकौशिका : ३ । अत्रिगोत्रस्य ४
अत्र्यात्रेयशातातपा : ३ । गोतम
गोत्रस्य ५ गोतमवशिष्ठवार्हस्प
त्या : ३ । वशिष्ठगोत्रस्य ६ वशि
ष्ठ: १ । केषाञ्चित्वशिष्ठात्रिसाङ्कृत
य : ३ । काश्यप गोत्रस्य ७ काश्य
पाप्सारनैध्रुवा: ३ । अगस्त्यगोत्रस्य
८ अगस्ति दधीचिजैमिनय : ३ ।
सौकालिनगोत्रस्य ९ सौकालिना
ङ्गिरस वार्हस्पत्याप्सारनैध्रुवा: ५ ।
मौद्गल गोत्रस्य १ । और्वच्यवनभा
र्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । पराशर
गोत्रस्य ११ पराशरशक्तिवशिष्ठा:
३ । बृहस्पतिगोत्रस्य १२ बृहस्पति
कपिलपार्वणा : ३ । काञ्चनगोत्र
स्य १३ अश्वत्थदेवलदेवराजा : ३
विष्णुगोत्रस्य १४ विष्णुवृद्धि कौर
वा : ३ । कौशिक गोत्रस्य १५ कौ
शिकात्रिजमदग्नय : ३ । कात्याय
यनगोत्रस्य १६ अत्रिभृगुवशिष्ठा:
३ । आत्रेयगोत्रस्य १७ आत्रेय
शातातपसाङ्ख्या : ३ । काण्व
गोत्रस्य १८ काण्वाश्वत्थदेवला:
३ । कृष्णात्रेयगोत्रस्य १९ कृष्णा
त्रेयात्रेयावासा : ३ साङ्कृतिगो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

त्रस्य २० अव्याहारात्रिसाङ्कृत य : ३ । कौण्डिन्यगोत्रस्य २१ कौण्डिन्यस्तिमिककौत्सा : ३ । गर्गगोत्रस्य २२ गार्ग्यकौस्तुभ माण्डव्या : । ३ । आङ्गिरसवशिष्ट वार्हस्पत्या : ३ । अनावृकाक्ष गोत्रस्य २४ गार्ग्यगौतमवशिष्टा : ३ । अव्यगोत्रस्य २५ अव्यवलि सारस्वता : ३ । जैमिनिगोत्रस्य २६ जैमिन्युतथ्यसाङ्कृतय : ३ । वृद्धिगोत्रस्य २७ कुरुवृद्धाङ्गि रोर्वाहस्पत्या : ३ ॥ शाण्डि गोत्रस्य २८ शाण्डिल्यासितदे वला : ३ । वात्स्यगोत्रसावर्णगो यो : २९ ३० और्वच्यवनभार्गव जामदग्न्याप्नुवत : ५ । आलंबा यन गोत्रस्य ३१ आलंबायनशा लङ्कायन शाकटायना : ३ । वैया घ्रपद्यगोत्रस्य ३२ साङ्कृति : १ । घृतकौशिकगोत्रस्य ३३ कुशिक कौशिकघृतकौशिका : ३ केषाञ्चित् कुशिककौशिकबन्धुला : ३ । शक्ति गोत्रस्य ३४ शक्तिपराशरवशिष्ठा : ३ काण्वयनगोत्रस्य ३५ का ण्वायनाङ्गिरसवार्हस्पत्यभरद्वाजा- जमीढा : ५ । वासुकिगोत्रस्य ३६ अक्षोभ्यानन्तवाभुकय : ३ । गोतमगोत्रस्य ३७ गौतमाप्सारा ङ्गिरसवार्हस्पत्यनैध्रुवा : ५ के षाञ्चित्गोतमाङ्गिरसावासा : ३ । शुनकगो० ३८ शुनकशौनकगृत्स मदा : ३ । सौपायनगोत्रस्य ३९ और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुव- त : ५ । प्रवरा : ॥ इतिधनञ्जय कृतधर्म्मप्रदीपेगोत्रप्रवरविवेक : ॥ न० गोत्रे ॥ अगुरुणि ॥ त्रि० श्रे ष्ठे ॥ प्रव्रियते० होत्रध्वर्युभ्यामुत्० कीर्त्यते । वृञ्० । ग्रहवृद्रित्यप् ॥ प्रवरणं वा ॥

प्रवरललितम् । न० अष्टिप्रभेदे ॥ य- था । यमौनस्रोगश्चप्रवरललितंनाम वृत्तम् ॥ भुजोत्क्षेप : शून्ये चलव- लयझङ्कारयुक्तश्चलत्पादन्यास : प्रकटिततुलाकोटिनाद: । स्मितंव क्त्रेऽकस्मादृशिपटुकटाक्षोर्मिलीला हरौजीयादीदृक्प्रवरललितंवल्लवी नम् ॥

प्रवर्ग : । पुं० होमाग्नौ ॥

प्रवर्ग्य : । पुं० वैदिकेकर्मविशेषे ॥ म- हावीरे ॥

प्रवर्त्तक : । त्रि० प्रेरके । प्रवर्त्तनका रिणि ॥ प्रवृत्तिजनके ॥ यथा । प्र- वर्त्तकंवाक्यमुवाचचोदनांनिवर्त्तकं नैवमुवाचभाष्यकृत् । ततश्चविद्मो- नहिचोदनास्तिसाप्रवर्त्तिकायानभ वेदितिस्थिति: ॥ इतिसङ्क्षेपशा रीरकं ॥

प्रवर्त्तकत्त्वम् । न० प्रवृत्तिजनकत्वे ॥

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्राय : प्रवर्त्तकत्वं विधिवचसांलोकवेदयोर्दृष्टम् । सिद्धंबोधयतोर्थंकथमेतद्भवतितत्त्वमख्यादे : ॥ ३९ ॥ विधिरेवनप्रवृत्तिं जनयत्यभिलषितवस्तुबोधोपि । राजाभवतिसुतोभूदितिबोधेनप्रवर्त्ततेलोक : ॥ प्रवर्त्तनम् । न० प्रेरणे । आज्ञापने ॥ प्रवृत्तौ ॥ आरम्भे ॥

प्रवर्त्तना । स्त्री० पर्येषणायाम् ॥ उत्कृष्टस्यनिकृष्टंप्रत्याज्ञायाम् ॥ प्रवृत्तिजनकत्वे । प्रवृत्तिहेतुव्यापारे ॥ प्रवर्त्तकराजादिनिष्ठायाम् ॥ णिजर्थे ॥ सर्वानुगतंप्रवर्त्तनासामान्यंणिचोर्थ : । प्रेषणाद्योविशेषास्तु० अर्थप्रकरणादिगम्याद्भूतिबोध्यम् ॥

प्रवर्त्तयिता । त्रि० कर्त्तरि ॥

प्रवर्त्तित : । त्रि० जाते ॥ उत्पादिते ॥ यथा । प्रवर्त्तितोदीपइवप्रदीपादितिरघु : ॥

प्रवर्द्दनम् । न० विवर्द्धने ॥

प्रवर्षण : । पुं० अद्रिविशेषे ॥ न०पृ० उत्कृष्टवर्षणे ॥ तल्लक्षणमाहवराहाचार्य : । ज्येष्ठांनासमतीत्यायांपूर्वाषाढादिसंदृष्टेनशुभमशुभंवावाच्यं परिमाणंचाम्भससञ्जनै : ॥ जलप्रमाणार्थमाह । हस्तविशालंकुण्डकमधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देश : ॥ पञ्चाशत्पलमाढकमानेनमिनुयाज्-

जलंपतितम् ॥ प्रवर्षणप्रमाणमाह : येनधरित्रीमुद्राजनितावाविन्दवस्तृणाग्रेषु । दृष्टेनतेनवाच्यंपरिमाणंवारिण : प्रथमम् ॥ मुद्राजनिता० विगतधूलिजाता । मतान्तरमाह । केचिद्यथाभिदृष्टंदशयोजनमण्डलंवदन्त्यन्ये । गर्गवशिष्ठपराशरमतमेतद्वादशाब्दपरम् ॥ येषुचभेष्वभिदृष्टंभूयस्त्वेववर्षतिप्राय : । यद्दिनाप्यादिषुदृष्टंसर्वेषुतदात्वनावृष्टि : ॥ नक्षत्राणांवृष्टिप्रमाणमाह । हस्ताभ्यसौम्यचित्रायौष्णधनिष्ठासुषोडशद्रोणा : । शतभिषगैन्द्रस्वातिषुचत्वार:क्रत्तिकासुचदश ॥ श्रवणमघानुराधाभरणीमूलेषुदशचतुर्युक्ता : । फाल्गुन्यांपञ्चकृति : षुनर्वसौविंशतिद्रोणा : । ऐन्द्राग्न्याख्यवैश्वेविंशति :सार्पभेदशत्यधिका : ॥ आहिर्बुध्न्यार्यमणप्राजापत्येषुपञ्चकृति : । पञ्चदशाजेपुष्येचक्रीर्त्तितावाजिभेदशद्वीच ॥ रौद्रेषोडशकथिताद्रोणानिरूपद्रुतेष्वेते ॥ अवविशेषमाह । रविरविसुतकेतुपीडितेभेद्यितितनयलिविधाङ्गुलाहतेच । भवतिचनशिवंनचापिवृष्टि: शुभसहितेनिरुपद्रवेशिवञ्चेति ॥

प्रवलाकी । पुं० भुजङ्गे । चित्रमेखलायाम् ॥

प्रवर्ह : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रव-

र्हति । वृहवृद्धौ । पचाद्यच् ॥

प्रवह : । पुं० वहिर्यात्रायाम् । पुराद्वहिर्गमने ॥ वायुमात्रे ॥ सप्तवाय्वन्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतु० आवहवायोरूर्वस्थित : ॥ सनित्यं प्रत्यग्गति : तस्यतुमध्यसंस्था : । नक्षत्रकक्षा : खचरै : समेतायस्मादतस्तेनसमाहतोयम् । भपञ्जर : खेचरचक्रयुक्तोभ्रमत्यजस्रं प्रवहानिलेनेतिशितिरोमणि: ॥ यस्माज्ज्योतींषिवहतिप्रवहस्तेनसस्मृत : ॥ * ॥ अस्यार्थ : ॥ यस्माज्योतींषिप्रकर्षेण वहतितेनसवायु:प्रवह: स्मृत : ॥ प्रवहस्यैवभेदा : सर्वेवायुस्कन्धा : ॥ इतिविष्णुपुराणेद्वितीयेंशे १२ अध्याय : ॥ वायोर्द्वितीयस्कन्धे ॥ ऋतुजित्सत्यजित्सेनजिदमित्रावमित्रजित् । भूरिमित्रसुषेणौचेत्याभानो : प्रवहोगण : ॥ प्रकृष्टोवह : । गोचरसञ्चरेतिसाधु : ॥ पुरतोगच्छन्प्रवहोवायु : ॥

प्रवहणम् । न० कर्णीरथे । डयने । स्त्रियोहनाययानविशेषे । चौडोला० इ० भा० । अधुना० पीनसखर्खरिया० इ० प्र० ॥ प्रोह्यतेऽनेनवा । वहप्रापणे । ल्युट् ॥

प्रवह्लिका । स्त्री० प्रहेलिकायाम् । पहेली० इ० भा० ॥ प्रवह्लते० आच्छादयति । वर्हवह्लपरिभाषणहिंप्रादानेषु । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयो : ॥ दुर्विज्ञानार्थप्रश्नादिवाक्यरूपाहिसा

प्रवाक् । त्रि० वाग्मिनि ॥

प्रवाचक: । त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥

प्रवाच्य : । पुं० पाठविशेषोपलक्षिते ग्रन्थविशेषे ॥ प्रोच्यते । वच० । ॥ ण्यत् । यजयाचेतिनकुत्वम् ॥

प्रवाणी । स्त्री० तन्तुवायशलाकायाम् प्रकर्षेणऊयतेअस्याम् । प्रपूर्वाद्वयते ल्युट् ॥

प्रवाद : । पुं० परस्परवाक्ये ॥ जनरवे ॥ वादविशेषे ॥ प्रकृष्टोवाद : ॥

प्रवादित : । त्रि० शब्दिते ॥

प्रवारणम् । न० निषेधे ॥ काम्यदाने ॥ महादाने ॥ प्रव्रियते । वृञ्० चु० ॥ ल्युट् ॥

प्रवास : । पुं० स्वगृहाद्दूरगमने । विदेशस्थितौ ॥ विदेशे ॥ प्रवसन्त्यस्मिन् । वस० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवासनम् । न० वधे । मारणे ॥ वासच्छेदे । चु० । प्रपूर्वाद्भावेल्युट् ॥ प्रवासनायाम् ॥

प्रवासी । त्रि० प्रवासविशिष्टे । प्रोषिते । पथिके ॥ वस० । प्रपूर्वादस्मात् प्रेलपसृद्रुमथवदवस : इतितच्छीलादिषुघिनुण् ॥

प्रवाह : । पुं० प्रवृत्तौ ॥ व्यवहारे ॥ अम्बुवेगे । जलस्यस्रोतसि ॥ अविच्छिन्नसन्ततौ । अविच्छेदेनजलादि

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रवृत्तौ ॥ प्रवहणम् । वह० । घञ् ॥ प्रकृष्टाश्वे ॥

प्रवाहक : । पुं० राजसे ॥ त्रि० प्रकृष्टवहनकर्तरि ॥

प्रवाहण : । पुं० जीवलस्यराज्ञोपत्ये । वेदप्रसिद्धे राजर्षिविशेषे ॥

प्रवाहिका । स्त्री० ग्रहण्याम् । सङ्ग्रहणीरोगे ॥ वायु : प्रवहोनिचितंवलासं नुदत्यधस्तादहिताशनस्य । प्रवाहतोल्पंबहुशोमलाक्तंप्रवाहिकां तांप्रवदन्तितज्ज्ञा: ॥ प्रवाहत: कलुषद्रवेनसशब्दंवायुमपानमार्गे त्यजत : ॥ प्रवहति । वह० । ण्वुल् ॥ प्रवहणम् । प्रवाहयति० मुहुर्मुहु: प्रवर्त्तयतिवा । रोगाख्या यांण्वुल् ॥

प्रवाही । स्त्री० वालुकायाम् ॥

प्रविख्याति : । स्त्री० विश्रुतौ । अतिप्रसिद्धौ ॥ प्रविख्यानम् । ख्या० क्तिन् ॥

प्रविततं : । त्रि० विस्तृते ॥

प्रविदारणम् । न० सम्प्रदाये । युद्धे ॥ अवदारणे ॥ दृविदारणे । ण्यन्ताद्भावेल्युट् ॥

प्रविर : । पुं० पोतकाष्ठे ॥

प्रविरल : । त्रि० घनेतरे ॥ प्रकर्षेण विरल : ॥

प्रविविक्षु: । त्रि० गृहादौप्रवेष्टुमिच्छौ ॥ यथा । कारयेद्भवनशोधनमादौ

मातुरन्तिकमपिप्रविविक्षु: । आत्मशस्त्यनुगत : प्रविशेद्वासङ्कटेचगहनेचनतिष्ठेदिति राजनीतौकामन्दक : ॥

प्रविवत्सन् । त्रि० प्रवासंकर्तुमिच्छति । वसे : सन्नन्तात्सट : शत्वादेश : ॥

प्रविश्लेष : । पुं० विधुरे । प्रकृष्टविश्लेषे ॥ प्रविश्लेषणम् । श्लिषआलिङ्गने । घञ् ॥

प्रविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

प्रविष्ट : । त्रि० कृतप्रवेशे ॥ प्रविश० । क्त : ॥ निविष्टे ॥

प्रवीण : । त्रि० निपुणे । विज्ञे । निष्णाते । शिक्षिते ॥ प्रकृष्टावीणाऽस्य ॥ यद्वा । वीणयाप्रगायति० प्रगीयतेवा । सत्यामेतिणिजन्तात्० पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा ॥

प्रवीर : । पुं० योद्धृपुरुषे । सुभटे ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रकृष्टोवीर : ॥

प्रवुद्ध : । त्रि० पण्डिते ॥ प्रकर्षेणवुद्ध : ॥ सुप्तादितरस्मिन् ॥

प्रवृत्त : । त्रि० आरब्धे ॥ प्रवृत्तिविशिष्टे ॥ प्रकृष्टवर्त्तनविशिष्टे ॥ जाते ॥ प्रवर्त्ततेस्म । वृतु : क्त : ॥

प्रवृत्ति : । स्त्री० प्रवाहे । अविच्छिन्नसन्ततौ ॥ उदन्ते । वार्तायाम् ॥ प्रवर्त्तने । वृतौ ॥ अन्त : करणवर्त्तिन्यांप्रयत्नलक्षणायाम् ॥ अवन्त्यादिदेशे ॥ हस्तिमदे ॥ कर्मणांमार्गे ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

नितरांप्रयतमानतायाम् । रज : कार्ये आरम्भे ॥ गतौ ॥ प्रवर्त्तते व्याप्नोति० प्रवर्तनंबा । ल्युट० । क्त्विच्० । क्त्वा । न्यायमतेयत्नविशेषे ॥ अस्या:कारणम् । चिकीर्षाकृतिसाध्यताज्ञानम्० इष्टसाधनताज्ञानं०उपादानप्रत्यक्षम् । यथा प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नश्चैविध्यंतान्त्रिकै : परिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्ये साधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकंभवेत् ॥ इति ॥ प्रवृत्तिर्वाग्वुद्धिशरीरारम्भ :। इति गोतमसूत्रम् ॥ १७ ॥ यदज्ञानात् प्रवृत्ति:स्यात् तज्ज्ञानात्साकुतो भवेत् ॥

प्रवृत्तिक्रम : । पुं० शुल्यादिभ्योदुर्वले प्रवृत्ते :क्रमे ॥ तथाहि । सहप्रयुज्यमानेषुप्रधानेषुसन्निपातिनामङ्गानामावृत्त्याऽनुष्ठानेकर्त्तव्येहि०द्वितीयादिपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थक्रमाद्य : क्रम : । यथा० प्राजापत्यपशुवङ्गे षु० प्राजापत्याहिवैष्णवदेवींकृत्वाप्राजापत्यैश्वरन्तीतिवाक्ये नप्तृतीयानिर्देशात्सैतिकर्त्तव्यताकाएकाकालत्वेनविहिता : । अतस्तेषांतद्ज्ञानाच्चोपाकरणनियोजनप्रभृतीनांसाहित्यंसम्पाद्यम् । तच्चप्राजापत्यपशुनांसम्प्रतिपन्नदेवताकत्वेनयुगपदनुष्ठानानुपपद्यते । तद्ज्ञानाच्चोपाकरणादीनांयुगपदनुष्ठानमशक्यम्० अतस्तेषांसाहित्यमव्यवहिताऽनुष्ठानात्सम्पाद्यम् । तच्चैकस्योपाकरणं विधायापरस्योपाकरणंविधेयम्० एवंनियोजनादिकमपि । तथाच प्राजापत्येषुक्रमाच्चित्यशीरारभ्य : एकंसर्वंचानुष्ठायद्वितीयादि : पदार्थस्तेनैवक्रमेणानुष्ठेय : सप्रवृत्तिक्रम : ॥ प्रवृत्ते : क्रम : ॥

प्रवृत्तिजनक : । चि० प्रवर्त्तके ॥

प्रवृत्तिज्ञ : । पुं० चारभेदे । वार्त्तिके । वार्त्तायने ॥ त्रि० प्रवृत्तिज्ञानविशिष्टे ॥

प्रवृद्ध : । त्रि० प्रौढे । एधिते । वृद्धियुक्ते ॥ प्रसारिते । प्रसृते ॥ प्रवर्द्धतेस्म । वृधुवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्त : ॥

प्रवृष्ट : । त्रि० प्रवृष्टवति ॥

प्रवेक : । उत्तमे । प्रधाने । प्रमुखे ॥ प्रविच्यते । विचिर्पृथग्भावे । घञ् ॥

प्रवेट : । पुं० शितशूके । यवे ॥

प्रवेणि : । स्त्री० कुथायाम् ॥ वेण्याम् प्रोषितभर्तृकादिधार्य्यकेशरचनाविशेषे ॥ वेणति । वेष्टनिशामनवादित्रादानगमनज्ञानचिन्तासु । इन् । प्रउपसर्गान्तरव्यावृत्त्यर्थ : ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रवेणी । स्त्री० कुथायाम् । परिस्तोमे । गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले ॥ वेण्याम् ॥ प्रकर्षेणवीयतेऽस्याम् । वीगत्यादिषु । वीज्याज्वरिभ्योनि : । कृदिकारादक्तिनइतिपाक्षिकोङीष् ॥

प्रवेल : । पुं० पीतमुद्गे । सोनामूंगा इ० भा० ॥

प्रवेश : । पुं० अन्तर्विगाहने । गृहाद्यन्तर्गमने ॥ प्रवेशश्चतुर्द्धा । अपूर्वप्रवेश : सुपूर्वप्रवेश : द्वन्द्वाभयप्रवेश : वधूप्रवेश : इतिभेदात् । तत्र वधूप्रवेशस्यान्वर्थसंज्ञकत्वात्० तदन्येषांलक्षणान्युच्यन्ते । यथा । अपूर्वसंज्ञ : प्रथम : प्रवेशोयात्रावसानेतुसुपूर्वसंज्ञ : । द्वन्द्वाभयस्त्वग्निभयादिजात स्त्वेवंप्रवेशस्त्रिविध : प्रदिष्ट : ॥ भूरिपुष्पनिकरंसतोरणंतोयपूर्णकलशोपशोभितम् । धूपगन्ध वलिपूजितामरं ब्राह्मणध्वनियुतंविशेद्गृहम् ॥ प्र० विश० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवेशनम् । न० प्रवेशे ॥ सिंहद्वारे ॥ प्रविश० । ल्युट् ॥

प्रवेश्य : । त्रि० प्रवेशयितव्ये । प्रवेशनीये ॥

प्रवेष्ट : । पुं० भुजे । बाहौ ॥ प्रवेष्टते । वेष्टवेष्टने । पचाद्यच् ॥ हस्तिदन्तमांसे ॥ गजपृष्ठतल्पने ॥

प्रव्यक्त : । त्रि० उल्वणे । स्पष्टे । स्फुटे ॥ प्रव्यज्यतेस्म । अञ्जूव्यक्त्यादौ । क्त : ॥ प्रव्यच्यतेस्मवा । अञ्चुविशेषणे । क्त : ॥

प्रव्यथित : । त्रि० प्रपीडिते ॥ व्याकुलीकृते ॥ अतिभीते ॥

प्रव्रजन् । त्रि० संन्यस्यगच्छति ॥

प्रव्रजित : । पुं० प्रव्रज्याश्रमविशिष्टे । बुद्धभिक्षुशिष्ये । चेलुके । श्रामणेरे ॥ त्रि० निष्क्रान्ते ॥

प्रव्रजिता । स्त्री० मांस्याम् ॥ मुण्डीर्याम् ॥ तापस्याम् ॥

प्रव्रज्या । स्त्री० वेदवाह्यरक्तपटादौ ॥ प्रव्रजनम् । व्रज० । व्रजयजोर्भावेक्यप् ॥ सन्न्यासे ॥

प्रव्रज्यावसित : । पुं० सन्न्यासभ्रष्टे ॥

प्रव्राजी । पुं० प्रव्रजनशीले । सन्न्यासिनि ॥ ताच्छील्यं वैराग्यातिशयशालित्वम् ॥

प्रशंसनीय : । त्रि० प्रशंसितुंयोग्ये ॥ शंसु० । अनीयर् ॥

प्रशंसा । स्त्री० प्रशंसने । वर्णनायाम् ॥ ईडायाम् । स्तवे ॥ परोक्षस्तुतौ ॥ द्विप्रकाराहिप्रशंसाभवति । वस्तुनि विद्यमानगुणोत्कर्षएक : प्रकार : स्तावकेनशब्देनसम्पादितोगुणोत्कर्ष : पर : प्रकारइति ॥

प्रशत्त्वा । पुं० समुद्रे ॥ प्रशीयते । शशद्लृशातने । प्रइरशदोस्तुट्चेति क्वनिप् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रशस्त्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ ङीन्त्रौ ॥
प्रशम : । पुं० उपशान्तौ ॥ प्रशमनम् । शम० । भावेघञ् ॥
प्रशमनम् । न० मारणे । वधे ॥ शमतायाम् । प्रशान्तौ ॥ प्रशमयति । शम० । णिजन्तात्ल्युःभावेल्युड्वा ॥
प्रशमित: । वि० उपाकृते । राज्ञ : कर्तव्ये ॥ रक्षापौरजनस्य०देशनगरग्रामेषुगुप्तिस्थया० योधानामपिसङ्ग्रहस्य०तुलयामानव्यवस्थापनम् , साम्यंसङ्ग्रिय०दानवृत्तिकरणेत्याग : समानार्चनम्०कार्य्यैवमहीभुजां प्रशमनान्येतानिराज्येनव ॥
प्रशस्तम् । न० मङ्गले ॥ वि० क्षेमे । शुभे ॥ प्रशंसनीये । अतिश्रेष्ठे । उत्तमे ॥ प्रशस्यतेस्म । शंसु० । क्त: । प्रकर्षेणशस्तोवा ॥
प्रशस्ति: । स्त्री० पत्रलेखनप्रक्रियायां ॥
प्रशान्त : । वि० प्रकृष्टशमताविशिष्टे । परहिंसारहिते ॥ सर्वत्रसमबुद्ध्या रागद्वेषशून्ये । निर्विकारे ॥ स्वल्पलाभेनापिसन्तुष्टे ॥ तमोरजसो : क्षयाल्लयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपे चित्ते ॥ प्रकर्षेणशान्त: ॥ प्रत्यस्तमितक्लेशे ॥
प्रशान्तचित्त : । वि० शान्ते । उपरतदर्पादिदोषे । समाहितमनसि ॥ प्रशान्तंचित्तंयस्यस : ॥
प्रशान्तवाहिता । स्त्री० तमोरजसो : क्षयाल्लयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपं चित्तंप्रशान्तं । पूर्वपूर्वप्रशमसंस्कारपाटवेनतादृशचित्तस्याधिक्यंप्रशान्तवाहितेत्यर्थ : ॥
प्रशान्तात्मा । वि० प्रशान्तचित्ते ॥
प्रशान् । अ० समानार्थे ॥
प्रशान् । वि० शांते ॥ प्रकर्षेणशाम्यति । शम० । क्विप् । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घ : । मोनोधातो : ॥
प्रशासनम् । न० प्रकृष्टाज्ञायाम् ॥ शासु० । ल्युट् ॥
प्रशासिता । वि० प्रकृष्टशासनकृति ॥ ईश्वरे ॥ यथा । प्रशासितारंसर्वेषामणीयांसमणोरपि । रुक्माभंस्वप्नधीगम्यंविद्यात्तंपुरुषंपरम् ॥ देवतायागकर्त्तारंपितर : श्राद्धकारिणम् । नाप्नुयुर्हव्यकव्यार्थंयदिनस्यात्प्रशासिता ॥
प्रशास्ता । पुं० ऋत्विजि ॥ मिश्रे ॥ वि० शासनकर्तरि ॥ प्रशास्ति । शासु० । तृच् । अप्तृन्नितिदीर्घ : ॥
प्रश्न : । पुं० अनुयोगे । पृच्छायाम् ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छ० । यजयाचेतिनङ् । क्ङीरितिश : । प्रश्ने चेतिलिङ्गाद्वसम्प्रसारणम् ॥
प्रश्नदूती । स्त्री० प्रहेलिकायाम् ॥
प्रश्नी । स्त्री० कुम्भिकायाम् । वारिपर्य्याम् ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रश्रय : । पुं० प्रणये। प्रीत्याप्रार्थने ॥ प्रश्रयणम् । श्रिञ्अरच् ॥

प्रश्रवम् । न० प्रवाहे ॥

प्रश्रित : । त्रि० विनीते ॥ प्रश्रमंगुणै रश्रायि । श्रिञ्० । क्त : ॥

प्रश्लथ : । त्रि० शिथिले ॥

प्रश्लिष्ट : । त्रि० प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रश्लेष : । पुं० संयोगे ॥ प्रश्लेषणम् । श्लिष्० । घञ् ॥

प्रश्वास : । पुं० प्राणेनकोष्ठस्थवायो र्बहिर्निस्सारणे । समाध्यङ्गपूरकवि रोधिनि ॥ स्वास्थ्यविशेषे ॥ प्रश्व सनम् । श्वस० । घञ्० ॥ श्रमाप नये ॥

प्रष्टव्य : । त्रि० प्रश्ने ॥

प्रष्टा । त्रि० कथङ्कथिके । प्रश्नकर्तरि । पृच्छति । प्रच्छ० । तृच् । ब्रश्चेति कृत्वष : ॥

प्रष्ठ : । त्रि० अग्रगे ॥ श्रेष्ठे । चाण्डा लिकौषधौ ॥ प्रतिष्ठते० गच्छति । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गइतिक : सुपि स्थइतिकोवा । प्रष्ठोग्रगामिनीति ष : । ष्टुत्वम् ॥

प्रष्ठवाट् । पुं० युगपार्श्वगे । दमनका लिकस्कन्धारोपितकाष्ठवाहे ॥ प्रष्ठमग्र गामिनंवहति । वहश्चेतिखि : ॥ स्वामीतु० पञ्चमंषष्ठंवावर्षंवहतीति विगृह्यरेफरहितंपठति० तत्पृषोद रादित्वंबोध्यम् ॥

प्रष्ठी । स्त्री० प्रष्ठभार्यायाम् ॥

प्रष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्याङ्गवि । प्रथमगर्भंधृतवत्याम् ॥ प्रष्ठंवहति । वहश्चेतिखि : । वाहइतिडीष् ॥

प्रसक्त : । त्रि० आसक्ते ॥ तद्गति । सर्वथातदेकपरे ॥ न० । सतते ॥ प्रा सङ्गि । षञ्० । कर्मणिक्त : ॥

प्रसक्ति : । स्त्री० प्रसङ्गे ॥ प्रवृत्तौ ॥ अनुमितौ ॥ आपत्तौ ॥ प्र० षञ्० । स्त्रियांक्तिन् ॥ आसक्तौ ॥

प्रसङ्ग : । पुं० प्रसक्तौ । अन्योद्देशेनाऽ न्यदीयस्यापिसहानुष्ठाने ॥ अन्योद्दे शेनप्रवृत्तावन्यस्यापिसिद्धौ ॥ यथा । दृष्टातुहरतेपापं स्पृष्टातुचिदिवंनये त् । प्रसङ्गेनापियागङ्गामोचदाह्न वगाहिता ॥ गीतवाद्यादौ ॥ प्रस ज्यतेपुरुषोयत्र । षञ्० । घञ् ॥ नेहेतार्थान्प्रसङ्गेननविरुद्धेनकर्म णा । नविद्यमानेष्वर्थेषुनार्त्यामपि यतस्तत : ॥ यतस्तत : पतितादे : ॥ प्रस्तावे ॥ प्रस्तावे ॥ य० । यत्रा च्युतोदारकथाप्रसङ्ग : ॥ पुन : पु न : प्रवृत्तौ ॥ प्रकृष्टसम्बन्धे ॥ स ङ्गतिविशेषे ॥ स्मृतत्वेसत्यनुपोद्घा तादिपञ्चकभिन्नत्वमितितस्यलक्षण म् । स्मृतस्योपेक्षानर्हत्वंप्रसगत्वम् । तदर्थस्तुस्मृतिविषयतापन्नत्वेसतिद्वे षविषयतानापन्नत्वमित्यनुमितिग्र न्थेगदाधरभट्टाचार्य : ॥ प्रकृष्टसङ्ग : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मैथुने ॥

प्रसङ्गत्वम् । न० स्मृतस्योपेक्षाऽनर्हत्वे। स्मृतविषयतापन्नत्वेसति०द्वेषविषयतानापन्नत्वमितितदर्थः ॥

प्रसङ्ख्यानम् । न० आवृत्तौ ॥ आवृत्तिर्हिप्रसङ्ख्यानमित्युक्तेः ॥

प्रसज्यः । पुं० प्रसज्यप्रतिषेधे ॥ पर्युदासः सदृशग्राहीप्रसज्यस्तुनिषेधकृत् ॥

प्रसज्यप्रतिषेधः । पुं० निषेधान्तरे ॥ अप्रधान्यंविधेर्यत्र प्रतिषेधेविधानता । प्रसज्यप्रतिषेधोयंक्रियायासहयत्वनञ् ॥

प्रसञ्जनम् । न० प्रसङ्गे ॥

प्रसत्तिः । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे । प्रसन्नतायाम् ॥

प्रसत्त्वा । पुं० प्रजापतौ ॥ धर्मे ॥ मूढे ॥ प्रसीदति । षद्लृ० । प्रद्वरसदोस्तुट्चेति०दशपादीपाठात्सदेरपि क्वनिप् ॥

प्रसत्त्वरी । स्त्री० प्रतिपत्तौ ॥ वनोरचेतिङीब्वौ ॥

प्रसन्नः । त्रि० अच्छे । स्वच्छे । निर्मले । अच्छा० अच्छी० द्रु० भा० ॥ सन्तुष्टे ॥ प्रसन्नयातुष्टे ॥ प्रसादवति ॥ प्रसादत् । प्रसीदति स्वरा ॥ षद्लृ० गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसन्नता । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे ॥ प्रसन्नस्यभावः । तल् ॥

प्रसन्ना । स्त्री० सुरायाम् ॥ मद्यप्रभेदे ॥ प्रसन्नागुल्मवातार्शोविबन्धानाहनाशिनी । शूलप्रवाहिकाटोपकफवातार्शसांहिता ॥ प्रसादविशिष्टायाम् ॥

प्रसन्नात्मा । पुं० शमदमाद्यभ्यासाच्छुद्धचित्ते ॥ प्रसन्नःरजस्तमोभ्यामकलुषितः आत्मान्तःकरणमस्य ॥ विष्णौ ॥ अवाप्तसर्वकामत्वात्प्रसन्नआत्मा स्वभावोऽस्य ॥

प्रसभः । पुं० न० बलात्कारे ॥ प्रगतासभाचस्मात् । सभायाःप्रगतोवा ॥

प्रसरः । पुं० प्रणये ॥ वेगे । जवे ॥ सङ्गरे । युद्धे ॥ विसर्पणे ॥ प्रसरंन लभन्तेह्रियावत्क्वचनमर्कटाः । नाभिद्रवन्तितेतावत् पिशाचावास्त्रगोचरे ॥ प्रसरणम् । सृगतौ । वा० अप् ॥ अधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघोवा ॥ प्रकर्षे ॥ समूहे ॥

प्रसरकः । पुं० पियाले ॥ अत्रप्रसवकडल्यपिपाठः शब्दमालायाम् ॥

प्रसरणम् । न० आसारे । सैन्यानांसर्वतोव्याप्तौ ॥ तृणकाष्ठादिहेतवेसैन्यानामितस्ततोगमने ॥ सर्वतोगमने । पसर्ना०फैलना० द्रु० भा० ॥ स्तृ० । ल्युट् ॥

प्रसरणी । स्त्री० प्रसरणार्थे ॥ प्रसरति । स्तृ० । अर्तिस्तुसुहृत्यनिः । कृदिकारादितिङीष् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रसर्पणम् । न० गमने ॥ प्रसरणे ॥

प्रसवः । पुं० उत्पादे ॥ अपत्ये ॥ फले ॥ कुसुमे ॥ गर्भमोचने । गर्भाद्बालकनिःसृतौ । प्रसूतौ ॥ अस्यमासनियमो यथा । नवमेदशमेमासिनारीगर्भंप्रसूयते । एकादशेद्वादशेवाततोऽन्यश्चविकारतः ॥ इति ॥ अस्यौषधं यथा । पीतस्तुकाञ्चिकंरुद्रक्षयितंशरपुङ्खया । हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तंशीघ्रं स्त्रीणांप्रसूतिकृत् ॥ मातुलुङ्गस्यवैमूलंकटिवङ्गंप्रसूतिकृत् । अपामार्गस्यवैमूलंयोनिस्थञ्चप्रसूतिकृत् ॥ अपामार्गस्यवैमूलेगर्भवत्यास्तुनामतः । उत्पद्यमानेसकलेपुत्रः स्याद्दुहितासुता ॥ अपामार्गस्यवैमूलेनारीणांशिरसिस्थिते । गर्भशूलंविनश्येतनाचकार्याविचारणा । इति गारुडे १९६ अध्यायः ॥ अभ्यनुज्ञानेे ॥ प्रसवनम् ०प्रसूयतेवा । षूङ्० । प्राणिप्रसवे०षूपेरणेवा । ऋदोरप्० पचाद्यच्वा ॥

प्रसवकः । पुं० प्रियालवृक्षे ॥

प्रसवनम् । न० प्रसवे ॥

प्रसवबन्धनम् । न० बन्धे ॥ प्रसूयते । षुप्रसवे । ऋदोरप् । बध्यतेनेन । बधबंधने । करणेल्युट् । प्रसवस्यपुष्पफलपत्रस्यबन्धनम् ॥

प्रसवस्थली । स्त्री० मातरि ॥

प्रसविता । पुं० तातेे । पितरि ॥

प्रसवित्री । स्त्री० जनयित्र्याम् ॥

प्रसव्यः । त्रि० प्रतिकूले ॥ अनुकूले ॥ प्रगतंसव्यात् । सव्यशब्दाराच्छब्दवत्त्वामदक्षिणोभयार्थः ॥

प्रसहः । पुं० काकगृध्रादिषु ॥ तेच । काकोगृध्रउलूकश्च चिल्लश्चशशघातकः । चाषोभासश्चकुररडुल्याद्याः प्रसहाः स्मृताः ॥ प्रसहाः कीर्त्तिताश्चैतेप्रसह्याच्छाद्यभक्षणात् । प्रसहाः खलुवीर्योष्णास्तन्मांसम्बलवर्द्धनाः । तेशोषभस्मकोन्मादैः शुक्रक्षीणाभवन्तिहि ॥

प्रसहनः । पुं० हिंस्रपशौ ॥ यथा । शार्दूलसिंहशरभर्क्षतरक्षुमुख्यान्यान्प्रसह्यविनिहत्य निवर्तयन्ते । तेकीर्त्तिताः प्रसहनाः पललं तदीयमर्शःप्रमेहजठरामयजाड्यहारि ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥ न० क्षमायाम् । सहने ॥ त्रि० तद्वति अभिभवे ॥ आलिङ्गने ॥

प्रसहा । स्त्री० बृहतिकायाम् ॥

प्रसहिष्णुः । त्रि० अभिभावके ॥ अलङ्कृजितीष्णुच् ॥

प्रसह्य । अ० हठार्थे । बलात्कारार्थे ॥ प्रकर्षेणसोढ्वा । षहमर्षणे । क्त्वा० ल्यप् ॥

प्रसह्यचौरः । पुं० हठाच्चौर्यकारिणि । माचले । चिल्लामे । डाकादुत० दौडा० लुटेरा० इत्यादिभाषा ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रसातिका । स्त्री० सूक्ष्मधान्ये ॥
प्रसादः । पुं० अनुग्रहे । तुष्टिदाने । प्रीतिदाने ॥ यथा । सत्कीर्त्ति र्विमलंयशःसुकवितापाण्डित्यमारोग्यता०वादेवाक्पटुताकुलेचतुरता गाम्भीर्यमक्षोभ्यता । प्रागल्भंप्रभुतागुणे निपुणता यस्यप्रसादाद्भवेत् तंवन्दे शिवरूपिणं निजगुरुं सर्वार्थसिद्धिप्रदमिति ॥ स्वास्थ्ये । आरोग्ये ॥ सौम्यतायाम् ॥ प्रसत्तौ । प्रसन्नतायाम् । नैर्म्ल्ये ॥ चित्तस्यप्रसन्नतायाम् । चित्तस्वच्छतायाम् ॥ देवनिवेदितद्रव्ये ॥ गुरूणां भुक्तावशेषे ॥ प्रसदनम् । षद्लृ० । भावेघञ् ॥ वैदर्भीरीतियुक्तकाव्यगुणे । ग्राम्यशब्दभिन्नप्रसिद्धार्थपदत्वे ॥ यथा । ओजः प्रसादमाधुर्यगुणचितयभेदतः । गौडवैदर्भपाञ्चालारीतयः परिकीर्त्तिताः ॥ तच्च० व्यक्तार्थपदमग्राम्यं प्रसादः परिकीर्त्तितः । इतिलक्षणम् ॥ अपिच । शुष्केन्धनादिवत्स्वच्छजलवत्सहसैवयः । व्याप्नोत्यन्यत्प्रसादोसौसर्वत्रविहितस्थितिः ॥ अन्यत्इति० व्याप्यग्रहचित्तम् । सर्वत्रेतिसर्वेषुरसेषु०सर्वासुरचनासुच । गुणवृत्त्यापुनस्तेषांवृत्तिः शब्दार्थयोर्मता ॥ गुणवृत्त्याउपचारेण । तेषाम्० ओजआदिगुणानाम् ।

आकारेशौर्य्यस्यैव ॥
प्रसादनः । पुं० भक्तकारे ॥ न० अन्ने ॥ त्रि० प्रसन्नताकारके ॥
प्रसादना । स्त्री० परिचर्यायाम् ॥ सेवायाम् ॥
प्रसादितः । त्रि० प्रार्थिते ॥ सौमनस्यङ्गमिते ॥
प्रसादी । त्रि० अनुग्रहशीले ॥ प्रसादगुणयुक्ते ॥ शीलेणिनिः । अस्त्यर्थेइनिर्वा ॥
प्रसाधनम् । न० वेशे । अलङ्काररचनादिकृतशोभायाम् ॥ प्रसाध्यतेऽनेनाङ्गम् । षाध० । करणेल्युट् ॥ प्रकृष्टनिष्पत्तौ ॥
प्रसाधनी । स्त्री० कङ्कतिकायायाम् ॥ सिद्धौ ॥ ङीप् ॥
प्रसाधिका । स्त्री० नोवारे ॥ वेशकारिण्याम् । अलङ्कर्त्र्याम् ॥
प्रसाधितः । त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ प्रसाध्यतेस्म । षाधसंसिद्धौ ॥ स्वार्थेक्तः । क्तः ॥ प्रकृष्टनिष्पन्ने । निष्पादिते ॥
प्रसारः । पुं० प्रसरणे ॥ प्रसरणम् । सृ० । घञ् ॥ तृणकाष्ठादेः प्रवेशे ॥
प्रसारणम् । न० पञ्चविधकर्म्मान्तर्गतविस्ताररूपैकर्म्मणि ॥ यथा । उत्क्षेपणंततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनंतथा । प्रसारणञ्चगमनंकर्म्माण्येतानि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

पञ्चच ॥

प्रसारणी । स्त्री० गंधालिकायाम् । सरणायाम् । कुब्जप्रसारणीतिख्यातायाम् । गन्धभादालिया • इ० गौ० भा० ॥ प्रसारणीगुरुर्वृष्यावलसन्धानकृत्सरा । वीर्योष्णावातहृत्तिक्तावातरक्तकफापहा ॥ क्षीणानांस्थविराणाञ्च वातसङ्कोचितात्मनाम् । प्रसारयेद्यतोङ्गानितदुक्तैषाप्रसारणी ॥ प्रसार्यतेरूपमनया । करणेतिल्युट् ॥

प्रसारिणी । स्त्री० लज्जालुलतायाम् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रसारित : । त्रि० तते । विस्तारिते ॥

प्रसारी । त्रि० प्रसरणशीले । विसृत्वरे ॥ प्रसरति० तच्छील : । सृगतौ । प्रेलपसृद्रुमथवदवसइतिघिनुण् ॥ आयते ॥ व्याप्ते ॥

प्रसितम् । न० पूये । त्रि० तत्परे । आसक्ते ॥ प्रासायि । षिञ्बन्धने । कर्म्मणिक्त : ॥

प्रसिति : । स्त्री० बन्धने ॥ बन्धनसाधनरज्जुनिगडादौ ॥ प्रसयनम् । षिञ्० । क्तिन् ॥

प्रसिद्ध : । त्रि० भूषिते ॥ ख्याते ॥ प्रसिद्ध्यति० प्रसिध्यतेस्मवा । षिधुसंराद्धौगत्यांवा । कर्त्तरि० कर्म्मणिवाक्त : ॥

प्रसिद्धि : । स्त्री० टङ्कारे । ख्यातौ ॥ उत्कृष्टसिद्धौ ॥ प्रकृष्टासिद्धि : ॥

प्रसुप्त : । त्रि० निद्रिते ॥ प्रकर्षेण सुप्त : ॥

प्रसू : । स्त्री० अश्वायाम् ॥ जनन्याम् ॥ कन्दल्याम् ॥ वीरुधि । प्रसूते० प्रसूयतेवा । षूङ्प्रसवे । सत्स्वितिक्विप् ॥

प्रसूका । स्त्री० वाजिन्याम् । वडवायाम् ॥

प्रसूतम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ त्रि० सञ्जाते ॥ सूते ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । क्त : ॥

प्रसूता । स्त्री० जातसन्तानायाम् । जातापत्त्यायाम् । प्रजातायाम् ॥ टाप् ॥

प्रसूति : । स्त्री० प्रसवे । उद्भवे ॥ तनये ॥ दुहितरि ॥ स्वायम्भुवमनो : पुत्र्याम् ॥ प्रसवनम् । प्रसूयतेवा । षूङ् । क्तिन् ॥ कारणे ॥ प्रकर्षेणसूतिर्जन्मयस्मात ॥

प्रसूतिका । स्त्री० प्रसूतायाम् ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । गत्यर्थेतिक्त : । स्वार्थेकन् । सूतिकापुत्रिकेतीत्वम् ॥

प्रसूतिजनम् । न० दु : खे । पीडामात्रे ॥ प्रसूतेर्जातम् । पञ्चम्याम जाताविति ड : ॥

प्रसूनम् । न० फले ॥ पुष्पे ॥ त्रि०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

जाते ॥ प्रसूयते । षुञ् अभिषवे । सुञ्योर्दीर्घश्चेतिनः ॥ यद्वा । प्र सूयतेस्म । षूङ० । क्तः । ओदितश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ स्वादयओदितः ॥

प्रसूनेषुः । पुं० कन्दर्पे । कामे ॥ प्रसूनानि इषवोयस्य ॥

प्रसृतः । पुं० । अर्द्धाञ्जलौ । निकुञ्जपाणौ । पस्से० इ० भा० ॥ न० पलद्वये ॥ त्रि० सुप्रसारे । तते ॥ विनीते ॥ वेगिते ॥ निस्सृते ॥ प्रकृष्टंसृतमस्य ॥ प्रसरतिस्म । सृ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसृता । स्त्री० जङ्घायाम् ॥ प्रसरतिस्म० प्रस्रियतेस्मवा । सृ० । गत्यर्थेति० कर्मणिक्तः ॥ प्रकृष्टंसृतंगमन मनयावा ॥

प्रसृतिः । स्त्री० आकुञ्चितपाणौ ॥ अर्द्धाञ्जलौ । प्रसृते ॥ प्रकृष्टासृतिरस्य ॥

प्रसृष्टः । त्रि० प्रेषिते ॥ अनुज्ञाते ॥

प्रसेकः । पुं० सेचने ॥ स्रुतौ ॥ क्षरणे ॥ प्रसेचनम् । षिच० घञ् ॥

प्रसेदिका । स्त्री० क्षुद्रोपवने । बगीची० इ० भा० ॥

प्रसेदिवान् । त्रि० प्रसन्ने ॥ सदेर्भाषायांसदवसश्रुवइतिलिटः क्वसुरादेशः लिटिधातोरितिद्वित्वम् । अत

एकहल्मध्यइत्येत्वाभ्यासलोपौ । वस्वेकाजाद्घसामितीडागमः । उगित्वान्नुम् । सान्तेतिदीर्घः ॥

प्रसेवः । पुं० वीणाङ्गे ॥ स्यूते । वस्त्रशणादिनिर्मिते० थैला० इतिख्याते ॥ सूत्रचितभाण्डविशेषे । धोकडा० इ० गौड़० भा० ॥ इतौ ॥ प्रसीव्यतेस्म । षिवु० । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥

प्रसेवकः । पुं० वीणाक्रान्तेवक्रकाष्ठे । दण्डाधः शब्दगाम्भीर्यार्थंकाष्ठभाण्डे । ० वीणास्थितालावुफले । ० ककुभे ॥ सूत्रनिर्मितभाण्डे । धौतकटे । स्यूते । धोकडा० इ० गौड भाषा० ॥ प्रसेव्यते । षिञ्सेवने । क्वुन् ॥

प्रस्कण्वः । पुं० ऋषिविशेषे ॥ प्रस्कण्व हरिश्चन्द्रावृषीइतिसाधुः ॥

प्रस्कन्दनम् । न० विरेके ॥

प्रस्कन्नम् । त्रि० अपगते ॥ पतिते ॥ प्रकर्षेणस्कन्नः ॥

प्रस्तरः । पुं० पाषाणे । ग्रावणि । पत्थर० इ० भा० ॥ मणौ ॥ प्रस्तृणाति । स्तृञ् । पचाद्यच् ॥ दर्भमुष्टौ ० इ० कर्ममीमांसकाः ॥ पल्लवादौ विरचितेतल्पे ॥ प्रस्तारे ॥

प्रस्तरिणी । स्त्री० गोलोमिकायाम् ॥

प्रस्तारः । पुं० पचरचिततल्पे ॥ तृणवने ॥ शय्यायाम् ॥ कृन्दः प्रभृ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तीनांप्रभेदज्ञापकेसङ्केतविशेषे ॥ प्रस्तीर्यते । स्तृञ् ० । प्रेस्तोऽयज्ञे इतिघञ् । भावेवा ॥

प्रस्तारितः । त्रि० प्रकीर्णे । विच्छिन्ने ॥

प्रस्तार्य्यर्म्म । न० नेत्ररोगभेदे ॥ तस्यलक्षणम् । प्रस्तार्यर्मतनुस्तीर्णश्यावंरक्तनिभंसिते । इतिमाधवकरः ॥ अपिच । समन्ताद्विस्तृतः श्यावोरक्तोवामांससञ्चयः । सन्निपातेनदोषाणांप्रस्तार्यर्मतदुच्यते ॥ तस्यौषधंयथा । कतकस्यफलंशङ्खंचाभूषणंसैन्धवान्वितम् । फेनोरसाञ्जनंचौद्रंविडङ्गञ्चमनःशिला ॥ कुक्कुटाण्डकलापानिवर्तिरेषाव्यपोहति । तिमिरंपटलंकाचमर्म्मशुक्रंतथैवच ॥ कण्डुक्लेदार्बुदंहन्तिमलमाशुसुखावतीति ॥

प्रस्तावः । पुं० प्रसङ्गे ॥ प्रकरणे ॥ अवसरे ॥ प्रस्तवनम् । ष्टुञ् ० । प्रेङ्खुस्तुवंइतिघञ् ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाध्योहितीयभक्तौ ॥ प्रारम्भे ॥

प्रस्तावना । स्त्री० आरम्भे ॥ प्रतिपादयार्थस्याकथायाम् । सूत्रधारेणसहनटीविदूषकाणांपरस्परविचित्रभाषणे ॥ तस्यालक्षणंयथा । नटीविदूषकोवापिपारिपार्श्विकएववा । सूत्रधारेणसहिताः संलापंयत्रकुर्वते ॥ चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताङ्गैपिभिर्मिथः । आमुखंत

त्रविज्ञेयंनाम्नाप्रस्तावनापिसेतिसाहित्यदर्पणः ॥

प्रस्तिरः । पुं० पल्लवादिरचितशय्यायाम् ॥

प्रस्तीतः । त्रि० } धूनिते ॥
प्रस्तीमः । त्रि० } संहते ॥ स्त्यैष्टैशब्दसङ्घातयोः । क्तः । आत्वेकृते० संयोगादेरित्यस्यासिद्धत्वात्० पूर्वं० स्त्यः प्पूर्वस्येतिसम्प्रसारणे पूर्वरूपेचकृतेहलइतिदीर्घः । पश्चात्वत्वादंतत्वयोर्विरहान्नत्वम् । प्रत्योन्यतरस्यामिति० निष्ठातस्यपाचिकीमः ॥

प्रस्तुतः । त्रि० उपस्थिते ॥ प्रतिपन्ने ॥ प्रकरणप्राप्ते । प्राकरणिके । प्रासङ्गिके ॥ निष्पन्ने ॥ प्रकर्षस्तुतियुक्ते ॥

प्रस्तुतिः । स्त्री० प्रत्यक्षस्तुतौ ॥

प्रस्तृतः । त्रि० अस्मरिते ॥

प्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रस्तौतीति । ष्टुञ् ० । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥

प्रस्तोभः । पुं० परिहासे ॥ प्रोत्साहे ॥

प्रस्तोभितः । त्रि० उपहसिते ॥

प्रस्थः । पुं० न० चतुष्कुडवरूपेधान्यमानभेदे ॥ चत्वारः कुडवाः प्रस्थः ॥ आढकचतुर्थभागे । पर्वतैकदेशे । सानौ ॥ उन्नतवस्तुनि ॥ द्विशरावपरिमाणे ॥ वृ० वै० प० ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वमनेचविरेकेचतथाशोणितमोक्षणे । अर्द्धचयोदशपलंप्रस्थमाहुर्मनीषिणः ॥ अर्द्धचयोदशपलंसार्द्धषट्कम् ॥ विस्तारे ॥ यथा। दीर्घेप्रस्थे समानञ्चनकुर्यान्मन्दिरं बुधइति ॥ प्रकर्षेणतिष्ठति । ष्ठा० । आतश्चोपसर्ग इ० क : प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्नऽनेन वा । घञर्थेकोवा ॥ प्रकर्षस्थितिविशिष्टे ॥

प्रस्थपुष्पः । पुं० स्वल्पपत्रतुलस्याम् । मरुवके । मरुआ० इ० भा० ॥ प्रस्थेसानौपुष्पति । पुष्प० । अच् ॥

प्रस्थानम् । न० विजिगीषोःप्रयाणे । यात्रायाम् । व्रज्यायाम् । अभिनिर्याणे ॥ गमनमात्रे ॥ प्रपूर्वात्तिष्ठतेर्ल्युट् ॥

प्रस्थानविघ्नः । पुं० गमनव्याघाते ॥

प्रस्थापितः । त्रि० प्रतिशिष्टे । प्रेरिते । पठाया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेण स्थापिते ॥

प्रस्थायी । त्रि० प्रस्थास्यतितस्मिन् ॥ ष्ठा० । प्रेस्थइति इनिर्णित् ॥

प्रस्थिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

प्रस्थित : । त्रि० कृतप्रस्थाने ॥ प्रष्ठा० । क्त : । यतिष्यतीतीत्वम् । निर्गच्छति ॥

प्रस्न : । पुं० स्नानार्थकटाहविशेषे ॥ प्रस्नान्यस्मिन् । स्ना० । घञर्थेकविधानंस्त्रापाव्यधिहनियुद्ध्यर्थम् ॥

प्रस्फुटः । त्रि० प्रफुल्ले ॥ प्रकर्षेणस्फुटः ॥

प्रस्फुटित : । त्रि० विकसिते । प्रकर्षेणस्फुटित : ॥

प्रस्फुरित : । त्रि० प्रचलिते ॥ प्रोल्लसिते ॥

प्रस्फोटनम् । न० शूर्पे ॥ ताडने ॥ विकाशने ॥ प्रस्फोट्यतेऽनेन । स्फुट् । करणेल्युट् ॥ पचने ॥

प्रस्रव : । पुं० प्रवाहे ॥ स्रवणंस्रव : । स्रु गतौ ॥ ऋदोरप् । प्रकृष्ट : स्रव : ॥ क्षीरादेर्द्रवद्रव्यस्यचरणे ॥

प्रस्रवण : । पुं० किष्किन्धासमीपवर्तिनिगिरिविशेषे ॥ माल्यवत्पर्वते ॥ स्वेदे ॥ न० पर्वतस्थानभेदे स्रवज्जलस्थितौ० पर्वतमूलाद्बहिः स्रवज्जलेवा । उल्लो । झर्ना० इ० भा० ॥ तज्जलगुणायथा । प्रस्रवणजलंस्वच्छंलघुमधुरंरोचनञ्चदीपनक्लृप्तितिराजनिर्घण्टः ॥ स्रवन्त्यापोऽस्मात् । स्रु० । भीमादयइ० क्लृत्यल्युटवा० अपादानेल्युट् ॥ प्रकर्षेणस्रवणे ॥

प्रस्राव : । पुं० मूत्रे । पिसाब० इ० भा० ॥ प्रस्रूयते । स्रु प्रस्रावे । प्रेद्रुस्रुस्रुवइतिघञ् ॥

प्रस्रुत : । त्रि० वहति ॥

प्रस्वान : । पुं० उच्चैः शब्दे ॥ प्रकृष्टः स्वानः ॥

प्रस्वेद : । पुं० अतिशयघर्मे ॥ तदौ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

षधंयथा । चन्दनंकुङ्कुमंमांसीकर्पू रोजातिपत्रिका । जातीकक्कोलय़ू गानांलवङ्गस्यफलानिच ॥ अगुरू क्षीरकाश्मर्य : कुष्ठंतगरनालिका गोरोचनाप्रियङ्गुश्च चोलंमदनकंन खम् ॥ सरल : सप्तपर्णश्चलाचाचा मलकीतथा । कर्बूरक:पद्मकञ्चएतै स्तैलंप्रसाधितम् । प्रखेदमलदौ र्गन्ध्यकण्डूकुष्ठहरंपरम् । पुमान् युवास्याच्चुक्राच्य: स्त्रीणांचात्यन्तव ल्लभ : ॥ स्त्रीशतंगच्छतेरुद्रवन्ध्या पिलभतेसुतम् ॥ इतिगारुडे १९८ अध्याय : ॥

प्रहत: । त्रि० क्षिप्ते ॥ क्षुण्णे ॥ प्र हन्यतेस्म । हन० । क्त : ॥ प्रक र्षेणहिंसिते० गते० च ॥

प्रहर: । पुं० दिवसस्यचतुर्थांशे । अहो रात्रस्याष्टभागैकभागे । यामे । पहर० इ० भा० ॥ प्रह्रियतेऽनेन । हृञ् । करणेघञ् । पुंसिसंज्ञायामितिघ: ॥

प्रहरकुटवी । स्त्री० क्षुद्रटिट्टिभीपक्षिणि ॥

प्रहरणम् । न० शस्त्रमात्रे । आयुधे ॥ प्रह्रियतेऽनेन । हृञ् । करणेति ल्युट् ॥ अग्नौप्रक्षेपेऽहुतिकर्ममीमां सका : ॥ युद्धे ॥ प्रहारे ॥ स-मरे ॥ ऽ: ॥

प्रहरकलिका । स्त्री० शर्करीप्रभेदे ॥ ननभनलगितिप्रहरणकलिका ॥ य था । व्यथयतिकुसुमप्रहरणकलिका

प्रमदवनभवातवधनुषितता । विरह विपदिमेशरणमिहततो०मधुमथन गुरुक्षरणमविरतम् ॥

प्रहरी । त्रि० प्रहरवति । पहरेवारी० ङी० भा० ॥

प्रहर्त्ता । त्रि० प्रहारकर्त्तरि । मारके ॥ प्रहरति । प्रहृञ्+तृच् ॥

प्रहर्ष : । पुं० प्रमोदे ॥ प्रकृष्टोहर्ष : ॥

प्रहर्षण : । पुं० एकदेहे । बुधग्रहे ॥ त्रि० हर्षविशिष्टे ॥ हर्षकारके ॥

प्रहर्षणी । स्त्री० अतिजगतीप्रभेदे ॥ तस्यालक्षणंतथा । म्रौज्यौगस्त्रि दशयति : प्रहर्षणीयम् । अपिच । व्याशाभिर्मनजरगा : प्रहर्षणीयम् । इ० ॥ लक्ष्यंयथा । गोपीनामधर सुधारसस्यपानैरुत्तुङ्गस्तनकलसोप गूहनैश्च । आश्वर्यैरपिरतिविभ्रमैर्मु रारे : संसारेमतिरभवत्प्रहर्षणीह ॥ हरिद्रायाम् ॥

प्रहसनम् । प्रहासे॥ आक्षेपे ॥ रूपका न्तरे ॥ हसे० । ल्युट् ॥

प्रहसन्ती । स्त्री० पूज्याम् ॥ वासन्त्याम् ॥ प्रहसति । हसेहसने । लट : श तृ । उगित्वान्ङीप् । शप्श्यनोरि तिनुम् ॥ प्रकर्षेणहसन्त्याम् ॥

प्रहस्त : । पुं० चपेटे । प्रतले ॥ प्रस्त-तोहस्त : । प्रादयोगतेतिसमास : ॥ रावणस्यसेनापतौ ॥

प्रहाण: । पुं० क्षये ॥ कृत्यचइ० णत्व

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

म् ॥

प्रहारः । आघाते । चोट० फट० इभा० ॥ प्रहरणम् । हृञ् ० ॥ घञ् ० ॥ आर्त्ते भीतेत्यक्तशस्त्रे पतितेबालके तथा । प्रहरन्तिनवीरास्ते धर्मएषसनातन : ॥

प्रहारवल्ली । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥

प्रहास : । पुं० अट्टहासे । शिवे ॥ नटे ॥ सोमतीर्थे ॥ अत्यर्थहासे । अनुचिताचरणप्रकाशनेनलज्जोत्पादने ॥ प्रहसनम् । हसे० । घञ् ० ॥

प्रहासी । पुं० वासन्तिके । विदूषके । प्रीतदे । भाण्ड० इ० भा० ॥ प्रकृष्टं हासयति० हसतिवा । णिनि : ॥ प्रहासोऽस्यास्तिवा । इनि : ॥

प्रहि : । पुं० कूपे ॥ प्रह्रियते । प्रेहरते : कूपेइति० इनि० ॥

प्रहितम् । न० सूपे ॥ त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ प्रेरिते ॥ प्रधीयतेस्म । डुधाञ् ० क्त : । दधातेर्हि : ॥

प्रहीण : । त्रि० विगते । परित्यक्ते । । विहीने ॥ ओहाक् ० । क्त : ॥ घुमास्थेतीत्वम् । ओदितश्चेतिनिष्ठातस्यन : ॥

प्रहीणदोषः । त्रि० नितान्तनिर्मलस्वान्त ॥ प्रहीणा : दोषारागाद्यो यस्य ॥

प्रहुत : । पु० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ प्रकर्षेणहूयते । हु० । क्त :

प्रहृष्ट : । त्रि० सन्तुष्टे ॥ प्रकर्षेणहृष्टे ॥

प्रहेणकम्) प्रहेलकम्) न० पिष्टकविशेषे । वायने ; वाचनके । व्रतोपायने । बायना० इ० भा० ॥

प्रहेलिका । स्त्री० प्रवह्लिकायाम् । प्रश्नहूत्याम् । दुर्विज्ञानार्थप्रश्ने । पहेली० इ० भा० ॥ लक्षणंयथा । व्यक्तीकृत्यकथ्यमर्थंस्वरूपार्थस्यगोपनात् । यत्रबाह्यान्तरावर्थौकथ्येते साप्रहेलिका ॥ साद्विधार्थीचशाब्दी चप्रख्याताप्रश्नशासने । आर्थीस्यादर्थविज्ञानाच्छाब्दीशब्दविभागत : ॥ आर्थीयथा । तरुण्यालिङ्गित : कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रित : । गुरुणांसन्निधानेपिक : कूजतिमुहुर्मुहुः ॥ पानीयकुम्भइति ॥ शाब्दीयथा । सदारिमध्यापि नवैरियुक्तानितान्तरक्ताप्यसितैवनित्यम् । ययोक्तवादिन्यपिनैवदूतीकानामकान्ते तिनिवेदयाशु ॥ सारिका । इति ॥ एवम् । सोदर्यवर्येणनितान्तमादौ सम्भावितोनिर्गतभी : सभीम : । राजन्भवद्दाहुबलेनतुल्यो निगूढनामाचकबिर्त्तवीति ॥ अस्याअर्थ : । आदौसोत्० उकारसहित : । भीमोनिर्गतभी : सकार : । अर्यवर्येणस्वामिवाचकेनपतिशब्देनसम्भावित : पश्चाद्युक्त : । भवद्दाहुबलेनतुल्यो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दीर्घ : । तथाच० उमापतिरितिक वेर्नामान्तनिगूढम् । प्रहेलिकायाम् नेयार्थत्वदूरान्वयादिनदूषणमिति ज्ञेयम् ॥ प्रहेलयति० अभिप्रायंसूच ति । हिलभावकरणे । क्कुन्शिल्लि संज्ञयोरितिक्कुन् ॥

प्रह्लन्न : । त्रि० हृष्टे । प्रमुदिते । प्री ते ॥ प्रह्लाद्यतेस्म । ह्लादीसुखे च क्त : । रदाभ्यामितिनत्वम् । ह्लादो निष्ठायामितिह्रस्व : ॥

प्रह्लाद: । पुं० निनदे । शब्दे ॥ हर्षे । प्रमो दे ॥ प्रह्लादे । परमभागवतेहिरण्य कशिपो : पुत्रे ॥ प्रकर्षेणह्लादय ति० आनन्दयति० परमसात्त्विकत्वे नसर्वान्० इति प्रह्लादोदैत्यानांमध्ये भगव तोविभूति : ॥

प्रह्व : । त्रि० प्रवणे । नम्रे । नते । नम नशीले ॥ अनुकूले । प्रह्वयति । ह्वेञ्स्पर्द्धायांशब्दे च । कविधौसर्व चप्रसारणिभ्योडद्वतिड : ॥ प्रहूयतेऽ सौ । ह्वेञ् । सर्वनिघृष्वेतिसा धु : । आकारवकारयोर्लोप : । ज हातेर्वा ॥ आसक्तौ ॥ शिरसानम्रे ॥ महति ॥ यथा । तदाप्रह्वा: सर्व कार्येविघ्नानश्यन्तुमेशिवे० इतिदेवीभा गवतम् ।

प्रह्वत्वम् । न० शिरसानतौ ॥

प्रह्वीभूत: । त्रि० प्रणते । शिरसानम्रे । नमस्कृतवति ॥

प्रांशु : । त्रि० उच्चे । उन्नते । तुङ्गे ॥ प्रकृष्टाश्चांशवोऽस्य ॥ जगत्त्रयंक्रम माणेभगवतिवामने ॥ तोयेतुपति तेहस्ते वामनोभूद्वामन : । सर्वदेव मयंरूपंदर्शयामासवैविभु : ॥ भू: पादो० द्यौ : शिरस्यास्यचन्द्रादित्यौ चचक्षुषी । इत्यादिविश्वरूपंदर्शयि त्वा० तस्यविक्रमतोभूमिं० चन्द्रादि त्यौस्तनान्तरे । नभ : प्रक्रममाणस्य नाभ्यान्तौसमवस्थितौ ॥ दिवमाक्र ममाणस्यजानुमूलेव्यवस्थितावित प्रांशुत्वंदर्शितं० ह० वं० ॥

प्राकरणिक : । त्रि० प्रकरणागते ॥

प्राकषिक : । पुं० षिड्गे ॥ मायान र्तके ॥ परदारोपजीविनि ॥ प्राक षति । कषहिंसायाम् । प्राड्पूर्वा कष इतिकिकन् ॥

प्राकाम्यम् । न० महादेवस्याष्टविधैश्व र्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ स्वच्छन्दानु मतौ । अवसर्गे । स्वाच्छन्द्यानुमन ने ॥ प्राकाम्यमिच्छानभिघात : । यतोभूमावुन्मज्जति० निमज्जतिच० यथोदके ॥ प्रकामस्यभाव: । ष्यञ् ॥

प्राकार : । पुं० वरणे ॥ साले । व प्रोवर्यन्यचवा० इष्टकादिरचितवेष्ट ने ॥ अस्यपरिमाणं यथा । ऊर्द्धं विंशतिहस्तेभ्योनैवकुर्याद्गृहंगृही । ऊर्द्धं विंशतिहस्तेभ्य : प्राकारंनशु भप्रदम् ॥ तस्यद्वारमानम् । प्रस्थेह

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्तद्दयात्पूर्वंदीर्घंहस्तत्रयंतथा । गृहिणांशुभदंद्वारंप्राकारस्यगृहस्यच । नमध्यदेशेकर्तव्यं किञ्चिन्न्यूनाधिकेशुभमिति । ब्र० पु० ॥ प्रक्रियते । डुकृञ्० । कर्मणिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घं : ॥

प्राकृत : । त्रि० नीचे । प्रकृष्टस्कृतमकार्यमस्य ॥ स्वाभाविके ॥ शास्त्रासंस्कृतबुद्धौ । बालसमे ॥ संस्कृतेतरभाषायाम् ॥ संस्कृतप्रकृतिके । भाषाप्रभेदे ॥ प्रकृतौसंस्कृतेभव : ततआगतोवा । तत्रभव: ततआगतइतिवाऽण् ॥ पुं० प्रलयविशेषे । प्रकृतौसंस्थितंव्यक्तमतीतप्रलयेतुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चर: ॥ प्रकृत्यासिद्ध: ॥ पुं० प्रकृतिप्रवर्त्तकेभगवति ॥ गुणविशेषे ॥ यथाशैवानांमतेधर्मज्ञानवैराग्यादयोगुद्विगुणाभावसंज्ञया विज्ञाता : तेचसांसिद्धिका : वैनयिका: प्राकृताश्चेतित्रिधाभवन्ति । तत्रप्राकृतोदेहसंयोगेव्यक्त : स्वप्नादिबोधवत् । य: स्वप्नमदमूर्च्छाप्रबुद्धस्य० यथाप्रसुप्तसंस्कारबुद्धदेहसंयोगएव व्यज्यतेनदेहापायेपिसप्राकृतानामगुणोवि ज्ञेय : । इतिशैवा : ॥ त्रि० प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राकृतज्वर: । पुं० ऋतुज्वरे ॥ यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुत्रिष्वृतुष्वृतुक्रमेणवा

तपित्तकफजज्वरा : । यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुवातायै: प्राकृतक्रमात् । इति ।

प्राकृतदोष: । पुं० वर्षाशरद्वसन्तेषुक्रमेणकुपितेषुवातपित्तकफेषु ॥ यथा । चयप्रकोपप्रशमा:पित्तस्यप्रावृडादिषु । श्लेष्मण : शिशिरादेषुवायोर्घर्मादिषुत्रिषु ॥ इतिरक्षित : ॥

प्राकृतप्रलय : । पुं० प्रकृतेर्लये ॥ य० निर्गुणस्यचनित्यस्य चाद्यन्तरहितस्यच । निमेषाणांसहस्रेणप्रकृतेर्दण्डउच्यते ॥ षष्टिदण्डात्मकस्तश्वा सरश्चप्रकीर्तित : । मासस्त्रिंशद्दिवाराचैर्वर्षंद्वादशमासकै : ॥ एवङ्गतेशताब्दे चश्रीकृष्णे प्रकृतेर्लय: ॥ प्रकृत्यांचप्रलीनायांतदैवप्राकृतोलय: । सर्वा: संहृत्यसाचैकामहाविष्णो: प्रसूयया । कृष्णवक्षसिलीनाचमूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ ब्रु०ब्र० ॥ अपिच का० पु० ॥ प्रकृतौसंस्थितोयस्मात्सर्वंसन्मात्रसंज्ञय: । अहङ्कारमहत्तत्त्व गतोयत्प्राकृतोलय: ॥ प्रकृतौसंस्थितोव्यक्तमतीतप्रलयस्तुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चर : ॥ इ० ॥

प्राकृतमानुष : । पुं० सामान्यमनुष्ये ॥ यथा । एकादशचमूनाथंभीमपादेनमास्यश । पञ्चानामपियोभर्त्ता नासौप्राकृतमानुष : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्राकृतमित्रम् । न० स्वदेशव्यवहितदेशावस्थितेराजनि ॥

प्राकृतशत्रुः । पुं० एकविषयाभिनिवेशिनिनृपादौ ॥

प्राकृतिक : । पुं० बन्धविशेषे ॥ सच-प्रकृतावात्मज्ञानात्०येप्रकृतिमुपासतेतेषांभवति । योवायुपुराणे०प्रकृतिलयादित्युच्यते । पूर्णंशतसहस्रन्तुतिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाइति ॥ त्रि०प्रकृतिविकारे । प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राक्कूल : । त्रि० प्रागग्रे ॥

प्राक्तन : । त्रि० प्राग्भवे ॥ कालवाचिनोऽव्ययात्ट्युट्युलौ ॥

प्राक्तनकर्म्म । न० अदृष्टे । भाग्ये ॥ पुराकृतकार्ये ॥

प्राक्फल : । पुं० पनसे ॥

प्राक्फल्गुनी । स्त्री० पूर्वफल्गुन्याम् ॥

प्राक्फल्गुनीभव : ।
प्राक्फाल्गुन : ।
प्राक्फाल्गुनेय : । } पुं० वृहस्पतौ । जीवे । चित्रशिखण्डिजे ॥ तीक्ष्णतायाम् । प्रखरत्वे ॥

प्रागभाव : । पुं० कार्यस्योत्पत्तेः पूर्व्ववर्त्तिनि०अभावविशेषे ॥ सच०अनादि : सान्तः । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसान्तइति । घटादावतिव्याप्तिवारणायानादिरितितार्किकाः ॥ विद्यमानस्यैवघटस्यमृत्पिण्डेष्वभाव : प्रागभाव : आविर्भावजनकइतिसत्कार्य्यवादिन : ॥

प्रागल्भ्यम् । न० प्रगल्भतायाम् । प्रतिभातिशये ॥ यथा । प्रागल्भ्यहीनस्यनरस्यविद्या०शस्त्रंयथाकापुरुषस्यहस्ते । नतृप्तिमुत्पादयतेशरीरेवृद्धस्यदाराइवदर्शनीयाः ॥ इ० ॥ स्त्रीणामयत्नजेभावविशेषे ॥ य० । प्रागल्भ्यौदार्यमाधुर्यशोभाधीरत्वकान्तयः । दीप्तिश्चा०यत्नजा०भावहावहेलास्त्रयोङ्गजाः ॥ इ० ॥ प्रगल्भस्यभाव : । ष्यञ् । प्रागल्भ्यंपराभिभवसामर्थ्यमितिगीताभाष्यटीका ॥

प्रागुदीची । स्त्री० पूर्वोत्तरदिशि ॥

प्राग्गमनम् । न० अग्रतोनिस्सरणे ॥

प्राग्ज्योतिष : । पुं० कामरूपे । नरकासुरपुरे ॥ अत्रैवहिस्थितोब्रह्माप्राङ्नक्षत्रंससर्जह । तत : प्राक्ज्योतिषाख्येयंपुरीशक्रपुरीसमा ॥

प्राग्भद्रपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदनक्षत्रे ॥

प्राग्भाग : । पुं० पर्वतादेरग्रभागे ॥

प्राग्भार : । पुं० प्राकृतिविशेषे ॥ पर्वताग्रभागे ॥ तटे ॥

प्राग्रहर : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टमग्रम् । प्राग्रंहरति । हरतेरनुद्यमनेच् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्राग्राटम् । न० अघनेदधनि ॥

प्राग्र : । त्रि० अग्रे । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टोग्र : ॥

प्राग्वंश : । पुं० घृताधारगृहात्पूर्वं गृहे । पत्नीशालाख्ये । हवि : शालाया : पूर्वभागेयजमानादीनांस्थित्यर्थेगेहे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । क्त्विगादिनाक्विन् । प्राग्०वंश : गोचंस्थूणावाऽच ॥ यज्ञशालाया:पूर्वपश्चिमस्तम्भयोरर्पितेपूर्वपश्चिमायते काष्ठे ॥

प्राघात : । पुं० युद्धे ॥ प्रकृष्टआघातोयस्मिन् ॥

प्राघार: । पुं० घृतादिचरणे । श्रेयाते॥ प्राघरणम् । घृचरणदीप्त्योः । घञ् । उपसर्गस्यघञ्मोतिदीर्घ : ॥

प्राघुण : ।) पुं० अति-

प्राघुणिक : ।) पु० थौ ॥

प्राघूर्ण : । पुं०) पुं० अति-

प्राघूर्णिक : ।) थौ ॥

प्राङ्क : ।) पुं० पणव-

प्राङ्ग : ।) पुं ०वाद्ये ॥

प्राङ्गणम् । न० अङ्गने । चत्वरे । अजिरे । अंगना०आंगन०दु०भा० ॥ सूर्यविद्धस्यतस्यदोषोयथा । अभद्रदंसूर्यवेधंप्राङ्गणञ्चतथैवचेति ॥ अभिव्यक्तिस्थाने । गृहाद्बहिस्थले ॥ पणववाद्ये ॥ प्रकृष्टमङ्गनम् ॥

प्राङ्न्याय : । पुं० चतुर्वीत्तरान्तर्गतो त्तरविशेषे ॥ यत्राभियुक्तएवंब्रूयात् । अस्मिन्नर्थेऽनेनाहमभियुक्तस्तत्रचायंव्यवहारमार्गेणपराजित इति । उक्तञ्चकात्यायनेन । आचारेणावसन्नोपिपुनर्लेखयतेयदि। सोभिधेयोजित : पूर्वंप्राङ्न्यायस्तुसउच्यते ॥ दु० ॥

प्राक् । अ० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्राचिदेशे०प्राचोदेशात्०प्राङ्देशोवा । दिक्शब्देभ्य : सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिरिति०अस्ताति : । अञ्चेर्लुक् । एवंदिशि०कालेच ॥ दूरकस्मान्नभवति०पूर्वस्मिन्देशेवसतीति । नैषदोष: । देशविशेषणमेतत् । दु०भाष्यम् ॥ योहिदेशेनविशेष्यमाणोदेशोभवतितत : प्रत्ययो०नविशेषणादित्यर्थ : ॥ पूर्वस्मिन् ॥ अवान्तरे ॥ अग्रे ॥ प्रभाते ॥ अतीते ॥

प्राङ् । त्रि० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्रकर्षेणाञ्चति । सुप्युपपदेऽञ्चे : क्विगादिनाक्विन् । अनिदितामितिनलोप : । उगिदचामितिनुम् । संयोगान्तस्यलोप: । नुमोनस्य०क्विनप्रत्ययश्चेतिकुत्वेनङ्कार : ॥

प्राचिका । स्त्री० दंशे । डांस० दु० भा० ॥ पत्तिविशेषे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । क्विन् । दूरत्वम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्राचीनवर्हिः

प्राची । स्त्री० पूर्वस्यांदिशि ॥ पूज्य पूजकयोरग्रे ॥ यत्रैवभानुस्तुवि यत्युदेतिप्राचीतितांविदविदोवदन्ति । तथा पुरः पूजकपूज्ययोश्च सदागमज्ञाः प्रवदन्तितत्त्वे ॥ प्राथम्येऽचप्रशब्दः । प्रथममञ्चतिप्राप्नोतिसूर्यम् । अञ्चु० । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेतीप् ॥

प्राचीनम् । न० वृतौ । प्राचीरे ॥ त्रि० प्राग्भवे । पूर्वदिग्देशकालभवे ॥ प्राचि ॥ प्रागेव । विभाषाञ्चेरदिक् स्त्रियामिति० खः ॥

प्राचीनपनसः । पुं० विल्वे । गोहरीतक्याम् ॥

प्राचीनयोग्यः । पुं० वेदप्रसिद्धे सत्ययोग्याख्यमुनौ ॥ प्राचीनयोगस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् । बहुत्वे प्राचीनयोगाः ॥

प्राचीनवंशः । पुं० कर्ममीमांसाप्रसिद्धे । मण्डपविशेषे । यस्य मण्डपविशेषस्योपरिवंशाः प्राग्ग्राभवन्ति सप्राचीनवंश इत्युच्यते ॥

प्राचीनवर्हिः । पुं० इन्द्रे ॥ पृथोः प्रपौत्रे० प्रचेतसांपितरि० राजर्षिविशेषे ॥ प्राचीनाग्राः कुशास्तस्यपृथिव्यांविश्रुतामुने । प्राचीनवर्हिरभवत्ख्यातो भुविमहाबलः ॥

प्राचीपतिः

प्राचीनशालः । पुं० वेदप्रसिद्धे मुनिविशेषे । औमन्यवे ॥

प्राचीना । स्त्री० वनतिक्तिकायाम् । पाठायाम् । आकनादि० ङीः० गौ० भा० ॥ नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥ प्राचिभवा । विभाषाञ्चेरिति खः । टाप् ॥ प्राग्भवायाम् ॥

प्राचीनामलकम् । न० वारिवट्टरे । पानीयामलके ॥ प्राचीनामलकं दोषत्रयजिद्गरघातिच ॥

प्राचीनावीतम् । न० अपसव्ये । श्राद्धादौवामकरेवहिर्व्याकृते सति० दक्षिणस्कन्धार्पितयज्ञसूत्रे । विपरीतधृतयज्ञोपवीते ॥ तथाहि । सव्यंबाहुंसमुद्धृत्यदक्षिणेतुधृतं द्विजाः । प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्येकर्मण्ियोजयेत् ॥ प्राचीनंप्रदक्षिणमावीयतेस्म । अज० । अजेर्व्यघञपोः ॥ वीगत्यादिषुवा । क्तः ॥ यद्वा । प्राचीनं प्रदक्षिणमाजतिस्म० आवेतिस्मवा गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्राचीनावीती । पुं० अपसव्यवतिद्विजे ॥ वामपाणाबुद्धृतेदक्षिणस्कन्धस्थिते वामकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रेवस्त्रे वाप्राचीनावीतीद्विजोभण्यते ॥ प्राचीनावीतमस्यास्ति । अतइनिठनाविति नीः ॥

प्राचीपतिः । पुं० इन्द्रे ॥

पुस्तकालय
गुरुकुल कांगड़ी

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्राचीरम्। न० प्रान्ततोवृतौ। ग्रामादेरन्तःकण्टकादिवेष्टने॥ दुर्गार्थंनगरादेः प्रान्तभागेवेणुकण्टकवेत्रादिमयीवृत्तिर्वेष्टनिकेतिकश्चिद्भरतः॥ मृन्मय्यामपिवृतौप्राचीरमुपचारादितिस्वाम्यादयः॥ प्राचीयते। प्राङ्पूर्वश्चिञ्चयने। ग्रुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्दीर्घौ॥

प्राचेतसः। पुं० प्राचीनबर्हिराजपुत्रेषु॥ सान्तनित्यबहुवचनान्तोऽयम्॥

प्राचेतसः। पुं० वाल्मीकिमुनौ। रामायणप्रवक्तरि॥ प्रचेतसोऽपत्यम्। अण्॥

प्राच्यः। पुं० शरावत्त्यानद्यामर्यादायाः प्राग्दक्षिणदेशे॥ देशान्तरे॥ यथा। अङ्गावङ्गासमुद्रकाअन्तर्गिरिबहिर्गिराः। ततः प्रवङ्गामातङ्गामलयामलवर्त्तकाः॥ सुह्मोत्तराः प्रविजयाभार्गवाङ्गेयमालवाः। प्राग्ज्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः॥ साख्यामागधगोनर्दाः प्राच्याजनपदाः स्मृताः॥ ङ्० मत्स्यपुराणम्॥ त्रि० पूर्वदेशीये॥ प्राच्यांभवः। यु प्रागितियत्॥

प्राट्। पुं० प्रश्नकर्त्तरि॥

प्राजकः। पुं० सारथौ। सूते॥

प्राजनम्। न० तोदने। वृषभादिप्रेरणदण्डे॥ प्रवीयतेनेन। अज०। ल्युट्। वायाविति षी न॥

प्राजापत्यः। पुं० प्रयागे॥ जैनराजभेदे। त्रिपृष्ठे॥ प्रजापतेरपत्ये। देवे॥ असुरे॥ विवाहविशेषे। काये॥ सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यच। कन्याप्रदानमभ्यर्च्यं प्राजापत्योविधिः स्मृतः॥ पञ्चमवत्सरे॥ नीरोगाश्चनिरावाधामानवाविगतद्विषः। बहुक्षीरास्तथाः गावः प्राजापत्येवरानने॥ ५॥ दैवसर्गान्तरे॥ प्रजापतेरपत्यम्० प्रजापतिर्देवताऽस्य० प्रजापतेरिवायंवेत्यार्थ० दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः॥ न० तपसि॥ पुं० न० द्वादशाहसाध्येव्रतविशेषे॥ यथा० त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम्। त्र्यहंपरञ्चनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्विजः॥ अचयासपरिमाणापेक्षायामाहपराशरः। सायंद्वाविंशतिर्ग्रासाः प्रातः षड्विंशतिस्तथा। अयाचितेचतुर्विंशः परंचानशनंस्मृतम्॥ कुक्कुटाण्डप्रमाणश्चग्रासवान्वाप्रविशेन्मुखम्। एतंग्रासंविजानीयाच्छुद्ध्यर्थंकायशोधनम्॥ हविष्यञ्चान्नमश्नीयाद्यथाराचौतथादिवा। चीस्त्रीण्यहानिशास्त्रीयान्ग्रासानसङ्ख्याकृतान्यथा॥ अयाचितं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तथैवाद्यादुपवासस्त्यहंभवेदिति ॥ पुं० रोहिणीनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रजापतिसम्बन्धिनि ॥

प्राजापत्या । स्त्री० यजुर्वेदीयोपाख्यानग्रन्थोक्तायाम् । संन्यासश्रमपूर्वं कर्तव्यप्रजापतिदेवताकसर्वस्वदक्षिणायामिष्टौ ॥ यथा । प्राजापत्यांनिरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् । आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मण : प्रव्रजेद्गृहादिति ॥

प्राजिता । पुं० सारथौ । यन्तरि । सूते ॥ प्राजति । अज० । तृच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा । वलादावार्द्धधातुकेवेष्यतइतिवीभावेन ॥

प्राज्ञ : । पुं० कल्किदेवस्यज्येष्ठेभ्रातरि ॥ परमात्मनि ॥ विदितवेदतदुपकरणार्थे० विवेकिनि ॥ प्रज्ञाअविनाशिस्वरूपानुभवरूपायस्यसप्रज्ञः । प्रज्ञएवप्राज्ञः । प्रज्ञाद्यण् ॥ पण्डितः विशिष्टे । राजशुके । शतपत्रे । राजसूया० द्वि० भा० ॥ कारणशरीराऽभिमानिनिजीवे । मलिनसत्त्वप्रधानाविद्योपाधिकेजीवे ॥ भूतेभविष्यतिचविषयेज्ञातृत्वंतथासर्वस्मिन्नपिवर्तमानेविषयेज्ञातृत्वमस्यैवेतिप्रकर्षेणजानातीति० प्रज्ञः । सएवप्राज्ञः ॥ सुषुप्तोपिहिभूतपूर्वगत्याप्राज्ञउच्यते ॥ प्रायेणज्ञः त्रि० पण्डिते ॥ पण्डितेचगुणाःसर्वेमूर्खे

दोषाश्चकेवलम् । तस्मान्मूर्खसहस्रेषुप्राज्ञएकोविशिष्यतइतिविष्णुशर्मा ॥ दक्षे ॥

प्राज्ञता । स्त्री० विदग्धत्वे ॥ यथा । पदं पदार्द्धमेकंवाआहरेच्चसुभाषितम् । मूर्खोपिप्राज्ञतांयातिनदीभिः सागरोयथा इति ॥

प्राज्ञमानी । त्रि० पण्डिताभिमानिनि ॥

प्राज्ञा । स्त्री० बुद्धिमत्याम् । धीमत्याम् ॥ प्रज्ञाऽस्त्यस्याः । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योण : । टाप् ॥

प्राज्ञी । स्त्री० स्वयंज्ञाख्यायाम् । प्राज्ञायाम् ॥ प्रजानाति । ज्ञा० आतश्चोपसर्गइतिक : ॥ प्र० अण् ॥

प्राज्यः । त्रि० प्रचुरे । प्रभूते । अदभ्रे ॥ प्रबीयते । अज० ण्यत् । वा० वीभावेन ॥ आज्यसम्पन्ने ॥ प्रभूतमाज्यंयस्यस : ॥

प्राञ्जलः । त्रि० सरले ॥

प्राञ्जलि : । त्रि० बद्धाञ्जलौ । कृतसम्पुटकरयुगले ॥ भक्तिनम्रे ॥ प्रकृष्टोमूर्द्धिकृतोऽञ्जलिर्येन० यस्यवा । प्रबद्ध : अञ्जलिर्येनवा ॥

प्राड्विवाकः । पुं० अक्षदर्शके । विचारार्थंराजनियुक्तपुरुषे । व्यवहारद्रष्टरि ! ऋणदानादीन्यष्टादशविवादपदानिव्यवहारा : तेषांनिर्णेतरि । जज्० इति अङ्गरेजीभाषा ॥ प्रच्छनं । प्रच्छन्नीप्सायाम् । क्लिब्वचिप्रच्छि

श्रिस्रुद्रुकटप्रुज्वांदीर्घोऽसम्प्रसारणञ्चेत्युणादिसूत्रेणक्विब्दीर्घौ० सम्प्रसारणाभावश्च । विवचनम् । घञ् । प्राट्चविवाकश्चप्राड्विवाकौ० प्रश्नविवेकावस्यस्त : । अर्शआद्यच् । प्रश्नविचारयो : कुशलइत्यर्थ : ॥ यद्वा । पृच्छतिवादिप्रातिवादिवाक्यम्प्राट् । च्छ्वो : शूडनुनासिकेचेति० शादेश: । विविच्यवक्तीतिविवाक : । घञ् । प्राट्चासौविवाकश्चेति० प्राड्विवाक : ॥ यथाहु : । विवादानुगतंपृष्ट्वापूर्ववाक्यंप्रयत्नत : । विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : इति ॥ अपिच । अर्थिप्रत्यर्थिनौपृच्छतीतिप्राट् । तयोर्वचनंविरुद्धाविरुद्धञ्चसभ्यै : सहविविनक्तिविवेचयतिवेतिविवाक : । प्राट्चासौविवाकश्चेतिप्राट्विवाक:॥ उक्तञ्च । विवादानुगतंपृष्ट्वा ससभ्यस्तत्प्रयत्नत : । विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : ॥ इति ॥

प्राण : । पुं० प्राग्गमनवति० नासाग्रस्थानवर्तिनिवायौ ॥ नासाग्रे प्रत्यक्षमुपलभ्यमानत्वात् । प्रागनितीतिव्युत्पत्तेश्च ॥ तस्यकर्मवहिर्गमनम् । तस्यरूपम्० इन्द्रनीलप्रतीकाशंप्राणरूपंप्रकीर्तितम् । तस्यस्थानानि० आस्यनासिकयोर्मध्येवर्ततेनाभिमध्यगे । प्राणालयइतिप्राहु : पादाङ्गुष्ठेपिकेचनेतियोगार्णव : ॥ शरीरान्त : सञ्चारिणिवायौ ॥ सचैकोप्युपाधिभेदात्प्राणापानादिकांसंज्ञांलभते ॥ इन्द्रियेषु ॥ प्राज्ञे० वीजात्मनि ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमानिनिचैतन्ये० क्रियाशक्तिप्रधाने० हिरण्यगर्भे ॥ हंसरथे । ब्रह्मणि ॥ हृन्मारुते ॥ वोले । गन्धरसे ॥ काव्यजीवे ॥ बले ॥ धातु : पुत्रे ॥ प्राणितिअनेनवा । अच्० घञ्वा । अनितेरितिणत्वम् ॥ प्रसरणेन० अनितिवा ॥ यस्मिन्सतिजीवनम्० यदपगमेचनभवति० सचवायुविशेषोलोकेरूढ : प्राणइति ॥ निश्वासोच्छ्वासकासैस्तुप्राणोजीवसमाश्रित: । प्रयाणंकुरुतेयस्मात् तस्मात्प्राण : प्रकीर्तित : ॥ त्रि० पूरिते ॥

प्राणा : । पुं० भूम्नि० असुषु ॥ असव : प्राणाइति० असुप्राणशब्दाभ्यांबहुवचनान्ताभ्यांपञ्चप्राणादयउच्यन्ते पुनरेकैकाभिधानेबहुवचनम् । अतएव० प्राणोऽपानइत्युक्तम्० हृदिप्राणोगुदेपानइत्यादिचदृश्यते ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तैस्तुप्राणोभवतिपञ्चधेति । मिलितै : पञ्चभूतानांरजोंशै : प्राणापानादिपञ्चवृत्त्यात्मक : प्राणोभवतीत्यर्थ : ॥ शरीरस्थपञ्चप्राणायथा । प्राणोपान:

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

समानश्चोदानव्यानौचवायव : । श रीरस्थाइमे०वृत्यमर : । इमेप्रा णा दयपञ्चवायव: शरीरेतिष्ठन्तितेचनि यतस्थानस्था: । यदाहु: । हृदिप्राणो गुदेपान : समानोनाभिसंस्थित : । उदान : कण्ठदेशेचव्यान : सर्व-शरीरगइति ॥ तेषांव्यापाराश्च-यथा । अन्नप्रवेशनं०मूत्राद्युत्सर्गो ऽन्नविपाचनम् । भाषणादि०निमे षादि०तद्व्यापारा : क्रमादमी ॥ इति ॥

प्राणक : । पुं० सत्त्वजातीये । प्राणि मात्रे ॥ जीवकद्रुमे ॥ चोले । व-स्त्रविशेषे ॥ वोले ॥

प्राणय: । पुं० वायौ ॥ तीर्थे ॥ प्रजा पतौ ॥ बलवति ॥ प्राणिति । अन० । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणि भ्योऽय : ॥

प्राणद : । पुं० जीवकद्रुमे ॥ भगवति ॥ न० जले ॥ रक्ते ॥ प्राणान्ददा ति०चेष्टयति । प्राणान्कालात्मना द्यति०खण्डयतिवा । प्राणान्दापय ति०शोधयतिवा । प्राणान्दातिलु-नातिवा । आतङ्कृतिक : ॥

प्राणदा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ ऋद्वि-वृद्धे ॥ टाप् ॥

प्राणधारणा । स्त्री० असूनांधृत्यर्थमा हारे ॥ यथा । अयं प्रदायभूतेभ्य : सीताथवरवर्णिनी । तयोरप्यददा

द्भ्राचोर्मधुमांसञ्चसम्भृतम् ॥ तयो स्तृप्तिमथोत्पाद्यवीरयो : कृतशौच यो : । विधिवज्ज्ञानकीपश्चाच्चक्रे सांप्राणधारणामित्यार्षेरामायणे० अयोध्यावर्णनेदृष्टम् ॥

प्राणनम् । न० जीवने ॥ पुं० गन्धे ॥ त्रि० आप्यायनकरे ॥

प्राणनाथ : । पुं० पत्यौ ॥ यमे ॥ त्रि० प्राणाधिपे ॥ प्राणानांनाथ: ॥

प्राणन्त : । पुं० रसाज्ञने ॥ वायौ ॥ प्राण्यात् । अन० । रुहिनन्दिजीवि प्राणिभ्य : षिदाशिषीतिभ्रच् ॥

प्राणन्ती । स्त्री० हिक्कायाम् ॥ च्युति । क्षिक्कायाम् ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

प्राणपण : । पुं० अतिप्रयासे ॥ प्राण: पणोयस्मिन् ॥

प्राणप्रतिष्ठा । स्त्री० प्रतिमायांजीवन्या से ॥ प्राणानांप्रतिष्ठा ॥

प्राणप्रद : । त्रि० प्राणदातरि ॥

प्राणप्रदा । स्त्री० ऋद्धिनामकौषधौ ॥ प्राणंप्रददाति । डुदाञ्० । क : ॥

प्राणभास्वान् । पुं० अब्धौ । समुद्रे ॥

प्राणभृत् । पुं० जीवे ॥ प्राणान्बिभ र्ति । डुभृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

प्राणमय : । पुं० द्वितीयकोषे । कर्मे न्द्रियै : सहितेप्राणादिपञ्चके : क्रि याशक्तिमतिकार्यरूपे ॥ अस्यक्रिया त्मकत्वे नरजोंशकार्यत्वम् ॥ स्थूल-समष्टिकारणीभूतेऽपंचीकृतपंचमहा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भूततत्कार्यात्मकेहिरण्यगर्भेसूत्रेऽ-
मूर्तिरात्मौसूत्रसमष्टौ ॥ पूर्णेदेहे
बलंयच्छन्नन्नाणायांय : प्रवर्तक : ।
वायु : प्राणमयोनासावात्माचेतन्य
वर्जनात् ॥

प्राणरोध : । पुं० नरकान्तरे ॥

प्राणलय : । पुं० मरणे ॥ परमात्मनि
। प्राणानांलये ॥ प्राणलयेजाते०स
ङ्कल्पविकल्पावपिमनसोनायासेन
लीनौभवतएव० प्राणमनसोर्दुग्धा
म्बुवन्मिलितत्वात् । तदुक्तम् ।
दुग्धाम्बुवत्सम्मिलितावुभौतौतु
ल्यक्रियौमानसमारुतौतौ । तचैक
नाशादपरस्यनाशस्तचैकवृत्तेप्यपर
प्रवृत्तिरिति ॥ प्राणलयेसङ्कल्पविक
ल्पलयेचसमाधिर्भवति ॥

प्राणवान् । पुं० जीवे ॥ प्राणोस्यास्त्य
स्मिन्वा । मतुप् ॥

प्राणविट् । पुं० हैरण्यगर्भादिषु ॥

प्राणसंयम : । पुं० प्राणायामे ॥

प्राणसमा । स्त्री० पत्न्याम् ॥

प्राणस्पन्दनिरोध : । पुं० चित्तशान्
त्युपाये ॥ यस्तुवासनानामतिप्राव
ल्यात्०तास्यक्तुंनशक्नोति०तस्यप्रा
णस्पन्दनिरोधएवोपाय : । प्राणस्प
न्दवासनयोश्चित्तप्रेरकत्वात्०तयो
र्निरोधेचित्तस्यशान्तिरुपपद्यते ॥

प्राणहार : । पुं०) वत्स नाभे ॥ त्रि०
प्राणहारकम् । न०) असुनाशके ॥

प्राणा । स्त्री० विहगी विशेषे ॥ साचा
रुणगरुडयो : भ्रुवश्रू : ॥

प्राणाचार्य्य : । पुं० वैद्ये ॥

प्राणात्यय : । पुं० आपत्काले ॥ प्रा
णानामत्ययोयस्मिन्स : ॥

प्राणादिपञ्चकम् । न० प्राणापानव्या
नोदानसमानात्मके ॥

प्राणाधिनाथ : । पुं० पत्यौ ॥ प्राणा
नामधिनाथ : ॥

प्राणाधिप : । पुं० प्रिये । पत्यौ ॥

प्राणान्त : । पुं० प्राणावसाने ॥

प्राणापानौ । पुं० अश्विनीकुमारयो: ॥

प्राणायाम : । पुं० प्राणसंयमे । रेचक
पूरककुम्भकलक्षणेप्राणनिग्रहोपाये
॥ तथाचयोगसूत्रम् । तस्मिन्सति
श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदलक्षण:
प्राणायामइति । तस्मिन्नासनस्थैर्ये
सतीत्यर्थ : ॥ प्राण : प्रागुदितोवा
युरायामोस्यप्रखेदनम् । प्रेरणाकृ
ष्टिसंरोधलक्षण : क्रतुदोषनुत् ॥
यवीयान्मध्यमोज्ये ष्ठ : सतालैर्वा
दशादिभि: ॥ उक्तंच । तालहाद-
शकोक्तिय : प्राणायामस्तुकन्यस: ।
मध्यश्चतुर्भिर्विंशत्याग्रे ष्ठस्तद्द्विगुणो
भवेत् ॥ सोपिध्यानतपोपेत : सग
र्भोऽन्यस्तदुज्झित : । यथासगर्भ
स्थैर्यायमनसोन तथेतर : ॥अपिच
। सव्याहृतिंसप्रणवांगायत्रीं शिर
सासह । त्रि : पठेदायतप्राण:प्राण

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

यामःसउच्यते ॥ सर्वपापहरं प्रोक्तं प्राणायामंद्विजन्मनाम् । ततस्त्व भ्यधिकंनास्तितपः परमपावनम् ॥ अत्रविशेषोदेवीगीतायाम् । इड याकर्षयेद्वायुंवाह्यं षोडशमात्रया । धारयेत्पूरितंयोगीचतुः षष्ट्यातु-मात्रया ॥ सुषुम्णामध्यगेसम्यक्द्वा त्रिंशन्मात्रयाशनैः । नाड्यापिंगल याचैवरेचयेद्योगवित्तमः ॥ प्राणा-याममिमंप्राहुर्योगशास्त्रविशारदाः । भूयोभूयः क्रमात्तस्यवाह्यमेवंस-माचरेत् ॥ मात्रावृद्धिक्रमेणैवसम्य-क्द्वादशषोडश । जपध्यानादिभिः सार्द्धंसगर्भंतंविदुर्बुधाः ॥ तदपे तंविगर्भञ्चप्राणायामंपरेविदुः । क्रमादभ्यसतः पुंसोदेहेस्वेदोद्गमो धमः ॥ मध्यमः कम्पसंयुक्तोभू-मित्यागः परोमतः । उत्तमस्यगु-णावाप्तिर्यावच्छीलनमिष्यतइति ॥ अध्यात्मविदस्त्वाहुः । चित्तादिस र्वभावेषुब्रह्मत्त्वेनैवभावनात् । नि-रोधः सर्ववृत्तीनांप्राणायामः स उच्यते ॥ इति ॥ प्राणस्यवायुविशेष स्यआयामोरोधः ॥

प्राणायामयज्ञः । पुं० अपानेजुह्वति-प्राणंप्राणेऽपानंतथापरे । प्राणापा नगतीरुद्ध्वाप्राणायामपरायणाः ॥ अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषु जुह्वतीतिभगदुवक्तेः ॥

प्राणिद्यूतम् । न० समाह्वये । पणपू-र्वाजादिप्राणिसंयुगे ॥ प्राणिभिर्मेष कुक्कुटादिभिः कृतंद्यूतं ॥

प्राणी । पुं० प्राणविशिष्टेमनुष्यादौ ॥ चेतने । जन्मनि । जन्तौ । शरी-रिणि ॥ अर्द्धवैनाशिकमते० अस्यगु णायथा । बुद्ध्यादिषट्कंसङ्ख्या दिपञ्चकंभावनातथा । धर्माधर्मौ-गुणाएतेआत्मनः स्युश्चतुर्दशेति ॥ अयमिन्द्रियायाद्यधिष्ठाता० पुण्यपा पाश्रयः । ज्ञानसुखादियोगतोमान सप्रत्यक्षविषयः । परदेहादौप्रवृ-त्त्यादिनानुमेयः । अहमित्याकार-प्रत्ययाश्रयः । मनोमात्रस्यगोचरः । विभुः परममहत्त्ववान् ॥ इति-भाषापरिच्छेदः ॥ प्राणाः सन्त्य-स्य । अतइनिठनाविति० इनिः ॥

प्राणिमाता । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥

प्राणिहितः । त्रि० लोकहितकारि-णि ॥

प्राणिहिता । स्त्री० पादुकायाम् । पन हिया० इ० भा० ॥

प्राणीत्यम् । न० ऋणे ॥

प्राणेशः । पुं० पत्यौ ॥

प्राणेशा । स्त्री० भार्यायाम् ॥

प्राण्यङ्गोद्भवः । पुं० गन्धविशेषे ॥ यथा । मृगनाभिसमुद्भूतस्तत्कोषो द्भवएववा । गन्धः प्राण्यङ्गजः प्रो क्तोमोददःस्वर्गवासिनामिति ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रातर्गेय :

प्रातः सवनम् । न० गायत्रच्छन्दस्के प्रातः कालोपलक्षितेकर्म्मणि ॥

प्रातः । अ० प्रगे । प्रभाते । पञ्चधाविभक्तस्यदिनस्यप्रथमेभागे ॥ प्रातति । अत० । प्रततेररन्निति० अरन्प्रत्ययः ॥ सार्द्धप्रहरे ॥ यथाहमार्य्यः । ललाटसम्मितेभानौप्रथमः प्रहरः स्मृतः । सएवार्द्धसंयुक्तः प्रातरित्यभिधीयत इति ॥ पञ्चपञ्चउषः कालः सप्तपञ्चारुणोदयः । अष्टपञ्च०भवेत् प्रातः शेषः सूर्योदयः स्मृतः इतिदेवीभागवतम् ॥ श्रोत्रियंशुभगांगाञ्चअग्निमग्निचितंतथा । प्रातरुत्थायय पश्येदापन्नाः सविमुच्यते ॥ तथा ॥ पापिष्ठंदुर्भगांसद्यंनग्नमुत्कृत्तनासिकम् । प्रातरुत्थायय पश्येत्ततत्कलेरुपलक्षणमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

प्रातरनुवाकः । पुं० शस्त्रे ॥ यत्प्रातः कालेशस्यतेयाज्ञिकैः ॥

प्रातराशः । पुं० प्रातः कालीनभोजने । कल्यावर्त्ते । कलेउ० इ० भा० ॥

प्रातर्गेयः । पुं० स्तुतिपाठके । स्तुतिव्रते । वन्दिनि । भाट० इ० भा० ॥ प्रातः कालेगेयईश्वरादिर्येन ॥ अहर्मुखेगातव्ये गीतानामसहस्रादौ ॥

प्रातिभाव्यम्

प्रातर्भोक्ता । पुं० काके ॥ प्रातः भुङ्क्ते । भुज०ण्वच् ॥ त्रि०प्रभातेभोजनकर्त्तरि ॥

प्रातर्भोजनम् । न० कल्यावर्त्ते ॥

प्रातिः । स्त्री० पूर्त्तौ ॥ प्रादेशे ॥

प्रातिका । स्त्री० जवायाम् ॥

प्रातिकूलिकः । त्रि० प्रतिकूलचारिणि । प्रतिकूले ॥ प्रतिकूलंवर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिजनीनः । त्रि० जनेजनेसाधौ ॥ जनञ्जनम्०इति० प्रतिजनम् । वीप्सायामव्ययीभावः । प्रतिजनेसाधुः । प्रतिजनादिभ्यःखञ् ॥

प्रातिपथिकः । त्रि० प्रतिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । प्रतिपथिमेतिठंश्चेतिपक्षेठक् ॥

प्रातिपदिकः । पुं० अग्नौ । शिखावति ॥ न० । अर्थवद्धातुरप्रत्ययःप्रातिपदिकम्०कृत्तद्धितसमासाश्चेतिसूत्राभ्यांलक्षिते० नामनि ॥ प्रतिपदिभवम् । ठक् ॥ धौरः कीटग्वक्षोब्रूतेकोरोगीकश्चनास्तिकः । कीदृक्चन्द्रंनपश्यन्तितत्सूचंपाणिर्नवेद ॥

प्रातिभम् । न० प्रतिभाविशेषे ॥ ज्ञानप्रभावविशेषे ॥ प्रतिभैव०प्रतिभायांभवंवा । स्वार्थे०भवार्थेवा अण् ॥

प्रातिभाव्यम् । न० प्रतिभूत्वेनदेयेधने ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रतिभुवोभावे । जामिनी० इ० भा० ॥ यथा। साक्षित्वंप्रातिभाव्यञ्च दानंग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्युर्नाविभक्ता : परस्परम् ॥ इ० ॥

प्रातिभासिक : । त्रि० प्रतिभासमात्र कालसिद्धे । नपुरस्तान्नपश्चात्स्थिते ॥ यथाशुक्तिकायांरूप्यं रज्जौवासर्प:॥

प्रातिलोमिक : । त्रि० प्रतिकूले ॥ प्रतिलोमंवर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीप लोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिवेश्य : । पुं० निरन्तरगृहवासिनि । परौसी० इतिभा० ॥ प्रतिवेशेभव : । यत् ॥

प्रातिशाख्यम् । न० वेदभाष्ये ॥ प्रतिशाखंभवम्। अव्ययीभावाच्चेतिञ:॥

प्रातिष्ठितम् । न० आवेशिकेस्वीये ॥

प्रातिस्विक : । त्रि० असाधारणे । आवेशिके । स्वीये ॥

प्रातिहारिक : । पुं० मायाकारे । ऐन्द्रजालिके ॥ प्रतिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । प्रतिहारोव्याज : प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥

प्रातीप : । पुं० प्रतीपपुत्रे । महाभीष्मे । शान्तनुराजे ॥

प्रातीपिक : । त्रि० प्रतिकूलेप्रतीपं वर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूल मितिठक् ॥

प्राथमकल्पिक : । पुं० शैक्षे । प्रथमारब्धवेदे ॥ प्रथमकल्पआद्यारम्भ : प्रयोजनंयस्य । प्रयोजनमितिठञ् ॥ यद्वा । प्रथमकल्पमधीते । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेतिवक्तव्यमितिठक् ॥

प्राथमिक : । त्रि० प्रथमभवे ॥ प्रथमस्यव्याख्यान: प्रथमेभवोवाद्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् ॥

प्राथम्यम् । त्रि० प्रथमस्यभावे ॥

प्रादुर्भाव: । पुं० प्राकट्ये । आविर्भावे ॥

प्रादुष्कृत : । त्रि० प्रकटिते ॥

प्रादु : । अ० नामनि ॥ विष्णोर्दशप्रादुर्भावा : । दशनामानीत्यर्थ : ॥ प्रकाशे ॥ प्राकाश्ये । स्फुटतायाम् । आविरर्थे ॥ सम्भाव्ये ॥ वृत्तौ प्रान्दति । अदिबन्धने । वा० उस् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । प्रात्तिवा । अदभक्षणे ॥

प्रादेश: । पुं० तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते । तर्जनीसहितविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घ : ॥

प्रादेशनम् । न० दाने ॥ दिशअतिसर्जने । प्राङ्पूर्व : । भावेल्युट् ॥

प्रादेशिक : । पुं० अव्याप्यवृत्तौ ॥

प्रादोष : } त्रि० } प्रदोषसन्धिनि
प्रादोषिक : } ॥ निशाप्रदोषाभ्याञ्चेतिशैषिकेर्थेठञ् । पक्षेऽण् ॥

प्राद्युम्नि : । पुं० अनिरुद्धे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्राधान्यम् । न० प्रधानतायाम् ॥ अगुणीभावे ॥ भावेष्यञ् ॥

प्राधीत : । त्रि० प्रक्रान्ताध्ययने ॥

प्राध्ययनम् । न० प्रकृष्टाध्ययने ॥

प्राध्वम् । त्रि० दूरपथे ॥ प्रह्वे । प्रणते ॥ बन्धने ॥ प्राध्वनति । ध्वनशब्दे । डम्प्रत्यय : ॥

प्राध्वङ्कृत्य । अ० बन्धनेनानुकूलङ्कृत्वेर्थे ॥ प्राध्वम्बन्धने० इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमास : ॥

प्राध्वम् । अ० नर्म्मणि ॥ अनुकूले ॥ प्राध्वनति । ध्वन० डम् ॥

प्रान्त: । पुं० चरमे । अन्तभागे । शेषसीमायाम् । उपान्ते ॥ यथा । प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाशया: । तस्मादधोजलप्रान्तेष्वारामान्विनिवेशयेदिति ॥

प्रान्तत : । अ० प्रान्तभागे ॥

प्रान्तरम् । न० ग्रामस्यदूरे० वृक्षलतादिशून्येवर्त्मनि । दूरशून्यपथे ॥ विपिने । अरण्ये ॥ कोटरे ॥ प्रकृष्टमन्तरम्० व्यवधानमवकाशोवाअत्र । प्रादिभ्यइतिबहुव्रीहि : ॥

प्रान्तशून्यम् । न० छायादिरहिते० दूरशून्येऽध्वनि ॥

प्रान्त्य : । त्रि० प्रान्तभवे ॥

प्रापणम् । न० नयने । प्राप्तौ ॥ प्रकर्षेणव्यापने ॥

प्रापणिक : । पुं० पण्यविक्रयिणि । प्रापणाय्यते । पण० । आङिपणिकषइतिकिकन् ॥ प्रपणोव्यवहार: प्रयोजनमस्यवा । तदस्यप्रयोजनमितिठञ् ॥

प्रापणीय : । त्रि० फलमात्रे ॥ प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातो : कर्म्मण्यनीयर् ॥

प्रापय्य । अ० गमयित्वेत्यर्थे ॥

प्रापित : । त्रि० निवेशिते ॥ नीते प्रकर्षेणआपित : ॥

प्रापिपयिषु : । त्रि० प्रापयितुमिच्छौ ॥ प्रापयते : सन्नन्तादुप्रत्यय: ॥

प्रापेय : । पुं० गन्धर्वगणविशेषे । यथा प्रवाच्यजनयत् पुत्रान्दिव्यान् वैगायनोत्सुकान् ॥ चतुर्दश देवगन्धर्वा : प्रापेया : परिकीर्तिता : ॥

प्राप्त : । त्रि० स्थापिते । प्रणिहिते ॥ विन्ने । लब्धे ॥ यथा । प्राप्ते कर्म्मणिनाऽनेकोविधातुंशक्यते गुण : । अप्राप्ते तुविधीयन्तेबहवोप्येकयत्नतइतिन्याय : ॥ समञ्जसे ॥ प्राप्यतेस्म ॥ आप्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्त : ॥ कर्तरिक्त इति स्वामी ॥

प्राप्तपञ्चत्वम् । त्रि० मृते ॥ प्राप्तं पञ्चत्वम्येन ॥

प्राप्तपात : । पुं० चडांशो : पारिपा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

श्वि के ॥

प्राप्तभाव : । पुं० जातोचे ॥ त्रि० लब्धसत्तादौ ॥ मनोहरे ॥ पण्डिते ॥

प्राप्तरूप : । त्रि० प्राप्ते ॥ रम्ये ॥ प्राप्तोरूपम् ॥ प्राप्तापन्ने चद्वितीयेतिसमास : ॥ प्राप्तंरूपंयेन वा ॥

प्राप्तव्य : । त्रि० प्राप्ये ॥ प्राप्यतेय त् । प्रपूर्वाप्यधातो : कर्म्मणित व्यप्रत्यय : ॥

प्राप्ति : । स्त्री० सम्पदोदये । धनादि दृष्टौ ॥ अधिगमे । लाभे ॥ भूत्यन्तरे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तग तैश्वर्यविशेषे ॥ यतोऽङ्गुल्यग्रे णस्पृशतिचन्द्रमसम् ॥ प्रापणम् आप्लृ० । क्तिन्नावादिभ्य : ॥ ल क्षणादेकादशे ॥

प्राप्ता । त्रि० प्राप्तवति ॥ प्राप्नोति । तृच् ॥

प्राप्य : । त्रि० गम्ये । समासाद्ये । प्राप्तव्ये । आप्तुंशक्ये ॥ प्राप्यते । आप्लृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्राबोधिक : । पुं० उष : काले ॥ प्राबोधकोपिपाठ : शब्दमालाया म् ॥

प्राभञ्जनम् । न० स्वातिनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रभञ्जनसम्बन्धिनि ॥

प्राभवम् । न० श्रेष्ठत्वे ।

प्राभवत्यम् । न० प्रभवतोभावे ॥ ष्यञ् ॥

प्राभाकर : । पुं० आत्मनोचिद्रूपवा दिनि० मीमांसकविशेषे ॥ प्रा भाकरास्तार्किकाश्चआहुरस्याचि दात्मताम् । आकाशवद्द्रव्यमात्माश ब्दवत्तद्गुणश्चिति : ॥

प्राभृतिक : । त्रि० प्रभृतवादिनि ॥ प्रभृतमाह । आहौप्रभृतादिभ्य- इतिठक् ॥

प्राभृतम् । न० उपढौकने । प्रदेशने । देवताभ्योमिचादिभ्यश्चदीयमाने । भेट० इ० भा० ॥ प्राभ्रियतेस्म । भृञ्भरणे० डुभृञ्धारणपोषणयो र्वा । क्त : ॥

प्राभृतकम् । न० कौशलिकायाम् । प्राभृते ॥

प्रामाणिक : । त्रि० प्रमाणलब्धे ॥ प्रमाणादागत : । ठक् ॥

प्रामाण्यम् । न० प्रमाणत्वे ॥ काल त्रयावाधितार्थविषयत्वम् प्रामाण्य मितिव्याख्यातार : ॥ संवादाधी नंप्रामाण्यमितितार्किका : ॥ स्वत : प्रामाण्य मितिमीमांसका: ॥ प्रमाणस्यभाव : ष्यञ् ॥

प्रामाण्यवाद : । पुं० प्रमाकरणता कथने ॥ तद्वतितत्प्रकारकत्वरूप प्रमात्वकथने । चिन्ता मणिन्याय ग्रन्थविशेषे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रामाद्दिकम् । त्रि० प्रमादादवगते ॥ प्रामाद्य : । पुं० वासके । अटरूषे ॥ प्रामीत्यम् । न० ऋणे ॥ मृतत्वे ॥ प्राय : । पुं० सन्यासवति० मरणायानशने ॥ प्रायोपविष्टं गङ्गायामितिलक्ष्यम् ॥ बाहुल्ये ॥ यथा । प्रायेणाकृतकृत्यत्वान्मृत्योरुद्विजतेजनः । इति ॥ मृत्यौ । मरणे ॥ तुल्ये ॥ वयसि ॥ प्रायणम् । अय० । घञ् ॥ प्रकृष्टमयनम् । इण् । ० । एरज्वा ॥ प्रायत्यम् । न० पवित्रतायाम् ॥ प्रयतस्यभाव : । ष्यञ् ॥

प्रायश्चित्तम् । न० शुद्धिसम्पादकैकर्मविशेषे । अशुद्धत्वनिरसनेनशुद्धेरापादके० पापक्षयसाधनैकर्मणि ॥ प्राय : पापंविनिर्दिष्टंचित्तंतस्यविशोधनमितिस्मृतेर्व्युत्पत्ति : ॥ अपिचाहाङ्गिरा : । प्रायोनामतप : प्रोक्तंचित्तंनिश्चयउच्यते । तपोनिश्चयसंयुक्तंप्रायश्चित्तमितिस्मृतम् ॥ निश्चयसंयुक्तंपापक्षयसाधनत्वेननिश्चितमित्यर्थ: ॥ प्रायस्यचित्तम् । पारस्करादित्वात्साधु ॥ प्रायश्चित्तकर्मणितु० पापक्षयसाधनानिचान्द्रायणादीनि । विहिताऽकरणप्रतिषिद्धसेवारूपनिमित्तविशेषानुबन्धीनि० प्रायश्चित्तकर्माणि । पापक्षयमाचोद्देशेनविहितानीतिवा ॥ पापानामनुरूपाणिप्रायश्चित्तानिकृत्स्नया । यथा

तथैवसंस्मृत्यप्रोक्तानिपरमर्षिभि : ॥ पापेगुरुणिगुरूणिस्वल्पान्यल्पे च तद्विद : । प्रायश्चित्तानिमैत्रेयजगु: स्वायम्भुवादय : ॥ प्रायश्चित्तान्यशेषाणितप : कर्मात्मकानिवै । यानितेषामशेषाणांकृष्णानुस्मरणंपरमितिपराशर : ॥ प्रायश्चित्तन्तुपापानांश्रीदेवीनामसंस्मृतिरितिभागवतेव्यास : ॥

प्रायश्चित्तीय : । त्रि० प्रायश्चित्तयोग्ये । प्रायश्चित्तसाधनत्वेनभव : । प्रायश्चित्तायपापशोधनायश्रुतिस्मृतिविहितायकर्म्मणे हितोवा । वृद्धाच्छ : ॥

प्राय : । अ० भूम्नि । बाहुल्यार्थे ॥ प्रायनम् । अय० । असुन् ॥

प्रायिक : । त्रि० प्रायोभवे ॥

प्रायुद्धेषी । पुं० घोटके ॥

प्रायोज्यम् । त्रि० प्रयोजनार्हे ॥ यथा । प्रायोज्यंनविभज्येत । यद्यस्यप्रयोजनार्हंपुस्तकादितन्मूर्खै : सहनविभजनीयम् ॥ इति दायभाग : ॥

प्रायोपविष्ट : । त्रि० प्रायोपवेशविशिष्टे ॥ प्रायेणकृत्स्नपर्यन्तानशनेन उपविष्ट : ॥ अत्राऽदित्यपुराणम् ॥ य० । समायुक्तोभवेद्यस्तुपातकैर्महदादिभि : । उच्चिकित्स्यैर्महारोगै : पीडितोवाभवेत्तु य : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्वयं देहविनाशस्यकालेप्राप्ते महा
गतिः । आब्रह्माणञ्चस्वर्गादिमहा
फलजिगीषया ॥ प्रविशेज्ज्वलनं
दीप्तं कुर्यादनशनं तथा । एते षा
मधिकारोस्तिनान्येषांसर्ववस्तुषु॥
नराणामपिनारीणां सर्ववर्णेषुस
र्वदा ॥ इति ॥

प्रायोप्रवेशः । पुं० स्वन्यासपूर्वकाऽ
नशनस्थितौ ॥

प्रारब्धम् । न० वर्त्तमानदेहारम्भके
कर्म्मणि ॥ कर्म्मजन्मान्तरीयं यत्
प्रारब्धमितिकीर्त्तितम् । दुर्बलं
सबलंचेतिप्रारब्धं द्विविधं विदुः ॥
दुर्बलस्यप्रतीकारः सनास्तिसब
लस्यतु ॥ अवश्यंभाविभावानां
प्रतीकारोभवेद्यदि । तदादुः खै
र्नलिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः
॥ आत्मानंसततं जानन्कालं नय
महामते । प्रारब्धमखिलं भुञ्जन्
नोद्वेगंकर्त्तुमर्हसि ॥ इच्छाप्रार
ब्धंपरेच्छाप्रारब्धमनिच्छाप्रारब्धमि
तिभेदात्तत्त्रिविधं । तत्रस्वेच्छा-
कृतंभिचाटनादि० समाध्यवस्थायां
शिष्यादिभिर्दीयमानं परेच्छाकृतम्
समाध्यवस्थायांव्युत्थानदशायांवा
आकाशफलपातवदकस्माज्जायमा
नं पाषाणपतनं कण्टकवेधादिकञ्चा
निच्छाकृतंप्रारब्धमितिविवेकः ॥

त्रि० प्रकर्षेणआरब्धे ॥

प्रारब्धिः । स्त्री० गजबन्धनरज्जौ ॥

प्रारम्भः । पुं० प्रकृष्टारम्भे ॥ प्रक-
र्षेणआरम्भः ॥ प्रारम्भे कर्मणांविप्रः
पुण्डरीकंस्मरेद्धरिम् ॥

प्रारिप्सितः । त्रि० प्रकर्षेणआरब्धुमी
प्सिते ॥

प्रार्थनम् । न० प्रकर्षेणयाचने । प्रार्थ
नायाम् ॥

प्रार्थना । स्त्री० याच्ञायाम् । अर्थना
याम् । याचनायाम् ॥ प्रकृष्टाअर्थ
ना ॥ अभियाते ॥

प्रार्थनीयम् । न० द्वापरयुगे ॥ त्रि०
प्रार्थनाविषये ॥

प्रार्थितः । त्रि० याचिते ॥ शत्रुसंरुद्धे
॥ अभिहिते ॥ प्रार्थ्यतेस्म । अर्थया
च्ञायाम् । क्तः ॥

प्रार्थ्यमानः । त्रि० याच्यमाने ॥

प्रालम्बः । पुं० पयोधरे ॥ वपुषे ॥ न०
कण्ठाद्यस्यदृलम्बमानमाल्ये ॥
प्रालम्बते । लबिअवस्रंसने । पचा
द्यच् ॥

प्रालम्बिका । स्त्री० हेमविरचितेनाभि
लम्बिनिमाल्ये ॥ प्रालम्बते । लबि
। ण्वुल् ॥

प्रालेयम् । न० मिहिकायाम् । हि-
मे ॥ प्रलीयन्ते पदार्थाअत्रेति० प्रल
योहिमाद्रिः । ततआगतम् । अण्
। केकयमित्रयुप्रलयानांयादेरियङ्
तियस्येयादेशः ॥ उदके ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रालेयांशु : । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥ प्रालेयानि० हिमानि० अंशवोय स्य ॥

प्रालेयाचल : । पुं० हिमालये । मेनाधवे ॥

प्रावट : । पुं० यवे ॥

प्रावर : । पुं० प्राचीरे ॥

प्रावरणम् । न० संव्याने । उत्तरीय वस्त्रे ॥

प्रावादुक : । त्रि० शुष्कतर्कजल्पनशीले ॥

प्रावार : । पुं० उत्तरासङ्गे । उपरि वस्त्रे ॥ उत्तरीये ॥ प्रवियतेऽनेन । वृञ्० । वृणोतेराच्छादने० इ० घञ् । उपसर्गस्यघञ्मोतिदीर्घ : ॥

प्रावारकीट : । पुं० कीटविशेषे ॥

प्रावृडत्यय : । पुं० शरदतौ ॥

प्रावृत : । त्रि० निवीते । परिहितेवस्त्रे ॥ आव्रियतेस्म । वृञ्० । क्त : ।

प्रावृति : । स्त्री० प्राचीरे ॥ शैवानांमते० स्वाभाविक्यामशुद्धौ । मले । प्रथमाशे ॥ प्रावृणोति०प्रकर्षेणाच्छादयतिचात्मनांटक्क्रिये० इ० प्रावृति : ॥

प्रावृट् । स्त्री० वर्षाकाले । श्रावणभाद्रयो : ॥ वर्षणम्०वृट् । वृषुसेचने । सम्पदादित्वात्क्विप् । प्रकृष्टावृड च । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषुक्त्वादितिदीर्घ : ॥ प्रवर्षतीति-

वा ॥

प्रावृषा । स्त्री० वर्षाकाले । जलार्णवे ॥

प्रावृषायणी । स्त्री० कण्डूरायाम् । शूकशिम्बायाम् ॥ प्रावृषामेति०यतेवा । कर्त्तरिल्युट् । कृत्यचइतित्वम् । ङीप् ॥

प्रावृषिक : । पुं० मयूरे ॥ त्रि० प्रावृषिजाते ॥ प्रावृषष्ठप् ॥

प्रावृषिज : । त्रि० प्रावृषिजाते ॥ प्रावृट्शरत्कालदिवांजे० इत्यलुक् ॥

प्रावृषेण्य : । पुं० नीपे । कदम्बवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ धाराकदम्बे ॥ त्रि० प्रावृट्कालभवे ॥ प्रावृट्देवतास्य०प्रावृषिभवोवा । कालेभ्योभववत्०इति० प्रावृषण्य : ॥ प्राचुर्ये

प्रावृषेण्या । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ प्रावृषिभवा । प्रावृषण्य : । टाप् ॥

प्रावृष्य : । पुं० कुटजे ॥ धाराकदम्बे ॥ विकङ्कटके ॥ न० ॥ वैदूर्यमणौ ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्तरि ॥ प्रश्ने ॥ पृच्छति । प्रच्छनंवा । प्रच्छस्त्रीत्वायाम् । क्विब्वचिप्रच्छीतिक्विब्दीर्घविसम्प्रसारणञ्च । स्त्री० शूडितिश : । प्राशी०प्राश : प्राड्भ्यामित्यादि ॥

प्राश : । पुं० अवलेहे ॥

प्राशस्त्यम् । न० उत्तमत्वे ॥ बलवदनिष्टानुबन्धित्वे ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्राशितम् । न० पितृयज्ञे । नित्य-श्राद्धे ॥ त्रि० भक्षिते ॥

प्राश्निकः । पुं० सभ्ये ॥ त्रि० प्रश्नकर्त्तरि ॥

प्रासः । पुं० कुन्तास्त्रे । भाला० इ० भा० ॥ कौं च० इ० गौ० भा० ॥ प्रास्यते । असु० । हलश्चेतिघञ् । प्रायोहस्तक्षेप्येशस्त्रेइ० स्वामी ॥

प्रासङ्गः । पुं० युगे । वत्सानांशिक्षार्थंकाष्ठवि० । वत्सानांदमनकालेस्कन्धेयत्काष्ठमासज्यतेतच्च ॥ प्रसज्यते । षञ्सङ्गे । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

प्रासङ्ग्यः । पुं० युगवोढरिवृषे । युग्ये ॥ प्रासङ्गंवहति । तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ॥

प्रासादः । पुं० देवमन्दिरे ॥ राजगृहे ॥ प्रसीदन्त्यस्मिन्मनांसि । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञ्जोतिदीर्घः ॥ आङ्वा । कृत्वाप्रभूतंसलिलमारामाणिनिवेश्यच । देवतायतनंकुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ॥

प्रासादकुक्कुटः । पुं० पारावते ॥

प्रासिकः । पुं० कौन्तिके ॥ प्रासःप्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

प्रास्तः । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ निरस्ते ॥ प्रास्यतेस्म । असु० । क्तः ॥

प्रास्तारिकः । त्रि० प्रस्तारव्यवहर्त्तरि ॥ प्रस्तारेव्यवहरति । कठिनान्त

प्रस्तारसंस्थानेषुव्यवहरति० इतिठक् ॥

प्रास्थानिकम् । त्रि० प्रस्थानकालोचिते ॥ प्रस्थानेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रस्थानशब्दस्यगुणवृत्त्याकथञ्चित्कालेवर्त्तमानत्वात् ॥

प्रास्थिकम् । न० प्रस्थपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्येक्षेत्रे ॥ प्रस्थस्यवापः । तस्यवापइतिठञ् । त्रि० कटाहादिपात्रान्तरे ॥ प्रस्थंसम्भवति० अस्मिन्समावेशयति० अवहरति० पचतिवा । सम्भवत्यवहरतीत्यादिनाठञ् । टिड्ढेति-ङीपि० प्रास्थिकीब्राह्मणी । प्रस्थमुपसंहरति० पचतिवेत्यर्थः ॥ प्रस्थेनक्रीते ॥ ठञ् ॥ प्रस्थंपरिमाणमस्य । प्रास्थिकोराशिः । तदस्यपरिमाणमितिठञ् ॥

प्राह्वः । पुं० नृत्योपदेशे ॥

प्राह्णः । पुं० पूर्वाह्णे ॥ प्रथमञ्चतदहश्चप्राह्णः । राजाह्नः सखिभ्यष्टच् । अह्नोह्नएतेभ्यइत्यह्नादेशः । अह्नोदन्तादितिणत्वम् ॥

प्राह्णे । अ० पूर्वाह्णे ॥

प्राह्णेतन । त्रि० पूर्वाह्णसम्बन्धिनि ॥ सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट्च ॥

प्रिय । पुं० धवे । पत्यौ ॥ वृद्धिनामौषधौ ॥ जीवकौषधे ॥ प्रीतिविषये । आत्मनि ॥ यथा । प्रियोह्या

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

त्मैवसर्वेषांनात्मनोऽस्त्यपरंप्रियम् । लोकेस्मिन्नात्मसम्बन्धाद्भवन्त्यन्ये प्रिया : शिवे ॥ प्राणबुद्धिमन : स्वात्मदाराऽपत्त्यधनादय : । यत्सम्पर्कात्प्रियाआसन्तत : कोन्वपर : प्रिय : ॥ प्रीणाति । प्रीञ् तर्पणे । इगुपधेतिक : ॥ न० श्रोतुस्तत्काल श्रुतिसुखेवाक्ये ॥ त्रि० हृद्ये । इष्टे । प्रीतिविषये । स्नेहपात्रेपुत्रादौ ॥ प्रीतिकरे ॥ सर्व : प्रिय : खलुभवत्यनुरूपचेष्टः ॥ भृत्ये ॥ प्रीणयति शुश्रूषादिनास्वामिनम् ॥ प्रियोऽप्रियश्चकार्यवशाद्भवति । यथा । न हिकस्यप्रिय:कोवाविप्रियोवाजगत्त्रये । कालेकार्यवशात्सर्वेभवन्त्येवाऽप्रिया : प्रिया : ॥

प्रियंवद : । पुं० खेचरे । गंधर्वविशेषे ॥ त्रि० प्रियवाचि ॥ प्रियं वदति । वदव्यक्तायांवाचि । प्रियवशेवद : खच् । मुम् ॥

प्रियंवदा स्त्री० स्वर्वेश्यायाम् ॥

प्रियक : । पुं० प्रीतसालतरौ । जीवके । असनकुसुमे । विजयसार० इ० भा० ॥ नीपे । धाराकदम्बे ॥ चित्रमृगे । कम्बलप्रकृतौमृगविशेषे ॥ प्रियकोरोमनिर्युक्तोमृद्वच्चमसृणैर्घनैरितिवैजयंती ॥ अलौ । चञ्चरीके ॥ प्रियङ्गौ ॥ कुङ्कुमे । कश्मीरजन्मनि ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥ यद्वा । प्रीणाति० प्रीयतेवा । इगुपधेतिक : । स्वार्थेकन् ॥

प्रियकार : । त्रि० प्रियङ्करे । प्रियं करोति । डुकृञ्० । क्षेमप्रियेत्यण् ॥

प्रियकृत् । पुं० नारायणे । भजतां प्रियंकरोति । क्विप् ॥ त्रि० प्रियकारिणि ॥

प्रियङ्कर : । त्रि० हितकारिणि । प्रियकारके ॥ प्रियङ्करोति । क्षेमप्रियमद्रेण्चेतिपक्षेखच् ॥

प्रियङ्करी । स्त्री० वृहज्जीवन्त्याम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

प्रियङ्गु : । स्त्री० राजिकायाम् । राजसर्षपे ॥ कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ कङ्गुसस्ये ॥ स्वनामख्यातसुगन्धिवृक्षविशेषे । प्रियके । श्यामायाम् । लतायाम् । फलिन्याम् ॥ प्रियङ्गु : शीतलातिक्तातुवरानिलपित्तहृत् । रक्तातियोगदौर्गन्ध्यस्वेददाहज्वरापहा ॥ गुल्मतृड्विषमोहघ्नीतद्वद्गन्धप्रियङ्गुका । तत्फलंमधुरंरूक्षं कषायम्शीतलंगुरु । विबन्धाध्मानवलकृत्सङ्ग्राहिकफपित्तजित् ॥ प्रियंगच्छति । मृगय्वादौनिपात

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

सिद्ध : ॥ मित० ड्वा ॥ प्रियमङ्गतिवा । अगिगतौ । ण्यन्तोवा । कुः पूर्वत् । शकन्धादि : ॥ कटुक्याम् ॥

प्रियचिकीर्षु : । त्रि० प्रियङ्कर्त्तुमिच्छौ ॥

प्रियजन: । पुं० हृद्यलोके ॥ प्रौढभावज्ञे ॥ यथा ॥ प्रौढभावानुविच्छोय स्यप्रियजनोचस : ॥

प्रियजीव : । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

प्रियतम : । पुं० मयूरशिखावृक्षे ॥ आत्मनि ॥ यथा । वित्तात्पुत्र : प्रिय : पुत्रात् पिण्ड : पिण्डात् तथेन्द्रियम् । इन्द्रियेभ्य : प्रिय: प्राणआत्माप्रियतमस्तत : ॥ त्रि० प्रेष्ठे ॥ अतिशयेनप्रिये ॥

प्रियता । स्त्री० हार्दे । प्रेम्णि । स्नेहे ॥ प्रीणातीतिप्रिय : । तस्य भाव : । तल् ॥

प्रियतोषण : । पुं० षोडशबन्धातिरिक्तरतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपादौस्वहस्तेनधारयेज्जघनोपरि । स्तनापीडंकर : कामीकामयेत् प्रियतोषण : ॥ त्रि० प्रियस्यतुष्टिकारिणि ।

प्रियत्वम् । न० प्रियतायाम् ॥ प्रियस्यभाव : । त्व : ॥ प्रीतिकरणे ॥

प्रियदर्शन : । पुं० कीरे । शुकविहङ्गमे ॥ चीरिकाद्रुमे ॥ त्रि० चक्षुष्ये । सुदर्शने ॥ प्रियंदर्शनमस्य ॥

प्रियप्रायम् । न० चटुनि । चाटुनि । प्रियवाक्ये ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

प्रियप्रेप्सु : । त्रि० इष्टार्थीयुक्ते । उत्सुके ॥

प्रियमधु : । पुं० एककुण्डले । बलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ प्रियंमधु मद्यंयस्य ॥

प्रियरूप : । पुं० कामे ॥ न० अप्सर : प्रभृतीनांरूपे ॥ त्रि० मनोहररूपवति ॥

प्रियवर्णी । स्त्री० श्यामायाम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥

प्रियवल्ली । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

प्रियवादी । त्रि० तत्कालमधुरवाक्यवक्तरि ॥ मनोज्ञवक्तरि ॥ यथा । कोकिलभार : समर्थानांकिन्दूरंव्यवसायिनाम् । कोविदेश : सुविद्यानांक : पर : प्रियवादिनामिति ॥

प्रियव्रत : । पुं० स्वायम्भुवमनो : पुत्रे । यथा । प्रियव्रतोत्तानपादौमनो स्वायम्भुवस्यतु । द्वौपुत्रौसुमहावीर्यौ धर्मज्ञौकथितौतव ॥

प्रियश्रवा : । पुं० भगवतिवासुदेवे ॥ प्रियंश्रवोयस्य : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रियसख : । पुं० खदिरे ॥
प्रियसत्यम् । न० सूनृतवाक्ये ॥
प्रियसन्देश : । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ प्रिय संवादे ॥
प्रियसालक : । पुं० असनवृक्षे । बिज यसार० इ० भा० ॥
प्रिया । स्त्री० भार्यायाम् ॥ नार्याम् । एलायाम् ॥ मदिरायाम् । मल्लिका याम् ॥ वार्त्तायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ मध्यावृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । जोहलंद श्यते । साप्रियाकथ्यते ॥ यथा । नौमिगोपालकम् । देवकीबालकम् ॥ मृगीतिनामान्तरम् । रोमृगीति लक्षणात् ॥ सुप्रतिष्ठाप्रभेदेपि । स लगै : प्रिया ॥ यथा । व्रजसुभ्रुवो विलसत्कला : । अभवन्प्रियामुरवै रिण : ॥
प्रियाम्बु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ न० आ म्रफले ॥ हृद्यजले ॥
प्रियार्ह : । पुं० नारायणे ॥ खेष्टदेवे प्रियाणीष्टान्यर्हतिअर्पयितुंयोग्योभ वतीतितथा । कर्मण्यण् ॥ यथा० यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे । तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षयमिच्छता ॥ इतिमार्कण्डेयपु० ॥ अपिच । यद्य दात्मप्रियंद्रव्यं तत्तदिष्टायकल्पयेत् ॥
प्रियाल : । पुं० राजादने । पियाले ॥ चारस्यचफलंपक्वं हृष्यं गौल्यान्मकं गुरु । तद्बीजंमधुरंहृष्यं पित्तदाहार्ति

नाशनम् ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । बा० कालन् ॥
प्रियाला । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥
प्रियोदितम् । न० प्रियवाक्ये ॥ प्रियञ्च तत्उदितञ्च ॥ त्रि० प्रियवाक्यविष ये ॥
प्रीण : । त्रि० पुरातने । प्रतने ॥ नञ्च पुराणेप्रादिति० चनसमुच्चित : ख : ॥ प्रीते ॥
प्रीणनम् । न० तर्पणे । तृप्तौ ॥ प्रीञ् । स्वार्थण्यन्तात्ल्युट० धूञप्रीञो-रितिनुक् ॥
प्रीणयन् । त्रि० तर्पयति ॥ प्रीञोण्य न्तात्शट : शतृशानचावित्यादिनाश ट : शचादेशे० धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्य इतिनुगागम : ॥
प्रीणस : । पुं० गण्डके ॥
प्रीत : । त्रि० हृष्टे । मत्ते । तृप्ते ॥ नर्मणि ॥ प्रीयतेस्म । प्रीङ्प्रीणने । क्त : ॥
प्रीति: । स्त्री० मुदि । प्रमदे । हर्षे । सुखे ॥ इष्टदर्शनजन्ये सुखे ॥ भोज नकालेऽनभिरुचिराहित्ये । इच्छौ-त्कण्ठ्ये ॥ विष्कम्भादिषुद्वितीययो गे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसूति कालेयदिप्रीतियोगोनरोह्यरोग : सु खवान्प्रमोदी । रक्तानुरक्तोविदुषां प्रपन्न : सम्प्रार्थितोयच्छतिवित्तमेव ॥ रत्या : सपत्न्यांस्मरपत्न्याम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रेम्णि ॥ यथा । याप्रीतिरविवेका नांविषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्म रत : सामेहृदयान्मापसर्पतु ॥ मा प० हेश्रीपते । मापसर्पतुवा ॥ प्रेम लक्षणाप्रीतिर्ह्यात्मनिमुख्यान्यत्रगौ णी । तथाचोक्तंवार्तिकसारे । स्वा त्मभोगस्यहेतुत्वात्प्राणादौप्रीतिरि ष्यते । नस्वतोतोनसामुख्याह्यात्म- प्रीतिर्यथातथा ॥ प्रतीचिनिर्निमित्तै वसर्वावस्थासुवीक्ष्यते । प्रीतिरग्न्यै ष्णवत्तस्मान्मुख्यासावितिगम्यता म् ॥ सर्वान्तरतरत्वेनयुज्यतेनिर्निमि त्तता । बाह्येषुसनिमित्तत्वंप्रीते : स्पष्टंगवादिषु ॥ व्याध्याद्युपद्रुतो लोकेमृतिमप्यभिवाञ्छति । निर्नि मित्तप्रियत्वेतुदेहादेस्तन्नयुज्यते ॥ इति ॥ प्रीञ्तर्पणे । भावेक्तिन् ॥ यदीच्छेद्विपुलांप्रीतिंत्रीणितत्रनका रयेत् । वाग्विवादोर्थसम्बन्ध : परो क्षेदारभाषणम् ॥

प्रीतिजुषा । स्त्री० उषायाम् । अनि रुद्धपत्न्याम् ॥

प्रीतिद : । पुं० वासन्तिके । केलिकि ले । विदूषके । भांड० इ० भा० ॥ कामुके ॥ त्रि० सुखप्रेमदातरि ॥

प्रीतिदत्तम् । त्रि० प्रीत्यादत्तवस्तुनि । यथा । प्रीत्यादत्तन्तुयत्किञ्चिच्छ्वश्वा वाश्वशुरेणवा । पादवन्दनिकञ्चैव प्रीतिदत्तंतदुच्यते ॥ प्रीतिदाने ॥ भावेक्त : ॥

प्रीतिदानम् । न० प्रसादे ॥

प्रीतिभोज्यम् । न० प्रीत्याभक्षणीयेऽन्ना दौ ॥ यथा । अन्नानिप्रीतिभोज्या निआपद्भोज्यानिवापुन : । नचस म्प्रीयसेराजन्नचैवापद्गतावयम् ॥

प्रीतयुक् । त्रि० स्निग्धे ॥

प्रीत्यात्मक : । पुं० सत्त्वगुणे ॥ प्रीति: सुखमात्मायस्यस : ॥

प्रुक्षि : । पुं० प्लुक्षौ ॥

प्रुष्ट : । त्रि० दग्धे ॥ प्रुष्यतेस्म । प्रुष हे । क्त : । यस्येतिनेट् ॥

प्रुष्व : । पुं० ऋतौ ॥ सूर्ये ॥ प्रोषति । प्रुष० । अशूप्रुषिलटीतिक्वन् ॥

प्रुष्वा । स्त्री० जलकणिकायाम् । टा- प् ॥

प्रेक्षणम् । न० चक्षुषि ॥ दर्शने ॥

प्रेक्षणकूट : । पुं० चक्षुर्गोलके ॥

प्रेक्षणीय : । त्रि० दर्शनीये ॥

प्रेक्षा । स्त्री० उपलब्धौ । बुद्धौ ॥ नृत्ये क्षणे ॥ ईक्षणे ॥ प्रकृष्टमीक्षणमनं यावा । ईक्ष० । गुरोश्चेत्य : । टाप् ॥ वृक्षशाखायाम् ॥

प्रेङ्खन् । त्रि० चलनविशिष्टे ॥ संसक्ति विशिष्टे ॥

प्रेङ्खा । स्त्री० पर्यटने ॥ अश्वगतौ ॥ संवेशनान्तरे ॥ नृत्ये ॥ दोलायाम् ॥ प्रेङ्ख्यते । इखिगतौ ॥ घञ् । टाप् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रेङ्खित : । त्रि० कम्पिते ॥ प्रेङ्खतिस्म । इखि० । क्त : ॥

प्रेङ्खोलनम् । न० दोलायाम् । दोलने ॥

प्रेङ्खोलित : । त्रि० दोलिते । तरलिते । लुलिते ॥ न० रतबन्धान्तरे ॥ सर्वत : कटिपरिभ्रमोयदिप्रेङ्खपूर्वमिदमुक्तमारतम् ॥

प्रेत : । पुं० नरकस्थप्राणिनि ॥ भूतप्रभेदे ॥ स्वधर्मात्प्रच्युतोविप्रोदेहपातादूर्द्ध्वंवायवीयंदेहमापन्नउल्कामुखकटभूतनादिसंज्ञ : प्रेतउच्यते । यथा । वान्ताशुल्कामुख : प्रेतो विप्रोधर्मात्स्वकाच्च्युत: । इति ॥ भूतप्रेतपिशाचानांलोकायथा । अरीचजरायेचभूतप्रेतपिशाचका : । वर्जयित्वारुद्रगणाँस्तेतचैवचरन्तिहि ॥ नोर्द्ध्वंविक्रमणेशक्तिस्तेषांसम्भृतपाप्मनाम् । अतऊर्द्ध्वंहिविप्रेन्द्रराक्षसायेकृतैनस : ॥ तेतुसूर्यादध : सर्वेविहरन्त्यूर्द्ध्वंवर्जिता : । इतिपाद्मे स्वर्गखण्ड : ॥ वैदिकविधानेनौर्द्ध्वदैहिकाभावात्विष्णुद्वाचवहुनरकभोगान्ते प्रेतशरीरंभवतीति पुराणेप्रसिद्धमस्ति ॥ त्रि० मृते ॥ अर्वाक्सपिण्डीकरणात्प्रेतोभवति वैमृत : ॥ प्रैति । इण् । गत्यर्थेति क्त : ॥

प्रेतकार्यम् । न० मृतस्यदाहादिसपिण्डीकरणान्तकर्मणि ॥ यथा । अक्षत्वाप्रेतकार्याणिप्रेतस्यधनहारक : । वर्णानांयद्यधेप्रोक्तं तद्व्रतंनियतश्चरेत् ॥ इति ॥

प्रेतकृत्या । स्त्री० पितृपकारार्थायांक्रियायाम् ॥ प्रकर्षेणइत : प्रेत : पितृलोकस्थएवोच्यते ॥

प्रेतगृहम् । न० श्मशाने ॥

प्रेततर्पणम् । न० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तेप्रेतशब्दोल्लेखेनजलदाने ॥

प्रेतनदी । स्त्री० वैतरिण्याम् ॥ प्रेतानांनरकस्थप्राणिनांनदी ॥

प्रेतपटह : । पुं० भवरुदि । मृत्युभङ्गुरके । मृत्युकालेवादनीयवाद्यविशेषे । भौरु० इ० भा० ।

प्रेतपति : । पुं० यमे । प्रेतराजि ॥ प्रेतानांपति : ॥

प्रेतपिण्ड : । पुं० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रेतसम्प्रदानकपिण्डाकारान्ने ॥ यथा । नस्वधाञ्चप्रयुञ्जीतप्रेतपिण्डे दशाहिके । भाषितैतच्च दैपिंडंयच्चदत्तस्यपूरकम् ॥ प्रेतपिण्डानदीयन्ते यस्तस्यविमोक्षणम् । श्मशानिकेभ्यो देवेभ्यश्चाकल्पंनैव विद्यते ॥

प्रेतपुरम् । न० यमालये ॥

प्रेतमाता । स्त्री० काल्यादिषु ॥ कालीकरालीभद्राचभीष्माचैवभयोत्कटा । साधारणीदुराधर्षासप्तैता :

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रेतमातर : ॥
प्रेतराचसी । स्त्री० तुलश्याम् ॥
प्रेतवनम् । न० श्मशाने ॥
प्रेतवाहित : । त्रि० भूताविष्टे ॥
प्रेतशिला । स्त्री० पिण्डदानार्थगया स्थितप्रस्तरविशेषे ॥ यथा । येयंप्रेतशिलाख्यातागयायांसान्निधास्थिता । प्रभातेप्रेतकुण्डेचगयासुरशिरस्यपि ॥
प्रेतशौचम् । न० मृतसंस्कारादौ ॥
प्रेता । स्त्री० वैतरणीनद्याम् ॥ मृतायाम् ॥ प्रेतभावापन्नायाम् ॥
प्रेत्य । अ० अमुत्र । जन्मान्तरे ॥ देहं त्यक्त्वात्यर्थे ॥ प्रकर्षेणइत्वा । इण्० क्त्वाप्रत्यय : । समासेइतिल्यप् । तुक् ॥ व्यावर्त्यैत्यर्थे ॥
प्रेत्यभाव : । पुं० पुनरुत्पत्तौ ॥ तथा चगौतमसूत्रम् । पुनरुत्पत्ति : प्रेत्यभाव : ॥ १९ ॥ प्रेत्यमृत्वाभावो जननं०प्रेत्यभाव : । तच्चपुनरित्यनेनाभ्यासकथनात्० प्रागुत्पत्तिस्ततोमरणंततउत्पत्तिरिति । प्रेत्यभावोजननादिरपवर्गान्त : । एतज्ज्ञानञ्चवैराग्यउपयुज्यते०इति०प्रेत्येतिनव्यर्थम् । तदीयमरणञ्चतदीयजीवनादृष्टनाशस्तदीयश्वरमप्राणसंयोगध्वंसस्तदीयप्राणध्वंसोवा । तदीयोपत्तिस्तु०तदीयविजातीयशरीराद्यप्राणसंयोगइति ॥

प्रेत्वा । पुं० वासवे ॥ वाते ॥ प्राणेषु ॥
प्रेत्वरी । स्त्री० पुरि ॥
प्रेमा । पुं० न० प्रियतायाम् । हार्दे । स्नेहे ॥ हर्षे ॥ नर्मणि ॥ रम्येषु दिदृक्षायाम् ॥ प्रियस्यभाव : पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेतिप्रादेश : ॥ प्रयणम् । प्रीङ्तर्पणे । मनिन्वा ॥ नपुंसकलिङ्गम् ॥ गुणतत्त्वा : प्रेमाणोनपरिचयतन्त्वा : । पुंस्त्वमपि ॥ स्नेहवाचकशब्दलक्षणंयथा । सर्वथाध्वंसरहितंसत्यपिध्वंसकारणे । यद्भावबन्धनंयूनो: सप्रेमापरिकीर्तित : ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणि : ॥
प्रेमपरिप्लुत : । त्रि० प्रेमरसमग्ने ॥
प्रेमपातनम् । न० नेत्रजले ॥
प्रेमालिङ्गनम् । न० स्नेहेनपरिष्वङ्गे ॥ नायिकानायिकयोरालिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायककटिंनायिकयैकपादेनवेष्टयित्वाद्वितीयंपादंतस्यजङ्घो परिस्थापयित्वायदालिङ्गनंतदितिकामशास्त्रम् ॥
प्रेयान् । पुं० पत्यौ । प्रिये । दयिते । कान्ते ॥ कान्ते ॥ त्रि० प्रियतरे । पशुपुत्रादिलक्षणे ॥ अयमनयोरतिशयेनप्रिय : । ईयसुन् । प्रियस्थिरेतिप्रादेश : ॥ न० सर्वान्तरे०ब्रह्मात्मनि ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रेयसी । स्त्री० प्रियतमायांनार्याम् । दयितायाम् । कान्तायाम् ॥ वल्लभायाम् ॥ ङीप् ॥

प्रेरकः । पुं० राजादौ ॥ प्रयोजके ॥ विधौ ॥ प्रेरणामेवकुर्वन्प्रेरकोविधिः ॥ प्रेरयति । प्रोपसदादीतिर्हेतुमण्णिजन्तात्०कर्मणि० एवुल् ॥

प्रेरणम् । न० प्रेषणे । पठावना० इ० भा० ॥ आज्ञापने । स्वस्वकार्येषुनियोजने ॥ अश्वानांषड्विधप्रेरणंयथा । वाहनंप्रतिवाहानांषड्विधं प्रेरणंविदुः । रागावस्थाकषापार्ष्णिप्रतोदरवभेदतइति ॥ प्रकृष्टम् ईरणम् ॥

प्रेरणा । स्त्री० चोदनायाम् । विधौ ॥

प्रेरितः । त्रि० चोदिते । नियोजिते । प्रेषिते ॥

प्रेर्णा । पुं० सागरे । समुद्रे ॥ प्रेरयति । ईरचेपे प्रईरणदोस्तुट्चेति क्तनिप् ॥

प्रेर्णवी । स्त्री० नद्याम् ॥ वनोरचेति ङीत्रौ ॥

प्रेर्य्यः । त्रि० प्रेरकाधीने ॥

प्रेषः । पुं० प्रेषणे ॥ पीडायाम् ॥ प्रेष्ये ॥

प्रेषणम् । न० प्रेरणे ॥ जानीयात् प्रेषणेभृत्यान्बान्धवान्व्यसनागमे । मित्रञ्चापदिकालेचभार्यांञ्चविभवक्षये ॥

प्रेषणा । स्त्री० भृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्तनायाम् । आज्ञायाम् ॥

प्रेषितः । त्रि० प्रसृते । प्रेरिते । प्रस्थापिते । प्रतिशिष्टे । पठाया० इति भा० ॥

प्रेष्ठः । त्रि० प्रियतमे । अयमेषामतिशयेनप्रियः । प्रियस्थिरेत्यादिनेष्ठनिसाधुः ॥

प्रेष्ठा । स्त्री० प्रेयस्याम् ॥ प्रसृतायाम् ॥

प्रेष्यः । त्रि० विधेये । सेवके । भृत्ये ॥ प्रेष्यते । ईषगत्यादिषुवा ण्यत् । गुणः ॥

प्रैयङ्गवीनम् । न० प्रियङ्गुक्षेत्रे । प्रियङ्गूणांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

प्रैषः । क्लेशे ॥ मर्दने ॥ उन्मादने ॥ विधौ ॥ प्रेषणे ॥ प्रेषणम् । इषेर्भावेघञ् । प्रादूहेतिह्रस्वः ।

प्रैष्यः । त्रि० प्रेष्ये ॥ प्रेष्यते । इषु इच्छायाम् । इषगतौ० आभीक्ष्ण्येच । ण्यत् । प्रादूहेतिह्रस्वः ॥

प्रोक्तः । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेण०अध्यापनेन०अर्थव्याख्यानेनवाउक्तः प्रकाशितः ॥

प्रोक्षणम् । न० सेचने ॥ वधे । यज्ञार्थपशुहिंसने ॥ प्रकृष्टमुक्षणम् । उक्षसेचने । ल्युट् ॥

प्रोक्षणी । स्त्री० जलक्रीडाविशेषे । क्रीडाखेलना० इ० भा० ॥ प्रोक्षणी

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भिरुद्वेजितास्मइतिप्रयोगात् ॥

प्रोक्षित: । त्रि० निहते । यज्ञे हतपशौ । उपसम्पन्ने ॥ यज्ञार्थंमन्त्रै: संस्कृतमांसादौ ॥ यथा । भक्षयेत् प्रोक्षितंमांसं सकृद्ब्राह्मणकाम्यया । दैवेनियुक्त: श्राद्धेवानियमेतुविवर्ज्जयेत् । आरण्यानामिदानींतनप्रोक्षणापेक्षानास्तीत्युक्तंमहाभारते । यथा । आरण्या: सर्वदैवत्या: प्रोक्षिता: सर्वशोमृगा: । अगस्त्येनपुराराजन्मृगयायेनपूज्यते०इति । सिक्ते ॥ प्रोक्षतेस्म । उक्ष० । क्त: ॥ मन्त्रसंस्कृते ॥

प्रोच्छलत् । त्रि० उद्गच्छति । उच्छल् ता०इ०भा० ॥

प्रोञ्छनम् । न० प्रवर्ज्जने । लोपने । पूछना०इ०भा० ॥

प्रोज्जासनम् । न० मारणे ॥

प्रोज्झित: । त्रि० त्यक्ते ॥

प्रोण्ठ: । पुं० कटकोले । पतद्ग्रहे ॥

प्रोतम् । न० वस्त्रे । वाससि ॥ त्रि० खचिते । व्याप्ते ॥ गुम्फिते । ग्रथिते ॥ स्यूते । प्रविष्टे ॥ प्रगते । प्रतिष्ठिते ॥ प्रक्षिप्ते ॥ पटेतिर्यक्तन्तौ ॥ वहिर्व्याप्तौ ॥ प्रपूर्वाद्वेञ: कर्मणिक्त: । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

प्रोतोत्सादनम् । न० छत्रे । वस्त्रकुट्टिमे ॥

प्रोत्फल: । पुं० सिंहलास्थाने ॥ तलवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । छडी०छडा०इ०गौ०भा० ॥

प्रोत्फुल्ल: । त्रि० विकसिते ॥

प्रोत्साह: । पुं० प्रकृष्टोद्यमे ॥

प्रोथ: । पुं० कट्याम् ॥ सिचये । शाटके ॥ स्त्रीगर्भे ॥ छागलेवस्त्रे ॥ गह्वरे ॥ पुं०न०घोणायाम् । अश्वनासिकायाम् ॥ त्रि०अध्वगे ॥ प्रथिते ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्याप्तौ । पुंसीतिघ: । प्रवतेवा । प्रुङ्गतौ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथा० : इ०थक् । निपातनाद्गुण: ॥

प्रोद्यत: । त्रि० सोद्यमे ॥

प्रोष: । पुं० सन्तापे

प्रोषित: । त्रि० प्रवासगते । विदेशस्थे ॥ अपगते ॥

प्रोषितभर्तृका । स्त्री० विदेशस्थभर्तृकायाम् ॥ हास्यंपरगृहेयानंसमाजोत्सवदर्शनम् । क्रीडांशरीरसंस्कारंत्यजेत्प्रोषितभर्तृका ॥ प्रोषितोभर्त्तायस्या: ॥ स्वीयादिनायिकाभेदे ॥ देशान्तरेगतेपत्यौसन्तापाकुलाप्रोषितभर्तृकेतिलक्षणम् ॥

प्रोष्ठ: । पुं० गवि ॥ शफर्याम् । प्रोष्ठीमत्स्ये ॥ प्रकृष्टओष्ठोऽस्य । ओत्वोष्ठयो: समासेवा ॥

प्रोष्ठपद: । पुं० भाद्रमासे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रोष्ठपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदयो : ॥ प्रोष्ठोगौस्तस्येवपादा यासाम् सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षीत्यादिनाबहुव्रीहावच्०पद्भाव-श्चनिपातित : ॥

प्रोष्ठपदी । स्त्री० भाद्रायाम्पूर्णिमायाम् ॥

प्रोष्ठपाद : । पुं० प्रोष्ठपदासुजाते ॥ सम्भिवेलेत्यादिनाऽण् । जेप्रोष्ठपादानामित्युत्तरपदस्याचामादिरचीबृद्धि : ॥

प्रोष्ठी । स्त्री० शफरे । शफर्याम् । वैवरीमच्छी०सहरी०पोठी०पूठी०. इ०भा०पु०मत्स्ये ॥ प्रोष्ठीतिक्ताकटु : स्वादु : शुक्रघ्नीकफवातजित् । स्निग्धाम्लकण्ठरोगघ्नीरोचनीचलघु:स्मृता ॥ प्लुष्टओष्ठोस्या: । ओत्वोष्ठयो : समासेवा । नासिकोदरोष्ठेति०जातेरितिवाङीष् ॥

प्रोष्य । अ० देशान्तरेउषित्वेत्यर्थे ॥

प्रोह : । पुं०गजाङ्घौ । हस्तिपादे ॥ पर्वणि ॥ गजचरणपर्वणि ॥ प्रोह-श्चरणपर्वणीतिचिकाण्डशेष: ॥ चि०निपुणे०तर्के ।

प्रौढ : । पुं० वत्सरे ॥ त्रि० प्रगल्भे ॥ प्रवृद्धे । वर्द्धिते । एधिते ॥ निपुणे । प्रोद्यतेस्म । वह० । त्त : सम्प्रसारणम् । प्रादूहेतिवृद्धि : ॥

प्रौढपाद : । पुं० आसनारोपितपादतले । आसनोपरिपादतलद्वयसंयोगपूर्वकोपवेष्टरि ॥ वस्त्रादिनाबद्धपृष्ठजानुजङ्घाबन्धे । वस्त्रादिद्वारापृष्ठजानुजङ्घाद्वयदृढबन्धनपूर्वकोपवेष्टरि यथा । आसनारूढपादस्तुजानुनोर्जङ्घयोस्तथा-। कृतावसक्थिकोयस्तुप्रौढपाद : सउच्यते ॥ स्नानमाचमनंहोमंभोजनंदेवताऽर्चनम् । प्रौढपादोन कुर्वीतस्वाध्यायंपितृतर्पणम् ॥ इतिकात्यायन : ॥ अनेकोद्वाच्चेदारुशिलेभूमिसमेइष्टकाश्चसङ्कीर्णीभूताइतिबौधायनवचनात्तथाविधेआरूढपादोपिकुर्यात् । इत्याह्निकतत्त्वम् ॥

प्रौढा । स्त्री० नायिकाभेदे । चिरंध्यान् । श्यामायाम् ॥ यथा । बालातुतरुणीप्रौढाद्वयाभवतिनायिका । गुणयोगेनरन्तव्या नारीवश्याभवेत्तदा ॥ त्रिंशद्वर्षादूर्द्ध्वम्यच्चपञ्चाशद्वर्षपर्यन्तंप्रौढावस्था । यथा । आशोडशीभवेद्बालातरुणीत्रिंशतामता । पञ्चपञ्चाशतोप्रौढा भवेद्वृद्धातत : परम् ॥ यासांवशत्वकारणंयथा । अलङ्कारादिभिर्बाला तरुणीरतियोगत : । प्रेमदानादिभि : प्रौढा वृद्धाचदृढताडनात् ॥ आसांरमणेगुणदोषायथा । बालातुप्राणदाप्रो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

क्तातरुणीप्राणहारिणी । प्रौढाकरोतिवृद्धत्वंवृद्धामरणदाभवेत् ॥ मुग्धादित्रिविधान्तर्गतप्रगल्भायांनायिकायाम् ॥ स्मरमन्दीकृतव्रीडाप्रौढासंपूर्णयौवना ॥

प्रौढि : । स्त्री० उत्साहे । प्रगल्भतायाम् ॥ उद्यमे । उद्योगे । कियदेतिकायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥

प्रौष्ठपद : । पुं० भाद्रमासे । प्रौष्ठपदीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥

प्रौष्ठपदिक : । पुं० प्रोष्ठपददेवताके ॥ प्रोष्ठपदोदेवतास्य । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् ॥

प्रौष्ठपदी । स्त्री० भाद्रपौर्णमास्याम् ॥ प्रौष्ठपदाभि : पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् । ङीप् ॥

प्रौह : । पुं० प्रोहे ॥ प्रकर्षेणऊह : । वृद्धि : ॥

प्लक्ष : । पुं० जटिनि । पर्कट्याम् । पाखर० इ० प्र० वृक्षे ॥ प्लक्ष : कषाय : शिशिरोव्रणयोनिगदापह : । दाहपित्तकफास्रघ्न : शोथहारक्तपित्तहृत् ॥ गर्दभाण्डे । कन्दराले । गैंडी० इ० वृक्षे ॥ कुञ्जराशने । अश्वत्थे ॥ पक्षके । सर्पान्तरे० । प्लुष्यति । प्लुष० । प्लुषेरच्चोपधाया इतिस : ॥ प्रक्षरति० वा० । क्षरसञ्चलने । अन्यत्रापीतिड : । कपिलकादि : ॥ यद्वा । प्लक्ष्यते । प्लक्षभक्षणे । कर्मणिघञ् । प्लक्षत्यधोगच्छतिवा । अच् ॥ द्वीपविशेषे ॥ जम्बुद्वीपस्यविस्ताराद्द्विगुणेनसमन्तत : । संवेष्टयित्वाक्षीरोदंप्लक्षद्वीपोव्यवस्थित : ॥ प्लक्षद्वीपेचविप्रेन्द्रा : सप्तासन्कुलपर्वता : । ऋज्वायता : सुपर्वाण : सिद्धसङ्घनिषेविता : ॥ गोमेदइत्यस्येवनामान्तरम् ॥

प्लक्षसरस्वती । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

प्लक्षोदुम्बर : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

प्लव : । पुं० प्लवने । प्लुतौ ॥ भेले । भेलके । डोंगा० इ० प्र० जलतरणसाधने ॥ भेके । दर्दुरे ॥ अवौ ॥ श्वपचे । चांडाले ॥ कपौ । मर्कटे ॥ जलकाके कुलके ॥ प्रवणे । क्रमनिम्नमहीभागे । पर्कटीद्रुमे । कारण्डवखगे ॥ शब्दे ॥ प्रतिगतौ ॥ म्लेच्छजातौ ॥ जलान्तरे ॥ जलकुक्कुटे । हंसादिजलचरपक्षिषु ॥ तेयथा : हंससारसकाचाक्षवकक्रौञ्चशरारिका : नन्दीमुखीसकादम्बावलाकाद्या ; प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवन्तेसलिलेयस्मा देतेतस्मात्प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवा : पित्तहरा स्निग्धामधुरागुरवोहिमा : । वातश्लेष्मप्रदाश्चापिबलशुक्रकरा: सरा:

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्लवङ्गम :

॥ ३५ वत्सरवि० । दुर्भिक्षंजाय तेसर्वामेदिनीपुष्यतिप्रिये । प्लवेप्लवन्तितोयानि पीडितामानवाभुवि ॥ ३५ न० कैवर्तीमुस्तके गन्धतृणे ॥ प्लवते प्लुङ् । अच् ॥ यद्वा । प्लवनम् । प्लुङ्गतौ । कृदोरप् । प्लूयतेऽनेनवा ॥

प्लवक : । पुं० खड्गधारादिनर्त्तके । केलके ॥ चण्डाले ॥ प्लक्षे ॥ भेके ॥

प्लवग : । पुं० कपौ । वानरे ॥ भेके ॥ मण्डूके ॥ सूर्य्यसारथौ ॥ शिरीष वृक्षे ॥ सुमतिनाम्नोर्हदिशेषस्यध्वजे ॥ प्लवेनगच्छति । गम्लृ० अन्ये भ्योपीत्यन्येष्वपीतिवाड : ॥

प्लवगति : । पुं० भेके । मण्डूके ॥

प्लवङ्ग : । पुं० प्लवगे । शाखामृगे ॥ प्लक्षवृक्षे ॥ ४१ ॥ वत्सरे ॥ तृणधान्यानिपीडान्तेग्रीष्मे वर्षतिवासव: प्लवङ्गपीडिता : सर्वा : प्रजाश्चसुरवन्दिते ॥ ४१ ॥ प्लवनम्० प्लव : । प्लुङोप् । प्लवेनगच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपीत्यन्येष्वपीतिवाड : गमश्चेतिखच् खच्चडिद्वा । मुमागम : ॥ मृगे ॥

प्लवङ्गम : । पुं० मण्डूके ॥ शाखामृगे प्लवेनप्लुत्यागच्छति । गम्लृ० । गमश्चेतिखच् । मुमागम : ॥ मात्रावृत्तान्तरे ॥ यथा षट्कलमादि गुरुं प्रथमङ्गुरुसन्ततम्० पञ्चकल

प्लीहघ्न :

श्चतुरोपिचतुष्कलसङ्गतम् । नायक मचचतुर्थमितोगुरुमन्तके० एकाधिकविंशति : प्लवङ्गमवृत्तके ॥ यथा । विष्णुविरञ्चिदिवाकरवासवव न्दितम्० विस्मृतविषयविषादक मुनिजनसेवितम् । चञ्चलयातुलितञ्चसुखं नहिकामये० शङ्करपाद सरोजरज : परिभावये ॥ इति ॥

प्लवन : । त्रि० प्लवणे । क्रमनिम्नभूमौ ।

प्लवमान : । त्रि० तरति ॥ तॄरत० तॄरता० इ० भा० ॥

प्लविक : । त्रि० भेलेनतरमाणे ॥ प्लवेनतरतिनौद्व्यचष्ठन् ॥

प्लाक्षम् । न० प्लक्षफले ॥ प्लक्षस्फलम् । प्लक्षादिभ्योण् । विधानसामर्थ्यात् तस्यफलेनलुक् ॥

प्लाङ्गनम् । न० द्रवद्द्रव्यस्योर्द्धप्रापणे । उच्छलना० उबटाना० इ० भा० ॥ य० । तापनंघृततैलानांप्लावनंगोरसस्यच । तन्मार्जनमुदृतंशुध्येत्कठिनन्तूपयोदधि ॥ मज्जने । बहुतरजलसंयोगे ॥

प्लावित : । त्रि० जलादिमग्नस्थानादौ ॥ सिक्ते ॥

प्लिहा । पुं० प्लीहरोगे । गुल्मे ॥ यथा । यकृत्प्लिहान्त्राणिमुखादि वचिपन्नितिवैद्यकम् ॥

प्लीहघ्न : । पुं० रोहिणि । रोहितके

। दाडिमपुष्पके । रोहडागाच्छ० इ० गौ० भा० प्र०वृक्षे ॥

प्लीहा । पुं० गुल्मे । कुक्षिवामपार्श्वस्थमांसखण्डे । पिल्ली० तापतिल्ली ०इ०भा० ॥ शोणिताज्जायते प्लीहा वामतोहृदयादध : । रक्तवाहिशिराणांसमूलेख्यातोमहर्षिभि : ॥ विदाह्यभिष्यन्दिरतस्यजन्तो : प्रदुष्टमत्यर्थमसृक्कफश्च । प्लीहाभिवृद्धिंकुरुत: प्रवृद्धौतंप्लीहसंज्ञं गदमामनन्ति ॥ प्लेहते । प्लिहगतौ । श्वन्नुक्षन् पूषन् प्लीहन्नित्यादिनासाधु : ॥

प्लीहशत्रु : । पुं० दाडिमपुष्पके । रोहितकद्रुमे ॥ स्वल्पफलाम्बुपायाम् ॥ शरपुङ्खे ॥ प्लीह्न : शत्रु : ॥ बिभीतके कोकिलाक्षे० ।

प्लीहहन्त्री । स्त्री० अश्वत्थफलायाम् । हवुषायाम् ॥

प्लीहा स्त्री० प्लीहरोगे ॥ यकृत् प्लीहेचसम्बद्धे० इतिप्रयोगात् ॥

प्लीहारि : । पुं० अश्वत्थवृक्षे । प्लीहायाअरि : ॥

प्लीहाशत्रु : । पुं० प्लीहघ्ने ॥ कोकिलाक्षे० ॥

प्लुक्षि : । पुं० अग्नौ । प्लोषति प्लुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्य : क्सि : ॥

प्लुत : । पुं० त्रिमात्रवर्णे ॥ न० अश्वगतिविशेषे ॥ त्वरयाझम्पेनाश्वगतौ ॥ उत्पतने ॥ तिर्य्यग्गतौ । त्रि० आप्लुते ॥ प्रसृते ॥ झम्पगतियुक्ते प्लवनम् । प्लुङ्गतौ ॥ भावेक्त: ॥

प्लुति : । स्त्री० प्लवने ॥

प्लुष : पुं० दहने ।

प्लुषि : । पुं० पुत्तिकायाम् । अल्पमशके ॥

प्लुष्ट: । त्रि० दग्धे ॥ प्लुष्यतेस्म । प्लुष दाहे । क्त : यस्येतिनेट् ॥

प्लोष : । पुं० ओषे दाहे ॥ प्लोषणम् प्लुष० । घञ् ॥

प्सा । स्त्री० भक्षणे ॥

प्सातम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्सायतेस्म । प्साभक्षणे । क्त : ।

प्सानम् । न० भोजने ॥

०*—‡—*०

फ : । पुं० पवर्गद्वितीयाक्षरे ॥ यक्षसाधने ॥ स्फाने ॥ झञ्झावाते ॥ वर्द्धके ॥ जंभायाम् ॥ स्फुटे ॥ फलप्राप्तौ न० रूक्षोक्तौ ॥ फूत्कृतौ ॥ निष्फलभाषणे ॥

फक्किका । स्त्री० पूर्वपक्षे । असद्व्यवहारे । चोद्ये । फांकी० इ० भा० ॥ न्यायसम्बन्धिव्याख्याविशेषे ॥

फञ्जिका । स्त्री० भार्ग्याम् । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जो आमर्दने ॥ ण्वुल् । पृषोदरादि : देवताडे ॥ दुरालभायाम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

फञ्जिषविका । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥
फञ्जी । स्त्री० भार्य्याम् ॥ भनक्तिरो-गान् । भञ्जो० । अच् । पृ० । गौ० ङीष् ॥
फट् । अ० अनुकरणशब्दे ॥ विघ्ननिराकृतौमन्त्रे ॥
फटा स्त्री० फणे ॥ दर्भे ॥ स्फुटति । स्फुटविकसने । चु० । णिज भावे० पचाद्यच् । पृषोदरादि : ॥
फडिङ्गा । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥
फण : । पुं० फणायाम् ॥ फणति । फणगतौ । पचाद्यच् ॥ फटायान्तु फणाङ्ययोरित्यमर : । शशोर्णंकार णंफणमितिक्लीवकाण्डे चन्द्रगोमी ॥
फणकर : । पुं० भुजङ्गे ॥
फणधर : । पुं० सर्पे ॥
फणधरधर : । पुं० शिवे ॥
फणभारी । फणाभृति ॥
फणभृत् । फणवान् । पुं०) सर्पे ॥
फणा । स्त्री० सर्पविस्तृतमस्तके फटायाम् ॥ फणति । फण० अच् । टाप् ॥
फणाकर : । पुं० सर्पे । भुजङ्गमे ॥ फणाकरोऽस्य ॥
फणाधर:) फणाभर:) पुं० सर्पे कुक्षीनसे । हिरसने ॥
फणावान् । पुं० श्वसनाशने । विषाऽऽर्ये । सर्पे ॥ फणास्त्यस्य । मतु

प् ॥
फणिकेसर : । पुं० नागकेशरे ॥ फणिसंज्ञक : केसर : ।
फणिखेल : । पुं० भारतीपक्षिणि गरुद्बोधनि । भार० द्रु० गौ० भा० ॥
फणिजिह्वा । स्त्री० महाशतावर्याम् ॥ महासमङ्गायाम् ॥ सारिकायाम् ॥
फणिज्झक : । पुं० प्रस्थपुष्पे । मरुवा० द्रु० भा० फणिजातोऽस्मात्० फणाभपत्रपुष्पत्त्वात् । फणीउज्झकोबर्जकोऽस्त्रे तिकेचित् । उभयत्रपृषोदरादि : ॥ स्त्री० रामदूत्याम् ॥
फणी । पुं० सर्पे ॥ फणाऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥ सर्पिण्यामोषधौ ॥
फणिप्रिय : । पुं० वायौ ॥
फणिफेन : । पुं० अहिफेने ॥
फणिभुवनम् । न० पाताले ॥
फणिवल्ली । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥
फणिहन्त्री । स्त्री० रास्नायाम् । गन्धनाकुल्याम् ॥
फणिहृत् । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥
फणीश्वर : । पुं० अनन्ते ॥ फणिनामीश्वर : ॥
फण्ड : । पुं० जठरे ॥
फत्कारी । पुं० पश्चिमाचे ॥
फरम् । न० फलके ॥
फरुवकम् । न० पूगपाचे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

फर्फरीक : । पुं० चपेटायाम् । न० मार्दवे ॥

फर्फरीका । स्त्री० पादुकायाम् ॥

फल : । पुं० कुटजवृक्षे ॥

फलम् । न० जातीफले ॥ सस्ये । वृक्षादीनांफले ॥ फलेषुपरिपक्वंयद्गुणवत्तदुदाहृतम् । बिल्वादन्यत्रविज्ञेयमामंतद्विगुणाधिकम् ॥ फलेषुसरसंयत्स्याद्गुणवत्तदुदाहृतम् । द्राक्षाबिल्वशिवादीनांफलंशुष्कंगुणाधिकम् ॥ फलतुल्यगुणंसर्वंमज्जानमपिनिर्दिशेत् । फलंहिमाग्निदुर्वातव्यालकूटादिदूषितम् । अकालजंकुभूमीजंपाकातीतंनभक्षयेत् ॥ पाकमतिक्रम्यशटितम् ॥ व्युष्टौ ॥ लाभे ॥ यथा । अग्निहोत्रफलावेदादत्तभुक्तफलंधनम् । रतिपुत्रफलादाराःशीलवृत्तफलंश्रुतमितिवह्निपुराणेऽग्निवाक्यम् ॥ त्रिफलायाम् कक्कोले ॥ शस्त्राग्रे । बाणाग्रे ॥ फलके ॥ निरीषे । फाले ॥ दाने ॥ मुष्के ॥ यथा । अफलोभुज्यतेमेष : सफलस्तुनभुज्यते । इतिरामायणम् ॥ हेतुकृते । हेतूत्थे । साधननिष्पाद्येकाम्ये ०स्वर्गादौ । अभिसन्धीयमाने० शरीरग्रहणे । मायामये ॥ फल्गुतयालयमदर्शनंगच्छतीतिनिरुक्ते : । तच्चफलंकर्मणस्त्रिविधत्वात्त्रिविधम् । पापस्यानिष्टंफलंनारकतिर्यगादिलक्षणम् ॥ २ ॥ पुण्यस्येष्टंफलंदेवादिलक्षणम् ॥ १ ॥ मिश्रस्यतुपापपुण्ययुगलस्यमिश्रम् ० इष्टानिष्टसंयुक्तम्मानुष्यलक्षणम् ३ कर्माधीनेपुत्रपशुस्वर्गादिलक्षणेविनश्वरे ॥ जीव:कर्मफलंभुङ्क्ते आत्मानिर्लिप्तएच । आत्मन : प्रतिबिम्बश्चदेहीजीव : सएवच ॥ षड्विधलिङ्गेषुचतुर्थलिङ्गे । प्रकरणप्रतिपाद्यात्मज्ञानस्यतदनुष्ठानस्यचतत्रतत्रश्रूयमाणेप्रयोजने ॥ यथाछान्दोग्येषष्टेप्रपाठके० आचार्यवान्इत्यादिवाक्ये न० अद्वितीयवस्तुज्ञानस्यतत्प्राप्तिः प्रयोजनंश्रूयते० इति ॥ प्रवृत्तिदोषजनितार्थ : फलम् ॥ २० ॥ इति गोतम : । अत्रचमुख्यंफलंसुखदुःखोपभोग : । तथाचभाष्यम् । सुखदु : खसंवेदनंफलम् । तत्रचधर्माधर्मावृत्ते :प्रयोजकत्वात् ०तत्रचदोषस्यहेतुत्वात् ० प्रवृत्तिदोषजनितेत्युक्तम् । लक्षणन्तुसुखदु : खान्यतरसाक्षात्कारइति । गौणफलन्तुशरीरादिकंसर्वमेव । तथाचभाष्यम् । तत्पुनर्देहेन्द्रियबुद्धिषुसतीषुभवतीति । सहदेहेन्द्रियादिभि : फलमभिप्रेतम् । तथाहि । प्रवृत्तिदोषजनितोर्थ : फलमेतत्सर्वंभवतीति । इत्यञ्चजन्यत्वमेवफलत्वम् । प्रवृत्तिदोषजनितइतितुनिर्वेदोपयो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

गादुक्तम् २० ॥ नियतोत्तरभावि-
नि ॥ फलति । फलनिष्पत्तौ० अ-
फलाविशरणेवा । मचाद्यच् ॥ फलं
द्विविधम् । सातिशयंनिरतिशयञ्च
। तचसातिशयंस्वर्गादि०निरतिशयं
मोक्ष : सचपरमानन्दस्वरूप : ब्रह्म
यत्स्वरूपत्वात् ॥ फलंफलेधनेबीजे
निष्पत्तौभोगलाभयो : । सञ्जूति
केशव: ॥ फलेक्षासाधनंसंक्रामति ।
फलक : । पुं० न० चर्मणि । फले ।
ढाल० इ० भा० ॥ फलति । अ-
फला० । ह्लाजादिभ्योवुन् ॥ पुं०
दारुघटितदीर्घासने । फला०पट्टा०
पटडा० इ० भा० ॥ काष्ठादिपट्ट
के ॥ यथा । पाण्डुलिखिनफलकेभूमौ
वाप्रथमंलिखेत् । अनाधिकन्तुसं
शोध्यंपश्चात्पचेनिवेशयेत् ॥ इति
॥ अस्थिखण्डे ॥ नागकेसरे ॥ रज-
कस्यपट्टे । शाल्मलेफलकेश्लक्ष्णेनि-
ज्याद्वासांसिनैजक : । नचवासांसि
वासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥
फलकपाणि : । त्रि० चर्मणि । फल-
कधारिणि । ढलैत० इ० भा० ॥
फलकंपाणौयस्य ॥
फलकी । पुं० फलु इ० गौ० प्र० म-
त्स्ये ॥ त्रि० फलकान्विते ।
फलकीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥
फलकृष्ण : । पुं० पानीयामलके ॥
फलकेशर : । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

फलकोषक : । पुं० अण्डकोषे ॥
फलग्राही । पुं० वृक्षे । त्रि० फलग्रह
णकर्त्तरि ॥
फलचमस: पुं० दधिमिश्रितबटत्वक्
चूर्णे
फलचौरक : । पुं० चोरकनामगन्धद्र
व्ये ॥
फलचयम् । न० द्राक्षापरूषकाश्मरी
षु ॥ त्रिफलायाम् ॥ फलानांचये ॥
फलचिक्कम् । न० त्रिफलायाम् ॥ हरी
तक्यादिचये ॥ फलानांचिक्कम् ॥
फलद : । पुं० ईश्वरे ॥ वृक्षे ॥ त्रि०
फलदातरि ।
फलपञ्चाम्लम् । न० अम्लपञ्चफले ॥
फलपाक : । पुं० पानीयामलके ॥ क
रमर्द्दके ॥
फलपाकान्ता । स्त्री० धान्यकदल्या
ओषधौ ॥ फलपाकवृवान्तोयस्या: ॥
फलपाकी । पुं० गर्दभाण्डे ॥
फलपुच्छ : । पुं० वरंडालौ ॥
फलपुष्पा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्याम् ॥
द्रोणपुष्पाम् । गुल्मा० इ० भा० ॥
फलपूर : । पुं० बीजपूरे । बिजौरा०
इ० भा० । फलेनपूर्यते । पूरी० ।
इगुपधेतिक : ॥ कर्म्मणिघञ्वा ॥
फलपूरक : । पुं० क्षोलङ्गे । बीजपूरे ॥
फलप्रद : । पुं० ईश्वरे ॥ धनेदानेन
नष्टेपितत्फलप्रदईश्वर : । यतो-
स्तितेनदातारंतंप्रशंसन्तिवैदिका :

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ नापूर्वंफलदंतस्मिन्मानाभावात्फलंपुन : । ईशादप्युपपन्नत्वान्नैवापूर्वस्य कल्पकम् ॥ सेव्याद्राज्ञः फलप्राप्तिर्दृश्यतेनत्त्वपूर्व्वतः । दानादिक्रिययासेव्यादीशात्तद्वत्फलंभवेत् ॥

फलप्रिया । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

फलभूमि : । स्त्री० कर्मफलभोगस्थाने ॥ यथा । भरतान्यैरावतानिविदेहाश्चकुरून्विताः । वर्षाणिकर्म्मभूम्यः स्युः शेषाणिफलभूमयइति हेमचन्द्रः ॥

फलमुख्या । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥ अजमोदायाम् ।

फलमुद्गरिका । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥

फललक्षणा । स्त्री० प्रयोजनवत्त्वांलक्षणायाम् ॥ यथा व्यङ्ग्यस्यगूढागूढत्वाद्द्विधास्युः फललक्षणाः इति साहित्यदर्पणः ॥

फलवान् । त्रि० फलिनि । फलसहितवृक्षे ॥ फलिने ॥ फलवत् सन्निधाधावफलंतदङ्गम् ॥ फलान्यस्यसन्ति । मतुप् ॥

फल र्त्तुलम् । न० कालिङ्गे ॥

फलविषय : । त्रि० फलव्याप्ये ॥ अनात्मनि ॥

फलवृक्षक : । पुं० पनसे ॥

फलव्याप्यत्त्वम् । न० वाह्येन्द्रियसन्निकृष्टार्थाकारवाह्यधीपरिणामावच्छिन्नचिदंशकृते० प्राकट्याश्रयत्वे ॥ फलवृत्तिप्रतिविम्बितश्चिदाभासस्तद्व्याप्यत्वमित्यर्थः ॥

फलशाकम् । न० षड्विधशाकान्तर्गतफलरूपशाके ॥

फलश्रेष्ठ : । पुं० आम्रे ॥ फलेषुश्रेष्ठ : ॥ तद्वृक्षे ॥

फलषाडव : । पुं० दाडिमे ॥

फलशैशिर : । पुं० वदरवृक्षे ॥

फलश्रुति : । स्त्री० कर्म्मप्रवृत्तिनिमित्तप्रलोभजनकवाक्ये ; कर्मफलश्रवणे ॥ यथा । फलश्रुतिरियंनॄणांनश्रेयोरोचनंपरम् । श्रेयोविवक्षयाप्रोक्तंयथाभैषज्यरोचनम् ॥ अपिच । वेदोक्तमेवकुर्वाणोनिः सङ्गोर्पित मीश्वरे । नैष्कर्म्यांलभतेसिद्धिंरोचनार्थाफलश्रुति : ॥

फलस्नेह : । पुं० अक्षोटवृक्षे ॥

फलहारी । स्त्री० काल्याम् ॥

फला । स्त्री० झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥

फलाढ्या । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

फलाध्यक्ष : । पु० राजादने । क्षीरिकायाम् । खिरणी० इ० भा० ॥ फलानामध्यक्ष : ॥

फलादन : । पुं० शुके । कीरे । सूआ० इ० प्र०पक्षिणि । त्रि०फणंफलानिवाअदनंयस्य तस्मिन् ॥

फलान्त : । पुं० वंशे ॥ फलेनफलैर्वा अन्तोयस्य ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

फलाम्ल : । पुं० अम्लवेतसे ॥ न० वृक्षाम्ले ॥

फलाशन : । पुं० शुकपक्षिणि ॥ त्रि० फलभक्षके ॥

फलासव : । पुं० फलरसविकृतौसुराप्रभेदे ॥

फलि : । पुं० फलुइ इ० प्र० मत्स्ये ॥

फलिका । स्त्री० निष्पाव्याम् ॥

फलित : । पुं० वृक्षे ॥ न० शैलेये । शिलापुष्पे ॥ त्रि० सफले । सञ्जातफले ॥ फलानिसञ्जातान्यस्य । तारकादित्वादितच् ॥

फलितार्थ: । त्रि० निष्कृष्टार्थे ॥ फलितश्चासावर्थश्च ॥

फली । त्रि० फलवति ॥ फलान्यस्यसन्ति । अतइनि : ॥

फलिन : । त्रि० फलवति ॥ विद्यमानफले । फलान्यस्यसन्ति । फलवर्हाभ्यामिनच् ॥ पुं० पनसे फलवति वृक्षेच ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥

फलिनी । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥ अग्निशिखावृक्षे ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

फली । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥ फलिमत्स्ये ॥

फलीकरणम् । न० तुषे ॥

फलीश : । पुं० पारिशे ॥

फलूष : । पुं० लताप्रभेदे ॥

फलेग्रहि : । पुं० यथाकालफलधरे । अवन्ध्यवृक्षे ॥ त्रि० फलग्रहणकर्त्तरि ॥ फलानिगृह्णाति । ग्रह० । फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्चनिपात्यते ॥

फलेन्द्र: । पुं० राजजम्ब्वाम् । फरेंदा० इ० भा० ॥

फलेपुष्पा । स्त्री० द्रोणपुष्प्याम् ॥

फलेप्सु: । त्रि० सकामेजने ॥ फलंप्राप्तुमिच्छतीतितथा ॥

फलेरुहा । स्त्री० पाटलायाम् । पाटलिवृक्षे ॥ फलेरोहति । इगुपधेतिरुहे : क : । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

फलोत्तमा । स्त्री० काकलीद्राक्षायाम । निर्वीजायाम् । किस्मिस् ०इ० भा० ॥

फलोत्पत्ति: । पुं० आम्रवृक्षे ॥

फलोदय : । पुं० लाभे ॥ त्रिदिवेशालये ॥ फलस्यउदय : अस्मिन्वा ॥

फल्क : । पुं० विसारिताङ्गे ॥

फल्गु : । स्त्री० गयास्थनद्याम् मलय्याम् । काकोदुम्बरिकावृक्षे ॥ गुलाल० फाग० इ० प्र० रेणुप्रभेदे ॥ मिथ्यावाक्ये ॥ त्रि० तुच्छे । असारे ॥ यथा । क्षणमात्रगतिरल्गुजगदेतदतिफल्गु । धनलोभमपहायनमपद्मनयनाय ॥ फलतिञिफलाविशरणे० फलनिष्पत्तौवा । फलिपाटीतिसाधु : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

फल्गुतीर्थम् । न० गयानद्याम् ॥ सार्द्धक्रोशद्वयंमानं गयायांपरिकीर्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाक्षेत्रं क्रोशमेकंगयाशिर : ॥ तत्रपिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाज्जनार्दनाच्चैवकूपाच्चोत्तरमानसात् ॥ एतद्गयाशिर : प्रोक्तं फल्गुतीर्थं-तदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेनपितॄणांपरमागति : ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानियेसमुद्रा : सरांसिच । फल्गुतीर्थंगमिष्यंतिवारमेकंदिनेदिने ॥

फल्गुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फल्गुन : । पुं० अर्ज्जुनपाण्डवे ॥ अर्जुनपादपे ॥ फलतिनिष्पादयति फल० फलेर्गुक्चेत्यनुन्०गुगागमश्च ॥ त्रि० फल्गुन्यांजाते ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥

फल्गुनी । स्त्री० नक्षत्रविशेषे । पूर्वफल्गुन्यो : ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ फल्गुन्यांजातायाम् ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुकि०लुक्तद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यचलुकि० फल्गुन्यषाढामितिट : ॥ टित्वान् ङीप् ॥

फल्गुवाटिका । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥

फल्गुवृन्तक : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

फल्गूत्सव : । पुं० दोलयात्रायाम् ॥

फल्यम् । न० कुसुमे ॥

फल्यकी । स्त्री० फलिमत्स्ये ॥

फल्लफल : । पुं० सूर्पजवाते ॥

फा: । पुं० वृद्धौ ॥ वर्द्धके ॥ सन्तापे ॥ निष्फलभाषणे ॥

फाटकी । स्त्री०स्फटिकायाम् । फटकिरी इ० भा० ॥

फाणि: । स्त्री० गुडे ॥ करंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्ड्याम् । राव० इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तुय : पक्व : किञ्चिद्गाढोवहुद्रव : । सएवेक्षुविकारेषुख्यात : फाणितसंज्ञया ॥ फाणितंगुर्वभिष्यन्दिवृंहणं कफशुक्रकृत् । वातपित्तश्रमान्हन्ति मूत्रवस्तिविशोधनम् ॥ फण्यते । फाणगतौ । ण्यन्त:क्त :॥

फाण्ट : । त्रि० अनायासकृते ॥ पुं० न० कषायविशेषे ॥ क्षुण्णमौषधजातमुष्णोदकेप्रक्षिप्य सद्योभिषुत्यपूत्वायत्पीयतेतत्फाण्टमित्याहु : ॥ यथा । क्षिप्त्वोष्णतोयेमृदित : फाण्टइत्यभिधीयते ॥ अपिच । क्षुण्णद्रव्यपलेसम्यक्जलमुष्णं विनि:क्षिपेत् पात्रेचतुष्पलमितेततस्तुस्रावयेज्जलम् ॥ सोयंचूर्णद्रव : फाण्टोभिषग्भिरभिधीयते ॥ इति वै० प० ॥ फण्यतेस्म । फण० । क्त : । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधु : ॥ नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्ने द्रव्ये ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

फाल्गुनानुजः

फाल: । पुं० महादेवे ॥ बलदेवे ॥ उत्प्लुतौ ॥ पुं० न० कृषिके । सीरोपकरणे ॥ नवविधदिव्यान्तर्गताष्टमदिव्ये ॥ यथा । आयसंद्वादशपलघटितंफालमुच्यते । अष्टाङ्गुलंभवेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तरम् ॥ अग्निवर्णंततश्चौरोजिह्वयालेहयेत्सकृत् । नदग्धश्चेच्छुद्धिमयादन्यथातुसहोयते ॥ चौरोऽत्रगोचौर: । गोचौरस्यप्रदातव्यंतप्तफालावलेहनमितिस्मृति: ॥ त्रि० कर्पासवाससि ॥ फालयति । अभिफला० । ण्यन्तात्० पचाद्यच् ॥ फलस्यविकार: । तस्यविकारइत्यण् ॥

फालवह: । पुं० हले ॥

फाल्गुन: । पुं० गुडाकेशे । पार्थे । अर्जुने ॥ नदीजङ्घे ॥ अर्जुनभूरुहे ॥ तपस्ये० मासि । फागन० इ० भा० ॥ तत्रजातस्यफलम् । प्रियंवद: सज्जनवत्सलश्चपरोपकारीविमलाशयश्च । दातानितान्तंप्रसदाभिलाषीस्यात्फाल्गुनेयस्यजनस्यजन्म ॥ अनन्तपुरे ॥ फलतिनिष्पादयति । फल० । फलेर्गुक्चेतिउनन् । गुगागमश्च । तत: प्रज्ञादयण् ॥ यद्वा । फाल्गुनीपौर्णिमास्यस्मिन् विभाषाफाल्गुनीतिपक्षे०अण् ॥

फाल्गुनानुज: । पुं० सुरभौ । वसन्तकाले ॥ अर्जुनस्यकनिष्ठेभ्रातरि ॥

फु:

फाल्गुनिक: । पुं० तपस्यमासे । फाल्गुने ॥ फाल्गुनीपौर्णमास्यस्मिन् । विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकौचैचीभ्य: इतिठक् । ठस्येक: ॥

फाल्गुनी । स्त्री० तपस्यस्यपूर्णिमायाम् । अत्रगौड़देशीयादोलायाचाकुर्वन्ति । नरीदोलागतंदृष्ट्वागोविन्दंपुरुषोत्तमम् । फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वा गोविन्दस्यपुरंव्रजेत् ॥ अपिच । फाल्गुन्यांक्रीडनंकुर्याद्दोलायांमममभूपते इति ॥ पूर्वफल्गुन्याम् ॥ उत्तरफल्गुन्याम् ॥ फल्गुनीभिर्युक्तापौर्णमासी ॥ नक्षत्रेण इत्यण् । ततोङीप् ॥

फि: । पुं० पापे ॥ निष्फलवाक्ये ॥ कोपे ॥

फिङ्कक: । पुं० कलिङ्गे । भृङ्गे । भूम्याटविहगे । फिङ्गा० इ० गौ० भा० प्र० खगे ॥

फिरङ्ग: । पुं० रोगान्तरे ॥ द्वीपान्तरैकद्वीपविशेषे ॥ तत्रत्यजने ॥ यथा । पूर्वाम्नायेनवशतंषडशीति: प्रकीर्तिता: । फिरङ्गभाषयामन्त्रास्तेषांसंसाधनात्कलौ ॥ अधिपामण्डलानाञ्चसङ्ग्रामेष्वपराजिता: । इङ्रेजानवषट् पञ्चलण्ड्राजाश्चापिभाविन: । इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रकाश: ॥

फु: । पुं० मन्त्रके । तुच्छवाक्ये ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

फुक : । पुं० पक्षिणि ॥
फुट : । वि० सर्पणायाम् ॥
फुत् । अ० अनुकरणशब्दे ॥
फुत्कर : । पुं० अग्नौ ॥
फुत्कार : पुं० फुत्करणे । फूंक० इ० भा० ॥
फुत्कृति : । स्त्री० फूत्कारे ॥
फुप्फुस : । पुं० पुप्फुसे । कोष्ठविशेषे ॥ सचहृदयनाडिकासंलग्नाशयविशेष : । फोंपडा० भस्० इ० भा० ॥ यथा । स्थानान्यामाम्निपक्वानांमूचस्यरुधिरस्यच । हृदुण्डकः फुप्फुसश्चकोष्ठइत्यभिधीयते ॥ अस्यार्थ : । आमस्यस्थानमामाशयो नाभेरूर्द्धम् । अन्ने : स्थानंपच्यमानाशयोनाभिमध्यम् । पक्वस्यस्थानं पक्वाशयोनाभेरध : । मूचस्यस्थानं वस्ति : । रुधिरस्यस्थानंयकृत्प्लीहानौ । हृत्हृदयं । इचुरसपाकमलबद्ध : शोणितमलस्तज्ज : उण्डुकः सचाल्पदेशेव्यवस्थित : पुरीषाधानम् । फुप्फुस : हृदयस्यवामपार्श्वे फुप्फुण्ड इतिख्यातइतिविजयरक्षित : ॥
फुल्लति : । स्त्री० फलने ॥
फुल्ल : । त्रि० विकसिते ॥ पुष्पे ॥ यथा । श्रीपञ्चम्यांश्रियंदेवींफुल्लै : सम्पूजयेत्सदा ॥ फलति । जिफला । जीत: क्त : । आदितश्चेतीडभावः । तिचेच्युत्वम् । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवेति० तस्यल : ॥
फुल्लदाम । न० छन्दोभेदे ॥ यथा । मोगौनौतौगौ० शरहयतुरगै : फुल्लदामप्रसिद्धम् ॥ यथोदाहरणम् । शश्वल्लोकानांप्रकटितकदमनंध्वस्तमालोक्यकंसंहृष्यच्चेतोभिस्त्रिदिवबसतिभिर्व्योमसंस्थैर्विमुक्तम् । मुग्धामोदेनस्थगितदशदिशाभोगमाहृतभृङ्गंमौलौदैत्यारेर्न्यपतदनुपमंस्वस्तरो : फुल्लदाम ॥ पुष्पमालायाम् ॥
फुल्लदृक् । त्रि० विकसितनयने ॥
फुल्लफाल : । पुं० शूर्पवाते ॥ इ० चिशेष : ॥
फुल्ललोचन : । त्रि० विकसितनेत्रवति ॥
फुल्लीक : । पुं० देशे ॥ सर्पे ॥
फूत्कार : । पुं० श्वासनिर्गमे । श्वसिते ॥ फूत्कारणम् । कृञ् । घञ् ॥
फेत्कारिणी । स्त्री० तन्त्रविशेषे ॥
फेन : । पुं० हिण्डीरे । अब्धिकफे । समुद्रफेने ॥ तरलद्रव्योपर्युत्थितबुद्बुदाकारवस्तुनि । भाग० इ० भा० ॥ स्फायते । स्फायी० फेनमीनातितिनिपातनात्साधु : ॥
फेनक : । पुं० फेने ॥ पिष्टविशेषे ॥
फेनका । स्त्री० जलपक्वतण्डुलचूर्णे ।
फेनदुग्धा । स्त्री० दुग्धफेनीचुपे ॥
फेनल : । त्रि० फेनवति । फेनिले ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

फेनोस्यास्मिन्वास्ति । फेनादिलच्चेतिचकाराल्लच् ॥

फेनवान् । त्रि० फेनले ॥ फेनोस्यास्मिन्वास्ति । फेनादिलच्चेत्यत्रान्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः पक्षेमतुप् ॥

फेना । स्त्री० क्षुपविशेषे । सातलायाम् ॥

फेनाग्रम् । न० बुद्बुदे ॥

फेनायमानः । त्रि० फेनमुद्वमति ॥ फेनाच्चेतिवक्तव्यमितिक्यञ् ॥

फेनवाही । पुं० वस्त्रे ॥

फेनाशनिः । पुं० इन्द्रे ॥

फेनिका । स्त्री० पक्वान्नविशेषे । फेनी इ० भा० ॥ यथा समितायाघृताढ्यायावर्त्तीर्दीर्घाः समाचरेत् । तास्तुसन्निहितादीर्घाःपीठस्योपरिधारयेत् ॥ वेल्लयेद्वेल्लनेनैतायथैकापर्प्पटीभवेत् । ततश्छुरिकयातान्तुसंलग्नामेवकर्तयेत् ॥ ततस्तुवेल्लयेद्भूयः शट्टकेनचलेपयेत् । ततः संवृततांलोप्त्रींविदधीतपृथक्पृथक् ॥ पुनस्तांवेल्लयेल्लोप्त्रींयथास्यान्मण्डलाकृतिः । ततस्तांसुपचेदाज्येभवेयुश्चपुटाः स्फुटाः ॥ सुगन्धयाशर्करयातदुद्धूलनमाचरेत् । सिद्धैषाफेनिकानाम्नीमठकेनसमागुणैः ॥ ततः किञ्चिल्लघुरियम्विशेषोयमुदाहृतः ॥

फेनिलः । अरिष्टभूरुहे । रीठा० इ० भा० ॥ बदरवृक्षे ॥ न० मदनफले ॥ बदरफले ॥ त्रि० सफेने ॥ फेनोऽस्यास्ति । फेनादिलच्चेतिइलच् ॥

फेरः । पुं० शृगाले ॥

फेरण्डः । पुं० शृगाले ॥

फेरवः । पुं० शृगाले ॥ अस्रपे । राक्षसे ॥ फे० इति० अव्यक्तोरवोऽस्य ॥ त्रि० धूर्त्ते ॥ हिंस्रे ॥

फेरुः । पुं० जम्बुके । शृगाले । फे० इत्यव्यक्तं रौति रुशब्दे । मितद्र्वादित्वात्० डुः ॥

फेलम् । न० भुक्तसमुज्झिते । उच्छिष्टे ॥

फेलकः । पुं०

फेला । स्त्री० भुक्तोज्झिते ॥ फेल्यते । फेलृगतौ । गुरोश्चेत्यः ।

फेलिः । भुक्तोज्झिते ।

फेलिका । स्त्री० उच्छिष्टे । ऊं ट० । इ० भा०

फेली ।

—:०(—)०:—

बवयोरैक्यमभेददर्शनात् ॥

बः । पुं० पवर्गस्यतृतीयाक्षरे ॥ वरुणे ॥ सिन्धौ ॥ भगे ॥ तोये ॥ वपने ॥

बंहिमा । पुं० बहुलतायाम् ॥ बहुलस्यभावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेतिबहुलस्यबंहिआदेशः ।

बंहिष्ठः । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अयमेषामतिशयेनबहुलः । अतिशायने

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तमविष्ठनावितीष्ठन् । प्रियस्थिरेति बंहिआदेश : ॥

बंहीयान् त्रि० बहुलतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनबहुल : । द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुनावितीयसुनिप्रियस्थिरेतिबंह्यादेश : ॥

बक : पुं० कह्वे । बगला० इ० प्र० पक्षिणि ॥ अस्यमांसगुणस्तु । शरारिबककाकाश्च दात्यूहा : पवनापहा : ॥ इ० ॥ बकपुष्पे । शिवमल्ल्याम् । अगस्तिद्रुमे । यथा । सितपीतनीललोहितकुसुमभेदाच्चतुर्विधोऽगस्ति : । मधुरशिशिरदोषश्रमकासविनाशनश्चभूतघ्न : ॥ तथाचराजनिर्घण्ट : । अगस्तिशिशिरंगौल्यंत्रिदोषघ्नंश्रमापहम् । बलासकासवैवर्ण्यभूतघ्नञ्चबलावहमिति ॥ श्रीदे । कुबेरे ॥ रक्षोविशेषे । योभीमेनहत: ॥ असुरविशेषे ॥ सचश्रीकृष्णेनहत : ॥ बङ्कते । बकिकौटिल्ये गतौच । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । बवयोरैक्यम् ॥ यद्वा वाति । वायतिवा । वागतिगन्धनयो: । ओवैशोषणेवाक्वुन् । आतोलोप : ॥ वेति० वायतिवा । मूलविभुजादित्वात्क: । वक्तिवा । वचेरच् । न्यङ्क्वादि : ॥

बकचिञ्चिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे० । बकाच्याम् ॥

बकजित् । पुं० भीमसेने ॥ श्रीकृष्णे ॥

बकनिसूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

बकपुष्प : । पुं० बकवृक्षे ॥ न० अगस्तिकुसुमे ॥

बकवृत्ति : । पुं० बकसमानवर्त्तनविशिष्टे । यथा । पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥

बकवरी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

बकव्रतचर : । पुं० बकव्रतिनि ॥ बकव्रतंचरतीति० तथा । चरेष्ट : । बकोहिप्रायेणमीनहननरुचितयामिथ्याविनीत : सन्नेवंशीलोभवतीति गौणोबकव्रतशब्द : । तल्लक्षणन्तु । अधोदृष्टिर्नैकृतिक : स्वार्थसाधनतत्पर : । शठोमिथ्याविनीतश्चबकव्रतचरोद्विज : ॥ इ० ॥

बकव्रती । पुं० बकव्रतचरे । बकव्रतवति ॥

बकाची । स्त्री० बकचिञ्चिकायाम् ॥

बकारि : । पुं० श्रीकृष्णे ।

बकुल : । पुं० शीधुगन्धे । सिंहकेशरे । मौलसरीति० प्र० वृक्षे ॥ बङ्कते बकिगत्यर्थे । वा० उलच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ बकुलस्तुवरोऽनुष्ण : कटुपाकरसोगुरु : । कफपित्तविषश्वित्रकृमिदन्तगदाप-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ह : ॥ पश्यवम् ॥

वकुला । स्त्री० कटुकायाम् ॥

वकुली । स्त्री० काकोल्याम् ॥

वकूल : । पुं० वकुले ॥

वकेरुका । स्त्री० बलाकाभिदि ॥ वा तावर्ज्जितशाखायाम् ॥

वकोट : । पुं० शुक्लवायसे । वके ॥

वठर : । पुं० अम्बष्ठे शठे ॥

वणिग्बन्धु : । पुं० नीलीवृक्षे ॥

वणिग्भाव : । पुं० सत्यानृते । वाणिज्ये ॥ वणिजोभाव : । ष्यञ् ॥

वणिग्वह : । पुं० उष्ट्रे ॥

वणिक्०ग् । पुं० वाणिजके । वाणिज्यकर्त्तरि । क्रयविक्रयकर्त्तरि । वैदेहके । सार्थवाहे । नैगमे । क्रयविक्रयके ॥ वाणिज्ये ॥ करणान्तरे ॥ पणते । पण० । पणेरिज्यादेश्चव: ॥ वैश्ये ॥

वणिक् । स्त्री० वणिज्यायाम् ॥

वणिज : । पुं० ववाद्येकादशकर्णान्तर्गतषष्ठकरणे । तज्जातफलंयथा । प्राज्ञ: कृतज्ञोगुणवान्गुणज्ञोवणिग्जनप्राप्तमनोरथ : स्यात् । यस्यप्रसूतौवणिजाभिधानंभाण्डप्रधानंद्रविणंहितस्येति ॥ वणिजि ॥

वणिज्यम् । न० वाणिज्ये । वृत्त्यन्तरे ॥ वणिजांकर्मभावोवा । दूतवणिग्भ्याञ्चेति०य : इतिकाशिका । भाष्ये तु०दूतवणिग्भ्याञ्चेतिनास्त्येव ॥

वणिज्या । स्त्री० वाणिज्ये ॥ वृत्त्यन्तरे वणिजांभाव : । दूतवणिग्भ्याञ्चेति य : वणिज्याशब्द : स्वभावात्स्त्रीलिङ्ग : ० भावएवात्रप्रत्ययोनतुकर्मणीतिमाधव: । भाष्ये तुवार्तिकमेवनास्ति ॥ वणिक्कर्मणि ॥

वण्ठ : । पुं० असहायगमने ॥ अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० इ० भा० ॥ वण्ठते । वठि । अच् ॥

वण्ड : । त्रि० विकृतलाङ्गूले ॥ वाँडा इ० भा० ॥

वदर : । पुं० कोलिपादपे ॥ वदरस्य पत्रलेपोज्वरदाहविनाशन : । त्वचाविस्फोटशमनीवीजंनेत्रामयापहम् ॥ वदतिस्थिरीभवति०छिन्नस्यापिपुन : प्ररोहणात् । वदस्थैर्ये । वा० अर : ॥ देवसर्षपेवृक्षे ॥ कार्पासस्यास्थ्नि । विनौला० कपासिआ०वाडवा० इ०भा० ॥ न० कोलिफले ॥ कार्पासीफले ॥ वदर्या : फलम् । फलेलुगितिविकारावयवप्रत्ययस्यलुक् ॥ लुक्तद्धितलुकीति० स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥ सेबिफले ॥ क्षुद्रबदरे । झाडीबेर इ० झडबेरी० इ० भा० ॥ गोपगोण्टायाम् ॥ वदरमात्रे । कर्कन्धौ । वदर्याम् ॥

वदरफली । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

बदरवल्ली । स्त्री०) भूबदर्याम् ॥
बदरा । स्त्री० गृष्टौ । वराहकान्तायामोषधौ ॥ कार्पास्याम् ॥ एलापर्ण्यामि ॥ विष्णुक्रान्तायाम् ॥ टाप् ॥
बदरामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥
बदरि : । स्त्री० कोलिवृक्षे ।
बदरिकम् । न० तीर्थविशेषे ॥
बदरिकाश्रम : । पुं० न० तीर्थविशेषे । नारायणाश्रमे । व्यासाश्रमे ॥
बदरी । स्त्री० कोलवृक्षे ॥ कर्पिकच्छ्वाम् ॥ कार्पास्याम् ॥ गौरादित्त्वान्ङीष् ॥ बदरीफले ॥ बदर्या : फलम् हरीतक्यादिभ्यश्चेति० विकारार्थे लुप् ॥
बदरीखण्ड : । पुं० बदरीणांरूमूहे ॥ वृक्षादिभ्य : खण्ड : ॥
बदरीच्छदा स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ हस्तिकोलिवृक्षे ॥
बदरीपत्रकम् । न० नखीनामगन्धद्रव्ये ॥
बदरीपाचनम् । न० तीर्थविशेषे ॥ तत्रवशिष्ठाश्रम : ॥
बदरीफला । स्त्री० नीलशेफालिकायाम् ॥
बदरीशैल : । पुं० अलकनन्दाया : पश्चिमतीरेहिमाचलैकदेशे ॥
बदरीषण्ड : पुं० बदरीखण्डे ॥ बदरीणांषण्ड : समूह : ॥

बदर्याश्रम : । पुं० नारायणाश्रमे ॥
बद्ध : । त्रि० कीलिते । संयते । कारागारादौनिगडिते ॥ वध्यते स्म । वधबन्धने । क्त : ॥ मोहाद्यावृते० सुखदु:खादिधर्मवति० पाशाष्टकेनयंचितेसंसारिजीवेपशौ॥
बद्धगुदम् । न० उदरामयविशेषे । तन्निदानंयथा । यस्यान्त्रमन्नैरुपलेपिभिर्वाबालाश्मभिर्वापिहितंयथावत् । सङ्गीयतेतस्यमल : सदोषात्शनै : शनै : शङ्खरवच्चनाडीम् ॥ निरुध्यतेतस्यगुदेपुरीषंनिरेतिकृच्छ्रादपिचाल्पमल्पम् । हृन्नाभिमर्ध्यपरिवृद्धिमेतितस्योदरंबद्धगुदंवदन्ति ॥
बद्धफल : । पुं० करञ्जवृक्षे ॥
बद्धमुष्टि : । त्रि० कृपणे ॥
बद्धमूल : । त्रि० दृढमूले । उत्पाटनानर्हमूले । बद्धोमूलोयस्य स : ॥
बद्धमौन : । त्रि० नि : शब्दे ॥
बद्धरसाल : । पुं० त्रिविधराजास्रान्तर्गताच्युतसाम्रे । मध्वाम्रे । मन्मथानन्दे ॥
बद्धशिख : त्रि० शिखी । वाले ॥ संयतचूडेनरे ॥ यथा । सदोपवीतिनाभाव्यं सदाबद्धशिखेनतु । विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिन तत्कृतमिति ॥ बद्धशिखाय स्य ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वद्धशिखा । स्त्री० उच्चटौषधौ ॥

वध : । पुं० प्राणवियोगफलकव्यापारे । प्रमापणे । मारणे ॥ हननम् । हन० । हनश्चवधदृत्यप् ॥ पुण्यप्रद वधस्तुयथा । एकस्यैवनिधनेप्रवृत्ते दुष्टकारिणाम् । बहूनांभवति चेमंतस्यपुण्यप्रदोवधः ॥ रुक्मास्ते वीसुरापश्चब्रह्महागुरुतल्पग : । आत्मानं घातयेद्यस्तु तस्य पुण्यप्रदो वधः ॥ इति ॥ अपिच । नैकस्यार्थे बहून्हन्यादितिशास्त्रेषुनिश्चयः एकं हन्याद्बहूनांहिनपापीतेन जायते ॥ इति वामनपुराणे ५५ अध्यायः । पारिभाषिकवधस्तु । वपनं द्रविणादानं स्थानान्निर्यापणं तथा । एषहिब्रह्मबन्धूनांवधोनान्यो स्तिदैहिकः ॥ इ० ॥ करचरणादिच्छेदनादिरूपे ताडने ॥ सप्तमतारायाम् ॥

वधक : पुं० व्याधे । मृत्यौ ॥ वध कर्त्तरि । वद्धक० इ० भा० ॥ त्रि० हिंसके ॥ हन्ति । हन० । ण्वुल् । बहुलं तृणीतिण्वुलिवधादेशः ॥ वधहिंसायांवा । तदा० जनिवध्योश्चेतिवृद्धिनिषेधः ॥

वधत्रम् । न० आयुधे ॥ वध्यतेऽनेन । वध० । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ॥

वधस्थली । स्त्री० वधस्थाने ॥

वधस्थानम् । न० आघातने । सूनायाम् ॥ वधस्यस्थानम् ॥

वधागारम् । न० कारावेश्मनि ॥

वधार्हः । त्रि० हननयोग्ये ॥ वध्ये ॥

वधी । त्रि० वधकर्त्तरि ॥

वधिरः । त्रि० एडे । श्रवणशक्तिहीने बहरा० इ० भा० ॥ वाधिर्यनिदानन्तु । यदाशब्दवहंवायुः स्रोतश्चावृत्यतिष्ठति । शुद्धश्लेष्मान्वितोवापिबाधिर्यन्तेनजायते ॥ औषधं यथा० । कर्णशूलेकर्णनादेवाधिर्येक्ष्वेडएवच । चतुर्व्वपिचरोगेषुसामान्यंभेषजंस्मृतम् ॥ शृङ्गवेरञ्चमधुचसैन्धवंतैलमेवच । कटुष्णं कर्णयोर्धार्यमेतत्स्याद्वेदनापहम् ॥ इ० ॥ बाधिर्यंबालवृद्धोत्थंचिरोत्थञ्चविवर्ज्जयेत् ॥ वधूति कर्णम् । वध्यतेवा वन्धबन्धने । इषिमदिमुदौतिकिरच् ॥ भिन्नु कलक्षणे ॥ हितंमितंमनोरम्यं वचः शोकापहञ्चयत् । श्रुत्वायो नशृणोतीवबधिरः सप्रकीर्त्तितः ॥

वधोद्यतः । त्रि० परवधायोद्युक्ते । सन्नद्धे । आततायिनि ॥

वध्यः । त्रि० वधार्हे । शीर्षच्छेद्ये ॥ किन्त्वयानश्रुतंलोकेऽवध्याः शत्रुयोषितः । हीनवर्णोपभुक्तायात्याज्या

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वध्यापिवाभवेत् ॥ अवध्यायथा । गोब्राह्मणंवृद्धमथापिसुप्तं बालंस्ववन्धुंललनांसुदुष्टाम् । कृतापराधानपिनैववध्याचार्यमुख्यादागुरवस्तथैवेति ॥

वध्यपाल : । पुं० कारागृहरक्षके ॥

वध्रम् । न० नागे । सीसके सीसा० इ०भा० ॥ वध्यतेऽनेन । सर्वधातुभ्य ष्ट्रन् ॥

वध्री । स्त्री० वर्ध्र्याम् । वरत्रायाम् । चर्मरज्जौ । वरत० लाव० इ० भा० ॥ वध्यतेऽनया । ष्ट्रन:षित्वान्ङीष्

वन्ध : । पुं० आदौ ॥ वन्धने ॥ अन्त : करणाशुद्धिरूपेज्ञानप्रतिवन्धे । कर्त्तृत्त्वाद्यभिमाने ॥ विपर्ययादिष्यते वन्ध : । विपर्ययात्०अतत्त्वज्ञानात् सच०प्राकृतिकवैकारिकदाक्षिणिकभेदात्त्रिविधउक्तस्तच्छब्दव्याख्यानतोऽवगन्तव्य: ॥ पुनर्वन्धोद्विविध: । तीव्रोमृदुश्चेति । तत्रसुरसम्पत्० साक्षादेवक्लेशहेतुत्त्वात्तीव्रोवन्ध: । द्वैतमात्रप्रतीतिस्तुस्वयमक्लेशरूपत्वाच्चमृदुवन्धइति ॥ वध्यतेऽनेनवा । वन्ध० । इलश्चेतिघञ् ॥ गृहादिवेष्टने ॥ शरीरे ॥ निगडादिवन्धने ॥ अनैकान्तवादिमतेतु० नानानिरयसंसरणकारणं मोहादिरष्टविधोगण: स्वातन्त्र्यविघातहेतुत्वाद्वन्ध: । उक्तञ्च । मोहादिकोगणश्चैवबन्धो जीवस्यकल्पित : । लोहपञ्जरसम्बद्धंयथाक्षिप्तंजलाशये । अलावुकमधोयातितद्वज्जीव: सवंधनइति ॥ जालंधरोड्डीयनमूलवंधान्जल्पन्तिकण्ठोदरपायुमूले । वंधत्रयेस्मिन् परिचीनमानेवंध : कुतोदारुणकालपाशै : ॥ इतियोगविद : ॥ षोडशप्रकारेरतिवंधे ॥ तेयथा । पद्मासनोनागपदोलतावेष्ठोऽर्द्धसंपुट: । कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाकेशरएवच हिल्लोलोनरसिंहो पिविपरीतस्तथापर : । क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवसमुत्कण्ठस्तत : परम् ॥ सिंहासनोरतिनागोविद्याधरस्तुषोडश इतिरतिमञ्जरी । एतेषांलक्षणानितत्तच्छब्दे द्रष्टव्यानि ॥ संज्ञाप्रभेदेनान्येऽपिवंधा: सन्ति । यथा कामप्रदोविपरीतोनागरोरतिपाशक: । केयूर: प्रियतोषश्चतत : समपदस्तथा । ततश्चैकपदोज्ञेय : सम्पुटश्चोर्ध्वसम्पुट : । ततस्तनभवश्चैवततोनुरतिसुन्दर : ॥ ऊरुपीडस्मरचक्रौततश्चोरुक्रम : स्मृत : । वेष्टकोहंसकीलस्तुततोलीलासनस्तथा ॥ अष्टादशक्रमाद्वंधा:स्त्रीणांबहुसुखप्रदा:॥ पुंसांकराश्चैवकथितास्तुक्रमात्तत: ॥

वंधक: । पुं० विनिमये ॥ आधौ ॥ रतहिण्डके ॥ सत्यङ्कारे ॥ न० आधौ । यदुत्तमर्णायभूम्याद्याधीयतेतत्र ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

बंधनालय :

ऋणग्रहणायस्थापितेवस्तुनि ॥ बध्नाति । बंध० । खुल् ॥

बंधकी । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्याम् बध्नातिमनोयत्र । बंधबंधने ॥ खुल् । गौ० ङीष् ॥ पञ्चपुरुषगामिन्याम् ॥

बंधनम् । न० बधे । बंधनक्रियायाम् । । उद्दाने । बधे । बांधना० इ० भा० ॥ निमित्ते ॥ यथा । नप्रकाशेह मित्युक्तिर्यत्प्रकाशैकबंधना । स्वप्रकाशंतमात्मानमप्रकाश : कथंस्पृशेत् ॥ अहंनप्रकाशे० नभामीत्युक्तिर्वचनं० यत्प्रकाशैकबंधना० यस्यप्रकाशस्वरूप प्रकाशएकएवबंधनं निमित्तंयस्या : सातथोक्ता ॥ नप्रकाशइतिव्यवहारअप्रकाशानुभवनिमित्तत्वादित्यर्थ: । तंप्रकाशंस्वयमेवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽज्ञानंकथंस्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचिदित्यर्थ : ॥ त्रि० प्रसिद्ध्याम् । बंधनसाधनेरज्जुनिगडादौ ॥ यथा । बंधनानिकिलसन्तिबहूनिप्रेमरज्जुकृतबंधनम्महत् । दारुभेदनिपुणोपिषडङ्घ्रिर्निष्क्रियोभवतिपङ्कजवद्वइति ॥ वध्यतेऽनेनास्मिन्वा । बंध० । ल्युट् ॥

बंधनवेश्म । न० कारागारे ॥

बंधनालय : । पुं० कारायाम् । बंधनागारे ॥ बंधनस्यआलय : ॥

बंधुर :

बंधस्तम्भ : । पुं० आलाने । हस्तिबंधनस्तम्भे ॥ बंधस्यबंधनस्यस्तम्भ: ॥

बंधिचम् । न० कामदेवे ॥ चर्मव्यजने ॥

बंधु: । पुं० बंधूके । बंधुजीवके ॥ मित्रे । सत्यागासहने । भ्रातरि ॥ सगोत्रे । बांधवे । ज्ञातौ ॥ हितकारिणि ॥ संसारबंधनान्मोचनहेतुरात्मैवबन्धुर्नान्य : ॥ सम्बन्धोपकर्त्तरि ॥ बध्नातिस्नेहेनमनोय : बध्यतेऽस्मिन्जातिरितिवा । बंध० । शृस्वृस्निहीत्यु : ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने बन्धुक्षेत्रान्तरे ॥ भचयशोभितसङ्गतकर्ण : शुद्धसुसङ्गतभङ्क्तिकवर्ण : । पन्नगराजनिवेदितबंधू राजतिभूपतिसंसदिबंधु : ॥ यथा । भक्षितवासरनायकचन्द्र : कामिसमूहसमाहिततन्द्र: । दर्शितलोलतडित्करवाल : सोयमुपैतिघनाघनकाल : ॥

बंधुजीव : । पुं० बंधूकवृक्षे । साध्याङ्किके । दुपहरिया० फूल० इ० भा० ॥ बंधुरिवजीवंजलमस्य ॥

बंधुजीवक : । पुं० बंधूके ॥ स्वा० क० ।

बंधुता । स्त्री० बंधुसङ्घे ॥ बंधूनांसमूह : । ग्रामजनबंधुभ्यस्तल् ॥

बंधुर : । पुं० स्त्रीचिह्ने ॥ तैलकल्के ॥ बंधूके ॥ वधिरे ॥ हंसे ॥ बिडङ्गे ॥ ऋषभौषधौ ॥ न० मुकुटे ॥ बंधने ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ त्रि० उन्नतानते ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । बंध० । महुराद्यश्चेतिसाधु : ॥

वंधुरा : । पुं० भूम्नि० सत्तुषु ॥

वंधुरा । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥

बंधुल : । पुं० असतीपुत्रे ॥ वंधून्लाति । आतइतिक : ॥ त्रि० नम्रे ॥ सुन्दरे ॥

बंधूक : । पुं० पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार० इ० भा० ॥ पीयासाल० इ० गौ० भा० ॥ न० पुष्पइक्षवि० । रक्तके । बंधुजीवके । दोपहरिया० मझनिया० इ० भा० ॥ बाँदुली० इ० गौ० भा० ॥ बंधूक : कफक्षुद्व्याधीवातपित्तहरो लघु : ॥ वध्नातिचित्तम् । बंध० । उलूकादयश्चेत्यूक : ॥ खधूपे । बन्धूक० इ० भा० ॥ यथा । बंधूकोबंधुजीवेस्यात्खधूपेस्यान्नपुंसकमितिहट्टचन्द्र : ॥

बंधूकपुष्प : । पुं० पीतसाले । जीवकतरौ । बिजयसार० इ० भा० ॥ बन्धूकस्येवपुष्पाण्यस्य ॥ बीजके ॥

बंधूर : । पुं० विवरे ॥ त्रि० शोभने ॥ नम्रे ॥ बध्नाति । बंध० । खर्जूरादित्वाटूर : ॥ उन्नतानते ॥ बंधूरबंधुरौरम्ये नम्रे हंसेतुबंधुरइतिरभस : ॥

बन्ध्य : । त्रि० अफले । अवकेशिनि । निष्फले । कृतु० भावपिफलरहिते

इत्वादौ ॥ बंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ बंधनीये ॥

बन्ध्या । स्त्री० अप्रजस्त्रियाम् । वांझ इ० भा० ॥ अपत्यशून्यायांगवि । वशायाम् ॥ हपलीविशेषे ॥ यथा । बन्ध्याचहपलीज्ञेयाहपलीचमृतप्रजा । अपराहपलीज्ञेयाकुमारीयारजस्वला ॥ बलास्यगंधद्रव्ये । बाव्याघ्रालके ॥ बध्नाति । बंध० । ण्यत् । बध्न्यादित्वाद्यक्वा ॥ योनिरोगविशेषे ॥

बन्ध्याकन्द : । पुं० बन्ध्याकर्कोटक्या म् । वांझखखसा० इ० भा० ॥

बन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री० विषकण्टकिन्यामोषधौ । ककोडी० खखसा० इ० भा० ॥ बन्ध्याकर्कोटकीलघ्वी कफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्पहरीतीक्ष्णाविसर्पविषहारिणी ॥

बभस : । त्रि० भक्षणशीले ॥

बभ्रु : । पुं० वैश्वानरे । धनौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे ॥ विष्णौ ॥ विशाले ॥ नकुले । स्थूलपुच्छोरक्तनेत्रोवभ्रुर्भेद : सनाकुल : ॥ मुनिभेदे ॥ देशभेदे ॥ यादवविशेषे ॥ सितावरशाके ॥ त्रि० पिङ्गले । पिङ्गलवर्णवति ॥ बिभर्ति० भरतिवा । डुभृञ्० भृञ्० वा । कुर्भश्चेति० कुर्हित्वञ्च ॥ खलतौ ॥

बभ्रुज : । पुं० ब्राह्मणे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वभ्रुधातु : । पुं० सुवर्णगैरिके ॥
वर : । पुं० जामातरि ॥ दृतौ ॥ देव तादेरभीप्सिते ॥ षिङ्गे ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्वचे ॥ बालके ॥ आर्द्रके ॥ ईषदिष्टे ॥ मनागिष्टे वरंक्लीवेकेचिदाहुस्तदव्ययम् ॥ त्रि० । श्रेष्ठे ॥
बरा । स्त्री० फलत्रिके ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥ ब्राह्मयाम् ॥ विडङ्गे ॥ पाठायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥
बरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥
बह्वापक : । पुं० पांशुचामरे ॥
वर्व्वट : । पुं० राजमाषे ॥
वर्वटी । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥ व्रीहिभेदे ॥
वर्वणा । स्त्री० वृहन्मक्षिकायाम् । नीलायाम् ॥ पश्यान्तस्यादिर्वर्वणाम् ॥
वर्ह : । पुं० न० मयूरपिच्छे ॥ दले । पत्रे ॥ परिवारे ॥ वर्हति । वृहबृहौ ॥ पचाद्यच् ॥ वर्हतेवा । वर्ह-हिंसायाम् । घञ् ॥
वल : । पुं० हलायुधे । बलदेवे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ मयपुत्रे ॥ अस्यस्थानमतलं । यथा । प्रथमेविवरेविप्रअतलाख्ये मनोरमे । मयपुत्रोबलोनामवर्ततेऽखर्वगर्वकृत् । पणवल्योयेनसृष्टामायासर्वार्थसाधिकाः । मायाविनोयाश्चसद्योधारयंतिचकाश्चनेति० दे० भा० ॥ वायसे ॥ वरुण

द्रुमे ॥ न० गंधरसे ॥ रूपे ॥ शौर्ये । स्थामनि । शुभ्रे । शक्तौ । पराक्रमे ॥ बाहुबलमनोबलोपायबलबंधुबलेषुचतुर्षु ॥ सामादिषु ॥ स्थौल्ये ॥ सैन्ये ॥ तत्षड्विधम् । मौलंभृत्यंसुहृत्श्रेणीद्विषदाटविकं बलमितिभेदात् । तच० मित्राटवीबलंचैवमौलंभृत्यबलंतथा । सर्वमेतद्बलंग्राह्यं वर्ज्जयित्वाद्विषद्बलम् ॥ द्यूतिनीति : । देहसामर्थ्ये ॥ पूर्वपरिभव निमित्ते शरीरगतसामर्थ्यविशेषे ॥ अवश्यमिदंसाधयिष्यामीत्याग्रहे । स्वोचितेकार्येश्रमाभावप्रयोजकेदाढ्ये । कर्मेन्द्रियपाटवे ॥ स्वधर्मानुष्ठानायदेहेन्द्रियादिधारणसामर्थ्ये ॥ रसादिशुक्रपर्यन्तपुष्टधातुनिमित्तकम् । चेष्टासुपाटवंयत्तुबलंतदभिधीयते ॥ शुक्रे ॥ त्रि० बलयुक्ते ॥ बलमस्यास्ति । अर्शआद्यच् । बलते० बलतिवा० बल्यतेवा० अनेन । बलसम्भरणे० बलप्राणनेवा । पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : । पुंसीति० घोवा ॥ बलतेऽनेन । खनोघचेतिघोवा ॥ पारिभाविकबलानियथा । विद्याभिजनमित्राणिहृद्यसत्त्वधनानिच । तप : सहायवीर्याणिदैवञ्चदशमंबलम् ॥ अपिच । अबलस्यबलंरा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

जावालस्यरुदितंबलम् । बलंमूर्खस्य मौनन्तुतस्करस्याऽनृतंबलम् । अपिच० ब्र० । क्षत्रियाणांबलंयुद्धंव्यापारस्यबलंविशाम् । भिक्षोर्बलंभिक्षुकाणांशूद्राणांविप्रसेवनम् ॥ हरौ भक्तिर्हरेर्दास्यं वैष्णवानांबलंहरिः । हिंसाबलंखलानाञ्च तपस्याचतपस्विनाम् ॥ बलंवेश्यश्ववेश्यानांयोषितांयौवनंबलम् । बलंप्रतापोभूपानां बालानांरुदितंबलम् ॥ सतांसत्यंबलंमिथ्याबलमेवासतांसदा । अनुगानामनुगमः खल्यस्यानाञ्चसञ्चयः ॥ विद्याबलंपण्डितानांवाणिज्यंवणिजांबलम् । शश्वत्सुकर्म्मशीलानांगाम्भीर्यंसाहसंबलम् ॥ धनं बलञ्चधनिनांशुचीनाञ्चविशेषतः । बलंविवेकः शान्तानांगुणिनांबलमेकता ॥ गुणोबलञ्चगुणिनांचौराणां चौर्यमेवच । विप्रवाक्यञ्चकापट्यम धर्मंमृणिनांबलम् ॥ हिंसाचहिंस्रजन्तूनांसतीनांपतिसेवनम् । वरशापोसुराणाञ्चशिष्याणांगुरुसेवनम् ॥ बलंधर्मीगृहस्थानांभृत्यानांराजसेवनम् । बलंस्तवःस्तावकानांब्रह्मचब्रह्मचारिणाम् ॥ यतीनाञ्चसदाचारोन्यासः सन्यासिनांबलम् । पापंबलंपातकिनांसुभक्तानांहरिर्बलम् ॥ पुण्यंबलंपुण्यवतांप्रजानांनृपतिर्बलम् । फलंबलञ्चवृक्षाणांजलधीनांज-

लंबलम् ॥ जलंबलञ्चसस्यानांमत्स्यानांचजलंबलम् । शान्तिर्बलञ्चभूपानांविप्राणाञ्चविशेषतः ॥ द्रु० ॥

बलक्ष : । पुं० शुक्लवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

बलक्षगु : । पुं० चन्द्रे ॥

बलजम् । न० गोपुरे ॥ क्षेत्रे ॥ सस्ये । सङ्गरे ॥ धान्यराशौ ॥ बलेजातम् । जनी० । ड : ॥ त्रि० भद्राकृतौ । सदाकारे ॥ बलजन्ये ॥

बलजा : । स्त्री० वस्त्रदर्शनायाम् । वरयोषायाम् ॥ यूथ्याम् ॥ पृथिव्याम् ॥

बलद : । पुं० जीवके ॥ पौष्टिककर्मांङ्गहोमाग्नौ ॥ त्रि० बलदातरि ॥

बलदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

बलदीनता । स्त्री० ग्लानौ ॥

बलदेव : । पुं० बलभद्रे । प्रलम्बघ्ने । अच्युताग्रजे ॥ अस्यध्यानंयथा । बलदेवंद्विबाहुञ्चशङ्खकुन्देन्दुसन्निभम् । वामेहलायुधधरंदक्षिणेमुसलंकरे ॥ हालालोलंनीलवस्त्रंहेलावन्तंस्मरेत्परमिति ॥ वाते । वायौ ॥ बलेनदीव्यति । दिव् । अच् ॥

बलदेवा । स्त्री० चायमाणायामोषधौ ॥

बलप्रसूः । स्त्री० रोहिण्याम् । बलरामस्यमातरि ॥ बलस्यप्रसूः ॥

बलभद्र : । पुं० सीरिणि । हलायुधे ॥ बलशालिनि ॥ लोध्रे ॥ गवये ॥ बलंभद्रंश्रेष्ठमस्य । बलेनभद्रइतिवा ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ भगणे ॥

बलभद्रा । स्त्री० त्रायमाणौषधौ ॥ कुमार्याम् ॥ बलेनभद्रा ॥

बलभद्रिका । स्त्री० त्रायमाणौषधौ ॥ बलेनभद्रा । स्वार्थेकन् । माषरोटिकायाम् ॥ चमसीरचितारोटी कथ्यतेबलभद्रिका । रूक्षोष्णावातबल्यादीप्ताग्नीनांप्रपूजिता ॥

बलभित् । पुं० इन्द्रे ॥ बलंदैत्यविशेषंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

बलभी । स्त्री० बडभ्याम् ॥ कूटागारे ॥

बलराम : । पुं० बलदेवे ॥

बलल : । पुं० बलदेवे ॥ बलंलाति । ला० । क : ॥

बलवत् । अ० अतिशये । निर्भरे ॥ बलमस्यास्ति । मतुप् ॥

बलवान् । त्रि० मांसले । अंसले । बलयुक्ते । बलमस्यास्ति । मतुप् ॥ प्रबले ॥

बलवर्द्धिनी । स्त्री० जीवकौषधौ ॥

बलवल्लभा । स्त्री० वारुण्याम् ॥

बलविन्यास : । पुं० व्यूहे ॥ बलस्य सेनायायुद्धार्थं देशविशेषे० विन्यासो दुर्लङ्घ्यत्वनिमित्तं विभज्यस्थापनम् ॥

बलसूदन : । पुं० इन्द्रे ॥ बलनामानमसुरंसूदितवान्० सूदयति । सूद क्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

बलस्थिति : । स्त्री० शिविरे ॥ बलस्य स्थिति : । बलस्यस्थितिर्यस्मिन्वा ॥

बलहा । पुं० श्लेष्मणि । कफे ॥

बला । स्त्री० वाट्यालके । वाडियाला० इ० गौ० भा० ॥ बलाचतुष्टयस्यनामादियथा । बलावाट्यालिकावाट्यासैववाट्यालकोपिच । महाबलापीतपुष्पासहदेवीचसास्मृता ॥ ततोन्यातिबलाऋष्यप्रोक्ताकङ्कतिकासहा । गाङ्गेरुकीनागबलाझषाह्रस्वागवेधुका ॥ बलाचतुष्टयंशीतंमधुरंबलकान्तिकृत् । स्निग्धं ग्राहि समीरास्रपित्तास्रक्षतनाशनम् ॥ बलामूलत्वचश्चूर्णं पीतंसक्षीरशर्करम् । मूत्रातिसारंहरतिदृष्टमेतन्नसंशय : ॥ हरेन्मह्मबलाकृच्छ्रं० भवेद्वातानुलोमिनी । हन्यादतिबलामोहंपयसासितयासह ॥ अपिच । वाट्यालकोवाट्यपुष्पीसंमांसाविललाबला । श्वेतवाडिषाला० इ० गौ० भा० हृष्यप्रोक्तात्वतिबला पीतपुष्पीमहाबला । पीतवाडियाला० इ० गौ० ॥ भा० ॥ स्निग्धायुष्याबलावृष्याग्राहिणीवातपित्तजित् ॥ बलति । बलसंवरणे । पचाद्यच् । बलमस्त्यस्या : अर्शआद्यच् ॥ रामायविश्वामित्रेणदत्तायांविद्यायाम् ॥ यथा । क्षुत्पिपासेनतेरामभविष्येतेनरोत्तम । बलामतिबलाञ्चैवपठत : पथिराघवेत्यार्षरामायणम् ॥ शारीरं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

बलात्कार :

वलाधिक्यञ्चबलाया : फलम् । अतिबलायास्तुफलंमन : सङ्कल्प मात्रेणालौकिकार्थसाधनमित्यन योर्विशेष : ।।

बलाका । स्त्री० बकजातिविशेषे । बिसकण्ठिकायाम् । वगुली० इ० भा० । जातिवाच्यायांस्त्रियामेव सर्वदानियत: ।। बलते । बलसंब रणेसंचरणेच । बलाकादयश्चेतिसा ध् : ।। बलेनञकतिवा । अकक् टिलायांगतौ । अच् । बला कावकपङ्क्तौस्याद्बलाकाशल्लकीषु च । सारसहंसबलाकाचक्रक्रौंचा दयोजलेप्लवनात् । प्लवसंज्ञा : कथितास्तेतन्मांसंगुरुष्णंचबलदा यि ।। अन्येबकबलाकाद्यागुरव : प्राणिभक्षणात् ।।

बलाकी । त्रि० बलाकाबति॥ बलाका अस्तिअस्यअस्मिन्वा । व्री०इनि: ॥

बलांचिता । स्त्री० रामवीणायाम् ।।

बलाट : । पुं० मुङ्गे ॥

बलात् । अ० हठादर्थे । यथा । बला त्सन्द्वेषयेद्यस्तुपरभार्यांनर : क्व चित् । वधदण्डोभवेत्तस्यनापराधो भवेत्स्त्रिया : ।।

बलात्कार : । पुं० प्रसभे । हठे ।। बलादितिनिपातोहठे० इ० स्वामी ।। बलात्करणम् । भावेघञ् ।। बद्ध्वास्वगृहमानीयताडनाद्यैरुप

वलाहक :

क्रमै : । क्रियतेयच्चबला त्कार : प्रकीर्तित : ।।

बलात्मिका । स्त्री० हस्तिशुण्डायाम् ॥

बलाद्या । स्त्री० बलायाम् ।।

बलाध्यक्ष : । पुं० सेनापतिदशकस्थै कस्मिन्सेनानायके ।।

बलानुज : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

बलामोटा । स्त्री० नागदमन्याम् । वि षापहायाम् ।। बलामोटाकटुस्ति क्तालघुपित्तकफापहा । मूत्रकृच्छ्र व्रणान्रक्तोनाशयेच्छालगर्दभान् ॥ सर्वग्रहप्रशमनीनि : शेषविषनाशि नी । जयंसर्वंचकुरुतेधनदासुमति प्रदा ।।

बलाय : । पुं० बरुणद्रुमे ॥

बलारति : । पुं० शचीपतौ । इन्द्रे ॥ बलस्यासुरस्यअरति : शत्रु : ॥

बलालक : । पुं० पानीयामलके ॥

बलाश : । पुं०) श्लेष्मणि ॥

बलाशक: । पुं०) इतिहेमचन्द्र : ॥

बलास : । पुं० कफे ॥

बलाहक : । पुं० मेघे । अम्बुदे ॥ वारिवाहकोबलाहक : । पृषोदरा दित्वात्पूर्वपदस्याव : उत्तरपदादे श्चलत्वम् ॥ बलाकाभिर्हीयतेगम्य ते । ओहाङ् गतौ० पृ० ॥ वले नहीयतेवा । क्कुन् ॥ गिरौ ॥ दैत्य विशेषे ॥ नागविशेषे ॥ मुस्तके ॥ श्रीकृष्णचन्दनाश्वे ॥ रमागर्भोद्भव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कल्किदेवपुत्रे ॥

बलाङ्गकन्द : । पुं० गुलञ्चकन्दे ॥

बलि: । पुं० दैत्यप्रभेदे । बिरोचनात्मजे ॥ करे । राजग्राह्ये भागे ॥ चामरदण्डे ॥ उपहारे । उपायने । भेट० इ० भा० ॥ पूजासामग्राम् ॥ नियोज्योपजीव्ये ॥ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ तिर्यग्भिक्षुकादिदाने ॥ ययातिवंशोद्भवसुतपोराजपुत्रे ॥ बलिवैश्वनामकपंचयज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे ॥ बलते० वल्यते वा । बलप्राणने० बलसंवरणे संचरणे च । सर्वधातुभ्यइन् ॥ बलनम् । बलदाने । वलते वा । खनिकषीति० इर्वा ॥ यद्वा । वर्णि : सौत्र : । अस्य० वर्णे र्वलिश्चाहिरण्ये० इतिवलिरादेश : ॥

वलि : । स्त्री० जरयाश्लथचर्मणि ॥ चर्मतरङ्गे ॥ गृहदारुप्रभेदे ॥ जठरावयवे ॥ यथा । एकवलि : शस्त्रमृत्यु : स्त्रीभोगीद्विवलि : स्मृत : । त्रिभिराचार्य इत्याहुश्चतुर्भि:स्याद्बहुप्रज : ॥ अवलिस्तुनृप: प्रोक्तोयज्वादानैक तत्पर : । विषमावलयोयेषु ते चागम्याभिगामिन: ॥ ऋजव्यस्तुवलयोयेषु ते नरा: सुखभागिन : ॥ इति ॥ गन्धके ॥ गुदाङ्कुरे ॥

वलिकम् । न० पटलप्रान्ते ॥

वलिकर : । त्रि० वलिकर्त्तरि ॥ वलिंकरोति । द्विवाविभेतिट : ॥

वलिका । स्त्री० अतिवलायाम् ॥

वलिक्रिया । स्त्री० इष्टदेवतापूजाविधौ ॥

वलित : । त्रि० वेष्टिते ॥

वलिदानम् । न० देवोद्देशेनयथाविधिपूजोपहारत्यागे ॥ देवतोद्देशेन सङ्कल्पपूर्वकच्छागादिपशुघातने ॥ बलिदानेनसततंजयेच्छत्रून्नृपान्नृप ॥

वलिध्वंसी । पुं० विष्णौ ॥ बलिमसुरविशेषंध्वंसितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनि : ॥ बलिनापूजादिना०अविद्यांध्वंसितुंशीलमस्येतिवा ॥

वली । पुं० बलदेवे ॥ माषे ॥ वृषभे ॥ महिषे ॥ उष्ट्रे ॥ शूकरे ॥ कफे ॥ कंदबृक्षे ॥ त्रि०बलवति । उपचिते । मांसले ॥ वलमस्यास्ति । बलादिभ्योमतुवन्यतरस्यामितिपक्षेइनि : ॥

वलिन : । त्रि० वलिभे । श्लथचर्मवति ॥ वलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । पामादित्वान्न : ॥

वलिनन्दन : । पुं० बाणासुरे ॥

वलिनी । स्त्री० वलायाम् । बाह्यालके ॥ वलमस्त्यस्याम् । बलादिभ्योम

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तुवन्यतरस्यामितिपक्षेइनि : ॥

बलिपुष्ट : । पुं० काके ॥ बलिनापुष्ट : ॥

बलिपोदकी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

बलिप्रिय : । पुं० लोध्रवृक्षे ॥

बलिभ : । त्रि० बलिने । जरयाश्लथचर्मणि ॥ बलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । तुन्दिबलिवटेर्भ : ॥

बलिभुक् । पुं० वायसे ॥ बलिंभुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयो : । क्विप् ॥

बलिमन्दिरम् । न० पाताले ॥ बलेर्मंदिरमत्र ॥

बलिमुख : । पुं० बलिमुखे ॥

बलिशम् । न० बडिशे । मत्स्यवेधने ॥ बलिनोमत्स्यान्० श्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपेतिक : ॥

बलिष्ठ: । त्रि० बलवत्तमे ॥ अतिशयेनबलवान् । बलशब्दान्मतुबन्तादिष्ठन्प्रत्यय : । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् ॥ प्रायश्चित्तं विनापूतात्त्वमेवशुद्धमानसा । अकामायाबलिष्ठेननस्त्रीजारेणदुष्यति ॥

बलिष्णु : । त्रि० अपमानिते ॥

बलिसद्म । न० रसातले । पाताले । बले : सद्म ॥

बलिहा । पुं० विष्णौ ॥

बली । स्त्री० बलौ । त्वगूर्मौ । चर्मतरङ्गे ॥

बलीकम् । न० नीध्रे । पटलप्रान्ते । छांची०इ०गौ०भा० ॥ परावली०इ०भा० ॥ बलति । आवृणोतिभित्त्यादि । बलसंवरणे । अलीकादयश्चेतिकीकन् ॥

बलीमुख : । पुं० वानरे ॥ बलीयुक्तंमुखमस्य ॥

बलीयान् । त्रि० अतिशयेनबलयुक्ते ॥

बलीवर्द्द : । पुं० वृषे । बैल०बरध०वर्धा०इ०भा ॥ बरणम् । बरईप्सायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । ईश्चवर्च०ईवरौ । तौददाति । आतइतिक : । अतिशयितंबलमस्य । अतइनि: । बलीचासौ०ईवर्द्दश्च ॥ तीर्थयात्रायांतदारूढस्यदोषोयथामात्स्ये । बलीवर्दसमारूढ: शृणुतस्यापियत्फलम् । नरकेवसतेघोरेगवांक्रोधेहिदारुणे ॥ सलिलञ्चनगृह्णन्तिपितरस्तस्यदेहिनइति ॥

बलु : । स्त्री० हस्तिदंतालिकायाम् ॥

बलूक : । पुं० पद्ममूले । पक्षिविशेषे ॥ बलते । बल० । बलेरूक : ॥

बलूल: त्रि० बलवति ॥ बलंनसहते । बलादूल : ॥

बल्मिक : । पुं० न०वल्मीके ॥

बल्मीकि : । पुं० न०वल्मीके ॥

बल्मीक : । पुं० न०वामलूरे । नाकौ । पिपीलिकादिकीटविशेषकृतेमृत्स्तूपे । बावी०इ०भा० ॥ न० रोग

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

विशेषे । अस्यलक्षणं । यथा । ग्रीवांसकक्षाकरपाददेशेसन्धौगलेबात्रिभिरेवदोषैः । ग्रन्थिः सवल्मीकवदक्रियाणांजातः क्रमेणैवगतप्रवृद्धिः ॥ मुखैरनेकैः स्रुतितोदवद्भिर्विसर्पवत्सर्पतिचोन्नताग्रैः । वल्मीकमाहुर्भिषजोविकारंनिष्प्रत्यनीकंचिरजंविशेषात् ॥ वाल्मीनिमुनौ ॥ वलन्तेप्राणिनोऽत्र । अलीकादयश्चेति कीकन्नन्तोनिपातितः ॥

वल्मीकशीर्षम् । न० स्रोतोञ्जने ॥

वल्मीकिः । पुं० वल्मीके ॥

वल्मीकूटम् । न० वल्मीके ॥

वल्यः । पुं० बुद्धभिक्षुके । श्रमणे ॥ न० प्रधानधातौ । रेतसि ॥ त्रि० वलकरे ॥

वल्या । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ शिमृडीक्षुपे ॥ प्रसारिण्याम् ॥

वल्लः । पुं० गुञ्जात्रयपरिमाणे । द्विगुञ्जे परिमाणे ॥ सार्द्धगुञ्जायाम् ॥ वल्लते । वल्लसंवरणे सञ्चरणे च । प० अच् ॥

वल्लकः । पुं० निष्पावे । राजशिम्ब्याम् ॥

वल्लकी । स्त्री० वीणायाम् । विपञ्च्याम् ॥ वल्लते । वल्ल० । क्वुन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥ सल्लकीवृक्षे ॥

वल्लभः । त्रि० दयिते । प्रिये ॥ अध्यक्षे ॥ न० कुलीनाश्वे । सल्लक्षणतुरङ्गमे ॥ अध्यक्षोऽत्रगवाध्यक्ष इतिस्वामी ॥ वल्लते० वल्ल्यतेवा । वल्ल० । रासिवल्लिभ्यांचेत्यभच् ॥

वल्लभपालः । पुं०) उत्तमाश्वपाले ॥ अश्वरक्षके ॥
वल्लभपालकः) पुं०)

वल्लभा । स्त्री० प्रियायाम् । प्रेयस्याम् ॥

वल्लरम् । न० वल्लुरे ॥

वल्लरिः । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

वष्कयः । पुं० तरुणवत्से । वहेडा० इ० भा० ॥ वष्कते । वष्कगतौ । वा० अयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० तरुणवत्सायाङ्गवि० । वाखडी० इ० भा० ॥ वष्कयस्तरुणवत्सः० सोस्त्यस्याः । अतइनिठनावितीनिः । अट्कुप्वाङितिणत्त्वम् । ङीप् ॥

वहिः । अ० वाह्ये ॥ वहति । वह० इस् ॥ ववयोरभेदः ॥

वहु । त्रि० त्र्यादिसङ्ख्यासु ॥ विपुले । भूयसि ॥ वंहते । वहिवृद्धौ ॥ लङ्घिवंह्योर्नलोपश्चेत्युः ॥ स्त्रियां० वह्वादित्वात्० पाक्षिकोङीषभावः । ङीष्पक्षे० वह्वी ॥

बहुकः । पुं० कर्कटे ॥ अर्के ॥ दात्यू

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

है ॥ जलखातके ॥ त्रि० बहुभिःक्रीते ॥ सङ्ख्यायाश्चतिशदन्तायाः कन् ॥

बहुकण्टकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥ यवासे ॥ हिन्ताले ॥

बहुकण्टका । स्त्री० अग्निदमन्याम् ॥

बहुकण्टा । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥

बहुकन्दः । पुं० शूरणे ॥

बहुकन्दा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥

बहुकरः । पुं० वक्रग्रीवे ॥ उष्ट्रे ॥ त्रि० खलप्वि ॥ स्त्रियांबहुकरा ॥ बहुकार्यकर्तरि ॥ बहुकरोतिभुवंसंमार्ष्टि । किंयत्तद्बहुषुकृञोज्विधानमित्यच् ॥

बहुकरी । स्त्री० बहुकरभार्यायाम् ॥ पुंयोगलक्षणोङीष् ॥ सम्मार्जन्याम् ॥

बहुकर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

बहुकूर्चः । पुं० मधुनालिकेरके ॥

बहुक्षमः । पुं० बुद्धे ॥ बहुक्षमते । क्षमूष्० । ईक्षिक्षमिभ्याञ्चेतिणः ॥

बहुगन्धम् । न० त्वचे ॥ पुं० कुन्दुरुके ॥

बहुगन्धदा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

बहुगन्धा । स्त्री० चम्पकलिकायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥

बहुगर्ह्यवाक् । त्रि० कुत्सितबहुवादिनि ॥ जल्पाके ॥ बहुगर्ह्यावागस्य ॥

बहुग्रन्थिः । पुं० झाबुके ॥ बहवोग्रन्थयोयस्मिन् ॥

बहुच् । पुं० प्रत्ययविशेषे ॥ सचप्रकृतेः पूर्वंभवति० प्रकृतेर्लिङ्गंचभजतेः । स्यादीषदसमाप्तौतुबहुच्प्रकृतिलिङ्गकः ॥

बहुच्छिन्ना । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥

बहुतन्त्रीः । त्रि० बहुतन्त्रीविशिष्टे ॥ यथा । बहुतन्त्रीःकायः । बहुतन्त्रीर्ग्रीवा । बहुतन्त्रिशरीरम् ॥ बह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन् । नाडीतन्त्र्योःस्वाङ्गे० इ० नकप् ॥

बहुतन्त्रीकः । पुं० बहुतन्त्रविशिष्टे । यथा । बहुतन्त्रीकः पटः । बहुतन्त्रीकावीणा ॥ बहुतन्त्रीकंवासः । बह्वस्तन्त्र्योयस्मिन्कप् ॥

बहुतरकणिशः । पुं० रागीधान्ये ॥

बहुता । स्त्री० बहुत्वे ॥

बहुतिक्ता । स्त्री० काकमाच्याम् ॥

बहुतिथः । त्रि० बहुसङ्ख्याके ॥ बहूनांपूरणः । तस्यपूरणेडट् । बहुपूगगणसङ्घस्यतिथुक् ॥

बहुतृणम् । न० तृणकल्पे ॥ ईषदसमाप्तंतृणम् । विभाषासुपोबहुच्पुरस्तात् ॥

बहुत्वम् । न० बहुतायाम् ॥ बहोर्भावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

बहुत्त्वक्कः
बहुत्वक् पुं० भूर्जद्रुमे ॥

बहुदुग्धः । पुं० गोधूमे ॥

बहुदुग्धा । स्त्री० वञ्जुलायाम् । बहुक्षीरायांगवि ॥ बहुदुग्धंयस्याम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

बहुदुग्धिका । स्त्री० क्षुद्रौदुम्बरे ॥

बहुधा । अ० अनेकप्रकारे ॥ बहव : प्रकारा : । सङ्ख्यायाविधार्थेधावा ॥ यहा । बहुवारान्० इति० क्रियाभ्यावृत्तिगणने० विभाषाबहोर्धाऽविप्रकृष्टकालइतिधा । बहुधाबहुकृत्वोवा दिवसस्यभुङ्क्ते ॥

बहुधान्य : । पुं० वत्सरविशेषे ॥ सुभिक्षंक्षेममारोग्यंप्रशान्ता : पार्थिवा : प्रिये । तस्करोपहतंवित्तंबहुधान्येवरानने ॥ १२ ॥ अतिशयधान्यविशिष्टे ॥

बहुधारम् । न० वज्रे ॥

बहुनाडि : । त्रि० कायें ॥ नाडीतन्त्र्यो : स्वाङ्गइतिनकप् ॥

बहुनाडीक : । त्रि० स्तब्धे ॥ दिवसे ॥ बह्वीनाड्योयस्मिन् । कप् ॥

बहुनाद : । पुं० शङ्खे ॥

बहुनामा । पुं० असङ्ख्यातनामनि परमेश्वरे ॥ बहूनिनामानियस्य ॥ सर्वास्यैतानिनामानिपरस्यब्रह्मणो हरेरितिपुराणोक्ते : ॥

बहुपटु : । त्रि० ईषत्पटुनेपटौ ॥ बहुषु कर्मसुदक्षे ॥

बहुपत्र : पुं० प्रलाण्डौ न० अभ्रके ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥

बहुपत्रा । स्त्री० तरुणीपुष्पे ॥

बहुपत्रिका । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ मेथिकायाम् ॥ महाशतावर्याम् ॥

बहुपत्री । स्त्री० लिङ्गिन्याम् ॥ गृष्टकन्यायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ जतुकायाम् ॥ बृहत्याम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥

बहुपर्ण : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥

बहुपर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

बहुपर्णी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

बहुपात् । पुं० वटवृक्षे ॥ ॥ बहव : पादाअस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्य ॥

बहुपाद : । पुं० वटवृक्षे ॥

बहुपुत्र : । त्रि० अनेकसुतविशिष्टे ॥

बहुपुत्रा । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

बहुपुत्री । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

बहुपुष्प : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥

बहुपुष्पिका । बहुपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥

बहुप्रज : । पुं० मुञ्जतृणे ॥ शूकरे ॥ त्रि० अनेकसन्तानयुक्ते ॥

बहुप्रतिज्ञ : । पुं० अनेकपदसङ्कीर्णपूर्वपक्षविशिष्टव्यवहारे ॥ त्रि० अनेकप्रतिज्ञायुक्ते ॥

बहुप्रद : । त्रि० अतिदातरि । वदान्ये । दानशौण्डे ॥ बहुप्रददाति । प्रे दाच्चइतिक : ॥

बहुप्रसू : । स्त्री० कृमिलायाम् । बहुसन्तानप्रसवकारिण्याम् ॥

बहुफल : । पुं० कदम्बे । नीपे ॥ वि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कङ्कते ॥ तेज : फले ॥

बहुफला । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ चविकायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ चपुष्याम् ॥

बहुफलिका । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

बहुफली । स्त्री० आमलक्याम् ॥ मृगेवार्याम् ॥

बहुफेना । स्त्री० सातलायाम् ॥

बहुबल : । पुं० सिंहे ॥ त्रि० अतिशयबलयुक्ते ॥

बहुमञ्जरी । स्त्री० तुलस्याम् ॥

बहुमत : । त्रि० बहूनांसम्मते ॥ नात्यन्तंसंस्कृतेनैवनात्यन्तंदेशभाषया । कथांगोष्ठीषुकथयँल्लोकेबहुमतोभवेत् ॥

बहुमल्ल : । पुं० सीसके ॥ त्रि० अनेकमलयुक्ते ॥

बहुमार्ग : । पुं० न० चत्वरे ॥ बहूनांमार्ग : समाहारोवा । त्रि० अनेकपथयुक्ते ॥

बहुमूर्ति : । स्त्री० वनकार्पासे ॥ त्रि० नानाकारे ॥

बहुमूर्द्धा । पुं० विष्णौ ॥

बहुमूल : । पुं० इक्षुटे ॥ शिग्रौ ॥ स्थूलशरे ॥ त्रि० अनेकमूलयुक्ते ॥

बहुमूलक : । पुं० इक्षुटे ॥ न० उशीरे ॥

बहुमूला । स्त्री० शतावर्याम् ॥

बहुमूली । स्त्री० माकन्द्याम् ॥

बहुमूल्य : । त्रि० महाधने । महार्घवस्तुनि ॥

बहुयाज्य : । पुं० अनेकयजमाने ॥ बहवोभूयांसोयाज्यायाजनीयायस्य ॥

बहुरम्भिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

बहुरसा । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

बहुरुहा । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥

बहुरूप : । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ॥ धूनके । सर्जरसे ॥ सरटे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ ब्रह्मणि ॥ कुन्तले । केशे ॥ बुद्धप्रभेदे ॥ बालयुवादिरूपेदेवनरादिरूपेजीवे ॥ बहुरूपइवाभातिमाययाबहुरूपया । रममाणोगुणेष्वस्याममाहमितिमन्यते ॥ नानाकृतिगन्धत्वात् बहूनिरूपाण्यस्य ॥ त्रि० नानारूपयुक्ते ॥

बहुरूपक : । पुं० जाहकजन्तौ ॥

बहुरूपा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

बहुरेखा । स्त्री० प्रचुरदीर्घचिह्नायाम् ॥ बहुरेखायुक्तायाःस्त्रियादोषोयथा । रेखाभिर्बहुभि : क्लेशंस्वल्पाभिर्धनहीनताम् । रक्ताभि : सुखमाप्नोतिकृष्णाभि:प्रेष्यतांव्रजेत् ॥

बहुरेता: । पुं० ब्रह्मणि ॥

बहुरोमा । पुं० मेषे ॥ त्रि० लोमशे ॥

बहुल : । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न० विहायसि । आकाशे ॥ सितमरिचे ॥ त्रि० प्राज्ये ॥ कृष्णवर्णे ॥ बहून्अर्थान्लाति । ला० । आतो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

बहुबार :

नुपेतिक : ॥ बहूनिबीजानिलाति वा ॥

बहुलगन्धा । पुं० एलायाम् ॥

बहुलच्छद : । पुं० रक्तशिग्रौ ॥

बहुलवणम् । न० औषरके ॥

बहुलवल्कल : । पुं० भूर्ज्जे ॥ चारे पियाले ॥

बहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एलायाम् ॥ गवि । धेनौ ॥ देवीविशेषे ॥ टाप् ॥

बहुला : । स्त्री० भूम्नि० कृत्तिकासु ॥

बहुलिमा । पुं० । बहुलत्वे ॥ बहुलस्वभाव : । इमनिच् ॥

बहुलीकृतम् त्रि० अपनीततुष्कधान्येधान्यादौ । पूते ॥ अबहुलंबहुलमकारि । अभूततद्भावेचिव्वि : । अस्त्वौ ॥

बहुवचनम् । न० यैनबहवोर्थाउच्यन्ते तस्मिन् ॥ बहूनामर्थानांबचनम् । बचे : करणेल्युट् । कर्मधिषष्ठीसमास : ॥

बहुवल्क : । पुं० प्रियाले ॥

बहुवल्ली । स्त्री० डोडिद्रुपे ॥

बहुवार : । पुं० उडाले । शेलौ । श्लेष्मांतके । लसोडा० इ० भा० ॥ बहुवारोविषस्फोटव्रणवीसर्पकुष्ठनुत् । मधुरस्तुवरस्तिक्त : केश्यश्चक्फपित्तहृत् ॥ फलमामन्तुविष्टम्भि रूक्षंपित्तकफास्रजित् । तत्पक्वं

बहुसन्तति :

मधुरंस्निग्धंश्लेष्मलंशीतलंगुरु ॥

बहुवारक : । पुं० श्लेष्मांतके । बहुवारे ॥ बहून्वारयति । वृञ् । णिजन्त : । कृन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥

बहुविध : । त्रि० बिबिधे । नानारूपे । पृथग्विधे ॥ बहवोविधायस्य ॥

बहुविस्तीर्णा । स्त्री० कुचिताकाम् ॥

बहुबीजम् । न० गरुडगाचे । आढ्ये ।

बहुवीर्य : । पुं० विभीतके ॥ तरुणीयशाके ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥ मरुवे ।

बहुवीर्या । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

बहुव्रीहि : । पुं० प्रायोन्यपदार्थप्रधानेसमासविशेषे ॥ सचसप्रधा । द्विपद: । बहुपद: संख्योत्तर:०संख्योभयपद:०दिगन्तराललक्षण: व्यतिहारलक्षण : सहपूर्वपदश्चेतिभेदात् । त्रि० प्रचुरधान्ययुक्ते ॥

बहुशच्चु : । पुं० चटके ॥

बहुशल्य : । पुं० रक्तखदिरे ॥ त्रि० अनेकशल्ययुक्ते ॥

बहुश : । अ० भूरिशइत्यर्थे ॥ बहूनि । बहुल्यार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

बहुशाख : । त्रि० अनेकभेदे ॥

बहुशाल : । पुं० क्षुद्राम् ॥

बहुशिखा । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥

बहुश्रवा । स्त्री० शल्लकीतरौ ॥

बहुसन्तति : । पुं० त्वक्सारप्रभेदे ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वेडुवांस० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० अनेकसन्तानवति ॥

बहुसम्पुटः । पुं० विष्णुकन्दे ॥

बहुसारः । पुं० खदिरे ॥

बहुसुता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

बहुसूः । स्त्री० शूकर्याम् ॥ बहुप्रसवायाम् ॥

बहुसूतिः स्त्री० परेष्टुकायाम् । बह्व पत्यायांगवि ॥ बह्वीसूतिर्यस्याः ॥ बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥

बहुस्रवा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥ नाना क्षरणशीलायाम् ॥

बहुस्वनः । पुं० पेचके ॥ त्रि० अनेक शब्दयुक्ते ॥

बह्वपत्यः । पुं० शूकरे ॥ मूषके ॥ त्रि० बहुसन्तानयुक्ते ॥

बह्वाशी । त्रि० बहुभोजनशीले ॥ बह्वा शाविशिष्टे ॥

बह्वी । स्त्री० बह्वर्थे । बह्वादित्वान् ङीष् ॥

बह्वृक् । स्त्री० ऋग्वेदे ॥ न० भूते विशेषे ॥

बह्वृचः । पुं० ऋग्वेदिनिब्राह्मणे ॥ बह्वृचोऽध्येतव्यायेन । ऋक् पूरित्यः ॥

बव्हृची । स्त्री० अध्वर्युम् । अध्व र्युशाखाध्येत्र्याम् ॥ बह्वृचोध्येतव्याययासेतिविग्रहः । अनृच बह्वृचावध्येतर्येवेतिवचनात् । ऋक्पूरित्यप्रत्ययः समासान्तः

। यद्यपि० स्त्रीणांस्वाध्यायाध्ययनं प्रतिषिद्धम् । तथापिपुराकल्पे ह्येतदासीत् । यथा । पुराकल्पे षुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्च वेदानां सावित्रीवच नंतथेतियमवचनात् ॥ गोचञ्च चरणै : सहेतिजातित्वान् ङीष् ॥

वा । स्त्री० गतौ ॥ गन्धने ॥ तन्तुसं ताने ॥

वाढम् । न० दृढे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ भृशे । अतिशये ॥ वाहते । वाह प्रयत्ने । ओष्ठादिः । गत्यर्थेति क्तप्रत्यये० चुब्धस्वान्तेतिनिपातितम् ॥ त्रि० अतिशायिनि ॥ क्रिया विशेषणेऽस्यक्लीबत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वे तुवाच्यलिङ्गत्वम् ॥

वाण : । पुं० पण्ययवर्गे ।

वाणि : । स्त्री० वस्त्रादीनांवपनक्रियायाम् । व्यूतौ ॥

वाणिज : । पुं० वणिजि ॥ वाडवाऽग्नौ ॥ पणते । पण० । पणेरित्या देश्चव : । स्वार्थेप्रज्ञाद्यण् ॥

वाणिजक : । पुं० वणिजि । वाडवा ग्नौ । धूर्ते ॥

वाणिज्यम् । न० सत्यानृताख्यवैश्य वृत्तौ । वणिज्यायाम् । क्रयविक्रया दिलक्षणे वणिजकर्म्मणि । वणि जांकर्म्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वाधक :

त्ष्यञ् ॥
वाणिनी । स्त्री० नर्त्तक्याम् ॥ छेकायाम् । मत्तयोषायाम् ॥ विदग्धवनितायाम् । अवश्यं वणति । वणशब्दे । आवश्यकेति० ग्रन्थादित्वाद्वाणिनि : । ववयोरैक्यं ॥
वाणी । स्त्री० वाण्याम् ॥
वाध : । पुं० प्रतिवन्धके । व्याघाते ॥ अन्वयानुपपत्तौ ॥ अतिदिष्टपदार्थनिवृत्तौ ॥ ज्ञानान्तरेणविषयासत्त्वप्रतीतौ ॥ न्यायमते साध्याभाववत्पक्षे ॥ य० । ऋदोवङ्निमान् ॥
बाधक : । पुं० प्रतिबंधके ॥ आधिक्यं बाधकत्वे हेतु : । बाधते । बाधृ० । ण्वुल् ॥ स्त्रीणांरोगविशेषे ॥ यथा । रक्तमाद्रीतथाषष्ठीचाङ्गेरी जलकुमारक : । चतुर्विधोबाधक: स्यात् स्त्रीणांमुनिविभाषित : ॥ तेषांस्वभावंवक्ष्यामियथाशास्त्रंविधानत : । एतेषांपूजनंकार्यंजनै : सन्तानकाङ्क्षिभि : ॥ नि: सारणंस्थापनञ्चबलिदानंजपस्तथा कर्त्तव्यो गुरुवाक्येन यथाशास्त्रं विचक्षणै : ॥ चतुर्विधोबाधक स्तुजायतेऋतुकालत : ॥ तस्य लक्षणंयथा । व्यथाकष्यांतथानाभेर ध : पार्श्वेस्तनेऽपिच । रक्तमाद्री प्रदोषेणजायतेफलहीनता ॥ मास-

बाधित :

मेकंद्वयंवापिऋतुयोगोभवेद्यदि । रक्तमाद्रीप्रदोषेणफलहीनातदाभवेत् ॥ इतिरक्तमाद्रा:नेचेहस्तेभवेज्ज्वालायोनौचैवविशेषत : । लालासंयुतरक्तञ्चषष्ठीबाधकयोगत : ॥ मासैकेनभवेद्यस्याऋतुस्नानंद्वयंतथा । मलिना रक्तयोनि:स्यात् षष्ठीबाधकयोगत : ॥ इतिषष्ठ्या : ॥ उद्वेगोगुरुतादेहेरक्तस्रावोभवेद्बहु । नाभेरधोभवेच्छूलंचाङ्गुर : सतुबाधक: ॥ ऋतुहीनाचतुर्मासंचिमासंवाभवेद्यदि । कृशाङ्गीकरपादेचज्वालाचाङ्गुरयोगत : ॥ इतिचाङ्गुर : ॥ सशूलाचसगर्भाचशुद्धदेहाल्परक्तिका । जलकुमारस्यदोषेणजायते बलहीनता ॥ याकृशाङ्गीभवेत्स्थूलाबहुकालऋतुस्तथा । गुरुस्तनीस्वल्परक्ता जलकुमारस्यदूषणात् ॥ इतिजलकुमारस्य ॥ इतिवैद्यकम् ॥ त्रि० बाधाजनके ॥
बाधनम् । न० पीडायाम् ॥ प्रतिबंधके ॥
बाधा । स्त्री० दु:खे । पीडायाम् ॥ निषेधे ॥ बाधृलोडने । गुरोश्चेत्य : ॥
बाधित: । पुं० हेत्वाभासविशेषे ॥ यस्य साध्याभाव : प्रमाणेननिश्चित : स बाधित : । यथा । वह्निरनुष्णोद्रव्यत्वादिति । अत्रानुष्णत्वंसाध्याभाव: । उष्णत्वंस्पर्शेनप्रत्यक्षेणगृह्यते० इ-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

त्वबाधितत्वम् ॥ त्रि० बाधायुक्ते ॥ पीडिते ॥ तारकादित्वादितच् । निवृत्ते ।

बाधिर्य्यम् । न० बधिरत्वे ॥ बधिरस्य भाव : । ष्यञ् ॥ कर्णरोगविशेषे । तस्यनिदानम् बधिरेऽवलोकनीयम् । औषधन्तु । शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्षारोहिङ्गुलनागरम् । शुक्तं चतुर्गुणंदद्यात्तैलमेतैर्विपाचयेत् ॥ बाधिर्यंकर्णशूलञ्चपूयस्रावश्चकर्णयो : । कृमयश्चविनश्यन्ति तैलस्यास्यप्रपूरणात् ॥

बाध्य : । त्रि० निराकरणयोग्ये । बाधितव्ये । बाधनीये ॥ न्यूनत्वं बाध्यत्वे हेतु : ॥

बांधकिनेय : । पुं० बंधुले । असतीसुते ॥ कौलटेये ॥ बंधक्याअपत्यम् । स्त्रीभ्योढकिकल्याख्यादित्वादिनङादेशश्च ॥

बांधव : । पुं० मित्रे । सुहृदि ॥ सगोत्रे । बंधौ । ज्ञातौ । स्वजने ॥ बांधवास्त्रिविधा : । आत्मबांधवा :० पितृबांधवा :० मातृबांधवाश्चेति । यथोक्तम् । आत्मपितृष्वसु : पुत्राआत्ममातृष्वसु : सुता : । आत्ममातुलपुत्राश्चविज्ञेयाश्चात्मबांधवा : ॥ पितु : पितृष्वसु : पुत्रा : पितुर्मातृष्वसु : सुता : । पितुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेया : पितृबांधवा : ॥ मातु :

पितृष्वसु : पुत्रामातुर्मातृष्वसु : सुता : । मातुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेया मातृबांधवा : ॥ इति ॥ बंधुरेव । प्रज्ञाद्यण् ॥

बाभ्रवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पश्यबाभ्रवीम् ॥

बारक : । पुं० अश्वगतौ ॥ त्रि० निषेधके ॥

बारकी । पुं० शची ॥ चित्राश्वे ॥ पर्णाजीविनि ॥ पयोधौ ॥

बारकीर : । पुं० द्वारग्राहिणि ॥ वाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेणिवेधिन्याम् ॥ नीराजितहये ॥

बारण : । पुं० मतङ्गजे ॥ न० प्रतिषेधे ॥

बारबाण : । पुं० कञ्चुके ॥

बार्बटीर : । पुं० रङ्गे । चपुणि ॥ आम्रास्थ्नि ॥ अङ्कुरे ॥ गणिकासुते ॥

बाल : । पुं० कुन्तले । चिकुरे । कचे ॥ अश्वस्यबालके । किशोरे ॥ अश्वस्य बालधौ ॥ इभपुच्छे ॥ नारिकेले ॥ पञ्चवर्षीयहस्तिनि ॥ य० । पञ्चवर्षो गजोबाल : स्यात्पोतोदशवर्षक : । इति ॥ मुक्ते ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पुं० न० द्वीवेरे । वर्हिष्ठे । उदीच्ये । बाला० इ० प्र० गन्धद्रव्ये । सुगन्धिबाला० इ० च० भा० ॥ त्रि० मूर्खे ॥ अविवेकिनि । शास्त्रार्थविवेकज्ञानशून्ये । अल्पप्रज्ञे ॥ अर्भ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

के । माणवके ॥ अप्राप्तव्यवहारे । पञ्चदशवर्षादनधिकवयस्के इतिकश्चित् । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ यथा । आषोडशान्नवेद्बालो यावत्क्षीरनिवर्त्तकः । इ० ॥ अत्र सुश्रुतः । ऊनषोडशवर्षस्तुनरो बालोनिगद्यते त्रिविधःसोपिदुग्धाशी दुग्धान्नाशीतथान्नभुक् । दुग्धाशीवर्षपर्यन्तंदुग्धान्नाशीशरद्वयम् । तदुत्तरं द्वादशाब्दान्नाशीएवंबालस्त्रिधामतइति ॥ अन्यत्राप्युक्तम् । आषोडशान्नवेद्बालस्तरुणस्ततउच्यते । वृद्धः स्यात् सप्ततेरूर्द्ध्वंवर्षीयान्नवतेः परम् ॥ इ० ॥ अनाथबालवृद्धानांरक्षिकाःसर्वदेवता : ॥ अथबालपरिचर्याविधिः । बालमङ्केसुखंदद्यान्नचैनंतर्ज्जयेत्क्वचित् । सहसाबोधयेन्नैवनायोग्यमुपवेशयेत् ॥ अयोग्यमुपवेशनासमर्थम् । नाक्षिप्यस्थापयेत्क्रोडेनक्षिप्रंशयनेक्षिपेत् । रोदयेन्नक्वचित्कार्यं विधिमावश्यकंविना ॥ आवश्यकोविधिर्भेषजदानतैलाभ्यङ्गोद्वर्त्तनादि : । तच्चित्तमनुवर्त्ततंसदैवानुमोदयेत् । संसेवितमनाएवंनित्यमेवाभिवर्द्धयेत् ॥ वालातपतडिद्वृष्टिधूमानलजलादित : । निम्नोच्चस्थानतश्चापिरक्षेद्बालंप्रयत्नत : ॥ बालस्यसभा वृद्धितान्याह । अभ्यङ्गोद्वर्त्तनेस्नाननेत्रयोरञ्जनंतथा । वस

नंमृदुयत्तच्चतथास्रहनुलेपनम् ॥ जन्मप्रभृतिपथ्यानिबालस्यैतानिसर्वथा ॥ बालस्यकवलादेः समयमाह । कवलः पञ्चमाद्वर्षाद्विंशतेश्चैवमैथुनमिति ॥ बलति । बलप्राणने । ज्वलितीतिणः ॥ बाडते । बाडृआप्लाव्ये । पचाद्यज्वा ॥ यद्वा । बल्यते । बलसंवरणे । कर्मणिघञ् ॥ बालयति । ण्यन्तात्पचाद्यच्वा ॥ ऊनैकादशवर्षस्यपञ्चवर्षाधिकस्यच । चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तंविशुद्धये ॥ ततोन्यूनतरस्यास्यनापराधोनपातकम् । नचास्यराजदण्डोपिप्रायश्चित्तंनविद्यत इत्यङ्गिराः ॥

बालकः । पुं० शिशौ ॥ अङ्गे ॥ हयबालधौ ॥ हस्तिपुच्छे ॥ अङ्गुलीयके ॥ ह्रीवेरे । मृगम्बिबाला० इ० प्र० ॥

बालकंशीतलंरूक्षंलघुदीपनपाचनम् । हृल्लासारुचिकीसर्पहृद्रोगस्त्वतिसारहृत् ॥ बलये । केशे ॥ निर्वले० ॥

बालकप्रिया । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ कदल्याम् ॥

बालकृमिः । पुं० केशकीटे ॥

बालक्रीडनम् । न० बालकखेलायाम् ॥

बालक्रीडनकः । पुं० कपर्दके ॥

बालखिल्यः । पुं० तपोविशेषलब्ध-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

संज्ञकेतापसान्तरे । नवाङ्गलब्धे पूर्वसञ्चितत्यागिनि ॥ मुनिविशेषेषु ॥ केशजातावालखिल्या : ॥ येकेशास्ते बालखिल्या इतिश्रुते: ॥

बालगर्भिणी । स्त्री० प्रथमगर्भव-त्यां नवि । प्रष्ठौह्याम् ॥ बालाचासौगर्भिणीच ॥

बालगोपाल : । पुं० श्रीकृष्णमूर्त्तिं विशेषे ॥

बालग्रह : । पुं० बालकहंत्यग्रहविशेषे ॥ यथा बालग्रहाश्चनाचारात्पीडयन्तिशिशुंयत : । तस्मात्तदुपमर्गेभ्योरक्षेद्बालंप्रयत्नत : ॥ अथतेषांनामानि । स्कन्दग्रहस्तुप्रथम : स्कन्दापस्मारएवच । शकुनीरेवती चैवपूतनागन्धपूतना । पूतनाशीतपूर्वाचतयैवमुखमण्डिका । नवमोनैगमेयश्चप्रोक्तावालग्रहाग्रगमी ॥

बालचर्य्य : । पुं० सिद्धसेने ॥ कार्तिकेये ॥

बालजीवनम् । न० क्षीरे । दुग्धे ॥

बालतनय : । पुं० खदिरे ॥ बाला : तनया : पत्राण्यस्य ॥ बालकपुत्रे ॥

बालतन्त्रम् । न० कुमारभृत्यायाम् । गर्भिण्यबेचणे । बालचिकित्सायाम् ॥

बालतृणम् । न० शष्पे । [illegible]तृण ॥ वालंतृणम् ॥

बालधि : । पुं० केशसंयुते०लाङ्गूले ॥ बालाधीयन्तेऽत्र । करणाधिकरणे

तिकि : ॥

बालपत्र : । पुं० खदिरे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ न० नूतनपर्णे ॥

बालपत्रक : । पुं० खदिरवृक्षे ॥

बालपाश्या । स्त्री० पारितघ्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् ॥ बन्दी० वेणी० इ० भा० । सिंति० इ० गौ० भा० ॥ बालपाशे ॥ केशसमूहेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ बालेषुपाश्यापाशसमूहोवा ॥

बालपुष्पिका । बालपुष्पी । स्त्री० यूथिकायाम् ॥

बालभद्र : । बालभद्रक : । पुं० विषभेदे । शास्त्रे ॥

बालभैषज्यम् । न० रसाञ्जने ॥ बालस्यौषधे ॥

बालभोज्य : । पुं० चणके ॥ त्रि० बालकभक्षणीये ॥

बालमुकुन्द : । पुं० श्रीविष्णोर्मूर्त्यन्तरे ॥ यथा । करारविन्देनपदारविन्दं मुखारविन्देविनिवेशयन्तम् । वटस्यपत्रस्यपुटे शयानं बालंमुकुन्दंमनसास्मरामि ॥

बालमूलकम् । न० लघुमूलके ॥ मूलकंबालकंरुच्यंस्वर्योष्णंपाचनंलघु । दोषत्रयज्वरश्वासनासाकण्ठाक्षिरोगनुत् ॥ महत्तदेवरूक्षोष्णंगुरुदोषत्रयप्रदम् । स्नेहसिद्धंतदेवस्याद्दोषत्रयविनाशनम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वालमूषिका । स्त्री० गिरिकायाम् ॥ वालाचासौमूषिकाच ॥

वालयज्ञोपवीतम् । न० उपवीतविशेषे । उरस्कटे । पञ्चवटे ॥

वालयज्ञोपवीतकम् । न० वालयज्ञोपवीते ॥

वालराजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥ पुं० वालकश्रेष्ठे ॥

वालरोग : । पुं० वालकस्यव्याधौ ॥

वालवाय: । पुं० वैदूर्यप्रभवे० देशविशेषे ॥

वालवायजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥

वालवास : । न० केशरचितवस्त्रे ॥ त्रि० तद्वति ॥

वालवाह्य : । पुं० वनच्छागे ॥ त्रि० वालकवहनीये ॥

वालव्यजनम् । न० चामरे । रोमगुच्छे । प्रकीर्णके ॥ वालव्यजनमोजस्यं मक्षिकादीन्व्यपोहति ॥ वालकस्यव्यजने ॥

वालव्रत : । पुं० पञ्चचीरे । सिंहकेलौ । मञ्जुघोषे । पूर्वजिने ॥

वालसंध्याभ : । पुं० अरुणवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

वालसूर्य्य : । पुं० उदितमात्रेऽर्के ॥ न० वैदूर्यमणौ ॥

वालहस्त: । पुं० केशयुक्तलाङ्गूलमात्रे । वालधौ ॥ वाल : ० हस्तइव० दंशादिवारकत्वात् ॥

वाला । स्त्री० चुड्याम् ॥ योषायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ मल्लिकाप्रभेदे ॥ अम्बष्ठायाम् ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ एकवर्षवयस्कायांगवि ॥ यथा । वर्षमात्रातुवालास्यादतिवालाद्विवार्षिकी ॥ षोडशवर्षीयायांस्त्रियाम् ॥ वालाषोडशवार्षिकीत्युक्ते: ॥ शरदि ग्रीष्मकालेचवालाशस्याचहर्षदा ॥ देवताविशेषे ॥ वयसिप्रथमेङीपि प्राप्ते० अजादित्वाट्टाप् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ ह्रीवेरे ॥ कन्यायाम् ॥

वालाक्षी । स्त्री० केशपुष्टा० इ० गौ० भा० प्र० वृक्षे । दुर्गपुष्प्याम् ॥

वालातप : । पुं० प्रथमोदितादित्यतापे ॥ कन्यार्कातपे ॥

वालार्क: । पुं० प्रात:कालिकेसूर्ये ॥ कन्याराशिस्थे सूर्ये ॥ यथा । शुष्कमासंस्त्रियोवृद्धावालार्कस्तरुणंदधि प्रभातेमैथुनंनिद्रासद्य : प्राणहराणिषट् ॥

वालि : । पुं० ऐन्द्रे । सुग्रीववानरभ्रातरि ॥

वालिका । स्त्री० वालायाम् । कन्यायाम् ॥ वालुकायाम् ॥ पत्रकाहलायाम् । पिञ्जोलायाम् ॥ कर्णभूषणे । वाली० इति० भा० ॥

वालिखिल्य : । पुं० ऋषिविशेषेषु ॥ पुलस्त्यकन्यायांसन्नत्यां० क्रतो : षष्टिसहस्रसङ्ख्यकपुत्रेषु ॥ तेचाङ्गुष्ठपरिमाणा : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वाली । पुं० ऐन्द्रे । इन्द्रपुत्रे वानर राजविशेषे सुग्रीवभ्रातरि ॥ नक्षत्र ङ्कुचित: पन्थायेनवालीहृतोगत: । समयेतिष्ठसुग्रीवमावालिपथमन्वगा : ॥ त्रि० बालविशिष्टे ॥

वालिनी । स्त्री० अश्विनीनक्षत्रे ॥

वालिपुत्र : । पुं० अङ्गदे । तारेये ॥

वालिमा । पुं० बालतायाम् ॥ बाल स्यभाव : । पृ० इमनिच् ॥

वालिश : । त्रि० शिशौ ॥ मूर्खे ॥ वालिशस्यमल्पवेधनस्यायमधिकारी मूर्खत्वादपूज्यत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥ वाडनम् । वाड्० । इन् । बालिंश्यति । शो० आलोनुपेतिक: ॥

वालिश्यम् । न० मूर्खत्वे ॥ वालिश स्यकर्मभावोवा । ब्रा० ष्यञ् ॥

वालिहन्ता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

वाली । स्त्री० मेध्ये ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धे । अलङ्कारविशेषे ॥

वालीश : । पुं० मूत्रकृच्छ्ररोगे ॥

वालु : । स्त्री० एलवालुकनाम्निगंधद्रव्ये ॥

वालुकम् । न० एलवालुकि ॥ वलते । वलप्राखने । बा० उण् । स्वार्थिक न् ॥ पुं० पानीयामलके ॥

वालुका । स्त्री० सिकतासु । वालू० इ० भा० ॥ वालुकालेखनीशीता ब्रणोर : क्षतनाशिनी ॥ टाप् ॥ क पूरे ॥ कर्कट्याम् ॥ यन्त्रविशेषे ॥

वालुकागड : । पुं० वालियामच्० इ० गौ० प्र० मत्स्ये । सिताङ्गे ॥

वालुकात्मिका । स्त्री० शर्करायाम् ॥ त्रि० वालुकामये ॥

वालुकाप्रभा । स्त्री० नरकविशेषे ॥

वालुकामय : । त्रि० सैकते ॥

वालुकायन्त्रम् । न० औषधपाकार्थ यन्त्रविशेषे ॥ यथा । भाण्डे वितस्ति गम्भीरेमध्ये निहितकूपके । कूपिका कण्ठपर्यन्तं वालुकाभिश्चपूरिते ॥ भेषजंकूपिकासंस्थं वह्निनायत्रपच्यते । वालुकायन्त्रमेतद्धियन्त्रज्ञंत्रबुधै: स्मृतम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥

वालुकास्वेद : । पुं० तप्तवालुकाभि स्तापने ॥ यथा । वातश्लेष्मकृतेस्वेदान्कारयेद्बहुनिर्मितान् । स्निग्ध: स्वेदोनिषिद्धोऽत्रविनाकेवलवातजान् ॥ खर्परभृष्टपटस्थितकाञ्जिकसंसिक्त वालुकास्वेद : । शमयतिवातकफा मयमस्तकशूलाङ्गमङ्गादीन् ॥ स्रोत मांसार्दवंकृत्वानीत्वापावकमाशय म् । हत्वावातकफस्तम्भंस्वेदोज्वर मपोहति ॥ इ० भा० प्र० ॥

वालुकी । स्त्री० कर्कटीभेदे । बहुफला याम् । स्निग्धफलायाम् ॥ वालुकी वातशमनीशीताहृद्याश्रमापहा । पित्तास्रशमनीरुच्याकुरुतेकासपीन सौ ॥ स्याद्वालुकीशरद्दिवर्षजदोषक र्वीहिमन्तजाचखलुपित्तहराचरुच्या

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

क्षिप्रं करोति खलु पीनसमर्द्धपक्वाप-
क्वात्वतीवमधुराफलकारिणीच ॥
इ० रा० नि० ॥

बालुङ्का । बालुङ्की । स्त्री०) दूर्वारौ । कर्कट्याम् ॥

बालूक : । पुं० विषप्रभेदे ॥

बालेय : । पुं० गर्दभे ॥ रासभे ॥ अङ्गारवल्लर्याम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ चाणक्यमूलके ॥ त्रि० मृदौ । कोमले ॥ बलिहिते । वल्यर्थे । पूजायोग्ये बलयेउपहारायहितम् । छदिरुपधिवलेर्ढञ् ॥ वलेरपत्यंवा । गृष्ट्यादित्वात्० ढञ् ॥

बालेयशाक : । पुं० अङ्गारवल्ल्याम् । बर्वरे । भार्ग्याम् ॥ बालेयस्यशाकः । गर्दभभक्षशाकत्वात् ॥

बालेष्ट : । पुं० बदरे ॥ त्रि० बालकाभिलषिते ॥

बालोपवीतम् । न० बालकपरिधानवस्त्रे । पञ्चावटे ॥

बाल्मीकि : । पुं० मुनिविशेषे । रामायणवक्तरि ॥ वल्मीकस्यनाकोरपत्यम् । वल्मीकप्रभवोयस्मात्तस्माद्वाल्मीकिरित्यसाविति ब्रह्मवैवर्त्तोक्तेर्वल्मीकप्रभवत्वेनगौणपुत्रादिवद्गौणमस्यवल्मीकापत्यत्वंगृहीत्वैवसाधुरपत्यार्थ : ॥ यद्वा । वल्मीकइति० ऋषिविशेषस्यसंज्ञेत्याहु : ॥

बाल्मीकीय : । त्रि० बाल्मीकिसम्बन्धि नि । तस्येदमित्यर्थे । वृद्धाच्छ : ॥

बाल्यम् । न० अवस्थाविशेषे । शैशवे ॥ तिथिवर्षंमतंबाल्यमित्युक्ते : पञ्चदशवर्षपर्यन्तावस्थायामित्यर्थ : ॥ चापल्ये ॥ ज्ञानिनोवस्थाविशेषे । ज्ञानमनाविष्कुर्वन्नगर्वितत्वे । दम्भदर्पाहङ्कारादिराहित्ये । युक्तित: श्रुतार्थानुसन्धानकुशलत्वे ॥ बालस्यभाव : कर्मवा । । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । पुरोहितादित्वाद्यग्वा ॥

बाष्प : । पुं० न० नेत्रजले ॥ ऊष्मणि ॥ बाधतेनेत्रम् । बाधृ० । खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्यतल्पा : । इति षप्रत्यय : ॥ धातो : षादेशश्चनिपात्यते ॥ बाष्पमूष्माश्रु० इत्यमर: ॥

बाहु : । पुं० स्त्री० कक्षादङ्गुल्यग्रपर्यन्तावयवविशेषे । भुजे । प्रवेष्टे । दोष्णि । बांह० इ० भा० ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । उद्बद्धबाहु : पुरुषोवधबन्धमवाप्नुयात् । दीर्घबाहुर्भवेद्राजासमुद्रवचनंयथा ॥ प्रलम्बबाहुरैश्वर्यंप्राप्नुयाद्गुणसंयुतम् । ह्रस्वबाहुर्भवेद्दास : परप्रेष्यकरस्तथा । वामावर्तभुजायेतुयेचदीर्घभुजानर : ॥ संपूर्णबाहवोयेतुराजानस्तेप्रकीर्तिता इति० ॥ कूर्परस्योर्द्ध भागे ॥ बाधते । बाधृ० । अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामृजिपशितुक्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

धुक्दीर्घहकाराश्चेतिकुर्हश्चाऽन्त्यस्य ॥ सगणे० पुं० ॥ रवेः पार्श्वगे ॥

बाहुकः । पुं० नलाभिधनृपे । पुण्यश्लोके । अश्वविदि । नैषधे ॥ त्रि० बाहुभ्यांतरतियस्तस्मिन् ॥ नौद्व्यचष्ठन् । स्त्रियाम्० । बाहुका ॥

बाहुकुण्ठः । त्रि० कुण्ठितबाहुयुक्ते । कुम्भे । दोर्गडौ ॥

बाहुकुन्थः । पुं० गरुति । पक्षे । पतत्रे । पङ्ख० इ० भा० ॥

बाहुजः । पुं० क्षत्रिये । कीरे ॥ स्वयञ्जाततिले ॥ त्रि० बाहुजाते ॥ बाहुभ्यांजातः । पञ्चम्यामजाताबितिडः ॥ बाह्वोर्जातोवा । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

बाहुत्राणम् । न० अस्त्राघातवारणार्थंबाहुबद्धलौहादौ । बाहुले ॥

बाहुदन्तौ । पुं० इन्द्रे ॥

बाहुदा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ सैतबाहिन्यांनद्याम् ॥ कदाचिल्लिखितस्यर्षेर्भ्रातुः शून्याश्रमेफलभक्षणाद्राज्ञाबाहूछिन्नौ०तौचास्यांतपस्यतस्तस्यजाताबित्यतः ०बाहू० छिन्नौदत्तबतीलिखितस्यर्षेः । डुदाञ्० । आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा । बहुदस्यकार्त्तवीर्यस्येयम् । तेनावतारितत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥

बाहुभूषा । स्त्री० केयूरे ॥ बाहुभूषणमात्रे ॥

बाहुमूलम् । न० कक्षे । काख० इ० भा० ॥ बाह्वोर्मूलम् ॥

बाहुयुद्धम् । न० नियुद्धे । दोर्भ्याम् सङ्ग्रामे । बाहुभिर्युद्धम् ॥

बाहुलः । पुं० कार्त्तिकमासे । ऊर्ज्जे ॥ बहुलाकृत्तिका० तयायुक्तापौर्णमासी० बाहुली । बाहुलीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अग्नौ ॥ शाक्यमुनेः सुते । यशोधरेये ॥ न० बाहुत्राणे ॥

बाहुलकम् । न० प्राचुर्य्ये ॥ यथा । क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधेर्विधानम् बहुधासमीक्ष्य चतुर्विधंबाहुलकंवदन्ति ॥ बहुलस्यभावः । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥

बाहुलेयः । पुं० कार्त्तिकेये । गुहे । स्कन्दे ॥ बहुलानां कृत्तिकानामपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

बाहुल्यम् । न० बहुत्वे ॥ बहुलस्यभावः । ष्यञ् ॥

बाहुशर्द्धी । पुं० इन्द्रे ॥ बाह्वोस्वीययोरेवशर्द्धोबलंयस्य ॥

बाहुसहस्रभृत् । पुं० कार्तवीर्यार्जुने ॥ बाहूनांसहस्रम्० बिभर्त्ति ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वीभत्स :

ङुभृञ् । क्विप् । तुक् ॥
बाहूबाहवि । अ० बाहुयुद्धे ॥ बाहुभ्यांबाहुभ्यांप्रहृत्येदंयुद्धंप्रवृत्तम् । तत्रतेनेदमितिसरूपे०इतिवहुव्रीहौ० इच्कर्म्मव्यतिहारइतीच् समासान्त : । अन्येषामपिदृश्यत इतिदीर्घ : । ओर्गुण : । अव् । तिष्ठद्गुप्रभृतिषु पाठाद्व्ययीभावाद्व्ययत्वम् ॥
विटूर : । पुं० देशविशेषे ॥ यत्रबालवायज : संस्क्रियते ॥
बिभित्सा । स्त्री० भेत्तुमिच्छायाम् ॥ भिदिर् । सन् हलन्ताच्चेति किल्वाङ्गुणाभाव : । अप्रत्ययादित्यकारप्रत्यये० टाप् ॥
विभ्यत् । त्रि० वेपमाने ॥ बिभीतेः शतरि० नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभाव : ॥
विभ्राण : । त्रि० दधाने ॥ भृञ : कर्त्तरिशानच् ॥
वीभत्स: । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥ त्रि० क्रूरे ॥ घृणात्मनि ॥ विकृते ॥ रसविशेषे ॥ जुगुप्सास्थायिभावस्तुवीभत्स:कथ्यतेरस: । नीलवर्णोमहाकालदैवतोयमुदाहृत : ॥ वधेर्निन्दायांसन् । भावे०घञ् ॥ यद्वा । अप्रत्ययात् । वीभत्साऽस्त्यत्र । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । वीभत्सते० वीभत्स्यतेवाऽनेनवा । वधबन्धने । स

वृद्ध :

ब्रन्त : । मान्बधेत्यभ्यासदीर्घ : । प्रचाद्यच्०घञ्०घोवा ॥
वीभत्सा । स्त्री० वीभत्से ॥
वीभत्सु : । पुं० अर्जुने । विजये ॥
वुक : । पुं० वुके ॥
वुक्क : । पुं० काके ॥ न० अग्रमांसे । वुक्कायाम् ॥ वुक्यते । स्वादुत्वान् मृग्यते । वुक्कभक्षणे । घञ् ॥ हृदये ॥ पुं० स्त्री० समये० इतिरभस : ॥
वुक्कनम् । न० भक्षणे । प्लवने ॥
वुक्का । स्त्री० वुक्के । हृदयान्तर्गतमांसविशेषे ॥ मेद : शोणितयो : सारा वुक्कयोर्यु गलं भवेत् । तौतुपुष्टिकरौप्रोक्तौजठरस्यहृमेदस : ॥ हृदये ॥
वुक्कार : । पुं० सिंहनादे केशरिध्वनौ ॥
वुक्की । स्त्री० वुक्के ॥
वुडिल : । पुं० ऋषिविशेषे । आश्वत राश्वौ ॥
वुद्ध : । पुं० लब्धवर्णे । विचक्षणे । विदुषि । पण्डिते ॥ परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मविदि ॥ विष्णोरवतारविशेषे । सर्वज्ञे । सुगते । धर्म्मराजे । जिने । अजिनसुते । मुनीन्द्रे ॥ यथा । तत : कलौसंप्रवृत्तेसम्मोहायसुरद्विषाम् । बुद्धोनाम्नाऽजिनसुत : कीकटेषुभविष्यति ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ईश्वरनिरूपणे बुद्धविशेषाणांमतमाह । सर्वज्ञइतिसौगताः । निरावरणइतिदिगम्बराः । लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाकाः । शरीराख्येवचेतनानि० गौरोहंजानामीत्यादिज्ञानेन० गौरवत्वज्ञान्वत्वयोः सामानाधिकरण्यानुभवादितिचार्वाकाणांमतञ्च । तेषांमतेजगतः क्षणभङ्गुरत्वम् ॥ नन्वस्तुक्षणभङ्गः पूर्वपुञ्जाच्चोत्तरपुञ्जोत्पत्तिः तथाच पुञ्जनिष्ठकुर्वद्रूपाख्यजातिविशेषःस्मरणजनकतावच्छेदकइतिनदोषइति कुसुमाञ्जलिप्रथमस्तवकटीकायांरामभद्रः ॥ बुद्धानांदशविधमतभेदमाह । वदन्तिपुचआत्मेति १ दृढप्राक्कृतबुद्धयः । देहआत्मेति २ चार्वाकाः इन्द्रियाण्यपरे ३ वते ॥ तेऽन्ये प्राण ४ स्तोन्ये तेमनआत्मेति ५ बादिनः । बुद्धिरात्मेति ६ बौद्धाः शून्यमात्मेति ७ तेऽपरे ॥ याज्ञिकायज्ञपुरुषंसर्वज्ञं ८ सौगताबिदुः । निरावरणमार्हतंदिगम्बरमतानुगाः ॥ चार्वाकाश्चापिलोकानांव्यवहारप्रसिद्धकम् १० । इत्यात्मप्रकाशः ॥ चि० बुधिते । ज्ञाते । विदिते ॥ प्रशस्तोबुद्धिरस्य । अर्शआद्यच् । प्राशस्त्यञ्चसुगतिसाधकत्वात॥ यद्वा । बुद्ध्यतेस्म । बुधअवगमने । क्तः । दिवादिरनि-

ट् ॥ प्राबुद्धे ॥
बुद्धद्रव्यम् । न० स्त्रीपिके । ओघा० इ० भा० ॥
बुद्धवान् । त्रि० ज्ञातवति । ज्ञानिनि ॥
बुद्धान्तः । पुं० जागरे ॥
बुद्धिः । स्त्री० आत्मगुणे ॥ सर्वव्यवहारहेतुर्ज्ञानंबुद्धिः । साद्विधा । अनुभूतिः स्मृतिश्च । यथा । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवान् बुद्धिस्तुद्विविधामता । अनुभूतिः स्मृतिश्चस्यादनुभूतिश्चतुर्विधा । प्रत्यक्षमप्यनुमितिस्तथोपमितिशब्दजे ॥ इतिनैयायिकमतेबुद्धेर्विभागदूरितः ॥ अध्यवसायलक्षणायांमनीषायाम् । धिषणायाम् । धियि ॥ अध्यवसायोबुद्धिः क्रियाक्रियावतोरभेदविवक्षया । सर्वोव्यवहर्त्ता० अलोच्य० मत्वा० अहमत्राधिकृतइत्यभिमत्य० कर्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति० (‡) ततश्चप्रवर्ततइतिलोकसिद्धम् । तत्रकर्तव्यमितियोयंनिश्चयस्थितिसन्निधावापन्नचैतन्यायाबुद्धिःसोध्यवसायोऽसाधारणव्यापारः तदभेदाबुद्धिः सचबुद्धेर्लक्षणम् । समानासमानजातीयव्यवच्छेदकत्वात् ॥ तत्त्वातत्त्वविवेकसामर्थ्ये । महत्तत्त्वे ॥ अन्तःकरणे ॥ निश्चयात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ ॥ बुद्धिरुपलब्धि-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

बुद्धि :

ज्ञानमित्यनर्थान्तरम् . नतुसाङ्ख्या नामिव०बुद्धितत्त्वस्य०महत्तत्वापर पर्यायस्यपरिणामविशेषोज्ञानम् । तथाच०बुद्ध्यादिपदवाच्यत्वमनुभव सिद्धज्ञानत्वजातिरेववा०लक्षणम् ज्ञानस्यभार्यायाम् । पश्यमेधा म् । मतौ । शेमुष्याम् ॥ अध्यात्मं बुद्धिरित्याहुःषडिन्द्रियविचारिणी । अधिभूतञ्चमन्तव्यं ब्रह्मातच्चाधि दैवतम् ॥ इत्याश्वमेधिकपर्व । स-त्त्वादिगुणभेदेनबुद्धेस्त्रैविध्यमीरित म् । गीतायांवासुदेवेनअर्जुनायानु पृच्छते । यथा । प्रवृत्तिंनिवृत्तिञ्च कार्याकार्येभयाभये । बन्धंमोक्षञ्च यावेत्तिबुद्धि : सापार्थसात्त्विकी । १ ॥ ययाधर्ममधर्मञ्चकार्यञ्चाकार्य मेवच । अयथावत्प्रजानातिबुद्धिः सापार्थराजसी ॥ २ ॥ अधर्मंधर्म मितियामन्यतेतमसावृता । सर्वा र्थान्विपरीतांश्चबुद्धिःसापार्थतास सीति ॥ ३ ॥ भारतेमोक्षधर्मेस्मागु णा : पञ्चप्रकीर्तिता : । यथा । इ ष्टानिष्टविपत्तिञ्चव्यवसाय : समा धिता । संशय: प्रतिपत्तिञ्चबुद्धेःप ञ्चगुणान्विदुरिति ॥ इष्टानिष्टानां वृत्तिविशेषाणां०विपत्तिर्नाश : ० निद्रारूपावृत्तिरित्यर्थ : । व्यवसाय: उत्साह : । समाधिता० चित्तवृत्ति निरोधइत्यर्थ : । संशय :० कोटि

बुद्धिभेद :

द्वयस्पृक्ज्ञानम् । प्रतिपत्ति : प्रत्य क्षादिप्रमाणवृत्ति : ॥ इतितट्टीका ॥ अस्या:सप्तगुणायया शुश्रूषाश्रव णञ्चैवग्रहणंधारणन्तथा । ऊहापो होर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणा: ॥ इति ॥ अस्याश्चत्तय:पञ्च । यथा । प्र माणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइ ति ॥ बुद्ध्यतेऽनया । बुध० । क्तिन्॥

बुद्धितत्त्वम् न० बुद्धिरूपभावे ॥ तच्च प्राकृतत्त्वाद्चेतनमिति०तदीयोध्य वसायोप्यचेतनोघटादिवत् । एवं बुद्धितत्वस्य०सुखाद्योपिपरिणाम भेदाश्चचेतना:० पुरुषस्तुसुखाद्यन नुषङ्गीचेतन: । सोयंबुद्धितत्ववर्ति नाज्ञानसुखादिनातच्चप्रति बिम्बित स्वच्छायापत्त्या ज्ञानसुखादिमानिव भवतीतिचेतनोनुष्टच्यते० चिच्छा यापत्त्याच०अचेतनापिहिबुद्धिस दध्यवसायश्चेतनइवभवति । उक्त च्च । तस्मात्तत्संयोगादचेतनं चे तनावदिवलिङ्गम् । गुणकर्तृत्वेच तथा कर्तेवभवत्युदासीन इति ॥

बुद्धिधर्म्म : । पुं० धर्मादिषु ॥ धर्मो ज्ञानंविरागऐश्वर्यम्०सात्विकमेत द्रूपंतामसमधर्माद्विपर्ययस्तम् ॥

बुद्धिभेद : । पुं० बुद्धेर्विचालने ॥ बुद्धिरहमेतत्कर्म्म करिष्ये०एतत् फलञ्चभोक्ष्ये० इति०तस्या:० भेदो विचालनम्०अकर्त्तात्मोपदेशेन ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

बुद्धिस्कन्धमय :

बुद्धिभ्रंस : । पुं० मतेर्विषयेषुपतनकर्तरि ॥ रजोगुणे ॥

बुद्धिमान् । त्रि० बुद्धियुक्ते । ज्ञानवति ॥ तद्भुज्यतेयद्द्विजभुक्तशेषंसबुद्धिमान्योनकरोतिपापम् आत्मज्ञानवति । विवेकिनि ॥ प्रशस्तबुद्धौ ॥ बुद्धेःप्राशस्त्यंनाम । शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ।ऊहा पोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणा: ॥ प्रशंसायांमतुप् ॥

बुद्धियुक्त : । त्रि० बुद्धिमति ॥ परमात्मसाक्षात्कारवति । समत्वबुद्ध्यायुक्ते ॥

बुद्धियोग : । पुं० आत्मबुद्धिसाधनभूते निष्कामकर्मयोगे । आत्मतत्त्वविषयेसम्यग्दर्शने ॥ अप्रचलितेनसम्यग्ज्ञानस्थैर्यलक्षणेनसमाधिनायुज्यतेइति ॥ बुद्ध्याव्यवसायात्मिकयाकृत : कर्मयोग : बुद्धियोग : ॥ बुद्धिसाधनभूतोवायोग : ॥

बुद्धिविद् । पुं० बौद्धे ॥ बुद्धिरेवास्मेतिवौद्धानांभ्रान्तिमात्रमेव । सुप्तेव्यभिचारात्०वेद्यस्यचघटवदतिरिक्तवेद्यत्वात् ॥

बुद्धिसम्पत्ति : । स्त्री० धीशक्तौ ॥ बुद्धे : सम्पत्ति : ॥

बुद्धिसहाय : । पुं० धीसचिवे मन्त्रिणि ॥ मते : साहाय्यकर्तरि ॥

बुद्धिस्कन्धमय : । पुं० संसारवृक्षे ॥ वृक्षस्यहिशाखा : स्कन्धादुद्भवन्ति संसारस्यच बद्धे : सकाशान्नाना विधा : परिणामाभवन्ति०तेनसाधर्म्येण० बुद्धिरेवस्कन्धस्तन्मयस्तत्प्रचुरोयंसंसारवृक्ष : ॥

बुद्धीन्द्रियम् । न० ज्ञानेन्द्रिये । धीन्द्रिये ॥ तच्चेन्द्रियंतावत्त्रिविधंभवति । बुद्धीन्द्रियंकर्मेन्द्रियमन्तरिन्द्रियञ्च । यथाह्मनु : । बुद्धीन्द्रियाणिपञ्चैषांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वश : । कर्मेन्द्रियाणिपञ्चैषांपाय्वादीनिप्रचक्षते ॥ एकादशंमनोज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् । यस्मिन्जितेजिबावेतौभवत : पञ्चकौगणाविति ॥ बुद्धे : करणत्वाद्बुद्धीन्द्रियम् । सङ्कल्परूपेणोभयरूपेन्द्रियगणप्रवर्तकस्वरूपम् । मनस्त्वन्तरिन्द्रियंज्ञातव्यं । बुद्ध्यर्थमिन्द्रियं ॥

बुद्ध्यमान : । त्रि० गम्यमाने ॥

बुद्बुद : । पुं० जलस्फोटे । वर्तुलाकारेजलविकारे । बुल्बुला० इ० भा० ॥ अभ्रच्छायातृणादग्निर्नीचसेवापथेजलम् । वेश्यारामा : खलेप्रीति: षडेतेबुद्बुदोपमा: ॥ गर्भस्थावयवविशेषे यथा । पञ्चरात्रेणकललंबुद्बुदाकारतांव्रजेत् ॥

बुद्बुदष्टि : । त्रि० प्लुप्तिताक्षे ॥

बुध : । पुं० विदुषि । विपश्चिति । दोषज्ञे । सति । पण्डिते ॥ विवे-

बुध :

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

किनि । विवेकेनावगततत्त्वे । अधिष्ठानसाक्षात्कारेणनिवृत्तभ्रमे । आत्मतत्त्वज्ञे । ब्रह्मविदि ॥ चतुर्थग्रहे । रौहिणेये सौम्ये ॥ अस्य वारेजातस्यफलम् । यथा । गुणीगुणज्ञ : कुशल : क्रियादौविलासशीलोमतिमान्विनीत : । मृदुस्वभाव : कमनीयमूर्तिर्बुधस्यवारेप्रभवो मनुष्य : ॥ सूर्यवंशोक्तदेवामीढनृपस्यपुत्रे ॥ बुद्ध्यते । बुध० । इगुपधेतिक : ॥ बुद्धमुनौ ॥ सर्वज्ञ : ॥ सुगतोबुध : ॥ इ० व्याडिकोष: ॥

बुधगृहम् । न० मिथुनराशौ ॥ कन्याराशौ ॥ बुधस्यगृहम् ॥

बुधचार : । पुं० पञ्चवाराहीम् ॥

बुधतात : । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥

बुधरत्नम् । न० मरकतमणौ ॥

बुधराशि: । पुं० मिथुने । कन्यायाम् ॥

बुधसुत : । पुं० पुरूरवसि ॥

बुधा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

बुधान : । पुं० गुरौ । जीवे । बृहस्पतौ ॥ त्रि० विज्ञे ॥ ब्रह्मवादिनि ॥ प्रियवादिनि ॥ बुध्यते० बोधयतिवा । बुध० । युधिबुधिदृश : किच्चेत्यानच् ॥

बुधाष्टमी । स्त्री० व्रतविशेषे ॥ पतङ्गेमकरेयातेदेवेज्ञेकेतिमाधवे । बुधाष्टमीप्रकुर्वीतवर्जयित्वातुचैचकम् ॥ प्रसुप्तेजगन्नाथेसख्याकालेमधौ

तथा । बुधाष्टमींनकुर्वीतकृताहन्ति पुराकृतम् ॥

बुधित : । त्रि० ज्ञाते । बुद्धे । विदिते ॥ बुध्यतेस्म । बुध० भ्वादि : सेट् । क्त : ॥

बुधिन : ।) त्रि० पण्डिते ॥
बुधिल : ।)

बुध्न: । पुं० मूले ॥ रुद्रे । गिरिशे ॥ बध्नाति० बध्यतेवा । बधबन्धने । बन्धे ब्रंधिबुधीचेतिनक् ॥ बर्तुले । यथा । पृथुबुध्नोदराकारोघटइति ॥

बुभुक्षा । स्त्री० क्षुधि । अशनायायाम् ॥ भोक्तुमिच्छा । भुजपालनाभ्यवहारयो : । धातो : कर्मणइतिसन् । अप्रत्ययादित्य : । टाप् ॥

बुभुक्षित : । त्रि० क्षुधार्ते । क्षुधिते ॥ बुभुक्षासञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

बुभुक्षु : । त्रि० संसारभोगासक्तजने ॥

बुभुत्सा । स्त्री० बोद्धुमिच्छायाम् ॥

बुभूषु : । त्रि० भवितुमिच्छौ ॥ भुव : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

बुम्बारव : । पुं० हस्तमुखयोगेनक्रियमाणेशब्दे ॥ कस्मिँश्चिदनर्थेसम्प्राप्तेएतंशब्दंलोका : कुर्वन्ति । यथा । गत्वादैत्यपतिंसर्वेचक्रुर्बुम्बारबंमुहु : । रक्षरक्षमहाराजभक्षयक्षयकालिकेतिशुम्भप्रतिरक्षात् पराङ्मुख्यागतानांदैत्यानामुक्तिर्भीग

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

बते ॥ वींवी इ० भा० ॥
वुलि : । स्त्री० भगे ॥
वुषम् । न० वुसे ॥
वुसम् । न० तुच्छधान्ये । कडङ्करे । भुस् ० भूसा० इ० भा० ॥ वुस्यति वुस उत्सर्गे । इगुपधेतिक : ॥
वुस्त : । पुं० न० मांसपिण्डविशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ पनसादिफलस्थासारभागे ॥ वुस्यतेस्म । वुस० । क्त : ॥
वृद्ध : । पुं० पञ्चान्तस्यादिम् ॥
वृहच्चचु : । पुं० महाचञ्चुशाके ॥
वृहच्चित्त : । पुं० वीजपूरे ॥
वृहच्छल्क : । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥
वृहच्छुक : । पुं० दार्वाघाटे । कठकोरवा० इ० भा० ॥
वृहच्छ्रवा : । त्रि० महायशसि ॥
वृहच्छ्लोक : । पुं० भगवतिवासुदेवे ॥ वृहन्त : श्लोका : कवीनांपद्यानियस्मिन् ॥
वृहज्जीरक : । पुं० कृष्णजीरके ॥ मंगरैलाइतिलोकेइतिभावप्रकाश: ॥
वृहज्जीवन्ती । स्त्री० वृक्षविशेषे । पत्रभद्रायाम् । जीवपुत्रायाम् ॥
वृहड्ढक्का । स्त्री० दण्डढक्कायाम् ॥
वृहत् । त्रि० महति ॥ वर्हति । वृहवृद्धौ ॥ वर्तमानेपृषद्वृहन्महज्जगच्छतवच्चेत्यतिप्रत्ययान्तोनिपातित : ॥ ब्रह्मणि ॥ वृहत्त्वाद्वृंहणत्वा

च्चब्रह्मवृहत् । अचापिप्रत्ययेनहेतुकर्तृसाधारणकर्तृत्वसामान्यंप्रतिपाद्यते । वर्हतिवृद्धिंप्रोप्नोतिवृंहयतिवर्द्धयतिचेतियोगात् । तथाचवृहिधात्वर्थवृद्धिंप्रतिकर्ताहेतुकर्ताचेत्युभयमपिकर्तृत्वेनरूपेणलभ्यतइतिवर्धिताबर्धयिताचेति वृहत्पदेनोच्यते ॥ आदित्यदैवत्येसामविशेषे ॥ वृहत्सामतयासाम्नामिति भगवदुक्ते : ॥
वृहताम्पति : । पुं० सुराचार्ये ॥
वृहतिका । स्त्री० उत्तरीये । उपरिवस्त्रे । उपर्ना० इ० भा० ॥ वृहती वसनान्तरे० वृहत्येव । वृहत्याआच्छादने० इतिकन् ॥ कण्टकार्याम् ॥
वृहती । स्त्री० वसनान्तरे ॥ वारिधान्याम् ॥ वाचि ॥ विततायाम् ॥ महत्याम् ॥ क्षुद्रायांक्षुद्रवार्ताख्याम् वृहतीतिनिगद्यते । श्वेतक्षुद्राचन्द्रहासालक्ष्मणाचेचटूतिका ॥ गर्भदाचन्द्रभाचन्द्राचन्द्रपुष्पाप्रियङ्करी ॥ वृहतीग्राहिणीहृद्यापाचनीकफवातहृत् । कटुतिक्ताग्न्यवैरूक्ष्यमलारोचकनाशिनी ॥ उष्णाकुष्ठज्वरश्वासशूलकासाग्निमान्द्यजित् ॥ कण्टकार्याम् ॥ विश्वावसोर्वीणायाम् ॥ नाडीचरायांवृत्तौ ॥ वर्हति । वृह० । वर्तमानेपृषदितिसाधु : । घृतवत्त्वान्ङीप् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

बृहतीपति : । पुं० बृहस्पतौ ॥
बृहतीसहस्रम् । न० महत्यु क्थे ॥
बृहत्कन्द : । पुं० रङ्गने । विष्णु क न्दे ॥
बृहत्कालशाक : । पुं० कासमर्दान्त रे ॥
बृहत्काश : । पुं० पोटगले ॥
बृहत्कुक्षि : । त्रि० तुन्दिले ॥ विशाल जठरेजने ॥ बृहत्कुक्षिरस्य ॥
बृहत्ताल : । पुं० पाठायाम् ॥
बृहत्तृण : । पुं० बंशे ॥
बृहत्त्वक् । पुं० सप्तपर्णे ॥ रोध्रे ॥ ग्रहनाशनबृक्षे । क्षातियान्० इ० भा० ॥
बृहत्पञ्चमूलम् । न० पञ्चमूले ॥
बृहत्पत्र : । पुं० दीर्घपत्रे ॥ पट्टिका लोध्रे ॥ हस्तिकन्दे ॥
बृहत्पत्रा । स्त्री० त्रिपर्णिकायाम् ॥
बृहत्पाटलि : । पुं० धुस्तूरे ॥
बृहत्पाद : । पुं० बटबृक्षे ॥
बृहत्पारेवतम् । न० महापारेवते ॥
बृहत्पाली । पुं० वनजीरे ॥
बृहत्पीलु : । पुं० महापीलौ ॥
बृहत्पुष्प : । पुं० कुजके ॥
बृहत्पुष्पी । स्त्री० घण्टारवायाम् ॥
बृहत्फल : । पुं० पनसे ॥ कूष्माण्डे ॥ चचेण्डायाम् ॥
बृहत्फला । स्त्री० कटुतुम्ब्याम् ॥ महेन्द्रवारुण्याम् ॥ कूष्माण्डाम् ॥ महाजम्ब्वाम् ॥
बृहत्साम । न० गीतिविशेषे ॥
बृहदङ्ग : । पुं० मतङ्गजे ॥
बृहदम्ल : । पुं० रुजाकरे । कर्मरङ्गे ॥
बृहदारण्यकम् । न० यजुर्वेदीयोप निषद्विशेषे ॥ यथा । अरण्येऽध्याप नादेतदारण्यकमुदाहृतम् । बृह त्त्वाद्ग्रन्थतोर्थाच्चबृहदारण्यकंमत म् ॥ बृहच्चतदारण्यकञ्चेतिविग्रह:
बृहदेला । स्त्री० पृथ्वीकायाम् । स्थ लैलायाम् ॥
बृहद्गुहा: । पुं०)भू०कारूषदेशेषु ॥ विन्ध्या
बृहद्गृहा: । पुं०)द्रे :पश्चान्मालवदेशस्य स मीपेतेदेशावर्तन्ते ॥
बृहद्गोलम् । न० तरम्बुजे । तरबूज इ० भा० ॥
बृहद्दल : । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥ हिन्ता ले ॥
बृहद्दलम् । न० हलौ । जित्यायाम् ॥
बृहद्वारिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥
बृहद्भानु : । पुं० अनले । वह्नौ ॥ बृहन्तोभानवोस्य ॥ चित्रके ॥
बृहद्रथ : । पुं० पराशरशिष्ये । शार्ङ्गरवे ॥ इन्द्रे ॥ यज्ञपात्रे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ सामवेदांशे ॥
बृहद्रावी । पुं० क्षुद्रोलूके ॥
बृहद्वनम् । न० गोकुले ॥ महद्वने ॥
बृहद्वल्क : । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥
बृहद्वात : । पुं० अश्मरीहरे । देवधा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वृहस्पति :

न्ये ॥

वृहद्दारुणी । स्त्री० महेन्द्रवारुण्याम् ॥

वृहद्बीज : । पुं० आम्रातके ॥

वृहन्नल : । पुं० महापोटगले ॥ अर्जुने । सुभद्रेशे ॥

वृहन्नला । स्त्री० अर्जुने ॥ द्वादशवर्षं वनवासानन्तर मज्ञातवासे विराटभवने विराटकन्यायानृत्यगीतादिशिक्षार्थं स्त्रीक्लीववेशेनार्ज्जुनो वृहन्नलेति नाम्न्याख्यातोऽभूत् । यथा । अर्जुनउवाच । गायामिनृत्स्याम्यथवाद्यामि भद्रोस्मिनृत्ये कुशलोस्मिगीते । त्वमुत्तरायैप्रदिशस्वमांस्वयंभवामिदेव्यानरदेवनर्त्तक : ॥ इदन्तुरूपंममयेनकिन्तवप्रकौर्त्तयित्वा भृशशोकवर्द्धनम् । वृहन्नलांमांनरदेवविद्धिसुतंसुतांवापितृमातृवर्ज्जिताम् ॥ विराटउवाच । दृष्टामतेहन्तवरंवृहन्नले सुतांचमेनर्त्तययाश्चतादृशी : ॥ इतिमहाभारते विराटपर्व ॥

वृहस्पति : । पुं० सुराचार्ये । गीष्पतौ ॥ पंचमवारे ॥ तद्वारजातफलम् । नृपेन्द्रमन्त्रीनृपलब्धकामोविद्याविनोदीचतुर : प्रगल्भ : । आचार्यपूज्योमधुरस्वभावोवारेभवेद्देववगुरोर्मनुष्य : ॥ वृहताम्पति : । तद्वृहतोरितिसुट्तलोपौ ॥

बोध :

वृहस्पतिगृहम् । न० धनूराशौ ॥ मीनराशौ ॥

वेटक : । पुं० वैकटिके । मणिकारे ॥ मत्स्यप्रभेदे । भेकटी० इ० गौ० दे० भा० ॥ यूनि । जाततारुण्ये ॥ विटूषके ॥

वेढमिका । स्त्री० वेढमी० वेढजी० इ० भा० प्र० खाद्ये ॥ यथा । माषपिष्टिकयापूर्णगर्भागोधूमचूर्णत: । रचितारोटिकासैवप्रोक्तावेढमिकाबुधै : ॥ भवेद्वेढमिकावल्याद्वष्यारुच्यानिलापहा । उष्णासन्तर्पिणीगुर्वीवृंहणीशुक्रलापरम् ॥ भिन्नमूत्रमलास्तन्य मेद : पित्तकफप्रदा । गुदकीलार्दितश्वासपंक्तिशूलानिनाशयेत् ॥ षड्क्लीत्यत्र० यक्कृदिति पाठान्तरम् ॥

वोकडी । स्त्री० वस्तान्त्याम् ॥

वोद्धव्य : । त्रि० ज्ञातव्ये । प्रतिपाद्ये ॥

वोद्धा । त्रि० वोधकर्त्तरि ॥ वुद्ध्यति । बुधअवगमने । तृच् ॥

वोद्ध्यमान : । त्रि० उपदिश्यमाने ॥

बोध: । पुं० ज्ञाने ॥ यथा । बोधविहीनेश्रोतरिवक्तु र्वाक्यंप्रयातिवैफल्यम् । नयनविहीनेभर्त्तरिलावण्यमिवखञ्जनाक्षीणामिति ॥ साक्षान्मोक्षसाधनेज्ञाने ॥ यथा हरा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

चार्या : । बोधोन्यसाधनेभ्योहिसा क्षान्मोक्षैकसाधनम् । पाकस्यवह्नि वत् ज्ञानं विनामोक्षोनसिद्ध्यती ति ॥ वृत्तिज्ञाने ॥ जागरणकाले ॥ चैतन्ये ॥ निर्णयात्मकज्ञाने ॥ आत्मसाक्षात्कारे ॥ प्रमाणे नयश्चे तनाशक्ते रनुग्रहस्तत् फलं प्रमाबो धइतिसाङ्ख्या : । बोधनम् । बुध ० । बुद्ध्यतेयेनबाघञ् ॥

बोधक : । पुं० सूचके ॥ प्रमाणे ॥ त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बोधजनके ।

बोधकर : । पुं० निशान्ते बोधका रकेस्तुत्यादिनाप्रातर्बोधके ॥ बोधं करोति । ड्डकञ् ० । कृञोहेत्वि तिट : ॥

बोधज्ञ : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ य० । स र्वभावविदांश्रेष्ठोबोधज्ञ : कामशा स्त्रवित् । कामिनींबोधयामासवा सयामासवत्तसि ॥ त्रि० अभिप्राया भिज्ञे ॥

बोधद : । पुं० अर्हति ॥ त्रि० बोध दातरि ॥

बोधनम् । न० गम्यदीपने ॥ विज्ञाप ने ॥ वेदने ॥

बोधनी । स्त्री० कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् ॥ बोधौ ॥ पिप्पल्याम् ॥ शिव चक्रेषु कैलासादुपरिस्थे ॥

बोधनीय : । त्रि० बोध्ये । बोधित व्ये । बोधयोग्ये ॥

बोधभानु : । पुं० ज्ञानार्के ॥ यथा । सतितमसिमोहरूपे विश्वमपश्यन्त देतदित्यखिलम् । उदितवतिबोध भानौकिमपिनपश्यामिकिन्त्विदंचि चम् ॥

बोधवासर : । पुं० भगवत: प्रबोधदि ने । उत्थानैकादश्याम्

बोधात्मा । पुं० ज्ञानस्वरूपे ०परमा त्मनि । यथा । कदाचिद्व्यवहारेतु द्वैतंयद्यपि श्यति । बोधात्मन्यति रेकेणनपश्यतिचिदन्वयात् ॥ किन्तु पश्यतिमिथ्येवद्दिङ्मोहेन्दुविभाग वत् ॥

बोधायन : । पुं० ऋषिविशेषे । ज्यो तिष्टोमादियज्ञपरमार्थवादिनि ॥

बोधि : । पुं० बौद्धसमाधौ ॥ पि प्पलपादपे ॥ बोधे ॥ त्रि० ज्ञातरि ॥ बुद्ध्यते । बुध० । सर्वधातुभ्य इन् ॥

बोधित : । त्रि० ज्ञापिते ॥ सञ्जातबो धे ॥ ता० इतच् ॥

बोधितरु : । पुं० अश्वत्थद्रुमे ॥ बो धिश्चासौतरुश्च ॥

बोधितव्य : । त्रि० ज्ञापितव्ये ॥

बोधिद्रुम : । पुं० पिप्पलवृक्षे ॥ बो धिश्चासौद्रुमश्च ॥

बोधिद्रुच: । पुं० अश्वत्थे । चलदले ॥

बोधिसत्त्वम् । न० बुद्धे । श्रीधने ॥

बौद्ध: । पुं० बुद्धशास्त्रावलम्बिनि ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भिन्नके । चपणे । अर्हीके । वैनायिके । अस्तिनास्तीत्यादिसप्तप्रकारै : पदार्थानामनेकरूपत्ववादिनि विवसने ॥ वैशेषिके ॥ न० बुद्धमुनिप्रणीतेनिरीश्वरशास्त्रे ॥ त्रि० बुद्धिभवेप्रत्ययेे ॥

बौद्धैकदेशी । पुं० बाह्यास्तित्ववादिनि ॥

बौध : । पुं० पुरूरवसि ॥ बुधस्याऽपत्यम् । अण् ॥

ब्रतति : । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तारे ॥ ब्रजन्त्यौततिर्विस्तृतिरस्या : । पृषोदरादि : ॥ यद्वा । प्रतनोति । तनु० । क्तिच् क्तौचसंज्ञायामितिक्तिच् । पृषोदरादित्वात्पस्यब : ॥ ब्रतमिवकरोति । ब्रतशब्दात्० तत्करोतीतिण्यन्ताद्वाकुलकाङ्क्षतिर्वा ॥

ब्रततो । स्त्री० वल्ल्याम् । लतायाम् ॥ विस्तारे ॥

ब्रध्न : । पुं० सूर्य्ये ॥ वृक्षमूले ॥ गिरिशे । रुद्रे । अर्कवृक्षे ॥ वध्नाति । बन्ध० । बन्धे र्ब्रधिबुधीचेतिनक्० धातोर्ब्रधादेशश्च ॥ रोगविशेषे ॥

ब्रह्मकन्यका । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ ब्राह्म्यामोषधौ ॥

ब्रह्मकर्म्म । न० ब्राह्मणजाते : कर्म्मणि ॥ शमोदमस्तप : शौचं क्षान्तिरार्जवमेवच । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म्मस्वभावजम् ॥

ब्रह्मकर्म्मसमाधि : । पुं० ब्रह्मण्येवकर्म्मात्मकेचितैकाग्र्ये ॥ यथा । ब्रह्मार्पणंब्रह्महवि र्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतिम् । ब्रह्मैवतेनगन्तव्यं ब्रह्मकर्म्मसमाधिना ॥

ब्रह्मकल्प : । पुं० सृष्ट्युपक्रमे ॥

ब्रह्मकुण्डम् । न० ब्रह्मणानिर्म्मिते सरोविशेषे ॥ य० पाण्डुनाथस्योत्तरस्यां ब्रह्मकुण्डाह्वयंसर : । ब्रह्मणानिर्म्मितंपूर्वं स्नानायस्वर्गवासिनाम् ॥ आयामेनशतव्यामंविस्तीर्णेनतदर्द्धकम् । सर्वपापहरंपुण्यं देवलोकात्समागतं ॥

ब्रह्मकूट : । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा ब्रह्मकुण्डजलेस्नात्वा पूजयित्वाउमापतिम् । ब्रह्मकूटंसमारुह्यमुक्तिमेवाप्नुयान्नर : ॥

ब्रह्मकूर्च्चम् । न० व्रतविशेषे ॥ तत्तु उपवासपूर्वंपञ्चगव्यपानम् । य० । अहोरात्रोषितोभूत्वा पौर्णमास्यां विशेषत : । पंचगव्यंपिबेत्प्रात र्ब्रह्मकूर्च्चविधि : स्मृत : ॥ इति प्रायश्चित्तविवेक : ॥

ब्रह्मकोशी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

ब्रह्मगर्भा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

ब्रह्मगिरि : । पुं० ब्रह्मशैले ॥

ब्रह्मघातक : । त्रि० ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ यथा । रागाद्वेषात्प्रमादाच्चखत:

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

परतएवच । ब्राह्मणं घातयेद्यस्तु स सभवेत्ब्रह्मघातकः ॥ अपिच । गो भूहिरण्यग्रहणे स्त्रीसम्बन्धे कृते पित्रा । यमुद्दिश्यत्यजेत् प्राणांस्त माहुर्ब्रह्मघातकम् ॥

ब्रह्मघोषः । पुं० मन्त्रपाठे ॥ ब्रह्मणो वेदस्यघोष : ॥

ब्रह्मघ्न :। पुं० आत्मघातिनि ॥ यथा । भूमिजंवृक्षजंवापि क्षुद्राकंभक्षयं-तिये । ब्रह्मघ्नांस्तान्विजानीयाद् ब्रह्मवादिषुगर्हितान् ॥

ब्रह्मघ्नी । स्त्री० गृहकन्यायाम् ॥

ब्रह्मचर्य्यम् । न० आश्रमविशेषे ॥ गुरुकुलवासादिलक्षणेतपसि ॥ ब्र-ह्मचर्यस्थितोनैकमन्नमद्यादनाप-दि । ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥ मधुमांसंतथास्त्री लमित्यादिपरिवर्ज्जयेत् । प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यंद्वादशाब्दानिपञ्चवा ॥ ग्र हणांतिकमित्येके० केशान्तश्चैवषो डशे॥ सचकलौनास्त्येव । ब्रह्मच र्य्याश्रमोनास्ति वानप्रस्थोपिनप्रिये । गार्हस्थोभैक्षुकश्चैवश्चाश्रमौद्वौकलौ युग इतिमहानिर्वाण तन्त्रोक्ते : ॥ स्त्रीविषयतृष्णात्यागे ॥ निषिद्धमैथुन निवृत्तौ ॥ अष्टाङ्गमैथुनाभावे ॥ य थोक्तम् स्मरणं कीर्तनंकेलि : प्रे क्षणं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोध्यव सायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच ॥ एत

न्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्तिमनीषिण : । विपरीतं ब्रह्मचर्य मेतदेवाष्टलक्षण मिति ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० भार्य्याम् ॥

ब्रह्मचारी । पुं० प्रथमाश्रमिणि ॥ उप नयनानन्तरं नियमंकृत्वागुरो : स न्निधौस्थित्वासाङ्गवेदाध्ययनकारि-णि ॥ सद्विविध : । उपकुर्वाणोनै-ष्ठिकश्चेति ॥ यथा । ब्रह्मचार्य्युप कुर्वाणोनैष्ठिकोब्रह्मतत्पर : । योऽ धीत्यविधिवद्वेदान् गृहस्थाश्रममा-व्रजेत् ॥ उपकुर्वाणकोऽत्रे योनैष्ठि-कोमरणान्तिकइति ॥ ब्रह्मवेद : । तद्ध्ययनार्थं व्रतमर्थोपचाराद्ब्रह्म । ब्रह्मचरितुंशीलमस्य । व्रतेइति०-सुपीतिवाणिनि : ॥ यद्वा ब्रह्म० तपो०ज्ञानं वा०आचरत्यर्जयत्यव-श्यम् । आवश्यके०णिनि : ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ वेदे षुचरतेयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणीति देवीपुराणम् ॥ करुणीवृत्ते ॥ ब्रह्मी शाकै ॥ ब्रह्मचर्यव्रतधारिण्याम्

ब्रह्मज : । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मणोहिर ण्यगर्भाज्जाते ॥

ब्रह्मजज्ञ : । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मजश्चा सौज्ञश्च ॥

ब्रह्मजन्म । न० उपनयनजन्मसंस्कार-रूपे ॥ ब्रह्मणोवेदस्यग्रहणार्थंज-न्म ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ब्रह्मजटा । स्त्री० दमनकवृक्षे ॥

ब्रह्मजिज्ञासा । स्त्री० ब्रह्मविचारायेच्छायाम् ॥

ब्रह्मजीवी । पुं० द्विजकार्येषुमूल्येन परिचारके ॥

ब्रह्मज्ञः । त्रि० ब्रह्मविदि ॥ ब्रह्म जानाति । ज्ञा० । आतइतिकः ॥ यथा । सब्रह्मज्ञः सवेदज्ञः सोग्निहोत्रीसदीक्षितः । चीनाचार क्रमाचारैर्योयजेत् तारिणींनरः ॥ अपिच । सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोस्मीतिवादिनम् । त्यजेत्तंसततंवीरचण्डालमिवदूरतः ॥ इति श्रीरुद्रजामलवचनम् । न० श्रीकृष्णे । परमात्मनि ॥ ब्रह्मशब्दार्थभूतान्वेदान्प्रलयेप्रलयेस्वात्मनिप्रलीनान्सृष्ट्यादौहिरण्यगर्भोपदेशार्थंजानात्यनुसन्धत्ते इतितथा ॥

ब्रह्मज्ञानम् । न० ब्रह्मविषयकज्ञाने इतिसमञ्जसावृत्तिः ॥ मिथ्यावासनाविरहविशिष्टआत्मभिन्नभिन्नज्ञाने० इतिमुक्तिवादः ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकविषयज्ञाने० इतिसाङ्ख्यमतम् ॥ क्लेशेकर्मविपाकाशयनिवर्त्तकहिरण्यगर्भविषयकेज्ञाने० इतिपातञ्जलमतम् ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्यप्रतिफलितवृत्त्यारूढज्ञाने इतिवेदांतलघुचन्द्रिका ॥ प्रत्यक्तयापरोक्षज्ञाने ॥ प्रतिबोधमवभासाश्चित्प्रतिबिम्बास्तेषांप्रत्यगात्मतयाऽव्यभिचरितस्वरूपेणबिम्बस्थानीयेनैकेनरूपेणयद्ब्रह्मवेदनंतद्ब्रह्मज्ञानम्० तदेवसम्यग्दर्शनमितिव्याख्यातारः ॥

ब्रह्मज्ञानी । त्रि० ब्रह्मज्ञानविशिष्टे ॥ यथा । कुशलाकुशलावृत्तिरहितः समदर्शनः । लिङ्गाश्रमपरित्यागीब्रह्मज्ञानीनिगद्यते ॥ कृष्णभक्तिस्तुतेनापिकर्तव्येतिपुराणगीः ॥ यथा । ब्रह्मानन्देनपूर्णोहंतेनानन्देनपूर्णधीः । तथापिशून्यमात्मानंमन्येकृष्णरतिंविना ॥ इति पाद्मे पातालखण्डे जाबालिंप्रतिब्रह्मविद्यावचनम् ॥

ब्रह्मण्यः । पुं० विष्णौ ॥ ब्रह्मदारुवृक्षे ॥ शनैश्चरे ॥ मुञ्जतृणे ॥ तूलवृक्षे ॥ त्रि० ब्रह्मसाधौ ॥ ब्रह्मरते ॥ ब्रह्मणिवैदिके०साधुः । तत्रसाधुरितियत् । येचाभावकर्मणोरित्यन्प्रकृत्या । ब्रह्महिते ॥ तपोवेदाश्चजातिश्च ज्ञानञ्चब्रह्मसंतम् । तेभ्योहितः । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

ब्रह्मण्यदेवः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

ब्रह्मतालः । पुं० चतुर्मुखताले ॥ सतुदशतालात्मिकः । तत्र ७ मात्राः । मात्रातु० क च ट त पु०- इतिपञ्चाक्षराणामुच्चारणकालः ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

सैवलघुमात्रा । तद्द्वंद्रुतमात्रा । तन्मध्ये ४ लघवः ६ द्रुतां :० । ० । ०० । ००० । यथा । चतुर्मुखाभिधेतालेजगणानन्तरंप्लुत : । इति सङ्गीतदामोदर : ॥

ब्रह्मतीर्थम् । न० पुष्करतीर्थे ॥ पुष्करमूले ॥ ब्राह्मेतीर्थे ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मत्वम् । न० ब्रह्मभूये । ब्रह्मसायुज्ये ॥ ब्रह्मणोभाव : । तस्यभावस्त्वतलौ ॥ ब्रह्मणोऽत्विग्विशेषस्यकर्मभावयो : ॥ ब्रह्मणस्त्व : । नेतिवाच्ये० त्वबचनंतलोबाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्यायात्तु ब्रह्मन्शब्दात्त्वतलौभवतएव । ब्रह्मत्वम्० ब्रह्मता ॥

ब्रह्मदण्ड : । पुं० ब्राह्मणशापे ॥ वशिष्ठमुने : सिद्धयष्ट्याम् ॥ यथा । धिग्बलंक्षत्रियबलं०ब्रह्मतेजोबलंबलम् । एकेनब्रह्मदण्डेनवहवोनाशिताममं ॥ पाशे ॥ केतुविशेषे ॥ उल्कांचनारदसंहितायाम् । पितामहात्मज : क्रूरस्त्रिवर्णशिखिरान्वित : ब्रह्मदण्डोह्ययंकेतु : सर्वभूतविनाशन : ॥ इति ॥ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

ब्रह्मदण्डी । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥ अजदण्ड्याम् । कण्टपत्रफलायां ॥

ब्रह्मदत्त : । पुं० इक्ष्वाकुवंशीयराजविशेषे । ब्रह्मसूनौ ॥

ब्रह्मदर्भा । स्त्री० यमान्याम् ॥ अजमोदायाम् ॥ ब्रह्मणादृश्यते । दृभौ ग्रन्थे । घञ् । कर्त्तकरणेक्तेतिसमास : ॥

ब्रह्मदर्भिका । स्त्री० यमान्याम्

ब्रह्मदारु । न० स्वनाम्नाख्यातेऽश्वत्थाकारवृक्षविशेषे । नूदे । पूगे । क्रमुके । ब्रह्मवृक्षे । अश्वत्थाकारे पार्श्वपिप्पलइतिख्याते । तूत इ० भा० ॥ ब्रह्मणो० ब्रह्मसिवा० दारु ॥

ब्रह्मदेया । स्त्री० ब्राह्मविवाहेनोढायाम् ॥

ब्रह्मदैत्य : । पुं० प्रेतयोनिप्राप्तब्राह्मणे ॥

ब्रह्मद्विट् । त्रि० ब्राह्मणानांद्वेष्टरि ॥ ब्राह्मणान्द्वेष्टि । द्विष्० । क्विप् ॥

ब्रह्मा । पुं० चतुर्मुखे । वेधसि । विश्वभृजि । हिरण्यगर्भे ॥ तदण्डमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन् जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामह : । ऋत्विग्विशेषे ॥ विष्कम्भादिसप्तविंशतियोगान्तर्गतपंचविंशयोगे ॥ तज्जातस्यफलम् । नानाशास्त्राभ्याससंनीतकालोचर्णाचारै : संयुतश्चारुकीर्ति : । शान्तोदान्तोजायतेचारुकर्मासूतौयस्यब्रह्मयोगप्रयोग : ॥ इति॥विप्रे । ब्राह्मणे ॥ अर्हदुपास

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कविशेषे ॥ बृंहति०वर्द्धयतिप्रजाः । बृहिबृङ्भ्यां । अन्तर्भावितण्यर्थः । बृंहेर्नोच्चेति० मनिन्०धातोर्नस्यादादेशः ॥ बृंहति०वर्द्धतेवा ॥

ब्रह्म । न० वेदे ॥ तपसि अव्यक्ते । सर्वकारणकारणे० परमात्मनि ॥ यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यंसदसदात्मकम् । तद्विसृष्टः सपुरुषोलोकेब्रह्मेतिकीर्त्यते ॥ अध्यात्मे ॥ ज्ञाने ॥ तपोवेदाश्चजातिश्चज्ञानंचब्रह्मसंज्ञितम् ॥ प्रत्यस्तमितभेदंयत्सत्तामात्रमगोचरम् ॥ वचसामात्मसंवेद्यंतज्ज्ञानंब्रह्मसंज्ञितम् ॥ इ० वि० पु० ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाद्वास त्यज्ञानादिलक्षणम् । ब्रह्मानन्तंहि विज्ञेयंशास्त्राचार्योपदेशतः ॥ साक्षादपरोक्षात्सर्वान्तरे० आत्मनि० अशनायाद्यतीते०नेतिनेत्यस्थूलमनणित्येवमादिलक्षणे०औपनिषदे तत्वे अव्यावृत्तानुगतंवस्तुब्रह्मगिरोच्यते । अकारणमकार्यन्तदित्यनेनोदितंभवेत् ॥ अव्यावृत्तपदेन०अकार्यम् । अननुगतपदेन०वस्तुतोऽकारणमितितत्रोक्तंभवतीत्यर्थः ॥ नव्यावृत्तंविशेषेभ्योनानुवृत्तञ्चगोत्ववत् । अव्यावृत्तानुगतंचैतन्यंकेनवीच्यताम् ॥ तदिदंतादृशमीदृशमेतावत्तावदितिचयन्नभवेत् । ब्रह्मतदित्यवधेयंनोचेद्विषयोभवेत्परो

वञ्च ॥ यल्लाभान्नपरोलाभोयत्सुखान्नापरंतुसुखम् । यज्ज्ञानान्नापरंज्ञानंतद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ यद्दृष्ट्वानापरंद्रष्टव्यंयज्ज्ञात्वानपुनर्भवः । यज्ज्ञात्वानापरंज्ञेयंतद्ब्रह्मे० ॥ तिर्यगूर्द्धमधः पूर्णंसच्चिदानन्दमद्वयम् अनन्तंनित्यमेकंयत्तद्ब्रह्मे० ॥ अतद्व्यावृत्तिरूपेणवेदान्तैर्लक्ष्यतेऽद्वयम् । अखण्डानन्दमेकंयत्तद्ब्रह्मे० ॥ दृश्यतेग्रूयतेयद्यद्ब्रह्मणोन्यन्नतद्भवेत् । तत्वज्ञानाच्चतद्ब्रह्मसच्चिदानन्दमद्वयम् ॥ सर्वगंसच्चिदात्मानंज्ञानचक्षुर्निरीक्षते । अज्ञानचक्षुर्नैक्षेतभास्वंतंभानुमध्वत् ॥ बृहत्तमे । ब्रह्मचतुर्विधम् । यथा । विराट् १ हिरण्यगर्भः २ ईश्वरः ३ तुरीय ४ । इतिभेदात् ॥ अपिच । सत्यमानन्दमद्वयममृतमेकरूपं वाङ्मनसागोचरंसर्वगंसर्वातीतंचिदेकरसंदेशकालापरिच्छिन्नमपादमपिशीघ्रगमपाणिचसर्वग्रहमचक्षुरपिसर्वदृष्ट०अश्रोत्रमपिसर्वश्रोत्र०अचिन्त्यमपिसर्वज्ञसर्वनियन्तृसर्वशक्तिसर्वेषांसृष्टिस्थितिप्रलयकर्तृकिमपिवस्तुब्रह्मेतिवदन्ति ॥ तच्चशुद्धबुद्धस्वभावइत्यौपनिषदाः । १ । आदिविद्वान्सिद्धइतिकापिलाः । २ । क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोनिर्मा-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

णकायमधिष्ठासम्प्रदायप्रद्योतकोऽनु
ग्राहकश्चेतिपाशुपताः । ३ । लोक
वेदविरुद्धैरप्रिनिर्लेपःस्वतन्त्रश्चेतिम
हापाशुपताः । ४ । शिवइतिशैवाः
पुरुषोत्तम इ० वैष्णवाः । ६ ।
पितामहइतिपौराणिकाः । ७ ।
यज्ञपुरुषइतियाज्ञिकाः । ८ । स
र्वज्ञइतिसौगताः । ९ । निरावर
णमितिदिगम्बराः । १० । उपास्य
त्वेनदेशितइतिमीमांसकाः । ११ ।
लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाकाः ।
१२ । यावदुक्तोपपन्नइतिनैयायिकाः
। १३ । विश्वकर्मेतिशिल्पिनः ।
। १४ । इतिकुसुमांजलिः ॥ वि-
श्वेशे० परमेश्वरे० विश्वात्मनि० वि-
श्वाश्रये ॥ सएकएवसद्रूपः सत्यो
द्वैतपरात्परः । स्वप्रकाशःसदापूर्णः
सच्चिदानन्दलक्षणः ॥ निर्विकारोनि
राधारोनिर्विशेषोनिराकुलः गु
णातीतः सर्वसाक्षीसर्वात्मासर्वदि
ग्विभुः ॥ गूढः सर्वेषुभूतेषुसर्व
व्यापीसनातनः । सर्वेन्द्रियगुणा
भासः सर्वेन्द्रियविवर्जितः ॥
लोकातीतोलोकहेतुरवाङ्मनसगो
चरः । सवेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तंनजा
नातिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वंचै
लोक्यंसचराचरम् । तदालम्बनत
स्तिष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत् ॥ तत्सत्य
तामुपाश्रित्यसद्वज्ञातिपृथक्पृथक् ॥

तेनैवहेतुभूतेनवयंजाताम्हेश्वरि
कारणंसर्वभूतानांसएकः परमेश्व
रः ॥ लोकेषुसृष्टिकरणात्स्रष्टाब्र
ह्मेतिगीयते । विष्णुः पालयितादे
विसंहर्त्ताहन्तदिच्छया ॥ इन्द्राद्यो
लोकपालाः सर्वेतद्वशवर्तिनः ।
स्वे स्वेधिकारेनिरतास्तेशासन्तित-
दाज्ञया ॥ त्वंपराप्रकृस्तस्यपूज्यासि
भुवनत्रये । तेनान्तर्यामिरूपेणतत्
तद्विषययोजिताः ॥ स्वस्वकर्मप्र
कुर्वन्तिनस्वतन्त्राः कदाचन ॥ यज्ञ
याद्वातिवातोपिसूर्यस्तपतियज्ञयात् ।
वर्षन्तितोयदाः कालेपुष्यन्तितरवो
बने ॥ कालंकालयतेकालेमृत्योर्मृ
त्युर्भियोभयम् । वेदान्तवेद्योभगवा
नतत्तत्तच्छब्दोपलक्षितः ॥ सर्वदे
वाश्चदेव्यश्चतन्मयाः सुरवन्दिते ।
आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंतन्मयंसकलंजग
त् ॥ तस्मिँस्तुष्टे जगत्तुष्टंप्रीणिते
प्रीणितंजगत् ॥ तदाराधनतोदेवि
सर्वेषांप्रीणनंभवेत् ॥ तरोर्मूलाभि
षेकेणयथातृप्यन्तिशाखिनः । तृप्यन्ति
तद्वदुष्ठानात्तथासर्वेसुरादयः ॥
यथातवार्चनाद्ध्यानात्पूजनाज्जप
नात्प्रिये । भवन्तितुष्टाः सुंदर्यस्त
थाजानीहिसुव्रते ॥ यदागच्छन्तिस
रितोऽवशेनापिसरित्पतिम् । तथा
र्चादीनिकर्माणितदुद्देश्यानिपार्व-
ति ॥ योयोयान्यान्यजेद्देवान्श्र

द्धयायद्यदाप्तये । तत्तद्ददातिसोध्य
क्षस्तैस्तैर्देवगणैः शिवे ॥ बहुनात्र
किमुक्तेनतवाग्रे कथ्यतेप्रिये । ध्येयः
पूज्यः सुखाराध्यस्तं विनानानास्ति
मुक्तये ॥ नायासोनोपवासश्चकाय-
क्लेशोनविद्यते । नैवाचारादिनिय
मोनोपचाराश्चभूरिशः ॥ नदिक्का
लविचारोस्तिनमुद्रान्याससंहतिः
। यत्साधनेकुलेशानितंविनाकोन्य
माश्रयेत् ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणत
न्त्रे सर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या
सदाशिवसंवादेजीवनिस्तारोपायप्र
श्नोत्तरद्वितीयोल्लासेपरब्रह्मवासनो
पक्रमः ॥ अपिच । श्रीसदाशिव
उवाच । ज्ञेयंभवतितद्ब्रह्मसच्चि
द्विश्वमयंपरम् । यथातत्त्वस्वरूपेण
लक्षणैर्वामहेश्वरि ॥ सत्तामात्रंनि-
र्विशेषमवाङ्मनसगोचरम् । अस
त्त्रिलोकीसद्भानंस्वरूपं ब्रह्मणःस्मृ
तम् ॥ समाधियोगैस्तद्वेद्यं सर्वत्रस
मदृष्टिभिः । द्वन्द्वातीतैर्निर्विक
ल्पैर्देहात्माध्यासवर्ज्जितैः ॥ यतो
विश्वं समुद्भूतंयेनजातंचतिष्ठति ।
यस्मिन्सर्वाणिलीयन्ते ज्ञेयंतद्ब्रह्म
लक्षणैः ॥ स्वरूपवुद्ध्यायद्वेद्यं तदे
वलक्षणैः शिवे । लक्षणैराप्तुमि
च्छूनांविहितंतत्रसाधनम् ॥ इति-
॥ महानिर्वाणतन्त्रे तुशिवेनोक्तंहि
साधनम् । तत्तस्मादवगन्तव्यं ते

ननिः श्रेयसंभवेत् ॥ वृंहतिवर्द्धते
निरशयमहत्त्वलक्षणवृद्धिमान्भवति
। वृहि० । वृंहेर्नोच्चेतिमनिन्० नु
मोनस्याकारादेशश्च ॥

ब्रह्मनालम् । न० काश्यांचक्रतीर्थस्य
पूर्वभागेपितामहेश्वरलिङ्गस्याधस्ती
र्थविशेषे ॥

ब्रह्मनिर्वाणम् । न० ब्रह्मणिनिर्वृ
तौ ॥ मोक्षे ॥ ब्रह्मपरमानन्दरूप
म्० कल्पितद्वैतोपशमरूपत्वेननि
र्वाणं तदेव० कल्पितभावस्याधिष्ठा-
नात्मकत्वात् ॥

ब्रह्मनिष्ठः । त्रि० कृतब्रह्मसाक्षा
त्कारे ॥ हित्वासर्वाणिकर्म्माणिके
वलेऽद्वयेब्रह्मणि० निष्ठातदेकपरता
यस्यसः ॥

ब्रह्मनिष्ठत्वम् । न० औपनिषदब्रह्
मात्मविज्ञानपरिपूर्णत्वे । वेदान्त
वेद्यब्रह्मात्मनावस्थितत्त्वे ॥

ब्रह्मपत्रम् । न० पलाशच्छदे ।
ढाककापत्ता इ० भा० ॥

ब्रह्मपथः । पुं० सत्यलोकस्थब्रह्मणः
प्राप्तिमार्गे ॥ गन्तव्येनब्रह्मणोपल
क्षितः पन्थाब्रह्मपथउच्यते ॥

ब्रह्मपर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

ब्रह्मपवित्रः । पुं० कुशे ॥ दर्भे ॥

ब्रह्मपादपः । पुं० पलाशे ॥

ब्रह्मपुत्रः । पुं० क्षेत्रविशेषे ॥ नदवि
शेषे ॥ अमोघानन्दने । लौहित्ये

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ ब्रह्मणःपुत्रः ॥ सत्त्वे ॥ धर्मे ॥ मरीच्यादिषु ॥ विषप्रभेदे ॥ ब्रह्म पुत्रस्तुकपिलोमलयाद्रिभवः खरः । इतितल्लक्षणम् । अपिच । वर्णतः कपिलोयःस्यात्तथा भवतिसारकः । ब्रह्मपुत्रःसविज्ञेयोतोजायतेमल याचले ॥

ब्रह्मपुत्री । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥ सरस्वतीनद्याम् । शिखायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥

ब्रह्मपुरम् । न० शरीरे ब्रह्मोपलब्धिहेतुत्वात्० ब्रह्मणः सदाख्यस्यपुरमिवपुरम् ॥

ब्रह्मपुराणम् । न० अयुतश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ यथोक्तंदेवीभागवते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणं ब्रह्मसंज्ञकमिति ।

ब्रह्मपुरी । स्त्री० काश्याम् ॥ त्रैलोक्ये ॥ ब्राह्मणानांनिवासस्थाने ॥

ब्रह्मबन्धुः । पुं० अधिक्षिप्ते । निन्द्यविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यनिर्देशे ॥ ब्राह्मणस्यबान्धवे ॥ ब्रह्मेवब्राह्मणजातिः बन्धुरस्य । ब्रह्मणोब्राह्मणस्यबन्धुरेव०अनुष्ठानाभावादिति०जातिब्राह्मणोधिक्षिप्यते ॥ ब्राह्मणानबन्धून्व्यपदिशतिनस्वयंब्राह्मणइत्यर्थः ॥

ब्रह्मबंधूः । स्त्री० ब्रतस्वाध्यायहीनायांब्राह्मणजातौ ॥ ऊङुतद्दृत्यू

ङ् ॥

ब्रह्मभूतः । पुं० ब्रह्मणि ॥ ब्रह्मैवभूतउच्यते ॥

ब्रह्मभूतिः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री० सिंहल्याम् ॥

ब्रह्मभूयम् । न० ब्रह्मसाक्षात्कारे । ब्रह्मभवने । मोक्षे । ब्रह्मत्वे ॥ ब्रह्मणोभावः । भुवोभावइतिक्यप् ॥

ब्रह्ममयः । त्रि० ब्रह्मस्वरूपे ॥

ब्रह्ममीमांसा । स्त्री० उत्तरमीमांसायाम् । ब्रह्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे । वेदव्यासप्रणीते० वेदान्तत्वेनप्रसिद्धे० ब्रह्मसूत्रे ॥

ब्रह्ममूर्द्धभृत् । पुं० शिवे ॥

ब्रह्ममेखलः । पुं० मुञ्जे ॥

ब्रह्मयज्ञः । पुं० विधिनावेदानामध्ययने ॥ विधिनाशिष्याणामध्यापने ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणमितिमनुः ॥ ब्रह्मयज्ञरूपमिदंबहुवेदाध्ययनाशक्तौ० सावित्रीमात्राध्ययनेनापिसिध्यतीत्याहमनुः । अथांसमीपे नियतोनैत्यिकंविधिमास्थितः । सावित्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यंसमाहितइति॥अत्रोक्तंछन्दोगपरिशिष्टे। यश्चश्रुतिजपःप्रोक्तोब्रह्मयज्ञःसउच्यते। सचार्वाक्तर्पणात्कार्यःपश्चाद्वाप्रातराहुतेः ॥ वैश्वदेवावसानेवा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

नान्यवर्त्तेनिमित्तकात् । ऋते निमित्तकात्जलस्थतर्पणादिनि मित्तंविना ॥

ब्रह्मयष्टि : । स्त्री० भार्य्याम् ॥ विप्र यष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयष्टिका)। स्त्री०

ब्रह्मयष्टी ।)स्त्री० भार्य्याम् ॥ विप्र यष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयोनि : । पुं० ब्रह्मगिरौ ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मयोनी । स्त्री० कुरुक्षेत्रेसरस्व तीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशे षे ॥ तत्रब्रह्मणाचत्वारोवर्णा : सृ ष्टा : ॥

ब्रह्मरन्ध्रम् । न० उत्तमाङ्गे ॥

ब्रह्मरात : । पुं० शुकदेवे ॥

ब्रह्मराक्षस : । पुं० भूतविशेषे ॥ यथा । संयोगपतितैर्गत्वापरस्यै वचयोषितम् । अपहृत्यचविप्रस्यंभ वतिब्रह्मराक्षस : ॥ महादेवस्यगण बिशेषे ॥ पारिभाषिकब्रह्मराक्षसा यथा । मूर्खं : स्त्रीकक्षपश्चैववा जीबधिरएवच । गृहीतार्थंनमुंच न्ति पञ्चैतेब्रह्मराक्षसा : ॥ इ ति ॥

ब्रह्मराति : । पुं० याज्ञवल्क्यमु नौ ॥

ब्रह्मराव : । पुं० ब्राम्हमुहूर्त्ते ॥

ब्रह्मरात्रि : । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ-

॥ ब्रह्म० ज्ञानं०राति० ददा तिय : । ब्रह्मोपपदाद्रातेस्त्रि-प् ॥

ब्रह्मरात्रि : । स्त्री० ब्रह्मणोनिशाया म् ॥ सदैवसहस्रयोगेनभवति ॥

ब्रह्मरीति : । स्त्री० पित्तलप्रभेदे ॥ राजरीतौ ॥ इ० रा० नि० ॥

ब्रह्मरूपम् । न० अस्त्यादिषु ॥ यथा । अस्तिभातिप्रियंरूपंनाम चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यंत्रयंब्रह्म रूपंजगद्रूपंततोद्वयम् ॥

ब्रह्मर्षि : । पुं० भृग्वादिषु । ब्रह्म णोमानसतनयेषु ॥ तेयथा । भृगु पुलस्त्यं पुलहंक्रतुमङ्गिरसंतथा । मरीचिन्दक्षमत्रिञ्चवसिष्ठञ्चैव मानसान् । नवब्रह्मणइत्येते पुराणेनिश्चयंगता : ॥

ब्रह्मर्षिदेश : । पुं० कुरुक्षेत्रादिदेश चतुष्टये ॥ यथा । कुरुक्षेत्रञ्चमत्स्या श्चपंचाला:शूरसेनका : । एषब्रह्म र्षिदेशोवैब्रह्मावर्त्तादनन्तर : ॥ ए तद्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मन: । स्वंस्वंचरित्रंशिक्षेरन् पृथिव्यांसर्व्व-मानवा : ॥

ब्रह्मलोक : । पुं० ब्रह्मणि ॥ लोकनंलो क : । ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोक : ॥ कार्यब्रह्मणि ॥ ब्रह्मण: कार्यस्यसद्म नि । ब्रह्मणोभुवने ॥ यथा । सत्य स्तुसप्तमोलोकोह्यपुनर्भववासिना

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ब्रह्मभवनम्

म्। ब्रह्मलोक : समाख्यातोह्यप्रतीघातलक्षण : ॥ इ०देवीपुराणम् ॥ अपिच । षड्गुणेनतपोलोकात्सत्यलोकोविराजते । अपुनर्मारकायत्रब्रह्मलोकोहिसस्मृत: । अस्यार्थ : । जनलोकापेक्षयैवषड्गुणेनदशकोट्युच्छ्रायेणतपोलोकानन्तरंसत्यलोक : । नतुतपोलोकात्षड्गुणेनेतिमन्तव्यम्। तथासत्यष्टाचत्वारिंशत्कोट्युच्छ्रायत्वेनब्रह्माण्डेतस्यावकाशाभावात्। सूर्याण्डगोलयोरन्त : कोट्य : स्यु : पञ्चविंशतिरितिशुकोक्ते : । सत्यलोकएवकचाभेदेनब्रह्मधिष्ण्यात्परंवैकुण्ठलोकादिक्षेयम् । एवञ्च० भूतलादूर्द्ध्वं पञ्चदशलक्षोत्तरास्त्रयोविंशतिकोट्योभवंति । सत्यलोकादूर्द्ध्वञ्च पञ्चदशलक्षोनकोटिद्वयादण्डकटाहइतिक्षेयम् । अपुनर्मारका : पुनर्मृत्युशून्या : । इतिविष्णुपुराणे २ अंशे ७ अध्याय : ॥

ब्रह्मवद्यम्। न० ब्रह्मोद्ये ॥ ब्रह्मवेदस्यवदनम्। वद : सुपिक्यप्चेतिभावेयत् ॥

ब्रह्मवद्या। वि० ब्रह्मोद्यायाम् ॥ टाप् ॥

ब्रह्मवनम्। न० संसाररूपे ॥ ब्रह्मणोजीवरूपस्यभोग्यवननीयंसभञ्जनीयम् ॥

ब्रह्मवित्

ब्रह्मवर्चसम्। न० ब्राह्मणस्य०ब्रह्मोऽध्ययनहौ । वेदाध्ययनतदर्थज्ञानादिप्रकर्षकृततेजसि ॥ ब्रह्मणोवेदस्यतपसोवा०वर्च : ब्रह्महस्तिभ्यांवर्चसदृत्यच् ॥

ब्रह्मवर्चसी। पुं० ब्रह्मस्वाध्यायनिमित्तंतेजोब्रह्मवर्चसम्तद्वति ॥

ब्रह्मवर्चस्यम्। वि० ब्रह्मवर्चसोनिमित्ते ॥ ब्रह्मवर्चस०निमित्तं०संयोग० : उत्पातो । । ब्रह्मवर्चसादुपसङ्ख्यानमितियत् ॥

ब्रह्मवर्चस्वी। पुं० श्रुताध्ययनसम्पत्तिकतेजोयुक्ते ॥

ब्रह्मवर्द्धनम्। न० ताम्रे ॥

ब्रह्मवाद :। पुं० वेदपाठे । श्रुतादाने ॥

ब्रह्मवादी। वि० मुक्ते । वेदाभ्यासिनि ॥ वेदार्थज्ञे ॥ ब्रह्मणिवदितुमवस्थातुंशीलमस्य । वद० । सुप्यजातावित्यच०ब्रह्मणिवदइतिणिनि : ॥ वेदवक्तरि ॥

ब्रह्मवादिनी। स्त्री० गायत्र्याम् ॥ मैत्रेयीप्रभृतिषु ॥ ब्रह्मवदितुंशीलमस्या : । णिनि : । ङीप् ॥

ब्रह्मवित्। पुं० वेदार्थाभिज्ञे । परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मसाक्षात्कारवति । अकर्मणि ॥ ब्रह्मवेदंवेदार्थंचयथावद्वेत्ति०विन्दतेवा । विदज्ञाने० विद्लृलाभेवा । क्विप् ॥ प्रसन्नेन्द्रि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ब्रह्मवित्

थप्रहसितवदनश्चनिश्चिन्त : कृतार्थोब्रह्मविद्भवतीति०भाष्यम्॥ अस्यमाहात्म्यंस्मृतीयथा। यद्येकोब्रह्मविद्भुङ्क्ते जगत्तर्प्यतेऽखिलम्। तस्माद्ब्रह्मविदेदेयं यद्यस्तिवस्तुकिञ्चनेति॥ अस्यलक्षणन्तु। नियतंलक्षणंकिञ्चिन्नास्तिब्रह्मवेदिनः॥ रागीक्वचिद्विरक्तोऽन्य : क्षुद्रोऽन्यःशान्तिमान्पर :। प्रारब्धभोगनानात्वात्कथंलक्ष्मनियम्यते॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धिधर्म्मानिषोत्यवर्त्तत। प्रत्यगैकात्म्यसम्बोधात्तद्धर्मैर्लक्ष्यतेकथम्॥ सर्वसंसारभावोस्यनयथालक्षणंतथा। सर्वाभावोपिनैवस्यात्सुषुप्तेव्यभिचारत :॥ ननुज्ञानात्पूर्वंयत्साधनमसानित्वादि०तत्सर्वंमूर्ज्ञानिलक्षणमितिसम्प्रदायविदः० नतदन्ययथितंयुक्तमतआह। शोभतेश्रद्दधानानांलक्ष्मैतन्नविवेकिनाम्॥ साम्प्रदायिका : श्रद्दालव : सन्तोविदुषोयलक्षणमाचक्षते०तत्सर्वंव्यवहारस्यैवनतदतीतस्येत्यर्थ :। तर्हिव्यवहारातीतस्यकिंलक्षणमित्याशङ्क्य० ब्राह्मणलक्षणमेवतल्लक्षणमित्याह। वेद्यानुरोधतोयस्माद्युज्यतेलक्ष्मतद्विदः॥ भावाभावोभयधर्मसिब्रह्मवेद्यंततःश्रुतिः। येनेदंगीर्वतेनेतिलक्षणंतद्विदोऽब्रवीत्॥ ब्र

ब्रह्मवृत्ति :

ह्मयाद्दिक्तादृगेवभवेद्विद्वान्निबोधतः। बोधोतोलक्षणंतस्यबोधश्चस्वात्मसाक्षिकइति॥ तस्यविष्णुस्वरूपत्वंबोध्यम्। ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवद्वचनात्॥

ब्रह्मविद्या। स्त्री० वेदार्थपरिज्ञाने॥ ब्रह्मणोवेदत्रयस्य०विद्याशिल्पादिरूपा॥ ब्रह्मज्ञाने॥ यथा। न्यायागतधन : शान्तोब्रह्मविद्यापरायण :। स्वधर्मपालकोनित्यंसोऽमृतत्वायकल्पते॥ परविद्यायाम्॥ ब्रह्मपरमात्मा०तद्ययावेद्यते०साब्रह्मविद्येतिभाष्यकारा :॥

ब्रह्मविंदु :। पुं० वेदपाठकालेमुखान्निर्गतबिन्दौ॥ ब्रह्मणोविंदु :॥

ब्रह्मबिंदुक :। पुं०ब्रह्मबिन्दौ॥

ब्रह्मबीजम्। न० प्रणवे॥

ब्रह्मवृक्ष :। पुं० किंशुके। पलाशवृक्षे। पलाशोब्रह्मरूपधृगितिपद्मपुराणोक्ते :॥ उदुम्बरे॥ ब्रह्मणोवृक्ष :॥ परमात्मनाऽधिष्ठिते०संसारवृक्षे॥

ब्रह्मवृत्ति :। स्त्री० ब्राह्मणस्यजीवनोपाये॥ यथा। स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृतिंहरेत्तु यः। षष्टिवर्षसहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिरिति॥ पूर्णवृत्तौ॥ ब्रह्माकारवृत्तौ॥ यथा। येतुवृत्तिंविहायैनांब्रह्मारूयांपावनींपराम्। तेतुवृथैवजीव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न्तिपशुभिश्चसमानराः ॥

ब्रह्मवेदः । पुं० ब्रह्मज्ञाने

ब्रह्मवेदिः । स्त्री० देशविशेषे यथा । ब्रह्मवेदिः कुरुक्षेत्रं पञ्चरामह्रदान्तरमितिहेमचन्द्रः ॥

ब्रह्मवैवर्त्तम् । न० अष्टादशमहापुराणान्तर्गतदशमपुराणे ॥ य० । अष्टादशमहस्रञ्चब्रह्मवैवर्त्तमीरितम् । सर्वेषाञ्चपुराणानांसारमेवविदुर्बुधाः ॥

ब्रह्मशल्यः । पुं० सोमवल्के । ववू र० इ० भा० । इतिरत्नमाला ॥

ब्रह्मशासनम् । न० ब्रह्मविचारगृहे । धर्म्मकीलके । ब्रह्मणआज्ञायाम् ॥ पत्रविशेषे ॥

ब्रह्मसंस्थः । पुं० मुख्यपरिव्राजि । ब्रह्मणिसम्यक्स्थिते । निवृत्तसर्वकर्मतत्साधने० परिव्राज्यत्याश्रमिणि० परमहंसे ॥ ब्रह्मणोपरमात्मनि० सम्यगव्यभिचारिणिस्थितिर्निष्ठायस्यपरब्रह्मसाक्षात्कारवतः सः ॥ निवृत्तकर्म्माभिक्षुकएवब्रह्मसंस्थइतिभाष्यम् ॥

ब्रह्मसंस्पर्शः । पुं० ब्रह्मतादात्म्ये ॥

ब्रह्मसंहिता । स्त्री० भगवत्सिद्धान्तसङ्ग्रहग्रन्थविशेषे ॥ अध्यायशतसम्पन्नाभगवद्ब्रह्मसंहिता । कृष्णोपनिषदांसारैः सङ्गृहीताब्रह्मणोदितेति जीवगोस्वामी ॥

ब्रह्मसचम् । न० अध्यापने ॥ आत्मनोविचारे ॥ यत्नसमानाएवब्रह्मवादिनोवक्तृश्रोत्रभावेनब्रह्ममीमांसन्तेतद्ब्रह्मसत्रमित्युच्यते ॥

ब्रह्मसभा । स्त्री० चतुर्मुखसभायाम् ॥ सभाविशेषे ॥ यथा । यस्मिन्देशेनिसीदन्तिविप्रावेदविदस्तयः । राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभांविदुः । ब्रह्मणः सभेवसभा ॥

ब्रह्मसंभवः । पुं० द्विपृष्ठनामकजैनविशेषे ॥

ब्रह्मसर्ष्पः । पुं० सर्ष्पविशेषे । हलाहले ॥

ब्रह्मसात् । अ० ब्रह्माधीने ॥

ब्रह्मसायुज्यम् । न० ब्रह्मत्वे ॥ युनक्ति । युजिर्० । द्रुगुपधेतिकः । युजेनसह । तेनसहेतिबहुव्रीहिः । वोपसर्जनस्येतिसहस्यसः यद्वा । योजनंयुक् । सम्पदादित्वात्क्विप् । सहयुजा । सयुजश्चसयुजोर्भावः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । ब्रह्मणः सायुज्यं ॥

ब्रह्मसावर्णिः । पुं० दशमेमनौ ॥

ब्रह्मसुवर्चला । स्त्री० सुवर्चलायाः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रभेदे । इयंतिक्ताकषायोष्णासरारू क्षालघुः कटुः । निहन्त्यिकफपित्ता स्रश्वासकासारुचियहान् ॥ विस्फो टकुष्ठमेहास्रयोनिरुक्कृमिपाण्डु-ता ॥

ब्रह्मसूः । पुं० ऋषकेतौ । काम देवे ॥ अनिरुद्धे । उषापतौ ॥ ब्रह् मतपः सुवतिचालयति । षूप्रेरणे । अन्येभ्योपीतिक्विप् । इतिकाम पत्ते ॥ अनिरुद्धपक्षेतु । ब्रह्माणं सूतवान् । कल्पान्तरे किलानि रुद्धमूर्त्तेर्भगवतोब्रह्माजातः ॥ तथाचब्रह्मपुराणम् । अनिरुद्धात् ततोब्रह्मातन्नाभिकमलोद्भवः ॥ इति ॥

ब्रह्मसूत्रम् । न० यज्ञसूत्रे । पवित्रे । यज्ञोपवीते ॥ व्याससूत्रे ॥ ब्रह्म सूच्यते० एभिरितिव्याख्यातारः ॥ तटस्थलक्षणपरेषूपनिषद्वाक्ये षु ॥

ब्रह्मसूनुः । पुं० इक्ष्वाकुवंशोद्भव राजविशेषे । ब्रह्मदत्ते ॥

ब्रह्मस्थानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्थूणा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्तेयी । त्रि० आचार्यानुमतिंवि नायेनकेनापिप्रकारेणवेदंगृह्णा ति । यथाहमनुः । ब्रह्मयस्त्वननु ज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् । सब्र ह्मस्तेयसंयुक्तो नरकंप्रतिपद्यतद्व

ति ॥

ब्रह्मस्वम् । न० ब्राह्मणसम्बन्धिधने ॥ तद्धरणेदोषोयथा । ब्रह्मस्वंवागुरु स्वंवादेवस्वंवापियोहरेत् । सप्तज न्मइतिर्य्योमहापापीचभारते ॥ अवटोदेवसेत्सोपियावदिन्द्रशतं शतम् । ततोभवेत्सुराप्रीतिस्ततः शूद्रस्ततः शुचिरितिब्र० वै० पु० ॥

ब्रह्महत्या । स्त्री० ब्राह्मणवधे । ब्रा ह्मणहननजन्ये महापातकविशे षे । ब्राह्मणप्राणवियोगरूपफलके व्यापारे ॥ सचव्यापारः साक्षाद् व्यंवानियुज्य । तथागोहिरण्यादि निमित्तं कार्यकस्यापि तदुद्देशेन ब्राह्मणमरणेब्रह्महत्या । एव ञ्चशास्त्रतोयस्यब्राह्मणहन्तृत्वंप्रती यते० सएवब्रह्महत्येतिज्ञेयम् ॥ ब्रह्मणोहननम् । हन० ० । हनस्तचेति०हन्तेर्भावेक्यप्० तकारस्यान्तादेशः ॥ अनृतञ्चसमु त्कर्षेराजगामिचपैशुनम् । गुरोश्चा लीकनिर्बन्धः समानिब्रह्महत्य येति मनुः ॥ निद्राभङ्गः कथा क्के दोदम्पत्योःप्रीतिभेदनम् । शि शुभात्वभिदश्चब्रह्मत्यासमंस्मृ तमिति देवीभागवतम् ॥

ब्रह्महा । पुं० ब्रह्मघ्ने । ब्राह्म णवधकर्त्तरि ॥ श्वसूकरखरोष्ट्रा

णांगोजाविमृगपक्षिणाम् । चण्डा लपुक्कसानाञ्चब्रह्महायोनिमृच्छ ति ॥ ब्रह्माणं ब्रह्मवाहतवान् । हन० ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप् ॥ ब्रह्महानभवत्यन्योब्रह्महावृष लीपतिः । यस्तस्यामाहितोगर्भः सतेनब्राह्मणोहतः ॥

ब्रह्महुतम् । न० पञ्चमहायज्ञान्तर्ग तयज्ञविशेषे । न्यज्ञे । अतिथि पूजने ॥

ब्रह्माक्षरम् । न० प्रणवे ॥

ब्रह्माग्रभूः । पुं० क्रतुपशौ । घोट के ॥

ब्रह्माञ्जलिः । पुं० वेदपाठका लाञ्जलौ । अध्ययनस्यादावन्ते च गुरवे प्रणवोच्चारणपूर्वकेऽञ्जलौ ॥ ब्रह्मारम्भेऽवसानेचपादौग्राह्यौ गुरोः सदा । संहत्यहस्तावध्येयं सहिब्रह्माञ्जलिः स्मृत इतिम नुः ॥

ब्रह्माणी । स्त्री० ब्रह्मणःपत्न्या म् ॥ ब्रह्माणमणतिकीर्त्तयति ॥ अणशब्दे । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । ब्रह्माणमानयति० जीव यति । अनप्राणने । ण्यन्तात्कर्म्म ण्यण० णेरनिटीतिणिलोपे० टि ड्ढेति ङीपि० पूर्वपदातिणत्वे च० ब्रह्माणीतिरूपसिद्धिः । अ न्यथाइन्द्रवरुणेतिसूत्रे ब्रह्मन्शब्द स्यवाठाभावादानुगनुपपन्नएव । दुर्गायाम् ॥ ब्रह्माणीब्रह्मजन नाद्ब्रह्माचरपरामर्तेतिदेवीपुरा णम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ रा जरीतौ । पित्तलविशेषे ।

ब्रह्माण्डम् । न० भुवनकोषे । वि श्वगोलके ॥ चतुर्दशलोकाः सा बरणभूतलोकालोकपर्वततद्बाह्य पृथिवीतद्बाह्यसमुद्रैः सहितावृ ह्माण्डमित्युच्यते ॥ अथ ब्र ह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः । भूभूधरश्चिदशदाववमानवाद्यायै र्याश्चधिष्ण्यगगनेचरचक्रकक्षाः । लोकव्यवस्थितिरुपर्युपरिप्रदिष्टा ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदंसम स्तमिति ॥ द्वादशैवसहस्राणिवृ ह्माण्डञ्चशताधिकमित्युक्तसंख्या कैमहापुराणविशेषे ॥ महादान विशेषे ॥

ब्रह्माण्डकपालम् । न० योजनार्बुद कोटिविस्तृते ॥

ब्रह्मात्मभूः । पुं० अश्वे ॥

ब्रह्मादनी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

ब्रह्माद्रिः । पुं० गिरिविशेषे ॥

ब्रह्माद्रिजाता । स्त्री० गोदावर्या म् ।

ब्रह्मानुभवः । पुं० अविषयतयैव विषयानुपरक्तचित्स्फुरणे ॥ ब्र ह्मणोऽनुभवः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ब्रह्मासनम्

बृह्मासेत : । पुं० माघमासे सूर्य निकटस्थितराशौ ॥

बृह्मारण्यम् । न० वेदपाठभूमौ ॥ वनवि० ।

बृह्मार्पणम् । न० बृह्मर्पणिसमर्पणे ॥ तत्प्रकारउक्त : कूर्मपुराणे यथा । बृह्मणादीयते देयं बृह्मणे सम्प्रदीयते । बृह्मैव दीयते चेतिबृह्मार्पणमिदंपरम् ॥ नाहंकर्त्तासर्वमेतद्बृह्मैवकुरुते तथा । एतद्बृह्मार्पणम्प्रोक्तस्ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभि : ॥ प्रीणातुभगवानीश : कर्मणानेन शाश्वत : । करोतिसततंबुद्ध्या बृह्मार्पणमिदंपरम् ॥ यद्वाफलानांसन्यासंप्रकुर्यात्परमेश्वरे । कर्मणामेतदप्याहु र्बृह्मार्पणमनुत्तममिति ॥

ब्रह्मावर्त : । पुं० देशवि० । तपोवटे ॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् । तंदेवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्त्तंप्रचक्षते ॥ तीर्थविशेषोयं ॥

ब्रह्माश्रम : । पुं० ब्रह्मज्ञानसाधनीभूतेसंन्यासाश्रमे ॥

ब्रह्मासनम् । न० ध्यानयोगासने ॥ ध्यानंप्रत्ययैकतानताच० योगश्चित्तवृत्तिनिरोधश्चतयोरासनम् ॥ यद्वा ध्यानस्ययोगउपाय : ० ध्यानमेवयोगोवा । तस्यासनमित्यर्थ : ॥ ब्रह्मण : सम्बन्धिआसनम् ॥

ब्रह्मास्त्रम् । न० बृह्मस्वरूपास्त्रे । बाह्मे ॥

बृह्मास्त्रविद्या । स्त्री० वगलामुख्याम् । पीताम्बरायाम् ॥

बृह्मिष्ठ : । त्रि० बृह्मविदि ॥ अतिशयेनबृह्मवान् । मतुवन्तात्बृह्मशब्दादिष्ठन् । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् । नस्तद्धितइतिटिलोप : ॥

बृह्मिष्ठा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ बृह्मिष्ठावेदमातृत्वाद्गायत्रीचरणाग्रजा । वेदेषुचरतेयस्मात्तेनसाबृह्मचारिणी ।

ब्रह्मी । स्त्री० फञ्जिकायाम् ॥ शाकविशेषे । मत्स्याक्ष्याम् । सुरमायाम् ॥ पङ्गगडकमत्स्ये ॥

बृह्मीघृतम् । न० औषधविशेषे । सारस्वतघृतमितिख्याते ॥ यथा । समूलपत्रामुत्पाट्यबृह्मींप्रक्षाल्यवारिणा । उलूखलेक्षोदयित्वारसंवस्त्रेणगालयेत् ॥ रसेचतुर्गुणेतस्मिन् घृतप्रस्थंविपाचयेत् । हरिद्रामालतीकुष्ठंहृतीसहरीतकी ॥ एतेषां पलकैर्भागै : शेषास्तुकार्षिका : स्मृता : । पिप्पल्योयविडङ्गानिसैन्धवं शर्करावचा ॥ सर्वमेतत्समालोड्य शनैर्मृद्वग्निनापचेत् । एतत्प्राशितमात्रेणवाग्विशुद्धि : प्रजायते ॥ स्मरावप्रयोगेणकिन्नरै : सहगीयते ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अर्द्धरात्रप्रयोगेणस्वरोभवतिकौलिकः ॥ मासमेकंप्रयोगेणभवेच्छ्रुतिधरोनरः । पञ्चगुल्मान्प्रमेहांश्च कासंपञ्चविधंजयेत् ॥ वन्ध्यानांचैव नारीणांनराणामल्परेतसाम् । घृतं सारस्वतंनामबलवर्णवपुः प्रदमिति चिकित्सारत्नसङ्ग्रहः ॥

ब्रह्मीयम् । त्रि० ब्रह्मणोवेदस्यवदे । ब्रह्मवद्ये ॥ वदः सुपिक्यप् ॥ ब्रह्मोद्यास्यकथाः कुर्यात्पितृणामे तदीप्सितम् ॥

ब्रह्मोपनिषद् । स्त्री० वेदगुह्ये ॥

ब्रह्मोपनेता । पुं० पलाशवृक्षे ॥

ब्रह्मौदनम् । न० यज्ञेऋत्विग्भ्योदत्तेऽन्ने ॥

ब्राह्म : । पुं० ब्रह्मोपासके । ब्रह्माराधनतत्परे ॥ ब्रह्मास्त्रे ॥ बिवाहविशेषे । वरमाहूययथाशक्त्यलङ्कतायाः कन्यायादाने ॥ यथा । आच्छाद्यचार्चयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम् । आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्मः सउच्यते ॥ जननंचापिमरणंशरीराणांयथासकृत् । दानंतथैवकन्यायाब्राह्मोद्वाहः सकृत्सकृत् ॥ ब्रह्मणइदंवायम् । नतुब्रह्मदेवतात्वंविवाहस्यसम्भवति ॥ नारदे ॥ न० ॥ मानसेसरसि ॥ ब्रह्मतीर्थे ॥ अङ्गुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मंतीर्थं प्रचक्षते ॥ अनेनद्विजस्याचमनं य

था । अन्तर्जानुशुचौदेशेउपविष्ट उदङ्मुखः । प्राग्वाब्राह्मेणतीर्थेन द्विजोनित्यमुपस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठोत्तरतोरेखायापाणेर्दक्षिणस्यच । एतद्ब्राह्ममितिख्यातंतीर्थमाचमनायवै ब्रह्मपुराणे ॥ त्रि० ब्रह्मदेवताके ॥ ब्रह्मादेवताऽस्य । सास्यदेवतेत्यण् । ब्रह्मोजातावितिसाधुः ॥ तस्येदमित्यण्वा ॥ नस्तद्धितइतिटिलोप

ब्राह्मण : । पुं० प्रथमवर्णेसत्त्वप्रधानेद्विजातौ । अग्रजन्मनि । भूदेवे । वाडवे । विप्रे । वक्त्रजे । वर्णज्येष्ठे । षट्कर्मणि । द्विजोत्तमे । द्विजे ॥ ब्राह्मणोजङ्गमामूर्तिःश्रीविष्णोः परमात्मनः । अतएवहिविख्याता भूदेवास्ते महामते ॥ राज्ञोब्राह्मणः पितृवन्मान्यउक्तोमनुना । ब्राह्मणं दशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् । पिता पुत्रोविजानीयात्ब्राह्मणस्तुतयोः पितेति वचनात् ॥ जात्याकुलेनवृत्तेनस्वाध्यायेनश्रुतेनच । एभिर्युक्तोहियस्तिष्ठेन्नित्यंसद्विजउच्यते ॥ इ० वह्निपुराणम् ॥ अपिच । तपः श्रुतञ्चयोनिश्चैतद्ब्राह्मणकारकम् । तपः श्रुताभ्यांयोहीनोजातिब्राह्मणएवसः ॥ अविदुषोब्राह्मणस्यापूज्यत्वंयथा । अविद्वान्ब्राह्मणःकोपिनैवपूज्यः कदाचन । आहारादधिकंनैवदेयंमूर्खायकर्हिचित् इतिभाग

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वतम् ॥ ब्राह्मणस्यतुदेहोयंनकामार्थायजायते । इहक्लेशायतपसेप्रेत्यत्वनुपमंसुखमितिभारते मोक्षधर्मेपावकाध्ययनाध्यायः । १४५ ॥ अथवर्जनीयानिकर्माण्याहनारदः । । ज्याकर्षणंशचुनिवर्हणञ्चक्षुषिर्वणिज्यापशुपालनञ्च । शुश्रूषणञ्चापितथार्थहेतोरकार्यमेतत्परमंब्राह्मणस्य ॥ राजप्रैष्यंकृषिधनंजीवनञ्चवणिज्यया । कौटिल्यंकौलटीयंचकुषीदंचविवर्जयेत् ॥ शूद्रोराजन्सभवतिधर्मापेतोदुराचरः । वृषलीरमतेयस्तुपिशुनोनर्तनस्तथा ॥ ग्रामप्रेष्योविकर्माचयोद्विजश्चरिताच्च्युतः । वेदानधिजपन्शूद्रैः समःसपरिकीर्तितः ॥ कृत्येषुवर्जनीयोसौवैदिकैतान्त्रिकैपिच । निर्मर्यादेचाशुचौक्रूरवृत्तेहिंसात्मकेत्यक्तधर्मेभ्यवृत्तेः । हव्यञ्चकव्यंचनदेयमेवदानंचदत्तंविफलंभवेदिति ॥ ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्यासुब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणः । यथा । ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणः स्यान्नसंशयः । क्षत्रियायास्तुयः पुत्रोब्राह्मणः सोप्यसंशयः ॥ क्षत्रियायांयथैवस्याद्वैश्यायामपिचैवहीतिमहाभारते दानधर्मः ॥ ब्रह्मणोऽपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् । अन्निति० टिलोपोन यद्वा । ब्रह्म० वेदः । तदधीतेवेदवा तदधीते तद्वेदेत्यण ॥ अपरोक्षीकृतपरमार्थतत्वे०ब्रह्मविदि ॥ यन्नसन्तंनचासन्तंनश्रुतंनबहुश्रुतम् । नमुक्तंनदुर्वृत्तंवेदकश्चित्सब्राह्मणः ॥ गूढधर्माश्रितोविद्वान्अज्ञातचरितंचरेत् । अन्धवज्जडवच्चापिमूकवच्चमहींचरेत् ॥ नक्रुध्येन्नप्रहृष्येच मानितोमानितश्चयः । सर्वभूतेष्वभयदस्तंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ अनाशिषमनारम्भं निर्नमस्कारमस्तुतिम् । अक्षीणक्षीणकर्माणं तंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ अक्षीणं पूर्णम् ॥ अनुत्तरीयवसनमनुपस्तीर्यशायिनम् । वाङ्मधानीयंशान्तं तंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ येनकेनचिदाच्छन्नोयेनकेनचिदाशितः यत्रक्वचनशायीचतंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ कन्थाकौपीनवासास्तुरण्डधृग्ध्यान्यतत्परः । एकाकीरमतेनित्यतंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ योहेरिवगणाङ्गौतः सन्मानान्नरकादिव । कृष्णपादिवयःस्त्रीभ्यस्तंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ येनपूर्णमिवाकाशंभवत्येकेनसर्वदा । शून्यंयस्यजनाकीर्णंतंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ संन्यासिनि ॥ अमौनञ्चमौनञ्चनिर्विद्यायब्राह्मणश्रुतियुक्तिः । ब्राह्मणोवृद्धवाक्यार्थः साक्षादित्यादिलक्षणः । ब्राह्मण्यंगौणमन्यस्य-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ब्रह्मबोधार्हजन्मनः । विप्रजन्मनो ब्रह्मधीयोग्यत्वात्तत्रब्राह्मणशब्दो-गौणः । विदुषिमुख्यइत्यर्थः । ब्रह्मणोवेदस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

ब्राह्मणम् । न० ब्रह्मसङ्घाते । विप्रसमूहे ॥ मन्त्रेतरवेदभागे ॥ सचविधिवचनत्वे नार्थवादवचनत्वे नऋनुवादवचनत्वे नचविधाम्मृतः ॥

ब्राह्मणक्षः । पुं० आयुधजीविब्राह्मणानांदेशे॥ ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञायांकन् ॥

ब्राह्मणकीयः । त्रि० ब्राह्मणकेजाते ॥ ब्राह्मणकोनामजनपदः० यत्र ब्राह्मणाआयुधजीविनः०तत्रजातः । क्षः ॥

ब्राह्मणचाण्डालः । पुं० ब्राह्मण्यांशूद्राज्जाते ॥

ब्राह्मणधनम् न० ब्राह्मणःनांसमतादिरूपेवित्ते ॥ नैतादृशंब्राह्मणस्यास्तिवित्तंयथैकतासमतासत्यताच । शीलंस्थितिर्दण्डनिधानमार्जवंततस्ततश्चोपरमःक्रियाभ्यः । ब्रह्मस्वे ॥

ब्राह्मणप्रियः । पुं० नारायणे० भगवति०वासुदेवे ॥ ब्राह्मणानांप्रियः । ब्राह्मणाः प्रियाश्चस्यवा । घृन्तंशपन्तंपरुषंवदन्तंयोब्राह्मणंनप्रणमेद्यथाहम् । सपापक्षद्ब्रह्मदवाग्निदग्धो वध्यश्चदण्डश्चनचास्मदीयः ॥ इति भगवद्वचनम् ॥ अपिच । यंदेवंदेव

कीदेवीबसुदेवादजीजनत् । भौमस्य ब्रह्मणोगुप्त्यै दीप्तमग्निरिवारणिरितिभारतम् ॥

ब्राह्मणब्रुवः । पुं० जातिब्राह्मणे । जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे । योब्राह्मणः क्रियारहितआत्मानंब्राह्मणंब्रवीतिसइत्यर्थः ॥ यथा । विप्रः संस्कारयुक्तोननित्यसन्ध्यादिकर्मयः । नैमित्तिकन्तुनोकुर्याद्ब्राह्मणब्रुवउच्यते ॥ युक्तःस्यात्सर्वसंस्कारैर्द्विजस्तुनियमव्रतैः । कर्मकिञ्चिन्नकुरुतेवेदोक्तंब्राह्मणब्रुवः ॥ गर्भाधानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेनच । नकर्मकुरुतेचाधीतेसज्ञेयो ब्राह्मणब्रुवः ॥ अध्यापयतियः शिष्यान् नाधीतेवेदमुत्तमम् । गर्भाधानादिसंस्कारैर्युतः स्याद्ब्राह्मणब्रुवः ॥ इति ॥ तस्मैदानेफलविशेषोयथा । सममब्राह्मणेदानंद्विगुणंब्राह्मणब्रुवे । अधीतेशतसाहस्रमनन्तंवेदपारगे ॥ इ० मनुः ॥

ब्राह्मणयष्टिका । स्त्री० फञ्जिकायाम् । पञ्चायाम् । भार्य्याम् । वाह्मनेटी० इ० भा० भारङ्गी० इ० च० ॥

ब्राह्मणयष्टी । स्त्री० अङ्गारवल्ल्याम् । वालेयशाके । भार्य्याम् ॥

ब्राह्मणहितः । त्रि० ब्राह्मणस्यहितकारिणि । ब्रह्मण्ये ॥ यद्ब्राह्मणस्यकुशलं तदेवमततंवदेत् ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तूष्णीमासीतनिन्दायांकुर्वन्भैषज्यमात्मन : ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ ब्राह्मणे विहितानिशास्त्राणि०उपचाराद्ब्राह्मणानि । तानिशंसति । ब्राह्मणाच्छंसिनउपसङ्ख्यानमित्यलुक् । द्वितीयार्थे पञ्चम्युपसङ्ख्यानादेव ॥ अयंशब्दस्छांदस : । ब्राह्मणाच्छंसिन: छन्दसीत्युपसंख्यानात् ॥

ब्राह्मणाच्छंसीयम् । न० ब्राह्मणाच्छंसिनऋत्विग्विशेषस्यकर्म्मभावयो: ॥ होत्राभ्यश्छ : ॥

ब्राह्मणायन : । पुं० शुद्धसन्तानजेविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यापत्यम् । नडादिभ्य : फक् ॥

ब्राह्मणिका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्राह्मणी । स्त्री० विप्रभार्यायाम् । ब्राह्मणपत्न्याम् ॥ ब्रह्मणइयम् । तस्येदमित्यण् । शार्ङ्गरवादित्त्वान्ङीन् ॥ फञ्जिकायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ तरव्याम् ॥ पिपीलिकाभेदे । स्थूलशीर्षिकायाम् ॥ रक्तपुक्किकाख्यजन्तौ । ब्राह्मनी० इ० भा० ॥

ब्राह्मण्यम् । न० ब्राह्मणत्वे ॥ ब्राह्मणस्यकर्म्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यःकर्म्मणिचेतिष्यञ् ॥ ब्राह्मण्यं बहुभिरवाप्यतेतपोभिस्तब्ध्वानरतिपरेणहेलितव्यम् । स्वाध्यायेतप-

सिदमेचनित्ययुक्त : चे मार्थीकुशलपर : सदायतस्वेतिभारतेशान्तौ मोक्षधर्मे पावकाध्ययनम् ॥ पाण्डित्यबाल्यमौनानिश्रवणादीनितैरयम् । भवतिब्राह्मणस्तच्चब्राह्मण्यं ब्रह्मरूपता ॥ विप्रहन्दे ॥ ब्राह्मणानांसमूह : । ब्राह्मणवबाडवाद्यन् ॥ त्रि० ब्राह्मणहिते ॥ ब्राह्मणेषुहित: । यत् ॥ ब्राह्मणेभ्योहितोवा ॥

ब्राह्मस्थ : । पुं० तृणप्रभेदे । मुञ्जे । दृढतृणे ॥

ब्राह्ममुहूर्त्त : । पुं० अरुणोदयकालस्यप्रथमदण्डद्वये ॥ ब्राह्ममुहूर्त्तमाहपितामह : । रात्रेश्चपश्चिमेयामेमुहूर्त्तौब्राह्मउच्यते । पश्चिमेयामेशेषार्द्धप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरेब्राह्मोमुहूर्त्त इतिमदनपारिजातात् । तत्रापिसूर्योदयात्प्रागर्द्ध प्रहरेद्वौमुहूर्त्तौ० तत्राद्योब्राह्म : ० द्वितीयोरौद्र : ॥ ब्राह्मश्चासौमुहूर्त्तश्च ॥ ब्रह्मणोमुहूर्त्ते ॥ सतु ० एकमनुस्थितिकाल : । दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंब्रह्मणोदिनम् मन्वन्तरंतथैवैकंतस्यभागश्चतुर्दशतिलिङ्गपुराणम् ॥

ब्राह्मावधूत : । पुं० अवधूतविशेषे ॥ ब्रह्मज्ञोपासकायेब्राह्मणत्वचियादय : । गृहाश्रमेवसन्तोपिज्ञेयास्ते यतय : प्रिये ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ब्राह्माहोरात्र : पुं० ब्रह्मणोदिनयामिन्यो : । द्वयोर्दैवयुगसहस्रयो : ॥ दैवै : षष्ट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रश्च तैर्दिव्यं वर्षम् । तैर्द्वादशभि : सहस्रैर्मानुषं चतुर्युगम् । तच्चदेवानामेकंयुगम् । तत्सहस्रं ब्रह्मणो दिनं भूतानांस्थितिकाल : । तावत्यी बरात्रि : प्रलयकाल : ॥ ब्राह्मश्चासावहोरात्रश्च ॥

ब्राह्मी । स्त्री० भारत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ अष्टमातृकान्तर्गतमातृकाविशेषे । ब्रह्मण : शक्तौ ॥ शाकप्रभेदे । हिलमोचिकायाम् । हिलिंचा० इ० गौ० दे० भा० ॥ फञ्जिकायाम् ॥ रोहिणीनक्षत्रे ॥ वाराहीकन्दे ॥ महाज्योतिष्मत्याम् । वडीमालकङ्गुनी० इ० भा० ॥ मल्यप्रभेदे । पङ्कगडके *०* खनाम्नाप्रसिद्धायांमहौषध्याम् । सोमवल्लर्याम् । सौम्यलतायाम् । मण्डूकमातरि । मेध्यायाम् । ब्राह्मीहिमासरातिक्ता लघुर्मेध्याच शीतला । कषायामधुरास्वादुपाकायुष्यारसायनी ॥ स्वर्यास्मृतिप्रदाकुष्ठपाण्डुमेहास्रकासजित् । विषशोथज्वरहरीतद्वन्मण्डूकपर्णिनी ॥ मत्स्याख्याम् । मछेछी० कुकुमछरिया० इ० प्र० पुष्पशाके ॥ वृहन्मण्डूकयम् । तस्येदमित्यण् । ब्राह्मीजातावितिटिलोपेटिड्ढेतिङीप् ॥ ब्राह्मीकन्द : । पुं० वाराहीकन्दे ॥ ब्राह्मीघृतम् । न० मेधाकरौषधविशेषे । ॥ पश्यमेधाम् ॥

व्रीहि : । पुं० यवादिसामान्यधान्ये ॥ आशुधान्ये ॥ अस्यसामान्यनाम गणनागुणाश्चयथा । धान्यं भोग्यञ्च भोगार्हमन्नाद्यं जीवसाधनम् । तच्च तावत्त्रिधाज्ञेयंशूकशिम्बीतृणाह्वयम् । व्रीह्यादिकंतद्दिशूकसमन्वितं स्यात्तच्छूकधान्यमथमुद्गमकुष्ठकादि । शिम्बीनिगूढमितितत्प्रवदन्तिशिम्बीधान्यं तृणोद्भवमथोतृणधान्यमन्यत् ॥ तच्चदोषशमनं लघुशूकधान्यं तेजोबलातिशयवीर्यविवृद्धिदायि । शिम्बीभवं गुरुहिमञ्चविबन्धदायिबातालकन्तुशिशिरंतृणधान्यमाहु : ॥ देशेदेशेशूकधान्येषुसङ्ख्याज्ञातुंशक्यानोनरैर्दैवतैर्वा । तस्मादेषांयेषुभोगोप्रभोगास्तान्यस्माभिर्व्याक्रियन्ते कियन्ति ॥ शालय : कलमाश्चव्रीहिश्रेष्ठानृपप्रियाः । धान्योत्तमाश्चविज्ञेयाः कैदारा : सुकुमारकाः ॥ राजान्नषष्टिकसितेतेरक्तमुण्डस्थूलाणुगन्धतिरियादिकशालिसंज्ञा : । व्रीहिस्त्वेतिदशधाभुविशायना : स्युस्तेषांक्रमेणगुणनामगणंब्रवीमि ॥ व्रीहिर्गौरोमधुरशिशिर : पित्तहारीकषायः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्निग्धोवृष्य : कृमिकफहरस्तापर क्तापहश्च । पुष्टिं दत्ते श्रमशमनकृद् वीर्यवृद्धिं विधत्ते रुच्योत्यन्तं जनयति मुदं वातकृन्मेचकोन्य : ॥ इतिरा जनिर्घण्टः ॥ अपिच । वार्षिका : कण्डिताः शुक्लाव्रीहयश्चिरपाकिनः । कृष्णव्रीहि : पाटलश्चकुक्कुटाण्डक इत्यपि ॥ शालामुखोजतुमुखइत्या द्याव्रीहयः स्मृता : । कृष्णव्रीहि : सविज्ञेयोय : कृष्णतुषतण्डुलः ॥ पाटल : पाटलापुष्पवर्णकोव्रीहिरु च्यते । शालमुख : कृष्णशूक : कृ ष्णतण्डुलउच्यते ॥ लाक्षावर्णंमुखय स्यज्ञेयोजतुमुखस्तुस : । व्रीहय : कथिता : पाकेमधुराबीर्यतोहिमाः ॥ अल्पाभिष्यन्दिनोवद्धवर्चस्का : षष्टिकै : समा : । कृष्णव्रीहिर्वर- स्तेषांतस्मादल्पगुणा : परे ॥ इति भावप्रकाश : ॥ बर्हतिउपचयंग च्छति । बृहवृद्धौ । इगुपधात्किदि तीन् । पृषोदरादिः ॥ व्रीयते व्रीङ्गत्या म् । बाहुलकात्०हिक्वा ॥ यद्वा । व्रीणाति । व्रीवरणे । व्रीहिशाल्योर्ढ गितिज्ञापकात्०हिक् ॥ व्रीहे : फ लम् ०व्रीहि : । विल्वादिभ्योण् । फलपाकशुषामितिलुपि० युक्तवद्भा व : ॥

व्रीहिकः । त्रि० धान्यविशिष्टे । व्री हिणि ॥ व्रीह्यादित्वात्ठन् ॥

व्रीहिकांचन : । पुं० मसूरे ॥

व्रीही । त्रि० व्रीहिमति०क्षेत्रादौ । व्रीहिके । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

व्रीहिपर्णी । स्त्री० शालिपर्ण्याम् ॥

व्रीहिभेद : । पुं० अणौ । चीणा० इ० भा० प्र० धान्ये ॥

व्रीहिमय : । पुं० पुरोडाशे ॥ व्रीहे- र्विकार : । व्रीहेपुरोडाश इतिम यट् ॥

व्रीहिराजिक : । पुं० कङ्गुधान्ये ॥ चीनकधान्यम् ॥

व्रीहिश्रेष्ठः । पुं० शालिधान्ये ॥

व्रीह्यगारम् । न० धान्यगृहे । कुसूले ॥

ब्रुवन् । त्रि० कथयति ॥

ब्रुवाण : । त्रि० आचक्षाणे । वक्तरि ॥

ब्रूहि । अ० प्रैषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥ अवसरे ॥

व्रैह : । त्रि० व्रीहिनिर्मिते ॥

व्रैहेयम् । त्रि० आशुधान्योपयुक्त भूस्थले । धान्यसामान्यस्यकलमा देश्चोत्पत्तियोग्ये क्षेत्रे ॥ व्रीहीणां भवनं क्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् ॥

—†— —*— —†—

भ : । पुं० भवर्णे । भकारे ॥ भृगु नन्दने । शुक्राचार्ये ॥ भ्रमरे ॥ आदिगुरौत्रिकले० ऽ ।० ॥ भ्रांतौ ॥ न० उडुनि । नक्षत्रे ॥ राशौ । क्षेत्रे । गृहे ॥ भाति । भादीप्तौ । अन्येष्वपीतिड : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भकूटम् । न० वैवाहिकविचारोपयोगिनिपोटकविशेषे ॥ यथा । एक राशौच दम्पत्यो : शुभंस्यात्समसप्तके । चतुर्थ दशके चैवतृतीयैकादशेतथेति ॥

भक्त : । त्रि० भक्तियुक्ते । तत्परे । पूज्यविषयकानुरागोभक्ति : ० तद्वति । भगवदनुरक्तिविशिष्टे । शरणागतत्वे सत्यत्यन्तप्रीतिमति ॥ भज्यते स्म । भजसेवायाम् । कर्मणिक्त : ॥ भक्तत्यागेदोषउक्त: श्रीदेवीभागवते ॥ व्रह्महत्यासुरापानंगोवध: स्त्रीवधस्तथा । तुल्यमेभिर्महत्पापंभक्तत्यागादुदाहृतम् । भजन्तंभक्तमत्याज्यंत्यजत : स्यात्कथंसुखमिति ॥ न० अन्ने । अन्धसि । ओदने । भात ० इ० भा० ॥ तस्यविधिर्गुणाश्च । यथा । जलेचतुर्दशगुणे तण्डुलानांचतुष्पलम् । विपचेत्स्रावयेन्मंडंतद्भक्तंमधुरंलघु ॥ चक्रदत्तस्तु । अन्नंपंचगुणे तोये यवागूंषड्गुणे पचेत् । अत्रान्नं भक्तम् ॥ अपि च । सुधौतांस्तंडुलान्स्फीतांस्तोये पंचगुणे पचेत् । तद्भक्तंप्रसृतंचोष्णंविशदंगुणवन्मतम् ॥ भक्तंवह्निकरंपथ्यंतर्प्पणंरोचनंलघु । अधौतमस्रुतंशीतं गुर्वरुच्यंकफप्रदम् ॥ अपिच । वारिणा भूरिणाशालितण्डुलान्क्षालितान् बहु । तक्रेणासिच्यतत्तप्ते स्थाल्यम्भसिविनि: क्षिपेत् ॥ तत: पयोघृतंक्षिप्त्वाप्रस्विन्नान्स्रावयेदिमान् । राजार्हं तद्भवेद्भक्तंगन्धवर्णरसान्वितम् ॥ यस्यधान्यस्ययद्भक्तंतस्यतद्गुणमाहरेत् । भक्तंलघुपुराणस्यशालेस्तच्चिपिटोगुरु : ॥

भक्तकर : । पुं० कृत्रिमधूपे ॥

भक्तकार : । पुं० पाचके । औदनिके ॥ भक्तंकरोति । डुकृञ्० कर्मण्यण् ॥

भक्ततूर्यम् । न० नृपाभीरे । भूभुजांभोजनकालावेदके वाद्यविशेषे ॥

भक्तदास : । पुं० पंचदशदासान्तर्गतदासविशेषे । सुभिक्षेपिभक्तेनाङ्गीकृतदास्ये ॥

भक्तमण्ड : । पुं० अन्नाग्ररसे । मासरे । मांड० इ० भा० ॥

भक्तवत्सल : । पुं० श्रीहरौ । भक्ता : वत्सलायस्य ॥ त्रि० भक्तस्नेहवति ॥

भक्ति : । स्त्री० विभागे ॥ गौणवृत्तौ ॥ भङ्ग्याम् ॥ श्रद्धायाम् । भजने ॥ अनुरक्तौ ॥ अनुरागविशेषे ॥ पूज्येष्वनुरागोभक्तिरित्युपदेश : ॥ परमेश्वरविषयेपरमप्रेमणि । न चेष्टदेवात् परमस्तिकिंचिदिति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

बुद्धिपूर्विकायां प्रीतौ ॥ उपास नायाम् । उपास्याकारचित्तवृत्त्या वृत्तिरूपायांपरिपक्वनिदिध्यासना ख्यायांश्रवणमननाभ्यासफलभूताया मनुरक्तौ ॥ तात्पर्ये ॥ जन्मान्तर सहस्रेषु तपोज्ञानसमाधिभि : । नराणांक्षीणपापानांकृष्णे भक्तिःप्रजा यते ॥ उक्तालिङ्गानिगीतभी यतन्त्रे । देवतायांचमन्त्रे च तथा मन्त्रप्रदेगुरौ । भक्तिरष्टविधायस्य तस्यकृष्ण : प्रसीदति ॥ तद्भक्त जनवात्सल्यं पूजायांचानुमोदनम् । सुमनाश्चर्चयेन्नित्यं तदर्थेदम्भ वर्जनम् ॥ तत्कथाश्रवणे रागस्तदर्थे चाङ्गविक्रिया । तदनुस्मरणंनित्यं ०यस्तन्नाम्नोपजीवति । भक्तिरष्ट विधाह्येषा यस्मिन्म्लेच्छेपिवर्त्तते । समुनि : सत्यवादीचकीर्त्तिमान्सभवेन्नर : ॥ श्रीभागवते प्रह्लादोक्तिर्यथा । श्रवणं कीर्त्तनं विष्णोःस्मरणम्पादसेवनम् । अर्चनंवन्दनंदास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥ इतिपुंसार्पिताविष्णौभक्ति श्चेन्नवलक्षणा । क्रियतेभगवत्यद्धा तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥ इति ॥ उदाहरणम् यथा । विष्णोस्तुश्रवणे परीक्षितिरभूद्वैयासकि : कीर्त नेप्रह्लाद : स्मरणे तदङ्घ्रिभजने लक्ष्मी : पृथुःपूजने । सुग्रीवस्त्व

भिवन्दनेऽथहनुमान् दास्येऽथ सख्येऽर्जुन : सर्वस्वात्मनिवेदने बलिरभूत्कैवल्यमेषाम् पदमिति ॥ हिमालयउवाच । स्त्रीयांभक्तिं वदस्वाम्बयेनज्ञानंसुखेनहि । जा यतेमनुजस्यास्यमध्यमस्यविरागिण : ॥ मध्यमस्य मध्यमाधिमारि ण : विरागिणोभक्ति रहितस्यापि दुर्लभज्ञानंयेनभक्तिहेतुनाजायेत तांभक्तिं वदेत्यर्थ : ॥ श्रीदेव्यु वाच । मार्गास्त्वयोमेविख्यातामो क्षप्राप्तौनगाधिप । कर्मयोगोज्ञान योगो भक्तियोगश्चसत्तम ॥ मोक्ष प्राप्तौत्रयोमार्गा : तेचकर्मोपासना ज्ञानभेदेनत्रिविधा : । तत्रज्ञान मार्ग : साक्षान्मोक्षसाधनम् इत रौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेक : । तान्मा र्गान्दर्शयतिकर्मयोगइतिभक्तियोग उपासनायोगइत्यर्थ : ॥ त्रयाणाम प्ययंयोग्य : कर्त्तुयोग्योस्तिसर्वथा । सुलभत्वात्मानसत्वात्कायचित्ता द्यपीडनात् ॥ गुणभेदान्मनुष्याणां साभक्तिस्त्रिविधामता । परपीडांस मुद्दिश्यदम्भंकृत्वा पुरस्सरम् ॥ मात्सर्यं क्रोधयुक्तोयस्तस्यभक्तिस्तु तामसी । परपीडादिरहित : स्वक ल्याणार्थमेवच ॥ नित्यंसकामहृद योयशोर्थीभोगलोलुप : । तत्तत् फलसमावाप्त्यै मामुपास्ते तिभक्ति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

त : ॥ भेदबुद्ध्यादिमांस्तस्मादन्यं
जानातिपामर : । तस्यभक्ति : स
माख्यातानगाधिपतुराजसी ॥ पर
मेशार्पणं कर्मपापसङ्घालनाय
च । वेदोक्तत्वाद्वश्यंतत्कर्त्तव्यं
तुमयानिशम् ॥ इतिनिश्चितबु
द्धिस्तुभेदबुद्धिमुपाश्रित : ।
करोतिप्रीतयेकर्मभक्ति : सानग
सात्विकी ॥ परभक्ते : प्रापिकेयं
भेदबुद्ध्यवलम्बनात् । पूर्वप्रोक्ते
ह्युभेभक्ती नपरप्रापिकेमते ॥
अधुनापरभक्तिन्तु प्रोच्यमानांनि
बोधमे । मद्गुणश्रवणंनित्यंमम
नामानुकीर्त्तनम् ॥ कल्याणगुण
रत्नानामाकरायां मयिस्थिरम् ।
चेतसोवर्त्तनञ्चैवतैलधारासमं
सदा ॥ हेतुस्तुतत्रकोवापि नकदा
चिद्भवेदपि । सामीप्यमार्ष्टिसा
युज्यसालोक्यानांनचेषणा ॥ मत्
सेवातोधिकंकिञ्चिन्नैवजानाति
कर्हिचित् । सेव्यसेवकताभावा
त् तत्रमोक्षंनवाञ्छति ॥ परा
नुरक्त्यामामेवचिन्तयेद्योह्यतन्द्रि
त : । स्वाभेदेनैवमांनित्यंजाना
तिनविभेदत : ॥ मद्रूपत्वेनजी
वानां चिन्तनं कुरुतेतुय : । यथा
स्वस्यात्मनिप्रीतिस्तथैवच परात्म
नि ॥ चैतन्यस्यसमानत्वान्नभेदं
कुरुतेतुय : । सर्वत्रवर्त्तमानांमां

सर्वरूपाञ्चसर्वदा ॥ नमतेयजते
चैवाप्याचाण्डालान्तमीश्वरम् ।
नकुत्रापिद्वेष्टिकिंकुरुतेभेदवर्ज
नात् ॥ मत्स्थानदर्शनेश्रद्धामद्
भक्तदर्शनेतथा । मच्छास्त्रश्रवणे
श्रद्धामन्मंत्रादिषुप्रभो ॥ मयिप्रे
माकुलमतीरोमाञ्चिततनु : स
दा । प्रेमाश्रुजलपूर्णाक्ष : कण्ठ
गद्गदनिस्वन : ॥ अनन्येनैवभावे
नपूजयेद्योनगाधिप । मामीश्वरीं
जगद्योनिंसर्वकारणकारणाम् ॥
दानानिमन्मदिव्यानिनित्यनैमित्ति
कान्यपि । नित्यंय : कुरुतेभक्
त्याविक्तशाठ्यविवर्जित : ॥ मदुत्स
वदृष्ट्वाचमदुत्सवकृतिस्तथा ।
जायतेयस्य नियतंस्वभावादेवभू
धर ॥ उच्चैर्गायंश्चनामानिममैव
खलुनृत्यति । अहङ्कारादिरहितो
देहतादात्म्यवर्जित : ॥ प्रारब्धं
नयथायच्चक्रियतेतत्तथाभवेत् ।
नमेचिन्तास्तितत्रापिदेहसंरक्षणा
दिषु ॥ इतिभक्तिस्तुयाप्रोक्तापर
भक्तिस्तुसास्मृता । यस्यांदिव्यति
रिक्तन्तुनकिञ्चिदपिभाव्यते ॥
इत्थंजातापराभक्तिर्यस्यभूधरतत्त्व
त : । तदैवतस्यचिन्मात्रे मद्रूपे
विलयोभवेत् ॥ भक्तिस्तुयापरा
काष्ठासैवज्ञानंप्रकीर्त्तितम् ।
वैराग्यस्यचसीमासाज्ञानेतदुभयं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

यत : ॥ भक्तौकृतायांध्रुवस्यापि प्रार
ब्धवशतोनग । नजायतेममज्ञानंम
णिद्वीपंसगच्छति ॥ तत्रगत्वाखिला
न् भोगाननिच्छन्नपिचर्च्छति ॥
तदन्तेममचिद्रूपज्ञानंसम्यग्भवे
न्नग । तेनमुक्त : सदैवास्याज्ञाना
न् मुक्तिर्नचान्यथा ॥ इहैवयस्य
ज्ञानंस्याद्दृगतप्रत्यगात्मन : ॥
ममभंवित्परतनोस्तस्यप्राणाव्रजन्ति
न । ब्रह्मैवसंस्तदाप्नोतिब्रह्मैव
ब्रह्मवेदय : ॥ कण्ठचामीकरस
ममज्ञानात्तुतिरोहितम् । ज्ञाना
द्ज्ञाननाशेनलब्धमेवहिलभ्यते ॥
विदिताविदितादन्यन्नगोत्तमवपु
र्मम । यथादर्शेतथात्मनियथाजले
तथापिलोके ॥ छायातपौयथा
स्वच्छौविविक्तौतद्वदेवहि । मम
लोकेभवेज्ज्ञानंद्वैतभानविवर्ज्जि
तम् ॥ यस्तुवैराग्यवानेवज्ञानहीनो
ऽस्तियेतचेत् । ब्रह्मलोकेव
सेन्नित्यंयावत्कल्पंतत : परम्
॥ शुचीनांश्रीमतांगेहेभवेत्तस्य
जनि : पुन : । करोतिसाधनं
पश्चात्ततोज्ञानंहिजायते ॥ अ
नेकजन्मभीराजन्ज्ञानंस्याद्वैक
जन्मना । तत : सर्वप्रयत्नेनज्ञाना
र्थंयत्नमाश्रयेत् ॥ नोचेन्महा-
विनाश : स्याज्जन्मैतद्दुर्लभं-
पुन : । तत्रापिप्रथमेवर्णेवेदप्रा

प्तिश्चदुर्ल्लभा ॥ शमादिषट्कसम्प
त्तिर्योगसिद्धिस्तथैवच । तयोत्तम
गुरुप्राप्ति: सर्वमेवाचदुर्ल्लभम् ॥
तथेन्द्रियाणांपटुतासंस्कृतत्वंत
नोलथा । अनेकजन्मपुण्यैस्तु
मोचेच्छाजायते तत : । साधने
सकलेप्येवंजायमानेपियोनर : ।
ज्ञानार्थंनैवयततेतस्यजन्मनिरर्थक
म् ॥ तस्माद्राजन्यथाशक्त्याज्ञा
नार्थंयत्नमाश्रयेत् । पदेपदेऽश्व
मेधस्यफलमाप्नोतिनिश्चितम् ॥
घृतमिवपयसिनिगूढं भूतेभूतेचवस
तिर्विज्ञानम् । सततंमन्थयितव्यंमन
सामन्थानभूतेन ॥ ज्ञानंलब्ध्वा
कृतार्थ : स्यादितिवेदान्तडिण्डिम:
। सर्वंक्षंसमासेनकिंभूय : श्रोतुमि
च्छसि ॥ ४५ ॥ इतिश्री देवीभाग
वतेमहापुराणे सप्तमस्कन्दे देवी-
गीतायांसप्तचिंशोऽध्याय : ॥ ३७ ॥
भक्तिश्चवैराग्यस्यपत्नी । यया । वैरा
ग्यस्यचद्वेभार्येश्रद्धाभक्तिश्चपूजिते ।
याभ्यांशश्वज्जगत्सर्वंयज्जीवन्मुक्ति
मन्मुने । इति ॥ भज्यतेसेव्यते । भज
सेवायाम् । कर्मणिक्तिन् । भजङ्
त्येषवैधातु: सेवायांपरिकीर्तित :
। तस्मात्सेवाबुधै : प्रोक्ताभक्तिसा
धनभूयसी ॥

भक्तिकर : । पुं० भक्तौ ॥ भक्तिंकरोति
दिवाबिभेतिट : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भक्तिमान् । त्रि० भक्तियुक्ते ॥
भक्तियोगः । पुं० प्रेमलक्षणे॥ यथोक्तंदेवीगीतासु । त्रयाणामप्ययंयोग्यः कर्त्तुंशक्योस्तिसर्व्वथा । सुलभत्वान्नाम्नोसत्त्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ अस्यार्थः । त्रयाणामपिमार्गाणांतन्मार्गगामिनांत्रयाणांपुरुषाणामप्ययंभक्तियोगः कर्त्तुंयोग्यः शक्यश्चभवति । कुतइतिचेत् । अस्य भक्तियोगस्यान्यापेक्षयासुलभत्वान्मानसत्वात् । द्रव्यव्ययशरीरायासमन्तरेणकेवलं मनोवृत्त्यैवसम्पाद्यत्वात् । यस्मिन्भक्तियोगे । कायचित्तद्रव्यव्ययादिपीडनाभावो भवति तस्मादित्यर्थः । तस्मात्सर्वैरप्ययं भक्तियोगोनियमेनाश्रयितव्य इत्यर्थः ॥
भक्तिलः । पुं० साधुहृये ॥
भक्षकः । त्रि० भक्षणतत्परे । अत्तरे । घस्मरे ॥ भक्षयति । भक्षअदने । ण्वुल् ॥
भक्षटकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥
भक्षणम् । न० द्रवेतरद्रव्यस्यगलाधःकरणे । नादे । खदने । खाददने । भखना० खाना० इतिभाषा ॥ भक्षेर्ल्युट् ॥ शर्करशाकंदध्यामांसंकरेणकथितंदधि । तर्जन्यादन्तधावश्यसद्योगीमांसभक्षणम् ॥
भक्षणीय । त्रि० भक्ष्यद्रव्ये । भक्षण

योग्ये॥ भक्ष्यतेयत् । भक्ष० । अनीयर् ॥
भक्षपत्रा । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥
भक्षितः । त्रि० कृतभक्षणवस्तुनि । चर्विते । प्रत्यवसिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते । भुक्ते । खायलिया० इ० भा० ॥ भक्ष्यतेस्म । भक्ष० । क्तः ॥
भक्ष्यः । त्रि० अदनीयद्रव्ये । अपूपादौ ॥ दन्तैरवखण्डावखण्डायत् भक्ष्यते० तद्भक्ष्यम् । खरविशदमभ्यवहार्यंभक्ष्यमितिव्याख्यातारः । खरंकठिनम्० विशदंविविक्तावयवंखाद्यं० भक्ष्यमित्यर्थः ॥ यत्प्रत्ययान्तश्चभक्षयतेस्तत्रैवप्रयोगात् ॥ भक्ष्यञ्चनामक्षुत्प्रतिघातार्थमुपादीयते० शक्यञ्चानेनश्वमांसादिभिरपिक्षुत्प्रतिहन्तुम् । तच्चनियमःक्रियतेऽदभक्ष्यमिदमभक्ष्यमितिमहाभाष्यम् ॥ भक्ष्यञ्चनामेत्यस्यतद्भवतियदितिशेषइतिविवरणम् ॥
भक्ष्यकारः । त्रि० पिष्टकादिखाद्यद्रव्यविक्रयजीविनि । आपूपिके । कांदविके । कंदोइ० हलवाई० इ० भा० ॥ भक्ष्यंकरोति । कर्म्मण्यण् ॥
भक्ष्याभक्ष्यम् । न० खाद्याखाद्यद्रव्ये ॥ यथा । भक्ष्याभक्ष्याण्यनेकानिब्राह्मणस्तुविशेषतः । अत्रशिष्टायथाब्रूयुस्तथाकार्य्योविनिर्णयः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भक्ष्यालाबू : । स्त्री० राजालाब्वाम् ॥

भग : । पुं० भाग्ये ॥ ऐश्वर्यादिषु ॥ यथा । ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययश स : श्रिय : । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णांभगइतीङ्गना ॥ सूर्ये । रवौ ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । पुंसी तिघ : । खनोघचेतिघित्करणाद्वा घ : ॥

भगम् । न० स्त्रीचिह्ने । योनौ । वराङ्गे । उपस्थे । स्मरमन्दिरे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि ॥ तस्य लक्षणंयथा । विस्तीर्णंचगभीरंच द्विविधं भगलक्षणम् । तद्गुणा यथा । कूर्मपृष्ठंगजस्कंधं पद्मगधं सुकोमलम् । अकोमलंसुविस्तीर्णं पंचैतेचभगोत्तमा : ॥ तद्दोषा यथा । शीतलंनिम्नमत्युष्णं गोजि ह्वासदृशंपरम् । इत्युक्तं कामशा स्त्रज्ञैर्भगदोष चतुष्टयम् ॥ विस्ती र्णेमुषलंयोज्यंगभीरेवंशवीजकम् ॥ इति ॥ श्रियि ॥ वीर्ये ॥ इच्छा याम् ॥ ज्ञाने ॥ वैराग्ये ॥ की र्त्तौ ॥ माहात्म्ये ॥ ऐश्वर्ये ॥ यत्ने ॥ धर्मे ॥ मोक्षे ॥ रूपे ॥ स्त्रियि ॥ सौभाग्ये ॥ कान्तौ ॥ सूर्ये । तपने ॥ चन्द्रे ॥ पूर्वफल् गुनीनक्षत्रे ॥ पूर्वफल्गुन्योर्देव तायाम् ॥ पुंसांगुदमुष्कमध्यभा गे ॥

भगण : । पुं० नक्षत्रसमूहे ॥ यद्वा । भगंमायासमाख्यातायोनि: सर्वस्यसायत : । तद्वतीतितदीशा- नीनाम्नाभगवतीस्मृतेतिशिवपुराणा न्तर्गतोमासंहितोक्ते: सर्वकारण त्वाद्योनिस्थानापन्नायामायाशक्तिस्त स्यास्वामिनीत्वात्तद्वतीयासच्चिदा नन्दरूपिणीदेवीसाभगवतीपदेनो च्यते ॥

भगदत्त : । पुं० नरकासुरस्यज्येष्ठा त्मजे ॥ यथा । सकरीभगदत्तेनप्रेर्य माणोमुहुर्मुहु : । नकरोतिवचस्तस्य दरिद्रस्येवयोषित : ॥

भगदैवतम् । न० पूर्वफल्गुनीनक्ष त्रे ॥ वृहस्पतेर्जन्मभे ॥

भगन्दर : । पुं० अपानदेशेव्रणरोगवि शेषे ॥ तस्यरूपमाह । गुदस्यद्व्यङ्गु लेक्षेत्रेपार्श्वत: पिडकार्तिकृत् । भिन्नोभगन्दरोज्ञेय : सचपंचविधो भवेत् ॥ आर्त्तिकृत् पीड़ाकृत् । पं चविध: ०वातिकपैत्तिकश्लैष्मिक सान्निपातिकशल्यजभेदै : ॥ भगंदा रयति । भगेचदारेरितिकाशिको क्ते : खच् । मुम् ॥ तथाचभोज: । भगंपरिसमन्ताच्चगुदवस्तीतथै- वच । भगवद्दार येद्यस्मात्तस्मादेष भगंदर: ॥ इ० । भजन्त्यनेनेतिभगं मेहनम् । भजन्त्यस्मिन्निति भगं योनि : । अत्रभगशब्देनद्वयमप्य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भिहितम् । भगवत्० योनिवत् ॥ कटीकपालनिस्तोददाहकण्डूरुजादयः । भवन्तिपूर्वरूपाणिभविष्यति भगन्दरे ॥ कटीकपालमत्रकटीफलकम् ॥ अथास्यपिडकामेवतथायत्नादुपाचरेत् । शुद्धद्ध्यस्रस्रुतिसेकाद्यैर्यापाकंजगच्छति ॥ लङ्घनंस्वेदनंलेप बिस्रापनविरेचनैः । रक्तमोक्षादिभिः शीघ्रंगुदजांपिडकांजयेत् ॥ तथायत्नभिषक्कुर्याद्यापाकंनियच्छति । अपक्कंबाधपक्कंबाजलौकापातनंहितम् ॥ तदभावेतुशृङ्गाभ्यामिदंरक्तस्रमोक्षणम् ॥ गुग्गुलुत्रिफलायुक्तंपौत्वानग्न्येद्भगन्दरः ॥

भगभक्षकः । पुं० कुणडाशिनि । कुटना० इ० भा० ॥ तस्यान्न भक्षणे निषेधोयथा । योबान्धवैः परित्यक्तः साधुभिर्ब्राह्मणैरपि । कुणडाशीयश्चतस्यान्नंभुक्त्वाचान्द्रायणंचरेदिति ॥

भगवान् वि० अचिन्त्यैश्वर्यादिगुणे० ईश्वरशब्दवाच्ये ॥ भगंमाहात्म्यं षड्विधमैश्वर्यंचनित्यमप्रतिबन्धेनयत्रवर्त्तते०सभगवान् नित्ययोगेमतुप् ॥ उत्पत्तिंनिधनञ्चैवभूतानामागतिङ्गतिम् । वेत्तिविद्यामविद्याञ्चसवाच्योभगवानितिविष्णुपुराणम् ॥ पूजावति

। पूज्ये ॥ आत्मनि ॥ जिने ॥

भगवती । स्त्री० अचिन्त्यैश्वर्यांयामाद्यायाम् । गौर्याम् । दुर्गायाम् । परस्यांप्रकृतौ ॥ तस्याः स्वरूपंयथा । यथानित्योहिभगवान्नित्याभगवतीतया ॥ स्वमायायातिरोभूतातत्रैप्राकृतेलये ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंसर्वंमिथ्यैवकृत्रिमम् । दुर्गासत्यस्वरूपासाप्रकृतिर्भगवान्यथा सिद्ध्यैश्वर्यादिकंसर्वंयस्यामस्तियुगेयुगे । सिद्ध्यादिकैभगोक्तैर्यस्तेनभगवतीस्मृता ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ अपिच । सेव्यतेयासुरैः सर्वैस्ताञ्चैवभजतेयतः । धातुर्भजेतिसेवायांभगवत्येवसास्मृतेति ॥ चतुर्व्यूहात्मकंभगवत्याः स्वरूपंक्रमेणदर्शितंश्रीदेवीभागवते । तद्यथा । सर्वस्याद्यामहालक्ष्मीर्वरेण्याशक्तिरुत्तमा । सात्विकीयंमहीपालाजगत्पालनतत्परा ॥ सृजतेयारजोरूपासत्वरूपाचपालने । संहारेचतमोरूपाचिगुणासासदामता ॥ निर्गुणापरमाशक्तिः सर्वकामफलप्रदा । सर्वेषांकारणंसाहिब्रह्मादीनांनृपोत्तमाः ॥ सर्वस्याद्येति । एकापालयित्रीसात्विकीमहालक्ष्मीर्विष्णुशक्तिः सर्वप्रपञ्चस्याद्येयम् । द्वितीयातु० सृजतेयारजोरूपासा० सत्वरूपाचपालने० इतिपुनरु

क्तिरनुवादरूपा : संहारेतमोरूपा-यासेयंतृतीयाशक्ति : । एतासांना-मानिप्रथमस्कन्दएवोक्तानि। तस्या स्तुसात्विकीशक्तीराजसीतामसीत-था। महालक्ष्मीसरस्वतीमहाकाली तिता : स्त्रियइति । ननुरहस्ये तु० सत्वाख्येनातिशुद्धेनगुणेनेन्दुप्रभं-दृधार्तितिवचनेनमहालक्ष्मीरजोगु णासरस्वतीसत्वगुणेतिलभ्यतइति-चेन्न । कल्पभेदेनगुणभेदव्यवस्था-या : सुस्थत्वात् । एतासांचशक्ती-नांशक्तसस्वरूपाव्यतिरेकाद्ब्रह्माश्रयं विहायावस्थान सम्भवेन० तत्तद्गु-णविशिष्टंब्रह्मैवमहालक्ष्म्यादिना मकमितिबोध्यम् ॥ निर्गुणेति । अथयागुणत्रयकारणभूतासाम्यावस्थात्मिकासानिर्गुणा० तथाचपिप राशक्तित्वेन० ब्रह्माश्रयंविनाऽवस्था नासम्भवेन० साम्यावस्थमायोपाधि कंब्रह्मैव० पराशक्तिमायाभुवनेश्व-रीशब्दवाच्यंभवति । सर्वंचेदमुपो-द्घातेस्पष्टम् । तत्रनिर्गुणासर्वे-षांकारणमित्याह । सर्वेषांकारणं साहीति । सर्वकारणस्यानवस्था-भियाकस्मादप्युत्पत्त्यभावेननित्य-त्वमुक्तम् । तेनचकेयंशक्ति : कुतो जातेत्यप्युत्तरंदत्तंभवति ॥ रूपच तुष्टयमध्येप्याह । निर्गुणासर्वथा-ज्ञातुमशक्यायोगिभिर्नृपाः । सगु-

णासुखसेव्यासाचिन्तनीयासदाबुधै ॥ अयोगिभिरितिच्छेद : । अयो गिभिर्निर्विकल्पसमाधिरहितैर्निर्गु णाज्ञातुमशक्यायोगिबुद्धिगम्यैवसे च्यर्थ : । तथाचश्वेताश्वतरेतेध्या-नयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामिति । मध्यमाधि-का रिणामयोगिनान्तुसगुणामहा-लक्ष्म्यादिरूपाचिन्तनीयेत्यर्थ : । तद्द्वारामूलप्रकृतेरेवसर्वोपास्य-त्वमितिरहस्यम् । सर्वञ्चेदंशक्तित-त्वविमर्शिन्यांस्पष्टम् ॥ पूज्यायाम् ॥ उगित्वान्ङीप् ॥

भगवत्पदी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भगवत्पूज्यपाद : । पुं० श्रीशङ्कराचा-र्ये ॥

भगवद्द्रुम : । पुं० तगरवृक्षे ॥

भगवद्धर्म्म : । पुं० हरिपरितोषकेवाद-ग्न्यादिनियमस्वरूपेधर्मे ॥ त्रि० त द्विशिष्टे ॥

भगवद्भक्त : । त्रि० स्थितप्रज्ञे ॥ य० । दैवाधीनंजगत्सर्वम्जन्मकर्मशुभा शुभम् । तंयोगाश्चवियोगाश्चनचदै वात्परंबलम् ॥ क्षणायत्तञ्चतद्दैवं सदैवात्परतस्सत : । भजन्तिसततं संत : परमात्मानमीश्वरम् ॥ दै-वंवर्द्धयितुंशक्त : क्षयंकर्त्तुंस्वली लया । तदैवबद्धस्तद्भक्तश्चाविनाशी चनिर्गुण : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भगालम् । न० नृकरोटिकायाम् । नृमस्तके ॥ भनक्ति । भञ्जो आमर्दने । बाहुलकात् कालन् । नलोपः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

भगाली । पुं० चन्द्रमौलौ । सदाशिवे ॥ भगालमस्यास्ति । इनिः ॥

भगिनी । स्त्री० सहोदरायाम् ॥ स्वसरि ॥ भगंकल्याणम् । ० इच्छावास्त्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥

भगनीपतिः । पुं० आवुत्ते ॥ भामे । । भगिन्याः पतिः ॥

भगीरथः । पुं० सूर्यवंशीयनृपतिविशेषे । दिलीपात्मजे । योहि गङ्गांस्वर्गादानीयभागीरथीतिसंज्ञां चकार ॥

भगोलः । पुं० भपञ्जरे । नक्षत्रचक्रे ॥

भगो । अ०) हेभगवन्०

भगोः । अ०) इतिसम्बोधने ॥

भग्नः । त्रि० पराजिते ॥ स्फुटिते । फूटा०इ०भा० ॥ भङ्गे ॥ तोडा० इ०भा० ॥ यथा । चिरकालोषितं-जीर्णंकीटनिष्कुषितंधनुः । किञ्चित्रंयदिरामेणभग्नंक्षत्रियकान्तिके ॥ भञ्जेः क्तः ॥ न०रोगविशेषे । अस्थिविश्लेषलक्षणे ॥

भग्नपादर्क्षम् । न० पुष्कराख्यनक्षत्रषट्के ॥ यथा । पुनर्वसूत्तराषाढाः कृत्तिकोत्तरफल्गुनी । पूर्वभाद्राः विशाऽखेचषडेतेपुष्कराःस्मृताः ॥ भग्नपादर्क्षसंयोगात्० द्वितीयाद्वादशीयदि । सप्तमीचार्कमन्दारे-जायतेजारजोध्रुवम् ॥

भग्नपृष्ठः । पुं० सम्मुखे ॥ इ०चि० शेषः ॥

भग्नसन्धिः । पुं० शरीरस्थसन्धिस्थानभग्नरोगविशेषे ॥ तस्यौषधंयथा । अभयाचित्रफलाव्योषः सर्वैरेभिः समीकृतैः । तुल्योगुग्गुलुनायोज्योभग्नसन्धिप्रसारकः ॥

भग्नसन्धिकम् । न० घोले ॥

भग्नात्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥

भग्नाशः । त्रि० हताशे ॥

भग्नी । स्त्री० भगिन्याम् ॥

भङ्गारी । स्त्री० दंशे ॥

भङ्क्ता । त्रि० भङ्गकर्त्तरि ॥ भनक्तिः । भञ्जो० । तृच् ॥

भङ्गः । पुं० तरङ्गे । वीच्याम् । खल्वाट्यार्याम् ॥ भज्यते । भञ्जो० । कर्मणिघञ् ॥ जयविपर्य्यये । पराजये । भञ्जनम् । घञ् ॥ भेदे ॥ रोगविशेषे ॥ रोगमात्रे ॥ स्फोटने ॥ कौटिल्ये ॥ भये ॥ विच्छित्तौ ॥ जलनिर्याणे ॥ न० खण्डे ॥

भङ्गवासा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

भङ्गसार्थः । त्रि० कुटिले ॥

भङ्गा । स्त्री० शणाख्यशस्यान्तरे । सा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तुलान्याम् ॥ इन्द्राशने । विजया याम् । भाङ्ग० इ० भा० । भङ्गाक फहरीतिक्ताग्राहिणीपाचनीलघुः । तीक्ष्णोष्णापित्तलामोहमदवाग्-वह्निवर्द्धनी ॥ भज्यतेऽनया। भञ्जो० । अकर्त्तरिचेतिहलश्चेतिवा० घञ् । टाप् ॥ चिह्नतायाम् ॥

भङ्गाकटम् । न० भङ्गारजसि ॥ अलाबूतिलेति० कटच् ॥

भङ्गानः । पुं० मत्स्यविशेषे ॥ दीर्घजङ्घले । भाङ्गन० इ० गौ० दे० भा०

भङ्गिः । स्त्री० भङ्गौ ॥ वीच्याम् ॥ विच्छित्तौ ॥ कौटिल्यप्रभेदे । त्रिभङ्ग्याम् ॥ विन्यासे ॥ भङ्गे ॥ व्याजे ॥ छलनिभे ॥ नानाविधशब्दरचना वैदग्ध्यविशेषाभङ्गयइतिव्याख्यातारः ॥ भङ्गस्यकरणम् । तत्करोतीतिण्यन्ताद्दचइ: ॥

भङ्गिमा । पुं० भङ्ग्याम् ॥ यथा । अधरेकज्जलंचारुदृशोस्ताम्बूलरङ्गिमा । प्राणनाथकिमेतत्तेवेशविन्यासभङ्गिमा ॥

भंगी । स्त्री० त्रिभङ्ग्याम् । कौटिल्ये । अंगमनोहरविन्यासे ॥ जानामिमानमलसांगिवचोविभंगींभंगीशतंनयनयोरपिचातुरींच । आभीरनन्दनमुखाम्बुजसंगशंसीवंशीरवोयदिनमामवशीकरोतीत्युइट:

भंगुरः । पुं० नद्यावङ्के । त्रि० कुटिले । वक्रे ॥ नश्वरे ॥ भज्यतेस्वयमेव । भञ्जो० । भञ्जभासेतिघुरच् । कर्मकर्त्तर्येव ॥

भंगुरा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥

भङ्ग्यम् । न० भांगीने ॥ भंगायाभवनंत्रेचम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्य इ० पत्रेयत् ॥ भंगार्हे ॥ भङ्गमर्हति । दण्डादित्त्वाद्यत् ॥

भचक्रम् । न० राशिचक्रे ॥ यथा । भमावर्त्तीभचक्रेस्मिन्ध्रुवोनाभौव्यस्थितः । आराचक्रेत्विन्दुभौमौशुक्रजीवशनैश्चराः ॥ राहुः केतुरगस्त्यश्चनक्षत्राण्यथराशयः । यदादिक्षुसुअष्टासुमेरोर्भूगोलकौक्षिवा ॥ क्षायाभवेत्तदारात्रिः स्याच्चतद्विरहाद्दिनम् । सूर्येन्द्वोरुपरागस्तुगोलच्छायया भवेत् ॥ अन्योन्ययोस्तयोरेवकारणात् । ग्रासमोक्षौतुजायेतेतत्रातः पूर्वपश्चिमौ ॥ तत्रपुण्यफलाङ्गागः कृतोराहोस्तुविष्णुनेत्याद्ये वह्निपुराणे भेदनामाध्यायः ॥ अथभचक्रभ्रमणव्यवस्थामाहसिद्धान्तशिरोमणौ ॥ निरक्षदेशेक्षितिमंडलोपगौ ध्रुवौनरः पश्यतिदक्षिणोत्तरौ । तदाश्रितंखेजलयन्त्रवत्सदाभ्रमद्भचक्रंनिजमस्तकोपरि ॥ उदङ्मुखंयातियथायथानरस्तथातथाखान्नतमूर्द्ध्वमंडलम् । उदग्ध्रुवंपश्यतिचोन्नतं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

क्षितेस्तदन्तरेयोजनजा: पलांशका: ॥ योजनसङ्ख्याभांशै ३६०र्गुणिता कुपरिधिहृता४९६७भवन्त्यंशा : भूमौकक्षायांवाभागेभ्योयोजनानिच व्यस्तम् ॥ इति ॥

भजन् । त्रि० विभजति । भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि । सेवति ॥ भजति । भजसेवायाम् । लट:शत्रादेश : ॥

भजनम् । न० भक्तौ । भागे । सेवायाम् ॥ भजेर्भावेल्युट् ॥ दारास्तेयेभजनसहायापुत्रास्तेयेतद्धनकाया: । धनमपितद्वद्धरिभजनार्थंनोचेदेतत्सर्वंव्यर्थम् ॥

भजमान : । त्रि० औपयिके । न्यायागते ॥ शरणागते ॥ भजतेफलमनुवध्नाति । भज० । ताच्छील्येति० चानश्० शानज्वा ॥ भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि ॥

भजिष्णु : । त्रि० भजनशीले ॥

भञ्जक : । पुं० त्रि० भञ्जनकर्त्तरि ॥ भनक्ति । भञ्जो० । लट : शतृ ॥

भञ्जनम् । न० खंडने ॥ भञ्जेर्भावेल्युट् ।

भञ्जनक : । पुं० मुखरोगविशेषे । यथा । वक्त्रंवक्रंभवेद्यस्यदन्तभंगश्च जायते । कफवातकृतोव्याधि : स भञ्जनकसंज्ञित : ॥

भञ्जरु : । पुं० देवकुलोद्भूततरौ । काचिमे ॥

भञ्जा । स्त्री० अन्नपूर्णायांदेव्याम् ॥

भञ्जित : । त्रि० खंडिते ॥

भट : । पुं० योद्धरि । वीरे ॥ पामरविशेषे ॥ म्लेच्छप्रभेदे ॥ मिथ्याभाषिणिसेवके ॥ रात्रिचरे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वर्द्धकाराद्भटोजातोनटिक्यांवरवाहक : । इ० प० पु० ॥ भटति । भटभृतौ । पचाद्यच् ॥

भटा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । राखालशसा० इ० दे० भा० ॥

भटित्रम् । न० शूलाकृते । शूल्ये । शूलपक्वमांसे । शूला० इ० भा० भटतिभट्यतेवा । भट० । अशित्राविति० इत्र : ॥

भटी । स्त्री० भटयोषिति ॥

भट्ट : । पुं० मीमांसकविशेषे भाट० इ० भा० प्र० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्ब्रह्मवैवर्त्तेयथा । वैश्यायांशूद्रवीर्येण पुमानेकोवभूव ह । सभट्टोवावदूकश्चसर्वेषांस्तुतिपाठक : ॥ अपिच तत्रैव । क्षत्रियाद्विप्रकन्यायांभट्टोजातोनुवाचक: । इति ॥ शिविरान्तिकेराज्ञातस्यवासोदेय : । यथा । भट्टंवैद्यंपुष्पकारंस्थापयेच्छिविरान्तिके । इ० ॥

भट्टाचार्य : । पुं० भट्टाचार्ययोर्मताभिज्ञे ॥ तुतातभट्टमतंमीमांसाशास्त्रम् उदयनाचार्यमतंन्यायशास्त्रम्०एत

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दुभयमतनिष्णातोभट्टाचार्य : ॥

भट्टार : । त्रि० पूजे ॥ भटति । भट । क्विप् । भट्चासौतारश्च । पृषोदरादि : ॥ भट्टं ऋच्छतिवा । कर्मण्यण् ॥

भट्टारक : । पुं० नाट्यवाचा० नृपे ॥ नाट्योक्ता० देवे ॥ तथा० तपोधने ॥ त्रि० पूजे ॥ भटति । भटपरिभाषणे । क्विप् । भट्चासौतारकश्च । पृषोदरादित्वात्० ष्टुत्वनिषेधोन ॥ भट्टं स्वामित्वम्० ऋच्छतिवा । कर्मण्यण् । तत : स्वार्थेक : ॥

भट्टारकवार : । पुं० आदित्यवारे ॥

भट्टि : । पुं० सनाम्नाप्रसिद्धे रामकथाश्रये महाकाव्ये ॥

भट्टिनी । स्त्री० नाट्योक्ताऽकृताभिषेकायांराजयोषायाम् ॥ ब्राह्मण्याम्

भड : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ सतुलेटात्तीवरकन्यायांजात : । यथा । लेटस्तीवरकन्यायांजनयामास षण्नरान् । माल्लं मल्लं मातरञ्जभडंकोलञ्चकन्दरम् ॥ इ० व्र० वै० पु० ॥

भडाग्नि : । पुं० अग्निविशेषे ॥ भड भडइतिशब्दयुक्तेवह्नौ ॥

भडिल : । पुं० शूरे ॥ सेवके ॥ भडइतिसौत्रोधातु : । सलिकल्यनिमह्निभडिभंडिशंडिपिंडितुंडिकुकिभूभ्यइलजिति० इलच् ॥

भणित : । त्रि० कथिते । शब्दिते ॥

भणिति : । स्त्री० वाचि ॥

भणिटाकी । स्त्री० वार्ताक्याम् ॥ भण्यते० भण्यते । भटभृतौ० भणश्चेवा । णिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ वृहत्याम् ॥

भणिटिका । स्त्री० वृन्ताके । भटा० भणटा० इ० भा० ॥

भणटुक : । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भण्ड : । पुं० चाटुवटौ । अश्लीलभाषिणिभांड० इ० भा० ॥ भंडते । भडिकल्याणे० पचाद्यच् ॥

भंडक : । पुं० खड्गनखगे ॥

भंडनम् । न० कवचे ॥ युद्धे ॥ खलीकाकारे ॥

भंडहासिनी । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

भंडि : । स्त्री० वीच्याम् ॥

भंडिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भंडिर : पुं० भंडिले ॥ शिरीषवृक्षे ॥ रलयोरैक्यम् ॥

भंडिल : पुं० । शिरीषवृक्षे । भण्डते । भडिकल्याणे० परिभाषणेवा । सलिकलीति० इलच् । त्रि० दूते । शुभे ॥ शिल्पिनि ॥

भण्डी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डआभण्डने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥ शिरीषवृक्षे ।

भण्डीतकी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डीर : । पुं० कोविदारे । काञ्च

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

नारे ॥ तण्डुलीयबीजे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ भण्डीरोरन् ॥

भण्डीरलतिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भण्डीरी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डआमर्दने । वा० इरन् गौ० ॥

भण्डील : । पुं० मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डुक: । पुं० मत्स्यविशेषे । भाकुर० इ० गौ० दे० भा० ॥

भण्डूक : । पुं० प्लवोनाकृतौ ॥

भद्दन्त : । पुं० सौगतादिबुद्धे ॥ सुतेजसि ॥ मायादेवीसुते ॥ चि० प्रव्रजिते ॥ पूज्ये ॥ भंदते ॥ भदिकल्याणेसुखेच । भन्देर्नलोपश्चेतिझच् ॥

भद्राक: । पुं० न० मंगले ॥ भन्दते: भदि० । पिनाकादित्वात्साधु: ॥

भद्रम् । न० कल्याणे ॥ शर्मणि । सौख्ये ॥

भद्र : । पुं० शिवे ॥ खंजरीट ॥ वृषभे ॥ कदम्बके । करिजातिविशेषे ॥ नवशुक्लबलान्तर्गतबलदेवे । रामचरे ॥ स्तुत्याम् ॥ न० मङ्गले ॥ मुस्ते ॥ काञ्चने ॥ चि० श्रेष्ठे । भन्दनीये ॥ स्तुत्ये ॥ साधौ ॥ पुं० स्त्री० करणान्तरे । बिष्टिसंज्ञके ॥ मृगाले० । भन्दते । भदि० । ऋज्रेन्द्रेतिरन् । भन्देर्नलोपश्चनिपात्यते ॥

भद्रक : । पुं० देवदारुणि ॥ सुपार्श्वाख्यविष्कम्भशैलमूले० धृतिमन्नामकानने० । तत्रत्यह्रदे ॥ न० भद्रमुस्तके ॥ चि० मनोज्ञे

भद्रकट : । पुं० गोचुरे ॥

भद्रकर्ण : । पुं० सिद्धस्थानविशेषे ॥ भद्रास्याद्भद्रकर्णके ॥

भद्रकर्णह्रद : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

भद्रकर्णी । स्त्री० गन्धालिकायाम् ॥ ॥ गोकर्णाधिवासिन्यांदेव्याम् ॥

भद्रकाली । स्त्री० कात्यायन्याम् । महिषमर्दिन्याम् ॥ औषधीभेदे । गंधोल्याम् ॥ भद्रं कल्याणं कालयति वर्द्धयति । कर्मण्यण् भद्रा चासौकालीचेतिवा ॥

भद्रकाशी । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥

भद्रकुम्भ : । पुं० पूर्णकुम्भे । भद्रस्य० भद्रोवाकुंभ :

भद्रगम्बिका । स्त्री० मुस्तके ॥

भद्रङ्कर : । चि० क्षेमङ्करे । शुभङ्करे ॥

भद्रचूड : । पुं० स्नुहीभेदे । लङ्कास्थायिनि ॥

भद्रज : । पुं० इन्द्रयवे ॥

भद्रतरुणी । स्त्री० कुब्जकवृक्षे ॥

भद्रतुरगम् । न० जम्बूद्वीपस्यनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ यथा ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

माल्यवज्जलधिमध्यवर्त्तियत् तत्तु भद्रतुरगंजगुर्बुधा : ॥ इ० सिद्धा न्तशिरोमणि : ॥

भद्रदन्तिका । स्त्री० दन्तीवृक्षप्रभेदे । केशरुहायाम् । जयावहायाम् ॥

भद्रदारु : । पुं० न० देवदारुणि ।। न० सरलवृक्षे ॥ भद्रंदारु ॥

भद्रदार्वादिक : । पुं० औषधगण वि० ॥

भद्रनामा । पुं० काष्ठकुट्टखगे ॥

भद्रनामिका । स्त्री० चायत्तीवृक्षे । वहला० गौ० दे० भा० प्र० ॥

भद्रनिधि : । पुं० महादानविशेषे ॥

भद्रपत्नी । स्त्री० सुभगायाम् ॥ भद्रः पतिर्यस्या : ० इतिविग्रहे० नित्यं सपत्न्यादिष्विति प्रतिशब्दस्यनान्तादेशे० नान्तलक्षणोङीप् ॥

भद्रपदा : । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । पूर्व भाद्रपदोत्तरभाद्रपदनक्षत्रयो : ॥ भद्रंपदंयासाम्० ता : । अत्रारो पाइहुत्वं ॥

भद्रपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् ।। भद्रा शिपर्ण्यन्यस्या : । पाकटकर्णेतिङीष् ॥ प्रसारण्याम् ॥

भद्रपीठ : । पुं० सिंहासने ॥

भद्रबलन : । पुं० वलरामे ॥

भद्रवला । स्त्री० लताविशेषे । प्रसारण्याम् । कटभरायाम् ॥ भद्रं बलमस्या : ॥ वलायाम् ॥

भद्रमल्लिका । स्त्री० वेल्लीतिख्यातपुष्पे ॥

भद्रमल्ली । स्त्री० अपराजितायाम् ॥

भद्रमुञ्ज : । पुं० शरे । इक्षुवेष्टने । सरकगुडा० इ० भा० ॥

भद्रमुस्त : । पुं० भद्रमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तकश्च ॥

भद्रमुस्तक : । पुं० नागरमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तश्च ॥

भद्रमुस्ता । स्त्री० भद्रमुस्तके । गुन्द्रायाम् ॥

भद्रयवम् । न० कुटजफले । कलिङ्गे । इन्द्रयवे ॥ यवाकारबीजत्वाद्यवम् । भद्रञ्चतद्यवंच ॥

भद्ररेणु : । पुं० ऐरावतहस्तिनि ॥

भद्रवट : । पुं० भौमतीर्थविशेषे ॥

भद्रवत् । न० देवदारुणि ॥

भद्रवती । स्त्री भद्रप्रण्यास् ।। कटफले ॥

भद्रवर्मा । पुं० नवमालिकायाम् नवाल्याम् । नवारा० इ० भा० ॥

भद्रवल्लिका । स्त्री० गोपवल्ल्याम् । अनन्तमूल० इ० भा० प्र० ॥

भद्रवल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ माधवीलतायाम् ॥ लताविशेषे । शतभीरौ । अष्टापदिकायाम् ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मदनमाली०इ० हापरमाली०इ० च०गौ०दे०भा० ॥

भद्रअयम् न० चन्दने ॥

भद्रश्रीः । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ भद्रा श्रीरस्य ॥

भद्रसोमा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भद्रा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ कृष्णाया म् ॥ व्योमनद्याम् ॥ यथा । भद्रा तथोत्तरगिरीन् उत्तरांश्चतथाकुरून् अतीत्योत्तरअब्धिमभ्येतिचमहा मुने ॥ प्रसारिण्याम् ॥ कट्फ लै ॥ अनन्तायाम् ॥ तिथिभेदे । द्वितीयासप्तमीद्वादशीषु ॥ जीव न्त्याम् । अपराजितायाम् ॥ नील्या म् ॥ बलायाम् ॥ शम्याम् ॥ वचायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ हरिद्रा याम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ काश्म र्याम् ॥ सारिवाविशेषे । गवि ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ दुर्गाशक्तिविशे षे । तारायाम् ॥ छायागर्भजात सूर्यकन्यायाम् ॥ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ सुभद्रायाम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । भद्रास्याद्भद्रकर्णीके०इति ॥ विष्या म् ॥ यथा । शुक्ले पूर्वार्द्धेऽष्टमी पञ्चदश्योर्भद्रैकादश्यांचतुर्थ्यां प रार्द्धे । कृष्णेऽन्त्यार्द्धे स्यात्तृतीया दशम्यो : पूर्वभागेसप्तमीशम्बुति थ्यो : ॥ विहायविषरौद्राणिविष्टिं सर्वत्रवर्जयेत् । विष्टिशेषेचिदण्डे

हिमुच्छेकार्यंजयावहम् ॥

भद्राकरणम् । न० मुण्डने

भद्राक्षः । त्रि० शोभननेत्रे ॥

भद्रात्मजः । पुं० खड्गे ॥

भद्रारकः । पुं० अष्टादशचतुर्द्वीपान्त र्गतद्वीपविशेषे

भद्रालपत्रिका । स्त्री०)

भद्राली । स्त्री०) गन्धाल्याम् ॥

भद्रावती । स्त्री० कट्फलवृक्षे ॥

भद्राश्वम् । न० भुवोनवमवर्षान्तर्गत वर्षविशेषे । इलावृतवर्षे ॥ भद्रा श्वम्माल्यवत्प्राच्यांवर्षंभद्रजना कुलम् ॥

भद्रासनम् । न० नृपासने ॥ भद्रञ्च तदासनंच ॥ तृतीययोगाङ्गविशेषे तद्यथा । सीवन्ध्वा : पार्श्वयोर्न्य स्येद्गुल्फयुग्मंसुनिश्चलम् । वृषणाध : पादपार्ष्णिं पाणिभ्यांप रिवन्धयेत् ॥ भद्रासनंसमुद्दिष्टंयो गिभि : सारकल्पितम् ॥

भद्रेश्वरः । पुं० कल्पग्रामस्थशिवे ॥ शिवप्राप्त्यर्थंदुर्गाराधितहिमाल यस्थपार्थिवशिवलिङ्गे ॥

भद्रैला । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

भद्रोदनी । स्त्री० बलायाम् । वरि आरा०इ० भा० । नागबलाया म् ॥

भन्दम् । न० कल्याणे ॥ प्रचाय च् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भन्दिल : । पुं० दूते न० शुभे ॥ कम्पे ॥

भन्धुक : । पुं० भारतवर्षान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भपञ्जर : । पुं० नक्षत्रचक्रे ॥

भपति : । सुधांशौ ॥ भानांपति : ॥

भम्भ : । पुं० धूम्रे ॥

भम्भरालिका । स्त्री० भङ्गार्याम् । दंशे ॥

भम्भराली । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥ दंशे ॥

भम्भासार : । पुं० मगधराजविशेषे । श्रेणिके ।

भयम् । न० घोरे । भयङ्करे ॥ कुत्सिकप्रसूने ॥ प्रतिभये । दरे । त्रासे । भीतौ । भिभि । साध्वसे । अनागतप्रतिकूलप्रतिसन्धाने ॥ तल्लक्षणं यथा । शैद्रशक्त्यातुजनितं चित्तवैक्लव्यदं भयम् । व्याघ्रादिदर्शनाधीनचित्तवृत्तिविशेषे ॥ भयम् ॥ गर्भवासादिदुःखरूपम् । रागविषयस्यविनाशके समुपस्थितेतन्निवारणासामर्थ्यमात्मनोमन्यमानस्यदैन्यात्मकश्चित्तवृत्तिविशेषः ॥ सर्वान् विषयान्परित्यज्यज्ञानमार्गेक्षयंजीवितव्यमितित्रासः ॥ अनिष्टहेतूपनिपाते तत्परित्यागानर्हताज्ञानम् ॥ परतः स्वानिष्टसम्भावनायाम् ।

भयंद्वितीयाभिनिवेशतः स्यात् ॥ यथा व्याघ्राद्बिभेति व्याघ्राधीनत्वेनस्वीयमरणंसम्भावयतीति ॥ बिभेत्यस्मात् । जिभीभये । अज्विधौ भयादीनामुपसङ्ख्यानंनपुंसकेक्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥ बिभेत्यनेनेतिविग्रहे० एरजितिकरणेऽच् ॥ भयंद्विविधम् । दैवम्मानुषञ्च । यथाहकामकन्दकः । हुताशनोजलंव्याधिर्दुर्भिक्षंमरणंतथा । इतिपञ्चविधंदैवंमानुषंव्यसनंततः ॥ आयुक्तकेभ्यश्चौरेभ्यः परेभ्योराजवल्लभात् । पृथिवीपतिलोभाच्चनराणांपंचधाभयमिति ॥ आगतेभये ०अभीतवत्स्थातव्यम् । यथा । तावद्भयस्यभेतव्यंयावद्भयमनागतम् । उत्पन्नेतुभयेतीव्रेस्थातव्यंतैरभीतवत् ॥ पुं० रोगे ॥

भयङ्कर : । पुं० डुगडुलपक्षिणि ॥ त्रि० भयोत्पादके । भैरवे । दारुणे । भीषणे । भयानके ॥ भयंकरोति । मेघर्त्तिभयेषुकृञइतिखच् । सुमागम : ॥ पुं० याचायोगान्तरे ॥ यथा । एकर्त्तगौशुक्रजौबीय्यातामन्योन्यसप्तगौ । भयङ्करास्योयोगोयं यातुर्भीतिप्रदायकः ॥

भयडिंडिम : । पुं० सङ्ग्रामपटहे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भयद्रुत : । त्रि० कान्दिशीके । भी त्यापलायिते ॥ अदुद्रुवत् । द्रुग तौ । कर्त्तरिक्त : । भयात्द्रुत : । पंचमीतियोगविभागात्समास: ॥

भयनाशिनी । स्त्री० भयनाशकर्य्याम् । विद्यायाम् ॥ चायमाणालता म् ॥

भयभीत : । त्रि० त्रासेनातङ्किते ॥ यथा । एकतोभयभीतस्यप्राणिन : प्राणरक्षणम् । नातोगुरुतमोधर्म: कश्चिदन्योस्तिखे चरेति ॥ वह्निपु राणे शिविराजोपाख्यानं ॥

भयभ्रष्ट : । त्रि० भयद्रुते ॥

भयानक : । पुं० व्याघ्रे ॥ राहौ ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गतषष्ठरसे ॥ त्रि० भयानके । भीषणे ॥ विभेत्य स्मात् । ञिभी० । नक : शीङ् भियद्रुत्यानक : ॥

भयापह : । पुं० राजनि ॥ परमेश्वरे ॥ भयं संसारजंसुमुच्चूणामपहंती ति । हन० । अन्येभ्योपिदृश्यतद्रू तिड : । भयमपवद्ध्याद्वा । आशि षिहनइतिड : ॥ त्रि० भयापहरण कर्त्तरि ॥

भयावह : । त्रि० भयङ्करे ॥

भर : । पुं अतिशये । भरति । भृञ् । पचाद्यच् ॥ भरणं भर : । पुं स्त्रीतिघोवा ॥ अस्यद्रव्यवाचित्वे पि ०पुंस्त्वमेव । घञजवन्ता : पुंसी

तिवचनात् ॥ चन्द्रे ॥ भंनक्षत्रं राति । रा० क : । यत्ने ॥ भारे ॥ शेतेधराभराक्रान्ते शेषे नारायण : स्वयम् । लक्ष्मीवन्तोनजानन्ति दु : खंपरवेदनाम् ॥

भरट : । पुं० कुम्भकारे ॥ भृतके ॥ विभर्त्ति । डुभृञ्० जनिदेत्यादिना० रटच् ॥

भरणम् । न० वेतने ॥ भृतौ । मूल्ये ॥ भ्रियते ऽनेन । भृञ्० ल्युट् ॥ पोषणे ॥ यथा । भरणं पोष्यवर्गस्यप्रशस्तंस्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचाऽस्यतस्माद्यत्नेनतं भरेत् ॥ पुं० भरणीनक्षत्रे ॥

भरणी । स्त्री० द्वितीयनक्षत्रे । यमदैवते ॥ तत्रजातस्यफलम्० यथा । सदापकीर्त्तिर्हिंसापवादोनाना विनोदैश्चविनीतकाल : । जजे विलासीचपल:खल : स्यात् प्राणिप्रणीतोभरणीषुजात: ॥ प्राणिप्रणीत: प्राणिभि श्चिप्त : ॥ घोषके ॥ टित्वान्ङीप् ॥

भरणीभू : । पुं० राहुग्रहे ॥

भरणीय : । त्रि० पोष्ये । भरणयोग्ये ॥

भरण्ड: । पुं० स्वामिनि । कृमौ ॥ नृपे ॥ वृषे ॥ भरति । भृञ्० । अण्डन् कृसृभृवृञ : । इत्यण्डन् ॥

भरण्डा । स्त्री० भूमौ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भरण्यम् । न० वेतने । मूल्ये ॥ भरणे साधु । तत्रसाधुरितिय त् ॥

भरण्यभुक् । त्रि० वैतनिके । कर्म्मकरे । मूल्येनकर्म्मकुर्वति ॥ भरण्यं वेतनंभुङ्क्ते । क्विप् ॥

भरण्या । स्त्री० वेतने ॥

भरण्याह्वा । स्त्री० रामदूतीतिगौ० दे० ख्यातायांपूर्व्वंपुष्प्याम् ॥

भरण्युः । पुं० शरण्ये ॥

भरत : । पुं० नाट्यशास्त्रे ॥ अलङ्कारादिशास्त्रस्यसूत्रकारे० मुनौ ॥ रामानुजे ॥ शबरे ॥ त्रेत्रे ॥ भरतात्मजे ॥ देवर्षिविशेषे ॥ तन्तुवाये ॥ नटे ॥ भरतस्यमुनेः शिष्यः । तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्वकत्त्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वा । बिभर्तिखाङ्गं । डुभृञ्० । भृञश्चिदित्यथ : ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषस्यदुष्यन्तस्यपुत्रे । शाकुन्तलेये । दौष्यन्तौ । सर्वदमने ॥ निरुक्तिश्चास्यश्रीभागवते । माताभस्त्वापितु : पुत्रोयेनजातासएवस : । भरस्वपुत्रंदुष्यन्तमावमंस्था : शकुन्तलाम् ॥ इति ॥ ऋषभदेवादिन्द्रदत्तजयन्त्यांकन्यायामुत्पन्नशतपुत्रान्तर्गतज्येष्ठपुत्रे ॥ यथा ॥ अथाहभगवानृषभदेवः स्वं वर्षंकर्मक्षेत्रमनुमन्यमान : प्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमेधिनांधर्मान्ननुशिक्ष्यमाणोजयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयविधंकर्मसमाम्नाय मभियुञ्जन्नात्मजानामात्मसमानानांशतंजनयामास । येषांखलुमहायोगीभरतोज्येष्ठ : श्रेष्ठगुणआसीत्० येनेदंवर्षंभारतमितिव्यपदिशन्तीति ॥ पावकस्यपुत्रे ॥

भरतखण्डम् । न० भारतवर्षान्तर्गतकुमारिकाखण्डे ॥

भरतज्ञ : । त्रि० नाट्यशास्त्रज्ञे ॥

भरतपुङ्गव : । पुं० गाङ्गेये । भीष्मे

भरतपुचक : । पुं० शैलूषे । नटे ॥

भरतप्रसू : । स्त्री० कैकय्याम् ॥

भरताग्रज : । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

भरथ : । पुं० लोकपाले ॥ बिभर्त्ति । डुभृञ्० । भृञश्चिदित्यथ : ॥

भरद्वाजः । पुं० मुनिविशेषे ॥ व्याघ्राटे । भारुइ० गौ० दे० भा० प्र० पक्षिणि । भट्टुल० इ० भा० ॥ गुरोः पुत्रे । उतथ्यपत्न्याम्ममतायांबृहस्पतेर्वीर्य्याज्जातेमुनिविशेषे ॥ अस्यनामनिर्व्वचनंयथाविष्णुपुराणे । मूढेभरद्वाजमिमं० भरद्वाजंबृहस्पतेः । यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्वयम् ॥ इति ॥ भरन्धारकोवाजोऽस्य ॥ यद्वा । भरद्वाजस्यापत्यम् । ऋष्यण् । संज्ञापूर्वकत्त्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥

भरवान् । पुं० शिवे ॥ भरश्चन्द्रोस्त्य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्य । मतुप् ॥ भरसहिष्णौ ॥

भरिणी । स्त्री० हरिद्वर्णे हरा०इ० भा० ॥

भरितः । पुं० हरिद्वर्णे ॥ त्रि०तद्वति ॥ भृते ॥ पुष्टे ॥ परिपूर्णे । भरा० इ०भा० ॥ भरः सञ्जातोस्य । ता० इतच् ॥

भरिता । स्त्री० हरितायाम् ॥

भरिमा । पुं० भरणे ॥ कुटुम्बे ॥ भरति०विभर्त्तिवा । भृञ्०डुभृञ्० वा । हृभृधृसृस्तृश्रृभ्यइमनिच् ॥

भरुः । पुं० स्वर्णे । कनके ॥ हरे । शिवे ॥ भर्त्तरि । स्वामिनि । भरति०विभर्त्तिवा । भृञ्०डुभृञ्० वा । भृमृशीतॄचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउः ॥

भरुजः । पुं० क्षुद्रशृगाले ॥

भरुटम् । न० निष्क्वाथपक्वमांसे ॥

भरुटकम् । न० भृष्टामिषे ॥

भर्ग्गः । पुं० स्मरहरे । शिवे ॥ भर्जते । भृजीभर्जने । प० अच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ भृज्यन्ते कामादयोऽनेनेतिवा । हलश्चेतिघञ् ॥ भृज्यते० पच्यते जगदत्रेतिवा ॥ सवितृमण्डलगतादित्यरूपे पुरुषे ॥ चिन्तयामोवयं भर्गं धियोयोनः प्रचोदयात् । धर्म्मार्थकाममोक्षेषु बुद्धिवृत्तीः पुनः पुनः ॥ अपिच । भस्ज पाकेभवे द्वातुर्यस्मात् पाचयते ह्यसौ । भ्राजते दीप्यते यस्माज्जगच्चान्ते हरत्यपि ॥ कालाग्निरूपमास्थाय सप्तार्चिः सप्तरश्मिभिः । भ्राजते यत् स्वरूपेण तस्माद्भर्गः स उच्यते ॥ भेतिभीषयते लोकान् रेतिरञ्जयते प्रजाः । गत्यागच्छत्यजस्रं योभगवान् भर्ग उच्यते ॥ इतियोगियाज्ञवल्क्यः ॥

भर्गः । न० तेजसि ॥ भर्जते । भृजीभर्जने । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यः कुश्चेत्यसुन्० कवर्गश्चान्तादेशः । भर्गसी० इत्यादि ॥ स्वरूपभूते तेजसि ।

भर्ग्यः । पुं० शिवे ॥ भर्जते । भृजी० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरिति कुत्वम् ॥

भर्जनम् । न० भृष्टौ । भूनना० इ० भा० ॥

भर्ज्जितः त्रि० दग्धे ॥ भृजी० । क्तः ॥

भर्तव्यः । त्रि० भरणीये । पोषणीये ॥ वृद्धौचमातापितरौसाध्वीभार्यासुतः शिशुः । अप्यकार्यशतं कृत्वाभर्तव्यामनुरब्रवीत् ॥

भर्त्ता । पुं० स्वामिनि । नाथे । पत्यौ । परिवृढे । नेतरि ॥ विष्णौ ॥ प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वे भरणात् । विभर्त्तिस्वाध्यस्तं सर्वमधिष्ठान

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तयाधारयति सत्तास्फूर्त्तिप्रदानेनपोषयतिवेति विभर्त्तेर्धारणपोषणार्थात्तृच् ॥ त्रि० धातरि । धारके ॥ सुखसाधनस्यदातरि ॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धीनांसंहतानां० चैतन्याभासविशिष्टानां०स्वसत्तया स्फुरणेन धारयितरि ॥ विभर्त्ति भरतिवा । डुभृञ्० भृञ्०वा । तृच् ॥

भर्त्तदारकः । पुं० नाट्योक्त्यायुवराजे । द्रियते । दृङ् आदरे० तुदादिः । खुल् । भर्त्तूराज्ञोदारकः ॥

भर्त्तदारिका । स्त्री० नाट्योक्तौराजकन्यायाम् ॥ भर्त्तूराज्ञोदारिका ॥

भर्त्तप्रपञ्चः । पुं० औपनिषदंमन्यवेदान्तानांव्याख्यातृविशेषे ॥

भर्त्तस्थानम् न० तीर्थविशेषे ॥ अचकार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

भर्त्तहरिः । पुं० व्याकरणकारिकाकर्त्तरिऋषिविशेषे ॥ स्वनामप्रसिद्धे काव्यकर्त्तरिराजविशेषे ॥ सचविक्रमादित्यराजभ्राता ॥

भर्त्सनम् । न० अपकारगिरि । चौरोसित्वंघातयिष्यामित्वामित्याद्यपकारार्थवचने ॥ भर्त्सतर्जसन्तर्जने । ल्युट् ॥

भर्त्सपत्रिका । स्त्री० महानोल्यां

म् ॥

भर्त्सितः । त्रि० अधिक्षिप्ते ॥

भर्म्मम् । न० ॥ स्वर्णे ॥ भृतौ ॥ नाभौ ॥

भर्म्मकम् । न० रोगविशेषे ॥ विड ङ्गे ॥ कलधौते । सुवर्णे ॥

भर्म्मण्या । स्त्री० गणिकायुल्के ॥

भर्म्म । न० भारे ॥ काञ्चने ॥ भृतौ । भरणे । पोषणे । कुमारभृत्याकुशलैरधिष्ठितैर्भिषग्भिरात्रेय गर्भभर्म्मणीति रघुः । अचगर्भहेमप्रभृतिषुदृतिमल्लिनाथधृतःशाश्वतः ॥ नाभौ ॥ धुस्तूरे ॥ विभर्त्ति० भरतिवा । भ्रियतेऽनेनवा । डुभृञ्०भृञ्० । मनिन् ॥

भलता । स्त्री० प्रसारण्यामोषधौ । राजबलायाम् ॥

भलन्दनः । पुं० काव्यकुब्जदेशीयनृपविशेषे ॥

भल्लूकः । पुं० भालुके ॥ भलते । भलभल्लपरिभाषणहिंसादानेषु ॥ उल्लूकाद्यश्चेतिसाधुः ॥

भल्लः । पुं० भल्लूके । ऋक्षे ॥ पुं० न० शस्त्रप्रभेदे । भाला० ङ्०भा० ॥ बाणविशेषे ॥ सुहोदलफलोभल्लइतियादवः ॥ भल्लते । भल्ल० । घञर्थेच् ॥ न० भद्रे । शिवे ॥ ङ्० त्रि० शे० ॥

भल्लकः । पुं० भल्लूके ॥ संज्ञायां

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कन् ॥
भल्लपुच्छी । स्त्री० गवेशकायाम् ॥
भल्लाट : । पुं० न० शशिध्वजराजपुरे
भल्लात : । पुं० भल्लातके ॥
भल्लातक : । पुं० अग्निमुख्याम् । अरुष्करे । शोथकृति । भाव० इ० भा० ॥ भल्लातकफलंपक्वं स्वादुपाकरसंलघु। कषायंपाचनंस्निग्धं तीक्ष्णोष्णंकेदिभेदिनम् ॥मेध्यंवह्निकरंहन्तिकफवातव्रणोदरम्॥ कुष्ठार्शोग्रहिणीगुल्मशोफानाहज्वरक्रिमीन् ॥ तन्मज्जामधुरोष्ट्योष्ठंहणोवातपित्तहा । वृन्तमारुष्करंस्वादुपित्तघ्नं केश्यमग्निकृत् ॥ भल्लातक : कषायोष्ण : शुक्रलोमधुरोलघु : । वातश्लेष्मोदरानाहकुष्ठार्शोग्रहणीगदान् ॥ हंतिगुल्मज्वरप्लिहवह्निमान्द्यकृमिव्रणान् ॥ भल्लइवाततिअत० । कुन् ॥
भल्लातकी । स्त्री० वीरवृक्षे । अग्निमुख्याम् । भल्लातके ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
भल्लिका । स्त्री०) भल्ला
भल्ली । स्त्री०)तके ॥
भल्लु : । पुं० भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० वाहुलकादु : ॥
भल्लुक : । पुं० दुर्गीपे । ऋक्षे । रीछ भालू० इ० भा० संज्ञायांकन् ॥
भल्लूक : । पुं० ऋक्षे । भल्लुके ॥ भल्ल

ते । भल्ल० । उलूकादित्वात्साधु : ॥ श्येनाकप्रभेदे ॥ कुक्कुरे ॥
भव : । पुं० ईशे । शिवे । शङ्करे । हरे ॥ क्षेमे । श्रेयसि ॥ समृद्धौ ॥ यस्यावतारोभूतानांक्षेमायचभवायच ॥ संसारे ॥ अपामार्गलतैवायं विरुद्धफलदोभव : । प्रत्यग्दृशांविमोक्षायसंसारायपराग्दृशाम् ॥ सत्तायाम् ॥ प्राप्तौ । भद्राप्तौ ॥ उद्भवे । जन्मनि ॥ लग्नादेकादशे ॥ भवति० भवतेवासर्वम् । भूप्राप्तौ । पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा ॥ जन्मनितु०भावे०कृदोरप् । । न० फलविशेषे । भव्ये। चालता० इ० गौ० दे० भा० चि० क्षेमान्विते ॥
भवघस्मर : । पुं० दावानले ॥
भवच्छिद् । त्रि० संसारनिवर्तके ॥ भवंकृन्तति । छिदिर्० । सत्सूद्विषेत्यादिना० क्विप् ॥
भवान् । त्रि० युष्मदर्थे ॥ भाति । भादीप्तौ भातेर्डवतु : ॥ लिंगत्रयेरूपन्तु । भवान्० भवती०भवदिति॥ पूज्ये ॥ सति । विद्यमाने ॥ भवतेर्लट : शत्रादेशे । भवन्० भवन्तीभवत्० इतित्रिलिंगेरूपंबोध्यम् ॥ जायमाने ॥
भवती । स्त्री० विषाक्तवाणे ॥ पूज्यायाम् ॥ दीप्तमत्याम् ॥ उगितश्चेति ङीप् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भवदारु । न० देवदारुवृक्षे ॥
भवदीय : । त्रि० भावत्के ॥ भवताम यम् । भवतष्ठक्छसाविति०छस् ॥
भवनम् । न० अगारे । मन्दिरे । गृहे ॥ भावे ॥ भवन्त्यत्र । भू० । ल्यु ट् ॥ राशौ ॥ क्षेत्रे ॥
भवनाशन : । पुं० आत्मनोबोधे ॥
भवनाशिनी । स्त्री० सरय्वांसरिति ॥
भवनीय : । त्रि० भवितव्ये ॥ उत्पत्त्यर्हे ॥
भवन्त: । पुं० कालसामान्ये ॥ वर्तमानकाले ॥ भवति०भूयाद्वा ॥ भू० तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेति०झच्० सचषित्॥
भवन्ति : । पुं० वर्तमानकाले ॥ भवति । भू० । भुवोझिच् ॥
भवन्ती । स्त्री० पूर्वाचार्याणांलट:संज्ञायाम् ॥ यथा । अस्तिर्भवन्तीपरोऽप्रयुज्यमानोप्यस्तीत्यादिभाष्यम् ॥ ङित्वान्ङीष् ॥
भवभावन : । त्रि० संसारकारणे ॥ भव : संसारस्तस्यभावनंयेन ॥ उत्पत्तिकृत्ये ॥
भवभूति : । पुं० भोजराजस्यसभास्थे कविविशेषे । मालतीमाधवादिनाटककर्तरि । भूगर्भे ॥ महादेवस्यैश्वर्ये ॥
भवरुत् । पुं० प्रेतपटहे ॥
भवाघनाशिनी । स्त्री० गङ्गायाम् ।

भवात्मजा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥
भवादृच्च : । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति०भवन्तमिववा । दृशिर्प्रेक्षणे । त्यदादिष्विच्यच०क्सोपिवाच्यइति०क्स: ० । आसर्वनाम्नइत्यत्र०दृचे चेतिवार्तिकादाकारोन्तादेश : ॥
भवादृक् । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति०भवन्तमिववा । दृशिर्० । त्यदादिष्वितिक्विन् । आसर्वनाम्न : ॥
भवादृश : । त्रि० युष्मत्सदृशे । भवद्विधे ॥ भवानिवपश्यति०भवन्तमिववा । दृशिर्०त्यदादिषुदृशोनालोचनेकञ्चेति०कञ् । आसर्वनाम्न : इत्याकारोन्तादेश : ॥
भवानी । स्त्री० पार्वत्याम् । दुर्गायाम् ॥ भवस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवशर्वेत्यादिना०ङीषानुकौ ॥ परदेवतायाम् ॥ एकैवशक्ति : परमेश्वरस्याभिन्नाचतुर्द्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानीपुरुषेषुविष्णु : कोपेषुकालीसमरेषुदुर्गा ॥ चट्टलपीठवासिन्यामम्बायाम् ॥
भवानीगुरु : । पुं० हिमालये ॥
भवानीपति : । पुं० महादेवे ॥
भवापवर्ग : । पुं० मोक्षे ॥ भवस्यअपवर्ग : नाश : ॥
भवाभीष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भवाब्धि : । पुं० संसाररूपसमुद्रे ॥ भवाब्धितरणोपाय : कुलमार्गोहिनापर : ॥

भवायना । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भविकम् । न० भव्ये । कुशले ॥ भवोभद्राप्तिरत्रास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ त्रि०तद्वति ॥

भवित : । त्रि० अतीतोत्पत्तिके । भूते॥

भवितव्यम् । त्रि० भवनीये ॥ भवितव्यम्भवत्येवनारिकेलफलाम्बुवत् । गन्तव्यंगतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥

भवितव्यता । स्त्री० नियतौ । भाग्ये । अर्थानामनर्थानाञ्चावश्यंभावित्वे । कालभार्यायाम् ॥

भविता । त्रि० भविष्णौ ॥ भवनशील: भू० । तृन्निति तृन् ॥

भविन : । त्रि० काव्यकर्त्तरि ॥

भविल : । पुं० भव्ये ॥ भवति । भू० । सलिकल्यनीत्यादिना०इलच् ॥ षिड्गे । विदूषके ॥

भविष्णु । : त्रि० भवितरि । भूष्णौ ॥ भवनशील : । भुवश्चेति०भवतेरिष्णुच् ॥

भविष्यम् । न० पञ्चशताधिकचतुर्द्दशसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्दशंभविष्यंस्यात्तथा पञ्चशतानिचेतिश्रीभागवतम् ॥ अपिच । चतुर्द्दशसहस्राणितथा पञ्चशतानिच । भविष्यंपरिसंख्यातंमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिरितिदेवीभागवतम् ॥ त्रि० भविष्यत्काले ॥

भविष्यत् । त्रि० आगामिकाले । वर्तमानप्रागभाव प्रतियोगिनिकाले- ॥ वर्त्तमानकालोत्तरकालीनोत्पत्तिकत्त्वे । अनागते । श्वस्तने ॥

भव्य : । पुं० कर्मरंगतरौ ॥ न० अस्थ्नि ॥ फलविशेषे चालता० इ० गौ० दे० प्र० । वभेवक्त्रशोधने ॥ भव्यंस्वादुकषायाम्लंहृद्यमास्यविशोधनम् । तदेवपक्वंदोषघ्नंगुरुग्राहिविषापहम् ॥ पुं० न० रसभेदे ॥ त्रि० शुभे ॥ सत्त्ये ॥ योग्ये ॥ भाविनि ॥ जनिष्यमाणे ॥ भवति० भाव्यमनेनवा । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्त्यावेति ० कर्त्तरि० भावे वायतासाधु : ॥

भव्या । स्त्री० उमायाम् । करिकणायाम् ॥

भष : । पुं० कुक्कुरे ॥ भषति । भष० । अच् ॥

भषक : । पुं० कुक्कुरे । शुनि ॥ भषति । भषपैशुन्ये । क्वुन् ॥

भषणम् । न० बुक्कने । श्वरवे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भष॰ल्युट् ॥

भषा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥

भषी । स्त्री॰ शुन्याम् ॥ भषतिपान्थम् । भषभर्त्सने । पचादौ ॰ भषडितिपाठात् ॰ टिड्ढेतिङीप् ॥

भसद् । स्त्री॰ भास्वरे ॥ योनौ ॥ जघने ॥ काले ॥ मांसे ॥ कारण्डवखगे ॥ प्लवे । भेलके । बभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । श्रृदृभसोदिः ॥

भसनः । पुं॰ भ्रमरे ॥

भसन्तः । पुं॰ काले ॥

भसितम् । न॰ भस्मनि ॥

भसूचकः । पुं॰ दैवज्ञे ॥

भस्त्रका । स्त्री॰ चर्म्मप्रसेविकायाम् ॥

भस्त्रफला । स्त्री॰ ओषधिविशेषे ॥ भस्त्रेवफलान्यस्याः । पाककर्णेतिप्राप्तं ङीषं बाधित्वा॰सम्भस्त्राजिनेतिटाप् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

भस्त्रा । स्त्री॰ अग्निदीपकचर्मनिर्मितयन्त्रविशेषे । चर्मप्रसेविकायाम् ॥ जलादिनीयते येनलोहादिध्मायते तथा । चर्मणोविकृतिः सावै भस्त्राशास्त्रे प्रकीर्त्तिता ॥ भस्यतेऽनया । भसदीप्तौ । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । तितुत्रेतिनेट् । । अजादित्वाट्टाप् ॥

भस्त्राका । स्त्री॰ भस्त्रिकायाम् । भस्त्रायां ॥

भस्त्रिकः । त्रि॰ भस्त्रयाजलाहरणकर्त्तरि । भिस्ती॰इ॰भा॰ ॥ भस्त्रयाहरति । भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् ॥ स्त्री॰-भस्त्रिकी । षित्वान्ङीष् ॥

भस्मकः । पुं॰ रोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणं । यथा । कट्वादिरूक्षान्नभुजांनराणांक्षीणे कफे मारुतपित्तवृद्धौ । अतिप्रवृद्धः पवनान्वितोऽग्निर्भुक्तं क्षणाद्भस्म करोतियस्मात् ॥ तस्मादसौभस्मकसंज्ञकोऽभूदुपेक्षितोयं पचते चधातून् ॥ अस्यसोपद्रवमरिष्टं यथा । तृट्स्वेददाहमूर्च्छादीन्कृत्वैवात्यग्निसम्भवान् । पक्त्वान्नमाशुधात्वादीन्सक्षिप्रं नाशयेद्ध्रुवम् ॥ इ॰

भस्मकारः । पुं॰ रजके ॥

भस्मगन्धा । स्त्री॰ रेणुकायाम् । हरेणौ ॥

भस्मगन्धिका । स्त्री॰ हरेण्वामोषधौ । रेणुकायाम् ॥ भस्मनोगन्धः । भस्मगन्धोस्त्यस्याः । अतइनि । ठनाविति ठन् । टाप् ॥

भस्मगन्धिनी । स्त्री॰ रेणुकायाम् । हरेण्वाख्यौषधौ ॥ गन्धद्रव्यमेतदिति स्वामी ॥ भस्मगन्धोस्त्यस्याः अतइनिठनावितीनिः । ङीप् ॥

भस्मगर्भः । पुं॰ तिनिशद्रुमे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भस्मगर्भा । स्त्री० कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये । ओषधिभेदे ॥ भस्मगर्भेयस्याः शुक्लसारत्वात् ॥

भस्मतूलम् । न० ग्रामकूटे ॥ पांशुवर्षे ॥ हिमे ॥

भस्म । न० काष्ठादेरग्निकृतेविकारे । शिवाङ्गभूषणे । भूतौ । भसिते । विभूतौ ॥ वभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥ विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेणविनारुद्राक्षमालया । पूजितोपिमहादेवोनस्यात् तस्यफलप्रदः ॥ अश्मरीविकारे ॥

भस्मरोहा । स्त्री० दग्धाक्षवृक्षे ॥

भस्मवेधकः । पुं० कर्पूरे ।

भस्मसात् अ० भस्मीभावे ॥ कृत्स्नं भस्मसम्पद्यते । विभाषासातिकार्त्स्न्ये० इतिसातिः प्रत्ययः ॥

भस्मस्नानम् । न० सप्तविधस्नानान्तर्गताग्नेयस्नाने ॥ यथा । आग्नेयंभस्मनास्नानंवायव्यंगोरजः स्मृतम्

भस्माह्वयः । पुं० कर्पूरे ॥

भस्मितः । त्रि० दग्धे ॥

भा । स्त्री० भासि । प्रभायाम् । छवौ । दीप्तौ । रोचिषि ॥ ज्ञाने । चैतन्यरूपे ॥ यथा । अभारूपस्यविश्वस्य भानंभासन्निधेर्विना । कदाचिन्नावकल्पेतभाचाहंतेनसर्वगः ॥ भाति भादीप्तौ । दृशिग्रहणात्०डः । टाप् ॥

भाकुटः । पुं० भेक्टी० इ० गौ० दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥

भाकूटः । पुं० शैलप्रभेदे ॥ झषविशेषे । भेक्टी० इ० भा० ॥ भाकूटो मधुरः शीतोवृष्यः श्लेष्मकरोगुरुः । विष्टम्भजनकश्चापिरक्तपित्तहरःस्मृतः ॥

भाकोषः । पुं० सूर्ये ॥

भाक्तः । त्रि० औपचारिके । गौणे । लाक्षणिके ॥ भक्तसम्बन्धिनि ॥ अन्नेनपोष्ये । भाक्तिके ॥ भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते । भक्तादणन्यतरस्यामित्यण् ॥ न० शालिधान्ये ॥ भक्तेसाधु । भक्ताण्णः इतिणः ॥

भाक्तिकः । त्रि० अन्नेनपोष्ये । भाक्ते ॥ भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते । भक्तादणन्यतरस्यामितिपक्षेठक् ॥

भागः । पुं० अंशे । वण्टके । स्वीक्रियमाणांशे ॥ रूप्यार्द्धके ॥ भाग्ये ॥ एकदेशे ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । कर्मणिघञ् ॥ भागानामैश्वर्यादिषण्णांसमूहोवा । अण् ॥ राशेस्त्रिंशभागैकभागे ॥ त्रिंशांशकस्तथाराशेर्भागइत्यभिधीयतेइत्युक्तेः ॥

भागत्यागः । पुं० जहदजहल्लक्षणायाम् । विरुद्धांशपरित्यागे ॥

भागत्यागलक्षणा । स्त्री० जहदजहल्लक्षणायाम् । अंशान्तरपरित्यागेना-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भागवतम्

शान्तरलक्षणायाम् ॥

भागधेय : । पुं० करे । राजस्वे । ग्रामादेराजग्राह्ये षष्ठभागादौ ॥ दायादे ॥ भागएव । भागरूपनामभ्योधेयइतिस्वार्थे० धेयप्रत्यय : ।। न० भाग्ये । प्राक्तनेकर्म्मणि । ॥दैवे

भागलक्षणा । स्त्री० भागत्यागलक्षणायाम् ॥

भागलेख्यम् । न० भागपत्रे ॥: भागायलेख्यम् ॥

भागवत : । पुं० भगवद्भक्ते ॥ यथा । सर्वदेवान्परित्यज्यनित्यंभगवदाश्रय : । रतस्तदीयसेवायांसभागवतउच्यते ॥ शङ्खोयस्यगृहेनास्तिघण्टावागरुडान्विता । प्रभुतोवासुदेवस्यनसभागवत : कलौ ॥ उत्तमभागवतस्तु । सर्वभूतेषुय: पश्येद्भगवद्भावमात्मन : । भूतानि भगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तम : ॥ नयस्यस्वपरइतिवित्तेष्वात्मनिवाभिदा । सर्वभूतसम : शान्त : सवैभागवतोत्तम : । गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान्योनद्वेष्टिनहृष्यति । विष्णोर्मायामिदंपश्यन्सवैभागवतोत्तम : ॥ शिवेचपरमेशानेविष्णौचपरमात्मनि । समबुद्ध्याप्रवर्त्तन्तेवैभागवतोत्तमा : ॥ भगवतोयम् । अण् ॥

भागवतम् । न० अष्टादशपुराणान्तर्गतेअष्टादशसहस्रश्लोकात्मकेउपपुराणविशेषे ॥ महापुराणविशेषे ॥ तत्राष्टादशाध्यायोत्तरत्रिशताध्यायात्मकंदेवीभागवतंनाममहापुराणंद्वात्रिंशद्ध्यायाधिकत्रिशताध्यायात्मकंविष्णुभागवतमितिविवेक : ॥ अष्टादशसहस्रंवैपुण्यंभागवतंकिलेतिदेवीभागवतम् ॥ आत्मतत्त्वदीपकेज्ञाने ॥ भगवताप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥ भगवत्यामायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याःप्रातिपदिकं० सर्वंखल्विदमेवाहंनान्यदस्तिसनातनमित्यर्द्धश्लोकात्मकमूलभूतमेवसर्ववेदसारंसर्वंखल्विदंब्रह्मनेहनानास्तिकिञ्चनेतिसर्ववेदतात्पर्यार्थप्रतिपादकवाक्यार्थाभिलापकंपुराणंमल्लरूपंभगवत्यावटपत्रशयानायविष्णवेप्रकटीकृतंयत्तत् । भगवत्याप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥

भागिकम् । त्रि० भाग्ये । सवृद्धिकमुद्रादौ ॥ भागोरूपकस्यार्द्धंवृद्धि : आय: ० शुल्कम् ० उपदावाअस्मिन्दीयते । भागिकंशतम् ० भागिकाविंशति : । भागाद्यच्चेतिठन् ॥

भागी । त्रि० अंशिनि ॥ ग्राहिणि ॥ सम्पृचेत्यादिना ० भजेर्घिनुण् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भागिनेय : । पुं० भगिनीपुत्रे । स्वस्रीये ॥ भगिन्या : अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

भागिनेयी । स्त्री० भगिन्यास्त्यपत्ये । भानजी० इ० भा० ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

भागीरथी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भगीरथस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भागुरि : । पुं० स्मृतिव्याकरणकर्त्तरिमुनिविशेषे ॥ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धे मुनौ ॥ कविविशेषे । शतलुम्पके० इति जटाधर : ॥

भाग्यम् । न० प्राक्तनशुभाशुभकर्म्मणो : । नियतौ । दैवे । दिष्टे । फलोन्मुखी भूतपूर्वदैहिकशुभाशुभकर्म्मणि । जडानामविवेकानामशूराणामपिप्रभो । भागभोग्यानिराज्यानिसन्त्यनीतिमतामपि ॥ भज्यतेऽनेन०भजते वा । भजसेवायाम् । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥ त्रि० भागिके ॥ भागोवृद्ध्यादिरस्मिन्दीयते । भाग्यंशतम्० भाग्याविंशति : । भागाद्यच्चेति०यत् ॥ भागार्हे ॥ भागमर्हति । दण्डादित्वाद्यत् ॥

भाग्ययोग : । पुं० यात्रायोगान्तरे ॥ पञ्चमेज्ञोरवि:षष्ठे वर्त्तते नवमेगुरु: । भाग्ययोगाभिधे योगेनिहन्तावैरिणांसदा ॥

भाग्यवान् । त्रि० भाग्ययुक्ते ॥ भाग्यवतांसर्वंश्रेयसेभवति ॥

भाग्याख्या । स्त्री० तुष्टिविशेषे ॥ यथा । यातुनप्रकृतेर्नकालान्नाप्युपादानाद्विवेकख्यातिरपितुभाग्यादेव०अतएवमदालसाऽपत्यानिअतिवालानिमातुरुपदेशमात्रादेवविवेकख्यातिमन्तिमुक्तानिबभूवु: ० तस्माद्भाग्यमेवहेतुर्नान्यदित्युपदेशे तुष्टि : साभाग्याख्यातुष्टिर्वृष्टिरुच्यते ॥

भाङ्गीनम् । त्रि० भङ्ग्ये । भङ्गाक्षेत्रे ॥ भङ्गायाभवनम्क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षेखञ् ॥

भाजक् । अ० शैघ्र्ये ॥

भाजनम् । न० पात्रमात्रे ॥ योग्ये ॥ य : संवादयतेनित्यंयोऽतिवादांस्तितिक्षति । यश्चतप्तोनतपतिदृढंसोऽर्थस्यभजनम् ॥ आढकपरिमाणेइतिवैद्यकपरिभाषा ॥ भाजयति । भाजपृथक्कर्म्मणिल्युट् ॥

भाजित : । त्रि०पृथक्कृते । विभक्ते ॥ न०भागे ॥

भाजी । स्त्री० श्राणायाम् । पक्वायाम् ॥ जानपदेतिङीष् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भाज्य : । त्रि० भागार्हे । भाजनीये ॥
भाटक : । पुं० न० व्यवहारार्थं दत्त गृहशकटादिलभ्यधने । भाडा० इ० भा० ॥
भाट्ट : । पुं० आत्मनश्चिदचिद्भूत्व-वादिनिभट्टाचार्यमतानुसारिणि-मीमांसके ॥ गूढंचैतन्यमुत्प्रेक्ष्य द्रव्यबोधस्वरूपताम् । आत्मनोब्रुव तेभाट्टाश्चिदुत्प्रेक्षोत्थितस्मृते : ॥ जडोभूत्वातदाऽस्वाप्समितिजाड्य स्मृतिस्तदा । विनाजाड्यानुभूतिं नकथंचिदुपपद्यते ॥ द्रष्टुर्दृष्टेरलो पश्चश्रुत : सुप्तौततस्त्वयम् । अ-प्रकाशप्रकाशाभ्यामात्माखद्योतव-द्द्युत : ॥
भाण : । पुं० नाटकादिदृश्यरूपकान्त र्गतरूपकविशेषे ॥
भाण्ड : । पुं० गर्दभाण्डवृक्षे ॥
भाण्डम् । न० पात्रे । घटकर्कादि-भाजनमात्रे ॥ पण्यद्रव्ये । वणि-ङ्मूलधने ॥ भूषायाम् । भूषणे ॥ अश्वभूषायाम् । तुरङ्गाणांमण्डने ॥ नदीकूलद्वयमध्ये ॥ भण्यते । भणशब्दे । ञमन्ताड्ड : । ॥ भणतिवा । ड : । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वाभन्दते । भदिकल्याणे सुखे च । अच् । पृषोदरादि : ॥ भण्डवृ-क्षौ । भंडीआ० इ० भा० ॥
भाण्डपुट : । पुं० नापिते ॥ भाण्डे-

पुटा : यस्य स : ॥
भाण्डपुष्प : । पुं० सर्पविशेषे । कौ क्कुटिकन्दले ॥
भाण्डागारम् । न० गृहशेषे । अन्ना दिद्रव्याणांगृहे ॥ भाण्डानामागा रम् ॥ धनागारे ॥
भाण्डागारिक : ॥ त्रि० भाण्डागारे-नियुक्ते । भण्डारी० इ० भा० ॥ अ गारान्ताट्ठन् ॥
भाण्डागारी । त्रि० भाण्डारिणि । भा ण्डागारवति ॥ भाण्डागारमस्या-स्ति । इनि : ॥
भांडारी । पुं० भांडागाराध्यक्षे । स्व नाम्नैवप्रसिद्धे ॥ यथा क्षुधितस्तृ षित : कामीविद्यार्थी कृषिकारक: । भांडारीचप्रवासीचसप्तसुप्तान् प्र बोधयेत् ॥
भाण्डि : । पुं० नापितक्षुराद्याधारे ॥
भाण्डिल : । पुं०) नापिते ॥
भाण्डिवाह : । पुं०)
भाण्डीर : । पुं० वटवृक्षे ॥ व्रजमण्ड लान्तरेषोडशवटवनमध्ये द्वितीयव-टवने ॥
भातम् । न० प्रभाते ॥ भा० । क्तः ॥ दीप्तौ ॥ त्रि० तद्वति ॥
भाति : । स्त्री० शोभायां ॥
भातु : । पुं० आदित्ये । सूर्ये ॥ भा ति । भादीप्तौ । कमिगमीतितुः ॥
भाद्र : । पुं० नभस्ये । प्रौष्ठपदे । भा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

द्रपदेमासि ॥ भाद्रीपौर्णमास्यस्मि न् । सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥ अत्रजातस्यफलम् । नभस्यमासेखलु जन्मयस्यधीरोमनोज्ञश्चवराङ्गनाना म् । रिपुप्रमाथीकुटिलोऽतिमर्माप्र पन्नभर्त्तासभवेत्सहास : ॥ अत्रगो: प्रसवेनारद : । भानौसिंहगते चै वयस्यगो : सम् प्रसूयते । मरणंत स्यनिर्दिष्टं षड्भिर्मासैर्नसंशय: ॥ प्रसूतांतत्क्षणादेवतांतांगांविप्राय दापयेत् । पश्चाच्छान्तिंप्रकुर्वीतशा- न्तिशास्त्रोक्तवर्त्मनेति ॥

भाद्रपद : । पुं० वर्षर्तुद्वितीयमासि । भाद्रे ॥ भद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमा स्यस्मिन् । सास्मिन् पौर्णमासीत्य- ण् ॥

भाद्रपदा । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । भद्रप दासु । पूर्वभाद्रपदानक्षत्रे० उत्तर भाद्रपदानक्षत्रेच ॥ भद्रमेव० ॥ भा द्रम् । भाद्रंपदंयासां०ता : ॥

भाद्रमातुर : । पुं० सतीतनये ॥ भद्र मातुरपत्यम् । मातुरुत्सङ्ख्यास म्भद्रपूर्वाया : ॥

भानम् । न० आभासे ॥ प्रतीतौ ॥ प्रकाशे । साक्षात्कारे ॥ नहिभाना दृतेसत्त्वंनर्तेनानंचितोऽचित : । चित्सम्भेदोपिना ध्यासादृतेतेनाह मद्वय : ॥ भाति । भा० । ल्यु: ॥

भानु : । पुं० किरणे । मयूखे । अं- शौ । करे ॥ रवौ । सूर्ये । हंसे । सहस्रांशौ ॥ दिने ॥ भाति । भा० । दाभाभ्यांनु : ॥ यद्वा । भाति० चतुर्द्दशभुवनमध्ये अग्न्यादिस्वयंप्र काशेभ्य : अधिकंदीप्यतेवा । पूर्व वत् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रभौ ॥ राजनि ॥ वृत्तार्हत्पितृविशेषे ॥

भानु : । स्त्री० भानुमत्याम् ॥

भानुफला । स्त्री० रम्भायाम् । कद ल्याम् । भानुरिवफलान्यस्या अजादि : ॥

भानुमान् । पुं० सूर्ये ॥ भानवोविद्य न्तेऽस्य । मतुप् ॥ त्रि० दीधिति युक्ते । सकिरणे ॥

भानुमती । स्त्री० विक्रमादित्यनृपस्य पत्न्याम् ॥ यथा । देवगुरो :प्रसादे नजिह्वाग्रेमेसरस्वती । तेनाहंनृपजा नामिभानुमत्यास्तिलंग्रथेतिवररुचि:

भानेमि : । पुं० गभस्तिहस्ते । सूर्ये ॥

भाभ: । त्रि० नक्षत्रकान्तौ ॥ भस्याभे वाभायस्ययस्यस : ॥

भाम : । पुं० क्रोधे ॥ रवौ ॥ दीप्तौ रुचौ ॥ पूज्ये ॥ भगिनीपतौ ॥ यथा । अहोभगिन्यहोभाममया वांवतपाप्मना । पुरुषादइवापत्यं सुहृदोहिंसिता:सुता:॥भाति । भा० अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदिय क्षिनीभ्योमन्निति मन् ॥ भामते । भामक्रोधे । अच्वा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भामक : । पुं० भगिनीपतौ ॥ स्वार्थे क : ॥

भामा । स्त्री० कोपनायांयोषिति ॥ सत्यभामायाम् । बिनापिप्रत्ययमितिपूर्वपदलोप : ॥

भामी । त्रि० क्रोधिनि ॥

भामिनी । स्त्री० कोपनायाम् ॥ अवश्यं भामते । भाम० । आवश्यके णिनि : । ग्रन्थादिणिनिर्वा ॥ स्त्रीसाचे ॥

भामिनीविलास : । पुं० जगन्नाथमिश्रपण्डितराजकृते विलासत्रयात्मके ग्रन्थविशेषे ॥

भार : । पुं० बीवधे । विष्णौ । विंशतितुलापरिमाणे । पलानांद्विसहस्रे । अष्टसहस्रतोलकात्मके ॥ द्विशूर्पागोण्युदाहृता ॥ तामेवभारंजानीयाद्वाहोभारचतुष्टयम् ॥ भियते । भृञ् भरणे । अकर्त्तरि चकारकेसंज्ञायामितिघञ् ॥

भारंड : । पुं० उत्तरकुरुदेशजशकुनपक्षिणि ॥

भारत: । पुं० छागवाहने । वह्नौ ॥ नटे ॥ भरतस्यमुने : शिष्य : । अण् ॥ भरतात्मजे ॥ भरतवंशोद्भवे ॥ महाकुलप्रसूते ॥ भरतस्यराज्ञीयम् । तस्येदमित्यण् ॥ सङ्ग्रामविशेषे ॥ भरतायोद्धारोऽस्यसङ्ग्रामस्य । सङ्ग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यइत्य

ण् ॥ त्रि० ज्ञाननिरते ॥ भाज्ञानम् । तत्त्वरत : ॥

भारतम् । न० व्यासप्रणीतलक्षश्लोकात्मकमहाभारतसंज्ञके० इतिहासे ॥ तस्यश्रवणादिफलंयथा । भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवनेयस्यतस्यहस्तगतोजय : ॥ योगोशतं कनकशृङ्गमयं ददातिविप्रायवेदविदुषेचबहुश्रुताय । पुण्याच्चभारतकथांशृणुयाच्चनित्यं तुल्यं फलं भवतितस्यचतस्यचैव ॥ नवनीतं यथादध्नोद्विपदांव्राह्मणोयथा । ह्रदानामुदधि: श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठश्चतुष्पदाम् । यथैतानीतिहासानांतथाभारतमुच्यते ॥ यश्चैनंश्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमंतत : । अक्षय्यमन्नपानंवै पितॄंस्तस्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणाभ्यांवेदंसमुपबृंहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदोमामयंप्रहरिष्यति ॥ काणंवेदमिमंविद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते । भ्रूणहत्याकृतञ्चापिपापंजह्यादसंशयम् ॥ इति ॥ जम्बुद्वीपनवमांशेवर्षविशेषे ॥

भारतवर्ष : । पुं० न० जम्बुद्वीपस्यनवबर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । यथा । हिमाह्वंदक्षिणंवर्षंभरतायददौपिता । तस्माच्चभारतंवर्षंतस्यनाम्नाहात्मन : ॥ तस्यनवभागायथा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भारतस्यास्यवर्षस्यनवभेदान्निबोध मे । समुद्रांतरिताज्ञेयास्तेत्वगम्याः परस्परम् ॥ इन्द्रद्वीप : कशेरुश्चता म्रवर्णोगभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा सौम्योगान्धर्वोवारुणस्तथ ॥ अयन्तु नवमस्तेषांद्वीप : सागरसंवृत : । योजनानांसहस्रंवैद्वीपोयंदक्षि णोत्तरात् ॥ पूर्वेकिरातायस्यान्ते पश्चिमेयवनाःस्मृता : । ब्राह्मणा : क्षत्रियावैश्या : शूद्राश्चान्त : स्थि ताद्विज ॥ इज्यायुद्धवणिज्याद्यै : कर्म्मभिः भक्तपावना : । तेषां संव्यवहारश्चएभिः कर्मभिरिष्यते ॥ स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्चपुण्यंपापंच- वैतथा । महेन्द्रोमलय : सह्य : शुक्तिमानृक्षपर्वत : ॥ विन्ध्यश्च- पारियात्रश्चसप्तैवात्रकुलाचला : तेषांसहस्रशश्चान्येभूधरायेसमीप गा : ॥ विस्तारोच्छ्रायणैरम्याविपु लाश्चित्रसानव : । कोलाहल : स वैभ्राजोमन्दरोदर्दुराचल : ॥ वा तन्धमोवैद्युतश्चमैनाक : सुरसस्त था । तुङ्गप्रस्थोनामगिरिर्गोधन : पांडुराचल : ॥ पुष्पवीर्यजयन्तौ चरेवतोर्वुदएवच । ऋष्यमूक : सगोमन्त : वृटशैल : कृत : सर: ॥ श्रीपर्वतश्चकोरश्चशतशोन्येऽल्प पर्वता : । तैर्विमिश्राजनपदाम्ले च्छाश्चार्याश्चभागश : । तै : पीय

न्ते सरिच्छ्रेष्ठायास्ता : सम्यङ्निबो धमे । गङ्गासरस्वतीसिन्धुश्चंद्रभा गातथापगा । यमुनाचशतद्रुश्चवि तस्तैरावतीकुहू : । गोमतीधूतपा पाचबाहुदाचदृषद्वती ॥ विपाशा देविकावंक्षुर्विशालागण्डकीतथा । कौशिकीचापराविप्रहिमवत्पाद नि : सृता : ॥ वेदस्मृतिर्वेतसि नीरात्रिघ्नीसिन्धुरेवच । वेणाच स्यन्दनाचैवसवानीरामहीतथा ॥ पाराचर्मण्वतीलूपीविदिशावेत्रव- त्यपि । क्षिप्राह्यवन्तीचतथापारिपा त्राश्रया : स्मृता : ॥ शोणोमहान दश्चैवनर्म्मदासुरसाक्रिया । मन्दा किनीदशार्णाचचित्रकूटातथापगा ॥ चित्रोत्पलाचतमसाकरतोयापिशा चिका । तथान्यापिप्पलाश्रोणीवि- पाशावञ्जुलानदी ॥ सरोरुजाशुक्ति मतीमङ्गुलीत्रिदिवाक्रतु : । ऋक्ष- पादप्रसूतावैतथान्यावेगवाहिनी ॥ शिप्रापयोष्णीर्निर्विन्ध्यातापीचनि षधावती । वेणावैतरणीचैवसिनी वालीकुमुद्वती ॥ तोयाचैवमहागौ रीदुर्गाचान्त : शिवातथा । विन्- ध्यपादप्रसूतास्तानद्य : पुण्यजलां- शुभा : ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्ण- वर्णातथापगा । तुङ्गभद्रासुप्रयोगा- वाह्याकावेर्यथापगा ॥ सह्यपादवि निष्क्रान्ताइमास्ता : सरिदुत्तमा: ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कृतमालाताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्प
लावती । मलयाद्रिसमुद्भूतानद्यः
शीतजलास्त्विमाः ॥ पितृसोमर्षि
कुल्याचइक्षलात्रिदिवालया । ला-
ङ्गूलिनीवंशकरामहेन्द्रप्रभवाः स्मृ
ताः ॥ ऋषिकाचकुमारीचमन्दगा
मन्दवासिनी । कृशापलाशिनीचै-
वशुक्तिमत्प्रभवाः स्मृताः ॥ स-
र्वाः पुण्याः सरस्वत्यः सर्वागङ्गा-
समुद्रगाः । विश्वस्यमातरः सर्वाः
सर्वाः पापहराः स्मृताः ॥ अ-
न्याः सहस्रशश्चोक्ताः क्षुद्रनद्यो-
द्विजोत्तम । प्रावृटकालवहाः सं-
तिसर्वकालवहाश्चयाः ॥ मत्स्याः
कुशूलाः कुल्याश्चकुंतलाः काशि
कोशलाः ॥ अर्बुदाश्चकुलिङ्गाश्चस-
मकाश्चवृकैः सह । मध्यदेशेजनप-
दाः प्रायशोमीप्रकीर्त्तिताः ॥ सह्य
स्यचोत्तरेणैवयत्रगोदावरीनदी ।
पृथिव्यामपिकृत्स्नायां सप्रदेशोम-
नोरमः ॥ गोवर्द्धनपुरं रम्यं भार्ग-
वस्यमहात्मनः ॥ बाह्लीकावाटधा
नाश्चआभीराः कालतोयकाः ॥
अपरान्ताश्चशूद्राश्चपह्लवाश्चर्मखण्डि-
काः । गान्धारायवनाश्चैवसिन्धु
सौवीरमद्रकाः ॥ शतह्रदाललित्था
श्चपारदाहारमूषिकाः । माठरार-
क्षहतकाः कैकयादशमानिकाः ॥
क्षत्रियोपनिवेशाश्चवैश्यशूद्रकुलानि

च । काम्बोजादरदाश्चैववर्वराह्य-
ङ्गलौकिकाः ॥ नीचाश्चैवतुषारा-
श्चपह्लवावाह्यतोदराः । आत्रेयाः
सभरद्वाजाः प्रस्थलाश्चदशेरकाः ॥
लम्पकाः सूनकाराश्चचूलिकाजा-
ह्नवैः सह । अपधाश्चालिमद्राश्च-
किरातानाञ्चजातयः ॥ तामसाहं
समार्गाश्चकाश्मीरास्तङ्गनास्तथा ।
चूलिकाहुडकाश्चैवऊर्णादार्वास्त-
थैवच ॥ एतेदेशाह्युदीच्यास्तु॰प्रा-
च्यान्देशान्निबोधमे । अन्ध्रवाका
मुद्गरकाअन्तर्गिरिवहिर्गिराः ॥ त
थाप्लवङ्गावङ्गेयामलदामलवर्त्तिकाः
ब्रह्मोत्तराः प्रविजया भार्गवाङ्गेय
मर्दकाः । प्राग्ज्योतिषाश्चमद्रा-
श्चविदेहास्तामलिप्तकाः । मल्वा-
मगधगोमेदाः प्राच्याजनपदाः
स्मृताः ॥ अथापरेजनपदादक्षिणा
पथवासिनः । पाण्ड्याश्चकेरलाश्चै
वचोलाः कुल्यास्तथैवच ॥ सेतुका
मूषिकाश्चैवकुमारावानवासिकाः ।
महाराष्ट्रामाहिषिकाः कलिङ्गाश्चै-
वसर्वशः ॥ आभीराः सह-
चैषीकाआटव्याशवराश्चये । पु-
लिन्दाविन्ध्यमालेया वैदर्भादण्ड-
कैः सह ॥ पौरिकामौलिकाश्चैव
अश्मकाभोगवर्द्धनाः । तैलिकाः
कुन्तलाह्यन्ध्राउद्भिदानालकारकाः
॥ दाक्षिणात्यास्त्विमेदेशा॰ अपरा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न्तान्निबोधमे । सौर्पारका : कालनदादुल्लास्तालीयकै : सह ॥ कारस्करलोहजङ्घावानेयाराजभद्रका : । तोसला : कोशलाश्चैवत्रैपुराविदिशास्तथा ॥ तुषारास्तुम्बराश्चैवपाटवोनैषधै : सह । पुलिन्दाश्चसुशीलाश्चरूपमांस्तामसै : सह ॥ तथाकुरुमिनश्चैवसर्वेचैवकरस्कराः। नासिकाख्याश्चयेचान्येयेचैवान्तरनर्मदा : ॥ मारुकच्छा : समाहेयाः सर्वेसारस्वतै : सह । कच्छीयाश्चसुराष्ट्राश्चआवन्त्याश्चार्बुदैः सह ॥ इत्येतेह्यपरान्ताश्चशृणुविन्ध्यनिवासिन : । मलजाश्चकरूषाश्चमेकलाश्चोत्कलै : सह ॥ उत्तमर्णादशार्णाश्चभोजा : किष्किन्धकै : सह । अनूपास्तुण्डिकेराश्चवीरहोत्राह्यवन्तय : ॥ एतेजनपदा : सर्वे विन्ध्यपृष्ठनिवासिन : ॥ अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्वताश्रयिणश्चये ॥ निर्हाराहंसमार्गाश्चकुपथास्तङ्गणा : खशा : । कुत्सा : प्रावर्णाश्चैवऊर्णादर्वाः सहूहुका : ॥ त्रिगर्तामालवाभैवकिरातास्तामसै : सह । कृतत्रेतादिकश्चात्रचतुर्युगकृतोविधि : ॥ एतत्तुभारतंवर्षंचतुः संस्थानसंस्थितम् । दक्षिणे परतोह्यस्यपूर्वेणचमहोदधि : ॥ हिमवानुत्तरेणास्यकार्मुकस्ययथागुण : । तदेतद्भारतं वर्षंसर्वबीजंद्विजोत्तम ॥ देवत्त्वममरेशत्वंदेवत्वंमर्त्यतांतथा। मृगपश्वम्बरचरायोनीस्तद्वत्सरीसृपाः ॥ स्थावराणाञ्चसर्वेषामतोब्रह्मन्शुभाशुभै : । प्रयान्तिकर्मभूर्ब्रह्मन्नान्यलोकेषुविद्यते । देवानामपिविप्रर्षेसदैवैषमनोरथ : ॥ अपिमानुषमाप्स्यामोदेवत्वात्प्रच्युता : क्षितौ । मनुष्या : कुर्वतेतत्तुयन्नशक्यंसुरासुरै : ॥ स्वकर्मनिगडग्रस्तै : स्वकर्मक्षपणोत्सुकै : । नकिञ्चित्क्रियतेकर्मसुखलेषोपबृंहितै : ॥ इतिश्रीमार्कण्डेयपुराणेभारतखण्डवर्णनंनामाध्याय : ॥

भारति : । पुं० दशनामसन्न्यासिनांमध्येसन्न्यासिविशेषे ॥ यथा । नानाशास्त्रेषुयोविज्ञोनानाकर्मविशारद : । सदेष्टदेवीभावेनभावयेद्योहिचावलाम् । सएवभारतिर्वीरोमहाज्ञानीजितेन्द्रिय इति ॥

भारती । स्त्री० वचने ॥ सरस्वत्याम् । अर्थपरिज्ञानफलाहिभारती गरुद्योधिनिपक्षिविशेषे । भार० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ ब्राह्म्यमोषधौ ॥ नाट्यवृत्तिप्रभेदे ॥ शृङ्गारेकौशिकीवीरेसात्वत्पारभटीपुनः । रसेरौद्रेचवीभत्सेवृत्ति : सर्वत्रभारती ॥ भारतीवृत्तिस्तुसंस्कृताप्रायोवाग्व्यापारोनराश्रयः ॥ विभर्ति । डुभृञ्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भृमृदृशियजीत्यतच् । ततः प्रज्ञा
द्यणि० ङीप् ॥

भारद्वाजः । पुं० वृहस्पतेः पुत्रे ॥
व्याघ्राटास्त्रविहङ्गमे द्रोणाचार्ये ॥
ऋषिविशेषे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ भारद्वा
जस्यगोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥
अगस्त्यमुनौ ॥

भारद्वाजी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥
भरद्वाजस्यमुनेरियम् । तेननिर्म्मि
तत्त्वात् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भारभूतिः । पुं० पुण्यस्थानविशेषे ॥
भारभूतौभवेद्भूतिरितिभागवतम् ॥

भारयः । पुं० भरद्वाजपक्षिणि ॥

भारयष्टिः स्त्री० उभयतोवद्धशिक्ये
स्कन्धवाह्ये काष्ठे । विहङ्गिकाया
म् ॥ भारस्ययष्टिः ॥

भारवम् । न० ज्यायाम् । गुणे ॥

भारवाहः । त्रि० भारिके ॥ भारंवह
ति । वह० । कर्मण्यण् ॥

भारवाहकः । त्रि० भारवहनकर्त्त-
रि ॥ भारम्वहति । वह० । ण्वु-
ल् ॥ भारस्यवाहकोवा ॥

भारवाहणः । त्रि० उष्ट्रादौभारवाह
के ॥ वहेर्ण्यन्तात्कर्त्तरिल्युट् । भा
रस्यान्नादेर्वाहनः । वाहनमाहिता
दितिणत्त्वम् ॥

भारवाही । पुं० धुर्य्ये ॥

भारवाही । स्त्री० नील्याम् ॥

भारविः । पुं० किरातार्जुनीयका-
व्यकर्त्तरिकविविशेषे । शतलुम्पे
इतित्रिकाण्डशेषः ।

भारवृक्षः । पुं० काक्षीनामकगंधद्र-
व्ये ॥

भारशृङ्गः । पुं० रुरुनामकहरिणजा
तौ । वारैसिंगा० इ० भा० ॥

भारहरः । पुं० भारिके ॥ हरति । हृ
ञ्० । अच् । भारस्यहरः ॥

भारहारः । पुं० भारिके ॥ भारंहर-
ति । हृञ्० । कर्म्मण्यण् ॥

भाराक्रान्तः । त्रि० भारवाहे ॥ भारे
णआक्रान्तः ॥

भाराक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिवृत्तिप्रभे
दे ॥ भारांक्रान्तामभनरसलागुरुः
श्रुतिषड्ढयैः ॥ यथा । भाराक्रा-
न्ताममतनुरियंगिरीन्द्रविधारणा
त्० कम्पंधत्तेश्रमजलकणंतथापरिमु
ञ्चति । इत्यावृण्वन्जयतिजलद-
स्वनाकुलवल्लवीसंश्लेषोत्थंस्मरविल
सितंविलोक्यगुरुंहरिः ॥

भारिकः । पुं० भारवाहे ॥ भारोस्ति
वाह्यत्त्वेनास्य । अतइनिठनाविति
ठन् ॥

भारिः । पुं० सिंहे ॥

भारिटः । पुं० पक्षिविशेषे । श्यामच
टके । शैशिरे । कणभक्षके ॥

भारी । पुं० भारवाहके ॥ त्रि० भारपी
डिते ॥ भारयुक्ते ॥ भारोऽस्त्यस्य०
अस्मिन्वा । इनिः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भारौही । स्त्री० भारवाहिकायाम् ॥

भार्गवः । पुं० गजे । मतङ्गजे ॥ धन्विनि । धानुष्के ॥ शुक्राचार्ये ॥ परशुरामे ॥ भृगोरपत्यम् । ऋष्यण् । बहुत्वे० तस्य अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्चेति० लुकि० भृगवः ॥

भार्गवाः । पुं० भू० भारतवर्षमध्ये प्राच्यदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भार्गवप्रियः । पुं० हीरके ॥ शुक्राधिष्ठातृदेवताकत्वात् ॥

भार्गवी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ श्रियि ॥ कृष्णदूर्वायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ नद्यन्तरे । भृगोरियम् । तस्येदमित्यण्० ङीप् ॥

भार्गी० । स्त्री० ब्राह्मणयष्टिकायाम् । फञ्ज्याम् । भारङ्गी० इ० भा० ॥ यथा । भार्गी रूक्षाकटुस्तिक्तारुच्योष्णापाचनीलघुः । दीपनीतुवरागुल्मरक्तनुन्नाशयेद्ध्रुवम् । शोथकासकफश्वासपीनसज्वरमारुतान् ॥ भर्जनम् । भ्रस्जपाके । घञ् । भ्रस्जोरोपधयोरमन्यतरस्याम्० इतिरमागमः । चजोरितिकुत्वम् ॥ भृजीभर्जनेवा । घञ् । भर्गो स्त्यस्याः । ज्योत्स्नादिभ्यउपसङ्ख्यानमित्यण् । ङीप् ॥

भार्द्वाजी । स्त्री० वनाकार्पास्याम् ॥

भार्य्यः । त्रि० भरणीये ॥ भृ० डुभृञ्० वा । ण्यत् ॥

भार्य्या । स्त्री० जायायाम् । द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् ॥ साभार्यायाप्रियंब्रूयात्सपुत्रोयस्तुजीवति । सजीवतिगुणोयस्यधर्मोयस्यसजीवति गुणधर्मविहीनोयोनिष्फलं तस्यजीवनम् ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यभार्यायागुरुपत्न्यनुजस्यसा । यवीयसस्तुयाभार्यास्नुषाज्येष्ठस्यसास्मृता ॥ भयाकान्त्याआर्या ॥ भर्त्तुंयोग्या । डुभृञ्० भृभर्त्सनेवा । ऋहलोर्ण्यत् । टाप् ॥

भार्याटः । पुं० अन्यार्थंस्वस्त्रीदातरि ॥

भार्याटिकः । पुं० स्त्रीजिते ॥ हरिणान्तरे ॥ मुनिभेदे ॥

भार्यापती । पुं० सहोक्त्याजायापत्योः । दम्पत्योः ॥ भार्याचपतिश्चतौ । राजदन्तादिः । नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥

भार्यारुः । पुं० शैलविशेषे ॥ मृगप्रभेदे ॥ क्रीडयापरभार्यायांपुत्रोत्पादके ॥

भालम् । न० महसि । तेजसि ॥ ललाटे ॥

भालदर्शनम् । न० सिंदूरे ॥

भालदृक् । पुं० शिवे । भाललोचने ॥

भालाङ्कः । पुं० करपत्रे । क्रकचे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भाव :

॥ शाक्तविशेषे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ महालक्षणसम्पन्नपुरुषे ॥ कच्छपे ॥ हरे ॥

भालुकः । पुं० ऋक्षे । अच्छभल्ले । भल्लूके ॥ भलते । भलहिंसायाम् । बाहुलकादुः । संज्ञायांकन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

भालूकः । पुं० भालुके ॥ भलते । भलपरिभाषणादौ । उलूकादित्वात् साधुः । प्रज्ञाद्यण् ॥

भाल्लवेयः । पुं० इन्द्रद्युम्ननामनि ऋष्यन्तरे ॥ भल्लवेरपत्यम् भाल्लविः । तस्यापत्यम् । शुभ्रादेराकृतिगणत्वात् ० ढक् ॥

भाल्लुकः । पुं० भल्लूके ॥)

भाल्लूकः । पुं०)

भावः । पुं० सत्तायाम् । सत्त्वे ॥ परमार्थसत्तारूपे ॥ स्वभावे ॥ मानसधर्मे ॥ उपसनोपायसाधके ॥ सचोक्तः श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । पशुवीरदिव्यभावादेवतामन्त्रसिद्धिदा इति ॥ तत्रापि । पशुभावः कलौ नास्तिदिव्यभावोपिदुर्लभः । वीर साधनकर्माणिप्रत्यक्षाणिकलौयुगे इति ॥ अपिच । शृणुभावत्रयं देविदिव्यवीरपशुक्रमात् । दिव्यस्तु देववत् प्रायोवीरश्चोद्धतमानसः ॥ सत्यत्रेताद्वापरपर्यन्तंदिव्यभावविनिर्णयः । त्रेताद्वापरपर्यन्तंवीरभावः

भावः

बहुतीरितम् ॥ मद्यंमत्स्यंतथा मांसंमुद्रामैथुनमेवच । श्मशान साधनंभट्टे चितासाधनमेवच । एतत्ते कथितंसर्वं दिव्यवीरमतंप्रिये । दिव्यवीरमतंनास्तिकलिकाले सुलोचन इतिकालीविलासतन्त्रम् ॥ अभिप्राये ॥ आत्मनि ॥ चेष्टायाम् ॥ प्रकृतिजन्यबोधविषये प्रकारे ॥ क्रियायाम् ॥ लीलायाम् ॥ पदार्थे ॥ विभूतौ ॥ नाट्योक्त्या विदुषि । बुधे ॥ जन्तौ ॥ मानसविकारे० रत्यादौ ॥ योनौ ॥ उपदेशे ॥ शृङ्गारादिकारणे ॥ शब्दप्रवृत्तिहेतौ ॥ गौरवितेते ॥ अभिनयान्तरे ॥ धात्वर्थे ॥ संसारे ॥ भवने । भावनायाम् । चिन्तने ॥ सद्भावे ॥ परमार्थतत्त्वाग्रहरूपे प्रेम्णि ॥ भक्तौ । अनुरागे ॥ तत्तादात्म्ये ॥ भू० विभाषाग्रहइत्यच० भवतेश्चेति० कौशिकावचनात् ॥ भावयतिकरोतिरसान् । भावयति० परिभावयतिवा । पचाद्यच् ॥ भवनंवा । श्रिणीभुवोनुपेतिघञ् वा ॥ भावाबुद्धिगुणाधर्मज्ञानवैराग्यभूतयः । सात्त्विकाव्यक्त्ययेनैते रागमुत्सृज्यतामसाः ॥ धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याख्या बुद्धिगुणाः० भाव संज्ञया विज्ञेयाः । एतेचसात्त्विकावेद्याः । व्यक्तये

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न० रागमुत्सृज्यवैराग्यविवर्जिता स्तामसाः । अधर्माज्ञानैश्वर्यरूपाः ० अवैराग्यलक्षणस्तुभावोराजसइत्यर्थः । धर्मादिभिरन्विताबुद्धिस्तदन्वितं सूक्ष्मशरीरमित्युक्तम् । भावयन्तिय तोलिङ्गतेनभावाइतिस्मृताः ॥ सचसात्त्विकादिभेदात्त्रिविधः । तत्र० सात्विकः शमदमादिरूपः राजसोहर्षदर्पादिरूपः ० शोकमो हादिरूपस्तुतामसः । बाह्याध्यात्मि कभेदाद्द्विविधश्चयथासाध्यसाधनत यास्थितोबाह्यः।सुखंदुःखंज्ञानंरागश्च त्येवमाकारआध्यात्मिकः ॥ विभावः स्थायिसंज्ञश्चंसानुभावोथसात्त्वि कः । व्यभिचारीतिपञ्चैतेभावभे दाः प्रकीर्त्तिताः । अष्टमवत्सरे ॥ बहुक्षीरास्तथागावोधान्यञ्चबलव त्तरम् । जायन्तेसर्वशस्यानिभावे- वर्षेवरानने ॥ ८ नवग्रहाणांशयना दिद्वादशचेष्टासु॥तन्वादित्वादशसु॥ स्त्रीणांयौवनकालेस्वभावजाष्टाविंश त्यलङ्कारन्तर्गतांगजप्रथमालङ्कारे ॥ यथा। यौवनेसत्त्वजास्तासामष्टाविं शतिसङ्ख्यकाः ॥ अलङ्कारा स्तत्रभावहावहेलास्त्रयोङ्गजाः। तत्र भावोयथा । निर्विकारात्मकेचि त्तेभावःप्रथमविक्रिया । जन्मतःप्र प्रभृतिनिर्विकारेमनसि० उद्बुद्धमा त्रोविकारोभावः । यथा । सएवसुर भिःकालः सएवमलयानिलः । सैवे यमबलाकिन्तुमनोन्यदिवदृश्यतइ- ति ॥ प्रतिक्षणपरिणामिनःसर्वेभा वाऋतेचिच्छक्तेः ॥

भावकः । पुं० भावे । मानसविकारे ॥ त्रि०सत्ताश्रये ॥

भावकरणम् । न०अभिप्रायस्यसूचने ॥

तत्रभावज्ञः । त्रि० अभिप्रायज्ञे ॥

भावतः । त्रि० भवदीये । भावत्के ॥ भवतोऽयम् । भवतष्ठक्छसावित्यत्र वृद्धादित्यनुवृत्तेःशत्रन्तादणेव ॥

भावत्कः । त्रि० भवदीये ॥ भवतामय म् । भवतष्ठक्छसाविति ० ठक् । इसुसुक्तान्तात्कः ॥

भावनः । पुं० परमेश्वरे ॥ सर्वेषांभो क्तॄणांफलानिभावयतिउत्पादयती तिव्याख्यानात् भवतेर्ण्यन्तालल्यु ट् ॥ न० कल्पने ॥ भावनायाम् ॥ भावनन्तुननाध्यानेपर्यालोचेऽधिवा सने ॥ भव्ये । चाल्ता इ० गौ० दे० भा० प्र० फलविशेषे ॥

भावना स्त्री० ध्याने ॥ पर्यालोचे ॥ अधिवासने ॥ कल्पनायाम् ॥ सं स्कारे ॥ भावनानामभवितुर्भवनानु कूलोभावयितुर्व्यापारविशेषः सा द्विधा । शब्दभवना० । अर्थभावना चेति ॥ भाव्यस्यविषयान्तरपरिहारे णचेतसिपुनःपुनर्निवेशने । निदि ध्यासनात्मिकायांविजातीयप्रत्यया

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

नन्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहरूपा
याम् ॥ भावनातिङ्प्रत्ययवाच्ये ति
मीमांसकाः ॥ उत्पादनायाम् ॥ ०
उत्पत्त्यर्थाद्भवतेर्ण्यन्तात् ० युच् ।
त्रिविधाभावनायया । त्रिविधाभा
वनाविप्रविश्रमे तन्निबोधमे ।
ह्माख्याकर्मसंज्ञाच तथाचैवोभया-
त्मिका ॥ ब्रह्मभावात्मिकाह्मे काक
र्मभावात्मिकापरा । उभयात्मिकात
थैवान्यात्रिविधाभावभावना ॥ सन
न्दनाद्योब्रह्मभावभावनयायुताः ।
कर्मभावनयाचान्ये देवाद्याः स्थाव
रान्तराः ॥ हिरण्यगर्भादिषुचब्रह्म
कर्मात्मिकाद्विधा । बोधाधिकार
युक्तेषुविद्यतेभावभावना ॥ इति
विष्णुपुराणे ६ अंशे ७ अध्यायः ॥ त्रि
विधभावनाश्रयजीवात्मकत्वात्तदु
पचारेणत्रिविधाभावनेत्युच्यते । एत
द्विहरेः स्थूलंरूपम् । अतः पररू
पप्राप्त्युपायत्वात् ० तत्रप्रथमंमनः
सन्धार्यमितिभावः । भावनानाम
ज्ञानविशेषजावासना । तांत्रिविधा
मपिसंज्ञामादिशति ० ब्रह्माख्येति ।
तामेवविषयत्रैविध्येनविविनक्ति ०
ब्रह्मभावनात्मिकेति ॥ । भावभाव-
ना ० भावोवस्तु ० तद्विषयाभावनात्रि
विधा । तत्रवयंब्रह्मैवभावयामः ।
वयंकर्मैवकुर्मः । वयन्तूभयमिदम
नुसन्दध्मइत्येवंत्रिविधाभावना ।

भावनायुक्तान्जीवानुदाहरति ० सन
न्दनाद्ययइतिद्वाभ्याम् । इतितद्दी
का ॥
भावबोधकः । पुं० अनुभावे ॥ भाव
स्थरत्यादेर्बोधकः सूचकोगुणः क्रि
यादिरनुभावः । अनुभाव्यतेप्रती
तियोग्यतांनीयतेरत्यादिरनेनेति ०
अनुभावः । घञ् ॥ तत्रतेरनुभावाः
लोचनचातुर्यभ्रूक्षेपादयः । हासश्च
कपोलाकुंचनाः ० गासोत्फुल्लनाद-
योऽनुभावाः ० एमन्यचानुमन्तव्यम् ॥
भावरूपम् । न० दृश्ये ॥
भाववृत्तः । पुं० ब्रह्मणि ॥ भावः सृ
ष्टिः ० तत्रवृत्तः प्रवृत्तः ॥
भाववृत्तिः । स्त्री० घटाद्याकारवृत्तौ ।
भावशुद्धिः । स्त्री० अन्तः करणशुद्धौ ॥
कलिकल्मषयुक्तानांसर्वदास्थिरचे-
तसाम् । निद्रालस्यप्रसक्तानां-
भावशुद्धिः कथंभवेत्इतिमहानि
र्वाणतंत्रं ॥
भावसंशुद्धिः । स्त्री० हृदयस्थकामक्रो
धलोभादिमलनिवृत्तौ पुनरशुद्
ध्युत्पादराहित्येनसाम्यत्वेनविशि
ष्टायाम् ॥ परैः सहव्यवहारकाले
मायाराहित्ये ॥
भावसरोरुहम् । न० हृदयकमले ॥
भावाटः । पुं० भावके ॥ साधुनिवेशे
॥ कामुके ॥ नटे ॥
भावानुगा । स्त्री० छायायाम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भावार्थः । पुं० सत्तारूपे । परमार्थे ।
भावालीना । स्त्री० छायायाम् ॥
भावावः । त्रि० विश्ववर्त्तरि ॥ भावा
न्० अवति । अव० । कर्मण्यण् ॥
भावाववोधः । पुं० अभिप्रायपरिज्ञा
ने ॥ यथा । भावाववोधविहितोन
दुनोतिदोषइति ॥
भाविकम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा
। प्रत्यक्षादवयङ्गावाः क्रियन्तेभूत
भाविन : । तद्भाविकम् ॥ भूताश्च
भाविनश्चेतिद्वन्द्वः । भाव :
कवेरभिप्रायोऽस्मीति० भाविकम्
। उदाहरणम् । आसीदञ्जनमर्च
तिपश्या मितवलोचने । भाविभूष
णसम्भारांसाक्षात्कुर्वेतवाकृतिम् ॥
अत्रार्थीभूतस्य० द्वितीयेभाविनोद
र्शनम् ॥
भावित : । त्रि० वासिते । संस्कृते ।
ग्राहितहिङ्ग्वादिगन्धे व्यञ्जनादौ
॥ प्राप्ते ॥ चिन्तिते ॥ भाव्यतेस्म ।
भूप्राप्तौ । आधृषाद्वसिवाणिजन्त :
। क्तः ॥ भुवोवकल्कनङ्गतिष्वन्ता
त्० क्तोवा ॥ संपादितेशुद्धे ॥
भावितत्वम् । न० संस्कृतत्वे ॥
भावितात्मा । त्रि० शुद्धचित्ते ॥
भाविवम् । न० त्रैलोक्ये ॥ भवति ।
भू० । भूवादिगृभ्योणित्वल् ॥
भावी । त्रि० भविष्यति ॥ भविष्यत्का
ले । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्यु-

त्पत्तिके ॥ भू० । भुवश्चेति० इनि-
र्णित् ॥ भवितुंयोग्ये ॥
भाविनी । स्त्री० नारीविशेषे ॥ भाव :
शृङ्गारचेष्टाविशेषोविद्यतेऽस्या : ।
अतइनि : । ङीप् ॥ वर्त्तमानप्रा-
गभावप्रतियोगिन्याम् ॥
भावुक : । पुं० नाट्योक्त्याभिनीप
तौ ॥ न० भविके । कल्याणे । म-
ङ्गले । शुभे ॥ शीलम् । भूप्राप्तौ ।
लषपतपदेत्युकञ् ॥ त्रि० मङ्गल-
वति ॥ रसविशेषभावनाचतुरे ।
उत्पत्तिशीले । भवनाश्रये ॥ भवति
य : । कर्त्तरि० उकञ् ॥
भाव्यम् । त्रि० कार्ये ॥ विभावनीये ॥
भवितव्ये ॥ भवति । भू० । बाहु
लकात्कर्त्तरिण्यत् । यथा । कृत-
स्यकरणंनास्तिदैवाधिष्ठितकर्म्मणः
। भावीत्यवश्यंयद्भाव्यं तत्रब्रह्माप्य-
बाधक : ॥ इति ॥ न० अवश्यभवि
तव्ये ॥ औरावश्यके । इतिण्यत् ॥
साध्ये ॥ भावयतीतिभवतेर्ण्यन्ता
त्कर्म्मण्यत् ॥
भाषणम् । न० कथने ॥ यथा । सं
लापोभाषणमिति ॥ भाषव्यक्तायां
वाचि । ल्युट् ॥ नस्ले क्वाशुच्यधा
र्मिकैः सहसम्भाषेत ॥
भाषा । स्त्री० व्याहारे । उक्तौ । वच
ने ॥ भाष्यते प्रयोज्यप्रयोजकवृद्ध
व्यवहारेणप्रयुज्यते । भाष० । गु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भाषा

रीश्चेत्यप्रत्ययः । टाप् । भास्त्रीया
ष्टादशभाषायथा । संस्कृता १ प्राकृता
२ उदीची ३ माहाराष्ट्री ४ मागधी
५ मिश्रार्द्धमागधी ६ शकाभीरी ७
अवन्ती ८ द्राविडी ९ ओड्रीया १०
पाश्चात्या ११ प्राच्या १२ वाह्लिका
१३ रन्तिका १४ दाक्षिणात्या १५
पैशाची १६ आवन्ती १७ शौरसे
नी १८ । एतासांलक्षणोदाहरणा
निप्राकृतलङ्केश्वरव्याकरणे द्रष्टव्या
नि ॥ अथभाषाविभागः । पुरुषा
णामनीचानांसंस्कृतंस्यात्कृता
त्मनाम् । शौरसेनीप्रयोक्तव्याताद
शीनाञ्चयोषिताम् ॥ आसामेवतु
गाथासु महाराष्ट्री प्रयोजयेत् ।
अचोक्तामागधीभाषा राजान्तः पु
रचारिणाम् । चेटानांराजपुत्रा
णांश्रेष्ठिनांचार्द्धमागधी । प्राच्या
विदूषकादीनांधूर्त्तानांस्यादवन्तिका
॥ योधनागरिकादीनांदाक्षिणात्या
हिदीव्यताम् । शकाराणांशकादी
नांशाकारीसम्प्रयोजयेत् ॥ बाल
होकभाषादिव्यानांद्राविडीद्रविडा
दिषु । आभीरेषुतथाभीरीचाण्डा
लीपुक्कसादिषु ॥ आभीरीशाबरी
चापिकाष्ठपत्रोपजीविषु ॥ तथैवा
ङ्गारकारादौपैशाचीस्यात्पिशाच
वाक् । चेटीनामप्यनीचाना
मपि स्याच्छौरसेनिका ॥

भाषा

बालानांषण्डकानांचनीचग्रहविचा
रिणाम् । उन्मत्तानामातुराणांसैव
स्यात्संस्कृतंक्वचित् ॥ ऐश्वर्येण
प्रमत्तस्यदारिद्र्योपस्कृतस्यच । भिक्षु
बन्धधरादीनांप्राकृतंसम्प्रयोजयेत् ॥
संस्कृतंसम्प्रयोक्तव्यंलिङ्गिनीषूत्तमा
सुच । देवीमन्त्रिसुताविश्यास्वपिकै
श्चित्तथोदितम् ॥ यद्देशंनीचपात्र
न्तुतद्देशंतस्यभाषितम् । कार्यतश्चो
त्तमादीनांकार्योभाषाविपर्ययः ॥
योषित्सखीबालवेश्याकितवाप्सर
सांतथा । वैदग्ध्यार्थंप्रदातव्यंसं
स्कृतञ्चान्तरान्तरा ॥ एषामुदाह
रणान्याकरेषुवोद्यव्यानि । भाषाल
क्षणानिभाषार्णवे ॥ इतिसाहित्य
दर्पणे ६ परिच्छेदः ॥ संस्कृतंप्रा
कृतंभूतभाषाऽपभ्रंशिकागिरः । ना
टकेनियताःशस्ताएताभाषारसाव
हाः ॥ भाषाविभाषाभेदेनप्राकृतन्तु
चतुर्दश । मागध्यवन्तिकाप्राच्याशौ
रसेन्यर्द्धमागधी ॥ वाह्लीकादाक्षि
णात्याचभाषाःसप्तचप्राकृते ॥ ॥ श
काराभीरचाण्डालशबरद्रविडौड्र
जाः । वनौकसोविजातीनांविभाषाः
सप्तकीर्त्तिताः ॥ कैकेयीशौरसेनी
चकाञ्चीपाञ्चलमागधी । द्राविडीपा
पांड्यदेशीचभूतभाषाप्रकीर्तिताः ॥
॥ वैदर्भीमागधीनाटीकाम्बोजीचोप
नागरी । पाञ्चालीषडपभ्रंशभाषा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्यु र्देशभेदतः ॥ इतिसङ्गीतदामोद र: ॥ आसामुदाहरणंमुरारेरनर्घराघ वे० भवभूतेरुत्तरचरिते० कालिदा सस्याभिज्ञानशाकुन्तलेऽवलोकनी यम् ॥

भाषापाद: । पुं० चतुष्पाद्व्यवहारा न्तर्गतप्रथमपादे ॥ तस्यलक्षणंयथा । अर्थवद्धर्मसंयुक्तं परिपूर्णमनाकुलम् । साध्यवद्वाचकपदंप्रकृतार्थानुव म्बिच ॥ प्रसिद्धमविरुद्धञ्चनिश्चि तंसाधनक्षमम् । संक्षिप्तं निखिला र्थञ्चदेशकालाविरोधिच ॥ वर्षर्तुमा सपक्षाहोवेलादेशप्रदेशवत् । स्थाना वसथसाध्याख्या जात्याकारवयोयुत म् ॥ साध्यप्रमाणसङ्ख्यावदात्म प्रत्यर्थिनामच । परात्मपूर्वजानेक राजनामभिरङ्कितम् ॥ क्षमालि ङ्गात्मपीडावत्कथिताहर्तृदायकम् । यदावेदयतेराज्ञेतद्भाषेत्यभिधीयते ॥ इतिमिताक्षरा ॥ अस्यविवरणं भाषाशब्दे कल्पद्रुमेद्रष्टव्यम् ॥

भाषितम् । न० वचने । वचसि ॥ यथा । आचार: कुलमाख्यातिव पुराख्यातिभोजनम् । सन्तति: पु ण्यमाख्यातिदेशमाख्याति भाषित मिति ॥ भाषणम् । भाष० । भावे क्त: ॥ त्रि० कथिते । उक्ते । अ- भिहिते ॥ भाष्यतेस्म । भाषे : कर्म णिक्त: ॥

भाष्यम् । न० चूर्ण्याम् ॥ सूत्रोक्तार्थ प्रपञ्चके । सूत्रानुकारिभिर्वाक्यै: सूत्रार्थस्यस्वपदानाञ्चोपवर्णनपरे० ग्रन्थविशेषे ॥ तथाचभरत: । सूत्रा र्थोवर्ण्यतेयत्रपदै : सूत्रानुसारिभि: । स्वपदानिचवर्ण्यंतेभाष्यं भाष्यवि- दोविदुरिति ॥ त्रि० कथनीये ॥

भाष्यकार: । पुं० श्रीशङ्कराचार्ये ॥ महाभाष्यकर्त्तरिमुनौ । गोर्नदीये । पतञ्जलौ । चूर्णिकृति ॥ अहञ्चभा ष्यकारश्चकुशाग्रीयधियावुभौ । नैव शब्दाम्बुधे: पारंकिमन्ये जडबुद्ध य: ॥ भाष्यं करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

भाष्यकृत् । पुं० भाष्यकारे ॥

भा: । स्त्री० प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ प्रभावे ॥ मयूखे ॥ इच्छायाम् ॥ भासते । भासृदीप्तौ । भाजभासेति क्विप् । भा: ० भासौ० भास: ॥

भास: । पुं० प्रभायाम् ॥ विहगविशे षे । शकुन्ते । गृध्रे ॥ कुक्कुटे ॥ गोष्ठे ॥ व्याप्यव्यापकतादिप्रतिभा से ॥

भासनम् । न० दीप्तौ ॥ प्रकाशने ॥ स्वतस्तावदिदंजगत्चिज्जडोभयात्म कंभासते । यद्यपिशब्दस्पर्शादिजड़व स्तुभासनायैवेन्द्रियाणिसृष्टानितथा पिचैतन्यस्य० चित्तगतव्यवहारस्य० उपादानतयाचैतन्य पूर्वकमेवजडं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भानते । तयासति ० पश्चाद्भा
ससमानस्यजडस्यप्रथमतोभा समानं
चैतन्य मेवास्तवं रूप मिति नि
श्चित्य ० जडमुपेक्षन् चिन्मात्रंचित्ते वा
सयेदितिजीवन्मुक्तिप्रकरणम् ॥
भासन्त : । पुं० भासपक्षिणि । शकुन्ते
॥ सूर्ये । भे । नक्षत्रे ॥ चन्द्रे
त्रि० रम्ये । सुन्दराकारे ॥ भासते।
भास० । तृभूवहिवसिभासिसाधीति
झच्षित् ॥
भासन्ती । स्त्री० नक्षत्रे ॥ ङीष् ॥
भासमान : । त्रि० प्रकाशमाने ॥
भासित : । त्रि० प्रकाशिते ॥
भासु : । पुं० सूर्ये ॥
भासुर : । पुं० स्फटिके । वीरे ॥
प्रमाणनिरपेक्षतयैवभासनशीले०
आत्मनि ॥ न० कुष्ठौषधे ॥ त्रि०
भासनशीले । दीप्तियुक्ते ॥ भासते
तच्छील : । भास० । भञ्जभासमि
दोघुरच् ॥
भासुरपुष्पा । स्त्री० वृश्चिकाल्या
म् ॥
भास्कर : । पुं० आदित्ये । प्रभाकरे
॥ यथा । सदायजन्तियज्ञेनसदा
दानंददन्तिच । सदाचरायुभक्षा
स्ते नित्यंयेऽर्चन्तिभास्करमितिभ
विष्यपुराणम् । अग्नौ । वह्नौ ॥
भा : करोति । दिवाविभेतिट :
। कस्कादित्वात्स : । तेनविसर्ज

नीयजिह्वामूलीयौसकारस्यनभवत:
वीरे ॥ अर्कवृक्षे ॥ न० सुव
र्णे ॥
भास्करक्षेत्रम् । न० प्रयागे ॥
भास्करप्रिय : । पुं० पद्मरागमणौ। चु
न्नी० इतिकेचित् ॥
भास्करेष्टा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥
भास्मन : । त्रि० भस्ममये । भस्मनो
विकार : । अण् । अस्मितिप्रकृति
भावान्नस्तद्धितइतिटिलोपोन ॥
भास्वान् । पुं० सूर्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥
दीप्तौ । प्रभायाम् ॥ भास : सन्त्य
स्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ त्रि०
भास्वरे । दीप्तिविशिष्टे । प्रकाश
वति ॥
भास्वर : । पुं० दिने ॥ न० कुष्ठौष
धौ । कूट० इ० भा० ॥ त्रि० प्रका
शवति । भासनशीले ॥ भासते ०
तच्छील : । भास्दीप्तौ । स्थेशभा
सपिसकसोवरच् ॥
भि : सटा । स्त्री० भिक्षटायाम् ॥
भिक्षा । स्त्री० भृतौ ॥ याच्ञायाम् । अय
नायाम् ॥ सेवायाम् ॥ भिक्षितवस्तुनि ।
अत्रयासमाचाभवेद्भिक्षेतिशातात-
प : । सम्भवेत्त्वधिकमपिदेयमिति ०
भिक्षाञ्चभिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचा
रिणे ० इत्यत्रकुल्लूकभट्ट : ॥ यदैव
यतिब्रह्मचारिणोरुपस्थितिस्तदैव ०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

। भिक्षादानं कर्त्तव्यम् । यथोक्तं नरसिंहपुराणे । भिक्षाञ्चभिक्षवेद्द्यात्परिव्राड्ब्रह्मचारिणे । कल्पितादन्नादुद्धृत्यसव्यञ्जनयुतादपि ॥ अकृतेवैश्वदेवेतुभिक्षौचगृहमागते । उद्धृत्यवैश्वदेवार्थं भिक्षांदत्त्वाविसर्जयेत्इति ॥ पाखण्डानुपक्रम्यब्रह्मपुराणे तेभ्योदेयं गृहाद्बहिरित्यभिहितम् । भिक्षयालभ्यतेचर्यापरिग्रहविवर्जिता । किम्भोग्यं परिगृह्णीयात्सर्वभोग्येषु दोषदृक्गार्हस्थ्याच्चामाचहेतुभिक्षान्नादिव्यतिरिक्तसर्वभोग्यत्यागोभिक्षाशब्देनलभ्यतइत्यर्थः । इयञ्चचर्याविवेकिनामतिसुलभेत्याह । किम्भोग्यमिति ॥ यथाहुः । भिक्षाहारोनिराहारोभिक्षानैवप्रतिग्रहः । असतोवासतोवापिसोमपानंदिनेदिने ॥ भिक्षाप्राशस्त्यरक्षार्थंकन्याशीतनिवारिणी । अचलाकेशवेभक्तिर्विभवैः किम्प्रयोजनम् ॥ भिक्षणम्०भिक्ष्यतेऽनयाबा । भिक्षभिक्षायांलाभेऽलाभेच । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

भिक्षाकः । पुं० भिक्षुके ॥

भिक्षाकी । स्त्री० भिक्षुक्याम् ॥

भिक्षाचरः । पुं० स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षाटनम् । न० भिक्षार्थंगमने ॥

भिक्षाशित्वम् । न० पैशुन्ये ॥

भिक्षाशी । स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षुः । पुं० ब्रह्मचार्याद्याश्रमचतुष्टयान्तर्गतचतुर्थाश्रमे ॥ आश्रमशब्दोयंधर्मिपरोधर्मपरश्च । तत्पर्यायाः । परिव्राट् । कर्म्मन्दी । पाराशरी । मस्करी । इति ॥ तस्यधर्मायथा । भिक्षोर्धर्मंप्रवक्ष्यामितन्निबोधतसत्तमाः । वनाद्गृहाद्वाक्रत्वेष्टिंसर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ प्राजापत्यांतदन्तेतु अग्निमारोप्यचात्मनि । सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डीसकमण्डलुः ॥ सर्वारामंपरित्यज्यभिक्षार्थीग्राममाश्रयेत् । अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षंसायाह्नेनातिलक्षितः । रहितेभिक्षुकैर्ग्रामेयात्रामात्रमलोलुपः । भवेत्परमहंसोबाएकदण्डीयमादिशेत् ॥ सिद्धयोगस्त्यजन्देहमभृतत्त्वमिहाप्नुयात् ॥ योगमभ्यस्यमितभुक्परांसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ दातातिथिप्रियोज्ञानीगृहीश्राद्धेऽपिमुच्यते । इतिगरुडे १०३ अध्यायः ॥ अपिच । चतुर्थश्चाश्रमोभिक्षोः प्रोच्यतेयोमनीषिभिः । तस्यस्वरूपंगदतोममश्रोतुंनृपार्हसि ॥ पुत्रद्रव्यकलत्रेषुत्यक्तस्नेहोनराधिप । चतुर्थमाश्रमस्थानंगच्छेन्निर्भूतमत्सरः ॥ त्रैवर्णिकांस्त्यजेत्सर्वानारम्भानवनीपते । मित्रादिषुसमोमैत्रः समस्तेष्वेवजन्तुषु ॥ जरायुजाण्डजादीनांवाङ्मनः कर्मभिः क्वचित् । युक्तः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कुर्वीतनद्वौहंसर्वसङ्गांश्चवर्ज्जयेत् ॥ एकरात्रस्थितिर्ग्रामेपञ्चरात्रस्थिति : पुरे तथातिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वेषोवानाश्रजायते ॥ प्राणयात्रानिमित्तञ्चव्यंगारेभुक्तवज्जने। कालेप्रशस्तवर्णानांभिक्षार्थंपर्य्यटेद्गृहान् ॥ काम : क्रोधस्तथादर्पमोहलोभादयश्चये ।तांस्तुदोषान्परित्यज्यपरिव्राण्निर्ममोभवेत् ॥ अभयंसर्वसत्त्वेभ्योदत्वायश्चरतेमुनि : नतस्यसर्वभूतेभ्योभयमुत्पद्यतेक्वचित् ॥ कृत्वाग्निहोत्रंस्वशरीरसंस्थंशारीरमग्निञ्चमुखेजुहोति। विप्रस्तुभैक्षीपरतैर्हविर्भिश्चिताग्निनासव्रजतिस्मलोकान् ॥ मोक्षाश्रमंयश्चरतेयथोक्तंशुचि:सुसङ्कल्पितबुद्धियुक्ति: । अनिश्चनंज्योतिरिवप्रशान्तंसव्रह्मलोकंश्रयतिद्विजाति : ॥ इतिविष्णुपुराणे ३ अंशे ९ अध्याय : ॥ अपिच । चतुर्विधाभिक्षवस्तुकुटीचरवहूदकौ । हंस : परमहंसश्चयोय : पश्चात् सउत्तम : ।। एकोभिक्षुर्यतीक्त : स्याद्द्वौचैवमिथुनंस्मृतम् । त्रयोग्राम : समाख्यातऊर्ध्वन्तुनगरायते ॥ नगरंनहिकर्त्तव्यंग्रामोवामिथुनंतथा । राजादिवार्त्तासेषुस्याद्भिक्षावार्तापरस्परम् इतिस्मृति : ।। पुनश्च । अजिह्व : पण्डक : पंगुरन्धोवधिरएवच ।

मुग्धश्चमुच्यतेभिक्षु : षड्भिरेतैर्न संशय : ॥ अत्रत्याजिह्वादिपदव्याख्यानंयथा स्थानेद्रष्टव्यम् ॥ अपिच । ननिन्दांनस्तुतिं कुर्यान्नकञ्चिन्मर्मणिस्पृशेत् ॥ नातिव्याधिर्भवेत्तद्वत्सर्वत्रैवसमोभवेत् । नसम्भाषेत्स्त्रियंकाञ्चित्पूर्वदृष्टाञ्चनस्मरेत् । कथाश्चवर्जयेत् तासांनपश्येल्लिखितामपि ॥ इति ॥ भिक्षणशील : । भिक्षयाञ्चायाम् । सनाशंसभिक्षउ : ॥ बुद्धभिक्षुके॥ श्रावणीक्षुपे ॥ कोकिलाक्षे ॥

भिक्षुक : । त्रि० याचके । अर्थिनि॥

भिक्षुसङ्घाटी । स्त्री० चीवरे ॥

भिण्ड : । पुं० भिण्डाक्षुपे ॥)

भिण्डक : । पुं०)

भिण्डा । स्त्री० शाकक्षुपविशेषे० तत्फलेच । क्षेत्रसम्भवे । सुशाके । करपर्णे । वृत्तबीजे भिण्डी० ० इ० भा० ॥ भिण्डीस्त्रोष्णाग्राहिणीचतथारुचिकरास्मृता ॥

भिण्डीतक : । पुं० भिण्डायाम् ॥

भित्तम् । न० खण्डे ॥ भिद्यतेस्म । भिदिर्विदारणे । क्त : । भित्तंश कलमितिनिष्ठातकारस्यनत्वाभावोनिपात्यते । यथा । भित्तंतिष्ठति ० खण्डमित्यर्थ : ॥

भित्ति : । स्त्री० कुड्ये । कांथ० कांध० कन्थ० भीत ० इ० भा० ॥ भिद्य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ते । भिदिर् ० । क्तिन् ॥ प्रदेशे ॥ प्रशस्ते ॥ मतल्लिकोद्घमिश्रा : स्यु: प्रकाण्डस्थालभित्तयइतिगण रत्नमहोदधि : ॥

भित्तिका । स्त्री० भित्तौ ॥ पल्लिकायाम् । पल्ल्याम् ॥ भिनत्ति ० भिद्यतेवा । भिदिर् ० । क्तिभिदिलतिभ्य : किदिति ० तिकन् ॥

भित्तिचौर : पुं ० चौरविशेषे । कुड्यच्छेदिनि । सौधचोर० इ० भा०

भित्तिपातन : पुं ० महामूषके । घूस ० इ० भा० ॥

भिद् । स्त्री० प्रभेदे ॥ भिनत्तिभिदिर् ० । तच्छीलादिषु ० अन्यतोपिदृश्यतइतिक्विप् ॥ त्रि ० भेदकर्त्तरि ॥

भिदक: । पुं० खड्गे ॥ न ० वज्रे ॥

भिदा । स्त्री० भेदे ॥ वस्त्रादेर्विदारणे । विदरे । स्फुटने । फाडा० फटा ० फाडना ० इ ० भा० ॥ भेदन म् । भिदिर् ० । भिदाद्यङ् । टाप् ॥ धन्याके ॥

भिदि: । पुं० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर् ० । कृगृशॄकुटिभिदिछिदिभ्यश्चेति ० इ : सचकित् ॥

भिदिरम् । न० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर् ० । इषिमदीत्यादिनाकिरच्

भिदु: । पुं० पवौ ॥ वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर् ० । पृभिदिव्यधीतिकु :

भिदुरम् । न० कुलिशे वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर् ० । विदिविदिच्छिदेकुरच् ॥ न ० प्लक्षवृक्षे ॥ त्रि० भिन्ने ॥

भिदेलिम: । त्रि ० भेत्तव्ये ॥ भिद्यते कर्मणिभिदे : केलिमर ॥

भिद्य: । पुं० नदे । भिनत्तिकूलम् । भिदिर ० । भिद्योद्यौनदे ० इति० तृजपवाद: कर्त्तरिक्यप्निपात्यते ॥

भिद्रम् । न० शतधारे । वज्रे भिनत्ति । भिदिर ० स्फायीतञ्चीत्यादिनारक् ॥

भिन्दि : स्त्री ० कृपाणिकायाम् ॥ भिन्दति । भिदिअवयवे । सर्वधातुभ्य इन् ॥

भिन्दिपाल: । पुं० क्षेपणीये । शृगे ॥ गोक्षण ० इ० ा० ॥ भिभिन्दिंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण्

भिन्न: । त्रि० भेदविशिष्टे । दारिते । भेदिते । खण्डितावयवे । अन्यवसङ्गते ॥ क्लिन्ने ॥ विद्धे । भिद्यतेस्म ॥ भिदिर् ० । क्त : । रदाभ्यांनिष्ठातो न: पूर्वस्यचदइति०दकारतकारयोर्नौ ॥ न० अन्यार्थवचने । पुं० न० क्षतरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । शक्तिकुन्तेषुखड्गाग्रविषाक्षैराशुयोहत : । यत्किञ्चित्प्रस्रवेत्तद्विभिन्नमित्यभिधीयते ॥ आशय : कोष्ठ : ।।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भिन्नक : । पुं० क्षपणे । बौद्धे । त्रि० ईषद्भिन्ने ॥ अनन्तत्यन्तगतौक्तादितिकन् ॥

भिन्नगात्रिका । स्त्री० कर्कटीविशेषे । फूट० इ० भा० ॥ भिन्नं गात्रमस्याः

भिन्नदर्शी । त्रि० अज्ञे । कुतार्किके । अविद्यामोहितात्मानः पुरुषाभिन्नदर्शिनः ॥ भिन्नं द्रष्टुं शीलं यस्य । णिनिः ॥

भिन्नधीः । त्रि० भ्रंसितमतौ ॥

भिन्नभिन्नात्मा । पुं० चणके ॥

भिन्नयोजनी । स्त्री० पाषाणभेदवृक्षे ॥

भिन्नार्थकः । त्रि० अन्यस्मिन् ॥ भिन्नार्थकाअन्यतरएकत्वान्यतराअपि इत्यमरः ॥ भिन्नः अर्थोयस्यसः ॥

भिया । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । भिदाद्यङिइयङ् । टाप् ॥

भिरिण्टिका । स्त्री० श्वेतगुञ्जायाम् ॥

भिल्लः । पुं० म्लेच्छखण्डजात्यन्तरे । भील इ० भा० ॥ यथाह । हेमचन्द्रः । मालाभिल्लाकिराताश्चसर्वेपिम्लेच्छजातयः इति ॥ सचब्राह्मणकन्यायां तीवराज्जातः । यथा । पुलिन्दमेदभिल्लाश्चपुल्लोमल्लश्चधावकः । कुन्दकारोडोखलोवामृतपोहस्तिपस्तथा ॥ एतेवैतीवराज्जाताः कन्यायांब्राह्मणस्यचेतिप० पद्धतिः ॥

भिल्लगवी । स्त्री० गवय्याम् ॥

भिल्लतरुः पुं० लोध्रे ॥

भिल्ली । स्त्री० लोध्रे ॥

भिषक्पाशः । पुं० निन्द्यवैद्ये ॥ कुत्सितोभिषक् । याप्ये पाशप् ॥

भिषक्प्रिया । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

भिषक्जितम् । न० औषधे ॥

भिषग्भद्रा । स्त्री० भद्रदन्तिकायाम् ॥

भिषङ्माता । स्त्री० वासके ॥

भिषक् । पुं० वैद्ये ॥ हेतौलिङ्गेप्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानंचतुर्विधंयस्यसराजार्होभिषक्तमः ॥ दण्डनीयोयथा । अज्ञातौषधमन्त्रस्तुयश्चव्याधेरतत्ववित् । रोगिभ्योऽर्थंसमादत्तेसदण्ड्यश्चौरवद्भिषक् ॥ भिषजोन्नस्याभोज्यत्वंयथा । शूद्रान्नंब्राह्मणोभुक्त्वातथारङ्गावतारिणः । चिकित्सकस्यक्रूरस्यतथास्त्रीमृगजीविनाम् ॥ शौण्डिकान्नंसूतिकान्नंभुक्त्वामासंव्रतीभवेत् । व्रतीयावकेन । तत्रधेनुद्वयमितिप्रायश्चित्तविवेकः ॥ अपिच । यूयंचिकित्सकस्यान्नंपुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियम् । विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्नंशस्त्रविक्रयिणोमलम् ॥ इतिमानवे ४ अध्यायः ॥ भिषज्यति । भिषज् रुग् जये । कण्ड्वादिः । क्विप् ॥ बिभेतिवा । ञिभी० । भियः षुग्घ्रस्वश्चेत्यजिः ॥

भिस्सटा । स्त्री० दग्धिकायाम् दग्धान्ने ॥ भिस्सांटीकते । टीकृगतौ ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अन्येभ्योपीतिड : । ङ्यापोरितिह्र स्व : ॥

भिस्सा । स्त्री० अन्ने । ओदने । भक्ते ॥ बभस्ति । भसदीप्तौ । वाहुलकात्स: छन्दसिबहुलमितीत्वम् । ब्राह्मण भिस्सेतिभाष्यप्रयोगाल्लोकेपि ॥ यद्वा । भेदनम् ०भित् । सम्पदादित्वात्क्विप् । भिदंस्यति । षोअन्त कर्मणि । आतोनुपेतिक : । पृषोदरादि : ॥

भिस्साण्डम् । न० शालूके । भसींड० इ० भा० प्र० कन्दे ॥

भी : । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

भीतम् । न० भये त्रि० भययुक्ते ॥ विभेति । ञिभी० क्त : ० ॥

भीतभीत : । त्रि० अतिशयेनभीते । भीतप्रकारे ॥

भीति : । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । क्तिन् ॥ कम्पे ॥

भीम : । पुं० अम्लवेतसे ॥ शिवे ॥ पीठविशेषे ॥ यथा । भीमेश्वरोभीमपीठे शिवाभीमेश्वरीतथेत्यागम : ॥ सर्वसम्प्रतिपन्नपराक्रमेपाण्डुतनये । वृकोदरे ॥ त्रि०भयहेतौ । घोरे ॥ भयानके ॥ बिभेत्यस्मात् । भीमादयोऽपादाने० भिय : षुग्वेति मक् ॥

भीमकर्मा । पुं० भीमसेने ॥ भीमं० हिडम्बवधादिरूपंकर्मास्य ॥

भीमनाद : । पुं० सिंहे ॥

भीमनिर्ह्राद : । पुं० राक्षसान्तरे ॥

भीमपूर्वज : । पुं० भीमाग्रजे । युधिष्ठिरे ॥

भीमरथ : । पुं० तामसमनुवंशजातासुरविशेषे ॥ हरिणाकूर्मरूपेणहतो भीमरथोऽसुरइतिगारुड़ेगयामाहात्म्ये ८६ ऽध्याय : ॥

भीमरथी । स्त्री० जनानामवस्थाविशेषे ॥ यथा । वैद्यकेसप्तसप्ततिकेवर्षे सप्तमेमासिसप्तमी । रात्रिर्भीमरथीनामनराणामतिदुस्तरा ॥ नराणां दुरितक्रमेतिचपाठ : ॥ तामतीत्यनरोयोसौ दिनानि यानिजीवति । क्रतुभिस्तानितुल्यानिसुवर्णशतदक्षिणै : ॥ गति : प्रदक्षिणंविष्णोर्जल्पनंमन्त्रभाषणम् । ध्यानंनिद्रासुधाचान्नं भीमरथ्या : फलश्रुति : ॥ नदीविशेषे ॥

भीमविक्रान्त : । पुं० करिमाचले । सिंहे ॥ भीमश्चासौविक्रान्त : ॥ त्रि० भयानकविक्रमवति ॥

भीमशासन : । पुं० यमे ॥ भीमंशासनंयस्य ॥

भीमसेन: । पुं० मध्यमपाण्डवे । भीमोवृकोदरे ॥ कर्पूरप्रभेदे । भीमसेनोकपूरइतिभाषा ॥ यथा । पीतासोभीमसेनस्तदनुशितकर : शङ्क

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रावाससंज्ञ : । पांशु : पिञ्जोऽज सारस्तदनुहिमयुतावालुकाजूटिका च। पश्चादस्यास्तुषारस्तदुपरिसहिम: शीतल: पचिकाख्याकूरस्ये तिभे दागुणरसमहसावैसदृश्ये नदृश्या : ॥

भीमसुता । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥

भीमा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ रोचनाच गन्धद्रव्ये ॥ कशायाम् ॥

भीमाकाली । भीमादेवी । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥

भीमास्थानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भीमेश्वरी । स्त्री० भीमपीठस्थायाम् ॥

भीमैकादशी । स्त्री० माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भैम्याम् ॥

भीर : । वि० भयदे ॥ भियंराति । रा । क : ॥

भीरु : । पुं० दूचुप्रभेदे ॥ यथा । भीरु : श्लेष्मकर : स्वादुरविदाहीगुरु: स्मृत : इति ॥ व्याघ्रे ॥ शृगाले ॥ वि० आर्त्ते । कातरे ॥ भीरुके । स्त्री । दरपोक० इ० भा० ॥ रणे भीरो : स्वर्गाभाव : ॥ बिभेति । जिभीभये । भिय : क्रु क्रु कनाजि ति० कु : ॥ स्त्री० भयशीलायाम् । वरयोषिति ॥ कण्टकार्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ अजायाम् ॥ छाया याम् ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भीरुक : । पुं० दूचुप्रभेदे । भीररी० इ० दे० भा० प्र० ॥ वातपित्तप्रश

मनोमधुरोरसपाकयो: । सुशीतोवृंह णोवल्य : पौण्ड्रकोभीरुकस्तया ॥ पेचके ॥ न० वने ॥ वि० भयशीले । भीलुके । चस्त्री ॥ विभेति । जिभी० । क्रु कन् ॥

भीरुहृदय : । पुं० मृगे ॥

भीरू : । स्त्री० भयशीलायांयोषिति ॥ ऊङुतद्वत्यूङ् ॥

भील : । पुं० भिल्ले ॥ भियंलाति । ला० क : ० ॥

भीलभूषणा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥

भीलुक : । वि० भयप्रकृतिकेजने । चस्त्री ॥ विभेति । जिभी० । भिय : क्रु क्रु कनाविति क्रु क न् ॥

भीषण : । पुं० भयानकरसे ॥ शङ्ख क्याम् ॥ कुन्दुरुके ॥ कपोते ॥ हिन्तालै ॥ भैरवविशेषे ॥ वि० गाढे ॥ दारुणे ॥ भीरुरसान्विते ॥ भीषयते । जिभी० । नन्द्यादि त्वाल्ल्यु : । भियोहेतुभयेषु गिति षुक् ॥

भीष्म : । पुं० गाङ्गेये । पाण्डवानां पितामहे ॥ रुद्रे ॥ राक्षसे ॥ भया नकरसे ॥ वि० भयहेतौ । भयङ्क रे ॥ विभेत्यस्मात् । जिभी० । भिय : षुग्वेति० मक् ० षुगागमश्च ।

भीष्मक : । पुं० रुक्मिण्या : पितरि ॥

भीष्मजननी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भीष्मपञ्चकम् । न० कार्तिकशुक्लपक्षी यैकादश्यादि पूर्णिमान्तपक्षतिथि कर्तव्यव्रतविशेषे ॥

भीष्मरत्नम् । न० हिमालयोत्तरदेश जातशुक्लवर्णप्रस्तरविशेषे । भीष्म पाषाणे ॥

भीष्मसू : । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भीष्मं सूते । षूङ्० । क्विप् ॥ शान्तनो-र्महिषीभूत्वाभीष्मं सूतवतीयत : । तस्मात्साभीष्मसू : प्रोक्तागङ्गात्रैलो क्यपावनी ॥

भीष्माष्टमी स्त्री० माघशुक्लाष्टम्याम् ॥ तत्रभीष्मस्यतर्पणंकर्त्तव्यम् ॥

भीसटम् । न० श्लेमान्तके ॥

भुक्तम् । न० भक्षणे ॥ त्रि० भक्षिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते ॥ भुज्यतेस्मभुज० । क्त: भुक्ताब्राह्मणा इत्यत्रतुभुक्तमेषामस्तीत्यकारोमत्व र्थीयोनतुकर्त्तरिक्त : । सकर्म्मके भ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ यद्वोत्तर पदलोपोत्रद्रष्टव्य : । भुक्तान्नाभु क्ता : । अत्रान्नस्यभुक्तत्वंब्राह्मणे षूपचर्य्यते ॥

भुक्तसमुज्झित : । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वम्भुक्तम्० पश्चात्समुज्झितम् । पूर्वकालैकेतिसमास : ॥

भुक्ति : । स्त्री० भोजने ॥ भोजनम् । भुजपालनाभ्यवहारयो : । स्त्रियां क्तिन् ॥ भोगे ॥ यथा । भुक्तिस्त्रिपु रुषीसिध्येदिति ॥

भुक्तिप्रद : । पुं० मुद्गे ॥ त्रि०भोगदा तरि ॥

भुक्तोज्झित : । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वंभुक्तम्०पश्चादुज्झितम् । पूर्व कालैकेतिसमास : ॥

भुग्न : । त्रि० रोगादिनाकुटिलीकृते रुग्मे ॥ नम्रे ॥ भुज्यतेस्म । भुजो कौटिल्ये । क्त : । ओदितश्चेति नत्वम् ॥ भुजतिस्मवा । गत्यर्थेति क्त : ॥

भुज : । पुं० स्त्री० करे ॥ बाहौ ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । कक्षाश्व त्थदलाश्रेष्ठामुगन्धिन्यूर्द्धरोमिका । अन्यथाअर्थहीनानामसौनि : स्वस्य रोमशौ ॥ निर्मांसौचैवभग्नाल्यौश्लि ष्टौचविपुलौभुजौ । आजानुलम्बि नौबाहूवृत्तौपीनीनौनरेश्वरे ॥ नि स्वानांरोमशौह्रस्वौश्रेष्ठौकरिकरप्र भौ । इति ॥ भुज्यतेऽनेन । भुज पालनाभ्यवहारयो : । भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोरितिसाधु : ॥ यद्वा । भुजति । भुजकौटिल्ये । इगुप-धेतिक : ॥ चतुष्कलेशेषगुरुसंज्ञा याम् ॥ ० ॥ पुं० ॥

भुजकोटर : । पुं० कक्षे ॥

भुजग : । पुं० सर्पे ॥ भुज: सन्गच्छ ति । अन्यत्रापीतिड : ॥ भुजेनकौ टिल्येनगच्छतिवा ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भुजगदारण : । पुं० गरुडे ॥

भुजगभोगी । पुं० मयूरे ॥

भुजगराज : । पुं० शेषाहौ ॥ भुजगा नांराजा । टच् ॥

भुजगशिशुभृता । स्त्री० वृहतीछन्द : प्रभेदे ॥ भुजगशिशुभृतानौम : । यथा । ह्रदतटनिकटक्षौणीभुजगशिशुभृतायासीत् । मुररिपुदलिते नागेव्रजजनसुखदासा ऽ भूत् ॥

भुजगान्तक : । पुं० गरुडे ।।

भुजगाभोजी । पुं० मयूरे ॥

भुजगाशन : । पुं० पक्षिसिंहे । गरुडे ॥ भुजगान्अश्नाति । अश० । ल्यु : । भुजगाअशनं यस्यवा ॥

भुजङ्ग : । पुं० अहौ । सर्पे ॥ षिड्गे ॥ भुजेनकौटिल्येनगच्छति । गमे : सुपिखच् खच्चडिद्वावाच्य इतिडित्वपक्षे टिलोप : ॥ सीसके ।

भुजङ्गघातिनी । स्त्री० सर्पाक्ष्याम् । क्षुत्कर्य्याम् । कङ्कालिका० इ० गौ० दे० भा० ॥

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री० महासमङ्गायाम् ॥ सर्परसनायाम् ॥

भुजङ्गप्रयातम् । न० जगतीछन्द : प्रभेदे ॥ भुजङ्गप्रयातं चतुर्भिर्यकारै : ॥ यथा । सदारात्मजज्ञाति भृत्योविहायस्वमेतं ह्रदं जीवितं लिप्समान : । मयाक्लेशित : कालिये त्यं कुरुत्वं भुजङ्गप्रयातं द्रुतंसागराय ॥

भुजङ्गभुक् । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥ गरुडे ॥

भुजङ्गभोजी । पुं० राजसर्पे ॥

भुजङ्गम : । पुं० सर्पे । भुजेनकौटिल्येनगच्छति । गमे : सुपिवाच्यइतिखच् । खच्चडिद्वावाच्यइति डिदभावे टिलोपाभाव : ॥ न० सीसके ॥

भुजङ्गलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

भुजङ्गविजृम्भितम् । न० उत्कृतिच्छन्द: प्रभेदे ॥ वस्वीशाश्वैश्छेदोपेतं ममतनयुगलसजजगै०र्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ यथा । हेलोदञ्चन्यञ्चत्पादप्रकटविकटनटनभरोरणत्करतालकश्वारुप्रेङ्खच्चूडावर्ह : श्रुतितरलनवकिशलयतरङ्गितहार धृक् । त्रस्यन्नागस्त्रीभिर्भक्त्यामुकुलितकरकमलयुगं कृतस्तुतिरच्युत : पायान्नश्छिन्दन्कालिन्दीह्रदकृतनिजवसतिवृहद्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥

भुजङ्गसङ्गता । स्त्री० वृहतीछन्द: प्रभेदे ॥ सजरैर्भुजङ्गसङ्गता ॥ यथा । तरलातरङ्गरिङ्गितैर्यमुनाभुजङ्गसङ्गता । कथमेतिव-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

त्प्रचारकश्चपल : सदैवतांहरि : ॥
भुजङ्गहा । पुं० श्रीकृष्णस्यन्दन ध्वजे । गरुडे ॥
भुजङ्गात्ती । स्त्री० रास्नायाम् ॥ भुजङ्गान् अत्ति । अद्भक्षणे । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । भुजङ्गोऽस्त्यस्याः । अत्तोदर्शनादित्यच् । जातेरिति० गौरादित्वाद्वा० ङीष् । भुजङ्गशब्दस्यभुजङ्गादिसदृशेलक्षणा ॥
भुजङ्गाख्य : । पुं० नागकेसरे ॥
भुजशिर : । न० स्कन्धे ॥ भुजस्यशिर : ॥
भुजा । स्त्री० बाहौ ॥ करे ॥ भुजाट्टाप् ॥
भुजाकपट : । पुं० कक्षाङ्गुष्ठे । नखे ॥
भुजादल : । पुं० हस्ते ॥ भुजान्तरम् न० क्रोडे ॥ भुजयोरन्तरम् ॥
भुजि : । पुं० वह्नौ ॥ भुनक्ति० भुज्यतेवा । भुज० । भुजे : किच्चेति० इ : ॥
भुजिष्य : । पुं० स्वतन्त्रे ॥ हस्तमूचे । दासे ॥ भुङ्क्ते० स्वाम्युच्छिष्टम् । भुज्यतेवा । भुज० । रुचिभुजिभ्यांक्विष्यन् ॥
भुजिष्या । स्त्री० दास्याम् ॥ गणिकायाम् ॥ टाप् ॥
भुज्यु : । पुं० भोजने ॥ अग्नौ ॥ भुनक्तिपालयतिसर्वाणिभूतानि । भुजमृड्भ्यांयुक्त्युकाविति युक् ॥ भोजनंवा ॥ भाजने ॥ ऋषिविशेषे ॥
भुञ्जन् । त्रि० भोगकर्तरि । भुञ्जाने ॥ भुजे०र्लट : शतृ ॥
भुञ्जान : । त्रि० भुञ्जति । यथा त्रिषुधामसुयद्भोज्यं भोक्तायश्चप्रकीर्तित : । वेदैतदुभयंयस्तुसभुञ्जानो नलिप्यत इति । त्रिषुधामसुजाग्रदादिषु ॥ भुजे : कर्तरिलट: शानच् ॥
भुरिक् । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ बिभर्त्ति० भरति मनुष्यादीन् । डुभृञ् । भृञडच्चेति० डुच्प्रत्यय:
भुवनम् । न० सलिले । जले ॥ गगने । जने ॥ पिष्टपे । जगति ॥ भूरादिसर्वलोके ॥ चतुर्दशभुवनानियथा । भूर्भुव: स्वर्महश्चैवजनश्चतपएवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तुपरिकीर्त्तिता : ॥ अतलंसुतलंचैव वितलञ्चगभस्तिमत् । महातलंरसातलंपातालंसप्तमंस्मृतम् ॥ इति ॥ भवन्त्यस्मिन्भूतानि० इति भुवनमयंलोक: ॥ भूयते । भूप्राप्तौ । भूसूधूभस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥ यद्वा । भवन्ति० उत्पद्यन्तेऽनेनकरणेल्युट् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभाव : ॥
भुवनकोष : । पु० भूगोले ॥
भुवनकोषवित् त्रि० । चतुर्दशभुवना

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

निवस्तूनि० दूतितात्पर्यणाभिज्ञे ॥ कल्पनामात्रमेतत् । तेषामदृष्टत्वात् । नचवचनेभ्यस्तद्दर्शनम् । तेषांमिथोविप्रतिपत्तिदर्शनात् ॥

भुवनेश्वर : । पुं० एकाम्बरे ॥

भुवनेश्वरी । स्त्री० महाविद्याविशेषे। साम्याद्वस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ मणिद्वीपाधिवासिन्याम्॥ यथा । पाशाङ्कुशधराभीतिधरांदेवीं चिदात्मिकाम् । वन्देसमन्दहसितां मणिद्वीपाधिवासिनीम् ॥ आयुधस्थानानिवामाध : करमारभ्यदक्षिणाध : करपर्यन्तम् । तदुक्तंमहासम्मोहनतन्त्रे । दक्षिणेचाङ्कुशंदद्याद्वामेपाशंप्रदापयेत् । अभयंदक्षिणेदद्याद्वरंवामेप्रदापयेदिति । दशपटल्यामपिभुवनेशीध्याने । दक्षेङ्कुशाभयेप्रोक्तेवामेपाशवरेष्टदमिति॥

भुवन्यु : । पुं० भानौ ॥ सूर्ये ॥ ज्वलने । वह्नौ ॥ शशलाञ्छने । शशिनि ॥ भवति । भू० । कन्युच्चिपेश्चेति० चाङ्गुव : कन्युच् ॥

भुवर्० । अ० अन्तरिक्षे । गगने ॥ षष्ठ्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् । भवति । भू० । भूरञ्जिभ्यांकिदित्यसुन् । उवङ् ॥

भुवर्लोक : । पुं० भूरादिसप्तलोकान्तर्गत द्वितीयलोके॥ यथा । भूमिसूर्यान्तरंयच्चसिद्धादिमुनिसेवितम् । भुवर्लोकस्तुसोप्युक्तोद्वितीयोमुनिसत्तम ॥ अपिच । तिथिलक्षोभुवर्लोकोध्रुवप्रान्तोमहीतलात्॥ भूपृष्ठादारभ्यध्रुवप्रान्तइति० ज्योतिश्चक्रावलम्बनभूतध्रुवपर्यन्तपञ्चदशलक्षोच्छ्रायोभुवर्लोकइत्यर्थ : ॥

भुवि : । न० अब्धौ । समुद्रे ॥ भवन्त्यस्मिन् । भू० । भुव : किदिति० इसन् ॥

भुशुण्डी । स्त्री० अस्त्रांतरे । अग्नियन्त्रे ॥ यथा । उड्डीयोड्डीयचप्राप्यदन्तोदशकर्तृका । क्रमतेचानताङ्गीयासाभुशुण्डीनिगद्यते ॥

भू । अ० रसातले ॥

भू : । स्त्री० स्थानमात्रे ॥ एकाङ्गे ॥ व्याहृत्यन्तरे ॥ धरण्याम् । भूमौ ॥ दृष्ट्वात्मविजयव्यग्रान्नृपान्हसति भूरियम् । अहोमांविजिगीषन्तिमृत्यो : क्रीडनकानरा : ॥ भवति० भवनंवा । भू० सत्तायाम् । कर्तरिभावेवाक्विप् ॥ भवन्त्यस्यांसर्वमित्यधिकरणेवहुलवचनाद्वाक्विवित्यके ॥ भवन्त्यस्याभूतानीत्यपादानेवाक्विबित्यके ॥ उत्पत्तौ ॥

भूक : । पुं० न० काले ॥ छिद्रे ॥ अम्बकारे ॥ भवति॥भू० । सृहृभूशुषिमुषिभ्य : कक् ।

भूकदम्ब : । पुं० अलम्बुषवृक्षे । कोकसिम० इ० गौ० दे० भा० ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भूकम्प :

भूकदम्बक : । पुं० यवान्याम् ।
भूकदम्बिका । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥ मुण्डयाम् ॥
भूकन्द : । पुं महाश्रावणिकायाम् ॥
भूकम्प : । पुं० उत्पातविशेषे ॥ स-यथा । यामक्रमाच्चभूकम्पोद्विजादीनामनिष्टद : । अनिष्टद : क्षितीशानांसन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ इतिवशिष्ठ : ॥ यदाविजृम्भतेनन्तोमदाघूर्णितलोचन : । तदाचलतिभूरेषासाद्रिद्वीपाब्धिकानना ॥ भुव: कम्पो भूकम्प: ॥ मेषेवृश्चिकभेगज : प्रचलतिव्यासादिभि : कथ्यते चापेमीनकुलीरमेचवृषभेसत्यं चलेत्कच्छप : । यूकेकुम्भधरेमृगेन्द्रमिथुनेकन्यासृगेपन्नगस्तेषामेकतमोयदिप्रचलतिचौर्णीतदाकम्पते ॥ कच्छपेमरणंज्ञेयंमरणंचापिपन्नगे । सर्वत्रसुखदश्चैवपृथिव्यां चलितेगजे ॥ प्रथितनरेश्वरमरणंव्यसनान्यग्नेयमारुतयो : । क्षुद्भयमतिवृष्टिभिरुपपीडाम्लेजनाश्चापि ॥ चित्रचतुर्थपञ्चमदिनेमासेपक्षेचिपक्षके । भवतियदाभूकम्प:प्रधाननृपनाशनंकुरुते । सचायंभूमिजोत्पातविशेष: ॥ यथा । चरस्थिरभवंभौमंभूकम्पमपिभूमिजम् । जलाशयानांवैकृत्यं भौमंतदपिकीर्तितम् ॥ भौमंयाप्यफलंज्ञेयंचिरेणपरिपच्यते ॥ अपिच । चित्रतिकम्पमाहुरिके बृहद्भूर्जलनिधासिसत्त्वकृतम् । भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥ अनिलोऽनिलेननिहत : क्षितौपतन्सस्वनंकरोत्यन्ये । केचित्त्वदृष्टकारितमिदमन्ये प्राहुराचार्या : ॥ गिरिभि : पुरासपक्षैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च । आकम्पितापितामहमाहामरसदसिसव्रीडम् ॥ भगवन्नाममैतत्त्वयाकृतंयद्चलेतितन्नतथा । क्रियतेऽचलैश्चलद्भि : शक्राहंनास्वखेदश्च ॥ तस्या : सगद्गदगिरंकिञ्चित्स्फुरिताधरंविनतमीषत् । साश्रुविलोचनमाननमवलोक्यपितामह : प्राह ॥ मन्युंहरेन्द्रधात्या : क्षिपकुलिशंशैलपक्षभङ्गाय । शक्रःक्षतमित्युक्त्वामाभैषीरितिचवसुमतीमाह ॥ किन्त्वनिलदहनसुरपतिवरुणा : सदसत्फलावबोधार्थम् । प्राग्द्विचिचतुर्भागेषुदिननिशो : कम्पयिष्यन्ति ॥ अतोविशेषोद्रष्टव्योवाराद्यांसुविचक्षणै : ॥
भूकर्बुदार : । पुं०) क्षुद्रश्लेष्मान्तके ।
भूकर्बुदारक : । पुं०) भूशेलौ । छोटा लसोडा० इ० भा० ॥ भूकर्बुदारोमधुर : कृमिशूलापह : परम् । वातप्रकोपन : किञ्चित्शीतल : स्वर्णमारक : ॥
भूकल : । पुं० दुर्विनीताश्वे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भूकश्यप : । पुं० वसुदेवे ॥

भूकाक : । पुं० स्वल्पकङ्के ॥ क्रौञ्चे ॥ नीलकपोते ॥

भूकुम्भी । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥

भूकुष्माण्डी । स्त्री० विदार्याम् ॥

भूकेश : । पुं० शैवले ॥ वटे ॥

भूकेशा । स्त्री० राक्षस्याम् ॥

भूकेशी । स्त्री० अवल्गुजे ॥

भूक्षित् । पुं० सूचीरोम्णि । शूकरे ॥

भूखर्जूरी । स्त्री० क्षुद्रखर्जूर्याम् । भूयुक्तायाम् ॥ भूखर्जूरीतुमधुरा शिशिरादाहपित्तनुत् ॥

भूगरम् । न० विषे ॥

भूगर्भ : । पुं० भगवति । भूर्गर्भे यस्य भू:सर्वभूताश्रयभूतागर्भ इवान्तर्वर्तिनीअस्य ।भूसत्तागर्भेऽस्येतिवा॥ भवभूतिनामनि० कवौ ॥

भूगोल : । पुं० ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे भुवनकोषे ॥ भोज्यं यथासर्वरसंविनाज्यं राज्यं यथाराजविवर्जितञ्च । सभानभातीवमुवक्तृहीनागोलानभिज्ञोगणकस्तथैव ॥ वादीव्याकरणं विनैवविदुषांधृष्टःप्रविष्टः सभांजल्पन्नल्पमति : स्मयात्पटुवटुभ्रूभङ्गवक्रोक्तिभि : । ह्रीतः सन्नुपहासमेतिगणकोगोलानभिज्ञस्तथाज्योतिर्वित् सदसिप्रगल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभि : ॥

भूचर : । त्रि० भूमिचारिणि ॥

भूच्छायम् । न० अंधकारे ॥ भुव : छाया । छायाबाहुल्ये० इति क्लीवता ॥

भूजन्तु : । पुं० भूनागे ॥

भूजम्बू : । स्त्री० गोधूमे ॥ विकङ्कतफले ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥

भूत : । पुं० देवयोनिविशेषे ॥ सच अधोमुखोर्द्ध्वमुखादिपिशाचभेदोरुद्रानुचरोवालग्रह : ॥ कुमारे ॥ कृष्णचतुर्द्दश्याम् ॥ योगीन्द्रे ॥ शम्भोर्गणविषेशेषेषु ।न० क्ष्मादौ। पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशेषु ॥ पिशाचादौ ॥ जन्तौ । युक्ते । न्याय्ये ॥ वस्तुतत्त्वानुसरणे ॥ त्रि० उचिते ॥ प्राप्ते ॥ वित्ते ॥ ऋते । सत्ये ॥ प्राणिनि ॥ कालविशेषे । वृत्ते । अतीते । गते ॥ परमार्थे ॥ विद्यमानेवस्तुनि॥ अतीतोत्पत्तिके । जाते ॥ समे ॥ उत्तरपदस्थएव भूतशब्द : समार्थ इतिशाब्दिका : । यथा पितृभूत : । देवभूतोयमिति । पूर्वमपिविद्यमाने ॥ भवनधर्मिणि ॥ भाव्यते स्म । भूप्राप्तौ । आधृषाद्वेतिणिजभाव : पक्षे० क्त : ॥ भूतिरस्यास्तिवा । अर्श आद्यच् ॥ अभवद्वा । भुवोगत्यर्थेति० भूतार्थेकर्त्तरिक्त : ॥ अर्द्धर्चादि : ॥

भूतकृत् । पुं० धातरि । द्रुहिणे ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भूतानि करोति । डुकृञ् । क्विप् । तुक् ॥ रुद्रे ॥ भूतानि कृन्तति० छिनत्ति । कृतीछेदने । क्विप् ॥ कृणोतिहिनस्तिवा । कृञ् । क्विप् तुक् ॥ विष्णौ ॥ रजोगुणंसमाश्रित्यविरिञ्चिरूपेण० भूतानिकरोतिद्वतितथा ॥

भूतकेश : । पुं० तृणविशेषे । गोलोम्याम् । अल्पकेश्याम् ॥ भूतानांकेशइव । भूत : केशोस्य वा ॥

भूतकेशी । स्त्री० भूतकेशे ॥ शेफालिकायाम् ॥ नीलसिंदुवारे ॥

भूतक्रान्ति : । स्त्री० भूतावेशे ।

भूतगण : । पुं० पृथिव्यादिपञ्चके ॥ भूतानांगण : ॥

भूतगन्धा । स्त्री० मुरानामनिगंधद्रव्ये ॥

भूतग्राम : । पुं० देहेन्द्रियसङ्घाताकारेणपरिणतेपृथिव्यादिभूतसमुदाये ॥ सच० जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदाच्चतुर्विधोभवति । भूतानांपृथिव्यादीनांग्राम : ॥

भूतघ्न : । पुं० भूर्जवृक्षे । उष्ट्रे ॥ लशुने । त्रि० भूतनाशके ॥

भूतघ्नी । स्त्री० तुलस्याम् ॥ मुण्डितिकायां ॥

भूतचतुर्दशी । स्त्री० कार्त्तिककृष्णाच

तुर्दश्याम् । यमचतुर्दश्याम् ॥

भूतजटा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ गन्धमांस्याम् ॥

भूतत्वम् । न० वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगिसमयवृत्तित्वे ॥ बहिरिन्द्रियग्रहणायोग्यविशेषगुणवत्त्वे ॥ पृथिव्यादयस्तुजातिविशेषा : ॥

भूतदर्शनम् । न० परमार्थदर्शने ॥

भूतद्राबौ । पुं० भूताङ्कुशवृक्षे ॥ रक्तकरवीरे ॥

भूतद्रुम : । पुं० श्लेष्मांतकवृक्षे ॥

भूतध्रुक् । पुं० भूतानामपकारके ॥ भूतानिद्रुह्यति । द्रुह० । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥ भूतध्रुक्कोलभेतशम् ॥

भूतधात्री । स्त्री० भूमौ ॥ भूतानांधात्री ।

भूतनाथ : । पुं० शिवे ॥ भूतानांनाथ : ॥ भूतैर्जन्तुभिर्याच्यते० तानुपतापयति० तेभ्यआशास्ते० तेषामभीष्टमितिवाभूतनाथ : ॥

भूतनायिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

भूतनाशन : । पुं० श्वेतसर्षपे ॥ सर्षपे । भल्लातके ॥ न० रुद्राक्षे ॥ भूतान्नाशयति । नशच्यदर्शनेल्युट् ॥

भूतपति : । पुं० महादेवे ॥ भूतानांपति : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भूतपत्री । स्त्री० तुलस्याम् ॥
भूतपुष्प : । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥
भूतपूर्णिमा । स्त्री० आश्विनपूर्णिमायाम् । शारद्याम् । कोजागरायाम् ॥
भूतपूर्व : । त्रि० अतिक्रान्ते ॥ पूर्वं भूत : । सुप्सुपेतिसमास : । भूतपूर्वेचरडितिर्देशात्भूतशब्दस्यपूर्वनिपात : ॥
भूतप्रादुर्भाव : । पुं० अतिक्रान्तोत्पत्तौ ॥ भूतस्यप्रादुर्भाव : ॥
भूतभावन : । पुं० सर्वभूतपितरि । ईश्वरे । भूतानिभावयतिजनयति० प्रापयतिवा । भवतेर्ण्यन्तात् युच् ॥
भूतभृत् । पुं० बिष्णौ ॥ भूतानि बिभर्त्तिधारयति० पोषयतिवा० । डुभृञ्० । क्विप् । तुक् ॥
भूतभैरव : । पुं० भैरवविशेषे ॥ शीतज्वरापहेचूर्णविशेषे ॥ यथा । एलाजातिफलंव्योषत्रिफलाजीरकंघन : । सबिडङ्गंसितायुक्तंचूर्णंशीतज्वरापहमिति ॥
भूतमाचा । स्त्री० शब्दादिषु । पृथिव्यादिषुबिषयेषु ॥
भूतमारी । स्त्री० चीडानामनिगंधद्रव्ये ॥
भूतयज्ञ : । पुं० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतबलिवैश्वदेवकर्म्मणिभूतेभ्योबलि

हरणे ॥
भूतयोनि : । पुं० परमात्मनि ॥ भूतानांयोनि : ॥
भूतलिका । स्त्री० पृक्कायाम् ॥
भूतवास : । पुं० रुद्रे ॥ भूतानांवास : । भूतानांवासोस्मिन्वा॥
भूतविक्रिया । स्त्री० अपस्माररोगे ॥
भूतवित् । पुं० लौकायतिके ॥ सच पृथिव्यप्तेजोवायवस्तत्त्वानि० तानिचत्त्वारिभूतानिजगत्कारणानीति कल्पयति ॥
भूतविद्या । स्त्री० भूततन्त्रे ॥ यथा । भूतविद्यानाम० देवासुरगन्धर्वयक्षरक्ष : पितृपिशाचनागग्रहाद्युपसृष्टचेतसां० शान्तिकर्मबलिहरणादिग्रहोपशमनार्थमितिसुश्रुत : ॥
भूतवृक्ष : । पुं० शाखोटवृक्षे । श्योनाकवृक्षे ॥ कलिङ्गवृक्षे ॥
भूतवृक्षक : । पुं० शाखोटे ॥ वहुवारके लसोड़ा० इ० भा० ॥
भूतवेशी । स्त्री० श्वेतशेफालिकायाम् श्वेतसुरसायाम् । श्वेतन्यग्रोधी० इ० भा० ॥ भूतानिविशन्ति । विशप्रवेशने । कर्मण्यण् ॥
भूतव्रह्मा । पुं० देवले ॥
भूतसञ्चार : । पुं० भूतोन्मादरोगे । भूतक्रान्तौ । ग्रहागमे ॥
भूतसञ्चारिणी । स्त्री० कृष्णचतुर्द्दश्याम् ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भूतसञ्चारी । पुं० दावानले ॥

भूतसर्ग : । पुं० भूतसृष्टौ । दैवासुरभेदेनभूतानांसृष्टौ ॥ यथा । ब्राह्म : प्रजापत्योयश्चसौम्यऐन्द्रस्तथैवच । गान्धर्वोप्यथकौवेरोरक्ष : पैशाचमानुषा : ॥ स्थावर : पाशवोमार्ग : सार्प: शाकुनिकस्तथा । चतुर्दशविधोह्येषभूतसर्ग : प्रकीर्तित : ॥

भूतसार : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

भूतसृट् । पुं० ब्रह्मणि ॥

भूतहन्त्री । स्त्री० वंध्याकर्कोटक्याम् । नीलटूंट्यांम् ॥

भूतहर : । पुं० गुग्गुलौ ॥

भूतहारि । न० देवदारुणि ॥

भूता । स्त्री० कृष्णचतुर्दश्याम् ॥ यथा । स्कान्दे । ब्रह्माण्डोदरमध्येतुयानितीर्थानिसन्तिवै । पूजितानिभवन्तीहभूतायांपारणेकृते ॥ अपिच । शिवरात्रिव्रतेभूतांकामविद्यांविवर्ज्जयेत् ॥

भूताङ्कुश : । पुं० गौ० दे० स्वनाम्नाप्रसिद्धे वृक्षे । चवके । ग्रहाह्वये ॥ भूताङ्कुशस्तीव्रगन्ध : कटुरुष्णस्तथोत्कट : । भूतग्रहादिदोषघ्न : कफवातनिकृन्तन : ॥

भूतात्मा । पुं० देहेपृथिव्यादिभूतारब्धत्वात् । भूतान्येवात्मास्वभावोयस्य स : ॥ परमेष्ठिनि । ब्रह्मणि । हिरण्यगर्भे ॥ भूतानांव्यष्टयुपाधीनामात्मानियन्तासमष्ट्युपाधित्वात् । इति ॥ सदाशिवे ॥ जीवात्मनि ॥ विष्णौ ॥ भूतानांप्राणिनामात्मान्तर्यामी ॥

भूतादि : । पुं० सर्वजगत्कारणे । तामसाहङ्कारे ॥ भूतानामादि : ॥ परमेश्वरे ॥ भूतानांभवनधर्मकाणामुत्पत्तिमतांसर्वेषामादि : कारणं कर्त्तुपादानोभयात्मकमितियावत् ॥

भूतादिसर्ग : पुं० भौतिकसर्गे ॥ भूतादे : सर्ग : ॥

भूतारि । न० हिङ्गुनि० ॥

भूतार्त्त : । त्रि० भूताविष्टे ॥ भूतेनऋतोदीप्त : । ऋतेचतृतीयासमास इतितृति : ॥ भूतेनआर्त्तोवा ॥

भूतार्थ : । पुं० सिद्धार्थे ॥

भूतार्थवाद : । पुं० प्रमाणान्तरविरोधस्तुतिरहितार्थबोधकेवेदवाक्ये ॥ यथा । इन्द्रोवृत्रायवज्रमुदयच्छदित्यादि : ॥

भूतालौ । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥ मुषल्याम् ॥

भूतावास : । पुं० विभीतके । वहेडा० इ० भा० ॥ भूतानामावास : ॥ आकाशाद्याश्रये० वासुदेवे ॥ भूतान्याभिमुख्येनवसन्त्यत्र ॥ वसन्तित्वयि भूतानिभूतावासस्ततोभवान् । इतिहरिवंश : ॥ काये ॥

भूताविष्ट : । त्रि० पिशाचग्रस्ते ॥ भू

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ताक्रान्ते ॥ भूतादिनारोगग्रस्ते ॥ भूतावेशः । पुं० आवेशे । भूतसञ्चारे ॥

भूतिः । स्त्री० भस्मनि ॥ सम्पत्तौ ॥ हस्तिशृङ्गारे ॥ मांसपाकविशेषे ॥ उत्पातेः ॥ शिवस्याणिमाद्यष्टविधैश्वर्ये ॥ अणिनामहिमाचैवलघिमा गरिमातथा । प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्टभूतयः ॥ शब्दरत्नावल्यां भस्मनि ॥ भूतृणे ॥ उत्पत्तौ । जातौ ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ रोहिषतृणे ॥ विभूतौ ॥ भवनम् । भूतिः ॥ स्त्रियां क्तिन् ॥ भवत्यनया । क्तिच्वा ॥

भूतिकः । पुं० यवान्यामोषधौ ॥ न० कटफलौषधौ । घनसारे ॥ भूनिम्बे ॥ भूस्तृणे ॥ भवति । भू० । क्तिच्क्तौचसंज्ञायामिति० क्तिच् । संज्ञायांकन् ॥

भूतिकामः । पुं० ऐश्वर्याभिलाषिणि ॥

भूतिकीलः । पुं० भूखाते ॥

भूतिगर्भः । पुं० भवभूतिकवौ ॥

भूतिनिधानम् । न० धनिष्ठानक्षत्रे ॥

भूतिमान् । त्रि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥

भूतिकम् न० भूनिम्बे ॥ यवान्याम् । कपूरे ॥ भूस्तृणे ॥ तृणे ॥

भूतृणम् । न० गन्धतृणे । गन्धखेडे । रोहिषे ॥ पुं० रोहिषे । भूतिके । मालातृणे । सुगन्धरोहिष० इ०

परिमलदगङ्गनि० इ० आन् ध्रभाषाप्रसिद्धे ॥ भूतृणंकटुकंतिक्तंतीक्ष्णोष्णंरोचनंलघु। विदाहिदीपनंरूक्षमनेल्यंमुखशोधनम् ॥ अतृष्ण्यंवहुविट्कञ्चपित्तरक्तप्रदूषणम् । भूवस्तृणम् ॥

भूतेशः । पुं० शिवे । सर्वभूतनियन्तरि ॥ भूतानांप्रमथादीनांबालग्रहाणां प्राणिनांवार्ड्डेशः ॥

भूत्तमम् । न० स्वर्णे ॥ भुविउत्तमम् ॥

भूदरोभवा । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

भूदारः । पुं० वराहे । सूकरे ॥ भुवन्दारयति । दृ० कर्मण्यण् ॥

भूदेवः । पुं० ब्राह्मणे । ब्राह्मणोजङ्गमामूर्त्तिः श्रीविष्णोः परमात्मनः । अतएवहिविख्याताभूदेवास्तेमहात्मते । भुवः भुविवादेवः ॥

भूधनः । पुं० राज्ञि ॥ क्षत्रीवले ॥

भूधरः । पुं० पर्वते । महीध्रे ॥ धरतिधृञ्जः पचाद्यच् । भुवोधरः ॥ यन्त्रविशेषे ॥ यथा । जलकच्छपपातालदोलाभूधरबालुकाः । बकाद्यायन्त्रभेदाः स्युरितिशब्दचन्द्रिका ॥

भूधात्री । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ भूधात्रीवातकृत्तिक्ताकषायामधुराहिमा । पिपासाकासपित्तासृक्कफपाण्डुज्वरापहा ॥

भूध्रः । पुं० पर्वते ॥ भुवन्धरति । धृ-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ञ्० । मूलविभुजादित्वात्क : ।
भूनाग : । पुं० उपरसविशेषे । क्षिति नागे ॥
भूनिम्ब: । पुं० क्षुपविशेषे । किराततिक्ते । चिरायता० इ० भा० ॥ भुवोनिम्बइव ॥
भूनीप : । पुं० भूमिकदम्बे । भृङ्गवल्लभे । लघुपुष्पे ॥ क्षितिकदम्बा: कटूष्णाश्चवृष्यादोषहराहिमा : । कषायतिक्ता : पित्तघ्नावीर्यवृद्धिकरा : परा : ॥
भूनेता पुं० राज्ञि । भुवोनेतानायक:॥
भूप : । पुं० राजनि ॥ भुवंपाति । पारक्षणे । आतोनुपेतिक : । १६ संख्यायाम् ॥
भूपति : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ भूपुत्रीयस्यपत्नीसतुभवतिकथंभूपती रामचन्द्र: । इतिरामायणे कैकयीवाक्यम् ॥ भुव : पति : ॥ ऋषभौषधे ॥
भूपद: । पुं० वृक्षे ॥ भुविपदानियस्य॥
भूपदी । स्त्री० मल्लिकायाम् । वेलो० इ० भा० ॥ भुविपदमस्या: । गौरादि:॥
भूपलाश: । पुं० वृक्षविशेषे । विशाली इ० गौ० दे० भा० ॥ भुव : पलाश : ॥
भूपाटला । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥
भूपाटली । स्त्री० भूकुम्भ्याम् । रक्तपुष्पिकायाम् ॥ भुव : पाटली ॥

भूपाल : । पुं० राज्ञि ॥ भुवंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥ यथा । राज्यंपालयतेनित्यं सत्यधर्मपरायण : । निर्जित्यपरसैन्यानिक्षितिंधर्मेणपालयेत् ॥
भूपुची । स्त्री० सीतायाम् ॥ भुव : पुची ॥
भूपेष्ट : । पुं० राजादनौवृक्षे ॥
भूवदरी । स्त्री० लघुवदर्याम् । क्षिति वदर्याम् । झडबेरी० इ० भा० ॥
भूभर्त्ता । पुं० नृपे ॥ भुवोभर्त्ता । पत्यर्थभर्तृशब्दस्ययाजकादित्वात्० याजकादिभिश्चेतिसमास : । तेन० अपांसृष्टा० वच्चस्यभर्त्तेतिवत्० तृजकाभ्यांकर्त्तरीति०नसमासनिषेध:॥
भूभुक् । पुं० राज्ञि ॥ भुवंभुनक्तिपालयति । भुज० । क्विप् ॥
भूभृत् । पुं० अद्रौ । गोत्रे । गिरौ ॥ महीपतौ ॥ भुवंबिभर्ति । डुभृञ्० । क्विप् तुक् ॥
भूमा । पुं० बहुत्वे ॥ भूमामहान्निरतिशयंबह्वितिपर्याय : ० इतिभाष्यम् । सकलसांसारिकव्यहाराभावोपलक्षितेतत्त्वे । ब्रह्मणि ॥ यत्रनान्यद्विजानातिनान्यद्यत्रशृणोतिच । नान्यत्पश्यतियस्मिन्वैसभूमाप्रोच्यतेश्रुतौ ॥ योभूमासोऽमृत : प्रोक्त : सुखंनाल्पेविचारय ।
बहोर्भाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

। वहोर्लोपोभूचवहो : ॥ त्रि० वहुत्वविशिष्टे ॥

भूमय : त्रि० मृदात्मके । भूमिमये

भूमयौ । स्त्री० सूर्यप्रभायाम् ॥ छायायाम् ॥

भूमि: । स्त्री० स्थानमात्रे वसुन्धरायाम् । क्षितौ । अचलायाम् । रसायाम् । स्थिरायाम् ॥ विष्णुर्भूमिंसम्पूज्योवाच । सर्वाधाराभवशुभेसर्वै : सम्पूजितासुखम् । मुनिभिर्मनुभिर्देवैःसिद्धैश्चदानवादिभिः ॥ अम्बुवाचोत्यागदिनेगृहारम्भेप्रवेशने । वापीतडागारम्भे चगृहेचकृषिकर्मणि । तवपूजांकरिष्यन्तिमहरेण सुरादय : । मूढायेनकरिष्यन्तियास्यन्तिनरकंचते । इति ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भेप्रवेशने । तद्दिनेतवपूजांकरिष्यन्तीत्यन्वयः ॥ अस्या : गुणामहाभारते मोक्षधर्मे यथा । भूमेस्थैर्यङ्गुरुत्वञ्चकाठिन्यं प्रसवार्थता । गन्धोगुरुत्वं शक्तिश्चसङ्घात : स्थापनाधृति : ॥ इति ॥ अस्यार्थ : । स्थैर्यमचाञ्चल्यम् १ । गुरुत्वं पतनप्रतियोगीगुणः २ । काठिन्यम् ३ । प्रसवार्थता० धान्याद्युत्पत्तिस्तदर्थता ४ । गन्ध : ५ । गुरुत्वं पिण्डपुष्टि : ६ । शक्ति : गन्धग्रहणसामर्थ्यम् ७ सङ्घात : ० श्लिष्टावयवत्त्वम् ८ । स्थापना० मनु

ष्याद्याश्रयत्वम् ९ । धृति : पाञ्चभौतिकेमनसियोधृत्यंश : १० । इति ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिस्वर्गेतिष्ठति भूमिद: । उच्छेत्ताचानुमन्ताचतावन्तिनरकंवसेत् ॥ योगिनामवस्थाविशेषे ॥ यथा । निरुद्धे चेतसिपुरासविकल्पसमाधिना । निर्विकल्पसमाधिस्तुभवेदत्रभूमिक : ॥ व्युत्तिष्ठतेखतस्त्वाद्येहितीयेपरबोधित:। अन्ते व्युत्तिष्ठतेनैवसदाभवतितन्मय : ॥ एवंप्राग्भूमिसिद्धावप्युत्तरोत्तरभूमये । विधेयाभगवद्भक्तिस्तांविनासानसिध्यति ॥ भवन्त्यस्यांभूतानि । भूसत्तायाम् । भुव : किदिति० मि : ॥

भूमिकदम्ब: । पुं० कदम्वविशेषे । भूनीपे । भूमिजे । लघुपत्रे । वृत्तपुष्पे । विषघ्ने ॥

भूमिकन्दली । स्त्री० कन्दल्याम् । द्रोणपर्ण्याम् ॥

भूमिका । स्त्री० रचनायाम् ॥ वेशान्तरपरिग्रहे । रूपान्तरस्वीकारे यथा । हेमचन्द्र : । पाचाणिनाप्येऽधिकृतास्तत्तद्देशास्तुभूमिका : । इति ॥ ज्ञानिनामवस्थाविशेषे ॥ यथाहु : । ज्ञानभूमि : शुभेच्छाख्याप्रथमासमुदाहृता । विचारणाद्वितीयात्स्यात् तृतीयातनुमानसा । सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीस्या त्ततोऽसं सक्ति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

नामिका ॥ पदार्थभावनाषष्ठीसप्तमी तुयर्गास्मृतेति । भूमिकानामचित्तस्यावस्थाविशेषः । अत्रभूमिकाचित यंब्रह्मविद्यासाधनमेव० नतुब्रह्मविद्याकोटावन्तर्भावः० मेदसत्त्वबुद्धेरुत्तत्वात् । यश्चतुर्थभूमिकांप्राप्तः सब्रह्मविदित्युच्यते। पञ्चमभूमिर्निर्विकल्पातदातस्थाः स्वयमेवव्युत्तिष्ठति० सोयंज्ञानीब्रह्मविदरः षष्ठभूमौपार्श्वस्थबोधितो व्युत्तिष्ठति० सोयंब्रह्मविदरीयान्। तदेतद्भूमित्रयंसुषुप्तिरितिचाभिधीयते ॥ असम्प्रज्ञातप्रतिपादकानियोगशास्त्राणिसप्तभूमिकाप्राप्तेयोगिन्येवपर्य्यवस्यन्ति० सोयमीदृशो योगीव्युत्थानरहितोनिर्विकल्पकसमाधिस्थः परमहंसः सप्तमभूमौब्रह्मविदरिष्ठइतिचोच्यते॥ इति ॥ भूमिकापञ्चकमप्याहुः । यथा। क्षिप्तंमूढंविक्षिप्तमेकाग्रंनिरुद्धमिति ॥ तत्र० आसुरसम्पल्लोकशास्त्र देहवासनासुवर्त्तमानंचित्तंक्षिप्तभूमिकानिन्द्रातन्द्रादिग्रस्तंचित्तं मूढभूमिका कदाचिद्ध्यानयुक्तं चित्तंक्षिप्ताद्विशिष्टतयाविक्षिप्तभूमिका । तत्रक्षिप्तमूढयोः समाधित्वशङ्कैवनास्ति० विक्षिप्ते तुसमाधित्वशङ्कातदितरत्भूमिकाद्वयंसमाधिः ॥ एकाग्रे मनसिसङ्गृहीतमर्थंप्र-

द्योतयति० क्लेशान्क्षिणोति० कर्म्मबन्धनानिश्लथयति० निरोधमभिमुखीकरोति० इतिसम्प्रज्ञातोयोगः एकाग्रभूमिका । सर्ब्बवृत्तिनिरोधरूपासम्प्रज्ञातसमाधिः० निरुद्धभूमिकेति ॥

भूमिकूष्माण्डी । स्त्री० लताविशेषे । विदार्य्याम् ॥

भूमिखर्जूरिका । स्त्री० क्षुद्रखर्जूर्याम् ॥ भूमिखर्जूरिकास्वादीदुरारोहामृदुच्छदा । अथस्कन्धफलाकाकर्कटीस्वादुमस्तका ॥ पिण्डखर्जूरिका त्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥

भूमिखर्जूरी । स्त्री० भूमिखर्जूरिकायाम् ॥

भूमिगृहम् । न० वह्वयातनागृहे ॥

भूमिचम्पकः । पुं० पुष्पवृक्षविशेषे । ताम्रपुष्पे । सम्बिबर्म्बे । द्रुघणे । भुँइचाँपा० इ० भा० ॥ भूचम्पा० इ० भा० ॥ अस्यमूलंव्रणपाकारकम् ॥

भूमिच्छत्रम् । न० शिलीन्ध्रे ॥

भूमिजः । पुं० नरकासुरे । अङ्गारके । कुजे । भौमे ॥ भूमिकदम्बे ॥ मनुष्ये ॥ न० गौरसुवर्णे ॥ भूमेर्भूमौवाजातः । जनी० । ङः ॥

भूमिजगुग्गुलुः । स्त्री० आशापुरसम्भवे । दैत्यमेदजे । महिषासुर सम्भवे । आशापुरीगूगुल० इ० भा ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भूमिपुत्र :

तिक्तोसौकटुरुष्णश्च कफवातहरस्तथा । उमाप्रियश्चभूतघ्नोमेध्य : सौरभ्यदायक : ॥

भूमिजम्बु : । स्त्री० भूमिजम्बुकायाम् । नादेय्याम् ॥ भूमेर्जम्बु : ॥

भूमिजम्बुका । स्त्री० क्षुद्रजम्बूाम् । नादेय्याम् ॥ ह्रस्वत्वात्स्वार्थेकन् ॥ यद्वा भूमिलग्नाजम्बुका । शाकपार्थिवादि : । भूमिलग्नपत्रत्वात् ॥

भूमिजम्बू : । स्त्री० क्षुद्रजम्बूाम् । ह्रस्वफलायाम् । भ्रमरेष्टायाम् । पिकभक्ष्यायाम् । काष्ठजम्बूाम् ॥

भूमिजा । स्त्री० जनकात्मजायाम् । सीतादेव्याम् ॥ भूमेर्जाता । जनी० । ड : । टाप् ॥

भूमिजीवी । स्त्री० विशि ॥

भूमिदानम् । न० दानोत्तमे ॥ यथा । इक्षुभि : सन्ततांभूमिंयवगोधूमशालिनीम् । ददातिवेदविदुषेसनभूयोभिजायते ॥ भूमिदानात्परं दानं नभूतंनभविष्यतीति ॥

भूमिदेव : । पुं० ब्राह्मणे । भूदेवे ॥ भूमेर्भूमौवादेव : ॥

भूमिप : । पुं० राजनि ॥

भूमिपत्र : । पुं० वाताश्वे

भूमिपिशाच : । पुं० तालवृक्षे ॥

भूमिपिशाची । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥

भूमिपुत्र : । पुं० आरे । मङ्गले ॥ भू

भूमिरुह :

मे:पुत्र

भूमिमण्ड : । पुं० अष्टपादिकायाम् । मदनमाली० हापरमाली० इ० गौ० दे० भा० ॥

भूमिमण्डपभूषणा । स्त्री० माधवीलतायाम् । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके ॥

भूमिमान् । त्रि० भूमिविशिष्टे ॥ यवादित्वाद्वत्वं न ॥

भूमिरक्षक : । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिलाभ : । पुं० मृत्यौ ॥ भूमेर्लाभो येन ॥ भूमिप्राप्तौ ॥

भूमिलेपनम् । न० गोमये ॥ भूमेर्लेपनंयेन ॥ भूमेर्लेपे ॥

भूमिवर्द्धन : । पुं० न० शवे ।

भूमिसम्भवा । स्त्री० सीतायाम् ॥

भूमिसुत: । पुं० मङ्गलग्रहे । नरकासुरे ॥ भूमे : सुत : ॥

भूमिसुता । स्त्री० जानक्याम् ॥

भूमिस्पृक् । पुं० मानवे ॥ वैश्ये ॥ चौरविशेषे ॥ अन्धे ॥ खञ्जे ॥ भूमिं स्पृशति । स्पृशस्पर्शने । स्पृशोऽनुदकेक्विन् ॥

भूमी । स्त्री० भूमौ । क्षितौ ॥ भवति । भू० भुव : किदितिभि : । क्तदिकारादक्तिनइति० ङीष् ॥

भूमीन्द्र : । पुं० नृपे । राजनि ॥

भूमिरुह : । पुं० वृक्षे ॥ यथा । दीर्घा स्तापयुतायथाविरहिणीश्वासास्तथावासरायामिन्यश्चपलायथाकुलवधू

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दृष्टिः सरोषाप्रिये । छायावाञ्छा तमानवोढवनितावाणीवभूमीरुहा निष्पन्दाः सुचिराद्ययामिलितयो र्यूनोर्मिथोदृष्टय : ॥

भूमीसहः । पुं० द्रुमान्तरे । द्वारदा तौ ॥ भूमीसहस्तुशिशिरोरक्तपित्त प्रसादनः ॥

भूम्यामलकी । स्त्री० क्षुपविशेषे । बहु पुष्पाम् । जडायाम् । अध्यण्डाया म् । तामलक्याम् । भुँइआमला इ० भा० ॥

भूम्यामली । स्त्री० तस्याख्याम् चा रक्याम् । भूम्यामलक्याम् । भुइआं मलाइ०गौ०दे०भा० ॥ अरुनेली० इ० भा० ॥

भूम्याहुल्यम् । न० कुष्ठकेतौ । क्षुपे । मार्कण्डीये । महौषधे । भुजित खड० । इ० भा० ॥

भूयः । अ० अधिकारे ॥ पुनरर्थे ॥

भूयान् । त्रि० बहुतरे । प्रचुरे ॥ अ-परिमितमहिमनि ॥ अयमनयोर तिशयेनबहुः । द्विवचनविभज्योप पदेतरबीयसुनाविति०ईयसुन् । ब होर्लोपोभूचबहोः ॥ स्त्री० भूयसी अतिमहत्याम् ॥ ङीप् ॥

भूयिष्ठः । त्रि० प्रचुरे । बहुतमे ॥ अ यमेषामतिशयेनबहुः । अतिशायने इष्ठन् । इष्ठस्यबिट्चेति० बहोःपर स्येष्ठस्यलोपः० विडागमश्च०बहोः

स्थानेभूरादेशश्च ॥

भूयुक्ता । स्त्री० भूमिखर्जूर्याम् ॥

भूयोभूयः । वारंवारमर्थे ॥ यथा । भू योभूयोभाविनोभूमिपालान्नत्वान त्वायाचतेरामचन्द्रः । सामान्योयं धर्मसेतुर्नृपाणां कालेकालेपालनी योभवद्भिरिति ॥

भूः । अ० रेफान्तमव्ययम् । भूर्लोके॥

भूरिः । पुं० वासुदेवे ॥ हरे ॥ परमे ष्ठिनि ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ भवति० भूयतेवा । भूस त्तायाम्० प्राप्तौवा । अदिशदिभूशु भिभ्यः क्रिन् ॥

भूरिगन्धा । स्त्री० पुरानामनिगन्धद्र-व्ये । गन्धाख्यायां ॥

भूरिगमः । पुं० खरे । गर्दभे ॥

भूरिदावा । पुं० वाहुदातरि ॥

भूरिपत्रः । पुं० उखवालतृणे ॥

भूरिपलितदा । स्त्री० पाण्डुरफल्या म् ॥

भूरिपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

भूरिप्रेमा । पुं० चक्रवाके ॥

भूरिफेना । स्त्री० सप्तलायाम् । च र्मकषौषधौ ॥ भूरयः फेनायन्त्या : ॥

भूरिबला । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ भूरिबलंसामर्थ्यंयस्याम् ॥

भूरिभागः । त्रि० महद्भाग्ये ॥

भूरिमल्ली । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भूरिमाय : । पुं० शृगाले ॥ भूरयो मायायस्य ॥

भूरिरस : । पुं० इक्षौ ॥ ॥

भूरिश : । अ० बहुशइत्यर्थे । बह्वर्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

भूरिश्रवा: । पुं० चन्द्रवंशीयसोमदत्तपुत्रे ॥ त्रि० बहुयशोविशिष्टे । भूरिप्रचुरंश्रवोयशोयस्यस : ॥

भूरुण्डी । स्त्री० श्रीहस्तिन्याम् । हस्तिकर्णपत्रायाम् ॥ शाकविशेषइतिस्वामी । भुवंरुण्डयति० आच्छादयति । रुटिलुटिस्तेयकरणे० इत्यत्र० माधवीयायांवृत्तौ० रुडिलुडीत्यपरे० इतिपाठान्तरमुपन्यस्तम् । कर्मण्यण् ॥

भूरुट् । त्रि० भूरुहे ॥ भुविरोहयति । रुहजन्मनिप्रादुर्भावे । क्विप् ॥

भूरुह : । पुं० वृक्षे ॥ रोहति । रुह० । इगुपधेतिक : । भुविरुह : सप्तमीसमास : ॥

भूर्ज्ज : । पुं० मृदुत्वचि । भूतघ्ने । रक्षापत्रे । भोजनपत्र इतिभाषा भूर्जोभूतग्रहश्लेष्मकर्णरुक्पित्तरक्तजित् । कषायोराक्षसघ्नश्चमेदोविषहर : पर : ॥ ऊर्जनमूर्ज : ऊर्जबलप्राणनयो : । घञ् । भू : ऊर्जोऽस्य ॥

भूर्ज्जकण्ठक : । पुं० सङ्करजात्यन्तरे । व्रात्याद्ब्राह्मणात्सवर्णायामुत्पन्ने । आवन्त्ये ॥

भूर्ज्जपत्र : । पुं०) स्वनाम्नाप्रसि-

भूर्ज्जपत्रक: । पुं०) द्वे । मृदुत्वचि ॥

भूर्ण्णि : । स्त्री० भूमौ । पृथिव्याम् । मरुभूमौ ॥ बिभर्त्ति । डुभृञ्० । घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णीति० बिभर्त्तेरूत्वंनिप्रत्ययश्च ॥

भूर्ल्लोक : । पुं० अन्तरीक्षादधोलोके । सप्तद्वीपसमुद्रसन्निवेशविशेषे ॥ पृथिव्याम् । मर्त्यलोके ॥ अस्यलक्षणं । यथा । पादगम्यञ्चयत्किञ्चित् वस्त्वस्तिपृथिवीमयम् । सभूर्लोक: समाख्यातोविस्तारोस्यमयोदित : ॥ इ० वि० पु० २ अंशे ५ अध्याय : । विस्तारोमयोदितइति । सर्वतो लोकालोकावधि : पञ्चविंशतिकोटिप्रमाण : ॥ भू : संज्ञकोलोक : ॥

भूलग्ना । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

भूलता । स्त्री० किञ्चुलुके ॥

भूवायु: । पुं० आवहाभिधेपवने । भूमेर्वहिर्द्वादशयोजनान्यस्यस्थानमत्राम्बुदविद्युदादयश्चरन्तीतिशिरोमणि : ॥

भूशय : । पुं० नकुलगोधादौ ॥ विष्णौ ॥ लङ्काप्रतिमार्गान्वेषणंकुर्वन् समुद्रंप्रतिव्रताचरणायतदुपकण्ठे भूमौशेतेदाशरथिरूपेणेतिभूशय: । अधिकरणेशेतेरित्यच्प्रत्यय : । तथाचरामायणम् । तत : सागरवेलायांदर्भानास्तीर्यराघव : । अञ्ज-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

लिंप्राङ्मुखःकृत्वाप्रतिशिश्र्ये महो दधेरिति ॥

भूशैलु : । पुं० भूकर्बुदारे ॥

भूषणम् । न० अलङ्कारे ॥ तद्धारणफलंयथा भूषणंभूषयेदङ्गंयथाभाग्यविधानत : । शुचिसौभाग्यसन्तोषदायकं काञ्चनंस्मृतम् ॥ ग्रहदृष्टिहरंपुष्टिकरंदु : खप्रणाशनम् । पापदौर्भाग्यशमनंरत्नाभरणधारणम् ॥ माणिक्यंतरणे : सुजात्यममलंमुक्ताफलं शीतगोर्महियस्यचविद्रुमोनिगदित: ० सौम्यस्यगारुत्मतम् । देवेज्यस्यचपुष्परागमसुराचार्यस्यवज्रंशने र्नीलंनिर्मलमन्ययोश्चगदितेगोमेदवैदूर्य्यके ॥ वास : स्रग्गन्धरत्नानां धारणंप्रीतिवर्द्धनम् । रत्नोद्गमर्थ्यमोजश्च सौभाग्यकरमुत्तमम् ॥ भूष्यते ऽनेन । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ भूषयतिवा । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतिभूषेर्युच् ॥ यतीनांभूषणंज्ञानंसन्तोषोद्विजन्मनाम् । उद्यम: शत्रुहननंभूषणंभूतिमिच्छतामिति पारिभाषिकम् ॥

भूषा । स्त्री० अलङ्क्रियायाम् । अलङ्कारसाध्यशोभायाम् ॥ भूषणम् । गुरोश्चहलश्चेत्य : ॥

भूषित : । त्रि० अलङ्कृते । मण्डिते ॥ भूष्यतेस्म भूष० । क्त : । इट् ॥ भूमावुषिते ॥ भुविउषित : स्थित:

भूषिता । स्त्री० अलङ्कारैरलङ्कृतायाम् । मण्डितायाम् ॥ टाप् ॥

भूष्णु : । त्रि० भविष्णौ । भवनशील: । भू० । ग्लाजिस्थश्चग्स्नु : ० चाद् भुव: । क्ङितिचेत्यचगकारप्रश्लेषाद्गुणाभाव : ॥

भूसुत : । पुं० भौमे । मङ्गलग्रहे ॥ नरकासुरे ॥

भूसुता । स्त्री० सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भूसुर : । पुं० ब्राह्मणे ॥

भूस्तृणम् । न० भूतृणे ॥ अस्यपर्यायागुणाश्चयथा । गुच्चबीजञ्चभूतीकंसुगन्धंगोमयप्रियम् । भूस्तृणन्तु भवेच्छत्रामालातृणकमित्यपि ॥ भूस्तृणंकटुकंतिक्तं तीक्ष्णोष्णंरोचनंलघु । विदाहिदीपनंरूक्षमनेत्यंमुखशोधनम् ॥ अवृष्यंबहुविट्कञ्चपित्तरक्तप्रदूषणम् ॥ इति ॥ भुव : तृणम् । पारस्करादित्वात्सुट् ॥ मालवदेशप्रसिद्धे ०शाकविशेषे ॥

भूस्पृक् । पुं० मर्त्ये । पञ्चजने । मनुष्ये ॥ भुवंस्पृशति । स्पृश० । क्विन् ॥

भूस्वर्ग : । पुं० सुरपर्वते । सुमेरौ ॥

भूस्वामी । पुं० भूपतौ ॥ भुव: स्वामी ॥

भृकुंस : । पुं० स्त्रीवेशधरनर्त्तके । भकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकोक्तभाषणार्थकुसिधातोश्चुरादिण्यन्तात्०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

एरच् । भृवाकुंसोभाषणमस्य । पृषोदरादि : ॥

भृकुटिः । स्त्री० भ्रुकुट्याम् । क्रोधादिनाभ्रुवः कौटिल्ये ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधाल्किदिति० इन् । भ्रुवोः कुटिः । पृषोदरादित्वात्ऋकारः ॥

भृकुटी । स्त्री० भ्रुकौटिल्ये । क्रोधादिनाखलाटसङ्कोचने ॥ कुट० । इगुपधादिभि० इन् । ङ्कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादित्वाद् ऋकारः ॥

भृगु : । पुं० ब्रह्मणस्त्वचोजातेमहर्षिविशेषे । महर्षीणांभृगुरहमितिभगवद्वचनाद् भगवद्विभूतौ । मनुपुत्रे ॥ वह्नेस्तनये ॥ अग्नेर्भ्रष्टाद्रेतसउत्पन्नत्वात्भृगु : ॥ हरे । शिवे ॥ शुक्राचार्ये ॥ यमदग्नौ ॥ सानौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात् प्रतने ऽवलम्बनक्रियाविशेषोनास्ति । तस्यपर्यायौ । प्रपात : । अतट : । इति ॥ भृज्जति० तपसा० भृज्यतेवा । भ्रस्ज पाके । प्रथिभ्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणंसलोपश्चेति० भ्रस्जे : कुप्रत्ययः० सम्प्रसारणंभ्रस्जे : सलोपश्च । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

भृगुकच्छ : । पुं० शकुनिकावलेर्जन्मस्थानपत्तनविशेषे ॥

भृगुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भृगुपति : । पुं० परशुरामे ॥

भृगुप्रस्रवण : । पुं० हिमवतः पार्श्वे ॥

भृगुभवा । स्त्री० भार्य्याम् ॥

भृगुषट्क : । पुं० योगविशेषे ॥ लग्नात्षष्ठोभवेच्चुक्रीभृगुषट्क इतीरितः ।

भृगुसुत : । पुं० शुक्रग्रहे ॥

भृगूणांपति : । पुं० परशुरामे ॥

भृङ्ग : । पुं० भ्रमरे । मधुव्रते । भृङ्गराजे ॥ धूम्राटे । कलिङ्गपक्षिणि । ङिच्च० इ० गौ० दे० भा० भृङ्गइवकृष्णात्त्वात् । भृङ्ग : ॥ पिङ्गे ॥ न० गुडत्वचि । त्वक्पत्रे ॥ अभ्रके ॥ विभर्त्ति । डुभृञ् । भृञ : किन्नुट्चेति० गन् ॥

भृङ्गक : । पुं० राजवासनपक्षिणि ॥

भृङ्गजम् । न० अगुरुणि ॥

भृङ्गजा । स्त्री० भार्य्याम् ॥

भृङ्गपर्णिका । स्त्री० सूक्ष्मैलायाम् ॥

भृङ्गप्रिया । स्त्री० वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् ॥ भृङ्गाणांप्रियेव ॥

भृङ्गमूलिका । स्त्री० भमरच्छल्याम् लतायाम् ॥

भृङ्गरजः । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्गइव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रजोऽस्य ॥

भृङ्गरजाः । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्ग इवरजोस्य ॥

भृङ्गराज : । पुं० मार्कवे । कुन्तल वर्द्धने । केशरञ्जने । भंगरा० इ० भा० ॥ भृङ्गराज : कटुस्तिक्तो रूक्षोष्ण : कफवातनुत् । केश्यस् त्वच्य : कृमिश्वासकासशोथामपा ण्डुनुत् ॥ दन्त्योरसायनोबल्य : कुष्ठनेत्रशिरोर्त्तिजित् ॥ अस्यप क्षिविशेषे ॥ भ्रमरे ॥ यज्ञविशेषे ॥ भृङ्गइवराजते । राजृदीप्तौ । अच् ॥

भृङ्गराजादिचूर्णम् । न० भैषज्यर त्नावल्युक्ते चूर्णविशेषे ॥ यथा । श्लक्ष्णीकृतं भृङ्गराजस्यचूर्णं ति लार्द्धकं चामलकार्द्धकं च । सशर्क रं भक्षयते गुडैर्वानतस्यरोगोनजरा नमृत्यु : ॥ अन्ध : पश्येद्गमनरहि तोमत्तमातङ्गामीमूकोवाग्मी श्रवण रहितोदूरशब्दानुसारी । नी रुग्मर्त्त्योभवतिपलितीनीलजीमूत केशोजीर्णादन्ता : पुनरपिनवा : क्षी रगौराभवन्तीति ॥

भृङ्गरिट : । पुं०
भृङ्गरिटि : । पुं०
भृङ्गरीट : पुं०
} शिवद्वारपाले ॥

भृङ्गरील : । पुं० कीटान्तरे । विषसृ क्कायाम् । वरीले । तृणषट्पदे । भीमरुल् इ० गौ० भा० ॥

भृङ्गवल्लभ : । पुं० भूमिकदम्बे ॥ धाराकदम्बे ॥

भृङ्गवल्लभा । स्त्री० भूमिजम्ब्वाम् ॥

भृङ्गसोदर : । पुं० केशराजे । नाग मारे ॥

भृङ्गानन्दा । स्त्री० यूथिकायाम् ॥

भृङ्गाभीष्ट : । पुं० आम्रवृक्षे । रसा- ले ॥ न० आम्रमुकुलफलयो : ॥

भृङ्गार : । पुं० कनकालुकायाम् । स्वर्णघटितजलपात्रे । भृङ्गराजे । मार्कवे ॥ विभर्त्तिजलम् । डुभृ- ञ्० । शृङ्गारभृङ्गाराविति सा धु : ॥ न० लवङ्गे ॥ काञ्चने ॥

भृङ्गारि : । स्त्री० केविकापुष्पे ॥

भृङ्गारिका । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

भृङ्गारी । स्त्री० झिल्लिकायाम् । झीं गुरइतिख्याते कीटे । भृङ्गम्भृङ्गरू पमाराति । रादाने । मूलविभुजा दित्वात्क : । गौरादि : । यद्वा । विभर्त्ति । डुभृञ्० । शृङ्गारभृङ्गा राविति० भृञआरन्० नुम्० गुक्०- ह्रस्वश्च ॥ यद्वा । रूपेणभृङ्गमृच्छ- ति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

भृङ्गाह्व : । पुं० जीवके ॥ भृङ्गराजे ॥

भृङ्गाह्वा । स्त्री० भ्रमरच्छल्ल्याम् ॥

भृङ्गि : । पुं० भृङ्गिणि । शिवद्वा: स्थे ॥

भृङ्गिणी । स्त्री० वटीवृक्षे ॥

भृङ्गी । पुं० शिवद्वारपालविशेषे । अ स्थिविग्रहे । नाडीदेहे ॥ वटद्रौ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भृङ्गी । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ गौरादित्त्वान् ङीष् ॥

भृङ्गीफल : । पुं० आम्रातकवृक्षे ॥

भृङ्गीश : । पुं० महादेवे । शिवे ॥

भृङ्गेरिटि : । पुं० भृङ्गरीटे । भृङ्गिणि ॥

भृङ्गेष्टा । स्त्री० काकजम्ब्वाम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ भार्ग्याम् ॥

भृज्जन : । पुं० न० अम्बरीषे । भर्जनपात्रे ॥ भ्रज्जन्त्यत्र । भृस्जपाके । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥

भृत : । त्रि० भरिते । धारिते ॥ वेतने नक्रीते ॥ भृञ् ० । क्त : ॥ भरणीये ॥ पुष्टे ॥

भृतक : । पुं० वेतनग्राहिकर्मकर्त्तरि । भृतिभुजि । कर्मकरे । वैतनिके ॥ सचत्रिविध : । यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्रमध्यमस्तुकृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येवंत्रिविधो भृत : ॥ इति ॥ भ्रियतेस्म । भृञ् भरणे । क्त : । स्वार्थेक : ॥ यद्वा । भृतिंकरोति । तत्करोतीतिणिजन्ताक्वुन् ॥

भृतकाध्यापक : । पुं० अपाङ्क्तेये०-द्विजाधमे ॥ भृतक : सन्योऽध्यापक : ॥ अयञ्चसर्वानर्थकृल्लुब्धत्वात् ॥

भृतकाध्यापित : । पुं० वेतनंदत्त्वापाठिते । अपाङ्क्तेयेद्विजाधमे ॥ भृतिर्वेतनम् । तद्ग्राहीभृतक : । भृतक : सन्योध्यापित : सतथा ॥

भृति : । स्त्री० भरणे । वेतने ॥ मूल्ये ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया । भृञ् भरणे । कर्मणिभृताविति निर्द्देशात्क्तिन् ॥

भृतिभुक् । त्रि० भृतके । वैतनिके ॥ भृतिंवेतनंभुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भृत्य : । पुं० किङ्करे । दासे ॥ भृत्यावहुविधाज्ञेयाउत्तमाधममध्यमा : । नियोक्तव्यायथार्थेषु त्रिविधेष्वेवकर्मसु । भ्रियते । भृञ् ० । भृञोऽसंज्ञायामितिक्यप् ॥ त्रि० पोष्ये ॥ अवश्यभरणीयेवृद्धमातापित्रादौ ॥

भृत्या । स्त्री० भृतौ । वेतने ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया० भरणंवा । भृञ् ० । संज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणइतिक्यप् ॥ चिकित्सायां ॥ यथा । कुमारभृत्याकुशलैरितिरघु : ॥

भृमि : । पुं० वायुविशेषे । घुरन्वायु० इ० भाषा ॥ जलादिभ्रमणे ॥ भ्रमति० भ्राम्यतिवा । भ्रमुअनवस्थाने० भ्रमुचलनेवा । भ्रमे : सम्प्रसारणञ्चेति० इन् ० कित् ॥ भृमिभ्रमणशीलंदरिद्रंजनमितिवेदभाष्यम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भृशम् । न० अतिशये ॥ त्रि० अतिशयान्विते ॥ भृशते । भृशुभ्रंशुअध : पतने । अन्तर्भावितण्यर्थादिगुपधेतिक : ॥

भृशम् । अ० प्रकर्षार्थे ॥ शोभने ॥

भृषत्-द् । पुं० पाषाणे ॥

भृष्ट : । त्रि० जलोपसेकेनविनापक्वे ॥ भूना० भुजैना० इ० भा० ॥

भृष्टतण्डुल : । पुं० भर्जनविशिष्टधान्यनिकरे । भूनाचावल० इ० भा० सुगन्धि : कफहारूक्ष : पित्तलोभृष्टतण्डुल : ॥

भृष्टमांसम् । न० शूल्ये ॥ भृष्टंचतन्मांसंच ॥

भृष्टयव : । पुं० धानासु । बहुरी० इ० भा० ॥ भृष्टश्चासौयवश्च ॥

भृष्टान्नम् । न० भृष्टतण्डुले ॥

भृष्टि : । स्त्री० भर्जने ॥ शून्यवाटिकायाम् ॥

भेक : । पुं० मण्डूके । वर्षाभि ॥ मेघे ॥ त्रि० भीरौ ॥ बिभेति । ञिभी भये । इण् भीकेतिकन् ॥

भेकट : । पुं० मत्स्यवि० ॥

भेकभुक् । पुं० कुम्भीनसे । सर्प ॥ भेकान्भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भेकरावण : । पुं० मेघे ॥ भेकान्रावयति । रुशब्दे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

भेकल : । पुं० वनस्पतिविशेषे ॥

भेकलि : । पुं० मत्स्यविशेषे । भाङ्गन इ० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ भेकलिर्मधुर : शीतोहृद्य : श्लेष्मकरोगुरु : ॥

भेकी । स्त्री० भेकस्त्रियाम् । शिल्याम् । गण्डूपद्याम् । वर्षाभ्व्याम् ॥ क्षुद्रमण्डूके ॥ जातेरस्त्रीतिङीष् ॥ मण्डूकपर्ण्याम् ॥

भेड : । पुं० मेषे । भेढा० इ० भा० ॥ इतिहे० ॥

भेडी । स्त्री० भेडस्त्रियाम् ॥

भेडीदुग्धम् । न० अविके ॥

भेत्ता । त्रि० भेदकर्त्तरि ॥ भिनत्ति । भिदिर् । तृच् ॥

भेद : । पुं० उपजापे । शत्रोरमात्यादीनामुपाये न० परतोविश्लिष्यात्मसात्करणे । ऐकमत्येनस्थितानांराजामात्यादीनांभयजननादिनापृथक्करणे ॥ तद्विशेषोयथा । मत्स्यउवाच । परस्परन्तुयेदुष्टाःक्रुद्धाभीतावमानिताः । तेषांभेदंप्रयुञ्जीतभेदसाध्याहितेमता : ॥ येतुर्यनैवदोषेणपरस्माद्दापराध्यति । तेतुतद्दोषपाकेनभेदनीयाभृशंतत: ॥ आत्मीयंदर्शयेद्दोषंपरस्माद्दर्शयेद्गुणम् । एवंहिदर्शयेद्भिन्नंयथावद्वशमानयेत् ॥ संहताहिविनाभेदंशक्रेणापिसुदु:सहा : । भेदमेवप्रशंसन्तितस्मान्नय विशारदा: ॥ स्वमुखेनाशयेद्भेदंभेदंपर

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मुखेनच । परीक्ष्यसाधुमन्यन्ते भेदं परमुखाच्छ्रुतम् ॥ भेद्याः स्वकार्यमुद्दिश्यकुशलैर्येहिभेदिताः।भेदितास्ते विनिर्दिष्टानैवराजार्थवादिभिः ।। अन्तः कोपोवहिः कोपोयत्रस्यातांमहीक्षिताम् । अन्तः कोपोमहाँस्तत्रनाशकः पृथिवीक्षिताम् ।। सामन्तकोपोवाह्यस्तुकोपः प्रोक्तो मनीषिभिः । महिषीयुवराजाभ्यां तथासेनापतिर्द्विजः । अमात्यामन्त्रिणश्चैवराजपुत्रास्तथैवच । अन्तः कोपोविनिर्द्दिष्टोदारुणः पृथिवीक्षिताम् ॥ वाह्यकोपे समुत्पन्ने सुमहत्यपिपार्थिवः । शुद्धान्तस्तुमहाभागशीघ्रमेवजयीभवेत् ।। अपिशक्रसमोराजाअन्तः कोपेननश्यति । अन्तः कोपे समुत्पन्ने तस्माद्रक्षेन्महीक्षिताम् ॥ परतः कोपमुत्पाद्यभेदेनविजिगीषुणा । ज्ञातीनां भेदनं कार्यं परेषांविजिगीषुणा ॥ रक्ष्यश्चैवप्रयत्नेनज्ञातिभेदस्तथात्मनः । ज्ञातयः परितप्यन्ते सततं परितप्ययम् ॥ तथापितेषांकर्त्तव्यं सुगंभीरेणचेतसा । ग्रहणं दानमानाभ्यांभेदस्तेभ्योभयंकरः ॥ नज्ञातिरनुगृह्णातिनज्ञातिर्दग्धुमिच्छति । ज्ञातिर्भिभेदनीयास्तु रिपवस्तेनपार्थिवैः ॥ भिन्नाहि शक्यारिपवः प्रभूताः स्वल्पेन सैन्येननिहन्तुमाजौ । सुसंहतानांहिततस्तुभेदं कार्यं रिपूणांनयशास्त्रविद्भिः ॥ इतिमात्स्ये राजधर्मे १९७ अध्यायः ॥ द्वैधे ॥ आपद्यात्मीयानात्मीययोर्भेदः ।। विशेषे ॥ विदारणे ॥ मन्त्रभेदे कार्यहानिरितिविदांमतम् ॥ वेधे ॥ भिद्यमानभावे॥ भेदनम् । भिदिर्० घञ् ॥ विरेके ॥

भेदकम् । न० व्यावर्त्तके । विशेषणे ॥ त्रि० नाशके ॥ विदारणे ॥ विरेचकौषधादौ ॥ पृथक्कारके ॥ यथा । भेदयति० अन्यपदार्थं पृथक्करोतीतिभेदकम् । नाम्नाशिवः गोत्रेणगार्ग्यः ॥ अपिच। भेद्यभेदकयोः श्लिष्टं संम्बंधोन्योन्यमिष्यते । द्विष्ठायद्यपिसम्बन्धः षष्ठ्युत्पत्तिस्तुभेदकादितिभर्तृहरिः ॥

भेददर्शी । त्रि० अपराधिनि ॥ यथा । यदस्तितन्नजानातियन्नेहास्तितदीक्षते । इत्येवमपराधोस्य विद्यते भेददर्शिनः ॥ किञ्चजाग्रत्स्वप्नयोरविद्यावद्भिर्भ्रान्तैरुपलम्भात्० सुषुप्तिसमाध्योर्भ्रान्त्यभावेऽनुपलम्भान्मिथ्यात्वं भेदस्यसिद्धमित्यनुभवाच्चभेददर्शिनोमिथ्यावादित्वात्सापराधत्वमितिनिश्चयः ॥

भेदनम् । न० विदारणे ॥ भिदेर्ल्यु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ट् ॥ हिङ्गुनि ॥ पुं० अम्लवेतसे ॥ सूकरे ॥

भेदनिम्नः । त्रि० संसारानुगे ॥

भेदितः । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥ भेद्यतेस्म । भिदिर्० । चुरादिण्यन्तः । क्तः ॥

भेदी । पुं० अम्लवेतसे ॥ त्रि० भेदकर्त्तरि । तद्विशिष्टे च ॥

भेदुरम् । न० भिदुरे । कुलिशे ॥

भेद्यः । त्रि० व्यावर्त्ये । विशेष्ये ॥ अमानितजने ॥ भेत्तुंशक्ये । विघट्टनीये । बाच्ये ॥

भेरः । पुं० पटहे ॥ बिभेत्यस्मात् । जिभीभये । ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिनारन् ॥ भेर्यांम् ॥ दुन्दुभौ

भेरिः । पुं० वाद्यप्रभेदे । करणाल० इ० भा० ॥ बिभेत्यस्मात्वात् । जिभी० । वडक्राद्यश्चेति० क्रिन् । बाहुलकाद्गुणः ॥

भेरी । स्त्री० बृहड्ढक्कायाम् । आनके ॥ वाद्यविशेषे । करणालइतिख्याते ॥ क्वदिकारादितिपक्षेङीष् ॥ बिभेतेर्ऋज्रेन्द्रेतिरन् ॥ गौरादित्वान्ङीष्० इतितुरामाश्रमः ॥ वितस्तिचयदीर्घतास्रनिर्मिताचर्मच्छन्नाचतुर्विंशत्यङ्गुलवदनद्वयाभेरीतिकश्चित् ॥ अन्तस्तन्त्रीकाढक्का भेरीतिस्वामी ॥

भेरुण्डः । पुं खगे ॥ त्रि० भयानके

भेरुण्डा । स्त्री० देवतान्तरे ॥ यक्षिणीविशेषे ॥

भेलः । पुं० प्लवे । डौंगा० इ० भा० प्र० जलतरणसाधने मुनिविशेषे ॥ त्रि० भीरौ । अज्ञे । बुद्धिविवर्जिते । मूर्खे ॥ बिभेत्यस्मात् । जिभी । ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिनारन् । निपातनाल्लत्वम् । चंचले ॥

भेलकः । पुं० न० उडुपे । प्लवे । स्वल्पे जलतरणसाधने ॥ स्वार्थेकः ॥

भेषजम् । न० औषधे । जायौ ॥ भेषयति । भेषृभये । ण्यन्तः । अच् भेषंरोगंजयति । जि० । अन्येभ्योपीतिडः ॥ भेषंजायतिवा । जैक्षये । आतोनुपेतिकः ॥ भिषजइदम् । तस्येदमित्यण् । अनन्तावसयेतिहभेषजादितिनिर्देशादित्वमित्यन्ये ॥ संसाररोगस्यस्वसाक्षात्कारेणभेषजवत्भेषजंनिवर्तकंब्रह्माभिन्नात्मज्ञानम् ॥

भेषजाङ्गम् । न० अनुपाने ॥

भैक्षम् । न० भिक्षानिकुरम्बे ॥ भिक्षाणांसमूहः । भिक्षादिभ्योण् ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशश्चरेयुर्भैक्षमन्वहम् । सजातीयगृहेष्वेवंसार्ववर्णिकमेववा ॥ सर्वंवापिचरेद्ग्रामंपूर्वोक्तानामसम्भवे । अन्त्यवर्जंमहाभागशास्त्रेष्वित्यंविनिश्चयः ॥ भैक्षेणवृत्तिनोवृत्तिरुपवाससमास्मृता ।

भैक्षचर्य्या । स्त्री० भिक्षासमूहाहरणे ॥
भैक्षजीविका । स्त्री० भिक्षयाजीवनोपाये । पैशुन्ये ॥ इतित्रिकाण्डशेष : ॥
भैक्षभुक् । त्रि० भैक्षाशिनि ॥ भैक्षंभुनक्ति । भुज० । कर्त्तरिक्विप् ॥
भैक्षाण : । पुं० परिव्राजि । प्राणसन्धारणार्थंयथाशास्त्रंमाधूकरादिभिक्षांकुर्व्वाणे ॥
भैक्षुकम् । न० भिक्षुकवृन्दे ॥ भिक्षूणांसमूह : । खण्डिकादित्वादञ् ॥
भैमी । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥ भैमतिथौ । माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भैमीकलम्बिकाप्रभेदे ॥ यथा । श्रेष्ठंगोधूमचूर्णंप्रचुरघृतयुतंनालिकेरेणसार्द्धंद्राक्षाखर्जूरशुण्ठीत्वचमरिचयुतंशर्करापूर्णगर्भम् । पक्वंताम्रेकटाहेटलविटलटलेपावकेमंदहीनौधन्यैर्हेमन्तकालेसुजनपरिवृतैर्भुज्यतेलापनश्री : । भैमसेयम् । अण् । ङीप् ॥
भैरव : । पुं० शङ्करे । रुद्रे ॥ रागविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ भयानकरसे ॥ भैरवपर्वतइतिप्रसिद्धे ॥ भैरवाख्ये भैरवीदेवी ॥ सिद्धान्तविशेषे ॥ त्रि० भयानके । भीषणे । भीरोरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥
भैरवी । स्त्री० देवताभेदे । चामुण्डायाम् ॥ रागिणीविशेषे । भैरव

रागपत्न्याम् ॥
भैषजम् । न० भेषजे ॥ लावकपक्षिणि ॥
भैषज्यम् । न० औषधे ॥ भेषजमेव । अनन्तावसयेतिहभेषजाज्ज्य :
भो । अ० सम्बोधने ।
भोक्तव्य : । त्रि० भोजनीये ॥ भोज्ये । यथा० । यत्नेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्द्धनम् ॥
भोक्ता । पुं० पत्यौ ॥ शरीरेन्द्रियमनोभि : संयुक्तआत्मनि० संसारिणि । अवस्थात्रयविशिष्टेजीवे ॥ भोक्तैवात्मानकर्त्तेतिसाङ्ख्या : ॥ सुखादिभोगकर्त्ता० यथा कर्त्ताचदेहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा । भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवचेति ब्र० वै० पु० वैष्णवानरेन्द्रौ ॥ सर्वेषांयज्ञानांतपसाञ्चकर्त्तृरूपेणदेवतारूपेणचभोगकर्त्तरि ॥ आनन्दमये ॥ बुद्धे : सुखदु : खमोहात्मकान्प्रत्ययान्स्वरूपचैतन्येनप्रकाशयतीतिनिर्विकारएवोपलब्धरि॥ त्रि० पालके ॥ भोगकर्त्तरि । भोजनकर्त्तरिचेतनेदेवदत्तादौ ॥ तस्यप्रकारोयथा । स्नात : सुधौतमृदुसुन्दरशुक्लवासास्तत्कालधौतचरण : सहपुत्रमित्रै : । स्वयंप्रसन्नहृदयोरसपाकवेद्यांभोक्ताविशेच्चसततंहिसहाप्तवैद्यै : ॥ मृदुतूलमयेष्वलेचारु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्त्रावगुण्ठिते । आसनेप्राङ्मुखो-भोक्तोपविशेद्वाप्युदङ्मुखः ॥ भुङ्क्ते । भुज० । क्त ॥

भोग : । पुं० सुखे ॥ क्षुद्रसुखलवानुभवे ॥ सुखसाधनविषये० पञ्चन्नहिरण्यादौ ॥ नह्यनुत्साहवतामननुतिष्ठतामलसानांभोगप्राप्तिर्लोकेदृष्टेतिपूज्यपादाः ॥ सुखादिग्रहणे । सुखदुःखानुभवे ॥ धने ॥ अहेः शरीरे ॥ अहेरितिप्रयोगबाहुल्याभिप्रायम्० भोगशब्दस्यशक्तिस्तुशरीरमात्रे० इत्याकरः ॥ अहेः फणायाम् ॥ पालने । अभ्यवहारे । योषिदादिभृतौ । वेश्यादिवेतने ॥ आदिनाहस्त्यश्वादिकर्मकराणांभृतौभाडा०-इ०भा० ॥ विषये । राज्ये ॥ भोजनम्० भुज्यतेवा । भुजपालनाभ्यवहारयोः । भुजोकौटिल्येवा । भावे कर्म्मणिवाघञ् ॥ योगिनोजीवनहेतौभिक्षाव्यापारे० वर्णाश्रमोचितव्यापारेच ॥ यथा । चित्तस्थभोगैर्द्वौभागौशास्त्रेणैकंप्रपूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागमव्युत्पन्नस्यसक्रमः ॥ किञ्चिद्व्युत्पत्तियुक्तस्यभागंभोगेन पूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागौभागंशास्त्रार्थचिन्तया ॥ व्युत्पत्तिमनुयात तस्यपूरयेच्चैतसोन्वहम् । द्वौभागौशास्त्रवैराग्यैर्द्वौध्यानगुरुपूजयेतिवशिष्ठः ॥ भूम्यादीनांभोगो यथा ।

त्रिपुरुषभोगमाहव्यासः । प्रपितामहेनयज्ञदत्तंतत्पुत्रेणविनाचतम् । तौविनायस्यपित्राचतस्यभोगस्त्रिपौरुषः ॥ पितापितामहोयश्चजीवेच्चप्रपितामहः । त्रयाणांजीवतांभोगोविच्छेयस्त्वेकपूरुषः ॥ नारदः । तथारूढविवादस्यप्रेतस्यव्यवहारिणः । पुत्रेणसोऽर्थः संशोध्योनतंभोगोनिवर्त्तयेत् ॥ विभवभेदे ॥ यः । कर्त्ताचदेहीभोक्ताचत्मात्माभोजयितासदा । भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवच ॥

भोगगृहम् । न० वासगृहे ॥

भोगदेह । पुं० स्वर्गनरकादिभोगार्थं सूक्ष्मशरीरे ॥ यथा । कृतेसपिण्डीकरणेनरः संवत्सरात्परम् । प्रेतदेहंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यते० इति ॥

भोगपालः । पुं० अश्वरक्षके ॥ त्रि० भोगरक्षके ।

भोगपिशाचिका । स्त्री० क्षुधायाम् ॥

भोगभूमिः । स्त्री० सुखस्थाने ॥ भारतवर्षातिरिक्तवर्षे ॥ यथा । तत्रापि भारतंश्रेष्ठंजम्बुद्वीपेमहामुने । यतोहिकर्मभूरेषाततोन्याभोगभूमयः ॥

भोगवान् । पुं० अहौ । सर्पे ॥ भोगोस्त्यस्य । मतुप् । नाव्य । त्रि० भोगविशिष्टे ॥

भोगवती । स्त्री० नागपुर्याम् ॥ पा-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भोगीश :

तालगंगायाम् ॥ ङीप् ॥ वासुकि तीर्थे ॥

भोगसद्म । न० वासगृहे । भोगाय-सद्म ॥

भोगार्हम् । न० धने ॥ भोगायअर्हम् ।

भोगार्ह्यम् । न० धान्ये ॥

भोगावली । स्त्री० नागपुर्याम् । वन्दिनांसंस्तुतौ । वन्दिपाठे ॥

भोगावास : । पुं० वासगृहे ॥ भोगस्यवास : ॥

भोगिक : । पुं० भोगपाले । अश्वरक्षके ॥

भोगिकान्त : । पुं० कम्पिलवृक्षे । वार्यौ ॥

भोगी । पुं० जिह्मगे । भुजङ्गे । सर्पे ॥ भोग : फणोवक्रगतिर्वाऽस्त्यस्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥ ग्रामपाले । ग्रामख्याम् । ग्रामाधिपतौ ॥ नृपे । राज्ञि ॥ नापिते ॥ वैयावृत्तिकरे ॥ त्रि०सर्वैभोगोपकरणै रुपेते ।

भोगिनी । स्त्री० महिषीविहायान्यराजयोषिति ॥ अतिशयितोभोगोस्त्यस्या : । इनन्ताद्ङीप् ॥

भोगिवल्लभम् । न० चन्दने ॥

भोगीन्द्र : । पुं०)

भोगीश : । पुं०) अनंते । नागराजे । शेषे ॥ वासुकौ ॥ भोगिनाम्०इन्द्र :० ईशोवा ।

भोग्यम् । न० धने ॥ धान्ये ॥ फले ॥ आधिविशेषे । फलभोग्ये ॥ त्रि०भोगार्हे । शब्दादिविषयेषु ॥ भोक्तुमर्ह : । भुजेर्ण्यत् ॥

भोग्या । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ भोक्तुमर्हायाम् ॥ टाप् ॥

भोज : । पुं० यादवे ॥ दूरेऽभवन्भोजवलक्षगच्छतइतिमाघ : ॥ देशविशेषे ॥ धारानगरीपतौ०कलिप्रसिद्धे नृपविशेषे ॥ देशविशेषे । भोजकटे ॥

भोजकट : । पुं० रुक्मिनिर्मितेपुरे रुक्मिभोजकटंनामपुरंकृत्वाऽवसत्तदेतिवि०पु० ॥ देशविशेषे ॥

भोजकटीय : । त्रि० भोजकटदेशोद्भवे ॥ वृद्धाच्छ : ॥

भोजनम् । न० आहारे । निघसे । जेमने । जीवन०इ०भा० ॥ बहूनां पङ्क्तावशने ॥ भुज्यते । भुज० । ल्युट् ॥ भोज्यरूपतयाप्रकृतौ ॥ अथभोजनगुणविधानादियथा । भोजनाग्रे सदापथ्यंजिह्वाकण्ठविशोधनम् । अग्निसन्दीपनंहृद्यंलवणार्द्रकभक्षणम् ॥ आयुर्घृतेगुडे रोगोमृत्युर्लोनेविदाहिषु । आरोग्यंकटुतिक्तेषु बलंमांसेपयस्यु च ॥ अन्नादष्टगुणंपिष्टंपिष्टादष्टगु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

णं पयः । पयसोष्टगुणं मांसं मांसा
दष्टगुणं घृतम् ॥ घृतादष्टगुणं तै-
लं मद्यान्नचभक्षणात् । आहारः
प्रीणनः सद्योबलकृद्देहधारणः ।
फलमादौहिचाश्नीयाद्भोजनस्यनरो
त्तमः । विनामोचाफलं तद्वद्भ-
नीयाच्चकर्कटी ॥ मृणालबिसशा-
लूककन्दे क्षुप्रभृतीन्यपि । पूर्वमे
वहिभोज्यानिनतुभुक्त्वाकदाचन ॥
याममध्येनभोक्तव्यं यामयुग्मंनल
ङ्घयेत् । याममध्येरसोत्पत्तिर्यु-
ग्मेऽतीतेबलक्षयः ॥ आयुष्यंप्रा-
ङ्मुखोभुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामु-
खः । श्रियंप्रत्यङ्मुखोभुङ्क्ते ऋ
तंभुङ्क्ते ह्युदङ्मुखः ॥ कुक्षेर-
न्नेनभागौद्वावेकंपानेनपूरयेत् ।
वायोः सञ्चारणार्थञ्चचतुर्थमवशे
षयेत् ॥ दन्तैश्चावगलंचान्नंशौचे
नावहरेज्जलैः । कुर्यादनिर्गतंत
द्विमुखस्यानिष्टगन्धताम् ॥ भुक्त्वापा
णितलंघृष्ट्वाचक्षुषोर्यदिदीयते । अ
चिरेणैवतद्वारितिमिराणिव्यपोह-
ति ॥ भुक्त्वाचम्यकरंवामंदत्त्वाकु-
क्षौततः पठेत् । भुक्तंमहेन्द्रहस्ते
नवैश्वानरमुखेनच ॥ गरुडस्यचक-
ण्ठेनसमुद्रश्चवह्निना । वाता-
पिर्भक्षितोयेनपीतोयेनमहोदधिः
॥ यन्मयाखादितंपीतंतदगस्त्यो-
जरिष्यति । पठित्वैतत्सुखासीनः

चरंतिष्ठेदनाकुलः ॥ भुक्-
त्वापादशतंगत्वावाम पार्श्वेनसं
विशेत् । एवंह्यधोगतंचान्नंसुखं-
तिष्ठतिजीर्यते ॥ भुक्त्वासंविश-
तस्तुन्दंबलमुत्तानशायिनः । आ
युर्वामकसुप्तस्यमृत्युर्धावतिधावतः
॥ अपिच । ततोभोजनवेलायां
कुर्यान्मङ्गलदर्शनम् । तस्यप्रदक्षि
णंनित्यमायुर्धर्मविवर्द्धनम् । लोके
ऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौब्राह्मणोगौर्हुता-
शनः । हिरण्यंसर्पिरादित्यआपो
राजातथाष्टमः ॥ पादुकारोहणंकु
र्यात्पूर्वंभोजनतः परम् । पादरोग
हरंह्येतच्चक्षुष्यंचायुषेहितम् ॥ अ
श्नीयात्तन्मनाभूत्वापूर्वन्तुमधुरंरस
म् । मध्येस्नवणौपश्चात्कटुतिक्तक
षायकान् ॥ विदाहीन्यन्नपानानि
यानिभुङ्क्ते हिमानवः । तद्विदाह
प्रशान्त्यर्थंभोजनान्ते पयः पिबेत्
॥ एवंभुक्त्वासमाचामेत्ऋचग्रहण
पूर्वकम् । भोजनेदन्तलग्नानिनि
र्हृत्याचमनंचरेत् ॥ दन्तलग्नमनि
र्हार्यंलेपंमन्ये तदन्तवत् । नतचबहु
शः कुर्यात्यत्नंनिर्हरणंप्रति वि
स्तरस्त्वनाच ॥ अस्नाताशीमलंभुङ्-
क्तेअजपीपूयशोणितम् । अहुत्वातु
कृमिंभुङ्क्ते अदत्त्वा विड्विभोजन
म् ॥ अघंसकेवलंभुङ्क्तेयः पचत्या
त्मकारणात् । इन्द्रियप्रीतिजनकं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वृथापाकंविवर्जयेदितिजावालि : ॥ बालंसुवासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यका : । सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्चदम्पत्यो : शेषभोजनम् इतियाज्ञवल्क्य : ॥ नभोजनार्थंस्वे विप्र : कुलगोत्रे निवेदयेत् भोजनार्थंहितेशंसन्वान्ताशीत्युच्यतेबुधैरितिमनु:॥

भोजनपात्रम् । पुं० आहारभाजने ॥ हैमंदोषहरंपात्रं चक्षुष्यंराजतंशुचि । कांस्यंबुद्धिप्रदंरम्यंपालाशंरुचिकारकम् ॥

भोजपति : । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानांक्षत्रियविशेषाणांपति : ॥

भोजपुरम् । न० स्वनाम्नाप्रसिद्धे देशवि० ॥

भोजयिता । त्रि० भोजनकारयितरि ॥ भोगप्रयोजके । पुं० ईश्वरे ॥

भोजविद्या । स्त्री० ऐन्द्रजालिकविद्यायाम् ॥

भोजाधिप : । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानामधिप : ॥

भोज्यम् । न० भोजनीयद्रव्ये । यत्केवलंजिह्वयाविलोड्यनिगीर्यते सूपौदनादितस्मिन् । पायसादौ ॥ विषयमात्रे ॥ भुज्यते । भुज० । ऋहलोर्ण्यत् । भोज्यंभक्ष्ये इतिण्यतिकवर्गाभावोनिपातनात् ॥ आहारादधिकंभोज्यंब्रह्माण्डविभवेपिन ॥ अभ्युदयार्थब्राह्मणभोजने ॥ स्वाराज्यसाम्राज्ययोर्भोगभाक्त्वे ॥ सोमे ॥

भोज्यवित् । पुं० सूपकारे ॥ सूपकारोहिभोज्यंवस्तुत्वेनजानाति ॥

भोज्यसम्भव: । पुं० शरीरस्थरसधातौ ॥

भोज्या । स्त्री० भोजस्यराज्ञोगोत्रापत्ये स्त्रियि ॥ क्रौड्यादिभ्यश्चेत्यत्रभोजक्षत्रिये० इत्युक्ते : ष्यङादेश : । ष्यङश्चाप् ॥

भोट : । पुं० भोटाङ्गे । भोटान्ते ॥

भोटाङ्ग : । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धे देशविशे० । भोटान्० इ० भा० प्र० ॥

भोटान्त : । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । काश्मीरन्तुसमारभ्यकामरूपात्तुपश्चिमे । भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशाच्चदक्षिणे ॥

भोभो । अ० सम्बोधने ॥

भोलि: । पुं० वक्रग्रीवे । उष्ट्रे ॥

भो : । अ० सम्बोधने । विषादे ॥ प्रश्ने ॥ भाति । भा० । बाहुलकात्० डोस् ॥

भौत : । पुं० देवले ॥ भूतयज्ञे ॥ न० भूतसङ्घे ॥ भूतानांसमूह : । भिक्षाद्यण् ॥ त्रि० भूतसम्बन्धिनि ॥

भौतिक : । पुं० स्थाणौ ॥ शिवे ॥ सर्वविशेषे ॥ यथा । अष्टविकल्पोदैवस्तैर्यग्योनिश्चपञ्चधाभवति । मानुष्यश्चैकविध : समासतोभौतिक : सर्ग : ॥ भौतिकास्यास्यसर्ग

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्यचैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्या मूर्द्धाधोमध्यभावेनत्रैविध्यम् । य-था । ऊर्ध्वसत्त्वविशालस्तमोवि-शालश्चमूलत : सर्ग : । मध्ये रजो विशालोब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्त : ॥ न० मुक्तायाम् ॥ त्रि० भूतसम्बंधिनि ॥ रूपादिषु ॥ चक्षुरादिषु ॥ शरीरा दिषु ॥

भौती । स्त्री० तस्याम् । रात्रौ । रज न्याम् ॥

भौत्य : । पुं० भूतिमुने : पुत्रे चतुर्द शेमनौ ॥

भौम : । पुं० कुजग्रहे । मङ्गले ॥ नर कासुरे ॥ अम्बरे ॥ रक्तपुनर्नवाया म् ॥ न० पानीयविशेषे ॥ भौमम-स्रोनिगदितंप्रथमंत्रिविधंबुधै : । जाङ्गलंपरमानूपंतत : साधारणंक्र मात् ॥ भौमानामम्भसांप्रायोगुरुह णंप्रातरिष्यते । शीतत्वंनिर्मलत्व ञ्चयतस्तेषांमहान्गुण : ॥ त्रि० भू मिभवे ॥ तले ॥ अन्नमयभूमिकार्ये । भूमेरप्त्यम् । शिवादित्वादण् ॥ भूमौभवति शैषिकोण् ॥ भूमेरिद म् । तस्येदमित्यण् ॥

भौमवार : । पुं० पञ्चवाराङ्गांषष्ठा ध्यायम् ॥

भौमन : । पुं० विश्वकर्मणि ॥

भौमरत्नम् । न० प्रवाले ।

भौमावास्या । स्त्री० गोसहस्रीतिवि-

ख्यातायाममायाम् यथा । अमा वास्यांभवेद्वारोयदिभूमिसुतस्यच । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानमात्रेणजा-ह्नवीतिव्यास : ॥

भौमी । स्त्री० सीतायाम् । जानक्या म् ॥

भौरिक : । पुं० कनकाध्यक्षे ॥ भूरि णि । सुवर्णेनियुक्त : । तत्रनियुक्त-इतिठक् ॥

भ्रंश : । पुं० अध : पतने ॥

भ्रंस : । पुं० भ्रंशे ॥

भ्रकुंस : । पुं० स्त्रीवेशधारिणिनर्त्त-कें । भ्रुकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डको क्तभाषार्थकुसिधातोश्चुरादिण्यन्ता देरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इ कोहस्वेाङ्योगालवस्येतिसूत्रे० अ भ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्यअ-कारोनेनविधीयतइतिव्याख्याना-न्तराद्० भ्रकुंस : ॥

भ्रुकुटि : । स्त्री० क्रोधादिनाभ्रुव:कौ टिल्ये । भ्रुकुट्याम् ॥ कुटकौटि ल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवो : कुटि : । इकोह्रस्वइत्यच० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकेनाका रोविधीयते ॥

भ्रकुटी । स्त्री० भ्रकुटी । कुटेरिन्नन्ता त्० कृदिकारादितिङीष् ॥ भ्रुवो: कुटी ॥ इकोह्रस्वइतिसूत्रे० अ-अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्य०-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अकारोनेनविधीयतइत्यर्थादकार: ॥

भ्रम : । पुं० अम्बुनिर्गमे । प्राकारगृह भित्तिषुजलनिर्गमनजाले ॥ कुन्दाख्यशिल्पियन्त्रे ॥ चरख० इ० भा० भ्रमणे: भ्रान्तौ । मिथ्याज्ञाने । मिथ्यामतौ । व्यसनहेतौ ॥ माविनश्यत्वऽयं भोगोवर्द्धतामुत्तरोत्तरम् । माविघ्ना: प्रतिबध्नन्तुधन्योस्म्यऽस्मादितिभ्रम: ॥ भ्रमणम् । भ्रमुअनवस्थाने । भावे घञ् ॥ नद्यादावधस्थलस्योर्द्धनि : सरणे ॥ भ्रमन्तिजलान्यनेन । हलश्चेतिघञ् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्ध्यभाव : ॥ देहेन्द्रियाद्यध्यासे ॥ न्यायमते० भ्रमस्यनामान्तरमप्रमा । भ्रमोद्विविध : । विपर्यास : ० संशयश्च । आद्योयथा । देहेआत्मबुद्धि : ० शङ्खादौपीततामति : । सानिश्चयरूपा ॥ द्वितीयोयथा । किंस्विन्नरोवा० स्थाणुर्वेत्यादिबुद्धि : । तस्यकारणम् । पित्तदूरत्वमोहभयादिनानाविधदोष: । यथा । अप्रमाचप्रमाचेतिज्ञानंद्विविधमुच्यते । तच्छून्येतन्मतिर्यास्यादप्रमासादिरूपिता ॥ तत्प्रपञ्चोविपर्यास : संशयोपिप्रकीर्त्तित: । आद्योदेहेआत्मबुद्धि : शङ्खादौपीततामति : ॥ भवेन्निश्चयरूपासासंशयोथप्रदर्श्यते । । किंस्विन्नरोवास्थाणुर्वेत्यादिबुद्धिस्तुसंशय : ॥ तदभावाप्रकाराधीस्तत्प्रकारातुनिश्चय: । ससंशयोभवेद्वाधीरेकत्राभावभावयो : ॥ साधारणादिधर्मस्यज्ञानंसंशयकारणम् । दोषोऽप्रमायाजनक : प्रमायास्तुगुणोभवेत् ॥ पित्तदूरत्वादिरूपोदोषोनानाविध : स्मृत : । इ० भा० प० ॥

भ्रमणम् । न० अनवस्थितौ ॥ गमनविशेषे । पर्यटने ॥

भ्रमणी । स्त्री० कारुण्डिकायाम् । जलौकायाम् ॥ अधीशितु: क्रीडाट्यायाम् । अधीशितु : क्रीडादौ ॥

भ्रमत्कुटी । स्त्री० तृणादिच्छत्रे ॥ कावार्याम् । जङ्गमकुट्याम् ॥

भ्रमर : । पुं० कीटविशेषे । मधुपे । मधुव्रते । द्विरेफे । चञ्चरीके ॥ कामुके ॥ वेधनशस्त्रे । वर्मा० इ० भा० ॥ भ्रमति । भ्रमु० । अर्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चिदित्यर: ॥

भ्रमरक : । पुं० भृङ्गे । मधुलिहि ॥ गिरिके । बालमूषिके ॥ चूर्णकेशे । अलके । ललाटलम्बितचूर्णकुन्तले ॥ जलभ्रमे ॥ भ्रमरइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ भ्राम्यतिवा । भ्रमु० अर्तिकमीत्पर : । स्वार्थेकन् ॥

भ्रमरकीट : । पुं० कीटान्तरे । कुह्मारी० इ० भा० ॥

भ्रमरच्छली । स्त्री० लताविशेषे । भृङ्गाह्वायाम् ॥ भृङ्गच्छल्लीचकटुका

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तिक्तादीपनरोचनीति० रा० नि०

भ्रमरप्रिय: । पुं० धाराकदम्बे ॥

भ्रमरमारी । स्त्री० मालवदेशप्रसिद्धपुष्पवृक्षविशेषे । मांसपुष्पिकायाम् ॥

भ्रमरविलसितम् । न० भ्रमरविलसितायाम् । स्त्रीन्लीग:स्याद्भ्रमरविलसितम् ॥

भ्रमरविलसिता । स्त्री० त्रिष्टुप् ११ कृन्द: प्रभेदे ॥ यथा । मोगौनौगो भ्रमरविलसिता ॥ य० मुग्धे मानंपरिहरनचिरात्तारुण्यन्ते सफलयतुहरि: । फुल्लावल्लीभ्रमरविलसिताभावेशीभांकलयतिकिमुताम् ॥

भ्रमरा । स्त्री० भ्रमरक्कल्याम् ॥

भ्रमरातिथि: । पुं० चम्पके ॥

भ्रमरानन्द: । पुं० बकुले । अतिमुक्तके । रक्ताम्लाने ॥

भ्रमरालक: । पुं० भ्रमरके । कुरुले । ललाटस्थितचूर्णकुन्तले ॥

भ्रमरावलिका । स्त्री० भ्रमरावल्याम् ॥

भ्रमरावली । स्त्री० अतिशर्करीप्रभेदे ॥ भुजसङ्गतशङ्खभुवर्णलसद्वलया० करपुष्पसुगन्धवतीरसनारुचिरा । कनकवलयनूपुरचारुतराजयतिभ्रमरावलिकाभुजगाधिपदुर्ललिता ॥ यथा । सखिसम्प्रतिकम्प्रतिमौनमिदंविहितम्० मदनेनधनु: सशरंसुकरे निहितम् । नतिशालिनिकिंवनमालिनिमानकथा० रतिनायकशायकदु: खमुपैतिवृथा ॥

भ्रमरिका । स्त्री० बालानांक्रीडाविशेषे ॥ येनभूरपिभ्रमतीवभाति । भ्रामाजीमाजी० इ० भा० ॥

भ्रमरी । स्त्री० भ्रमरयोषिति । भौंरी० इ० भा० ॥ षट्पद्याम् ॥ जन्तुकायाम् ॥ पुत्रदार्व्याम् ॥ भ्रामर्या:स्थाने॥

भ्रमरेष्ट: । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

भ्रमरेष्टा । स्त्री० भूमिजम्बूाम् । भार्ग्याम्॥

भ्रमरोत्सवा । स्त्री० माधव्यांलतायाम् ॥

भ्रमासक्त: । पुं० शल्लमार्जके ॥

भ्रमि: । स्त्री० भ्रमणे ॥ जलनि: सरणमार्गे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भ्रमणम् । भ्रम्+ । इक्कृष्यादिभ्य: ॥ भ्रमे: सम्प्रसारणञ्चेतीन् । बाहुलकात्सम्प्रसारणाभाव: ॥

भ्रमित: । त्रि० घूर्णिते । भ्रमणंकारिते ॥

भ्रमी । त्रि० भ्रमविशिष्टे ॥

भ्रष्ट: । त्रि० गलिते । च्युते । हस्तादित: पतिते ॥ अर्यादभ्रष्टातीर्थयात्रानुगच्छेत्सत्याद्भ्रष्टोरौरवंवैव्रजेच्च । योगभ्रष्ट: सत्यधृतिश्चगच्छेद्राज्याद्भ्रष्टोमृगयांवैव्रजेच्च ॥

भ्राज: । पुं० कात्यायनप्रणीतेश्लोके ॥ भ्राजानामश्लोकाद्भुतिमहाभाष्यम् ॥

भ्राजकम् । न० पित्ते ॥

भ्राजमान: । त्रि० दीप्यमाने ॥

भ्राजिष्णु: । त्रि० अलङ्कारादिनादौ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्रियुक्ते ॥ दीप्तिशालिनि । विभ्राजि ॥ भ्राजते । तच्छील : । भ्राजृ दीप्तौ । भुवश्चेतिचकारात् । भ्राजेरपिडुषाच् ॥ स्वप्रकाशचिद्रूपे ॥

भ्राता । पुं० सहोदरे ॥ भ्राजते० विभर्तिवा । भ्राजृ डुभृञ् । वा । नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृपितृदुहितृ । इतिसाधु : ॥

भ्रातरौ । पुं० २०० सहोक्त्याभ्रातृभगिन्यो : । भ्राताचस्वसाच । । भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेष : स्वसाचभ्रातेतिवा ॥

भ्रातृकम् । त्रि० भ्रातुरागतेधनादौ ॥ ऋतष्ठञ् ॥ ङीपि० भ्रातृकी ॥ भ्रातृयोग्ये ॥

भ्रातृज : । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुर्जात: । पञ्चम्यामितिड : ॥

भ्रातृजा । स्त्री० भ्रातुष्पुत्र्याम् । भ्रात्रीयायाम् ॥ टाप् ॥

भ्रातृजाया । स्त्री० भ्रातृपत्न्याम् । प्रजावत्याम् ॥ भ्रातुर्जाया ॥

भ्रातृपत्नी । स्त्री० प्रजावत्याम् ॥ भ्रातापतिर्यस्याइतिबिग्रहे० नित्यंसपत्न्यादिष्विति० भ्रातृपतिशब्दस्यनान्तादेशे० ऋन्नेभ्यइतिङीप् ॥

भ्रातृपुत्र : । पुं० भ्रातृजे ॥

भ्रातृभगिन्यौ । स्त्री० भ्रात्रो : ॥ भ्रातावभगिनीच ॥

भ्रातृबल : । त्रि० भ्रातृमति ॥ भ्रा

ताऽस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइति० वलच् । सँज्ञामित्यनुवृत्तेर्वल इतिनदीर्घ : ॥

भ्रातृव्य : । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्च ॥ शत्रौ ॥ व्यन्सपत्ने ॥

भ्रातृश्वशुर : । पुं० पतिज्येष्ठभ्रातरि । जेठ० भाशुर० इ० भा० ॥

भ्रातृस्थानम् । न० सहोदरगृहे ॥ लग्नात्तृतीयभवने ॥ भ्रातुः स्थानम् ॥

भ्रात्रीय: । पुं० भ्रातृजे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्चेति० चाञ्छ : ॥

भ्रान्त : । पुं० मत्तद्विपे ॥ राजधुस्तूरे ॥ न० भ्रमणे ॥ त्रि० भ्रमान्विते ॥ भ्रान्तिमापन्ने ॥ अद्वितीयं-ब्रह्मतत्त्वंनजानन्तियदातदा । भ्रान्ताएवाखिलास्तेषांक्रमुक्ति : कुह वासुखम् ॥ भ्रमे : कर्त्तरिक्त : । अनुनासिकस्यक्विझलो : क्ङितिइ० दीर्घ : ॥

भ्रान्ति : । स्त्री० भ्रमे । मिथ्यामतौ । अतस्मिँतज्ज्ञाने ॥ युक्तिहीनप्रकाशत्वाद्भ्रांतेर्नह्यस्तिलक्षणम् । यदिस्याल्लक्षणंकिञ्चिद्भ्रान्तिरेवनसिध्यति ॥ भ्रान्तिभाजिभवतिविवेक : ॥ भ्रमणे । अनवस्थितौ ॥ भ्रमणम् । भ्रमु० । क्तिन् । अनुनासिकस्येतिदीर्घ : ॥

भ्रान्तिदर्शनम् । न० असाधनेसाधनत्व

बुद्धौ ॥ साधनेष्वसाधनत्वबुद्धौ ॥ भान्त्यादर्शनम् ॥ शुक्तिकायांरजत वद्विपर्ययज्ञाने ॥

भ्रान्तिमान् । त्रि० भ्रान्तिविशिष्टे ॥ भ्रान्तिरस्यास्ति । मतुप् ॥ ङीपि० भ्रान्तिमती ॥ पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ भ्रान्तिमानन्यसंवित्तत्तुल्यदर्शने । तद्दिति० अन्यदप्राकरणिकंनिर्दिश्यते० तेनसमानम्अर्थाद्दिहप्राकरणिकमाश्रीयते । तस्यतथाविधस्यदृष्टौसत्यांयदप्राकरणिकतयासंवेदनम्०सभ्रान्तिमान् । नचैषरूपकम्प्रथमातिशयोक्तिर्वा०तत्त्ववस्तुतोभ्रमस्याभावात् । इहचार्थानुगमनेनसंज्ञाया : प्रवृत्तेस्तस्यस्पष्टमेव प्रतिपन्नत्वात् । उदाहरणम् । कपालंमार्जार : पयइतिकरालेदिशशिनस्तरुच्छिद्रप्रोतान्विसमितिकरी सङ्कलयति । रतान्ते तल्पस्थान्हरति वनिताप्यंशुकमितिप्रभामत्तश्चन्द्रो जगदिदमहोविप्लवयति ॥

भ्रान्तिहर : । पुं० मल्लिगि ॥ त्रि० भ्रमनाशके ॥

भ्रामक : । पुं० जम्बुके । फेरौ ॥ धूर्त्ते ॥ सूर्यावर्त्ते ॥ अश्मप्रभेदे । चुम्बक० इ० भा० प्र० ॥ त्रि० भ्रमजनके ॥

भ्रामर : । पुं० चुम्बक० इ० प्र० पाषाणे । भ्रामके ॥ न० शुक्लवर्णेम

धुनि ॥ भ्रमरै : कृतम् । क्षुद्राभ्रमरेत्यादिनाऽञ् ॥ किञ्चित्सूक्ष्मै:प्रसिद्धेभ्य: षट्पदेभ्योलिभिश्चितम् । निर्मलंस्फाटिकाभंयत्तन्मधुभ्रामरंस्मृतम् ॥ भ्रामरंरक्तपित्तघ्नं मूत्रजाड्यकरंगुरु । स्वादुपाकमभिष्यन्दिविशेषात्पिच्छिलंहिमम् ॥ रतबन्धान्तरे । यथा । तत्कटिंसमधिरुह्यवल्लभ : स्याद्वृषादिपशुसंस्थितिस्थित : । चक्रवद्भ्रमतिकुञ्चितत्रिकोभ्रामरंनिगदितंसमुद्वतम् ॥ नृत्यविशेषे । रासे । मण्डलनृत्ये । हल्लीसे ॥ त्रि० भ्रमरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

भ्रामरी । त्रि० अपस्मारिणि ॥ इति कुल्लूकभट्ट : ॥

भ्रामरी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

भ्रामित : । त्रि० आघूर्णिते ॥

भ्रोष्ट्र : । पुं० भर्जनपात्रे । अम्बरीषे । भडसां० इ० भाड० इ० भा० ॥ भृज्ज्यतेऽत्र । भ्रस्जपाके । भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेति० ष्ट्रन्० वृद्धिश्च ॥

भ्रियमाण : । पुं० पोष्यमाणे ॥

भ्रुकुंस : । पुं० भ्रकुंसे ॥ भ्रूकुंसे । स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । नचनिजा० इ० भा० ॥ भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्य तिसूत्रे० द्वयङ्वङ्भाविनामव्ययानाञ्चेति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वक्तव्यमितिनिषेधोत्तरपठितेन ० अभ्रुकुंसादीनामितिवक्तव्यमिति वार्त्तिकेनतन्निषेधाद्ध्रस्वः ॥ एवं भ्रुकुटिशब्देपिबोध्यम् ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री० भ्रुकुटौ । भ्रूकुट्याम् । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुटेरिगुपधात्किदितीन् । भ्रुवोः कुटिः । भ्रुकुंसवत्प्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकुटौ । भ्रुवोः कौटिल्ये ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी ॥ अभ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकाद्ध्रस्वः ॥

भ्रूः । स्त्री० नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां चिल्लिकायाम् । भौं० इ० भा० ॥ भ्रमु० । भ्रमेश्चडूः । टिलोपः ॥ यद्वा । भ्रमति । भ्रमुचलने । भ्रमेश्चडूः ॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्विप् । ऊङ्गमादीनामिति० गमः क्वावित्यत्र वार्त्तिकेन० मलोपऊङ्चादेशः ॥

भ्रूकुंसः । पुं० भ्रूकुंसे । भ्रुकुंसे । नचनिञा० इ० भा० ॥ भाषणार्थकचुरादिण्यन्तात्कुसेरेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे० इयङु० वङ्भाविनाम[illegible]यानाञ्चनेतिवार्त्तिकाद्ध्रस्व[illegible]निषेधः ॥

भ्रूकुटिः । स्त्री भ्रुकुट्याम् ॥ भ्रुवोः कुटिः इयङुवङ्भाविनामिति निषेधाद्ध्रस्वोनभवति ॥

भ्रूकुटी । स्त्री० भ्रुकुट्याम् । भ्रुकुटौ ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी । इयङुवङ्भाविनामितिह्रस्व निषेधः ॥

भ्रूणः । पुं० स्त्रीगर्भे । उदरस्थजन्तौ ॥ डिम्भे । अर्भके ॥ गर्भिण्याम् ॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूण्यते । भ्रूण आशाविशङ्कयोः । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री० गर्भस्थबालकहनने ॥ यथा । त्रिविवाहं कृतं येननकरोतिचतुर्थकम् । कुलानिपातयेत्सप्तभ्रूणहत्याव्रतञ्चरेत् ॥

भ्रूणहा । त्रि० गर्भस्थबालकहन्तरि ॥ भ्रूणं हतवान् । हन० । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्महणि ॥ भ्रूणहा० वरिष्ठब्राह्मणहन्तोच्यत इतिव्याख्यानात् ॥

भ्रूभङ्गः । पुं० भ्रूविक्षेपे । भ्रुवः कौटिल्ये ॥ भ्रुवोभङ्गः ॥

भ्रेषः । पुं० अधःपाते । यथोचितात्० भ्रंशे ॥ भ्रेषणम् । भ्रेष्टृचलने । घञ् ॥ चलने ॥

भ्रेषणम् । न० चलने ॥

भ्रौणहत्यम् । न० भ्रूणघ्नोभावे ॥ ष्यञ् । दाण्डिनायनेतिनिपातनात्तकारादेशः ॥

† —*— †

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मः । पुं० मकारे ॥ यमे ॥ समये ॥ विषे ॥ मधुसूदने ॥ चन्द्रशेखरे । शम्भौ ॥ ब्रह्मणि ॥ चन्द्रमसि ॥ मन्त्रे ॥ मङ्गले ॥ त्रिगुरौ०ऽऽऽ० ॥

मंहिष्ठः । त्रि० महनीये । पूजनीये ॥

मकरः । पुं० नक्रे याद: प्रभेदे । मगर० इतिभाषाप्रसिद्धे ० झषाणांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ निधिप्रभेदे ॥ दशमराशौ । आकोकेरे ॥ कृणाति । कॄहिंसायाम् । पचाद्यच् । मनुष्याणांकरः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । मङ्कते । मकिमण्डने । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । मकंराति । रादाने । आतोनुपेतिकः ॥ दर्पणेऽप्युक्तः सारस्वतकोषे ॥ अर्हद्ध्वजे ।

मकरकुण्डलम् । न० मकराकृतिकर्णाभरणे ॥

मकरकेतनः । पुं० कामदेवे ॥ मकरः केतनंयस्यसः ॥

मकरध्वजः । पुं० कंदर्पे । अनङ्गे ॥ मकरोनक्रोध्वजोयस्यसः ॥ रससिन्दूरविशेषे । चन्द्रोदये ॥ तस्यकरणप्रकारोन्यत्ररसेन्द्रचिन्तामणौ ॥

मकरन्दः । पुं० पुष्परसे ॥ मकरमपिद्यति०कामजनकत्वात् । दाअवखण्डने । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । मकरमप्यन्दति । अदिबन्धने । कर्म्मण्यण् । शकन्ध्वादिः ॥ कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ न०किञ्जल्के ॥

मकरमुखी । स्त्री० प्रणाल्याम् । पयसः पदव्याम् ॥

मकरन्दवती । स्त्री० कृष्णवृन्तायाम् । पाटलापुष्पे ॥ मधुविशिष्टायाम् ॥

मकरव्यूहः । पुं० मकराकृतिवत्सैन्यविन्यासे ॥ वराहव्यूहविपर्ययेणमकरव्यूहोभवति । तेनाऽग्रे पश्चाच्चोभयत्रभयेसतिगच्छेत्

मकराकरः । पुं० समुद्रे ॥ मकराणामाकरः ॥

मकराकारः । पुं० महाकरञ्जे । षड्ग्रन्थे ॥

मकराङ्कः । पुं० समुद्रे ॥ कामदेवे ॥

मकराधिपः । पुं० शनिग्रहे ॥ मकरस्यराशिविशेषस्यअधिपः ॥

मकरालयः । पुं० अब्धौ ॥ मकराणां मकरोपलक्षितानांजलजन्तूनामालयः ॥

मकरी । पुं० समुद्रे ॥ मकराः सन्त्यस्मिन् । अतइनिठनाविति०इनिः ॥

मकुटम् । न० मुकुटे । किरीटे ॥ मङ्कतेऽनेनवा । मकि० । बाहुलकादुटः । आगमशास्त्रस्यानित्यात्त्वन्ननुम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मकुतिः । स्त्री० शूद्रशासने ॥

मकुर : । पुं० मुकुरे दर्पणे ॥ वकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मङ्कते । मकि० । मकुरदर्दुरावितिसाधु : ॥

मकुल : । पुं० न० मुकुले ॥ वकुलद्रुमे ॥

मकुष्ठः । पुं० वनमुद्गे । मौठ० इ० प्र० व्रीहिविशेषे ॥ मकुष्ठोवातलोग्राहीकफपित्तहरोलघु : । वांतिजिन्मधुरः पाकेकृमिकफज्वरनाशनः ॥ नि० मंथरे ॥

मकुष्ठक : । पुं० वनमुद्गे । मयुष्ठके । मकुष्ठे ॥ मङ्कते० मङ्क्यतेवा । मकि० । बाहुलकादुर्नभावश्च । तिष्ठति । ष्ठा० । क्कुन् । मकुश्चासौस्थकश्च । पूर्वपदादितिष : ॥

मकूलक : । पुं० मुकूलके । लघुद्रव्यौषधौ ॥ भङ्कते । मकि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविति० पिञ्जादित्वादूलच् स्वार्थेकन् ॥

मक्कल : । पुं० शूलरोगविशेषे ॥ यथा । सूतायाहृच्छिरोवस्तिशूलमक्कलसंज्ञितम् । यवक्षारंपिवेत्तत्रमस्तुनोष्णोदकेनवा ।

मक्का । स्त्री० खुराशानाभिधे देशे ॥

मक्कुलम् । न० शिलाजतुनि ॥

मक्केश : । पुं०) खुराशानदेशस्थे
मक्केश्वर : । पुं०) शिवे ॥

मक्कोल : । पुं० शिलाधातौ । सितोपले । मकोल० खडियामाटी० गोलू० इ० भा० ॥

मक्ष : । पुं० खदोषाच्छादने ॥

मक्षवीर्य्य : । पुं० पियालवृक्षे ॥

मक्षिका । स्त्री० कीटविशेषे । गन्धलोलुपायाम् । वमनीयायाम् । मक्खी० इ० भा० ॥ मक्षति । मक्षशब्दे रोषकृतेच । हनिमक्षिभ्यांसिकन् ॥ मक्षतिवा । मक्षरोषसङ्घातेषु । क्कुन्० खुल्वा ॥

मक्षिकामलम् । न० सिक्थके ॥

मक्षीका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥

मख : । पुं० यज्ञे ॥ मखन्तिदेवाअत्र अनेनवा । मखहेतौ । हलश्चेति० घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ यद्वाक्वचिदपवादविषयेष्युत्सर्गोभिनिविशते० इतिघञ्विषयेपिपुंसीतिघ : ॥ यद्वा । मह्यते । मह० । नहेर्हलोपश्च० महेश्चेतिखोहलोपश्च ॥

मखत्राता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मखानांत्राता ॥

मखनक्षिः । पुं० प्रणीते । यज्ञाग्नौ ॥

मखानल : । पुं० महावीरे । यज्ञाग्नौ ॥

मखान्नम् । न० पद्मबीजाभे । पानीयफले । मखाना० इ० भा० ॥ मखान्नंपद्मबीजस्यगुणैस्तुल्यंविनिर्दिशेत् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मखासुहृत् । पुं० शिवे ॥ मखस्यदक्ष यज्ञस्यअसुहृत्०शत्रुः ॥

मगण : । पुं० त्रिगुरौ०ऽऽऽः ॥

मगध : । पुं० वन्दिनि ॥ मागधे । वंशपरम्पराशंसके ॥ मगध्यति०याचते । मगधपरिवेष्टने । कण्ड्वादिर्यगन्तः । अच् । यस्यहलइतियलोपः ॥ मगधा : पुं०भूम्नि० कीकटदेशे ॥ यथा । व्यासेश्वरंसमारभ्यतप्तकुण्डान्तकंशिवे ।मगधाख्योमहादेशो यात्रायांनहिदुष्यति ॥ दक्षोत्तरक्रमेणैवक्रमात्कीकटमागधौ ॥ मगधानांनिवासोजनपद : ० मगधा : । निवासेऽणोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भाव : ॥

मगधा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥

मगधेश्वर : । पुं० जरासन्धनृपे ॥ मगधदेशाधिपमात्रे ॥ मगधानांदेशविशेषाणामीश्वर : ॥

मगधोद्भव : । त्रि० मगधदेशजाते ॥

मगधोद्भवा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ मगधेउद्भवोयस्य ॥

मग्न : । त्रि० जलान्त : प्रविष्टे । आप्लुते । स्नाते ॥ मज्जति । टुमस्जो शुद्धौ । क्त : । ओदितश्चेति०निष्ठानत्त्वम् । तस्यासिद्धत्त्वात्०स्कोरिति सलोप : । चो : कु : ॥

मघ : । पुं०द्वीपान्तरे ॥ देशान्तरे । मग्०नामकम्लेच्छस्थाने ॥ न० पुष्पविशेषे ॥

मघवा । पुं० इन्द्रे । शक्रे ॥ मह्यतेपूज्यते । महपूजायाम् । श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्नित्यादिना०कनिन् ।कविरितिमनोरमायांस्फुटम् ॥ निपातनात्०हस्यघोबुगागमश्च । मघवानौ०मघवान : ॥ मघवाबहुलमितिमितित्रादेशपक्षेतु० मघवान्मघवन्तौ० मघवन्त : ० इत्यादिबोध्यम् ॥ जिनानांद्वादशचक्रवर्त्यन्तर्गतचक्रवर्त्तिविशेषे ॥

मघवती । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मघा । स्त्री० दशमनक्षत्रे ॥ अत्रजातस्यफलंयथा । कठोरचित्त: पितृमातृभक्तस्तीव्रस्वभावस्त्वनवद्यविद्य : चेज्जन्मभंयस्यमघाऽनघ : स्यान्मति: सदारातिविनाशदक्षा ॥ बहुवचनान्तोप्ययंदृश्यते ॥ यथा नवोदकेनवान्नेचगृहप्रच्छादनेतथा । पितर: स्पृहयन्त्यन्नमष्टकासुमघासुचेति ॥ मघायांपिण्डदानेनज्येष्ठपुत्रोविनश्यतीत्येकवचनान्तोपि ॥ औषधविशेषे ॥

मघाभव : । पुं० शुक्राग्रहे ॥

मघाभू : । पुं० शुक्रचार्ये ॥

मघी स्त्री० धान्यविशेषे ।

मघोनी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मङ्कुर : । पुं० दर्पणे । मुकुरे ॥ मङ्कते मकि० । वाहुलकादुरच् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मङ्कि : । चि० शठे ॥ मङ्कते । मकि० । वङ्क्रयादित्वात्साधु : ॥

मङ्क्षणम् । न० जङ्घाचाणे ॥ इति हारावली ॥

मङ्क्षु । अ० शीघ्रे ॥ भृशार्थे ॥ मङ्क्षति । टुमस्जोशुद्धौ । वाहुलकात्क्षु : । मस्जिनशोरितिनुम् । स्कोरितिसलोप : ॥

मङ्क्षुणम् । न० जङ्घाचाणे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

मङ्ग : । पुं० नीमस्तके ॥ मङ्गति । मगिसर्पणे । पचाद्यच् ॥

मङ्गल : । पुं० अङ्गारके । कुजे । वृतीयग्रहे ॥ अस्यवारेजातस्यफलं यथा । उग्र : प्रतापीक्षितिपालमन्त्रीरणप्रियोवक्रवचा : सरोष : । सत्वान्वित : शूरगणप्रणेताकुजस्यवारेप्रभवोमनुष्य : ॥ न० कल्याणे ॥ सर्वार्थरक्षणे ॥ अगर्हिताभिप्रेतार्थसिद्धौ ॥ यत्खलु क्रियमाणमेवमन : प्रह्लादनं समीहितसाधनञ्चतन्मङ्गलमुच्यतइतिव्याख्याकारा : ॥ आशोर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशोवापितन्मुखमित्यालङ्कारिकोक्ते : काव्यादिमुखे क्रियमाणे ॥ यथाहभगवान्भाष्यकार : । मङ्गलादीनिमङ्गलमध्यानिमङ्गलान्तानिशास्त्राणिप्रथन्ते वीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणिचभवन्तिअध्येतारश्चप्रवक्तारोभवन्ती-

तिमङ्गलानुष्ठानप्रयोजनानि ॥ प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् । एतद्विमङ्गलं प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभि : ॥ लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ-ब्राह्मणोगौर्हुताशन : । हिरण्यं सर्पिरादित्यआपोराजातथाष्टम : ॥ एतानिसततं पश्येन्नोचेदर्घ्यादिनायजेत् । प्रदक्षिणन्तुकुर्वीततथाचायुर्नहीयते ॥ अपिच । रोचनं चन्दनं हैमंसदङ्गंदर्पणं मणिम् । गुरुमग्निं तथासूर्यंप्रात : पश्येत्सदाबुध : ॥ मङ्गति०दुरदृष्टमनेन । मगिसर्पणे॥ गतौवा । मङ्गेरलच् ॥ अशुभानिनिराचष्टे तनोतिशुभसन्ततिम् । स्मृतिमात्रेणयत्पुंसांब्रह्मतन्मङ्गलंविदुरितिविष्णुपुराणम् ॥ त्रि०कल्याणवति ॥

मङ्गलगृहम् । न० मेषराशौ ॥ वृश्चिकराशौ ॥ मङ्गलस्यतृतीयग्रहस्यगृहम् ॥

मङ्गलचण्डिका । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥
मङ्गलचण्डी । स्त्री०) यथा। प्रधानांशस्वरूपाचदेवीमङ्गलचण्डिका । प्रकृतेर्मुखसम्भूतासर्व्वमङ्गलदासदा ॥ सृष्टौमङ्गलरूपाचसंहारेकोपरूपिणी । तेनमङ्गलचण्डीसापण्डितै : परिकीर्त्तितेतिभागवतम् ॥

मङ्गलच्छाय : । पुं० वृक्षभेदे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मङ्गलपाठकः । पुं० स्तुतिपाठके । वन्दिनि ॥

मङ्गलप्रदा । पुं० दुर्गायाम् ॥ हरिद्रायामितिकश्चित् ॥ त्रि० मङ्गलदातरि ॥

मङ्गलप्रस्थः । पुं० भारतवर्षस्थपर्वतान्तरे ॥

मङ्गलमालिका । स्त्री० स्रजोभेदे ॥ मङ्गलायामालिका ॥

मङ्गला । स्त्री० उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ गयायांमङ्गलास्मृतेतिदेवीगीता ॥ सितदूर्वायाम् ॥ साध्व्याम् ॥ करञ्जभेदे ॥ हरिद्रायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ वृत्तार्हन्मातृविशेषे ।

मङ्गलागुरु । न० अगुरुचतुष्टयान्तर्गतागुरुविशेषे ॥ यथा । मङ्गल्यामल्लिकागन्धामङ्गलागुरुवाचकाः । मञ्जगल्यागुरुशिशिरागन्धाढ्यायोगवाहिका ॥

मङ्गलाचरणम् । न० ग्रन्थाद्यारम्भे मङ्गलकरणे ॥ मङ्गलाचरणंशिष्टाचारात्फलदर्शनाच्छ्रुतितश्चावश्यं कर्त्तव्यमित्याहुर्व्याख्याकाराः॥

मङ्गलारुहा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

मङ्गलिकाक्षीरवल्ल् । न० असाद्यश्वकथायाम् ॥

मङ्गल्यः । पुं० चाषमाणायाम् ॥ अश्वत्थे ॥ बिल्वे ॥ मसूरके । जीरके ॥ नारिकेले ॥ कपित्थे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न० दधनि ॥ चन्दने ॥ मङ्गलागुरुणि ॥ सिन्दूरे ॥ स्वर्णे ॥ त्रि० शिवकरे ॥ रुचिरे ॥ साधौ ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्र साधुरितियत् ॥

मङ्गल्यकः । पुं० मसूरे ॥ स्वार्थे कन् ॥

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥ मङ्गल्यानिकुसुमान्यस्याः ॥

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री० जीवन्त्याम् । शाकश्रेष्ठायाम् ॥

मङ्गल्या । स्त्री० मल्लिगन्ध्यगुरुणि ॥ शम्याम् ॥ अधःपुष्प्याम् ॥ सिध्मायाम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥ रोचनायाम् । प्रियङ्ग्वाम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ ऋद्धिनामौषधौ ॥ वचायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ चीडायाम् ॥ दूर्वायाम् ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ गौर्याम् । शिवायाम् । भवान्याम् ॥ शोभननिचश्रेष्ठानियादेवीदृष्टे हरे । भक्तानामार्त्तिहरणीमङ्गल्यातेनसास्मृता ॥

मङ्गिनी । स्त्री० नावि । नौकायाम् ॥

मचर्चिका । स्त्री० प्रशस्ते ॥ मंश भृंचर्चति । चर्च अध्ययने । ण्वु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ल् ॥ यथा । प्रशस्तोब्राह्मण :० ब्राह्मणमचर्चिकारूढिशब्दत्त्वात्० प्रशंसावचनैश्चेतिसमास : ॥

मच्छ : । पुं० मत्स्ये ॥

मज्जका । स्त्री० मज्जायाम् ॥ मज्जै वस्त्रार्थेक : ॥

मज्जकृत् । न० अस्थ्नि ॥

मज्जा । पुं० वृक्षसारे । वृक्षादेरुत्तम स्थिरभागे ॥ फलमज्जगुणायथा । यस्ययस्यफलस्येहवीर्यंभवतियाद शम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जान मपिनिर्दिशेत् ॥ अस्थिमध्यगते धातौ । अस्थिसारे ॥ मज्जस्वरूप माह । अस्थियत्स्नाग्निनापक्वंत स्यसारोद्रवोघन : । य : स्नेहवत् पृथग्भूत : समज्जेत्यभिधीयते ॥ स्थानन्तु । स्थूलास्थिषु विशेषेण मज्जात्वभ्यन्तरेस्थित : । इति ॥ अस्यगुणायथा । बलशुक्ररसस्नेह मेदीमज्जाविवर्द्धन : । मज्जाविशे षतोऽस्थ्नाञ्चबलकृत्स्नेहनेहित : ॥ मज्जत्यस्थिषु । टुमस्जोशुद्धौ । श्वन्नुक्षिन्निति साधु : ॥ शिरोस्थि मध्ये पिण्डितस्नेहे । मस्तिष्के ॥

मज्जनम् । न० स्नाने ॥ मज्जत्यनेन । टुमस्जो० । बहुलमन्यत्रापीति युच् ॥ मज्जायामितिशब्दचन्द्रि का ॥

मज्जसमुद्भवम् । न० वीजे । शुक्रे ॥

मज्जसम्भव : । पुं० शुक्रे ॥

मज्जा । स्त्री० वृक्षसारे । अस्थिगत धातौ ॥ मज्जते : पचाद्यजन्ताट् टाप् । मज्जोक्तामज्जयासहेति० द्विरूप : ॥

मज्जाज : । पुं० भूमिजगुग्गलौ ॥

मज्जारस : । पुं० शुक्रे ॥

मज्जासारम् । न० जातीफले ॥

मज्जिका । स्त्री० मज्जकायाम् ॥

मञ्च : । पुं० खट्वायाम् ॥ कर्णवंशे । मांचा०मांजा० इ०भो० ॥ उच्चम ण्डपविशेषे ॥ दोलायमानंगोवि न्दंमञ्चस्थंमधुसूदनम् । रथस्थंवा मनंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यतेइति पुराणम् ॥ मञ्चते । मचिधारणो च्छ्रायपूजनेषु । पचाद्यच् ॥

मञ्चक : । पुं० इन्द्रकोषे । उच्चमण्ड पे ॥ खट्वायाम् ॥

मञ्चकाश्रय : । पुं० मत्कुणे ॥

मञ्चमण्डप : । पुं० शस्त्ररक्षार्थकुटीरे । कुट्टङ्गे ॥

मञ्चिका । स्त्री० आसङ्गायाम् ॥

मञ्जर : । पुं० वल्लरौ ॥ मुक्तायाम् ॥ तिलकवृक्षे ॥ वल्याम् । लतायाम् ॥

मञ्जरि : । स्त्री० वल्लर्याम् ॥ मञ्जुत्व मृच्छति । ऋगतौ । ऋचदु : । शक ध्वादि : ॥

मञ्जरी । स्त्री० तिलकवृक्षे ॥ स्यात्मुक्ता याम् ॥ वल्लरी ॥ तुलस्यामपि ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ष् ॥
मञ्जरीनम्र : । पुं० वेतसवृक्षे ॥
मञ्जा । स्त्री० मज्जयाम् ॥
मंजि : । पुं० मंजर्याम् ॥
मञ्जिका । स्त्री० वारमुन्दर्याम् । वेश्यायाम् ॥
मञ्जिफला । स्त्री० कंदल्याम् ॥
मञ्जिष्ठा । स्त्री० विकसायाम् । जिङ्ग्याम् । समङ्गायाम् । मजीठ० इ० भा० प्र० औषधौ ॥ मञ्जिष्ठा मधुरातिक्ताकषायस्वर्णवर्णकृत् । गुरुरूक्षाविषश्लेष्मशोथयोन्यक्षिकर्णरुक् । रक्तातीसारकुष्ठास्रविसर्पव्रणमेहनुत् ॥ मञ्जौशोभनेवर्णेतिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिक : । अस्वास्वेतिप्रत्वम् ॥ यद्वा । अतिशायनेतमविष्ठनौ ॥
मञ्जी । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥
मञ्जीर : । पुं० मत्स्यानदण्डरज्जुबन्धनार्थस्तम्भे । कुटरे ॥ पुं० न० नूपुरे ॥ मञ्जति । मजिधूनौ० सौचः । वाहुलकादीरन् ॥ गुर्वक्षरे०ऽ, ॥
मञ्जरीरा । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥
मञ्जु : । त्रि० मनोज्ञे ॥ मज्ज्यते । मजि० । वाहुलकाद् उ : ॥
मञ्जुकेशी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० मनोज्ञचिकुरविशिष्टे ॥
मञ्जुकेशी । स्त्री० स्वर्गवेश्याभेदे ॥
मञ्जुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि०

सुन्दरगामिनि ॥
मञ्जुघोष : । पुं० शिवे ॥ उपास्यदेवताविशेषे ॥ पूर्वजिने ॥ बुद्धानां देवताभेदे ॥ मञ्जु : घोष : शब्दोऽस्य ॥ शोभनशब्दे ॥ त्रि० शोभनशब्दवति ॥
मञ्जुपाठक : । पुं० शुके । कीरे ॥ त्रि० सुन्दरपाठकर्त्तरि ॥
मञ्जुप्राण : । पुं० ब्रह्मणि ॥
मञ्जुभद्र : । पुं० पूर्वजिनविशेषे ॥ ज्ञानदर्पणे । मञ्जुघोषे ॥ शिवे ॥
मञ्जुभाषिणी । स्त्री० अतिजगतीछन्द : प्रभेदे ॥ यथा । सजसाजगैश्चयदिमञ्जुभाषिणी ॥ अमृतोस्मिंशीतलकरेणलालयंस्त्वनुकान्तिरोचितविलोचनोहरे । नियतंकलानिधिरसौतिवल्लवीमुदमच्युतेव्यधितमञ्जुभाषिणी ॥ सुनन्दिनीतिशर्म्मौ॥
मञ्जुमणि : । पुं० पुष्परागे । पोखराज० इ० भा० ॥
मञ्जुल : । पुं० जलरङ्कौ ॥ न० जलाञ्चले । शैवाले ॥ निकुंजे ॥ त्रि० मञ्जौ ॥ मञ्जु० मञ्जुलंलाति । ला० । कः ॥ मञ्जुमञ्जुत्वमस्त्यस्यास्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ।
मञ्जुवक्त्र : । त्रि० सौम्यावनयुक्ते ॥
मंजुवाक् । त्रि० मधुरवचने ॥
मञ्जुश्री : । पुं० मञ्जुघोषे ॥ म-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ऋजुर्मनोज्ञाश्रीर्यस्य ।

मञ्जुषा । स्त्री० मञ्जूषायाम् । पिटके ।

मञ्जूषा । स्त्री० पिटके । दार्वादिनिर्मितपेटके ॥ पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ हिरण्यादिनिक्षेपाधारे ॥ मञ्जत्यनया । टुमस्जो मस्जेर्नुम्चेत्यूषन् ॥

मटची । स्त्री० मर्दनहेतुभूतेपाषाणदृष्टादौ ॥ अरण्याम् ॥

मटस्फटि : । पुं० दर्पारम्भौ ॥

मट्टकम् । न० गृहमस्तके ॥

मठ : । पुं० क्षावादिनिलये ॥ मठन्ते अच । मठमदनिवासयो : हलश्चेतिघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ यद्वा । मठतिनिवासयति । पचाद्यच् ॥ मांठ० इतिख्यातेपक्वान्नविशेषे ॥ यथा । समितांमर्दयेदाज्यैर्जलेनापिचसन्नयेत् । तस्मात्सुबटकंकृत्वापचेत्सर्पिषिनीरसम् ॥ एलालवङ्गकर्पूरमरिचाद्यैरलङ्कृते । मज्जयित्वासितापाकेततस्तच्चसमुद्धरेत् ॥ अयंप्रकार : संसिद्धोमठइत्यभिधीयते ॥ मठस्तुवृंहणोवृष्योबल्य: सुमधुरोगुरु: । पित्तानिलहरोरुच्यो दीप्ताग्नीनांसुपूजित : । समिता शर्करासर्पिर्निर्मिताअपरेप्रिये । प्रकाराअमुनातुल्यास्तेपिचैतद्गुणा: स्मृता : ।

मठर : । पुं० मुनिविशेषे ॥ शौण्डे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनुतेवा । मनुअवबोधनेवा । वर्चिमनिभ्यांकिच्चेतिअरष्ठोन्तादेशश्च ॥

मडक : । पुं० मडुवा० इ० प्र० शस्ये

मड्डु : । पुं० वाद्यप्रभेदे मज्जति० मज्जन्तिशब्दाअनेवा । टुमस्जोशुद्धौ ॥ भृमृशीतृचरित्मरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ : । पृषोदरादि : ॥ डमरुरेवमहान्मड्डुरित्युच्यते ॥ चुचुक० इ० गौडेषुयस्यप्रसिद्धि : ॥

मड्डुक: । पुं० मड्डुवाद्ये ॥ स्वार्थेक : ॥ मर्दले ॥

मणि : । पुं० स्त्री० अश्मजातौ । रत्ने ॥ मुक्तादौ ॥ अजागलस्तने ॥ लिङ्गाग्रे ॥ अलिंजरे ॥ योन्यग्रभागे ॥ स्तने । मणिबन्धे ॥ मण्यते । मणशब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मणिकम् । न० अलिंजरे । मांट० इ० भा० प्र० ॥ मणति । मण० । इन् ॥ स्वार्थेयावादित्वात्कन् । संज्ञायांकोवा ॥

मणिकर : । पुं० मणिकारे ॥

मणिकर्णिका । स्त्री० काश्यन्तर्गतप्रधानतीर्थे ॥ दृश्योविश्वेश्वरोदेवो स्नातव्यामणिकर्णिका ॥

मणिकर्णिकेश्वर : । पुं० काश्यन्तर्गतशिवलिङ्गविशेषे ॥ मणिकर्णिकाया : ० मणिकर्णिकायांवाईश्वर:

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मणिकाननम् । न० कण्ठे ॥ रत्नवने

मणिकार : । पुं० वैकटिके । मणिघटितालङ्कारादिकर्त्तरि । जोंहरी इ० भा० । मणिआर० इतिच । मणिं करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥ न्यायचिन्तामणिकर्त्तरि ॥

मणिकूट : । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा । मणिकूटस्याथगिरेर्गन्धमादनकस्य च । मध्येस्रवतिलोहित्योब्रह्मपुत्र : समास्थित : ॥ प्लक्षद्वीपस्थेगिरिविशेषे ॥

मणिखनि : । स्त्री० मणेराकरे ॥ मणे : खनि : ।

मणिगुणनिकर : । पुं० अतिशर्करो १५ प्रभेदे ॥ यथा । वसुमुनियतिरिति० मणिगुणनिकर : । यथा । नरकरिपुरवतु० निखिलसुरगति० रमितमहिमभरसहजनिवसति : अनिवधिमणिगुणनिकरपरिचिति: सरिदधिपतिरिवधृततनुविभव : ॥

मणिग्रीव : । पुं० कुवेरात्मजे ॥ मणिरिवग्रीवायस्य ॥ त्रि० रत्नकन्धरे ॥

मणिच्छिद्रा । स्त्री० मेदायाम् ॥ ऋषभाख्यौषधौ ॥

मणितम् । न० रतिकूजिते । मैथुनकालीनवाक्ये ॥ रतिकालेस्त्रीणांकंठकूजितविशेषे ॥ मणनम् । मण० । भावेक्त : ॥

मणितारक : । पुं० सारसपक्षिणि ॥

मणिद्वीप : । पुं० क्षीराब्धिमध्येपद्मरागादिमणिमयान्तरीपे । त्रिपुरसुन्दर्यावासस्थाने ॥ भुवनेश्वर्या : स्थानइ० देवीगीता । ब्रह्मलोकादूर्ध्वभागेसर्पलोकोस्तिय : श्रुत : । मणिद्वीप : सएवास्तियत्रदेवीविराजते ॥ सर्वस्मादधिकोयस्मात्सर्वलोकस्तत : स्मृत : । पुरापराम्बयैवायं कल्पितोमनसेच्छया । सर्वादौ निजवासार्थं प्रकृत्यामूलभूतया । कैलासादधिकोलोकोवैकुण्ठादधिकोन्तम : ॥ गोलोकादपिसर्वस्मात् सर्वलोकोधिक : स्मृत : । नैतत्समंत्रिलोक्यान्तुसुन्दरं विद्यतेक्वचिदित्यादिनादेवीभागवतेद्वादशस्कन्धे १० अध्यायेऽस्यवर्णनं द्रष्टव्यं ॥

मणिनाग : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

मणिपर्वत : । पुं० गिरिविशेषे ॥

मणिपुष्पक: । पुं० सहदेवाख्यपाण्डवस्य शङ्खे ॥

मणिपूरम् । न० षट्चक्रान्तर्गतनाभिमध्यस्थे दशदलेतृतीयेचक्रे ॥ मणिवद्भिन्नं तत्पद्मं मणिपूरं तथोच्यते ॥ देशविशेषे ॥

मणिबन्ध : । पुं० प्रकोष्टपाण्यो : सन्धिस्थाने । करग्रन्थौ । कलाइ० इ० भा० । हस्तमूले ॥ मणिर्बध्यतेऽत्र । बन्धबंन्धने । हलश्चेतिघञ् न० ॥ वृहती ९ छन्द : प्रभेदे ॥ यथा ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

आदितुरीयं पञ्चमकंषष्टमथान्त्यं स्या
द्गुरुचेत् । इन्द्रियवेदैश्चेद्विरति-
स्तन्मणिबन्धं प्राहफणी ॥ मणिमध्य
मितिनामान्तरम् ॥

मणिबन्धजम् । न० हस्तमूले ॥

मणिभद्र : । पुं० जिनानांपूर्वयक्षवि
शेषे । जम्भले ॥ कुबेरसेनापतौ ॥

मणिभूमि : । स्त्री० कुट्टिमे । रत्नस्यख
नौ ॥

मणिमञ्जीरम् । न० रत्नमयनूपुरे ॥

मणिमण्डप : । पुं० रत्नमयगृहे ॥

मणिमध्यम् । न० बृहती ९ छन्दोभे
दे । मणिबन्ध ॥ लक्षणंयथा । स्या
न्मणिमध्यंचेङ्गमसा : । यथा । का
लियभोगाभोगगतस्तन्मणिमध्यस्फो
तरुचा । चिचपदाभोनन्दसुतश्चारु
ननर्त्तस्मेरमुख : ॥

मणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ पर्व
तविशेषे ॥

मणिमान् । त्रि० मणिविशिष्टे । रत्न
भूषिते । पुं० तीर्थङ्करेनवर्णितेप
र्वतविशेषे ॥

मणिमन्दिरम् । न० बहुमूल्यप्रस्तरयु
क्तगृहे ॥

मणिमाला । स्त्री० हारे ॥ स्त्रीणांइन्त-
चतान्तरे ॥ लक्ष्याम् ॥ जगती-
१२ छन्दोभेदे । यथा । त्यौत्यौम
णिमालाछिन्नागुहवक्त्रै : ॥ यथा ।
प्रच्छामरमौलीरत्नोपलकृत्ते ०जातप्र

तिबिंबाशोणामणिमाला । गोविन्द
पदाब्जे राजीनखराणामास्तांममचि
त्तेध्वान्तंशमयन्ती ॥ मणीनां०मा
ला०मालेववा ॥

मणिरागम् न० हिङ्गुले ॥

मणिव : । पुं० नागविशेषे ॥ मणि
रस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइति
व : ॥

मणिवर : । पुं० हीरके ॥

मणिबीज : । पुं० दाडिमवृक्षे ॥

मणिसर : । पुं० मुक्ताहारे ॥

मणी । स्त्री० मणौ ॥

मणीचकम् । न० इन्द्रकान्ते । चन्द्र
वर्णरूप्ये ॥ पुं० मत्स्यरङ्गख
गे ।

मणीव । अ० मणितुल्ये ॥

मणीवकम् । न० पुष्पे । कुसु
मे ॥

मण्टपी । स्त्री० क्षुद्रोपोदक्याम् ॥

मण्ठ : । पुं० पक्वान्नविशेषे । मठे ।
मांठ० इ० भा० ॥ मण्ठते । मठि
श्लोके । श्लोकइहाध्यानम् । पचाद्य
च् ॥

मण्ड : । पुं० पञ्चाङ्गुले । एरण्डवृक्षे
॥ शाकभेदे ॥ मस्तुनि ॥ भूषा
याम् ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ दर्दुरे
॥ भक्तादिभवरसे ॥ तल्लक्षणंयथा
भक्तैर्विनाद्रवोमण्ड : पेयंभक्तस
मन्वितम् ॥ अपिचास्यलक्षणंविधि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

र्गुणाश्चतण्डुलानांसुसिद्धानांचतुर्दशगुणेजले । रसः सिक्थैर्विरहितोमण्डइत्यभिधीयते ॥ शुण्ठीसैंधवसंयुक्तोदीपनः पाचनश्चसः । अन्नस्यसम्यक्सिद्ध्यात्रज्ञेयामण्डस्यसिद्धता ॥ पेयायूषयवागूनां विलेपीभक्तयोरपि । तस्यगुणाः । मण्डोग्राहीलघुः शीतोदीपनोधातुसाम्यकृत् ॥ ज्वरघ्नस्तर्पणोवल्यः पित्तश्लेष्मश्रमापहः । अपिच क्षुद्बोधनोवस्तिविशोधनश्चप्राणप्रदः शोणितवर्द्धनश्च । ज्वरापहारीकफपित्तहन्तावायुंजयेदष्टगुणोहिमण्डः ॥ लाजमण्डोग्निजननोदाहतृष्णानिवारणः ज्वरातीसारशमनोऽशेषदोषामपाचनः ॥ वाट्यमण्डोग्निजननः शूलानाहविनाशनः । पाचनोदीपनोहृद्यः पित्तश्लेष्मानिलापहः वाट्यमण्डोभृष्टयवमण्डः ॥ न० मस्तुनि ॥ मण्डने ॥ पुं० न० सर्वेषामन्नदध्यादीनामग्ररसे । मांड० इ० भा० ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ मण्डयति । मडिभूषायाम् । पचाद्यच् ॥ मण्डति० मण्ड्यतेवा । अच्० घञ् वा ॥ मन्यतेवा । मनज्ञाने । ञमन्ताड्डः ॥

मण्डकः । पुं० मांडे० मांडा० मण्डाइतिप्रसिद्धेखाद्यपदार्थे ॥ तद्विधानंयथा । वारिणाकोमलांकृत्वासमितांसाधुमर्दयेत् । हस्तलालनयातस्यालोप्त्रींसम्यक्प्रसारयेत् ॥ अधोमुखघटस्यैतद्विस्तृतंप्रक्षिपेद्बहिः । मृदुनावह्निनासाध्यः सिद्धोमण्डकउच्यते ॥ दुग्धेनसाज्यखण्डेनमण्डकंभक्षयेन्नरः । अथवासिद्धमांसेनसतक्रवटकेनवा ॥ मण्डकोवृंहणोवृष्योवल्योरुचिकरोभृशम् । पाकेपिमधुरोग्राहीलघुर्दोषत्रयापहः ॥ गीताङ्गविशेषे ॥ यथा । जयप्रियः कलापश्चकमलः सुन्दरस्तथा । मङ्गलोवल्लभश्चेतिमण्डकाः षट्प्रकीर्त्तिताः ॥ एषांविशेषः सङ्गीतदामोदरेद्रष्टव्यः ॥

मण्डनम् । न० प्रसाधने । भूषणे ॥ चतुर्धामण्डनंवासोभूषामाल्यानुलेपनैः ॥ मण्ड्यतेऽनेन । मडि० । ल्युट् ॥ नीतिर्भूमिभुजांनतिर्गुणवतांह्रीरङ्गनानांधृतिर्दम्पत्योः शिशवोगृहस्यकविताबुद्धेः प्रसादोगिराम् । लावण्यंवपुषः स्मृतिः सुमनसः शान्तिर्द्विजस्यक्षमाशक्तस्यद्रविणंगृहाश्रमवतांस्वास्थ्यंसतांमण्डनम् ॥ त्रि० भूषणकर्त्तरि अलङ्करिष्णौ । मण्डनशीलः । मडि० । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मण्डनता । स्त्री० प्रसाधनत्वे ॥
मण्डप : । पुं० न० जनाश्रये । जन विश्रामसद्मनि ॥ मण्डनम् मडि । घञ् । मण्डं पाति । पारक्षणे । आतोऽनुपसर्गेक : ॥ देवादित्तबे श्मनि ॥ त्रि० मण्डपानकर्त्तरि ॥ मण्डं पिबति । पा० । क : ॥
मण्डपी । स्त्री० निष्पाव्याम् ।
मण्डयन्त : । पुं० नटे ॥ बधूसमूहे । अन्ने ॥ अलङ्कारे । भूषणे ॥ मण्डयति । मडिभूषायांहर्षेच । तृभूव हिवसीत्यादिना० झच् । सचञ्चित्
मण्डयन्ती । स्त्री० योषिति । बधूम् ॥ नद्याम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥
मण्डयमान : । त्रि० मण्डनंकुर्वाणे ॥ मण्डयति० तच्छील : । मडि० । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश् ।
मंडरी । स्त्री० घुर्घुर्यांम् ॥
मंडल : । पुं० कुक्कुरे ॥ सर्पप्रभेदे ॥ न० परिधौ । चन्द्रसूर्ययोर्वहिर्वेष्टने । चन्द्रसूर्ययोरुत्पातजरश्मिमंडले ॥ य० वातेनमंडलीभूता: सूर्या: चन्द्रमसो : करा: । मालाभाव्योन्नितन्वन्ते परिवेश : प्रकीर्तितइति ॥ चक्रवाले । मंडलाकारेणपरिणतेसमूहमात्रे ॥ चतुरस्रादौ ॥ यथा। चतुरस्रंत्रिकोणंवावर्त्तुलंचार्द्धचन्द्रकम् । कर्तव्यमानुपूर्वेणब्राह्मणादिषुमंडलमिति ॥ कोठरोगे । मंडलवत्

कुष्ठे ॥ देशे ॥ समन्ताद्विंशतियोजने । चत्वारिंशद्योजनेवादेशइतिकैचित् ॥ द्वादशराजकै ॥ द्वादशराजसु द्वादशराजमंडलंतुकामन्दकेनोक्तं । यथा । अरिर्मित्रमरेर्मित्रंमित्रमित्रमतः परम् । तथारिमित्रमित्र ञ्चविजिगीषो : पुर : स्थिता : ॥ पार्ष्णिग्राह : स्मृत : पश्चात्त्राक्रन्दस्तदनन्तरम् । आसारावनयोश्चैवविजिगीषोस्तुपृष्ठत : मंडलम् ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : । अनुग्रहेसंहतयो : समर्थोव्यस्तयोर्वधे ॥ मंडलाद्हिरितेषामुदासीनोबलाधिक : । अनुग्रहेसंहतानांव्यस्तानाञ्चवधेप्रभुं : ॥ पञ्चविजिगीषो : पुर : सरा : । पार्ष्णिग्राहाक्रन्दपार्ष्णिग्राहासाराक्रान्दासाराश्चेतिपृष्ठतश्चत्वार : । मध्यमोदासीनौद्वौ । विजिगीषुरेकइत्येवंद्वादशराजमंडलम्भवति ॥ गोले ॥ चक्रे ॥ सङ्घाते ॥ नखाघाते । गदायुद्धेगतिभेदे ॥ धन्विनांस्थानपञ्चकान्तर्गतस्थितिविशेषे ॥ यथा । मंडलाकारपादाभ्यांमंडलंस्थानमीरितम्॥ व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥ व्यूहविशेषे । यथा । तिर्यग्वृत्तिश्चदंड:स्याद्भोगोन्वावृत्तिरेवच । मंडलंसर्वतोवृत्ति:पृथग्वृत्तिरसंहत: ॥ मंडयति। मडि० । वृषादित्वात्कल: ॥ मंड

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भूषांलातिवा । मंडते० इतिवा ॥ यद्वा । मंडमस्त्यस्य । सिध्मादित्वा ल्लच् ॥ त्रि० निवहे । विम्बे ॥

मण्डलकम् । न० बिंबे ॥ कुष्ठभेदे । मण्डलाकारकुष्ठे । कोढे ॥ दर्पणे ॥ मण्डलाकारव्यूहे ॥ पुं० कुक्कुरे ॥ मण्डलमिव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥

मण्डलनृत्यम् । न० हल्लीषे । मण्डलाकारनृत्ये ॥

मण्डलपत्रिका । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

मंडलसङ्क्रम : । पुं० राशिसङ्क्रमे ॥

मंडलाग्र: । पुं० कृपाणे । खड्गे ॥ मंडलमग्रमस्य ॥

मंडलायितम् । न० वर्तुले ॥

मंडलाधीश: । पुं० मंडलेश्वरे । मध्यमे ॥

मंडलिका । स्त्री० परिधौ ॥ मंडलात् स्वार्थेक: । कात्पूर्वस्येकाव: ॥ मंडल्याम् ॥ स्वार्थेके० केण : ॥

मण्डली । पुं० भुजङ्गे ॥ बिडाले ॥ जाहके ॥ गोनासे० सर्पे ॥ वटवृक्षे ॥

मण्डली । स्त्री० मण्डलाकारेणपरिणतसमूहे ॥ दूर्वायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

मण्डलेश : । पुं० एकजन्मनि । भयापहे । मण्डलेश्वरे ॥ शाण्डक्यादेव्या : स्थाने ॥ मण्डलस्यईश : ॥

मण्डलेश्वर : । पुं० नृपान्तरे ॥ भूम्येकदेशाधिपे ॥ चतुर्योजनपर्यन्तमधिकारीनृपश्च । योराजातक्रतगुण : सएवमण्डलेश्वर : ॥ मण्डलस्यअरिमित्रादिरूपस्यदेशस्यईश्वर : ॥

मण्डहारक : । पुं० शौण्डिके ॥ मण्डं सुराग्रंसंहरति । हृञ् । कर्मण्यण् । स्वार्थेक : ॥

मण्डा । स्त्री० आमलक्याम् ॥ सुरायाम् ॥ ॥ मण्डे : पचाद्यजन्ताट्टाप् ॥

मण्डित : । पुं० बौद्धगणाधिपविशेषे ॥ त्रि० भूषिते ॥ मंडते । मडि० क्त : ॥

मण्डुक : । पुं० सङ्ग्रहे ॥

मण्डूक : । पुं० गूढवर्चसि । दर्दुरे । भेके ॥ शोणके ॥ मुनिविशेषे ॥ न० वल्मविशेषे ॥ मण्डयति० जलाशयम् । मंडतेवा । मडि० । शलिमण्डिभ्यामूकण् ॥

मण्डूकपर्ण : । पुं० पत्रोर्णे । स्योनाकवृक्षे ॥ शोणके ॥ मंडूकदूर्वपर्णमस्य ॥ कपीतने ॥

मण्डूकपर्णी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ ब्राह्मण्याम् ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥ आदित्यभक्तायाम् ॥ मंडूकवत्पर्णमस्या : । पाककर्णेतिङीष् ॥

मण्डूकसाता । स्त्री० ब्राह्मयाम् ॥

मंडूका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

मंडूकी । स्त्री० मंडूकपर्ण्याम् ॥ धृष्टयो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

षिति । भेक्याम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ सूर्यभक्तायाम् ॥

मंडूरम् । न० लौहमले । सिंहाणे । शिङ्घाणे ॥ ध्मायमानस्यलोहस्यमलंमंडूरउच्यते । यल्लोहंयद्गुणंप्रोक्तं तत्किट्टमपितद्गुणम् ॥ शतोर्द्धमुक्तमंकिट्टंमध्यञ्चाशीतिवार्षिकम् । अधमम्षष्टिवर्षीयंततोहीनोविषोपमम् ॥ मूण्डते । मडि० । खर्जूरादित्वादूर : ॥

मंडोदकम् । न० चित्तरागे ॥ आतर्पणे । आलिम्पने ॥

मतम् । त्रि० सम्मते ॥ ज्ञाने ॥ अर्चिते ॥ शिष्टसंमते ॥ तर्किते ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिवर्तमानेक्त : ॥ न० अभिप्राये ॥ निश्चये ॥

मतङ्ग : । पुं० मुनिविशेषे ॥ मेघे ॥

मतङ्गकेदार : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

मतङ्गज : । पुं० गजे । हस्तिनि ॥ मतङ्गात्ऋषेर्जात : । जनी० । पञ्चश्यामजाताविति ङ : ॥

मतल्लिका । स्त्री० प्रशस्ते ॥ मतं० मतिम्० अलति । अलभूषणादौ । ण्वुल् । पृषोदरादित्वादश्चल : । प्रशस्त : पुरुष : ० पुरुषमतल्लिका । मतल्लिकायारूढिशब्दत्वात्० प्रशंसावचनैश्चेतिसमास : ॥

मतानुज्ञा । स्त्री० निग्रहस्थानभेदे ॥

तस्यलक्षणंयथा । स्वपक्षेदोषाभ्युपगमात्परपक्षेदोषप्रसङ्गोमतानुज्ञा । इ० गो० सूत्रम् । ६३ ॥ अस्यार्थ : । दोषाभ्युपगमात्० दोषमनुद्धृत्येत्यर्थ : । यथाशब्दोनित्य : श्रावणत्वादित्युक्तौ ०ध्वनावनैकान्तिकत्वेनहेत्वाभासोयमित्युक्तौ० शब्दोऽनित्य : कृतकत्वादितिसाधितेध्वनेरपिपक्षत्वान्नदोष इत्युक्तौ० असिद्धत्वात्तवापिहेत्वाभासोयमित्युक्तौ० सोयंमतानुज्ञयानिगृहीत : स्यादप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतिस्वपक्षेदोषाभ्युपगमात् ॥ इति ॥ ६३ ॥

मति : । स्त्री० इच्छायाम् ॥ धियि ॥ बुद्धौ । यस्ययत्कुलेजन्मतन्मतिस्तादृशीभवेत् ॥ स्मृत्याम् ॥ श्रुतस्यमनने ॥ मतिकरौषधंयथा । पाठाहेजीरकेकुष्ठमश्वगन्धाजमोदकम् । वचाचिकटुकञ्चैवलवणंचूर्णमुत्तमम् ॥ ब्राह्मीरसेभावितञ्चसर्पिर्मधुसमन्वितम् । मन्नाहभक्षितंकुर्यान्मेधांप्रज्ञांमतिंधराम्इतिगरुडपुराणम् ॥ मन्यतेऽनयाइति । मनज्ञाने । क्तिन् ॥ मतिर्मननं तर्कोमन्तव्यविषयआदरइतिछान्दोग्यमहाभाष्यम् । आर्षे ॥ शाकमेदेऽप्यजयपाल : ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमति : । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरुदाहृतेतिविशेष : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मतिगर्भ : । त्रि० प्रतिभासारे ॥
मतिदा । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥ शि
मृडीचुपे ॥
मतिभ्रम : । पुं० भ्रमे ॥ मतेर्भ्रमः ॥
मतिभ्रान्ति : । स्त्री० मतिभ्रमे । मि-
थ्यामतौ ॥ मतेर्भ्रान्ति : ॥
मतिमान् । त्रि० प्राज्ञे ॥
मतिविभ्रंस : । पुं० उन्मादरोगे ॥
मतेर्भ्रंसोनाशोयेन ॥
मतुबर्थीय : । पुं० मत्वर्थीयेषुप्रत्ययेषु ॥
बाहुलकान्मतुवर्थशब्दाच्छ : ॥ शेषि
कान्मतुवर्थीयादितियया ॥
मत्कुण : । पुं० मकनाइतिख्यातेनि-
र्विषाणेभे । कालेप्यजातदन्तेगजे ॥
नि : श्मश्रुपुरुषे ॥ उद्दंशे । रक्त
पायिनि । रक्ताङ्गे । मञ्चाश्रये०
क्षीटविशेषे । उडुस० मांगुण०
खटमल० इ०चभाषा ॥ नारिकेले ॥
जङ्घात्राणे । जङ्घासम्बद्धवाससि ॥
मत्कुणा । पुं० निर्लोमयोनौ ॥
मत्कुणारि : । पुं० इन्द्राशने । भङ्गा
याम् ॥
मत्त : । पुं० प्रभिन्ने । चरन्मदेहस्ति
नि । गर्जिते ॥ धुस्तूरे ॥ कोकिले ॥
महिषे ॥ त्रि० हृष्टे ॥ मदिरामत्ते
॥ शौंडे मादातिस्म । मदीहर्षे
। गत्यर्थेतिक्तः । नध्याख्येतिननत्वं ॥
मत्तकाशिनी । स्त्री० अत्युत्तमनार्याम्
। वरवर्णिन्याम् ॥ मत्ता० चीबे

बकाशतेभाति । काशृङ्दीप्तौ । कर्त्त
र्युपमानदूतिणिनि : ॥
मत्तकासिनी । स्त्री० वरारोहायांयो
षिति ॥ मत्तेवकासते । कासशब्द
कुत्सायाम् । कसगतिशासनयोर्वा
। कर्त्तर्युपमानदूतिणिनि : ॥
मत्तकीश : । पुं० हस्तिनि ॥
मत्तवारण : । पुं० प्रक्षिन्नकटकुञ्जरे ।
मत्तगजे ॥ न० प्रासादवीथीभांवर
गडे । कोठेकावरंडा० इ०भा० ॥
अपाश्रये । प्राङ्गनावरणे ॥ घूगचूर्णे ॥
मत्तमयूर : । पुं० अतिजगती १३ छ
न्द : प्रभेदे । यथा । वेदैरम्बैर्म्नौस
यगामत्तमयूर : । यथा । लीला
नृत्यन्मत्तमयूरध्वनिकान्तम् । नृ
त्यन्नीपामोदिपयोदानिलरम्यम् ।
रासक्रीडाहृष्टमनागोपवधूभि : ।
कंसध्वंसीनिर्जनवृंदावनमाप्त ॥
मत्तमातङ्ग : । पुं० दंडकप्रभेदे ॥ यथा ।
आदितोरागणाखे क्ष्यायचदत्ता :
सवैमत्तमातङ्गनामामहादंडक: स
न्मते०खान्तरेनंसमादायमोदायचे
तोविधेहिप्रभोभारतीरीतिविश्रान्ति
भूत्वंयत : । विस्फुरत्सङ्गरप्राङ्ग
णेनागराजेसचीत्कारफूत्कारधाराकु
लेसावधानोयथा० पन्नगाधीशशुद्ध
प्रबुद्धैकबुद्धिप्रकाशप्रवृत्तेवृहद्वृत्तशा
स्त्रेऽपिनित्यंयथा ॥
मत्तमातङ्गलीलाकर : । पुं० दंडकप्र

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मत्तालम्ब :

भेदे ॥ यथा । यत्रेक्ष : पर : स्वे च्छयागुम्फित : ॥ सस्मृतोदंडकोम त्तमातङ्गलीलाकर : ॥ हेमगौरे बसानोंऽशुकेइन्द्रनीलासितेवर्ष्मणि स्पष्टदिव्यानुलेपाङ्कितो०हारतारां शुचन्दोनभाश्चित्रमालाञ्चितोभव्यभू षोज्ज्वलाङ्ग : समंसीरिणा । अञ्ज-नाभाम्बरेणेन्दु कुन्दाभदेहेनलीला परीहासहासोर्मिकौतूहले : कं-सरङ्गाद्रिग : पातुनश्चक्रपाणिर्गति क्रीडयामत्तमातङ्गलीलाकर : ॥

मत्ता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनमू-ढायाम् ॥ पङ्क्तिच्छन्द : १० प्रभे दे ॥ यथा । ज्ञेयामत्तामभसगस्टष्टा ॥ यथा । पीत्वामत्तामधुमधुपाली०-कालिन्दीयेतट नकुञ्जे । उद्दीव्य-न्तीव्रजजनरामाकामासक्तामधुजि-तिचक्रे ॥

मत्ताक्रीडम् । न० विकृतिच्छन्द : २३ प्रभेदे ॥ यथा । मत्ताक्रीडं वक्षिप्वा शायतिमयुगगयुगमनुलघु गुरुभि: ॥ यथा । मुग्धोन्मीलज् मत्ताक्रीडं मधुसमयसुलभमधुरमधुरसात्०गा नेयानेकिञ्चित्स्खन्दत्पदमरुणनयन युगलसरसिजम् । रासोल्लासक्रीड-त्कम्बद्रजयुवतिवलयविहितभुजरस म्०सान्द्रानन्दं वन्दारण्ये स्मरजह रिमनघचरणपरिचयम् ॥

मत्तालम्ब : । पुं० प्राङ्नावरणे । अ

मत्सर :

पाश्रये । प्रगीवे । मत्तवारणे ॥

मत्तेभगमना । स्त्री० स्त्रीविशेषे । म त्तगजगामिन्याम् ॥ मत्तेभवद्गम नंयस्या : सा ॥

मत्पूर्व : । त्रि० मदीयप्राचीने ॥

मत्स्यम् । न० दाचादिमुष्टौ । वरट । वैटा०इ०भा० ॥ मतंज्ञानम्०तस्य करणम्०भाव : साधनंवा । मत जनहलात्करणजल्पकर्षेषु०इतिय त् ॥

मत्वर्थीय : । पुं० मतुवर्थीयेप्रत्यये ॥ मत्वर्थाच्छ : । बहुलवचनादकार-लोप : ॥

मत्स : । पुं० मत्स्ये ॥

मत्सगण्ड : । पुं० गलग्रहे । मत्सगण्ड इ०गौ०दे०प्र०व्यञ्जनविशेषे ॥

मत्सर : । पुं० मात्सर्ये । अन्यशुभद्वे-षे ॥ क्रोधे ॥ वैरे ॥ त्रि०असह्यप रसम्पत्तौ । परोत्कर्षासहनपूर्विका यांस्वोत्कर्षवाञ्छायाम् । स्वप्रयो जनप्रतिसन्धानं विनापराभिमतनि वारणेच्छायाम् ॥ अन्यशुभद्वेषव ति ॥ कृपणे ॥ माद्यतिपरकृच्छे । मदीहर्षे । क्रुधमदिभ्य : किदिति सर : ॥ मत्सरंहर्षहेतुमितिवेदभा ष्यम् ॥ आत्मधिक्कारविशेषे ॥ य-था । निन्दन्तिमांसदालोकाधिग-स्तुममजीवनम् । इत्यात्मनिभवेद्य स्तुधिक्कार : सचमत्सर : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मत्सरा । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥
मत्सरी । त्रि० अन्यशुभद्वेष्टरि। कर्णेजपे । दुर्जने । पिशुने । सूचके । नीचे । द्विजिह्वे । खले ॥ मत्सरोऽस्त्यर्शआस्मिन्वा । इनि : ॥
मत्सी । स्त्री० मत्स्यस्त्रियाम् ॥ मत्स्यशब्दात्स्त्रीत्वेच्छायांगौरादित्वान् ङीषि०सूर्यतिष्ये तियलोप : । सचमत्स्यस्यङ्यांसिद्ध : ॥
मत्स्य : । पुं० मीनान्तरे ॥ अभिख्यायादवे । नारायणे ॥ द्वादशराशौ। मीने ॥ अष्टादशपुराणान्तर्गतेचतुर्दशसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ दशावतारान्तर्गतप्रथमावतारे ॥ मत्स्या : भूम्नि । देशविशेषे ॥ पुलिन्दादुत्तरेभागेकच्छाच्चपश्चिमेशिवे । मत्स्यदेश:समाख्यातोमत्स्यवाहुल्यकारक:॥ मत्स्यानांनिवासोजनपद:मत्स्या:। अणोलुप्।लुपियुक्तवद्भाव: ॥ देशविशेषे ॥ विराटनगरे ॥ माद्यति । मदी० । ऋतन्यञ्जीति मदे : स्यन् । जनिदेत्यादिना० स्त्रीवा । स्वरभेद : ॥ पुं० स्त्री० जलजन्तुविशेषे । पृथुरोमणि । झषे । मीने । वैसारिणे । अण्डजे । मच्छी० द्र० भाषा ॥ रोहिताद्यास्तुये जीवास्ते मत्स्या : परिकीर्त्तिता : ॥ अथैतेषांगुणा: । यथा । मत्स्या: स्निग्धोष्णमधुरा:

गुरव : कफपित्तला : । वातघ्नाबृंहणाबृष्यारोचकाबलवर्द्धना : ॥ अध्वव्यवायसक्तानांदीप्ताग्नीनाञ्चपूजिता : ॥ शुष्कमत्स्यानवल्या : स्युर्दुर्जराविड्विबन्धना : ।दग्धमत्स्योगुणै : श्रेष्ठ : पुष्टिकृद्बलवर्द्धन : ॥ सूक्ष्ममत्स्यास्तु । भर्जितास्तिलतैलेनसर्वसम्भारसम्भृता: । सूक्ष्ममत्स्या : स्वादुरसादोषघ्नयनिवर्हणा : । परंसूक्ष्मास्तुयेतेषु तेसर्वेपुंस्त्वनाशना: ॥ अथकूपादि मत्स्यानांगुणा : । कूपमत्स्या : शुक्रमूत्रकुष्ठश्लेष्मविबन्धदा : । सरोजामधुरा : स्निग्धावल्यावातविनाशना : ॥ नादेयाबृंहणामत्स्या गुरवोनिलनाशना : ॥ रक्तपित्तकराबृष्या : स्निग्धोष्णा : स्वल्पवर्चस: ॥ चौडा : पित्तहरा : स्निग्धामधुरालघवोहिमा : । ताडागागुरवोबृष्या : शीतलाबलमूत्रदा : ॥ ताडागवन्निर्झरजावलायुर्मतिदृक्करा : ॥ अथर्त्तुविशेषेमत्स्यगुणा : । यथा । हेमन्तेकूपजामत्स्या : । शिशिरेसारसाहिता : । वसन्तेतेतुनादेयायीष्मेचौडासमुद्भवा : ॥ तडागजास्तुवर्षासुतास्वल्पानदीभवा : । नैर्झरा : शरदिश्रेष्ठाविशेषोयमुदाहृत : ॥ अपिच । नि : शल्कानि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न्दितामत्स्या : सर्वे शल्क्ययुताहि-
ता : । वपु : स्थैर्य्यकरावीर्यबल
पुष्टिविवर्द्धना : ॥ ह्रदकुल्याजल
निर्झरतडागवापीजलेषु येमत्स्या:
। तेऽतिजडानादेयायथोत्तरं लघु
तरास्तुदेया : ॥ चाराम्बुमत्स्या
गुरवोविदाहिनोविष्टंभदास्तेलब
णार्णवादिजा : । नानाश्रिता :
स्वादुजलस्थिताश्चपिच्छेयाजडास्ते
पितथाश्रिताइमे ॥ क्षुद्रमत्स्या :
स्वादुरसादोषचयविनाशना : ।
लघुपाकारुचिकरा : सर्वदातेहि
तामता : ॥ अतिसूक्ष्मा : पुंस्त्व
हरारुच्या : कासानिलापहा : ।
मत्स्याण्डगुणास्तु । मत्स्यग
र्भोभृशंहृष्य : स्निग्ध : पुष्टिकरो
गुरु : । कफमेद : प्रदोवल्योग्ला
निकृन्मेहनाशन : ॥ अथरम्भन
प्रकारा : । मत्स्यखण्डानिसङ्घृ
ष्यक्षालयेत्प्रथमंजलै : । ततोवि
शनतक्राभ्यांबहुश : क्षालयेत्पुन:
॥ गन्धनाशनप्रकारस्तु । हरिद्रा
शुण्ठीधान्याकटुतैलैर्विमर्दये
त् । प्रक्षाल्यहिङ्गुनालिप्येद्गन्ध
स्तेनोपशाम्यति ॥ मत्स्योत्तमरम्ब
नन्तु । तप्ततैलेक्षिपेद्धान्यंकास
मर्दंसहिङ्गुकम् । भृष्टंसलवणंत
क्रेमत्स्यंक्षिप्त्वापुन: पचेत् । अर्द्ध
पक्वेक्षिपेदम्लंसिद्धचूर्णञ्चनागरम् ।

दग्धंहिङ्गुविनि: क्षिप्यसाधयेन्मत्स्य
मुत्तमम् ॥ मत्स्यपिष्टिकातु । गत
त्वक्कण्टकोमत्स्योवेसवारेणसंयु-
त : । शिलायांपेषितोभूय : प्रोच्य
तेमत्स्यपिष्टिका ॥ तैलेविपाचयेत्प
श्चात्तुर्यंसाम्लसंयुतम् । वेसवारेण-
संयुक्तंशिलायांपेषयेत्पुन : ॥ अ
नयापूर्ववत्कुर्यान्मांसस्यैवप्रकार-
का : । वटिकावटकाद्याश्चसूपका
रधियोचिता : ॥ मत्स्यपूरणम् ।
तक्रेणस्विन्नमत्स्यस्यखण्डान्प्रक्षाल्य
पेषयेत् । बीजपूरार्द्रमरिचैर्हिङ्गुसै
न्धवजीरकै : ॥ संयुक्तकटुतैलाद्यै
र्घृतेपक्त्वाथचूर्णयेत् ॥ मत्स्यपुटपा-
कस्तु । गतत्वक्क्षालितंमत्स्यंकद-
लीफलवेष्टितम् । मृदालिप्तंपुटेपक्वं
संस्कृतंदाडिमादिना ॥ यच्चमत्स्यंपु
टेपक्वंजीरतण्डुललेपितम् । तापि-
कायांपुन : पक्वंसंमिश्रंमरिचादि-
ना ॥ केचिदन्यमृतमस्तिपुरेसुरा
णांकेचिदिच्छन्तिवनिताधरपल्लवेषु ।
ब्रूमोवयंसकलशास्त्रविचारबुद्या-
जम्बीरनीरपरिपूरितमत्स्यखण्डइ-
तिभणिमिश्र : ॥ मत्स्यभक्षणनिषेधो
यथा । योयस्यमांसमश्नातिसत-
न्मांसादउच्यते । मत्स्याद : सर्वमां
सादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्जयेत् ॥ वि
न्यस्यपश्चिमेभागेमत्स्यभुक्पतितो-
भवेत् । अन्यच्चकामतोजग्ध्वासोपवा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

सस्त्याहंवसेत्॥ अज्ञानतस्तदईम् । मत्स्यभक्षणप्रतिप्रसवो यथा । मत्स्यान्सशल्कान्भुञ्जीतमांसंरौरवमेव च । निवेद्यदेवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चनान्यथा ॥ सफरांसिंहतुण्डञ्चतथा-पाठीनरोहितौ । मत्स्यास्त्वेतेसमुद्दिष्टाभक्षणायतपोधनैः ॥ प्रोक्षित भक्षयेद्देषांमांसञ्चद्विजकाम्यया । यथाविधिनियुक्तश्चप्राणानामपिचात्यये ॥ इतिकौर्मेउपरिभागे १६ अध्यायः ॥ अपिच । पाठीनरोहितावाद्यौनियुक्तौहव्यकव्ययोः । राजीवान्सिंहतुण्डांश्चशल्कांश्चैवसर्वशः ॥ इतिमनुः ॥ अनिवेद्यनभोक्तव्यंमत्स्यंमांसञ्चयत्नवेत् । अन्नविष्ठापयोमूत्रंयद्विषोरनिवेदितम ॥

मत्स्यकरण्डका । स्त्री० मत्स्यरक्षणपात्रे । मत्स्याधान्याम् । कुवेख्याम् । खालु इ० इ० गौ० दे० भा० ॥

मत्स्यगन्धा । स्त्री० व्यासदेवस्यमातरि ॥ तीर्थपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् ॥ मत्स्यस्यगन्धइवगन्धोस्याः । उपमानाच्चेति ङीत्वाभावश्छान्दसः ॥

मत्स्यगर्भः । पुं० मत्स्यांडे ॥

मत्स्यघण्टः । पुं० मत्स्यघटितव्यञ्जनविशेषे । गलयहे ॥

मत्स्यजालम् । न० आनाये । जाले ॥

मत्स्यखिडका । स्त्री० मत्स्यखण्डाम् । राव० इ० भा० ॥ मत्स्यखिडकाखंडसिताः क्रमेणगुणवत्तराइतिवाग्भटः ॥ मत्स्यखण्ड्येव । स्वार्थेकन् ॥

मत्स्यंडी । स्त्री० फाणिते राव० इ० काशीभाषा ॥ तल्लक्षणम् ॥ यथा । दुग्धोरसीयः सम्यक्घोषनः किञ्चिद्द्रवान्वितः । मन्दंयत्स्यन्दतेतत्स्यान्मत्स्यण्डीतिनिगद्यते ॥ मत्स्यण्डीभेदिनीवल्यालघ्वीपित्तानिलापहा । मधुराहृद्यौहव्यारक्तदोषापहास्मृता ॥ मत्स्याण्डाकारत्वात् । मत्स्यंडी । शकन्ध्वादिः ॥ मदंमुदंवास्यन्दते । स्यन्दूप्रस्रवणे । कर्मण्यण् । ङीप् । पृषोदरादिः॥

मत्स्याधानी । स्त्री० मत्स्याधान्याम् । कुवेख्याम् ॥ मत्स्याधीयर्त्तेच । करणाधिकरणयोरितिधाञोल्युट् ॥

मत्स्यध्वजः । पुं० मत्स्याकारेध्वजे ॥ गिरिकामरूपप्रसिद्धे पर्वते ॥ यथा । मणिकूटाचलात्पूर्वंमत्स्यध्वजकुलाचलः । निर्दग्धोयत्रमदनोहरनेत्राग्निनापुनरित्यादिकालिकापुराणे ॥ ८१ अध्यायेऽस्ति ॥

मत्स्यनाशकः । पुं० कुररपक्षिणि । त्रि० मीननाशकर्त्तरि ॥

मत्स्यनाशनः । पुं० कुररपक्षिणि ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मत्स्यपित्ता । स्त्री० कटुरोहिण्याम् कृष्णभेद्याम् । कटुक्याम् ॥ मत्स्यानांपित्तमिवतत्स्वादुत्वात् ॥

मत्स्यप्रलेह : । पुं० मत्स्यस्यव्यञ्जनान्तरे ॥ विषेश : प्रलेहे ॥

मत्स्यबन्धी । पुं० कैवर्त्ते । धीवरे ॥

मत्स्यबन्धनी । स्त्री० कुवेण्याम् । मत्स्याधान्याम् ।

मत्स्यमंडक : । पुं० व्यञ्जनान्तरे । मत्स्यस्यपिष्टिकांकृत्वापर्णस्थांमण्डलाकृतिम् । आसुरेणसमुत्स्विन्नांसंयुक्तांधूलनेनतु । मत्स्यमण्डकइत्युक्त : सूदशास्त्रे विचक्षणै : ॥

मत्स्यरङ्क : । पुं०)
मत्स्यरङ्कक : । पुं०) पक्षिविशेषे । झम्याशिनि । जलमङ्गौ । मणीचके । माचराङ्गा०इ०गौ०दे०भा० । मच्छरङ्ग०इ०दे०भा० ॥

मत्स्यराज : । पुं० विराटनृपे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ मत्स्यानांराजा । टच् ॥

मत्स्यविन्ना । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मत्स्यवेधनम् । न० वडिशे ॥ विध्यतेनेन । विधविधाने । करणेतिल्युट् । मत्स्यानांवेधनम् ॥

मत्स्यवेधनी । स्त्री० मद्गुपक्षिणि ॥ वडिशे ॥

मत्स्यसन्तानिक : । पुं० मत्स्यव्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । दग्धोङ्गारेसलवणोवेसवारैरुपस्कृत: । सार्द्रक : कटुतैलेनमत्स्यसन्तानिकोभवेत् ॥

मत्स्यसुता । स्त्री० उत्तरायाम् । परीक्षिन्मातरि ॥ सत्यवत्याम् ॥

मत्स्याक्षी । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् ॥ सोमलतायाम् । ब्राह्म्याम् ॥ यथा ब्राह्मीवयस्यामत्स्याक्षीमीनाक्षीसोमवल्लरी । मत्स्याक्षीशिशिरारुच्या व्रणदोषक्षयापहा ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥ मत्स्यस्याक्षीवपुष्पमस्या : । मत्स्यशब्द : स्वासावयवेगौण : । बहुव्रीहावितिषच् । ङीष् ॥ मच्छेछी०इतिलोकप्रसिद्धौषधौ ॥ मत्स्याक्षीग्राहिणीशीताकुष्ठपित्तकफास्रजित् । लघुस्तिक्ताकषायाचस्वाद्वीकटुविपाकिनी ॥

मत्स्यात्खग : । पुं० मत्स्यान् अत्ति । अद० । क्विप् । मत्स्याच्चासौखगश्च ॥

मत्स्यादनी । स्त्री० लाङ्गल्याम् । तोयपिप्पल्याम् । मत्स्याक्ष्याम् ॥ मत्स्यैरद्यते । अद० । ल्युट् । क्विप् । ङीप् ॥

मत्स्याधानी । स्त्री० मत्स्यरक्षार्थपात्रे । कुवेण्याम् । खारयी०खालु०इ०इ०गौ०देशभा० ॥ मत्स्याआधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । करणाधिकरणयोरितिल्युट् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मत्स्याशन : । पुं० मत्स्यरङ्गविहङ्गमे ॥

मत्स्योडरी । स्त्री० मत्स्यद्रव्यव्यञ्जनान्तरे ॥ कासमर्दकचूर्णेनमत्स्यपिष्टिर्नियोजिता । भर्जिताकटुतैलेनमत्स्योडरीइतीरिता ॥

मत्स्योदरी । स्त्री० सत्यवत्याम् । व्यासमातरि ॥ काशीस्थतीर्थविशेषे ॥

मथन : । पुं० गणिकारिकायाम् ॥ न० दध्यादिविलोडने । विलोडना० इ० भा० ॥ मथति । मथे विलोडने । ल्युट् ॥

मथितम् । न० निर्जलेसरोवर्जितेविलोडितेदधिनि ॥ सरोदकविहीनन्तुमथितंकफपित्तनुत् ॥ त्रि० आलोडिते ॥ घृष्टे । निघृष्टे ॥ मथ्यतेस्म । मथे० । क्त : ॥

मन्य : । पुं० मन्यानदण्डे ॥ मथ्यतेऽनेन । मन्थविलोडने । मन्थइति० इनि : कित् । कित्त्वान्नलोप : ॥ मन्थामन्थानदण्डे चवर्जे वातेपिचस्मृत : ॥

मथुरा । स्त्री० मधुपुर्याम् । श्रीकृष्णजन्मभूमौ । मधुरायाम् ॥ मथति । मथे० । मन्दिवाशिमथिचलीत्युरच् ॥ मथुराचविलोमेनमध्यमोनंयदचरम् । योनस्मरतिलोकेस्मिंस्तन्मध्यंतन्मुखोपरि ॥

मथुरेश : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मथूरा । स्त्री० मथुरायाम् ॥

मद : । पुं० रेतसि ॥ कस्तूर्याम् ॥ गर्वे । अहङ्कारे ॥ विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमद : । एतेमदामदाह्यानांतएवहिसतांदमा : ॥ हर्षे । आमोदे ॥ इभदाने । गजगण्डजले । दाने ॥ यथा । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्याञ्चमदस्रुति : । करान्नासारन्ध्राभ्याम् ॥ मद्ये ॥ मादकद्रव्यसेवनजन्ये विकारविशेषे ॥ क्लैब्ये । मत्ततायाम् ॥ यथा । स्वामदात्प्रकृतिमेतिहिसर्व : इतिस्वाभाविकधर्म्मप्रकाशनंमदधर्म्म : उत्कर्षरहितत्वेप्युत्कर्षविशेषाध्यारोपे ॥ अशास्त्रीयविषयसेवनोन्मुखत्वे ॥ मदनम् । माद्यत्यनेनवा । मदीहर्षे । मदोऽनुपसर्गइत्यप् ॥ मद्यतिवा । अच् ॥ नदे ॥ कल्याणवस्तुनि ॥ इतिधरणि : ॥ बुद्धेर्मोह : समभवदहङ्कारादभून्मद : । तस्यलक्षणं यथा । अहंमहात्माधनवान्मत्तुल्य : कोस्तिभूतले । इतियज्ज्ञायतेचित्तेमद : प्रोक्त : सकोविदै : ॥

मदक : । पुं० मद्यासवे ॥

मदकट : । पुं० षण्डे । गोपतौ ॥

मदकर : । पुं० आनन्दजनके ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मदकल : । पुं० अन्तर्मदगजे । मदो त्कटे ॥ त्रि० मदेनव्यक्तवचने ॥ मदेनकलते । कलशब्दसङ्ख्यान योः । अच् ॥ मदेसति० कलो ध्वनिर्यस्येतिवा ॥

मदगन्ध : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ मद सदृशोगन्धोस्य ॥

मदगन्धा । स्त्री० सुरायाम् ॥ अतस्या म् ॥

मदगमना स्त्री० महिष्याम् ॥

मदघ्नी । स्त्री० पूतिकायाम् ॥

मदच्युत् । पुं० अमृतरसच्यावयित रि० अमृतरूपे सोमे ॥ मदंमदकर मानन्दकरंरसममृतरूपंच्यावयत्य सौमदच्युत् ॥

मदन : । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ वसन्ते ॥ धूस्तूरे ॥ पीण्डीतके । मरुवके । ग्रसने । मयनफलइति भाषा ॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्यो ष्णोलेखनोलघु : । वातकृद्विद्रधि हरः प्रतिश्यायव्रणान्तकः ॥ रूचः कुष्ठकफानाहशोथगुल्मव्रणापहः ॥ सिक्थके । मधूच्छिष्टे । मैंण० मोम० इतिचभाषा ॥ मदनंमृदु सुस्निग्धंभूतघ्नंव्रणरोपणम् । भग्न सन्धानकृद्वातकुष्ठवीसर्परक्तजित् ॥ माषे ॥ खदिरे ॥ लग्नात्सप्त मभवने ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तत् स्वरूपंयथा । नायकोनायिकायाः

कण्ठेहस्तंदत्त्वा० द्वितीयहस्तंतस्या मध्यदेशेदत्त्वायदाश्लिषति० इति कामशास्त्रम् ॥ मदयति । मदीह र्षग्लेपनयोः । ल्युः ॥ न० ज ले ॥

मदनकाकुरवः । पुं० पारावते ॥

मदनगृहम् । न० लग्नात्सप्तमभवने ॥ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । प्रथमं कुरुषट्कलमन्ते कुण्डलमिहमध्ये वसुतुरगधरंसन्तापहरम्० दशवसु भुवनाष्टभिरत्रचरणमभिभवतिवि रामोयदिललितंकविवलयहितम् फणिनायकभणितंजगणविरहितं चत्वारिंशत्कलकलितंभुवनेमहि तम्० वृत्तंरसनिवहंतन्मदनगृहंनरप तिसंसदिलब्धपदंगुरुशोकगदम्॥य था। विरहानलतप्तासीदतिसुप्तारचि तनलिनदलतल्पतले मरकतविम ले०करकलितकपोलंगलितनिचो लंनयतिसततरुदितेननिशाम निमेषदृशा । नसखीमभिनन्दति रुजमनुविन्दतिनिन्दतिहिमकर करनिकरंपरितापकरम्० मनुते हृदिभारंमुक्ताहारंदिवसनिशा करदीनमुखी जीवितविमुखी ॥

मदनगोपालः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मदनचतुर्दशी । स्त्री० चैत्रशुक्लचतुर्द श्याम् ॥

मदनत्रयोदशी । स्त्री० चैत्रशुक्लत्रयो-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दश्याम् ॥

मदनद्वादशी । स्त्री० चैत्रशुक्लद्वादश्याम् ॥

मदनपाठक : । पुं० कोकिले ॥

मदनभवनम् । न० लग्नात्सप्तमस्थाने ॥

मदनमोहन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मदनरस: । पुं० शृङ्गारे ॥

मदनललिता । स्त्री० अष्टिसंज्ञकच्छन्द: १६ प्रभेदे ॥ भौनोन्नौगोमदनललितावेदै : षड्ऋतुभि: । यथा। विभ्रष्टस्रग्गलितचिकुराधौताधरपुटा०म्लायत्पत्रावलिकुचतटोच्छ्वासोर्मितरला । राधात्यर्थंमदनललिताल्दोलाऽलसवपु : ० कंसारातेरतिरसमहोचक्रेऽतिचटुलम्॥

मदनलव : । पुं० अल्पांशे ॥ मदनस्य लव : ॥

मदनशलाका । स्त्री० कामोद्दीपकभैषज्ये ॥ सारिकायाम् ॥ कोकिलायाम् ॥

मदनसारिका । स्त्री० पक्षिप्रभेदे । सारिकायाम् । चिचलोचनायाम् । सालिक्० इ० गौ० भा०

मदना । स्त्री० सुरायाम् ॥

मदनाग्रक : । पुं० कोद्रवे ॥

मदनाङ्कुश : । पुं० नखे ॥ लिङ्गे ॥

मदनाडी । स्त्री० गजदानशिरायाम् ॥ ताश्चसप्तयथाहपाल: । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्याञ्चमदच्युतिरिति ॥

मदनायुध : । पुं० भगे ॥ योनौ ॥

मदनायुष : । पुं० कामदृढिचुपे ॥

मदनालय : । पुं० कुसुमधनुषोमन्दिरे । स्मरागारे । भगे ॥ मदनभवने ॥

मदनावस्था । स्त्री० उद्वेगरूपायांकामावस्थायाम् ॥ कथंतस्यालाभोभविष्यतीति ॥

मदनी । स्त्री० सुरायाम् ॥ कस्तूर्याम् ॥ अतिमुक्तके ॥

मदनीय: । त्रि० मदकारिणि । मदयति । मदी० । कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्त्तरि अनीयर् ॥

मदनीया । स्त्री० धातक्याम् ॥

मदनेच्छाफल : । पुं० बदरसाले ॥

मदनोत्सव: । पुं० सुवसन्तके । होलाकायाम् । होली० इ० भा० ॥

मदनोत्सवा । स्त्री० स्वर्गवेश्यायाम् ॥

मदप्रयोग : । पुं० करिणांमदोद्गमे । व्यस्तारे ॥

मदनभञ्जनी । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

मदमूढबुद्धि : । त्रि० मदेनविपरीतप्रज्ञे ॥ मदमूढबुद्धिषुविवेकिताकुत : ॥

मदयन्तिका । स्त्री० मल्ल्याम् ॥

मदयन्ती । स्त्री० मल्ल्याम् ॥ वनमल्लिकायां ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मदयिता । त्रि० मादके ॥ मदयति । मदी० । लट : शतृ ॥

मदयितृ : । पुं० कामदेवे ॥ शौण्डिके ॥ मेघे ॥ न० मद्ये ॥ मदयति । हर्षयति० म्लेपयतिवा । मदी० । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरितृजिति० इत्वृच् । णेरयादेश : ॥

मदलेखा । स्त्री० उष्णिक् ७ छन्द : प्रभेदे ॥ मसगा : स्यान्मदलेखा । यथा । रङ्गे वाहुविलग्नाहन्तीन्द्रान्म दलेखा । लग्नाभून्मुरशत्रोकस्तूरीरसचर्चा ॥

मदविच्छिन्न : । पुं० मत्तहस्तिनि ॥

मदव्यायाम : । पुं० मदाधिक्ये ॥

मदशाक : । पुं० उपोदक्याम् ॥

मदसार : । पुं० तूदवृक्षे । ब्रह्मकाष्ठे ॥

मदस्थलम् । न०)
मदस्थानम् । न०)मद्यपानस्थले । शुण्डायाम् । पानगृहे ॥

मदहस्तिनी । स्त्री० महाकरञ्जे ॥

मदहेतु : । पुं० धातक्याम् ॥ मदस्यकारणे ॥

मदाढ्य : । पुं० तालवृक्षे ॥ त्रि० मदयुक्ते ॥

मदाढ्या । स्त्री० लोहितभिण्ट्याम् ॥

मदातङ्क : । पुं० मदात्ययरोगे ॥

मदात्यय : । पुं० मद्यपानजन्यरोगविशेषे । पानात्त्यये । मदव्याधौ ॥

निदानानितु । विषस्ययेगुणादृष्टा : सन्निपातप्रकोपणा : । तएवमद्येदृश्यन्ते विषे तुवलवत्तरा : ॥ तस्मादविधिपीतेनतथामात्राधिकेनच । युक्तेनचाहितैरन्नै रकालेसेवितेनच । मद्येनखलुजायन्ते मदात्ययमुखागदा : ॥ अविधिप्रयुक्तंमद्यं विकारान्तरमप्युत्पादयतीत्याह । निर्भुक्तएकान्ततएवमद्यं निषेव्यमाणं मनुजेननित्यम् । उत्पादयेत्कष्टतमान्विकारानुत्पादयेच्चापिशरीरभेदम् ॥ हेत्वन्तरमप्याह । क्रुद्धेनभीतेनपिपासितेनशोकाभितप्तेनवुभुक्षितेन । व्यायामभाराध्वपरिक्षतेनवेगावरोधाभिहितेनवापि॥ अल्पल्परूक्षावततोदरेणसाजीर्णभुक्तेनतथाऽवलेन । उष्णाभितप्तेनच सेव्यमानंकरोतिमद्यं विविधान्विकारान् ॥ तेचविकारायन्यान्तरेज्ञातव्या : ॥ चिकित्सातु । मद्योत्थानान्तुरोगाणांमद्यमेवहिभेषजम् । यथादहनदग्धानांदहनंस्वेदनंहितम् ॥ मिथ्याविहितमद्येनयोव्याधिरुपजायते । मद्येनैवनिपीतेनमद्येनसहशाम्यति ॥ विशेषोन्यत्रद्रष्टव्य : ॥

मदामद : । पुं० परमेश्वरे ॥ आत्मनि ॥ आत्माहिसमदोऽमदश्च०सहर्षोऽहर्षश्च०विरुद्धधर्मवानतोदैशि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कोपदेशं विनाऽशक्योज्ञातुम् ॥

मदाम्नातः । पुं० गजढक्कायाम् । हाथीपरकाडङ्का० इ० भा० ॥

मदाम्बरः । पुं० मत्तहस्तिनि ॥

मदायुधः । पुं० चतुर्दन्ते । ऐरावते ॥

मदारः । पुं० द्विरदे । हस्तिनि ॥ शूकरे ॥ धूर्त्ते ॥ कामुके ॥ मत्तहस्तिनि । गन्धभेदे ॥ नृपान्तरे ॥ माद्यति । मदी० । अगिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ वन्धनविशेषे ॥

मदार्मदः । पुं० मत्स्यभेदे । राजग्रीवे ॥

मदालसा । स्त्री० मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धायाम्गन्धर्वकन्यायाम् ॥ ययापुत्रस्तारितः ॥

मदालापी । पुं० कोकिले ॥

मदाश्रयः । त्रि० मदेकशरणे ॥

मदाह्वयः । पुं० कस्तूर्याम् ॥

मदिरः । पुं० रक्तखदिरे ॥ मदयति । मदि० । किरच् ॥

मदिरा । स्त्री० मादकद्रव्यविशेषे । सुरायाम् । हलिप्रियायाम् । वरुणात्मजायाम् । गन्धोत्तमार्याम् । प्रसन्नायाम् । कादम्बर्याम् । इरायाम् । मद्ये । सुप्रतिभायाम् । मोदिन्याम् । महानन्दायाम् । मैरेये । देवसृष्टायाम् । अब्धिजायाम् । द्वादशविधेयं यथा । माध्वीकंपानसंद्राक्षं खार्जूरं तालमैक्षवम् । मैरेयं माक्षिकं टाङ्कं मधूकं नारकेलजम् ॥ मुख्यमन्नप्रकारोत्थं मद्यानिद्वादशैवच ॥ ऋतुविशेषे पेयमदिरायथा । गौडीतुशिशिरेपेया० पैष्टीहेमन्तवर्षयोः । शरद्ग्रीष्मवसन्तेषुमाध्वीग्राह्यानचान्यथा ॥ कादम्बरीशर्करजादिमद्यं सुशीतलं वृष्यकरं मदाढ्यम् । माध्वीसमं स्यात्तृणवृक्षजातं मद्यं सुशीतं गुरुतर्पणञ्च ॥ अन्यथाकुरुते पानं मद्यं सन्तापशोषदम् । अन्नदोषमदात्त्यादिकारकं मूर्च्छनञ्चतत् ॥ नवजीर्णमद्ययोर्गुणास्तु । मद्यं नवं सर्वविकारहेतुसर्वन्तुवातादिकदोषदायि । जीर्णं तुसर्वं सकलामयघ्नं घूर्णप्रदं वृष्यकरञ्चदीपनम् ॥ मद्यप्रयोगं कुर्वन्तिशूद्रादिषुमहार्त्तिषु । द्विजैस्त्रिभिस्तुनग्राह्यंयद्यप्युज्जीवयेन्मृतम् ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा । सैवनानाविधाप्रोक्तातालखर्जूरसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदतः । वहुधेयं समाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ अन्ये द्वादशधामद्यभेदानाहुर्मनीषिणः । उक्तस्यान्तर्भवन्तीतिनान्येषांपृथगीरितम् । प्रायशोभिनवं मद्यं गुरुदोषलमीरितम् । स्रोतसांशोधनं जीर्णं दीपनं लघु रोचनम् ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

हर्षणं प्रीणनं वल्यं मद्यं शोकश्रमापहम् । प्रागल्भ्यप्रतिभापुष्टिवीर्यतुष्टिस्वरप्रदम् ॥ अपिच । सम्यग्विधिविधानेनसुसमाहितचेतसा । पिवन्तिमदिरांमर्त्त्याअमर्त्त्याएवतेक्षितौ ॥ आकृतिच्छन्दः २२ प्रभेदे ॥ यथा । सप्तभकारयुतैकगुरुर्गदितेयमुदारतरामदिरा । यथा । माधवमासिविकस्वरकेशरपुष्पलसन्मदिरामुदितैर्भृङ्गकुलैरुपगीतवनेवनमालिनमालिकलानिलयम् । कुञ्जगृहोदरपल्लवकल्पिततल्पमनल्पमनोजरसं त्वंभजमाधविकामृदुनर्त्तनयामुनवातकृतोपगमा ॥ माद्यत्यनया । मदीहर्षे । इषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच् ॥ मत्तखञ्जने ॥

मदिराक्षी । स्त्री० मत्तनेत्रायाम् ॥ मदिरावदक्षिणीयस्याः सा । यथा । अविदितसुखदुःखं निर्गुणं वस्तु किञ्चिज्जडमतिरिहकश्चिन्मोक्षइत्याचचक्षे । ममतुमतमनङ्गस्मेरतारल्यघूर्णन्मदकलमदिराक्षीनीविमोक्षोहिमोक्षः ॥ इतिविटोक्तिः ॥

मदिरागृहम् । न० गञ्जायाम् । मद्यसंधानगृहे ॥ मदिरायाः गृहम् ॥

मदिरासखः । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मदिष्ठा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

मदी । स्त्री० चषकवस्तुनि ॥ कृष्यङ्गे ॥

मदीयम् । त्रि० मदकरे । हर्षोत्पादके । मदीयं सरः इतिवेदेदर्शनात् ॥ मामके ॥ ममेदम् । छः । मपर्यन्तस्यमादेशः ॥

मदोत्कटः । पुं० अन्तर्मदेहस्तिनि । मदकले ॥ मदेनदानेनाम्बुना० उत्कटः मत्तः ॥ त्रि० मदमत्ते ॥

मदोत्कटा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनोन्मत्तायाम् ॥ मदेनउत्कटा ॥

मदोदग्रः । त्रि० मदोन्मत्ते ॥

मदोदग्रा । स्त्री० नार्याम् ॥

मद्गतप्राणः । त्रि० मद्भजनार्थजीवने ॥ मद्गताः प्राणायस्य ॥

मदोद्धतः । त्रि० मत्ते ॥ मदः पौरुषादिधर्मः तेनउद्धतः ॥

मद्गुः । पुं० कारण्डवे ॥ जलकाके ॥ मज्जति । । टुमस्जोशुद्धौ । भृमृशीत्युः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । सस्यजश्त्वेनदः ॥ ब्राह्मणेनवन्दिभार्यायांजनिते ॥

मद्गुरः । पुं० मगुरी० मागुर० इ० ख्यातेमत्स्ये ॥ मज्जति । टुमस्जो० । मद्गुरादयश्चेतिनिपातितः ॥ यद्वा । माद्यति । मदी० । मद्गुरादयश्चेत्युरच्० धातोर्गुरादेशः मद्गुरोवातहृद्वृष्योबल्यः कफकरोलघुः ॥ मद्गुरः खण्डरहितः कटुतैलेसुभर्ज्जितः । माणिमन्थनिशायुक्तोहिङ्गुनाधूपितेरसः । मद्गुरो-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वातहापथ्योरुच्योवृष्योबलः प्रदः । अग्निसञ्जननोहृद्यस्तद्वदुक्ताचशृङ्गिका ॥

मद्गुरकः । पुं० मद्गुरमीने ॥

मद्गुरस्त्री । स्त्री० शृङ्ग्याम् ॥

मद्भक्तः । त्रि० प्रेम्णामय्यनुरक्ते ॥

मद्यम् । न० सुरायाम् ॥ माद्यन्त्यनेन । मदी० गदमदचरेत्यादिनायत् ॥ अस्यलक्षणादि यथा । पेयंयन्मादकं लोकैस्तन्मद्यमभिधीयते। यथारिष्टं सुरासीधुरासवाद्यमनेकधा ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा। सैवनानाविधाप्रोक्ता तालखर्जूरसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदतः । वहुधेयंसमाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ तद्द्वादशविधंयथाहपुलस्त्यः । पानसद्राक्षमाधूकंखार्जूरंतालमैक्षवम् । माध्वीकंटाङ्कमार्द्वीकमैरेयंनारिकेलिजम् ॥ समानानिद्विजातीनांमद्यान्येकादशैवतु । द्वादशन्तुसुरामद्यंसर्वेषामधमंस्मृतम् ॥ मद्यंसर्वंभवेदुष्णंपित्तकृद्वातनाशनम् । भेदनंशीघ्रपाकञ्चरूक्षंकफहरंपरम् ॥ अम्लञ्चदीपनंरुच्यंपाचनंवासकारिच । तीक्ष्णंसूक्ष्मञ्चविशदंव्यवायिचविकाशिच ॥ मद्यंनवमभिस्यन्दित्रिदोषजनकंसरम् । अहृद्यंवृंहणंदाहिदुर्गन्धंविशदंगुरु ॥ जीर्णंतदेवरोचिष्णुकृमिश्लेष्मानिलापहम् । हृद्यंसुगन्धिगुणवल्लघुस्रोतोविशोधनम् ॥ सात्त्विकादिविभेदेनचेष्टाज्ञेयामनीषिभिः । तेभेदास्तु। पर्यायार्वाग्भवेन्मद्यंतामसंराक्षसप्रियम् । मण्डलार्वाग्राजसंतत्तदूर्द्ध्वंसात्त्विकंभवेत् ॥ सात्त्विकेगीतहास्यादिराजसेसाहसादिकम् । तामसेनिन्द्यकर्माणिनिद्राञ्चमदिराचरेत् ॥ विधिनामात्रयाकालेहितैरन्नैर्यथावलम् । प्रहृष्टोयः पिवेन्मद्यंतस्यस्यादमृतंयथा ॥ किन्तुमद्यंस्वभावेनयथैवान्नंतथास्मृतम् । अयुक्तियुक्तंरागाययुक्तियुक्तंयथामृतम् ॥ मद्यगन्धस्यनाशायउपायोयमुदीर्यते । मुस्तैलवालगदजीरकधान्यकैलायश्चर्वयन्सदसिवाचमभिव्यनक्ति। स्वाभाविकंमुखजमुज्झतिपूतिगन्धंगन्धञ्चमद्यलशुनादिभवंचनूनम् ॥ * ॥ नालिकेरोदकंकांस्येताम्रपात्रेस्थितंमधु । गव्यञ्चताम्रपात्रस्थंमद्यतुल्यंघृतंविनेतिकर्मलोचनम् ॥

मद्यगन्धः । पुं० बकुलद्रुमे ॥

मद्यद्रुमः । पुं० माडे । ध्वजवृक्षे । वितानके ।

मद्यपः । त्रि० सुरापे ॥ सुराव्यतिरिक्तमद्यपातरि ॥

मद्यपङ्कः । पुं० सुराकल्के । मेदके ॥ जगले । मेया० इ० गौ० दे० भा० ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मद्यपाचनी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यपाशनम् । न० उपदंशे । अवदंशे । चक्षणे । पानरोचकभक्ष्ये ॥

मद्यपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यमण्डः । पुं० सुराग्रभागे । मद्यफेने । कारोत्तरे ॥

मद्यवासिनी । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥

मद्यवीजम् । न० नानाद्रव्यकृतसुरावीजे । किण्वे । नग्नह्वि । वाखर० इ० गौ० दे० भा० ॥ मद्यस्यवीजम् ॥

मद्यसन्धानम् । न० अभिषवे । आसुतौ । मद्यचुआवना० इ० भा० ॥

मद्याजी । त्रि० मत्पूजापरे ॥ मांयष्टुंशीलंयस्य । णिनि : ॥

मद्यामोद : । पुं० वकुलवृक्षे ॥ मद्यस्यआमोदोऽस्मिन् ॥

मद्योग : । त्रि० मदेकशरणे । मयि सर्वकर्मसमर्पणे ॥

मद्र : । पुं० हर्षे ॥ देशविशेषे ॥ वैराटपाण्ड्ययोर्मध्येपूर्वदक्षक्रमेण तु । मद्रदेश : समाख्यातोमाद्रीहा तत्रतिष्ठति ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

मद्रक : । त्रि० मद्रदेशभवे ॥ मद्रेषु जात : । कन् ॥

मद्रकार : । पुं० मद्रङ्करे ॥ मद्रंकरोति । डुकृञ् । क्षेमप्रियमद्रेण् चेतिअण् ॥

मद्रङ्कर : । त्रि० क्षेमङ्करे । शङ्करे ॥ मद्रंकरोति । डुकृञ् । क्षेमप्रियमद्रेण् चेतिखच् ॥

मद्रसुता । स्त्री० माद्र्याम् । नकुलसहदेवयोर्जनन्यांपाण्डुपत्न्याम् ॥

मद्वान् । पुं० विधौ० । वायसे ॥

मद्वती । स्त्री० शिवायां ॥

मद्वा । पुं० शिवे ॥ माद्यति । मदी० । स्नामदीत्यादिनावनिप् ॥ राजवत्० रूपाणि ॥

मद्वरी । स्त्री० सुरायाम् ॥ माद्यत्यनया । मदी० । वनिप् । वनोरचेति ङीब्रौ ॥

मद्वर्गीण : । त्रि०
मद्वर्गीय : । त्रि०
मद्वर्ग्य : । त्रि०
} मद्वर्गसम्बन्धिनि ॥ शैषिकेष्वर्थेषु० अशब्दे यत्खावन्यतरस्यामित्यनेनक्रमात्० खछयत्प्रत्यया : ॥

मधु : । पुं० मधुद्रुमे । मधूके । महुवा० इ० भा० ॥ वसन्तर्त्तौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ यंहत्वा० विष्णुर्मधुसूदनोऽभूत् ॥ चैत्रेमासि ॥ जीवाशोके ॥ असुरविशेषे ॥ सचशत्रुघ्नेनहत : । यस्यनाम्नामथुरा० मधुपुरीति ख्यातिंगता ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ न० क्षीरे ॥ जले ॥ मद्ये ॥ मधुररसे ॥ इक्षौ ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । द्वयमपि । लघुमधु ॥ यथा । रतिमय । वरतनु ॥ कर्मफले ॥ मन्यन्ते-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

एतम् । मनज्ञाने । फलिपाटीत्युः धश्चान्तादेशः ॥ पुं० न० माद्वीकमद्ये ॥ पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमासवे । चौद्रे । माक्षिके । पुष्पासवे । पवित्रे । पित्ये । वरटीवान्ते ॥ माक्षिकावरटीभङ्गवातपुष्परसोद्भवम् । मधुशीतंलघुस्वादुरूक्षंग्राहिविलेखनम् ॥ चक्षुष्यंदीपनंस्वर्यंव्रणशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्यंकरंसूक्ष्मंपरंस्रोतोविशोधनम् । कषायानुरसंह्लादिप्रसादजनकंपरम् ॥ वर्ण्यंमेधाकरंवृष्यंविशदंरोचनंहरेत् । कुष्ठार्श : कासपित्तास्रकफमेहक्लमक्लमीन् ॥ मेदस्तृष्णावमिश्वासहिक्कातीसारविग्रहान् । दाहक्षतक्षयांस्तत्तुयोगवाह्यल्पवातलम् ॥ माक्षिकंभ्रामरंक्षौद्रं पौत्तिकंक्षाद्रमित्यपि । आर्द्यमौद्दालकंदालमित्यष्टौमधुजातयः ॥ एषांस्वरूपंविज्ञेयंस्वस्वस्थानेमनीषिभिः॥ नवंमधुभवेत्पुष्यं नातिश्लेष्महरंसरम् । पुराणंग्राहकंरूक्षंमेदोघ्नमतिलेखनम् मधुनःशर्करायाश्चगुडस्यापिविशेषतः । एकसंवत्सरेतीते पुराणत्वंस्मृतंबुधैः ॥ विषपुष्पाद्विषसंसर्गविषाभ्रमराद्यः । गृहीत्वा मधुकुर्वन्तितच्छीतंगुणवन्मधु ॥ विषान्वयात्तदुष्णन्तुद्रव्यंतीक्ष्णंनवासह । उष्णार्त्तंतीक्ष्णकालेचस्मृतं-

विषसमंमधु ॥ मकरन्दस्यमद्यस्यमाक्षिकस्यापिवाचकः । अर्द्धर्चादिगणेपाठात्पुन्नपुंसकयोर्मधुः ॥
मधुः । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥
मधुकः । पुं० खगविशेषे । श्रीवदपक्षिणि ॥ वल्ल्यन्तरे । मधुयष्ट्याम् ॥ वंशपरम्पराशंसके । मागधे ॥ न० क्लीतके । मधुयष्टिकायाम् । चषणि ॥ मध्विव । डुवे प्रतिकृतावितिकन् ॥ यद्वा । मधु० मधुरंकायति । कै० आतश्चेतिकः ॥
मधुकण्ठः । पुं० कोकिले ।
मधुकरः । पुं० भ्रमरे । मधुपे । मधुकरोति० तच्छीलः । कृञोहेतितिटः ॥ भृङ्गराजे । भङ्गरा० डू० भा० ॥ कामिनि ॥
मधुकर्कटिका । स्त्री० मिष्टबीजपूरे । मधुकर्क्याम् ॥ मधुकर्कटिकास्वादीरोचनीशीतलागुरुः । रक्तपित्तक्षयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ मधुखर्जूरिकायाम् ॥
मधुकर्कटी । स्त्री० मधुकर्कटिकायाम् मधुकाकरोति० भाषा ॥
मधुका । स्त्री० मधुपाल्याम् मधुपर्ण्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् । टाप् ।
मधुकुक्कुटिका । स्त्री०)
मधुकुक्कुटी । स्त्री०) जम्बीरविशेषे । मातुलुङ्गायाम् । सुगन्धायाम् । गिरिजायाम् । पूतिपुष्पिकायाम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मधुकृत् । पुं० भ्रमरे ॥ मधुकरोति । डुकृञ्० । क्विप् ॥ मधुकरमक्षिकायाम् ॥

मधुकेशट : । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥

मधुकोष : । पुं० मधुमक्षिकाभि : कृतेमध्वाधारे । मधुकचक्री० ङ० भा० ॥

मधुक्रम : । पुं० मधुपानावृत्तौ । श्लथन्मधुपानक्रमे । मधुवारे । मधुन : क्रम : ॥

मधुक्षीर : । पुं० खर्जूरवृक्षे ॥

मधुखर्जूरिका । स्त्री० मधुकर्कटिकायाम् । कोलकर्कटिकायाम् । माधवीमधुरायाम् ॥

मधुगन्ध : । पुं० वकुले ॥

मधुगायन : । पुं० कोकिले ॥

मधुगुञ्जन : । पुं० शोभाञ्जनवृक्षे ॥

मधुघोष : । पुं० कोकिले ॥

मधुच्छदा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥

मधुच्छन्दा : । पुं० ऋषिविशेषे । विश्वामित्रपुत्रे ॥

मधुच्युत् । त्रि० अमृतस्रावणि ॥

मधुजम् । न० सिक्थके ॥

मधुजम्बीर : । पुं० मधुरजम्बीरे ॥

मधुजा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ मधोर्जाता । जनी० । ड : ॥ महाश्वेतायाम् । सितायाम् ॥

मधुजित् । पुं० विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषम्० अजैषीत् । जि० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । तुक् ॥

मधुतृण : । पुं० न० दूर्व्वौ ॥

मधुत्रयम् । न० मधुरत्रये ॥

मधुदीप : । पुं० कामदेवे ॥

मधुदूत : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मधुदूती । स्त्री० पाटलावृक्षे ॥

मधुद्र : । पुं० भ्रमरे ॥

मधुद्रव : । पुं० रक्तशिग्रौ ॥

मधुद्रुम : । पुं० मधूके । गुडपुष्पे । महुवा० ङ० भा० ॥ मधुनामाद्रुम : ॥

मधुद्विट् । पुं० विष्णौ ॥

मधुधातु : । पुं० स्वर्णमाक्षिके ॥

मधूलि : । स्त्री० खण्डे । खांड ङ० भा० ॥

मधुधेनु : । स्त्री० दानार्थं मधुादिनिर्मितसवत्सायांगवि ॥

मधुनाडी । स्त्री० मधुाधारच्छिद्रे ॥

मधुनारिकेल : । पुं० माधवीकफले । मधुफले । बहुकूर्चे । ह्रस्वफले । मोहानारल० ङ० गौ० दे० भा० । एरनारिकेल० ङ० कोकणदेशभा० ॥ माधवीकंनालिकेरंफलमतिमधुरंतुजंरंजन्तुकारिस्निग्धंवातातिसारभ्रमशमनमथध्वंसनंवह्निदीप्त : । आमश्लेष्मप्रकोपं जनयतिकुरुतेचारुकान्तिंबलञ्चस्थैर्यंदेहस्यधत्तेधनमदनकलावर्द्धनंपित्तनाशम् ॥

मधुनी । स्त्री० क्षुपविशेषे । घृतमण्डायाम् । वायसोल्यां । सुमङ्ग

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

लायाम् । माकण्डहाता० ङ्० माक चाउली० ङ्० च० गौ० दे० भा० ॥

मधुनेता । पुं० भ्रमरे ॥

मधुपः । पुं० भ्रमरे ॥ मद्यपे ॥ मधु पिबति । पा० । आतोनेपसर्गे० ङ्क तिकः । पिबते : सुरासीधोरिति नियमान्नटच् ॥

मधुपतिः । पुं० श्रीकृष्णचन्द्रे ॥

मधुपर्कः । पुं० षोडशोपचारपूजा न्तर्गतषष्ठोपचारे ॥ तस्यप्रमाणंय था । दधिसर्पिर्जलंक्षौद्रं सितेताभि स्तुपञ्चभिः । प्रोच्यतेमधुपर्कस्तु सर्वदेवौघतुष्टये ॥ जलन्तुसर्वत : स ल्यं सिताद्धिघृतंसमम् । सर्वेषा मधिकंक्षौद्रं मधुपर्केप्रयोजयेत् ॥ त द्गवेत्कांस्यपात्रे णरौक्मपात्रे तभवेन वा । ज्योतिष्टोमाश्वमेधादौपूर्त्तेचे ष्टे प्रपूजने ॥ मधुपर्कः प्रतिष्ठोयं सर्वदेवौघतुष्टिदः । धर्मार्थकाममो क्षांसाधकः परिकीर्त्तितः ॥ मधु पर्कः सौख्यभोग्यतुष्टिपुष्टिप्रदाय कः ॥ आज्यंदधिमधुमिश्रंमधुप र्कंविदुर्बुधाः । इतिच ॥ न० दधि संयुक्तमधुनि । महोदये ॥ मधुना पृच्यते । पृची० । घञ् ॥

मधुपर्क्यः । त्रि० मधुपर्कार्हे ॥ मधु पर्कमर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥

मधुपर्णिका । स्त्री० गन्धार्याम् ॥ नी लीवृक्षे ॥ मध्विव० मधुरापिवा०-

पर्णान्यस्याः । माककर्णेतिङीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वः ॥ सुदर्शनायाम् ॥

मधुपर्णी । स्त्री० गन्धार्याम् । नी ल्योषधौ ॥ गुडूच्याम् ॥ मधुबीज पूरे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

मधुपा । स्त्री० मद्यपायाम् ॥

मधुपाका । स्त्री० षड्भुजाबाम् । खर्बूजा० ङ्० भा० ॥

मधुपायी । पुं० भ्रमरे ॥ त्रि० मधुपा नकर्त्तरि ॥

मधुपालिका । स्त्री० गन्धार्याम् ॥

मधुपिपासुः । त्रि० मधुपातुमिच्छौ ॥ मधुपिपासुः । गम्यादित्वाद्वि तीयासमासः ॥

मधुपीलुः । पुं० महापीलौ । राजपी लौ । महावृक्षे ॥

मधुपुरी । स्त्री० मथुरायाम् ॥

मधुपुष्पः । पुं० मधुद्रुमे ॥ रोध्रे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ अशोकवृक्षे ॥ वकु लवृक्षे ॥

मधुपुष्पा । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥ नाग दन्तीवृक्षे ॥

मधुप्रियः । पुं० बलदेवे । अच्युता ग्रजे ॥ मधुमद्यंप्रियंयस्यसः । भू मिजम्बाम् ॥ त्रि० मद्यप्रिये ॥

मधुफलः । पुं० मधुनालिकेरे ॥ वि कङ्कतवृक्षे ॥

मधुफलिका । स्त्री० मधुखर्ज्जूरिका याम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मधुवल्ला । स्त्री० वासन्तीलतायाम् ॥
मधुभार : । पुं० मात्रावृत्तान्तरे ॥ स
गणं विधायजगणं निधाय सुखसौ
ख्यधाममधुभारनाम ॥ यथा । अ-
यिमुच्चमानमवटौवधान । भुजपा-
शकेनभयनाशकेन ॥
मधुभित् । पुं० विष्णौ ॥
मधुभुक् । त्रि० मधुपे ॥
मधुमक्षिका । स्त्री० सरघायाम् ॥
मधुनोमक्षिका ॥
मधुमज्जा । पुं० आखोटवृक्षे ॥
मधुमान् । त्रि० माधुर्योपेते ॥
मधुमती । स्त्री० भूम्यायाम् । काश्म
र्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ तस्याजल
गुणास्तु । चन्द्रभागगुणसाम्यदं ज
लंकिञ्चमाधुमतमग्निदीपनम् ।
इति ॥ मध्वस्त्यस्याम् । मध्वादि
भ्यश्चेतिमतुप् ॥ उपाख्यनायिका
विशेषे ॥ यथा । तथामधुमतीसि-
द्धिर्जायतेनात्रसंशय : । देवचेटी-
शतशत तस्यवश्याभवन्तिहि ॥ स्व-
र्गेमर्त्येचपातालेसयत्रगन्तुमिच्छ-
ति । तत्रैवचेटिका : सर्वानयन्ति
नात्रसंशय : ॥ अपिच । शब्दानेष
शृणोतियोजनशतादाविर्भवन्त्यस्य-
तास्तेवेदपुराणभारतकथागाथाद
योवाङ्मया : । यथ्नातिखयमि-
च्छयाशुचिपदै : शास्त्राणिकाव्या-
निवालोकान् भाष्यतिपश्यतिस्फुट

रुचोरत्नस्थलीमैरवी : ॥ उष्णिक्छ
न्द : ७ प्रभेदे ॥ यथा । ननगिमधु
मती । यथा । रविदुहितटे०व
नकुसुमतति : । व्यधतमधुमतो०
मधुमथनमुदम् ॥
मधुमत् । पुं० विष्णौ ॥ मधुंमथ्ना-
ति । मदे० । क्विप्चेतिक्विप् ॥
मधुमथन : । पुं० विष्णौ ॥
मधुमल्ली । स्त्री० मालत्याम् ॥
मधुमस्तकम् । न० खाद्यविशेषे ।
परिमार्ज्जने ॥
मधुमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥
मधुमाध्वीकम् । न० मद्ये ॥
मधुमारक : । पुं० भ्रमरे ॥
मधुमूलम् । न० आलुके । मौआलुदू०
गौ०दे०भा०प्रसिद्धे । हिङ्गूले ॥
मधुयष्टि : । स्त्री० द्रुवौ ॥
मधुयष्टिका । स्त्री० मधुकायाम् । म-
धुयष्ट्याम् । मुलहठी०मुहलेठी-
तिख्यातौषधौ ॥ मधुयष्टीव । ङ्वे-
तिकन् ॥
मधुयष्टी । स्त्री० मधुयष्टिकायाम् ॥
मधुनोयष्टी ॥ गुणान् पथ्ययष्ट्या-
म् ॥
मधुर : । पुं० मिष्टरसे । गौल्ये । स्वा
दौ । रसज्येष्ठे गुल्ये ॥ तस्यगु-
णा : मधुर : पिच्छल : शीतो-
धातुस्तन्यबलप्रद : । चक्षुष्योवात
पित्तघ्न : कुर्यात्स्थौल्यबलकृमीन् ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

सोतियुक्तोज्वरश्वासगलगगंडादिरोगकृत् ॥ अपिच। मधुरस्तुरसस्त्रिनोतिकैशान्वपुष : स्थौर्यबलौजवीर्यदायी । अतिसेवनत : प्रमेहशैत्यजडतामान्द्यमुखान्करोतिदोषान् जीवकौषधौ ॥ रक्तशिंयौ ॥ राजाम्रे ॥ रक्तेचौ ॥ गुडे ॥ शालौ हैमन्तधान्ये ॥ न० विषे ॥ वङ्गे ॥ त्रि० रसनाकर्षिणि । स्वादौ । मधुररसयुक्ते ॥ मधुमाधुर्यमस्त्यस्मिन्। ऊषसुषीतिर: ॥ मधुमाधुर्यं रातिवा । आतोनुपेतिक : ॥ प्रिये ॥ दधिमधुरंमधुमधुरंद्राक्षामधुरासितांतुमधुरैव । तस्यतदेवहिमधुरंयस्यमनोयत्रसंलग्नम् ॥

मधुरक : । पुं० जीवकौषधौ ॥ स्वार्थेक : ॥

मधुरकण्टक: । पुं० मत्स्यविशेषे । कज्जलायाम् ।

मधुजम्बीर : । पुं० मधुजम्बीरे । रसद्राविणि । शर्करके ॥

मधुरत्वच: । पुं० धवे । पीतफले ॥

मधुरत्रयम् । न० दुग्धसितामाक्षिकेषु ॥ सितामाक्षिकसर्पिष्षु ॥

मधुरत्रिफला स्त्री० द्राक्षाकाश्मर्यखर्जूरिफलेषु ॥

मधुरनिस्वना । स्त्री० मधुरस्वरयुक्तायांनार्याम् ॥ मधुरोनिस्वनोयस्या : ॥

मधुफल : । पुं० राजबदरे ।

मधुरमांसम् । न० क्षीरामृते ॥ तद्विधानंयथा । घृताम्बुखेदितेमांसेशुण्ठीचूर्णंविनि : क्षिपेत् । दुग्धञ्चशर्करोपेतंपश्चात्सौगन्धिकंक्षिपेत् ॥ नातिसार्द्रंनातिशुष्कमिदंक्षीरामृतंस्मृतम् ॥ क्षीरमृतंबहुरसंरोचकं चातिशीतलम् । वातपित्तहरंवल्यं सुस्निग्धमतिकोमल् ॥

मधुरवल्ली । स्त्री० मधुबीजपूरे ॥

मधुरस : । पुं० द्रुक्षौ । मधुर्मधुरोरसोस्यास्मिन्वा ॥ तालवृक्षे ॥

मधुरसा । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ गम्भार्याम् ॥ मधूरसोस्या : ॥

मधुरस्वरा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्याम् ॥

मधुरा । स्त्री० शतपुष्पायाम् । सौं फ० द्रु० भा० ॥ सिध्रेयायाम् । शालेये । शीतशिवे । रालूका० द्रु० गौ० दे० भा० ॥ मधुरोरसोस्त्यस्या : । अर्शआद्यच् ॥ मथुरापुर्याम् ॥ यथा । हत्वाचलवणंरक्षोमधुपुत्रंमहाबल: । शत्रुघ्नोमधुरांनामपुरीं तत्रचकारवै इति ॥ मधुकर्कटिकायाम् ॥ मोदायाम् ॥ मधूल्याम् ॥ यष्टिकायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ वृहज्जीवन्त्याम् ॥ पालङ्क्यशाके ॥ मनोहरायाम् ॥ टाप् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मधुराकृतिः । त्रि० सौम्यरूपे ॥

मधुराम्लः । पुं०) आम्रातके ॥
मधुराम्लकः । पुं०)

मधुराम्लफलः । पुं० रेफले । आरे ॥

मधुरालापा । स्त्री० शारिकायाम् ॥

मधुरालावुनी । स्त्री० राजालाब्वाम् ।

मधुरिका । स्त्री० मिस्याम् । शालेये । शीतशिवे । धनसौफ० इ० भा० ॥ मधुरोरसोस्त्यस्याः अच् । स्वार्थे कन् ॥

मधुरिपुः । पुं० विष्णौ ॥ मधोरसुरविशेषस्यरिपुः ॥

मधुरेणुः । पुं० कटभीवृक्षे ॥

मधुरोदकः । पुं० सप्तसमुद्राणांशेषसमुद्रे । जलसमुद्रे । स्वादूदके ॥

मधुलम् । न० आसवे । मद्ये ॥

मधुलग्नः । पुं० रक्तशोभाञ्जने ॥

मधुलता । स्त्री० शूलीतृणे ॥

मधूलिका । स्त्री० राजिकायाम् ॥

मधुलिट् । पुं भ्रमरे ॥ मधुलेढि। लिह आस्वादने । क्विप् ॥

मधुलेही । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥

मधुलोलुपः । पुं० भ्रमरे ॥

मधुवटी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

मधुवनम् । न० मथुरायाम् ॥ कदाचिन्मधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितंयतः । ततोमधुवनंनाम्नाख्यातमत्रमहीतले ॥ पुण्यंमधुवनंतत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ॥ मधोःवनम् ॥ किष्किन्धायां सुग्रीवस्यवनविशेषे ॥

मधुवलः । पुं० कोकिले ॥

मधुवल्ली । स्त्री० यष्टीमधुनि ॥ क्लीतनके ॥

मधुवारः । पुं० मधुक्रमे । पुनः पुनर्मधुपानपरिपाट्याम् । मधुपानावसरे ॥ मधुनोमद्यस्यवारोऽवसरः । मधुपानावृत्तिरितियावत् ॥

मधुवारुणी । स्त्री० मधुरूपायांवारुण्याम् ॥

मधुवीजः । पुं दाडिमे ॥

मधुवीजपूरः । पुं० मधुरफलायाम् । महाफलायाम् । मधुकर्कट्याम् । मीठाविजौरा० इ०भा० ॥

मधुवृक्षः । पुं० मधुके । महुवा० इ० प्रसिद्धे ॥ मधुनामावृक्षः ॥

मधुव्रतः । पुं० भ्रमरे ॥ मधुव्रतंभक्ष्यं यस्य ॥ यद्वा । मधुमकरन्दंव्रतयति भुङ्क्ते । कर्मण्यण् ॥

मधुशर्करा । स्त्री० मधुजातशर्करायाम् । सिताखण्ड० इ० गौ० दे० भा० प्र० द्रव्ये ॥ यथा । माध्वीसुतामधूत्पन्नामधुजामधुशर्करा । माक्षीकशर्कराचैवक्षौद्रजाक्षौद्रशर्करा ॥ यद्गुणंयन्मधुप्रोक्तंतद्गुणातस्यशर्करा । विशेषाद्बलवृष्याचतर्पणंक्षीणदेहिनाम् ॥ अपिच । मधुजाशर्करारूक्षाकफपित्तहरीगुरुः । छर्द्यतीसारतृड्दाहरक्तहृत्तुवराहि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मा ॥ मधुनःशर्करा ॥
मधुशाख : पुं० मधुष्ठीलै ॥
मधुशिग्रु : । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । मुन्गा० इ० काश्यादौख्याते ॥ मधुः मधरुः शिग्रुः ॥ मधुप्रधानः शिग्रुर्वा ॥
मधुशीर्षकम् । न० समितानिर्मितेपक्वान्नविशेषे ॥
मधुशेषम् । न० सिक्थके ॥
मधुश्रेणी । स्त्री० सूर्वायाम् ॥ मधुनः श्रेणिरत्र ॥
मधुश्वासा । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥
मधुष्ठीलः । पुं० मधूकवृक्षे । महुवा इ० विख्याते ॥ मधुष्ठीवति । ष्ठिवु निरसने । इगुपधेतिकः । पृषोदरादिः ॥ मधुष्ठीले गर्भेऽस्येतिवा ॥
मधुसखः पुं० कामदेवे ॥
मधुसारथिः । पुं० कामदेवे ॥
मधुसिक्थकः । पुं० स्थावरविषभेदे ॥
मधुसूदत् । पुं० कामदेवे ॥
मधुसूदनः । पुं० भ्रमरे ॥ वनमालिनि । श्रीकृष्णे । वैदिककर्ममार्गके भगवति० दुष्टनिग्रहकर्तरि ॥ मधुनामानमसुरंसूदितवान् ०सूदयति स्मवा । सूदचरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतंमधुनाममहासुरम् । ब्रह्मणोपचितिंकुर्वन्जघानपुरुषोत्तमः ॥ तस्यतावद्यदादेवतदासर्वेविमानवाः । मधुसूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनमितिभारते ॥
मधुसूदनी । स्त्री० पालङ्कीशाके ॥
मधुस्रवः । पुं० मधूकवृक्षे ॥ मोरटलतायाम् ॥ न० तीर्थविशेषे ॥
मधुस्रवाः । पुं० मधूकवृक्षे ॥
मधुस्रवा । स्त्री० जीवन्त्याम् । डोडीतिगुर्जरदेशभाषयाप्रसिद्धायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥ मधुयष्टिकायाम् ॥
मधुस्वरः । पुं० कोकिले ॥ मधुर्मधुरः स्वरोयस्यसः ॥ मधौस्वरोयस्यवा ॥
मधुहा । पुं० विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषंहन्ति । हन० । क्विप्चेतिक्विप् । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विबितिनियमस्यप्रायिकत्वात् ॥
मधूकः । पुं० गुडपुष्पे । मधुद्रुमे । महुवा० इतिख्यातेवृक्षे ॥ अस्यगुणाः मधूकपुष्पंमधुरंशीतलंगुरुबृंहणम् । बलशुक्रकरंप्रोक्तंवातपित्तविनाशनम् ॥ फलंशीतंगुरुस्वादुशुक्रलंवातपित्तनुत् । अहृद्यंहन्तितृष्णास्रदाहश्वासक्षतक्षयान् ॥ तन्मज्जगुणास्तत्फलवत् । यथा । यस्ययस्यफलस्यैवबीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैवबीर्येणमज्जानमभिनिर्दिशेत् ॥ तस्यत्वग्गुणाः । मधुत्वक्रक्तपित्तघ्नीव्रणशोधनरोपणी ॥ मन्यते० मन्यतेवा । महपूजाया

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

म्० मनज्ञाने । उलूकादयश्च साधुः ॥ न० यष्टीमधुनि ॥ इ० रा० निर्घण्टः ॥

मधूकपुष्पम् । न० मधुद्रुमस्यकुसुमे॥ मधुच्युतंस्थूलमधूकपुष्पं संशोधितंकेसरधूलिवर्जितम्।सम्याचितंशुभ्रसिताघृताभ्यांसजीरकंजीवनदंहिजीविनाम् ॥ हृंहणीयंसुमधुरंमधूकंवातहृद्गुरु।पित्तप्रकोपशमनंहृद्यंरुच्यमुखप्रियम् ॥

मधूच्छिष्टम् । न० सिक्थके ॥ मधुन उच्छिष्टम् ॥

मधूत्थितम् । न० सिक्थके ॥

मधूत्पत्रः । पुं० चैत्रावल्याम् ॥

मधूपन्नः । पुं० न० मथुरायाम् । लवणपुरे ॥

मधूलः । पुं० जलजेमधूके । मधूलके ॥

मधूलकः । पुं० जलजमधूके । जलमहुवा० इतिभाषा । दीर्घपत्रे ॥ मधुलाति । ला० आतोनुपेतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घः । स्वार्थेकन् । गिरिजातमधूके । गौरशाके । अल्पगुणामधूकगुणतुल्याः ॥ मधुरसे ॥ त्रि० तद्वति ॥

मधूलिका । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ प्रत्ययस्यादितीत्वम् ॥

मधूली । स्त्री० क्लीतनके ॥ मधुकर्कट्याम् ॥ आर्से ॥

मध्यः । पुं० ग्रहस्फुटसाधकाङ्कशेषे ॥ पुं०न० विलग्ने । देहमध्यभागे । मध्यमे । अवलग्ने ॥ हृदयपुंडरीकाकाशे ॥ त्रि० न्याय्ये । उत्कर्षापकर्षहीने ॥ यथा० मध्यस्थः ॥ अन्तरे ॥ अधमे ॥ मध्यमे ॥ यथा । उत्तमाऽधममध्यानिबुद्ध्याकार्याणिपार्थिव । उत्तमाधमध्येषुपुरुषेषु नियोजयेत् ॥ मांध्यायति । ध्यै० । आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा । मन्यते । मन्थ० । मांशोभांधत्ते वा । अघ्न्यादिः ॥ मध्येशरीरादेर्भवम् । असाम्प्रतिके० इत्यः ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा ॥ १०००००००००००००००० ॥

मध्यगन्धः । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मध्यतः । अ० मध्येइत्यर्थे ॥ आद्यादित्वात्तसिः ॥

मध्यदेशः । पुं० देशविशेषे । मध्यमे ॥ तस्यसीमायथा । हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यंयत्प्राग्विनशनादपि । प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशः प्रकीर्त्तितः ॥ मध्यश्चासौदेशश्चेतिकर्मधारयः ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्म्मसंस्कृतोजनोमध्यदेशइतिव्याख्याकाराः ।

मध्यदेशीयः । त्रि० मध्यदेशोद्भवे ॥ मध्यदेशीयजनपदायथा । तास्मिमेकुरुपाञ्चालाः साल्वाश्च वसजाङ्गलाः ।शूरसेनाभद्रकारावोधकाःसपटच्चराः ॥ मत्स्याः किराताः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कुल्याश्चकुन्तय : कान्तिकोशला: । आवन्त्याश्चभुलिंङाश्चलोकाश्चैवान्धकै : सह ॥ मध्यदेश्याजनपदा : प्रायश : परिकीर्तिता : ॥

मध्यदेश्य: । त्रि० मध्यदेशभवे ॥ दिगादित्वात्० यत् ॥

मध्यन्दिन : । पुं० वन्धूकवृक्षे । मझनिञा० इ० भा० ॥

मध्यपञ्चमूलकम् । न० पाचनविशेषे ॥ यथा । वलापुनर्नवैरण्डसूर्पपर्णीद्वयेनतु । एकत्रयोजितेनैवस्यान्मध्यंपञ्चमूलकम् ॥

मध्यम : । पुं० तन्त्र्युत्थितेकण्ठोत्थितेचसप्तस्वराणांमध्ये पञ्चमे ॥ मध्यदेशे ॥ मृगविशेषे ॥ रागप्रभेदे ॥ शरीरावस्थाविशेषे ॥ यथा । षोडशाब्दंसमारभ्ययावद्वैसप्ततिर्भवेत् । मध्यम : सतुविज्ञेय : परतोवृद्ध उच्यते ॥ यथोक्तम् । तद्वदेवोत्थितोवायुरुर : कण्ठसमाहत : । नाभिप्राप्तोमहानादोमध्यस्थस्तेनमध्यम : ॥ क्रौञ्चोनदतिमध्यममिति च ॥ भूपालविशेषे ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : ॥ पुं० न० अवलग्ने । देहस्यमध्यमेभागे ॥ त्रि०मध्यजे ॥ उत्कृष्टादधमेचैवापकृष्टादुत्तमेपिच । मध्येभव : । मध्यान्म : ॥ ग्रहाणांसामयिकसंज्ञायाम् ॥

मध्यमपाण्डव : । पुं० अर्जुने ॥

मध्यमभृतक : । पुं० कृषीवलभृतके । कृषाण० इ० भा० ॥ यथा । उत्तमश्चायुधीयोत्रमध्यमश्च कृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येषत्रिविधोभृत : ॥

मध्यमलोक : । पुं० भूमौ ॥

मध्यमसङ्ग्रह: । पुं० स्त्रीसङ्ग्रहणाख्यविवादविशेषे ॥

मध्यमहलम् । न० षड्गवे हले ॥

मध्यमा । स्त्री० दृष्टरजोनार्याम् । रजस्वलायाम् कन्यायाम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ अङ्गुलिप्रभेदे । मध्याङ्गुलौ ॥ त्र्यक्षरछन्दसि ॥ हृदयोत्थितबुद्धियुतनादरूपवर्णे ॥ नायिकाभेदे ॥ लज्जामन्मथमध्यस्थामध्यमोदितयौवनेतिलक्षणम् । मध्येजातायाम् ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥ मध्यमस्य भार्यायाम् ॥ मध्यमस्यस्त्री । पुंयोगलक्षणंङीषंवाधित्वाऽजादित्वाट्टाप् ॥ वाल्ययौवनयोर्मध्येभवा । मध्यान्म : । तयोर्मध्येमाशोभायस्यावा ॥

मध्यमाग्नि : । पुं० अर्कार्थमग्निविशेषे ॥

मध्यमिका । स्त्री० मध्यमायाअर्थे । मध्यमैव । कन्

मध्यमीयम् त्रि०मधध्य ॥ मध्येभवम् । मण्मीयौचप्रत्ययौवक्तव्याविति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मीय : ॥

मध्यमेश्वर : । पुं० काशीस्थे शिवलिङ्ग विशेषे ॥ शर्वाणीमध्यमाभिधे ॥ चचशर्वाणीस्थानम् ॥

मध्ययव : । पुं० षट्पर्वतसर्षपपरिमाणे ॥

मध्यराचः । पुं० निशीथे । अर्द्धरात्रे ॥ मध्यंराचे : । पूर्वापरार्धरेतिसूत्रे० सर्वैकदेश : कालेनसमस्तेनत्वङ्गैव० ज्ञापकस्यसामान्यापेक्षत्वादित्युक्ते : समासे० अह : सर्वैकदेशेत्यच् ॥

मध्यलोक : । पुं० पृथिव्याम् ॥

मध्यलोकेश : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ मध्यलोकानांमर्त्यानामीश : ॥

मध्यस्थ : । त्रि० निरुष्टे । मध्यवर्तिनि विवदमानयोरुभयोरपिहितेषिणि ॥ उभयपक्षरहिते ॥ स्वार्थाविरोधेनपरार्थघटके ॥ यथा । एकेसत्पुरुषा : परार्थघटका : स्वार्थस्यबाधेनयेमध्यस्था : परकीयकार्यकुशला : स्वार्थाविरोधेनये । तेऽमीमानुषराक्षसा : परहितंये: स्वार्थतोहन्यते०येतुघ्नन्तिनिरर्थकंपरहितंतेकेन जानीमहे ॥ पुं० पुरुषे ॥ अचैगुरुस्तत्पुरुषोहिमध्यस्थ : । सुखीहिमुखेनतृप्यन्० दुःखीचदुःखंद्विषन्नमध्यस्थोभवति । तदुभयरहितोमध्यस्थइति० उदासीनइतिचाख्यायते ॥ मध्ये तिष्ठति । ष्ठा० । क : ॥

मध्यस्थलम् । न० कटिदेशे ॥ यथा । कुचौमरिचसन्निभौसुरजमध्यमध्यस्थलीअहीतिमिरमञ्जरीसहचरीनरीनृत्यते । इति ॥

मध्या । स्त्री० मध्यमायाम् ॥ त्र्यक्षरायाम् वृत्तौ ॥ नायिकाभेदे ॥

मध्याह्न : । पुं० अह्नोमध्यभागे । त्रिधाविभक्तदिनस्यमध्यभागे । पञ्चधाविभक्तस्याह्नस्तृतीयभागेवा ॥ अह्नो मध्यम् । सङ्ख्याविसायेतिज्ञापकात्समास : ॥

मध्येचित्तम् । अ० चित्तमध्ये ॥ मध्यं चित्तस्येतिविग्रहे० पारेमध्येषष्ठ्यावेति० अव्ययीभाव : ० निपातनादेदंतत्वम् ॥

मध्वद : । पुं० कर्मफलभुजिजीवे ॥ मधुकर्मफलम् ० अत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥ संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥

मध्वाधार : । पुं० सिक्थके ॥

मध्वालु : ।) न० कन्दविशेषे । मधु मध्वालुकम् ।) न० रतायुक्तेरोमान्विते । दीर्घसुथिनीति० भा० । मौआलु इ० गौ० भा० ॥

मध्वासव : । पुं० मधूकपुष्पजातेमद्ये । माधवके ! मधुनि । माध्वीके ॥ मधूकपुष्पंमधु । तस्यासव : ॥

मध्वासववणिक् । पुं० शौण्डिके ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मध्वजा । स्त्री० मद्यं ॥
मन : । पुं० जटामांस्याम् ॥
मनआय : । त्रि० मनोज्ञे ॥
मन:प्रग्रवान् । त्रि० प्रगृहीतमनसि । समाहितचित्ते ॥
मन:प्रसाद: । पुं० विषयचिन्ताव्याकुलत्वराहित्ये ॥ मनस: स्वच्छतायाम् ॥ मनस : प्रसाद : ॥
मन : शिल : । पुं० मन : शिलायाम् ॥
मन : शिला । स्त्री० रक्तवर्णधातुविशेषे । कुनट्याम् । मनोज्ञायाम् । नागजिह्विकायाम् । मनसिल्० इ० भा० ॥ मन : शिलागुरुर्वर्ण्यासरोषालेखनीकटु : । तिक्तास्निग्धाविषश्वासकासभूतकफास्रनुत् ॥ मन: शिलामन्द्वलंकरोतिजन्तुं ध्रुवंशोधनमन्तरेण । मलानुबन्धंकिलमूचरोधंसशर्करंक्लच्छ्रगदंचकुर्यात् ॥ तालकस्यैवभेदोस्तिमनोगुप्तैतदन्तरम् । तालकंत्वतिपीतस्याद्गवेद्रक्तामन : शिला ॥ अथशोधनम् । पचेत्प्रहमजामूत्रे दोलायन्त्रे मन : शिलाम् । भावयेत्सप्तधापित्तै रजाया:साविशुध्यति ॥ मन:शब्दवाच्याशिला । शाकपार्थिवादि : ॥
मननम् । न० बुद्धौ ॥ युक्तिभिरनुचिन्तने ॥ ध्याने ॥ असम्भावनाविपरीतभावनानिरासेनयुक्तिरनुचिन्त

ने ॥ ऊहे ॥ श्रुतस्यार्थस्याहितौपयवस्तुनोवेदान्तार्थानुगुणयुक्तिभिरनवरतमनुचिन्तने ॥ केवलपुरुषबुद्धौत्पन्नचिन्तशुष्कतर्कव्याहत्यर्थंवेदान्तार्थानुगुणेतिविशेषणम् ॥ अर्थाऽसम्भावनोच्छेदीतर्कोमननमीरितम् । वेदशास्त्राविरोधात्तर्कोग्राह्योनचेतर : ॥ आत्मन्यतीतेसर्वस्मात्सर्वरूपेथवाततं । कोबन्ध : कश्चवामोक्षोनिर्मलंमननंकुरु ॥
मन : । न० ज्ञानेंद्रियविशेषे । बुद्धीन्द्रियाणांप्रधानेभगवतोविभूतौ । चित्ते । चेतसि । हृदये । स्वान्ते । हृदि । मानसे ॥ अस्यचास्यपर्याया : यथाभारते । मनोमहान्मतिर्ब्रह्मापूर्बुद्धि : ख्यातिरीश्वर : । प्रज्ञासंविच्चितिश्चैवस्मृतिश्चपरिपठ्यते । पर्यायवाचका : शब्दामनस : परिकीर्त्तिता : ॥ इति । न्यायमतेऽस्यगुणा : । यथा । परापरत्वंसङ्ख्याद्या : पञ्चवेगाश्चमानसे । मनोग्राह्यंसुखंदु : खमिच्छाद्वेषोमति : कृति : ॥ अयोगपद्याज्ज्ञानानांतस्याणुत्वमिहेष्यते । इति ॥ जन्यज्ञानसामान्यंप्रतित्वङ्मनोयोग : कारणम् । त्वचोयोगो मनसाज्ञानकरणमइत्युक्ते : ॥ तस्यनवगुणायथा । धैर्योपपत्तिर्व्यक्तिश्चविसर्ग : कल्पनाक्षमा । सद

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

सच्चाशुताचैवमनसोनववैगुण्याः॥ धैर्यम् १। उपपत्तिः ऊहापोहकौशलम् २। व्यक्तिः स्मरणम् ३। कल्पनामनोरथवृत्तिः ४। विसर्गः विपरीतसर्गोभ्रान्तिः ५। क्षमा ६। सत्०वैराग्यादि ७। असत्०रागद्वेषादि ८। आशुता०अस्थिरत्वम् ९। इत्यर्थः॥ अन्तःकरणे॥ अथचातुर्विध्यंयथा। मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तंकरणमान्तरम्। संशयोनिश्चयोगर्वः स्मरणंविषयाअमी॥ तस्याध्यात्मत्वादियथा। अध्यात्मंमनइत्याहुः पञ्चभूतात्मकारकम्। अधिभूतञ्चसङ्कल्पश्चन्द्रमाश्चाधिदैवतम्॥ इति॥ तस्यस्वरूपंयथा। अनिरूप्यमदृश्यञ्चज्ञानभेदंमनः स्मृतमिति॥ तस्यप्राशस्त्याप्राशस्त्यानुमापकानियथा। जनानांहृदयंसद्यः सुव्यक्तंवचनेनवै। शिष्येकलत्रेकन्यायांदौहित्रेबान्धवेपिच॥ पुत्रेपौत्रेचवचसिप्रतापेयशसिश्रियाम्। बुद्धौवारिणिविद्यायांज्ञायतेहृदयंनृणामितिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्॥ तस्यबन्धमोक्षंप्रतिहेतुत्वंयथा। नदेहोनचजीवात्मानेन्द्रियाणिपरन्तप। मनएवमनुष्याणांकारणंबन्धमोक्षयोः। बन्धस्यविषयासङ्गिमुक्तेर्निर्विषयन्तथेति॥ तच्चवायवीयपरमाणुरूपमितिशिरो

मणिमतम्। स्पर्शरहितत्वेसतिक्रियावत्त्वञ्चात्मलक्षणम्॥ अस्यक्लीवत्वमेव नपुंसकमितिज्ञात्वाप्रियायैप्रेषितंमनः। तत्तुतच्चैवरमतेहताःपाणिनिनावयम्॥ सुखदुःखाद्युपलब्धिसाधने०इन्द्रियविशेषे॥ सङ्कल्पविकल्पात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ॥ तच्चप्रत्यात्मनियतत्वादनन्तंपरमाणुरूपंनित्यञ्चेतितार्किकाः॥ एकैकस्यात्मनएकैकंमनइत्यात्मनामनेकत्वान्मनसोऽनेकत्वम्॥ प्रदीपज्वालासन्तानवृत्तिसन्तानरूपेणपरिणममानमन्तःकरणद्रव्यंमननात्मकत्वान्मनइत्युच्यते॥ एकादशेन्द्रियाणांमध्येप्रवर्त्तकंमनोवासुदेवविभूतिः॥ उभयात्मकमत्रमनः सङ्कल्पकमिन्द्रियञ्चसाधर्म्यात्। एकादशस्विन्द्रियेषुमध्येमनउभयात्मकम्०बुद्धीन्द्रियङ्कर्मेन्द्रियञ्च। चक्षुरादीनांवागादीनाञ्चमनोधिष्ठितानांस्वविषयेप्रवृत्तेः। तदसाधारणंनरूपेणलक्षयति०सङ्कल्पकमत्रमनः। आलोचितमिन्द्रियेणवस्त्विदमितिसम्मुग्धम्०इदमेवंनैवमितिसम्यक्कल्पयति०विशेषणविशेष्यभावेनविवेचयतीतियावत्। यथाहुः। सम्मुग्धंवस्तुमात्रञ्चप्राग्गृहीतात्याविकल्पितम्। तत्सामान्यविशेषाभ्यांक-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ल्पयन्तिमनीषिणइति ॥ तथा० अस्तिह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजम् ॥ ततः परं पुनर्वस्तुधर्मैर्जात्यादिभिर्यया बुद्ध्यावसीयतेसापिप्रत्यक्षत्वेनसम्मतेति॥ सोयं सङ्कल्पलक्षणोव्यापारोमानसः समानासमानजातीयाभ्यांव्यवच्छिन्दन् मनोलक्षयति॥ स्यादेतत् । असाधारणव्यापारयोगिनौ यथामहदहङ्कारौनेन्द्रियम् ०एवं मनोप्यसाधारणव्यापारं नेन्द्रियं भवितुमर्हतीत्यतआहइन्द्रियञ्च० कुतः साधर्म्यात् ०इन्द्रियान्तरैः । सात्त्विकाहङ्कारोपादानत्वञ्चसाधर्म्यम् । नत्विंद्रलिङ्गत्वम् ०महत् तत्त्वादीनामपि० इन्द्रलिङ्गत्वेनेन्द्रियत्वप्रसङ्गात् । तस्माद्व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रमिन्द्रलिङ्गत्त्वंनप्रवृत्तिनिमित्तम् ॥ मनुतेऽनेनेतिविज्ञाननिमित्तान्तःकरणे ॥ युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिङ्गम् ॥ १६ । इतिगोतमसूत्रम् । युगपत्एककाले० एकात्मनीतिपूरणीयम् ०ज्ञानानामनुत्पत्तिर्यतः सएवधर्मोज्ञानकरणाणुत्वं मनसोलिङ्गं लक्षणमित्यर्थः । तथाहि । चक्षुरादिषु विषयसम्बन्धेपि० यस्यासत्यभावादेकंन ज्ञानं जनयतितत्सम्बन्धादपरञ्चज्ञानं जनयति० तदेवचाणुनिखिलज्ञानजनकंसुखादिसाक्षात्कारासाधारणकारणं तदेकमेवलाघवात् सिद्धं मनइत्यर्थः ॥ लग्नान्नवमभवने ॥ मनएवमनुष्याणांकारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धायविषयासक्तं मुक्त्यैनिर्विषयंस्मृतम् ॥ यतोनिर्विषयं नित्यं मनः कार्यं मुमुक्षुणा ॥ निरस्तविषयासङ्गं सन्निरुद्धं मनोहृदि यदायात्युन्मनीभावं तदातत्परमं पदम् ॥ तावदेवनिरोद्धव्यं यावद्धृतिगतंक्षयम् । एतज्ज्ञानञ्चध्यानञ्च शेषोन्यायस्यविस्तरः ॥ मन्यतेनेन मनुतेनेनवा । मनज्ञाने० मनुअवबोधनेवाअसुन् ॥ मनसोनैर्मल्यन्त्ववश्यंकरणीयम् । यथोक्तंश्रीदेवीभागवते । भ्रमन्सर्वेषु तीर्थेषुस्नात्वास्नात्वापुनः पुनः । निर्मलंनमनोयावत्तावत् सर्वंनिरर्थकमिति ॥

मनसा । स्त्री० विषहर्याम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥

मनसादेवी । स्त्री० कद्रौ । मनसायाम् ॥ अस्याः प्रणाममन्त्रोयथा । आस्तीकस्यमुनेः माता भगिनी वासुकेस्तथा । जरत्कारुमुनेः पत्नी मनसादेवीनमोस्तुते ॥ अस्याध्यानं यथा । देवीमम्बामहीनांशशधरवदनांचारुकान्तिं वदान्यांहंसारूढामुदारामरुणितवसनांसर्वदांस

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

र्दैव । स्मेरास्यांमण्डिताङ्गींकन
कमणिगणैर्नागरत्नैरनेकैर्वन्देहं
साष्टनागामुरुकुचयुगलांभोगिनीं
कामरूपामितितिथ्यादितत्त्वम् ॥
मनसिज : । पुं० कामदेवे ॥ शृङ्गाररूपे
णमनसिजायतेस्म । जनी० सप्त
म्यांजनेर्ड : तत्पुरुषेकृतीत्यलुक्
हलदन्तादितिवा ॥
मनसिशय : । पुं० स्मरे । कामदेवे
। मनसिशेते । शीङ् । अधिकरणे
शेतेरित्यच् । हलदन्तादित्यलुक्॥
मनस्कार : । पुं० चित्ताभोगे । मन
स : सुखादौ । एकस्मिन्विषयेचि
त्तस्थैर्ये ॥ मनस : कारोव्यापार
विशेष : । ङुकञ् । भावेघञ् ।
अत : ककमीतिसत्वम् ॥
मनस्ताप : । पुं० मन : पीडायाम् ॥
अनुतापे । पश्चात्तापे ॥ यथा
। परनिन्दानिजोत्कर्षव्यसनायुक्त
भाषणम् । अयुक्तंकर्मकुर्वाणोम
नस्तापैर्विशुद्ध्यतीतिमहानिर्वा
णतन्त्रम् ॥ ब्राह्मणेनयदादैवा
च्छिन्नंयज्ञोपवीतकम् । मनस्ता
पेनशुद्धि : स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्
मुनि : ॥
मनस्ताल : । पुं० दुर्गाया : सिंहे ॥
मनस्थ : । त्रि० मनसिस्थितवस्तुनि॥
मनस्नम् । न० विबन्धावुद्यौ ॥
मनस्वी । पुं० शूरे ॥ अभिमानि

नि ॥ मनोऽस्यास्ति । असन्त
त्वादिनि : ॥ शरभे ॥ त्रि० सुम
नसि । प्रशस्तमनीयुक्ते ॥ प्रशंसा
यांविनि : ॥ क्वचिद्भूमौशय्याक्वचि
दपिचपर्यङ्कशयन : क्वचिच्छाका
हार : क्वचिदपिचशाल्योदनरुचि:
। क्वचित्कन्याधारीक्वचिदपिचदि
व्याम्बरधरोमनस्वीकार्यार्थी नगण
यतिदु : खंनचसुखम् ॥
मनस्विनी । स्त्री० प्रशस्तमनसिस्त्रि
याम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥
मनहंस : । पुं० अतिशर्करोच्छन्द :
१५ प्रभेदे ॥ सगणंविधायपयो
धरद्वयसुन्दरम् । भगणंततोपिवि
धायचामरतोमरम् । मनहंसवृत्त
मिदञ्चपञ्चदशाक्षरम् भणितम्भुज
ङ्गमनायकेनमनोहरम् ॥ यथा ।
नवमञ्जुवञ्जुलकुञ्जकूजितकोकि
ले । मधुमत्तचञ्चलचञ्चरीककुलाकु
ले । समयेतिधीरसमीरकम्पित
मानसे । किमुचण्डिमानमनोरथे
नविखिद्यसे ॥
मनाक् । अ० अल्पे ॥ मन्दे ॥ मन
नम् । मनज्ञाने । आक्प्रत्यय : ॥
मनाका । स्त्री० करिण्याम् ।
हस्तिन्याम् ॥ मन्यते । मन० ।
बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥
मनाक्करम् । न० मंगल्यायाम् । म-
ल्लिकागन्धयुक्तागुरुणि ॥ त्रि० ई-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

षत्करे ॥

मनायी । स्त्री० मनो : पत्न्याम् ॥ मनुशब्दपुंयोगे०मनोरौवेत्र्यैकारादेशस्ततोङीप्च् ॥

मनावी । स्त्री० मनाय्याम् ॥ मनो : स्त्रीतिपुंयोगेमनुशब्दस्यमनोरौवेत्र्यौकारादेशस्ततोङीप्च ॥

मनित : । त्रि० बुद्धे । ज्ञाते॥ मन्यते स्म । मनुअवबोधने । क्त : । यस्यविभाषेत्यस्यानित्यत्वादिट् ॥

मनीकम् । न० अञ्जने ॥

मनीषा । स्त्री० बुद्धौ । धिषणायाम् । शेमुष्याम् ॥ ईषणम्० ईषा । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । गुरोश्चहलइत्यप्रत्यय : । टाप् । मनसईषा । शकन्ध्वादि : ॥

मनीषिका । स्त्री० मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न० मनीषायामभिनिविष्टंमनीषितम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थेवचुलमिष्ठवच्चेति० णिचि० तदन्तात्० क्त : ॥ इच्छायाम् ॥

मनीषी । पुं० ज्ञे । प्राज्ञे । धीरे । पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति। व्रीह्यादित्वादिनि : ॥ यद्वा । मनसईषीचित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्त्ता ॥ मनसईषितरिसर्वज्ञईश्वरे ॥ पृषोदरादि : ॥ ब्रह्मविदि ॥ अकृतफलाभिसन्धौ । सत्त्वशुद्धिद्वारेणमहावाक्यजन्यात्ममनीषावति ॥ विवेकि

नि ॥ प्रमाणकुशले ॥

मनु : । पुं० ब्रह्मण : पुत्रे ॥ सचप्रजापतिर्धर्म्मशास्त्रवक्ताच ॥ स्वायम्भुवादिषु ॥ प्रतिकल्पे चतुर्दशमनवोभवन्ति । तेषांनामानियथा । स्वायम्भुव : १ सचगायत्र्यांब्रह्मणोजात : । स्वारोचिष: २ । उत्तम: ३ । तामस : ४ । रैवत : ५ । चाक्षुष : ६ । सचभ्रुवपौचात्तरिपुञ्जयात्ब्रह्मदौहित्र्यांबीरणकन्यायांवैरिण्यांजात : । एतेषडतीता : । वैवस्वत : ७ । अयञ्चसूर्यात्सञ्ज्ञायांजातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णि: ८। सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । दक्षसावर्णि : ९ । ब्रह्मसावर्णि: १० । धर्म्मसावर्णि : ११। रुद्रसावर्णि : १२ । देवसावर्णि : १३ । इन्द्रसावर्णि : १४ । एतेभविष्यन्ति ॥ मात्स्ये नवमादिमनूनांनामान्तराण्युक्तानि । यथा० रौच्य : ९ असौरुचिप्रजापते : पुत्र: । भौत्य : १० । असौभूतिप्रजापते : पुत्र: । मेरुसावर्णि : ११ असौब्रह्मण : पुत्र : । ऋतु: १२ ऋतुधामा १३ । विष्वक्सेन : १४ ॥ इतिमात्स्ये नवमाध्यायमारभ्यैकविंशत्यध्यायपर्यन्तंचतुर्दशमनूनांनिरूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसे ब्रह्मन् मनवश्चचतुर्दश । भवन्तिपरिमा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

णञ्चतेषांकालकृतंशृणु ॥ सप्तर्षयः सुरा : शक्रोमनुस्तत्सूनवोनृपा :। एककालेहिसृज्यन्ते संह्रियन्ते चपूर्ववत् ॥ चतुर्युगाणांसंख्यातअधिकाह्येकसप्तति :। मन्वन्तरंमनो : काल : सुरादीनाञ्चसत्तम ॥ अष्टौशतसहस्राणिदिव्ययासङ्ख्ययास्मृता : । द्वापञ्चाशत्तथान्यानिसहस्राण्यधिकानिच ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तु सम्पूर्णा : सङ्ख्याता : सङ्ख्यया द्विज । सप्तषष्ठिस्तथान्यानिनियुतानिमहामुने ॥ विंशतिश्चसहस्राणि कालोयमधिकंविना । मन्वन्तरस्य सङ्ख्येयंमानुषैर्वत्सरैद्विज ॥ मन्त्रे । मनुष्ये० । जिनभेदे ॥ प्रजापतौ ॥ कविविशेषे ॥ स्वायम्भुवप्रणीत स्मृतिविशेषे ॥ मनुते । मनुअव बोधने । शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसिह निक्लिदिवन्धिमनिभ्यश्चेत्यु : ॥ मन्यते । मनज्ञाने । पूर्वेण० उ : ॥

मनु :। स्त्री० मनो : पत्न्याम् ॥ मनोस्त्रीतिविग्रहे० पुंयोगे० मनोरौवेत्यौकारैकाराभावे० तत्सन्नियोगशिष्टोङीप् चनभवति ॥ पृक्कायाम् ॥

मनुज :। पुं० मनुष्ये ॥ मनोर्जात : । जनी० । पञ्चम्यामितिड : ॥

मनुजपति :। पुं० नरेन्द्रे ॥ मनुजानांपति : ॥ मध्यगुरुसंज्ञायाम्० ।ऽ।०॥

मनुजी । स्त्री० मनुष्याम् ॥

मनुभू :। पुं० मनुष्ये ॥

मनुराट्। पुं० कुवेरे । निधिनाथे । श्वेतोदरे ॥

मनुषी । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् । मनुष्यस्यस्त्रीजातौ ॥ योपधप्रतिषेधे० गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधइतियोपधाज्जातेर्ङीष् । हलस्तद्धितस्येतियलोप : ॥

मनुष्य :। पुं० मानुषे । मर्त्त्ये । मनुजे । मानवे । नरे ॥ अयन्तुअर्वाक्स्रोतोब्रह्मणोनवम : सर्गएकविधश्च । यथा । अर्वाक्स्रोतस्तुनवम : क्षत्तरेकविधोनृणाम् । रजोधिका : कर्मपरादु : खेचसुखमानिन : ॥ अपिच । तस्यापिध्यायत : सर्गंसत्याभिध्यायिनस्तत : । प्रादुर्बभूवचाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तुसाधक : ॥ यस्मादर्वाक्प्रपद्यन्ते ततोर्वाक्स्रोतसस्तुते । तेचप्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्तरजोधिका : ॥ तस्मात्ते दु : खबहुला भूयोभूयश्चकारिण : । प्रकाशावहिरन्तश्चमनुष्यासाधकास्तुते इतिवह्निपुराणम् ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्मयोग्योह्ययम् ॥ अत्रपञ्चमनुष्यविभागोवाराह्याम् ६७ अध्याये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥

मनुष्यतीर्थम् । न० प्रजापतितीर्थे । कनिष्ठामूले ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मनुष्यधर्मा । पुं० धनदे । श्रीदे । कुवेरे ॥ मनुष्यस्येवधर्म्म आचार : । श्मश्रुलत्वादिर्वास्य । धर्मादनिच्केवलात् ॥

मनुष्ययज्ञ : । पुं० अतिथिपूजने । नृपयज्ञे ॥

मनुष्यलोक : । पुं० अधिकृतब्राह्मणादिविशिष्टदेहे ॥

मनोगुप्ता । स्त्री० नागजिह्वायाम् । मन : शिलायाम् ॥ मनसागुप्ता । कर्त्तृकरणसमास : ॥ इक्षुप्रभेदे । मनोगुप्तावातहरीतृष्णामयविनाशिनी । सुशीतामधुरातीवरक्तपित्तप्रणाशिनी ॥

मनोज : । पुं० कामदेवे ॥ मनसिजायतेश्रङ्गारादिरूपेणप्रादुर्भवति । जनी० । सप्तम्यांजनेर्ड : । तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिबहुलग्रहणात्लुगभावाभाव : ॥

मनोजन्मा । पुं० कामदेवे ॥ मनसोजन्मयस्य स : ॥

मनोजव : । पुं० हरौ ॥ मनसोवेगइवजवोस्यसर्वगतत्वात् ॥ हनुमति मनसोवेगे ॥ त्रि० पित्तसन्निभे । पित्ततुल्ये । अतिशयवेगवति ॥ जवति । जु : सौत्र : । अच् । मनोजवंवेगवदस्मिन् ॥

मनोजवस : । पुं० पित्तसन्निभे ॥ मनोजवतेस्मिन् । औणादिकोऽस : ॥

मनोजम्बडि : । पुं० कामम्बडिचुपे ॥

मनोज्ञम् । न० सरलकाष्ठे ॥ त्रि० शोभने । मनोहरे । सुन्दरे । रुचिरे ॥ मनसाजानाति । ज्ञपधेतिक : । निवृत्तप्रेषणोज्ञजानाति : ॥

मनोज्ञा । स्त्री० मन : शिलायाम् ॥ राजपुत्र्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ जात्याम् ॥ मदिरायाम् ॥ स्थूलजीरके ॥

मनोनाश : । पुं० मनसीलये ॥ मनसोनाशोनामवृत्तिरूपपरिणामंपरित्यज्यसर्ववृत्तिविरोधिनानिरोधाकारेणपरिणाम : ॥ सहस्रांकुरुशाखात्मफलपल्लवशालिन : । अस्यसंसारवृक्षस्यमनोमूलमितिस्थितम् ॥ संकल्पमेवतन्मन्ये संकल्पोपशमेनतत् । शोषयामियथाशोषमेतिसंसारपादपः ॥ प्रबुद्धोस्मिप्रबुद्धोस्मिदृष्टश्चौरोमयात्मनः । मनोनामनिहन्म्येनंमनसाहंचिरंहतः ॥ इतिजनकः ॥ वशिष्ठोप्याह । अस्यसंसारवृक्षस्यसर्वोपद्रवदायिन : । उपायएकएवास्तिमनस : खस्यनिग्रहः ॥ मनसोह्युदयोनाशोमनोनाशोमहोदयः । क्षीणेमनोनाशमभ्येतिमनोज्ञस्यहिशृङ्खला ॥ तावन्निशीववेतालावल्गन्तिहृदिवासना : । एकतत्त्वदृढाभ्यासाद्यावन्नविजितंमन : ॥ प्रक्षीणचित्तदर्पस्यनिगृहीतेन्द्रियद्विष : । पद्मि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न्यङ्गवहेमन्ते क्षीयन्ते भोगवासना : ॥ हस्तं हस्तेनसम्पीड्यदन्तैर्दन्तान्-विचूर्ण्य च । अङ्गान्यङ्गै : समाक्रम्य जयेदादौस्वकंमन : ॥ एतावतिभूमितलेसुभगास्ते साधुचेतना : पुरुषा: । पुरुषकथासुचगण्यानजितायेचेतसास्वेन ॥ हृदयविलेक्षतकुण्डलउल्वणकलनाविषोमनोभुजग : । यस्योपशान्तिमागतमुदितंतमव्ययंवन्दे ॥ इति ॥ द्वौक्रमौचित्तनाशस्य योगोज्ञानञ्चराघव । योगस्तद्वृत्तिरोधेहिज्ञानंसम्यगवेक्षणम् ॥ असाध्य : कस्यचिद्योग : कस्यचिद्ज्ञाननिश्चय : । प्रकारौद्वौततोदेवोजगादपरमेश्वर : ॥ इतिच ॥ मनोनाशाभ्यासस्तु० अत्यन्ताभावसम्यक्तौज्ञातुर्ज्ञेयस्यवस्तुन : । युक्त्याशास्त्रैर्यतन्तेयेतेप्यत्राभ्यासिन : स्थिता : ॥ ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्यक्ति : ० स्वस्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्यन्ताभावसम्पत्ति : । युक्तिर्योग : । सोयंमनोनाशाभ्यास : ॥

मनोन्मनी । स्त्री० योगिनोऽवस्थाविशेषे ॥ यथाहुर्योगतारावल्यांश्रीशङ्कराचार्या : । नेत्रेयथोन्मेषनिमेषशून्येवायुर्यथावर्जितरेचपूर : मनश्चसङ्कल्पविकल्पशून्यंमनोन्मनीसामयिसन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणांविरनिग्रहेणश्वासप्रवाहेशमितेसम

स्ते । निवातदीपायुतनिश्चलाङ्गा-मनोन्मनीसामयिसन्निधत्तामिति ॥

मनोभव: । पुं० कामदेवे ॥ मनसिभवोऽस्य ।

मनोभू: । पुं० कन्दर्पे । मनसा० मनस : मनसिवाभवति। भुव: क्विप् ॥

मनोमय: । पुं० पञ्चकोषान्तर्गततृतीयकोषे । इच्छाशक्तिमति० करणरूपे मनस्युकर्मेन्द्रियै : सहितंमनोमयकोषोभवतीति ॥ अहन्तांममतांदेहेगृहादौचकरोतिय : । कामाद्यवस्थयाभान्तोनासावात्मामनोमय : ॥ आत्मनि ॥ मनोवृत्तिभिर्विभाव्यमानत्वात् ॥ त्रि० मन : प्राये ॥

मनोयोनि : । पुं० कामदेवे ॥ मनोयोनिरस्य ॥

मनोरथ : । पुं० इच्छायाम् । स्पृहायाम् ॥ मनएवरथोऽत्र । मनसोरथइववा ॥ मनोरथानांनसमाप्तिरस्तिवर्षायुतेनाप्यथवाब्दलक्षै : । पूर्णेषुपूर्णेषुपुनर्नवानामुत्पत्तय:सन्तिमनोरथानाम् त्रि० मनस्तुष्टिकरे। चित्तपरिकल्पिते० चित्तपरिक्लेद्येमनस्यन्तर्वर्तमाने ॥

मनोरम : । त्रि० सुन्दरे । रुचिरे । चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने ॥ मनोरमयति । रम्० । ण्यन्त : । कर्मण्यण् ॥ दक्षिणपश्चिमहारण्यहे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मनोरमा । स्त्री० मनोज्ञायाम् । कान्तायाम् । मञ्जुलायाम् । मनोहरायाम् । सुंदर्याम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् । लोकेश्वरात्मजायाम् ॥ पङ्क्तिश्छन्द : १० प्रभेदे । यथानरजगैर्भवेन्मनोरमा । यथा । तरणिजातटे विहारिणी० व्रजबिलासिनीविलासत : । सुररिस्तनु : पुनातुव : ० सुकृतशालिनांमनोरमा ॥

मनोवती । स्त्री० ब्रह्मण : पुर्याम् ॥ यथा । चतुर्द्दशसहस्राणियोजनानां स्वयम्भुव : । मध्ये मनोवतीनामपुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकारारुणानुच्चैर्वियन्मार्गान्मह : श्रिया । सावित्र्या : स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामातिवर्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनयश्चमहौजस : । महायोगेश्वरंसिद्ध्यै यमाद्यैर्भूतवेधसम् ॥ मध्ये ० इन्द्राद्यष्टदिक्पाना ममरावत्याद्यष्टपुरीणांमध्यइत्यर्थ : ॥ इतिमृगेन्द्रसंहिता ॥

मनोवित् । पुं० लोकायतभेदे ॥ सहिभ्रान्त्यामनएवात्मेतिनिश्चिनोति । मनस : स्वातन्त्र्येच ० घटवदनात्मत्वात् ० करणत्वाच्चदीपवदात्मत्त्वायोगात् ॥

मनोहत : । त्रि० प्रतिहते । कृतमनोभङ्गे ॥ मनोहतंयस्यस : ॥

मनोहर : । पुं० कुन्दवृक्षे ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥ मनोहरति हरतेरनुद्यमने० इत्यच् ॥

मनोहरा । स्त्री० जातीवृक्षे ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ मनोज्ञायाम् ॥ टाप् ॥

मनोहर्त्ता । त्रि० मनोहरणकर्त्तरि ॥

मनोहारि । न० सुन्दरवाक्ये ॥ त्रि० मनोहरे ॥ प्रिये ॥

मनोह्वा । स्त्री० मन : शिलायाम् ॥ मन : शब्दे ह्वयते । ह्वेञ्शब्दे । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

मन्तव्य : । त्रि० ज्ञेये ॥ मननीये । भाव्ये । विभावनीये ॥ मन्तव्यश्चोपपत्तिभि : ॥

मन्तु : । पुं० अपराधे ॥ मनुष्ये ॥ प्रजापतौ ॥ न० मन्त्रणायाम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । कमिमनिजनीत्यादिना० तु : ॥

मन्ता । पुं० मन्त्रिणि ॥ मन्यते मन । बहुलमन्यत्रापीति० तृच् ॥

मन्त्र : । पुं० वेदविशेषे ब्राह्मणभिन्ने वेदभागे । याज्यापुरोनुवाक्यादौ । देवेभ्योयेनोद्दिश्यहविर्दीयतेतत्र ॥ स्वरतोवर्णतोवाहीनस्यमन्त्रस्यानिष्टफलजनकत्वमुक्तं शिक्षायांमहाभाष्ये च । मन्त्रोहीन : स्वरतोवर्णतोवा मिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह । सवाग्वज्रोयजमानंहिनस्तियथेन्द्रशत्रु : स्वरतोपराधादितिशिक्षा । दुष्ट :

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

शब्द : स्वरतइतिभाष्यपाठ : । दुष्टान्शब्दान् माप्रयुक्ष्महीत्यधेयंव्याकरणमिति ॥ अत्रकैयट : । स्वरेणस्वरत : । आद्यादित्वात्तसि : । मिथ्याप्रयुक्तइति । यदर्थप्रतिपादनायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात् प्रतिपादयन्नाभिमतमर्थमाहेत्यर्थ : । वागेववज्रोहिंसकत्वात्यथेन्द्रशत्रुशब्द : स्वरदोषात्यजमानंहिंसितवानित्यर्थ : । इन्द्रस्याभिचारोवृत्रेणारब्ध : । तत्रेन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वेतिमन्त्रऊहित : तत्रेन्द्रस्यशमयिताशातयितावाभवेतिक्रियाशब्दोऽत्रशत्रुशब्दआश्रितोनतुरूढिशब्द : । तदाश्रयणेहिबहुव्रीहितत्पुरुषयोरर्थाभेद : । तत्रेन्द्रादिमित्रत्वेसिद्धेसतिइन्द्रस्यशत्रुर्भवेत्यत्रार्थेप्रतिपाद्येअन्तोदात्तेप्रयोक्तव्येआद्युदात्तऋत्विजाप्रयुक्तइत्यर्थान्तराभिधानादिन्द्रएव० वृत्रस्यशातयितासम्पन्न : । इन्द्रशत्रुत्वस्यविधेयत्वात्सम्बोधनविभक्तेरनुवाद्यविषयत्वादिहाभाव : । यथाराजाभवयुध्यस्वेति । ऊह्यमानस्यचामन्त्रत्वात्यज्ञकर्मणीतिजपादिपर्युदासेमन्त्राणामेकश्रुतिर्विधीयमानानेहभवतीति ॥ * ॥ मन्त्रान्तेकर्म्मसन्निपातइतिन्याय : ॥ प्रयोगसमवेतार्थस्मारकेवेदभागे ॥ मन्त्राणांतादृशार्थस्मारकत्वेनैवार्थवत्त्वम्० नतुतदुच्चारणमदृष्टार्थंसम्भवति । दृष्टफलकत्वे० अदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वात् । नचदृष्टार्थस्मरणस्यप्रकारान्तरेणापिसम्भवान्मन्त्राम्नानंव्यर्थमितिवाच्यम् । मन्त्रैरेवस्मर्त्तव्यमितिनियमविध्याश्रयणात् ॥ देवादीनांसाधने । मायाबीजादौ ॥ गुह्यवादे । रहसिकर्त्तव्याऽवधारणे । मन्त्रणायाम् ॥ तस्यच० पञ्चाङ्गानिभवन्ति । तानिच । कर्मणामारम्भोपाय : ० पुरुषद्रव्यसम्पत्० देशकालविभाग : ० विनिपातप्रकार : ० कार्यसिद्धिरिति ॥ मन्त्रमूलंयतोराज्यमतोमन्त्रंसुरक्षितं । कुर्याद्यथातन्नविदु : कर्मणामाफलोदयम् ॥ गिरिपृष्ठंसमारुह्यप्रासादंवारहोगत : । अरण्येनि : शलाकेवामंत्रयेदविभावित : ॥ षट्कर्णोभिद्यतेमन्त्रश्चतुष्कर्णश्चधार्यते । द्विकर्णस्यतुमन्त्रस्यब्रह्माप्येकोनबुद्ध्यते ॥ मन्त्रते० मन्त्रणंवा । मत्रिगुप्तभाषणे । घञ् ॥ पञ्चमराशौ ।

मन्त्रकृत् । पुं० मन्त्रिणि । मन्त्रणाकारके ॥ मन्त्रान्कृतवान् । सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञइतिक्विप् ॥ मन्त्रस्रष्टरि ॥ दौत्यकृति ॥ मन्त्राणांद्रष्टरि० प्रयोक्तरि-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

च ॥

मन्त्रगण्डक : । पुं० विद्यायाम् ॥

मन्त्रगूढ : । पुं० चरे ॥ मन्त्रोगूढोयस्मिन् ॥

मन्त्रगृहम् । न० मन्त्रणागारे ।

मन्त्रजा । स्त्री० मन्त्रशक्तौ ॥

मन्त्रजिह्व : । पुं० वह्नौ ॥

मन्त्रज्ञ : । पुं० चरे ॥ त्रि० । मन्त्रविदि ॥

मन्त्रज्वाल : । पुं० अग्नौ ॥

मन्त्रणम् । न० मन्त्रे ॥ मत्रि० । भावेल्युट् ॥ मन्त्रणायाम् ॥

मन्त्रणा । स्त्री० मन्त्रे ॥ रहसिकर्त्तव्यावधारणे ॥ तत्रवर्णनीयानि यथा । मन्त्रे पञ्चाङ्गताशक्तिषाड्गुण्योपायसिद्धय : । उदयाश्चिन्तनीयाश्चस्थैर्यौन्नत्यादिसूक्तय : ॥

मन्त्रणागारम् । न० मन्त्रगृहे ॥

मन्त्रद : । त्रि० मन्त्रदातरि ॥

मन्त्रदाता । त्रि० मन्त्रप्रदानकर्त्तरि । श्रीगुरौ ॥ अदीक्षितस्यमूर्खस्यनिष्कृतिर्नास्तिनिश्चितम् । सर्वकर्मस्वऽनर्हस्यनरकेतत्पशो : स्थिति : ॥ जन्मदातान्नदातावामातान्येगुरवस्तथा । पारेकर्त्तुंनशक्यन्तेघोरेसंसारसागरे ॥ विद्यामन्त्रज्ञानदातानिपुण : पारकर्म्मणि । नशक्त : शिष्यमुद्धर्त्तुमीश्वरश्चेश्वरोऽपर : ॥

मन्त्रदीधिति : । पुं० अग्नौ ॥

मन्त्रनिर्णय : । पुं० मन्त्रनिश्चये ॥ यथा । मन्त्रमूलंयतोराज्यंततोमन्त्रंसुरक्षितम् । कुर्याद्यथातन्नविदु : कर्मणामाफलोदयात् ॥ अर्थानर्थौहियत्रोभौसंशयश्चपरीक्ष्यते । समंत्रइतिविज्ञेय : शेषाश्चखलुविभ्रमा : ॥ एकमेवविषंहन्तिशस्त्रेणैकश्चवध्यते । सराष्ट्रसम्पदंहन्तिराजानंमंत्रविप्लव : ॥ करिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् । धर्मार्थकामकार्याणि कृतोमंत्रोनभिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादंवारहोगत : ॥ स्वपथेनि : शलाकेवातत्रमंत्रोविधीयते ॥ तत्रसामप्रयोक्तव्यं कार्येषुगुणवत्स्वपि । दानंलुब्धेपिभेदश्चशङ्कितेष्वपिनिश्चय : ॥ जडमूकांधवधिरांस्तिर्यग्योनीन्वयोधिकान् । स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यङ्गान्मंत्रकालेनिषेधयेत् ॥ इतिसम्यक्त्वत : प्रोक्ताराजनीतिरियंमया । यत्त्रिवर्गाविरुद्धंस्याद्राजनीतिस्तदुच्यते ॥ इतियुक्तिकल्पतरौनीतियुक्ति : ॥

मंत्रपूत : । त्रि० मंत्रेणपवित्रीकृते ॥

मंत्रपूतात्मा । पुं० गरुडे ॥ त्रि० मंत्रेणपवित्रात्मनि ॥

मंत्रवित् । पुं० चरे ॥ मंत्रं-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वेत्ति । विद० । क्विप् ॥ त्रि० मंत्रज्ञातरि ॥

मंत्रवेश्म । न० मंत्रगृहे । चिन्तो द्वसिते ॥

मंत्रशक्ति : । स्त्री० राज्ञांशक्ति विशेषे । ज्ञानबले ॥ सन्ध्या दिषाड्गुण्यंयथावत्स्थापनंज्ञानबलंमं त्रशक्ति : । पञ्चाङ्गमंत्रोमंत्रश क्तिरित्यन्ये ॥

मंत्रस्पृक् । त्रि० मंत्रकरणकस्य र्शकर्त्तरि ॥

मंत्रित : । त्रि० मंत्रेणसंस्कृते । अभिमंत्रिते ॥

मन्त्री । त्रि० उपदेष्टरि । साधके ॥ पुं० मन्त्रज्ञातकर्त्तव्यनिश्चयकर्त्त रि । धीसचिवे । अमात्ये ॥ कार्य सहाया : सचिवाबुद्धिसहायाश्चम न्त्रिण : प्रोक्ताइतिभेद : । तल्ल क्षणंयथा । मन्त्रीभक्त : शुचि : शू रोऽनुक्तेबुद्धिमान्क्षमी । आन्वी क्षिक्यादिकुशल : परिक्लेदीमुदेश ज : ॥ विद्यादिगुणसम्पन्ना विप्रा: कार्याहिमन्त्रिण:। यथोक्तं कालिकापु राणे । मन्त्रिणस्तुनृप: कुर्य्याद्विप्रान् विद्याविशारदान्। विशुद्धांश्चकुलीनां श्चधर्मार्थकुशलानृजून्॥ मन्त्रयेत्तै : समंकालेनात्यर्थंबहुभिश्चरेत् एकैकं नैवकर्त्तव्यं मन्त्रस्यतुविनिश्चयम्॥ व्य स्तैश्चैवसमस्तैश्चवान्यव्यपदेशत:

। स्वयंवृत्तं मन्त्रगृहंस्थूलआरुह्यम न्त्रयेत् ॥ अरण्येनि : शलाकेवान- यामिन्यांकदाचन । शिशून्शाखामृ गान्पण्डान्शुकान्वैसारिकांस्तथा ॥ वर्जयेत्मन्त्रगेहेषुमनुष्यानुद्यतां- स्तथा । दूषणंमन्त्रभेदेषुनृपाणांयच जायते ॥ नतत्सम्यक्समाधातुंद- क्षैर्नृपशतैरपीति ॥ अपिचमत्स्यपुरा णे । बहुभिर्मंत्रयेत्कामंराजामंत्रं- पृथक्पृथक्। मंत्रिणमपिनोकुर्यात् मंत्रीमंत्रप्रकाशनम्॥ नक्वचित्कस्य विश्वासीभवतीहसदानृणाम् । नि श्चयश्चसदामंत्रे कार्यएकेनसूरिणा। भवेद्यानिश्चयावाप्ति : परबुद्ध्यनु- जीवनात् । एकस्यैवमहीभर्त्तुर्भू य : कार्योविनिश्चय: ॥ इति ॥ मं त्रेगुप्तभाषणमस्यास्ति । अतइनि: ॥ यद्वा । अवश्यंमंत्रयते । मन्त्रिगु- प्तभाषणे । आवश्यकेणिनि : ॥ य ह्वादिणिन्यन्तोवा ॥

मन्य : । पुं० मन्यानदण्डे ॥ दिवाक रे ॥ साक्तवे । द्रवद्रव्यसंयुक्तेषुसक्तु षु। यथा । सक्तुभि: सर्पिषाभ्यक्तै: शीतवारिपरिप्लुतै: । नात्यच्छोनातिसान्द्रश्चमन्यइत्यभिधीयते ॥ पेय- विशेषेयथा । जलेचतुष्पलेशीतेचुक्रं- द्रव्यंपलंक्षिपेत् । मृत्यात्रे मन्थयेत् सम्यक्ततस्मात्रद्विपलंपिबेत् ॥ चुक्रं चूर्णीकृतंमन्थयेत्० मृद्नीयात् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

नेत्ररोगे ॥ नेत्रमले ॥ मारणे ॥ म
ध्यतेऽनेन। मथिहिंसासंक्लेशनयोः
। हलश्चेतिघञ् ॥ मन्थने ॥
मन्थजम् । न० नवनीते ॥
मन्थदण्डः । पुं० मन्थाने । मन्थान-
दण्डे । रई० इ० भा० ॥
मन्थनम् । न० विलोडने ॥ कुन्थने ॥
पुं० मन्थानदण्डे ॥
मन्थनघटी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ॥
मन्थनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्थनपात्रे
॥ मथ्यतेऽस्याम् । मन्थविलोडने।
करणेतिल्युट् ॥
मन्थरः । पुं० कोषे ॥ फले ॥ बाधे ॥
मन्थाने ॥ सूचके । मन्दगामिनि ॥
योद्वरि ॥ कोपे ॥ केशे ॥ न० कुसु
म्भाम् ॥ त्रि० मन्दे ॥ पृथौ ॥ वक्रे
॥ मन्दगामिनि । जडे ॥ सूचके ॥
नीचे ॥ मन्थतिपादौ । मथि० ।
बाहुलकादरन् ॥
मन्थरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥
मन्थरुः । पुं० कुठेरौ । चामरवाते ॥
मन्थशैलः । पुं० मन्दराचले ॥
मन्था । स्त्री० मेथिकायाम् ॥
मन्थानः । पुं० मन्थदण्डे । वैशाखे
रई० इ० भा० ॥ आरम्भे ॥ न०
गायत्रीच्छन्दः ६ प्रभेदे ॥ यथा ।
कर्णध्वजानन्दमाधायनित्यञ्च । व-
र्णैरसैर्यत्तु मन्थानमेतत्तु ॥ यथा ।
शीतांशुवक्त्रायपाथोजनेत्राय ।

वन्दखनन्दस्यभव्यायपुत्राय ॥ मन्थ
ति । मथि० । बाहुलकादानच् ॥
मन्थानकः । पुं० तृणभेदे । रहिते ।
दृढमूले । तृणाङ्घ्रिपे ॥
मन्थिनी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ।
गर्गर्याम् । कलस्याम् । मधानी०
इ० भा० ॥
मन्दः । पुं० शनैश्चरे ॥ हस्तिजात्य
न्तरे ॥ शीर्णपादे । यमे ॥ प्रलये ॥
त्रि० अतीक्ष्णे । अलसे । शीतके ॥
मूर्खे ॥ खरे ॥ अभाग्ये । भाग्यर
हिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मदर
ते ॥ खले ॥ अशुद्धचित्तत्वेनज्ञाना
धिकारमप्राप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तु
तिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । पचा
द्यच् ॥ न० ईषदर्थे ॥
मन्दगः । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्र
गे ॥
मन्दगतिः । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्द
गामिनि ॥
मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले ।
मन्थरे ॥ मन्दं गच्छति० तच्छीलः
। गमेः० । सुप्यजातावितिणिनिः
मन्दजननी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । शनि
मातरि । छायायाम् । तपत्याम् ॥
मन्दटः । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥
मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥
मन्दनम् । न० स्तोत्रे ॥ मन्दते । मदि
। कृपृवृजिमन्दीत्यादिनाक्युः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मन्दप्रज्ञ : । त्रि० जडबुद्धौ ॥ मन्दाजडाप्रज्ञाधीर्यस्य स : ॥

मंदभाग्य : । त्रि० विघ्नाकुले ॥

मंदभू : । पुं० मन्दभूमौ ॥

मन्दर : । पुं० मन्थशैले ॥ मन्दारपादपे । स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोर्दार्ढ्यार्थंप्राच्यांदिशिश्वेतवर्णे पञ्चाशत् सहस्रोच्छ्रायेविष्कम्भशैले ॥ तत्र योजनसहस्रोन्नतिमान्कदम्बपादपोस्ति । सुराङ्गनाक्रीडाप्रधानोहि मन्दर : । न० वर्णवृत्तान्तरे ॥ छन्दसिभोयदि । मन्दरमञ्चति ॥ शङ्कुरुशङ्कर । वैरिभयङ्कर ॥ त्रि० वहुले ॥ मन्दे ॥

मन्दिरहरिण : । पुं० जम्बुद्वीपोपद्वीप विशेषे ॥

मन्दसान : । पुं० अग्नौ ॥ जीवे ॥ निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि० । ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्य : किदित्यसानच् ॥ वेदभाष्येयौगिकार्थएवपुरस्कृत : ॥

मन्दा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दाकम् । न० स्तवने ॥

मन्दाकिनी । स्त्री० वियद्गङ्गायाम् । स्वर्णद्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ प्रधानधारायास्वर्गेसाचमन्दाकिनी स्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्थेनयोजनास्मृता ॥ क्षीरतुल्यजलाश्वदत्युत्तुङ्गतरङ्गिणी । वैकुण्ठाद्ब्रह्मलोकञ्चतत : स्वर्गंसमागता ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । वुधेमैत्रसंज्ञेतुमन्दाकिनीसानृपाणान्तुसौख्यंभवेत्तत्रमासे ॥ जगतीच्छन्द: १२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदाकिनी । यथा । वलिदमनविधौवभौ सङ्गता० पदजलरुहियस्यमंदाकिनी सुरनिहितसिताम्बुजस्रङ्निभाहरतुजगदघंसपीताम्बर : ॥ मंदमकति० तच्छीला । अककुटिलायांगतौ । सुपीतिण्णिनि : । ङीप् ॥

मंदाक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिच्छंद : १७ प्रभेदे ॥ मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमालापै : प्रियवितरणै : प्रीणितालिङ्गनाद्यै र्मंदाक्रान्तातदनुनियतंवश्यतामेतिवाला । एवंशिक्षावचनसुधयाराधिकाया : सखीनांप्रीत: पायात् स्मितसुवदनोदेवकीनंदनोन : ॥

मंदाक्षम् । न० लज्जायाम् ॥ मंदमक्षं वागाद्यत्र ॥

मंदाग्नि : । पुं० अर्कनिष्कासनायाग्निविशेषे ॥ कफद्वाराल्पजठरानले ॥ तस्यनिदानादियथा । मंदस्तीक्ष्णोथविषम : समश्चेतिचतुर्विध : । कफपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जाठरोऽनल : ॥ विषमोवातजान्रोगांस्तीक्ष्ण : पित्तसमुन्नतान् । करो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ग्न्यग्निस्तथामंदोविकारान्कफसम्भवान् ॥ समासमाग्नेरशितामात्रा सम्यग्विपच्यते । अल्पापिनैवमंदाग्नेर्विभ्रमाग्नेस्तुदेहिन : ॥ कदाचित्पच्यतेसम्यक् कदाचिच्चनपच्यते ॥ इति ॥ तस्यौषधंयथा । चित्रकस्याष्टभागानिशूरणस्यचषोडश । शुण्ठ्याश्चत्वारिभागानिमरिचानांद्वयंतथा ॥ पिप्पलीपिप्पलीमूलंविडङ्गानांचतुष्टयम् । अष्टौमूषलिभागास्युश्चित्फलायाश्चतुष्टयम् ॥ द्विगुणेनगुडेनैषांमोदकानिहिकारयेत् । तद्भक्षणमजीर्णंहिपाण्डुरोगञ्चकामलाम् ॥ अतिशोणितमन्दाग्निप्लीहाद्यञ्चनिवारयेत् ॥ इ० ॥

मन्दायु : । त्रि० अल्पायुषि ॥

मन्दार : । पुं० सुरद्रुमविशेषे । पारिभद्रे । निम्बतरौ । वकायन० इ० भा० ॥ अर्कपर्णे । आक० इ० भा० ॥ मन्दते० मोदयति । मदिस्तुत्यादौ । अङ्गिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ मन्दाआरायस्य ॥ यद्वा ॥ मन्दाआराधारात्रस्यसरलत्त्वात् ॥ मन्दमृक्षतिवा ऋगतौ ॥ कर्म्मण्यण् ॥ मन्दानियर्त्ति । अण् । मन्दैर्यतेवा । घञ् ॥ तीर्थविशेषे ॥

मन्दारु : । पुं० पारिजाते ॥ मन्दते । मदि० । वाहुलकादारु : ॥

मन्दिकुकुर : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

मन्दिर : । पुं० मकरावासे । समुद्रे ॥ जानुपश्चाङ्गागे ॥ न० नगरे ॥ अगारे । निशान्ते । वस्त्ये । सदने ॥ देवताग्रहे ॥ मन्दते० मन्द्यते० मुद्यतेऽत्रवा । मदि० । इषिमदिमुदीतिकिरच् ॥

मन्दिरपशु : । पुं० विडाले ॥

मन्दिरा । स्त्री० मन्दिरे ॥ अजादित्त्वाट्टाप् ॥

मन्दुरा । स्त्री० वाजिशालायाम् ॥ शयनीयार्थवस्तुनि । मादरी० इ० भा० ॥ मंदतेऽच । मदिस्तुत्यादौ । मन्दिवासीत्युरच् ॥

मंदेह : । पुं० राक्षसविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ यथा । सन्ध्याकालेतुसम्प्राप्तेरौद्रेपरमदारुणे । मंदेहाराक्षसाघोरा : सूर्यमिक्ष्वन्तिखादितुम् ॥ प्रजापतिकृत : शापस्तेषांमैथिलेयरक्षसाम् ॥ अक्षयक्ष्यशरीराणां मरणञ्चदिनेदिने ॥ तत : सूर्यस्यलैर्युद्धंभवत्यत्यन्तदारुणम् । ततोद्विजोत्तमास्तोयं प्रक्षिपन्तिमहामुनै ॥ ओङ्कारब्रह्मसंयुक्तं गायत्र्याभिनियंचितम् । तेनदह्यन्तितेपापावज्रीभूतेनवारिणा इत्यादिविष्णुपुराणेद्रष्टव्यम् ॥

मंदोदरी । स्त्री० रावणस्यपत्न्याम् । मयासुरस्यपुत्र्याम् ॥

मंदोदरीश : । पुं० रावणे ॥ मंदो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दर्या : ईश : ॥

मन्दोदरीसुत : । पुं० इन्द्रजिति ॥

मन्दोष्णम् । न० ईषदुष्णे ॥ मंदञ्च तदुष्णञ्च ॥ वि० तद्वति ॥

मन्द्र : । पुं० गम्भीरध्वनौ ॥ मेघादिशब्दे ॥ मन्दते । मदि० । स्फायितञ्चीतिरक् । वाद्यविशेषे । मृदङ्गके ॥ त्रि० गम्भीरध्वनिवति ॥

मन्मथ : । पुं० कामदेवे । कुसुमायुधे ॥ कपित्थे ॥ मननंमत्० चेतना । मन० । सन्यदादित्वात्क्विप् । गमादीनांक्वाविति नलोपः । ह्रस्वस्येतितुक् । मथतौतिमथ : । मथे० । अच् । मतोज्ञानम्यमथः मन्मथः ॥ मनोमथ्नातिवा । पृषोदरादिः । मिथुनलग्ने ॥ वत्सरविशेषे । २६॥ सरोगंचतथादेविदाहज्वरसमन्वितम् । अभिभूतंजगत्सर्वंमन्मथेसुरपूजिते ॥

मन्मथानन्द : । पुं० महाराजचूते ॥

मन्मथालय : । पुं० आस्ये ॥

मन्मन : । पुं० गद्गदध्वनौ ॥ न० दम्पत्योः शनैर्भाषणे ॥ सुरतेकर्णमूलेषुयच्चदेशीयभाषया । दम्पत्योर्जल्पितंमन्दंमन्मनंतंविदुर्बुधाः ॥

मन्मनस्क : । त्रि० मन्मनसि ॥ मन्ये वमनः सङ्कल्पात्मकंयस्य ॥

मन्मय : । त्रि० मदेकचित्ते ॥ मांपरमात्मानंतत्पदार्थंत्वंपदार्थाभेदे-

नसाक्षात्करणशीले ॥

मन्या । स्त्री० ग्रीवायाः पश्चाद्भागे०-स्थितायांशिरायाम् ॥ गलपार्श्वंशिरायाम् ॥ मन्यतेऽनया । सज्ञायां समजेतिक्यप् ॥

मन्याका । स्त्री० मन्यायाम् ॥

मन्यु : । पुं० क्रुधि ॥ दैन्ये ॥ शोके ॥ यज्ञे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुच् ॥ मृगय्वादिर्वा ॥

मन्ये । अ० वितर्के ॥

मन्वन्तरम् । न० दिव्यानांयुगानामेकसप्ततौ । किञ्चिदधिकैकसप्ततियुगात्मकेमनोः कालविशेषे ॥ एवंचतुर्युगाख्यानांसाधिकाश्चैकसप्तति : । कृतत्रेतादियुक्तानांमनोरन्तरमुच्यते ॥ मनवः स्वायम्भुवादयस्तेषामन्तरमवकाशः स्थितिरितियावत् ॥ एकसप्ततिरित्यमरोक्तिः । अत्रयद्यपिगणनया० अष्टयुगेनाधिकासङ्ख्यासम्पद्यते० । यतः० दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंब्रह्मणोदिनम् । मन्वन्तरंतथैवैकंतस्यभागाश्चतुर्दश ॥ तत्किञ्चिदधिकादिव्ययुगानामेकसप्ततिरिति० नामविधानेसर्वज्ञनारायणेनोक्तत्वात् । तथापि० अल्पत्वादिहतथानोक्तमितिबोध्यम् । मन्वन्तरस्यसङ्ख्यातवर्षाणियथा । त्रिंश-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मन्वादिः

त्कोव्यस्तुवर्षाणांमानुषेणाद्विजोत्तमाः । सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतान्यधिकानितु ॥ विंशतिस्तुसहस्राणिकालोयः साधिकांविना । मन्वन्तरस्यसङ्ख्यैषालिङ्गेऽस्मिन्कथिताद्विजाः ॥ यथाङ्काः ॥ ३०६७२०००० । एवंचतुर्दशमन्वन्तरैर्ब्रह्मदिनंभवति ॥ ब्रह्मणोदिनमध्येचतुर्दशमन्वन्तराणिभवन्ति । एकोमनुर्यावदधिकारीभवतिसकालोमन्वन्तरसंज्ञकोभवति तत्र मनूनांनामानि यथा । स्वायम्भुवो मनुः पूर्वस्तत: स्वारोचिषोमनुः । उत्तमस्तामसश्चैवरैवतश्चाक्षुषस्तथा ॥ षडेतेमनवोऽतीताश्चवैवस्वतोमनुः । सावर्णाः पञ्चरौच्यश्चभौत्यश्चागामिनस्त्वमी ॥ पुराणलक्षणे ॥ मन्वन्तरंमनुर्देवामनुपुत्राः सुरेश्वराः । ऋषयोंऽशावतारश्चहरेः षड्विधमुच्यते ॥

मन्वादिः । स्त्री० मासविशेषेतिथिविशेषे ॥ अश्वयुक्शुक्लनवमी० कार्त्तिकेद्वादशीसिता । तृतीयाचैत्रमासस्य० तथाभाद्रपदस्यच ॥ श्रावणस्याष्टमीकृष्णा पौषस्यैकादशीतथा । आषाढस्यापिदशमी माघमासस्यसप्तमी ॥ कार्त्तिकीफाल्गुनीचैत्री ज्येष्ठीपञ्चदशीसिता । माघमासेकुहूश्चैवकार्त्तिकीचतथै

मनुः

वच ॥ एतामन्वादयः प्रोक्तादक्षस्याध्वयकारिकाः ॥

मपष्टः । पुं०)
मपष्टकः । पुं०) वनमुद्गे ॥
मपुष्टकः । पुं०)

मम । अ० षष्ठ्यन्तकप्रतिरूपकमव्ययम् । ममेत्यभिमाने ॥

ममता । स्त्री० मदीयत्वाभिमाने ॥ भावे तल् ॥ ममत्वे ॥

ममतायुक्तः । त्रि० कृपणे ॥

ममत्वम् । न० ममतायाम् ॥ भावे त्वः ॥

ममापताल: । पुं० विषये ॥ मव्यति । मव्यबन्धने । मव्यतेर्लोपोमश्चापतुट्चालदूतिमव्यतेरालप्रत्ययस्यापतुट्० आगमोधातोर्लोपोमकारश्चान्त्यस्य ॥

मयः । पुं० दैत्यानांशिल्पिनि । मायाविनांशिल्पिनाञ्चाचार्ये ॥ वेसरे । अश्वतरे ॥ उष्ट्रे । करभे ॥ मीनाति० मयतेवा । मीङ्हिंसायाम्० मयगतौवा । पचाद्यच् ॥

मयटः । पुं० तृणहर्म्ये । तृणयुक्तहर्म्ये ॥

मया स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

मयुः । पुं० किन्नरे ॥ मृगे ॥ मिनोति । डुमिञ्प्रक्षेपणे । भ्रस्जशीतृचरित्मरितनिधनिमिमस्जिभ्यउः इत्युः । मीनातीत्यात्वन्तुबाहुलकान्न ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मयुराज : । पुं० कुवेरे ॥ मयूनांराजा टच् ॥

मयुष्टक : । पुं० वनमुद्गे । मकुष्टके । मौठ०इ०भा० ॥ तिष्ठति । ष्ठा० । छुन् । मयुश्चासौस्थकश्च । पूर्वपदादितिषत्वम् ॥

मयूख : । पुं० किरणे । मौख०इ०भा० ॥ ज्वालायाम् ॥ शोभायाम् ॥ दीप्तौ ॥ मिमीते । माङ्माने । माङ्ऊखोमयचेत्यूखप्रत्ययोमयादेशश्च ॥

मयूर : पुं । वर्हिणे । नीलकण्ठे । शिखावले । केकिनि । मोर०इ०भा० ॥ अस्यमांसगुणा : । यथा । मयूर : श्रोत्रनेत्राग्निमेधावर्णस्वरायुषाम् । हितोवल्योगुरुश्चोष्णोवातघ्न: शुक्रमांसद : ॥ हेमन्तकालेशिशिरेवसन्तेसेव्यं हिमायूरमुशन्तिमांसम् । उष्णोहिवर्हिर्विषभोजनैश्चवर्षाशरद्ग्रीष्ममुखेष्वपथ्य : ॥ एतन्मांसमेरण्डतैलभृष्टंविषतुल्यम् ॥ वर्हिचूडाख्यौषधौ । खराश्वायाम् । कारव्याम् ॥ अपामार्गे ॥ मिनातिरोगम् । मीञ्हिंसायाम् । मिनातेरूरन् ॥ यद्वा । मयते । मयगतौ । खर्जादित्वादूर : ॥ मह्यांरौतिवा । अन्येभ्योपोतिड : । पृषोदरादि : ॥

मयूरक : । पुं० अपामार्गे ॥ मयूरे ॥ मयूरशिखायाम् ॥ न०तुत्थाञ्जने ॥ मयूरप्रतिकृति : ॥ कन् ॥ मयूरंकायतिवासादृश्यात् । कै० । आतइतिक : ॥

मयूरग्रीवकम् । न० तुत्थे ॥

मयूरग्रीवा । स्त्री० तुत्थे ॥

मयूरचटक : । पुं० गृहकुक्कुटे ॥

मयूरचूडम् । न० स्थौणेयके ॥

मयूरचूडा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥

मयूरजङ्घ : । पुं० श्योनाके ॥

मयूरतुत्थम् । न० तुत्थे ॥

मयूरपदकम् । न० स्तनादौनखाघाते ॥

मयूरविदला । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरशिखा । स्त्री० वर्हिचूडायाम् । शिखिन्याम् । शिखावलाख्यक्षुपे ॥ मयूराह्वाशिखाप्रोक्तासहस्रङ्घ्रिर्मरुच्छदा । नीलकण्ठशिखालघ्वीपित्तश्लेष्मातिसारजित् ॥

मयूरका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरी । स्त्री० मयूरस्त्रीजातौ । मोरणी०इतिभाषा ॥

मरक : । पुं० मार्याम् । मारके । मारी०इतिभाषाप्रसिद्धे मरणे ॥ तस्यकारणादियथा । यावन्मार्तण्डसूनुर्गविधनुषिझषेमन्मथेवास्तिनार्यांतावद्दुर्भिक्षपीडाभवतिचमरकंसंशयंयांतिलोका : । हाहाकारातथोर्वीमनुजभयकरीफेरुरावैश्चभीमै : शून्यग्रामाभवेयुर्नरपतिरहिताभूरिकङ्कालमाला ॥ वक्रंकरो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तिरविजोधरणीसुतोवामूलर्क्षहस्त-
मघरेवतिमैत्रभेषु । क्षुचोपभङ्गप्र
तनानिचसैनिकानांसर्वंचलोकम
रणंजलधौतदेश : ॥ (०*०)
मांसास्थीनिसमादायश्मशानाङ्गृह
वायसा : । श्वाशृगालोथवामध्ये
पुरस्यप्रविशन्तिचेत् ॥ विकिर
न्तिगृहादीवश्मशानंसामहीभवेत्
। चौरेणहन्यतेलोक : परचक्रस
मागम : ॥ सङ्ग्रामश्चमहाघोरो
दुर्भिक्षंमरकंतया । अद्भुतानि
प्रसूयन्ते तस्यदेशस्यविद्रव : ॥ दे
वीमाहात्म्यपाठेनभैरवस्यबलेनच
। अत्रशान्तिर्भवेन्नूनंतुलस्याविष्णु
पूजनात् ॥

मरकतम् । न० हरिद्वर्णमणिवि-
शेषे गारुत्मते । अश्मगर्भे-
। हरिन्मणौ । पद्मा० इ० सा
धारणलोकभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्य
लक्षणंयथा ॥ स्वच्छश्चसच्छायंस्नि
ग्धंगाढश्चमार्दवसमेतम् । अव्य
ङ्गंबहुरङ्गंशृंगारीमरकतंशुभंविभृ
यात् ॥ कुलक्षणंयथा । शर्करि
लकलिलरूक्षंमलिनंलघुहीनकान्ति
कल्माषम् । चासयुतंविकृताङ्गं
मरकतममरोपिनोपभुञ्जीत ॥ प
रीक्षादिकन्त्वन्यत्रद्रष्टव्यम् ॥ म
रकांतरन्त्यनेन । तृ० । अ-
न्येष्वपीतिड : ॥

मरकतपत्रिका । स्त्री०)
मरकतपत्री । स्त्री० पाच्याम् ॥
मरक्तम् । न० मरकतमणौ ॥
मरणम् । न० वत्मनाभविषे ॥ प-
ञ्चतायाम् । कालधर्मे । दृष्टा
न्ते । निधने । मृत्यौ ॥ मर
णंचेच्छयाकामंदु : खितोपिनवां
छति । रोगग्रस्तोपिदीनोपिन-
मुमूर्षतिकश्चनेतिभागवतम् ॥ अ-
पिच । मरणन्त्वृषिभि : प्रोक्तंसङ्ग
रेमङ्गलास्पदम् । यत्तत्समान
बलयोर्योधयोर्युध्यतो : किलेति ॥
अनुष्ठानासमर्थस्यवानप्रस्थस्यजीर्य
त : । भृग्वग्निजलसम्पातैर्मरण
न्तुविधीयते ॥ न्यायमतेन० वि
जातीयात्ममन : संयोगध्वंसे ॥
उपात्तानांपूर्वासांनिकायविशिष्टा-
नांदेहेन्द्रियमनोबुद्ध्यहङ्कारबुद्धिवेद
नानांपरित्यागे ॥ नत्वात्मनोपि
नाश : तस्यकूटत्वात् ॥ मरणं-
प्राणविच्छेदोनतुनाश : सतोम
त : । मृङ्प्राणत्यागमूर्च्युक्तांख
यंनष्ट : कथंत्यजेत् ॥ मृङोल्युट्
॥ लग्नाष्टमभवने ।

मरत : । पुं० मरणे । म्रियते।
मृङ्प्राणत्यागे । मृमृदृभ्रियजिप
र्विपच्यमितमिनमिहर्विभ्योऽतच् ॥

मरन्द : । पुं०)
मरन्दक : पुं०) मकरन्दे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मरहट्टा । पुं० मात्राछत्तप्रभेदे ॥ यथा । आदौकुरुषट्कलमत्रचतुष्कलप्र ञ्चानन्दमितोपि० दशवस्वेकादश भवतिवशमधिकशुचामवलोपि । विंशतिनवसङ्ख्यंभणितसुमुख्यंन न्दितगुणगणकोटिमरहट्टावृत्तंकि लजयकृत्तेकृतरिपुविनतकरोटि ॥ यथा । अभिमतधनदातासिद्धि विधाताजगदन्तरगतशील० दुरितदु मदाहीविश्वविगाहीकल्यचयकृत लील० भुवनचयवंदितहरशिरसिस्थि रवास० दहहुतवहपापंदेहिदुरापंव मुहततिमिरविलास ॥

मराकालो । स्त्री० वृश्चिकाख्यायाम् ॥

मराल : । पुं० राजहंसे ॥ कारण्डवे ॥ कज्जले ॥ वारिवाहे ॥ तुरङ्गमे ॥ दाडिमीविपिने ॥ त्रि० खले ॥ त्रि० मरुणे ॥

मरालक : । पुं० कलहंसे ॥

मरिचम् । न० कोलके । कृष्णे । जलणे । धर्म्मपत्तने । कालीमिरच० इतिभाषा० ॥ मरिचंकटुकं तीक्ष्णंदीपनंकफवातजित् । उष्णं पित्तहरंरूक्षंश्वासशूलकृमीन्हरेत्॥ तदार्द्रं मधुरंपाकेनात्युष्णंकटुकंगु रु । किञ्चित्तीक्ष्णगुणंश्लेष्मप्रसे- किस्यादपित्तलम् ॥ म्रियतेविषम नेन । मृङ्प्राणत्यागे । बाहुलका दिच : ॥ कक्कोले । पुं० मरुवक वृक्षे ॥

मरिचपत्रक : । पुं० अजकर्णे । सालतरो : प्रभेदे ॥

मरिमा । पुं० मृत्यौ ॥ म्रियते । मृङ्० । जनिमृङ्भ्यामिमनिच् ॥

मरिष्यमाण : । त्रि० आसन्नमरणे ॥

मरीचम् । न० वेल्लजी । मरिचे । कृष्णा मरिच० इ० भा० ॥ म्रियतेविब्र- मनेन । मृङ्० । बाहुलकादीच: ॥

मरीचि : । पुं० ब्रह्मणोज्येष्ठमानस- पुत्रे० मुनिविशेषे ॥ प्रजापतौ ॥ मरुतांमध्येभगवद्विभूतौ ॥ पुं० स्त्री० चन्द्रसूर्ययो : किरणे । गभस्तौ ॥ षट्त्रसरेणुपरिमाणे० इति वैद्या : म्रियतेतमोऽस्मिन् । मृ कणिभ्यामीचि : ॥ त्रि० क्षपणे ॥

मरीचिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशसिकतादावर्ककरा: प्र तिफलिता : दूरस्थानांजलत्व ना- भांति० तद्वाचिकामृगतृष्णिकेति० टीकाकार : ॥ मरीचिरिव । इवे- प्रतिकृतावितिकन् ॥

मरीचिप : । पुं० तपोविशेषाल्ब्धे- तिसंज्ञे तापसान्तरे ॥ चन्द्रिकापा यिनि ॥

मरु : । पुं० गिरौ । पर्वते ॥ धन्व- नि । देशभेदे । निरुदकदेशे । मा रवाड० इ० भाषा ॥ गुर्जरात्पू र्वभागेतुद्वारिकातोहिदक्षिणे । म

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रुदेशोमहेशानिउष्ट्रोत्पत्तिपरायण: ॥ म्रियन्तेप्राणिनोत्र । मृङ्० । भृमृशीत्यु : ॥ मरुवकवृक्षे ॥ सूर्यवंशीयभाविनृपविशेषे ॥

मरुक : । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥

मरुकान्तारम् । न० रामबाणेनशोषितेदेशविशेषे ॥ आफ्रिका० इ० इङ्ग्रेजभा० ॥

मरुज : । पुं० नखीनामगन्धद्रव्ये । व्याघ्रनखाख्ये ॥ त्रि० मरुदेशजाते ।

मरुजा । स्त्री० मृगेर्वारौ ॥

मरुटा । स्त्री०)

मरुण्डा । स्त्री०)उच्चललाटायाम्स्त्रियाम् ॥

मरुत् । पुं० समीरे । वायौ ॥ म्रियंतेऽनेन० वृद्धेन० विनावा । मृङ्० । मृग्रोरुति : ॥ देवे । सुरे ॥ सप्तसप्तकेगणे ॥ मरुवके । न० ग्रन्थिपर्णे ॥ स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुदग्निप्रदोहृद्यस्तिक्तोष्ण : पित्तलोलघु : । वृश्चिकादिविषश्लेष्मवातकुष्ठकृमिप्रणुत् ॥

मरुत : । पुं० वायौ ॥ अव्युत्पन्नोयम् । मरुत : स्पर्शन : प्राणइतिविक्रमादित्यादिकोषात् । कोयंवातिसदाक्षिणात्यमरुतइतिकविराज : ॥ घण्टापाटलिवृक्षे ॥

मरुत्कर : । पुं० राजमाषे ॥

मरुत्त : । त्रि० वायुविशिष्टे । मरुत: सन्त्यत्र । तप्पर्वमरुद्भ्यामितितप् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषे ॥

मरुत्तक : । पुं० मरुवके ॥

मरुत्पथ : । पुं० आकाशे ॥

मरुत्पुत्र : । पुं० हनुमति ॥ भीमसेने ॥ मरुत : वायो : पुत्र : ॥

मरुत्प्लव : । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥

मरुत्फलम् । न० घनोपले ॥

मरुत्वान् । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥ मरुतोदेवता : सन्त्यस्य । मतुप् । झयइतिवत्वम् । तसौमत्वर्थइतिभत्वाज्जश्त्वाभाव : ॥

मरुत्वतीयम् । न० मरुत्वत्येहविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहगृहमेधाच्छचेति० छ० :॥

मरुत्वत्यम् । न० मरुत्वतीये० हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीत्यत्रस्थचकारात्०यत् ॥

मरुत्सख : । पुं० इन्द्रे ॥ अग्नौ ॥

मरुदान्दोल : । पुं० धवित्रे ॥

मरुदिष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

मरुद्गण : । पुं० आवहप्रवाहादिवायुसमूहे ।

मरुद्ध्वजम् । न० वाततूले । ग्रीष्महासे । बुढियाकोसूत० इ० भा० ॥

मरुद्भवा । स्त्री० ताम्रमूलाक्षुपे । खिराइ इ० गौ० दे० भा० ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मरुद्रय : । पुं० अश्वे । देवरथे ॥
मरुद्द्रुम : । पुं० विट्खदिरे । अरिमेदे ॥
मरुद्वर्त्म । न० आकाशे ॥
मरुद्वाह : । पुं० धूमे ॥ वह्नौ ॥
मरुद्विप : । पुं० उष्ट्रे ॥
मरुन्माला स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुद्भिर्मल्यते । मलधारणे । घञ् ॥
मरुप्रिय : । पुं० उष्ट्रे ॥ मरुदेंशविशेषः प्रियोऽस्य ॥
मरुभू : । स्त्री० दशेरकेमारवाड०-दू० प्र० ॥ निर्जलदेशे ॥
मरुभूरुह : । पुं० करीरवृक्षे ॥
मरुल : । पुं० कारण्डवपक्षिणि ॥
मरुला । स्त्री० केरलदेशप्रसिद्धायां नद्याम् ॥
मरुव : । पुं० मरुवके ॥
मरुवक: । पुं० समीरणे । प्रस्थपुष्पे । फणिज्झके मरुवा० दू० भा०-प्र०पुष्पे ॥ पिण्डीतके । श्वसने । करहाटके । मदनद्रुमे । मयनफल दू० भाषा ॥ मरुं वाति । वा० । कन्शिल्पिसंज्ञयो: ॥ व्याघ्रे ॥ राही ॥ खरपत्रे । नागदौना० दू० गौ० दे० भा० प्र० क्षुपविशेषे ॥ चि० भद्यानके ॥
मरुसम्भवम् । न० चाणक्यमूलके ॥
मरुसम्भवा । स्त्री० महेन्द्रवारुण्याम् । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

मरुस्था । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥
मरूक : । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥ मर्त्ये ॥ मारयति० म्रियतेवा । मृ-ङ्० । मृकणिभ्यामूकोकणाविति ऊक : ॥
मरूद्भवा । स्त्री० कार्पास्याम् ॥ यवासे । क्षुद्रखदिरे ॥
मरोलि : । पुं० मकरे । असिदंष्टके । मगर० दू० भा० प्र० यादसि ॥
मरोलिक : । पुं० मकरे ॥
मर्क्क : । पुं० देहे । शरीरे ॥ वानरे ॥ वायौ ॥ मर्चति० मर्चयतिवा । मर्चि : सौचोधातुरितिवहव: । मर्चशब्दे० चौरादिकइति० मिदचोन्त्यात्परेकैयट : । इगुभीकापाशल्यतिमर्चिभ्य : कन् । नचैवंगिलोपस्यस्थानिवद्भावात्० कुत्वंनस्यादितिवाच्यम्० पूर्वत्रासिद्धे तदभावात् ॥
मर्क्कक : । पुं० गलेगण्डखगे । हाडगिल० दू० गौ० दे० भा० ॥
मर्क्कट : । पुं० वानरे । लूतायाम् । ऊर्णनाभे ॥ स्त्रीकरणान्तरे ॥ गलेगण्डे । हाडगिल० दू० भा० प्र० खगे ॥ मर्कति । मर्क: सौचोधातुर्ग्रहणे । शकादिभ्योऽटन् ॥ स्थावरविषभेदे ॥
मर्कटक : । पुं० शस्यप्रभेदे ॥ वानरे ॥ लूतायाम् ॥ मत्स्यविशेषे ॥ दैत्यवि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

शेषे ॥ संज्ञायांकन् ॥
मर्कटतिन्दुक : । पुं० कुपीलौ ।
मर्कटपिप्पली । स्त्री० अपामार्गे ॥
मर्कटप्रिय : । पुं० क्षीरवृक्षे ॥
मर्कटवास : । पुं० आशावल्ले ॥ लूतातन्तौ । मकडीकाजाल० इ० भा० ॥
मर्कटशीर्षम् । न० हिङ्गुले ॥
मर्कटास्यम् । न० ताम्रे ॥ वानरमुखे ॥ पुं० म्लेच्छविशेषे ॥ त्रि० वानरमुखसदृशमुखविशिष्टे ॥
मर्कटी । स्त्री० करञ्जप्रभेदे । मकडाकरैंजुवा० इ० भा० ॥ शूकशिम्व्याम् ॥ मर्कटीववविधचेष्टाहेतुत्वात् ॥ अजमोदायाम् ॥ अपामार्गे ॥ वानर्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
मर्कटेन्दु : । पुं० काकतिन्दुके ॥
मर्क्कर : । पुं० भृङ्गराजे ॥
मर्क्करा । स्त्री० निष्कलायाम् ॥ दर्व्याम् ॥ सुरङ्गायाम् ॥ भाण्डे ॥
मर्ज्जू : । पुं० धावके । रजके ॥ पीठमर्दे । स्त्री० शुद्धौ । मार्ष्टि । मृजशुद्धौ । मृजेर्गुणश्चेत्यू : ॥ मार्जनंवा ॥
मर्त्त : । पुं० मर्त्यलोके ॥ मानुषे ॥ म्रियतेऽच । मृङ० । हसिमृग्रिणवामिदमिलूपूधूर्विभ्यस्तन्नितितन् ।
मर्त्य : । पुं० मनुष्ये ॥ म्रियते ।

मृङ० । हसिमृग्रितितन् । ततः स्वार्थेयत् । प्राक्प्रबोधात्० सर्वोहिमर्त्त्यः ॥ मध्यलोके ॥ म्रियतेऽचेतिमर्त्त्यः । हसिमृग्रिति० मृङ्धातोस्तन्० मर्त्तः । ततोनवसूरमर्त्तयविष्टेभ्यः स्वार्थेयत् ॥ मर्त्ते भवोवा । दिगादेराकृतिगणत्वाद्यत् ॥
मर्त्यमुख : । पुं० यक्षे ॥
मर्त्या । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् ॥
मर्त्येन्द्रा । स्त्री० मातरि ॥ अग्निदमन्याम् ॥ राजमातरि ॥
मर्द्दनम् । न० अङ्गस्यमर्द्दने । पादमर्द्दनादौ । संवाहने ॥ मृदचोदे । ल्युट् । कदने ॥ चूर्णने० । त्रि० मर्द्दयितरि ॥ मर्द्दयति । मृदचोदे० मृदमर्द्दनेवा । हेतुमण्णिजन्तात्कर्त्तरिल्युट्वाबहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥
मर्द्दल : । पुं० वाद्यप्रभेदे ॥ मर्द्दलो मादल इति० नेपालेख्यातो० मृदङ्गसजातीयः ॥ मर्द्दमुपमर्द्दलाति० । ला० । आतश्चेतिक : ॥
मर्द्दित : । त्रि० चूर्णिते ॥ ग्रन्थिते ॥
मर्द्दिता । त्रि० मर्द्दिनि ॥
मर्द्दी । त्रि० मर्द्दितरि ॥
मर्म्मकील : । पुं० भर्त्तरि ॥
मर्म्मज्ञ : । त्रि० मर्मविदि । तत्त्वज्ञे ॥
मर्म्म । न० स्वरूपे । तत्त्वे ॥ यथा ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मर्म्मुरः

मृगयानविगीयतेन्नृपैरपिधर्मागम-
मर्म्मपारगैः । स्मरसुन्दरमांयद-
त्यजस्तवधर्मः सदयोद्योज्ज्वलाः॥
सन्धिस्थाने ॥ जीवस्थाने ॥ परचे-
चेगांचरन्तींनचाचक्षीतकस्यचित् ।
नसंवसेत्सूतकेचनकंवैमर्म्मणिस्पृ-
शेत् ॥ अरुषि ॥

मर्म्मरः । पुं० वस्त्रविशेषे ॥ शुष्कप
र्णध्वनौ ॥ वस्त्रपर्णानांस्वनिते ।
मरमरमरड्मरड्० इतिचभाषा ॥
मर्म्मराति । रा० कः ॥ अनुकरण-
शब्दोवा ॥

मर्म्मरी । स्त्री० पीतदारुणि ॥

मर्म्मरीकः । त्रि० दीनजने ॥ म्रियते ।
मृङ्० । पर्म्मरीकादित्त्वादीकन्० धा
तोर्द्वित्त्वंरुक्चाभ्यासस्य ॥

मर्म्मवित् । पुं० मर्म्मज्ञे । कार्पटि-
की ॥

मर्म्मवेदी । पुं० मर्म्मविदि ॥

मर्म्मस्पृक् । त्रि० मर्मपीडके । अरु-
न्तुदे ॥ मर्म्मस्पृशति। स्पृशउपता
पे स्पृशोऽनुदकइति० क्विन् ॥

मर्म्मावित्०ट् । त्रि० सन्धिस्थानवेधक
र्त्तरि ॥ मर्म्मज्ञे ॥ मर्म्माणिविध्य
ति । व्यधताडने । क्विप् । ग्रहिज्ये
तिसम्प्रसारणम् । नहिवृतीतिदी-
र्घः ॥

मर्म्मिकः । त्रि० मर्मज्ञे ॥

मर्म्मुरः । पुं० तुषानले ॥

मल :

मर्य्यः । पुं० मरणधर्म्मणि । मनु-
ष्ये ॥

मर्य्या । अ० सीमायाम् ॥

मर्य्यादा । स्त्री० सीमनि । अवधौ ।
तेनविनेत्यर्थे ॥ स्थितौ । धारणा-
याम् । सत्यवस्थितौ ॥ अनुल्लङ्घनी
यायांव्यवस्थायाम् ॥ स्थित्यनतिक्र
मे ॥ कुलभूमौ ॥ मर्य्येतिसीमार्थेऽ-
व्ययम् । तत्रदीयते । डुदाञ्० ।
आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥

मर्षः । पुं० क्षान्तौ ॥ मर्षणम् । मृ-
षतितिक्षायाम् ॥ घञ् ॥

मर्षणम् । न० अपराधेसत्यपिकोपा-
नाविष्करणे । क्षमायाम् । मृष०
भावेल्युट् ॥

मर्षित : । त्रि० क्षान्तियुक्ते ॥ मृषे :
कर्तरिक्तः । भावेक्तेक्लीबम् ॥

मर्षितवान् । त्रि० क्षान्ते ॥ मृषे :
कर्त्तरिक्तवतु : ॥

मर्षी । त्रि० क्षमाशीले ॥

मल : । पुं० न० पापे । किल्बिषे ॥
विष्ठि । विष्ठायाम् । यथा । मला
यत्तंबलंपुंसांशुक्रायत्तन्तुजीवनम् ।
तस्माद्यत्नेनतंरक्षेत्यच्छिन्नोमलरे-
तसोऽइति ॥ किट्टे । मण्डूरादौ ॥
स्वेदादौ ॥ वसाशुक्रमसृङ्मज्जामू-
त्रंविट्कर्णविण्नखाः श्लेष्माश्रुदू
षिकास्वेदोदशैतेनृणांमलाः ॥
वातादिषु । यथा । शरीरदूषणाद्दो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

षामलिनीकरणान्मला : । धारणा द्धातवस्तेष्वु वातपित्तकफास्त्रय: ॥ सर्वेषामेवरोगाणांनिदानंकुपितामला : । तत्प्रकोपस्यतुप्रोक्तं विविधाहितसेवनम् । हरेद्वसन्तेश्लेष्माणं पित्तं शरदिनिर्हरेत् वर्षासुशमये द्वायुंप्राग्विकारसमुच्छ्रयात् ॥ अत्र-विशेषमाहमाधव : कफपित्तानिला : पूर्वमध्यान्तेषुव्यवस्थिता : । देहाहोरात्रिवयसांसन्धिष्वपिकफानिलाविति ॥ अस्यार्थ : । कफपित्तानिला : देहाहोरात्रिवयसांपूर्वमध्यान्तेषुयथासंख्यंव्यवस्थिता : । देहस्यपूर्वभागेशिरआरभ्यवक्षोन्ते-कफोव्यवस्थित : । मध्येआमाशयमारभ्यनाभ्यन्तेपित्तंव्यवस्थितम् । अन्तेनाभ्यधोभागेवायुर्व्यवस्थित: । शिरोमूलत्त्वात्देहस्येवपूर्वादिकल्पना । अह्नस्त्रिधाविभक्तस्यपूर्वभागेकफोमध्येपित्तमन्तेवायु : । एवंरात्रेरपिवयसोपिपूर्वभागेबाल्यावस्थायांश्लेष्मामध्येतरुणावस्थायांपित्तम्अन्तेवृद्धावस्थायांवायु : । सन्धिष्विति । देहाहोरात्रिवयसामित्येव । तत्रदेहस्यपूर्वभागमध्यभागयो : सन्धौकफोव्यवस्थित: मध्यभागान्त्यभागयो : सन्धौपक्वाशयाख्योवायु : एतच्चयथासङ्ख्यमित्यतोलभ्यते । अह : सन्धौरात्र्यासाकमह : सन्धि : प्रात : संज्ञकस्तस्मिन्कफ : । अह्नासाकंरात्रे : सन्धि : सायंतस्मिन्वात : । वय: सन्धौबाल्यतारुण्ययो: सन्धौश्लेष्मातारुण्यवृद्धत्वयो : सन्धौवायुरिति ॥ मृज्यतेऽसौ । मृजूशुद्धौ । मृजेष्टिलोपश्चेतिकल : ॥ मलयति । मलतत्कृतौ० अदन्त : । मलतेवा । मलधारणे । पचाद्यच् ॥ कर्पूरे ॥ त्रि० कृपणे । कदर्य्ये ॥

मलघ्न : । पुं० शाल्मलीकन्दे ॥ त्रि० मलनाशके ॥

मलघ्नी । स्त्री० नागदमन्याम् ॥

मलजम् । न० पूये ॥ त्रि० मलोद्भवे ॥

मलदूषित : । त्रि० मलिने ॥ मलेनदूषित : । कर्तृकरणेइतिसमास: ॥

मलद्रावी । पुं० जयपाले ॥

मलधी: । पुं० कामिनि ॥

मलन : । पुं० पटवासे । अंशुकालये ॥ न० मर्द्दने । पीडना० मलना० इ० भा० ॥

मलपू : । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलयूस्तम्भकृत्तिक्ताशीतलातुवराजयेत् । कफपित्तव्रणश्वित्रकुष्ठपाण्ड्वर्शकामला : ॥ मलात्पापात् । पुनाति । पूञ्पवने । क्विप् ॥

मलभुक् । पुं० काके ॥

मलभेदिनी । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मलमास : । पुं० अधिमासे । मलि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मलय :

न्तुचे ॥ यस्मिन्मासेनसङ्क्रान्तिः सङ्क्रान्तिद्वयमेववा । मलमासः सविज्ञेयोमासस्त्रिंशत्तमोभवेत् ॥ गर्गस्तु । अमावास्याद्वयंयत्रर्विसङ्क्रान्तिवर्ज्जितम् । मलमासः सविज्ञेयोमासः शुद्धाख्यउत्तरः ॥ तथाचब्रह्मसिद्धान्ते । चान्द्रोमासोह्यसङ्क्रान्तोमलमासः प्रकीर्त्तितः ॥ सत्यव्रतस्तु । राशिद्वयंयत्र मासेसङ्क्रमेतद्दिवाकरः । नाधिमासोभवेदेवमलमासस्तुकेवलम् ॥ एकचमासद्वितयंयदिस्याद्वर्षेऽधिकंतत्रपरोऽधिमासः । त्रयोदशन्तु श्रुतिराहमासंचतुर्दशंक्वापिनचास्तिदृष्टम् ॥ अयंमासश्चान्द्रएवनसौरः । अस्तित्रयोदशोमासः सचशुद्धानिगद्यते । असौचान्द्रोनसौरःस्यान्नास्तिसौरस्त्रयोदशः ॥

मलमासत्वम् । न० रविसङ्क्रान्त्यभावविशिष्टचान्द्रमासत्वे ॥

मलय : । पुं० ऋष्यमूकप्रदेशान्तरे स्थनाम्नाप्रसिद्धेऽद्रिविशेषे । आषाढे । दक्षिणाचले । चन्दनाद्रौ ॥ कृतमालाताम्रपर्णीप्रमुखामलयोद्भवाः ॥ शैलाङ्गे ॥ देशविशेषे । मलैवार० दू० भा० ॥ आरामे । नन्दनवने ॥ अष्टादशोपद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ मलते । मलधारणे । वलिमलितनिभ्यः कयन् ॥

मलाका

ऋषभदेवस्यपञ्चमेपुत्रे ॥

मलयगन्धिनी । स्त्री० उमायाः सख्यौ विशेषे ॥

मलयज : । पुं० राहुग्रहे ॥ पुं०न० चन्द्रने ॥ मलयेजातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

मलया । स्त्री० चित्रतायामोषधौ ॥

मलयाचल : । पुं० सह्याद्रिसमीपस्थे० शैलविशेषे । दक्षिणाचले ॥ सतांनिसेव्योहिमवान्भोगिनांमलयाचलः ॥

मलयानिल : । पुं० वासन्ते । वसन्तकालिकवायौ ॥

मलयाल : । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । सुराष्विकांसमारभ्यमलयाद्यन्तगंशिवे । मलयालाभिधोदेशोमन्वस्तिद्विप्रदर्शकः ॥

मलयू : । स्त्री० मलय्याम् । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलंयवति । युज् गुप्तायाम् । क्विप् । बाहुलकादीर्घः ॥ यद्वा । मलते । मलधारणे । बाहुलकादयूः ॥

मलयोद्भवम् । न० चन्दने ॥

मलवर्त्म । न० गुदे ॥

मलविलासिनी । स्त्री० शङ्खपुष्पाम् ॥

मलहन्ता । पुं० शाल्मलीवृक्षे ॥

मला । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

मलाका । स्त्री० दूत्याम् ॥ कामिन्या

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

म् ॥ हस्तिन्याम् ॥

मलापकर्षणम् । न० पापमोचने ॥ मलस्यदूरीकरणे ॥

मलापहा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा । मलापहाभीमरथीचघट्टगायथाचकृष्णाजलसाम्यगागुणैः । मलापहा घट्टगयोस्तथापिपथ्यं लघुस्वादुतरं सुकान्तिदम् ॥

मलावहम् । न० मलिनीकरणे । पापविशेषे यथा । कृमिकीटवयोहत्यामद्यानुगतभोजनम् । फलैधः कुसुमस्तेयमधैर्यञ्चमलावहम् ॥

मलारिः । पुं० सर्वक्षारे । सावन० इ० भा० ॥

मलिनम् । न० दोषे ॥ टङ्कणे । घोले ॥ त्रि० मलयुक्ते वस्तुनि । मलीमसे । कच्चरे । मलदूषिते ॥ यथा । यथाभवतिबालानांगगनं मलिनं मलैः । तथाभवत्यबुद्धानामात्मापिमलिनोमलैरिति ॥ मलैः क्लेशकर्मफलैरात्मा । अन्यत्रमलैर्घनरजोधूमादिभिराकाशइत्यर्थः ॥ नित्यनैमित्तिकक्रियात्यागिनि ॥ कृष्णे । दूषिते ॥ मलोस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधुः ॥ यद्वा । मलते । मल० । बहुलमन्यत्रापीतीनच् ॥

मलिनमुखः । पुं० अग्नौ ॥ गोलाङ्गूले० मृगे ॥ प्रेते ॥ त्रि० क्रूरे । खले ॥

मलिनात्मा । पुं० कृष्णदेहे ॥ दुष्टचित्ते ॥ नपरिचयोमलिनात्मनां प्रधानम् ॥

मलिनाम्बु । न० मस्याम् ॥

मलिनास्यः । त्रि० खले ॥

मलिनिमा । पुं० कृष्णत्वे ॥ मलिनत्वे ॥ मलिनस्यभावः । इमनिच् ॥

मलिनी । स्त्री० रजलम्बलायांनार्याम् । ऋतुमत्याम् ॥ मलोऽस्त्यस्याः । अतइनिठनौ ।

मलिनीकरणम् । न० मलावहे ॥

मलिम्लुचः । पुं० मलमासे ॥ यथा । तमतिक्रम्यतुरविर्यदागच्छेत् कथञ्चन । आद्योमलिम्लुचोज्ञेयो द्वितीयः प्रकृतः स्मृतः ॥ यदा दर्शान्तमासमतिक्रम्यतत्पूर्वमासान्त्यक्षणवृत्तिराशिस्थः सन्सूर्योऽतिवाह्यगच्छेत् मासान्तरे राश्यन्तरसंयोगंगच्छेत्० तदाआद्योऽतिक्रान्तमासोमलिम्लुचोज्ञेयः । मलीसन्म्लोचति० गच्छतीति० मलिम्लुचः । द्वितीयस्तुप्रकृतः शुद्धः कर्मार्हत्वात् ॥ चौरे ॥ ज्वलने ॥ वाते ॥ मल्यते । मल० । इच् । मलिंधृतंम्लोचति । म्लुचस्तेये । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

मलिष्ठा । स्त्री० ऋतुमत्यांनार्याम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मलौमस : । पुं० पुष्पकासीसे ॥ लौहे ॥ मलिने ॥ मलोऽस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधु : ॥

मलूक : । पुं० कृमिविशेषे ॥

मल्ल : । पुं० पाचे ॥ कपोले ॥ मल्लभेदे ॥ बलीयसि ॥ झल्ले । निष्क्रियौ । बाहुयोधिनि० मल्ले तिनाम्नाप्रसिद्धे ॥ अयञ्चब्राह्म्यात् क्षत्रियात्सवर्णायांजात : । यथा ह्यनु: । झल्लोमल्लश्चराजन्याद्ब्राह्म्या न्निष्क्रियिरेवच । नटश्चकरणश्चैव खसोद्रविडएवच ॥ इति ॥ देशविशेषे ॥ यथा । दशार्णानवराष्ट्रञ्चमल्ला : शाल्वा : युगन्धरा : । इति । विराटपर्वणि १ अध्याय : ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे । माला० ङ्ग० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ अयञ्च० क्षेटात्तीवरकन्यायांजात : । ङ्ग० ब्र० वै० पु० ॥ तन्तुवाय्यांकुन्दकाराज्जात : । ङ्ग० प० पु० ॥ नियुद्धकुशलोमल्ल स्तद्वृत्तिस्तत्परायण : ॥

मल्लक : । पुं० द्रव्ये ॥ पुं० स्त्री० दपाधारे ॥ कौशिकायाम् । नारिकेलफलनिर्मितेचषके । नरेली० ङ्ग० भा० ॥ मल्लते । मल्ल धारणे । खुल् ॥

मल्लतूर्यम् । न० वाद्यविशेषे । महास्वने ॥

मल्लनाग : । पुं० अभ्रमातङ्गे ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ कामशास्त्रविशेषे ॥ लेखहारे ॥

मल्लभू : । स्त्री० मल्लभूमौ ॥

मल्लभूमि : । स्त्री० रङ्गभूमौ । अखवाटे । अखाडा० ङ्ग० भा० ॥ देशविशेषे ॥

मल्लयाचा । स्त्री० माल्लव्याम् । मल्लानांयुद्धार्थंप्रयाणे ॥

मल्लयुद्धम् । न० नियुद्धे । बाहुयुद्धे । मल्लानांसङ्ग्रामे ॥

मल्ला । स्त्री० नार्याम् ॥ पत्रवल्ल्याम् ॥ मल्लिकायाम् ॥

मल्लार : । पुं० षण्णांरागाणांमध्येद्वितीयरागे ॥ मेघमल्लाररागस्यगानंवर्षासुसर्वदा ॥

मल्लारी । स्त्री० वसन्तरागस्यरागिण्याम् ॥ यथा । आन्दोलिताचदेशाख्यालोलाप्रथममञ्जरी । मल्लारीचेतिरागिण्योवसन्तस्यसदानुगा : ॥ मेघरागस्यरागिण्याम् ।

मल्लि : । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ मल्लते । मल्ल० । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मल्लिक : । पुं० मलिनचञ्चुचरणयुक्तेहंसविशेषे । किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितेहंसप्रभेदे ॥ मल्लते । मल्ल० । इन् । स्वार्थेक : ॥

मल्लिका । स्त्री० तृणशून्ये । भूम्याम् ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

। शतभीरौ । वेल्लि० वेला० वेली० इ० प्र० पुष्पवृक्षे ॥ मल्लतेगन्धं० मल्यतेवा । मल्ल० । सर्वधातुभ्यइन् । वाङीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वः । टाप् ॥ मल्लिकोष्णालघुर्वृष्याति क्ताचकटुकाहरेत् । वातपित्तास्रदृग्व्याधिकुष्ठारुचिविषव्रणान् ॥ मीनविशेषे ॥ मृत्पात्रविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ सवैय्यान्तर्गतवृत्तविशेषे ॥ यथा । अशेषगुणाधिकशोभनशोभनसौरभयुद्धविशुद्धयगते० विधेहिविधेहिविवेकनिधेहिपुरोजगणानिहसप्तलगौसुमते । विशोभियशोभिरुपेतितथेतिविनिर्मितमल्लिकयेशरते० निधेहिनिधेहिमुदंहृदयेसदयेयशवन्तधराधिपते ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । हारशङ्खकक्रमेणमण्डिताष्टवर्णकेन । वर्णिताकुतूहलेनमल्लिकेपिङ्गलेन ॥ यथा । वेदवेदिवालखिल्यनारदादिसंस्तुताय । अस्तुमेनतिः सदैवतुभ्यमम्बुजप्रियाय ॥ भूपदीपुष्पे ॥ मल्लिकायाः पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमिति० अनुदात्तादेरञोऽणश्चलुप् । लुपियुक्तिवत् ॥ वर्णपात्रे ॥ इ० श० माला ॥

मल्लिकाक्षः । पुं० किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितेहंसविशेषे ॥ शुक्लवर्णवेष्टितचक्षुर्द्वययुक्ताश्वे ॥ मल्लिकाकारमक्षियस्यशुक्लापाङ्गत्वात् । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥

मल्लिकाख्यः । पुं० मल्लिकाक्षाभिधेहंसे ॥

मल्लिकाख्या । स्त्री० मोहिन्याम् । त्रिपुरमालीतिगौडदेशप्रसिद्धेपुष्पे ॥

मल्लिकागन्धम् । न० मल्लिकागुरुणि ॥

मल्लिकापुष्पः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ करुणवृक्षे । करुणालिवु० इ० गौ० दे० भा० ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धेपुष्पवृक्षे ॥

मल्लिगन्धि । न० मङ्गल्यागुरुणि ॥ मल्लिकापुष्पस्येवगन्धोयस्य । उपमानाच्चेति० इत् ॥

मल्लिपत्रम् । न० छत्राके ॥

मल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

मल्लीकरः । त्रि० चौरे ॥

मल्लुः । पुं० भालूके ॥

मवितः । त्रि० बद्धे ॥

मशकः । पुं० कीटविशेषे । वज्रतुण्डे । सूच्यास्ये । रात्रिजागरदे । मच्छर० इतिभाषा ॥ तन्नाशकधूपोयथा । त्रिफलार्जुनपुष्पाणिभल्लातकशिरीषकम् । लाक्षासर्जरसश्चैवविडङ्गश्चैवगुग्गुलुः । एतैर्धूपैर्मक्षिकाणांमशकानांविनाशनम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । मस्सा० इ० भा० प्रसिद्धे ॥ यथा । अवेदनंस्थिरंचैवयत्तुगात्रेप्रदृश्यते । माषवत्कृष्णमुत्सन्नंमलिनंमशकंदिशेत् ॥ स्थिर

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

म्॰ अचलम् ॥ अस्यचिकित्सायया । चर्मकीलंजतुमणिंमशकांस्तिलकालकान् । उत्कृत्यशस्त्रेणदहेत्क्षाराग्निभ्यामशेषतः ॥ अपिच । लशुनानान्तुचूर्णस्यघर्षोमशकनाशनः ॥ इति ॥

मशकी । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ॥

मशहरी । स्त्री॰ चतुष्क्याम् । शयनतिरस्करिण्याम् ॥

मशुनः । पुं॰ कुक्कुरे ॥

मसनम् । न॰ सोमराजीवृक्षे ॥

मसरा । स्त्री॰ मसूरे ॥

मसारः ।) पुं॰ इन्द्रनील

मसारकः ।) पुं॰ मणौ ॥

मसिः । स्त्री॰ लिपिप्रयोजनायाम् । पत्राञ्जने । मस्याम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । इन् ॥ शेफालिकावृन्ते ॥

मसिकूपी ।) स्त्री॰ मस्या-

मसिधानम् ।) न॰ धा-

मसीधाना ।) स्त्री॰ रे । मसिकूपिकायाम् ।

मसिनम् । न॰ सपिंडके ॥

मसिपण्यः । पुं॰ लेखके ॥

मसिप्रसूः । स्त्री॰ मस्याधारे ॥ मस्याः प्रसूः ॥ लेखन्याम् ॥

मसिमणिः । पुं॰ मस्याधारे ॥

मसिवर्द्धनम् । न॰ रसगन्धे ॥

मसी । स्त्री॰ मेलायाम् । लिपिसाधनविशेषे । काली॰ इ॰ नौ॰ भा॰ । स्याही॰ इ॰ भाषा॰ ॥ शेफालिकावृन्ते । मस्यति । मसी॰ । पचाद्यच् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

मसीजलम् । न॰ मस्याम् ॥

मसीधानम् । न॰ मस्याधारे ॥

मसीधानी । स्त्री॰ मस्याधारे ॥

मसीना । स्त्री॰ स्वनामख्यातधान्ये । उमायाम् ॥

मसीशः । पुं॰ कायस्थे ॥ मस्याईशः ॥

मसुरः । पुं॰ मसूरे । मङ्गल्यके ॥ मस्यति॰ मस्यतेवा । मसी॰ । मसेश्चेत्युरन् ॥ उपधाने ॥ मसुरा । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥ व्रीहिप्रभेदे ॥ टाप् ॥

मसुरी । स्त्री॰ पापरोगे । मसूर्याम् ॥

मसूरः । पुं॰ व्रीहिप्रभेदे । मङ्गल्यके । मसूरोमधुरः पाकेसङ्ग्राही शीतलोलघुः । कफपित्तास्रजिद्रूक्षोवातलोज्वरनाशनः ॥ मस्यति॰ मस्यतेवा । मसी॰ । मसेरुरन्निति पाञ्चमिकऊरन् । उपधाने ॥

मसूरकः । पुं॰ उपवर्हविशेषे । चातुरे । चक्रगण्डौ । गोलसिर्हा ना॰ इ॰ भा॰ ॥ मसूरे ॥ स्वार्थे कः ॥

मसूरविदला । स्त्री॰ कृष्णाचिवृतायाम् ॥ मसूरवद्विदलमस्याः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मसूरा । स्त्री० मसूर० इ० प्रसिद्धे व्रीहिभेदे । मङ्गल्यके ॥ वेश्यायाम् ॥ टाप् ॥

मसूरिका । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ मङ्गल्यके ॥ मसूरीरोगे । शीतलाख्यरोगे ॥ मसूराकृतिसंस्थानाःपिंडकाःस्युर्मसूरिकाः ॥ अतीसारे ॥ मशहर्याम् ॥ यथोक्तं पाद्मे क्रियायोगसारे । दंशांश्चमशकांश्चैववर्षाकालेनिवारयेत् । मसूरिकाभिः प्रावृत्त्यमञ्चशायिनमुच्युतमिति ॥

मसूरी । स्त्री० पापरोगे । रक्तवट्याम् । शीतलाख्यरोगे ॥ त्रिवृति ॥ रक्तत्रिवृति ॥

मसृणः । पुं० सोमे ॥ त्रि० अकर्कशे । अकठिने ॥ स्निग्धे ॥ मस्यति । मसी० बाहुलकात्० ऋणः ॥ यद्वा । सम् ऋणोति । ऋणुगतौ ॥ इगुपधेतिकः । पृषोदरादिः ॥

मसृणा । स्त्री० उमायाम् । अतस्याम् ॥

मस्करः । पुं० वेणौ । वंशे ॥ मस्कतेऽनेनवा । मस्कगतौ । बाहुलकादरः ॥ यद्वा । मङ्कते।मकिमण्डने। अरः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोरितिमुट् ॥ रन्ध्रवंशे ॥

मस्करी । पुं० परिव्राजके । भिक्षौ । संन्यासिनि ॥ मस्कनम् । मस्कगतौ । बाहुलकादरः । मस्करोज्ञानं गतिर्वाऽस्यास्ति । मस्करमस्करिणावितीनिः ॥ यद्वा । मस्करोवेणुरस्यास्ति । इनिः ॥ यद्वा । माकर्त्तुं कर्म निषेद्धुं शीलमस्य । मस्करमस्करिणावितिसाधुः ॥ यद्वा । मकुरइवशुद्धमन्तःकरणमस्यास्ति । प्राग्वन्निपातः ॥ यद्वा । मङ्कते । मकि० । बाहुलकादरः आगमशास्त्रस्यान्नित्यत्वान्ननुम् ॥ मकरोनिधिभेदोवाऽस्यास्ति । पूर्ववन्निपातः ॥ चन्द्रे ॥

मस्तम् । न० मस्तके ॥ मस्यतेस्म । मसी० । क्तः ॥

मस्तकः । पुं० न० उत्तमाङ्गे । शिरसि । मूर्द्धनि ॥ स्वार्थेकन् ॥

मस्तकस्नेहः । पुं० शिरोमज्जनि ॥

मस्तकाख्यः । पुं० शिखरे ॥ वृक्षशिरसि ॥ मस्तकमित्याख्यायस्य ॥

मस्तदारु । न० देवदारुणि ॥

मस्तमूलकम् । न० शिरोधौ ॥

मस्तिष्कम् । न० गोर्द्दे । मस्तकस्थघृताकारस्नेहे ॥ मस्यते० मसनं वा० । मसी० । क्तिन् । मस्तिं मस्कते । मस्कगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

मस्तु । न० दधिभवमण्डे । दधिजले । तोड० इ० भाषा ॥ दध्नस्तूपरियोभागोघनः स्नेहसमन्वितः । सलोकेसरइत्युक्तोदध्नोमण्डस्तुमस्त्विति ॥ मस्तुक्लमहरंवल्यं लघुभुक्ता-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भिलाषकृत् । स्रोतोविशोधनंह्ला
दिकफतृष्णानिलापहम् । अवृष्यं-
प्रीणनंशीघ्रंभिनत्तिमलसङ्ग्रहम्॥
अपिच । उष्णाऽम्लंरुचिपित्तदंश्रम
हरंवल्यंकषायंसरंभुक्तिच्छन्दकरंतृ
षोदरगदप्लीहार्शसांनाशनम् । स्रो
तः शुद्धिकरंकफानिलहरंविष्टम्भ-
शूलापहम्पाण्डुश्वासविकारगुल्म
शमनंमस्तुप्रशस्तंलघु ॥ मस्यते ।
मसी० । सितनीतितुन् ॥

मस्तुलुङ्गः । पुं० मस्तकस्थघृताकार
स्नेहे । मस्तिष्के ॥

मस्तुलुङ्गकः । पुं० मस्तिष्के ॥

महः । पुं० उत्सवे॥ तेजसि ॥ महि
षे ॥ महनम् । महपूजायाम् । घ-
ञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ।
घोवा ॥ यद्वा महति । अच् ।
यज्ञे ॥

महक्कः । पुं० बहुलामोदे । महक० ।
दू० भा० ॥

महत् । न० राज्ये ॥

महान् । पुं० ज्ञानक्रियाशक्तिमतिम
हत्तत्त्वे । बुद्धितत्त्वे । अध्यवसाय
लक्षणे ॥ यथा । सविकारात्प्रधा
नात्तुमहत्तत्त्वंप्रजायते । महानि-
तियतः ख्यातिर्लोकानांजायतेस
दा ॥ सर्वकार्यापेक्षयाऽधिकत्वात्
कारणे० हिरण्यगर्भे । प्रथमजे ॥
दुर्गायाम् ॥ महान्व्याप्यस्थितासर्वं
महान्वाप्रकृतिर्मतेतिदेवीपुराणा-
त् ॥ उष्ट्रे ॥ नवधाभक्तियुक्तश्रीकृ-
ष्णभक्ते० शिवशेषधर्मादौ ॥ त्रि०
वृद्धे । विशङ्कटे । वृहति । विशा-
ले । बड्रे । विपुले ॥ उत्कटे ॥ अ
तिप्रमाणे । अप्रमेये । आपातमधु
रसांसारिकसुखनिस्पृहे ॥ यथा ।
महत्सेवांद्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वा
रंयोषितांसङ्गिसङ्गम् । महान्तस्ते
समचित्ताः प्रशान्ताविमन्यवः सु
हृदः साधवोये ॥ महति । मह०
। वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदितिनिपा-
तितः ॥ मह्यतेवा । महच्छब्दप्रयो
गनिषेधोयथा । शङ्खेतैलेतथामां
सेवैद्येज्यौतिषिकेद्विजे । यात्रायांप
थिनिन्द्रायांमहच्छब्दोनदीयते ॥ इ
ति ॥ देशादिपरिच्छेदशून्ये सर्वग
तेपरमात्मनि ॥

महती । स्त्री० नारदस्यवल्लक्याम् ॥
शततन्त्रीवीणामहतीति० स्वामी॥
विततायाम् ॥ वृहत्प्रमाणायाम्
॥ वृहत्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ म-
ह्यते । मह० । वर्त्तमानेपृषदिति
साधुः । गौरादिः ।

महतीद्वादशी । स्त्री० श्रवणद्वादश्याम्
। वामनद्वादश्याम् ॥

महत्तत्त्वम् । न० चतुर्विंशतितत्त्वान्त
र्गतद्वितीयतत्त्वे । प्रकृतेरुत्पन्ने सम
ष्टिबुद्धिस्वरूपे ॥ तत्पर्यायाश्चोक्ताम

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

द्यामारते । यथा । महानात्मामति र्विष्णुर्जिष्णुः प्रभविष्णुरूर्जितः । धृतिः स्मृतिः ॥ पर्यायवाचकैः शब्दैर्महानात्माभिधीयते ॥

महत्तरः । पुं० शूद्रविशेषे । ग्रामकूटे । महता० इ० भा० ॥ इ० वि० काण्डशेषः ॥

महत्युक्थम् । न० इतीसहस्राख्ये यज्ञे ॥

महत्त्वम् । न० महतोभावे । यथा । महत्त्वबहुत्वहेतुरिन्द्रियंकरणमतम् ॥ इ० भा० प० । महत्त्वबहुत्वइति । द्रव्यप्रत्यक्षेमहत्त्वसमवायसमवेतसमवायसम्बन्धेनकारणम् । द्रव्यसमवेतानांगुणकर्मसामान्यानांप्रत्यक्षे० स्वाश्रयसमवेतसमवायसम्बन्धेनकारणम् ॥ इ० सिद्धान्तमुक्तावली ॥ साध्यस्य सर्वसम्बन्धित्वे । श्रेष्ठतायाम् ॥

महत्पुष्पा । स्त्री० हस्तिपोतायाम् ॥

महद्ब्रह्म । न० अव्याकृते० प्रकृतौ० त्रिगुणात्मिकायांमायायाम् ॥ सर्वकार्यबीजत्वात्कारणंमहत्० सर्वकार्याणांबृंहणत्वाद्वा० ब्रह्मत्वाद्वा० ब्रह्मच मन्त्यव्याकृतम् ॥ महच्चतद्ब्रह्मचेतिनिरुक्तः ॥

महद्भूतम् । न० परमात्मनि ॥ महद्ब्रह्मबिद्योत्कर्षेणवर्तमानत्वात्० भू

तंपरमार्थसत्यम् । महच्चतद्भूतञ्च ॥

महनीयः । त्रि० पूजनीये ।

महर्घ्यता । स्त्री० अधिकन्यूनत्वे ॥

महर्द्धिः । स्त्री० सम्पदौ । बहुराधिक्ये ॥

महर्लोकः । पुं० भूरादिसप्तलोकान्तर्गतचतुर्थलोके ॥ चतुर्मुखदिनान्तेजगदेतच्चराचरम् । लयादिदृश्यतेसर्वंत्रैलोक्यंभूर्भुवादिकम् ॥ अग्न्यग्न्यन्तिमतापार्तामहर्लोकनिवासिनः ॥ चतुर्थेतुमहर्लोकेतिष्ठन्तीह्यग्न्यवासिनः ॥ अपिच । महीदिकोटियोजनैर्मरीच्यादिमुनिव्रजः ॥ भूपृष्ठाज्जिकोट्यूर्ध्वतोमरीच्यादिमुनिवृन्दस्थानंमहर्लोकउदीर्यते ॥

महर्षभी । स्त्री० कपिकच्छ्वाम् ॥

महर्षिः । पुं० व्यासादिषु ॥ भृग्वादिषुसप्तसु ॥ वेदतदर्थद्रष्टृषु० सर्वज्ञेषु० विद्यासम्प्रदायप्रवर्तकेषु ॥ पुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । वसिष्ठमङ्गिरोमरीचिंपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । वसिष्ठमङ्गिरोमरीचिंकौत्सम्मनसासुतान् ॥ सप्तब्रह्मार्षयइत्येवंपुराणेनिश्चयङ्गताः ॥ महाश्वासौ० क्रीवेऽपि । छत्त्वलक्षणदृष्टदर्शनात् । । अन्येतुवेदेमन्त्रदर्शनादृषयः ॥

महल्लकः । पुं० अन्तःपुररक्षके । सौविदल्ले । कच्चुकिनि ॥ महती लाति । ला० । क० । क० ।

महल्लिकः । पुं० अन्तःपुररक्षके ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

महाकान्ता

अन्त : पुरस्थायिजने ॥ तल्लक्षणं यथा । मुष्कयुग्योऽनुपस्थोय : स्त्री स्वभावोमहाह्निक : ॥ इति ॥

मह : । न० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महनम्० मह्यतेवा । महपूजायाम् । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

महस्म् । न० ज्ञाने ॥ महति० मह्यतेवा । मह० । अत्यविधमितमिननिरभिलभिनभितपियतिपथिप्रनिमथिभ्योऽसच् ॥ प्रकाशे ॥

महा । स्त्री० गोपवल्लाम् । पृश्निपर्णीविशेषे ॥ धेनौ ॥ मह्यतेपूज्यते । मह० । खनोघचेति० घ : ॥

महाकच्छ : । पुं० समुद्रे ॥ प्रचेतसि । वरुणे ॥ पर्वते ॥ महान्कच्छोयस्य स : । आन्महतइत्याखम् ॥

महाकण्टकिनी । स्त्री० क्षुद्रभेदे । विष्वसारवी । नागफणीयूहर० इ० भा० । क्षविमनसा० इगौ० दे० भा० ॥

महाकन्द : । पुं० लशुने ॥ चाणक्य मूलके ॥ मूलके ॥ रक्तलशुने । राजमलाण्डौ ॥

महाकपित्थ : । पुं० विल्ववृक्षे ॥ महांश्चासौकपित्थश्च । आन्महत : ॥

महाकपित्थाख्य : । पुं० विल्वे ॥

महाकरञ्ज : । पुं० हस्तिकरञ्जके ॥

महाकर्णिकार : । पुं० आरग्वधे ॥

महाकान्ता । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

महाकूल :

महाकाय : । पुं० वृषाङ्के । प्रमथविशेषे । शिवद्वारपाले ॥ बृहच्छरीरे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महाकार्त्तिकी । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रयुक्तायांकार्त्तिकपूर्णिमायाम् ॥

महाकाल : । पुं० महादेवे ॥ प्रमथविशेषे । महाभीमे ॥ लताविशेषे । किम्याके ॥ अखण्डदण्डायमानविष्णुस्वरूपसमये ॥ उज्जयिन्यांमहाकाल : शाङ्करीतन्त्रदेवता ॥

महाकाली । स्त्री० परदेवतायाम् ॥ महाकालपत्न्याम् ॥ जिनानांचतुर्विंशतियक्षासनदेवतान्तर्गतदेवीविशेषे ॥

महाकाव्यम् । न० सर्गबन्धे ॥

महाकुमुदा । स्त्री० काश्मर्य्याम् ॥

महाकुम्भी । स्त्री० कटफले ॥

महाकुल : । त्रि० कुलीने । आर्य्ये । सभ्ये । सज्जने । साधौ ॥ महच्चत त्कुलञ्चमहाकुलम् । आन्महतइत्याखम् । महाकुलमस्यास्ति । अच् ॥ महत्कुलमस्येतिविग्रहेवा ॥ न० सत्कुले ॥

महाकुलीन : । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । कुलात्खः० इत्यनुवृत्तौ । महाकुलादञ्खञावितिप्रत्ययेख : ॥

महाकूप : । पुं० पादावर्त्ते ॥

महाकूल : । पुं० सत्कुले ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

महाकोशफला । स्त्री० देवदालीलतायाम् ॥

महाकोशल : । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । गोकर्णेशात् पूर्वभागेआर्यावर्त्तात्तुचोत्तरे । तीरभुक्तात् पश्चिमेतुमहापुर्याश्चसर्वत : । महाकोशलदेशश्चसूर्यवंशपरायण : ॥

महाकोषातकी । स्त्री० हस्तिघोषायाम् । नेनुवां० घीयातोरञी० इ० भा० प्र० शाके ॥ महाकोषातकी स्निग्धासरापित्तानिलापहा ॥

महाक्रतु : । पुं० अश्वमेधे ॥ महांश्चासौक्रतुश्च ॥

महाखर : । पुं० अश्वतरे ॥

महागद : । पुं० ज्वरे ॥

महागन्ध : । पुं० कुटजवृक्षे ॥ अम्बुवेतसे ॥ न० हरिचन्दने ॥ महान् गन्धोयस्य० यस्मिन्वा ॥ बोले ॥

महागन्धा । स्त्री० चामुण्डायांदेव्याम् ॥ केविकापुष्पे ॥ नागबलायाम् ॥

महागव : । पुं० गवये । वनगवे ॥

महागिरि : । पुं० बौद्धभेदे ॥ वृहत्पर्वते ॥

महागुरु : । पुं० मातरि ॥ पितरि ॥ आचार्ये ॥ यथा । मातापिताब्रह्मदातामहान्तोगुरव : स्मृता : । इति ॥ महांश्चासौगुरुश्च । आन्महतइत्यात्वम् ॥ स्त्रिया : पतिरेवमहागुरु : ॥

महागुल्मा । स्त्री० सोमवल्ल्याम् ॥

महागुहा । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

महागोधूम : । पुं० पश्चाद्देशभवेगोधूमविशेषे । बडा० गोहूं० इ० भाषा ॥

महाग्रह : । पुं० सूर्ये ॥

महाग्रीव : । पुं० उष्ट्रे ॥ त्रि० वृहत् ग्रीवायुक्ते ॥

महाघूर्णा । स्त्री० सुरायाम् ॥ महती घूर्णायस्याययावा ॥

महाघोर : । त्रि० अतिशयभयानके ॥

महाघोष : । पुं० अतिघोषणे । महाशब्दे । न० हट्टे । आपणे ॥ त्रि० वृहच्छब्दयुक्ते ॥

महाघोषा । स्त्री० कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ कुन्दुरुक्याम् ॥

महाङ्ग : । पुं० उष्ट्रे ॥ महान्त्यङ्गान्यस्य । अनेकमितिबहुव्रीहि : ॥ गोक्षुरके ॥ महामूषिके ॥ रक्तचित्रके ॥ त्रि० वृहदवयवयुक्ते ॥

महाचञ्चु : । पुं० वृहच्चञ्चुमतिखगे ॥ शाकविशेषे । सुचञ्चुकायाम् । दीर्घपत्र्याम् । दिव्यगन्धायाम् ॥

महाचण्ड : । पुं० कालस्यभृत्ये ॥ त्रि० प्रचण्डे ॥

महाचीन : । पुं० देशविशेषे ॥ यथा कैलानीरंसमारभ्यसरयूंपरित : प-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रे । अमरगांमहेशानिमहाचीना भिधोभवेत् ॥

महाच्छब्द : । पुं० देवताडवृक्षे । वृहत्पत्रे ॥

महाच्छाय : । पुं० वटवृक्षे । त्रि० वृहच्छायायुक्ते ॥ महतीच्छायाऽस्य ॥

महाच्छिद्रा । स्त्री० महामेदायाम् ॥ त्रि० वृहच्छिद्रयुक्ते ॥

महाज : । पुं० वृहच्छागे ॥ त्रि० महाकुलोद्भवे । महांश्चासावजश्च ॥ महतोजायतेवा ॥

महाजटा । स्त्री० रुद्रजटायामोषधौ ॥ वृहत्त्यांजटायाम् ॥

महाजन : । पुं० सज्जने । साधौ ॥ यथा । वेदाविभिन्ना : स्मृतयो विभिन्नानाऽसौमुनिर्यस्यमतंनभिन्नम् । धर्म्मस्यतत्त्वंनिहितंगुहायां महाजनोयेनगत : सपन्था : ॥ महाजनोपर्यनुकोशयुक्त : सन्नाहराजाविवेक : । यथा । आ : पाप महामोहहतकसर्वथाहतस्त्वयायं महाजन : । यत : । शान्तेऽनन्तमहिम्निनिर्मलचिदानन्देतरङ्गावलीनिर्मुक्तेऽमृतसागराम्भसिमनाक्मग्नोपिनाचामति । नि : सारे मृगतृष्णिकार्णवजले ह्यन्तोपिमूढ : पिवत्याधावत्यवगाहतेऽभिरमते मज्जत्यथोमज्जतीति ॥ मन्वादौ । यथा । प्रायेणवेदतदिदंनमहाजनोयंदेव्याविमोहितमतिर्वतमाययालम् । त्रय्यांजडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायांवैतानिकेमहतिकर्म्मणियुज्यमान : ॥

महाजम्बु : । स्त्री०)

महाजम्बू । स्त्री०) वृहज्जम्ब्वाम् । राजजम्ब्वाम् ॥

महाजव : । पुं० गवये ॥ श्रीकारिणि मृगे ॥ त्रि० अतिशयवेगवति ॥

महाजाति : । स्त्री० वासन्त्याम्लतायाम् । माधव्याम् ॥ श्रेष्ठवर्णे ॥

महाजाली । स्त्री० पीतवर्णघोषायाम् ॥ राजकोषातक्याम् ॥ जालयति । जालआच्छादने । चु० । पचाद्यच् । गौरादि : । महतीचासौ जालीच ॥

महाज्यैष्ठी । स्त्री० नक्षत्रविशेषादियुक्तायांज्यैष्ठ्यांपूर्णिमायाम् ॥ पश्चात्रशब्दकल्पद्रुमम् ॥

महाज्योतिष्मती । स्त्री० लताविशेषे । तेजोवत्याम् । बहुरसायाम् । कनकप्रभायाम् । लवणायाम् । बडीमालकांगणी० इ० भा० ॥

महाज्वाल : । पुं० यज्ञवह्नौ ॥ चित्याम् ॥

महाज्वाला । स्त्री० जिनानांविद्याधरीविशेषे ॥ वृहदग्निशिखायाम् ॥

महाडीनम् । न० पक्षिण : क्षुद्रपतनेनप्रत्यावृत्तौ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

महाव्यः । पुं० कदम्बे ॥ त्रि० अतिशयधनवति ॥

महातपाः । पुं० विष्णौ ॥ महत्सृष्टिविषयंतपोज्ञानमस्य । ऐश्वर्यं प्रतापोवामहदस्य ॥

महातमप्रभा । स्त्री० अतिशयान्धकारमयेनरकविशेषे ॥

महातरुः । पुं० क्षुद्रवृक्षे ॥ बृहद्वृक्षे ॥

महातलम् । न० पातालप्रभेदे ॥

महातारा । स्त्री० जिनानांदेवीविशेषे ॥

महाताली । स्त्री० आपत्तंक्याम् ॥

महातिक्तः । पुं० महानिम्बे ॥ त्रि० अतिशयतिक्तरसयुक्ते ॥

महातिक्ता । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥ पाठायाम् ॥

महातीक्ष्णा । स्त्री० भल्लातकवृक्षे ॥ त्रि० अतिशयतीक्ष्णे ।

महातुम्बी । स्त्री० राजालाब्वाम् ॥

महातेजाः । पुं० अग्नौ ॥ कार्त्तिकेये ॥ विष्णौ ॥ यथा । तेजस्विनोयदीयेनतेजसाभास्कराद्यः । तत्तेजोमहदस्येतिमहातेजाः सईश्वरः ॥ शौर्यधैर्यादिभिर्धर्मैर्महद्भिः समन्वितः । इतिवाख्यान्महातेजाः शत्रुपातनईश्वरः ॥ न० पारदे ॥ त्रि० अतिशयतेजस्विनि ॥ महत्प्रकृष्टंतेजयेत

न्यलक्षणमस्य ॥

महात्मा । त्रि० महामनसि । महाशये ॥ अत्यन्तशुद्धान्तःकरणत्वाज्जीवन्मुक्ते ॥ सर्वोत्कृष्टे ॥ रजस्तमोमलरहितान्तःकरणे । शुद्धसत्त्वे । समुत्पन्नसम्यग्दर्शने ॥ साधूनामभयदायके । परमोदारचित्ते ॥ परमकारुणिके ॥ सर्वेश्वरे० सर्वज्ञे० परमात्मनि ॥ अत्युद्भवौ ॥ महान्ह्यनेकजन्मसुकृतैः संस्कृतः शुद्धकामाद्यनभिभूतः० आत्मा ।० अन्तःकरणंयस्यसः ॥ महांश्चासावात्माचेतिवा ॥

महाव्ययः । पुं० चतुर्थंके० विषमज्वरे ॥ गम्भीरे ॥ महतिकष्टे ॥

महादण्डः । पुं० यमदूतप्रभेदे ॥

महादन्तः । पुं० गजदन्ते । ईषादन्ते ॥ बृहद्दन्तयुक्ते ॥ त्रि० तद्वति ।

महादानम् । न० श्रेष्ठदाने । तुलापुरुषादिषोडशप्रकारे ॥ यथा । आद्यन्तुसर्वदानानांतुलापुरुषसंज्ञितम् । हिरण्यगर्भदानञ्चब्रह्माण्डंतदनन्तरम् ॥ कल्पपादपदानञ्चगोसहस्रमनुत्तमम् । हिरण्यकामधेनुश्चहिरण्याश्वरथेवच ॥ पञ्चलांगलकंतद्वद्धरादानंतथैवच । हिरण्याश्वरथश्चैवहेमहस्तिरथस्तथा ॥ द्वादशंविष्णुचक्रञ्चततःकल्पलतात्मकम् । सप्तसागरदानञ्च रत्नधेनुस्तथैवच । महाभूतघटश्चैव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

महादेवी

तृणोडश : परिकीर्त्तित : ॥
महादारु । न० देवदारुणि ॥
महादाह : । पुं० नरकान्तरे ॥
महादेव : । पुं० शिवे ॥ महाँश्चासौ-
देवश्च । कान्महतष्टच्त्वम् ॥ म-
हान्देवोन्त्यादिरूपाक्रीडायस्येतिवा
॥ ब्रह्मादीनांसुराणाञ्चमुनीनांब्रह्म
वादिनाम् । तेषाञ्चमहतोदेवोमहा
देव:प्रकीर्त्तित: ।। महतीपूजितावि
श्वे मूलप्रकृतिरीश्वरी। तस्यादेव: पू
जितश्चमहादेव : सचस्मृत: ॥ ब्रु०
ब्र० वै० पु० ॥ सर्वदेवानांमहनीय
त्वाच्चमहादेव: । तथोक्तं साम्बपुरा-
णे । पूज्यतेयत्सुरै : सर्वैर्मह्यांश्चैव
प्रमाणत : । धातुर्महेतिपूजायांम
हादेवस्ततस्मृत : ॥ स्कांदेपि । म
हतामपिदेवनामहमेवमहान्यत : ।
नतुमत्तोमहानन्योमहादेवस्ततोह्य
हमिति ॥ कोटयोब्रह्महत्यानामग
म्यागमकोटय : । सद्य : प्रलयमा-
यान्तिमहादेवेतिकीर्त्तनात्॥ महा
देवमहादेवमहादेवेतिवादिनम् ।
वत्सं गौरिवगौरोग्रोधावन्तमनुधाव
ति ॥ अमोक्तमथवंशिरसि । सर्वा
न्भावान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्च
र्यैर्महतिमहीयतेतस्मादुच्यतेमहा-
देवइति । अस्यार्थोविष्णुसहस्रनाम
भाष्यटीकायांद्रष्टव्य : ॥
महादेवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ महतो-

महाद्रोणा

ब्रह्मादीनपिदेवयतिसर्गादिभिर्व्यव
हारयति० इतिमहादेवी। दिव० ।
अच् । टित्त्वान्ङीप् ॥ पूज्यतेयासु
रै : सर्वैर्महतीचप्रमाणत: । धातु
र्महेतिपूजायांमहादेवीतत : स्मृ
तितिदेवीपुराणम् । सर्वंदृश्यंमहादेवी
दृष्टासाक्षीचसैवहीतिदेवीभागवत-
म् । द्रष्टाजीव : साक्षी० ईश्वर: ०
दृश्यंसर्वंजगत्० इदंचयंसैवभगवती
भवतीत्यर्थ: ॥ राज्ञ्याम्। महिष्या
म् । पट्टदेव्याम् ॥
महादैत्य : । पुं० औत्यमन्वन्तरीयदै-
त्यविशेषे ॥ उत्कृष्टदैत्ये ॥
महाद्युति : । त्रि० ईश्वरे ॥ महती-
बाह्याभ्यन्तरव्यापिनीद्युतिश्चैतन्य
लक्षणास्यकामादिपराभवेनसहित
साधनोन्मुखे० पुरुषर्षभे । महती
द्युतिरस्य ॥
महाद्रिधृक् । पुं० हरीमहान्तमद्रिं-
मन्दरंगोवर्द्धनंवाऽमृतमथनेगोरक्ष-
णेवाधृतवानितिव्युत्पत्ति: फलिता
र्थंकथनपरा । वस्तुतस्तुमहाद्रयेधृ
ष्णोति० धर्त्तुंप्रगल्भते । ञिधृ-
षाप्रागल्भ्ये । क्विप् । क्विन्प्रत्यय
स्कु : ॥
महाद्रुम : । पुं० अश्वत्थे ॥ महांश्चा
सौद्रुमश्च ॥ महद्वृक्षे ॥
महाद्रोणा । स्त्री० देवद्रुवाम्। दि
व्यपुष्पायाम् ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

महाद्रणी । स्त्री० महाद्रोणाक्षुपे ॥

महाद्वन्द्व : । पुं० युद्धवाद्ये ॥ अतिकलहे ॥

महाधनम् । न० महामूल्ये । बहुमूल्ये वस्तुनि । महगी० इ० भा० । सुवर्णे ॥ सिह्लके ॥ चारुवाससि ॥ महद्धनंमूल्यमस्य ॥ कृषिकर्म्मणि ॥ त्रि० अतिशयधनयुक्ते ॥

महाधातु : । पुं० स्वर्णे ॥

महाध्वग : । पुं० उष्ट्रे ॥

महानट : । पुं० महादेवे ॥

महानद : । पुं० नदविशेषे ॥

महानदी । स्त्री० पुरुषोत्तमक्षेत्रान्तर्गतनदीविशेषे । चित्रोत्पलायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ यथा । अम्बुजमम्बुनिजातंजातुनजायतेम्बुजादम्बु । मुरहरतवविपरीतंपदाम्बुजाद्यन्महानदीजाता ॥

महानन्द: । पुं० मुक्तौ ॥ अधिकाह्लादे ।

महानन्दा । स्त्री० अमृतायाम् । सुरायाम् ॥ माघशुक्लनवम्याम् ॥ नदीविशेषे । देवीविशेषे । अट्टहासेमहानन्दादेवी ॥

महानन्दि : । पुं० नन्दिवर्द्धनाख्यराजपुत्रे ॥

महानरक: । पुं० अतिशयनानाप्रकारयातनास्थाने ॥

महानल: पुं० बृहदग्नौ ॥ देवनले ।

महानवमी । स्त्री० आश्विनशुक्लनवम्याम् ॥

महानसम् । न० पाकस्थाने । रसवत्याम् ॥ तत्ररक्षणीयजनामात्स्येउक्ता: । यथा । सूदशास्त्रविधानज्ञा: पराऽभेद्या : कुलोद्गता : । सर्वेमहानसेधार्या : क्लृप्तकेशनखाजना: ॥ इति ॥ पुंल्लिङ्गोप्ययमितिकश्चित् ॥ महच्चतदनश्च । अनोश्माय: सरसांजातिसंज्ञयोरितिसंज्ञायांटच् ॥

महानसाधिकृत : । त्रि० पौरोगवे ॥ महानसेऽधिकृत : ॥

महानाटकम् । न० हनुमन्नाटके ॥ नाटकविशेषे ॥

महानाडी । स्त्री० कण्डरायाम् ॥

महानाद : । पुं० कुञ्जरे ॥ वर्षुकाब्दे ॥ महास्वने ॥ ध्वनिग्रहे । कर्णे ॥ सिंहे ॥ उष्ट्रे ॥ शङ्खे ॥ कोहलायाम् ॥ महान्नादोयस्यस: ॥

महानिद्रा । स्त्री० मरणे ॥

महानिम्ब: । पुं० पवनेष्टे । पार्वते । बकायन० द्रेक० डेक० इ० भाषा । महानिम्बोहिमोरूक्षस्तिक्तोग्राहीकषायक : । कफपित्तकृमिच्छर्द्दिकुष्ठहृल्लासरक्तजित् ॥ प्रमेहश्वासगुल्मार्शोमूषिकाविषनाशन: ॥

महानिशा । स्त्री० निशामध्यभागे । निशीथे ॥ रात्रेर्मध्यस्थप्रहरद्वये ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

यथा । महानिशातुविज्ञेयामध्य-
स्थंप्रहरद्वयम् । तच्चज्ञानंनकुर्वीत
काम्यनैमित्तिकादृते ॥ स्मृत्युक्तम-
हानिशासार्द्धप्रहरीपरिप्रहरद्वयमि-
तिरघुनन्दन : । देवलोक्तामहानि
शाराधिमध्यमदण्डद्वयात्मिकासाद्वि
तीयप्रहरशेषदण्डतृतीयप्रहरप्रथम
दण्डरूपा ॥

महानीच: । पुं० रजकेचतिशयहीन
वर्णे ॥

महानील: । पुं० भृङ्गराजे ॥ नागवि
शेषे ॥ सिंहलद्वीपाकरोद्भूते० मणि
विशेषे ॥ सिंहलस्याकरोद्भूतामहा
नीलास्तुतेस्मृताइत्यगस्त्योक्ते: ॥ त
च्चणं यथा । यस्तुवर्णस्यभूयस्त्वात्
स्नेरेशतगुणेस्थित: । नीलतांतनु
यात्सर्वंमहानील : सउच्यते ॥ वृ
तिगारुडे० ७२ अध्याय : ॥

महानीला । स्त्री० महाजम्बूम् ॥

महानीली । स्त्री० नीलापराजिता-
याम् ॥ वृहन्नीख्याम् । श्रीकलिकाया
याम् । क्षीरार्हायाम् ॥

महानुभाव : । पुं० श्रीहरौ ॥ महा
श्चर्ये । सुकृतिनि ॥ महामाहात्म्ये
॥ महान्मृताध्ययनतपआचारादि
निवत्यनोऽनुभाव: प्रभावोयस्य स: ॥

महान्तक : । पुं० महेन्द्राचलपीठस्थे
शिवे ॥ स्त्री० देवीविशेषे ॥ महेन्द्रे
चमहान्तका ॥

महापद्म : । पुं० बहुपुत्रादिपरिज-
ने ॥

महापद्ममूलम् । न० वृहत्पद्ममूले ।
तद्यथा । बिल्वोग्निमन्थ : श्योना
क : काश्मर्य : पाटलातथा । सर्वै
स्तुमिलितैरेते : स्यान्महापद्ममूल-
कम् ॥

महापद्मविषम् । न० वृहद्विषपद्मके ॥
तद्यथा । शृङ्गीचकालकूटश्चमुस्तको
वत्सनाभक : । अङ्खकर्णीतियो
गोयंमहापद्मविषाभिध : ॥

महापद्माङ्गुल : । पुं० स्थूलैरण्डे ॥

महापद्म: । पुं० शाकवृक्षे ॥ मानके ।
मानकच्० इ० गौ० दे० भा० प्र०
कन्दे ॥ त्रि० वृहत्पर्णयुक्ते ॥ मह
न्तिपद्मानियस्य स : ॥

महापद्मा । स्त्री० महाजम्बूम् ॥

महापथ: । पुं० प्रधानेऽध्वनि । घण्टा
पथे । राजवर्त्मनि ॥ आकाशे ॥ वि
स्तीर्णेपथि ॥ श्मशाने ॥ महत्पंथ
न्या : ० च : ॥

महापथगम : । पुं० मरुते ॥

महापद्म: । पुं० अष्टनागान्तर्गतनाग
विशेषे । अतिशुक्ले । दशबिन्दुक
मस्तके ॥ कुबेरस्यनवनिध्यन्तर्गत
निधिविशेष ॥ लक्षकोटिसङ्ख्याया
म् । १०००००००००० ॥ न०
सितपद्मे ।

महापातकम् । न० ब्रह्महत्यादिषु ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

यथा । ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्वङ्गनागम: । महान्तिपातकान्याहुस्संसर्गश्चापितै: सह ॥ महापातकजंचिह्नं सप्तजन्मसुजायते । बाधतेव्याधिरूपेणतस्यकृच्छ्रादिभि: शम: ॥ महच्चतत्पातकञ्च ॥

महापातकी । स्त्री० ब्रह्महत्याद्यन्यतमपातकग्रस्ते ॥ वीरहननाद्यन्यतममहापातकग्रस्ते ॥ यथा । वीरघातीवृथापायीवीराणांस्त्रीगमस्तथा । स्तेयीमहापातकिनस्तत्संसर्गीचपञ्चम: ॥ सचपतित: ॥ यथा । महापातकिनोयेचपतितास्ते प्रकीर्त्तिता: । पतितानांनदाह: स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चय: । नचाश्रुपात: पिण्डोवाकार्यंश्राद्धादिकंक्वचित् ॥ एतानिपतितानान्तुय: करोतिविमोहित: । तप्तकृच्छ्रद्वयेनैवतस्यशुद्धिर्नचान्यथा ॥ इतिशुद्धितत्त्वधृतंविष्णुपुराणवचनम् ॥ महापातकिनोजीवतएवप्रेतस्योदकक्रियावक्ष्यमाणरीत्यासपिण्डै: समानोदकैश्चग्रामाद्बहिर्गत्वाज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधानेरिक्तायांनवम्यांतियौदिनान्तेकर्त्तव्येत्याहमनु: ॥ पतितस्योदकंकार्यंसपिण्डैर्बान्धवैर्बहि: । निन्दितेहनिसायाह्नेज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ ॥ दासीघटमपांपूर्णंपर्यस्येत्प्रेतवत्यदा ॥ अहोरात्रमुपासीरन्नशौचंबांधवै: सह ॥ निवर्त्तेरँश्चतस्मात्तुसम्भाषणसहाशने । दायाद्यस्यप्रदानञ्चयात्राचैवहिलौकिकी ॥ ज्येष्ठताचनिवर्त्तेतज्येष्ठावाप्यञ्चयद्धनम् । ज्येष्ठांशंप्राप्नुयाच्चास्ययवीयान्गुणतोधिक: ॥ प्रायश्चित्तेतुचरितेपूर्णकुम्भमपांनवम् । तेनैवसार्द्धंप्राप्स्येयु: स्नात्वाशुद्धेजलाशये- ॥ सत्त्वप्लुतंघटंप्रास्यप्रविश्यभवनंस्वकम् । सर्वाणिज्ञातिकार्याणियथापूर्वंसमाचरेत् ॥ एवमेवविधिंकुर्याद्योषित्सुपतितास्वपि । वस्त्रान्नपानंदेयन्तुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥ महापातकमस्त्यस्यास्मिन्वा । इनि: ॥ पारिभाषिकमहापातकीयथा ॥ कृतप्राणप्रतिष्ठाञ्चनीचैर्यांप्रतिमांद्विजदुर्गांनप्रणमेद्यस्तुसमहापातकीस्मृत: ॥ अपिच । पितरंमातरंभार्यांगुरुपत्नींगुरुंपरम् । योनपुष्णातिकापट्यात्समहापातकीशिवे ब्र० वै० पु० ॥

महापापम् । न० महापातके ॥ अत्युत्कटपापे ॥

महापाप्मा । पुं० अत्युग्रे ॥ कामे ॥ महत: पापस्यहेतुत्वात् ॥

महापारेवतम् । न० बृहत्पारेवते । द्वीपखर्जूरे ॥

महापाश: । पुं० यमदूतविशेषे । बृहत्पाशे ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

महापासक : । पुं० गोमिनि । चेलुके । बुद्धभिक्षुशिष्ये ॥

महापिण्डीतक : । पुं० कृष्णवर्णे मदनद्रुमे । वाराहे ॥

महापिण्डीतरु : । पुं० वृक्षविशेषे । श्वेतपिण्डीतके । शस्त्रकोषतरौ । शरे । पिण्डीतरौ । पेडिरा० इ० भा० ॥

महापीठम् न० एकपञ्चाशत्पीठे ॥

महापीलु : । पुं० वृहत्पीलुवृक्षे । महाफले । मधुपीलौ ॥

महापुराणम् । न० एकादशलक्षणयुक्ते व्यासप्रणीतेऽष्टादशसङ्ख्यकपुराणविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सृष्टिश्चापिविसृष्टिश्चस्थितिस्तेषाञ्चपालनम् । कर्मणांवासनावार्त्तामनूनाञ्चक्रमेणच ॥ वर्णनं प्रलयानाञ्चमोक्षस्यचनिरूपणम् । उत्कीर्त्तनं हरेरेवदेवानाञ्चपृथक्पृथक् ॥ दशाधिकंलक्षणञ्चमहतांपरिकीर्त्तितम् ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे १३२ अध्याय : ॥

महापुरुष : । पुं० नारायणे ॥ श्रेष्ठनरे ॥ लक्षणं वाराह्या ६७ अ० ॥ ब्रह्मात्माभेदज्ञानिनि० जीवन्मुक्ते ॥ महांश्चासौपुरुषश्च । सन्महदिति समास : । आन्ममहतइत्यात्वम् ॥

महापुरुषदन्ता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

महापुरुषदन्तिका । स्त्री० महाशतावर्य्याम् ॥

महापुष्पा । स्त्री० अपराजितायाम् ॥

महापृष्ठ : । पुं० उष्ट्रे त्रि० वृहत्पृष्ठे ॥

महापौरुषिक : । पुं० वैकुण्ठनाथानुचरे ॥

महाप्रकृति : । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महाप्रपञ्च : । पुं० स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपञ्चानांसमष्टौ ॥ यथाऽवान्तरवनानांसमष्टिरेकं महद्वनम्० यथाऽवान्तरजलाशयानांसमष्टिरेकोमहान् जलाशयोभवति० तद्वत्स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरप्रपञ्चानामपिसमष्टिरेकोमहान्प्रपञ्चोभवतीति ॥

महाप्रभ : । त्रि० अतिशयदीप्तियुक्ते ॥

महाप्रभाव : । त्रि० अतिशयतेज : शक्तिविशिष्टे ॥

महाप्रभु : । पुं० जगन्नाथे ॥

महाप्रलय : । पुं० सर्वसंहारे । एककालिकसमस्तजन्यपदार्थनाशे ॥ महांश्चासौप्रलयश्च ॥ न्यायमतेजन्यभावानधिकरणे कालोमहाप्रलय : ० सचचरमध्वंसरूप : ॥

महाप्रसाद : । पुं० विष्णुनैवेद्यादौ ॥ यथा । पादोदकञ्चनिर्माल्यं नैवेद्यञ्चविशेषत : । महाप्रसादइत्युक्त्वाग्राह्यं विष्णो : प्रयत्नत : ॥ ब्राह्मेणब्रह्ममंत्रेणब्रह्मणेर्पितवस्तुनि । तन्माहात्म्यं महानिर्वाणतन्त्रेसम्यङ्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

निरूपितम् ॥

महाप्रस्थानम् । न० शास्त्रीयेदेहत्या गविशेषे ॥ महत्० आवृत्तिशून्यंप्र स्थानम्० सर्पवृश्चिकसिंहव्याघ्रादि विषमभूम्याद्यपरिहारेणगमनंयाव च्छरीरपातंतन्महाप्रस्थानम्० इत्यु च्यते ॥

महाप्राण : । पुं० द्रोणकाके ॥

महाप्रेत : । पुं० ब्रह्मादिषु ॥ यथा । ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चईश्वरश्चसदाशि व: । एतेपञ्चमहाप्रेताभूताधिपतयो मता: ॥ चत्वारोमञ्चचरणा: पञ्चम: प्रच्छद:पट: । सच्चित्प्रकाशरूपेणशि वेनाभिन्नविग्रहा: ॥ तत्रासनेसमा सीनानिर्भरानन्दरूपिणीति ॥

महाफल : । पुं० मालूरे । बिल्वे ॥ त्रि० उत्कृष्टफले ॥ न० बृहत्फले ॥

महाफला । स्त्री० वृन्द्रवारुण्याम् ॥ राजजम्बूाम् ॥ तुम्बाम् ॥ महा कोशातक्याम् ॥ मधुबीजपुरे ॥

महाफेना । स्त्री० अब्रिफेने । हिण्डी रे ॥

महाबल : । पुं० वायौ ॥ बुद्धे ॥ न० सीसके ॥ त्रि० बलोत्कटे । बलीय सि ॥ महासामर्थ्ये ॥ महत्प्रकृष्टं बलमस्य ॥

महाबला । स्त्री० अतिबलायाम् । पी तपुष्पाम् । पीतबाह्यालके ॥

महाबोधि : । पुं० बुद्धे ॥

महाब्राह्मण : । पुं० निन्दितब्राह्मणे । कन्या० अचारज० वृ० भा० ॥

महाभद्रा । स्त्री० काश्मर्याम् ॥ गङ्गा याम् ॥

महाभट : । पुं० अतिशययोद्धरि

महाभाग : । त्रि० अतिधन्ये ॥ दृश्याद ष्टगुणयोगोमहाभागता० तद्विशिष्टे ॥ महान्भागोभाग्यमस्य ॥ महान् असाधारणोभागऐश्वर्यादिभगसमु दायोयस्यवा ॥

महाभागा । स्त्री० महालयतीर्थस्थायां देव्याम् ॥

महाभारतम् । न० व्यासप्रणीतेतिहास शास्त्रे ॥ तन्नामकारणं यथा । एक तश्चतुरोवेदाभारतञ्चैतदेकत : । पुराकिलसुरै : सर्वै: समस्ततुलया धृतम् ॥ चतुर्भ्य : सरहस्येभ्योदेवे भ्योभ्यधिकंयदा । तदाप्रभृतिलोकेषु स्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्त्वा द्भारतत्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥

महाभाष्यम् । न० पातञ्जलेव्याकरण भाष्ये ॥

महाभिलाष : । त्रि० महेच्छे ॥ महा नभिलाषोऽस्य ॥

महाभिष : । पुं० राजर्षिविशेषे । प्रा तीपे । शन्तनौ ॥ यथा । महाभि षोनृपोजज्ञात : प्रतीपस्यसुतस्तदा । शन्तनुर्नामराजर्षिर्धर्मात्मासत्यसङ्ग रश्च ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

महाभीता । स्त्री० लज्जालुवृक्षे ॥ त्रि० अतिशयभययुक्ते ॥

महाभीम : । पुं० शान्तनुनृपे ॥ भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥ त्रि० अतिशयभयानके ॥

महाभीरु : । पुं० कीटविशेषे । गोपालिक० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ ग्वाली० इ० दे० भा० ॥ अतिशयभयशीले ॥

महाभीष्म : । पुं० शान्तनुनृपे ॥

महाभूतम् । न० व्योमादिपञ्चसु । भूम्यादिपंचसु ॥ महाभूतानिपंचैव खानिलाग्न्यम्बुभूमय : ॥

महाभृङ्ग : । पुं० नीलभृङ्गराजे ॥

महाभैरव : । पुं० शरभरूपिणिहरे ॥

महाभोग : । त्रि० नारायणे ॥ अतिसुखिनि ॥ महान्भोग : सुखरूपोऽस्य ॥

महाभोगा । स्त्री० दुर्गायाम् । महार्थसाधिनीदेवीमहाभोगाततः स्मृता ॥

महामण्डूक : । पुं० पीतमण्डूके ॥

महामति : । त्रि० अतिशयबुद्धिविशिष्टे ॥

महामद : । पुं० मत्तगजे ॥ त्रि० अतिशयहर्षयुक्ते ॥

महामना : । त्रि० सदन्तःकरणे ॥ उद्भटे । महेच्छे । उदारे । महाशये । अक्षुद्रचित्ते ॥ सर्वश्रेष्ठोहमितिमन्यमाने ॥ महद्गम्भीरमन्यैरसममात्मानंमन्यमानंमनोयस्यस : ॥ परमेश्वरे ॥ सृष्टिस्थित्यन्तकर्माणिजगतांमनसैवकरोतीतिमहामना : ॥ मनसैवजगत्सृष्टिंसंहारञ्चकरोतिय इतिविष्णुपुराणम् ॥ मनसैव० सङ्कल्पमात्रेणैव ॥

महामाघ : । पुं० योगविशेषे ॥ माघीचमघसंयुक्तामघायांचगुरुर्यदा । महामाघस्तदाप्रोक्तोव्रतोद्वाहादिवर्ज्जयेत् ॥

महामात्र : । पुं० प्रधाने । अमात्ये । सेनान्यादौ ॥ समृद्धे ॥ हस्तिपकाधिपे । हस्तिशिक्षाजीविनि ॥ महतीमात्रापरिच्छेदोऽस्य ॥

महामात्री । स्त्री० आचार्यपत्न्याम् ॥ महामात्रयोषायाम् ॥

महामानसी । स्त्री० जिनाननांविद्यादेवीभेदे ॥

महामाय : । पुं० हरौ ॥ मायाविनामपिमायाकारित्वात् ॥ महतीप्रकृष्टामायास्य । महामायात्वंचमायाविनामपिमयशम्बरप्रभृतीनांविविधप्रपंचविभ्रमकारिमायाप्रयोक्तृत्वात् ॥

महामाया । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ ईश्वरशक्त्याम् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमाया० तस्याश्चमहत्त्वंसर्वविषयत्वमितिव्याख्यानात् ॥ तस्याः स्वरूपंयथा । कालिकापुराणे । गर्भान्तर्ज्ञानसम्पन्नंप्रेरितंसूतिमारुतैः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

। उत्पन्नं ज्ञानरहितंकुरुतेयानिरन्तरम् ॥ पूर्वातिपूर्वसम्बद्धसंस्कारेण-नियोज्यच । आहारादौततोमोह-ममत्वं ज्ञानसंशयम् ॥ क्रोधोपरोध लोभेषुक्षिप्त्वाक्षिप्त्वापुनः पुनः । पश्चात्कामेनसंयोज्यचिन्तायुक्तमहर्निशम् ॥ आमोदयुक्तं व्यसनासक्तं जन्तुं करोतिया । महामायेतिसाप्रोक्तातेनसाजगदीश्वरी ॥ इति ।

महामायी । पुं० ईश्वरे ॥

महामायी । स्त्री० दुर्गायाम् ।

महामारी । स्त्री० महाकाल्याम् । भ्रामर्यंशभूतायांमहाजनक्षयकर्यांदेवतायाम् । संहारशक्तौ ॥ महतोमारयतीतितथा । महतीचासौमारीचतिवा ॥ व्याप्तंतयैतत्सकलंब्रह्माण्डं मनुजेश्वर । महाकाल्यामहाकालेमहामारीस्वरूपया ॥ सैवकालेमहामारीसैवसृष्टिर्भवत्यजा ॥ स्थितिंकरोभूतानांसैवकालेसनातनीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥ अतिशयमारके ॥

महामार्ग : । पुं० राजमार्गे ॥

महामालिनी । स्त्री० नाराचाभिधेवृत्तविशेषे ॥ यदिहनयुगलंततोवेदरेफैर्महामालिनीतिलक्षणम् ॥

महामाष : । पुं० राजमाषे चौरा० लोबिया० इ० भा० ॥

महामुख : । पुं० कुम्भीरे न० बृहन्मुखे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महामुंडी । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥

महामुनि : । पुं० नारायणे ॥ अगस्त्ये ॥ बुद्धे काले ॥ कृपाचार्ये ॥ व्यासे ॥ महांश्चासौमुनिश्च । सन्महदितिसमास : । आन्महतइत्यात्वम् ॥ ब्रह्मविदि ॥ तुम्बुरुवृक्षे ॥ न० कुस्तुम्बुरुणि । धन्याके ॥

महामूर्द्धा पुं० शिवे ॥ त्रि० बृहन्मस्तकयुक्ते ॥

महामूल : । पुं० राजपलाण्डौ ॥ छिलिहिण्टे ॥

महामूल्य : । पुं० पद्मरागे ॥ न० महार्घे ॥ त्रि० तद्वति ।

महामूषिक : । पुं० बृहदुंदुरौ । महाङ्गे ॥

महामृग : । पुं० हस्तिनि ॥ शरभे ॥

महामृत्युञ्जय : । पुं० मृत्योर्मृत्युकरे शिवमन्त्रविशेषे ॥ नित्यमष्टशतं जप्त्वामृत्युंमृत्युपथंनयेत् ॥

महामेघ : । पुं० अतिशयमेघे ।

महामेद : । पुं० अष्टवर्गाङ्गौषधे । पुरोद्भवे ॥ बृहन्मेदे ॥

महामेदा । स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधविशेषे । वसुच्छिद्रायाम् । जीवन्याम् । पांशुरागिण्याम् ॥ महामेदाभिधः कन्दोभोरङ्गादौप्रजायते । शुक्लाद्रकनिभ :कन्दोलताजात:सुपांडुर: ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

महामेदाभिध : प्रोक्तोग्रन्थे भावप्रकाशके ॥ मेदायुगं गुरुस्वादुवृष्यं स्तन्यकफापहम् । हणं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ तस्याअलाभे अस्या : स्थानेशतावरीदेया॥

महामैत्र : । पुं० बुद्धभेदे ॥ * ॥

महामोह : । पुं० भोगेच्छारूपाज्ञाने ॥ महामोहस्तुविज्ञेयोग्राम्यभोगसुखैषणा ॥ रागे । विपर्ययविशेषे सदशविध : । शब्दादिषु पञ्चसु दिव्यादिव्यतयादशविधेषु विषयेषु रञ्जनीयेषु राग : ० आसक्तिर्महामोह : ० सचदशविधविषयत्वाद्दशविध : ॥

महामोही पुं० शिवप्रिये । धत्तूरे ॥ त्रि० महामोहविशिष्टे ॥

महाम्बुज : । पुं० नरकान्तरे ॥

महाम्लम् । न० तिन्तिडीके । वृक्षाम्ले ॥

महायक्ष : । पुं० हर्षदुपासकविशेषे ॥

महायज्ञ : । पुं० अध्यापनादिपंचसु ॥ पाठोहोमश्चातिथीनांसपर्यातर्पणं बलि : । एते पञ्चमहायज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामका : ॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञ : पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमो दैवोबलिर्भौतोनृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ अहुतञ्चहुतञ्चैवतथाप्रहुतमेवच । ब्राह्मंहुतं प्राशितञ्चपञ्चयज्ञान्प्रचक्षते ॥ जपोहुतो हुतोहोम : प्रहुतोभौतिकोबलि : । ब्राह्मंहुतद्विजाग्र्यार्चाप्राशितं पितृतर्पणम् ॥ पञ्चैतान्योमहायज्ञान्नहापयतिशक्तित : । सगृहेपिवसन्नित्यं सूनादोषैर्नलिप्यते ॥ देवताऽतिथिभृत्यानांपितॄणामात्मनश्चय : । ननिर्वपतिपञ्चानामुच्छ्वसन्नसजीवति ॥ अपिच । एते पञ्चमहायज्ञाब्रह्मणानिर्मितापुरा । ब्राह्मणानांहितार्थायइतरेषांच तन्मुखा : ॥इतरेषांचवर्णानांब्राह्मणै: कारिता : शुभा: ॥एवं कृत्वानरो भुक्त्वाऽस्माद्धरित्रीविशुद्ध्यति । अन्यथाव्रीहयोप्येते एकैकमृगपक्षिण : ॥ मन्तव्यादातृभोक्तॄणांमहामांसं तुतद्भवेत् ॥ इ० वराहपुराणे ॥

महायशा : । पुं० भूतार्हद्विशेषे ॥ न० कल्पभेदे ॥ त्रि० लोकेवेदेच प्रसिद्धविभवे ॥ अतिशययशोयुक्ते ॥

महायशस्क : । त्रि० अतिशययुक्ते ॥

महायोगी । पुं० अद्रिकूटपीठस्थे शिवे ॥

महारजतम् । न० स्वर्णे । धुस्तूरे ॥ वृहद्रौप्ये ॥ महच्चतद्रजतं च । सन्महदितिसमास : । आन्महतइत्यात्त्वम् ॥

महारजनम् । न० कुसुम्भे । कसूंभा० इ० भा० ॥ शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ रज्यतेऽनेन । रञ्जरागे ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ल्युट् । रजकरजनरञ्जनरजस्युप सङ्ख्यानान्नलोप : ॥ रञ्जे : क्युन् वा ॥ महच्चतद्रजनं च । सन्महदिति समास : ॥

महारण्यम् । न० अरण्यान्याम् ॥ महच्चतदरण्यञ्च । सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टा : पूज्यमानैरितिसमास : । आन्महतइत्यात्त्वम् ॥

महारत्नम् । न० मुक्तादिनवसु ॥ मुक्ताफलहीरकञ्चवैदूर्यंपद्मरागकम् । पुष्परागञ्चगोमेदंनीलंगारुत्मतं तथा ॥ प्रवालयुक्तान्युक्तानिमहारत्नानिवैनव ॥

महारथ : । पुं० रथिकविशेषे । अयुतधन्विभि : सहयोद्धरि ॥ यथा । एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्विनाम् । शस्त्रशास्त्रप्रवीणस्समहारथइतिस्मृत : ॥ अपिच । आत्मानंसारथिञ्चाश्वान्रक्षन्युद्ध्येत योनर : । समहारथसंज्ञ : स्यादित्याहुर्नीतिकोविदा: ॥ शिवे ॥ विष्णौ ॥ महान्महात्मा०नन्दी०गरुडोवारथोयस्यस : ॥

महारम्भम् । न० गडलवणे । सांभर०इ०भा० ॥

महारस : । पुं० खर्जूरे ॥ कोशकारे । इक्षुविशेषे । कोसिआर०इ० भा० ॥ कशेरुणि ॥ पारदे । रसेन्द्रे ॥ न०काञ्जिके ॥

महारसाष्टकम् । न० हिङ्गुलाद्यष्टसु ॥ यथा । दरदंपारद : सत्योवैक्रान्तंकान्तमभ्रकम् । माक्षिकंविमलश्चेतिस्युरेतेष्टौमहारसा : ॥

महाराज : । पुं० बुद्धभेदे । मञ्जुघोषे ॥ असपत्नराज्यवति । नृपश्रेष्ठे ॥

महाराजचूत : । पुं० उत्तमाम्रे । मन्मथानन्दे ॥

महाराजद्रुम : । पुं० आरग्वधे ॥

महाराजिक : । पुं० गणदेवताविशेषे ॥ सत्यसुधन्वसवनादयोविंशत्यधिकशतद्वयसङ्ख्यातागौरवाद्भदर्शिता : । महाराजिकनामानो द्वेशतेविंशतिस्तथा ॥ महतीराजि : पङ्क्तिर्येषामितिविग्रहेशेषाद्विभाषेतिकप् ॥

महारात्रि : । स्त्री० महाष्टम्याम् ॥ अर्द्धरात्रात्परंमुहूर्त्तद्वये ॥ ब्रह्मलयोपलक्षितायांमहाप्रलयरात्र्याम् ॥ ब्रह्मणस्तुनिपातेचमहाकल्पो भवेन्नृप । प्रकीर्त्तितामहारात्रि : साएवचपुरातनैरितिब्र०वै०पु० ॥

महाराष्ट्र : । पुं० देशविशेषे ॥ त्रिपञ्चकंसमारभ्यमध्येचोज्जयिनीशिवे । मार्जारतीर्थंराजेन्द्रकोलापुरनिवासिनी ॥ तावद्देशोमहाराष्ट्र : कर्णाटस्वामिगोचर : । इ०शक्तिसङ्गमे ७ पटल : ॥ अपिच । नैर्ऋतेद्र

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

विडानर्त्तमहाराष्ट्राश्चरैवत : । जवन : पह्लव : सिन्धु : पारसीकादयोमता : ॥ इ० ज्योतिषतत्त्वे कूर्मचक्रं ।

महाराष्ट्री । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥ शाकविशेषे । मरैठी० इ० भा० । भाषाप्रभेदे ।

महारिष्ट : । पुं० महानिम्बे । गिरिनिम्बे ।

महारुद्र : । पुं० महादेवे ।

महारूप : । पुं० शिवे

महारूपकम् । न० नाटके ॥

मरारोग : । पुं० पापरोगे ॥ सचाष्टविधोयथा । उन्माद : १ । त्वग्दोष: २ । राजयक्ष्मा ३ । श्वास: ४ । मधुमेह : ५ । भगन्दर : ६ । उदर : ७ । अश्मरी ८ । इति ॥

महारोगी । त्रि० महारोगयुक्ते ॥

महारौरव : । पुं० नरकान्तरे ॥ महारौरवसंज्ञन्तुअधोर्द्ध्वंताम्रसम्पुटम् । धम्यतेखदिराङ्गारैर्गुरुदारापनायक : ॥ देवद्रव्यापहारीचपच्यतेकालमक्षयम् ॥ महान्रौद्रोरवोऽत्र । शकन्ध्वादित्वाद्रलोप : । यद्वा । रुरुर्भारशृङ्गाख्योमृग : ० महतोरुरोरयम् । अण् ॥

महार्घ : । पुं० लावकाख्यखगे ॥ त्रि० महामूल्ये ॥

महार्णव : । पुं० महासमुद्रे ॥

महार्थ : । पुं० परमार्थे ॥

महार्द्ध : । पुं० वृक्षविशेषे । महाजा इ० गौ० दे० भा० ॥

महार्द्रम् । न० चन्दने ॥

महार्द्रकम् । न० वनार्द्रके ॥

महार्बुदम् । न० दशार्बुदे । शतकोटि १००००००००० सङ्ख्यायाम् । अब्जे ॥

महार्ह : । पुं० विष्णौ ॥ मह : पूजा० तामर्हति । अर्हइतिसूत्रात्अर्हते: कर्मण्युपपदेअच्प्रत्यय : ॥ न० श्वेतचन्दने ॥

महालक्ष्मी : । नारायणशक्त्याम् ॥ राधायाम् ॥ यन्माययामोहिताश्चब्रह्मविष्णुशिवादय : । वैष्णवास्तां महालक्ष्मींपरांराधांवदन्तिते ॥ यदर्द्धाङ्गामहालक्ष्मी : प्रियानारायणस्यचेति ब्र० वै० पुराणम् ॥

महालय : । पुं० विहारे ॥ तीर्थमहाभागादेव्याक्षेत्रे ॥ परमात्मनि ॥ पितॄणामुत्सवाश्रयेकन्यागतापरपक्षे कन्यागत० इ० भा० ॥

महालसा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ दक्षिणदेशे० मल्लादिस्थानमितिविख्याते० देवीस्थाने ॥

महालिकटभी । स्त्री० श्वेतकिणही वृक्षे ॥

महालीलसरस्वती । स्त्री० तारादेव्या : प्रभेदे ॥ लीलयावाक्प्रदाचेतितेन

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

लीलसरस्वती ॥

महालोध्र : । पुं० लोध्रे । पटियालो ध० इ० भा० ॥

महालोल : । पुं० काके ॥ त्रि० अतिचञ्चले ॥

महालोहम् । न० अयस्कान्ते ॥

महावनम् । न० महारण्ये ॥ वृन्दावनस्य चतुरशीतिवनान्तर्गतवनविशेषे ॥

महावप : । पुं० महामेदे ॥

महावरा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

महावराह : । पुं० आदिवराहे ॥ महांश्चासौवराहश्च । महत्त्वञ्चास्यातिविपुलशरीरधारणात्पृथिव्युद्धरणाय ॥

महावरोह : । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥

महावलि : । पुं० नरवली ॥

महावल्ली । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥

महावस : । पुं० शिशुमारे ॥

महावाक्यम् । न० परमार्थबोधकेवैदिकोपदेशवाक्यविशेषे । सङ्कल्पापरपर्यायेप्रतिष्ठादावुत्सर्गवाक्ये ॥ योग्यताकांक्षासक्तियुक्तिवाक्यसमूहे ॥

महावारुणी । स्त्री० तिथिविशेषे ॥ सायथा । शनिवारसमायुक्तासामहावारुणीस्मृता । गङ्गायांयदिलभ्येतकोटिसूर्यग्रहै : समा ॥ सा० वारुणीत्यर्थ : ॥ महामहावारुणी तु । यथा । शुभयोगसमायुक्ताशनौशतभिषायदि । महामहेतिविख्याताचिकोटिकुलमुद्धरेत् ॥

महावाहु : । पुं० स्कन्दे ॥ श्रीरामे ॥ महान्तौबाहूयस्य । अस्यबाह्वोर्महत्त्वंञ्चोक्तंयुद्धकांडे । पिशाचान्दानवान्यक्षान्पृथिव्यांयेचरक्षसा : अङ्गुल्यग्रेणतान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वरेति ॥

महाविद्या । स्त्री० देवताविशेषे ॥ यथा । कालीतारामहाविद्याषोडशीभुवनेश्वरी । भैरवीछिन्नमस्ताचविद्याधूमावतीतथा । वगलासिद्धविद्याचमातङ्गीकमलात्मिका । एतादशमहाविद्या : सिद्धविद्या : प्रकीर्त्तिता : ॥ तासांदशावतारत्वं यथा । प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्च महेश्वर: । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश ॥ कृष्णरूपाकालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । वगलाकूर्ममूर्तिस्यान्मीनोधूमावतीभवेत् ॥ छिन्नमस्तानृसिंह : स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीयामदग्न्य : स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलाबौद्धरूपास्याद्दुर्गास्यात्कल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयञ्चभगवान्कृष्ण : कालीरूपोभवद्व्रजे ॥

महाविराट् । पुं० महाविष्णौ ॥

महाविलम् । न० नभसि । वृहच्छिद्रे ॥

महाविष : । पुं० द्विमुखसर्पे । काल

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

सर्पे ॥

महाविषम् । न० मेषसङ्क्रान्तौ ॥ मसूरं निम्बपात्राभ्यां योऽत्ति मेषगतेरवौ । अपि रोषान्वितस्तस्य तक्षकः किं करिष्यति ॥

महाविष्णुः । पुं० महाविराजि ॥

महावीचिः । पुं० नरकविशेषे । महावीचिर्यत्र महाकल्लोलेन तुनीयते ॥

महावीज्यम् । न० विटपे । मुष्कवङ्क्षणयोरन्तरे ॥

महावीरः । पुं० गरुडे ॥ शूरे ॥ सिंहे ॥ मखानले । यज्ञाग्नौ ॥ वज्रे ॥ श्वेततुरङ्गे ॥ अन्तिमजिने ॥ कोकिले ॥ लक्ष्मणे । हनुमति ॥ एकवीरवृक्षे ॥ सञ्चानविहगे । जराटके ॥ कामदेवे । मारे ॥

महावीरा । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् ॥

महावीर्य्यः । पुं० ब्रह्मणि ॥ महदुत्पत्तिकारणमविद्यालक्षणं वीर्यमस्य ॥ बुद्धभेदे ॥ वाराहीकन्दे ॥ त्रि० महाप्रभावे । अतिशयबलयुक्ते ॥

महावीर्य्या । स्त्री० संज्ञायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥ वनकार्पास्याम् ॥ महाशतावर्य्याम् ॥

महावृक्षः । पुं० स्नुहीद्रुमे ॥

महावृहती । स्त्री० वार्ताक्याम् ॥

महावेगः । त्रि० अधिकवेगवति ॥

महाव्याधिः । पुं० कुष्ठादिमहारोगे ॥

महाव्रणम् । न० दुष्टव्रणे ॥

महाव्रतम् । न० द्वादशवार्षिकव्रते ॥ यथा । तेन वधकालादूर्ध्वं विंशत्यऽधिकशतस्य यावदवदिष्टं तावत्परिमाणमहाव्रतानुरूपाधेनवो दातव्याः शरत्कालिकदुर्गापूजने ॥ यथा । महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यैरनुष्ठितम् । कर्त्तव्यं सुरराजेन्द्रदेवीभक्तिसमन्वितैः ॥ अरुणोदयकालिकमाघस्नाने ॥ अस्ति च योगशास्त्रेऽत्र विशेषः । स यथा । अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमाः ॥ ३० ॥ एते जातिदेशकालसमयाऽनवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाव्रतम् ॥ ३१ ॥ ये चाहिंसाद्याः पंच यमा उक्तास्त एव जात्याद्यनवच्छेदेन० दृढभूमयो महाव्रतशब्दवाच्याः तत्र हिंसा जात्यवच्छिन्ना यथा० मृगयोर्मृगातिरिक्तान्न हनिष्यामीति० सैव कालावच्छिन्ना यथा० न चतुर्द्दश्यां न पुण्येऽहनीति सैव प्रयोजनविशेषरूपसमयावच्छिन्ना यथा० क्षत्रियस्य देवब्राह्मणप्रयोजनव्यतिरेकेण न हनिष्यामीति० युद्धं विना न हनिष्यामीति च । एवं विवाहादिप्रयोजनव्यतिरेकेणानृतं न वदिष्यामीति । एवमापत्कालव्यतिरेकेण क्षुद्वयाद्व्यतिरिक्तः स्तेयं न करिष्यामीति । एवमृतुकालव्यतिरिक्त

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कालेपत्नींनगमिष्यामीति । एवं गुर्वादिप्रयोजनमन्तरेधनपरिग्रहो ष्यामीति॰यथायोग्यमवच्छेदोद्रष्ट व्य : । एतादृगवच्छेदोपरिहारेण यदासर्वजातिसर्वदेश सर्व्वकाल सर्वप्रयोजनेषुभवा : सार्वभौमा अहिंसादयोभवन्तिमहताप्रयत्नेन परिपाल्यमानत्वात्॰तदातेमहाव्र तशब्देनोच्यंते । एवंकाष्ठमौना दिव्रतमपिद्रष्टव्यम् । एतादृशव्रत दार्ढ्यंच॰कामक्रोधलोभमोहानांच तुर्णामपिनरकद्वारभूतानांनिवृत्ति:। तत्राहिंसमयाचमयाचक्रोधस्य॰ब्रह्म-चर्येणवस्तुविचारेणचकामस्य॰य-स्तेयापरिग्रहरूपेणसन्तोषेणलोभ-स्यसत्येनयथार्थज्ञानरूपेणविवेकी-नमोहस्य॰तन्मूलानाञ्चसर्वेषांनिवृ त्तिरितिद्रष्टव्यम् । इतराणिचफला निसकामानांयोगशास्त्रे कथितानि ॥

महाव्रती । पुं॰ शिवे ॥ धुस्तूरे ॥ त्रि॰महाव्रतयुक्ते ॥

महाशक्ति : । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ हारौ । महतीशक्ति : सामर्थ्यं यस्य ॥ अतिशयपराक्रमे ॥ स्त्री॰मायाशब-लब्रह्मरूपिण्याम् । निर्गुणायाम् ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥

महाशङ्ख : । पुं॰ नरास्थनि । कर्ण मेचयोर्मध्यगतास्थि ॥ कर्णमेचान्त-रालास्थिमहाशङ्ख : प्रकीर्त्ति-

त : ॥ दशनिखर्वे १०००००००००००० । निधिप्रभे दे ॥ अलिके । ललाटे ॥ बृहच्छङ्-खे ॥ याचायोगान्तरे ॥ यथा । स्त्री अस्त्रे लाभगेशुक्रे चिषष्टे देवपूजिते । महाशङ्खाह्वयोयोग : प्रतिप-क्षापमानद : ॥

महाशठ : । पुं॰ राजधत्तूरे ॥ त्रि॰ अतिधूर्त्ते ॥

महाशणपुष्पिका । स्त्री॰ बृहच्छणपु-ष्प्याम् । वृत्तपर्ण्याम् । श्वेतपुष्पा याम् ॥

महाशता । स्त्री॰ महाशलावर्याम् ॥

महाशतावरी । स्त्री॰ सहस्रवीर्यायाम् । सुरसायाम् । शतवीर्यायाम् ॥ महाशतावरीमेध्याह्वयाह्वष्यारसाय नी । शीतवीर्यानिहन्त्यर्शोग्रहणी-नयनामयान् ॥

महाशन : । पुं॰ विष्णौ ॥ कल्पा-न्ते सर्वयसनात्महत्त्वशनंसंहार्य्य-मस्य महाभैरवे ॥ कामे ॥ महद्-शनंविषयजातंयस्य स : ॥ बहा-सुरे । त्रि॰अतिभक्षणशीले ॥

महाशफर : । पुं॰ पक्षसाम्यमत्स्ये ॥ महाशफरसंज्ञस्तुतिक्त : पित्तकफा पह : । शिशिरोमधुरोरुच्योवात-साधारण : स्मृत : ॥

महाशय : । त्रि॰ महेच्छे ॥ महान् आशयाय ॥ पुं॰समुद्रे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

महाशय्या । स्त्री० राजतल्पे । बृहच्छय्यायाम् ॥

महाशर : । पुं० स्थूलशरे ॥

महाशल्क : । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥

महाशाक : पुं० शाकवृक्षे ॥

महाशाखा । स्त्री० नागबलायाम् ॥

महाशाल : । पुं० महागृहस्थे । विस्तीर्णाभि : शालाभिर्युक्ते । सम्पन्ने ॥ महतीविस्तीर्णाशाला०गृहंयस्यस:॥

महाशालि : । पुं० स्थूलशालौ । सुगन्धिके ॥ महान्श्रेष्ठ : शालि: ॥

महाशिव : । पुं० महादेवे ॥

महाशीता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

महाशुक्ति : । पुं० मुक्तामातरि ॥

महाशुल्का । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ त्रि० अतिशुक्लवर्णयुक्ते ॥

महाशुभ्र : । त्रि० अतिशुभ्रवर्णयुक्ते ॥ न०रजते ॥

महाशूद्र : पुं० आभीरे ॥

महाशूद्रा । स्त्री० महत्यांशूद्रायाम् ॥ महतीशूद्रेतिविग्रह : ॥

महाशूद्री । स्त्री० आभीर्याम् ॥ महाशूद्रस्यस्त्री०जातीयावा । पुं०योगादिति०जातेरितिवाङीष् ॥

महाशौण्डी । स्त्री० श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥

महाशौषिर : । पुं० दंतरोगविशेषे ॥ दन्ताश्चलन्तिवेष्टेभ्यस्तालुचाप्यवदीर्यते । दन्तमांसानिपच्यंतेमुखञ्चप्रतुद्यते ॥ यस्मिन्ससर्वज्ञोव्याधिर्महाशौषिरसंज्ञित : ॥

महाश्मशानम् । न० आनन्दवने । कार्श्याम् ॥ महांत्यपिचभूतानिप्रलये समुपस्थिते । शेरतेऽत्रशवाभूत्त्वाश्मशानन्तुततोभवेत् ॥ वाराणसीति विख्यातारुद्रावासइतिद्विज : । महाश्मशानमित्येवंप्रोक्तमानन्दकाननम् ॥

महाश्यामा । स्त्री० शिंशपावृक्षे ॥ श्यामल्याम् ॥

महाश्रम : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

महाश्रमण : । पुं० बुद्धभेदे । शाक्यमुनौ ॥

महाश्रावणिका । स्त्री० कदम्बपुष्प्याम् । महामुड्याम् ॥

महाश्री : । स्त्री० बुद्धशक्त्यन्तरे । तारायाम् ॥

महाश्रोत्रिय : । पुं० महत्त्वेसतिश्रुताऽध्ययनवृत्तसम्पन्ने ॥ महांश्चासौश्रोत्रियश्च ॥

महाश्वेता । स्त्री० शुक्लभूकूष्माण्डे । ऋक्षगन्धिकायाम् ॥ वृष्णभूमिकूष्माण्डे ॥ सरस्वत्याम् ॥ श्वेतापराजितायाम् ॥ सितायाम् ॥ मधुजायाम् । श्वेतकिणिहीवृक्षे । दुर्गायाम् ॥ महतीचासौ श्वेताच ॥

महाषष्ठी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महाष्टमी । स्त्री० आश्विनशुक्लाष्टम्याम्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ शरत्कालोद्भवायातुसैवप्रोक्ताम हाष्टमी। महारात्रिरितिख्यातातस्या मम्बांयजेत्सुधी : ॥ अष्टम्यांरुधिरै र्मांसैर्महामांसै : सुगंधिभि : । पू जयेद्बहुजातीयैर्बलिभिर्भोजनै : शि वाम् । सिन्दूरै: पट्टवासोभिर्नाना विधविलेपनै : । पुष्पैरनेकजातीयै: फलैर्बहुविधैरपि॥ उपवासंमहाष्टम्यां पुत्रवान्नसमाचरेत् । यथातथैवपूता त्माव्रतीदेवींप्रपूजयेत् ॥ पूजयि त्वामहाष्टम्यांनवम्यांबलिभिस्तथा । विसर्ज्जयेद्दशम्यान्तुश्रवणे तांवरो त्सवै : तत्रार्द्धरात्रपूजा यथा । कन्यासंस्थेरवाविषे शुक्लाष्टम्यांप्रपू जयेत् । सोपवासोनिशार्द्धेतुमहा विभवविस्तरै : ॥ पूजांसमारभे द्देव्यानक्षत्रे वारुणे पिवा । पशुघा तश्चकर्त्तव्योगवलाजवधस्तथे तिदे वीपुराणे वारुणपदेनपुर्वाषाढोच्यत इतिरघुनन्दन : ॥ महाष्टम्युपवा सेपारणन्तु । अष्टम्यांसमुपोष्यैव नवम्यामपरेऽ अहनि। मत्स्यमांसो पहारेणदद्यान्नैवेद्यमुत्तमम् ॥ ते नैवविधिनान्नन्तुस्वयंभुञ्जीतनान्य थेति ॥

महासन्न : । पुं० कुवेरे ॥ त्रि० अति- निकटे ॥

महासमङ्गा । स्त्री० वृद्धवलायाम् । खिरहिट्ट्याम् । बलायाम् । कगहि या० कंघी० खरैटी० इ० भा० ॥

महासर्ज्ज : । पुं० असनवृक्षे ॥ प- नसे ॥

महासह : । पुं० कुब्जकवृक्षे ॥ त्रि० अतिक्षमे ॥

महासहा । स्त्री० माषपर्ण्याम् । अम्ला मे । कठसरैय्या० इ० भा० ॥ मह तीचासौसहाच । सन्महदितिसमा स : । आन्महतइत्यात्त्वम् ॥

महासन्तापनम् । न० व्रतविशेषे ॥ अत्रयाज्ञवल्क्य : । कुशोदकञ्चगो क्षीरंदधिमूत्रंशकृत्घृतम् । ज ग्ध्वापरेह्न्युपवसेत्कृच्छ्रंसान्त पनंचरन् ॥ द्व्यहसाध्यसान्तपनमु क्त्वाह । पृथक्सान्तपनद्रव्यै : षड ह : सोपवासक : । सप्ताहेनैवकृ च्छ्रोयंमहासान्तपनंस्मृतम् ॥ म- हासान्तपनंधेनु षट्कदानसम म् ॥

महासार : । पुं० दुष्खदिरे ॥ त्रि० युक्तियुक्ते ॥

महासाहसम् । न० अतिबलात्कारकृत कार्ये ॥ अतिशयदण्डे ॥

महासाहसिक : । त्रि० अतिसाहसयु क्ते ॥ प्रसह्यापहारिणि ॥ महांश्चा- सौसाहसिकश्च ॥

महासिंह : । पुं० शरभे । पर्वताश्रये ॥ देव्या : सिंहे ॥ यथा । तीक्ष्णदंष्ट्र : करालास्य : शटाशोभितकन्धर : ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

चतुरङ्घ्रिर्वज्रनखोमहासिंह : प्रकीर्त्तितइति ॥

महासुख : । पुं० बुद्धे ॥ न० क्रीडारत्ने ॥ प्रचुरसुखे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महासुगन्धा । स्त्री० गन्धनाकुल्याम् ॥ त्रि० अतिसुगन्धयुक्ते ॥

महासूक्ष्मा । स्त्री० वालुकायाम् ॥ त्रि० अतिशयसूक्ष्मे ॥

महासेन : । पुं० कार्त्तिकेये ॥ महासैन्यपतौ ॥ बौद्धभेदे ॥ महतीसेनाऽस्य ॥

महास्कन्ध : । पुं० शरभे ॥ त्रि० बृहत्स्कन्धयुक्ते ॥

महास्कन्धा । स्त्री० जम्बूवृक्षे ॥

महास्कन्धी । पुं० शरभे ॥

महास्थली । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ श्रेष्ठस्थाने ॥

महास्नायु : । पुं० कण्डरायाम् ॥

महास्रग्वी । पुं० शिवे ॥

महास्वन : । पुं० वाद्यप्रभेदे । मल्लतूर्ये ॥ विष्णौ ॥ महान्ऊर्ज्जित : स्वन : नादोऽस्य । यद्वा । महान् स्वन : श्रुतिलक्षणोनादोस्य ॥ सन्महदितिसमासे ०आत्वम् । बृहच्छब्दे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महाहनु : । पुं० शिवे ॥ हनूमति ॥ त्रि० बृहद्धनुयुक्ते ॥

महाहवि : । न० गोघृते ॥ ब्रह्मणि ॥ महच्च तद्धविश्च०ब्रह्मात्मनिसर्वजगत्तदात्मतयाहूयतेइतिमहाहवि : । यद्वामहान्तिहवींषिआज्यपुरोडाशपशुसोमादिरूपाण्यस्य० इन्द्रादिदेवतारूपस्ययजमानरूपस्यवेतिमहाहवि : ॥

महाहास : । पुं० अट्टहासे ॥

महाहिगन्धा । स्त्री० गन्धनाकुल्याम् ॥

महाह्रस्वा । स्त्री० कपिकच्छ्वाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥ त्रि० अतिखर्वे ॥

महि । अ० महिमनि ॥

महि : । स्त्री० भूमौ ॥ मह्यते । मह पूजायाम् । चुरादिरदन्त : । ण्यन्तादचइ : ॥

महिका । स्त्री० हिमे ॥ मह्यते । मह० । कुन्शिल्पिसंज्ञयो : ॥

महित : । त्रि० पूजिते ॥ मह्यतेस्म ॥ मह० । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिक्त : ॥

महिनम् । न० राज्ये ॥ त्रि० पूजनीये ॥ मह्यते । मह० । महेरिनण्चेति पक्षेइनन् ॥

महिमा । पुं० शिवैश्वर्ये । ऐश्वर्यातिशये । भूतिप्रभेदे ॥ महान्भवति० येनसमस्तब्रह्माण्डेपिनसमवैति ॥ विभूतिविस्तारे ॥ आत्मन : कर्मनिमित्तवृद्धिक्षयराहित्ये ॥ महतोभाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच् ॥ उत्कर्षे ॥

महिमभृत् । त्रि० ऐश्वर्यवति ॥

महिर : । पुं० पीथे । मिहिरे । सूर्ये ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

इतित्रिकाण्डशेष : ॥

महिला । स्त्री० फलिन्याम् । गुन्द्राया म् । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियाम् । योषिति ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ मदमत्ता याम्योषायाम् ॥ महति० मह्यते वा । मह० । सलिकलीति० इल च् । टाप् ॥

महिलाह्वया । स्त्री० श्यामायाम् । प्रियङ्गौ ॥ महिलायाआह्वयोय स्या : ॥

महिष : । पुं० लुलाये । कासरे । यमवाहने । भैंसा० इ० भा० ॥ महिषस्यामिषंस्वादुस्निग्धोष्णंवात नाशनम् । निद्राशुक्रबलस्तन्यतनु दार्ढ्यकरंगुरु ॥ वृष्यञ्चसृष्टिविण् मूत्रंवातपित्तास्रनाशनम् ॥ महति० मह्यतेवा । मह० । अविमह्यो ष्टिषच् । यद्वामंहतेमहिवृद्धौटिषच् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ अर्हध्वजविशेषे ॥ असुराधिप विशेषे । महिषासुरे ॥ श्मश्रुधारि णिम्लेच्छजातिविशेषे ॥ पुरायंक्ष त्रियआसीत्सगरेणास्यवेदाद्यनधि कारोवेशान्यत्वंधर्मनाशश्चकृत: ॥

महिषकन्द : । पुं० महाकन्दविशेषे । शुभ्रालौ ॥

महिषघ्नी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषध्वज : । पुं० यमे ॥ अर्हद्विशेषे ॥ महिषोध्वजेयस्यस : ॥

महिषमर्द्दिनी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषवल्ली । स्त्री० लताविशेषे । सौ म्यायाम् ॥

महिषवाहन : । पुं० यमे ॥

महिषाक्ष : । पुं०)

महिषाक्ष : । पुं०) गुग्गुलौ । भृङ्गा ञ्जनसमप्रभे ॥

महिषाक्षादि । न० महिषाक्षादिपञ्चा नांगणे ॥ यथा । महिषाक्षस्तथा रालंनिर्यास : सर्जकस्यच । कृष्णा गुरु:कदम्बश्चमहिषाक्षादिपञ्चकम् ॥

महिषासुर : । पुं० महासुरविशेषे । रम्भासुरात्मजे ॥

महिषासुरसम्भव : । पुं० भूमिजगुग्गुलौ ॥

महिषासुरहन्त्री । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषी । स्त्री० कृताभिषेकायांराज्ञ : पत्न्याम् ॥ मह्यते । मह० । अविम ह्योष्टिषच् । टित्वान्ङीप् ॥ औष धीभेदे ॥ सैरिभ्याम् । मन्दगमना याम् । महाक्षीरायाम् । भैंस० इ० भा० ॥

महिषीगोष्ठम् । न० महिषीशालाया म् । भैंसवाडा० इ० भा० ॥ महि षीणांस्थानम् । गोष्ठच् ॥

महिषीदुग्धम् । न० महिषीक्षीरे । सैरिभ्या : स्तन्ये ॥ माहिषंमधुरं गव्यात्स्निग्धंशुक्रकरंगुरु । निद्रा करमभिष्यन्दिक्षुधाधिक्यकरंहिम म् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

महिषीप्रिया। स्त्री॰ तृणविशेषे। शूल्याम्। शूलपत्न्याम्। जलाश्रयायाम्॥

महिष्मान्। पुं॰ देशविशेषे॥ महिषाः सन्त्यस्मिन्। महिषाच्चेति वक्तव्यमिति॰ड्मतुप्॥

मही। स्त्री॰ भूमौ। पृथिव्याम्॥ मह्यते। मह॰। चुरादावदन्तः। ण्यन्तादचइः। कृदिकारादिति ङीष्॥ यद्वा। महीयते। महीङ् पूजायाम्॰ कण्ड्वादियगन्तः। क्विप् चेतिक्विप्। अल्लोपयलोपौ। कृदिकारादितिङीष्। तदभावे विसर्गइत्यप्याहुः॥ मालवदेशविहारिण्यांनद्याम्॥ महीजलन्तुसुस्वादुवल्ल्यंपित्तहरंगुरु॥ गवि॥ हिलमोजिकायाम्॥ वर्णवृत्तेष्वत्युक्थाप्रभेदे॥ यथा। लघुर्गुरुः। महीस्मृता॥ यथा। हरोऽस्तुमे। मनोमुदे॥

महीक्षित्। पुं॰ नृपे। राजनि॥ महीं॰ क्षयते॰ ईष्टे। क्षिनिवासगत्योः। मह्यांक्षयतिवा। क्षिक्षयैश्वर्ययोः। क्विप्। तुक्॥

महीजः। पुं॰ भौमे। मङ्गलग्रहे॥ न॰ आर्द्रके॥ त्रि॰ भूमिजाते॥

महिदुर्ग्गम्। न॰ मृदापाषाणेनेष्टकेनवाविस्ताराद्द्वैगुण्योच्छ्रायेणद्वादशहस्ताद्युच्छ्रितेनयुद्धार्थमुपरिभ्रमणयोग्येनसौवर्णगवाक्षादियुक्तेनप्राकारेणवेष्टितेराज्ञांवासस्थाने॥

महीधरः। पुं॰ विष्णौ॥ महींगिरिरूपेणधत्ते। धरति। धृञ्॰। मह्याधरः॥ अच्॥

महीध्रः। पुं॰ शिखरिणि। पर्वते॥ महींधरतिधारयतिवा। धृञ्॰। मूलविभुजादित्वात्कः॥

महीपालः। पुं॰ राजनि॥ महींपालयति। पाल॰। कर्मण्यण्॥

महीप्राचीरम्। न॰ समुद्रे॥

महीभृत्। पुं॰ पर्वते॥ नृपे॥

महीमयः। त्रि॰ मृत्तिकानिर्मिते॥ मह्याविकारे॥

महीयान्। त्रि॰ महत्तरे॥

महीरुहः। पुं॰ शाखिनि। पादपे। वृक्षे॥ शाकवृक्षे॥ मह्यांरोहयति। रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावे। इगुपधेतिकः॥

महीलता। स्त्री॰ किञ्चुलुके। केंचुवा॰ इतिख्याते॥ कृशत्वदीर्घत्वाभ्यांमह्यालतेव॥

महीसुतः। पुं॰ मङ्गलग्रहे। लोहिताङ्गे॥ मह्याः सुतः॥

महेच्छः। त्रि॰ महाशये। महाभिलाषे॥ महतीइच्छाऽस्य॥

महेन्द्रः। पुं॰ कलिङ्गदेशस्थेकुलपर्वतविशेषे॥ सिद्धपीठोयमद्रिः। यथा। महान्तकोमहेन्द्रेचपार्वतीचमहान्तकेति॥ त्रिसामाऋषिवुल्याद्यामहेन्द्रप्रभवाः स्मृताः।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

इन्द्रे ॥ महांश्चांसौ० इन्द्रश्चमहान्वा अग्रमभूद्योवृत्रमवधीदितिश्रुतेः । ईश्वरे । विष्णौ ॥

महेन्द्रकदली । स्त्री० कदलीप्रभेदे ॥

महेन्द्रतनया । स्त्री० सरिदन्तरे ॥

महेन्द्रनगरी । स्त्री० अमरावत्याम् ॥

महेन्द्रपर्वतः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

महेन्द्रमदभित् । पुं० श्रीकृष्णे ॥

महेन्द्रवारुणी । स्त्री० लताविशेषे । चित्रवल्ल्याम् । महाफलायाम् । वडौमाकाल्० इ० गौ० दे० भा० ॥

महेन्द्राणी । स्त्री० इन्द्रयोषिति । पुलोमजायाम् ॥ महेन्द्रस्यस्त्री । महतीचासाविन्द्राणीचेतिवा ॥

महेन्द्रियम् । त्रि० माहेन्द्रे ॥ महेन्द्रो देवतास्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिघः ॥

महेन्द्रीयम् । त्रि० माहेन्द्रे० हविरादौ ॥ महेन्द्रोदेवताऽस्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिचकाराच्छः ॥

महेरणा । स्त्री० कुन्दुरुक्याम् । शल्लकीवृक्षे ॥ महदीरणमस्याः ॥ महमुत्सवमीरयतिवा । ईर० । ल्युः ॥

महेला । स्त्री० महिलायाम् ॥ वामायाम् ॥ महस्यउत्सवस्य० इला भूमिः ॥ यद्वा । महति० मह्यतेवा । सलिकलीतीलच् । पृषोदरादिः ॥ मायाः हेलाक्रीडावा । परमहेलारतोप्यपारदारिकइतिदमयन्ती काव्यम् ॥

महेलिका । स्त्री० महेलायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

महेशः । पुं० शिवे ॥ महेशान्नापरो देवः ॥

महेशबंधुः । पुं० श्रीफलवृक्षे । बिल्वे । महेशस्यबन्धुरिव ॥

महेशिता । त्रि० परमेश्वरे । परदेवतायाम् ॥ महांश्चासावीशिताच । सन्महदितिसमासः ॥

महेश्वरः । पुं० शिवे । महादेवे ॥ महेश्वरस्त्र्यम्बकएवनापरइतिरघुः ॥ विश्वस्थानाञ्चसर्व्वेषांमहतामीश्वरः स्वयम् । महेश्वरञ्चतेनेमंप्रवदन्तिमनीषिणः ॥ महांश्चासावीश्वरश्च । सन्महदितिसमासः ॥ त्रि० अधीश्वरे ॥

महेश्वरी । स्त्री० महेश्वरपत्न्याम् । भगवत्याम्परदेवतायाम् ॥ अपराजितायाम् ॥ पित्तलप्रभेदे । कपिलायाम् । ब्रह्मरीत्याम् ॥ राजरीत्याम् । महतीचासावीश्वरीच ॥

महेष्वासः । पुं० हरौ ॥ शिवे ॥ महानवितथइष्वासइषुक्षेपोयस्यसः ॥ त्रि० उत्तमधानुष्के ॥

महैरण्डः । पुं० स्थूलैरण्डे ॥

महैला । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

महोक्षः । पुं० वृहद्वृषे । वृषभे ॥ महांश्चासावुक्षाच । अचतुरेति साधुः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

महोटिका । स्त्री०)
महोटी । स्त्री०) वृहत्त्वम्
महोत्पलम् । न० पद्मे । नलिने । च रविन्दे ॥ महच्चतत्उत्पलञ्च ॥
महोत्सवः । पुं० अतिशयितसुखजनकधर्म्मे ॥ यथा । दुर्गातन्त्रेऽथ त्वेषकुर्याद्दुर्गामहोत्सवम् । महानवम्यांवरदिवलिदानंनृपाद्यः ॥
महोत्साहः । पुं० राज्याङ्गप्राप्तराजपुरुषे ॥ अतिशयोद्यमे ॥ त्रि० अतिशयोत्साहयुक्ते । महोद्यमे ॥ दृः साध्यकर्म्मे पिसाधनपरे ॥ महान् उत्साहोऽस्य ॥ परदेवतायाम् ॥ जगदुत्पादनाद्यर्थंसुयुक्तत्वात् ॥
महोदधिः । पुं० समुद्रे ॥
महोदधिशयः । पुं० नारायणे ॥ प्रलयेसर्वभूतानिसंहृत्यैकार्णवंजगत् । कृत्वऽधिशेतेयौऽड्प्रत्ये । यः ॥
महोदयः । पुं० कान्यकुब्जदेशे ॥ आधिपत्ये ॥ अपवर्गे । मोक्षे ॥ सदाकृतयुगश्चात्रसदाचात्रोत्तरायणम् । सदामहोदयश्चात्रकाश्यांनिवसतांसताम् ॥ महात्मनि ॥ खानिजि ॥ दृश्यकल्पमद्रुमे ॥ न० पुरविशेषे । कान्यकुब्जे । गाधिपुरे । कनौज० दूतिमहोवाहूतिचभाषा ॥ महानुदयोवैभवंयस्य० यत्रवा ॥
महोदया । स्त्री० मेरोश्चक्रवाटाख्योर्ध्वमेखलायाउदग्दिग्विसोमस्यपुर्या-

म् । यथोक्तमगेन्द्रसंहितायाम् । महोदयाचन्द्रमसः श्वेतायुक्तादिनिर्मिता । विजयङ्घस्तुताभातिपुरैहिमगिरिप्रभैरिति ॥ नागवलायाम् ॥
महोदरः । पुं० वृहदुदरे ॥ त्रि० तद्वति ॥
महोदरी । स्त्री० रवेः सङ्क्रमणविशेषे कुजाहिवरर्जंयदासङ्क्रमः स्यान्महोदर्यसौतस्करार्थांसुखाय ॥ महाव्रतावर्य्याम् ॥
महोद्यमः । त्रि० महोत्साहे । दृः साध्यकर्म्मे पिसाधनपरे ॥ महानुद्यमोऽस्य ॥
महोन्नतः । पुं० तालागमे ॥ त्रि० महोन्नतिविशिष्टे ॥
महोन्नतिः । स्त्री० अतिशयवृद्धौ ॥ यथा । भूयात्तेनवदैश्वर्यंपुत्रादीनांमहोन्नतिः । व्याधिनाशरीरेचचिरञ्जीवसुखीभव ॥
महोन्मदः । पुं० मत्स्यकाम् । फलुपू० भाषद० गौ० दे० भा० प्र० मीने ॥
महोपसर्गः । पुं० मार्यादिषु ॥
महोरगः । पुं० वासुकिसर्पे ॥ वृहत्सर्पे ॥ महांश्चासावुरगश्च ॥ न० तरमूर्खे ॥
महोल्का । स्त्री० भूरयष्टे ॥ उल्काभिदेवे ॥ उल्काजन्यधातु । वृहत्पिच्छा । पलाशाश्वत्थनीलमणिशोभनाभौ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

रुषीचप्रमाणेनउल्कानानाविधास्मृता ॥

महौजा : । त्रि० वीर्यवति । महानुभावे ॥ महत्ओजोयस्येतिविग्रहः ॥

महौषधम् । न० शुण्ठ्याम् ॥ विषायाम् । अतिविषायाम् । अतीस० इ० भा० ॥ लशुने ॥ भूम्याहुल्ये ॥ वाराहीकन्दे ॥ वत्सनाभे ॥ पिप्पल्याम् ॥ सुरायाम् ॥ महौषधंयज्जीवानांदुःखविस्मारकंमहत् । आनन्दजनकंयच्चतदाद्यातत्त्वलक्षणम् ॥ महच्चतत्औषधञ्च ॥

महौषधि : । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ लज्जालुक्षुपे ॥

महौषधिगण : । पुं० पृश्निपर्ण्यादिषु ॥ यथा । पृश्निपर्णीश्यामलताभृङ्गराजशतावरी । गुडूचीसहदेवाचमहौषधिगण : स्मृत : ॥

महौषधी । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥

महौषध्यष्टकम् । न० महास्नानीयद्रव्यविशेषे ॥ यथा । सहदेवीतथाव्याघ्रीबलाचातिबलातथा । शङ्खपुष्पीतथासिंहीअष्टमीचसुवर्चला ॥ महौषध्यष्टकंप्रोक्तंमहास्नानेनियोजयेत् ॥

मा । अ० वारणे ॥ विकल्पे ॥

मा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयायाम् ॥ विद्यायाम् ॥ माने ॥ मातरि ॥ मानम् । माधातो : सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

मांसम् । न० पिशिते । तरसे । पलले । आमिषे । अस्रजे । रक्तजधातौ । मांस० इ० भा० ॥ मांसंवातहरंसर्वंबृंहणंबलपुष्टकृत् । प्रीणनंगुरुहृद्यञ्चमधुरंरसपाकयो : ॥ मांसवर्गोद्विधाज्ञेयोजाङ्गलाऽनूपभेदत: ॥ तत्रसद्योहतादिमांसेषुविशेषउक्त : सचोच्यते । यथा । सद्योहतस्यमांसंस्याद्व्याधिघातियथामृतम् । वयस्यंबृंहणंसात्म्यमन्यथातद्विवर्जयेत् ॥ स्वयंमृतस्यचावल्यमतीसारकरंगुरु ॥ वृद्धानांदोषलंमांसंबालानांबलदंलघु । त्रिदोषकृद्व्यालजुष्टंशुष्कंशूलकरंगुरु ॥ विषाम्बुरुङ्मृतस्यैतन् मृत्युदोषरुजाकरम् ॥ क्लिन्नमुत्क्लेदजनकंकृशंवातप्रकोपनम् ॥ तोयपूर्णशिराजालंमृतमप्सुत्रिदोषकृत् ॥ विहङ्गेषुपुमान्श्रेष्ठ : स्त्रीचतुष्पदजातिषु । परार्द्धंलघुपुंसांस्यात्स्त्रीणांपूर्वार्द्धमादिशेत् ॥ देहमध्यंगुरुप्राय : सर्वेषांप्राणिनांस्मृतम् । पक्षोत्क्षेपाद्विहङ्गानांतदेवलघुकथ्यते ॥ गुरूण्यण्डानिसर्वेषांगुर्वीग्रीवाचपक्षिणाम् । उरस्कन्धोदरंमूर्द्धापाणौपादौकटिस्तथा । पृष्ठत्वग्यकृद

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न्त्राणिगुरूणीहयथोत्तरम् ॥ लघुवा
तहरं मांसं खगानांधान्यचारिणा
म् । मत्स्याशिनांपित्तकरं वातघ्नं
गुरुकीर्त्तितम् ॥ फलाशिनांश्लेष्म
हरं लघुरूक्षमुदीरितम् । बृंहणं
गुरुवातघ्नं तेषामेवफलाशिनाम् ॥
तुल्यजातिष्वल्पदेहामहादेहेषुपूजि
ताः । अल्पदेहेषुशस्यन्ते तथैवस्थू
लदेहिनः ॥ चेष्टावतांपरंमांसं
हृद्यं रुच्यं लघुस्मृतम् ॥ येमृतावि
हगायेचदूरावासप्रचारकाः । ते
चाभिष्यन्दिनः सर्वे विपरीतम
तोन्यथा ॥ जलानूपचराः सर्वे त
थास्थलचराश्चये । गुरुमुक्त्यागुरुत
रं तेषांमांसमुदीरितम् ॥ धान्योत्प
त्तिप्रचाराणां लघुस्याल्लघुपक्षिणा
म् ॥ ग्राम्यं मांसं वनजमथवानूपजं
वाविलोत्थं श्वेतं पीतं हरितमरुणं
पाचितं सूपकारैः । तल्यं शूल्यं
सरसमधुरं स्वेदितं वट्टितं वायस्य-
प्रायोयदभिरुचितं स्तूयतेतेनतद्धि।
अपिच । मांसन्तुत्रिविधं ज्ञेयं मृदु
लंकठिनंघनम् ॥ पारावताजचट
कशशशूकरटिट्टिभाः । क्षुद्रमत्
स्यादिकाः सर्वे मांसेषुमृदुलाः
स्मृताः मृगरोहितकाद्याश्चमत्
स्याः शल्लकिशम्बराः । एतेकठि
नमांसाः [illegible] पक्षिणोजलचारि
णः ॥ गजकुम्भीरखड्गाद्याः सग

न्धावर्करादयः । गोधागोश्वालुला
याद्याःघनमांसाः प्रकीर्त्तिताः ॥ एकच
सर्वमांसानिविरुद्ध्यन्ते परस्परम् ॥
वैद्यशास्त्रोक्तविधिनामांसस्योक्तागु-
णाइमे । मनूक्तविधिनावक्ष्ये विधिं
भक्षणवर्जने ॥ प्रोक्षितंभक्षयेन्मांसं
ब्राह्मणानाञ्चकाम्यया । यथाविधि
नियुक्तस्तुप्राणानामेवचात्यये ॥ प्रा
णस्यान्नमिदंसर्वंप्रजापतिरकल्पयत् ।
स्थावरंजङ्गमञ्चैवसर्वंप्राणस्यभोजन
म् ॥ चराणामन्नमचरादंष्ट्रिणाम-
प्यदंष्ट्रिणः । अहस्ताश्चसहस्तानां-
शूराणांचैवभीरवः ॥ नात्तादुष्य-
त्यदन्ताद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि
। धात्रैवसृष्टाह्याद्याश्चप्राणिनोऽत्ता
रएवच ॥ यज्ञायजग्धिर्मांसस्येत्ये
षदैवोविधिः स्मृतः । अथोन्यथा
प्रवृत्तिस्तुराक्षसोविधिरुच्यते ॥ क्री
त्वास्वयंवाप्युत्पाद्यपरोपकृतमेववा।
देवान्पितॄंश्चार्चयित्वाखादंमांसंन
दुष्यति ॥ नाद्यादविधिनामांसंवि
धिज्ञोऽनापदिद्विजः । जग्ध्वाह्यवि
धिनामांसंसंप्रेत्यतैरद्यतेऽवशः ।
नतादृशंभवत्येनोमृगहन्तुर्धनार्थिनः
। यादृशंभवतिप्रेत्यवृथामांसानि-
खादतः । नियुक्तस्तुयथान्यायंयो
मांसंनात्तिमानवः । सप्रेत्यपशुतां
यातिसम्भवानेकविंशतिम् ॥ अस
स्कृतान्पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः क

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दाचन । मन्त्रैस्तुसंस्कृतान्यद्याच्छा
स्त्रतंविधिमास्थित : ।। कुर्याद्घृतुप
शुंसङ्गे कुर्यात्पिष्टपशुंतथा । नत्वे
वतुत्वथाहन्तुं पशुमिच्छे त्कदाचन-
॥ यावन्तिपशुरोमाणितावत्कृत्वोह
मारयम् । त्वयापशुघ्न : प्राप्नोति
प्रेत्यजन्मनिजन्मनि ।। यज्ञार्थंप
शव : सृष्टा : स्वयमेवस्वयम्भुवा ।
यज्ञोऽस्यभूत्यैसर्वस्यतस्माद्यज्ञे वधो
ऽवध: ॥ ओषध्य : पशवोवृक्षास्ति
र्यञ्च : पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थंनिधनं
प्राप्ता : प्राप्नुवन्त्युच्छ्रिती : पुन: ।।
मधुपर्केचयज्ञे चपितृदैवतकर्म्मणि।
अत्रैवपशवोहिंस्यान्नान्यत्रेत्यब्रवी
न्मनु : ।। एष्वर्थेषुपशून्हिंसन्वेद
तत्वार्थंविद्द्विज: । आत्मानञ्चपशुञ्चै
वगमयत्युत्तमांगतिम् ।। दृष्टेगुरा-
वरण्येवानिवसन्नात्मवान्द्विज : ।
नवेदविहितांहिंसामाप्रवृत्तिसमा-
चरेत् ।। यावेदविहिताहिंसानि
यतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेवतां
विद्याद्वेदाद्धर्मोहिनिर्बभौ ।। योऽहिं
सकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छ
या । सजीवंश्चमृतश्चैवनक्वचित्सु
खमेधते । योबन्धनवधक्लेशान्प्रा
णिनांनचिकीर्षति । ससर्वस्यहित
प्रेप्सु : सुखमत्यन्तमश्नुते । यद्या
चितंयत्कृतैर्ध्रुतिंवधातियत्तप
स्विन : । तद्वाप्नोत्ययत्नेनयोहिंसन्नन्यजं-

न्तुन ॥ मांसभक्षयितामुत्रयस्य मांस
मिहाद्म्यहम् । एतन्मांसस्यमांसत्वं प्रवदन्तिमनीषिण : ॥ न-
मांसभक्षेदोषोनमद्येनचमैथुने । प्रवृत्तिरेषाभूतानांनिवृत्तिस्तुमहा-
फला ॥ यमिह । श्रोमद्भानिर्वाणत
न्त्रे । मांसन्तुत्रिविधंप्रोक्तंजलभूच
रेचरम् । यस्मात्तस्मात्समानी
तंयेनकेनविधातितम् ।। तत्सर्व दे-
वताप्रीत्यै भवेदत्रनसंशय : । साध
कैश्चावधृतोद्देयैवस्तुनिदैवते ।। य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दादात्मप्रियं द्रव्यं तत्तदिष्टायकल्पयेत् ।। बलिदानविधौ देवि विहितः पुरुषः पशुः । स्त्रीपशुर्न च हन्तव्यस्तत्र शांभवशासनात् ॥ मन्यते देवादिप्रीत्यर्थम् । मनज्ञाने । मनेर्दीर्घश्चेति सः ॥

मांसः । पुं० काले । कीटे ॥

मांसकारि । न० रक्ते । रुधिरे ॥

मांसच्छदा । स्त्री० मांसरोहिणीविशेषे । मांस्याम् । सुलोमायाम् ॥

मांसजम् । न० मेदसि ॥

मांसतेजः । न० मेदसि ॥

मांसदलनः । पुं० प्रीहघ्नवृक्षे ॥

मांसद्रावी । पुं० अम्लवेतसे

मांसपचनम् । न० मांसपाके ॥

मांसपेशी । स्त्री० गर्भस्थावयवविशेषे ॥ यथा । बुद्बुदः सप्तरात्रेण मांसपेशी भवेत्ततः । द्विसप्ताहात्भवेत्पेशी रक्तमांसचिता दृढा ॥ बीजस्यैवाङ्कुराः पेश्यः पञ्चविंशतिरात्रतः ॥

मांसप्रलेहः । पुं० प्रलेहविशेषे ॥ पथ्यप्रलेहम् ॥

मांसफला । स्त्री० वार्त्ताक्याम् ॥

मांसभक्षः । त्रि० मांसभक्षणकर्त्तरि ॥

मांसमाषा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

मांसरसः पुं० झोल० रसा० इति ख्यातेमांसस्यजले ॥ सिद्धमांसरसो रुच्यः श्रमश्वासक्षयापहः । प्रीणनो वातपित्तघ्नः क्षीणानामल्परेतसाम् ॥ विश्लिष्टभग्नसन्धीनां शुद्धानां शुद्धकाङ्क्षिणाम् । स्मृत्योजोबलहीनानां ज्वरक्षीणक्षतोरसाम् ॥ शस्यते स्वरहीनानां दृष्ट्यायुः श्रवणार्थिनाम् ॥

मांसरोहिणी । स्त्री० सुगन्धिद्रव्यविशेषे । अग्निरुहायाम् । चर्मकषायाम् । विकषायाम् ॥ स्यान्मांसरोहिणी वृष्या सरा दोषत्रयापहा ॥

मांसलम् । न० काव्यस्य गौडीरीत्यन्तर्गतस्यौजोगुणस्याङ्गविशेषे ॥ यथा । ओजः समासभूयस्त्वं मांसलं पदडम्बरम् ॥ त्रि० अंसले । बलवति ॥ स्थूले ॥ यथा । निस्वाश्च बहुरेखाः स्युर्निर्द्रव्याश्चिबुकैः कृषैः । मांसलैश्च धनोपेता अवक्रैरधनैर्नृपाः ॥ मांसमस्त्यस्य । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ पुं० माषे ॥

मांसलफला । स्त्री० वृन्ताक्याम् ॥

मांसविक्रयी । त्रि० वैतंसिके । कौटिके ॥ सकृदपि मांसविक्रयकारिणि ॥ सद्यः पततिमांसेन लाक्षया लवणेन च ॥

मांसव्यधः । त्रि० मांसखण्डने ॥ मांसस्य व्यधनम् ॥ व्यधजपोरनुपसर्गे० इत्यप् ॥

मांसशृङ्गाटकम् । न० मांसप्रकारवि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

शेषे । मांसकात्रिखूंट० इतिभाषा ॥ शुद्धमांसंतनूकृत्यकर्त्तितंखेदितं जले । लवङ्गहिङ्गुलवणमरिचार्द्रकसंयुतम् ॥ एलाजीरकधान्याकनिम्बूरससमन्वितम् । घृतेसुगन्धेतद्भृष्टपूरणंप्रोच्यतेबुधैः ॥ शृङ्गाटकंसमितयाकृतंपूरणपूरितम् । पुनः सर्पिषसम्भृष्टंमांसशृङ्गाटकंवदेत् ॥ मांसशृङ्गाटकंरुच्यंबृंहणंबलकृद्गुरु ॥ वातपित्तहरंवृष्यंकफघ्नंवीर्यवर्द्धनम्

मांससारः । पुं० मेदसि ॥ मांसस्य सारः ॥

मांसस्नेहः । पुं० मेदसि ॥

मांसहासा । स्त्री० चर्मणि ॥

मांसिकः । त्रि० मांसविक्रयजीविनि । वैतंसिके ॥ मांसंपण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् ॥ यद्वा । मांसंनियुक्तंदीयतेस्मै । श्रावणामांसौदनादितिटिठन् । टित्वान्ङीप् ॥ इकरउच्चारणार्थः ॥

मांसिका । स्त्री० मांस्याम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनेर्दीर्घश्चेतिसः । गौरादिः । स्वार्थेकन् ॥

मांसिनी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मांसी । स्त्री० कक्कोल्याम् ॥ मांसच्छदायाम् ॥ तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मांसीतिक्ताकषायाचमेध्याकांतिबलप्रदा । स्वाद्वीहिमात्रिदोषास्रदाहवीसर्पकुष्ठनुत् ॥ मन्यते । मन० । मनेर्दीर्घश्चेतिसः । गौरादिः ॥

मांसिष्टा । स्त्री० पक्षिप्रभेदे । वल्गुलायाम् । दिवांधायाम् वादुड इ०भा० ॥

मांसौदनम् । न० मांससंयुक्तओदने । पलौदने ॥

मांसौदनिकः । त्रि० मांसौदनार्हे ॥ मांसौदनंनियुक्तंदीयतेऽस्मै । श्राणामांसौदनाट्टिठन् । टोङीवर्थः । इकारउच्चारणार्थः ॥

मांस्यादिः । पुं० जटामांस्यादिसप्तानांगणे ॥ जटामांसीनखंपत्रीलवङ्गंतगरंरसः । शिलयागन्धपाषाणः सप्तमांस्यादिकाअमी ॥

माकन्दः । पुं० सहकारे ॥

माकन्दी । स्त्री० आमलकीफले ॥ नगरविशेषे ॥ बहुमूल्याम् । मादन्याम् । गन्धमूलिकायाम् । माद्राणी०मांगनी०इ०भा० ॥ पीतचन्दने ॥

माकरी । स्त्री० माघशुक्लसप्तम्याम् ॥ यद्यज्जन्मकृतंपापंमयासप्तसुजन्मसु । तन्मेरोकञ्चशोकञ्चमाकरीहन्तुसप्तमीतिपठित्वास्नायात् ॥ रथसप्तमीतिनामान्तरम् ॥ रोकंच्छिद्रम् ॥

माकिम् । अ०)

माकिर् । अ०)वर्ज्जने ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

माकीम् । अ० वर्ज्जने ॥

याकोट : । पुं मुकुटेश्वर्य्यास्थाने ॥ माकोटे मुकुटेश्वरीतिदेवीगीता ॥

माक्षिकम् । न० मधुनि ॥ मक्षिकाभि : कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥ तैलवर्णमधुनि ॥ मक्षिका : पिङ्गवर्णास्यु : र्महत्योमधुमक्षिका : । ताभि : कृतंतैलवर्णं माक्षिकंपरिकीर्त्तितम् ॥ माक्षिकंमधुषुश्रेष्ठं नेत्रामयहरंलघु । कामलार्श : क्षतश्वासकासक्षयविनाशनम् ॥ धातुमाक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥ तापिच्छे । पीतमाक्षिके ॥ माक्षिकंद्विविधं प्रोक्तंहेमाह्वं तारमाक्षिकम् । भिन्नवर्णविशेषत्वाद्रसवीर्यादिकंपृथक् ॥ तारपादादिकेतारमाक्षिकञ्चप्रशस्यते । देहेहेमाभकंशस्तं रोगहृद्बलपुष्टिदम् ॥

माक्षिकजम् । न० सिक्थके ॥

माक्षिकधातु : । पुं० माक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥

माक्षिकफल : । पुं० मधुनालिकेरके ॥

माक्षिकशर्करा । स्त्री० सिताखण्डे ॥

माक्षिकाश्रयम् । न० सिक्थके ॥

माक्षीकम् । न० मधुनि ॥

माक्षीकशर्करा । स्त्री० सिताखण्डे ॥

मागध : । पुं० वैश्यत : क्षत्रियायामुत्पन्ने वर्णसङ्करजातिविशेषे । भाट इतिख्याते ॥ शुक्लजीरके ॥ जरासन्धनृपे ॥ कीकटदेशान्तर्वर्त्तिदेशविशेषे । मगधे ॥ पाणिस्वनके ॥ वंशक्रमेणमहत्त्ववेदिनिराजाग्रस्तुतिकारिणि । मधुके । वन्दिनि । स्तुतिपाठके । तस्योत्पत्तिर्विष्णुपुराणे यथा । ततोस्य दक्षिणं हस्तं ममन्थुस्ते तदाद्विजा : । मथ्यमानेच तत्राभूत्पृथुर्वैण्य : प्रतापवान् । तस्यवैजातमात्रस्ययज्ञे पैतामहेशुभे । सूत : सूत्यांसमुत्पन्न : सौत्येऽहनिमहामते ॥ तस्मिन्नेवमहायज्ञे जग्ये प्राज्ञोथमागध : । प्रोक्तौतदामुनिवरैस्तावुभौसूतमागधौ ॥ स्तूयतामेषनृपति : पृथुर्वैण्य : प्रतापवान् ॥ सूत्यामिति० सूति : ० अभिषूति : ० अभिषूयतेकण्ड्यतेसोमोऽस्यामितिसूति : सोमाभिषवभूमिस्तस्याम् । सौत्येऽहनि० तस्मिन्नेवदिने० इत्यर्थ : ॥ वंशपरंपराशंसकोह्ययम् ॥ मगध्यतियाचते । मगधपरिवेष्टने कण्ड्वादिर्यगन्त : । अच् । यस्यहलइतियलोप : । प्रज्ञाद्यण् ॥ मागधावंशशंसका : । वंशोदीरणेनयेयाचन्ते ० तेमागधाइत्यर्थ : ॥ त्रि० मगधोद्भवे ॥

मागधादेवी । स्त्री० राधिकायाम् ॥

मागधी । स्त्री० कणायाम् । पिप्पल्याम् । यूथ्याम् ॥ भाषाप्रभेदे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

उक्तं हि भरतसूत्रे । भिक्षुकक्षपण कराक्षसान्त : पुराबासिचेटकादी नां मागधीति ॥ मगधे ० देशे भवा । तत्र भव इत्यण् ॥

मागमा । स्त्री० कर्कट्यां ॥

माघ : । पुं० मासविशेषे । तपसि ॥ अत्र जातस्य फलम् । यथा । विद्या विनीतस्वकुलप्रधानसदासदाचारयु त: प्रवीण: । योगानुरक्तो विषयेषु सक्तो माघे थमासे मघवानिवेश : इति ॥ माघी पौर्णमास्यस्मिन् पौर्णमासी त्यण् ॥ श्रीदत्तकसूनौ शिशुपाल वधमहाकाव्यकर्त्तरि ॥ तस्य नाम्नै वख्याते महाकाव्ये ॥ यथा । पुष्पे षु जातीनगरेषु काशी नारीषु रम्भा पुरुषेषु विष्णु : । नदीषु गङ्गा नृप तौ च राम : काव्येषु माघ : कवि कालिदास : ॥ इत्याधुनिक : क- श्चित्

माघवती । स्त्री० पूर्वदिशि ॥

माघवनम् । त्रि० इन्द्रसम्बन्धिनि ॥ मघवत इदम् । अण् ॥

माघी । स्त्री० तपोमासस्य पूर्णिमायाम् ॥ मघयायुक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेणेत्यण् । ततो ङीप् ॥

माघोनी । स्त्री० पूर्व्वदिशि ॥

माघ्यम् । न० कुन्दपुष्पे ॥ माघे साधु । तत्र साधुरिति यत् ॥ माघे भवम् । दिगादित्वाद्वा यत् ॥

माङ् । अ० निषेधे ॥ आशङ्कायाम् ॥

माङ्गलिक : । पुं० प्रणवे ॥ अथशब्दे ॥ प्रणवश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मण : पुरा । कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तस्मा न्माङ्गलिकावुभौ ॥ मङ्गलाय क्रियमाणे तूर्यादिवाद्ये ॥ अगर्हिताभीष्टार्थसिद्धिर्मङ्गलम् । मङ्गलं प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमिति ठक् ॥ यथा माङ्गलिक आचार्य्य इति ॥

माङ्गल्यम् । न० मङ्गलक्रियायाम् ॥ मङ्गलाय हिते ॥ यथा । माङ्गल्येषु विवाहेषु कन्यासंवरणेषु च । दशमासा : प्रशस्यन्ते चैत्रपौषविवर्जिता : ॥ इति राजमार्त्तण्ड : ॥ मङ्गलस्य भाव : । भावे ष्यञ् ॥

माङ्गल्यार्हा । स्त्री० चायमाणायां लतायां ॥

माच : । पुं० पथि ॥

माचल : । पुं० वन्दिचौरे ॥ रुजि ॥ ग्राहे ॥

माचिका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् ॥ मोरुवा० इ० पश्चिमदेशप्रसिद्धायामौषधौ ॥ माचिका म्लारसे पाके कषाया शीतला लघु : । पक्वातीसारपित्तास्रकफकण्ठामयापहा ॥

माचिरम् । अ० शीघ्रे ॥

माचीपत्रम् । न० सुरपर्णे ॥

माजल : । पुं० चाषपक्षिणि ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

माञ्जिष्ठम् । न० लोहितवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥ मञ्जिष्ठयारक्तम् । तेनरक्तं रागादित्यण् ॥

माटाम्बक : । पुं० वृक्षविशेषे ॥

माठार : । पुं० चण्डांशो : पाणिपार्श्विके । सूर्यानुगे ॥ व्यासे ॥ विप्रे ॥ मठन्त्यनेन । मठमदनिवासयो : । पुंसीतिघ : । मठं राति । रा० । क : । मठस्यापत्यम् । विदादित्वादण् ॥ गर्गादित्वान् माठर्य्य : ॥

माड : । पुं० वृक्षविशेषे । ध्वजवृक्षे । वितानके । मद्यद्रुमे । माडवैनौ० इ० कोकणे प्रसिद्धे ॥

माडव : । पु० वर्णसङ्करजातिविशेषे यथा । लेटस्तीवरकन्यायांजनयामासषण्नवरान् । माल्लं मल्लं माडवञ्च भडं कोलं कलन्दरं ॥

माडुक : । पुं० माडुकिके ॥ मडुकवादनं शिल्पमस्य । मडुकझर्झरादणन्यतरस्यामित्यण् ॥

माडुकिक : । पुं० माडुके ॥ मडुकवादनं शिल्पमस्य । मडुकझर्झरादितिपक्षे ठक् ॥

माढि : । स्त्री० पत्रभङ्गे ॥ पत्रशिरायाम् ॥ दैन्यप्रकाशने ॥ देशविशेषे ॥ अर्चायाम् ॥ मह्नमनयावा । मह० । क्तिन् ढत्वष्टुत्वढलोपदीर्घा : ॥

माढी । स्त्री० दन्तशिरायाम् ॥

माणक : । पुं० वृक्षविशेषे । स्थलपद्मे । वृहच्छदे ॥ न० कन्दविशेषे । मानकचू० इ० गौ० दे० भा० ॥

माणव : । पुं० बालके ॥ अपत्येकुत्सितेमूढे मनोरौत्सर्डिक : स्मृत : । नकारस्यचमूर्द्धन्यस्तेनसिद्ध्यतिमाणव : ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् । ब्राह्मणमाणवेतिनिपातनान्नत्वम् ॥ षोडशयष्टिकहारे ॥

माणवक : । पुं० विंशतियष्टिकाभिर्निर्मितेहारविशेषे ॥ बालके । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ कुपुरुषे ॥ माणवोबाल : ० सइव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ यद्वा । अल्पोमाणव : । अल्पइतिक : ॥ न० अनुष्टुप्प्रभेदे ॥ मात्तलगामाणवकम् ॥ यथा । चञ्चलचूडं चपलैर्वत्सकुलै : केलिपरम् । ध्यायसखेस्मेरमुखं नन्दसुतं माणवकम् ॥

माणवकक्रीडम् । न० अनुष्टुप्छन्दोविशेषे । माणवके ॥ भादिगणं कर्णधरं सान्तमिदं वृत्तवरम् । पन्नगराजेनकृतं माणवकक्रीडमिदम् ॥ यथा । कोकवधूशोकहरं पद्मवनीबोधकरम् । गाढतमोनाशकरं नौमितरामुष्णकरम् ॥

माणवीनम् । त्रि० माणवसम्बन्धिनि ॥ माणवायहिते ॥ माणवचरकाभ्यां-

पुस्तकालय गुरुकुल कांगड़ी

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

खञ् ॥

माणव्यम् । न० माणववृन्दे ॥ माणवानांसमूहः । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् ॥ माणवत्वे ॥ माणवस्यकर्म्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

माणिका । स्त्री० अष्टपलपरिमाणे ॥

माणिक्याम् । न० रत्नविशेषे । शोणरत्ने । रत्नराजि । रविरत्नके । पद्मरागे । कुरविन्दे । माणिक० माणक० इतिभाषा ॥ तस्यलक्षणं यथा स्निग्धं गुरुगात्रयुतं दीप्तं स्वच्छं सुरङ्गदं समाङ्गम् । इतिजात्यं माणिक्यंकल्याणं धारणात्कुरुते ॥ तस्यदोषायथा । द्विच्छायमभ्रपिहितं कर्कशशार्करिलं भिन्नधूम्रञ्च । विरूपं रागविमलं लघुमाणिक्यं नधारयेद्धीमान् ॥ तस्यचतुर्विधाजातिर्यथा । तद्रक्तं यदिपद्मरागमथतत्पीतातिरक्तं द्विधाजानीयात्कुरुविन्दकंयदरुणं स्यादेषसौगन्धिकम् । तन्नीलं यदिनीलगन्धिकमितिज्ञेयं चतुर्धाबुधैर्माणिक्यंकषघर्षणेप्यविकलंरागेणजात्यंजगुः ॥ विशेषोन्यत्र युक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥ मणिकमेव । चतुर्वर्णादीनांस्वार्थेउपसङ्ख्यानमितिष्यञ् ॥

माणिक्या । स्त्री० ज्येष्ठाम् । मुसल्याम् । गृहगोधायाम् पल्ल्याम् ॥

माणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ मणिमन्थाख्ये पर्वतेभवम् । तत्रभव इ० अण् ॥

माण्डलिकः । पुं० ग्रामस्यराज्ञि ॥ मण्डलइव । अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ॥

माण्डूक्यम् । न० उपनिषद्विशेषे ॥

मातङ्गः । पुं० श्वपचे । गजे । हस्तिनि । अर्हदुपासकविशेषे ॥ मतङ्गस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ मतङ्गस्यापत्यम् । शिवाद्यण् वा ॥

मातङ्गनक्रः । पुं० मातङ्गाकारेग्राहे ॥

मातङ्गमकरः । पुं० महामत्स्यप्रभेदे । मातङ्गाकारेनक्रे ॥

मातङ्गी । स्त्री० महाविद्याविशेषे ॥ मतङ्गस्यमुनेः कन्यामातङ्गीसाप्रकीर्त्तिता ॥

मातरपितरौ । पुं० द्विवचनान्तोयम् । सहोक्त्यामातापित्रोः ॥ माताच पिताच । मातरपितरावुदीचामितिपूर्वपदे० ऋकारस्यारङादेशोनिपातनात् ॥

मातरि । अ० अन्तरीक्षे ॥ सप्तम्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

मातरिश्वा । पुं० वायौ । सर्वप्राणभृतांक्रियाहेतुभूते ॥ मातरि० अन्तरिक्षेश्वयतिवर्द्धतेगच्छति । टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । यद्वा । मातरि०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

जनन्याम्॰ ष्ठ्यतिवर्ज्जते॰ सप्तस-प्तकत्वात्॰ गर्भस्थएवायंशब्दे योन-पञ्चाग्न्यङ्गागः क्षतद्रव्यपाख्यायते। ष्ठन्न्यञ्चन्निति सूत्रे ष्ठ॰ कनिप्रत्ययोधा तोरिकारलोपश्चनिपातनात्॰ सप्त म्याश्चलुक्च ॥ मातरीतिसप्तम्यन्त प्रतिरूपकमव्ययंवा ॥

मातङ्गिः। पुं॰ इन्द्रष्यसारथौ ॥ मतं जाति। जातीनुपेतिकः। मतङ्ग स्यापत्यम्। यतञ्ज् ॥

मातापितरौ। पुं॰ द्विवचनान्तीय मृ॰॰ पित्रोः। मातरपित्रोः ॥ माताचपिताच। आनङ्ऋतोद्वन्द्वे ॥ पञ्यर्हितत्वात्पूर्वंनिपातः। चतुर्दशगुणंमातागौरवेणातिरिच्यते ॥

मातापुरम्। न॰ सह्याद्रौरेणुकाधिष्ठितेअम्बिकाख्याने ॥

मातामहः। पुं॰ मातुः पितरि ॥ मातुः पिता। माट्पितृभ्यांपित-रिडामहच् ॥

मातामही। स्त्री॰ मातुर्जनन्याम् ॥ मातुर्माता। मातरिपित्रेतिडामहच्। ङिच्चान्ङीष् ॥

मातिः। स्त्री॰ माने ॥ अवच्छेदे ॥ मानम्। माङ्॰। क्तिन् ॥

मातुलः। पुं॰ मातुर्भ्रातरि। पितृ-व्यादौ ॥ मातुर्भ्राता। पितृव्यमातु-लेतिनिपातनात्॰ मातुर्डुलच् ॥

व्रीहिप्रभेदे ॥ मदनद्रुमे ॥ सर्षपविशे षे ॥ धूस्तूरे ॥ मास्ति॰ नास्तितुला यस्य ॥ मा॰ श्रीः तुलाऽस्येतिवा॰ कनकनामकत्वात् ॥

मातुलकः। पुं॰ धूस्तूरवृक्षे ॥

मातुलपुत्रकः। पुं॰ धतूरस्यफले ॥ मातुलस्यपुत्रएव। कन् ॥ मातुल स्यसुते ॥

मातुला। स्त्री॰ मातुलान्याम् ॥

मातुलानी। स्त्री॰ मातुलस्यस्त्रिया-म् ॥ मातुलस्य स्त्री। द्वन्द्वकर्षे-ल्यादिनामातुलशब्दात्पुंयोगे॰ मा तुलोपाध्याययोरानुक्॰ ङीष्च ॥ कलायें ॥ भंगायाम् ॥ मायास्तु वा॰ मातुलामानयति। धनप्राप्त नेगतौवा। कर्म्मण्यण्। ङीप् ॥ मातुलश्चधत्तूरश्चस्त्रीवद्वा। पूर्व वन्ङीषानुकौ ॥ अर्के ॥ प्रियङ्गु वृक्षे ॥

मातुलाहिः। पुं॰ चित्रसर्पे। मातु धाने ॥ मांतुलयति। मूलविभुजा दित्वात्कः। मातुलश्चासावहि-श्च। मालुयासांप॰ फेयुयाटौ॰ इ-तिचयश्चगौडदेशेप्रसिद्धिः। अयं खट्वाकृतिरायतदेहोदीर्घलांगूलश्च-तुष्पादितिकेचित् ॥

मातुली। स्त्री॰ मातुलान्याम् ॥ मातु लश्चस्त्री। मातुलोपाध्याययोरानु क्वे स्यानुगमाभावे॰ द्वन्द्वकर्षे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तिङीष् ॥ भङ्गायाम् ॥

मातुलुङ्गः । पुं० बीजपूरे । छोलङ्गे । टावालेंबुइ० गौ० दे० भाषा ॥ मिनात्यरुचिम् । मीञ्हिंसायाम् । बाहुलकात्तुन् । लुञ्ज्यते । लुजिर्भाषार्थः । घञ् । चजोरिति कुत्त्वम् । न्यङ्क्वादित्त्वाद्वा । मातुश्चासौलुङ्गश्च ॥

मातुलुङ्गकः । पुं० छोलङ्गवृक्षे । फलपूरे । बीजपूरे । रुचिके ॥ स्वार्थेकन् ॥

मातुलुङ्गा । स्त्री० मधुकुकुट्याम् ॥ यथा । मातुलुङ्गासुगन्धान्यागिरिजापूतिपुष्पिका । अत्यम्लादेवदूतीच साक्वचिन्मधुकुकुटी ॥ इतिरत्नमाला । मखुर० इ० महूर० इ० गौ० देशभाषा० ॥

मातुलुङ्गिका । स्त्री० वनबीजपूरे ॥

मातुलेयः । पुं० स्त्री० मातुलस्यापत्ये । शुभ्रादित्त्वाट्ठक् ॥

माता । त्रि० प्रस्थादिनाधान्यादिमातरि ॥ मिनोति । डुमिञ्० तृच् पु० साधिष्ठानबुद्धिस्थचिदाभासरूपेप्रमातरि ॥

माता । स्त्री० जनयित्र्याम् । प्रस्वाम् । जनन्याम् । सवित्र्याम् । मा० इ० भाषा ॥ आपदिमातैवशरणम् ॥ षोडशप्रकारामातरो यथा । स्तनदाचीगर्भधात्रीभक्षदात्रीगुरुप्रिया । अभीष्टदेवपत्नीचपितुः पत्नीचकन्यका ॥ सगर्भजायाभगिनीपुत्रपत्नीप्रियाप्रसूः । मातुर्मातापितुर्मातासोदरस्यप्रिया तथा ॥ मातुः पितुश्चभगिनीमातुलानी तथैवच । जनानांवेदविहितामातरः षोडशस्मृताः । तस्यागौरवं यथा । जनकोजन्मदानत्त्वात्पालनाच्च पितास्मृतः । गरीयान्जन्मदातुश्च योन्नदातापितामुने ॥ विनान्नान्नश्वरोदेहोननित्यः पितुरुद्भवः । तयोः शतगुणे मातापूज्यामान्याचवन्दिता ॥ गर्भधारणपोषाभ्यां साचताभ्यांगरीयसी । इतिब्र० वै० पु० ॥ अत्रमनुर्यथा । उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणांशतं पिता । सहस्रन्तुपितॄन्मातागौरवेणातिरिच्यत इति ॥ नपितुर्वचनं कार्यं यथा । मातुः सुतेनहि । पिताच पतितस्त्याज्योनमातासत्सुतेनहि ॥ गर्भधारणपोषाद्धिततोमातागरीयसी । दशविप्रादुपाध्यायोगौरवेणातिरिच्यते ॥ तेभ्यः पितादशभ्यस्तुमाताचैवगरीयसी । मातृतोन्योनदेवोस्तितस्मात्पूज्यासदासुतैः ॥ मातुश्चयद्धितं किञ्चित्कुरुते भक्तितः पुमान् । तद्धर्म्मं हिविजानीयादेवं धर्मविदोविदुः ॥ पितुर्भगिन्यां मातुश्च ज्यायस्याञ्चस्वसर्यपि ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मातृवत्वृत्तिमातिष्ठेन्माताताभ्यो गरीयसीतिमनु : ॥ त्वमाद्येजगतां मातापिताब्रह्मपरात्परम् । युवयो : प्रीणनंयस्मात्तस्मात्किंगृहिणांतप : ॥ स्वभावतोभवेन्माता-पुत्रेतिकरुणावती । तेनभक्तौकृतायान्तुवक्तव्यंकिंतत : परम् । धिगस्तुजन्मतेषांवैकृतघ्नानान्तुपापिनाम् । येसर्वमातरंदेवींस्वोपास्यांनभजन्तिवै ॥ नशिवोपासनानित्यानविष्णूपासनातथा । नित्योपास्ति : पुरादेव्यानित्याश्रुत्यैवचोदिता ॥ किंमयाबहुवक्तव्यंस्थानेसंशयवर्ज्जिते । सेवनीयापदाम्भोजंभगवत्यानिरन्तरम् ॥ गवि ॥ भूमौ ॥ दुर्गायाम् ॥ लक्ष्म्याम् ॥ रेवत्याम् ॥ आसुकर्ण्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ महाश्रावण्याम् ॥ जटामांस्याम् ॥ गौर्यादिषु ॥ यथा । गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया । देवसेनास्वधास्वाहाशान्ति:पुष्टिर्धृति : क्षमा । आत्मनोदेवताचैवतथैवकुलदेवता ॥ ब्राह्म्यादिषु ॥ यथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैन्द्रीवाराहीवैष्णवीतथा । कौमारीचैवचामुण्डाचर्चिकेत्यष्टमातर : ॥ सप्तमातरोयथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा । वाराहीचतथेन्द्राणीचामुण्डासप्तमातर : ॥ मान्यं ते० पूज्यन्ते लोकमातृत्वादितिमातर : । मानपूजायाम् । नप्तृनेष्टृ० इत्याद्युणादिसूत्रेणनिपातित : ॥ मान्तिशिवपरिवारत्वेनसमाविशन्तीतिवा ॥ मातिगर्भोऽस्यांवा ॥ विभूतौ ॥

मातृकम् । त्रि० मातुरागते ॥ तत आगतइत्यधिकारे० ऋतष्ठञ् ॥

मातृका । स्त्री० धातृकायाम् । उपमातरि ॥ मातरि । जनन्याम् ॥ देवीप्रभेदे ॥ वर्णमालायाम् । आदिक्षान्तवर्णे ॥ कर्णे ॥ स्वरे ॥ ईश्वर्य्याम् ॥ गृहाक्षरे ॥ मातैव । स्वार्थेतद्धित : ॥

मातृकेशट : । पुं० मातुले ॥

मातृतुल्या । स्त्री० । मातु : समानासु ॥ तायथा । मातृष्वसामातुलानीपितृव्यस्त्रीपितृश्वसा । श्वश्रू: पूर्वजपत्नीचमातृतुल्या : प्रकीर्त्तिता: ॥ मात्रातुल्या ॥ मातृशब्दसम्भाषयामातृतुल्यत्वंयथा । मातरित्येवशब्देनयाञ्चसम्भाष्यतेनर : । सामातृतुल्यासत्येनधर्म्म : साक्षीसतामपि ॥

मातृनन्दन : । पुं० कार्त्तिकेये । महासेने ॥

मातृबान्धव : । पुं० मातुर्मात्रादिषु ॥ मातुर्मातापिताभ्रातामातुर्भ्रातु : सुतास्तथा । मातु : पितु: सोदरा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

स्वविज्ञेयामातृबान्धवा :

मातृभोगीण : । त्रि० मातुर्हिते ॥ मातुर्भोग : शरीरम् ० तस्मै हित : । आत्मविश्वजनेत्यादिनाख : ॥

मातृमुख : । त्रि० जडे ॥ इतित्रिकाण्डशेष : ॥

मातृयोग : । पुं० यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । अधिमात्रांशगेसौम्येसितेवाप्यसुरार्चिते । लग्नगेमातृयोगोयंशत्रूणांसन्धिकृत्सदा ॥

मातृवाहिनी । स्त्री० वल्गुलायाम् । मांसेष्टायाम् । पक्षिविशेषे ॥

मातृशासित : । पुं० मूर्खे ॥

मातृष्वसा । स्त्री० मातुर्भगिन्याम् ॥ मातु : स्वसा । मातृपितृभ्यांस्वसेतिषत्त्वं ॥

मातृष्वस्रेय: । पुं० मातृष्वसृसुते । मातृष्वस्रीये ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । ढकिलोप: । अतएवज्ञापकाड्ढक् ॥

मातृष्वस्रेयी । स्त्री० मातुर्भगिनीसुतायाम् ॥ ङीप् ॥

मातृष्वस्राय: । पुं० मातृष्वसृसुते ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । मातृष्वसुश्चेतिछण् ॥

मातृष्वस्रीया । स्त्री० मातुर्भगिन्या : कन्यायाम् । टाप् ॥

मातृसिंही । स्त्री० वासके ॥

मात्रम् । न० कार्त्स्न्ये ॥ यथा । जीवमात्रंनहिंसेत ॥ अवधारणे ॥ यथा । पयोमात्रंभुङ्क्ते ॥ मीयते० अनयावा । मति० मिमीतेवा । मामाने । माङ्मानेवा । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ॥ स्वार्थे ॥

मात्रा । स्त्री० कर्णभूषणे ॥ वित्ते । द्रव्ये ॥ माने ॥ हस्त्यश्वादौपरिच्छदे ॥ अक्षराऽवयवे ॥ स्वल्पे ॥ काले । अकारादिलघ्वक्षरकाले ॥ वृत्ते ॥ कालविशेषे ॥ यथा । कालेनयावतापाणि : पर्येतिजानुमण्डले । सामात्राकविभि : प्रोक्ताह्रस्वदीर्घप्लुतेमता ॥ अपिच । वामजानुनितद्धस्तभ्रमणंयावताभवेत् । कालेनमात्रासाज्ञेयामुनिभिर्वेदपारगै : ॥ पुनश्च । स्वजानुन : करावर्त्तंकुर्याच्छोटिकयायुतम् । एषामात्राभवेदेकासर्वत्रैवैषनिश्चय: ॥ याथात्म्ये ॥ विषयेषु ॥ मीयन्ते० इ० मात्रा : विषया : ॥ उपभोगयोग्येविशेषे ॥ इन्द्रियवृत्तिषु ॥ इन्द्रियेषु ॥ मीयतेऽनया० इतिमात्रा० परिच्छित्ति : ॥ मियन्ते विषयाआभिरितिमात्रा: ० इन्द्रियवृत्तय: ॥ मीयते० अनयावा । माति० मिमीतेवा । मामाने० माङ्मानेवा । ष्ट्रन् । अनित्य : षितां ङीष् । टाप् । हुयामेतिवात्रन् ॥ पञ्चलघ्वक्षरेकाले ॥ अंशे ॥ यथा । नयोषिद्भ्य : पृथग्दद्यादवसानदिनादृते । स्वभर्तृपिण्डमात्राभ्यस्तृ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

प्तिरासांयत : स्मृतेति ॥ पिण्डेभ्य स्त्वल्पिकांमात्रामितिच ॥

मात्राकाल : । पुं० कालविशेषे । निमेषानन्तरंयावताकालेनस्वभावत-उन्मेषोभवतितावतिकाले ॥ निमेषोन्मेषणे मात्राकालोलघ्वक्षरंतथेतिपुराणम् ।

मात्रायाम् । अ० अल्पपरिमाणे ॥

मात्रीय : । त्रि० मात्रेहिते ॥ तस्मै हितमितिच्छ : ॥

मात्सर्य्यम् । न० अन्यशुभद्वेषे ॥ मत्सरएव । ष्यञ् ॥

मात्स्यिक : । त्रि० मत्स्यघातिनि ॥ मत्स्यान्हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान् हन्तीतिठक् । मत्स्यस्यङ्यामिति-परिगणनात्० सूर्यतिष्येतियलोपोन ॥

माथ : । पुं० अध्वनि । पथि ॥

माथुर : । त्रि० मथुरायांजाते ॥ तत्र जातइत्यण् ॥ शैषिकेष्वर्थेष्वणेव ॥

माद: । पुं० दर्पे । हर्षे । मदे ॥ मदनम् । मदीहर्षे । सधमादयोरिति ज्ञापकात्० क्वचिदपवादेतिन्यायाद्वा० घञ् ॥

मादक: । पुं० दात्यूहेपक्षिणि ॥ त्रि० मत्तताजनके ॥

मादन : । पुं० कामवेदे ॥ मदनवृक्षे ॥ धत्तूरे ॥ न० लवङ्गे ॥ त्रि० हर्षकारयितरि ॥

मादनी । स्त्री० भङ्गायाम् । विजयायाम् ॥ माकन्द्याम् ॥

मादृश : । त्रि० मत्सदृशे ॥ अहमिव दृश्यते । त्यदादिष्वित्यादिनाकञ् । आसर्वनाम्न : ॥

माद्री । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ नकुलसहदेवयोर्मातरि । मद्रपुत्र्याम् ॥ भर्गादित्वात्तद्राजस्यनलुक् ॥

माद्रीपति : । पुं० पाण्डुनृपे ॥

माद्रीसुत : । पुं० नकुले ॥ सहदेवे ॥

माधव : । पुं० विष्णौ । नारायणे । लक्ष्मीपतौ ॥ मधुविद्ययाऽवबुध्यते० इतिमाधव : । शैषिकोऽण् । आदिवृद्धि : गुणावादेशौ ॥ मायालक्ष्म्या: ० विद्यायावा० धव : पति : ॥ यद्वा । यदोर्ज्येष्ठ : पुत्रोमधु: ० तस्यापत्यंमाधवस्तद्वंश्यत्वात् ॥ मधोर्हन्तेतिवा । शेषे० इत्यण् । ॥ माघब्रह्मस्वरूपायामूलप्रकृतिरीश्वरी । नारायणीतिविख्याता विष्णुमायासनातनी ॥ महालक्ष्मीस्वरूपाचवेदमातासरस्वती । राधावसुन्धरागङ्गातासांस्वामीचमाधव: ॥ मधौ । वसन्ते ॥ राधे । वैशाखे ॥ मधुमकरन्द:० सोस्मिन्नस्ति । मधोर्ञ्चेतिञ : ॥ यादवे ॥ मधूकवृक्षे ॥ कृष्णामुद्गे ॥

माधवक : । पुं० मधूकपुष्पमद्ये । म

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ध्वासवे ॥ मधूकपुष्पंमधु । मधुना कृत : सन्धित : । कुलालादिभ्यो-षुञ् ॥

माधवद्रुम : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ माधवस्यवसन्तर्त्तोर्द्रुम : ॥

माधवप्रियम् । न० पीतचन्दने ॥

माधवि : । पुं० प्रद्युम्ने ॥ माधवस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

माधविका । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥ सङ्कृतिवृत्ति २४ प्रभेदे ॥ यथा । भवन्तिपुरोजगणायदिसप्तततोयगणोहितदाकरयन्त : प्रकाममतीवमुदेननुमाधविकामितितांकथयन्त्यतिसन्त : । तुषारधराधरराजसुतापरिचारकभूमिपतेयशवन्ततमानयमानयवृत्तमदोतिमदोद्धतगर्वहरस्वकमन्त : ॥

माधवी । स्त्री० मिसौ ॥ मधुशर्करायाम् । सिताखण्डे ॥ कुट्टन्याम् ॥ मदिराया : प्रभेदे ॥ यथा । पीत्वाद्यमाधवीमिष्टांशातयामिरणाङ्गणे० इतिमहिषंप्रतिदेवीवाक्यंभागवते ॥ गोमहिष्यादिसम्पत्तौ ॥ दुर्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ पुष्पलताविशेषे । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके । वासन्त्याम् । लतायाम् ॥ माधवीमधुराशीतालघ्वीदोषचयापहा ॥ मधौपुष्प्यति । कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्वितिपुष्प्यदर्थेऽण् । ङीप् ॥ उर्व्याम् । भूमौ ॥ त्वन्मयाहंत्वदाधारात्वत्सृष्टात्वामुपाश्रिता । माधवीतिचलोकोयमभिधत्तेततोहिमामितिविष्णुपुराणम् ॥

माधवेष्टा । स्त्री० वाराहीकन्दे ॥

माधवोचित्तम् । न० कक्कोलके ॥

माधवोद्भव : । पुं० राजादन्याम् ॥

माधुक : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

माधुपर्किकम् । न० मधुपर्कदानकाले पूज्यतयालब्धेधनादौ ॥

माधुमत: । पुं० काश्मीरदेशे ॥ काश्मीरास्तुमाधुमता: सारस्वतास्तुविकर्णिका: ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥ मधुमदभिजनोस्य । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योण आवित्यण् ॥

माधुरम् । न० मल्लिकायाम् ॥ त्रि० मधुरसम्भवे ॥

माधुरी । स्त्री० मद्ये ॥ माधुर्ये ॥ चित्तंकृष्णपदारविन्दरसिकंसामाधुरीमाधुरी ॥

माधुर्य्यम् । न० निसर्गसौम्यत्वे ॥ रामणीयके ॥ रसिकतायाम् ॥ काव्यगुणभेदे ॥ यथा । आल्हादकत्वंमाधुर्यंशृङ्गारेद्रुतिकारणम् । शृङ्गारे० अर्थात्सम्भोगेद्रुतिर्गलितत्वमिव । श्रव्यत्वंपुनरोज : प्रसादयोरपि । करुणे विप्रलम्भे तच्छान्ते चातिशयान्वितम् । अत्यन्तद्रुतिहेतु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ष्यात् ॥ मधुरस्यभावः । दृढादित्वा त्ष्यञ् ॥

माधूकम् । त्रि० मधूकस्यावयवे ॥ तद्विकारे कोषधाद्ये ष्यञ् ॥ मधुरभाषिणि ॥

माध्यन्दिनः । पुं० यजुर्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥ त्रि० मध्यमे ॥ मध्येभवः । मध्यमध्यन्दिनण्चाऽऽदितिवृत्तिः ॥

माध्यमम् । त्रि० मध्यमीये ॥ मध्येभवम् । मध्यान्मण्० इतिवृत्तिः ॥

माध्यमिकः । पुं० बौद्धाबान्तर्भेदेशून्यवादिनि ॥ विज्ञानं क्षणिकं नात्माबिद्युद्भनिमेषवत् । अन्यथानुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्यमिकाजगुः ॥

माध्यस्थम् । न० मध्यस्थत्वे ॥ अन्यगुणात्पुरुषस्यमाध्यस्थ्याम् ॥ मध्यस्थस्यभावः । ष्यञ् ॥ मध्यस्थकरणे ॥

माध्याह्निकः । पुं० बन्धूके ॥ त्रि० मध्याह्नभवे ॥ ठक् ॥

माध्वकम् । न० माध्वीके ॥

माध्वी । स्त्री० मद्ये ॥ मध्वादिकृतसुरायाम् । मधुरकण्टकमद्ये ॥

माध्वीकम् । न० मधूकपुष्पैः कृतेमद्ये । मध्वासवे । माधवके ॥ मृद्वीका०द्राक्षा०तस्याविकारः । तस्यविकारइत्यण् । धनुदात्तादेरञ् वा । पृषोदरादिः ॥ मधुनःप्रभेदे ॥

माध्वीकफलः । पुं० मधुनालिकेरके ॥

माध्वीमधुरा । स्त्री० मधुखर्जूरिकायां ॥

मानः । पुं० चित्तसमुन्नतौ ॥ चित्तस्यसमुन्नतिरक्षुद्रतामानः । धनाद्युत्कर्षेणात्मनिचित्तोन्नतिर्मानः । मत्समोनान्योस्तीतिमननंमानः ॥ गर्वे । अपूज्यत्वेपिपूज्यत्वख्यापने ॥ आत्मनिपूज्यत्वाध्यासे ॥ पूज्यत्वे ॥ यथा । अधमाः कलिमिच्छन्तिसन्धिमिच्छन्तिमध्यमाः । उत्तमामानमिच्छन्तिमानोहिमहतांधनम् ॥ मानोहिमूलमर्थस्यमानेस्त्रानैधनेनकिम् । प्रभ्रष्टमानदर्पस्यकिंधनेनकिमायुषा । सत्कारे । आत्मन्यविद्यमानगुणारोपेणोत्कर्षबुद्धौ ॥ प्रत्युत्थानाभिवादनादौ ॥ गुणवतिनिर्गुणत्वधीरूपस्मयोपिमानेन्तर्भवति ॥ ग्रहे ॥ आदरे । सन्माने ॥ कोपविशेषे ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृतः कोपोमानोन्यासङ्गिनिप्रिये । प्रियापराधसूचिकायेष्टामानः ॥ धनुरक्तयोर्दम्पत्योर्भावविशेषे ॥ यथा । दम्पत्योर्भावएवास्तेरप्यनुरक्तयोः । स्त्राभीष्टाश्लेषबीजादिनिरोधीमानउच्यते ॥ न० प्रमाणे । प्रत्यक्षादौ ॥ यत्र

बोधकं मानमिति मानलक्षम् । मानानां स्वविषयावभासकत्वं निरपेक्षमिति तार्किकाः । आत्मसापेक्षमिति वैदिकाः । मानाधीनामेयसिद्धिर्मानसिद्धिश्च लक्षणादित्याहुः । प्रस्थादौ परिमाणे । यौतवे । द्रुवये । याप्ये ॥ तत्तु तुलाङ्गुलिप्रस्थैस्त्रिविधं भवति । तत्र तुलाग्रहणे नोन्मानाद्युपलक्ष्यते । अङ्गुल्याहस्तादि । प्रस्थेन द्रोणादि ॥ ऊर्द्ध्वमानं किलोन्मानं परिमाणन्तु सर्वतः । आयामस्तु प्रमाणं स्यात्सङ्ख्यावाह्यातु सर्वतः ॥ मननम् । मनु अवबोधने । घञ् ॥

मानकः । पुं० न० कच्चीप्रभेदे । महापत्रे । मानकचू० मानसागर० इ० भा० प्रसिद्धकन्दे ॥ मानकः शोथहृच्छीतः पित्तरक्तहरो लघुः ॥

मानग्रन्थिः । पुं० अपराधे ॥

मानधनः । त्रि० अभिमानवति ॥

मानधानिका । स्त्री० कर्कट्याम् ॥

मानना । स्त्री० हनने । माने ॥ मनस्तम्भे चुरादिः । ततो युच् । णिचो लुक् ॥

माननीयः । त्रि० मान्ये । पूजनीये ॥

मानफलम् । न० अज्ञातार्थप्रकाशने ॥

मानभाक् । त्रि० अभिमानवति ॥ मान्ये ॥ यथा तेषान्तु समवेतानां मान्यौ स्नातकपार्थिवौ । राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभागिति ॥

मानरन्ध्रा । स्त्री० ताम्र्याम् । तांबी० इ० गौ० दे० भा० प्र० वाद्यविशे ॥ यथा । यामघोषोऽथताम्रीस्यान्मानरन्ध्राविकालिकेति० त्रिकाण्डशेषः ॥

मानवः । पुं० मनुष्ये । मनुजे ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । मनोरपत्यम् । ब्राह्मणमाणवेतिज्ञापकादण् ॥ त्रि० मनुप्रोक्ते ॥ न० उपपुराणविशेषे ॥

मानवकः । पुं० बाले ॥

मानवर्ज्जितः । त्रि० मानरहिते ॥ नीचे ॥

मानवान् । त्रि० सत्कारवति ॥ कोपवति । मानो विद्यतेऽस्य । मतुप् ॥ स्त्री० उगित्त्वान्ङीपि० मानवती ॥

मानवी । स्त्री० मनोः कन्यायाम् ॥ मानुष्याम् ॥ शासनदेवीविशेषे ॥ मनुप्रोक्तायाम् ॥ मनोरियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ विद्यादेवीविशेषे ॥

मानसः । पुं० जपविशेषे ॥ यत्र जिह्वौष्ठं मनागपि न चलति स मानसः विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः । उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मनसः स्मृत इति मनूक्तेः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मानस :

न० क्षान्ते । मनसि ॥ यथागुणा यथा । परापरत्वं सङ्ख्याद्या : प श्चवेगश्चमानसे । इति० भा० प० ॥ मानसतापोयथा । कामक्रोध भयद्वेषलोभमोहविषादज : । शो कासूयावमानेर्ष्यामात्सर्यादिभयन्त था ॥ मानसोपिद्विजश्रेष्ठतापोभ वतिनैकधा । इ०वि०पु० ॥ मा नसंत्रिविधं कर्म यथा । परद्रव्ये ष्व भिध्यानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् । वितथाभिनिवेशश्चत्रिविधं कर्ममा नसम् ॥ सरोविशेषे ॥ यथोक्तमा र्षे रामायणे । कैलासपर्वते राम मनसानिर्मितंपरम् । ब्रह्मणानरशा र्दूलं तेनेदंमानसंसर : ॥ तस्मात् सुस्रावसरस : सायोध्यामुपगूहते । सर : प्रवृत्तासरयू : पुण्याब्रह्मस रश्च्युता ॥ इति॥ मृगेन्द्रसंहिता यान्तु०मेरोर्याम्ये गन्धमादनोनाम विष्कम्भश्चैवत्तस्यमूलेनन्दनाख्यमु पवनमस्ति०तत्रमानसंनामसरइत्यु क्तंयथा । यामाद्रिमूलेगन्धर्वसुरसि द्धासरोद्भुतम् । नन्दनंमानसंतत्रस रोमानसतस्करम् ॥ इति ॥ चि० मनोभवे ॥ यथा । विषयेष्वतिसं रागोमानसोमलउच्यते ॥ अनूढा नङ्गपीडेवमनेयं मानसीव्यथा ॥ सङ्कल्प : कर्म मानसमिति ॥ न० गिरिविशेषे ॥ मन्यतेऽनेन । मन

मानसौका :

ज्ञाने । असुन् । तत : प्रज्ञाद्यण् ॥ मानसतीर्थम् । न० रागादिरहिते मनसि ॥ मनोनिर्मलतीर्थंहिरागा दिभिरनाविलमिति ॥ मानसपूजा । स्त्री० मनोरचितद्रव्यक रणकसपर्यायाम् ॥ मानसयाग : । पुं० यागेषुप्रथमे ॥ अ- कृत्वामानसंयागंयोन्यंयागंसमा- रभेत् । अग्नि : सतुविघ्नेयोनमो द्यायविधीयते ॥ आत्मयागेकृतेचै- वदेहशुद्धि : प्रजायते ॥ मानसवासना । स्त्री० कामक्रोधदम्भ दर्पाद्यासुरसम्पदि ॥ काम्यमानत्व दृशाजन्यसंस्कारे ॥ मानसव्रतम् । न० अहिंसादौ ॥ यथा । अहिंसासत्यमस्तेयंब्रह्मचर्यमक ल्पता । एतानिमानसान्याहुर्व्रता नितुधराधरे ॥ इ० वराहपुराण म् ॥ मानसालय : । पुं० हंसे ॥ मानस आलयोऽस्य ॥ मानसिकम् । न० मन : कल्पिते ॥ मानसी । स्त्री विद्यादेवीविशेषे ॥ म- न : कल्पितायाम् ॥ मानसूत्रम् । न० स्वर्णादिनिर्मितैक टिसूत्रे ॥ मानसोत्तर : । पुं० मेरो : प्रकारवत् परित : स्थितेमहापर्वते ॥ मानसौका : । पुं० हंसे॥ मानससंर

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कोकोऽस्य ॥

मानाथः । पुं० लक्ष्मीकान्ते । नारायणे ॥

मानार्थकम् । न० यौतवे ॥ मानमर्थोयस्यतत् ॥

मानासः । त्रि० पराहङ्कारहारिणि ॥ मानमस्यति । असु० । कर्म्मण्यण् ॥

मानिका । स्त्री० मद्ये ॥ शराबे । सेर० इतिभाषा ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

मानितः त्रि० पूजिते ॥ मानः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

मानिता । स्त्री० अभिमानितायाम् । मानिनोभावः । तल् ॥

मानित्वम् । न० विद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणैरात्मनः श्लाघने ॥ भावेत्वः ॥

मानी । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मानविशिष्टे ॥ अहङ्कारिणि ॥ मननशीले । मानोऽस्त्यस्मिन्वा । इनिः । अनात्मवस्तुष्वात्माभिमानोमानः । सोऽस्यास्तीतिमानी ॥

मानिनी । स्त्री० फल्याम् । प्रियङ्गौ ॥ मानवत्याम् । स्त्रीविशेषे ॥ उत्तमयोषिति ॥ मानयुक्तोन्नतिरस्त्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥ कोपनायाम् ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृतः कोपो मानोन्यासङ्गिनिप्रिये० इतिलक्षणात् ॥

मानिषादः । पुं० श्रीरामे ॥ मा० क्ष्मीरस्मिन्निषीनिषीदति० तिष्ठति । षद्लृ० । हलश्चेतिषञ् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् ॥

मानुषः । पुं० मनुष्ये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥ आसुरविवाहे ॥ शुल्केनासुरइति हारीतसूत्रात् ॥ त्रि० मनुष्यसम्बन्धिनि ॥ मनुष्यस्यायम् । तस्येदमित्यण् । अपत्यस्येतियलोपः ॥ येऽबुधामन्दमतयोविधिनामुषिताश्चये । तेप्राप्यमानुषंजन्मपुनर्बन्धं विशन्त्युत ॥

मानुषतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

मानुषवित्तम् । पुं० शरीरपाटवे ॥ गोभूहिरण्यादिसाधनसम्पत्तौ ॥ मानुषञ्चतद्वित्तञ्च ॥

मानुषी । स्त्री० नरभार्यायाम् ॥ मनोरपत्यंस्त्री । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च । टिड्ढेतिङीप् ॥ जातिविवक्षायांपरत्वान्ङीन् ॥ पुंयोगेतुङीष् ॥ चिकित्साप्रभेदे ॥ यथा आसुरीमानुषीदैवीचिकित्सात्रिधामता ॥

मानुष्यः । पुं० त्रिविधभौतिकसर्गे ॥ सचैकविधः० ब्राह्मणाद्यवान्तरजातिभेदाविवक्षया० संस्थानस्य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मान्य :

चतुर्व्वर्णविवर्णेभ्यविशेषात् चैतन्यो त्कर्षनिष्कर्षतारतम्यारम्भमूर्द्धोम ध्यभावेनचैविध्यंबोध्यम् ॥ न० मनुष्यत्वे ॥ मनुष्यशरीरे ॥ मानु ष्ये कदलीस्तम्भनि : सारेसारमार्ग णम् ॥

मानुष्यकम् न० मानुषसङ्घे । मनु ष्याणांसमूह : । गोचोष्ट्रोरभरा जराजन्यराजपुत्रत्वमनुष्याजाद् ञ् । प्रक्षत्त्रियाकिराजन्यमनुष्ययुवान कुतियकोपोन ॥ मनुष्याणांभावेयो पधाद्वुञ्पोत्तमाद्वुञ् ॥

मानोन्नम् । न० मनोन्नतायाम् ॥ मनोन्नस्यभाव : । हृन्नमनोन्नादि स्यञ्चेतिवुञ् ॥

मान्त्रर्षिकम् । न० मन्त्रवर्णोक्ते० ब्रह्मर्षि ॥

मान्यम् । न० मन्दत्वे । मन्दस्यकर्म भावयो : ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥ रोगे ॥

मान्धाता । पुं० युवनाश्वनृपात्मजे यौवनाश्वेराधनि ॥ मामयंधास्य तौतिदेवराड्वचनात्० मान्धाता नामतोऽभवत् । यावत्सूर्य्यउदेति तावत्सर्व्वप्रतितिष्ठति। सर्व्वन्तद्यौवना श्वस्यमान्धातु : क्षेत्रमुच्यते ॥

मान्य : । त्रि० पूज्ये । मन्तव्ये । मानार्हे ॥ मानपूजायाम्मान्यान्यादिण्यन्तादर्हार्थेयत्प्रत्यय : ॥

मामकीन :

मान्यस्थानम् । न० पूजास्पदे ॥ यया विप्रतिबन्धुवय : कर्म्मवि द्यभवतिपञ्चमी । एतानिमान्य स्थानानिगरीयोयदुत्तरम् ॥ प स्थानांचिषुवर्णेषुभूयांसिगुणवन्ति च । यत्रस्यु : सोत्तमानार्हं : शु द्वोपिदशमींगत : ॥

मान्या । स्त्री० पृक्कायाम् । मक्ष्मा लायामौषधौ ॥

मापक : । पुं० प्रमापके । प्रमाजनके । शब्दे ॥

मापत्य : । पुं० कामदेवे ॥

मापन : । पुं० तूले ॥ न० परिमा णे ॥

मापित : । त्रि० परिच्छिन्ने ॥ मातेर्मोडोवा०क्यन्तात्कर्म्मणिक्त : । वर्त्तिक्रीत्यादिनापुगागम : ॥

माभी : । स्त्री० अभये । नञर्थंमा शब्दस्यभीशब्देन सुप्सुपेतिसमा स : ॥

माभीद : । त्रि० अभयप्रदे ॥ माभी दद्दाति । कुदाञ्० । आतइति क : ॥

मामक : । पुं० मातुले ॥ कृपणे ॥ त्रि० मदीये ॥ ममतायुक्ते ॥ मम ायम् । अण् । ममकादेश : ॥

मामकीन : । त्रि० मदीये । मामके ॥ ममाऽयम् । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेति खञ् । तवकममकावेक

वचनेइतिममकादेश : ॥

मामिका । स्त्री० ममसम्बन्धिन्याम् ॥ ममेयम् । युष्मदस्मदोरित्यण् । तवकममकाविति ममकादेश : । आदिवृद्धि : । केवलमामकेत्यादिना संज्ञाच्छन्दसोरेवेति नियमान्नङीप् । मामकनरकयोरुपसङ्ख्यानादित्वम् ॥

माय : । पुं० पीताम्बरे । पीतवस्त्रे ॥ असुरे इ० मेदिनी ॥ अम्बरेइतिहेमचन्द्र : । माति० मिमीते वा । मामाने० माङ्मानेशब्दे च । माच्छाससिभ्योय : ॥

माया । स्त्री० इन्द्रजालादौ । शाम्बर्याम् ॥ शबरदैत्येनप्राङ्निर्मितत्वात् ॥ बुद्धौ कृपायाम् ॥ दम्भे ॥ शठतायाम् ॥ यथा । मायातुशठताशाठ्यकुसृतिर्निकृतिश्चसेति ॥ राज्ञांक्षुद्रोपायविशेषे ॥ यथा । मायोपक्षेन्द्रजालानिक्षुद्रोपायाइमेत्रय : । इति ॥ लक्ष्म्याम् । बुद्धमातरि ॥ दुर्गायाम् । यथा । दुर्गेशिवेऽभयेमायेनारायणिसनातनि । जयेमेमङ्गलंदेहिनमस्तेसर्वमङ्गले ॥ राजन्श्रीवचनोमाश्चयाश्चप्रापणवाचक: । तांप्रापयतियासद्य: सामायापरिकीर्त्तिता ॥ माश्चमोहार्थवचनोयाश्चप्रापणवाचक : । तांप्रापयतियानित्यंसामायापरिकीर्त्तिता ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥ अपिच । विचित्रकार्यकारणाअचिन्तितफलप्रदा । स्वप्नेन्द्रजालवल्लोकेमायातेनप्रकीर्त्तिता ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥ सगुणानिर्गुणामायाशक्ति : शास्त्रेषुनिश्चिता । तत्रसगुणा० एकैकगुणविशिष्टमहाकाल्यादिरूपा । निर्गुणागुणत्रयसाम्यावस्थारूपेतिविवेक : । तत्रसाम्यावस्थाश्रयब्रह्मणोग्रहणंनिर्गुणपदेनागतंशक्तिशक्तिमतोरभेदात् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमायेतिनागोजीभट्ट: ॥ युक्तिहीनप्रकाशस्यसंज्ञामायेतिकथ्यते ॥ अघटनघटनापटीयस्याम् ॥ विपरीतदर्शने ॥ हृदयेऽन्यथाकृत्वाबहिरन्यथाव्यवहरणे । कपटे । परवञ्चनेच्छायाम् ॥ ईश्वरशक्तौ । प्रकृतौ । अविद्यायाम् ॥ अज्ञाने । प्रधाने । शक्तौ । अजायाम् ॥ शुद्धसत्त्वप्रधानामाया० मलिनसत्त्वप्रधानाअविद्येतिभेद : ॥ सृष्टिकालेभगवानादौमायांप्रकाशयामास । साद्रष्टृदृश्यानुसन्धानरूपा० कार्यकारणरूपाच । सत्त्वरजस्तमोगुणमयी० तस्या : शक्तिद्वयम् । आवरणशक्तिर्विप्रक्षेशक्तिश्च । तस्यामायायामहत्तत्त्वंजातम् ० तस्मादहंकार : ० तस्मात्पञ्चभूतानि० तेभ्योब्रह्माण्डम् ॥ विष्णुमायास्वरूपन्तुवाराहपुराणेद्रष्टव्यम् ॥ तत्त्व

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

माया

प्रतिभासप्रतिबन्धे नातत्त्वप्रतिभास
हेतुरावरणविक्षेपशक्तिद्वयवत्त्वविद्या
•सर्वप्रपञ्चप्रकृतिः । विद्यमानंवस्तु
रूपमावृणोति•अविद्यमानंवस्तुकिञ्चि
दृश्यं क्षिपति•या•सा•माया । निज-
त्वाकार्यगम्याऽघटितमायेतिविश्रु-
ता । निखिलप्रपञ्चंप्रतिमायायाः
कारणत्वम् । मूलोच्छेदंविनाकां-
क्षित्प्ररोहन्तिपुनः पुनः । यथा-
क्षतात्मताविज्ञानंबन्धमंविना ।
अतोऽस्यमूलमस्त्रनमेव । अतएव ।
पूर्णंगतसङ्गस्तु तिष्ठन्त्यत्र चिन्त
काः । दशमन्वन्तराण्येतत्तिष्ठन्तीन्द्रि-
यचिन्तकाः । भौतिकास्तुयतं
पूर्णंसङ्गंत्वभिमानिकाः । वै
कारिकसङ्गाश्चितिष्ठन्तिबगतज्व-
राः । पुरुषंनिर्गुणंप्राप्यकालस-
ङ्ख्यानविद्यते । इतिपुराणेऽव्य-
क्तादीन्पुरुषबुद्ध्यासितवतांपुनर्ज
न्माभिधाय• पुरुषंनिर्गुणमित्या-
दिनामूलाज्ञाननिवर्त्तितवतः पु-
रुषसाक्षात्कारेणपुनर्जन्माभाव
प्रतिपादितः । तुच्छाऽनिर्वचनी-
याचवास्तवीचेत्यसौत्रिधा । ज्ञेया
मायाविभिर्वेदैः श्रौतयौक्तिकला
किकैः । यस्यस्वरूपं स्पष्टमुक्तं श्री
देवीभागवतेसप्तमस्कन्धे देवीगी-
तायांभगवत्या । यया । तत्रका-
चित्स्वतः सिद्धामन्निर्मायेतिविश्रु

माया

ता ॥ ॥ काचित्•अनिर्वचनीया•
तस्यमेमात्मरूपस्य•स्वतः सिद्धा•
अनादिभूताशक्तिरस्ति•सामायेत्या
दिभिः सर्वश्रुतौविश्रुताप्रसिद्धा-
स्ति । मायान्तुप्रकृतिंविद्यात्•मा-
यावीएषानारसिंहीत्यादिश्रुतिषु ॥
साकीदृशीवर्त्ततेतदाह । नसती•
सानासती• सा• नोभयात्माविरोधतः । एतद्विलक्षणाकाचिद्-
वस्तुभूतास्तिसर्वदा ॥ अत्रविरो-
धतद्दृष्टान्तौ• स्थानत्रयेपियोज्य
म् । ब्रह्मवत्कालत्रयाबाध्यासती•नवर्त्तते• ब्रह्मज्ञानेनबाध्यत्व
रूपविरोधात् नाप्रसिद्ध्यापुत्रवत्•
असती•व्यावहारिकसत्तावत्त्वविरो
धात् । माप्युभयात्मा•सत्त्वासत्त्व-
विशिष्टविरुद्धधर्मयोः सत्त्वासत्त्व
योरेकत्रसहावस्थानविरोधात् । अ
तएततत्त्रयविलक्षणाकाचिदनिर्वच
नीयावस्तुभूतास्तिसर्वदा•अनादि-
र्यावन्मोक्षस्थायिन्यस्तीत्यर्थः ।
तथाचतापनीयश्रुतिः । मायाचत
मोरूपानुभूतेस्तदेतज्जडंमोहात्मक
मनन्ततुच्छमिदंरूपमस्याव्यश्नि-
कानित्यनिवृत्ताविमूढैरात्मैवदृष्टा-
ऽसत्त्वमसत्त्वंदर्शयति ॥ त-
द्दृष्टान्तमाह । पावकस्येति ॥
॥ पावकस्योष्णतेयमुष्णांशोरिवदी-
धितिः । चन्द्रस्यचन्द्रिकेवेयंमम

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

यंसहजाध्रुवा ॥ सहजाऽनादिः ० ध्रुवायावन्मोक्षस्थायिनीमायाशक्तिर्ममास्तीत्यर्थः । एतेन मायाशक्त्या सद्वितीयत्वं ब्रह्मणोस्तीति० कथंजगत्सृष्टेः पूर्वंब्रह्मसजातीयभेदशून्यमितिशङ्कापरास्ता० शक्तेः शक्तानतिरेकात्० नहिवह्निशक्तिर्वह्नेः पृथक्त्वेन० क्वचित्कदाचिद्गृह्यते । किञ्चद्वितीयः सत्यपदार्थोनास्तीत्येवैकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति श्रुतेरर्थः । तथाचासत्यामाययासद्वितीयत्वेपिदोषाभावात्० इति ॥ विश्वंमात्यस्याम्० मिमीतेवा । मामाने० माङ् मानेवा । माच्छाससिभ्योयः । मांयातिवा । आतोनुपेतिकः ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ तल्लक्षणम् । कृत्वाकर्णौकुण्डलयुक्तौकुरुरत्नंदत्त्वापादनूपुरयुक्तंकुरुहारम् । मायावृत्तंपिङ्गलनागोदितमेतज्जानीताऽदः पण्डितवक्त्राम्बुजसारम् ॥ यथा । उद्यद्वाधासम्प्रतिराधामधुमासे० शङ्केसङ्के । तम्प्रतियाताकिमुदासे । केलीकुञ्जंशून्यमवेक्ष्यास्तरहस्याप्राणत्राणंभाविकथंवावदतस्याः ॥

मायाकारः । त्रि० ऐन्द्रजालिके । प्रातिहारिके । मायां० स्थलजलादौजलस्थलादिज्ञानंकरोति । डुकृञ० । कर्म्मण्यण् ॥

मायाकृत् । पुं० मायाकारे । प्रातिहारिके ॥

मायाजीवी । पुं० प्रातिहारिके । वाजीकर इ० भा० प्रसिद्धे ॥

मायातिः । पुं० नरबले ।

मायादः । पुं० कुम्भीरे ॥

मायादेवी । स्त्री० शाक्यमुनेर्जनन्याम् ॥

मायादेवीसुतः । पुं० शाक्यमुनौ । शाक्यसिंहे । गौतमे । अर्कबन्धौ । बुद्धभेदे ॥ मायाचासौदेवीच । तस्याः सुतः ॥

मायाधमनः । पुं० मायाशमने० भगवति ॥

मायाफलम् । न० फलविशेषे । छिद्राफले । मायिफले । माइफल० इ० गौ० भा० ॥

मायामयः । त्रि० मायाविनाकृते ॥ न० जगति ॥ ननिरूपयितुंशक्या विस्पष्टंभासतेचया । सामायेतीन्द्रजालादौलोकाः सम्प्रतिपेदिरे ॥ स्पष्टंभातिजगच्चेदमशक्यंतन्निरूपणम् । मायामयंजगत्तस्मादीक्षस्वापक्षपाततः ॥

मायामोहः । पुं० अर्हद्धर्मप्रवर्त्तके० भगवदंशेऽसुराणांमोहायोत्पन्ने ॥

मायारसिकः । त्रि० परप्रतारके ॥ मायायांरसिकः ॥

मायावान् । त्रि० मायासंयुक्ते । मा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

याविनि ॥ मायास्त्यस्यास्मिन्वाम तुप् ॥

मायावती । स्त्री० कामदेवपत्न्याम् । रत्याम् ॥ उगित्वान्ङीप् ॥

मायावी । पुं० कंसासुरे । विडाले ॥ त्रि० मायाकारे । व्यंसके । ऐन्द्रजालिके ॥ मायास्यास्ति० अस्मिन्वा । अस्मायामेधास्रजोविनिः ॥

मायाविनोदः । पुं० दैत्यदानवादौ ॥ मायायामायायांवाविनोदश्चमत्कारविशेषः क्रीडावाअस्येतिविग्रहः ॥

मायाशक्तिः । स्त्री० आवरण विक्षेप शक्तिसम्पन्नायाम् ॥

मायासीता । स्त्री० योगेनाग्निकृत सीताप्रकृतौ ॥

मायासुतः । पुं० बुद्धे ॥ मायायाः सुतः ॥

मायिकः । पुं० मायाकारे ॥ मायास्तिअस्य । व्रीह्यादिपाठाट्ठन् ॥ न० मायाफले ॥ त्रि० मृषात्मके ॥

मायी । पुं० मायाकारे । धूर्त्ते । जालिके ॥ मायाविनि । मायाशक्तिमति० महेश्वरे । मायायाः प्रकृतेर्नियामके ॥ मायान्तुप्रकृतिंविद्यान्मायिनन्तुमहेश्वरम् । समाय्यसृजतेत्याहुः श्वेताश्वतरशाखिनः ॥ मायाअस्य० अस्मिन्वाअस्ति । व्रीह्यादिपाठादिनिः ॥

मायुः । पुं० पित्ते ॥ मिनोति० प्रक्षिपतिदेहेऊष्माणम् । डुमिञ्प्रक्षेपणे । कृवापाजिमीत्युण् ॥

मायुराजः । पुं० कुवेरात्मजे । वर्णकवौ ॥

मायूरम् । न० मयूरसमूहे ॥ मयूराणां समूहः । अनुदात्तादेरञ् ॥ मयूरमांसे ॥ मयूरस्यावयवोविकारोवा । प्राणिरजतादिभ्योञ् ॥ मायूरंपाचितंमांसंघृतेचोपस्करान्विते । ईषल्लवणसंयुक्तंमरिचैलासमन्वितम् ॥ कषायमुष्णंमायूरंकफानिलहरंगुरु । वर्षाकालेनतत्सेव्यंदुष्टकीटादिभक्षणात् ॥

मायूरिकः । पुं० मयूरग्राहिणिशाकुनिके ॥ मयूरान्हन्तिपक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥

मायूरी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

मारः । पुं० अनङ्गे । स्मरे ॥ मारयति० विरहिणम् । पचाद्यच् ॥ मृतौ ॥ विघ्ने ॥ धत्तूरे ॥ मारणे ॥ म्रियतेऽनेन । मृङ्० । करणेघञ् ॥

मारकः । पुं० मरके । उत्पाते ॥ पक्षिविशेषे । घातपक्षिणि । वाज० इ० भा० ॥ त्रि० मारणकर्त्तरि ॥

मारजित् । पुं० जिने । बुद्धे ॥ मारंकामंजयति । जि० । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

मारणम् । न० प्रतिघातने । वधे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भिचारविशेषे ॥ प्राणिनांप्राणहरं मारणं समुदाहृतम् ॥ मृहिंसायाम् । स्वार्थण्यन्तः । ल्युट् ॥

मारिः । स्त्री० मारणे ॥ वधे ॥ जनपदे । मरके ॥

मारिचिकम् । त्रि० मरिचैः संस्कृते ॥ संस्कृतमितिठक् ॥

मारितः । त्रि० नष्टीकृते ॥ भक्षीकृते ॥

मारिव्यसनवारकः । पुं० राजर्षिविशेषे ॥

मारिषः । पुं० माङ्योत्पा० षार्षे । मान्ये । श्रेष्ठे ॥ सर्वधात्० सहनामारिषः । पृषोदरादिः ॥ मर्षा० इ० प्र० याकविशेषे ॥ श्वेतरक्तप्रभेदेनद्विविधोमारिषः स्मृतः । मारिषोमधुरः शीतोविष्टम्भीपित्तनुद्गुरुः । वातश्लेष्मकरोरक्तपित्तनुद्विषमाग्निजित् ॥ रक्तमार्षोगुरुर्नातिसरोमधुरः सरः । श्लेष्मलः कटुकः पाकेस्वल्पदोषउदीरितः । रक्तमाढ्यप्रधान्येतन्मातीयाश्च तद्गुणाः ॥

मारिषा । स्त्री० दक्षाव्यायाम् । धार्ष्यात् । प्रचेतसांभार्यायाम् ॥

मारी । स्त्री० षण्ढायाम् ॥ जनपदे ॥ मारीणामयुगपदनेकलोकक्षयहेतुत्वात्तेविशिष्टदेवताधिष्ठानाः । सादेवताग्रे तपतिनाश्नातियत्क-

चित्कार्यंकरोति ॥ माङ्मङ्गल्ये धार्ष्यात्० ङीः ॥

मारीचः । पुं० राक्षसविशेषे । ताडकाराक्षसीपुत्रे । रावणानुचरे ॥ यश्चसीताहरणकालेमायामृगरूपः श्रीरामेणहतः ॥ कक्षोले ॥ याज्ञकहिये ॥ याज्ञकहिजन्मतिथपाठः ॥ राज्ञोगजे ॥ काश्यपे ॥ मरीचेरपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् । दूतिकाग्निका । वस्तुतस्तु० वाह्वादिभ्यश्चेति० इञ्भाव्यम् । तथाच० मिदचोन्त्यात्परइतिसूत्रेभाष्यम् । मरीचिशब्दोवाह्वादिषुपठ्यतइति ॥ न० मरीचानांवने ॥

मारीची । स्त्री० देवताविशेषे । मायादेव्याम् । पीचिरथायाम् । विसुखायाम् ॥

मारुण्डः । पुं० भुजङ्गाण्डे ॥ पथि । मार्गे ॥ गोमयमण्डले ॥

मारुतः । पुं० प्रसवने । स्पर्शने । वायौ ॥ म्रियन्तेऽनेनद्रव्येन० विना वा । मृङ् । कृयोरुतिः । मरुदेव० प्रज्ञाद्यण् ।

मारुतव्रतम् । न० राज्ञोव्रतभिशे ॥ यथा । प्रविष्यसर्वभूतानियथा चरतिमारुतः । तथाचरेः प्रवेष्टव्यंव्रतमेतदिमादृतम् ॥

मारुतात्मजः । पुं० हनुमति ॥ मरुत्पुत्रात्मजः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मारुतापहः । पुं० वरुणवृक्षे ॥ त्रि० वायुनाशके ॥

मारुताशनः । पुं० पवनाशने । सर्पे ॥ त्रि० वायुमात्रभक्षके ॥

मारुतिः । पुं० हनूमति ॥ भीमसेने ॥ मारुतस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

मार्कण्डः । पुं० मार्कण्डेयमुनौ ॥ मृकण्डस्यापत्यम् । अण् ॥

मार्कण्डिका । स्त्री० लताविशेषे । वृहद्दरिद्रायाम् । भुजिखखसा० ङ्० षा० ॥ मार्कण्डिकाकुष्ठहरीजङ्घा घः कायस्थोधिनी । विषदुर्गन्धका वल्लीगुल्मोदरविनाशिनी ॥

मार्कण्डी । स्त्री० मार्कण्डिकायाम् ।

मार्कण्डीयम् । न० भूम्याडुरुवे । महौषधे ॥

मार्कण्डेयः । पुं० मुनिविशेषे ॥ स च कल्पावच्छेद्यमुनिः । यथोक्तम् । चतुर्दशेन्द्रावच्छिन्नो ब्रह्मणोदिवमुच्यते । तावतीब्रह्मणोरात्रिः सात्रिन्नाह्नीनिशान्वप ॥ खाखराणि वसाङ्गेयावेदेषुपरिकीर्त्तिता । एवं सप्तकल्पजीवीमार्कण्डेयोमहातपाः ॥ ङ्० ब्र० वै० पु० ॥ मृकण्डस्यापत्यम् ॥ शुभ्रादित्वाड्ढक् । शुभ्रादिषूकारान्तमाठेतुण्ढे लोपोवोध्यः ॥ द्विभुजंजटिलंसौम्यं सुहृदंचिरजीविनम् । मार्कण्डेयंमहाभागं पश्येच्चिरायुषम् ॥ न०

नवसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्दशसहस्रञ्चमल्लमाद्यं प्रकीर्त्तितम् । तथाद्यसहस्रन्तु मार्कण्डेयंमहाद्भुतमितिदेवीभागवतम् ॥

मार्कवः । पुं० भृङ्गराजे । भृंगरा० ङ्० भा० ॥ मारयति । क्विप् । मारि० कैशशौकुल्यानाशने० कूयते । कुङ्शब्दे । कृदोरप् ॥

मार्गः । पुं० मृगमदे ॥ मार्गशीर्षे मासे ॥ चन्वेषणे ॥ सौम्यर्क्षे । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ पायौ । गुदे । अन्वेषणे ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ गानप्रकारे । देशविशेषनेपेक्ष्येण शास्त्रप्रतिपादिते सार्वत्रिकरागप्रकारे ॥ अध्वनि । पथि ॥ तत्पर्य्यायो यथा । त्रिंशद्भूमिविस्तीर्णोदेशमार्गश्रुतैः कृतः । विंशद्भुर्व्यासमार्गः सोमामार्गोदशैवतु ॥ धनूंषिदशविस्तीर्णः श्रीमान्राजपथः कृतः । नृपाजिरथनागानामसञ्चाधः सुसञ्चरः ॥ धनूंषिचैवचत्वारिंशाखारथ्यास्तुनिर्मिताः । त्रिकराश्चोपरथ्यास्तु द्विकाश्चाप्युपरथ्यकाः ॥ जङ्घायशतुष्पादस्त्रिपादः सगृहान्तरम् । तृतीपादस्त्वर्द्धपादः प्राग्वंशः पादकः स्मृतः ॥ परिवारः परीवारः मानमापः समन्ततः । प्राउट्कार्त्तिकमार्गशीर्षकं

व्याचन्यथानहि ॥ इतिदेवीपुराणे त्रैलोक्याभ्युदयेगोपुरद्वार लक्षणाध्यायः ॥ मृगेणयुक्तापौर्णमासी मार्गी०सास्मिन्नस्ति। अण् ॥ मृज्यते वितृणीक्रियते पादैः। मृजूशुद्धौ। मार्ग्यते वा। मृगअन्वेषणे। घञ् ॥ मार्गोहिजाङ्गलानूपाटविकविषयभेदेनत्रिविधोज्ञेयः ॥ सम्प्रदाये ॥ त्रि० मृगसम्बन्धिनि ॥

मार्ग्गकः। पुं० आग्रहायणे

मार्ग्गणः। पुं० शरे। न० अन्वेषणे। संवीक्षणे। याच्ञायाम्। याचने ॥ त्रि० अर्थिनि। याचके ॥ मार्ग अन्वेषणे। बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ मार्ग० ल्युट् ॥ मार्गयति। मार्ग्यते वा। ल्युः कृत्यल्युट इतिल्युड्वा ॥

मार्ग्गणकः। पुं० याचके ॥

मार्ग्गधेनुः। पुं०)

मार्ग्गधेनुकम्। न०) योजनपरिमाणे ॥

मार्ग्गवः। निषादादायोगव्यामुत्पन्ने दाशापरनामनि ॥ निषादोमार्गवं सूतेदाशंनौकर्म्मजीविनम् कैवर्त्तमितियंप्राहुरार्यावर्त्तनिवासिनः ॥

मार्गशिरः। पुं० मार्गमासे ॥

मार्गशीर्षः। पुं० सहसि। मार्गे। आग्रहायणिके। मंगसिर० इ० भा० ॥ द्वादशमासानांमध्ये० अभिनवशालिवास्तूकशाकादिशाली० शीतातपशून्यत्वेनचसुखहेतुर्मार्गशीर्षोभगवद्विभूतिः। मासानांमार्गशीर्षोहमितिभगवद्वचनात् ॥ अत्रजातस्यफलंयथा। यस्यप्रसूतिः खलुमार्गमासेतीर्थेप्रवासेसततंमतिः स्यात्। परोपकारीधृतसाधुवृत्तिः सद्वृत्तियुक्तोललनाभिलाषी। मृगशिरसायुक्तापौर्णमासी। नक्षत्रेणयुक्तः कालइत्यण्। ततोङीप्। मार्गशीर्षीपौर्णमासीत्यण् ॥ त्रि० मृगशिरसिजाते ॥ सन्धिवेलेत्यण् ॥

मार्ग्गिकः। पुं० हारिणिके। मृगहन्तरि मृगान्हन्ति। पक्षिमत्स्येतिठक् ॥

मार्ग्गितः। त्रि० अन्वेषिते ॥ मार्ग्यतेस्म। म०। क्तः ॥

मार्गीषीथी। स्त्री० दक्षिणमार्गेनक्षत्रविशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा। श्रवणञ्चधनिष्ठाचमार्गीति ॥

मार्ज्जः। पुं० विष्णौ ॥ अङ्गादिनिर्मलीकरणे। मार्जने। रजके ॥

मार्ज्जनः। पुं० लोध्रवृक्षे न० प्रोञ्छनादिनाऽङ्गनिर्मलीकरणे। मार्ष्टौ। मांजना० इ० भा० ॥ स्नानकालेशरीरमार्जनगुणाः यथा।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दौर्गन्ध्यं गौरवं कण्डूं कच्छुं मलमरोचकम् । स्वेदं बीभत्सतां हन्ति शरीरपरिमार्जनमिति ॥ देवीगृहमार्जनफलं यथा । देव्या गृहान्तु यः शुक्रे सम्मार्जयति नित्यशः । स भवेद्बलवान्सौख्यसर्वसम्पत्तिसंयुतः इति ॥ मर्द्दलानां ध्वननार्थं भस्ममृदिताम्भसा पुष्करलेपने ॥ मार्ष्टि अनेन । मृजूशुद्धौ । ल्युट् ॥

मार्ज्जना । स्त्री० मलस्यापकर्षणे । मार्ष्टौ । मार्जने । मांजना० इ० भा० ॥ मार्जनम् । मृजू० । मृजूशौचालङ्करणयोर्वा । चुरादि । ण्यासश्रन्थो युच् ॥ मुरजध्वनौ ॥

मार्ज्जनी । स्त्री० सम्मार्जन्याम् । शोधन्याम् । सोहनी० इ० भा० ॥ मार्ज्यतेऽनया । मृजू० । करणे ल्युट् । वृद्धिः । ङीप् ॥

मार्ज्जनीयः । त्रि० सङ्करे । अवकरे ॥ मार्ज्जितुं योग्यः । अनीयर् ॥

मार्ज्जारः । पुं० खट्टाशे । रक्तचित्रके । ओतौ । बिडाले । अस्य स्पर्शने दोषो यथा । अभोज्यसूतिकाशण्ढमारजाराखूंश्च कुक्कुरान् । पतितापविद्धचण्डालमृतहारांश्च धर्मवित् । संस्पृश्य शुध्यते स्नानादुदक्याग्रामशूकरौ ॥ मार्ष्टि मुखम् । मृजू० । कञ्जिमृजिभ्यां चिदित्यारन् । मृजेर्वृद्धिः । पारिभाषिकमार्जारो यथा । दम्भार्थं जपतेयश्च तप्यते यजते तथा । नरपत्रार्थमुद्युक्तो मार्जारः परिकीर्त्तितः ॥

मार्ज्जारकः । पुं० मयूरे । सितापाङ्गे ॥

मार्ज्जारकरणम् । न० रतबन्धान्तरे ॥ यथा । प्रसारितपाणिपादे शय्यास्पर्शिमुखोरसि । उन्नतायाः स्त्रियाः कट्यां मार्ज्जारकरणं विदुः ॥

मार्ज्जारकर्णिका । स्त्री० चामुण्डादेव्याम् । चर्म्ममुण्डायाम् ॥

मार्ज्जारकर्णी । स्त्री० चामुण्डायाम् ॥

मार्ज्जारगन्धा । स्त्री० मुद्गपर्णीविशेषे ॥

मार्ज्जारगन्धिका । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥

मार्ज्जारवृत्तिकः । त्रि० वैडालवृत्तिके ॥

मार्ज्जारी । स्त्री० मार्ज्जारस्त्रियाम् ॥ कस्तूर्याम् ॥ जन्तुविशेषे । पूतिकायाम् । गन्धचेलिकायाम् । गन्धगोकुला० खाटाशी० इ० गौ० देशभाषा ॥

मार्ज्जारीयः । पुं० मार्जालीये ॥

मार्ज्जालः । पुं० मार्जारे ॥

मार्ज्जालीयः । पुं० शूद्रे ॥ बिडाले ॥ कायशोधने ॥ मार्ष्टि । मृजू० । स्याच्चतिमृजेरालच् बालञालीयचः इति मृजेरालयच् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मार्ज्जित : । त्रि० कृतमार्जने । मृजे : क्त : ॥

मार्ज्जिता । स्त्री० रसालायाम् । शिखरिण्याम् । त्रि० शोधिते ॥ मार्ज्यतेस्म । मृजूशौचालङ्कारयो : । क्त : । टाप् ॥

मार्त्तण्ड : । पुं० तरणौ । सूर्ये ॥ मृताण्डेभव : । शकन्ध्वादि : ॥ क्रोडे । शूकरे ॥

मार्त्तण्डवल्लभा । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । आदित्यभक्तायाम् ॥

मार्त्ताण्ड : । पुं० सूर्ये । मृताण्डेभव : । अण् । क्रोडे । भूदारे ॥

मार्त्तिक : । पुं० शरावे ॥ त्रि० मृत्तिकारचिते । मृत्तिकायाविकार : । तस्यविकारइत्यण् ॥

मार्द्दङ्गम् । न० पत्तने ॥

मार्द्दङ्गिक : । त्रि० मौरजिके । मृदङ्गवादके । मृदङ्गवादनशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । अत्र० मृदङ्गवादने० प्रकृतेर्लक्षणा । मुख्यार्थवृत्तेस्त्वनभिधानात् ॥

मार्द्दव : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ न० मृदुतायाम् । परदु : खप्रदर्शनात्पीडाबुद्धौ ॥ अक्रूरत्वे । वृथापूर्वपक्षादिकारिष्वपिशिष्यादिषु० अप्रियभाषणादिव्यतिरेकेणबोधयितृत्वे । चित्ताकाठिन्ये । मृदोर्भाव : । इगन्तश्चेत्यण् ॥

मार्द्वीकम् । न० मधुनि । द्राक्षामद्ये ॥ मृद्वीकाद्राक्षा० तस्याविकार : । तस्यविकारइत्यण् ॥ अनुदात्तादेश्चेत्यञ् वा ॥

मार्ष : । पुं० मारिषशाके ॥ नाट्योक्त्याआर्षे ॥ मर्षणात्सहनात्० मार्ष : ॥

मार्षिका : । पुं० मारिषशाके ॥

मार्ष्टि : । स्त्री० प्रोञ्छनादिनाङ्गस्यनिर्मलीकृतौ । मार्जनायाम् ॥ मार्ज्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचालङ्करणयोर्वा० चुरादि : । क्तिन् । तितुत्रेतिनेट् । णिलोप : ॥

माल : । पुं० उन्नतभूतले० क्षेत्रे । म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । मालाभिल्ला : किरातास्च सर्वेपिम्लेच्छजातय : ॥ देशविशेषे ॥ सच० मेदिनीपुरप्रदेशे मालभूमित्वेनख्यात : ॥ न० कपटे ॥ वने ॥ उन्नतभूतले ॥ क्षेत्रे ॥ माति । मामाने । ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्तेरामाला : । इतिरन् । निपातनाल्लत्वम् ॥

मालक : । पुं० निम्बवृक्षे । मलते । मलधारणे । ण्वुल् ॥ न० स्थलपद्मे ॥

मालका । स्त्री० माल्ये ॥

मालकौश : । पुं० कौशिके । रागवि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

शेषे ॥ अस्यगानसमयोरात्रिशेषः ।

मालचक्रकम् । न० सक्थ्यूरुपर्वसन्धौ । मालाइचाकि० इ० गौ० भा० ॥

मालतिका । स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ यथा । आदिगुरुः पुनरन्तगुरुर्यदिचान्तरगाः सगणामुनिमानाः मालतिकाकथिताविलसन्मतिभिर्विदितश्रुतिभिः कृतमाना । गौडकुलैकधुरन्धरदीनदयाकरसत्कविभिः कृतगानाश्रीयशवन्तनरेशनिशामपशामयमानवदानविधाना ॥ मालत्येवकः ॥

मालती । स्त्री० युवतौ ॥ काचमाल्याम् । विशल्यायाम् ॥ ज्योत्स्नायाम् । निशि ॥ नदीविशेषे ॥ जात्याम् । चंबेली० इ० प्रसिद्धायां पुष्पलतायाम् । वर्णवृत्तान्तरे आदौचत्वारोस्यांकर्णाजायन्ते शेषे यस्यांरामहाराराजन्ते । रुद्रैर्वर्णैः पादेपादेविख्यातामालत्येषावाणीभूषाविख्याता ॥ यथा । पायान्मायामीनोलीनः कल्पान्तेप्रागादिक्षोणीभर्तुः पाणिक्रोडे । व्याप्ताम् भोधेस्तस्मिन्कालेलीलाभिः सम्यक् सर्वौषध्योयत्पृष्ठे तिष्ठन् ॥ जगतीछन्दोभेदेपि ॥ तल्लक्षणं यथा । भवतिनजावयमालतीजरौ ॥ यथा । इहकन्नयाच्युतकेलिका ननेमधुरससौरभसारलोलुपः । कुसुमकृतस्मितचारुविभ्रमामलिरपिचुंबतिमालतींमुहुः ॥ मालतिकाच्छन्दसि ॥ मांलक्ष्मींलतति । लतिः सौत्रोवेष्टनार्थः । मूलविभुजादत्वात्कः । गौरादिः ॥ मालांतनोतिवा । तनु० । अन्येभ्योपीतिडः ॥

मालतीतीरजः । पुं० टङ्कणे । सुहागा० इ० भा० ॥

मालतीतीरसम्भवम् । न० श्वेतटङ्कणे ॥

मालतीपत्रिका । स्त्री० जातीपत्र्याम ॥

मालतीफलम् । न० जातीफले ॥

मालयः । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ त्रि० मलयसम्बन्धिनि ॥ न० पद्मे ॥

मालवः । पुं० अवन्तिदेशे । मालवा० इ० भा० ॥ अवन्तीतः पूर्वभागे गोदावर्यास्तथोत्तरे । मालवाख्योमहादेशोधनधान्यपरायणः ॥ रागविशेषे ॥

मालविका । स्त्री० त्रिवृति ।

मालसी । स्त्री० केशपुष्पवृक्षे । बालाक्ष्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मालवरागस्यपत्न्याम् ॥ मतान्तरेणमेघरागस्यभार्यायाम् । अस्यागानसमयो यथा । इन्द्रोत्थानात् समारभ्ययावद्दुर्गामहोत्सवम् । गेयाभवेद्दु,

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

धैर्निंत्यं मालतीसामनोहरा ॥ पपिच । गान्धारीदीपिकाचैवक्षयाणीपूरवीतथा । अम्बवारीकामडाचगौरीकेदारपाण्डिका ॥ माधवीमालसीनाटीभूपाजीसिन्धुडातथा । सायाह्नेरामिणीरेता । प्रगायन्तिचतुर्दश ॥

माला । स्त्री० स्रजिप्रभृत्यादिदामनि । माल्ये ॥ मूर्द्धनिन्यस्तपुष्पादिदामनि ॥ श्रेण्याम् । षड्क्तौ ॥ गणाभरणे ॥ पृक्तायाम् ॥ मल्यते । मलधारणे । घञ् । टाप् ॥ मां० लक्ष्मींगोभांबालाति । ला० । पातोनुपेतिकोवा ॥ यद्वा । माति । मामनि । पृच्चेन्द्राग्रेत्यादिना० रन् । निपातनाल्लत्वम् ॥ मालाछन्दविशेषे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । विजवरनवगणमिहकुरुतद्नुरगणमपिकलय कमलमुखिभषतिलखितमपिकर्णवक्षेभे । अपरद्वंगाथायामालावृत्तंविचित्रंतत् ॥ यथा । खरनखरमुखदलितदितितनयकटिनहृदयरुधिरनिवहभवदभिनवसुखितमानसोद्यन्याग् । भवदंघ्रीनरसिंहोदिविषत्सुमहोपसङ्गात : ॥ लक्ष्म्यादिचिह्नाले० । ६ ॥ पुं० जपसाधनभूतायाम् । गुणनिकायाम् ॥ साचिविधाया । मालातुत्रिविधादेविनर्वाचपर्व

भेदतद्गतिमत्र्यसूक्तम् ॥ मालाकण्ठ : । पुं० अपामार्गे ॥ मालाकन्द : । पुं० कन्दविशेषे । पा विषकन्दे । त्रिग्रिखद्लायाम् ॥ मालाका । स्त्री० मालायाम् ॥ मालाकार : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । मालिके । वनार्घके । पुष्पाजीविनि । माली० ङ्० भा० ॥ यन्तुशूद्रायांविश्वकर्मणोजातस्मृतित्र० वै० पु० ॥ तैलिक्यांकर्मकारात्त्वमालाकारस्त्वसम्भव : । इ० परा-शरपद्धति: । मालांकरोति । कृ० । अण् । मालाकारीति । ङ्यां ष्य ण् ॥

मालागन्धि: । पुं० मालादूर्वायाम् । मालाढ्यम् । न० भूस्तृणे ॥ अतिच्छत्रपत्रे ॥ मालाकाराख्यिद्वणामि॥

मालादीपकम् । न० अर्थालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणादिकंयथा । मालादीपकमाद्यन्ते द्वयोस्तरगुणावहम् । पूर्वेणपूर्वेणवस्तुनोत्तरमुत्तरंचेदुपन्यस्यते० तन्मालादीपकम् । यथा । सङ्ग्रामाङ्गणमागवैमभवताचापेसमारोपितंदेवाकर्षंयशेनयेनसहसाबद्धत्समासादितम् । कोदण्डेनशरा : शरैररिशिरस्तेनापिभूमण्डलम् तेनत्वंभवताचकीर्त्तिरतुलाकीर्त्याचलोकत्रयम् ॥

मालादूर्वा । स्त्री० दूर्वाविशेषे । यन्निलायाम् । पर्ववल्ल्याम् । गोंठि-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

यादूबइ०भा० ॥

मालाधर : । पुं० वर्णवृत्तविशेषे ॥ द्विजवरगणान्वितोगजपति : पुनस्तूर्यवान् ०करतलपरिस्फुरत्कनककुण्डलेनान्वित : । सुरपतिगुरुश्रियापरिगत: समंतात्सखे ०जयतिभुविवृत्तभूपतिरयन्तुमालाधर : ॥ यथा। क्वचिदपिवयस्ययासहविनोदमातन्वती० कतिपयकथारसैर्नयतिवासरीयांरुजम् । सुभगतवकामिनीसमधिगम्यसायामिनी मनुभवतिभामिनी मदनवेदना मन्तत : ॥

मालारिष्टा। स्त्री० पाच्याम्। मरकतपत्र्याम् । हरितलतायाम् ॥

मालालिका । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

मालाली । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

मालि : । पुं० सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिक : । पुं० मालाकारे ॥ पक्षिविशेषे ॥ मालाशिल्पमस्य। शिल्पमितिठक् ॥ मालास्यास्तिवा । व्रीह्यादिभ्यश्चेतिठन् ॥

मालिका । स्त्री० सप्तलायाम् ॥ पुत्र्याम् ॥ ग्रीवालङ्करणे ॥ पुष्पमाल्ये ॥ नदीविशेषे ॥ सुरायाम् । मद्ये ॥ टाप् ॥

मालिकी । स्त्री० मालिकयोषिति । मालिन्० इ० भा० ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

माली । पुं० मालावति॥ मालात्स्यस्य ।सुखादिषु०मालाक्षेपे०इतिपाठादिनि : ॥ व्रीह्यादित्त्वाद्वा०इनि: । सतुक्षेपादन्यत्रापि ॥ सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिनी । स्त्री० मातृकायाम् ॥ मालिकयोषिति ॥ गौर्याम् । उमायाम् ॥ चम्पानगर्याम् । मन्दाकिन्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ मालाअस्ति अस्या : अस्यांवा । व्रीह्यादित्वादिनि : । ङीप् ॥ यद्वा । मलते। मलधारणे । णिनि : । ङीप् ॥ अग्निशिखायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ अतिशर्करीच्छन्दो १५ भेदे ॥ यथा । ननमयययुतेयं मालिनीभोगिलोकै : ॥ मृगमदकृतचर्चापीतकौशेयवासारुचिरशिखिशिखण्डावद्धधम्मिल्लपाशा । अनृजुनिहितमंसेवंशमुत्क्वाणयन्तीधृतमधुरिपुलीलामालिनीपातुराधा ॥

मालिन्यम् । न० मलिनत्वे ॥

मालाय : । त्रि० मालायाम्भवे॥ वृद्धाच्छ : ॥

मालु : । स्त्री० पत्रलतायाम् । पत्रवल्ल्याम् ॥ नार्याम् ॥

मालुधान: । पुं मातुलाहौ। चित्रसर्पे ॥ मालुरोषधी०तत्रधानमस्य ॥ महापद्मे ॥

मालुधानी । स्त्री० लतान्तरे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मालूकः । पुं० कृष्णार्जके ॥

मालूरः । पुं० शाण्डिल्यवृक्षे । श्रीफले । विल्वे । वेल० इ० भा० ॥ मांलक्ष्मींपरेषांलुनाति । लूञ्क्केदने । बाहुलकादूक् ॥ कपित्थवृक्षे ॥

मालेया । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

माल्यम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ मालायांसाधुमाल्यंपुष्पमितिविवरणम् यथा । यथाचार्ल्यनमाल्येनवासितंतिलसर्षपम् । नमुञ्चतिसुकंगन्धं तद्वत्सूक्ष्मस्यदर्शनम् ॥ पुष्पमालायाम् ॥ मूर्ध्न्यस्तपुष्पदामनि ॥ केशकलापाद्बहिर्माल्यधारणनिषेधोयथा । नविगर्ह्यंकथांकुर्याद्बहिर्माल्यंनधारयेत् । गवाञ्चयानंपृष्ठेनसर्वथैवविगर्हितम् ॥ रत्नमयस्त्रजि ॥ मालामात्रे ॥ मल्यते । मलधारणे ऋहलोर्ण्यत् ॥ यद्वा । मालैव । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥

माल्यपुष्पः । पुं० शणवृक्षे ॥

माल्यपुष्पिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

माल्यवान् । पुं० पर्वतविशेषे । मेरुतः प्राच्यामानीलनिषधंयाम्योत्तरायते द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णकेतुमालेलाद्यत्तवर्षयोर्मर्यादाद्रौ ॥ माल्याकारतास्यास्तिमतुप् ॥ राक्षसभेदे ॥

माल्लः । पुं० लेटात्तीवरकन्यायामुत्पन्ने० सङ्करजातौ ॥

माल्लवी । स्त्री० मल्लयाचायाम् ॥

माषद्विकः । त्रि० प्रतिषेद्धरि । निषेधके ॥ माषद्वः द्वितीयआहसः । तदाहेतिमाषद्वादिभ्यउपसङ्ख्यानमितिठक् ॥

माषः । पुं० व्रीहिप्रभेदे । कुरुविन्दे । धान्यवीरे । वृषाकरे । मांसले । बलाढ्ये । पित्ये । भोजने । मा ह० उडद० इ० भा० ॥ माषस्यफलंमाषः । चवयवेत्रप्राख्योषधिवृक्षेभ्यइञ्यण् । तस्यफलपाकशुषामिति लुपि० युक्तवद्भावः ॥ माषोगुरुः स्वादुपाकः स्निग्धोरुच्योऽनिलापहः । उष्णः सन्तर्पणोवल्यः शुक्रलोद्वर्हणः परः ॥ भिन्नमूत्रमलस्तन्यमेदः पित्तकफप्रदः । गुदकीलार्तिनष्वासपक्तिशूलानि नाशयेत् ॥ कफपित्तकरामाषाः कफपित्तकरंदधि । कफपित्तकरामत्स्या वृन्ताकंकफपित्तकृत् ॥ मूलकंमाषसूपेनमधुनाचनभक्षयेत् ॥ रूप्यपरिमाणविशेषे ॥ हेकृष्णलेसमधृते विज्ञेयोरूप्यमाषकः ॥ परिमाणविशेषे । माषके ॥ सचमागधमानेसुस्रुतमते ५ गुञ्जाचरकमते ६ ८ गुञ्जापरिमाणम् । कालिङ्गमानेसुस्रुतमते ५ ७ ८ गुञ्जापरिमाणम् । वै

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

द्यकान्तरे १० गुञ्जापरिमाणम् । यथा । गुञ्जाभिर्दशभिर्माषः शाणो माषचतुष्टयमितिवैद्यकपरिभाषा । मासाइति भाषा ॥ ज्योतिः स्मृतिमते १२ गुञ्जापरिमाणम् । यथा । पलन्तुलौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयं ज्ञेयं ज्योतिर्ज्ञैः स्मृतिसम्मतमितितिथ्यादितत्त्वधृतवचनेनपलमष्टरक्तिकाधिकमाषद्वयाधिकतोलकत्रयम् । एतेनमाषकपरिमाणं द्वादशरक्तिकंभवति ॥ मूर्खे ॥ त्वग्दोषभेदे । मस्साइति भाषा ॥

माषकः । पुं० पञ्चरक्तिकपरिमाणे ॥ गुञ्जाः पंचाद्यमाषकइत्यमरः ॥ दशार्द्धगुञ्जंप्रवदन्तिमाषं माषाह्वयैः षोडशभिश्चकर्षमितिलीलावतीच ॥ षड्भिस्तुरक्तिकाभिः स्यान्माषकोहेमधान्यकौ । माषोगुञ्जाभिरष्टाभिः सप्तभिर्वाभवेत्क्वचिदितिभावप्रकाशः ॥

माषपर्णी । स्त्री० महासहायाम् । हयपुच्छौषधौ । काम्बोज्याम् । वनमाषे । माषाणीति० गौ०दे०मा० ॥ माषपर्णीहिमातिक्तारूक्षाशुक्रबलासकृत् । मधुराग्राहणीशोषावातपित्तज्वरास्रजित् ॥

माषवर्द्धकः । पुं० स्वर्णकारे ॥

माषवटी । स्त्री० वटिकाविशेषे । उडदी० वडी० इ० भा० ॥ माषाणांपिष्टिकाहिङ्गुलवणार्द्रकसंस्कृता । तयाविरचितावस्त्रेवटिकासाधुशोषिताः ॥ तलितास्तप्ततैलेता अथवासुप्रलेहिताः । वटकस्यगुणैर्युक्ताज्ञातव्यारुचिदाभृशम् ॥

माषशः । अ० प्रतिमाषम्० इत्यर्थे ॥

माषादः । पुं० कच्छपे ॥ त्रि० माषभक्षके ॥

माषादिः । पुं० शमीधान्यगणे । माषआदिर्यस्यगणविशेषस्यसः । माषोमुद्गोराजमाषः कुलत्थश्चणकस्तिलः । काकाण्डश्चीवरइतिशमीधान्यगणः स्मृतः ॥

माषीणम् । न० माषक्षेत्रे । माष्ये ॥ माषाणांभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षेखञ् ॥

माषेण्डरी । स्त्री० इण्डरे० इन्दरे० सेफ० इतिहिमपर्वतप्रसिद्धेखाद्यद्रव्ये ॥

माष्यम् । न० माषीणे । माषक्षेत्रे ॥ माषणांभवनम्क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषेतिपक्षेयत् माषेभ्योहितंवा । खलयवमाषेत्यादिनायत् ॥

माः । पुं० चन्द्रे ॥ मासे ॥ मिमीते आनन्दमितिमाः । बाहुलकात्तंके

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

बलादप्यसि : ॥

मास : । पुं० श्रामे । वर्षांशे । शुक्लकृष्णपक्षद्वयात्मकेकाले ॥ मासोद्विविध : शुक्लादि : कृष्णादिश्च । तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्यन्तंशुक्लादि : । कृष्णपक्षप्रतिपदमारभ्यपूर्णिमापर्यन्तं कृष्णादि : ॥ माश्चन्द्रस्तस्यायम् । अण् सौरादिषु यथा । मासश्चतुर्विध: प्रोक्त : सावनादिप्रभेदत: । त्रिंशद्दिनात्मकस्तत्रसावन : परिकीर्त्तित : ॥ एकस्मात्सङ्क्रमादासङ्क्रान्ति: सौरोभिधीयते । शुक्लपक्षादिकृष्णान्तश्चान्द्र : स्यादन्यथापिवा ॥ सर्वनक्षत्रभुक्त्यातुनाक्षत्रोमासउच्यते ॥ तत्र । आब्दिकेपितृकृत्येचमासश्चान्द्रमस: स्मृत: । विवाहादौस्मृत: सौरोयज्ञादौसावनोमतइतिविवेक : ॥ मस्यते परिमीयते चन्द्रवृद्धिक्षयाभ्यां य: । मसीपरिणामे । कर्मणिघञ् ॥

मासजात : । त्रि० जननादूर्द्ध्वं यस्य मासोगतस्तत्र ॥ तत्रैवव्यवहारात् । मासोजातस्ययस्यस : । काला : परिमाणिनेतिसमास : ॥

मासज्ञ: । पुं० दात्यूहे ॥ त्रि० मासविदि ॥

मासतम : । पुं० मासस्यपूरणे ॥ नित्यंशतादीतिडटस्तमडागम : । अतएवज्ञापकाट्डट् ॥

मासनम् । न० सोमराज्याम् ॥

मासमान : । पुं० वत्सरे ॥ न० मासपरिमाणे ॥

मासर : । पुं० निस्रावे । भक्तसमुद्भवे मंडे । मांड० पीच० दू० भा० ॥ मास्यते । मसीपरिणामे० ण्यन्त : । बाहुलकादरन् ॥ यद्वा । मा० श्री : सरत्यत्र । सृ० पुंसीति घ : ।

मासवर्त्तिका स्त्री० सर्षपीपक्षिविशेषे ॥

मासान्त : । पुं० अमावास्यायाम् ॥ संक्रान्तिदिने ।

मासिकम् । न० अन्वाहार्ये । दर्शश्राद्धे ॥ पितॄणांमासिकंश्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधा : । तच्चामिषेणकर्त्तव्यं प्रशस्तेनप्रयत्नत : ॥ मासेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रेतस्य० संवत्सराभ्यन्तरे० प्रतिमासंमृताहेक्रियमाणेश्राद्धे ॥ मासोदेवताऽस्यवा । कालेभ्योभववत् ॥ ऋणे ॥ मासेदेयं । देयमृणे । ठक् ॥ त्रि० माससम्बन्धिनि । मासेननिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ मासेभवंवा ॥

मासुरी । स्त्री० श्मश्रौ ॥

मासूर : । त्रि० मसूरविकृतौ ॥ मसूरस्यावयवोविकारोवा । बिल्वाद्यण् ॥

मास्म । अ० अलम् । वारणे ॥ माचस्मच । अनयो : समाहार : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

माहाकुल : । त्रि० महाकुलीने ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादण् खञावितिञञ् ॥

माहाकुलीन : । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादितिपक्षेखञ् ॥

माहाजनिक : । त्रि० महाजनायहितै ॥ महांश्चासौजनश्च । महाजनाट्ठञ् ॥ बहुव्रीहौतु । महाजनीयः ॥

माहात्म्यम् । न० महात्मत्वे ॥ प्रभावे ॥ महात्मनोभाव : । ष्यञ् ॥ अनतिशयैश्वर्ये । विश्वसृष्ट्यादिकर्तृत्वेप्यविकारित्वे । शुभाशुभकर्मकारयित्वेप्यवैषम्ये । बन्धमोक्षादिफलदात्वेप्यसङ्गौदासीन्ये ॥

माहाराजिक : । पुं० गणदेवताभेदे ॥ महाराजोदेवतैषाम् । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञितिठञ् ॥ महाराजोभक्तिरस्त्रवा । महाराजाट्ठञ् ॥

माहाव्रती । स्त्री० पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्यांपद्धतौ ॥

माहिनम् । न० राज्ये ॥ मह्यतेऽस्मिन् । महः महेरिनण्चेतीनण् ॥ त्रि०महनीये ॥

माहिर : । पुं० देवराजे । इन्द्रे ॥

माहिषम् । न० महिष्याधर्मे ॥ अणमहिष्यादिभ्यः ॥ त्रि० महिषसम्बन्धिनि ॥ महिषोपजीविनि । महिष्या : । महिषस्त्रवा०इदम् । अण् ॥

माहिषमस्तक : । पुं० शालिप्रभेदे ॥

माहिषिक : । पुं० महिषजीवने ॥ महिषीपतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ ॥ यथा । महिषीत्युच्यतेनारी याचस्याद्व्यभिचारिणी । तांदुष्टांकामयतियः सवैमाहिषिकः स्मृतः ॥ भगद्वारोपार्ज्जितस्त्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । महिषीत्युच्यते भार्याभर्गेनोपार्जितंधनम् । उपजीवतियस्तस्याः सवैमाहिषिकः स्मृतइति ॥

माहिष्मती । स्त्री० शिशुपालनगर्याम् ॥

माहिष्य : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायांक्षत्रियादुत्पन्ने ॥ नक्षत्रजीवनंनृत्यगीतेसक्तस्त्ररक्षणम् । माहिष्याणांशुभावृत्तिः प्रोक्ताचोशनसास्वयम् ॥

माहेन्द्र : । पुं० शुभदण्डविशेषे ॥ रव्यादिवारेषुवायुवरुणयममहेन्द्राणामेकैकदण्डाभवन्ति०तत्रवरुणमहेन्द्रयोर्दण्डौशुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ ॥ यथा । ख्यातंवावयमासूर्यमावावयकलानिधौ । वयमावाकुजेज्ञेयामावावयसुधांशुजे ॥ गुरौवावयमाचैव०मावावयतथाभृगौ । सूर्यपुत्रेयमावावघटीयुग्मंशु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भाशुभम् ॥ माहेन्द्रेविजयोनित्यं-
वारुणेचधनागम : । वायौचभ्रम-
तेनित्यंयमेपिमरणंध्रुवम् ॥ त्रि०
महेन्द्रसम्बन्धिनि ॥

माहेन्द्री । स्त्री० गवि ॥ शच्याम् ॥ च
मरावत्याम् ॥

माहेय : । त्रि० मह्याअपत्ये ॥

माहेयी । स्त्री० गवि । सौरभेय्याम् ॥
मह्या : ० गोस्त्र्यपत्यम् । स्त्रीभ्योढ
क् ॥ मह्यतेपूज्यते । मह० पुंसी-
ति० खनोघचेतिवाघ : । महाया-
अपत्यम् । ढक्० इतिस्वामी ॥

माहेशी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ यथा ।
महादेवात्समुत्पन्नामहद्भि : प्रेक्ष्य-
तेयत : । माहेश्वर्यातनुर्यस्यामाहे
शीतेनसास्मृता ॥ (*) ॥ ॥

माहेश्वर : । त्रि० कौलिके । जीवन्मु
क्ते ॥ यथा । धन्यैर्माहेश्वरै : स्वार्थ
प्रत्यभिज्ञानशालिभि : । स्वपरि-
ज्ञानमात्रेणजीवन्मुक्ताभवन्तिहि ॥
अस्माकमानंदितमानसानांमाहेश्व
राणांदिवसा : प्रयान्त्वितिच ॥
महेश्वरसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्य-
ण् । न० उपपुराणविशेषे ॥

माहेश्वरपदम् । न० तीर्थविशेषे ॥

माहेश्वरी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ मातृ-
भेदे । यवतिक्तायाम् ॥ विष्णौ ॥
यथाकौर्मे ४ ऽध्याये । अयंनारा-
यणोगौरीजगन्मातासनातन : । वि
भज्यसंस्थितोदेव : स्वात्मानंबहु-
धेश्वर : ॥ नमेविदु : परंतत्त्वंदे
वाद्यानमहर्षय : । एकोहंदेवदेवा
त्माभवानीविष्णुरेवचेत्यादिवचना
त् ॥ शिवशक्त्याम् ॥ महेश्वरस्येय-
म् । अण् । ङीप् ॥ तीर्थविशे
षे ॥

मित : । त्रि० ज्ञाते ॥ निश्चिते ॥
परिच्छिन्ने ॥ मीयतेस्म । मा० माङ०
मेङ् प्रणिदानेवा । क्त : । द्यतिस्य
तीतीकारान्तादेश : ॥ (*) ॥

मितङ्गम : । पुं० दन्तावले । हस्तिनि ॥
मितङ्गच्छति । गम्लृ० । गमे : सुपिवा
च्यइतिखच् । खितिमुम् ॥ स्त्री०
टाप् ॥ त्रि० परिमितगामिनि ॥

मितद्रु : । पुं० समुद्रे ॥ मितंद्रवति
। द्रु० । हरिमितयोर्द्रुवइतिकु : ॥

मितम्पच : । त्रि० किम्पचाने ॥
कृपणे ॥ दुर्गते ॥ मितम्पचति ।
मितनखेचेतिमितोपपदात्पचे :
कर्त्तरिखश् । मुम् ॥

मिताशन : । त्रि० युक्ताहारे । परि
मितभोजिनि ॥ मितमशनंयस्य
स : ॥

मिति : । स्त्री० ऐयत्ये । अवच्छेदे ॥
माने ॥ विज्ञाने ॥ मानम् । मा
ङ्० । क्तिन् । द्यतिस्यतीतीत्य
म् ॥

मित्र : । पुं० द्युमणौ । सूर्ये ॥ न०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

सुहृदि । सख्यौ । मौत० द्वि० भा० ॥ यथा । सार्थं : प्रवसतोमित्रंभा र्यामित्रंगृहेस्थित : । आतुरस्यभिष ङ्मित्रंदानंमित्रंमरिष्यत : ॥ द्वि । अमित्र । सनृत्यागासहनोबन्धु: संदैवानुगत : सुहृत् । एकक्रियो भवेन्मित्रंसमप्राण : सखाभवेत् ॥ कृतिभेदस्त्वविवक्षित : ॥ स्नेहेनो पकर्त्तरि । प्रीतिकारके ॥ तच्चतु र्विधंयथा । सहार्थीभजमानश्च सहज : कृत्रिमस्तथेतिभेदात् ॥ नकश्चित्कस्यचिन्मित्रंनकश्चित् कस्यचिद्रिपु : । कारणादेवजायन्ते मित्राणिरिपवस्तथा ॥ स्वामीयान मदंकुर्यात्ससुखीत्वयोज्झित : । तन्मित्रंयस्यविश्वास : पुरुष : सजितेन्द्रिय : ॥ सर्वथासुकरंमि त्रंदुष्करंपरिपालनम् । अनित्यस्वा द्विचित्तानांप्रीतिरल्पेविभिद्यते ॥ शत्रो: परस्मिन् । स्वदेशाऽव्यवहित राजात् परस्मिन् ॥ विषयानन्तरो राजाशत्रुमित्रंच मत : परमित्य मरोक्त : ॥ हिरण्यभूमिसम्प्राप् त्यापार्थिवोनतथैधते । यथा मि त्रंध्रुवंलब्ध्वाकृषमप्यायतिक्षमम् । धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चतुष्टप्रकृतिमेवच । अनुरक्तंस्थिरारम्भंलघुमित्रंप्रशस्य ते ॥ मेद्यति । स्निह्यति । स्नेहे ऽमित्रमित्रिगसिभ्य : क्त्रन्क्तिच्

च : ॥ यद्वा । मितात्त्रायते । त्रैङ् पालने । सुपीतिक : ॥ अष्ट मतारायाम् ॥ अनुराधानक्षत्रे ॥ सर्वभूतात्मकेतातजगन्नाथे जगन्म ये । परमात्मनिगोविन्दे मित्रामि त्रकथाकृत : ॥

मित्रद्रोही । त्रि० नरकाधिकारिविप्रे षे । मित्रद्रुहि ॥ यथा । मित्रद्रोही कृतघ्नश्च ये चविश्वासघातका : । ते नरानरकंयान्तियावच्चन्द्रदिवाकरा वितिश्रुते मित्रोपाख्यानम् ॥

मित्रध्रुक् । पुं० मित्रद्रोहिणि । मित्र स्यापकारके ॥ मित्रंद्रुह्यति । द्रुह: सत्सूद्विषे तिक्विप् ॥

मित्रयु : । पुं० लोकयात्राभिज्ञे ॥ । त्रि० मित्रवत्सले । क्याच्छन्दसी त्यु : ॥ यद्वा मित्रंयाति । या० । कगयादित्वात्कु : ॥

मित्रयुद्यम् । न० मैत्रेयिकायाम् । सु हृत्सङ्गामे ।

मित्रलक्ष्मि : । स्त्री०)

मित्रलाभ : । पुं०) सुहृत्प्राप्तौ ॥

मित्रवत्सल : । त्रि० मित्रप्रिये । मित्र यौ ॥ मित्रवत्सलंयस्यास : ॥

मित्रा । स्त्री० सुमित्रायाम् । शत्रुघ्न मातरि ॥

मित्रावरुणीयम् । न० मित्रावरु [illegible] त्त्विग्विशेषस्यकर्मभ षया : ॥ द्वा त्रिंशच्छ्क : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मिथः । अ० अन्योन्यस्मिन् सहार्थे ॥ रहोर्थे ॥ मेथति । मेथृसङ्गमे । असुन् । पृषोदरादित्वाद्रूपम् ॥

मिथिः । पुं० निमिराजपुत्रे । जनके ॥

मिथिला । स्त्री० जनकपुर्याम् ॥ विदेहायाम् ॥ देशविशेषे । तैरभुक्ते । तिरुहित० इ० भा० प्र० ॥ यथा । गण्डकीतीरमारभ्यचम्पारण्यान्तकंशिवे । विदेशभूः समाख्याता तैरभुक्ताभिधः सतु ॥ मथ्यंतेरिपवोऽत्र । मथे विलोडने । मिथिलादयश्चेतीलच् । अकारश्चेत्त्वंनिपातनात् ॥

मिथु । अ० द्वावित्यर्थे ॥

मिथुनम् । न० स्त्रीपुंसयोर्युग्मे । द्वन्द्वे । युगले ॥ जुगल० जोडी० इ० भा० ॥ द्वयोः ॥ सुरते । द्वन्द्वजनितेसुखे ॥ तृतीयराशौ । मिथुने ॥ मिथुनलग्नजस्यफलंयथा । मिथुनोदयसञ्जातोमानीस्वजनवत्सलः । त्यागीभोगीधनीकामीदीर्घसूत्रोरिमर्दनः । मेथति । मिथृसङ्गमेच । चुधिपिशिमिथिभ्यः किदित्युन् उपसर्गविशिष्टेधातौ । सम्बन्धे ॥

मिथुनाधिपः । पुं० बुधग्रहे ॥

मिथो । अ० रहसि ॥ सहार्थे । अन्योन्यस्मिन् ॥ मेथति । मेथृ० । वाहु

लकादोः । पृषोदरादित्वाद्रूपम् ॥

मिथ्या । अ० अनृते । वितथे ॥ प्रागभावव्युतत्वेसत्यचिन्त्यरचनात्वं मिथ्यात्वमितिमिथ्यालक्षणम् ॥ यदसङ्गासमानंतन्मिथ्यास्वप्नगजादिवदितिच ॥ स्त्री० अधर्मपत्न्याम् ॥ यथा । अधर्मपत्नीमिथ्यासासर्वधूर्तैश्चपूजिता । ययाविनाजगत्सर्वमुच्छिन्नंविधिनिर्मितम् ॥ मिथ्ययाविनाधूर्त्तसमुदायरूपमुच्छिन्नंभवति । मिथ्योभाषणाभावेधूर्त्तत्वस्याभावात् इत्यर्थः । सत्येचादर्शनायाच्च तायांसूच्चरूपिणी । अर्द्धावयवरूपाच द्वापरेचैवसंवृता ॥ कलौमहाप्रगल्भात्रसर्वत्रव्यापिकाबलात् । कपटेनसमंभावाभमत्यं वगहेगहेइति ॥ मथते । मथे० । अघ्न्यादित्वात्साधुः ॥

मिथ्याचारः । त्रि० पापाचारे ॥ सत्वशुद्ध्यभावेनफलायोग्यत्वात् ॥

मिथ्याज्ञानम् । न० भेदाग्रहपूर्वके० अन्यस्यान्यात्मताबभासे ॥

मिथ्यादर्शनम् । न० शास्त्रोपपत्तिबाह्ये दृष्टेतदर्शने ॥

मिथ्यादृष्टिः । स्त्री० कर्मफलापवादकज्ञाने । नास्तिकतायाम् ॥ मिथ्यैत्यपक्षके० तद्विषयिणीदृष्टिर्ज्ञानम् ॥ असत्यदर्शने ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मिथ्याध्यवसिति : । स्त्री० मिथ्याध्यवसाये ॥

मिथ्यानिरसनम् । न० शपथे ॥

मिथ्याप्रयुक्त : । त्रि० यदर्थप्रतिपादनायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात्प्रतिपादयति । शब्दे ॥

मिथ्याभियोग : । पुं० अभ्याख्याने । शतं मेधारयसीत्यादिमिथ्योद्भावनरूपे० मिथ्यापवादे ॥ मिथ्याचासावभियोगश्च ॥

मिथ्याभिशंसनम् । न० अभिशापे । । स्वर्णस्तेयं त्वयाकृतमित्यादिमिथ्यास्तेयादिसाधनरूपे मिथ्यारोपवाक्ये ॥ अभिशंसेर्भावे ल्युट् ॥

मिथ्याभिशाप : । पुं० मिथ्यापवादे ॥ यथा । शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तु सिंहे चन्द्रस्य दर्शनम् । मिथ्याभिशापं कुरुते नपश्येत्तत्र तं तत : ॥

मिथ्यामति : । स्त्री० भ्रान्तौ । भ्रमे ॥ मिथ्याचासौमतिश्च ॥

मिथ्याविनीत : । त्रि० कपटेनविनयिनि ॥

मिथ्यासाक्षी । त्रि० कूटसाक्षिणि ॥ तस्यज्ञानप्रकारमाहयाज्ञवल्क्य : । उक्तेपिसाक्षिभि : साक्ष्ये यद्यन्मे गुणवत्तमा : । द्विगुणावान्यथाब्रूयु : कूटा : स्यु : पूर्वसाक्षिण : ॥

मिथ्योत्तरम् । न० चतुर्द्धोत्तरान्तर्गतोत्तरविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । अभियुक्तोऽभियोगस्ययदिकुर्यादपह्नवम् । मिथ्यातत्तुविजानीयादुत्तरं व्यवहारत : ॥ तच्चतुर्विधं यथा । मिथ्यैतन्० नाभिजानामि ममतत्रन संनिधि : । अजातश्चास्मितत्काले० इतिमिथ्याचतुर्विधम् ॥ इतिव्यवहारतत्त्वं ॥

मिथ्योपलब्धि : । स्त्री० मायागन्धर्वनगरादिज्ञाने ॥ मिथ्याचासावुपलब्धिश्च ॥

मिद्धम् । न० चिन्ताभिसङ्क्षेपे ॥ आलस्ये ॥ वित्ते ॥ निद्रायाम् ॥

मिन्मिन : । त्रि० सानुनासिकवाग्विशिष्टे । गुन्गुना० इ० भा० ॥ खोना० इ० गौ० दे० भा० । मीमणा इ० पर्वतीयभाषा ॥ अस्यनिदानन्तु । आवृत्त्यवायु : सकफोधमनी : शब्दवाहिनी : । नरान्करोत्यक्रियकान्मूकमिन्मिनगद्गदान् ॥

मिमङ्क्षु : । त्रि० मङ्क्तुमिच्छौ ॥ मज्जे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

मिमन्थिषु : । त्रि० मथितुमिच्छौ ॥ मथे : सन्नन्तादु : ॥

मिमान : । त्रि० मानङ्कुर्वाणे ॥ माङोलट : शानजादेश : । श्लाविति द्विर्भाव : ॥

मिम्मिण : । त्रि०)

मिम्मिन : । त्रि०) मिन्मिने ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मिलित : । त्रि० सङ्गते । युक्ते ॥ मिश्रिते ॥ श्लिष्टे । सम्बन्धविशिष्टे ॥ मिलसंश्लेषे । कर्त्तरिक्त : ॥

मिशि : । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ मधुरिकायाम् । धानसौंफ० इ० भा० ॥ मिशति । मिश० । इन् ।

मिशी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ मधुरायाम् । धानसौंफइतिभाषा ॥ मिशति । मिश० इन् । कृदकारादितिङीष् ॥

मिश्र : । पुं० गजजातिविशेषे ॥ यथा । भद्रोमन्द्रोमृगोमिश्रश्चतुर्द्धागजजातय : ॥ न० विशेषनक्षत्रसंज्ञायाम् ॥ यथा । द्विदैवाकृत्तिकाचैवमिश्रंसाधारणंबुध : । एषुमिश्राणिकार्याणिवृषोत्सर्गादिकंतथा ॥ चाणक्यमूलके ॥ मिश्रफले ॥ त्रि० आर्य्ये । श्रेष्ठे ॥ संयुक्ते । सम्पृक्ते । मिश्रिते ॥ मिश्रयति । मिश्र० । अच्

मिश्रकम् । न० तीर्थविशेषे । देवोद्याने ॥ औषरलवणे ॥

मिश्रकावणम् । न० इन्द्रस्योद्याने । नन्दनवने ॥ मिश्रकाणांवनम् । वनगिर्यो : संज्ञायांकोटरकिंशुलुकादीनामितिदीर्घ : । वनंपुरगामिश्रकासिद्धकासारिकाकोटराग्रेभ्य इतिणत्वम् ॥

मिश्रज : । पुं० अश्वतरे । खेसरे ॥

मिश्रणम् । न० एकत्रीकरणे ॥ संयोजने ॥ मिश्र० । ल्युट् ॥

मिश्रपुष्पा । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मिश्रफलम् । न० इष्टानिष्टसंयुक्तेमानुष्यलक्षणे पापपुण्ययुगलस्यफले ॥ मिश्रञ्चतत्फलञ्च ।

मिश्रवर्णम् । न० कृष्णागुरुणि ॥ त्रि० नानावर्णयुक्ते ॥

मिश्रवर्णफला । स्त्री० वार्त्ताक्याम् ॥

मिश्रशकुनम् । न० शुभाशुभयो : सूचकेनिमित्ते ॥ यथा । वदन्तिवामंरुदितंप्रशस्तमदृष्टदेहोयदिरोदितास्यात्निन्दन्त्यवामंपथिसर्वकामान् शुभंविधत्तेरुदितंरजन्याम्मृत्यु : सुतानांरुदितेनपृष्ठेलाभोभवेत्तत्रनिवर्त्तनेन । मृत्युस्तथाग्रेरुदितेनगन्तु : सिद्धिंविधत्तेरुदितंरिपूणाम् ॥ उग्रंभवेद्रोदनमग्रभागेभयंभवेद्वह्निविभागभूते । नैऋत्यकोणेरणमार्गरोधोवायव्यकोणेरुदितंसमृद्ध्यै ॥ पृष्ठांशयोर्दक्षिणवामयोश्चसिद्धि : सदातोरणरोदनेन । शुभोपिसम्यग्यदिरोदनार्थोज्ञातोविभाव्य : सपुनस्तथापि ॥ यद्बालकेनोक्तमनूदितेनतत्स्यादसत्यंनयुगान्तरेपि । क्षुतंनकार्य्येक्वचिदेवशस्तंगवांक्षुतम्प्राणहरंमतन्तु ॥ निषेधमग्रेऽक्षिणिदक्षिणेचधनक्षयंदक्षिण-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कर्णदेशे । तत्पृष्ठभागेकुरुतेऽरिष्ट-
ङिंचुतंकुक्काव्याशुभमादधाति ॥
भोगायवामश्रवणस्यपृष्ठे कर्णेच
वामेकथितंजयाय । सर्वार्थलाभा-
यचवामनेचेजातंचुतंस्यात्क्रमतोऽ
ष्टधैव ॥ क्रमान्निषेधंगमनस्यविघ्नं-
क्षालंसमृङिंचुतमुग्ररोगम् । करो-
तिरोगक्षयमर्थलाभंदीप्तादिदिंचुचु
तमुद्गतंसत् ॥ औषधेबाहनारोहेवि
वादेशयनेऽशने । विद्यारम्भे बीज-
वायेचुतंसप्तसुशोभनं ॥

मिश्रशब्द : । पुं० अश्वतरे ॥

मिश्रा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ भ
गौमिश्रभेसाभवेदेवमिश्रापशूनांसु-
ख तत्रविद्वद्भिरुक्तम् ॥

मिश्रिका । स्त्री० मिश्रायाम् ॥ मिश्रै-
वस्वार्थक : ॥

मिश्रित : । त्रि० गौरविते ॥ मिलिते
। युक्ते ॥ (*) ॥ ॥

मिश्रिता । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे । मि
श्रायाम् ॥ मिश्रिताचैवविज्ञेया
मिश्रितचैत्सुसङ्क्रमे ॥

मिश्रेया । स्त्री० मधुरिकायाम् । सौं
फ०धनसौं फ०धन्सावा०इ०भा० ॥
शतपुष्पायाम् । तालपर्ण्याम् । व-
नजायाम् । अवाक्पुष्प्याम् । सं-
हितपुष्पिकायाम् । सलुफा०इ०-
गौ०दे०भा० ॥ मिश्रेयातद्गुणाप्रो-
क्तविशेषाद्योनिशूलनुत् । अग्निमा

न्द्यहरीहृद्यावह्यबिट्क्रमिशुक्रहृत् ॥
रूक्षोष्णापाचनीकासवमिश्रेष्मानि
लान्हरेत् ॥ तद्गुणा०मधुरिका-
पर्यायशतपुष्पागुणा ॥ मिश्रयति ।
मिश्र० । अच् । ईयते । ईङ्० ।
पचाद्यच् । मिश्राचासावेयाच ।
शकन्ध्वादि : ॥

मिष : । पुं० स्पर्द्धने ॥ न०व्याजे ॥
मिषति । मिष० । क : ॥

मिषन् । त्रि० पश्यति ॥

मिषि : । स्त्री० मधुरिकाबाम् ॥ शत
पुष्पायाम् । जटामांस्याम् ॥

मिषिका । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मिषी । स्त्री० मिस्याम् ॥

मिष्ट : । पुं० मधुररसे ॥ नूतनसर्ष-
पशाकंनवौदनंपिच्छिलामिचदधी
नि । अल्पव्ययेसुन्दरिग्राम्यजनो-
मिष्टमश्नाति ॥ त्रि०मधुररसवि-
शिष्टे ॥

मिष्टनिम्बुकम् । न० मीठा०नीम्बू०
इतिप्रसिद्धेफले । मिष्टनिम्बुफलं
स्वादुगुरुमारुतपित्तनुत् । गरोरग-
विषध्वंसिकफोत्क्लेशिचरुक्प्रहृत् ।
शीषाक्षचिक्षषाक्षदिंहरंवल्यचक्षुष्य
म् ॥

मिष्टान्नम् । न० मधुरद्रव्ये ॥ मिष्टान्न
पानदातायसततंश्रद्धयान्वित : । दे
वद्विजापरोनित्यंनप्रेतोजायतेम्र-
त : ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मिसि : । स्त्री० मधुरायाम् ॥ जटामांस्याम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । सर्वधातुभ्यइन् । बाहुलकादत : स्थानेइ : ॥ उशीर्याम् ॥

मिसी । स्त्री० मिसौ । तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मस्यति । मसी० । इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादि : ॥

मिहिका । स्त्री० अवश्याये । नीहारे । तुषारे । मेहति । मिहसेचने । क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥

मिहिर : । पुं० विकर्त्तने । अर्के । मार्त्तण्डे । सूर्ये ॥ मेघे ॥ बुद्धे ॥ मेहति । मिह० । इषिमदिमुदिखिदीतिकिरच् ॥ वायौ ॥ इंद्रे ॥

मिहिराण : । पुं० जगद्योनौ । शिवे ॥

मीढ : । त्रि० मूत्रिते ॥ मिह्यतेस्म । मिह० । क्त : ॥ सिक्ते ॥

मीढष्टम : । पुं० शिवे ॥

मीढ्वान् । पुं० शिवे ॥ मीढ्वांसौ० मीढ्वांस : इत्यादि ॥

मीत : । त्रि० मृते ॥ मीयतेस्म । मीञ्हिंसायाम् । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्म्मणिवाक्त : ॥

मीन : । पुं० मत्स्ये ॥ राशिविशेषे । अन्त्यभे । अत्रजातस्यफलं यथा । मीनलग्ने समुत्पन्नो रत्नकाञ्चनपूरित : । अल्परोमामहाप्राज्ञोदीर्घकालपरीक्षक : । मीनाति० मीयते वा । मञ्० फेनमीनाविति निपातित : ॥ भगवतोविष्णो : प्रथमावतारे ॥ प्रकृतिर्विष्णुरूपाच पुंरूपश्चमहेश्वर : । एवं प्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश ॥ कृष्णरूपा कालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । बगलाकूर्ममूर्त्ति : स्यान्मीनोधूमावतीभवेत् । छिन्नमस्तानृसिंह : स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीजामदग्न्य : स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलाबौद्धरूपास्यान्मातङ्गीकल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयञ्चभगवान् कृष्ण : कालीरूपोभवद्व्रजे ॥

मीनकेतन : । पुं० प्रद्युम्ने । कन्दर्पे ॥ मीनशब्दोजलचरोपलक्षणार्थ : । मीनोमकर : केतनंध्वजोयस्यस : ॥

मीनगोधिका । स्त्री० जलाशये ॥

मीनघाती । पुं० बके ॥ त्रि० मत्स्यघातके ॥

मीननेत्रा । स्त्री० गण्डदूर्वायाम् ॥

मीनर : । पुं० जलरूपे । मकरे । अतिदंष्ट्रके ॥

मीनरंक : । पुं० पक्षिविशेषे । मत्स्याशने ॥

मीना । स्त्री० उषाकन्यायाम् । कश्यपस्यभार्यायाम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मीनाक्षी । स्त्री० देवीविशेषे ॥ तत्स्थाने । चिदम्बरे । हालास्ये । मत्स्याक्ष्यायाम् । मच्छे छी० इ० भा० ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ कुवेरकन्यायाम् ॥

मीनाण्डी । स्त्री० शर्करायाम् ॥

मीनाधिपः । पुं० वृहस्पतौ ॥

मीनाम्रीणः पुं० । दर्दराम्रे । व्यञ्जनप्रभेदे । साम्रमीनव्यञ्जनेखञ्जने ॥

मीमांसकः । पुं० सिद्धान्तिनि । पूर्वोत्तरमीमांसाशास्त्राभिज्ञे ॥ मीमांसामधीतेवेत्तिवा । क्रमादिभ्यो वुन् ॥ पूर्वमीमांसासूत्रकर्त्ताजैमिनिः । वृत्तिकर्ताकुमारभट्टः । भाष्यकर्त्ताशवरस्वामी । प्रभाकरः कुमारभट्टस्यच्छात्रः । सएवगुरुत्वेन भण्यते । तन्मतंगुरुमतम् । तच्छिष्याः प्रभाकराः ॥ उत्तरमीमांसासूत्रकर्त्तावेदव्यासः । तेषांभाष्यकर्त्ताशङ्कराचार्यः । वार्त्तिककर्त्तासुरेश्वराचार्यः ॥ मीमांसकोजैमिनीयेवेदान्तीब्रह्मवादिनि । वैशेषिकेस्यादौलूक्यः सौगतः शून्यवादिनि ॥ नैयायिकस्त्वाक्षपादः स्यात्स्याद्वादिकआर्हतः । चार्वाकलौकायतिकौसत्कार्येसाङ्ख्यकापिलौ ॥

मीमांसा । स्त्री० वेदविचारणे ॥ विचारणायाम् ॥ साद्विधा० पूर्वमीमांसा० उत्तरमीमांसाचेतिभेदात् । तत्रपूर्वमीमांसाद्वादशा । ध्यायात्मिका० जैमिनिप्रणीतायज्ञादिकर्मकांडनिरूपिका । अस्याअन्तर्गतानिलोकव्यवहारनियमार्थंमनुयाज्ञवल्क्यादिभिर्वहूनिधर्म्मशास्त्राणिकृतानि ॥ उत्तरमीमांसातुचतुरध्यायात्मिकावेदव्यासप्रणीता० ब्रह्मनिरूपिकावेदांतशास्त्रत्वेनप्रसिद्धा ॥ धर्मेप्रमीयमाणेहिवेदेनकरणात्मना। इतिकर्त्तव्यताभागंमीमांसापूरयिष्यति । प्रमाणादयः प्रसङ्गान्ताद्वादशपदार्थाः क्रमाद्द्वादशानामध्यायानांविषयाः । यथा । धर्म्मोद्वादशलक्षण्याव्युत्पाद्यस्तत्रलक्षणैः । प्रमाणभेदशेषत्वप्रयुक्तिक्रमसंज्ञकाः । अधिकारोतिदेशश्चसामान्येनविशेषतः । ऊहोवादश्चतन्त्रञ्चप्रसङ्गश्चोदितः क्रमात् ॥ द्वादशाध्यायोपेतस्यशास्त्रस्यधर्म्मोविषयः। प्रमाणादयोध्यायानांविषयाः तत्रप्रथमाध्यायेविध्यर्थवादादिरूपंधर्मेप्रमाणंनिरूपितम् । १ । द्वितीयेयागदानादिकर्मभेदः । तृतीयेप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासार्थत्वेनतच्छेषत्वम्। चतुर्थेगोदोहनस्यपुरुषार्थत्वप्रयुक्त्यानुष्ठानंनतुक्रत्वर्थत्वप्रयुक्त्येत्येवमादयः। पञ्चमेक्रमनियतिविधेयत्वादयः । षष्ठेकर्त्तुरधिकारोनान्धादेरित्यादयः । सप्तमेसमानमितरच्छ्येनेनेत्यादिप्र

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ष्यत्तवचनेनाग्निहोत्रादिनाक्षानुमितवचनेनचसामान्यतीतिदेशः। अष्टमेसौर्यंचरुंनिर्वपेदित्यत्तनिवाप्तद्वितेनदेवतानिर्देशः० एकादैवतत्त्वमौषधद्रव्यकत्त्वमित्यादिलिङ्गेनाग्नेयपुरोडाशैतिकर्त्तव्यतानान्यत्वेत्वेवमादिर्विशेषतोतिदेशः। नवमेप्रकृतावग्नयेजुष्टंनिर्वपामीति पठितेमन्त्रे०विकृतौसौर्यंचरावग्निपदपरित्यागेनसूर्यपदप्रक्षेपेणसूर्यायजुष्टंनिर्वपामीत्येवमादिरूहः। दृशसेक्षणालेषुचोदकप्राप्तस्यावघातस्यविनुषीकरणासम्भवेनलोपकल्प्येवमादिर्बाधः। एकादशेवह्नामाग्नेयादीनांप्रधानानांसकृदनुष्ठितेनप्रयाजाद्यङ्गेनोपकारइत्यादितत्त्वम्। द्वादशेप्रधानस्यपशोरुपकारायानुष्ठितंप्रयाजाद्यङ्गेनपशुवङ्गपुरोडाशेष्वपकारइत्यादिप्रसङ्गः॥ विस्तरः शास्त्रे द्रष्टव्यः॥

मोमांस्यः। त्रि० विचार्ये॥

मौरः। पुं० समुद्रे। प्राग्दीये॥ स्त्री मनि॥ पर्वतैकभागे॥ मिनोति। ङमिञ् प्रक्षेपणे। शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्॥ ङीष्जातिभेदे॥ यथा। पञ्चग्रामाः समौरा नवशाद्वामहाफला॥

मौञ्जनम्। न० वज्रभिरावरणे॥ षड्लङ्कारविशेषे॥ मौञ्जनंवस्तुनावच

[illegible]रनिगूहनम्॥

मौलित्तः। त्रि० अप्रफुल्ले। सङ्कुचिते॥ निद्राणे मुद्रिते॥ न० अलङ्कारविशेषे॥ यथा। समेनलक्षणावस्तुवस्तुनायन्निगूह्यते। निजेनागन्तुनावापितन्मौलितमितिस्मृतम्॥ सहजमागन्तुकंवाकिमपिसाधारणंयत्किञ्चणंतद्वारिणकिञ्चित्कैनचिद्वस्तुस्थित्यैवलीयतयातिरोधीयतेतन्मिलितमितिविदाञ्चक्रिरे। अत्रनैषोदाहरणम्। अपाङ्गतरलेदृष्टौमधुरवक्त्रवर्णागिरोविलासभरमन्थरागतिरतीवकान्तंमुखम्। द्युतिस्फुरितमङ्गकैमृगदृशः खतोलीलयातदननमदोदयः क्षतपदोपिसंलक्ष्यते॥ अत्रदृक्तरलतादिकमङ्गकलिङ्गस्वाभाविकंसाधारणत्वमदोदयेनतत्राप्येतस्यदर्शनात्॥ कैकन्दरासुनिवसन्तिसदाहिमाद्रेस्त्वत्पातशङ्कितधियोविवशाद्विषन्ते। अप्यङ्गमुत्पुलकमुद्वहतांसकम्पंतेषामहोबतभियांनबुधोप्यभिज्ञः॥ अत्रतुसामर्थ्यादवसितस्यघैर्यस्यागन्तुकत्वात्तत्प्रभवयोरपिकम्पपुलकयोस्तादृश्यम्० समानतामयेष्वपितयोरपलक्षितत्वात्॥

मौवा। पुं० वायौ॥ उरक्रमौ॥ मौयतौ। मौञ् हिंसायाम्। शेवयङ्निङ्ग्रायीवाय्यामौवाः० ३ त०॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न्तोनिपातितः ॥

मीवरः । त्रि० हिंस्रे ॥ मीनाति । मीञ्० । छित्वरछत्वरेत्यादिना ष्वरच् ॥

मुः । पुं० बन्धने ॥ महेशे ॥

मुकुः । पुं० मुक्तौ ॥

मुकुटम् । न० शिरोभूषणे । किरीटे ॥ मङ्कतेऽनेनवा । मकिमण्डने । बाहुलकादुटप्रत्ययोधातोरतउश्च ॥

मुकुटी । स्त्री० अङ्गुलिमोटने ॥

मुकुटेश्वरी । स्त्री० मार्कोटस्थानस्थायांदेव्याम् ॥

मुकुन्दः । पुं० विष्णौ । गरुडध्वजे ॥ मुकुमव्ययं मान्तञ्चनिर्वाणमोक्षवाचकम् । तद्ददातिचयोदेवोमुकुन्दस्तेनकीर्त्तितः इ० ब्र० वै० पु० । निधिप्रभेदे ॥ रत्नविशेषे ॥ पारदे ॥ कुन्दुरौ ॥ मुक्तिंददाति । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादिः ॥

मुकुन्दकः । पुं० षष्ठिकव्रीहौ ॥ षष्ठिकः शतपुष्पश्चप्रमोदकमुकुन्दकौ । महाषष्ठिकइत्याद्याः षष्ठिकाः समुदाहृताः ॥

मुकुन्दुः । पुं० कुन्दुरौ ॥

मुकुम् । अ० निर्वाणे ॥ भक्तिरसे ॥ प्रेम्णि ॥

मुकुरः । पुं० आदर्शे । दर्पणे ॥ बकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके मुञ्चतिज्योतिः । मुच्लृ० । बाहुलकादुरच् ॥ यद्वा । मङ्कते मकि० । मकुरदर्दुरावित्युरच्० नलोपश्च । बाहुलकात्पक्षे धातोरुपधायाउकारश्च ॥

मुकुलः । पुं० न० ईषद्विकासोन्मुखकलिकायाम् । कुड्मले ॥ मुञ्चति कलिकात्वम् । मुच्लृमोक्षणे । बाहुलकादुलक् ॥ आत्मनि ॥ शरीरे ॥

मुकुलितः । त्रि० निमीलिते ॥

मुकूलकः । पुं० दन्तिवृक्षे । निकुम्भे ॥ मङ्कते । मकि० । पिञ्जादित्वादूलच् । स्वार्थेकन् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्ननुम् । पृषोदरादिः ॥

मुक्तः । त्रि० मोचिते ॥ उत्सृष्टे । त्यक्ते व्यपगतपाशे । विमुक्तमोहादिबन्धने ॥ असक्तोऽद्विषंश्चमुक्तः ॥ निवृत्ताविद्ये । कर्त्तृत्वभोक्तृत्वाद्यध्यासशून्ये । कल्पितवियदादिप्रपञ्चनिरासाधिष्ठाने ॥ अस्यलक्षणमपियथा । कपालंवृक्षमूलानिकुचेलमसहायता । समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्यलक्षणम् ॥ अस्यनमस्काराभावोभगवत्पूज्यपादैर्दर्शितोयथा । नामादिभ्यः परेभूम्नि स्वाराज्येचेत्स्थितोऽद्वये । प्रणमेत्कन्तदात्मज्ञोनकार्यंकर्मणात देतिविहायनामरूपाणिनित्येब्रह्म

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

क्षिनिश्चले । परिनिश्चिततत्त्वोयः समुक्तः कर्मबन्धनात् ॥ नमुक्तिर्जपनाद्धोमात्उपवासशतैरपि । ब्रह्मैवाहमितिज्ञात्वामुक्तोभवतिदेहभृत् ॥ आत्मासाक्षीविभुः पूर्णः सत्योऽद्वैतः परात्परः । देहस्थोपिनदेहस्थोज्ञात्वैवंमुक्तिभाग्भवेत् बालक्रोडनवत्सर्वंकल्पनामादिकल्पनम् । विहायब्रह्मभिष्ठोयः समुक्तोनात्रसंशयइतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे कुलार्णवसेतौचतुर्थोल्लासः मुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्तः ॥

मुक्तकञ्चुकः । पुं० निर्मुक्ते । अचिरव्यक्तनिर्मोकिसर्पे ॥ मुक्तः कञ्चुको येन ॥

मुक्तचक्षुः । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मुक्तनेत्रे ॥

मुक्तबन्धनः । त्रि० व्यक्ताभिमाने ॥ व्यक्तपाशे ॥ मुक्तंबन्धनंयेनयस्य वा ॥

मुक्तरसा । स्त्री० राज्ञायाम् ॥ त्रि० व्यक्तरसे ॥

मुक्तसङ्गः । त्रि० व्यक्तफलाभिसन्धौ॥

मुक्तसापः । त्रि० व्यक्तनिद्रे ॥

मुक्ता । स्त्री० मौक्तिके । इन्द्ररत्ने । गौक्तिके । मोती० इ० भा० प्र० रत्ने । मुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्तः ॥ व्यपगतपाशायां ॥ पुंस्त्वेम् ॥

मुक्ताकलापः । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्तागारम् । न० शुक्त्याम् । मुक्तायाअगारम् ॥

मुक्तागारा । स्त्री० पुंस्त्वेम् ॥ मुक्तंव्यक्तमगारंयस्यासा ॥

मुक्तापुष्पः । पुं० कुन्दवृक्षे ॥ मुक्तेवपुष्पाख्यस्य ॥

मुक्ताप्रसूः । स्त्री० शुक्तौ ॥ मुक्तायाःप्रसूः ॥

मुक्ताप्रालम्बः । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्ताफलम् । न० घनसारे । कर्पूरे । लवङ्गीफले ॥ मौक्तिके ॥ गजेन्द्रकुम्भमूलवराहशङ्खमत्स्याहिशुक्त्युद्भवेषु जानि । मुक्ताफलानिप्रथितानिलोकेतेषान्तुशुक्त्युद्भवमेवभूरि ॥ विशेषोन्यत्रगरुडपुराणादौद्रष्टव्यः । अथवाराच्छुक्तंलक्षणादिकंयथा। द्विपभुजगशुक्तिशङ्खाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूतानि । मुक्ताफलानितेषांबहुसाधुच शुक्तिलंभवति ॥ सिंहलकपारस्यौकिकसौराष्ट्रिकताम्रपर्णिपारशवाः । कौवेर्यपाण्ड्यवाटकहैमकटुत्याकरास्त्वष्टौ ॥ बहुसंस्थानाः स्निग्धाहंसाभाः सिंहलाकराः स्थूलाः । ईषत्ताम्राः श्वेतासमोवियुक्ताश्च ताम्राख्याः ॥ कृष्णाः श्वेताः पीताः सशर्कराः पारस्यौकिकाविषमाः । नस्थूलानात्यल्पानवनीतनिभाश्चसौराष्ट्राः ॥ ज्योतिष्मन्तः शुभाशुरवोऽतिमहागुणाश्चपारशवा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

। खद्योतजंरदधिनिभंहरिद्विसंस्थान
मपिहैमम् ॥ विषमंकृष्णंश्वेतंलघु
कीवेर्यंप्रमाणतोजीवत् । निम्बफल
चिपुटधान्यकपूर्णा : स्यु:पाल्ववा
टजवा : ॥ ६ ॥ एतेषांविशेषमाह ।
अतसीकुसुमश्यामंवैष्णवमैन्द्रंशशा
संकाशम् । हरिताभनिभंवाडवम
सितंयमदैवसंभवति ॥ परिखंतिदा
डिमपुटिकागुञ्जाताम्रपायुदैवज्ञ
म् । निर्दूषणमकृत्रिमप्रभमविद्धे
यमाम्बेयम् ॥ ८ । एतेषांमूल्यपरि
ज्ञानार्थमाह । माषकृष्णतुष्टयधृतस्वे
कवल्लयतार्द्धिपञ्चाशत् । कार्षा
पणानिगदितामूल्यंतैजोगुणयुतस्य
॥ माषकृतवल्लान्यातोद्वात्रिंशद्विंश
तित्रयोऽथच । षष्टौशतानिचशतच
यंत्रिपञ्चाशतासहितम् ॥ पञ्चत्रिंश
च्छतमिति०चत्वार : कृष्णलानवति
मूल्या : । सार्धंत्रितोलगुञ्जा : सप्त
तिमूल्यातृतंरूपम् ॥ गुञ्जात्रयस्यमू
ल्यं पञ्चाशद्रूपकागुणयुतस्य । रूपक
पञ्चविंशत्त्रयस्यगुञ्जार्धंहीनस्य॥ १२
अन्यन्मूल्यपरिज्ञानमाह । षडंश
भागोधरणंतद्यदिमुक्ताश्चयोदशरू
पा : । त्रिंशतीसपञ्चविंशारूपकास
ङ्ख्याङ्कतंमूल्यम् । षोडशकल्यदि
शतीविंशतिरूपकसप्तति : स्यु
र्वा । य: पञ्चविंशतिधृतस्यशतं
विंशतासहितम् । विंशतिसप्त

तिमूल्यंचत्वारिंशच्छताढ्यंमूल्यस्य
। षष्टि : पञ्चोनावाधरणंपञ्चाष्ट
कंमूल्यम् । मुक्ताशोत्त्याविंशच्छत
स्यसापञ्चरूपकविहीना । द्विनिच
तुष्पञ्चशताद्दाद्यषट्पञ्चकचितय
न् ॥ १५ ॥ अथचयोदशाद्यानांध
रणानांसंज्ञार्थमाह । पिक्का०पि
क्कार्धार्धखसिक्त्या चयोदशाद्यानाम् । संज्ञा : परतोनिगदायूथी
शतीतिपूर्वेषाम् ॥ १० ॥ एता
श्चाकरस्थानेव्यवहारार्थंसुपयुज्यन्ते
॥ अथेतरेषांमूल्यपरिज्ञानार्थंमाह
। एतद्गुणयुक्तानांधरणधृतानांप्रकी
र्तितंमूल्यम् । परिकल्प्यमन्तरा
लेहीनगुणानांक्रय : कार्य : ॥
कृष्णश्वेतकपीतकताम्राणामीषद्
पिचविषमाणाम् । त्र्यंशोनंविषक
पीतयोश्चषट्भागद्वयहीनम् ॥१९
॥ गजमुक्ताफलत्रयमाह । ऐरा
वतकुलजानांपुष्पप्रवर्षेन्दुसूर्यदि
वसेषु । येचोत्तरायणभवायहणेर्को
न्दोश्चभद्रेभा : ॥ तेषांक्रियजा
यन्तेमुक्ता : कुम्भेषुसरदकोशेषु ।
वर्षोद्वयत्प्रमाणावयुस्संख्याना :
प्रभायुक्ता : ॥ नैषामर्घ : कार्योन
चवेधोऽतीवला : प्रभायुक्ता : ।
सुतविजयारीभ्यकरा महापविचा
धृताराज्ञाम् । २ ॥ अथवाराहति
मिरयोर्यथम् । दंष्ट्रामूर्धंशशि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कान्तिसप्रभं बहुगुणञ्चगारुडम् । तिमिजंमत्स्याक्षिनिभंवृहत्फलं विजयदञ्च ॥ २३ मेघसम्भूतञ्च मुक्ताफलञ्चतुर्विधम् ॥ वर्षोपले व जातं वायुस्फुम्भाञ्चसम्भवमाद्यभेदम् । ह्रियते किलवादृदैवैर्लाञ्छितप्रभं मेघसम्भूतम् ॥ २४ अपिच । तक्षकवासुकिकुलजा : कामगमा येचपन्नगास्तेषाम् । स्निग्धानीच द्युतयाभवन्तिमुक्ता : फणोद्भवान्ते॥ यस्मे ऽवनिप्रदेशैरजतमये भाजने स्थिते वयदि । वर्षतिदेवेऽकृत्रा तत्क्षेयंनागसम्भूतं ॥ अपहरति विषमलक्ष्मींचपयतिशचून्यशेषि काशयति । भौजङ्गंनृपतीनांधृत मक्षतार्घंविजयदंच ॥ २७ वेणुश ङ्खोद्भवलक्षणमाह । कर्पूरस्फटि कनिभंचिपिटंविषमञ्चवेणुजंक्षेय म् । शङ्खोद्भवंशशिनिभंवृत्तंभाजि ष्णुरुचिरञ्च ॥ २८ । एतेषांपरि भाषाज्ञानार्थमाह । शङ्खतिमिवेणु वारणधराहभुजगाभ्रजान्यवेध्यानि । परिमितगुणत्वाच्चै तेषामर्घं : शा स्त्रेणनिर्दिष्ट : ॥ २९ एतेषांप रंसार्थमाह: एत[illegible]र्वाधिभद्रा गुणानिसुतार्थंसौ[illegible]यमक्करादि । यक्ष्योकरतुंविय[illegible]र्थंवानांमुक्ता फलानीप्सितकामदानि ॥ ३० ॥ मुक्तारचितानामलङ्कारानांस ज्ञा

ज्ञाह । सुरभूषणं तानांसङ्ख्यम ष्टोत्तरंचतुर्थंशम् । वृन्दच्छंदेना ज्ञानिजयच्छन्दस्तदर्धेन ॥ शतमष्ट युतंहारीदेवच्छन्दोह्यशीतिरेकयु ता । अष्टाष्टोर्द्धशरीरश्मिकलाप घनवष्टका : ॥ द्वाचिंशतातुगु च्छोविंशत्याकीर्त्तितोर्द्धगुच्छाख्य: । षोडशभिर्माणवकोद्वादशभिश्चा र्धमाणवक : । मन्दरसंज्ञोष्टाभि : पञ्चसताहारफलकमिच्छुक्षम्सम्पा दिंशतिमुक्ताहस्तोनद्वयमाक्षेति द्वत्तरमणिसंयुक्तामणिमोपानंसुव र्णगुलिकैर्वा । तरलकमणिमध्यग तोविच्छेयंचाट्टकाकार मिति एकावलीनामवर्यष्टसंख्याहस्तमा णमणिविप्रयुक्ता । संयोजितायामणिनातुसप्तयष्टीतिसाभूषणविद्भि रुक्ता ॥ ३६ इतिबाराह्यांसंहि तायां ७८ अध्याय : ॥ कीर्त्तिदेवकृते यन्थविशेषे ॥

मुक्तासुक्त : । त्रि० विप्राज्ञिप्ते । य ज्ञप्रयोगेऽस्मै मन्त्रेचप्रायोवर्त्तते ॥

मुक्तामोदक : । पुं० मोतीचूर० मोती लाड्डु इतिख्याते मुक्तानांचू र्णसम्यग्घोलयेद्घृतेमर्दनाम्बुना । कटाहस्थघृतस्थेर्द्वेभर्जरंस्याच्चये त्तत : ॥ धूमसीतुद्रवीभूतांप्रक्षिपे त्तर्भर्जरोपरि । पतंतिबिन्दवस्त ज्ज्ञात्सुपक्वांस्तान्समुद्धरेत् । त्रि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तापाकेनसंयोज्यकुर्याद्युक्त्यातुमोदकान् । लघुर्ग्राहीत्रिदोषघ्नः स्वादुः शीतोरुचिप्रदः चक्षुष्यो ज्वरहृद्बल्यस्तर्पणो मुद्गमोदकः ॥

मुक्तालता । स्त्री० मुक्ताहारे ॥

मुक्तावली ॥ स्त्री० मुक्तामालायाम् मुक्तानामावलीदीर्घापङ्क्तिः ॥

मुक्तास्फाटः । पुं० शुक्तौ । मुक्तोत्पादिकायांशुक्तौ ॥ मुक्ताः स्फुटन्त्यत्रस्फुट० हलश्चेतिघञ् ॥

मुक्तास्फाटा । स्त्री० शुक्तौ ॥

मुक्तिः । स्त्री० कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि । निःश्रेयसे । अमृते । मोक्षे । अपवर्गे । स्वरूपावस्थाने । अज्ञाननिवृत्तिलक्षणायांसंसिद्धौ ॥ मुक्तौतमोतिरेकेणनान्तरायोन्यइष्यते । यतोतोऽज्ञानविध्वस्तौमुक्तः सन्नेवमुच्यते ॥ साचपुण्यैर्विनानलभ्यतेइत्याहुराचार्याः यथा । जन्तूनांनरजन्मदुर्लभमतः पुंस्त्वं ततोविप्रतातस्माद्वैदिकधर्ममार्गपरताविद्वत्त्वमस्मात्परम् । आत्मानात्मविवेचनंस्वनुभवोब्रह्मात्मनासंस्थितिर्मुक्तिर्नोशतकोटिजन्मसुकृतैः पुण्यैर्विनालभ्यतेइति ॥ मोचनम् । मुच्लृमोक्षणे । भावेस्त्रियांक्तिन् ॥ मुक्तिः पञ्चविधेति पौराणिकाः । यथा सालोक्यंचापिसारूप्यंसार्ष्ट्यंसायुज्यमेवच । कैवल्यंचेतितांविद्धिमुक्तिंराघवपञ्चधा ॥ अपिच । सार्ष्टिंसारूप्यसालोक्यसामीप्यैकत्वमप्युत । दीयमानंनगृह्णन्तिविनामत्सेवनंजनाः ॥ इतिभागवताः ॥ मुक्तिस्तुद्विविधासाध्विश्चत्यक्तासर्वसम्मता । निर्वाणपददात्रीचहरिभक्तिप्रदानृणाम् ॥ हरिभक्तिस्वरूपाञ्चमुक्तिंवाञ्छन्तिवैष्णवाः । अन्येनिर्वाणरूपाञ्चमुक्तिमिच्छन्तिसाधवः इ० ब्र० वै० पुं० ॥ आत्यन्तिकदुःखनिवृत्तिरितिनैयायिकाः ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकग्रहणात्मुक्तिरितिसाङ्ख्याः ॥ प्रकृतावुपरतायांपुरुषस्वरूपेणावस्थानंमुक्तिरितिसाङ्ख्यसिद्धान्तः ॥

मुक्तिदः । त्रि० कैवल्यप्रदे ॥

मुक्तिदा । स्त्री० गुरुवाचि ॥

मुक्तिभाक् । त्रि० मुमुक्षौ । मुक्ताधिकारिणि ॥ ब्रह्मज्ञानादृतेदेविकर्मसन्न्यसनंविना कुर्वन्कल्पशतंकर्मनभवेन्मुक्तिभाग्जनः ॥

मुक्तिमण्डपः । पुं० काश्यांविश्वेश्वरस्यदक्षिणपार्श्वस्थमण्डपे ॥ यथा । निमेषमात्रंस्थितचित्तवृत्तास्तिष्ठन्तियेदक्षिणमण्डपेत्र । अनन्यभावाअपिगाढमानसागतेपुनर्गर्भदशामुपासते ॥

मुक्तिमुक्तः । पुं० गन्धद्रव्यविशेषे । तुरुष्के । सिह्लके । सिलारस० लोबा

न० ब० भा० प्र० ॥ मुक्तियुक्तः । स्त्री० मुक्तिबोधनप्रकारे ॥

मुखः । पुं० ओष्ठौ । लकुचे । वडह० ल० ब० भा० ॥

मुखम् । न० शरीरावयवविशेषे । वक्त्रे । आस्ये । वदने । तुंडे । आनने । लपने ॥ तत्स्वरूपंयथा । ओष्ठौचदन्तमूलानिदन्तानिजिह्वाचतालुच । गलोगलादिसकलंसमाङ्गंमुखमुच्यते ॥ कवयस्तुललाटादि चिबुकान्तंसमुदायेप्रयुञ्जते ॥ निर्गमे । निःसरणे । गृहस्यनिर्गमनप्रवेशनयोर्वर्त्मनि ॥ प्रारम्भे ॥ उपाये ॥ नाटकादेः सन्धिविशेषे ॥ शब्दे ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥ खन्यते । खनुभवदारभे । डित्खनेर्मुट्चोदात्तश्चच० आदेर्मुडागमः ॥

मुखकमलम् । न० वदनारविन्दे ॥ मुखंकमलमिव । उपमितसमासः ॥

मुखगन्धः । पुं० मुखामोदे ॥

मुखगन्धकः । पुं० पलाण्डौ ॥

मुखघण्टा । स्त्री० कुलकुल्याम् । मङ्गलकर्मणिस्त्रीणांमुखध्वनिविशेषे । उलूलौ । कुलु० ब० गौ० भा० ॥

मुखचपला । स्त्री० आर्याप्रभेदे ॥ यावंदलंसमलंभजेत्मुखम्चपलागतं यथा । शेषेपूर्ववदार्यामुखचपलासोदितामुनिना ॥ यथा । नन्द

सुतवक्त्रकरण्डटंनतेप्रेमनक्षतदैव० । यत्रभवतितेरागः कापिजगादेतिमुखचपला ॥

मुखचोरी । स्त्री० एसनाभाम् । चिह्नायां ॥

मुखतोयः । त्रि० मुखतोजातादौ ॥ आद्यादित्वात्तसौ० मुखमाश्रंतसीलीपञ्चेतिछः ॥

मुखदूषणः । पुं० पलाण्डौ ॥

मुखधावनम् । न० आस्यप्रक्षालने ॥ पटोलनिम्बजम्ब्वाम्रमालतीवनपल्लवैः । पञ्चपल्लवजः श्रेष्ठः कषायो मुखधावने ॥

मुखधौता । स्त्री० ब्राह्मण्यष्टिकायाम् ॥

मुखनिरीक्षकः । पुं० चक्षसि ॥

मुखपूरणम् । न० गण्डूषे ॥

मुखप्रियः । पुं० ऐरावते । नागरङ्गे ॥

मुखभूषणम् । न० ताम्बूले ॥

मुखमण्डनकः । पुं० तिलकवृक्षे । त्रि० आस्यभूषणे ॥

मुखामोदः । पुं० शोभाञ्जने ॥

मुखयन्त्रणम् । न० कविकायाम् । खलीने ॥

मुखयोनिः । पुं० आसिक्ये ॥

मुखरः । त्रि० दुर्मुखे । बबबमुखे । अप्रियवादिनि ॥ निन्दितंमुखमस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्यइत्यसङ्ख्यानम् । मुखशब्दोपपदच

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मुखरोग :

वयावचनपर : निरन्तरभाषिवि ॥ मुखं वागस्यास्ति । पूर्ववद्रः ॥ शब्दायमाने ॥ यथा । मुखरमृङ् खलकर्षिरुदूति ॥ पुं० काकि ॥ अ पुं ङी ।

मुखरता । स्त्री० वाचालतायाम् ॥ भावे तल् ॥

मुखरिका । स्त्री० वचने ॥

मुखरित : । त्रि० कीर्तिते ॥ प्रकटिते ॥ यथा । सन्मुखरितम् ॥

मुखरोग : । पुं० वक्त्रामये ॥ मुखरोगाणांनिदानंयथा । अनूपपिशित क्षीरदधिमाषादिसेवनात् । मुखमध्यगदान्कुर्युः क्लुद्दोषाकफोसराः तेषांसङ्ख्यायथा । ओष्टावोष्ठयोर्दन्तमूलेतुदशषट्तथा। दन्तेष्वष्टौरसज्ञायांपञ्चघ्राणेवतालुनि कण्ठेचष्टादशप्रोक्तास्वयः सर्वेसरा : स्मृता : । एवंमुखामया : सर्वेसप्तषष्टिर्मतावुधैः ॥ तत्रक्षुन्नीयकगोचूरमूलंपीतंपयोन्वितम् । क्षामलाहिक्करंप्रोक्तंमुखरोगहरंतथा । शुष्कमूलकशुण्ठीनांचारोक्षिप्तलनागरम्। शुक्लंचतुर्गुणंदध्यात्तत्सेवमेतेविंशाचयेत् ॥ बाधिर्यंकर्णशूलञ्चपूयस्रावञ्चकर्णयोः । पूरणादश्नतेचक्षुक्षमयः कर्णयोःक्षिप्राः ॥ क्षिप्रंविनाशमायान्ति यथाकृत्तमिश्वर । धारयेत्सेवमिदं

मुखसम्भव :

श्रेष्ठंमुखदन्तामयापहम् ॥

मुखलाङ्गल : । पुं० शूकरे । कोले । भूदारे ॥ मुखंलाङ्गलंय ॥

मुखलुभ : । पुं० दाडिमवृक्षे । त्रि० मुखप्रिये ॥

मुखवाचिका । स्त्री० चक्षुष्यायाम् ॥

मुखवाद्यम् । न० वक्त्रनालवाद्ये । वांकडुति गौ० भाषांप्रसिद्धे ॥ मुखञ्च०मुखेनवाद्ये

मुखवास : । पुं० गन्धद्रव्ये ॥

मुखवासन : । पुं० मुखसङ्गन्धकारकद्रव्ये । वासोदिनि । मुखंवासयति । वस० । ननन्द्यादिष्वाच्च्युः ॥

मुखविलुण्ठिका । स्त्री० जलायाम् । छाम्याम् ।

मुखविष्ठा । स्त्री० तैजपायिकायाम् ॥

मुखशत्रु : । पुं० दुर्मुखे ॥

मुखशुद्धि : । स्त्री० वक्त्रशोधने ॥ यथा । अभावेदन्तकाष्ठानांप्रतिविन्दिनेतथा । अपांद्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयते ॥

मुखशोधन : । पुं० कटुरसे ॥ न० त्वचे ॥

मुखश्रोधी । स्त्री० जम्बीरे ।

मुखशील : । त्रि० दुर्मुखे ॥

मुखसम्भव : । पुं० ब्राह्मणे । मुखा त्तस्यसम्भवोऽस्य ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मुखसिद्ध : । पुं० मुखकर्म्मणि सिद्धे श्व ॥ अत्रोक्तं रेवतोत्तरे । सृक्काधरोष्ठसितफेनवलाभिरामफूत्कारवायुपदमुन्नतकन्धराग्रम् । नीत्वोपकुञ्चितमुखेनवलोहसाम्यमश्वं चतुष्कममयेमुखसिद्धिमाहुरिति ॥

मुखसुरम् । न० तालव्याम् । स्मरासवे । ताडी० इ० प्रसिद्धमद्ये ॥ गण्डूषमद्ये ॥ मुखस्यसुरा । विभाषासेनासुरेतिक्लीवता ॥

मुखस्राव : । पुं० लालायाम् । लाल० इ० भा० ॥

मुखाग्नि : । पुं० दावाग्नौ ॥

मुखामय : । पुं० मुखरोगे ॥

मुखार्जक : । पुं० अर्जके । श्वेतपर्णासे ॥

मुखास्त्र : । पुं० कर्कटे ॥

मुखाल्का । स्त्री० दावाग्नौ । भूतसञ्चार्याम्

मुख्य : । पुं० आद्यविधौ । शास्त्रोक्तप्रथमकल्पे ॥ यथा व्रीहिभिर्यजेत । श्रुतिमात्रेणयत्रास्यतादर्थ्यमवसीयते । तं मुख्यमर्थमन्यन्ते ॥ त्रि० श्रेष्ठे । वरे । प्रधाने ॥ मुखमिव । शाखादित्वाद्य : ॥ मुखोत्पन्ने ॥ मुखेभव : । दिगादित्वाद्यत् ॥

मुख्यक्रम : पुं० प्रमाणविशेषे । प्रधानक्रमेणयोङ्गानांक्रम : समुख्यक्रम : । येनहिक्रमेणप्रधानानिक्रियन्ते तेनैवक्रमेण० तेषामङ्गान्यनुष्ठीयन्ते० तदासर्वेषामङ्गानांस्वै : स्वै : प्रधानैस्तुल्य व्यवधानंभवति । व्युत्क्रमेणानुष्ठानेकेषाञ्चिदङ्गानांस्वै : प्रधानैरत्यन्तमव्यवधानम्० केषाञ्चिदत्यन्तंव्यवधानंस्यात् । तच्चायुक्तम् । प्रयोगविध्यवगतसाहित्यबाधापत्ते : । अत : प्रधानक्रमोप्यङ्गक्रमेहेतु : । अतएवप्रयाजशेषेणआदावाग्नेयहविषोभिघारणम्० पश्चादैन्द्रस्यदध्न : । आग्नेयैन्द्रयागयो : पौर्वापर्यात् । एवञ्चद्वयोर्द्वयोरभिघारणयो : स्वस्वप्रधानेनतुल्यमेकान्तरितंव्यवधानम् । व्युत्क्रमेणाभिघारणेचाग्नेयहविरभिघारणाग्नेययागयोरत्यन्तमव्यवधानम् । ऐन्द्रदध्यभिघारणैन्द्रयागयोर्द्व्यन्तरितंव्यवधानं० तच्चायुक्तमित्युक्तमेव । सचमुख्यक्रम : पाठक्रमाद्दुर्बल : । मुख्यक्रमोहिप्रमाणान्तरसापेक्षप्रधानक्रमप्रतिपत्तिसापेक्षतयाविलम्बितप्रतिपत्तिक : । पाठक्रमस्तुनिरपेक्षस्वाऽध्यायपाठक्रममात्रसापेक्षतयानतथेतिबलवान् । प्रवृत्तिक्रमाच्चबलवान् । प्रवृत्तिक्रमेहिबहूनामङ्गानांप्रधानविप्रकर्षात् । मुख्यक्रमेतुसन्निकर्षात् ॥

मुख्यसर्ग : । पुं० स्थावरसृष्टौ ॥ मु०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ख्यसर्गश्चतुर्थस्तुमुख्यावैस्थावरा : स्मृताइ०वराहपुराणात् ॥

मुख्यार्थ : । पुं० शब्दश्रवणमात्रावगम्यर्थे यथा । श्रुतिमात्रेणयत्रास्यतादर्थ्यमवसीयते । तन्मुख्यमर्थं मन्यन्ते गौणं यत्नोपपादितम् ॥ प्रतिपाद्यर्थे ॥

मुगूह : । पुं० दात्यूहपक्षिणि ॥

मुग्ध : । पुं० भिक्षुकविशेषे ॥ यथा । सान्निध्ये विषयाणाञ्चसमर्थोऽविकलेन्द्रिय : । सुप्तवद्वर्त्ततेनित्यं भिक्षुर्मुग्ध : सउच्यते ॥ त्रि०रम्ये । सुन्दरे ॥ मूढे ॥ विवेकविकले विपर्यस्ते ॥ श्रुत्यर्थपरिशीलनविधुरे नवे ।

मुग्धा । स्त्री० नायिकाप्रभेदे उदयद्यौवनामुग्धालज्जाविदितमन्मथा । इ०लक्षणम्

मुचिर : । त्रि०दातरि ॥ मुञ्चते । मुच्लृ० । घषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच् ॥ पुं० धर्म्मे ॥ वायौ ॥ देवे ॥

मुचुकुन्द : । पुं० मान्धातृनृपते : पुत्र ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । छत्रवृक्षे । चित्रके । प्रतिविष्णुके । मेचकन्दफूल०इ०भा० । मुचुकुन्द : शिर : पीडापित्तास्रविषनाशन : ॥

मुचुटी । स्त्री० मुकुट्याम् ॥ मुष्टौ । मुट्ठीइ०भाषा ॥

मुञ्चक : । पुं० मुष्ककवृक्षे ॥

मुञ्ज : । पुं० तृणविशेषे । ब्राह्मण्ये । बाणे । स्थूलदर्भे । मूंज०इ०भा० ॥ मुञ्जद्वयन्तुमधुरंतुवरंशिशिरंतथा । दाहतृष्णाविसर्पास्रमूत्रवस्त्यक्षिरोगजित् । दोषत्रयहरंवृष्यंमेखलासूपयुज्यते ॥ मुञ्जद्वयम्०मुञ्जभद्रमुञ्जौ ॥

मुञ्जकेशी । पुं० विष्णौ ॥

मुञ्जरम् । न० शालूके ॥

मुञ्जातक : । पुं० मुञ्जे ॥ पुष्पशाकप्रभेदे ॥

मुञ्जावट : । पुं० तीर्थविशेषे ॥ अत्रमहादेवस्तिष्ठति ॥ तीर्थान्तरे ॥

मुण्ड : । पुं० दैत्यविशेषे राहुग्रहे ॥ मुण्डितसमस्तशिर : केशेब्रह्मचारिविशेषे ॥ सशिखकेश्मश्रुरहिते परिव्राजि ॥ नापिते । स्थाणुद्रौ पुं०न०मूर्द्धनि न०बोले ॥ मुण्डायसे ॥ त्रि०मुण्डिते ॥ मुण्ड्यते । मुण्डिखण्डने । घञ् ॥

मुण्डक : । पुं० नापिते ॥ न०मस्तके ॥ उपनिषद्विशेषे

मुण्डचणक : । पुं० कलाये ॥

मुण्डनम् । न० वपने । परिवापने । क्षौरे । केशच्छेदने ॥ मुण्डनं चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंविधि : । वर्ज्जयित्वागयांगङ्गांविशालांविरजां तथा ॥ मुडि० । ल्युट् ॥

मुण्डफल : पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मुण्डाकाराषिफलानियस्यस : । मुण्डेफलानियस्यवा ॥

मुण्डमांसम् । न० मुण्डार्मिषे । स्वपाकप्रकारो यथा । समंसंविदृष्टे न्मुण्डसमिनाख्यूकहेतिना । प्रक्षाल्यतप्तपानीयेर्जीमान्यपिच घर्षयेत् ॥ खण्डयित्वापचेत्तैलेघृतेवा पक्करान्वित ॥ मुण्डामिषंवातघ्नं स्निग्धंगुरुतरंस्मृतम् । पथ्योर्यं स्थिरियम्मुण्डंतन्मांसैकगुणावरम् ॥

मुण्डशालि : । पुं० शालिप्रभेदे । मुण्डनवे । नि : शूके ॥

मुण्डा । स्त्री० मुण्डीरिकायाम् ॥ मुण्डितशिरस्कायांस्त्रियाम् ॥

मुण्डाख्या । स्त्री० महाश्रावणिकायां ॥

मुण्डायसम् । न० लौहे ॥

मुण्डितम् । न० लौहे ॥ त्रि० परिवापिते । मुण्डितमुण्डे ॥ मुण्डा तैस्त्र । मुडि० । क्त : ॥

मुण्डितिका । स्त्री० मुण्डीर्यांम् । कदम्बपुष्पायाम् ॥

मुण्डी । पुं० नापिते ॥ मुण्डंकरोति । मुण्डमिश्रेतिणिच् । घञादित्वा णिनि : ॥ शृङ्गहीनेन्द्रगविप्रभेदे । योऽङ्ग : शृङ्गहीन : स्यात्सामुण्डीतिनिगद्यते ॥ मुण्डीतुच्छरकासा कषयश्वासापहोहिम : ॥

मुण्डिनिका । स्त्री० श्रावण्यांम् । मुण्डीर्यांम् ॥

मुण्डी । स्त्री० मुण्डावाम् । गोरक्ष मुण्डीतस्यातौषधौ ॥ मुण्डौति शाकट : पाकेवीर्यौष्णामधुरानघु : । मेध्यागण्डापचीकुष्ठकृमिशोथ्य र्त्तिवातजुत् ॥ श्लीपदार्कुच्यवस्मा रक्लीहमेदोगुदार्त्तिहृत् । महामुण्डीच मुण्डीवद्गुणैरुक्ता महर्षिभि : ॥

मुण्डीरिका । स्त्री० मुण्डायाम् ॥

मुद् ० क्विप् । स्त्री० हर्षे ॥ मोदनम् । सुहर्षे । सम्यदादित्वात्क्विप् ॥ छर्दिनामौषधौ ॥

मुदा । स्त्री० हर्षे । सुखे ॥

मुदित : । पुं० रत्नभ्यांखिञौ ॥ त्रि० प्राप्तानन्दिते । हृष्टिते । विहारादिभि : सन्तुष्टे । मुद० । क्त : उदुपधादिति० वाक्तित् ॥ न० प्राक्षिङ्गविशेषे । तल्लक्षणंयथा । नायिकायानायकस्यवामपार्श्वेचविन्यावामपादंतस्योदयमध्येस्थापयित्वोभौमिलित्वायदवस्थानमितिवामश्रोणं

मुदिता । स्त्री० हर्षे ॥ पुण्यक्रियेषुमुदितांभावयेत् । पुण्यवस्तुपुण्यानुमोदनेनहर्षंकुर्यात् । नतुविद्वेषंमत्सरोपेक्षाम् ॥

मुदिर : । पुं० मेघे । वारिवाहे ॥ मोदत्यनेन । मुद० । इरजिमहिमुदी-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तिकिरच् ॥ कामुके ॥ भेके ॥

मुद्ग : । पुं० शमीधान्यभेदे । सूपप्रधाने । रसोत्तमे । भुक्तिप्रदे । हयानन्दे ॥ मुद्गोरूक्षोलघुर्ग्राहीकफपित्तहरोहिम : । स्वादुरल्पानिलोनेत्र्योज्वरघ्नोवनजस्तथा ॥ कृष्णमुद्गो महामुद्गोहरित : पीतकस्तथा । श्वेतोरक्तश्चतेषान्तु पूर्व : पूर्वोलघु : स्मृत : ॥ सुश्रुतेनपुन : प्रोक्तोहरित : प्रवरोगुणै : । चरकादिभिरप्युक्तएषएवगुणाधिक : ॥ मुद्गस्यफलंमुद्ग : । विल्वादिभ्योण् । तस्यफलपाकेतिलुपियुक्तवद्भाव : ॥ यद्वा । मोदयति । मुद० । मुदिग्रोर्गग्गाविति गक् ॥

मुद्गपर्णी । स्त्री० वनमुद्गे । काकमुद्गायाम् । सहायाम् । सूर्प्पपर्ण्याम् । मुद्गपर्णीहिमारूक्षातिक्तास्वादुश्चकृष्णला । चक्षुष्याक्षतशोथघ्नीग्राहिणीज्वरदाहनुत् ॥ दोषत्रयहरीलघ्वीग्रहण्यर्शोतिसारहृत् मुद्ग : पर्णमस्या : । मुद्गशब्देनमुद्गपर्णसदृशंलक्ष्यते । पाककर्णेतिङीष् ॥

मुद्गभुक् । पुं० घोटके ॥

मुद्गभोजी । पुं० घोटके । अश्वे ॥

मुद्गमोदक : । पुं० मुक्तामोदके ॥

मुद्गर : । पुं० लोष्टादिभेदने ॥ कर्मारवृक्षे ॥ मोंगरा० इ० भा० प्र० पुष्पवृक्षविशेषे । गन्धसारे । सप्तपत्रे । अतिगन्धे । जनेष्ट । स्वनाम्नाप्रसिद्धे० अस्त्रविशेषे । द्रुघणे ॥ कारके । न० मल्लिकाप्रभेदे ॥ गिरति । गॄनिगरणे । अच । मुदोगर : ॥

मुद्गरक : । पुं० कर्मारवृक्षे । कमरख इतिभाषा ॥

मुद्गल : । पुं० गोत्रकारकेमुनिविशेषे ॥ हर्यश्वराजपुत्रे ॥ न० रोहिषतृणे ॥

मुद्गवटक : पुं० । मूंगवरा० इतिलोकप्रसिद्धे ॥ मुद्गानांवटकास्तक्रे मज्जितालघवोहिमा : । संस्कारजप्रभावेणत्रिदोषशमनाहिता : ॥

मुद्गवटिका । स्त्री० मुंगौडीइ० लोकप्रसिद्धवटिकायाम् ॥ मुद्गानांवटिकास्तद्वद्रचितासाधितास्तथा । पथ्यारुच्यास्ततोलघ्व्योमुद्गसूपगुणा : स्मृता : ॥ तद्वत् ० माषवटीवत् ॥

मुद्गार्द्रकवट : । पुं० वटकविशेषे । अदेवरा० इ० भा० ॥ आदावडा० इ० गौ० भा० ॥ मद्गपिष्ट्याविरचितान् वटकांस्तैलपाचितान् । हस्तेनचूर्णयेत्सम्यक्तस्मिंश्चूर्णेविनिक्षिपेत् ॥ भृष्टंहिङ्ग्वार्द्रकंसूक्ष्मंमरिचंजीरकंतथा । निम्बूरसंयवानीञ्च युक्त्यासर्वंविमिश्रयेत् ॥ मुद्गपिष्टींपचेत्सम्यक्स्थाल्यामास्तारकोपरि । तस्यास्तुगोलकान्कुर्यात्तन्मध्येपूरणंक्षिपेत् ॥ तैलेतान्गोलकान्पक्त्वाक्वाथितायांनिमज्जयेत् । गोल-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

का : पाचके : प्रोक्तास्ते स्वार्द्रंकवटाऽपि ॥ मुद्गार्द्रंकवटारुच्या लघवोबलकारकाः । दीपनास्तर्पणापथ्या स्त्रिषु दोषेषु पूजिताः ॥

मुद्रा । स्त्री० प्रत्ययकारिण्याम् । छाप० इ० भाषाप्रसिद्धायाम् ॥ मोदतेऽनया । मुद० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ चिन्हे ॥ पञ्चविधलिप्यन्तर्गतलिपिविशेषे । छापाअक्षरइति भा० प्र० ॥ यथोक्तं बाराहीतन्त्रे मुद्रालिपिः शिल्पलिपिर्लिपिर्लेखनिसम्भवा । गुण्डिकाघृणसम्भूतालिपयः पञ्चधास्मृताः । एताभिर्लिपिभिर्व्यासाधरिचौशुभदाहरेति ॥ मुण्डमालातन्त्रेपियथा । लेखन्यालिखितंविप्रैर्मुद्राभिरङ्कितञ्चयत् । शिल्पादिनिर्मितंयच्चपाठ्यंधार्य्यञ्चसर्वदा ॥ इ० ॥ लोकप्रसिद्धा० स्वर्णरौप्यमुद्रकयोः ॥ पुराणाद्युक्ता० शरीरेधारणीयेभगवतश्चायुधादिचिह्ने ॥ कृष्णायुधाङ्कितंदेहंगोपीचन्दनमृत्तया । प्रयागादिषुतीर्थेषुसगत्वाकिंकरिष्यति ॥ यदाश्रयप्रपद्येतदेहंशङ्खादिचिह्नितं । तदातदाजगत्स्वामीतुष्टोहरतिपातकम् ॥ भवतेयद्यदेहेतुग्रहोराचंद्रदिनेदिने । शङ्खचक्रगदापद्मंलिखितंसोऽच्युतः स

यम् ॥ नारायणायुधैर्युक्तंकृत्वात्मानंकलौयुगे । कुरुतेपुण्यकर्माणिमेरुतुल्यान्यितस्यवै शङ्खादिनाङ्कितोभूत्वाग्राह्यः कुरुतेद्विजः । विधिहीनन्तुसम्भूयंपितृणाञ्चगयासमम् यथाग्निर्दहतेकक्षंवायुनाप्रेरितोभृशम् । तथादहन्तिपापानिदृष्ट्वाकृष्णायुधानिवै ॥ देवताप्रीतिजनिकाङ्गुलिरचनायाम् ॥ मोदनात्सर्व्वदेवानांद्रावणात्पापसन्ततेः । तस्मात्मुद्रेतिसाख्यातासर्वकामार्थसाधनी ॥

मुद्राङ्कितः । त्रि० मुद्रिते । मुद्रयाचिह्नितेः । मोहरकियो० इ० भा० प्र० ॥

मुद्रालिपिः । स्त्री० पञ्चधालिप्यन्तर्गतलिपिविशेषे । छापेकाअक्षर० इतिभाषा ॥

मुद्रिका । स्त्री० स्वर्णरूप्यादिनिर्म्मितमुद्रायाम् ॥

मुद्रितः । त्रि० चक्रफुल्ले । सङ्कुचिते । निद्राचे । मीलिते । मुंदा० इ० भा० ॥ मुद्राङ्किते ॥

मुधा । च० व्यर्थे ॥ मुह्यति । मुह वैचित्ये । काप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात्हस्वधः ॥

मुनिः । पुं वशिष्ठादौ ॥ वाचंयमे । मौनिनि ॥ ज्ञानातिशयवति ॥ मननशीले । विवेकिनि । सन्न्या

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मुनिपित्तलम्

सिनि । परमार्थतत्त्वस्यमननान्मु निरितिशास्त्रकृतांव्युत्पत्तेर्नेतरो जन : शास्त्रविदपितत्त्वज्ञानाभा वात् ॥ सदामननशीलोयोजीवन्मु क्तोमुनि : सहि । स्थितप्रज्ञादिभि: शब्दैर्मोक्षशास्त्रेषुवर्ण्यते ॥ दु : खेष्वनुद्विग्नमना : सुखेषु विगतस्पृ ह : । वीतरागभयक्रोध : स्थित धीर्मुनिरुच्यते ॥ मौनान्नमुनिर्भ वतिनारण्यवसनान्मुनि: । स्वलक्षण ज्ञुयोर्वेदसमुनि : श्रेष्ठउच्यते ॥ अगस्त्ये ॥ बुधे ॥ मन्यते । मन ज्ञाने । मनेरुच्चेतीन् । उपधाया उत्वञ्च । किदित्यनुवर्त्तनान्नगुण: ॥ वङ्कसेने । अगस्त्यद्रुमे ॥ अर्हं ति ॥ पियाले । किंशुके ॥ दम नकवृक्षे ॥ सप्तच्छदे ॥

मुनिखर्ज्जूरिका । स्त्री० खर्जूरीप्रभे दे ॥

मुनिच्छद : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥

मुनितरु : । पुं० वकवृक्षे ॥

मुनिद्रुम : । पुं० वकपुष्पे । वङ्कसे ने । अगस्तिया० द्व० भा० प्र० वृक्षे ॥ श्योनाकवृक्षे ॥ मुनिर्वृक्ष कोद्रुम : । शाकपार्थिवादि : ॥

मुनिनिर्म्मित : । पुं० डिण्डिशे । डिंडसी० टिंडा० इ० प्र० फल शाके ॥ मुनिनानिर्मित : ॥

मुनिपित्तलम् । न० ताम्रे ॥

मुमुचुता

मुनिपुङ्ख : । पुं० दमनकद्रुमे ॥ ऋ षिमुते ॥

मुनिपुचक : । पुं० भद्रनामनि । स ज्ञने

मुनिपुष्प : । पुं० अगस्तिद्रुमे ॥ न० अगस्त्यपुष्पे

मुनिपूग : । पुं० रामपूगे । कामी ने ॥

मुनिभेषजम् । न० आगस्त्यहरीत क्याम् । अगस्तिपथ्यायाम् ॥ ल ङ्घने ॥

मुनिव्रत : । त्रि० उपशान्ते ॥ मुनी नांव्रतमस्य ॥

मुनिसुव्रत : । पुं० सुव्रताख्येबुद्धभे दे ॥

मुनिस्थानम् । न० आश्रमे ॥

मुनीन्द्र : । पुं० श्रीघने । बुद्धे । जि ने ॥ मुनिषुइन्द्र : श्रेष्ठ : ॥

मुन्यन्नम् । न० नीवारादौ ॥ मुने र्वानप्रस्थस्य अन्नम् ॥

मुमुचु : । पुं० यतौ । संसारबन्धि मोक्षमेकृतप्रयत्ने ॥ साधनचतुष्टय सम्पन्ने ॥ यथा । काव्यनाटकत र्कादीनभ्यस्यतिनिरन्तरम् । विजि गीषुर्यथातद्वन्मुमुचु : स्वंविचा रयेदिति ॥

मुमुचुता । स्त्री० मोक्षेच्छायाम् ॥ संसारबन्धनिर्मुक्ति : कथंस्यान्मे कथाविधे । इतियासुदृढाबुद्धिर्व

क्तव्यासामुमुक्षुता ॥ मुमुक्षोर्भाव : तल् ॥

मुमुक्षुत्वम् । न० मुमुक्षुतायाम् ॥ वैराग्यञ्चमुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्यतुविद्यते । तस्मिन्नेवार्थवन्त : स्यु : फलवन्त : शमादय : ॥ मोक्षेच्छा मोक्षविषयेच्छा० तद्वत्त्वम् मुमुक्षुत्वं । भावे त्व : ॥

मुमुचान : । पुं० मेघे ।

मुमुषिषु : । त्रि० चौरे ॥

मुमूर्षु : । त्रि० आसन्नमृत्यौ । मर्त्तुमिच्छौ ॥ सन्नन्तान्मृङ : सनाशंसभिक्षउ : ॥

मुर : पुं० दैत्यविशेषे । मुरति । मुरसंवेष्ठने । इगुपधत्वात्क : ॥ न० वेष्टने ॥

मुरज : । पुं० मृदङ्गे ॥ मुरणम् । मुर० । तुदादि : । घञर्थेकविधानमितिक : । मुरंवेष्ठनंजातमस्य ॥

मुरजफल : । पुं० पनसवृक्षे ॥ मुरजसदृशानिफलानियस्यस : ॥

मुरजबन्ध : । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥

मुरण्ड : । पुं० लम्पाकदेशे ॥ तद्देशस्थे तुमुरण्डा : ॥

मुरन्दला । स्त्री० मुरलानद्याम् ॥

मुरमर्द्दन : । पुं० विष्णौ ॥

मुररिपु : । पुं० विष्णौ ॥ मुरस्यरिपु : ॥

मुरला । स्त्री० मुरन्दलायांसरिति ॥

मुरली । स्त्री० वंशीवाद्ये । वंशिकायाम् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

मुरलीधर : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मुरहा । पुं० केशवे । विष्णौ ॥

मुरा । स्त्री० स्वनाम्नाप्रसिद्धे गन्धद्रव्ये । तालपर्ण्याम् । गन्धकुट्याम् । मुरातिक्ताहिमास्वाद्वीलघ्वीपित्तानिलापहा । ज्वरासृग्भूतरक्षोघ्नीकुष्ठकासविनाशिनी ॥ मुरति । मुर० । इगुपधत्वात्क : टाप् ॥

मुरारि : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ मुरस्यअरि : । मुर : क्लेशेचसन्तापेकर्मभोगेचकर्मिणाम् । दैत्यभेदेप्यरिस्तेषांमुरारिस्तेनकीर्त्तित : ॥

मुरु : । पुं० लाहविशेषे ॥

मुर्भिणी । स्त्री० अङ्गारधान्याम् ॥

मुर्म्मुर : । पुं० तुषवह्नौ ॥ मन्मथे ॥ रविवाजिनि ॥

मुलतान : । पुं० देशविशेषे ॥ करतोयांसमारभ्यहिङ्गुलाजान्तकंशिवे मुलतानदेशोदेवेशिमहाम्लेच्छपरायण : ।

मुशटी । स्त्री० सितकङ्गुन्याम् ॥

मुशल : पुं० न० मुसले । मुश्यत्यनेनवा । मुसखण्डने । उज्वलदत्तादयोमुंतालव्यमध्यमाहुस्ततोवृषादित्वात्कल : ॥

मुशलिका । स्त्री० पल्ल्याम् ॥ इतिहलायुध : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मुशली । स्त्री० पल्ल्याम् ॥ तालमूल्ल्याम् ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

मुषल : । पुं० न० मुसले ॥ मुषत्यनेनवा । मुषखण्डने० इतिधातोर्दन्त्यान्तेषुमूर्द्धन्यान्तेषुचवोपदेवात्रेयादिभि : पठितत्वात्कल : ॥

मुषा । स्त्री० मूषायाम् ॥ मुष्णाति । मुषस्तेये । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

मुषित : । त्रि० वञ्चिते ॥ हृते ॥ खण्डिते ॥ मुष्यतेस्म । मुषस्तेये । क्त : ॥ नमुषितांस्त्रियंप्रेक्षेत । अत्रमुषितेवमुषिताचौरैर्हतवस्त्रेव० नग्नेत्यर्थ इतिव्याख्येयम् ॥

मुष्क : । पुं० अण्डकोषे । वृषणे ॥ मुष्णातिरेत : । मुष० । सृवृभूशुषिमुषिभ्य : कक् ॥ सङ्घाते ॥ मोक्षकवृक्षे । मुष्कके ॥ मुष्कवृक्षस्तुद्विविध : श्वेतकृष्णप्रभेदत : ॥ तस्करे ॥ मांसले ॥

मुष्कक : । पुं० घण्टापाटलौ । गोलीढे । मुष्के । झाटले । मोक्षे ॥ मुष्कक : कटुकस्तिक्तोग्राह्युष्ण : कफवातहृत् । विषमेदोगुल्मकण्डूवस्तिरुक्कृमिशुक्रनुत् ॥ मुष्णातिरोगम् । मुषे : ककन्तात्० स्वार्थे कन् ॥

मुष्कर : । पुं० समुष्के । प्रलम्बाण्डे ॥ मुष्कोण्ड : । सोस्यास्ति । ऊषसुषीतिर : ॥

मुष्कशून्य : । पुं० वृषणरहिते । अनुपस्थे । स्त्रीस्वभावे । महल्लिके । राज्ञोन्त : पुररक्षके । खोजा० भाषा ॥

मुष्ट : । त्रि० चोरिते ॥ मुषेक्त : ॥

मुष्टि : । पुं० स्त्री० पलपरिमाणे । चारतोला इतिभाषा ॥ बद्धपाणौ । मुट्ठी० इ० भा० । अङ्गुलिसन्निवेशोमुष्टि : ॥ यथा । घासमुष्टिंपरगवेसान्नंदद्याच्चय : सदा । अकृत्वास्वयमाहारंस्वर्गलोकंसगच्छतीतिश्रीमहाभारतम् ॥ त्सरौ । मूठ० इतिभाषा ॥ धान्यमानभेदे । कुञ्च्यष्टभागे । छटांक० इ०भा० ॥ मोषणे । सङ्गोपने । मुष्यतेनया । मुष० । स्त्रियांक्तिन् ॥ यद्वा । मुष्णाति । क्तिच् ॥ प्रहारविशेषे । मुक्कीइतिभाषा ॥ पथिक्षुधार्त्तस्यतिलादीनांमुष्टिग्रहणेचौर्याभावोयथा । तिलमुद्गयवादीनांमुष्टिर्ग्राह्यापथिस्थितै : । क्षुधार्त्तैर्नान्यथाविप्रविधिविद्भिरितिस्थिति : ॥

मुष्टिक : । पुं० कंसासुरस्यमल्लविशेषे ॥ स्वर्णकारे ॥

मुष्टिकान्तक : । पुं० बलदेवे ॥ मुष्टिकस्यअन्तक : ॥

मुष्टिद्यूतम् । न० क्षुल्लके । द्यूतप्रभेदे ॥

मुष्टिन्धय : । पुं० बालके ॥ मुष्टिंध

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

यति । धेट् पाने । नाडीमुष्ट्यो श्चेति० खश् । मुम् ॥

मुष्टिबन्ध : । पुं० सङ्ग्रहे । मुष्टिब न्धनक्रियायाम् ॥ अहोसङ्कस्यमुष्टि बन्ध : ॥ मुष्टेर्बन्ध : ॥ मुष्टिनाव ष्टब्धग्रहणंवा ॥

मुसल : । पुं० न० अयोग्रे । कण्ड नीयदण्डे । मूसर० मूसल० इ० भा० ॥ मुष्ण्त्यनेनवा । मुसखण्ड ने । हषादिभ्यश्चेतिकल : ॥

मुसली । पुं० हलिनि । बलदेवे ॥ मुसलमस्त्यस्य । अतइनिठनावि तीनि : ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे जरा सन्ध्युद्योगे । हलञ्चबलभद्रस्यग गनादागतं ज्वलत् । मनसोभिम तं विप्रसौनन्दं मुसलं तथेति ॥

मुसली । स्त्री० तालमूल्याम् ॥ ताल मूलीतुविहङ्गिर्मुसलीतिनिगद्यते ॥ मुसलीचद्विधाप्रोक्ताश्वेताचाप रसंज्ञका । श्वेतामुख्यगुणोपेता अपराचरसायनी ॥ मुसलीमधुरा ह्यावीर्योष्णाबृंहणीगुरु : । तिक्ता रसायनीहन्तिगुदजान्यनिलं तथा ॥ आखुपर्ण्याम् ॥ गृहगोधिकाया म् ॥ मुष्णति० मुसतिसंशयंवा । मुस० । हषादिभ्यश्चिदिकल : । जातेरितिगौरादित्वाद्ङीष् ॥

मुसलीय : । त्रि० मुसल्ये ॥ मुसला यहित : । विभाषाङ्गबिरपूपादि

भ्यइतिपक्षे छ : ॥

मुसल्य : । त्रि० मुसलेनवध्ये ॥ दण्डादिभ्योयत् ॥ मुसलीये । मुस लायहित : । अपूपादित्वात्पक्षे यत् ॥

मुस्त : । पुं० न० मुस्तके । मोथा० इ० भा० ॥

मुस्तक : । पुं० न० मुस्ते । कुरुविन्दे । मेघनामनि । मुस्तायाम् । मोथा० इ० भा० ॥ मुस्तंकटुहिमंग्रा हितिक्तंदीपनपाचनम् । कषायं कफपित्तास्रतृड्ज्वरान्विजन्तुहृत् ॥ अनूपदेशेयज्जातं मुस्तकंतत्प्रश स्यते । तत्रापिमुनिभि : प्रोक्तंवरं नागरमुस्तकम् ॥ मुस्तसङ्घाते । चु० । खुल् ॥

मुस्ता । स्त्री० मुस्तके । मोथाख्यतृणे ॥ मुस्तयति । मुस्त० अच् । टाप् ॥

मुस्ताद : । पुं० शूकरे ॥ मुस्तामत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

मुस्ताभम् । न० मुस्तकविशेषे । कुट मृटे । नागरमोथा० इ० भा० ॥

मस्तु : । पुं० मुष्टौ ॥

मुसम् । न० अश्रुणि ॥ मुस्यति । मुस० । मुसेरक्वाड्वसकात् ॥ मुष वे ॥

मुहिर : । पुं० कामे ॥ मूर्खे ॥ मुह्यति । मुहवैचित्ये । इषिमदि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मुदीत्यादिनाकिरच् ॥

मुहुर्भाषा । स्त्री० पुनः पुनः कथने । अनुलापे ॥ मुहुर्भाषणम् । भाष० घञ् ॥

मुहुः । अ० पौनःपुन्ये ॥ मोहनम् । मुह० । मुहेः किच्चेत्युसिः ॥ पुनरर्थे ॥

मुहूर्त्तः । पुं० न० द्वादशक्षणात्मके काले ॥ त्रिंशत्कालात्मकेकाले ॥ दंडद्वयात्मकेकाले ॥ मुहूर्त्तं घटिकाद्वयमित्युक्तेः ॥ अक्षिपक्ष्मपरिक्षेपोनिमेषः परिकीर्त्तितः । द्वौ निमेषौत्रुटिर्नामद्वेत्रुटीतुलवः स्मृतः ॥ द्वौलवौक्षणइत्युक्तः काष्ठाप्रोक्तादशक्षणः । त्रिंशत्काष्ठाकलाप्रोक्ताकलात्रिंशन्मुहूर्त्तकः ॥ पुराणोक्तलक्षणन्तु । रौद्रः श्वेतस्तथामैत्रस्ततः सारभटः स्मृतः ॥ सावित्रोवैश्वदेवश्चगन्धर्वः कुतपस्तथा । रोहिणस्तिलकश्चैवविजयोनिर्ऋतिस्तथा ॥ संवरोवरुणश्चैवभगः पञ्चदशस्मृतः ॥ इति दिनपञ्चदशभागैकभागे ॥ यथा । प्रातःकालोमुहूर्तांस्त्रीन्सङ्गवस्तावदेवतु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यादपराह्णस्ततः परम् ॥ सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्याच्छ्राद्धंतत्रनकारयेत् । राक्षसीनामसावेलागर्हिता सर्वकर्म्मसु ॥ हूर्च्छति । हूर्च्छाकौटिल्ये । अस्माल्लिङ्चोर्द्ध्वमौहूर्त्तिकइतिनिर्द्देशान्मुहूर्त्तशब्दोनिष्पन्नः ॥ अल्पकाले ॥ दिनशुद्धिविशेषे । लक्षणयातदुपलक्षिते काले ॥

मुहेरः । त्रि० मूर्खे ॥ मुह्यति । मुह० । मूलेरादयश्चेतिसाधुः ॥

मुह्यमानः । त्रि० अनेकानर्थप्रकारैरविवेकतयाविक्षिप्तचित्ततयाचिन्तामापद्यमाने ॥

मूः । स्त्री० बंधने ॥

मूकः । पुं० जलेशये । मत्स्ये ॥ दैत्ये ॥ त्रि० अवाचि । वर्णानुच्चारके ॥ दीने ॥ मूमितिकायति । कै० । आतोनुपेतिकः ॥

मूढः । त्रि० तन्द्रिते ॥ बाले । जडे ॥ मूर्खे । यथाजाते ॥ स्वाज्ञानकार्यविपर्ययमोहव्याप्ते ॥ इदमर्थसाधनमिदमनर्थसाधनमितिविवेकशून्ये । अविचारके । अविवेकिनि । अनात्मविदि ॥ तन्द्रादिग्रस्तचित्ते । तमसाच्छन्ने । मोहयुक्ते ॥ चित्तस्यद्वितीयायाम्भूमौ ॥ मुह्यतिस्म । मुह० । गत्यर्थेतिक्तः ॥ आकाशादिषुस्थलेषुकेचित्तमः प्रधानतयामूढाः मोहप्रकाशकाः विषण्णाः गुरवः केचिद्विशेषास्ते मूढाः कथ्यन्ते ॥

मूढग्राहः । पुं० अविवेकातिशय

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कृतेदुराग्रहे ॥ ग्राहोग्रहणम् । मूढानांग्राहः ॥

मूढता । स्त्री० अर्कायपरिज्ञानत्वे ॥ अविवेकतायाम् ॥ यथा । यानंक्षितौयानगतश्चदेहोदेहेपिचान्यः पुरुषोनिविष्टः । ममत्वमुर्व्यांनतथा यथाऽस्मिन्देहेऽतिमात्रंवतमूढतैषेति ॥

मूढदृक् । त्रि० देहमानिनि । देहमात्मत्वेनाभिमन्यमाने ॥

मूढयोनिः । पुं० पश्वादौ ॥

मूढा । स्त्री० तामस्यांमनसोवृत्तौ ॥

मूतः । त्रि० बद्धे ॥ मूयतेस्म । मूङ् बन्धने । क्तः ॥ आलानपाशे ॥

मूत्रम् । न० प्रस्रावे । मूत०पिसाव० इ०भा० ॥ मूत्र्यते । मूत्रप्रस्रवणे । घञ् ॥ मूत्रमित्याहुरुदकंवस्तेश्चानिलनिर्गतम् ॥ यद्वा । मुच्यते यत् । मुच्लृ० । सिविमुच्योष्टेरूचेतिष्ट्रन् ॥ अथास्यगुणाः । गोमूत्रंकटुतीक्ष्णोष्णंक्षारंतिक्तंकषायकम् । लघ्वग्निदीपनंमेध्यंपित्तकृत्कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकण्ड्वक्षिमुखरोगजित् । किलासगदवातामवस्तिरुक्कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहंशोथकामलापाण्डुरोगहृत् । कण्डूकिलासगदशूलमुखाक्षिरोगान्गुल्मातिसारमरुदामयमूत्ररोधान् । कासंसकुष्टजठरकृमिपाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपिपीतमपाकरोति ॥ सर्वेष्वपिचमूत्रेषु गोमूत्रंगुणतोधिकम् । अतोविशेषात्कथनेमूत्रंगोमूत्रमुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाहकामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायंतिक्ततीक्ष्णञ्चपूरणात्कर्णशूलहृत् ॥ नरमूत्रंगरंहन्तिसेवितंतद्रसायनम् । रक्तपामाहरंतीक्ष्णंसक्षारलवणंस्मृम् ॥ गोजाविमहिषीणान्तुस्त्रीणांमूत्रंप्रशस्यते । खरोष्ट्रेभनराश्वानांपुंसांमूत्रंहितंमतम् ॥ अथमूत्रपरीक्षा । वातेनपाण्डुरंमूत्रंरक्तंनीलञ्चपित्ततः । रक्तमेवभवेद्रक्ताद्धवलंफेनिलंकफादिति ॥

मूत्रकृच्छ्रम् । न० प्रस्रावघटितरोगविशेषे । मूत्ररोधे । अश्मर्याम् । कृच्छ्रे ॥ मूत्रेकृच्छ्रमत्र ॥ अथास्यचिकित्सा । त्रिकण्टकारग्वधदर्भकाशयवासधात्रीगिरिभेदपथ्याः । निघ्नन्तिपीतामधुनाश्मरीञ्चसमीपमृत्योरपिमूत्रकृच्छ्रम् ॥ त्रिकण्टकादिक्वाथः ॥ १ ॥ एलाश्मभेदकशिलाजतुगोक्षुराणांमेर्वारुबीजलवणोत्तमकुङ्कुमानाम् । चूर्णानितण्डुलजलेलुलितानिपीत्वाप्रत्यक्षमृत्युरपिजीवतिमूत्रकृच्छ्री ॥ एलादिचूर्णम् ॥ २ ॥ अयोरजः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

सूक्ष्मपिष्टं मधुनासहयोजितम् । मूत्रकृच्छ्रं निहन्त्याशुसंलीढं दिवसत्रयम् ॥ ३ ॥ गुडेनमिश्रितंक्षीरं कटूष्णं कामत : पिबेत् । मूत्रकृच्छ्रेषु सर्वेषु शर्करायाञ्चनित्यश: ॥ ४ ॥ धात्रीरसंचेक्षुरसंपिबेद्वाकृच्छ्रे सरक्ते मधुनाविमिश्रम् । शल्याभिघातोत्थितमूत्रकृच्छ्रेकार्याक्रियामारुतकृच्छ्रतुल्या ॥ ५ ॥ क्वाथोगोक्षुरबीजस्ययवक्षारसमन्वित : । पीत : प्रशमयत्येवकृच्छ्रंविड्धारणोत्थितम् ॥ ६ ॥ त्रिफलाया : सुपिष्टाया : कल्कं कोलसमन्वितम् । वारिणालवणीकृत्यपिबेन्मूत्ररुजापहम् । कोलंबदरम् ॥ ७ ॥ गुडमामलकंवृष्यं श्रमघ्नं तर्पणंप्रियम् । पित्तासृग्दाहशूलघ्नं मूत्रकृच्छ्रहरं परम् ॥ ८ ॥ सपादशाणतुलितोयवक्षार : सितायुत : । भक्षितोनाशयत्येवमूत्रकृच्छ्रंनसंशय : ॥ ९ ॥ द्राक्षासितोपलाकल्क: पीत : कर्षमितोनरै : ॥ मस्तुनापलमात्रेणमूत्रकृच्छ्रंव्यपोहति ॥ १० ॥ समूलगोक्षुरक्वाथ : सितामाक्षिकसंयुत : । नाशयेन्मूत्रकृच्छ्राणितथैवोष्णंसमीरणम् ॥ उष्णसमीरणंउष्णवातंमूत्राघातविशेषम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥

मूत्रदोष : । पुं० प्रमेहे ॥

मूत्रनिरोध: । पुं० मूत्रप्रतिबन्धकरोगविशेषे ॥ यथा । पिष्टंवैमालतीमूलंग्रीष्मकालेसमाहृतम् । साधितंछागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम् हरेन्मूत्रनिरोधञ्चहरेद्वैपाण्डुशर्करां ॥

मूत्रपतन : । पुं० गन्धमार्जारे ॥

मूत्रपुटम् । न० नाभेरधोभागे । मूत्राशये ॥

मूत्रफला । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

मूत्रलम् । न० त्रपुषे ॥ त्रि० मूत्रवर्द्धके ॥

मूत्रला । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ वालुक्याम् ॥

मूत्राघात : पुं० प्रस्रावरोधकरोगविशेषे ॥ प्रायोमूत्रविघाताद्यैर्वातकुण्डलिकादय : । जायन्ते कुपितैर्दोषैर्मूत्राघातास्त्रयोदश ॥ मूत्रविघाताद्यैरित्याद्यशब्देनपुरीषशुक्रादिवेगविघातादीनांरूक्षाशनादीनाञ्चग्रहणम् । मूत्रविघाताद्यै: कुपितैर्दोषैरित्यन्वय : । ननुमूत्रकृच्छ्रमूत्रघातयो: कोभेद: । उच्यते । मूत्रकृच्छ्रे कृच्छ्रमधिकंविबन्धोऽल्प : । मूत्राघातेतुविबन्धोबलवान् कृच्छ्रमल्पमित्यनयोर्भेद: ॥ अस्यचिकित्सायथा । नलकुशकाशेक्षुबलाक्वाथंप्रात : सुशीतलंससितम् । पिबतोनश्यतिनियतंमूत्रग्रहइत्युवाचकवि : ॥ कवि : शुक्र : । कर्पूरर-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

जसायुक्तावस्त्रवर्ति : शनै : शनै : । मेढ्रमार्गान्तरेन्यस्तामूत्राघातंव्यपोहति ॥ धान्यगोक्षुरक : क्वाथ : कल्कसिद्धं हितंघृतम् । मूत्राघाते-मूत्रकृच्छ्रे शुक्रदोषेचदारुणे ॥ धान्यगोक्षुरकं घृतम् ॥ मूत्रकृच्छ्रे श्मरीरोगेभेषजं यत्प्रकीर्तितम् । मूत्राघातेषु सर्वेषुतत्कुर्य्याद्देशकालवित् ॥

मूत्रातिसार : । पुं० प्रस्रावातिसरणरोगे ॥ तस्यौषधंयथा । बलामूलत्वचश्चूर्णंपीतंसक्षीरशर्करम् । मूत्रातिसारं हरतिदृष्टमेतन्नसंशयइति ॥

मूत्रातीत : । पुं० मूत्ररोगविशेषे ॥ यथाहु : । चिरं धारयतोमूत्रंत्वरयानप्रवर्त्तते । मेहमानस्यमन्दं वामूत्रातीत : सउच्यते ॥ इति ॥

मूत्राशय : । पुं० वस्तौ । मूत्रपुटे ॥

मूत्राशयपुट : । पुं० वस्त्याम् । मूत्रपुटे ॥

मूत्रित : । त्रि० कृतमूत्रोत्सर्गे । मीढे ॥ मूत्र्यतेस्म । मूत्र० । क्त : ॥

मूर्ख : । पुं० पुरीषमे । माषे ॥ गायत्रीरहिते । सार्थगायत्रीरहिते ॥ त्रि० अज्ञे । वैधेये । बालिशे ॥ शास्त्रज्ञानशून्ये ॥ शून्यवादिनि ॥ देहात्मवादिनि । अधीत्यवेदशास्त्राणिसंसारेरागिणश्चये । तेभ्य : परोनमूर्खोस्तिसधर्म : श्वाजशूकरै : ॥ समइतिशेष : । मानुष्यं दुर्लभं प्राप्यवेदशास्त्राण्यधीत्यच । बध्यते यदिसंसारेकोविविच्येतमानव : ॥ मुह्यति । मुह० । मुह : खोमूर्च ॥ मूर्खोवर्षाप्रवासीसतिनिजविभवे सञ्चयोनास्तिगेहेनानाधान्यौषधीनांसतिपितरिगृहेनार्जितायेनविद्या । भार्यांत्यक्त्वासुरूपांरतिमिहकुरुतेभर्तृमत्यांचदास्यांवाण्यांवैराभिलाषीकुमतिजनरुचिर्वक्तिराजन्खगोयम् ॥ वाण्याम् ० गीर्वाणभाषायाम् ॥ उत्कृष्टपुरुषार्थलाभे सम्भवत्यधमं कामयमानोमूर्ख : ॥ मूर्खेणसहसंयोगोविषादपिसुदुर्जर : । विज्ञेनसहसंयोग : सुधारससम : स्मृत : ॥ अत्रमूर्खनिन्दादेवीभागवतेद्रष्टव्या ।

मूर्खता । स्त्री० मूर्खत्वे ॥ मूर्खस्य भाव : । तस्यभावस्त्वतलाविति तल् ॥

मूर्खत्वम् । न० मूर्खतायाम् । अज्ञत्वे । मूरखपन्० इ० भा० ॥ मूर्खत्वं सुलभं भजस्वकुमते मूर्खस्य चाष्टौगुणानिश्चिन्तोबहुभोजकोतिमुखरोरात्रिंदिवास्वप्नभाक् । कार्याकार्यविचारणादिरहितोमानापमानेसमोदत्त्वासर्वजनस्यमूर्ध्निचरणौमूर्खश्चिरम् जीवतु ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मूर्च्छनम् । न० मूर्च्छायाम् ॥ मूर्च्छापित्ततमः प्रायः ॥

मूर्च्छना । स्त्री० गीताङ्गविशेषे । ग्रामस्यसप्तमभागे ॥ चतुर्द्दशविधायाम् । षड्जादिस्वरसंपूर्णतायाम् । तदुक्तं शाण्डिल्येन । यत्रैव स्युः स्वराः पूर्णामूर्च्छनासेत्युदाहृतेति ॥ अन्यत्रमूर्च्छनालक्षणं यथा । क्रमात्स्वराणांसप्तानामारोहश्चावरोहणम् । सामूर्च्छेत्युच्यते ग्रामस्थाएताः सप्तसप्त च । ग्रामत्रयेपिप्रत्येकंसप्तसप्ततुमूर्च्छना० इत्येकविंशतिमूर्च्छनाभवंति ।

मूर्च्छा । स्त्री० कश्मले । मोहे ॥ संज्ञावहासुनाडीषु पिहितास्वनिलादिभिः । तमोभ्युपैतिसहसासुखदुःखव्यपोहकृत् ॥ सुखदुःखव्यपोहाच्चनरः पततिकाष्ठवत् । मोहोमूर्च्छेतितांप्राहुः षड्विधासाप्रकीर्त्तिता ॥ मूर्च्छनम् । मूर्च्छामोहसमुच्छ्राययोः । गुरोश्चहलइत्यः । उपधायाश्चेतिदीर्घः । टाप् ॥ इन्द्रियैः सहमनसउपप्लवोमूर्च्छेतिव्याख्यातारः ॥

मूर्च्छायः । पुं० मूर्च्छायाम् ॥

मूर्च्छालः । त्रि० मोहयुक्ते । मूर्च्छते ॥ मूर्च्छास्यास्ति । सिध्मादिषु० क्षुद्रजन्तूपतापयोश्चेतिपठितालच् । प्राणिस्थादातइतिनभवति० प्राण्यङ्गादेवेतिव्याख्यानात् ॥

मूर्च्छितः । त्रि० मूर्त्ते । मूर्च्छायुक्ते । मूर्च्छाले । विचेतने ॥ सोच्छ्रये ॥ मूढे ॥ वृद्धे ॥ मूर्च्छतिस्म । मूर्च्छा० । गत्यर्थेतिक्तः ॥ मूर्च्छासञ्जातास्यवा । तारकादित्वादितच् ॥

मूर्त्तः । त्रि० मूर्च्छाले । मूर्च्छिते ॥ कठिने ॥ मूर्त्तिमति । सन्निवेशोनेत्रदृश्योयस्यतन्मूर्त्तमुच्यते । क्षित्यम्ब्वग्नित्रयंमूर्त्तममूर्त्तंत्वितरद्वयम् ॥ मूर्च्छतिस्म । मूर्च्छा० । अकर्मकत्वात्क्तः । राल्लोपः । नध्याख्येतिनत्वंन ॥ न्यायमते० पृथिवी० जलं० तेजः० वायुः मनश्च । एषांगुणाः रूपं० रसः० गन्धः स्पर्शः० परत्वम्० अपरत्वम्० गुरुत्वम् स्नेहः० वेगश्च मूर्त्तामूर्त्तसाधारणगुणाः । सङ्ख्या० परिमितिः० पृथक्त्वम्० संयोगः० विभागश्च इतिभाषापरिच्छेदः० ॥

मूर्त्तवित् । त्रि० आगमिके ॥ त्रिशूलधारीमहेश्वरः शङ्खचक्रादिधारीविष्णुर्वापरमार्थोभवतीत्यागमिकाः कल्पयन्ति । तच्चतेषांकल्पनम्० भ्रान्तिमात्रम् । अस्मदादिशरीरवत्तस्यापिशरीरस्यपाञ्चभौ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तिकत्वात्लीलाविग्रहकल्पनञ्च ० विग्रहाभावेलीलायोगादयुक्तमेव ॥ मूर्त्तिः । स्त्री० काठिन्ये ॥ प्रतिमायाम् । असर्वगतस्यद्रव्यस्यपरिमाणे ॥ शिवस्याष्टमूर्त्तयोयथा । सर्वक्षितिः समुद्दिष्टाभवोजलमुदाहृता । रुद्रोग्निरुग्रोवायुः स्यात्भीम आकाशशब्दिता ॥ पशोः पतिर्यजमानोमहादेवः सुधाकरः । ईशानः सूर्यइत्येतामूर्त्तयोष्टौप्रकीर्त्तिताः ॥ मूर्त्तिर्हिधर्मस्यपत्नी । यथा । मूर्त्तिश्चधर्मपत्नीसाकान्तिरूपामनोहरा । कान्तिरूपाशोभारूपा । परमात्माचविश्वोधोनिराधारोयययाविना ॥ शोभाविनापरात्मानिराधारोनिरर्थकइत्यर्थः ॥ सर्वत्रशोभारूपाचलक्ष्मीर्मूर्त्तिमतीसती । श्रीरूपामूर्त्तिरूपाचमान्याधन्यातिपूजितेतिभागवते ९ स्कन्धे १ ध्यायः ॥ काये । देहे । जरायुजाण्डजोद्भिज्जादिभेदेनविलक्षणविविधसंस्थानासुतनुषु ॥ मूर्च्छति० मूर्च्छतेर्वा । मूर्च्छा० । क्तिन् । राल्लोपः ॥ रूपे ॥ स्वभावे ॥ लग्ने ॥

मूर्त्तिमान् । त्रि० कठिने । मूर्त्तिविशिष्टे ॥ मूर्त्तिः काठिन्यमस्यास्ति । तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुप् ॥ स्त्रियाम् । मूर्त्तिमती । उगित्त्वान्ङी

प् ॥ न० शरीरे ॥

मूर्त्युपचयः । पुं० स्थौल्ये ॥

मूर्द्धकः । पुं० चविये ॥

मूर्द्धकर्परी । स्त्री० जलजायाम् ॥

मूर्द्धखोलम् । न० क्रुचे ॥

मूर्द्धजः । पुं० केशे ॥ त्रि० मूर्द्धजाते ॥

मूर्द्धतैलम् । न० तैलविशेषे ॥ अभ्यङ्गः परिषेकश्चपिचुवस्तिरितिक्रमात् । मूर्द्धतैलंचतुर्द्धाख्याद्दलवत् तद्यथोत्तरं ॥

मूर्द्धा । पुं० उत्तमाङ्गे, शिरसि । मस्तके ॥ क्षाराः क्षारैः शिरोभिस्तुनृपानिम्नशिराधनी । चिपिटैस्तु पितुर्मूर्त्युर्गंधाढ्याः परिमण्डलैः घटमूर्द्धापापरुचिर्धनाढ्यैः परिवर्ज्जितः ॥ मुह्यत्यस्मिन्नाहते । मुह० । श्वन्मुक्षन्निति० मुहेः कनिन्० निपातनादुपधादीर्घोधान्तादेशोरमागमश्च ॥

मूर्द्धन्यः । त्रि० मूर्द्धनिभवे । शरीरावयवाच्चेतियत् । येचाभावकर्मणोरितिप्रकृतिभावाच्चस्तद्धितइति० टिलोपाभावः ॥

मूर्द्धपुष्पः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥

मूर्द्धरुहः । पुं० भक्तफेणे ॥

मूर्द्धवेष्टनम् । न० उष्णीषे ॥

मूर्द्धाभिषिक्तः । पुं० भूपाले । राजनि ॥ चविये । राजन्ये । बाहुजे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मूर्द्धि० अभिषिच्यतेस्म । षिचक्षरणे । क्तः । राज्यदासमये० मूर्द्धन्यभिषिच्यते० तत्प्रभवत्वात्सर्वोपिक्षत्रियोमूर्द्धाभिषिक्तउच्यते ॥ मन्त्रिणि ॥ प्रधाने ॥ मूर्द्धन्यभिषिक्तः । वर्णसङ्करजातिविशेषे । विप्रात्क्षत्रियायाम् जाते ॥

मूर्धावसिक्तः । पुं० ब्राह्मणात्परिणीतक्षत्रियायामुत्पन्ने ॥ अस्यवृत्तिस्तु । हस्त्यश्वरथशिक्षाचअस्त्राणांधारणंतथा । मूर्धावसिक्तस्य वृत्तिः प्रोक्ताउशनसाशुभा ॥

मूर्व्वा । स्त्री० लताविशेषे । देव्याम् । मधुरधायाम् । मोरटायाम् । मुरहरा० इ० भा० प्र० । धनुर्गुणोपयुक्ता० मुरगा० इ० गौ० भा० प्र० मूर्वासरागुरुः स्वादुस्तिक्तापित्तास्रमेहनुत् । त्रिदोषतृष्णाहृद्रोगकण्डूकुष्ठज्वरापहा । मूर्वति । मूर्वीबन्धने । अच् ॥

मूर्व्विका । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ मूर्वैव । स्वार्थेकन् ॥

मूलम् । न० शिफायाम् ॥ ब्रध्ने । अङ्घ्रिनामके । जड० इ० भा० । मूलमात्रे ॥ यथा । अर्थस्यमूलं निकृतिः क्षमाचकामस्यमूलञ्चवपुर्वयश्च । धर्मस्ययागादिदयादमश्च मोक्षस्य सर्वोपरमः क्रियाभ्यः ॥ आद्ये । प्रथमे ॥ यथा । मूलप्रकृतिः । मूलवित्ते ॥ भे ॥ निकुञ्जे ॥ निजे ॥ चरणे ॥ टीकार्हग्रन्थे ॥ शूरणे ॥ पिप्पलीमूले ॥ पुष्करमूले ॥ विशेषमूलस्यान्वेषणे निषेधोयथा । नदीनामग्निहोत्राणांभारतस्यकुलस्यच । मूलान्वेषोनकर्त्तव्योमूलाद्दोषोनहीयते ॥ पुं० न० अन्तिके । पार्श्वे । नक्षत्रविशेषे ॥ यथा । हस्तास्वातिश्रवणाअक्लीवेमृगशिरोनपुंसिस्यात् । पुंसिपुनर्वसुपुष्यौमूलन्त्वस्त्रीस्त्रियांशेषाः ॥ निर्ऋतिदेवताकेनक्षत्रे ॥ अस्मिन्जातस्यफलंयथा । मूलंविरुद्धावयवंसमूलंकलंदहत्येववदन्तिसन्तः । चेदन्यथातः पुरुषाविशेषात् सौभाग्यमायुश्चकुलानुवृद्धिः ॥ मूलमन्त्रे ॥ मूलति । मूलप्रतिष्ठायाम् मूलरोहणेवा । इगुपधेतिकः ॥ मवते । मूङ्बन्धने मूशक्यम्बिभ्यः क्तः ॥

मूलकः । पुं० स्थावरविषप्रभेदे ॥

मूलकम् । न० मूलविशेषे । राजालुके । महाकन्दे । हस्तिदन्तके । मूली० इतिभाषाप्रसिद्धेकन्दे ॥ अस्यगुणाः । मूलकंद्विविधंप्रोक्तं तत्रैकंलघुमूलकम् । शालामर्कटकंविस्रंशालेयंमरुसम्भवम् ॥ चाणक्यमूलकंतीक्ष्णंतथामूलकपोतिका । नेपालमूलकंचान्यत्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

तत्रोद्वहत्त०स् ॥ बहुमूलकमु
ष्णं स्याद्रुच्यं बहुचमाचनम् । दोष
त्रयहरं सर्व्वज्वरश्वासविनाशनम् ॥
वासिकाकण्ठरोगघ्नं नयनामयना
शनम् । महत्तदेवरुचोष्णं गुरुदोष
त्रयप्रदम् ॥ क्वे ष्वचिरं तदेवस्याद्दो
षत्रयविनाशनम् । तत्पुष्पं तेषु
क्षणं वातश्लेष्मप्रदमिति । मूल
मि । मूल० । क्तु । यद्वा मूलय
ति । मूलरोहणे । चु० । अच् ।
संज्ञायां कन् ॥ यदा । मूलेजात :
। पूर्वाह्णापराह्णार्द्धा मूलप्रदोषा
वस्कराद्वुन् ॥

मूलकदण्ड : । पुं० गौड० मूलक०
ष० त० मूलकावयवे ॥ सूपक :
क्वे दितलक्षे दण्डोमूलकसूत्रक :
। क्षुतैमक्षसुरिङ्ग्याढ्येजवणे नवि
मिश्रित : ॥ सुरुच्यं मूलकं शाकं
विष्टम्भिचपलाकरम् । वातपित्त
प्रदं क्षे यकृच्छ्लीहगुल्मानहम् ॥

मूलकपत्रम् । न० मूलकस्यपर्णं ॥
पाचनं बहुरुच्योष्णं पत्रं मूलकजं न
वम् । क्वे श्वलिदं विदोषघ्नमग्निदृषं
कफविवर्द्धकम् ॥

मूलकपर्णी । स्त्री० शीमाक्षुपे ॥

मूलकमूला । स्त्री० शीरकादुक्षा-
य् । शीरीमक्षे ॥

मूलकर्म्म । न० आर्षे । ढौना०
ष० मा० प्र० मन्त्रविशेषे । मूले

रोषधीमूले : कर्म० पाखनोद्घाट-
नस्तम्भनवशीकरणादि० मूलकर्म्म
। उपपातकविशेषएतत् । यथा ।
स्तम्भकरेष्वधीकारोमद्यायज्ञप्रवर्त्त
नम् । हिंसौषधीनांस्त्र्याजीवोऽ
भिचारोमूलकर्म्मच ॥ इतिमनुः ।
मूलकर्म्म०न्यौषधादिनावशीकर
णमितिभरतमल्लकभट्टः ॥

मूलकार : । पुं० मूलयत्यवक्तृंति ।
मूलंकरोति । क्तच : कर्म्मण्यण् ॥

मूलकारिका । स्त्री० कुल्ल्यान् ।
मूलयत्यार्यंप्रकाशकत्वे ॥ मूल
धनञ्जयदृष्टिविशेषे ॥

मूलकच्छ : । पुं० न० एकादशविध-
पर्वंताच्छन्नतान्तर्गतव्रतविशेषे ।
यदाक्षणितानिम्बबकूलाजिमासंभो-
यन्ते० तदामूलजा अव्यपदेशंलभ-
न्ते । यथाहमार्कण्डेय : । फलैर्मा
सेनकथित : फलकच्छोमनीषिभी :
। श्रीवत्स : श्रीपत्ये : श्रीक : एषा
वैरागरत्नया ॥ आसीनामवकीर्ये-
श्रीवत्सक्षमरंजनम् । यत्रैकंत :
पवनस्पर्श : पुंसे वत्सुखप्रदम् ॥
मूलवत्स : मूलोक्तैर्मासोवत्सकोऽ
स्मिन्नु० वत्सि ॥

मूलज : । पुं० उत्पलादौ ॥ न० मा-
र्द्दवे ॥ त्रि० मूलोत्पन्ने ॥

मूलविकीर्षणम् न० सुवर्णेदण्डा
दांगाभिरक्षणकांक्षयेति । यथा । त्रिंश

मूलगणी

गोनिधननिताधनुर्यूकवटालया । मू
लनिकोषभक्तनान्याहुः सूर्यादि-
तः क्रमात् ॥ एषीरामयः क्रमात्
सूर्यादीनांमूलनिकोषभक्तनान्याहुः
। यथा । सिंह ; सूर्यस्यमूलनिको
षभक्तम् । एवंउपसन्द्रज०मेषः
कुजस्य०कन्यावुधस्य०धनुर्गुरोः गु
क्रामुनस्य०कुजाः धनैरिति ॥
मूलनिकोषांशः । पुं० रव्यादीनांनि
कोषभागे ॥ व० । खयुग्मभार्कदि
ग्भाखदिक्पञ्चद्रगविंशतिः । मूल
निकोषभागाः खुः सूर्यादीनांय
थाक्रमात् । यथा । सिंहराशौसूर्य
स्यविंशत्यंशामूलनिकोषभागाःखुः
। एवंउपसन्द्रवेदयमतुङ्गांघ्रिनवाद्रू-
र्धंबसविंशत्यंशाः कुजस्यमेषादा
शांशाः बुधस्यकन्यायांतुङ्गपञ्चद-
शांशकूर्ध्वदशांशाः पञ्चविंशत्यंशमर्य
स्य०गुरोर्धनुषिदशांशाः शुक्रस्यतु
लायांसप्तदशांशाः शनेः कुम्भे विंश
त्यंशाः मूलनिकोषभागाः खु
रिति ॥
मूलदेवः । पुं० मूलभद्रे । कंसासुरे ।
मूलद्रव्यम् । न० मूलधने ॥
मूलधनम् । न० वणिङ्मूलविक्रे
यद्रव्ये । धरिमणे । पुंस्त्री० द्र०-
शा० ॥ मूलसूतयनञ्च ॥
मूलनगरम् । न० राजधान्याम् ॥
मूलनदी । स्त्री० नंडूलपर्य्याम् ॥

मूलाधार :

मूलपुष्करम् । न० पुष्करमूले ॥
मूलपोती । स्त्री० शाकभेदे । क्षुद्रव
ल्ल्याम् । क्षुद्रपोतिकायाम् ॥
मूलप्रकृतिः । स्त्री० आद्यावांशक्तौ ।
प्रधाने ॥ प्रकृतिः प्रधानम् । मूल
प्रासौप्रकृतिश्चेतिविग्रहः । विप्र
कृष्यंकलापक्षसामूलम्०नक्ष-
त्रामूलान्तरमस्तिअनवस्थायसङ्
गात् । भचानवस्थायामस्तिप्रमा-
णम् ॥
मूलफलदः । पुं० धनसे । कण्टकिफ
ले ॥ मूले०फलंददाति । दा०ञ्०
। कः ॥
मूलबन्धः । पुं० रा०योगाङ्गभिदिवे ॥
यन्मूलंसर्वनाडीनांयन्मलंचित्तबन्ध-
नम् । मूलबन्धः सदासिद्धोविशेषो
सौराज्यवासिनाम् ॥
मूलभद्रः । पुं० कंसासुरे ॥
मूलरत्नः । पुं० मोरटनतायाम् ॥
मूलविभुजः । पुं० रव ॥ मूलानि
बिभुजति । भुजीकौटिल्ये । मूल
बिभुजादित्वात्कः ॥
मूलस्थानः । पुं० स्थितिहेतौ ॥
मूला । स्त्री० शतावर्याम् ॥ मूलगे ॥
मूलाधारः । पुं० गुह्यलिङ्गयोर्मध्ये ऽ
धोविवरमितस्थाने । शरीरस्थसक
लनाडीनांमूलस्थाने ॥ मूलाधार
षट्कानामूलाधारंतमोविदुरि
तिदेवीगोत्रोक्ते : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मूलोविद्या । स्त्री० अनाद्यविवेकी । अयंजीवोनकूटस्थंविविनक्तिकदाचन । अनादिरविवेकोयंमूलाविद्येतिगम्यताम् ॥

मूलाह्वयम् । न० मूलके ॥

मूली । पुं० वृषे ॥

मूली । स्त्री० व्येष्ठाम् ॥

मूलेरः । पुं० जटायाम् ॥ मूलति । मूल० । मूलेराद्यश्चेति साधुः ॥

मूल्यम् । न० अवक्रये । वस्तु । मोल० निरख० इ० भा० दर० दाम० इतिसाधारणजनभाषा ॥ भृत्यायाम् । वेतने । महीना० भाडा० इ० भा० ॥ मूलेनआनाय्यम्० मूलेनसमंवा । नौवयोधर्मेभ्यादिनायत् । त्रि० मूलतउत्पाटनयोग्येशुल्कादौ ॥ मूलमावर्हिंयच्च । मूल्यमस्यावर्हीतियत् ॥

मूषः । पुं० मूषिके ॥ तैजसावर्त्तव्यां ॥

मूषकः । पुं० मूषिके ॥ मूषति । मूषस्तेयेदीर्घोपधोऽपीष्यते । भ्वादिः । खुल्संज्ञायांकुन्वा ॥

मूषककर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषकमारी । स्त्री० सुतशेखाम् ॥

मूषका । स्त्री० मूषिकायाम् ॥

मूषिकारातिः । पुं० बीतौ । बिडाले ॥

मूषली । स्त्री० पक्षा० ।

मूषा । स्त्री० स्वर्णाद्यावर्त्तनपात्रे । तैजसावर्त्तव्याम् ॥ देवताडे ॥ अन्तःशुषिरायांमृत्प्रतिमायाम् ॥ मूषति । मूष० । ऊषुपधेतिकः ॥ गवाक्षे ॥ यथा । एकद्वित्र्यादिमूषावदनमितिमहोब्रूहिमेभूमिभर्तुर्हर्म्येरम्येष्टमूषे चतुरविरचितेशल्यशालाविशाले । ऊर्ध्वादिस्थावत्स्थांशेऽवतीव्यवहारः ॥

मूषाकर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषातुल्यम् । न० कांस्यनीले । वितुन्नके । हेमतुल्ये ॥

मूषिकः । पुं० उन्दुरौ । आखौ ॥ अस्यमांसगुणाः । अहिनकुलशल्यगोधामूषिकमुख्याविशेषयाः क्षयताः । श्वासानिखकासहरंतन्मांसंपित्तदाहकरम् ॥ अन्ये विशेषयाऽऽहुः । कोद्रवान्दुकादयः । गर्हितंतस्यमांसंचमद्यगौरवदुर्जरम् ॥ अपिच । मूषकोमधुरः स्निग्धोव्यवायीबलवर्धनः ॥ पारिभाषिकोयया । विभवेसतिनैवात्तिनदशातिजुहोतिच । तमाहुराखुंतस्यान्नंभुक्त्वाकृच्छ्रेणशुध्यति ॥ मुष्णाति । मुष० । मुषेर्दीर्घश्चेतिकन् ॥

मूषिकपर्णी । स्त्री० जलदर्भविशेषे । विषायाम् । उपविषायाम् । व्रयोध्याम् । मूषाकर्णीतिख्याता

याम् । इंरदुाकानीपाना० दू० गौ० दे० भा० ॥ मूषिकपर्णमस्या : मूषिककर्णाकारपर्णत्वात् । पाककर्णेतिङीष् ॥

मूषिका । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥ मूषकस्त्रियाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥ मूषायाम् ॥

मूषिकाङ्क : । पुं० गणेशे ॥

मूषिकाञ्चन : । पुं० विघ्नहारिणि । गणेशे ॥

मूषिकार: । पुं० आखौ । उन्दुरौ ॥ मूषिकाया : पुमान् । आरक्पुंसीत्यारक्

मूषिकाराति : । पुं० बिडाले ॥

मूषिकाह्वया । स्त्री० सुतश्रेण्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥

मूषित: । त्रि० मुषिते । चोरिते । मूष्यतेस्म । मूषस्तेये । क्त : ॥

मूषिपर्णिका । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥

मूषी । स्त्री स्वर्णाद्यावर्त्तनमात्रे । स्वर्णादिद्रवीकरणपात्रे । मूषायाम् ॥

मूषीक: । पुं० उन्दुरौ । मूषिके ॥

मूषीककर्णी । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥

मूषीका । स्त्री० उन्दुरौ ॥

मृकण्ड : । पुं० मृकण्डुमुनौ ॥ अयमदन्तोमृगय्वादयश्चेतिसूत्रे० उज्ज्वलदत्तग्रन्थे स्पष्ट : ॥ मृकण्डस्यमुनेस्तीर्थंतद्याम्यामतिनिर्मलमितिस्कान्दोक्तेश्च ॥

मृकण्डु : । पुं० मृकण्डमुनौ ॥

मृग : । पुं० आरण्यपशुमात्रे । करिविशेषे ॥ मृगशिरोनक्षत्र ॥ यथा मृगेगत्वाशिवेस्थित्वाऽदितौगच्छन्जयेद्रिपूनिति ॥ एकदेशप्रयोगात् ॥ अन्वेषणे ॥ याच्ञायाम् ॥ मार्गशीर्षमासे ॥ यज्ञविशेषे ॥ मृगनाभौ ॥ मकरराशौ ॥ मृगयायाम् ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धे पशुविशेषे । कुरङ्गे । वातायौ । हरिणे । अजिनयोनौ ॥ अस्यमांसप्रकारगुणा: । मार्गंमांसंबहुशकलितंस्विन्नमीषच्चतोयेतप्तस्नेहेजरणसहितेपाचितंशब्दमुच्चै : । सान्द्रंसांद्रलवणसहितंदाडिमेनातियुक्तंखादन्खादन्कलयतिशिरश्चन्द्रचूडोपिनूनम् ॥ ऐणंमांसंहिमंग्राहिरुच्यंदोषत्रयापहम् । षड्रसंबलदंपथ्यंवृष्यंलघुज्वरापहम् ॥ मृग्यते । मृगअन्वेषणे । अदन्त : । घञ् । मृगोनवविधोयथा । सम्बरोरोहितोन्यङ्कु : कुरङ्ग : सुदृशोरुरु : । एणश्चहरिणश्चेतिमृगा : नवविधामता : ॥ पाठान्तरंयथा : समूरुरोहितोन्यङ्कु : सम्बरोवभ्रुणोरुरु : । शशैणहरिणाश्चेतिमृगा:नवविधामता: ॥ हरिणश्चापिविज्ञेय : पञ्चभेदोत्रभैरव । ऋष्य : खड्गोरुरुश्चैवपृषतश्च मृगस्तथा ॥ एतेबलिप्रदानेचचर्म्म

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दानेचकीर्त्तिता:॥ इतिकालिका पुराणे ६७ अध्याय : अथमृगपरीक्षा । मृगनाभिंसमादातुंकौतुकार्थंतथापुन : । मृगा : पोष्यामहीन्द्राणांतेषांवक्ष्यामिलक्षणम् ॥ पृथिव्यब्वायुगगनतेजोधिकास्तुपञ्चधा । भिद्यन्तेनैकभेदास्तुसमस्तामृगजातय : ॥ तद्यथा । येगन्धिन: क्षीणशरीरकर्णास्तेपार्थिवागन्धमृगा : प्रदिष्टा : । सर्वाङ्गमेषांसुरभिप्रकामंपुण्येप्रदेशेप्रभवन्तितेतु ॥ येवैविशालागुरुदीर्घशृङ्गाअमांसलास्तीव्रखुरप्रदेशा : । आप्यास्तुतेवैप्रसरन्तिभूरिसर्वत्रदेशेप्रभवन्तिचैव ॥ धावन्तियेवातमिवान्तरीक्षेदीर्घास्तुतेवातमृगा : प्रदिष्टा : । तेयत्रयत्रैवभवन्तिशक्तास्तत्रैवमर्वाणिशुभानिसन्ति ॥ लघुप्रमाणालघुवीर्यसत्त्वानिर्गन्धदेहाश्छगलप्रमाणा : । तेगागनावेगकरानराणांस्पृश्यानतेनापिनिरीक्षणीया : ॥ येकृष्णवर्णागुरुदीर्घशृङ्गा : क्रुद्धाभृशंयान्तिचवायुवेगा : । तेकृष्णसारा : खलुतैजसास्तुपुण्यप्रदेशेप्रभवन्तितेतु ॥ भोजोप्याह । पार्थिवादिमृग: सर्वश्चतुर्जातिर्भवेत्पृथक् । सुशृङ्गास्तनुलोमानोब्राह्मणामृगजातय : ॥ क्रुद्धा : पश्वरिशृङ्गाश्चक्षत्रिया : खरलोमशा : । आवर्त्तशृङ्गास्तनवो

हरिणावैश्यजातय : ॥ कुशृङ्गावाप्यशृंगावाशूद्रा : खरतनूरुहा : । अश्वानांयेगुणादोषा स्तेज्ञेयाहरिणेष्वपि ॥ तथापिदोषा : पञ्चामीवक्ष्यन्तेहरिणाश्रया : । नेत्रयोरन्तरेयस्यलोमावर्त्ता : सपापकृत् ॥ विषमौविकृतौशृङ्गौयस्यसक्षेमनाशन : । आवर्त्त : पृष्ठतोयस्यआनाभिमभिविन्दति ॥ पश्चार्द्धेयस्यवावर्त्तस्तौस्त्याज्यौभयकारकौ । वर्णनेत्रपदादीनांवैकृताद्धननाशन : ॥ गार्ग्य : । दोषवन्मृगजातीनांविजातीनामथापिवा । दर्शनात्स्पर्शनाच्चैवगन्धादानाच्चपोषणात् ॥ भवेयुर्विपद : सर्वास्तथाचैवाद्यपोषणात् ॥ शङ्खोपि । हरिणपोषणतोधरिणीभुजांनहिभवेन्मरुदुद्भवपीडनम् । नपविवह्निरुजारिपुजंभयंतदवतंहरिणंगुणिनंनृप : ॥ इतिमृगपरीक्षा युक्तिकल्पतरौ ॥ चतुर्विधपुरुषेषुपुरुषविशेषे ॥ तस्यलक्षणंयथा । वदंतिमधुरवाणींदीर्घनेत्रोऽतिभीरुश्चपलमतिसुदेह : शीघ्रवेगोमृगोयम् ॥ शशकेपद्मिनीतुष्टामृगेतुष्टाचचित्रिणी । वृषभेशङ्खिनीतुष्टाहयेतुष्टाचहस्तिनी ॥ पद्मिनीशशयोर्योनिमेढ्रकौचतुरङ्गुलौ । चित्रिणीमृगयोर्योनिमेढ्रकौचतथाविधौ ॥ इ० रतिमञ्जरी ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मृगगामिनी । स्त्री० विडङ्गे ॥ मृगस दृशगमनशीलायाम् ॥

मृगघर्म्मजम् । न० जवादिनामकग न्धद्रव्ये ॥ त्रि० मृगघर्मजाते ॥

मृगचेटक : । पुं० खट्टासे ॥

मृगचेष्टितम् । न० मृगेङ्गिते ॥ तद्य था । सीमागतावन्यमृगारुवन्त : स्थिताव्रजन्तोथसमापतन्त : । सम् प्रत्यतीतै ष्यभयानिदीप्ता : कुर्वन्ति शून्यं परितोभ्रमन्त : ॥ दीप्ता : भयंकुर्वन्तिआवेदयन्तीतिसर्वत्रान्व योबोध्य : ॥ ते ग्राम्यसत्त्वैरनुबाच्य मानाभयायरोधायभवन्तिबन्या : । द्वाभ्यामपिप्रत्यनुबाशितास्ते बन्दि ग्रहायै वमृगारुवन्ति ॥ बन्ये सत्त्वे द्वारसंस्थे पुरस्यरोधोबाच्य:संप्रवि ष्टे विनाश : । सूतेमृत्यु : स्याद्भयं संस्थितेचगेहंयातेबन्धनंसंप्रदिष्टम् ॥

मृगजहु : पुं० मृगापत्ये ॥

मृगजालिका । स्त्री० वागुरायाम् ॥

मृगजीवन : । पुं० व्याधे ॥ मृगा : जीवनमस्य ॥

मृगणा । स्त्री० अपहृतद्रव्यान्वेषणे ॥ मृग० । ण्यासेतियुच् ॥

मृगतट् । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥

मृगतृषा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ मृगाणांतृषाअस्त्यस्याम् । अर्श आ द्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशेसिकतास्वर्करश्मय : प्रतिकल्पितादूरस्थानांजलमितिबु द्धिविषयास्तामृगतृष्णाअस्त्यस्याम् । अर्श आद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ मृगतृष्णैव । स्वार्थेकन् ॥ रे चित्तचिन्तयचरंचरणौमुरारे : पारंगमिष्यसियतोभवसागरस्य । पुत्रा : कलत्रमितरेसुहृद:सहाया: सर्वंविलोकयसखे मृगतृष्णिकाभ म् ॥

मृगंदशक: । पुं० कुक्कुरे ॥ मृगा न्दशति । दंशदशने । कर्म्मण्य ण् । क : ॥

मृगधूर्त्तक : । पुं० गोमायौ । शृगा ले ॥ मृगेषुधूर्त्तइव । संज्ञायां कन् ॥

मृगनाभि : । पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य नाभि : ॥

मृगनाभिजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

मृगनेत्रा । स्त्री० रात्रिविशेषे ॥ त्व- यापुत्रकनाधीतंमृगनेत्रासुरात्रिषु- तेनत्वं विदुषांमध्ये पङ्के गौरिवसी- दसि ॥ मृगोनक्षत्रविशेषोनेताय स्या : । नेतुर्नक्षत्रेऽब्वक्तव्य : ॥ योषित्प्रभेदे । मृगलोचनायाम् ॥ मृगस्यनेत्रेइवनेत्रेचञ्चले यस्या: ॥

मृगपति : । पुं० मृगेन्द्रे । सिंहे ॥

मृगपिप्लु : । पुं० पक्षजे । चन्द्रे । हि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मृगयु :

मांशौ ॥
मृगप्रियम् । न० पर्वततृणे ॥
मृगबधाजीव : । पुं० व्याधे ॥ मृगबध आजीवोयस्य स : ॥ मृगबधेनाजीवतित्रा । जीव० । इगुपधेतिक: ॥
मृगबन्धनी । स्त्री० मृगबन्धनार्थंजालविशेषे । खावलु० इ० पर्वत भा० ॥ वागुरायाम् ॥ मृगोबध्यते ऽनया । बन्धबन्धने । करणेल्युट् । ङीप् ।
मृगभच्या । स्त्री० जटामांस्याम् ॥
मृगमद : पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्यमद : ॥
मृगमदवासा । स्त्री० कस्तूरीमल्लिकायाम् ॥
मृगमारक: । पुं० मृगविशेषे ॥ स्वल्प : पृथूदरोज्ञेय : शरभोमृगमारक : । गुणै: शशेनसदृशोगदितो मृगमारक : ॥
मृगया स्त्री० आखेटने । मृगव्ये । आखेटे । खेटे । हेडा० इ० भा० ॥ अबलस्वकुलाशिनोभ्रष्टान्निजनीडद्रुमपीडिन : खगान् । अनवद्यतृणार्हिनोमृगान्मृगयाघायनभूभृतांव्रतम् ॥ इतिश्रीहर्ष : ॥ मृग्यन्ते मृगाअस्याम् । मृग० । चु० अदन्त : । परिचर्य्यापरिसर्यामृगयाऽटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिसाधु : ॥
मृगयु : । पुं० व्याधे । लुब्धके । हे

मृगशिर :

डिया० इ० भा० प्र० । मांसविक्रयार्थंमृगादिपशुहन्तरि ॥ मृगान्बधार्थंयाति । या० । मृगयादित्वात्कु : ॥ गोमायौ । शृगाले ॥ परमेष्ठिनि ॥
मृगरसा । स्त्री० सहदेव्याम् ॥
मृगराट् । पुं० सिंहे । मृगेषुराजते । राजृ० । क्विप् ॥
मृगराज : पुं० सिंहे ॥ मृगाणांराजा । राजाह : सखिभ्यष्टच् ॥
मृगराटिका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥
मृगरिपु : । पुं० सिंहे ॥ मृगाणांरिपु : ॥
मृगरोमजम । न० राङ्कवे । मृगरोमजेवस्त्रे ॥
मृगलाञ्छन : । पुं० चन्द्रे । शशिनि ॥ मृगोलाञ्छनंयस्य ॥
मृगवल्लभ : । पुं० कुन्दुरुकतृणे ॥
मृगवाहन : । पुं० वायौ ॥ मृगोवाहनंयस्य ॥
मृगव्ययम । न० मृगयायाम् ॥ मृगाव्ययन्त इ० । व्ययगतौ । अन्येष्वपीतिड : ।
मृगशिरा : । स्त्री० पंचमनक्षत्रे ॥ मृग : शिरोऽस्य ॥
मृगशिर : । न० मृगशीर्षे । पंचमेनक्षत्रे ॥ अवजातश्रुफलम् । शरासनाभ्यासरतोविनीत: सदानुरक्तो गुणिनांगुणेषु । भक्तानुपस्नेहभरै

मृगाङ्क :

आपूर्ण : सन्मार्गवर्त्तीमृगजन्मभागी ॥ आक्रुत्यामृग : शिरोऽस्य ॥

मृगशिरा । स्त्री० आग्रहायण्याम् ॥ मृगशिरसि ॥

मृगशीर्षम् । न० मृगशिरसिनक्षत्रे ॥ आक्रुत्यामृग : शीर्षंयस्य ॥

मृगशीर्षा । स्त्री० मृगशिरोनक्षत्रे ॥

मृगा । स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥

मृगाक्षी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । विशालायाम् ॥ मृगनेत्रायांराक्षौ ॥ मृगलोचनायांनार्याम् ॥ मृगस्य अक्षिणीइवअक्षिणीयस्या : ॥

मृगाङ्क : । पुं० कलानिधौ हिमांशौ ॥ कर्पूरे ॥ वायौ ॥ मृगचिह्ने ॥ मृगोऽङ्कोयस्यस : ॥ यथादर्पणंप्राप्य पराबृत्तानयनरश्मयोग्रीवास्थमेवमु खंदर्पणगतमिवपश्यन्ति०एवंचन्द्र मण्डलंप्राप्यपराबृत्तास्वेदूरत्वदोषा त्०पृथिवीमव्यक्तरूपामिवचन्द्रमण्ड लगतांपश्यन्ति०सएवचन्द्रे मृगचि ह्नमित्युपचर्यते० इतिव्याख्याता र : ॥ यक्ष्मरोगस्यौषधविशेषे ॥ यथा। खाद्रसेनसमंहैममौक्तिकंद्वि गुणंभवेत् । गन्धकस्तुसमस्तेनरस पादस्तुटङ्कण : ॥ सर्वंतद्गोलकंकृत्वा काञ्जिकेनविशोधयेत् । भाण्डेल वणपूर्णेथपचेद्यामचतुष्टयम् ॥ मृ गाङ्कसंज्ञकोज्ञेयोरोगराजनिहन्त न : ॥ अपिच । रसस्यभस्मनोहेम

मृगी

पिष्टीकृत्यप्रयोजयेत् । गुञ्जाचतुष्ट यञ्चाज्यमरिचैर्भक्षयेन्नर : ॥ इति मधुमती ॥

मृगाजीव : । पुं० व्याधे ॥

मृगाण्डजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

मृगादन : । पुं० तरक्षौ । तेंदुवाबाघ ०तरक्ष इ० भा० प्र० ॥ मृगमत्ति । अद० । ल्यु : ॥

मृगादनी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । गवादन्याम् ॥ मृगेक्षारी ॥ सहदे व्याम् ॥

मृगादि : । पुं० मार्गशीर्षे ॥

मृगादी । पुं० सिंहे ॥ मृगानत्तुंशी लंयस्य । णिनि : ॥

मृगाधिप : । पुं० सिंहे ॥

मृगान्तक : । पुं० चित्रव्याघ्रे चीता ० इ० भा० ॥ मृगाणामन्तक : ॥

मृगारात्ति : । पुं० मृगस्यशत्रौ ॥ कुक्कुरे ॥ मृगस्यअरात्ति : ॥

मृगारि : । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥ शार्दूले । व्याघ्रे ॥ मृगस्यअरि : ॥ कुक्कुरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥

मृगावित् । पुं० व्याधे ॥

मृगास्य : । पुं० मकरराशौ ॥ मृगस्य आस्यमिवआस्यंयस्य स : ॥

मृगित : । त्रि० अन्वेषिते । ढूंढा० इ० भा० ॥ मृग्यतेस्म । मृग० । क्त : । इट् ॥

मृगी । स्त्री० वनितावि शेषे ॥ मृग

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

जातिस्त्रियाम् । मृगीणांजङ्गलोत्था नांछागीक्षीरगुणं पय : ॥ कश्यपक न्यायाम् । पुलहभार्यायाम् । हरि णादिमृगाणांमातरि ॥ मध्यावृत्ति प्रभेदे । रोमृगी० इतिलक्षणलक्षि ते ॥ यथा । सामृगीलोचना । रा धिकाश्रीपते : ॥ हरिण्याम् ॥ सितोदरेपीतपृष्ठे वराटके ॥

मृगेक्षणा । स्त्री० मृगनेत्रायाम् ॥ मृ गेर्वारौ ॥

मृगेन्द्र : । पुं० सिंहे ॥ नाभिषेको नसंस्कार : सिंहस्यक्रियते वने । विक्रमार्जितसत्त्वस्यस्वयमेवमृगेन्द्र ता ॥ मृगाणामिन्द्र : ॥ वर्णवृत्ता न्तरे ॥ पयोधरधारिमृगेन्द्रमवेहि ॥ यथा । हयाविलपानि ॥ मध्यलघो: पञ्चमात्रापर्याये० ऽ । ऽ० ॥ यात्रा योगान्तरे ॥ लग्ने शुक्र : शशीबन्धौ कर्मस्थानेगुरुर्यदा । मृगेन्द्रयोगो विख्यातोयातु : सर्वार्थसाधक: ॥

मृगेन्द्रचटक : । पुं० श्येने ॥ चटका नांमृगेन्द्र : ॥ राजदन्तादि : ॥

मृगेन्द्रमुखम् । न० अतिजगती १३ छंदोभेदे ॥ भवतिमृगेन्द्रमुखंनजौ जरौग : ॥ यथा । गुरुभुजवीर्यभरं हरिंमदान्धायुधिसमुपेत्यनदानवा जिजीवु : । क्षुधितमृगेन्द्रमुखंमृगा उपेत्यक्वनुखलबिभ्रतिजीवनस्ययो गम् ॥

मृगेन्द्राशी । स्त्री० वासके ॥

मृगेर्वारु : । स्त्री० श्वेतेन्द्रवारुण्या म् । मृगाक्ष्याम् । श्वेतपुष्पायाम् । मरुजायाम् ॥

मृगेष्ट : । पुं० मुद्गरवृक्षे ॥

मृग्य : । त्रि० अन्वेष्ये । मृगितव्ये ॥

मृज : । पुं० वाद्यविशेषे । मर्दले । दारुजे । मादल० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

मृजा । स्त्री० मार्जनायाम् । प्रोञ्छना दिनाङ्गनिर्मलीकरणे ॥ मार्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचालङ्करणयो श्चुरादिर्वा । भिदाद्यङ् ॥

मृज्य : । त्रि० मार्ज्जनीये ॥

मृड : । पुं० शिवे ॥ मृडति । मृडसु खने । मृड्णातिवा । मृडचचात् क्षोदे । इगुपधत्वात्क : ॥

मृडङ्कण : । पुं० बालके ॥ मृडति । मृड० । मृड : कीकच्कङ्कणाविति कङ्कण : प्रत्यय : ॥

मृडा । स्त्री० दुर्गायां ॥

मृडानी । स्त्री० चण्डिकायाम् । अ म्बिकायाम् ॥ मृडस्यस्त्री । इन्द्रव रुणेतिङीषानुकौ ॥

मृडी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

मृडीक : पुं० मृगे । हरिणे ॥ मृ डति । मृड : कीकच्कङ्कणाविति की कच् ॥

मृणालम् । न० नलदे । उशीरे ॥ पुं०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

न० वसे । पद्मनाले ॥ मृणालंशीतलंवृष्यंपित्तदाहास्रजिद्गुरु । दुर्जरंस्वादुपाकञ्चस्तन्यानलकफप्रदम् ॥ सङ्ग्राहिमधुरंरूक्षंशालूकमपितद्गुणम् बिसाङ्कुराश्चन्द्रकलानुकारविभाविताः सैन्धवनिम्बुकाभ्याम् । विकीर्णखण्डीकृतशृङ्गवेराजलेपिबङ्गिंलघुदीपवन्ति ॥ मृण्यते । मृणहिंसायाम् । तमिविशिविडिमृणीतिकालन् ॥

मृणालिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ मृणालानिसन्त्यत्र । पुष्करादिभ्यो देशइतीनिः ॥

मृणाली । स्त्री० बिसे । अजादिमूले ॥ अपचयविवक्षायामृगौरादित्वान्ङीष् ॥ खल्पमृणालजातौ ॥

मृतः । त्रि० परासौ । प्राप्तपञ्चत्वे । परेते । प्रेते । संस्थिते । प्रमीते । मरा० भू० भा० ॥ यथा । धर्मः प्रव्रजितस्यपः प्रवसितंसत्यञ्चदूरेगतंपृष्ठ्वौमन्दफलाजनाः कपटिनोलौल्येस्थिताब्राह्मणाः । मर्त्याः स्त्रीवशगाः स्त्रियश्चचपलाः नीचाजनाउन्नताहाकष्टंखलुजीवितंकलियुगेधन्यानरायेमृताः ॥ इतिगरुडे ११५ अध्यायः ॥ न० मृत्यौ॥ याचिते ॥ मृतन्तुयाचितंप्रोक्तमितिमनुः । याचनवृत्तिर्हिमरणमिवदुः खजनकत्वान्मृतमुच्यते ॥

म्रियतेस्म । मृङ्प्राणत्यागे । क्त्यर्थेतिकः ॥ तन्मृङ्भ्याकिच्चेतितन्वा ॥

मृतकम् । न० शवे ॥ मरणाशौचे ॥ यथा । यदिस्यान्मृतकेसूतिर्मृतकेचमृतिस्तथा । शेषेणैवभवेच्छुद्धिरहः शेषेद्विरात्रकम् ॥

मृतकल्पः । त्रि० मृतप्राये ॥ ईषदूनोमृतः । ईषदसमाप्तावितिकल्पप्प्रत्ययः ॥

मृतकान्तकः । पुं० शृगाले ॥

मृतजीवः । पुं० तिलकवृक्षे ॥

मृतमत्तः । पुं०)

मृतमत्तकः । पुं०) शृगाले ॥

मृतवत्सा । स्त्री० अजीवत्सन्तानायाम् । मृतापत्यायाम् ॥

मृतसञ्जीवनी । स्त्री० मृतजीवनार्थिकायांविद्यायाम् ॥ गोरचदुग्धायाम् ॥ मृतः सञ्जीव्यतेऽनया । जीव प्राणधारणे । ल्युट् । ङीप् ॥

मृतस्नातः । त्रि० अपस्नाते । मृतमुद्दिश्यकृतस्नानेजने ॥ मृतेस्नातः । सप्तमीतिसमासः ॥

मृतस्नानम् । न० अपस्नाने । मृतोद्देशेनस्नाने ॥

मृतस्वमोक्ता । पुं० राजर्षिविशेषे ॥

मृतामदम् । न० तुत्थे ॥

मृतालकम् । न० तुवरिकायाम् ॥ मृतमालयति । अलभूषणादौ ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

र्मण्यण् । संज्ञायांकन् ॥
मृति : । स्त्री० मरणे ॥ मृङ् प्राण त्यागे । स्त्रियांक्तिन् ॥ मृति : प्राणवियोग : स्यान्नतुनाश : सतो मत : । मृङ् प्राणत्यागइत्युक्तंस्वयंनष्ट : कथंत्यजेत् ॥
मृत्कर : । पुं० कुम्भकारे ॥
मृत्कांस्यम् । न० शरावे ॥
मृत्किरा । स्त्री० जलजन्तुविशेषे । घुर्घुर्यांम् ॥
मृत्नारम् । न० मूलके ॥
मृत्खलिनी । स्त्री० सप्तलायाम् । चमकषायाम् ॥
मृत्तालम् । न० तुवरिकायाम् । सुराष्ट्रजमृत्तिकायाम् ॥ मृदिताल : प्रतिष्ठाऽस्या : ॥
मृत्तालकम् । न० मृत्तालि ॥ स्वार्थे कन् ॥
मृत्तिका । स्त्री० मृदि ॥ माटी० इ० भा० ॥ मृदेव । स्वार्थे० मृदस्तिकन् । प्रत्ययस्यादित्त्वे वसिद्धे ०इकारोच्चारणंप्रक्रियालाघवार्थम् । टापोलुक्यपिश्रवणार्थञ्च । पञ्चभिर्मृत्तिकाभि : क्रीत : पञ्चमृत्तिक : पट : ॥
मृत्फली । स्त्री० कुष्ठौषधे ॥
मृत्यु : । पुं० मरणे । पञ्चतायाम् । निधने । शरीराद्यारब्धकर्मक्षय निमित्ते । सर्वमर्मच्छेदनरूपे०

शरीरादिविच्छेदे ॥ सचसर्वेषांब्रह्मादीनांकालंप्राप्यावश्यमेवभवति । तथाहि । प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापरार्द्धद्वयसम्मिते । निधनंयातितरसा जगत्कर्तास्वयंप्रभु : ॥ चतुर्युगसहस्रेषुब्रह्मणोदिवसेकिल । पतन्ति भवनात्पञ्चनवचेन्द्रास्तथापुन : तथैवद्विगुणेविष्णुर्मरणायोपकल्पते ॥ तथैवद्विगुणेकालेशङ्कर : शान्तिमेतिच ॥ कांचिन्तामरणे मूढानिश्चलेदैवनिर्मिते । महीमही धराणाञ्चनाश : सूर्य्यशशाङ्कयो : ॥ जातस्यहिध्रुवोमृत्युध्रुवंजन्ममृतस्यच । अध्रुवेस्मिन्शरीरेतुरक्षणीयंयश : स्थिरम् ॥ इतिश्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे ३१ ऽध्याय : ॥ आसन्नमृत्युर्लोकोयंध्रुवादीन्नहिपश्यति ॥ तथाहि । अरुन्धतींध्रुवञ्चैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच । आसन्नमृत्युर्नोपश्येच्चतुर्थंमाहमण्डलम् ॥ अरुन्धतीभवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते । विष्णो : पदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्माहमण्डलमितिकाशीखण्डे १२ अध्याय : ॥ संसारे । अविद्याकामकर्मसमुदाये । स्वाभाविकेकर्मणि ॥ स्वाभाविकेज्ञाने ॥ संहारकारिणांमध्ये विनाशहेतौ भगवतोविभूतौ । यमे । वैवस्वते ॥ मरणम् । मृङ० । भृञिजृङ्भ्यां

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

युक्त्युकाविति त्युक् ॥ योगविशेषे ॥ यथा । रवावनुराधा० सोमे उत्तराषाढा० कुजेशतभिषा० बुधे अश्विनी० गुरौ मृगशीर्षम्० भृगौश्लेषा० शनौहस्तनक्षत्रञ्चेन्मृत्युयोगे भवति ॥ लग्नादष्टमभवने ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ अन्योन्यक्षेत्रगावेकक्षेत्रे वाकविभास्करौ । मृत्युयोगोयमाख्यातो यातुर्मृत्युप्रदायक : ॥

मृत्युजरे । स्त्री० द्वि०प्रज्वारस्यप्रियाप्रिययो : ॥ यथा । कालकन्ये मृत्युजरे प्रज्वारस्यप्रियाप्रिये । याभ्यांजगत्समुच्छिन्नं विधात्रानिर्मितं विधौ ॥ जरामृत्योरपिकालादुत्पन्नत्वात्कन्यासदृशत्वात्कन्यात्वम् । तेमृत्युजरे कालस्यकन्ये प्रज्वारस्यप्रकृष्टज्वरस्यप्रियाप्रियेपत्न्यौभवत: । प्रियातोप्रियेऽतिशयितप्रियेइत्यर्थ : ॥

मृत्युञ्जय : । पुं० कृत्तिवाससि । शिवे ॥ मृत्युकन्याजिताशश्वच्छिवेनगुरुणामम । नमृत्युनाजित : शम्भु : कल्पेकल्पेश्रुतौश्रुतम् ॥ मृत्युंजयति । जिजये । संज्ञायांभृतॄवृजिधारिसहितपिदम : । इतिखच् । मुम् ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ लाभेभौमोगुरुश्छिद्रे षष्ठस्थानेचभास्कर : । मृत्युञ्जयसमाख्योयंसर्वशत्रुनिवर्हण : ॥

मृत्युनाशक : । पुं० पारदे ॥ त्रि० मरणहर्त्तरि ॥

मृत्युपाश : । पुं० अधर्माज्ञानरागद्वेषादौ ॥

मृत्युपुष्प : । पुं० इक्षौ ॥

मृत्युफल : । पुं० महाकालफले ॥

मृत्युफली । स्त्री० कदल्याम् ॥

मृत्युभङ्गुरक : । पुं० भवरुति । प्रेतपटहे । मरणसमयवाद्ये ॥

मृत्युभृत्य : । पुं० रोगे ॥

मृत्युमान् । त्रि० मृते ॥

मृत्युवञ्चन : । पुं० शम्भौ ॥ श्रीफले ॥ द्रोणकाके ॥

मृत्युवीज : । पुं० वंशे ॥

मृत्युसूति : । स्त्री० कर्कट्याम् । मागमायाम् ॥ मृत्यवेसूति : प्रसवो यस्या : ॥ यथाकर्कटकीगर्भमाधत्तेमृत्युमात्मन : ॥

मृत्सा । स्त्री० प्रशस्तमृदि ॥ प्रशस्तामृत् । सस्नौप्रशंसायामितिस : । टाप् ॥ तुवरिकायाम् । तूअर० इ० भा० ॥ मृत्साऽस्त्यस्या : क्षेत्रत्वेन । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृत्स्ना । स्त्री० प्रशस्तायांमृत्तिकायाम् । मृत्सायाम् ॥ प्रशस्तामृत् । सस्नौप्रशंसायामितिस्न : । टाप् ॥ तुवर्याम् । आढक्याम् । अरहर तूअर० इ० भा० ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मृत्०द् । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥ शौचे मृद्विशेषोयथाविष्णुपुराणे । वल्मीकमूषकोत्खातांमृदमन्तर्जलात्तथा । शौचावशिष्टंगेहाच्चनादद्याल्लेपसम्भवाम् ॥ अन्त : प्राण्यवपन्नाञ्चहलोत्खातांचपार्थिव । परित्यजेन्मृदस्त्वेता : सकला शौचसाधनइति ॥ अन्त : प्राण्यवयन्मासकीटाम् ॥ मृदति० मृद्यतेवा । मृदक्षोदेसम्पदादित्वात्क्विप् । काक्ष्याम् । तुवरिकायाम् ॥

मृदङ्कुर : । पुं० हारीतपक्षिणि ॥

मृदङ्ग : । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धे वाद्ये । मुरजे ॥ अथमृदङ्गादिविवरणनम् । मर्द्दल : खादिर : श्रेष्ठोहीन: स्यादन्यदारुज : । रक्तचन्दनजीवाद्योगभीरध्वनिरुच्चकै : ॥ सार्द्धहस्तप्रमाणन्तुदैर्घ्यमस्यविधीयते । त्रयोदशाङ्गुलंवाममथवाद्वादशाङ्गुलम् ॥ दक्षिणञ्चभवेद्धीनमेकेनाऽर्द्धाङ्गुलेनवा । करणानद्धवदनोमध्ये चैवपृथुर्भवेत् ॥ षण्मासीयोभवेद्वस्तस्तच्चर्मकरणंमतम् । मृत्तिकानिर्म्मितश्चैवमृदङ्ग : परिकीर्त्तित:॥ पातयेत्खरलिंवाद्यवादनार्थञ्चमर्द्दले । विभूतिर्गैरिकंभक्तंकेन्दुकेनचसंयुतम् ॥ यद्वाचिपीटकंदैयंजीविनीसत्त्वमिश्रितम् । सर्वमेकत्र पिष्टंतल्लेप : खरलिरुच्यते ॥ वामास्येपूरिकांकृत्वालेपंदद्याच्चदक्षिणे । एवंमर्द्दलक : प्रोक्त : सर्ववाद्योत्तमोमत : ॥ अस्यसंयोगमासाद्यसर्ववाद्यञ्चशोभते । एतदङ्गेबीजकाष्ठेदलमर्द्धाङ्गुलंविदु : ॥ इति । विशेष : सङ्गीतशास्त्रेद्रष्टव्य: ॥ पटहे ॥ घोषे ॥ वंशे ॥ मृद्यते । मृद० । विडादिभ्य : किदित्यङ्गच् ॥ मृत्अङ्गमस्येतिवा ॥

मृदङ्गक : । पुं० मृदङ्गे ॥

मृदङ्गफल : । पुं० पनसवृक्षे ॥ मृदङ्गइवफलान्यस्य ॥

मृदङ्गफलिनी । स्त्री० कोषातक्याम् ।

मृदङ्गी । स्त्री० कोषातक्यम् । श्वेतघोषाइतिगौ०दे०भा० ॥

मृदर : । पुं० विषे ॥ त्रि०विलससति ॥ म्रियतेऽनेन०मृद्नातिवा । मृङ्मद०वा । कृदरादयश्चेति० अरप्रत्ययान्तोनिपातित : ॥ भये ॥

मृदा । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥

मृदाकर : । पुं० वज्रे ॥

मृदित : । त्रि० अभिनष्टे । विनाशिते ॥ निष्पीडिते ॥ चूर्णीकृते ॥ मृद्यतेस्म । मृद० । क्त : । इट् । क्ङितिचेतिनगुण: ॥ क्षीणे ॥

मृदिनी । स्त्री० मृत्सायाम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मृदुः । त्रि० कोमले ॥ अतीक्ष्णे ॥ मृदुः सर्वत्रबाध्यते ॥ मृद्यते । मृद् मर्दने । प्रथिम्रदिभ्रस्जामितिकुः सम्प्रसारणं च ॥ मृदुशब्दोमृदुत्वं-गुणमुक्त्वातद्द्रव्यमबिधत्ते इतिगुणव चनोमृदुशब्दः । तेनस्त्रियांङीष-भावे०मृदुः ॥ न० विशेषनक्षत्रा-दौ ॥ यथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णा-श्चमृदुमैत्रंतथाभृगुः । तत्रगीता-म्बरक्रीडामित्रकार्यञ्चशोभनम् ॥ स्त्री०गृहकन्यायाम् ॥

मृदुकृष्णायसम् । न० सीसके ॥

मृदुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि०म न्दगमने ॥

मृदुचर्मी । पुं० भूर्जवृक्षे । त्रि०को मलत्वग्विशिष्टे ॥

मृदुत्वक्ः । पुं० भूर्जे । कुरुरद्रुमे ॥ श्रीताले ॥ चन्दीटे ॥

मृदुता । स्त्री० मृदुत्वे ॥

मृदुतालः पुं० श्रीतालवृक्षे ॥

मृदुत्वक् । पुं० भूर्जपत्रवृक्षे ॥ मृदीत्व गस्य ॥

मृदुत्वचः । पुं० न्मृदुत्वचि ॥ मृदी-त्वचायस्यसः ॥

मृदुन्नकम् । न० सुवर्णे ॥ इतिशब्दच न्द्रिका ॥

मृदुपत्रः । पुं० नले ॥ न०कोमपत्रे ॥ त्रि०कोमलपर्णवति ॥ मृदूनिपत्रा णियस्यसः ॥

मृदुपत्री । स्त्री० घिल्लीशाके ॥

मृदुपर्वकः । पुं० वेते ॥ त्रि० कोम लपर्ववति ॥

मृदुपुष्पः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥ त्रि० कोमलकुसुमविशिष्टे ॥ मृदूनिपु ष्पाणियस्यसः ॥

मृदुफलः । पुं० मधुनारिकेले ॥ वि कङ्कते ॥ त्रि० कोमलफलवति ॥ मृदूनिफलानियस्यसः ॥

मृदुवस्त्रः । पुं० सात्त्विकराजसवृत्ति द्वये ॥

मृदुरेचनी । स्त्री० मार्कण्डिकायाम् ॥

मृदुलः । त्रि० कोमले । मृदुर्गुणोस्या स्ति । सिध्मादिभ्यश्चेतिलच् ॥ न० जले ॥

मृदुलोमकः । पुं० शशके ॥ त्रि० को मलरोमविशिष्टे ॥

मृदूत्पलम् । न० नीलपद्मे ॥

मृदङ्गम् । न० वाद्ये ॥ कोमलावयवे ॥ त्रि०तद्वति । मृदून्यङ्गानियस्य ॥ कर्मधारयोवा ॥

मृद्वी । स्त्री० कपिलद्राक्षायां ॥ कोम लाङ्ग्याम् ॥ मृदुशब्दोमृदुत्वगु-णमुक्त्वा०मृदुत्वगुणयुक्तंद्रव्यमभि-धत्ते इतिगुणवचनत्वे न०वीतोगुण-वचनादितिपाचि०ङीष् ॥

मृद्वीका । स्त्री० गोस्तन्याम् । द्रा क्षायाम् । मुनक्का० इ० भा० ॥ मृ-द्नाति । मृद्० । अलीकादयश्चेति-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

साधु : ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

मृधम् । न० युद्धे ॥ मर्द्दनम् । मृधु हिंसायाम् । बाहुलकात्० भावे० घञर्थेवाक : ।

मृन्मय : । त्रि० मृदोविकारे ॥ मयट् ॥ स्त्री० मृन्मयी ॥

मृन्मरु : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ॥

मृषा । अ० वितथे । मिथ्या झूठ० इ० भा० ॥ मृष्यते । मृषुसहने । काप्रत्यय : ॥

मृषाध्यायी । पुं० वके ॥

मृषार्थकम् । न० आहते । अत्यन्तासम्भवार्थवाक्ये ॥ यथा । एषवन्ध्यासुतोयातिखपुष्पकृतशेखर : । कूर्मलोमतनुत्राण : शशशृङ्गधनुर्द्धर : ॥ इ० । मृषाऽर्थोयस्यतत् । कप् ।

मृषालक : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मृषावाद : । पुं० मिथ्योदिते । मिथ्यावाक्ये । टट्टर्याम् ॥

मृषावादी त्रि० मिथ्यावादिनि । मृषोद्ये । मृषावादोस्यास्ति । इनि: ॥ मिथ्याभियोक्तरि ।

मृषोद्य : । त्रि० मिथ्यावादिनि ॥ राजसूयसूर्यमृषोद्ये त्यादिनामृषोपपदाद्वदे : कर्म्मणिनित्यं क्यब्निपात्यते ॥ न० मिथ्यावाक्ये ॥

मृष्ट : त्रि० अपनीतमले । शोधिते ॥ मृज्यतेस्म । मंजूशुद्धौ । क्त: ॥ न० मरिचे ॥

मृष्टि : । स्त्री० अन्नादे : संस्कारविशेषे ।

मृष्टेरुक : । पुं० वदान्ये । दानशौण्डे ॥ मिष्टाशिनि ॥ अतिथिद्विषि ॥

मेक : । पुं० अजे । छागे ॥

मेकल : । पुं० ऋष्यन्तरे ॥ गिरिविशेषे ॥

मेकलकन्यका । स्त्री० नर्मदायांसरिति । रेवायाम् ॥ मेकलस्यर्षेरद्रेर्वाकन्यका ।

मेकलाद्रिजा स्त्री० सोमोद्भवायाम् । रेवायाम् ॥ मेकलाद्रेर्जाता । जनी० । ड : ॥

मेक्षणम् । न० यज्ञीयपात्रविशेषे ॥

मेखल : । पुं० मेकलपर्वते ॥

मेखलकन्यका स्त्री० रेवायाम् ॥

मेखला । स्त्री० खड्गबन्धे । खड्गादेश्चर्मादिनिर्मिते कटिबन्धने ॥ युद्धे हस्तात्पतनवारणायमणिबन्धे प्रक्षिप्यमाणे चर्म्मादौ ॥ स्त्रीकट्याभरणे । काञ्च्याम् ॥ रशनायाम् ॥ केचित्तु० एकयष्टिर्भवेत्काञ्चीमेखलात्वष्टयष्टिका । रशनाषोडशज्ञेयाकलाप : पञ्चविंशक : ॥ इतिपठन्ति० इहत्वभेदात्पर्यायता ॥ स्त्रीकट्यांवस्त्रग्रन्थने ॥ श्रोणिस्थाने ॥ शैलनितम्बे । उपनयनकाले

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

धारणीयमुञ्जनिर्मितसूचये ॥ यथा । मौञ्जीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला । क्षत्रियस्यतुमौर्व्यज्यावैश्यस्यशणतान्तवी ॥ मुञ्जालाभेतुकर्त्तव्याः कुशाश्मान्तकबल्वजैः । त्रिवृताग्रन्थिनैकेनत्रिभिः पञ्चभिरेववा ॥ इ० मनुः ॥ होमकुण्डोपरिमृद्घटितवेष्टनविशेषे ॥ यथोक्तंवशिष्ठपञ्चराचे । यावान्कुण्डस्यविस्तारः खननंतावदिष्यते । हस्तैकेमेखलास्तिस्रोवेदाग्निनयनाङ्गुलाः ॥ कुण्डेद्विहस्तेतास्त्रेयारसवेदगुणाङ्गुलाः । चतुर्हस्तेतुकुंडेतावत्सुतर्कयुगाङ्गुलाः ॥ मेखलाब्रह्मचारिमेखलावत्कुण्डवेष्टिताम्रद्घटिताःताश्चखातदेशाद्बाह्ये एकाङ्गुलिकपंकरहंपरित्यज्योक्तायेणविस्तारेणचैत्यादिक्रमेणवेदाद्यङ्गुलाः एतद्विपरीतास्तन्मान्तरोक्ताश्चव्यवहारविरुद्धाः ॥ पिङ्गलामतेपि । खातादेकाङ्गुलंत्यक्त्वा मेखलानांविधिर्भवेदिति ॥ मखंगतिंलाति । ला० । आतश्चेतिकः । पृषोदरादिः ॥ मांलक्ष्मीम्ईखति ०मार्ईखतिवा । माशब्दोनिषेधेर्ईखगतौ । बाहुलकात्कलच् ॥ यद्वा । मार्ईखलति । खलसञ्चयेसञ्चनेच । मूलविभुजादित्वात्कः । अणितु०वृद्धिः स्यात् ॥ नर्मदायाम् ॥ अग्निपुराणे ॥

मेखलिकः । पुं० मेखलिनि ॥ मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठक् ॥

मेखली । पुं० मेखलावति । मेखलिके । मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

मेघः । न० अभ्रे । वारिवाहे । घने । जलदे ॥ मेघास्तुत्रिविधास्तत्रवर्षाङ्गजाधूमयोनयः । निश्वासजास्तुजीमूतास्तेज्ञेयाजीवरूपिणः ॥ यज्ञजास्तुघनाघोराः पुष्करावर्त्तकादयः । इतिविशेषउक्तः शब्दार्णवे ॥ मेहतिसिञ्चति । मिहसेचने । अच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ मुस्तायाम् ॥ राक्षसे ॥ षड्रागान्तर्गतरागविशेषे ॥ यथा । भैरवोथवसल्लक्षनटोनारायणस्तथा । श्रीरागोमेघरागश्चषडेतेपुरुषाह्वयाः ॥

मेघकक्षः । पुं० करकायाम् ॥

मेघकालः । पुं० वर्षर्त्तौ ॥

मेघचिन्तकः । पुं० चातकपक्षिणि ॥

मेघङ्करः । पुं० मेघजनने ॥ मेघान्करोति । मेघर्त्तिभयेषुकृञः खल्प्रत्ययः । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

मेघजः । त्रि० मेघभवेवस्तुनि ॥

मेघजालम् । न० कालिकायाम् । मेघावलौ ॥

मेघजीवनः । पुं० चातके ॥ मेघेजीवनमस्य ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मेघज्योति : । पुं० दूरम्मदे । वज्राग्नौ ॥ मेघस्यज्योति : ॥ अन्योन्यसङ्घट्टनेनमेघान्नि : सृत्यद्दच्चादीयो ज्योतिरग्नि : पततिस : ॥

मेघडम्बर : । पुं० मेघगर्जने ॥ मेघस्यडम्बर : ॥

मेघतिमिरम् । न० मेघाच्छन्नदिने ॥

मेघदीप : । पुं० विद्युति ॥

मेघध्वनि : । पुं० गर्ज्जिते । मेघनिर्घोषे ॥

मेघनाद : । पुं० वरुणे ॥ रावणात्मजे । इन्द्रजिति ॥ मेघस्यनादइवनादोयस्य ॥ मेघशब्दे ॥ पलाशवृक्षे ॥ तण्डुलीयशाके ॥ इतिराज निर्घण्ट : ॥ मेघस्यनाद : ॥

मेघनादजित् । पुं० रामानुजे । लक्ष्मणे ॥ मेघनादमजैषीत् । जि० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । तुक् ॥

मेघनादानुलासक : । पुं० मयूरे ॥

मेघनादानुलासी । पुं० मयूरे ॥ मेघनादेनअनुलसति० तच्छील : । लसश्लेषणक्रीडनयो : । सुप्यजातावितिणिनि : ॥

मेघनामा । पुं० मुस्तके ॥ मेघनामानिनामास्य ॥ आदिलघौपञ्चमाच्चके० । ऽऽ॥

मेघनायक : । पुं० आवर्त्तादौ ॥ यथा । चियुतेशाकवर्षेतुचतुर्भि : शोधितेक्रमात् । आवर्त्तंबिद्विसंवर्त्तंपुष्करद्रोणमम्बुदम् ॥ फलंयथा । आवर्त्तोनिर्ज्जलोमेघ : संवर्त्तश्चबहूदक : । पुष्करोदुष्करजलोद्रोण : सस्यप्रपूरकद्वति ॥

मेघनिर्घोष : । पुं० स्तनिते । गर्ज्जिते ॥ मेघस्यनिर्घोष : ॥

मेघपर्याय : । पुं० आदिलघौपञ्चमाच्चके० । ऽऽ॥ मुस्तके ॥ मेघोमेघवाचक : शब्द : पर्यायोऽस्य ॥

मेघपुष्पम् । न० पिण्डाभ्रे । वर्षोपले ॥ अम्बुनि ॥ नदीजले ॥ पुं० इन्द्रस्याश्वे ॥ कृष्णसघोटके ॥ मेघस्यपुष्पमिव ॥

मेघप्रसव : । पुं० जले ॥

मेघभव : । त्रि० मेघोत्पन्नवस्तुनि ॥

मेघभूति : । पुं० वज्रे ॥

मेघमाल : । पुं० प्लक्षद्वीपस्थे गिरिविशेषे ॥ रमागर्भजातकल्किदेवपुत्रे ॥

मेघमाला । स्त्री० कादम्बिन्याम् । मेघानांमाला ॥

मेघयोनि : । पुं० धूमे ॥

मेघराग : । पुं० रागविशेषे ॥ मेघसंज्ञकोराग : ॥

मेघवर्णा । स्त्री० नीलीवृक्षे ॥ त्रि० घनसमानवर्णवति ॥

मेघवर्त्म । न० नभसि । गगने ॥

मेघवङ्गि : । पुं० वज्राग्नौ । दूरम्मदे ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मेघवाह : । पुं० इन्द्रे ॥ यथा । राजा स्वर्थान्समाहृत्यकुर्यादिन्द्रमहोत्सवम् । प्रणीतोमेघवाहस्तुमहतीं वृष्टिमाहवेदितिदण्डनीति : ॥

मेघवाहन : । पुं० इन्द्रे । तुरासाहि ।। मेघा : महामेघागजरूपधारिणऐरावतादयोवाहनमस्य ॥ मेघान्वाहयतिचालयतिवा । ल्यु : ॥ इन्द्रोहिमेघानाविश्यवर्षतीत्यागम : ॥

मेघविस्फूर्ज्जिता । स्त्री० अतिधृतिच्छन्द : १९ प्रभेदे ॥ तल्लचणोदाहरणे यथा । रसर्त्तुखैर्य्यौन्सौररगुरुयुतामेघविस्फूर्ज्जिताख्यात् ॥ यथा । कदम्बामोदाढ्याविपिनपवना: केकिन : कान्तकेका : ॥ विनिद्रा: कन्दल्योदिशिदिशिमुदादर्दुराहृन्नादा : । निशान्नृत्यद्विद्युद्विलसितलसन्मेघविस्फूर्जिताचेत् प्रिय : स्वाधीनोसौदनुजदलनोराज्यमस्मान्नकिमन्यत् ॥

मेघवेश्म । न० खे ॥

मेघसार : । पुं० चीनकर्पूरे ॥

मेघसुहृत् । पुं० मयूरे । मेघ : सुहृदस्य ॥

मेघस्तनितोद्भव : । पुं० विकण्टकवृक्षे ॥

मेघाकाश : । पुं० अभ्राकाशे ॥

मेघाह्वम् । न० मुस्तके ॥

मेघागम : । पुं० प्रावृषि । वर्षाकाले ॥ मेघस्यागमोयस्मिन् ॥ मेघस्यागमने ॥

मेघानन्दा । स्त्री० बलाकायाम् ॥

मेघानन्दी पुं० मयूरे ॥

मेघान्त : ॥ पुं० शरदि ।। मेघानामन्तोयस्मिन् ॥

मेघास्त : । पुं शरदृतौ ॥

मेघास्थि । न० करकायाम्

मेघाह्वम् । न० आकाशे ॥

मेघोदर : । पुं० अर्हत्पितरि ॥

मेघ्य : । त्रि० मेघभवे ॥ दिगादित्वात्यत् ॥

मेचक : । पुं० मयूरेचन्द्रके ।। मेचकोवर्णोस्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ श्यामलवर्णे । कृष्णे ॥ मेचक : कृष्णानील : स्यादतसीपुष्पसन्निभ : ।

इतिशब्दार्णवेभेद : ॥ वर्हिकण्ठसमंवर्णंमेचकंब्रुवतेबुधा इतिकात्य : ॥ मचतिमिश्रीभवतिवर्णान्तरेण । मचसुचिकल्कने । कृञादिभ्य : संज्ञायां वुन् । पचिमच्योरिञ्चोपधायाइतीत्वे लघूपधगुण : ।। धूमे ॥ मेघे ॥ शोभाञ्जने ॥ न० स्रोतोञ्जने ॥ अम्बुकारे ।। नीलाञ्जने ॥ त्रि० श्यामलयुक्ते ॥

मेचकाभिधा । स्त्री० पातालगरुडीलतायाम् ॥

मेटुला । स्त्री० आमलक्याम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मेदः

मेठः । पुं० हस्तिपके । निषादि नि ॥

मेढ्रः पुं० मेहने । शिश्ने ॥ मेहन् त्यनेन । मिहसेचने । दाम्नीतिष्ट्रन् ॥ मेहतिवा ॥ मेषे ॥

मेढ्रशृङ्गी । स्त्री० मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

मेण्ठः । पुं० हस्तिपके ॥

मेण्डः पुं० मेठे । हस्तिपके ॥

मेण्ढः । पुं० मेषे ॥

मेथिः । पुं० मेधिकाष्ठे । खलेवाल्याम् । खले पशुबन्धनार्थं काष्ठे ॥ मेथ्यन्ते पशवोऽत्र । मेथृसङ्गमे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मेथिका । स्त्री० मेथिन्याम् । मेथ्याम् । गन्धबीजायाम् । मेथीतिप्रसिद्धशाके ॥ मेथिकावातशमनी श्लेष्मघ्नोज्वरनाशिनी । ततः स्वल्पगुणावन्यावाजिनांसातुपूजिता ॥ अपिच । मेथिकादीपनीहृद्यावह्निवित्कृमिशुक्रनुत् ॥ रूक्षोष्णंतत्फलंकासानिलश्लेष्मवमीन्जयेत् ॥

मेथिनी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मेथी । स्त्री० मेथिकायाम् । गौरादित्वात्ङीषादितिवाङीष् ॥

मेदः । पुं० मेदसि । वपायाम् । शुद्धमांसस्नेहे ॥ अलम्बुषायाम् ॥ मेद्यति । जिमिदास्नेहने । घञ् ॥ वैदेहेननिषादभार्यायांजनितेऽन्त्यजविशेषे ॥

मेदा

मेदः पुष्पः । पुं० दुम्बके । दुम्बा० दुम्बा० ङ० भा० प्र० मेषविशेषे ॥ मेदः पुष्पोऽग्नवंमांसंहृद्यंवृष्यंश्रमापहम् । पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चिद्वातव्याधिविनाशनम् ॥

मेदः सारा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदकः । पुं० जगली । सुराकल्के ॥ मेद्यतिजिमिदा० । कृञादिभ्योवुन् ॥

मेदजः । पुं० भूमिजगुग्गुलौ ॥ त्रि० मेदोजन्यवे ॥

मेदः । न० शुद्धमांसप्रभवस्नेहविशेषे ॥ वपायाम् । वसायाम् ॥ मेदसः स्वरूपंयथा । यन्मांसंस्वाग्निनापक्वं तन्मेदइतिकथ्यते । तदतीवगुरुस्निग्धंबलकार्यतिबृंहणम् ॥ स्थानंयथा । मेदोहिसर्वभूतानामुदरेष्वस्थिषुस्थितम् अतएवोदरेबद्धिः प्रायोमेदस्विनोभवेत् ॥ रोगविशेषे ॥ तन्निदानंयथा । अव्यायामदिवास्वप्नश्लेष्माहारसेविनः । मधुरोन्नरसः प्रायः स्नेहान्मेदोविवर्द्धयेत् ॥ अन्नरसः । आमद्रवः ॥ अस्यवृद्धौवैगुण्यंयथा । मेदसावृतमार्गत्वात्पुष्यत्यन्नेनधातवः मेदस्युचीयतेतस्मादशक्तः सर्वकर्मसु ॥ मेद्यति । जिमिदा० । असुन् ॥

मेदस्कृत् । न० मांसे ॥

मेदा । स्त्री० अष्टवर्गोङ्गौषधिविशेषे ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मेदोद्भवायाम् । जीवन्याम् । श्रेष्ठायाम् ॥ मणिच्छिद्रायाम् ॥ तल्लक्षणादियथा । शुक्लकन्दोनखच्छेद्यो मेदोधातुमिवस्रवेत् । यः समेदेतिविज्ञेयोजिज्ञासातत्परैर्जनैः ॥ मेदायुगंगुरुस्वादुवृष्यंस्तन्यकफावहम् । वृंहणंशीतलंपित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम्० मेदामहामेदे ॥ मेदामहामेदास्थाने शतमूलींप्रक्षिपन्ति ॥

मेदिनी । स्त्री० काश्मर्याम् । मेदायाम् ॥ मह्याम् । भूमौ ॥ मेदमस्त्यस्याम् । अतइनिः । मलघ्नोमेदकुष्ठहेतिशालिहोत्रेऽदन्तोपिमेदशब्दोस्ति ॥ यद्वा । मेद्यति । ञिमिदा० । ग्रह्यादित्वाण्णिनिः ॥ मधुकैटभयोरासीन्मेदसैवपरिप्लुता । तेनेयंमेदिनीदेवीप्रोच्यतेब्रह्मवादिभिः ॥

मेदिनीद्रवः । पुं० पांशौ । धूलौ ॥

मेदुरः । त्रि० सान्द्रस्निग्धे । अतिशयस्निग्धे ॥ मेदनशीलः । ञिमिदा० । भञ्जभासमिदोघुरच् ।

मेदुरा । स्त्री० काकोल्याम् ॥

मेदोजम् । न० अस्थ्नि ॥

मेदोद्भवा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदोन्ध्रः । पुं० वर्णसङ्करजातिभेदे ॥

मेदोवती । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेधः । पुं० यागे । क्रतौ ॥ मेधति । मेधृसङ्गमे ॥ पचाद्यच् ॥

मेधाः । पुं० मेधोभिधानेमुनिविशेषे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनोः पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री० धारणावत्यांबुद्धौ । अनेकग्रन्थार्थधारणशक्तौ ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमतिः । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ॥ इतिविशेषः ॥ साचेयंज्ञानस्यभार्या । यथा । ज्ञानस्यतिस्रोभार्याश्चबुद्धिर्मेधाधृतिस्तथा । याभिर्विनाजगत्सर्वंमूढंमत्तसमंसदेति । मेधतेसङ्गच्छतेसर्वमस्याम् । मेधृ० । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥ मेधाकरमौषधंयथा । शङ्खपुष्पीवचासोमाब्राह्मीब्रह्मसुवर्चला । अभयाचगुडूचीचअटरूषकवाकुची ॥ एतैरक्षसमैर्भागैर्घृतंप्रस्थंविपाचयेत् । कण्टकार्यारसंप्रस्थंवृहत्याचसमन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीघृतंनामस्मृतिमेधाकरंपरम् ॥ * ॥

मेधाकरः । पुं० मेधाजनकेगणविशेषे यथा । सतताध्ययनंतत्त्वज्ञानस्यचकथासदा श्रेष्ठानांतन्त्रशास्त्राणामवलोकनमेवच । सद्द्विजाचार्यसेवाच गणोमेधाकरः स्मृतः ॥

मेधाकृत् । स्त्री० सुनिषण्णकेः सिता

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

वरणाके ॥ त्रि० मेधाकारके ॥
मेधाजित् । पुं० काात्यायनमुनौ ॥
मेधातिथि : । पुं० मुनिविशेषे । कण्व
र्षे : पुत्रे ॥
मेधारुद्र : । पुं० कालिदासे ॥
मेधावती । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम्
त्रि० मेधाविशिष्टायाम् ॥ मेधावा
न् । मेधावत् । इ० पुंनपुंसक
योः ॥
मेधाविकम् । न० तीर्थविशेषे ॥
मेधावी । पुं० शुकपक्षिणि ॥ पण्डिते
॥ व्याडौ ॥ मदिरायाम् ॥ त्रि० मे
धान्विते ॥ प्रज्ञातिशयवति । ऊहा
पोहसमर्थे ॥ शमदमसर्वकर्मोपरम
गुरूपसदनादिसामवापिकाङ्गयुक्ते
नमननिदिध्यासनाख्यवेदान्तवा-
क्यविचारेणपरिनिष्पन्नं वेदान्तम-
हावाक्यकरणकंनिरस्तसमस्ताप्रामा
ण्याशङ्कंचिदन्याविषयकमहंब्र-
ह्मास्मीतिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेवमेधा
०तयानित्यं युक्ते ०स्थितप्रज्ञे ०विप
श्चिति ॥ मेधास्यास्ति । अस्मायां
मेधास्रजोविनि : ॥
मेधाविनी । स्त्री० ब्रह्मण : पत्न्यां
ब्राह्मण्याम् ॥
मेधि : । पुं० खलेवाल्याम् । खलेपशु
बन्धनायारोपितेकाष्ठे ॥ पुंसिमेधि :
खलेदारुण्यस्तंयत् पशुबन्धने ॥ मे-
ध्यन्ते पशवोत्र । मेधृ० । इन् ॥

मेधिर : । त्रि० मेधाविनि ॥
मेध्य : । पुं० यवे ॥ छागे ॥ खदिरे ॥
त्रि० पवित्रे । शुचौ । शुद्धे । यज्ञि
ये ॥ मेधनार्हम् । मेधृ० । ऋहलो
र्ण्यत् ॥ मेधायैहितोवा । उगवा-
दिभ्योयत् ॥ मेधामर्हतिवा । द-
ण्डादित्वाद्यत् ॥ मेधदूववा । शा
खादिभ्योय : ॥ ज्ञानेनमेध्यमखि-
लममेध्यंज्ञानतोभवेत् । ब्रह्मज्ञा
नेसमुत्पन्नेमेध्यामेध्यंनविद्यते ॥
मेध्या । स्त्री० रक्तवचायाम् ॥ रोच-
नायाम् ॥ कैतक्याम् ॥ ज्योति-
ष्मत्याम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ ब्रा
ह्म्याम् ॥ मेधायैहिता । यत् ।
टाप् ॥ योषिति । नार्याम् ॥ सो
म : शौचंददौस्त्रीणांगन्धर्वश्चशुभां
गिरम् । पावक : सर्वमेध्यत्वंमे
ध्यावैयोषितोच्यत : ॥
मेनका । स्त्री० हिमालयस्यभार्यायां
म् । अपर्णामातरि ॥ सर्वेभ्यायां
म् । शकुन्तलायाजनयित्र्याम् ॥
मेनकात्मजा । स्त्री० गिरिजायाम् ।
दुर्गायाम् ॥ मेनकाया : आत्म-
जा ॥
मेनकापति : । पुं० हिमालये ॥
मेनकापुच : । पुं० मैनाके ॥ मेनका
या : पुच : ॥
मेनकाप्राणेश : । पुं० हिमालये ॥
मेना । स्त्री० मेनकायाम् । हिमाद्रे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भार्य्यायाम् ॥
मेनाजा । स्त्री० पार्व्वत्याम् ॥
मेनाद : । पुं० केकिनि । मयूरे ॥ मार्जारे ॥ छगले । छागे ॥
मेनाधव : । पुं० उमागुरौ । हिमालये ॥
मेनासुत : । पुं० मैनाके ॥
मेय : । त्रि० प्रमेये ॥ मानाधीनामेयसिद्धि : ॥ मीयते । माङ् माने । अचीयत् । ईद्यति । गुण : ॥ मातुंपरिच्छेत्तुंयोग्योवा ॥
मेयाभ : । त्रि० मेयसमानाकारे ॥ मेघस्त्रामेवाभायस्य स : ॥
मेरक : । पुं० विष्णौ ॥ : शत्रुप्रभेदे
मेरु : । पुं० सुमेरौ । अत्युच्छ्रितानांशिखरिणांमध्येभगवतोविभूतौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये ॥ जम्बुद्वीपंक्षितेर्नाभिस्तद्वृत्तं लक्षयोजनम् । क्षाराब्धिनापरिक्षिप्तम् परिवृत्तेनतावता ॥ तस्यमध्येस्थित : शैलराजराजोहिरण्मय : । तिरस्कृतांशुमज्ज्योतिर्मेरु:सुरनिषेवित: सषोडशसहस्राणिक्षितौविष्टोमहीतलात् । तदूनमुन्नतोलक्षं मूलेषोडशविस्तृत : ॥ समेरुर्भूमेरन्त : षोडशयोजनसहस्राणिप्रविष्ट : महीतलादारभ्यजर्द्ध्वं यावच्चतुरशीतियोजनसहस्रोन्नति : मूलेचषोडशसहस्रविस्तार : । जर्द्धतीयशरावा

कृतिविस्ताराधिक्येनद्वैगुण्यम् । उक्तञ्चश्रीमत्स्यतन्त्रे । षोडशैकसंहस्राणिबुधभागेप्ररोपित : । तान्यस्यमूलेविस्तार : स्याद्भूर्द्विगणस्तुस : ॥ सशरावाकृतिर्देविमेरुर्देवाश्रयोद्गिराट् । इति । त्रिषुपादान्तरेष्वस्यचतुर्वृद्धेषुपर्वसु । नेमय: कटकाकारानिर्गतादीप्तिमत्तरा : ॥ एकादशसहस्रातुमनुसाहस्रकीपरा । नेमिर्यामस्तकीप्रान्तेलोकपालसमाश्रया ॥ चक्रवाटीतितामाहु : सर्वरत्नप्रभावतीम् । अस्यमेरो:स्वोच्छ्राय पादेनपञ्चविंशतिसहस्रात्मकेनान्तरंयेषांतेषु तथाविधेषूत्तरंचतु : सहस्रविवृद्धेषु पर्वसुभागसन्धिषु कटकाकरा : सुष्ठुदीप्तास्तिस्रोनेमयोमेखलानिर्गता : । तदेवेषुत्रिषुस्थानेषुचतुर्वृद्धत्वंदर्शयति । एकादशसहस्रेत्यादिना । एकाद्याद्यादशसहस्रप्रमाणा । द्वितीयामनुसाहस्रिकाचतुर्दशसहस्रा । चतुर्वृद्धत्वोक्तेश्च । तृतीयाऽष्टादशसाहस्रविस्तृता । सानेमिर्यामस्तकसीमैलोकपालाश्रयभूताचानेकरत्नप्रभाभासुराच । तांचक्रवाटोक्त्याऽऽगमज्ञाआहु : । एवञ्चप्रागुक्तचतुरशीतियोजनसहस्रोच्छ्रायस्यमेरो : पर्वचयंपञ्चसप्ततिसहस्रमानकम् । कटकचयस्तुनवसहस्रोन्नत

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मेकैकस्यत्रिसहस्रमानकत्वमित्या-
गमज्ञा : ॥ सिद्धगन्धर्वमरुतांतद
ध : पर्वसुस्थिति : । चक्रवाटाध :
स्थितेषुत्रिषुपर्वसुसिद्धादीनामास्पे
दम् । यातुचक्रवाटाख्योर्द्वमेखला
तस्यामष्टसुशृङ्गेषुपुर्योष्टौसमवस्थि
ता : । प्राच्यादिष्विन्द्रमुख्यानां-
नामतस्तानिबोधत ॥ नानारत्नप्र
भाजालमण्डलालङ्कृताहरे : ।
सिद्धसाध्यमरुज्जुष्टारुक्मभूरमरावती ॥ रक्तपीतमणिप्रायहैमप्राकार
गोपुरा । वह्निलेजोवतीवह्नितुल्य
भूतनिषेविता ॥ मृत्यो : संयमनी
तुङ्गलोहप्राकारमण्डला । कालपाश
पित्र्याधिप्रेतमारीनिषेविता ॥ कृ
ष्णाद्वैत्यपतेर्नैर्ऋत्योर्धामवद्वैत्यसेविता
। नीलरत्नप्रभाजालवितानवरभूष
णा ॥ शुद्धवच्यम्बुनाथस्यस्फटिकोप
लनिर्मिता । पाण्डुराभ्रोपमैर्यादः
सेविताभातिधामभिः ॥ वायोर्गन्ध
वतीतुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । वल
वह्नूतसच्छुष्टासर्वरत्नविनिर्मिता ॥ म
होदयाचन्द्रमसःश्वेतामुक्तादिनिर्मि
ता । द्विजसङ्घसुताभातिपुरै-
र्हिमगिरिप्रभै : ॥ ज्वलल्ललाटद-
ग्धस्मरमृत्युयशोभृत : । पुरी-
यशोवतीसर्वरत्नजारुद्रसेविता ॥ इ
तिसर्वर्तुभद्राचक्रवाटाद्विस्तृ-
ता : । पुर्योष्टावनिलोद्धूतपारि

जातरजोरुणा : ॥ चक्रवाटार्धेन
नवसहस्रात्मकेनविस्तीर्णा : ॥ वेध
सानिर्मितालोकपालचक्रानुवर्ति
नाम् । भूतयेस्वर्गइत्येतागीयन्ते
कविभि : क्षितौ ॥ अयब्रह्मण :
पुरी । चतुर्दशसहस्राणियोजना
नांस्वयम्भुव : । मध्येमनोवतीनाम
पुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकारा
रुणानुच्चैर्विमन्मार्गान्महः श्रिया
। सावित्र्या : स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामा
तिवर्त्तिनी ॥ तस्यामुपास्ततेदेवा
मुनयश्चमहौजस : । महायोगीश्व
रंसिद्ध्यैयमाद्यैर्भूतवेधसम् ॥ त
दीशभागेतस्याद्रेः शृङ्गमादित्य
सन्निभम् । यत्तज्ज्योतिष्कमित्या
हुः सदापशुपतेः प्रियम् ॥ तस्य
सानुषुहैमेषुरत्नचित्रेषुसंस्थिता : ।
स्कन्दनन्दिमहाकालगणेशादिगणे
श्वरा : ॥ मूर्ध्निदेवादिदेवस्य
स्थानंत्रिपुरविद्विष : । रुद्रायुतग
णैर्जुष्टंब्रह्माद्यैरसुरोत्तमै : ॥ इ
तिमृगेन्द्रसंहितायांविद्यापादेभुव-
नाध्वप्रकरणेमेरोर्वर्णनम् ॥ जपमा
लाग्रवर्त्तिन्येकस्मिन्मणौ ॥ मिनो
० तिक्षिपतिज्योतींष्युद्गत्वात् ।
ड्मिञ् प्रक्षेपणे । मिपीभ्यांरुः ॥
माचामाने । ०।० ॥

मेरुक : । पुं० यज्ञधूपे ॥

मेरुदेवी । स्त्री० नाभिभूते : पत्न्याम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भगवतऋषभस्यजनन्याम् ॥

मेरुसावर्ण : । पुं० एकादशेमनौ ॥

मेल : । पुं० सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल संश्लेषे । घञ् ॥

मेलक : । पुं० सङ्गे । सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल० । घञ् । स्वार्थेक : ॥

मेलकलवणम् । न० औषरेलवणे ॥

मेलनम् । न० मेले । सङ्गमे ॥

मेला । स्त्री० मसीजले ॥ मेलके ॥ अञ्जने ॥ महानील्याम् ॥ टाप् ॥

मेलानन्दा । स्त्री० मस्याधारे । मसीपात्रे ॥

मेलान्धू : । स्त्री० मेलानन्दायाम् ॥

मेलाम्बु : पुं० मस्याधारे ॥

मेष : । पुं० हुडौ । मेढ्रे । उरभ्रे । उरणे । ऊर्णायौ । एडके । मेंढा० इ० भा० ॥ मेषस्यमांसंपुष्ट्यैस्यात्पित्तश्लेष्मकरंगुरु । तस्यैवाण्डविहीनस्यमांसंकिञ्चिल्लघुस्मृतम् ॥ अपिचास्यमांसगुणा : । मेषमांसंगुरुस्निग्धंवल्यंवातकफप्रदम् । मेद:पुच्छामिषंवृष्यंकफवातकरंगुरु ॥ मिषति । मिषस्पर्द्धायाम् । अच् । भैषज्यप्रभेदे । राशिविशेषे । क्रियसंज्ञके ॥ लग्नविशेषे ॥ मेषलग्नोत्पन्नस्यफलंयथा । मेषलग्नेसमुत्पन्नश्चण्डोमानीधनीशुभ : । क्रोधीस्वजनहन्ताचविक्रयीपरवत्सल : ॥

मेषक : । पुं० जीवशाके ॥

मेषकम्बल : । पुं० ऊर्णायौ ॥ मेषलोमकृत : कम्बल : । शाकपार्थिवादि : ॥

मेषलोचन : । पुं० चक्रमर्द्दे ॥ मेषस्य लोचनमिवलोचनमस्य० तत्तुल्यपुष्पत्वात् । लोचनशब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिक : ॥ त्रि० मेषचक्षुस्तुल्यनेत्रे ॥

मेषवल्ली । स्त्री० मेषशृङ्ग्याम् ॥

मेषविषाणिका । स्त्री० मेषशृङ्ग्यां ॥

मेषशृङ्ग : । पुं० स्थावरविषप्रभेदे ॥

मेषशृङ्गी । स्त्री० नन्दीवृक्षे । मेढ्रशृङ्ग्याम् । मेषविषाणिकायाम् ॥ मेषशृङ्गीरसे तिक्तावातलाश्वासकासहृत् । रूक्षापाकेकटु : पित्तब्रह्मश्लेष्माक्षिशूलनुत् ॥ मेषशृङ्गीफलंतिक्तंकुष्ठमेहकफप्रणुत् । दीपनंस्रंसनंकासकृमिव्रणविषापहम् ॥ मेष : शृङ्गमस्या : । मेषशब्दोमेषशृङ्गसदृशेलाक्षणिक : ॥ गौरादि : ॥

मेषा । स्त्री० त्रुटौ । क्षुद्रैलायाम् ॥

मेषाक्ष : । पुं० चक्रमर्द्दके । मेषस्याक्षीवाक्षियस्य० तत्सदृशपुष्पत्वात् । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् । अक्षिशब्द : पुष्पेलाक्षणिक : ॥

मेषाक्षिकुसुम : । पुं० चक्रमर्द्दके ॥

मेषाण्ड : । पुं० इन्द्रे ॥

मेषाधिप : । पुं० भौमग्रहे ॥ मेषस्य मेषराशे : अधिप : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मेषान्त्री । स्त्री० वस्तान्त्रीवृक्षे ॥

मेषालु : । पुं० वर्व्वरावृक्षे ॥

मेषाह्वय : । पुं० चक्रमर्द्दे ॥

मेषिका । स्त्री० मेष्याम् ॥

मेषी । स्त्री० मेषस्त्रियाम् । भेड० भेडी० इ० भा० ॥ तिनिशवृक्षे ॥ जटामांस्याम् ॥

मेसूरणम् । न० दशमलग्ने ॥ यथा । कर्मस्थानञ्चदशमंखंमेसूरणमास्पदम् ॥

मेह : । पुं० प्रमेहरोगे ॥ मेहति । मिहसेचने । पचाद्यच् ॥ मेहनंवा । घञ् ॥ प्रस्रावे ॥ मेषे ॥

मेहघ्नी । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ मेहंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्त्तृकेचेतिटक् ङीप् ॥

मेहन् । त्रि० मूत्रयति ॥ मेहति । मिह० । शतृ ॥

मेहन : । पुं० मुष्ककवृक्षे ॥ न० मूत्रे ॥ शिश्ने ॥ मेहन्त्यनेन । मिह० । करणेल्युट् ॥

मैत्र : । पुं० ब्राह्मणे ॥ सुधन्वाचार्ये ॥ न० अनुराधानक्षत्रे ॥ विशेषनक्षत्रादौयथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णाश्च मृदुमैत्रंतथाभृगु : । तत्रगीताम्बर क्रीडामित्रकार्य्यञ्चशोभनम् ॥ अष्टमतारायाम् ॥ मित्रदेवताकपायु सम्बन्धान्मूत्रपुरीषोत्सर्गे ॥ अत्राहापस्तम्ब : । मूत्रपुरीषेकुर्याद्दक्षिणां दिशंदक्षिणापरांवेति । दक्षिणापरां नैर्ऋतीम्० गत्वेतिशेष : ॥ तथा अस्तमितेचवहिर्ग्रामादाराच्चावसथान्मूत्रपुरीषयो : कर्मवर्ज्जयेदिति ॥ शुष्कैस्तृणैस्तथाकाष्ठै : पत्रैर्वेणुदलेनवा । मृन्मयैर्भाजनैवापिअन्तर्द्धाय वसुन्धरामितिवायुपुराणम् ॥ मूत्रोच्चारसमुत्सर्गंदिवाकुर्यादुदङ्मुख : । दक्षिणाभिमुखोरात्रौसन्ध्ययोश्चयथादिवेतिमनु : ॥ त्रि० मित्रसम्बन्धिनि ॥ मैत्रीस्निग्धता० तद्वति ॥ मित्रस्यकर्मभावोवा । युवादित्वादण् ॥ मित्रोदेवतास्यवा । सास्यदेवतेत्यण् ॥

मैत्रभम् । न० अनुराधानक्षत्रे ॥

मैत्रायणीय : । पुं० यजुर्वेदस्यशाखाभेदे ॥

मैत्रावरुण : । पुं० पुरोनुवाक्यायावक्तरि० ऋत्विग्विशेषे ॥ यथा । मैत्रावरुणेनपुरोवाक्यायामुक्तायां तत्प्रकाशितदेवतोद्देशेनाध्वर्युहोतृपठितयाज्यान्तेवषट्कारेणसोमादिकंजुहोतीति ॥ अगस्त्यमुनौ ।

मैत्रावरुणि : । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ मित्रश्चवरुणश्च० मित्रावरुणौ । देवताद्वन्द्वेचेत्यानङ् । तयोरपत्यम् । अतइञ् ॥ पीत्वागर्जन्त्यपस्ते० ॥

मैत्री । स्त्री० सौहार्द्दे ॥ स्निग्धताया

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

म् ॥ सर्वप्राणिषु सुखसम्भोगापन्ने षु० साध्वेतन्ममित्राणांसुखित्व मितिमैत्रींभावयेन्नत्वीर्ष्याम् ॥ अण न्तान्मैत्रशब्दान्ङीप् ॥ विद्विष्टप तितोन्मत्तबहुवैरातिकीटकैः । ब न्धकीबन्धकीभर्तृक्षुद्रानृतकथैः स ह ॥ तथातिव्ययशीलैश्चपरीवादक रैः शठैः । बुधोमैत्रींनकुर्वीत० नैकः अत्यन्तकीटवत्पीडकः ॥ उत्कृष्टमध्यमनिकृष्टजनेषु मैत्रीयद च्छिलासुसिकतासुजलेषु रेखा । वैरंक्रमादधममध्यमसज्जनेषुयद्वच्छि लासुसिकतासुजलेषु रेखेत्युद्भटः ॥ उपकारित्वे ॥ अनुराधाभे ॥

मैत्रीबलः । पुं० बुद्धे ॥ मैत्रीबलंयस्य सः ॥

मैत्रेयः । पुं० ग्लावाभिधर्षौ । बके । चैकितायने ॥ मुनिविशेषे ॥ मि त्रायाः अपत्यम् । गृष्ट्यादिभ्यश्चे तिढञ् । दाण्डिनायिनेतिनिपात नाद्युलोपः ॥ वैदेहादायोगव्यां जाते० सङ्करजातिविशेषे ॥ मैत्रे यकन्तुवैदेहोमाधूकंसम्प्रसूयते । नॄ न्प्रशंसत्यजस्रंयोघण्टाताडोरुणो दये ॥ माधूकंमधुरभाषिणम् ॥ भाविबुद्धिविशेषे ॥

मैत्रेयिका । स्त्री० मित्रयुद्धे ॥ मित्रयू नांभावे ॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्या कारतदवेतेष्वितिवुञ् । केकयमि त्रयुप्रलयानामितियादेशः ॥

मैत्रेयी । स्त्री० याज्ञवल्क्यस्यर्षेः पत्न्याम् ॥

मैथिलः । पुं० जनकनृपे ॥ त्रि० मिथिलायांभवे ॥ अण् ॥

मैथिली । स्त्री० जानक्याम् ॥ सीता याम् ॥

मैथिलेयः । पुं० सीतापुत्रे ॥ अप त्ये ढक् ॥

मैथुनम् । न० मिथुनसाध्ये अग्न्याधा नपुत्रोत्पादनादौ ॥ सङ्गते ॥ रते । सुरते । धर्षिते । व्यवाये । ग्रा म्यधर्मे । निधुवने ॥ मिथुनमेव । प्रज्ञाद्यण् ॥ मिथुनस्येदंवा ॥ स्मर णंकीर्त्तनंकेलिः प्रेक्षणंगुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्ति रेवच । एतन्मैथुनमष्टाङ्गंप्रवदन्ति मनीषिणः ॥ अशास्त्रीयेस्त्रीपुंस व्यतिकरे ॥ शीघ्रंमैथुनगामीदीर्घा युरन्यथाल्पायुः ॥

मैथुनी । पुं० सारसे ॥

मैथुन्यः । त्रि० मिथुनायहिते । त स्मैहितमितियत् ॥ न० मिथुनी भावसुखे ॥

मैनाकः । पुं० पर्वतविशेषे । हिमा लयस्यज्येष्ठपुत्रे । हिरण्यनाभे । सुनाभे ॥ क्रौञ्चंगिरिमतिक्रम्यमै कोनामपर्वतः । मयस्यभवनंतत्र दानवस्यस्वयंकृतम् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मैनाकस्वसा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ मैनाकस्यमेनासुतस्यस्वसा ॥

मैनिक : । पुं० मात्स्यिके । मीनान् हन्ति । पक्षिमत्स्येतिठक् ॥

मैन्द : । पुं० वानरविशेषे ॥ विष्णुवध्यासुरविशेषे ॥

मैन्दहा । स्त्री० विष्णौ ॥

मैरेयम् । न० मद्यविशेषे ॥ मैरेयंधातकीपुष्पगुडधानाम्बुसहितमितिमाधव : ॥ आसवे ॥ मिरायांदेशविशेषे० औषधिविशेषे वाभवम् । नद्यादिभ्योढक् ॥ वारुण्येवमैरेयमितिव्याख्यातार : । तेषांमैरेयदोषेणविषमीकृतचेतसाम् । निम्लोचतिरवावासीद्वेणूनामिवमर्द्दनम् ॥ तेषांयादवानाम् ॥

मोक्ष : । पुं० पाटलिद्रुमे ॥ मोचने मृतौ । मृत्युरेवापवर्गइतिचार्वाक : ॥ प्रक्षीणसर्वावरणत्वात्स्वातन्त्र्यसम्प्राप्तावूर्द्ध्वपदासादनंमोक्षइत्यनेकान्तवादिन : । यदाहु : । लोहपञ्जरविच्छेदात्प्लवतेऽलावुकं यथा । आरोहतितथामोक्षंजीवो मोहादिसंक्षयात् ॥ नित्यबोधसुखाद्यैश्चधर्मैर्युक्त : सतिष्ठतीति ॥ मुक्तौ । कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि । नि : श्रेयसे । अमृते । अपवर्गे । तत्त्वज्ञानकृतेऽज्ञानतत्कार्याभावे । निरतिशयानन्दाभिव्यक्तौ । निरवशेषानर्थोच्छित्तौ । स्वाविद्याकल्पितानात्मदेहाद्यात्मत्वाभिमानरूपबन्धनिवृत्तिद्वारास्वस्वरूपावस्थाने ॥ अनात्मभूतेदेहादावात्मबुद्धिस्तुदेहिनाम् । साऽविद्यातत्कृतोबन्धस्तन्नाशोमोक्षउच्यते ॥ मोक्षमिच्छन्सदा कर्मत्यजेदेवससाधनम् । त्यजतैवहितज्ज्ञेयंत्यक्तु : प्रत्यक्परंपदम् ॥ यथोक्तं निर्वाणे । यावन्नक्षीयतेकर्मशुभंवाऽशुभमेववा । तावन्नजायतेमोक्षोनृणांकल्पशतैरपि ॥ यथालौहमयै : पाशै : पाशै : स्वर्णमयैरपि । तथाबद्धोभवेज्जीव : कर्मभिश्चाशुभै : शुभै : ॥ कुर्वाण : सततंकर्मकृत्वाकष्टशतान्यपि । तावन्नलभतेमोक्षंयावद्ज्ञानंनविन्दति ॥ मोक्षणम् । मोक्षअवसानेचुरादि : । घञ् ॥ यद्वा । मोक्षयति । मुचे : सन्नन्तादकर्मकाण्णिजन्तादच् ॥ मुचेर्बाहुलकात्सोवा ॥

मोक्षक : । पुं० मुष्ककवृक्षे ॥

मोक्षणम् । न० मोचने ॥

मोक्षधर्म्म : पुं० शमदमादिषु ॥ महाभारतोक्तप्रकरणविशेषे ॥

मोक्षपरायण : । त्रि० सर्वविषयविरक्ते ॥ मोक्ष : परमयनमस्य ॥

मोक्षमय : । त्रि० परमानन्दस्वरूपावस्थानरूपे ॥

मोक्षसाधनम् । न० ज्ञाने ॥ कर्मणा-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

क्वन्त : करणशुद्धिद्वाराज्ञानेउपयो गीनतेषांसाक्षान्मोक्षसाधनत्वम् । । यथा । कषायपक्ति : कर्मार्णिज्ञा नन्तुपरमागति : । कषायेकर्मभि : पक्के ततोज्ञानंप्रवर्त्तत इति ॥ उ पासनानान्तुचित्तैकाग्र्यम् नकै वल्यमुपासनात् । तयाचमोक्षप्रा प्तौचयोमार्गा : । तज्ज्ञानमार्ग : साक्षान्मोक्षसाधनमितरौचित्तशुद्धि द्वारेतिविवेक : ॥

मोक्षी । त्रि० मोक्षाधिकारिमानवे । मोक्षयोग्ये ॥ स्थावरा : कृमयश्चा ज्ञा : पक्षिण : पशवोनरा : । धा र्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथा क्रमम् ॥ चतुर्विधशरीराणिधृत्वा मुक्तासहस्रश : । मुक्तान्मानवोभू त्वाज्ञानीचेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ चतु रशीतिलक्षेषुशरीरेषुशरीरिणाम् । नमानुष्यंविनान्यत्तत्त्वज्ञानन्तुलभ्य ते ॥ अजन्मसहस्राणांसहस्रैरपि पार्वति । कदाचिल्लभतेजन्तुर्मानु ष्यंपुण्यसञ्चयात् ॥ सोपानभूतंमो क्षस्यमानुष्यंप्राप्यदुर्लभम् । यस्ता रयतिनात्मानंतस्मात्पापतरोजक : ॥ नर : प्राप्योत्तमंजन्मलब्ध्वाचे न्द्रियसौष्ठवम् । नवेत्त्यात्महितंव स्तुसभवेद्ब्रह्मघातक : ॥ इतिश्रीकु ल्लार्णवेप्रथमोल्लास : ॥

मोक्षोपाय : । पुं० विविदिषासन्या

सी ॥ साधनचतुष्टयसम्पन्नौ ॥

मोग : । पुं० जलवरगटे ॥

मोघ : । पुं० प्राचीरे ॥ त्रि० दीने ॥ हृ० हे० चन्द्र : ॥ हीने ॥ इतिमेदिनी ॥ निरर्थके । निष्फले ॥ मुह्यन्त्यस्मिन् । मुह० । हलश्चेतिघञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कु त्वम् ॥

मोघकर्म्मा । पुं० सकामकर्म्मणि ॥ मोघानिश्रममाचरूप्राणिअग्निहोत्रा दीनिकर्म्माणियस्यस : ॥

मोघज्ञान : । त्रि० कुतर्कज्ञानविशि ष्टे ॥ मोघम् ईश्वराप्रतिपादककुत र्कशास्त्रजनितंज्ञानंयस्य ॥

मोघपुष्पा । स्त्री० वन्ध्यायाम् ॥

मोघवृत्ति : । त्रि० व्यर्थव्यापारे ॥

मोघा स्त्री० पाटलावृक्षे मोहयति । मुह० । पचाद्यच् । न्यङ्क्वादि त्वात्कुत्वम् ॥ विडङ्गे ॥

मोघाश : । त्रि० कर्म्मणि ॥ ईश्वर मन्तरेणकर्म्माण्येवन : फलंदास्यंती त्येवंरूपामोघानिष्फलैवचाशाफल प्रार्थनायस्यस : ॥

मोघोलि : । पुं० प्राचीरे ॥

मोच : । पुं० शोभाञ्जने ॥ मोचयति । मुच्लृ० । घिच् । अच् । न० क दलीफले ॥

मोचक : । पुं० कदल्याम् ॥ शियौ । मुक्तकवृत्ते ॥ वि० निर्मोचके ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

विरागिणि ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । अच् । स्वार्थे कन् ॥

मोचनम् । न० मोक्षणे ॥ त्रि० मोक्षकर्त्तरि ॥

मोचनिर्यास : । पुं० मोचरसे ॥

मोचनी । स्त्री० कंटकार्याम् ॥ मोक्षकर्त्र्याम् ॥

मोचरस : । पुं० शाल्मलिनिर्यासे । पिच्छिलसारे । शाल्मलीवेष्टे ॥

मोचसार : । पुं० मोचरसे ॥ मोचस्रावोहिमोग्राहीस्निग्धोवृष्य : कषायक : । प्रवाहिकातिसारामकफपित्तास्रदाहनुत् ॥

मोचस्रुत् । पुं० मोचस्रावे ॥

मोचा । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ नीलीवृक्षे ॥ मुञ्चतिरसम् । मुच्लृ० । पचाद्यच् । टाप् ॥ मोच्यते । घञ् वा ।

मोचाट : । पुं० कृष्णजीरे ॥ रम्भास्थ्नि । कदलीगर्भे ॥ मलयोद्भवे ॥

मोचाफलम् । न० कदलीसस्ये ॥ मोचाफलं स्वादुशीतं विष्टम्भिकफकृद्गुरु । स्निग्धं पित्तास्रतृट्दाहक्षतक्षयसमीरजित् ॥ पक्वं स्वादुहिमं पाके स्वादुवृष्यञ्च बृंहणम् । क्षुत्तृष्णानेत्रगदहृन्मेहघ्नं रुचिमांसकृत् । माणिक्यमर्त्यामृतचम्पकाद्याभेदा: कदल्यावहवोपिसन्ति । उक्तागुणास्तेष्वधिकाभवन्ति निर्दोषतास्याल्लघुताचतेषाम् ॥

मोचिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे । मोइ० इतिख्याते ॥ मोचिकावातहृद्बल्या बृंहणीमधुरागुरु : । पित्तहृत्कफकृद्रुच्यावृष्यादीप्ताग्नयेहिता ॥

मोचित : । त्रि० मुक्ते । मोक्षंप्रापिते ॥

मोटकम् । न० पितृदानार्थद्विगुणमुग्नकुशत्रये ॥

मोटकी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

मोटन : । पुं० वायौ । न० चूर्णीकरणे ॥ आक्षेपे ॥

मोटनकम् । न० त्रिष्टुप्छन्द : ११ प्रभेदे ॥ यथा । स्यान्मोटनकंतजजाश्चलगौ ॥ रङ्गे खलुमल्लकलाकुशलश्चाणूरमहाभटमोटनकम् । य: केलिलवेनचकारसमेसंसाररिपुंपरिमोटयतु ॥

मोटा ॥ स्त्री० बलायाम् ॥

मोट्टायितम् । न० स्त्रीणांस्वाभाविकदशविधालङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । मोट्टायितंप्रियंस्मृत्वासाङ्गभङ्गंविजृम्भणम् ॥ अपिच । कान्तस्मरणवार्त्तादौहृदितद्भावभावत : । प्राकट्यमभिलाषस्यमोट्टायितमुदीर्यते ॥ इ० ॥ मोटनम् । मुटप्रमर्दने घञ् । बाहुलाद्घञस्तुट् । मृशादिक्यङ्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

ज्ञाज्ञावेत्ता : ॥

मोष : । पुं० शुष्कफले । वाने ॥ नक्त मचिकायाम् ॥ सर्षकरञ्जे ॥

मोद : । पुं० हर्षे ॥ सन्तोषे ॥

मोदक : । पुं० क्षत्रियाच्छूद्रायांजा तेवर्णसङ्करजातिविशेषे । मयरा० इ० गौ० दे० भाषाप्रसिद्धे ॥ पुं० न० खाद्यविशेषे । लड्डुके । यवासश र्करायाम् ॥ शर्करादिद्वारापक्वौष धविशेषे ॥ न० वर्णवृत्तप्रभेदे । यथा । पादयुगंकुरुनूपुरसुन्दरमाशुकरं कुसुमद्वयमाहर । सुन्दरिसर्वजनी मनमोहनमोदकवृत्तमिदंपरिभावय यथा । मानसमे तदनुक्षणमिच्छति गोपकुलेयदिहरिरागच्छति । तत् करवैप्रणतिंसुरविद्विषिसर्वंसपद्मज नेविहतत्त्विषि । वि० हर्षके ॥

मोदनम् । न० सिक्थके ॥ मोदे ॥

मोदनीय : । वि० हर्षणीये । आत्म नि ॥

मोदमान : । वि० आनन्दावस्थाप्राप्ते ॥ प्रमुदिते । अष्टम्यांसिद्धौ ॥

मोदमोदिनौ । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥

मोदयन्ती । स्त्री० वनमल्लिकायाम् । कठचंवेलौ० इ० भा० ॥

मोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

मोदाख्य : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मोदाढ्य : । वि० हर्षयुक्ते ॥

मोदाढ्या । स्त्री० मोदिन्याम् । अजमो

दायां ॥

मोदित : । वि० सुरभीकृते । हर्षिते । हृष्टे ॥ मुद्हर्षे । कर्त्तरिक्त : ॥

मोदिनी । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ यूथि कायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ कस्तूरि कायाम् ॥ अजमोदायां ॥

मोरट : । पुं० लताप्रभेदे । कर्णपुष्पे । पीलुपर्णे । मधुस्रवे । दीर्घमूले क्षीरमोरटे ॥ न० द्रुचुमूले ॥ अङ्को ठप्रसूने ॥ सप्तराज्यत्वरक्षीरे ॥ न हदुग्धभवंनीरंमोरटं जैय्यटोऽब्रवीत् ॥ मुरति । मुरसंवेष्टने । शका दिभ्योऽटन् ॥ अङ्कोठमूले ॥

मोरटकम् । न० द्रुचुमूले ॥

मोरटा । स्त्री० मूर्विकायाम् । मुरइ रा० इ० भा० । टाप्

मोष : । पुं० चौरधने ॥ मुष्यते । मु षस्तेये । घञ् ॥

मोषक : । पुं० तस्करे ॥ मुष्णाति । मुष० । ण्वुल् ॥

मोषणम् । न० लुंटने । मोसना० लूट ना० इ० भा० ॥ छेदने ॥ वधे ॥

मोषिता । वि० चोरे । मोषणकर्त्तरि ।

मोह : । पुं० मूर्च्छायाम् ॥ दुःखे ॥ देहादावात्मबुद्धौ ॥ यत्र कुण्ठीभवे द्बुद्धिः समोहइतिलौकिकाः ॥ चित्तविभ्रमे ॥ अविद्यायाम् । विपर्य ये । अस्मितायाम् । तमः कार्ये ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

भ्रमे । हिताहितविवेकासामर्थ्ये । तमसि । अज्ञानकृतविपर्यये । निर्णयासामर्थ्ये । व्याकुलताहेतावविवेके ॥ मोहेनभवतिभेद : क्लेशाः सर्वेपितन्मूला : ॥ अस्याष्टविधोभेद : । देवाह्यष्टविधमैश्वर्यमासाद्यामृताभिमानिन : ० अणिमादिकमात्मीयं शाश्वतमभिमन्यन्तइति ०सोयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यविषयत्वादष्टविध : ॥ मोहनम् । मुहवैचित्त्ये । घञ् ॥ धर्मविमूढत्वे ॥ मोहोधर्मविमूढत्वं मानस्त्वात्माभिमानिता ॥ मोहवृक्षोयथापाद्मे । सुमनोवात्र । श्रूयतामभिधास्यामिसर्वसंदेहनाशनम् । स्वरूपमुपदेशस्यसर्वविज्ञानदर्शनम् ॥ लोभ : पापस्यबीजोऽयंमोहोमूलन्तुतस्यहि । असत्यं तस्यचस्कन्धोमायाशाखासुविस्तर : ॥ दम्भ:कौटिल्यपत्राणिकुकृत्यापुष्पित : सदा । पैशुन्यं तस्यसौगन्ध्यमज्ञानं फलमेवहि ॥ छद्मपाषण्डचौराश्चकूटा : क्रूराश्चपापिन : । पक्षिणोमोहवृक्षस्यमायाशाखासमाश्रिता : ॥ अज्ञानन्तुफलंतस्यरसोऽधर्म : फलस्यहि । भावोदकेनसंवृद्धस्तस्यसत्त्वात्सतुप्रिय : । अधर्मस्तस्यसुरभि : क्लेदश्चमधुरायते । तादृशैश्चफलैश्चैवसुफलोलोभपादप : ॥ तस्यच्छायांसमाश्रित्ययोनर : परिवर्त्तते । फलानितस्ययोऽश्नातिसुपक्वानिदिनेदिने ॥ फलानान्तुरसेनैवअधर्मेणतुपोषित : । सुसम्पुष्टोभवेन्मर्त्य: पतनायप्रयच्छति ॥ इति ॥

मोहकलिलम् । न० अविवेकात्मकालुष्ये । अहमिदं ममेदमित्यज्ञानविलसिते ॥ रजस्तमोमले ॥

मोहन : । पुं० कामदेवस्यबाणविशेषे ॥ धूस्तूरवृक्षे ॥ गर्वे ॥ न० ग्राम्यधर्मे । सुरते ॥ होममन्त्रौषध्यादिद्वारामुग्धताकरणे ॥ त्रि० मोहकारके ॥

मोहनलीला । स्त्री० सुरक्रीडायाम् ॥

मोहना । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पे ॥ मरुन्मालायाम् । पृक्कायाम् ॥

मोहनी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥ बटपत्र्याम् ॥

मोहपक्ष : । पुं० विपर्ययसंशयतर्कमानप्रमादभयशोकेषु ॥ मोहस्यपक्ष: ॥

मोहरात्रि : । स्त्री० जन्माष्टम्याम् ॥ कृष्णजन्मनियाप्रोक्तामोहरात्रिश्चसामता ॥ अपिच । जन्माष्टमीमहेशानिमोहरात्रि : प्रकीर्त्तिता ॥ दैनन्दिनप्रलये ॥ यथा । एवंपञ्चाशदब्देगतेतुब्रह्मणोनृप । दैनन्दिनन्तुप्रलयंवेदेषुपरिकीर्त्तितम् ॥ मोहरात्रिश्चसाप्रोक्तावेदविद्भि : पुरातनै : । तत्रसर्वेप्रणष्टाश्चचन्द्रार्कादिदिगी-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

श्वराः ॥ इत्यादिब्रह्मवैवर्त्तपुराण
म् ॥ महाप्रलये० इ० कश्चित् ।
मोहशास्त्रम् । न० अविद्याजनकग्रन्थे ॥
मोहान्धकारः । पुं० अज्ञानध्वान्ते ॥
मोहितः । त्रि० विवेकायोग्यत्त्वमा
यादिते । निर्णयासामर्थ्यंप्राप्ते ॥ मो
हः सञ्जातोस्य । तारकादित्वादितच्
॥ अनात्मसुदेहेन्द्रियादिष्वात्माभि
मानरूपयुक्ते पुरुषे ॥
मोहिनी । स्त्री० त्रिपुरमालिकापुष्पे ॥
पृक्कायामौषधौ ॥ शास्त्रीयज्ञानभ्रंस
हेतुभूतायांप्रकृतौ ॥ समुद्रमथनका
लेदेवानाममृतपानायासुराणांमोह
नायचभगवदवतारविशेषे ॥ स्वर्वे
श्याविशेषे ।
मौक्तिकम् । न० मुक्तायाम् । इन्दुर
त्ने । मुक्ताफले । मोती० इ० भा०
॥ मौक्तिकंशीतलंवृष्यंचक्षुष्यंबल
पुष्टिदम् ॥ अपिच । मौक्तिकञ्चम
धुरंसुशीतलंदृष्टिरोगशमनंविषाप
हम् । राजयक्ष्मपरिकोपनाशनंक्षी
णवीर्यबलपुष्टिवर्द्धनम् ॥ अस्यलक्ष
णंयथा । नक्षत्राभंशुद्धमत्यन्तमुक्तं
स्निग्धंस्थूलंनिर्मलंनिर्व्रणञ्च । न्य
स्तंधत्तेगौरवंयत्तुलायांतन्निर्मौल्यं
मौक्तिकंसौख्यदायि ॥ अस्यदोषल
क्षणंयथा । यद्विच्छायंमौक्तिकंव्यङ्ग
कायंशुक्तिस्पर्शंरक्ततांचातिधत्ते ।
मत्स्याक्ष्यङ्कंरूक्षमुत्ताननम्रंनैतद्धार्यं
धीमतादोषदायि । अष्टधामौक्ति
कंयथा । मातङ्गोरगमीनयोत्रिशिर
सस्त्वक्सारशङ्खाम्बुभृच्छक्तीनामुद
राच्चमौक्तिकमणिःस्पष्टंभवत्यष्टधा ॥
मौक्तिकविशेषोयथा । छायापाटल
नीलपीतधवलास्तत्रापिसामान्यतः
सप्तानांबहुशोनलब्धिरितिचेच्छौक्ते
यकंतूल्वणम् ॥ अस्यपरीक्षायथा ।
लवणक्षारक्षोदिनिपात्रेऽजगोमूत्र
पूरितेक्षिप्तम् । मर्दितमपिशालितु
षैर्यदविकृतंतन्मौक्तिकंजात्यं ॥ मु
क्तैव । विनयादिभ्यष्ठक् ॥
मौक्तिकतण्डलः । पुं० धवलयावनाले ॥
मौक्तिकदाम । न० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥
यथा । पयोधरमत्रचतुष्कमवेहिक
लाश्चरणेकिलषोडशदेहि । भुजङ्ग
पतेहृदिमौक्तिकदामसुवृत्तमिदंशृणु
मौक्तिकदाम ॥ यथा । मयातवकि
ञ्चिदकारिकदापिविलासिनिरास
मनुस्मरतापि । तथापिमनस्तवना
श्वसनायव्रजामिकथंभवतीमपहाय ॥
मौक्तिकप्रसवा । स्त्री० शुक्तौ ॥
मौक्तिकयोनिः । पुं० शुक्तिशङ्खाद्यष्टसु
॥ यथा । शुक्तिः शङ्खोगजः क्रोडः
फणीमत्स्यश्चदर्दुरः । वेणुरेतेसमा
ख्यातास्तज्ज्ञैर्मौक्तिकयोनयः ॥
अगस्त्योप्याह । जीमूतकरिमत्स्या
हिवंशशङ्खवराहजाः । शुक्त्युद्भवाश्च
विज्ञेयाअष्टौमौक्तिकयोनयः । इति ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मौखर्य्यम् । न० मुखरत्वे ॥

मौञ्जी । स्त्री० मुञ्जनिर्मितमेखलायां॥

मौञ्जीतृणाख्य : । पुं० मुञ्जे ॥

मौञ्जीनिबन्धनम् । न० उपनयने ॥ मौञ्ज्यानिबन्धनंयत्र ॥

मौञ्जीपत्रा । स्त्री० बल्वजायाम् ॥

मौञ्जीबन्ध : । पुं० उपनयने ॥

मौञ्जीबन्धनम् । न० उपनयने ॥

मौढ्यम् । न० मोहे ॥ मूढस्यकर्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्य : कर्मणिचेतिष्यञ् ॥

मौदकिक: । पुं० कान्दविकविशेषे ॥ मोदका: पण्यमस्य तदस्यपण्यमितिठक्

मौद्ग: । त्रि० मुद्गावयवे ॥ मुद्गविकारे ॥ मुद्गस्यावयवोविकारोवा । विल्वाद्यण् मुद्गै:संसृष्टेऽन्ने ॥मुद्गादण्

मौद्गलि : । पुं० काके ॥

मौद्गल्य: । पुं० मुद्गलमुनिपुत्रे० गोत्रकारके ॥

मौद्गीनम् । न० मुद्गक्षेत्रे ॥ मुद्गानांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेइ० खञ् ॥

मौनम् । न० अभाषणे । तूष्णीम् । तूष्णीकाम् । शब्दप्रयोगराहित्ये ॥ कर्मविशेषेमौनंयथा । उच्चारेमैथुनेचैवप्रस्रावेदन्तधावने । स्नानेभोजनकालेचषट्सुमौनंसमाचरेत् ॥ गोप्यानांगोपनहेतुर्मौनंवाचंयमत्वंभगवतोविभूति : । नहितूष्णींस्थितस्याभिप्रायोज्ञायते ॥ गुह्यानांमध्येसन्न्यासश्रवणमननपूर्वकमात्मनोनिदिध्यासनलक्षणंमौनंवाभगवतोविभूति: । मौनञ्चैवास्मिगुह्यानामितिभगवदुक्ते : ॥ मुनिभावे । एकाग्रतयात्मचिन्तने० निदिध्यासनाख्येवाङ्मयसंयमहेतौ ॥ मन:संयमोमौनमितिभाष्यम् ॥ मुने:कर्म्मणि० ज्ञानाभ्यासलक्षणे० निदिध्यासनशब्दिते ॥ यस्माद्वाचोनिवर्त्तन्तेअप्राप्यमनसासह । यन्मौनंमौनिभिर्गम्यंतद्भवेत्सर्वदाबुध: ॥ वाचोयस्मान्निवर्त्तन्ते तद्वक्तुकेनशक्यते । प्रपञ्चोयदिवक्तव्य: सोपिशब्दविवर्ज्जित : ॥ इतिवातद्भवेन्मौनंसतांसहजसंज्ञितम् । गिरामौनन्तुबालानांप्रयुक्तंब्रह्मवादिभि: । विवादत्यागे । मुने: कर्म्मभावेवा । इगंताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥

मौनधर : । त्रि० मौनिनि ॥ धरति । धृञ्० । अच् । मौनस्यधर : ॥ मौनंधरतिवा ॥

मौनी । पुं० मुनौ ॥ त्रि० संयतवाचि । मौनयुक्ते ॥ यथा । सिनीवालीकुहूर्वापियदिसोमदिनेभवेत् । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानंयन्मौनिनाकृतम् ॥ एतच्चमौनमरुणोदयमारभ्यस्नानपर्यन्तंकार्यंनतुस्नानकालमात्रे ॥ मौनमस्यास्ति । अतइनिठनाविती नि : ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

मौनेयः । पुं० गन्धर्वगणविशेषे ॥

मौरजिकः । त्रि० मार्दङ्गिके । मुरजवादके ॥ मुरजः लक्षणयातद्वादनंशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥

मौर्ख्यम् । न० जाड्ये ॥ मूर्खस्यभावः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् चेतिष्यञ् ॥

मौर्वम् । न० काण्डे ॥ भस्मनि ॥ मूर्वायाः विकारः अवयवोवा । अण् ॥

मौर्व्वी । स्त्री० ज्यायाम् । धनुर्गुणे ॥ मूर्वायाविकारः । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण् । ङीप् । अजशृङ्ग्याम् । कौंगा० इ० गौ० भा० ॥

मौलः । पुं० वंशपरम्पराक्रमेणतद्देशावस्थायिनि ॥ भूम्यादेर्मूलज्ञातरि । मोडल्० इ० गौ० भा० ॥ यथा । यंपरम्परयामौलाः सामन्ताः स्वामिनंविदुः । तदन्वयस्यागतस्यदातव्यागोत्रजैर्मही । तल्लक्षणंयथा । येतत्रपूर्वम्सामन्ताः पश्चाद्देशान्तरंगताः तन्मूलत्वात्तुतेमौलाऋषिभिः परिकीर्त्तिताः ॥ मन्त्रिवृद्धे ॥ मूलादागतः । मूलेभवोवा । अण् ॥

मौलिः । पुं० स्त्री० किरीटे ॥ धम्मिले । संमतकेशे ॥ चूडायाम् ॥ मूर्द्धनि ॥ पुं० अशोकपादपे ॥ स्त्री० भूमौ ॥ मूलस्यादूरभवः । सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥ यद्वा । मूलस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

मौषलम् । न० मुषलतुल्ये ॥ यथा । गङ्गायांमौषलंस्नानंमहापातकनाशनम् । महाभारतस्यपर्वविशेषे ॥

मौष्टा । स्त्री० क्रीडाविशेषे ॥ मुष्टिः प्रहरणमस्यांक्रीडायाम् । तदस्यां प्रहरणमितिणः । टाप् ॥

मौहूर्तः । पुं० ज्योतिर्विदि । दैवज्ञे ॥ मुहूर्त्तमधीते० वेदवा । तदधीतेतद्वेदेत्यण् ॥

मौहूर्त्तिकः । पुं० गणके । ज्योतिर्विदि । मुहूर्त्तमधीते० वेदवा । क्रतूक्थादितिठक् ॥

म्रक्षः । पुं० स्वदोषगूहने ॥ म्रक्षणे ॥

म्रक्षणम् । न० स्नेहने । अभ्यङ्गे ॥ तैले ॥ स्निग्धतायाम् ॥ द्रव्यस्यद्रव्यान्तरेण संयोजने ॥

म्रदिमा । पुं० मार्दवे । मृदुत्वे ॥ मृदोर्भावः । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वा ॥

म्रदिष्ठः । त्रि० म्रदीयसि ॥ इष्ठन् ॥

म्रदीयान् । त्रि० अतिसुकुमारे । अतिशयेनमृदौ ॥ ईयसुन् ॥ * ॥

म्रातनम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥

म्रियमाणः । त्रि० मरणासन्ने ॥

म्लक्तम् । न० चोरिते ॥

म्लानः । त्रि० मलिने । कच्चरे । मलीमसे म्लैहर्षक्षये । क्तः । संयोगादेरातोधातोर्यण्वतइतिनिष्ठातस्यनः ॥

म्लाना । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥ म्लायतिस्म म्लै० । गत्यर्थेतिक्तः । संयोगादेरितितस्यनः । टाप् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

म्लेच्छः

म्लानिः । स्त्री० कान्तित्यये ॥ म्लायति । म्लै० । बाहुलकान्निः ॥
म्लिष्टम् । न० अविस्पष्टे । अस्पष्टवाक्ये ॥ त्रि० अव्यक्तवाचि । अस्पष्टभाषिते ॥ म्लाने ॥ म्लेच्छतेस्म । म्लेच्छअव्यक्तेशब्दे । क्त्र्व्यसान्तेत्यादिनानिपातितम् ॥
म्लेच्छः । पुं० किरातशबरपुलन्दादिपामरभेदे ॥ म्लेच्छानांसर्वधर्मराहित्यमुक्तंहरिवंशे । सगरस्तांप्रतिज्ञास्वगुरोर्वाक्यंनिशम्यच । धर्मंजघानतेषांवैवेशान्यत्त्वंचकारह । अर्द्धशकानांशिरसोमुण्डयित्त्वाव्यसर्ज्जयत् । यवनानांशिरः सर्वंकाम्बोजानांतथैवच ॥ पारदासुक्तकेशाश्चपल्लवाः श्मश्रुधारिणः । निःस्वाध्यायवषट्काराःकृतास्तेनमहात्मना ॥ शकायवनकाम्बोजाः पारदाः पल्लवास्तथा । कोलिसर्पाः समहिषादार्वाश्चोलाः सकेरलाः ॥ वशिष्ठवचनाद्राजन्सगरेणमहात्मना ॥ शकानांशकदेशोक्तवानांचचियाणाम् । एवंयवनादीनाम् ॥ तेचात्मधर्मपरित्यागान्म्लेच्छत्वंययुरितिविष्णु० पुरा० बौधायनः गोमांसभक्षकोयस्तुविरुद्धंबहुभाषते । सर्वाचारविहीनश्चम्लेच्छइत्यभिधीयते ॥ पापरते ॥ अपभाषणे ॥ अपशब्दे ॥ म्लेच्छोहवाएषयदपशब्द

म्लेच्छितम्

इतिभाष्यम् ॥ न० हिंसने ॥ म्लेच्छति । म्लेच्छ० । पचाद्यच् ॥
म्लेच्छकन्दः । पुं० लशुने ॥
म्लेच्छजातीयः । त्रि० म्लेच्छप्रकारे ॥ प्रकारवचनेजातीयर् ॥ ॥
म्लेच्छदेशः । पुं० शिष्टाचाररहितखशादिदेशे । प्रत्यन्तेयच्चियदेशादन्यस्मिन्देशे ॥ चातुर्वर्ण्यंव्यवस्थानं यस्मिन्देशेनविद्यते । तंम्लेच्छविषयंप्राहुरार्यावर्त्तंमतः परम् ॥ अचापिविशेषोयथा । नधात्रीसफलायवनविष्णोस्तुलसीदलम् । तंम्लेच्छदेशंजानीयात्यत्रनायान्तिवैष्णवाः ॥ म्लेच्छानांदेशः ॥
म्लेच्छभोजनः । पुं० गोधूमे ॥ न० यावके ॥
म्लेच्छमण्डलम् । न० म्लेच्छदेशे ॥
म्लेच्छमुखम् । न० ताम्रे । शुल्वे । तांबा ०इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ म्लेच्छदेशेमुखमुत्पत्तिरस्य । म्लेच्छस्यमुखमिवा ॥
म्लेच्छास्यम् । न० ताम्रे ॥ म्लेच्छदेशआस्यमुत्पत्तिरस्य । म्लेच्छस्यास्यमिवा ॥
म्लेच्छितम् । न० अपशब्दे । परभाषायाम् ॥ नम्लेच्छितव्यंयत्नादौक्षीषुनाप्राकृतंवदेत् । सङ्कीर्णंनाभिजातेषुनाग्रबुद्धेषुसंस्कृतम् ॥ म्लेच्छतेस्म । म्लेच्छ०क्तः । ङट् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

शंभुर्जगत्सुखकर : प्रभुरेकलिङ्ग :
शैलप्रधानशिखरस्थसुशैवपुर्य्याम् ॥
रम्यद्रुपुष्पितलताङ्कुरशोभितायां
संराधितोद्विजगणैरवतात्स्ववंशम्
॥ १ ॥

सुमेदपाटप्रवरोनृपोय:शिवावतारं
परिगृह्यराज्यम् ॥ करोतितन्मं
दिरमागतस्सन् शिवार्चनंपुत्रवदात
नोति ॥ २ ॥

भूप : श्रीसज्जनेशो जगतिगुणगणं
वर्द्धयन्राजतेयंसर्वाविद्यास्सुमृग्य:
सकलजनमनो गह्वरंशोभयन्त्य :
द्रष्टुंचेच्छुर्नृपाल : भवतुसुनगरे
सर्वविद्याप्रधानो यस्मिन्कार्येव
रिष्ठस्तदखिलसुमत : सर्वराज्ये प्र
वीण : ॥ ३ ॥

श्रीमत्श्रीसज्जनेशस्सकलहितकरो
राज्यकार्येषुदक्ष : स्वीयंवृत्तं
विचिन्वन्निखिलगुणचयं वर्द्धयि
ष्णु : सहिष्णु : ॥ तिष्ठन्गच्छन्स
दायो नयजनसहितोभव्यकर्मप्रवृ
त्त:कोशादौस्वतिहासंविवरिषति
धियास्वीयवांछानुकूल : ॥ ४ ॥

स्ववंशवर्णनम्

श्रीवाप्पो योहि वापा सकल जन
ततौ रावलेति प्रसिद्धो येनेदंचित्र
कूटं विदित सुनयतोभूपमानाख्य
मौर्यात् ॥ नीतंतद्वंशभूपागजशत
कतमेवैक्रमेरावलीयास्ते सर्वेभाग्य

वन्तोवहुवलिगुणिनो राज्यकार्येसु
दक्षा : ॥ ५ ॥

श्री विक्रमीय शतके युगचन्द्रवर्षे
श्री राहपो नरपति र्बहुभाग्य
शाली ॥ तेनादि रावल पदाद्वि
धृताहिराणातत् संज्ञया नृपतय:
प्रथिता भवन्ति ॥ ६ ॥

तेषांहि वंशे जयसिंह भूप : श्रील
क्ष्मणोसावजयो नृपेश : ॥ नाम्ना
ऽरि हम्मीर नृपा अभूताम् श्रीक्षेत्र
सिंहोऽवनिपोबभूव ॥ ७ ॥

श्रीलक्षसिंहो बहुवीर योद्धावीर-
प्रतापीसकलारिहन्ता ॥ पश्चान्नृपो
मोकल वीरधर्मा धमार्थकामादि
ककर्मकर्ता ॥ ८ ॥

शून्या ऽङ्का ऽब्धीन्दु वर्षे सचिव
जनहित : कुंभकर्णो भिषिक्तो
राज्ये श्रीमोकलीये नयपद रचना
दक्ष वीर प्रतापी ॥ येनस्वीयेन ना
म्ना वरतम नगर : कुंभलो मेरुदु
र्ग : देशेस्मिन् स्थापितो सौतद
वनिप यश : कीर्तयन् भाति
साम्ब : ॥ ९ ॥

पञ्चद्वीष्विन्दु वर्षे उदय पतिनृपो
राज्यसिंहासनस्थ : सस्वीये नैव
दुष्टा चरण पदहतो भूत्कनिष्ठ :
क्षितीश: ॥ शून्यत्रीष्विन्दुवर्षेसक
लजनमतो रायमल्लोबभूव संग्राम
स्तस्यपुत्रोरसऋतुशरचेराज्यसिंहा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

सनस्थ : ॥ १० ॥
बाणाष्टे ष्विन्दुवर्षे निखल जन हितो रत्नसिंहो बभूव नन्दाष्टे ष्विन्दु वर्षे सुनयन रुचिरो विक्रम स्तस्यभ्राता ॥ द्व्यङ्के ष्विन्दौहि हत्वा समय नरपतिंबाणवीर : कुदासो वेदाङ्के ष्विन्दु वर्षे उदय नरपति स्तंनिराकृत्यभूप : ॥ ११ ॥
षट् चन्द्र र्त्विन्दु वर्षे वृहदुदय महा सागरस्यास्यपुर्या : प्रारम्भंवै महीप : श्रम धनतनुत स्तत्रपूर्णी चकार ॥ वेदद्व्यङ्केन्दु वर्षे उदय नरपतिंचित्रकूटे उपेत्य चेन्द्रप्रस्थे शशाहो अकबर यवन : संजिगा यातियुद्धे नागद्व्यङ्केन्दुवर्षेनवतपन सम : श्रीप्रतापादिसिंह : ॥ १२ ॥
चीष्वङ्केन्दौमितेब्दे अमरनरपती राज्यसिंहासनस्थ : शास्त्राद्यङ्केन्दु वर्षेनव तरणि सम : कर्णसिंहो हितस्थौ ॥ वेदाष्टर्त्विन्दु वर्षेनय निपुणजगत्सिंहभूपोह्युदारोनन्दा भ्रान्द्रीन्दु वर्षे सकल जनसुहृद् राजसिंहश्चरेजे ॥ १३ ॥
सुमेदपाटे रचितं सरोवरम्स्वराज सामुद्रिकनामशब्दितम् ॥ सुराज सिंहेन कृतार्थ कर्मणा सुरम्य कूलेभवनै : सुशोभितम् ॥ १४ ॥
सप्तत्यद्रीन्दु वर्षे शुभगुणनिरत: श्रीजयाख्यादिसिंहो येन स्वीयेन

नाम्ना बहुजल निलये निर्मितं दिव्यखातम् ॥ षट् पंचाद्रीन्दु वर्षे ह्यपर नरपति : राज्यदक्षो द्वितीय: सप्तर्त्वद्रीन्दु वर्षे सकल सुखदसंग्रामसिंहोन्यभूप: ॥ १५ ॥
शून्या ऽङ्का ऽद्रीन्दु वर्षे अपरनृप जगत्सिंहभूपस्सुतस्थौ ॥ सप्ताभ्राष्टे न्दु वर्षे सुगुणपरनृप : श्रीप्रतापा दिसिंह : ॥ १६ ॥
शून्ये न्द्वष्टेन्दु वर्षे अपरनरपती राजसिंहो नृपालो नागेन्द्वष्टेन्दु वर्षे कुजन कुपथहन्तारिसिंहोबदा न्य : ॥ १७ ॥
नन्दद्व्यष्टेन्दुवर्षेऽपरनरपतिहम्मीर सिंहोनृपालो वेदत्र्यष्टेन्दु वर्षे बहु बलचपलोभीमसिंहोनरेश: ॥ बा- णाष्टाष्टेन्दु वर्षे रुचिरवचनयुक् श्रीजवानादिसिंह: पंचाङ्काष्टेन्दु वर्षेसकलजनहितोभूपसर्दारसिंह: ॥ १८ ॥
नन्दाङ्काष्टेन्दु वर्षे प्रबलभटहित: श्रीस्वरूपादिसिंहोभूपोदानीयशस्वी सकल जनहितो लोक विख्यात कीर्ति : ॥ शीधु त्यागी स्वराज्यं गज हय धनत : पूर्णयन् सर्वसा रं सर्वंराज्ये प्रबंधंनयनिपुणधिया प्राकृतोदार शील : ॥ १९ ॥
नागेन्द्वङ्केन्दु वर्षेगुणिजनसुखद: शंभुसिंहोबभूव भोगीदानीकृपालु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

श्री १०८ श्रीसज्जनसिंहः

बहुविध रसिको रूप लावण्य युक्तः ॥ अल्पायुर्भोगभोक्तानिखिलजनहितो धर्मशील : स्वलोकाच्छंभुर्भूमौस्वलीलां निखिलसुखकरींसंविधायाशुयात : ॥ २० ॥

इन्दुत्र्यङ्केन्दुवर्षे सकल सुखकरे सर्वसंपन्निधाने श्रीमच्छ्रीसज्जनेश स्सुजनसचिवयुक्राज्यसिंहासनस्थः ॥ सर्वंकार्यंविजानन्सुनयगुणधिया स्वल्पकालेन पूर्वं पश्चान्न्यायात्सुयोग्यानखिलजनहितान्स्थापयन्राजतेयम् ॥ २१ ॥

स्वीयान्राज्यार्थदक्षान् सचिवनयगुणान् ह्यत्रसंवीक्ष्य सर्वान् राज्ञांचिन्तानुकूलंनिखिल समयकं प्रेमपूर्वानु भाषम् ॥ नित्यानन्दप्रकाशंकविगुणकविताकर्मसंस्कापूर्तिं भावा भावप्रकारं प्रकटयति नरोय : समेचास्ति मन्त्री ॥ २२ ॥

भूपालास्संतिकेचित्स्वसुखरसरतास्स्वार्थभाजस्स्वभाज : केचिद्वित्तानुषक्ता : स्वपुरजनधनंकर्षयन्तोयतंत : सम्यग्रीत्यासुनीत्या निखिलजनपदंपालयन् लालयन्वै श्रीमान् श्रीसज्जनेशो भुवनसुखकरोभाति लोकेयमेक : ॥ २३ ॥

लोकेकार्यंसमस्तं कठिनमतिधिया स्वाङ्गपूर्वानुकूलन्तन्मध्ये राजकीयं स्वधनजनपदध्वंसलाभैकमूलम् ॥

यावदार्यकुलकमलमन्त्री

तत्कार्येदक्षभूपोनयनिपुणजनैश्चीयतेभूपसंघात् सोयंश्रीसज्जनेशो निखिलमतिमतां राजतेमध्यवर्ती ॥ २४ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशो नवनिधिसहितश्चाष्टसिद्ध्यैकपूर्णस्तस्यद्वौमन्त्रिवर्यौमिहिरविधुनिभौ स्वामिकर्मानुकूलौ ॥ एकश्रीश्यामस्योनिखिल जनमनो भारती भावदक्ष : पन्नालालोद्वितीयोसकलविभवयुग् राज्यसर्वाधिकारी २५ -(*†† *)-

लोभान्मोहाद्विरक्तो निखिलजनहितो राज्यलाभानुरोधी संपद्यापद्यरुष्टोनयपथकुशलो मंत्रिमुख्यो हियोग्य : ॥ देशेऽस्मिन्मेदपाटे रणकरणभटे सर्वशस्याढ्यभूमौसोयंश्रीश्यामलाख्यो निपुणकविवरो वर्ततेमंत्रिराज : ॥ २६ ॥

काव्यालंकारवेत्ता सचिवकविवरः श्यामलोवीरसिंह : शास्त्रव्यासंगसक्तोगुणिगणरसिक : कोशपूर्णाभिलाषी ॥ कोशंशब्दार्थचिंतामणिमतिफलदं संनिरीक्ष्यासमाप्तं वृत्तंग्रंथस्यसर्वंबहुधनविषयं पृष्टवान्स्वीयमित्रात् ॥ २७ ॥

प्रसिद्धपत्राद्ज्ञातम्

सप्ताष्टाष्टेन्दुवर्षे उदयपुरपुरे श्रीजवानाख्यभूपे स्वर्गाधीशेन्द्रतुल्ये सकलजनपदंशासतिख्यातकीर्तौ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

दैवादागत्यगौड द्विजकुलतिलकः श्रीसुखानंदनाथः कोशंशब्दार्थचिता मणिमतिफलदं ह्यत्रसंरब्धवान्सः ॥ २८ ॥

पञ्चाशद्वर्णभागा अतिगहनतरा स्वास्यग्रन्थस्यनूनं तेषामेकैकवर्णं स्वरपदरचने दीर्घकालोव्यतीतः। शब्दान्ख्यातान् विचिन्वन्नतिविदिततरे कोशसंघेहिदृष्ट्वा चेत्थं त्रिंशन्मिताब्दाः श्रमसुरचनया संगताः कोशपूर्तौ ॥ २९ ॥

(केनप्रकारेणकुत्रकोशस्य भागद्वयम्मुद्रित मित्यत्रोच्यते)

श्रीमन्यदिपृच्छतिकोशवृत्तं विस्तारपूर्वंक्रमतोयथावत् ॥ वास्वल्पमेवानुवदेयमेत द्विस्तारतः संवदबोधनार्थम् ॥ ३० ॥

सुखानन्दनाथेन मांप्रत्यलेखिभवद्भिः स्वमुद्रालये कोषएषः ॥ सुसंमुद्रणीयस्मृतः प्रीतिभावात्तदाचोत्तरं तन्मया संव्यलेखि ॥ ३१ ॥

भवच्छ्रीकृपापूर्णपत्रं सुलब्धम् पठंस्तन्निजानंदपूर्णोलिखामि ॥ मदीयाहिशक्तिर्नवित्तस्यदृष्ट्या सहायेस्तिशक्तिस्ततोदीर्घभूता ॥ ३२ ॥

तदारभ्यचिंता सुकोशार्थमेषामदीयेहृदिव्यापिनीभव्यभावा ॥ कथंकेनकस्माद्धनं संप्रयाचे जगत्यालिके पूरिता शेम्वहित्वम् ॥ ३३ ॥

दैवात्सुरम्ये यमुनानिकूले अग्रादिपौरस्थितताजगंजे ॥ श्रीघासिरामस्य सुहृद्वरस्य वंशीधरस्यास्य समागमोऽभूत् ॥ ३४ ॥

मित्रंप्रसन्ना ननभृत्यसेव्यं सानन्दमायान्त ममंदगत्या ॥ अस्यामिदानीं भरतस्यभूमौ दृष्टाहिलुब्धानहिदानशूराः ॥ ३५ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भिः सर्वंस्थितंस्वल्पमनल्पमस्याम् ॥ कस्यापिबाहुल्यमतीव चास्तिन्यूनत्वमन्यस्य जगत्प्रभावात् ॥ ३६ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भिः शूरानसंतीदमसह्यवाक्यम् ॥ शौर्येण कश्चिद्धनतोहिकश्चिद्भवद्धितःकः कतरोहिशूरः ॥ ३७ ॥

शूरंधनाच्चेच्छसि कार्यदक्षं मत्तो यदाज्ञापयतत्करिष्ये ॥ श्रीमत्कृपातोधनतः समर्थो हंतावकीनो निजभृत्यमुख्यः ॥ ३८ ॥

जानामिसन्मित्रमुदारभावं त्वांसादरंप्राप्यवदामिहृद्यम् ॥ इन्द्रस्यपुर्यांतवमातुलोस्ति विद्वद्वरोधी तसमस्तविद्यः ॥ ३९ ॥

तेनैककोशो रचितोद्भुतोसौ त्रिंशन्मिताब्दे नबहुप्रयासात् ॥ द्रव्यव्ययीलोक हितार्थकारिन् तन्मुद्रणंकारयभोसमर्थं ॥ ४० ॥

श्रीमन् सखेस्मिन् सुकृते हिकार्ये

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

द्रव्यंकियत्सं मितमत्रयोग्यम् ॥ श्रु-
त्वातदाविंशतिकंसहस्रं देयंभवद्भि
र्नततोधिकञ्च ३९ ॥
एतन्मितद्रव्य सुदानकार्ये शक्तिर्म
दीयाभवतःप्रसादात् । प्रात : स-
मागत्यमदीयगेहे द्रव्यंग्रहीत्वाकुरु
मांसनाथम् ॥ ४० ॥
प्रातर्घासीय रामस्थलमति रमुलं
प्राप्यदृष्ट : कृतज्ञस्तं मांसंवीक्ष्यशी
घ्रान्निजजनसहितश्चासनादुत्थितस्स
न् ॥ गाढंव्यालिंग्यमोदादतिनमन
तयास्थापयन्दक्षभागेस्थित्वाग्रेवद्धह
स्त : सगदतिधनदस्तद्धनंसंगृहाण
॥ ४१ ॥ हस्तंगृहीत्वास्वधनस्यकोशे
यत्रस्थिता : सन्तिधनस्यपेटा : ॥
नीत्वाऽवदत्स्वीकुरुतद्धिवित्तम् वां
छाङ्कनेतद्ग्रहणेनवांछा ॥ ४२ ॥
घासीरामकथनात्पण्डितवंशीधर
स्यइन्द्रपुर्य्यांगमनम् ॥
इत्थंविचारेयदिशक्रपुर्य्यां गत्वाभ
वन्तंनयग्रन्थकारम् ॥ यास्यामि
संकल्पकरस्तदह्नि वित्ताङ्कितंपत्र
मवाप्ययात : ॥ ४३ ॥
इन्द्रप्रस्थेसुरम्येबहुदिनवशतोमुख्य
मित्रेक्षणाय चायान्तंदूरदेशाद्विबु
धवरसुखानन्दनाथोनिरीक्ष्य ॥ अ
भ्युत्थानंहिदत्त्वानिजजनसहित : स्था
पयन्नग्रभागे धन्योस्मिस्वीय मित्रं
निज भवनगतं लोकयामि प्रस

न्नम् ॥ ४४ ॥
धन्योस्मिवीक्ष्य कुशलाङ्गसमस्तदे
हं श्रीमन्तमद्यदययासहगच्छचा
ग्रम् ॥ कोशस्यमुद्रणविधौकुरुयत्न
माशु वित्तंप्रदास्यतिपरंतवभागि
नेय : ॥ ४५ ॥
सिद्धिःकृता भगवता खिलवित्तरू
पा तस्मात्सुगत्य कृपयागमनार्थमे
कम् ॥ पत्रंसुप्रेषयततोनिजकर्मकृ
त्वा यास्याम्यहंजवतयाभवदंघ्रिकू
लम् ॥ ४६ ॥
कृत्वापणं स्वपुरतस्तव भागिनेया
द्यातोस्मिकार्यमभिधायजवाद्व्रजे
यम् ॥ दास्यामिचाग्रदिवसेनिज
हस्तपत्रंगच्छामितत्रबहुकालसमा
गम : स्यात् ॥ ४७ ॥ घासीयराम
सुहृदश्चसुपत्रहस्तं मांवीक्ष्यपत्रनि
खिलाशयमाभिगम्य ॥ सानन्दतो
ह्यभिवदन् किमुकार्यं मद्यपत्रं
सुप्रेषययतस्सबुध:प्रयातु ॥ ४८ ॥
पत्रं विलिख्य ददतेस्म सुडाकगेहे
तत्प्राप्यपण्डितवरश्च समागतोत्र
सर्वं सुसाधन मथत्वरया गृहीत्वा
कोशस्यकार्यमचलत् प्रतिवासरंत
त् ॥ ४९ ॥
दत्ताद्धना दधिकदान सुशक्त्यभावे
कोशस्यकार्यमरुधद्धितदर्द्धजाते ॥
पश्चाद्धनी सहिबुधोपि परत्रगन्ता
शोकस्तयो स्समभवन्नगरस्य मध्ये

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ ५० ॥

इन्द्रप्रस्थस्यवासीद्विजवरजगदानन्द नाथोमहात्मातच्छिष्योधीरवृत्तिः सकल बुधजनैस्सेवितो योग्यवर्ती कोशग्रन्थानुपूर्त्यैबहुतरनगरेभ्राम्य माणःप्रयासी ॥ ५१ ॥

तच्छिष्यपण्डितवरो जगदातिनन्दः सारस्वतो निजगुणप्रथितेन्द्र प्रस्थः ॥ कोशार्द्ध मुद्रणकरेबहु यत्नकारी द्रव्यव्ययेबहुकृतेनृपराज दृष्टिः ॥ ५२ ॥

याकार्यकारण विचार परप्रधाना लोकप्रसिद्धगुणगौरवपूर्णभावा ॥ यत्कार्यमस्तिकठिनंपरमंदुरूहं तज्जायतेसुगमतःपरयाहिदृष्ट्या ॥ ५३

देशेहिसन्तिबहवोधनपानृपालाः कोशस्यपूर्णकरणेकृतबुद्धिचित्ताः ॥ कस्यापिशक्तिरभवन्नहिपूर्णवित्ता पूर्णेहितस्यकृतधीः कविराजमंत्री ॥ ५४ ॥

श्रीयावदार्यकुलपङ्कजसूर्यभूपः श्री श्यामलात्कविवराद्विनिशम्यचित्तात् ॥ कोशस्यलोकसुखदस्यसमस्त वृत्तमाज्ञांददाति कुरुकोशसमाप्ति यत्नम् ॥ ५५ ॥

श्रीसज्जनेप्रियकरे गुणशास्त्रपूर्णे विद्याप्रचाररसिकेखिलभूपसूर्ये ॥ श्रीसूर्यवंशनृपकीर्तिविशालमूर्त्तौ कोशस्य पूर्तिरिहसंरचिताविधा

त्रा ॥ ५६ ॥

श्रीश्यामलेनकविराजवरेण तूर्णं वंशीधराद्बुधवराज्जितदेववर्य्यात् ॥ पत्रं कियद्धनमितं बहुसाधनाढ्यं सर्वं विचार्य धनतः परिपूरितञ्च ॥ ५७ ॥

पत्रञ्चबांबनगराद्विजजेष्ठरामाद्वर्णादिसीसकमयंकलकातपौरात् ॥ लाला मनोहर मुदास कराच्चटैप मिंपीय साहिब कराद्बहु मूल्य माप्तम् ॥ ५८ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशस्सुजनसुखकरो राज्यसिंहासनस्थस्तावन्मासाद्विजातानिखिलसुखकरावासरायान्ति नित्यम् ॥ न्यायंन्यायप्रसक्ताउचितमनुचितम्वीक्ष्यकुर्वन्तिविज्ञाः स्थानंस्थानंविभिन्नंनिखिलजनगतं तत्रकार्यस्यपूर्तिः ॥ ५९ ॥

यंत्रस्थानं सुरम्यं सकल विषयकं तत्रमुद्रातिपत्रं दैवीदैशीसुपार्सीमितदिनरचितेंग्लिण्डभाषाक्षराणि ॥ श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रप्रतिनियतविधेस्सूर्यवंशावलिंच श्रीमच्छ्री श्यामलाख्योविरचयतिकविस्सर्वं वृत्तान्तगामी ॥ ६० ॥

देशेस्मिन्मेदपाटे निखिलनगरजं वस्तुचायातिसर्वं श्रीमच्छ्रीसज्जनाज्ञाऽप्रतिहतविषया श्रीमुखान्निस्सृताया ॥ तस्यादार्ढ्यं हिबुद्ध्वासकल

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

जनगणादेशदेशात् प्रयान्तिभाग्या
त्सर्वेमनुष्या नृपवरविहितांजीवि
कांसंलभंते ॥ ६१ ॥
भूपालाभाग्यवन्तः स्वसुखरसपराः
खेननाम्नाङ्कार्षू रम्यंस्थानं सम
न्तात् निजमहिमधिया वर्तयन्तः
स्वदेशे ॥ यत्स्थानं जीर्णभूतं बहु
समयवशात्केनदृष्टिर्नदत्ता तत्सर्वं
सज्जनेशो विपुलधनचयान्नव्यवत्सं
विधत्ते ॥ ६२ ॥
पङ्कक्लिन्नार्तिं सृष्टोदयपुरनगरीये-
नदृष्टः पुरायस्तस्मिन्सर्वत्रवीथ्यांवि
विधनगलताद्दृश्यतेसर्वभागे ॥ स्व
च्छा सर्वाङ्गशुभ्रा पुलिस जनगणै
र्वीक्ष्यतेसर्वकाले श्रीमच्छ्रीसज्जने
न्द्रप्रनियत नियमात्सं निरीक्ष्याति
हृष्टः ॥ ६३ ॥

इत्यानिपदानि प्रतिष्ठायाः

श्रीमेदपाट प्रभुणाप्रसन्नश्रेष्ठवर्ति
ना ॥ पद्यंदत्तंप्रतिष्ठायाः कवि
श्यामलधीमते ॥ ६४ ॥
कविराजपदंचैक मभ्युत्थानंद्वितीय
कम् ॥ तृतीयंस्यर्शनं चाङ्के चतुर्थं
पादभूषणम् ॥ ६५ ॥
हैमादिकंचतत्सर्वंबोटीदानंचमञ्च
मम् ॥ स्वासनश्यायकरतः षष्ठंद
त्ताङ्गिमुद्रिका ॥ ६६ ॥

मुद्रिकाशयः

राणा श्री सज्जनेन्द्रस्य चरणाब्ज

प्रसादतः ॥ कविराज पदख्यात
श्यामलस्यैवमुद्रिका ॥ ६७ ॥
इत्याद्यन्याःपदव्योपि बहुसम्मान
सूचिकाः । दत्ताः श्रीसज्जनेन्द्रे
णकविश्यामलधीमते ॥ ६८ ॥
श्रीनरेशस्यहिप्रीतिर्यथाश्यामलधी
मति ॥ विश्वासभूतासत्याङ्गीनत
थान्यचदृश्यते ॥ ६८ ॥
श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रादरनियमवशा
त्श्यामलप्रेरणातः कीशः श्रद्धा
र्घचिन्तामणिगुणनिकरः । त्यंश
कः पूर्तिमागात् ॥ अभ्राद्व्यङ्के
न्दुवर्षेबहुरसिकतरेफाल्गुनेशुक्ल
पक्षेदेवाचार्ये चितिख्यांसकलसुख
करेसार्द्धवर्षद्वयेन ॥ ६९ ॥
श्रीभूपः सज्जनेशो निखिल जन
हितेराज्यकर्मप्रवीणो विद्याशो
खैकदक्षः सुभटसचिवयुक् सर्व
दाकार्यदर्शी ॥ स्याद्दीर्घायुर्निरो
गःशिवविधिकमला स्वामितुष्टैव
वाणी मार्कण्डेयोऽल्प जीवी वर
वरदशिवाराधनाद्दीर्घजीवी ॥ ७० ॥
श्रीमच्छ्री सज्जनीयेबहुलबलतया
वीरलक्ष्मीस्तुवाणी जिह्वायां दच
वाणीस्फुरतुदिननिशंनर्तनंकारय
न्ती ॥ राज्यश्रीद्रव्ययुक्ता सकलवि
भवकैकोशगेहेप्रपूर्णाचित्यंधान्यै र्ध
नौघैर्निखिलजनचयं पूर्णंवित्तंवि
धेहि ॥ ७१ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

कोशशब्दार्थचिन्तामणे तृतीयोभाग :

इत्यादि गौड़कुलोत्पन्ना डीचवास प्रधानो यनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राज काचार्य श्री मद्धरिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्रह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथा परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ पवर्ग : तृतीयोभाग : समाप्तिङ्गत :

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्रा परनाम ब्रह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामै :, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव तंस महीमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरै : मेदपाटदेशाधीशै: अखिल भूपाल मौलिमणिभि : श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहै : संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितवाजपेयि वंशीधरेण अकिञ्चनाजितदेव शर्मणाचयोधित : जीवनराम शम्भूनाथ श्यामसुन्दर गुलाबराम लक्ष्मीनाथ प्राणिनाथ लालसिंघ प्रभृतिभिर्द्विजै : वर्णक्रमेणदर्भितः सर्दारवेग यवनेन परमानन्द ब्राह्मणेन मुद्रितः

एकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९४० वैक्रमाब्दे राजधा
न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर
कोशधनव्ययात् वाजपेयिवंशीधरस्य
प्रबन्धतोमुद्रितः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

॥ नमः श्रीगुरवेनमः मुद्रीकृता अनेकेषांकर्तृत्वाद्बुद्धिविभ्रमात् । मनसोस्थिरत्वपत्वाच्यादेवाशुद्धिसम्भव : १ अतोमुद्रीकृतेग्रन्थे चापिपण्डितशोधिते । अशुद्धोद्घाटकस्यास्यपत्रस्यावश्यकंनतम् २ तदेतस्यमुद्रितस्य शब्दार्थचिन्तामणिकोश शुद्धाशुद्धसूचनापत्रलेख : तत्राशुद्धिर्द्वेधा । शब्दाशुद्धिः १ शब्दव्याख्यानाशुद्धिश्च २ इति ॥ सेाभयत्रपञ्चधा । यथा । मात्राशुद्धि : १ वर्णाशुद्धि : २ न्यूनाक्षरा ३ अधिकाक्षरा ४ वर्णविपर्यासा ५ चेतिभेदात् । अत्रशब्दाशुद्धीसर्वत्रपूर्वस्मिन्नेवचिह्नमेतत्० । व्याख्यानाशुद्धौतुपूर्वत्रचिह्नमिति—ज्ञेयम् ॥ ततेामात्रावर्णाशुद्ध्योस्तु । अशुद्धिलेखपङ्क्तावेकमेवाशुद्धमक्षरंलिख्यते । अग्रे । शुद्धलेखेतुसमस्ता : शब्दालिख्यन्ते । तत्र । मात्रायांशुद्धाक्षरस्योपरिलक्षणमेवं—क्रियते वर्णेतुशुद्धाक्षरस्याधः शून्यम् ॥ न्यूनाधिकाक्षराशुद्ध्योस्तु ॥ अशुद्धौपूर्वपर पार्श्ववर्णयोर्वाग्रत्पूर्वपरमृत्थितरेखादिस्यात्तस्यतस्यलेख : तत्रमध्ये लक्ष्मचेति—पतितरेखायाः । शुद्धिलेखेतुन्यूनवर्णाधस्ताच्चिह्नमित्यमध :—पतितरेखायाः । अधिकवर्णाशुद्धौतुपूर्वपरवर्णमध्यलिखिताधिकवर्णस्योर्द्ध्वमेवम् ऽ अशुद्धिलेखेचिह्नंकृतम् । शुद्धलेखेतुयथार्थस्यैवलेख : ॥ अपिच । न्यूनानेकाक्षराशुद्धौतुपूर्ववदशुद्धलेखेपूर्वपरलेखमध्ये—एतद्रेखालेख : । शुद्धिलेखेतुलिखितन्यूनाक्षराणामधोदेशे देव देवदत्त अनेन प्रकारेण वर्णसमानातावतीदीर्घा

रेखाक्षप्यते ॥ अनेकवर्णाधिक्येतु । अशुद्धलेखएवाधिकाक्षराणांलेख : । नीचैस्तावतीदीर्घारेखाच । शुद्धौतुशून्यादि ॥ वर्णव्यत्यासाशुद्धौतु । अशुद्धलेखेवर्णयोरुपरिद्वयेकाङ्कयो : क्षेप : २ १ । शुद्धलेखेतुयथायोग्यमेवेति दर्शनीयम् ॥ अग्रे पृष्ठाङ्क प्रथम द्वितीयस्तम्भपङ्क्त्यङ्कानांक्रमेणलेख : । तत्र स्तम्भलेखे प्र० द्वि० इतिपूर्ववर्णयोर्लेखेयावत्प्रथममधोध : शून्यमेव लिख्यतेतथायावद्द्वितीयम् ॥ अतोविशेषप्रकाराशुद्धौतु तत्रतत्रविशेषो लेख :कृतोदर्शनीयः ॥ यद्दिसङ्गिरेकवारं पुस्तकवह्नि : क्रियेतशुद्धमिदम् ॥ दर्शं दर्शं शुद्धा शुद्धा दर्शं भवेत्तहिति सुभाषितम् ॥ १ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
२१ - न्ह्यो:। न्धे	धूमवह्न्यो : सम्बन्धे		०	७
- ष्टा	विशिष्टसिद्ध्यभावे ॥	२	०	२४
- र	रालोककारे	६	प्र०	९
- ध	घञ्	४	०	२६
- मु	जल्युक्तपङ्के	४	०	२७
- यि	निशामपि०	४	द्वि०	२१
- व्	कुञ्ज०	५	०	२४
- ड्	अपाङ्क्तेये ।	५	०	२५
- न्या	अग्र्या :	६	प्र०	४
- ल्पे	जङ्घावैकल्येन	६	०	१३
- र्षि	हर्यिभ्योऽतच्	६	०	२८
- म्य	पचम्पचा ।	६	०	९
- ता	ममतांदेहे	७	०	२८
- का :	निदिग्धिका	८	प्र०	१८
- का - ॥	निदिग्धिकाश्वदंष्ट्रासुमिलितासु	८	०	१८
- चं	पलमात्रंस्याद्	८	०	२३
- भा	भण्डे ॥	८	द्वि०	२२
- र्णि	पौर्णमास्याम्	९	०	३
० -	पञ्चपर्णिका } स्त्री० गोरक्षी-	९	०	२२
० -	पञ्चपर्णी } स्त्री० क्षुपे ॥	९	०	२३
- सो	सरसोरुहम् ।	१०	प्र०	२१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
आ्	पेषण्युपस्करं	११	१	१०
- मौ०	बलिभौतो	११	१	१६
- त्व	उष्ट्रादौ ॥	११	१	२४
- क्त	महत्तिक्तं	१२	प्र०	१०
- प्य-वे	प्यभावेतु०	१२	द्वि०	२
- गु	गड	१२	१	२३
- धा	दाचीसा	१३	द्वि०	६
- पच	पञ्चविंशति	१३	१	११
- द्र	द्रावणं	१४	१	१०
- भा	प्रभवाना	१४	१	२६
- ब्ध	सुगन्धिद्रव्ये	१५	१	१८
०पुं०	पञ्चस्रोतः नृ०	१५	१	२६
- हे- ॥	गृहस्थे	१६	प्र०	१६
-।-कौमारं	कौमारादिपञ्चसु ॥ कौमारं	१८	द्वि०	८
- ची	अशाञ्चो	१८	१	२६
- च	पञ्चीकरणम्	१६	प्र०	१
- सं	सुस्फुटइति०	१६	१	२१
- बा	बाग्	१६	१	२७
- पिं	०पञ्जराखेट :	१६	द्वि०	२४
- ञ्ची	पञ्चीकर :	१६	१	२४
- चा	पियालद्रुमे	२०	प्र०	२६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- पुं० -सु	पुं० न० सुचेलके	२०	०	२८
- च	चित्र०	२०	०	२९
- च	क्वचिदपवाद	२०	द्वि०	६
-चा	चितेरा	२०	०	११
- क	वलीके ।	२१	प्र०	२९
- पुं० -अं	वल्लगृहे ॥ पटवास : पुं० अंशुका०	२१	द्वि०	४
- प	चचेडाँ	२२	द्वि०	२२
- ही	पट्टार्हा	२३	०	१७
- र्व्य	पुण्यद्रव्ये	२५	प्र०	५
- य	प्रणाय्यते	२५	०	६
- पंड्र	पण्डते	२५	०	२४
- त्म - ज्ञा	निर्णयात्मकज्ञाने	२५	द्वि०	६
- व्य - नि	सम्यग्दर्शिनि	२५	०	१५
- म्य - द	व्यसनिनो	२५	०	१७
- कौ	कटकौले	२७	प्र०	७
- मा - र	समाचरन्	२७	०	१७
-।पुं० ,न०	पचम्न०	२९	द्वि०	१०
- ले - का:	लेखक :	३०	०	२१
- ध	० पत्रघना । स्त्री०	३४	प्र०	२४
- दि	स्वर्णकारादीनाम्	३४	द्वि०	९
- यं	लज्जायां	३४	०	१२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- र्यान्	कर्तव्यान्	३४	०	१६
-घ	तुलाघटे	३५	प्र०	६
ह -	हारौ	३६	द्वि०	२१
- स्त - त्व	अस्तत्त्व	३७	प्र०	१८
- । - वस्तु	। सत्त्वे ।	३८	द्वि०	१०
- । - कर्थं०	उभयमित्याह	३८	०	१२
- ता	उभयथा	३८	०	१३
- र्थं	विनश्यं :	४०	०	२
-॥-प्रतिज्ञा	तन्नाधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिःसिद्धान्तः ६	४०	०	५
- प्रभे	प्रभेदे	४१	द्वि०	२०
- द्धा	पिकोङ्गपक्षिणि	४२	०	२४
- त - रं	वीतकरं	४४	प्र०	१२
- रे०	भार्य्यम्	४४	०	२२
- र	चारित्र्याम्	४४	०	२४
- त्तौ	दत्तार्ङ्मातरि ॥	४४	०	२६
- पद्म	पद्म	४४	द्वि०	१५
- सु - ज्ये	सुरज्ये ष्ठे	४६	प्र०	६
- धै :	बुधा :	४६	०	१५
- दे-वि	तदेवविष्टम्भि	४६	द्वि०	१४
- तित	पित्तकफापहः	४६	०	१६
- द्वि	द्वीपे ॥	४८	०	६
- ग	पराधीने ॥	५०	०	३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- पुं०	०परन्तपः चि०	५१	प्र०	३
- ण	नारायणे ॥	५२	द्वि०	५
- चा	सौवान्तिकादिभवे	५३	प्र०	१०
- क	कारणम् ॥	५३	०	२४
- अ	आयोजनं	५३	द्वि०	४
- नाश	नाशात्	५३	०	११
- शि-नि	अविनाशित्वनिरति-	५४	०	१६
- रो - त्क	मुत्तरोत्तरोत्कर्ष०	५४	०	२०
०पुं०	०परमायुः न०	५४	०	२८
- विं	चतुर्विंशति-	५५	प्र०	५
०पुं०	परमाशक्तिः स्त्री०	५५	द्वि०	४
- न	दोषानास्कंदिते।	५५	द्वि०	१७
- र - स्था	परमश्वासावीश्वरश्च	५५	०	१७
- ति - ष्ठा	तिष्ठति। ष्ठा० ।	५५	०	२६
- उपग	उगवादिभ्योयत्	५७	प्र०	२७
- भ्यो	खनिशृभ्यांङिचेतिकुः	५७	द्वि०	२
-तां। ब-ती	अथ चेतायुगादावतीर्णः ॥ अशुद्धिद्वयम्	५७	०	११
- य	जमदग्निर्महातपाः।	५७	०	१४
- सातस्मात्	....	५७	०	१८
- द - स्य	पदस्थस्य	५८	प्र०	२५
- त	भोजनम्	५९	०	३
- पराजयनम्	....	६०	०	६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- जि	पराचत ॥	६०	०	११
० ण्डी	०पराडीनम् । न०	६०	०	१५
- न्ती	जीवन्तोपिचतेमृताः	६०	द्वि०	६
- अ - न्त	०परान्तकालः । पुं०	६०	०	१६
- तिम्प	प्रतिपत्त्यर्थं०	६२	प्र०	२२
- ससो	ससोग्निमान्	६२	०	२४
- दं	परं हैरण्य०	६२	द्वि०	१७
- प	अवरञ्चपरावरम्	६२	०	१९
० हण :	०पराह्णः पुं०	६३	द्वि०	२०
- हेण	अपराह्णे ॥	६३	०	२०
- त	दोषताभिधानात्	६४	प्र०	१९
- ष्ठा	तथाप्येकनिष्ठत्वेन	६४	०	२१
- य	परिकीर्यते	६४	प्र०	२४
- ष्ठा	अनूढज्येष्ठे०	६४	०	२८
- ष्ठा	कनिष्ठ०	६४	०	२८
- र्मा	परिकर्म्मा०भाषाशुद्धिः	६४	द्वि०	१८
- ष्ठि	वेष्टिते	६५	प्र०	३
- ष्ठ	रूपवेष्टने	६५	०	७
- मां	पुंसां०	६५	०	२५
- ह	विरहे	६५	०	२६
- स्त्र	शास्त्राऽनिषिद्ध०	६५	द्वि०	२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठांक	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- धा	फलंयथा	६५	०	१०
- वा	०परिघातन : । पुं०	६५	द्वि०	२३
- तीत	परिचरतीति	६६	०	१
- ठ्यं	शाठ्य०	६७	प्र०	२३
- धि :	साधु :	६७	द्वि०	२
- नां - प्रा	गुणान्तरप्रादुर्भावे।	६७	०	२५
- स्य	रूपस्य ०	६८	प्र०	८
- धी - ते	धीयते	७०	०	१३
- प्र	वर्हप्राधान्ये ।	७१	द्वि०	२०
- र्त्ति	वर्तुले ॥	७२	०	१२
- र्घे	दीर्घं	७३	प्र०	९
- ध्व	महद्ध्रस्वमिति	७३	०	९
- उ	परिमाणजमुच्यते	७३	०	१५
- टु	डुवप्	७४	द्वि०	२६
- व	वृहवृहिवृद्धौ	७५	द्वि०	१
- नृप	नृप : पश्येत्	७५	०	६
- त	श्रयति	७५	०	१५
- ढ	अनूढेज्येष्ठे	७६	प्र०	७
- न - फ	वस्तुवशेनशुभफलमाह ।	७६	०	२७
- णां - वा	ग्रहाणांनक्षत्राणांवापृथक्	७७	०	१३
- स्थ	पार्थिवस्य	७७	०	२१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- द्वि	दृष्टियुद्धं	७७	द्वि०	५
- ल्ला	विनाश : स्यात्	७७	०	१२
- ढ - लि	गाढमालिङ्गिती	८०	०	७
० ङ्गि :	०परिष्वङ्ग :	८०	०	८
- च - क	चचचक्रयनं०	८१	प्र०	६
- श्च - दो	अस्मिंश्चदोषत्रयेदोषत्रयं	८१	द्वि०	१८
- व	सएषश्लोकविख्यात :	८३	प्र०	१३
- टु	डु.वप्	८४	०	३
० रि	०परीवार : । पुं०	८४	०	५
- क्ष - णे	उपकरणे	८४	०	६
- प	पाचिकोदीर्घ :	८४	०	२३
- ह	वाङ्लक्षादु : ॥	८४	०	२८
- न्त	वदन्ति	८४	द्वि०	१६
- ण - च	ब्राह्मणेतिच	८४	०	१८
- ष	हेषात्	८४	०	२०
- सू	भूतान्तरे	८५	प्र०	१४
० ञ्ज	०पर्ज्जन्यहर्ष : । पुं०	८६	द्वि०	५
- - पर्ण°	॥ पृणति । पृणप्रीणनेप० अच् ॥ यदु । पर्णयति ।	८६	द्वि०	१०
- ॥ - प	॥ क्लेशसमूहेइति	८७	प्र०	२८
- ष्प	खष्पशिल्पशष्पे०	८७	द्वि०	७
- त	पितपापडा०भाषाशुद्धि :	८७	०	८
- ० - ॥	०ष्ठन् ॥	८८	प्र०	२०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ट्या - म्	अटाट्यायाम् ।	८८	द्वि०	१०
- स्य	प्राप्तस्यानिग्रहे ॥	८८	०	१५
- न्तर्कक	षोन्तकर्मणि ॥	८९	प्र०	७
- भा	भुज्यमाने	८९	०	२४
- भु	पद्भ्यांमुक्ता०	९०	०	११
- क्र । म्	वक्त्रन्तद्गात्राणां०	९०	०	१३
- ष्ठ - ज्ये	तिष्ठतिज्ये०	९१	०	२४
- क ।	कालेन ।	९१	द्वि०	१५
० र्व - श्र	०पर्वताश्रयदेशः । पुं०	९२	०	१९
- र्व	पर्व्यतेवा ।	९३	प्र०	१४
ऽ रणका	रोच्चारकालः	९४	०	२८
- नम्	निवर्त्तकम् ॥	९५	०	१९
२ १ - लोपो	पोलो०गौ०भाषाशुद्धिः	९५	०	२७
- क	शून्यधान्यनाले ॥	९६	०	५
- शा	शट्याम् ।	९६	द्वि०	८
- न्य	परिहण्यते नेनवा ।	९६	०	२९
- ङ्कुच	तण्डुलाङ्कुशचषा०	९८	०	१०
- । - बहु	। पञ्चपवनेवाबहुल०	९८	०	२०
- ष्ठो	ज्योतिष्टोमे०	९९	प्र०	२४
- क्त	क्तः ।	९९	द्वि०	१२
- क	कारके ॥	९९	०	१५
- त्र-द्व	मात्रकुशपत्रद्वये	९९	०	२२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क .	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
-। - प	। पूयतेनेनपुवः संज्ञायांमितीचः यङा। पवते	१००	प्र०	१
- चे। । चौ०	अशि चा दिभ्यङ्चोचौ ॥	१००	०	३
२१ - मह	दमनके ॥	१००	०	५
- या	कुर्यान्मनसा०	१०१	०	२६
- ब - शु	सएवपशुभावेन	१०१	द्वि०	२१
- च्च - प	पञ्चसुपर्वसु	१०१	०	२७
- शु	पांशुलातिवा	१०५	०	२
- चि	समुच्चितस्य	१०६	०	६
ना - म	ऽविभक्तानांविभक्तानामपि	१०६	०	१३
- क्त	भुक्तं	१०८	प्र०	१६
- र्नु	पातेर्वलेर्जुट्चेत्यसुन् ।	१०८	द्वि०	६
- पा०	पञ्चालिकायाम्	१०८	०	२८
- ण - स्य	परिमाणमस्य	१०६	प्र	१
- ल्य - व	पाटल्याच्चयवै ॥	१०६	द्वि०	१०
- न - क्र	येनहिक्रमेण	११०	०	२६
- टा - ना	पदार्थाना०	१११	प्र०	२
- म	सर्वलोकानां	११२	०	२
- ल्य - स्य	आयप्रत्यवश्चलुक्च ॥	११२	द्वि०	२५
- ण	पर्णः	११३	प्र०	१६
ऽ - ससम	समस्ततद्भूति०	११३	द्वि०	१६
- घो	चित्तद्व्योष०	११४	०	२४
- भू	पाणड्भूमि०	११५	प्र०	२८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क	कृष्णोदक	११५	०	२८
२ १ - मद	दमनकवृक्षे ॥	११५	द्वि०	२५
अत्रपाण्ड्यशब्दे पाण्डोराज्ञिइत्यस्याग्रेपाण्डूनामित्यादिपूर्वस्मिन्पाण्डूकशब्दे यल्लिखितंतद्बोधनीयम्		११६	प्र०	११
- तो । श्रि	आश्रयो यस्य सः ॥	११७	द्वि०	५
- र	पातेर्ड़ति :	११७	०	८
- क	कुठेरके ।	११७	०	१९
- भू०	उपभूषणे	११८	०	१७
- रि :	पाथसोधरः ॥	११९	प्र०	११
- चि	वंशस्यविच्छेददौ	११९	द्वि०	२
- ॥ - प०	॥ सूतिकर्मणिघञ्पद्यते	११९	०	१२
- त	पादक्षेपे ॥	१२०	०	१७
- पा । पा	पदातौ ॥ पदातिरेव ।	१२१	प्र०	२०
ष	अमानुषंयुदधं०	१२१	द्वि०	८
- पा	पदातौ	१२१	०	१५
६ - र्मनन	कूर्मनक्राश्च०	१२१	०	२१
२ १ - हिन	उपानहि ।	१२२	प्र०	३
६ - तेनेन	पद्यतेनया ।	१२२	०	८
- द	नैवेद्यमुदरेहरेः ।	१२२	०	१४
- कं	एकैक०	१२४	०	७
- त्वे	परश्वेषु	१२६	०	५
- अ-जे	अन्त्यजे ॥	१२७	प्र०	२८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
- फ	फलम्	१२८	०	२७
	॥ पायतेदेहोऽस्माद्वा । पारक्षणे०			
-॥ - म	पिबतिदेहंवामनिन्मन्०	१२८	द्वि०	८
- यो	रोगस्य	१३०	०	१८
- ष्टं	वङ्गिनकुष्ठं०	१३०	०	२७
- पा	योगवाही	१३१	प्र०	१४
- रा	जलान्विते : ।	१३१	०	२२
- ल्ल	दोलायल्ले	१३१	द्वि०	१४
- बि	सर्वमलैर्विमुच्यते ॥	१३२	प्र०	४
- क :	क्षजोहैत्विटि :	१३५	०	१
- न्	ठञ्	१३५	०	२९
- न्यं	परिपन्यं	१३७	०	२४
- भे	शोथभेद :	१३७	द्वि०	१७
- ग	गजहण्ड०गौ०भाषाशुद्धि :	१३८	प्र०	२८
- ष्टा	प्रकोष्ठाभरणे	१३८	द्वि०	१७
ऽ ० ण्ट :	० पार्घट : पुं०	१३९	प्र०	१९
- न	विधानात्	१४०	०	२
- ती	पृष्ठवर्त्ती	१४१	द्वि०	१०
- बा - । पा०	पाल्यतेबाऽचानयाबा । पाल०	१४२	०	१५
- र्म० ऽ	शूलास्त्रं ॥	१४४	प्र०	२१
- ण्डा	कड़ार :	१४६	०	१७
- तु	तूले ।	१४७	०	२८
- ण	चपुणि	१४७	द्वि०	१७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-।- अन्ये०	।टीकृगतौअन्ये०	१४७	०	१६
०ङ्क	०पिटङ्काश : पुं०	१४६	०	५
०का०	०पिटङ्काकी । स्त्री०	१४६	०	६
-ष्वविशे	श्राद्धशेष०	१४६	०	२६
-ते	दृश्यन्ते	१५०	०	२३
-॥-॥	स्वार्थिक : ॥	१५०	०	२६
-डी	भक्तपिंडीं०	१५१	प्र०	२३
०रक :	०पिंडीतगर : पुं०	१५१	०	२८
-ह : -॥	पितामह : पितृपिता ॥	१५१	द्वि०	२६
-तृप	पितामहपत्न्याम्	१५२	प्र०	२
-॥-सच०	॥ मन्वदेसच०	१५२	०	५
-च्य	समेत्योचु०	१५२	०	१३
-च	मन्वदमित	१५२	०	१६
-कादिचि	नेष्टकाचिते	१५२	द्वि०	१२
-ते-पि	चितेदेवपितॄंस्तपयेत्	१५२	०	१२
-ठ	टक्	१५४	प्र०	२३
-क	पिनाकियेागेाविज्ञेयेा	१५५	०	१३
-थ	पक्षे दितेाप्यत्य :	१५५	द्वि०	२२
-लि	बालवैधव्य०	१५६	प्र०	८
-गेा	गुडेाच	१५६	द्वि०	२
-क	मुद्गमसूरादिपिष्टे ।	१५८	प्र०	१६
-त्य	कृतगन्धद्रव्यचूर्णं	१५८	०	२४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- नी	वासिनी	१६०	०	१
- वो । क्रि	भैरवैक्रियते	१६१	प्र०	२६
० क	०पीठकेलिः । पुं०	१६१	द्वि०	११
- म	वन्दामहे	१६१	०	२१
- खडो	पिण्डीतक०	१६३	०	१
० - । आ ऽ - पुष्प्याम्	०पीतपुष्पा । स्त्री० आढक्याम् । चपुष्याम्	१६३ १६३	० द्वि०	५ १०
- ण	लक्ष्मणाक्रन्दे ॥	१६८	०	२
- भू	कीष्ठंमूषा ।	१६८	०	२५
- ल्य	कल्क्य	१६६	०	१२
- व्या	वाङ्गुलिमाचकम्	१६६	०	१५
२१ - मद	दमनकहस्ते	१७०	०	२८
० प	०पुण्यजनः । पुं०	१७२	प्र०	१८
- सुः	सुखेनतिष्ठति ॥	१७४	द्वि०	१७
- ध्या	अध्यायः	१७६	प्र०	१०
- ग्धी	दोग्ध्री	१७६	द्वि०	७
- ना	धनंधान्यञ्च	१७६	०	२५
० चे	०पुंचैषणा । स्त्री०	१७८	०	६
० भं ऽ - नर्नवा - जा	०पुनर्भवः । पुं० पुनर्वारजाते ॥	१८० १८०	प्र० ०	२ २८
- स्त	अरिग्रस्ते ।	१८३	०	१८
- स्या	पूर्वस्यांवा	१८३	०	२७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ल्य	०पुराकल्प : । पुं०	१८३	द्वि०	१२
२ १ - श्यदि	उपदिश्यन्ते ।	१८३	०	२१
- स	संपूर्ण :	१८५	प्र०	६
- चे	पक्षे०	१८५	प्र०	१७
- सा	०पुरुदंशा । पुं०	१८५	द्वि०	६
- त्सु	आपत्सु मूढो०	१८५	०	२२
- पु	परलोकं	१८६	प्र०	२३
- स	सौम्यौर्यान०	१८६	द्वि०	६
- न्त	दृश्यन्ते	१८७	प्र०	१३
- ष - घ्न :	०पुरुषद्घ्न : । त्रि०	१८७	०	२६
- ब	चतुर्वर्गे	१८७	द्वि०	२५
- च	क्ष्माच	१८८	प्र०	५
- षा	०पुरुषोत्तम : । पुं०	१८८	०	१३
- वै	वेदैच	१८८	०	२३
- ति - भा	द्युतिदेवीभाग०	१८८	द्वि०	११
- या	पुरूरवा०	१८८	०	१७
- मे	अग्रगे	१८८	०	१६
- प	पुरोधसि ॥	१८६	प्र०	२२
- य	मनोवुद्धि०	१८६	द्वि०	१५
- मे	क्षमिभ्यो दे ॥	१८६	०	२४
- गो	पुष्करेणोपमिते	१६१	द्वि०	३
- ष : पुं०	० पुष्करेक्षणास्त्री०	१६२	प्र०	१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
पुष्पघातक:पुं०	अस्यायेमध्येऽस्यार्थंशब्दद्वयंचोल्लंघ्य तृतीयशब्दस्यार्थलेखोजात : अनशु द्धम् । यथा बंशे । च्चक्सारे॥ पुष्प चाप:पुं० कामदेवे॥पुष्पचामर:।पुं०	१९३	०	१६
- व्य	पुष्पंधनुरस्य	१९३	प्र०	२७
- ण	लक्षण	१९४	०	८
- र	रुक्त :	१९४	०	१०
- ने ०	बचनेन०	१९४	प्र०	२१
- पु - वि	पुष्पविभिष्टे ॥	१९४	०	२८
- ष्प	पुष्कर०	१९४	द्वि०	६
- ता	पित्तहरी०	१९४	०	२०
- ष्प	निष्कलायाम्	१९४	०	२७
- या - र	भ्रमणार्थेरथे	१९५	०	१६
- विपत् -री	दैवबित्पुरोधोभ्याम् ।	१९५	०	२७
- र्म	कर्मणि॥	१९६	प्र०	५
- त	सुमनोहरै :	१९६	०	२०
- न्द्रे	छन्दे ।	१९६	द्वि०	६
- स्त्र	शास्त्रं	१९७	प्र०	२६
- गे	रोहिषट्च	१९९	०	११
- ण	कर्ण०	१९९	०	२२
- ॥ -	॥ दुर्गभवायी ॥	२००	०	६
- सो	गन्धैर्ण	२००	०	१५
- आ	अग्रहायणी	२००	०	२६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न	दक्षिणनासा॰	२००	द्वि॰	२२
- गे	पूरीआप्यायने	२०१	प्र॰	१
- का - दे	कालदेय॰	२०१	॰	२
- स	॰पूरणः। पुं॰	२०१	॰	४
- खि	खिन्नं	२०१	॰	७
- शा	बिचार॰	२०२	द्वि॰	२३
- सावर्वाचा	पूर्वाचासावषाढाच ॥	२०५	प्र॰	२
२ १ - जिष्ट	सखिभ्यष्टजि॰	२०५	॰	१४
- ष्ट	पृष्ठवर्तिन्याम्	२०५	द्वि॰	५
- नः	तन्	२०६	प्र॰	१
- ॥ -	॥ अन्येषामितिदीर्घः	२०६	॰	४
- अ	चित्रपर्ण्याम्	२०६	॰	२७
- पृथक्	॰पृथक्। अ॰	२०६	द्वि॰	२१
ऽ म॥त्वह।म्-क्	महत्याम्त्वक्पत्याम्	२०८	॰	५
ऽ - रपयु	पयोधरयुता	२०८	॰	१४
- ल्वा	वृहदेलायाम्	२०८	॰	२४
- पुं - श	दंशभीरौ।	२१०	॰	११
- ॥ - स्वे	॥ तृड्ज्वरानिलदौर्बल्यकुक्षिरोग बिनाशिनी	२११	॰	१६
- ॥ - अ	॥ खड्गपिधाने ॥ मांसपिण्ड्याम् ॥ अण्ड	२१२	॰	१९
- म	॰पैत्तिकम्। त्रि॰	२१३	प्र॰	२९
- पा - के	केनिपातके।	२१५	॰	१९
- तृ - दु	जोमातृमातृपितृदुहितृ	२१५	द्वि॰	१२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- न०	पौन : पुन्यम् । अ०	२१७	०	६
भुं	पुनर्भूत्वा	२१७	०	१७
- पुं	रामकर्पूर० डू० ख्याते ॥	२१७	०	२०
- नि	पौराणिकोहि०	२१८	प्र०	११
- चि० - पू०	चि० पूर्वाह्णे तने ॥ पूर्वा०	२१६	०	२४
- म - त्व	पुलमहत्त्वे ।	२१६	द्वि०	३
- त् - र्षे	उत्कर्षे ॥	२२२	०	६
- श - ज्ञा	प्रकाशशब्दश्चातरि ॥	२२३	प्र०	११
- ख्ड	भाण्डा०	२२३	द्वि०	१
- मध्यमे - वर्त०	रजसिक्तस्वतिशब्दस्तामसः स्मृतः । त्रिगुणात्मस्वरूपाया । सर्वशक्तिसमन्विता । प्रधानासृष्टिकरण प्रकृतिस्तेनकथ्यते । प्रथमेवर्त०	२२४	प्र०	२५
- चञ्चल	अपराद्धेचलचणा ।	२२५	प्र०	६
- प्र	विकृतिरिति०	२२५	०	१६
- वा - पृ	बीजादयोवानपृथिव्या०	२२५	द्वि०	२
- : - । वै०	लय : प्रकृतिलय : । वैराग्यात्	२२५	०	१३
- । - प्र	। प्रकृते : सरूपम् चि० प्रकृते :	२२६	प्र०	२
० म् -	०प्रक्षेपणम्न० ।	२२६	द्वि०	२८
- ता	अभ्यन्तरे ।	२२७	प्र०	८
स्त्री-प्रकृष्टाया म ।	० ० ० ० ० ० ० ०	२२७	०	२६
- श्मौ - सु	रश्मौ सुवर्णा०	२२८	०	२१
- वृषा	सुवर्णालु०	२२८	०	२२
- ष्या	वृषादीनां०	२२८	०	२६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- व०	प्रविशन्ति :	२२८	द्वि०	१०
- न्य	प्रहण्यते	२२८	०	११
- ये - पु	निर्वासयेत्पुरात्	२३०	०	५
- ख्यात	रोगाख्येति ।	२३०	०	१३
- वा	सङ्गमाज् ०	२३१	प्र०	१८
- ष्ठ	ख्यष्टरि	२३१	द्वि०	२०
- ष्ठी	परमेष्ठी	२३१	०	२८
- च	दर्वादीनां०	२३२	प्र०	७
- ज्ञा - धी	रज्ञाप्रज्ञाधीरुदाहृता ।	२३२	द्वि०	२८
- श्च	मनुष्याश्वगवादिषु	२३३	प्र०	२१
- नि - घ०	स्यन्दनानिप्रज्ञानानिघनीभूतानीव	२३३	०	२५
- ण	पुराणे	२३३	द्वि०	२५
- ग्र	प्रग्र्ये	२३४	प्र०	६
- ष्ठ	प्रेमविग्रिष्टे ।	२३४	प्र०	१३
- र्भं	कर्मणि	२३४	०	२५
- क्ट	क्टदोरप्	२३४	०	२७
- च	प्रत्यर्पणे	२३५	०	११
- ति	क्तदिकारादितिङीष्	२३५	द्वि०	२६
- व - मा	श्रवणमाचष्ट	२३६	०	१६
- । - बा	प्रापूरणे । प्रयप्रख्यानि बाबाहुल०	२३७	प्र०	१२
०अत्रप्रतिकर्म । शब्दाग्रे सकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियमशुद्धि : यथा ०प्रतिकाय : । पुं० शरव्ये । लक्ष्ये . प्रतिरूपके ॥ प्रतिक्षतौ ॥		२३७	०	२४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
- ञ् :	क्तञ :	२३७	द्वि०	१४
- णि	घण्टिकायाम् ॥	२३८	०	१५
- ग	गान्धारी ॥	२३८	०	२१
- ल्य	ल्युट्	२३९	प्र०	२२
- क्तौ - क्त०	। ल्युक्त० अयमर्थविशेषणत्वेनच परेणप्रत्यक्तौ०क्त०	२३९	द्वि०	१७
- स	संन्यास :	२४०	प्र०	११
- वि	प्रतिवाद्ये	२४०	द्वि०	२३
- कर	क्तवतुरितिमनु :	२४१	०	१९
- शुप्रतिपदे०	विश्वदेवादिभिरनु०	२४१	०	२१
धे ॥ य	विधेयतयावा०	२४१	०	२९
- त - सा	विपरीतसाध्यसा०	२४२	प्र०	३
- ट - मा	घटस्यमार्तण्डबिम्ब : ।	२४२	०	२८
- उपप्रति	प्रतिउपपद्यते	२४२	द्वि०	३
- क्षि	बोधने.	२४२	०	२१
- पा - र	पालरक्षणे	२४२	०	२९
- रे	मनोहृते. ॥	२४३	प्र०	२२
० क	०प्रतिभयाकार : । पुं०	२४३	द्वि०	१७
- भ	प्रगल्भे	२४४	प्र०	९
- दोषस्या	प्रतिवादोस्यास्ति	२४५	द्वि०	२३
- षे	विशिष्टे ॥	२४९	प्र०	१४
- पुं०	०प्रतिहति : स्त्री०	२४९	०	१९
- । - नि	। अपेक्षायाम् निक्षांत०	२४९	द्वि०	२८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- प्रा	प्रतिपाल्ये०	२५०	प्र०	३
- शा	शन्तनुराजपितरि ॥	२५०	०	२६
- न - प्रा	प्रमानप्रयोजकधूर्वहत्वे नीपमान प्रातिखेाम्यात्	२५१	०	१३
- कैतवात	कैतवात्	२५१	०	१७
०।- अपा	०प्रत्यक्पर्णी। स्त्री०अपामार्गे ॥	२५२	द्वि०	६
- रे	प्रसरत्येतत्	२५४	०	४
- ख्य	तत्त्वोल्लेखपूर्वकंज्ञानम्।	२५५	०	१७
- ज्ञा	अर्थयाज्ञायाम्।	२५६	प्र०	१५
० व	०प्रत्यवस्थानम्। न०	२५६	द्वि०	१४
० पुं०	०प्रत्यासत्तिः। स्त्री०	२५७	०	१८
- व - दे	ऽऽशयावैवनदेहमानिने	२५८	०	१८
- ख्य	प्रयप्रख्याने	२५९	प्र०	१८
- दप्रदप	तुष्टिदप्रदक्षियम्	२५९	द्वि०	२१
दारर	दविदारणे।	२६०	०	४
- व	दीप.वृचाद्या०	२६०	०	२५
- धंदेव्या	सार्द्धंदेवैर्निशासुखे	२६१	०	१६
- न्न	अन्नालाभा०	२६२	प्र०	३
- सा	रथस्यचक्रान्ते०	२६२	०	२६
- या	राचार्या०	२६३	प्र०	१६
- ॥ - प	॥ पतितुमिच्छौपतते:०	२६४	०	२७
- टे - द्वि	पद्माटे॥ द्वि०	२६४	द्वि०	३
- द	दुग्धे	२६४	०	१४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- प्यं -पु	चक्षुर्यं सुपुष्पेषु०	२६४	०	१७
- चि०	जिह्वला०	२६४	०	२६
- य -क्क	अभिधेयस्यकल्पना०	२६५	प्र	८
- र्भा०	भार्यैयम्	२६६	द्वि०	१४
- ज्ञ	धातुज्ञन	२६६	०	१७
- न	विरतिन्	२६६	०	२४
- ष	प्रच्यूषे ।	२६७	प्र०	११
- जिज्ञाना	माखिनाम०	२६७	०	२३
- म्र	परमेश्वरे	२६७	द्वि०	२२
- त्वे	मत्त्वनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥	२६८	०	२८
- र्षी	सन्निकर्षो०	२७०	प्र०	११
- नंस्यात्त	ज्ञानंतद्विषियकम् ॥	२७०	०	१८
- ष्ट - म्	द्रष्टव्यम्	२७०	०	२८
- । - हा	। यथाहास्तिनमुदकम् ०	२७१	०	१४
- । - त०	०प्रमाणबाधितार्थकः पुं० तर्कवि०	२७१	द्वि०	१७
- घा	ज्ञानरान्तरे	२७२	०	१४
- अ - नु	अनुष्ठान०	२७२	०	१७
- णि - क्तः	कर्मणिक्तोक्त :	२७३	०	२२
- सू	सूचम्	२७४	प्र०	१२
- मोदकः	०प्रमोकः पुं०	२७४	०	१७
सा-र	अहिंसादिरति	२७४	द्वि०	२३
- र	शरीरे	२७५	प्र०	१७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- र्श - श	स्पर्शःयकारेईषत्स्पर्शःशका०	२७५	द्वि०	१२
- भ्य न्त-	रूपाभ्यामाभ्यन्तराभ्यां०	२७६	प्र०	१३
- य	गंगायाम्	२७६	द्वि०	४
- ऽ	प्रस्थिते	२७६	०	२५
०अत्रप्रयुक्त ।	शब्दाग्रेसकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियम शुद्धिःयथाप्रबुद्धार्थः।पुं०प्रत्युत्क्रमे प्रकृष्टंयुद्धमर्थीत्य॥	२७७	प्र०	१५
- प्रांश	प्रयोगप्राशुभावबोधके	२७७	०	२५
ऽ - यंप्रप्र	पर्यायंप्रयोग ०	२७७	०	२९
- कोभाकोभा	सात्त्विकोभावइत्युक्ते	२७९	०	३
- क	विद्यमानस्यैव	२७९	०	५
- त्यं	नित्य :	२७९	०	१५
- तु	सिद्धेषु	२७९	द्वि०	१६
- न्य	धान्याकम्	२८०	प्र०	११
- भा	भर्जितम्	२८०	द्वि०	३
ऽ - प्रवतो	प्रतदे ॥	२८१	प्र०	२२
- ह	बार्हस्पत्या :	२८१	द्वि०	३
- र्णा	पार्वणा	२८१	द्वि०	१९
- । आङ्गि	। आङ्गिरसगोत्रस्य आङ्गिरस०	२८२	प्र०	५
- ख	काखायन	२८२	०	२४
- न	वल्लवीनाम्	२८२	प्र०	१८
-ष्ठ्यांनासत्वा	ज्यैष्ठ्यांसमतीतायां०	२८३	प्र०	२४
- ख्य	ऐन्द्राग्न्याख्ये०	२८३	द्वि०	१७
- र्व	वायोरूर्द्ध स्थित :	२८४	प्र०	५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
- शित्तिरो	नेतिशिरोमणि : ॥	२८४	प्र०	१०
- यो - ष्ट	स्त्रियोवहनाययानविशेषे ।	२८४	०	२३
- प्रा	हिंसादानेषु ।	२८४	द्वि०	१
- स	प्राजापत्येस्वरन्तीतिशाक्ये न०	२८६	प्र०	२४
- गा	सोनामूंग० भाषाशुद्धि :	२८७	प्र०	६
- न्त	निष्क्रान्ते ॥	२८७	द्वि०	६
- । श्रम	श्रद्लृशातने।	२८७	०	२७
-॥ प्रस्तावे ॥	.....	२८६	०	२१
- प्र	अप्राधान्यम्	२६०	प्र०	११
- जि	प्रधानता	२६०	०	११
- न्न - या	प्रसन्नतया०	२६०	०	२५
- क्षु	कलुषित :	२६०	द्वि०	७
- घ्रि	अर्तिसृघ्रि०	२६०	०	२८
- त्य	उत्प्राव्यमाने	२६१	प्र०	१४
- म	व्याप्यमिह०	२६२	०	२५
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२६३	द्वि०	१२
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२६३	०	२३
० अनम्	०प्रसूतिजम् । न०	२६३	०	२६
- का	वीणाप्रा	२६४	०	१०
- का - णां	विदूषकादीनांपरस्पर ०	२६५	प्र०	२४
० र - व	०प्रहरणकलिका । स्त्री०	२६७	प्र०	२७
० । - या	०प्रहार : । पुं० आघाते।	२६८	प्र०	२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- फ	चोट॰फेट॰ भाषाशुद्धिः	२९८	०	२
- इमि : ॥-	इण् । ङिच्च	२९८	०	१७
- न्त	खान्ते ॥	२९८	०	१६
- हु	प्रश्नदूत्याम्	२९८	द्वि॰	७
-।- तु	उदग्रे । तुङ्गे ॥	२९९	०	१
- हि	हिंसायाम् ।	२९९	०	१६
- विंशति	षोड़श	२९९	०	२७
- र्घं	दीर्घे॰	३००	प्र॰	१
- म	संयोग़एव	३००	०	२५
॰ ती	॰प्राखर्यम् । न॰तीक्ष्णतायाम्॰ ।	३०१	०	२३
- स्ये	विद्यमानस्यैव	३०१	द्वि॰	१
- दोष :	देश़ :	३०२	०	१५
- क्वुन्	ख़ुल़	३०२	०	२९
- श्वे - ङी	उगितश्चेतिङीप्	३०३	प्र॰	८
- प्रा	प्रति॰	३०६	प्र॰	७
- वर्तते	ह़न्म़ध्ये़	३०६	०	२९
ऽ -दिकांसं	पानादिसञ्ज्ञां॰	३०६	द्वि॰	४
-॥- वले	॥ अनिले ॥ वले ॥	३०६	०	१०
ऽ -न्ते - पु	उच्यन्ते नपुनरेकै॰	३०६	०	२२
- ण	प्राणायाम :	३०८	०	२९
२ १ - दुव	भगवदुक्ते	३०९	प्र॰	२९
- न्म	जन्मिनि	३०९	द्वि॰	५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त	मग्निचितंतथा	३१०	प्र०	१४
- ।। - अह	त्रि०अहर्मुखे०	३१०	०	२८
- स - न्धि	सम्बन्धिनि	३११	द्वि०	२६
- त्वे - र्थे	कृत्वेत्यर्थे	३१२	प्र०	८
- ग	०श्वर्यान्तर्गतै०	३१३	०	१४
- मा	प्राभाकरा०	३१३	द्वि०	५
- हि	अभिहते	३१५	०	१५
- म	देवमन्दिरे ॥	३१७	प्र०	१७
- प्री	पीतसालतरौ	३१८	०	२२
- नि - द्व०	रोमभिर्युक्तोमृदूच्च०	३१८	प्र०	२६
- न	प्रतने	३२०	द्वि०	७
- ष - हे	प्रुषदाहे	३२१	०	१२
- नं	ल्लेखनजलदाने	३२२	०	९
- ते	प्रभासि०	३२३	प्र०	८
- क्त्वा	देहंत्यक्त्वेत्यर्थे	३२३	०	१४
- । - ई०	ईषउक्षे ईष०	३२४	द्वि०	१२
- : । - क्ले	प्रैष :। पुं क्लेशे।।	३२४	०	१७
- त	तालवृक्ष०	३२५	०	१
- ग्ङ	प्लवङ्गे	३२८	प्र०	१९
- स	पञ्चकलञ्च०	३२८	द्वि०	१
- दि	वन्दितम्	३२८	०	५
- ति	प्लुतिः	३२९	०	५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- जं	जृम्भायाम्	३२९	०	१९
- । - फणा	फणभारी । पुं० फणाभृतिः ॥	३३०	प्र०	१८
- फि०	फणिसंज्ञकः	३३०	द्वि०	३
- कू	कोटादिदूषितम्	३३१	प्र०	१३
- एच	एच	३३१	द्वि०	७
-न्निधाधा	सन्निध०	३३३	प्र०	२२
- ल - तुं	•फलन्तुलम् । न०	३३३	०	२४
- ल	फलंहत्ति०	३३३	द्वि०	१
- म	द्राघायाम्	३३४	०	१४
- गति - ल्यु	मतिल्यु०	३३४	०	२५
- ल्यनु	चेल्यु नन्	३३५	प्र०	१५
- ल्यु - न्योः	फल्गुन्युत्तरफल्गुन्योः	३३५	०	२०
- मे	प्रभेदे ॥	३३५	०	२८
- फ	॥ फाण्यते ।	३३५	द्वि०	१५
- फा	फणगतौ ।	३३५	द्वि०	१६
- भू	धूम्यटविहिंसे ।	३३६	०	१७
- दमनं	कदनं०	३३७	०	६
ल्का	फूल्करणम् ।	३३७	०	१६
- टु	कटुशम् ।	३४२	०	१५
- ध्या - चा । दा	वध्यादाचार्यमुख्यागुरवस्तथैवेति ॥	३४३	प्र०	४
-ध्या	वध्यौम् ।	३४३	०	१०
- च	तत्रासुरसम्पत्	३४३	०	२०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- प - त्वा	रूपत्वादासुरसम्पदुत्पादकत्वाच्च०	३४३	०	२२
- न	चीयमानेबन्धः	३४३	द्वि०	६
- सां - क	पुंसांसुखकराश्चैव	३४३	०	२६
- श	काशं	३४४	प्र०	११
- तं - प्र	तंखप्रकाशं०	३४४	प्र०	१७
- स	संसद्विबन्धुः	३४४	द्वि०	१६
- स	सर्पदर्प०	३४५	०	१७
- ष्ठा । या	स्रष्टामायाः	३४६	प्र०	२०
- वि०	पारिभाषिक०	३४६	द्वि०	२६
- सं	समांसा०	३४८	०	१८
- ब	बलात्सनटूषयेट्	३४६	प्र०	२३
- स्था	पूर्वपदस्थश्च	३४६	द्वि०	२४
- र	शुदाङ्कुरे	३५०	प्र०	२६
- कं	कुन्दवत्ते	३५०	द्वि०	२०
- लि	वलीमुखे॥	३५१	प्र०	१४
- धें	क्रोधेहि	३५१	द्वि०	१८
- नि०	वाल्मीकिमुनौ	३५२	प्र०	६
- पुं०	०वहुतन्त्रीकः। वि०	३५३	द्वि०	१०
- धावा॥	विधार्थेधा॥	३५४	प्र०	३
- ॥ - अ०	॥ विअतिशय०	३५४	०	११
- तुकाका	जतुकायाम्	३५४	द्वि०	३
- ष्मां०	श्लेष्मातके	३५६	०	२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ - चिताका-म	कुचिकायाम्	३५६	०	८
- नं	स्नानद्वयं	३५८	०	६
- न्न	नवान्ने	३६१	प्र०	१
२ १ - हाग्र-	वालग्रहा०	३६१	०	१८
- णे - ति	करणेचेतिकिः	३६१	०	२९
- झि	झिंट्याम्	३६२	द्वि०	२
- श	वालाशंस्या०	३६२	द्वि०	७
- स्त्री - के	स्त्रीकेशप्रष्ठावृक्षेकेश०	३६२	०	११
- वा	वलिशस्य	३६३	प्र०	१०
- म	वलीयामाच् गौ०भाषाशुद्धिः	३६३	द्वि०	१
- प	कूपिके	३६३	०	९
२ १ - मांसा	सांमार्दवम् ।	३६३	०	२१
- द	कक्षाद्यङ्गुल्य०	३६४	०	१७
- पुं०	सगणे ॥ ऽ ॥	३६५	प्र०	२
ऽ - गगते	सुगते ।	३६६	द्वि०	२५
- ष्ठ - कु	निष्ठएवकुर्वद्रूपाख्य-	३६७	प्र०	११
- प्रा	प्रबुद्धे ॥	३६७	द्वि०	१
- यो - सा	योबुद्धेरसाधारणव्यापारः	३६७	०	२३
- । - म०	प्रज्ञायाम्।शेमुष्याम्॥ मतौ ।	३६८	प्र०	७
ऽ -।शेमुष्याम्॥	० ० ० ०	३६८	०	७
- त्ति - नि	प्रवृत्तिञ्चनिवृत्तिञ्च	३६८	०	१३
- मा ॥	व्यवसायः	३६८	०	२३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-॥-दृ ऽ	॥ दृष्टानिष्टविपत्तिः दृष्टानिष्टानां॰	३६८	०	२५
-र्यंयस्त	विपर्यस्तम् ॥	३६८	द्वि॰	२५
-च्च	पञ्चैषां	३६९	०	१०
-घ	घटइति	३७०	०	११
-॥-॥	॥ क्षुद्रवार्ताक्ष्याम् ॥ क्षुद्रायाम्	३७१	०	१८
-पुं॰-पा	पुं-हिन्तालेबृहत्तिक्तास्त्री-पाठायाम्	३७२	प्र॰	१०
-म	घण्टारवायाम्	३७२	०	२५
-ध्या	अरण्येध्ययनादेतदा॰	३७२	द्वि॰	६
-स्थ	स्थूलैलायाम् ॥	३७२	द्वि॰	९
-ब्र ऽ	॰बृहद्वनम् न॰	३७२	०	२७
-देवब २१	देवगुरोर्मनुष्यः॥	३७३	प्र॰	२८
-टक्षः	॰वेकटः।	३७३	द्वि॰	३
-॥-वो	॥ वैतालिकेबोधंकरोति	३७४	प्र॰	१३
-थ्ये	मिथ्यैव॰	३७४	द्वि॰	१२
-न॰	पुं॰श्रीकृष्णो।	३७७	प्र॰	१४
-येप्रलयेखा ऽ	प्रलयेऽखात्मनि॰	३७७	०	१६
-सं-तम्	संज्ञितम्।	३७७	द्वि॰	२२
-णो	ब्राह्मणऋत्विग्विशेषस्य॰	३७८	प्र॰	१०
-खि॰	शिखरान्वितः	३७८	०	२२
-श्य	दृश्यते॰	३७८	द्वि॰	२
-च्च	लक्ष्यते॰	३७९	०	८
-लापय ऽ	कालापरिच्छिन्न॰	३७९	०	२०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
-ज्ञ	सर्वज्ञं ०	३७९	०	२३
- त । त्	यत्तच्छब्दोपलक्षित : ॥	३८०	०	१६
- र । ह्म	प्रश्नोत्तरेद्वितीयोल्लासेपरब्रह्मो०	३८१	प्र०	१३
- र । श	निरतिशयमहत्त्व०	३८१	द्वि०	२
ऽ - योतोजा	योजायते	३८२	प्र०	६
- ह्म	ब्रह्मैव	३८२	०	२२
- ग	संयोगंपतितैर्गत्वा०	३८३	०	१८
- स । यो	सादैवसहस्रयुगे०	३८३	द्वि०	५
- ग्य । नञ्ज	भोग्यंवननीयंसम्भजनीयम् ॥	३८४	प्र०	२८
- तो - ।	उत्पातोवा ।	३८४	द्वि०	१०
- र	पराविद्यायाम्	३८५	०	११
- स्था	यस्तुस्यामोहितोगर्भ :	३८८	प्र०	६
- दा - ति	पूर्वपदादितिणत्वे	३८८	०	२७
ऽ - मर्पणि	वह्मणिसर्पणे ॥	३८९	०	५
- ल	एतेषांपलिकैर्भागै :	३८९	द्वि०	२४
- ॥ -व्र	॥ चेतिक्यप्व्र०	३९०	प्र०	९
ऽ ऽ -ब्राह्मणाज्जातो	० ० ० ० ० ०	३९१	०	२१
- न	नश्रुतंनबहु०	३९१	द्वि०	४
- य :	अध्यापयतिनोशिष्यान्	३९२	०	१५
० च्छ	ब्राह्मणाच्छंसी । पुं०	३९३	प्र०	३
- ण - व	ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन्	३९३	द्वि०	७
- ध	मधुर	३९४	०	२९

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्यम्	चीनकधान्ये	३९५	०	११
- पो	य़ोटकविशेषे ।	३९६	प्र०	२
- ॥ - श्र०	॥ पङ्क्त्याम् ॥ श्रद्धायाम् ।	३९६	द्वि०	२५
- न्नर	भवेन्नरः ॥	३९७	प्र०	१९
- ध्ये	तन्मन्ये	३९७	०	२५
- मा	मध्यमाधिकारिणः	३९७	द्वि०	७
- भ	दुर्लभंज्ञानं	३९७	०	९
- त्	सुलभत्वान्मा०	३९७	०	२१
- र्व - क्तं	सर्वमुक्तं	३९९	०	१६
- ना	न्य़ादे ।	४००	प्र०	२४
- क	म़थितं	४००	प्र०	२७
- स्तु०	ब्राह्मणस्य	४००	द्वि०	२८
- शुद्ध्य	शुद्ध्यस्र०	४०२	प्र०	६
- त्र	तथायत्नं	४०२	०	१०
- क	यथापाकं	४०२	०	११
० चि०	०भगवान् पुं०	४०२	०	२२
- पाः	रनुवादरूपा	४०३	०	१
- द्व०	तद्द्वारामूल०	४०३	द्वि०	१०
- तं	सं़योगाश्च	४०३	०	२३
- च - ट् - ॥	नक्षत्रषट्के ॥	४०४	प्र०	२९
- स्य	शरीरस्य	४०४	द्वि०	८
- ॥ - मं	चि०भंगार्हे ॥	४०५	०	८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- सु	यथादिक्षु च	४०५	०	१५
-व - का	व्यापयोरेवकारणात् ।	४०५	०	१८
- राराणे	पुराणे	४०५	०	२५
- ॥ - मन०	भनक्ति । भञ्जो० । ण्वल् । भञ्जन्त्रि० वर्तमानभजाये॥ भन-	४०६	प्र०	२०
- त्र - त्रि	अशित्रादिभ्यइचोवाविति०	४०६	द्वि०	१४
- जे०	पूज्ये ॥	४०७	प्र०	२
- क्ता	नाट्योक्त्या	४०७	०	७
- जे	पूज्ये	४०७	०	८
- अ०	आदित्यवारे	४०७	०	१४
- क्ता	नाट्योक्त्या	४०७	०	१७
- ट	खंजरीटे	४०८	०	२२
- : - ।	भपतिःपुं०	४११	प्र०	६
- ङ्गा	भङ्गार्याम्	४११	०	९
- मकन्द	कामन्दकः	४११	द्वि०	९
- याभव	यावद्भयमनागतम्	४११	०	१६
- ककरो	भयंकरोति	४११	०	२१
- जे०	जले विलासी०	४१२	०	१८
- ण्ये	शरण्यौ ॥	४१३	प्र०	१०
- त्त्वे - भ	ऽधिष्ठानत्त्वेनभरणात् ।	४१४	द्वि०	२८
- गि	भिषग्भिराप्तै०	४१५	०	१०
- षु - ई०	प्रभृतिषुभर्मइति०	४१५	०	१२
- दि	भेदनम् ।	४१६	प्र०	९

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
२ १ - वेभ	भवेवक्त्रशोधने	४१८	द्वि०	१२
- र	पुराणविशेषे	४२१	०	१
- भ	भाजनम् ॥	४२२	०	२२
- ।-॥	क्वादिभ्य कित्। चनुनासिकस्येति दीर्घः ॥	४२३	प्र०	२४
ऽ - तांतांगां	तांगांविप्रायदापयेत्	४२४	०	१०
- वा	भानंचितोऽचित :	४२४	०	२६
ऽ - स्ययस्यस :	मायस्यस :	४२४	द्वि०	२१
- घ	रुणस्तथा	४२६	प्र०	५
- मक्तपा०	कृतपावना :	४२६	०	१२
- त्य	चित्रोत्पला	४२६	द्वि०	१६
- लां	पुण्यजला :	४२६	०	२५
- भै०	मालवाश्चैव	४२८	प्र०	२३
- भा	भरद्वाजस्य	४२९	०	५
- प	उपासनोपायसाधकी ॥	४३१	प्र०	१९
- ङ्ग	यतोलिङ्ग० ॥	४३२	०	६
- श्च	रागश्चेत्येव	४३२	०	१२
- त्व	तन्वादिद्वादशसु ।	४३२	०	२०
- घ०	सएवसुरभि : काल :	४३२	०	२९
ऽ ०तचभ०	० मावज्ञ : चि०	४३२	द्वि०	८
- वाम्	कल्पनायाम्	४३२	०	३२
- प	विषयान्तर०	४३२	०	२७
- । - ह्मा	। ब्रह्माख्या०]	४३३	प्र०	७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-ए-म	एवमन्यत्रानुमन्तव्यम् ।	४३३	द्वि०	११
ऽ - शीलम्	० ० ० ० ० ०	४३४	०	९
- ञ्च	पाञ्चालमागधी ।	४३५	०	२६
ऽ - डीपा॒वां	द्राविड़ीयांड्रदेशीच	४३५	०	२६
ऽ - नाभग०	नागरी ।	४३५	०	२९
- भि :	भि॒क्षोर्धर्मं०	४३८	०	५
- र	भैक्षोपग॒तैर्ह०	४३९	प्र०	१३
- व्याधिर्भ	नातिवा॒धीभ॒वेत्	४३९	द्वि०	५
- ण्डी	भिण्डाम्लोष्णा०	४३९	०	२०
- मि	मि॒दिर्०	४४०	प्र०	२६
ऽ - दण्ड॒जा	म्लेच्छजात्यन्तरे	४४१	०	१९
- मी- वृ	भीमे । वृकोदरे ।	४४२	द्वि०	२७
- क-र	कर्पूरस्येति०	४४३	प्र०	४
- कु :	क्रु : ॥	४४३	०	२४
० ज्मि	० भुक्तसमुज्झित : ।	४४४	०	२४
- मे	रुग्णे ॥	४४४	द्वि०	८
ऽ - पीनी॒नौ	वृत्तौपीनौनरेश्वरे	४४४	०	१८
- च्	इजिप्रत्यय :	४४६	०	१८
- ज्य०	विनाज्यं	४४९	प्र०	२०
- मु०	सु॒वक्तृहीना	४४९	०	२१
ऽ - विषेशे	विशेषेषु	४४९	द्वि०	११
- ॥ -भ०	उत्तरोत्तरंराज्यलक्ष्म्या:विवृद्धौ ॥ भवनम्०	४५३	प्र०	१२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
नेपथ्यद्वारकोप्रवेश	० ० ० ० ० ० ०	४५५	०	१७
मे ॥				
- म - भू०	सप्तमभूमिका	४५६	०	१४
- ग्र	वाताग्रे	४५७	द्वि०	६
- शो	अतिशायिने	४५८	प्र०	२७
० -बारं०	०भूयोभूयः । अ०बारं०	४५८	द्वि०	३
- बा	उखर्वलट्टये ॥	४५८	०	१८
- अ - न - प	भोजपत्र०	४५९	प्र०	२२
- ङ्का	लङ्कांप्रति०	४५९	द्वि०	२४
- म - तः	हिमवतः	४६१	०	३
- ङ्गे	षिङ्गे ॥	४६१	०	१५
- ख	अल्पपक्षिविशेषे	४६२	प्र०	१०
- भृ०	भृस्जपाके	४६३	०	११
- ग्र	अवश्यं०	४६३	०	१६
- मि०	भ्रमिंभ्रमणशीलं	४६३	द्वि०	२७
- ॥ - शो०	॥ मुहुर्ये । शोभने॥	४६४	प्र०	५
- ति - वि	रितिनीतिविदांमतम्	४६५	द्वि०	७
- ष्ठी	ष्ठिोयद्यपिसम्बन्धः	४६५	०	१७
- ष्ट	मेष्टभये ।	४६६	द्वि०	१२
- णस्स	प्राणसम्भारणार्थं०	४६७	प्र०	७
- ष्ठि	पुष्टिवर्द्धनम्	४६७	द्वि०	६
- या - तत	मनुयात्तस्य	४६८	प्र०	२६
- व्य	नाव्यं ।	४६८	द्वि०	२७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
- ते०	जीर्यति	४७०	०	४
० पुं०	० भोजनपात्रम् । न०	४७१	प्र०	८
- स्यां	अमोघास्या	४७२	द्वि०	२
- अआभ्र	अभ्रुकुंसादीना०	४७२	०	२९
- गौ	मौगोनौगो०	४७४	प्र०	९
- मु०	सु.वर्ण०	४७४	०	२२
- ष्टा	०भ्रष्टतीर्थ०	४७४	द्वि०	२१
- २००)	०भ्रातरौ । पुं०२	४७५	प्र०	९
- क्व	क्वेहवासुखम्	४७५	द्वि०	१७
- म्रा	सभ्रान्तिमान्	४७६	प्र०	१२
- त्र -वा	क्वाचित्त्यत्रत्यवार्ति०	४७७	०	१९
- म्रु०	भ्रुकुंसे०	४७७	०	२१
- त्या । त्त्व	ऽ नित्त्यत्वान्नमुम्	४७८	द्वि०	२८
- ल	शूलं	४७९	प्र०	२३
- हे	मखगतौ ।	४७९	द्वि	१५
- स्य०	उद्भवीयस्या :	४८०	प्र०	२२
कविरितिमनोरमायांस्पुटम्	कनिन्प्रत्यये ।	४८०	द्वि०	४
० पुं०	०मङ्गलप्रदा । स्त्री०	४८२	प्र०	३
- ॥ -य०	॥ प्रत्ययस्थादितीत्वम्यथा	४८३	०	१
- का -रू०	कामचर्चिकायारूढि०	४८३	प्र०	२
- मे	मे.दोमज्जविवर्द्धन : ।	४८३	०	२०
- । - अ०	अतिशयेनमज्ज : । अति०	४८४	०	१६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ट	कुठरे	४८४	०	२०
० झरीरा	० मञ्जीरा । स्त्री०	४८४	०	२३
- ब०	सौम्यानन्दयुक्ते	४८४	द्वि०	२७
- क्षौ	दर्पारम्भे ॥	४८५	प्र०	११
- बृ०	बृंहणो ।	४८५	०	२४
- प्रि	अपरेपिये	४८५	०	२७
- र्प	सर्वलोकोक्तियः	४८६	द्वि०	५
- त्य	मणिबन्धे०	४८७	प्र०	१३
- ड	मंड्रते	४९०	द्वि०	१२
- मु	मु. निर्विशेषे ॥	४९०	०	१६
- भस्क्ता । या-॥	सूर्यभक्तायाम् ॥	४९१	प्र०	२
- नो०	ततोहीनं	४९१	०	८
- ने	ज्ञाते. ॥	४९१	०	१३
- म्यमहा मा	श्रुतिश्छान्दोग्यभाष्यम्	४९१	द्वि०	२५
- पुं०	० मत्कुणा । स्त्री०	४९२	प्र०	२०
- ना	प्राङ्गणावर्णे	४९२	द्वि०	११
२१ - सय	यस्यगामत्तमयूर :	४९२	०	१३
- ज	स्मरतहरि०	४९३	प्र०	२७
- ना	प्राङ्गणा.वर्ण ।	४९३	०	२९
- गी	प्रयी.वे	४९३	द्वि०	१
- त्याः-भू०	मत्स्या: पुं० भू०	४९४	प्र०	१५
- स्तु-दे	० स्तुनादेया : ॥	४९५	प्र०	१६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- न्य	क्षिपेद्वान्यं	४९५	०	२६
- स	मांसं	४९६	०	३
- श्च - श	तुण्डांश्चसशल्कांश्चैव०	४९६	०	१३
- ङ्गौ	जलमङ्गौ० ।	४९७	०	१६
- भ्य	विध्यते	४९७	०	२३
- स्वासाव	स्वावयवे	४९७	द्वि०	१२
- रो	सरवर्जिते०	४९८	प्र०	१४
- स्वा	स्वांमदात्	४९८	द्वि०	१३
- स्थ	कामावस्थायाम्	५००	०	९
। लट : शतृ । - ॥	कर्त्तरितृच् तच्छीलाद्यर्थस्तृन्वा ॥	५०१	प्र०	२
- रे - ज्ञो०	ग्रन्थान्तरेभ्योज्ञातव्या : ॥	५०१	द्वि०	१९
- दै	देशिकोपदेशं	५०१	०	२९
- र्या	गन्धोत्तमायाम् ।	५०२	प्र०	२३
- र	नारिकेलजम्	५०२	द्वि०	२
- ते०	धूपितोरस :	५०३	०	२९
- त	वान्तपुष्परसो०	५०६	प्र०	६
- वि - ग्र	विड्ग्रहान्	५०६	०	१५
- द्य	आर्घ्यमौद्दा०	५०६	०	१८
० म - धू	मधुधूलि :	५०७	द्वि०	१३
- ध	घनमदन०	५०७	०	२६
- ने	आतोनुपसर्गे०	५०८	प्र०	५
- ललगं	गलगंडादिरोगकृत्	५१०	०	१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्यौ	स्थैर्यस्थौ०	५१०	प्र०	३
- र	क्षीरामृतं	५१०	द्वि०	७
- कोमल्	कोमलम्	५१०	०	६
- मो०	मेदायाम्	५१०	०	२५
- का	काकोल्याम्	५१०	०	२६
- टुः	मधुरः	५१२	प्र०	५
- गं - के	मार्गप्रवर्तके	५१२	०	२२
- क्षे - सा	उलूकादयश्चेतिसाधुः	५१३	०	१
- व्य	हृद्यं रुच्यं मुखप्रियम् ॥	५१३	०	१०
- मे - ॥	पञ्चमेश्वरे ॥	५१४	०	१४
मध्य -	मध्यमे ॥	५१४	द्वि०	२८
- द्य	मद्ये ।	५१५	०	२६
- य - या	प्रगृह्यान् ।	५१६	प्र०	४
- गा०	पञ्चवेगश्च	५१६	द्वि०	२१
- त्या	प्राग्गृह्णात्यबिक०	५१७	०	२८
- तो - नि	यतोनिर्विषयस्यास्यमनसोमुक्तिरिष्यते । यतोनिर्वि०	५१८	०	७
- त्सा	जरत्कारुमुनेः	५१८	०	२०
- मे :	मुनेर्मता	५१८	०	२४
- न्दा	परनिन्दां	५१९	प्र०	१९
- म०	मानुष्याम् ॥	५२१	द्वि०	१
- नृपय	नृयज्ञे ॥	५२२	प्र०	६
- ण - स०	कर्तृकरणेतिसमासः ॥	५२२	०	११

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-॥-॥०	॥ आवर्तक्याम् ॥	५२२	द्वि०	७
-तम	मुदितंत् चाव्ययंवन्दे०	५२३	प्र०	६
-मु। रि-स्त०	मुररिपोस्तनु :	५२४	प्र०	८
-ब्दे-ह्व	शब्देनह्वयते	५२४	द्वि०	१०
-र्थ-स्म	नवदृष्टार्थस्यार्थस्मरणस्य०	५२५	०	४
-प्र-का	प्रतीकार :	५२५	०	१३
-न्त	मन्यते	५२५	०	२२
-स्वपथे	ब्रण्ये नि : शलाकेवा	५२६	०	१४
-त्व	सम्यतत :	५२६	०	२१
-ष्य	पिप्पलीमूलं	५३०	प्र०	६
-म	समुद्रे॥	५३०	द्वि०	१
-त-वि	मन्मनंतद्विदुर्बुधा :	५३१	प्र०	२५
-स	संज्ञायाम्	५३१	द्वि०	४
-स	सहस्राङ्घ्रिर्म०	५३३	०	१५
०र	०मयूरिका। स्त्री०	५३३	०	१८
-ह	हृध्र.वायस :	५३४	प्र०	५
-ष्व-स	स्वच्छगुरुसच्छायं	५३४	प्र०	२०
-नां-पू०	उपात्तानामपूर्वासां	५३४	द्वि०	१७
-बुद्धि	चित्तवेदनानां	५३४	०	१८
-ट-त्वा	तत्कूटस्थनित्यत्त्वात् ॥	५३४	०	२०
-या-ष्ट	लग्नाद्दृष्टमभवने	५३४	०	२४
-ति-व	भवतिविरतिर्वश०।	५३५	प्र०	४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- द्रि	चन्द्रिकापायिनि ॥	५३५	द्वि०	२४
- ए	भाविन्नृपविशेषे ॥	५३६	प्र०	४
- तिगृहगृ	स्तोष्पतिगृहमेधा०	५३६	द्वि०	१७
- ज्झु०	फणिज्झके	५३७	प्र०	१९
- ष्ट	असिदंष्ट्रके ।	५३७	द्वि०	८
० सु०	०मर्त्यमुखः । पुं०	५३८	०	९
- वा	स्युर्वातपित्त०	५४०	प्र०	२
- यू	मलपूः स्तम्भ०	५४०	द्वि०	२३
- चा	चान्द्रमासत्वे	५४१	प्र०	२०
- जलस्व	रजस्वलायां०	५४२	द्वि०	१०
- ॥ - म०	त्रि०मलिने ॥	५४३	प्र०	२
- द	दीपाधारे ॥	५४३	०	२३
- ल्य	मल्लातेवा ।	५४४	०	३
-द्य।ते-विधेहिवि	विशुगते०विधेहि०	५४४	०	११
- क	विवेकिनि	५४४	०	१२
- के - पि०	मल्लिकेतिपिङ्गले०	५४४	०	१८
- ष्ण	कृष्णत्रिवृतायाम् ॥	५४५	द्वि०	२८
- ॥ - म	॥ श्यामलतायाम्मसूर०	५४५	०	२९
- मु	मच्युतमि०	५४६	प्र०	११
- म्य	जनम्प्रयान्ति	५४८	द्वि०	१०
- वे	वनगवि	५५०	प्र०	२२
- स्याद्वा	यस्यांययावा	५५०	द्वि०	११

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्	मनाग्मग्नो	५५१	प्र०	२५
- प्रान्तोपि	० स्रां.तोविमूढः	५५१	०	२८
- थो-मे	त्यथोनमज्जतीति	५५१	०	२६
- शो	शौर्यादिभि०	५५२	०	२५
०द्र	० महाद्रोणी । स्त्री०	५५४	०	१
- को	काहलायाम् ॥	५५४	द्वि०	१९
- ह्या	लक्षणंवाराह्यांम्	५५७	प्र०	२४
० पा	०महापौरुषिक ।। पुं०	५५७	द्वि०	४
२ १ - दे वे	वेदेभ्यो०	५५८	द्वि०	१७
- ज्ञा	नृपोजात:	५५८	०	२७
ऽ - नानना	जिनानांविद्या०	५५९	द्वि०	१७
- रो-भू०	स्थितंकरोतिभूतानां०	५६०	प्र०	२०
-।-ह	। बृंहणं०	५६१	०	३
२ १ - ह र्अ	अर्हदुपासकविशेषे ॥	५६१	०	२०
- य-यु	अतिशययशोयुक्ते ॥	५६१	द्वि०	२०
- स्म०	प्रवीणश्च०	५६२	प्र०	१७
- थो	पारसीकादयोमता:	५६३	०	३
० रा	०महारोग: । पुं०	५६३	०	१३
० । - ना	महालक्ष्मीः ।स्त्री०नारा०	५६३	द्वि०	१३
- र्थ	तीर्थेमहाभागा०	५६३	०	१९
- क्ति	सक्तियुक्तवाक्यसमूहे ।।	५६४	प्र०	२२
० विषम्	०महाविषुवम् । न०	५६५	०	२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- पा	पञ्चाभ्यां०	५६५	०	३
- ति - सै	मीतिदेशावच्छिन्नानतीर्थेहनिष्यामी ति०सैव०	५६५	द्वि०	१८
- समया	तत्राहिंसया०	५६६	प्र०	१३
- हा	हरौ ॥	५६६	०	२२
- ष्टे	विषष्ठे	५६६	द्वि०	५
- गृ - स्थे	गृहस्थे	५६७	प्र०	७
० पुं०	०महाशुक्ति : । स्त्री०	५६७	०	१४
- प - तु०	परितुष्यते	५६७	०	२८
- क्षी०	ससर्वजोव्याधि०	५६७	द्वि०	१
- ष्यां	काश्याम्	५६७	द्वि०	४
- ज :	इतिद्विजा :	५६७	०	७
- ष्या -ख्या	श्यामवल्याम्	५६७	०	११
- रेऽग्रह०	परेऽहनि ।	५६८	प्र०	२२
- क्षी	भुञ्जीतनान्यघेति॥	५६८	०	२४
० सन्ता	०महासान्तपनम् ।	५६८	द्वि०	१०
- ॥ - ०	॥ चौरे	५६८	०	२६
- ष्टि	द्वष्यञ्चसृष्टविण०	५७०	प्र०	१५
- जि०	मोचिकायाम्	५७१	०	१६
- सौ०	सावर्ण०	५७१	०	२८
- हयति	मच्चारोहति ।	५७१	द्वि०	१६
- हा	महोत्सवम्	५७३	प्र०	७
- द्या	तदाद्यतत्त्वलक्षणम्	५७४	०	१२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- स	अस॑स्कृतान्	५७५	द्वि०	२८
- च्छृ	प्राप्नुवन्त्युत्सृ॒ती: पुन: ॥	५७६	प्र०	१२
- द	भवेदेवनसंशय: ।	५७६	द्वि०	२८
- ष्ट	तद्भृष्टं०	५७८	प्र०	६
- ष	सर्पिषिसम्भृष्टं	५७८	०	८
- क	इकारउच्चारणार्थं:	५७८	०	२१
० या	०मा॒कोट: । पुं०	५७९	०	२
० शु०	०माक्षीकशर्करा । स्त्री०	५७९	प्र०	२७
- रा	पुरवासि०	५८०	०	२
- नवरा	जनयामासषण्नरान्	५८१	०	१७
- त्व - ष्टु	ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घा: ॥	५८१	०	२८
- मा	भा॒त्तलगामा०	५८१	द्वि०	१७
- क्या	०माणिक्यम् । न०	५८२	प्र०	८
- दं	सुरङ्गदसमाङ्गम् ।	५८२	०	१३
- लं	शार्करिलभिन्न०	५८२	०	१६
- च	पि॒तुर्दशगुणं	५८३	०	१५
- रा	पु॒त्रइ॒व	५८३	द्वि०	७
-पु	परादेव्या	५८५	प्र०	१२
- या	सेवनीय॒	५८५	०	१४
- कर्णे	कर॒णे	५८५	द्वि०	१२
- मा	अधिमि॒त्रांश०	५८६	प्र०	८
० से	०मातृष्वसे॒य: । पुं०	५८६	०	१७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
० स्रे	०मातृष्वसे़यो । स्त्री०	५८६	०	२०
० त्त	०माधवोचित़म् । न०	५८८	द्वि०	६
० स्थ	०माध्यस्थ़्यम् । न०	५८९	प्र०	१७
- मा	याम्य़ाद्रिमूले	५९१	०	२२
- द्य	विद्याभवति	५९३	द्वि०	३
- प्रभेदे	अभयप्रदे	५९३	०	२१
- क्व	मायान्तुप्रकृ़तिं	५९५	०	५
- तेय	पावकस्योष्णतेवेय०	५९५	०	२८
- य - भे०	सजातीयविजातीयस्वगतभेद०	५९६	प्र०	५
- ले	नरवलौ ।	५९६	द्वि०	५
- या	मायया	५९७	प्र०	१०
- म	मारुतस्य०	५९८	द्वि०	२८
- रि - णं	परिमाणं	५९९	०	१६
- र्णं मा	पौर्णमास्यस्मिन्मासे । सास्मिन्पौर्णमासीत्य०	६००	द्वि०	१३
- म	मार्ग	६००	०	२०
० षी	०मार्गीवी़थी । स्त्री०	६००	०	२१
- हा	देव्यागृहन्तुयः	६०१	प्र०	४
- क्रे	शुक्र०	६०१	०	४
- मार	मार्जारा०	६०१	०	२४
२ १ - र प	नपरत्रार्थ०	६०१	द्वि०	२
- ल	मृजेरालीयच्	६०१	०	२९
- शी	मृजूशीचालंका०	६०२	प्र०	५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्ते	वृत्रे रामाला०	६०२	द्वि०	२२
- न्त०	इगन्ताच्चेत्यण् ॥	६०२	०	२९
- म	रामाहारा०	६०३	प्र०	२०
- का	त्रिकले	६०४	०	२६
- तृणानि	तृणान्यस्	६०४	द्वि०	१६
० ला	०मालीयः । त्रि०	६०५	०	२२
० सा०	०मालुः । पुं०	६०५	०	२४
- क्षसस	राक्षसभेदे०	६०६	प्र०	२९
- । - भोज	पितृभोजने	६०६	द्वि०	१०
- ष	माषाणां	६०७	०	२४
- ण्	महाकुलादञ्खञा०	६०९	प्र०	२
- म	माहेन्द्रयो०	६०९	द्वि०	२३
- क्त	अनुरक्तं०	६११	प्र०	२७
- मिथुने	ज़ितुमे	६१२	०	२०
- धू०	बिनाधूर्त०	६१२	द्वि०	१०
- ये	बीजवापे	६१५	प्र०	११
० ट	०मीढुष्टमः । पुं०	६१६	प्र०	२१
- त	चोदिताः	६१७	द्वि०	१८
- रा	पुरोडाशे	६१८	प्र०	६
- ङ्ग - लिङ्ग	मङ्गस्यलिङ्गं	६१८	द्वि०	१७
- मु	निर्मुक्ते ।	६२०	प्र०	१३
- ति	परिणतदाड़िम०	६२१	०	८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- टुकाक्षा	चाटुकारमिति ०	६२२	द्वि०	१४
- गे	प्रयोगेऽस्ते	६२२	०	२२
- स्फ०	० मुक्तास्फोट : । पुं०	६२३	प्र०	८
- स्फ०	मुक्तास्फोटा । स्त्री०	६२३	प्र०	११
- च	मोचे	६२३	०	१४
- त्य	शुक्त्युत्तासर्व०	६२३	द्वि०	६
० त्सु	ग्रहणान्मुक्तिरि०	६२३	०	१३
- लाप	प्रक्षालने	६२४	०	१०
- पुं०	०मुखशफ : । त्रि०	६२५	०	१६
- व्य	व्युत्क्रमेण	६२६	०	१५
- घ	डुषिमदि०	६२७	प्र०	२०
- स	निम्बूरसं	६२६	द्वि०	२४
- क्षा	क्षयितायां०	६२८	०	२६
- ग्र	सङ्ग्राहे ।	६३४	प्र०	३
० चे - ति	ह्रषादिभ्यश्चिदितिक्त : ॥	६३४	०	१०
- दि - क	ह्रषादिभ्यश्चिदितिक्त :	६३४	प्र०	२६
- ॥ - मु०	। मुक्तयतिमुक्त०	६३४	द्वि०	१५
० म०	०मुस्तु : । पुं०	६३४	द्वि०	२४
० र्षा	० मुहुर्भाषा । स्त्री०	६३५	प्र०	२
- ड	नडे ।	६३५	द्वि०	१६
- स्थ	स्थूलेषु ०	६३५	द्वि०	२५
- र्काय	अकायं परिज्ञानत्वे॥	६३६	प्र०	३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- टू	कटुषां	६३७	०	३
- बि०	कोबिमुच्येतमानव : ॥	६३८	द्वि०	४
- र्द्धि	मूर्द्धिजाते	६४०	०	६
- छा । चा :	छचाकारै :	६४०	०	१३
- दा - स	राजदानसमये	६४१	प्र०	२
- ले	०मुत्पन्ने ॥	६४१	०	६
- धा	मधुरसायाम् ।	६४१	०	१४
- मा	बर्त्तनपात्रे ।	६४५	०	२०
- च	मृगशिरोनच्चे ॥	६४५	द्वि०	३
- वे	पशुविशेष	६४५	०	६
- दं	बहति०	६४६	०	२२
- ष्णा - अ०	मृगतृष्णाशब्देनोच्यन्ते । मृगाणांतृ ष्णाचरत्य०	६४७	०	३
० पुं०	०मृगनाभि : स्त्री०	६४७	०	१८
- गयमा	मृगमातृक : ॥	६४८	प्र०	१६
- म	मृगरोमजम् । न०	६४८	द्वि०	१४
- ॥ - मध्य०	। हरिनभजामि मध्य०	६५०	०	१६
- ल०	खलुविभति०	६५०	०	२८
- व	बिसे ।	६५१	०	१
- व	दीपयन्ति०	६५१	०	८
- म	चर्मकषायाम्	६५२	०	१३
- ष्टौ । धो	कुष्ठौषधे ॥	६५२	०	२६
- भ	भुजिमृङ्भ्यां	६५२	द्वि०	२६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- गे	मृत्युयोगो॰	६५३	प्र॰	६
- रा - मृ	जरायामृत्यो॰	६५३	प्र॰	१५
- तो - प्रि	प्रियातोपिप्रिये	६५३	॰	१९
- जी	रक्तचन्दनजो॰	६५४	॰	१७
- दै	चिपीटकन्देयं	६५४	॰	२८
- द्यो	घोषे	६५४	द्वि॰	८
- ग्नि	मलत्त्वग्विशिष्टे	६५५	प्र॰	१६
२ १ - पल	कोमलपर्णे ॥	६५५	॰	२७
- घि	चिल्लोशाके	६५५	द्वि॰	१
- दु	मृद॰	६५५	॰	२९
- ने	मेघजनके	६५७	॰	२२
- ल्	खच्	६५७	॰	२३
- र	पुष्करं	६५८	॰	१
- र्य्यौ	रसर्त्त्वश्वैयर्मौ॰	६६९	प्र॰	१३
- श्ल	निलश्लेष्म	६६०	॰	२१
- दमस्त्य	मेदोस्त्यस्याम्	६६१	॰	१२
- पि	सामवायिका॰	६६२	॰	१५
- ख्य - वे	ध्यासनाख्यफलोपकाङ्गयुक्तेनच श्रवणाख्यवे॰	६६२	॰	१६
- ॥ - मे	। श्वेतवचायाम् ॥ शम्याम्॥ मण्डूक्याम् ॥ मेधा॰	६६२	द्वि॰	१४
- घ	मेयस्य	६६३	प्र॰	१३
- स्ये	मास्यदम् ।	६६४	॰	४
- र्म	निर्मिता॰	६६४	द्वि॰	३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न्द्र	स्कन्दनन्द्रि ०	६६४	०	१८
॥ पीत्वागर्जन् त्यपले० ॥	० ० ० ० ० ०	६६६	०	२७
-क :अ०	नैकः पन्थानमाश्रयेत् अतिकीटकः अत्य०	६६७	प्र०	९
-ल	जलेषु	६६७	प्र०	१३
-।-गृ	।स्त्रीभ्योढक्॥ यद्वा। मित्रयोरपत्यम्। गृष्ट्या०	६६७	०	१९
-मै -का	मैनाकोनामपर्वतः।	६६७	द्वि०	२७
० स्त्री०	० मैन्दहा। पुं०	६६८	प्र०	७
-ष्क	निष्फले	६६९	द्वि०	६
-ला -द्	बाहुलकादयञस्तुट्।	६७०	०	२९
-हि	मोदिन्याम्।	६७१	प्र०	२९
-या	मापादिते।	६७३	०	६
-यो	मीनपोत्रि०	६७३	द्वि०	२
-च्छ	भ्रष्छुक्तीनामु०	६७३	०	३
-तर्हृ	भुजङ्गपतेर्हृदि०	६७३	०	१७
-मौनि	योगिभिर्गम्य	६७४	०	१०

॥ शुभमस्तु ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

CCO. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by eGangotri

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri